MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI

Tyragetia

Istorie
Muzeologie

SERIE NOUĂ

Vol. XV [XXX] nr. 2

Chișinău
2021

ISSN 1857-0240 Categoria B

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI

TYRAGETIA

Colegiul de redacție

Redactor responsabil: dr. hab. Eugen Sava
Secretar de redacție: dr. Aurel Zanoci
Redactori: dr. Claudia Cemârtan, Mariana Balan

Membri: dr. Marius Alexianu (Iași); dr. Ana Boldureanu (Chișinău); dr. Nikolaus Boroffka (Berlin); dr. hab. Ion Eremia (Chișinău); dr. hab. Alexander Falileyev (Aberystwyth University Ceredigion); dr. Elena Izbitser (New York); dr. hab. Elke Kaiser (Berlin); dr. Maia Kašuba (Sankt Petersburg); dr. Igor Manzura (Chișinău); dr. Eugen Nicolae (București); dr. hab. Ion Niculiță (Chișinău); dr. Virgil Nițulescu (București); dr. hab. Elena Ploșniță (Chișinău); dr. Elena Postică (Chișinău); dr. hab. Gheorghe Postică (Chișinău); dr. hab. Igor Sapozhnikov (Kiev); dr. Ion Tentiuc (Chișinău); dr. hab. Valentin Tomuleț (Chișinău); dr. Victor Trifonov (Sankt Petersburg); dr. Lilia Zabolotnaia (Chișinău).

Toate lucrările publicate în revistă sunt recenzate de specialiști în domeniu.
All the papers to be published are reviewed by experts.

Revista „Tyragetia” apare de două ori pe an.
Journal „Tyragetia” appears twice a year.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Colegiului de redacție al „Tyragetiei”: *Muzeul Național de Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989 nr. 121 ”A”, MD-2012 Chișinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

Manuscripts, books and journals for exchange, as well as other papers are to be sent to the editorial board of the „Tyragetia”: *Muzeul Național de Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989 nr. 121 ”A”, MD-2012 Chișinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

Design: Ivan Litsuk, Mihai Sava

Lucrare apărută în cadrul Programului de Stat (2020-2023), Proiect instituțional „Patrimoniul muzeal și memoria istorică: cercetare, interpretare, prezentare”, cifru 20.80009.09 07.43, finanțat de Agenția Națională de Cercetare și Dezvoltare (ANCD) în baza contractului cu Muzeul Național de Istorie a Moldovei nr. 138-PS din 15.01.2020.

© Muzeul Național de Istorie a Moldovei

Verum ab Histro oppida Cremniscoe, Aepolium, montes Macrocremni, clarus amnis Tyra, oppido nomen inponens ubi antea Ophiusa dicebatur. In eodem insulam spatiosam incolunt **Tyragetae**; abest a Pseudostomo Histri ostio CXXX.

Plinii Secundi, *Naturalis Historia*, IV, 12 (26), 82

Iar de la Istru înainte se află oraşele Cremniscoe, Aepolium, munţii Macrocremni, vestitul fluviu Tyras, care dă numele şi oraşului, numit odinioară Ophiusa. Tot acolo este o insulă întinsă, locuită de **tirageţi**, la o depărtare de o sută treizeci de mii de paşi de braţul Pseudostomon al Istrului.

Pliniu cel Bătrân, *Istoria naturală*, IV, 12 (26), 82

CUPRINS
(Contents)

I. Studii (Researches)

Maria Trawińska
Les rudiments de Polonais ancien dans les registres de justice (Începuturile literaturii poloneze în baza cărţilor de judecată) 9

Viorel Bolduma
Tentative de emigrare a populaţiei din judeţul Hotin în Extremul Orient/Siberia în anii 1894-1900 (Attempts of emigration of the population from Khotyn Uyezd to the Far East and Siberia in 1894-1900)..... 15

Lucia Marinescu-Tonu
Dimensiunea interpretativă a expoziţiilor muzeale (The interpretive dimension of museum exhibitions)..... 25

II. Materiale şi cercetări (Papers and surveys)

Игорь Прохненко, Мария Жиленко, Виталий Калиниченко
Замки Закарпатья второй половины XIII - первой половины XIV вв. (The castles of Transcarpathia of the second half of 13th - first half of 14th centuries) 37

Elena Arcuş-Jantovan
Emisiuni monetare ruseşti din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei (prima jumătate a secolului al XVIII-lea) (Russian coins in the collection of the National Museum of History of Moldova (first half of the 18th century) 59

Виктор Цвиркун
Анна Кантакузино-Шереметева. Неизвестные страницы биографии (Anna Cantacuzino-Sheremeteva: Unknown pages of biography) 69

Olga Kladchenko
The Evidence of the Ottoman Period at the "Diluch" compound in Anapa (Descoperiri din perioada osmană în cadrul săpăturilor de pe teritoriul sanatoriului „Diluch" din or. Anapa)..... 75

Valentin Tomuleţ
Mazilii, ruptaşii şi ruptele în Principatul Moldovei (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea) (Mazils, rupts et routes dans la Principauté de Moldova (seconde moitié du 18e siècle - début du 19e siècle)..... 97

Valentin Tomuleţ, Adriana Butnaru
Repere istoriografice privind relaţiile comerciale ale Basarabiei cu Principatul Moldovei (1812-1859) (Références historiographiques concernant les relations commerciales de Bessarabie avec la Principauté de Moldavie (1812-1859) 129

Andrei Emilciuc
Exportul de animale vii din Basarabia în Imperiul Habsburgic (1812-1861) (Export of livestock from Bessarabia to the Habsburg Empire (1812-1861) 149

Игорь Сапожников, Майя Кашуба
«Имеем честь заявить, что мы нашли клад»: искатели сокровищ юга Бессарабии в конце XIX - начале XX в. ("We have the honor to declare that we've found a treasure": Treasure hunters in the southern Bessarabia in the end of 19th c. - beginning of the 20th c.) 167

Felicia Aneta Oarcea
Elite intelectuale româneşti ale generaţiei Marii Uniri între nobilitate şi uitare. Repere arădene (Romanian Intellectual elite of the Great Union generation between nobility and oblivion. Highlights from Arad) 191

Игорь Сапожников
Очерки картографии и древней фортификации района переправы через Дунай у озера Картал (Outlines on the cartography and ancient fortification of the area of the Danube crossing near Lake of Kartal) 199

Alexandru Mitru
Şcoala românească după război. 1918-1920 (Romanian school after the war. 1918-1920) 225

Nicolae Fuştei
Folosirea serviciilor speciale în lupta cu religia (Use of special services in the fight against religion) 237

Лилия Заболотная
Тумаркин Дмитрий Лазаревич – лабиринты судьбы. Страницы из истории выдающейся династии Тумаркиных (Dmitry Lazarevich Tumarkin: Labyrinths of Fate. Pages from the history of the outstanding medical dynasty of the Tumarkins) 251

Сергей Пилипецкий
Мария Чеботари в операх В.А. Моцарта (Maria Cebotari in the operas by W.A. Mozart) 269

Liliana Rotaru
Constituirea sistemului de învăţământ superior sovietic în RSSM (1940-1941) (Establishment of the soviet higher education system in MSSR (1940-1941) 287

Александр Стыкалин
«Эта страна в хороших руках могла бы стать жемчужиной...» Румыния начала лета 1945 г. глазами членов делегации советской интеллигенции ("This country in good hands could become a pearl ..." Romania of early summer of 1945 seen by the members of the delegation of the Soviet intelligentsia) 303

Marius Tărîţă
Pregătirea cadrelor de partid în RSS Moldovenească, 1953-1960 (The Communist Party staff education in Moldavian SSR (1953-1960) 319

Helena Krasowska
Polish speech in Bukovina – intangible cultural heritage (Limba poloneză în Bucovina – moştenire culturală nematerială) 327

Лариса Додхудоева
Музеи Национальной Академии наук Таджикистана (Museums of the Tajikistan National Academy of Sciences) 333

Elena Ploşniţa
Contribuţii la istoria muzeografiei basarabene – savantul Teodor Porucic (The contribution of the scientist Teodor Porucic to the history of Bessarabian museography) 337

Anatolie Povestca
Pistoale şi revolvere din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei din secolul al XVI-lea până la începutul celui de-al Doilea Război Mondial (Pistols and revolvers from the collections of the National Museum of History of Moldova: from the 16th century to the beginning of World War II) 343

Adelaida Chiroşca
Un triptic pliabil rusesc din secolul al XVIII-lea din colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei (The 18th century three-part folding icon from the collection of the National Museum of History of Moldova)..... 373

Ana Grițco
Ctitorii modernizării oraşului Chişinău (a doua jumătate a sec. al XIX-lea - începutul sec. XX). Referinţe documentare din patrimoniul Muzeului Naţional de istorie a Moldovei (The founders of the modernization of Chisinau (second half of the 19th c. - early 20th c.). Documentary materials from the collections of the National Museum of History of Moldova) 381

Vera Serjant
Petru Ungurean – personalitate marcantă din domeniul viticulturii şi vinificaţiei (în colecţiile Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei) (Petru Ungurean – an outstanding figure in the field of viticulture and winemaking (on the collections of the National Museum of History of Moldova) 395

Vera Stăvilă
Imaginea femeii în afişul sovietic din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei (Female images on Soviet posters from the collections of the National Museum of History of Moldova)..... 409

Silviu Andrieş-Tabac
Simboluri heraldice rurale adoptate în Republica Moldova în anii 2018-2020 (Rural heraldic symbols adopted in the Republic of Moldova in 2018-2020) 421

III. Recenzii şi prezentări de carte (Paper and book review)

Пятницкий Ю.А., Епископ Порфирий (Успенский) и его участие в экспедициях П.И. Севастьянова на Афон в 1858-1860 годах. Москва: «Индрик», 2020. 656 с., илл., ISBN: 9785916745009 (*Мария Осокина-Городецкая*) 441

Lista abrevierilor (List of abbreviation)..... 443

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia” 445

The following conditions for publishing in the „Tyragetia” journal..... 446

Условия для публикации в журнале «Tyragetia» 447

LES RUDIMENTS DE POLONAIS ANCIEN DANS LES REGISTRES DE JUSTICE

Maria Trawińska

Mots-clés: registres de justice du Moyen Âge, manuscrits, ancien polonais, latin du Moyen Âge, onomastique.

Les débuts de polonais médiéval

Deux événements marquent le début et la fin de la première période du développement de polonais ancien. En 1136, le pape Innocent II publie une bulle pontificale de protection appelée aujourd'hui *la bulle d'or de la langue polonaise*. Dans ce document écrit en latin apparaissent environ quatre cents noms polonais des personnes et des lieux. Ainsi ce texte marque le début de polonais ancien dans l'histoire de la langue polonaise.

Cette période prend sa fin à la parution en 1513 du livre *Raj duszny* de Biernat de Lublin. Ce texte, qui est en réalité une adaptation d'*Antidotarius anime* (Michałowska 2003, 640)[1], livre de prières très à la mode à l'époque, est considéré comme le premier livre polonais.

La forme des textes qui marquent le début de l'histoire de la langue polonaise est significative. Ces textes ont une dimension symbolique. On peut y retrouver tous les points communs du polonais ancien qui voit ses jours en lien très étroit avec le latin[2]. On introduit donc progressivement les mots polonais dans les documents latins et on traduit du latin les textes religieux.

Les premiers documents religieux et de la vie courante sont écrits uniquement en latin. Le polonais n'apparait que sous forme des noms des lieux et des personnes. Ensuite on commence à voir les premiers mots communs encore isolés dans le texte. Très souvent ce sont les traductions des mots latins: *vadium vulgariter zaclat*.

Cette façon de présenter des différents aspects de la vie dans les documents est maintenue pendant quelques siècles. En même temps apparaissent les premières traductions des serments, prières, chants religieux et histoires des saints.

A la fin de XIV siècle on traduit le Livre des psaumes et à moitié du XV la Bible. Durant cette période nous trouverons aussi les premières traductions des statuts juridiques et quelques poésies qui ont pour thème la vie sociale et surtout les événements importants de la vie (Walczak 1995, 55-66)[3]. Précisons bien que les textes en polonais ne sont pas nombreux et les textes en latin restent très majoritaires. Voici un exemple qui illustre bien les proportions. Dans le recueil des «Serments de Gniezno» publié à la moitié du XV siècle nous trouverons quatre-vingt-quinze serments en latin et dix en polonais (Michałowska 2003, 618-625)[4].

Les registres juridiques de la Grande Pologne

L'attention d'un historien de la langue polonaise est attirée particulièrement par les registres juridiques. Ils sont considérés comme les plus importants témoignages écrits en latin et polonais. On les écrit dans les tribunaux terriens[5] en Grande Pologne[6]. Les greffiers locaux documentent les actes juridiques. Rappelons que c'est aux greffiers juridiques revient le mérite de trouver la forme des procès verbaux en latin et des notes en polonais. Ils n'avaient aucun modèle. Dans l'histoire de juridiction polonaise commence à peine le période de la loi écrite (Bardach 1964, 475-476). Les greffiers inscrivaient dans des annales toutes

[1] On suppose que Historyja *umęczenia Jezusa* d'un auteur anonyme était publiée plus tôt (en 1508), que *Raj duszny*. Malheureusement nous ne disposons d'aucun exemplaire de ce livre.

[2] En 966 la Pologne est baptisée par l'église de Rome. Ainsi le latin, la langue universelle du rite romain, devient la langue officielle en Pologne.

[3] L'histoire détaillée de l'ancien polonais.

[4] Le Code fait partie des collections de la Bibliothèque Cathèdrale de Gniezno. Dans le manuscrit nous trouverons quelques fragments en latin de *Złotej legendy* de Jakuba de Voragine.

[5] Au Moyen Âge c'était le tribunal de la noblesse terrienne en Pologne.

[6] Grande Pologne (*Polonia Maior*), région située au centre-ouest de Pologne.

les étapes de la procédure: assignations au tribunal, témoignages, condamnations, peines mais aussi enregistrements et actes publiques. Ces notes étaient accompagnées par les dates des séances du tribunal qui examinait l'affaire.

Les membres des tribunaux changeaient souvent. Les notes sont courtes, on n'inscrit que ce qui a de l'importance pour la suite de la procédure. On choisit surtout le latin.

Voici un exemple: une inscription de 1378 qui relate le procès de Dobieslawa de Bytkowo avec Gniewomir de Dabrowa. Le tribunal adjuge à Dobieslawa une récompense: 40 meules de blé, un cheval et une somme d'argent (13 *marca* et 8 *grossus*). Gniewomir est chargé de frais (trois fois 8 *grossus*).

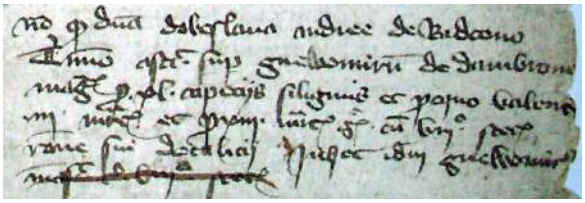

Nota, quod domina Dobeslava Andree de Bidcovo termino astitit super Gnewomirum de Dombrova magori pro XL capeciis siliginis et pro equo valente
II ½ marcas et pro XIII marcis grossorum cum VIII scotis
racione sui dotalicij. In hoc idem Gnewomirus mansit ter VIII scotos. (k 19)[7]

Les dépositions des témoins forment un autre groupe des écrits. On les appelle les rotes. (**rok-ta* 'ce, qui a été dit). Ces courts témoignages, toujours sous la foi du serment, étaient considérés comme des preuves importantes dans les procès au Moyen Âge. Leur contenue était déterminée chaque fois par le tribunal, conformément à une assignation. Les textes de rotes devaient être courtes et présenter l'essentiel de l'affaire en justice.

Dans les annales, les introductions précédent les dépositions. Ces premières sont écrites en latin et donnent les précisions sur les côtés adverses et les témoins. Une inscription compète se compose de trois parties: la formule du serment, le descriptif de l'affaire en cours, les dépositions des témoins greffiers (Kuraszkiewicz 1986, 580)[8].

Voici comme exemple, les témoignages dans le procès de Dobiesława: le témoin approuve que Boguchwał n'a rien pris (rien volé) de la maison de Dobiesława.

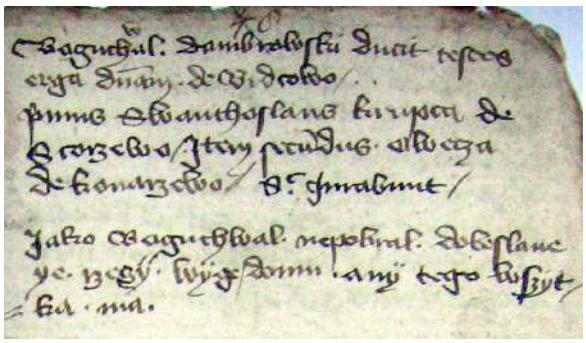

Boguchwal Dambrowski ducit testes erga dominam de Bidcowo: primus Swanthoslaus Krupca de Scorzewo, item secundus Owecza de Konarzewo. Sic jurabunt: Jako Boguchwal nepobral Dobeslaue ye rzeczy wyge domu any tego wszytka ma. (k 46)

Sur les photos on voit bien l'écriture en cursive gothique, trés difficile à déchiffrer.

C'était une écriture de brouillon, les lettres ont des formes différentes, il y a beaucoup d'abréviations et plus de minuscules que majuscules.

Les greffiers essayent d'écrire le plus grand nombre des lettres sans détacher la plume, d'où les ligatures qui peuvent décomposer le texte. C'est pour cette raison que nous ne sommes pas en mesure de retrouver à chaque fois la bonne consonne sous la forme graphique.

La caractéristique des registres

Nous disposons d'un important recueil des registres judiciaires de quatre-vingt-dix manuscrits[9]. Ecrits entre 1386-1500, chaque registre compte à chaque fois environ 200 feuilles et trois mille inscriptions.

[7] Dans les transcriptions et les exemples cités je ne change ni majuscules ni minuscules, je maintiens les règles de ponctuation et les règles d'orthographe (écriture en un mot ou séparé) de l'époque, je traduits les abréviations du latin. Les photos (proportions 1:1) présentent les textes qui proviennent du registre de Poznań, années: 1386-1400, cote: PZ 1, le numéro de la carte de manuscrit se trouve entre les parenthèses.

[8] La dernière phrase des témoins «ainsi nous jurons» est assez souvent omise par les greffiers.

[9] Ceci ne concerne que la Grande Pologne. Les manuscrits se trouvent aux Archives Nationales de Poznań.

Les rotes que nous y trouvons constituent un recueil de six-mille-quatre-cents inscriptions. C'est un exemple unique du lexique de la fin du XIV et XV siècle. Nous y trouverons des noms communs mais aussi, dans chaque registre, environ douze-mille noms propres. Chaque inscription, suite à son caractère juridique, devait décrire précisément des personnes citées.

La richesse du contenue des registres permet d'entreprendre les différents recherches linguistiques et historiques. Par la suite nous allons nous pencher sur une question linguistique, peut être une des plus importantes.

Grâce à ces livres nous pouvons analyser comment se formait l'écriture polonaise. C'est une histoire d'adaptation de l'alphabet latin (qui compte vingt-quatre lettres) aux besoins phonétiques de la langue polonaise, bien plus riche en consonnes.

C'était un vrai défi pour les scribes du Moyen Âge. Tout en travaillants seuls ils élaboraient les règles de l'écriture en polonais. Les difficultés persistaient quelques siècles.

Le contenue des registres permet d'étudier ce processus. Prenons comme exemple la forme graphique des mots qui contiennent les consonnes polonaises du type: *sz* [š], *ś* [ś], *ć* [ć] et les liens entre elles. A cette époque nous pouvons remarquer plusieurs signes composés de deux lettres ou même de trois, qui désignent ces consonnes. Voici les formes du numéral six : ***sześć***: *secz*, *schescz*, *szecz*, *szescz*, *sszescz*, *ssescz*, la consonne *sz* [š] est inscrite par les formes *s*, *sch*, *ss*, *ssz*, *sz*.

Les signes composés de plusieurs lettres étaient multifonctionnelles. Prenons pour un autre exemple la consonne *ś* [ś] dans des formes du numéral vingt: ***dwadzieścia***: *dvadzeszcza, dvadzescza, dwadzeschcza*.

Dans les mêmes numéraux la consonne *ć* [ć] trouvait la forme du graphème: *cz*, mais aussi de *cz* [č].

Nous observons le même processus dans la forme graphique des prénoms, noms[10] et les noms des lieux. Même si le greffier cite plusieurs fois la même personne la forme graphique change. Voici le prénom polonais: ***Stanisław***. On le voit dans les formes: ***Stanislaus*** et ***Staszek*** sous forme graphique de: *Stassek*, *Staszek*, *Stasszek*, *Sthasek*, *Stasek*. De même pour les noms de famille. Stanisław qui vient de Lubicz c'est: *Lubiczski, Lubiczsky*, *Lubiczszki*, *Lubiczszky*.

Ces exemples montrent bien que les signes composés de plusieurs lettres pour les consonnes typiques de la langue polonaise avaient plusieurs fonctions. Chaque greffier faisait face à ce difficile problème et d'une façon autonome devait trouver la solution.

Cette écriture même si très compliquée et parfois ambigüe est une étape très importante du développement du polonais.

Les noms propres

L'exemple de prénom *Stanisław* permet de signaler un autre sujet important, les prénoms slaves sont assez nombreux dans les registres.

A part *Stanisław,* nous verrons souvent: *Dobiesław, Sędziwój, aussi Dobrogost, Domarat, Krzywosąd, Przedsław, Świętosław, Zbigniew* et bien d'autres. Parmi les prénoms féminins nous pouvons citer *Borzysława, Dobrosława* i *Smysława*.

Il y a beaucoup plus de prénoms chrétiens comme *Mikołaj, Piotr, Jan, Paweł, Jakub, Marek*. Vers la fin du Moyen Âge les prénoms slaves disparaissent ce que confirment les inscriptions dans les registres.

Une grande richesse du contenue onomastique permet également décrire la formation du système de deux noms dans l'identification des personnes. Depuis la fin du XIV siècle on applique bien deux noms. Le répertoire des noms varie et s'enrichie selon la position sociale, le rôle dans la société et la richesse de la personne.

On choisit les noms librement. Voici l'exemple des riches habitants de la Grande Pologne, officiels locaux chargés de différentes fonctions. Prenons le cas de *Mikołaj de Bytyń*. Il était non seulement le propriétaire de *Bytyń*, mais aussi de *Młodasko*, *Nojewo* i *Nieczajna*, et entre 1387-1406 il exerçait la fonction de châtelain de Starogród (Gąsirowski 1985, 162).

On l'appelle surtout *Mikołaj Starogrodzki* ou bien *seigneur Starogrodzki* mais aussi *Mikołaj Starogrodzki propriétaire de Bytyń*, *Mikołaj Starogrodzki propriétaire de Nojewo*, parfois *Mikołaj de Bytyń*.

Il porte des noms différents mais la forme dominante précise le lieu de fonction de châtelain – seigneur Starogrodzki.

[10] Le Moyen Âge est la période pendant laquelle des noms de famille se forment. Ainsi je me sers du terme *noms* dans le sens du nom qui permet d'identifier une personne.

De façon analogue on cite presque tous les notables terriens. Ce groupe bien nombreux se retrouve devant les tribunaux non seulement à cause des leurs fonctions mais aussi comme les parties plaidantes dans les procédures judiciaires.

On peut constater que plus la personne était riche et plus de fonctions elle exerçait, plus elle portait de noms différents. On avait besoin d'appeler une personne d'une façon précise. Les notes confirment que la modification de statut (biens, fonction, état civil) changeait le nom. On peut donc constater que ce qui comptait c'était surtout une identification actuelle. On cherchait moins à donner un nom fixe, «une fois pour toujours». Les éléments d'identification n'avaient pas le caractère constant.

Les inscriptions comme: *Marcin port-glaive*, *Wojciech Kobyliński échanson*, *Sędziwój voïvode de Poznań*, *châtelain de Kalisz*, *Gerwart officier de bouche* permet de comprendre un autre processus: le changement des noms communs en noms propres (Trawińska 2017, 199-206). Les déterminants: *port-glaive, échanson, voïvode, châtelain, officier de bouche* ont deux significations. C'est à la fois la fonction de la personne et le nom propre. Ce processus était long, on ne peut pas préciser à quelle période nous voyons ce changement. Les registres le montrent *in statu nascendi*.

Ce sont des formes qui permettent appeler la personne – les appellatifs – puisqu'elles gardent leur signification mais parlent aussi d'une personne concrète, donc ce sont des noms propres[11]. Les appellations du type *castellanus Meserzecensis* signifiaient autant le châtelain – seigneur possesseur d'un château ou d'une maison forte, haut notable de l'Etat – que la personne qui tient cette fonction. Le mot a une double fonction : du nom commun et du nom propre et ainsi fait partie des deux groupes, il se situe donc dans «une zone transitoire entre *nomen proprium* et *nomen apellativum*» (Rymut 2003, 12).

Le vocabulaire juridique

Dans des registres nous trouverons aussi un riche vocabulaire juridique en polonais et en latin.

De côté polonais nous pouvons citer les noms *pokup* «une forme de droit de justice», *naganienie* «le fait de réfuter l'accusation» *poroczki* «séance de travail d'un tribunal», *prza* «une rêquete», *żałować* «porter plainte en justice».

En ce qui concerne le vocabulaire latin ce sont les termes des procédures mêmes et les noms des actes juridiques.

La noblesse terrienne dépendait de la juridiction des tribunaux terriens. Les procès concernaient donc l'héritage des terres, la vente des terres, mise en gage suite à des obligations financières.

Ce dernier type de procès était très courant. Nous rencontrons donc une riche terminologie de *la loi de gage*, provenant de *ius civile*[12] romain.

Nous ne retrouverons pas des descriptions détaillées des actes judiciaires, les greffiers se limitent à une note brève du déroulement de la procédure. Ceci résulte du fait que les registres reflètent avant tout la pratique des tribunaux. Ces textes ne sont pas des livres de la loi écrite.

Voici un exemple: *Johannes de Sczithniki jure vero evasit circa suam obligacionem in Gantki* […] (k 64). Cette note certifie juste un engagement sans qu'on sache quel est son caractère exact.

Livres bilingues

Les registres écrits en latin et en polonais permettent étudier en même temps les deux langues qui influencent l'un l'autre à différents niveaux. Tout d'abord dans les phrases latines on inscrit des mots polonais. D'habitude dans la phrase apparait un mot polonais, évidemment ce n'est pas le cas de toutes les phrases.

Le plus souvent on écrit les noms des biens qui faisaient l'objet d'une procédure, les peines assignées et les éléments qui permettaient bien identifier la personne (*Mikołaj diable rouge)*. Ils ont souvent une forme de glose, par exemple:

Item Micolay Swekoczszky tenetur penam ***pokup*** (k 107).

Ensuite les mots en latin sont substitués par les mots en polonais et vice versa. Ainsi on écrit les noms propres ou bien en polonais ou bien en latin. Dans le texte ci-dessous les prénoms de trois personnes sont en latin (*Nicolaus, Johannes*) et les autres en polonais:

Item testes Nicolaii Poclatka contra Nicolaum piscatorem: item ***Jaszek*** *Clunofski, item* ***Czetrich*** *Mroczkofski,* ***Staszek*** *Mroczkofski,* ***Sandziwoig*** *Mroczkofski, item Johannes Mroczkofski, item* ***Przibislaf*** *Boyaczefski* (k 83).

[11] S. Rymut donne à ces formes le nom des *appellatifs onimiques*.

[12] Il est important de souligner que la présence des termes, qui prouve la connaissance de cette loi, n'est pas égale à son application à la lettre dans la loi polonaise.

Les dépositions sont notées en deux langues. Surtout si dans un procès il y a les personnes qui témoignaient, le texte est noté en polonais. Au contraire, les demandes en justice qui informent brièvement des causes des différends sont formulées en latin.

Grâce à ces écrits nous pouvons comparer la façon de présenter des mêmes faits en deux langues différentes.

Dans chaque phénomène linguistique observé ci-dessus nous constatons la richesse des variantes. On écrit le même mot des façons différente, on appelle la même personne différemment, on écrit le même texte dans les deux langues. Voici la preuve d'un processus linguistique et long et complexe.

Nous ne sommes pas en mesure de déchiffrer correctement tout les textes. Les difficultés viennent du caractère de la cursive gothique et du fait que les différentes consonnes ont les mêmes formes graphiques.

Ainsi si les études linguistiques sont basées sur déchiffrage des manuscrits, les conclusions ne peuvent pas être toujours fiables.

Pourquoi continuer les recherches?

Les registres sont une source inestimable du matériel pour les recherches historiques au sens large. Les différentes inscriptions, les descriptifs de chaque étape de la procédure judiciaire permettent de compléter tout ce qu'on sait des procès moyenâgeux. Nous apprenons beaucoup dans le domaine de fonctionnement des greffes de la justice, connus encore peu.

On y trouve les informations sur les mœurs de l'époque et sur les privilèges des différents groupes sociaux – devant la justice comparaient la grande et petite noblesse, les paysans.

On se dispute pour les petits vols et ou entre voisins mais les objets de litige font aussi les grandes fortunes et les diffamations. Ces livres sont la source d'informations sur les relations de propriété, des relations familiales et sociales.

Les registrent n'ont pas encore une édition complète. Nous disposons au juste de quelques très vieilles éditions des registrent les plus anciens (Lekszycki 1887; Lekszycki 1889; Kaczmarczyk, Rzyski 1960).

Les linguistes connaissent surtout une édition en cinq volumes de *Wielkopolskie roty sądowe*. On y trouve que les rotes polonaises accompagnées des introductions en latin. Ce n'est qu'un petit fragment des registres (Kowalewicz, Kuraszkiewicz 1959-1981). Le travail ne fait qu'à la base des manuscrits réduit le nombre de chercheurs. Pour rendre accessible les textes on a besoin de nouvelles éditions complètes. Elles devraient repondre aux besoins actuelles des éditions scientifiques.

Bibliographie

Bardach 1964: J. Bardach, Historia państwa i prawa Polski, tom I do połowy XV wieku, éd. II (Warszawa 1964).

Gąsiorowski 1985: A. Gąsiorowski (réd.), Urzędnicy wielkopolscy XII-XV wieku. Spisy (Wrocław 1985).

Kaczmarczyk, Rzyski 1960: K. Kaczmarczyk, K. Rzyski (éd.), Księga ziemska poznańska 1400-1407 (Poznań 1960).

Kolańczyk 2007: K. Kolańczyk, Prawo rzymskie, éd. V (Warszawa 2007).

Kowalewicz, Kuraszkiewicz 1959-1981: H. Kowalewicz, W. Kuraszkiewicz (éd.), Wielkopolskie roty sądowe, v. I-V (Poznań 1959-1981).

Kuraszkiewicz 1986: W. Kuraszkiewicz, Formuły przysiąg w rotach sądowych XIV-XVI wieku. In: Polski język literacki. Studia nad historią i strukturą (Warszawa 1986), 579-588.

Lekszycki 1887: von J. Lekszycki, Die ältesten grosspolnischen Grodbücher, Bd. 1, Posen 1386-1399 (Leipzig 1887).

Lekszycki 1889: von J. Lekszycki, Die ältesten grosspolnischen Grodbücher, Bd. 2, Peisern 1390-1400, Gnesen 1390-1399, Kosten 1391-1400 (Leipzig 1889).

Michałowska 2003: T. Michałowska, Średniowiecze (Warszawa 2003).

Rymut 2003: K. Rymut, Granica czy strefa przejściowa między nomen appellativum a nomen proprium. In: Szkice onomastyczne i historycznojęzykowe (Kraków 2003), 9-12.

Sondel 1978: J. Sondel, Ze studiów nad prawem rzymskim w Polsce piastowskiej (Warszawa 1978).

Tognetti 1982: G. Tognetti, Criteri per la trascrizione di testi medievali latini e italiani (Roma 1982).

Trawińska 2005: M. Trawińska, Fonetyka wielkopolskich rot sądowych (Warszawa 2005).

Trawińska 2010: M. Trawińska, Grafia nazw własnych w XIV-wiecznej poznańskiej księdze ziemskiej. In: Miasto w perspektywie onomastyki i historii (Poznań 2010), 631-639.

Trawińska 2012: M. Trawińska, Jak identyfikowano ludzi w średniowiecznych księgach sądowych. In: Z polskich studiów slawistycznych, seria 12: Językoznawstwo. Prace na XV Międzynarodowy Kongres Slawistów w Mińsku 2013 (Warszawa 2012), 189-194.

Trawińska 2014: M. Trawińska, Rękopis najstarszej poznańskiej księgi ziemskiej (1386-1400). Wokół analizy filologicznej (Warszawa-Poznań 2014).

Trawińska 2017: M. Trawińska, Między nomen appellativum a nomen proprium w poznańskich księgach ziemskich z XIV i XV wieku. Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica 51(1), 2017, 199-206.

Walczak 1995: B. Walczak, Zarys dziejów języka polskiego (Poznań 1995).

Începuturile literaturii poloneze în baza cărţilor de judecată

Cuvinte-cheie: cărţi medievale, manuscrise, vechi polonez, latina medievală, onomastică.

Rezumat: În articol sunt cercetate cărţi de judecată medievale, scrise în anii 1386-1500. În ele intrau dosarele examinate de către judecăţile teritoriale, care reprezentau judecata nobiliară de stat. Din această perioadă s-au păstrat 90 de manuscrise. Sunt monumente latino-poloneze, în care predomină latina. Cărţile conţin un material lingvistic şi istoric foarte bogat.

În baza lor, putem observa cum decurgea procesul de formare a ortografiei poloneze, care consta în adaptarea alfabetului latin la necesităţile fonetice ale limbii poloneze. Abundenţa neobişnuită a materialului onomastic permite a urmări formarea sistemului denumirii binominale a oamenilor, care a fost un proces îndelungat şi complicat. Vocabularul juridic foarte bogat şi divers, care se conţine aici, reflectă pătrunderea terminologiei latine (derivate de la *ius civile* roman) în vocabularul juridic polonez şi ilustrează formarea dreptului statutar în Polonia.

Caracterul latino-polonez al cărţilor arată corelaţia acestor limbi. De multe ori conţinutul exprimat în latină era scris în limba poloneză. Cuvintele poloneze se inserau în propoziţiile latine sau propoziţiile poloneze se terminau în latină.

Cărţile de judecată încă nu sunt completate pe deplin, chiar dacă ele conţin cea mai mare colecţie de lexic de la finele secolului al XIV-lea - secolul al XV-lea. Pentru ca toate materialele să devină accesibile unui grup mai larg de cercetători, este necesară o editare a lor de mare autoritate.

Зачатки польской литературы на основании судебных книг

Ключевые слова: средневековые книги, рукописи, старопольское, средневековая латынь, ономастика.

Резюме: В статье рассматриваются средневековые судебные книги, написанные в 1386-1500 годах. В них входили дела, рассматриваемые земельными судами, которые являлись государственным дворянским судом. Сохранилось 90 рукописей этого периода. Это латинско-польские памятники, в которых преобладает латынь. Книги содержат очень богатый лингвистический и исторический материал.

На основе их изучения мы можем увидеть, как протекал процесс формирования польского правописания, который заключался в адаптации латинского алфавита к фонетическим потребностям польского языка. Необычайное обилие ономастического материала позволяет проследить формирование биномиальной системы именования людей, что было долгим и сложным процессом. Очень богатый и разнообразный юридический словарь, который они содержат, показывает проникновение латинской терминологии (производной от римского *ius civile*) в польский юридический словарь и иллюстрирует формирование статутного права в Польше.

Латинско-польский характер книг позволяет показать взаимоотношения этих языков. Очень часто содержание, выраженное на латыни, было написано на польском языке. Польские слова вставлялись в латинские предложения, или польские предложения заканчивались латынью.

Судебные книги еще не составлены полностью, несмотря на то, что они содержат самую большую коллекцию лексики конца XIV и XV века. Чтобы сделать все материалы доступными для более широкой группы исследователей, необходимо их авторитетное издание.

12.05.2021

Dr. hab. prof. Maria Trawińska, Instytut Slawistyki, Polska Akademia Nauk, Stary Rynek 78/79, 61-772 Poznań, Pologne, https://orcid.org/0000-0002-7967-8601, e-mail: maria.trawinska@ispan.waw.pl

TENTATIVE DE EMIGRARE A POPULAȚIEI DIN JUDEȚUL HOTIN ÎN EXTREMUL ORIENT/SIBERIA ÎN ANII 1894-1900

Viorel Bolduma

Cuvinte-cheie: Basarabia, Extremul Orient, Siberia, Hotin, emigrație, țărani, mic-burghezi, coloniști, pământ.

Formularea problemei

Din momentul anexării Basarabiei la Imperiul Rus, în 1812, interesul pentru istoria provinciei, în general, și pentru problemele majore ce țin de politica social-economică a țarismului la periferile naționale ale Imperiului, în special, constituie un subiect actual și necesar de cercetare.

Subiectul pus în discuție are tangență cu înțelegerea problemelor majore legate de aplicarea în Basarabia a politicii de colonizare și deznaționalizare, a reformei agrare din 14 iulie 1868 și efectele ei asupra diferitor categorii de țărani din Basarabia. În acest context, vom analiza migrația sau tentativele de migrație a populației din Basarabia în Extremul Orient, prin prisma acestor aspecte, luând ca bază documente inedite, care n-au fost puse în circuitul științific până în prezent.

Astfel, după anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus, o parte a populației a fost forțată să emigreze peste Prut, în Principatul Moldovei, de teama transformării țăranilor liberi în țărani iobagi (Poștarencu 2003, 93-99; Tomuleț 2012, 55-78). Situația economică a țăranilor s-a înrăutățit și mai mult, odată cu implementarea politicii de colonizare cu populație alogenă (bulgari, găgăuzi, germani, elvețieni, evrei etc.), care s-a bucurat de diverse înlesniri și privilegii din partea autorităților imperiale, la începutul secolului al XIX-lea (Mutruc 2021, *passim*).

Problema emigrației[1] populației din Basarabia în Caucaz, Crimeea, nordul Mării Negre și Extremul Orient/Siberia a fost elucidată sporadic și, deseori, tendențios, în special în literatura de specialitate din perioada țaristă (Берг 1918, 80, 213; Кауфман 1905, 48, 80; Турчанинов 1910, 11; Штанге 1911, 40, 49, 76), sovietică – rusă și moldovenească – (Istoria 1984, 208-235; Гросул, Будак 1956, 37-104; Гросул, Будак 1972, 92-96; Зеленчук 1979, 121; Анфимов 1980, 120), dar și cu o abordare mai obiectivă – în literatura de specialitate din Republica Moldova, după obținerea independenței (Ciubotaru 2012, 58-64; Jarcuțchi 2005, 96-109; Poștarencu 2005, *passim*; Poștarencu 2009, *passim;* Reabțov 2017, 114; Scutelnic 2007, 115-132; Scutelnic 2008, 107-113; Tomuleț 2014, *passim;* Ungureanu 2020, *passim*; Червенков, Думиника 2013, 235-250).

În pofida acestui fapt, mai multe aspecte ale subiectului pus în discuție au continuat să rămână neelucidate (antecedentele și consecințele reformelor agrare din 1868; procesele sociale din satul basarabean după reformă; migrările populației în afara guberniei etc.), necesitând o abordare specială și detaliată, iar altele au fost cercetate tendențios și unilateral (tulburările țărănești în anii implementării reformelor agrare și în perioada post-reformă etc.), sub impactul factorilor ideologici, necesitând o reexaminare, o abordare critică și obiectivă, în baza unor noi izvoare inedite, ceea ce ne permite să punem în discuție tema dată.

Cauzele și tentativele de emigrație a populației

Documentele depozitate în Arhiva Națională a Republicii Moldova (Fondul 2, *Cancelaria guvernatorului Basarabiei,* și Fondul 8, *Oficiul guvernial pe probleme țărănești din Basarabia*) ne oferă posibilitatea să afirmăm că primele manifestări ale emigrației populației din Basarabia

[1] **Migrațiune/emigrațiune de populație** – deplasarea în masă de pe un teritoriu pe altul, dintr-o regiune în alta, a unor popoare sau a unor grupuri de populație, determinată de diverși factori: economici, sociali, politici, confesionali etc. În legătură cu anexarea Basarabiei la imperiul Rus, pot fi delimitate mai multe tipuri de migrație: **1.** migrația spontană a populației, care se petrecea în taină, fără acordul și susținerea instituțiilor guvernamentale; **2.** migrația organizată, susținută de administrația imperială sau regională; **3.** migrația, sau colonizarea, moșierească (Зеленчук 1979, 114-115).

s-au produs încă în anii ’40 ai secolului al XIX-lea, atunci când sunt atestate primele cereri ale populaţiei din provincie de a emigra în Crimeea şi Caucaz[2]. Asemenea cereri au continuat să parvină în anii 1860 şi 1861 de la ţăranii din judeţele Hotin, Bălţi şi Chişinău[3].

Analiza documentelor edite, supuse reevaluării, şi a celor inedite, de arhivă, ne permite să constatăm că, odată cu aplicarea în Basarabia a reformei agrare din 14 iulie 1868, care a agravat şi mai mult situaţia economică a ţărănimii, insuficienţa de pământ, dar şi secetele frecvente şi creşterea impozitelor au constituit cauzele principale care au generat emigrarea populaţiei din Basarabia în Caucaz, Crimeea, nordul Mării Negre, Extremul Orient/Siberia.

Amintim că, în baza Regulamentului din 14 iulie 1868, suprafaţa lotului de împroprietărire a variat între 8 şi 13,5 desetine, sau, în medie, ţăranii au primit câte 7,39 desetine. Mărimea lotului depindea de aşezarea geografică şi fertilitatea solului. Pentru judeţele Hotin, Soroca, Chişinău şi Bender au fost stabilite două categorii de loturi, iar pentru judeţele Iaşi, Orhei şi Akkerman – o singură categorie. Cele mai mari loturi de pământ au primit ţăranii din judeţul Bender – 10,5-11,5 desetine[4] şi din judeţul Akkerman – 13,5 desetine, iar cele mai mici loturi (8,0-8,5 desetine) – ţăranii din judeţul Hotin (Гросул, Будак 1956, 60, 198-222; Tomuleţ 2014, 502-503). Urmează însă să constatăm că unele gospodării ţărăneşti au primit loturi mult mai mici decât suprafaţa medie indicată *supra*. După aplicarea reformei agrare, situaţia majorităţii ţăranilor a rămas, practic, neschimbată, ba în unele judeţe s-a înrăutăţit cu mult. Nu toţi ţăranii au primit pământul potrivit legii. În general, peste 100000 ţărani din Basarabia aveau cel mult câte un hectar de pământ în proprietate, 200000 de ţărani deţineau câte 3,5 hectare şi numai 150000 – peste 8 hectare de pământ (Purici 2011, 104-105).

Menţionăm că încercări de emigrare a populaţiei din judeţul Hotin în Extremul Orient au fost şi anterior. Astfel, un ex-funcţionar rus din oraşul Hotin, Kubarkin, este învinuit că instigă, prin promisiuni false, ţăranii satelor Babin şi Rucşin, din judeţul Hotin, să-şi vândă averea şi să emigreze în Crimeea şi regiunea Amur[5].

Izvoarele confirmă că, până în anii ’90 ai secolului al XIX-lea, direcţia principală de emigrare a ţăranilor a fost Crimeea şi Caucaz, care, geografic, erau cele mai aproape de Basarabia (Bolduma 2020, 185-200)[6].

Odată cu adoptarea legii din 13 iulie 1889 *Despre migrarea locuitorilor rurali şi mic-burghezilor pe pământurile domeniale* (ПСЗРИ 1891, 535-538), procesele migraţioniste din Basarabia cresc în intensitate, dar şi se diversifică geografic, în evidenţă ieşind Siberia şi Extremul Orient.

Un impuls ce i-a determinat pe ţăranii din Basarabia să emigreze a fost şi mortalitatea înaltă din această perioadă. Anul 1892 poate fi considerat culminant în privinţa mortalităţii, în ambele medii de trai înregistrându-se 63235 de decese. La creşterea numărului de decese au contribuit şi recoltele proaste din anii anteriori, care au influenţat asupra situaţiei economice a locuitorilor şi au provocat, în perioada premergătoare epidemiei de holeră, slăbirea puterii vitale a populaţiei. După dispariţia unor cauze generatoare ale crizei de mortalitate, numărul deceselor, până la sfârşitul secolului al XIX-lea, a fost într-o uşoară scădere. Cu o cotă mai înaltă se evidenţiază anul 1896, când au încetat din viaţă 52106 de persoane, cazuri de deces mai frecvente, faţă de anii anteriori şi ulteriori, înregistrându-se în mediul rural (44232 de oameni) (Poştarencu 2013, 21).

Legislaţia migraţionistă

Pentru a reglementa emigrarea populaţiei, autorităţile imperiale, în dependenţă de regiune, au emis un şir de regulamente.

Astfel, la 8 noiembrie 1860, a fost adoptat *Regulamentul privind popularea pământurilor aflate în posesiune din Crimeea de către imigranţi străini* (ПСЗРИ 1862, 224-226), care prevedea că imigranţii se bucurau de un şir de privilegii, printre care scutirea de serviciul militar pe viaţă şi de impozite pe un termen între 5 şi 20 de ani (ПСЗРИ 1862, 224-226).

[2] Arhiva Naţională a Republicii Moldova (ANRM), F. 2, inv. 1, d. 1860, f. 1-6; ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1841, f. 1-24.

[3] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7142, f. 6-7, 9-10.

[4] **Desetină** *(desetină de stat)* – măsură a suprafeţei în Rusia, egală cu 1,09 hectare.

[5] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8633, f. 18-18 verso, 21, 45, 65-65 verso, 69; F. 2, inv. 1, d. 8662, f. 16-16 verso, 44-48, 51-52; F. 8, inv. 2, d. 2087, f. 16, 20-29, 31-36.

[6] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8633, f. 18-18 verso, 21, 45, 65-65 verso, 69; F. 2, inv. 1, d. 8662, f. 16-16 verso, 44-48, 51-52; F. 8, inv. 2, d. 2087, f. 16, 20-29, 31-36.

Emigrarea populaţiei în Caucaz se realiza în conformitate cu *Regulamentul din 10 mai* 1862 *privind aşezarea în partea de vest, muntoasă, caucaziană a cazacilor din Kuban şi alţi imigranţi din Rusia* (ПСЗРИ 1865, 406-425), iar emigraţia populaţiei în districtul Cernomorsk era reglementată prin *Regulamentul privind popularea districtului Mării Negre şi gestionarea acestuia, din 10 martie 1866* (ПСЗРИ 1868, 237-241).

În vederea realizării procesului de emigrare a populaţiei în regiunea Amur şi Primorie (Extremul Orient), autorităţile ţariste au emis *Regulamentul privind aşezarea ruşilor şi străinilor în regiunile Primorie şi Amur ale Siberiei de Est* (ПСЗРИ 1863, 682-685). Legea respectivă, adoptată la 20 martie 1861 pentru o perioadă de 20 de ani, a fost prelungită, cu anumite completări în anul 1882, pentru o perioadă de încă 10 ani (ПСЗРИ 1886, 26-27), apoi în anul 1892 – iar cu 10 ani (ПСЗРИ 1895, 477-478).

Prin urmare, scopul autorităţilor imperiale era de a popula şi valorifica aceste pământuri anexate încă din secolele precedente şi a crea o bază socială solidă, formată din populaţie, preponderent de origine slavă, aşa cum a procedat în Basarabia, după anexarea acesteia la Rusia. În plus, ţarismul urmărea scopul de a înlătura din regiunile europene ale Rusiei populaţia săracă, nemulţumită de regim, pentru a preveni tulburările sociale, iar la periferiile naţionale – de a slăbi elementul naţional protestatar.

Tentativele de migraţiune a populaţiei din judeţul Hotin în Extremul Orient/Siberia

Documentele depozitate în Arhiva Naţională a Republicii Moldova[7] ne oferă posibilitatea să afirmăm că, în perioada 1894-1900, un număr mare de cereri ale ţăranilor de a emigra în regiunea Amur şi Primoria şi Siberia, parvin din judeţul Hotin.

Documentele incluse în aceste fonduri/dosare reprezintă corespondenţa dintre autorităţile ţariste/centrale şi funcţionarii locali din Basarabia cu privire la cererile/tentativele de emigrare a ţăranilor de pe pământurile statului, din judeţele Basarabiei, inclusiv din judeţul Hotin, în Extremul Orient şi Siberia.

Totodată, dosarele conţin listele ţăranilor dornici să emigreze, starea economică a acestora, cauzele emigrării, precum şi încercările autorităţilor locale de a reglementa acest proces.

Astfel, la 25 noiembrie 1894, 8 familii de ţărani din judeţul Hotin, localitatea Resteo-Otaci, având-i ca împuterniciţi pe Timofei Prokopenko şi Ivan Covali, au depus cerere de emigrare în „orice gubernie" din Siberia din contul statului. În cererile depuse, ţăranii invocau drept motiv lipsa terenului agricol şi a banilor pentru întreţinerea familiilor lor. În urma examinării cererilor depuse de ţărani, autorităţile imperiale au respins, la 2 martie 1895, demersurile acestora, pe motiv că nu deţin suficiente resurse financiare pentru emigrare, iar statul nu acoperea cheltuielile de transport[8].

Un alt grup de ţărani din mai multe localităţi ale judeţului Hotin, alcătuit din 43 de familii, reprezentaţi de către Anton Cuşnir, Ivan Dudca şi Serghei Ceban, au depus, la 29 decembrie 1894 şi 3 ianuarie 1895, o cerere comună pentru emigrare în regiunea Primorie, oraşul Vladivostok din contul statului. În adresare, ţăranii menţionau că se află într-o situaţie economică precară şi unica salvare o vedeau în emigrarea în oraşul Vladivostok. Ca şi în alte cazuri, autorităţile, la 16 ianuarie 1895, au respins aceste cereri. Motivul de bază era acelaşi – statul nu acoperea cheltuielile de deplasare a ţăranilor în Extremul Orient. Emigrarea se realizează din contul celor dornici să emigreze. Autorităţile mai motivau refuzul prin faptul că în Basarabia există o cerere mare de braţe de muncă, care sunt foarte bine achitate, şi nu există necesitatea emigrării în alte regiuni. Ispravnicul de judeţ urma să aducă informaţia aceasta la cunoştinţa fiecărei familii din lista respectivă, sub semnătură[9].

La 16 ianuarie 1895, 14 familii de mic-burghezi, locuitori ai oraşului Hotin, având-i ca împuterniciţi pe Spiridon Kuravski, Martin Gorbacevski şi Vikenti Mihailovski, au depus cereri de emigrare în Siberia, gubernia Tomsk. În cereri, mic-burghezii îşi motivau dorinţa de emigrare prin condiţiile de viaţă foarte proaste, apărute din lipsa acută de teren agricol. În urma analizei situaţiei economice a fiecărei familii în parte, autorităţile au respins, şi de data aceasta, cererile ţăranilor, pe motiv că, în urma vânzării bunurilor

[7] *A se vedea* detaliat: ANRM, F. 329, Oficiul gubernial din Basarabia.

[8] ANRM, F. 329, inv. 3, d. 216, f. 6, 8; d. 223, f. 1-4.

[9] ANRM, F. 329, inv. 3, d. 220, f. 2, 5, 12, 18.

pe care mic-burghezii le deţineau, ei nu puteau să adune sumele necesare pentru emigrare. Totodată, din cauza lipsei de bani, aceştia rugau să li se permită emigrarea din contul statului, cerând să le fie acordată susţinerea financiară atât pentru a se putea deplasa în regiunea indicată, cât şi pentru organizarea noii gospodării la locul nou de trai. Autorităţile imperiale accentuau, în răspunsul dat la cererile mic-burghezilor, că emigrarea se permite numai din contul celor dornici să emigreze, adică pe cont propriu[10]. Aceleaşi motive pentru emigrare au indicat, în cererile depuse la 25 ianuarie 1895, şi un grup de ţărani, alcătuit din 24 de familii din localităţile Păscăuţi, Tulbureni, Darabani, Levinţi, Capeleuca din judeţul Hotin, reprezentaţi de Vasile Burlacu, Zaharie Gavriliuk şi Chiril Brânză. La 13 februarie 1895, aceste cereri ale ţăranilor la fel au fost respinse[11].

De altfel, în conformitate cu circulara nr. 11 din 19 februarie 1893, emisă de către Ministerul de Interne, cei dornici să emigreze în Extremul Orient pe cale terestră trebuiau să nu aibă datorii către stat, să deţină o sumă minimă de 375-475 ruble pentru o familie alcătuită din 6 persoane[12].

Într-o circulară urgentă cu nr. 5906, din 7 septembrie 1896, adresată judecătorilor, subprefecţilor, ispravnicilor judeţeni şi şefilor de poliţie din Basarabia, se sublinia că, luând în consideraţie cererile parvenite la Ministerul Afacerilor Interne de la ţărani (în număr de 36 de persoane), ce locuiesc în satele Plahtievca şi Ţăriceanca Veche, judeţul Akkerman, de a emigra în regiunea Iujno-Ussuriysk, se consideră oportun de a se forma, în Basarabia, grupuri de câte 100 de persoane anual, pentru a fi expediate, în primăvara anului următor (1897), pe cale maritimă, până la Vladivostok. În document se mai sublinia că, dacă vor exista şi mai mulţi doritori, ei se vor accepta, cu condiţia anunţării în prealabil a acestor cereri.

În document mai erau stipulate privilegiile pentru emigranţii în ţinutul Iujno-Ussuriysk: a) fiecare familie primea câte 100 de desetine de pământ şi înlesniri la plata impozitelor pe o perioadă de 20 de ani; b) pe parcursul a 3 ani, emigranţii erau scutiţi de impozitul funciar – atât de cel în natură, cât şi de cel în bani; c) în privinţa prestării serviciului militar, aceştia urmau să se supună normelor şi rigorilor stabilite în ţinutul respectiv; d) strămutarea se efectua din contul emigranţilor, dar, după sosirea la Vladivostok, coloniştii puteau primi, pentru întemeierea unei gospodării, un împrumut pentru o perioadă de 33 de ani (primii 5 ani fiind scutiţi de rambursare, iar pe parcursul următorilor 28 de ani erau obligaţi să-l amortizeze prin cotizaţii de 6%); e) călătoria până la Odessa era achitată conform tarifului de circulaţie pe căile ferate pentru emigranţi, iar de acolo până la Vladivostok – câte 90 de ruble pentru persoanele cu vârstă mai mare de 10 ani, pentru copiii între 2 şi 10 ani – câte 45 de ruble, iar pentru copiii mai mici de 2 ani – câte 22 de ruble 50 de copeici. Pentru transportarea bagajelor, ce depăşeau norma admisibilă (2 puduri), se percepea o taxă de 1 rublă 40 copeici pentru fiecare pud[13]; f) pentru a stimula creşterea numărului de femei ce intenţionau să se strămute în ţinut, s-a decis acordarea unor privilegii şi înlesniri. Astfel, dacă familia era alcătuită din doi bărbaţi şi trei femei, pentru una dintre ele cheltuielile pentru călătorie erau suportate de către stat; g) strămutarea se efectua primăvara, pentru ca noii sosiţi să-şi poată aranja gospodăria până la începutul sezonului rece[14] (Scutelnic 2008, 109-110).

Cu toate acestea, din rapoartele ispravnicului judeţului Orhei, din cauza costurilor mari pentru deplasarea pe cale maritimă, puţine familii din localităţile judeţului Hotin au depus cereri pentru emigrare în regiunea indicată[15].

Astfel, 13 familii din localitatea Resteo-Otaci, la 6 decembrie 1896, reprezentaţi de Andrei Malanciuk, Nichifor Kruşenivskii şi Stepan Simeniuk, din cauza lipsei de teren agricol şi a resurselor financiare, s-au adresat autorităţilor centrale să li se acorde un credit, pentru a se putea strămuta împreună cu familiile lor în regiunea Iujno-Ussuriysk. La 31 decembrie al aceluiaşi an, aceştia au primit refuz, pe motiv că emigrarea se permitea numai din contul ţăranilor dornici să emigreze, fără susţinerea statului[16].

La 22 mai 1897, alte 7 familii din satul Teţcani, reprezentate de Savrian Dvornik şi Grigorie Prodaniuk, ce au depus cereri similare la 14 decembrie 1896, pentru emigrare în regiunea Iujno-Ussuriysk, au primit refuz din aceleaşi motive –

[10] ANRM, F. 329, inv. 3, d. 221, f. 1-11.
[11] ANRM, F. 329, inv. 3, d. 235, f. 1-2.
[12] ANRM, F. 329, inv. 3, d. 211, f. 54.
[13] Un pud era egal cu 40 de funţi, 40 de funţi cu 16380,5 grame sau cca 16,4 kilograme.
[14] ANRM, F. 329, inv. 3, d. 403, f. 1-3; F. 329, inv. 1, d. 100, f. 1-2.
[15] ANRM, F. 329, inv. 3, d. 403, f. 1-178.
[16] ANRM, F. 329, inv. 3, d. 417, f. 1-4.

nu deţineau sumele necesare, pentru a se putea strămuta în regiunea sus-indicată. Ispravnicul de judeţ urma să aducă această informaţie la cunoştinţă fiecărei familii sub semnătură[17].

La 10 martie 1897, un alt grup de locuitori ai satelor Lencăuţi, Negureni şi Macareuca, compus din 8 familii, au depus o cerere comună de emigrare în regiunea Iujno-Ussuriysk. Ţăranii îşi motivau intenţia prin faptul că, din cauza arendei mari anuale de 12 ruble pentru fiecare desetină, a anilor secetoşi, nu le ajung resurse pentru întreţinerea familiilor lor etc. La 27 septembrie 1897, în urma examinării situaţiei financiare a fiecărei familii, autorităţile au refuzat să le acorde permisiunea pentru emigrare, din acelaşi considerente – lipsa resurselor financiare necesare pentru a se deplasa în regiunea indicată[18].

De altfel, din rapoartele ispravnicului judeţului Hotin, adresate Guvernatorului Basarabiei, aflăm că în anii 1898-1899 nu a fost depusă nicio cerere din judeţul respectiv pentru a emigra în regiunea Iujno-Ussuriysk[19].

La 14 octombrie 1900, 67 familii de ţărani (425 persoane) din satul Răspopeni[20], reprezentaţi de Grigorie Şkrabatovskii, şi la 24 noiembrie 1900, alte 80 de familii de ţărani (432 persoane) din localitatea Secureni, reprezentaţi de Ivan Makoveiciuk, din cauza lipsei de teren agricol, au depus cereri de a li se permite emigrarea din contul statului în judeţul Troiţkii, gubernia Orenburg. Şi în acest caz, cererile respective au fost respinse, pe motiv că, în baza circularei nr. 45 din 29 iulie 1894, emisă de Ministerul de Interne al imperiului ţarist, emigrarea în gubernia Orenburg, din cauza lipsei terenului agricol pentru emigranţi, era interzisă[21].

În legătură cu mobilizarea armatei ţariste în Siberia de Est, Ministerul de Interne a emis o circulară către toate guberniile, inclusiv Basarabia, prin care se cerea autorităţilor locale să nu elibereze permise pentru emigrarea populaţiei în regiunea Primorie în anul 1900[22].

Prin urmare, din această cauză, toate cererile, depuse în anul 1900, de către populaţia din localităţile Basarabiei, inclusiv judeţul Hotin, au fost respinse[23].

În consecinţă, ispravnicii de judeţe aveau obligaţia să raporteze lunar dacă nu au fost depuse cereri de emigrare. Astfel, pentru anul 1900 toţi ispravnicii de judeţ din Basarabia au raportat că asemenea cereri n-au fost depuse. Dar, din cele expuse *supra*, am constatat că asemenea cereri au existat, chiar dacă toate au fost respinse. Aceasta vorbeşte despre faptul că ispravnicii ofereau informaţii false, superficiale, neverificate către autorităţile statului[24].

Totuşi au existat cazuri când ţăranii emigrau „samavolnic" în Extremul Orient. Astfel, la 26 martie 1900, fraţii Leonti şi Petru Cojocari, în vârstă de 26, respectiv 20 ani, din localitatea Bulboaca, au depus cerere de a emigra în regiunea Amur. În cerere, aceştia motivau că din cauza lipsei de teren agricol, fiind tineri, nu-şi pot întemeia familii. Banii agonisiţi în urma prestării muncii sezoniere în diferite regiuni ale Basarabiei, precum şi alte gubernii limitrofe, unde adunau în jur de 30-45 de ruble pentru o perioadă de 8 luni pe an, nu erau suficienţi pentru a duce un trai decent. Iar arenda unei desetine de teren agricol constituia 13 ruble pe an, fiind un preţ prea scump pentru ei. Totodată, se sublinia că munca lor în Basarabia era remunerată cu 15-30 de copeici pe zi, ceea ce era foarte puţin. La 31 mai 1900, în urma examinării cererii de către autorităţi, fraţii Cojocari au primit refuz. Ulterior, sub pretextul că vor să plece la munci sezoniere în alte gubernii, primind paşapoarte valabile pentru un an de zile, aceştia, din spusele părinţilor şi consătenilor, încă la începutul lunii iulie, au emigrat în regiunea Amur pentru trai permanent (constatare făcută la 18 iulie 1900 de ispravnicul de judeţ în raportul adresat Guvernatorul Basarabiei)[25].

Subliniem că au existat cazuri când locuitorii Basarabiei cereau să emigreze şi în alte regiuni decât cele devenite deja tradiţionale. Astfel, la 20 mai 1897, locuitorii oraşului Hotin, Franţ Olişevskii, fost soldat/ostaş, împreună cu familia sa (Franţ Olişevskii fiind de confesiune catolică, iar ceilalţi 4 membrii ai familiei – ortodocşi), şi Witold Corentovici, fost soldat/ostaş, cu familia sa (Witold Corentovici şi soţia sa, Maria, de con-

[17] ANRM, F. 329, inv. 3, d. 451, f. 1-7.
[18] ANRM, F. 329, inv. 3, d. 663, f. 1, 8, 34.
[19] ANRM, F. 329, inv. 3, d. 654, f. 1-84.
[20] ANRM, F. 329, inv. 3, d. 3166, f. 1-44.
[21] ANRM, F. 329, inv. 3, d. 3168, f. 1-15.
[22] ANRM, F. 329, inv. 3, d. 801, f. 1.
[23] ANRM, F. 329, inv. 3, d. 815, f. 1-7; d. 3151, f. 1-11; d. 3192, f. 1-4.
[24] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 190, f. 1-18.
[25] ANRM, F. 329, inv. 3, d. 3150, f. 1-9.

fesiune catolică, iar copii acestora, 3 persoane, – ortodocşi), au depus cereri către autorităţi, să li se permită să emigreze în oraşul Samarkand din contul statului. Aceştia se plângeau că de vreo 5 ani viaţa lor în oraşul Hotin a devenit insuportabilă, din cauza sărăciei în care au ajuns. Unica salvare o vedeau în a emigra în oraşul indicat. La 26 iunie 1897, din cauza lipsei de resurse financiare, aceştia au primit refuz din partea autorităţilor[26].

În cazul în care locuitorilor din judeţul Hotin li se acceptau cererile de emigrare (sau plecau „samavolnic") şi ei alegeau calea ferată, urmau să se deplaseze până în oraşul Akmolinsk. Apoi, de acolo, trebuiau să ajungă la staţia Obi, calea ferată Siberiană, de unde, pe râurile Siberiei, până la oraşul Blagovescensk, regiunea Amur, parcurgând peste 10 mii verste[27].

Termenii acestor deplasări puteau dura de la 4-5 luni până 2-3 ani, dacă, desigur, nu se întâmpla nimic pe parcurs. Însă nu toată lumea putea să ajungă în Extremul Orient, unii se îmbolnăveau şi rămâneau pe drum, alţii mureau, alţii nu au avut forţa şi resursele necesare pentru a ajunge la destinaţie, aşa că mulţi emigranţi s-au stabilit în Siberia şi în regiunea Trans Baikal (Редчун 2017, 89-90).

În conformitate cu prelungirea termenului pe o perioadă de încă 10 ani prin prevederile *Regulamentului cu privire la aşezarea ruşilor şi străinilor în regiunea Primorie şi Amur a Siberiei de Est*, adoptat la 18 iunie 1892, ţăranii ajunşi la destinaţie se bucurau de un şir de înlesniri. Ei urmau să primească 100 de desetine de teren agricol, pe cap de familie, în folosinţă de la stat, pe un termen de 20 de ani, cu drept de răscumpărare la preţul de 3 ruble desetina. Noii veniţi erau eliberaţi de toate impozitele pe un termen de 3 ani. În ceea ce priveşte satisfacerea serviciul militar, aceştia urmau să se supună normelor şi rigorilor stabilite în ţinutul respectiv, ca şi localnicii (ПСЗРИ 1895, 478). Ajunşi la destinaţie, ţăranii mai puteau beneficia de un ajutor de stat în valoare de 250 de ruble pentru a-şi întemeia o gospodărie[28].

Numărul localităţilor şi familiilor din judeţul Hotin, care au depus cereri, pentru a emigra în regiunea Amur/Primorie/Siberia, şi acestea au fost respinse, este sistematizată în Tabelul 1.

Datele tabelului confirmă că, pentru a emigra în Extremul Orient (Amur/Primorie/Iujno-Ussuriysk) şi Siberia, în anii 1894-1897, au depus cereri doar 134 familii (21,6% din numărul total de cereri depuse), constituite din 666 persoane, din 14 localităţi, iar în anul 1900, cereri au depus 487 de familii (78,4%), cu un număr de 2585 persoane, din alte 9 localităţi ale judeţului Hotin, cele mai multe fiind din satele Pererâta/Teţcani şi Secureni/Răspopeni, ce reprezintă 314 familii (50,6%) (1695 persoane). Subliniem că existau mai multe cazuri când ţăranii din câteva localităţi formau o listă comună (Beleavineţ, Gromodzeni, Coteala, Păscăuţi, Tulbureni, Darabani, Levinţi, Capilauca Lencăuţi, Nagoreni, Macareuca).

Din datele tabelului mai observăm că toate cererile au fost respinse de autorităţi, deoarece ţăranii, fiind fără pământ şi fără bani, cereau ca statul să acopere toate cheltuielile de drum, ceea ce contravenea *Regulamentului cu privire la aşezarea ruşilor şi străinilor în regiunea Primoria şi Amur a Siberiei de Est*, adoptat la 18 iunie 1892, care stipula că fiecare solicitant urma să ajungă pe cont propriu la destinaţie. Toate aceste familii, chiar vânzându-şi toate bunurile, nu adunau sumele minime necesare pentru emigrare (ПСЗРИ 1895, 477).

În conformitate cu datele oferite de N. Turceaninov, între anii 1896-1900, din judeţele Basarabiei au emigrat în Siberia şi Kazahstan 337 de familii (1800 persoane) şi 116 delegaţi ai obştii („hodoki"), respectiv 1916 persoane (Турчанинов 1910, 11), date ce nu pot fi confirmate prin documentele de arhivă avute la dispoziţie până la acest moment.

Concluzii

Din cele expuse, conchidem că, după anexarea, în 1812, a Basarabiei la Imperiul Rus, o parte a populaţiei a fost forţată să emigreze peste Prut, în Principatul Moldovei, de teama transformării ţăranilor liberi în ţărani iobagi. Situaţia economică a ţăranilor s-a înrăutăţit şi mai mult odată cu implementarea politicii de colonizare şi de deznaţionalizare, practicată de autorităţile imperiale, pe parcursul primei jumătăţi a secolului al XIX-lea, cu populaţie alogenă (ruşi, ucraineni, bulgari, găgăuzi, germani, elveţieni, evrei etc.), care a beneficiat de anumite înlesniri şi privilegii.

[26] ANRM, F. 329, inv. 3, d. 3059, f. 1-8.
[27] ANRM, F. 329, inv. 3, d 210, f. 173.
[28] ANRM, F. 329, inv. 3, d. 210, f. 85 verso.

Tabelul 1

Lista localităţilor din judeţul Hotin, ai căror locuitori au depus cereri, pentru a emigra în Siberia şi Extremul Orient/ Siberia, în anii 1894-1900, şi acestea au fost respinse*

Nr. c/o	Localitatea	Anul	Numărul de		Statutul familiilor dornice să emigreze	Regiunea unde urmau să emigreze
			familii	persoane		
1.	Resteo-Otaci	1894	8	40	Fără pământ/arendaşi	Siberia
2.	Darabani, Dăncăuţi, Capilauca, Cruglic	1894	43	215	Fără pământ/arendaşi	Primorie/Vladivostok
3.	Hotin	1895	14	70	Fără pământ/mic-burghezi	Siberia/gubernia Tomsk
4.	Păscăuţi, Tulbureni, Darabani, Levinţi, Capilauca	1895	24	120	Fără pământ/arendaşi	Primorie/Vladivostok
5.	Resteo-Otaci	1896	13	65	Fără pământ/arendaşi	Iujno-Ussuriysk
6.	Teţcani	1896	24	115	Fără pământ/arendaşi	Iujno-Ussuriysk
7.	Lencăuţi, Nagoreni, Macareuca	1897	8	41	Fără pământ/arendaşi	Iujno-Ussuriysk
8.	Pererâta, Teţcani	1900	167	835	Fără pământ/arendaşi	Amur/Primorie
9.	Vasileuţi, Ojeva	1900	112	590	Fără pământ/arendaşi	Amur/Primorie
10.	Beleavineţ, Gromodzeni, Coteala	1900	61	300	Fără pământ/arendaşi	Amur/Primorie
11.	Secureni Răspopeni	1900	147	860	Fără pământ/arendaşi	Siberia/ gubernia Orenburg
Total – 22 localităţi		**1894/ 1900**	**621**	**3251**	**Fără pământ /arendaşi/ mic-burghezi**	**Amur/Primorie/ Siberia**

* ANRM, F. 329, inv. 3, d. 216, f. 1-15; d. 220, f. 1-20; d. 221, f. 2; d. 235, f. 1-12; d. 417, f. 1; d. 451, f. 2; d. 663, f. 3-4; d. 815, f. 1-7; d. 3151, f. 1-21; d. 3192, f. 4; d. 3166, f. 1-44; d. 3168, f. 1-15.

Cauzele principale ale emigraţiei populaţiei din Basarabia în Extremul Orient/Siberia urmează a fi identificate în procesele demografice, care s-au produs în provincie în prima jumătate de secol, în politica de colonizare şi de deznaţionalizare, promovată de administraţia imperială rusă, în consecinţele reformei agrare din 1868, în secetele, epidemiile frecvente şi în creşterea impozitelor.

Din aceste motive, în perioada anilor 1894-1900, a fost depus un număr mare de cereri din partea locuitorilor judeţului Hotin, pentru a emigra în Siberia şi Extremul Orient, drept cauză fiind lipsa pământului agricol. Autorităţile imperiale, practic, nu puneau piedici în acordarea permisiunii pentru emigrarea populaţiei. Condiţia principală era să se respecte circularele şi regulamentele emise, conform cărora era permisă emigrarea.

Astfel, din cauza lipsei mijloacelor financiare proprii, pentru a ajunge la destinaţie, şi a interdicţiilor de emigrare, toate cererile din anul 1900 au fost respinse de către autorităţi.

Bibliografie

Bolduma 2020: V. Bolduma, Emigraţia populaţiei din Basarabia în Caucaz, Crimeea şi nordul Mării Negre (anii ’70- ’90 ai secolului al XIX-lea). Tyragetia s.n. XIV/2, 2020, 185-200.

Ciubotaru 2012: N. Ciubotaru, Fenomenul migraţiei ţăranilor basarabeni în regiunile îndepărtate ale Rusiei în secolul XIX - încep. secolului XX. In: Probleme ale ştiinţelor socio-umane şi modernizării învăţământului, vol. 3 (Chişinău 2012), 58-64.

Istoria 1984: Istoria RSS Moldoveneşti din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre (Chişinău 1984), 208-235.

Jarcuţchi 2005: I. Jarcuţchi, Unele considerente privind migrarea ţăranilor din judeţul Tiraspol în Siberia la finele secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea. Revista de Istorie a Moldovei 4, 2005, 96-109.

Mutruc 2021: V. Mutruc, În aşteptarea reformelor. Viaţa agrară a Basarabiei în primele decenii ale stăpânirii imperiale ruse (Iaşi 2021).

Poştarencu 2003: D. Poştarencu, Exodul populaţiei peste Prut după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus. Revista de istorie a Moldovei 1-2, 2003, 93-99.

Poştarencu 2005: D. Poştarencu, Contribuţii la istoria modernă a Basarabiei (Chişinău 2005).

Poştarencu 2009: D. Poştarencu, Contribuţii la istoria modernă a Basarabiei, II (Chişinău 2009).

Poştarencu 2013: D. Poştarencu, Mişcarea naturală a populaţiei basarabene în perioada ţaristă. Revista de istorie a Moldovei 4, 2013, 7-34.

Purici 2011: Şt. Purici, Istoria Basarabiei (Bucureşti 2011).

Reabţov 2017: I. Reabţov, Procesele de migraţie şi schimbările în structura etno-demografică a populaţiei din Basarabia în anii 1897-1930. Revista de Etnologie şi Culturologie XXII, 2017, 114.

Scutelnic 2007: V. Scutelnic, Migraţiunea ţăranilor din Basarabia în Caucaz, Kuban, Siberia şi Extremul Orient (a doua jumătate a secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea). Destin Românesc 3-4, 2007, 115-132.

Scutelnic 2008: V. Scutelnic, Legislaţia imigraţionistă rusă şi exodul populaţiei basarabene la finele secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea. Revista de istorie a Moldovei 3, 2008, 107-113.

Tomuleţ 2012: V. Tomuleţ, Exodul populaţiei din Basarabia în Moldova de peste Prut (anii 1812-1828). Revista de istorie a Moldovei 2, 2012, 55-78.

Tomuleţ 2014: V. Tomuleţ, Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituţii, regulamente, termeni). Ediţia a III-a, revăzută şi adăugită (Iaşi 2014).

Tomuleţ 2015: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale, ediţia a II-a (Chişinău 2015).

Tomuleţ 2018: V. Tomuleţ, Ţinutul Hotin în surse statistice ruseşti din prima jumătate a secolului al XIX-lea (Chişinău 2018).

Ungureanu 2020: C. Ungureanu, Populaţia Bucovinei şi Basarabiei sub stăpâniri străine (1774/1812 - 1918) (Suceava 2020).

Анфимов 1980: А. Анфимов, Крестьянское хозяйство Европейской России, 1881-1904 (Москва 1980).

Берг 1918: Л. Берг, Бессарабия. Страна – Люди – Хозяйство (Петроград 1918).

Гросул, Будак 1956: Я. Гросул, И. Будак, Крестьянская реформа 60-70 годов XIX века в Бессарабии (Кишинев 1956).

Гросул, Будак 1972: Я. Гросул, И. Будак, Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1861-1905) (Кишинев 1972).

Зеленчук 1979: В. Зеленчук, Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. (Этнические и социально-демографические процессы) (Кишинев 1979).

Кауфман 1905: А. Кауфман, Переселение и колонизация (Санкт-Петербург 1905).

ПСЗРИ 1862: Полное собрание законов Российской Империи (собрание II), т. XXXV, 1860, отд. 2, №36298 (Санкт-Петербург 1862).

ПСЗРИ 1863: Полное собрание законов Российской Империи (собрание II), т. XXXVI, 1861, отд. 1, № 36928 (Санкт-Петербург 1863).

ПСЗРИ 1865: Полное собрание законов Российской Империи (собрание II), т. XXXVII, 1862, отд. 1, №58256 (Санкт-Петербург 1865).

ПСЗРИ 1868: Полное собрание законов Российской Империи (собрание II), т. XLI, 1868, отд. 1, №45093 (Санкт-Петербург 1868).

ПСЗРИ 1886: Полное собрание законов Российской Империи (собрание III), т. XXXVI. 1882, отд. 3, № 633 (Санкт-Петербург 1886).

ПСЗРИ 1895: Полное собрание законов Российской Империи (собрание III), т. II. 1892, отд. 3, № 8755 (Санкт-Петербург 1895).

Редчун 2017: В. Редчун, К вопросу об особенностях переселенческой политики Российского правительства на Дальнем Востоке во второй половине XIX-века: правовой аспект. В: Культура и наука Дальнего Востока, №2 (22) (Хабаровск 2017), 89-90.

Турчанинов 1910: Н. Турчанинов, Итоги переселенческого движения за время с 1896 по 1909 год (Санкт-Петербург 1910).

Червенков, Думиника 2013: Н. Червенков, И. Думиника, Тараклия – 200 лет. Том I (1813-1940) (Кишинев 2013).

Штанге 1911: А. Штанге, Историческая записка о крестьянской реформе в Бессарабской губернии (Кишинев 1911).

Attempts of emigration of the population from Khotyn Uyezd to the Far East and Siberia in 1894-1900

Keywords: Bessarabia, the Far East, Siberia, Khotin, emigration, peasants, petty bourgeois, settlers, land.

Abstract: In this article, based on archival materials and published works, the author analyzes attempts of the population to emigrate from the Khotyn Uyezd to the Far East and Siberia in 1894-1900. The main reasons for the emigration of the population were demographic processes that took place in the province in the first half of the 19th century, the Russian imperial administration's policy of colonization and denationalization, the consequences of the agrarian reform of 1868, as well as frequent droughts, epidemics and tax increases. The imperial authorities practically did not interfere with the emigration of the population. The main condition was compliance with the relevant circulars and regulations.

Попытки эмиграции населения из Хотинского уезда на Дальний Восток и в Сибирь в 1894-1900 гг.

Ключевые слова: Бессарабия, Дальний Восток, Сибирь, Хотин, эмиграция, крестьяне, мещане, переселенцы, земля.

Резюме: В данной статье на основе архивных материалов и опубликованных работ автор анализирует попытки эмиграции населения из Хотинского уезда на Дальний Восток и в Сибирь в 1894-1900 годах. Основные причины эмиграции населения – демографические процессы, имевшие место в провинции в первой половине XIX века, политика колонизации и денационализации, проводившаяся российской имперской администрацией, последствия аграрной реформы 1868 года, а также частые засухи, эпидемии и повышение налогов. Имперские власти практически не препятствовали эмиграции населения. Основным условием было соблюдение соответствующих циркуляров и постановлений.

26.04.2021

Viorel Bolduma, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă" din Chișinău, str. Ion Creangă nr. 1, MD 2069, Chișinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0003-2111-3701, e-mail: boldumaviorel1974@gmail.com

DIMENSIUNEA INTERPRETATIVĂ A EXPOZIȚIILOR MUZEALE[1]

Lucia Marinescu-Tonu

Cuvinte-cheie: patrimoniu, interpretare, muzeu, expoziţie, comunicare.

În ultimul deceniu se discută tot mai mult despre rolul muzeului în societate, despre comunicarea în muzeu, despre modul de interpretare a patrimoniului, despre creşterea interactivităţii muzeului cu vizitatorii şi între vizitatori. Unul dintre elementele care revin obsesiv în dezbatere este mesajul muzeului adresat vizitatorilor. Este tot mai importantă constituirea şi transmiterea unui mesaj interesant, stimulant şi educativ către publicul muzeului.

În sensul său primar, cuvântul *patrimoniu* înseamnă moştenirea pe care o generaţie o transmite alteia, deci cuvintele *transmitere* şi *patrimoniu* sunt indisociabile şi, când e vorba de patrimoniul naţional, internaţional sau mondial, există în mod incontestabil obligaţia de a-l transmite. În cazul acesta, transmiterea nu se mai face doar către membrii propriei familii, către propria naţiune sau cultură, cel puţin în societăţile democratice, ci către toţi cetăţenii lumii. Astfel, muzeul devine nu doar un mediator între diferite generaţii, ci şi între diferite culturi.

De aici şi transformarea muzeului într-o media în care comunicarea are loc între receptor, identificat cu publicul, şi emiţător, adică muzeul, *dimensiunea interpretativă* devenind astfel o preocupare primară.

Rolul muzeului este de a aminti trecutul prin ceea ce se poate numi *discursul patrimoniului.* Acest rol poate fi realizat prin revitalizarea patrimoniului, prin crearea unui cadru şi context în care să-l facă să-şi prezinte importanţa şi funcţiile din perioada în care a fost creat. Intrat în muzeu, un obiect care altădată făcea parte din viaţa cotidiană suferă o transformare de uz: devine exponat muzeal, document al unei realităţi care era exterioară muzeului, el devine martorul unei practici, al unei iscusinţe tehnice, al unei epoci, al unui stil etc. Trecând prin procesul de muzealizare, obiectul este decontextualizat de funcţia sa primară, este încărcat cu valori noi, apoi integrat în colecţii şi recontextualizat, în final fiind destinat vizualizării în cadrul unor expoziţii, demersuri în care se creează o relaţie specifică între om şi patrimoniul său (Boda 2018, 46). Obiectul muzealizat devine, de fapt, mediator între două realităţi, între un trecut şi un prezent, între o realitate culturală şi o alta. În felul acesta, obiectul mediator se adaugă obiectului-semn, obiectului-martor sau obiectului-patrimoniu. O astfel de interpretare comportă totuşi o lipsă de nuanţare. Într-adevăr, exceptând operele de artă celebre, obiectele nu sunt toate în mod automat mediatoare, ele au nevoie de un discurs pentru a dobândi această calitate, de o istorie, de o poveste, în fine de o *dimensiune interpretativă,* care să permită înţelegerea obiectului şi plasarea sa într-un context mai larg care să-i dea sens.

Expunerea obiectului muzeal este considerată atât un act de prezentare, cât şi unul de interacţionare, interpretare şi comunicare. De aceea, expoziţiei i se acordă o importanţă deosebită în cadrul activităţilor muzeale. Expoziţia constituie un loc al informării, al dezvoltării creativităţii şi al imaginaţiei, locul în care vizitatorul îşi poate crea propriul său univers, jonglând cu informaţia primită. Tot în acest spaţiu, expoziţional, muzeul, prin utilizarea noilor tehnologii, transportă vizitatorul într-o lume a sunetelor şi culorilor menită să recreeze, măcar parţial, contextul istoric şi întreaga sa lume intrinsecă. Dacă dorim ca vizitatorii să fie stimulaţi de obiecte în reconstituirea imaginară a trecutului, în reflecţie sau în empatia cu cei care sunt diferiţi cultural sau în termeni de abilităţi şi dezabilităţi, trebuie să spunem poveştile pe care obiectele le poartă. *Discursul interpretativ* devine, în acest sens, una din căile prin care aspectele de interes, semnificaţia, valoarea şi sensul moştenirii culturale se comunică vizitatorilor. De la istoria obiectuală la demonstrarea şi interpretarea ei, parcurgem trasee de

[1] Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului 20.80009.0807.43 „Patrimoniul muzeal şi memoria istorică: cercetare, interpretare, prezentare”.

lucru, decodificând şi explicând, înlăturând mistificări şi mituri, sau, alteori, consolidându-le, recompunând etapele (de la imaginar la real), dezoriginând scopul şi sensul tezaurului muzeal. Aparenţele, lăsate ca atare, şi neexplicate în sensul lor generic, semnificaţiile profunde – păstrate doar ca apanaj al calităţilor cercetătorului – care nu se lărgesc, lămurind mesajul şi înţelegerea acestuia sunt contraproductive (Opriş 2008, 113). Fără a renunţa la tonul ştiinţific, dar generalizând, personalizând şi explicând, dovedim un real respect faţă de cei care vin la muzeu. Pe plan european, interpretarea patrimoniului cultural este utilizată în numeroase muzee şi situri istorice, în vederea atragerii şi fidelizării vizitatorilor, dar şi pentru promovarea necesităţii de conservare a acestor valori (Condrea, Nechita 2015, 87).

În viziunea lui Freeman Tilden, primul care a popularizat şi cercetat tehnicile interpretative, interpretarea este condiţionată de şase principii:

1. Interpretarea care nu empatizează cu personalitatea sau experienţa vizitatorului va fi una sterilă;
2. Informaţia, ca atare, nu este interpretare. Interpretarea este revelaţia bazată pe informaţii. Prin urmare, sunt lucruri complet diferite. Singura legătură este că toate interpretările includ şi informaţii;
3. Interpretarea este o artă care îmbină armonios mai multe arte printr-un sincretism ce este dat de materialele prezentate vizitatorilor şi acestea pot fi, în acelaşi timp, ştiinţifice, istorice şi arhitecturale. Orice artă este, într-un anume grad, transmisă cu scopul de a fi însuşită şi perpetuată.
4. Cel mai important scop al interpretării nu este instruirea, ci provocarea vizitatorilor.
5. Interpretarea ar trebui să urmărească să prezinte obligatoriu un întreg, şi nu o parte, şi de asemenea trebuie să se adreseze întregului auditoriu, şi nu doar unei părţi a acestuia.
6. Interpretarea care se adresează copiilor nu ar trebui să fie un rezumat al interpretărilor ce se adresează adulţilor, ci ar trebui să aibă o abordare fundamental diferită. Pentru un succes sigur, interpretările adresate grupelor de copii trebuie să aibă un program separat (Tillden 1977, 9).

În fond, muzeul instrumentează tocmai accesul la acestea, la corecta lor înţelegere, şi când reuşeşte, convingând pe judecătorul său suprem, publicul, dobândim performanţă muzeografică. La aceasta aspiră cei care servesc noua muzeografie.

Instituţiile muzeale din Republica Moldova au desfăşurat, cu precădere în ultimii ani, o serie de iniţiative de interpretare şi promovare a patrimoniului cultural. În acest sens, este deosebit de important să identificăm şi să evaluăm principalele tehnici de interpretare şi activităţi care le-au inclus pe acestea, pentru a se cunoaşte impactul dimensiunii interpretative şi a se lua măsuri de îmbunătăţire a ofertei, atunci când este cazul. Prezentăm doar o parte din numeroasele activităţi realizate de specialiştii muzeelor din republică, pentru a exemplifica tipologia lor.

În funcţie de implicarea vizitatorului şi modalitatea de transmitere a mesajului, putem distinge trei tehnici de comunicare interpretativă: *comunicare descriptivă, comunicarea interactivă şi comunicarea senzorială*.

1. Comunicarea descriptivă, cel mai frecvent, se face prin intermediul panourilor informativ-descriptive.
2. Comunicarea interactivă presupune un grad mai mare de implicare a vizitatorului. Acesta nu are acces la informaţii într-un mod facil, ci trebuie să caute indicii, să-şi pună întrebări şi să identifice răspunsuri.
3. Comunicarea senzorială nu se bazează exclusiv pe simţul văzului – care este, de regulă, cel mai solicitat simţ în cazul celorlalte tipuri de comunicare –, făcând apel la toate celelalte simţuri (auditiv, olfactiv, tactil, gustativ) (Condrea, Nechita 2015, 88).

Aceste trei tehnici, combinate, permit crearea unei experienţe complexe de vizitare şi descoperire a patrimoniului cultural şi sunt aplicate sub următoarele forme:

– *personală* – faţă în faţă – plimbări cu ghid, personal din muzee sau puncte de informare turistică;
– *non-personală* – publicaţii, trasee care permit orientarea fără ghid, centre de vizitare, panouri de interpretare;
– *bazată pe artă* – arte plastice şi arte vizuale, artă dramatică, povestiri;
– *interpretare multimedia* – prin aplicaţii pentru telefoane mobile sau tablete, ghiduri ce se pot descărca de pe internet, ghiduri audio, QR Code, jocuri video, prin proiecţii cartate şi spectacole de lasere, alte noi tehnologii (Bringer 1988, 57).

Fig. 1. Interpretare personală, cu costume de epocă, în cadrul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei.

Una dintre cele mai eficiente metode, utilizate în cadrul obiectivelor de patrimoniu cultural, este *interpretarea personală*, atunci când comunicarea vine direct de la una sau mai multe persoane. Succesul acestei tehnici de interpretare se datorează, în special, posibilităţii de vizitare a muzeului cu ghid, iar adaptarea ghidajului la nivel de vârsta căreia ne adresăm, explicaţiile suplimentare, corelaţiile şi limbajul adaptat, precum şi activităţile practice realizate chiar în cadrul expoziţiilor (fişe de lucru, circuite expoziţionale pe categorii de vârstă), permit atingerea obiectivelor de familiarizare şi înţelegere a valorilor patrimoniale. Interpretarea personală se poate realiza şi prin alte activităţi, precum: tururi ghidate, demonstraţii, povestiri, reconstituiri istorice, învăţare activă etc.

Un exemplu în acest sens o constituie iniţiativa Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei care, pentru a crea relaţia dintre spaţiile discursive şi vizitatori, a apelat la ajutorul voluntarilor. Astfel, cu ocazia Nopţii Muzeelor, o serie de voluntari, studenţi ai Universităţii Cooperatist Comerciale din Moldova şi ai Academiei „Ştefan cel Mare" a MAI, au invitat vizitatorii să participe la tururi ghidate propuse de „ghizi" în costume de epocă. Aceştia au jucat rolul de gazdă în diverse zone din muzeu, prezentând trasee tematice care au grupat obiectivele de maxim interes (fig. 1).

Un alt instrument al interpretării personale care permite accesibilitatea patrimoniului muzeal către diferite categorii de public şi dezvoltarea unui comportament pro-patrimoniu este *demonstraţia*. Demonstraţiile de luptă, de mânuire a armelor, de jocuri tradiţionale, de confecţionare a instrumentelor muzicale, de prelucrare a lemnului şi lutului, de confecţionare a păpuşilor ecologice constituie doar o parte din cele prezentate în cadrul manifestărilor culturale, organizate de instituţiile muzeale din Republica Moldova. Indiferent dacă este vorba despre vestigii istorice, oase de dinozaur, picturi, sculpturi sau maşinării de război, fiecare vede în acelaşi exponat trăsături diferite. Ele stimulează imaginaţia şi incursiunea vizuală printre obiectele expuse în muzee. Vizitatorii pot fi încurajaţi să emită teorii legate de felul în care gândea pictorul când a realizat un anumit tablou sau de cât timp au avut nevoie cercetătorii să scoată la iveală un anumit schelet de dinozaur sau un tezaur monetar din Evul Mediu (fig. 2).

Muzeul contemporan oferă prin expoziţiile sale – permanente sau temporare – un bagaj de cunoştinţe şi informaţii grupate într-un sistem organizat cu rol de documentare, într-o formă atractivă, accesibilă, intuitivă şi interactivă, care stimulează vizitatorului gândirea, spiritul de observaţie, sensibilitatea, intuiţia şi deducţia. Aceste obiective sunt atinse şi prin intercalarea în parcursul vizitatorilor, pe lângă zonele de expunere, *a atelierelor şi laboratoarelor* organizate în scop interpretativ, fiind uzitate cu succes de muzeele din republică, ele plasează vizitatorul în contact direct cu informaţia prezentată şi îi oferă posibilitatea să experimenteze sau să pună în practică informaţiile furnizate de muzeu. Utilizarea unor activităţi de tip atelier permite atât însuşirea cunoştinţelor teoretice, spuse şi povestite de personalul de specialitate, cât şi a tehnicilor şi metodelor de realizare. Ilustrative pentru această categorie sunt atelierele organizate în cadrul muzeelor naţionale şi regionale.

Fig. 2. Interpretare personală, prin demonstraţie, în cadrul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei.

Fig. 3. Ateliere realizate în cadrul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei.

Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei stimulează interesul pentru temele tratate în expoziţie în atelierele interpretative. Atelierul „Obiectul arheologic – o enigmă", circuitul căruia presupune, după o vizită ghidată în expoziţia de istorie veche şi antică, în cadrul căreia este prezentat patrimoniul arheologic, vizionarea unui film documentar, care reconstituie aspecte esenţiale ale traiului cotidian al populaţiei unei aşezări umane de acum şase mii de ani. Pentru a contura o interpretare completă, atelierul continuă cu activităţi practice: familiarizarea cu obiectul arheologic propriu-zis şi posibilitatea de a-l utiliza (râşniţe, lame de silex, război de ţesut, cioburi de ceramică etc.) şi modelarea ceramicii conform tehnologiilor preistorice (reproducerea după piese originale ale unor vase preistorice). Un alt atelier care, cu ajutorul interpretării personale, comunică patrimoniul muzeal, este atelierul „Istoria şi arta scrisului". Printr-o prezentare interactivă, este decodată lumea scrisului şi a suporturilor de scris, a tiparului şi a cărţii cu ajutorul manuscriselor, cărţilor şi actelor vechi din colecţia muzeală (fig. 3)[2].

Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală reuşeşte să descifreze universul obiectului de muzeu în atelierele de confecţionare a mărţişoarelor, de încondeiere a ouălor pascale şi de confecţionare a iei tradiţionale. Aceste ateliere reunesc meşteri populari bine cunoscuţi, care demonstrează vizitatorilor diverse forme şi tehnici de confecţionare a mărţişoarelor, varietatea tehnicilor de încondeiere a ouălor sau îi iniţiază în secretele artei cusutului şi a broderiei (fig. 4)[3].

Muzeul Naţional de Artă al Moldovei încurajează interpretarea operelor de artă din colecţiile muzeului prin atelierele organizate în parteneriat cu liceul Gh. Asachi. În baza unui contract de colaborare, clasele din ciclul primar al liceului îşi petrec ora de artă plastică sau educaţie tehnologică la muzeu. În spaţiile destinate atelierelor de artă, elevii, ghidaţi de un muzeograf, încearcă să comunice mesajul patrimoniului muzeal prin intermediul desenelor, al lucrărilor grafice sau al modelajului artistic (fig. 5)[4].

Activităţile dinamice din instituţiile muzeale create special pentru copii de către specialişti în istorie, artă sau etnografie, interpretate de un povestitor pe placul copiilor, pot deveni un periplu unde voia bună se îmbină perfect cu informaţii noi şi pot dezvolta gustul pentru frumos şi imaginaţia prichindeilor. Vizitele la muzeu oferă ocazia perfectă prin care cei mici să afle câteva lucruri despre artă, istorie, paleontologie sau ecologie într-un mod foarte plăcut. În cazul în care copiii vizitează muzeul în cadrul unui grup organizat de unităţile de învăţământ sau alte organizaţii,

[2] https://www.nationalmuseum.md/ro/
[3] http://www.muzeu.md/
[4] Aducem sincere mulţumiri doamnei Elena Casiadi, şeful secţiei Relaţii cu publicul, Muzeul Naţional de Artă al Moldovei, pentru informaţia oferită.

Fig. 4 . Ateliere desfăşurate în cadrul Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală.

această activitate poate constitui o modalitate inedită de învăţare şi aprofundare a informaţiilor din curricula şcolară.

În situaţia unui public format din grupuri de copii sau familii cu copii, muzeele din republică utilizează ca tehnici de interpretare – *Jocurile şi activităţile interactive*. Aceste activităţi oferă o paletă largă de modalităţi de cercetare şi voie bună pentru cei mici. Copiii pot fi atraşi în diverse moduri să intre în atmosfera culturală a muzeului pe care îl descoperă: printr-o vânătoare de indicii, o poveste cu detectivi, o ghicitoare sau o aplicaţie pentru telefoanele inteligente. Identificarea unor jocuri şi activităţi interactive, care pot fi desfăşurate în grup, devine un element-cheie al unei interpretări eficiente adresate copiilor.

În cadrul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei se desfăşoară cu succes programe speciale, în acest sens, pentru cei mici sau pentru familii, pentru şcoli şi grădiniţe. De exemplu, în cadrul activităţii „Vânătoarea de exponate", copiii, după o vizită în expoziţia permanentă, în cadrul căreia este prezentat patrimoniul muzeal, identifică piesele „vânate" în baza imaginilor repartizate şi completarea unor fişe cu informaţii despre piese. Următoarea etapă presupune crearea poveştii exponatului: de cine a fost confecţionat? cu ce scop? ce vârstă are piesa? etc. Surpriza activităţii constă în premierea celor mai interesante poveşti[5]. Acest gen de activităţi îmbină latura culturală a unei vizite la muzeu cu interactivitatea şi misterele unei lumi necunoscute, stimulând imaginaţia şi creativitatea, abilitatea de a rezolva probleme, făcând apel la calităţile artistice şi estetice ale copiilor şi la talentele lor de actori în interpretarea jocurilor de rol. Altă activitate, ce merită a fi menţionată, este atelierul interactiv „Ziua mea la Muzeu", care include: un quest în expoziţia muzeală (un set de sarcini însoţite de indicii, prin care copiii pot să identifice o serie de exponate din muzeu); jocul „Ce sunt eu", care presupune extragerea dintr-o cutie a unor obiecte din trecut şi identificarea lor, folosind doar simţul tactil şi imaginaţia şi un atelier de creaţie, în care copiii realizează replici ale unor exponate din expoziţia permanentă. Acest program dezvoltă gândirea logică, memoria voluntară, imaginaţia, limbajul şi atenţia şi poate deveni o experienţă absolut captivantă, ce permite copiilor să citească povestea exponatelor şi să joace un rol activ în formarea propriului lor proces de învăţare. Petrecerea unor momente inedite în familie garantează şi activitatea „Adunăm istoria prin puzzle", în cadrul căreia copiii, împreună cu părinţii, au posibilitatea de a asambla imagini mari de puzzle pe tematică istorică, activitate benefică pentru fiecare membru al familiei, care antrenează atenţia şi memoria, dezvoltă abilităţi motorii fine ale mâinilor, coordonarea şi orientarea în spaţiu dezvoltă gândirea şi imaginaţia (fig. 6). Acest tip de experienţă în interiorul muzeului, trecută prin

[5] https://www.nationalmuseum.md/ro/

Fig. 5. Ateliere şi ocupaţii interactive realizate în cadrul Muzeului Naţional de Artă al Moldovei.

filtrul personal, nu dispare niciodată şi are avantajul de a dezvolta creativitatea. Experienţa interdisciplinară prin care putem afla, asocia şi corela informaţii din diferite domenii devine în spaţiile muzeelor interacţiunea materială dintre om şi lumea exterioară.

O altă tehnică aplicată atât în cazul adulţilor, cât şi în cazul copiilor este *interpretarea prin artă dramatică,* care este realizată prin intermediul unor personaje costumate, prin piese de teatru sau reconstituiri istorice (fig. 7). Prin crearea unor spectacole, mesajul interpretativ devine mult mai interesant şi este perceput de public ca o experienţă culturală. În cazul publicului cu vârste fragede, aceasta este, în unele cazuri, singura tehnică de interpretare care poate fi abordată (Condrea, Nechita 2015, 99).

Eveniment cu tradiţie, în cadrul căruia sunt utilizate cu succes tehnici de interpretare de tipul *reconstituirii istorice*, este Festivalul „Al Cincilea Turn". Acest festival transformă anual, în luna august, Cetatea Soroca într-un câmp de luptă. În cadrul evenimentului, vizitatorii se transpun într-o altă epocă istorică. Pe parcursul a două zile, ei pot admira competiţii spectaculoase ale cavalerilor, jocuri medievale, trageri cu arcul, dar şi participa la ateliere, jocuri şi la degustarea alimentelor tradiţionale. Muzica medievală şi reconstituirea unor bătălii facilitează dialogul publicului cu pasionaţii de istorie. Principalul scop al acestui tip de interpretate este reconstituirea fidelă a unei perioade istorice sau a unui eveniment, implicând, prin metoda jocului de rol, vizitatorii (fig. 8)[6].

Accesibilitatea crescândă la informaţie şi modul de prezentare a acesteia arogă muzeului contemporan un rol de spaţiu de recreere, depăşind limitele rigide ale conceptului clasic de muzeu. *Interpretarea multimedia* permite muzeului să transporte vizitatorul într-o lume a sunetelor şi culorilor, menită să recreeze, măcar parţial, contextul istoric sau spaţiul natural în care este plasat bunul cultural, în care acesta îşi dezvăluie utilitatea, scopul şi întreaga lui lume intrinsecă. În acest sens, discursul expoziţional al Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei a fost optimizat în 2010 prin asocierea tehnologiilor multimedia, care oferă un sistem interactiv de prezentare a informaţiei. Astfel, expoziţia permanentă a fost dotată cu 5 ecrane

[6] https://www.facebook.com/events/

Fig. 6. Jocuri şi activităţi interactive desfăşurate în cadrul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei.

LCD (procurate din proiectul susţinut financiar de Guvernul Japoniei). Pentru acest sistem multimedia au fost realizate 5 producţii documentare (*Enigmele unei civilizaţii apuse*, *Cartea religioasă medievală*, *Chişinăul de odinioară în imagini*, *Basarabenii în cultura Imperiului Rus*, *Parlamentarismul în Basarabia*), care oferă publicului informaţii suplimentare audio-vizuale referitoare la obiectele expuse, civilizaţiile care le-au creat, personalităţile istorice etc., aducându-l pe vizitator în contact direct cu domeniul reprezentat, la un nivel mult mai înalt. Potenţialul educativ înalt, atins de mijloacele audio-vizuale prin producţii documentare, face ca expunerea în muzeu să se concentreze asupra obiectelor şi atmosferei pe care acestea o generează prin prezenţa lor tridimensională în faţa vizitatorului. Tot în acest scop a fost implementat proiectul „Asigurarea Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei cu utilaj tehnic pentru modernizarea activităţii de restaurare, a activităţii expoziţionale şi a activităţii cu publicul”, susţinut financiar de Guvernul Japoniei în cadrul Programului de asistenţă financiară la scară mică în domeniul culturii, care face parte din programul Japonez de asistenţă oficială pentru dezvoltarea Republicii Moldova. Prin acest proiect, s-a reuşit dotarea laboratoarelor de resta-

Fig. 7. Interpretare prin artă dramatică.
Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei.

urare a metalelor şi lemnului cu utilaj modern, asigurarea expoziţiei muzeale şi cinematecii pentru public cu tehnică audiovizuală (care permite modernizarea discursului expoziţional prin implementarea tehnologiilor multimedia), asigurarea expoziţiilor temporare cu vitrine moderne[7].

Utilizarea tehnologiilor digitale a favorizat personalizarea experienţei interpretative a expoziţiei „Comorile Trecutului (vestigii din aur şi argint, mileniul V a. Chr. - sec. XVIII)", organizată în 2014 de Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, cu suportul financiar al Fondului Ambasadorilor pentru Conservare Culturală (SUA).

Un eveniment cu răsunet, în vederea asigurării unei interpretări creative cu ajutorul tehnologiilor digitale, şi anume a *realităţii augmentate*, a fost Demonstraţia de video-mapping, prezentată pe faţada Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. Această prezentare – prima de acest gen în Republica Moldova – a fost organizată în cadrul evenimentului de decernare a premiului Uniunii Europene pentru Patrimoniul cultural – Europa Noastră 2015 – Agenţiei de Inspectare şi Restaurare a

[7] Aducem sincere mulţumiri doamnei Aurelia Cornețchi, muzeograf în cadrul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei, pentru informaţia oferită.

facebook.com/Soroca2016
INTRAREA LIBERĂ
27-28 august, cetatea Soroca
FESTIVAL MEDIEVAL
Al Cincelea Turn
ATMOSFERĂ MEDIEVALĂ | CAVALERI ÎNARMAȚI | DAME FRUMOASE |
COMPETIȚII ÎNTRE CAVALERI ȘI LUPTE ÎN MASĂ | DANSURI | JOCURI
AUTENTICE | TÎRG MEDIEVAL | TRAGERI DIN ARC |
organizatori:
PRIMĂRIA SOROCA
parteneri:

Fig. 8. Evenimente de reconstituire istorică desfășurate în cadrul Festivalului „Al Cincilea Turn", Cetatea Soroca.

Monumentelor. Video-mappingul LUM/useum a fost realizat de o echipă de voluntari europeni, care și-au transformat ideile într-o videoproiecție inedită, într-un show excepțional. O imagine 3D complexă a animat, prin forme și culori, suprafața corpului central al clădirii, care a devenit protagonistul unui spectacol dinamic de sunet, culoare și lumină. Momentul a oferit o experiență inedită prin interacțiunea vizuală cu potențialul viral fantastic. Video-mappingul este o adevărată artă, care combină proiecția de mare putere pe clădiri sau obiecte cu magia iluziei optice[8].

Completează paleta interpretărilor multimedia turul virtual al expozițiilor permanente și temporare ale Muzeului Național de Istorie a Moldovei, ale Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală și cele ale Muzeului Național de Artă al Moldovei. Astfel, uzitarea tehnicilor interpretative transferă instituția muzeală dintr-o sferă semideschisă în una total transparentă, în care vizitatorul – fizic sau virtual – poate găsi o sursă extrem de bogată de informații referitoare la patrimoniul muzeal (Boda 2018, 76).

In urma cercetărilor, putem constata că *Interpretarea* a devenit unul din instrumentele de bază în managementul vizitatorilor în cadrul muzeelor din Republica Moldova, iar *discursul interpretativ* este construit prin alegerea celor mai expresive și semnificative mijloace și tehnici de punere în scenă a conceptelor expoziționale, pentru a crea lumea fantastică în care vizitatorul este invitat să intre, să se scufunde, să interacționeze cu obiectele, să producă semnificații, pentru ca, în final, să iasă îmbogățit din vizita la muzeu.

Prin intermediul unor asemenea inițiative de interpretare a patrimoniului cultural, muzeele vizează creșterea atractivității lor, exercitându-și, totodată, într-un mod inedit și rolul educațional. Considerăm că următoarele inițiative de acest tip ar trebui să ia în considerare și alte tehnici de interpretare, pentru a se încadra în tendințele internaționale în domeniul muzeal, precum și pentru a ține cont de modificările actuale în comportamentul vizitatorilor. Totodată, considerăm necesară realizarea unor cercetări de marketing în rândul publicului muzeelor, care să reflecte eficiența utilizării diferitor tehnici de interpretare și promovare, profilul vizitatorilor și satisfacția privind experiențele culturale.

[8] https://www.nationalmuseum.md/ro/

Bibliografie

Boda 2018: G. Boda, Perspective şi interpretări ale muzeologiei şi patrimoniului în secolele XX-XXI (Târgovişte 2018).

Beck 1998: L. Beck, Interpretation for the 21 st Century: Fifteen Guiding Principles for Interpreting Nature and Culture (Champaign, Ilinois 1998).

Bringer 1988: J. Bringer, Concepts et dèmarches de l'interprètation (Montpellier 1988).

Caune 1999: J. Caune, Pour une éthique de la communication: le sens de pratiques culturelles (Paris 1999).

Candrea, Nechita 2015: A. Candrea, F. Nechita, Interpretarea şi promovarea patrimoniului cultural în muzee (Braşov 2015).

Opriş 2008: I. Opriş, Provocarea noilor muzeografii (Brăila 2008).

Tilden 1977: F. Tilden, Interpreting Our Heritage (1977).

The interpretive dimension of museum exhibitions

Keywords: heritage, interpretation, museum, exhibition, communication.

Abstract: In the museums of the Republic of Moldova, mainly in recent years, a number of initiatives have been implemented aimed at interpreting and popularizing the cultural heritage. In this regard, it is especially important to identify and evaluate the main methods of interpretation and the types of activities that used them in order to determine its effectiveness and to take measures to improve the museum proposal, if necessary. As a result of the research, we can state that the *interpretation of heritage* has become one of the main tools in working with visitors to museums in the Republic of Moldova, and interpretive discourse is built by choosing the most expressive and significant means and methods for constructing exhibition concepts in order to create a special world where a visitor is invited to enter, immerse himself to interact with the exhibits, make sense of them and ultimately enrich his knowledge and ideas.

List of illustrations:

Fig. 1. Personal interpretation using historical costumes at the National Museum of History of Moldova.

Fig. 2. Personal interpretation through display at the National Museum of History of Moldova.

Fig. 3. Creative workshops at the National Museum of History of Moldova.

Fig. 4. Creative workshops at the National Museum of Ethnography and Natural History.

Fig. 5. Creative workshops and interactive activities at the National Museum of Fine Arts, Moldova.

Fig. 6. Games and interactive activities at the National Museum of History of Moldova.

Fig. 7. Interpretation through dramatic art. National Museum of History of Moldova.

Fig. 8. Historical reconstruction activities at the Fifth Tower Festival in the Soroca Fortress.

Аспект интерпретации в музейных экспозициях

Ключевые слова: наследие, интерпретация, музей, выставка, общение.

Резюме: В музеях Республики Молдова, преимущественно в последние годы, был реализован ряд инициатив, направленных на интерпретацию и популяризацию культурного наследия. В этом отношении особенно важно определить и оценить основные методы интерпретации и виды деятельности, их использовавшие, для того чтобы определить ее эффективность и принять меры по усовершенствованию музейного предложения в случае необходимости. В результате исследования мы можем констатировать, что *интерпретация наследия* стала одним из основных инструментов в работе с посетителями музеев Республики Молдова, и достигается она путем выбора наиболее выразительных и значимых средств и методов построения выставочных концепций с целью создания особого мира, куда посетителя приглашают войти, погрузиться, чтобы взаимодействовать с экспонатами, осмысливать их и в итоге обогатить свои знания и представления.

Список иллюстраций:

1. Интерпретация с использованием старинных костюмов в Национальном музее истории Молдовы.

2. Интерпретация через показ в Национальном музее истории Молдовы.

3. Творческие мастерские в Национальном музее истории Молдовы.

4 . Творческие мастерские в Национальном музее этнографии и природоведения.

5. Творческие мастерские и интерактивные мероприятия в Национальном художественном музее Молдовы.

6. Игры и интерактивные мероприятия в Национальном музее истории Молдовы.
7. Интерпретация через драматическое искусство. Национальный музей истории Молдовы.
8. Мероприятия по исторической реконструкции на фестивале «Пятая башня» в Сорокской крепости.

18.05.2021

Lucia Marinescu-Tonu, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0002-1364-2286, e-mail: lucica.marinescu@yahoo.com

ЗАМКИ ЗАКАРПАТЬЯ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIII - ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIV вв.

Игорь Прохненко
Мария Жиленко
Виталий Калиниченко

Ключевые слова: Северо-Восточная Венгрия, Закарпатье, укреплённые поселения, замки, фортификации, башни, каменные стены, Средневековье.

Средневековое Венгерское королевство находилось на стыке двух культур. На восточных и южных рубежах страны обрывалась территория западного христианства: пересекающие границу люди оказывались на землях христиан восточного обряда или язычников. С одной стороны, это создавало иллюзию постоянной опасности, а с другой – для формировавшегося именно в этом районе государства такое геополитическое расположение было естественным. Арпадовичи поддерживали дипломатические отношения не только с западными, но и с восточными соседями: династические браки заключались как с наследниками католических монархов, так и со «схизматиками», и даже куманами. В это же время принадлежность к одной конфессии не всегда гарантировала мир на западных рубежах державы, а венгерские короли неоднократно оказывались участниками борьбы за австрийские, немецкие земли, поддерживая того или иного претендента на власть (Csukovits 2012, 17-18).

Вопрос об эволюции укреплений является одним из основных в общественно-политической истории средневекового Венгерского королевства. Изучение процесса развития архитектурных особенностей, права собственности, функционального назначения невозможно без многопрофильного, системного исследования. Нельзя обойти вниманием и переломные моменты, присутствовавшие в фортификационном деле страны в период средневековья. Они возникали в результате социальных трансформаций, военных потрясений, смены династий и связанных с ними нововведений. Чтобы определить характер этих изменений, необходимо рассмотреть традиции замкового строительства эпохи Арпадовичей и начала правления Анжу, систематизировать данные об укреплениях исследуемого региона.

Первые сложности возникают уже при определении самого термина «замок». Несмотря на то, что в средневековых документах для его обозначения слово «castrum» встречается наиболее часто, относительно замков использовались также названия civitas, castellum, fortalitium, munitio и даже propugnaculum. И наоборот, в отдельных случаях замки с археологически хорошо прослеженной системой обороны в грамотах фигурируют просто как refugium, то есть убежище, или turris, башня. Иштван Фелд приводит около десяти укреплений, которые уже с 1200-х гг. фигурируют в источниках именно как castellum (Feld 2014, 374), хотя в историографии довольно распространено мнение об их появлении только во время правления Сигизмунда.

За таким разнообразием названий, кроме собственно характера и внешнего вида укреплений, могут стоять самые разные причины. При исследовании данной проблематики Рихард Горват удачно отметил, что в средневековье понятие «замок» или «дворец» получило широкое смысловое наполнение. На терминологию дарственных грамот, документов могут влиять такие факторы, как, например, место их собственника в общественной иерархии, отношение к нему со стороны окружающей шляхты, политические цели возведения, присутствие или отсутствие определённых элементов укреплений (Horváth 2009, 65-76).

Фортификационное дело Венгерского королевства от основания государства до XIV в. можем условно разделить на два этапа.

Первый – это XI-XIII вв., характерной особенностью которого было появление административного деления, образование королевских комитатов с жупанатскими укреплениями в основе. «Замки» эпохи ранних Арпадовичей стали местами административного и военного управления новообразованных территориальных единиц, королевских комитатов (лат. comitatus, венг. vármegye). Во главе них стояли назначенные королем из круга своих доверенных людей жупаны (лат. comes). Для возведения подобных укреплений выбирали невысокие (20-30 м) холмы или склоны гор, заметно доминировавшие над местностью, по возможности возле водных артерий или на пересечении торговых путей. Некоторые стратегически важные места уже использовались в древности для возведения городищ. В таком случае их системы защиты просто реанимировали. И всё же наиболее часто строились новые фортификации с земляными валами разных конструкций, высота которых достигала иногда 9 м, а ширина превышала 20 м. Территория таких укреплений была сравнительно значительной, составляла от 0,75 до 8,7 га (Szendre 2013, 128-129).

Центры комитатов, хотя в основном без каменных стен, были наиболее мощными постройками того времени. Они были способны разместить не только гарнизон, но и достаточно запасов продовольствия для преодоления длительной осады. Но не нужно представлять эти укрепления как типичные казармы. Замковые люди, воины гарнизона, население, обслуживающее укрепления, проживали преимущественно на ближайших поселениях. Земли королевских хозяйств, обеспечивающие содержание этих пунктов, были расположены в их округе, хотя и не всегда единым массивом (Tringli 2009, 489-490). Жилые и хозяйственные помещения находились как внутри, так и за пределами стен. То есть они не только обеспечивали защитную функцию, но постепенно становились ядром средневекового города, а часто ещё и центром диецезии (Szendre 2013, 129-131).

Несовершенство и застаревший характер системы обороны земляных укреплений стали очевидными в середине XIII в. Именно тогда их доминирующая часть была захвачена и разрушена татарами. Хотя с появлением новых фортификационных технологий некоторые пункты были усилены каменными стенами, большее их количество после монголо-татарского нашествия окончательно пришло в упадок. Способствовали данному процессу и изменения в административной и военной организации страны. Королевские комитаты постепенно трансформировались в дворянские, а вместе с этим эволюционировала и структура защиты королевства. В случае военных действий выступали уже подразделения под командованием дворянства, соответственно укрепления комитатов в качестве милитарных центров оказались лишними. Одновременно с этим возрастает роль городов, привилегии большинства из которых содержали обязательства в случае конфликтов обеспечить определённое количество воинов лёгким и тяжёлым вооружением. Таким образом, исчезла как необходимость постоянного содержания вооружённого войска, так и его материальная составляющая. Земли, относившиеся ранее к единому королевскому хозяйственному управлению, постепенно перешли в частную собственность, иногда вместе с укреплениями или разрешением на их возведение.

В историографии, посвящённой средневековому замковому строительству Венгерского королевства, общепринято с XIII в. употреблять термин «замок нового типа» или «классический замок». Здесь подразумеваем небольшие по размеру укрепления, территория которых не превышала 30×40 м, а систему обороны, вместо типичных ранее земляных валов, чаще всего формировал всего один ряд узких стен. Такие фортификации строились уже в конце XII - начале XIII вв., но массово распространились они только со второй половины столетия, в рамках «программы замкового строительства» короля Белы IV (Feld 2017, 380).

Закономерно возникает вопрос: чем принципиально новые замки отличались от укреплений предыдущих периодов, кроме размеров и строительных материалов? Абсолютно чёткий ответ сформулировал Пал Энгел, считавший, что для них качественные и правовые изменения зафиксированы в период, когда, вместо просто составляющих доминий, они стали центрами их управления (caput dominii). А наиболее яркий признак рубежа XIII в. он увидел в массовом появлении возведённых

частными лицами на своих землях замков, которые вписывались в уже совершенно иную правовую систему (Engel 1987, 11-12).

Важным остаётся вопрос о целевом назначении таких замков. Для постоянного проживания, вероятно, служили те, которые находились в пределах или возле населённых пунктов (например, давшие название роду городские укрепления олигархов Кёсеги). В то же время представляется маловероятным, чтобы благородные семьи могли длительное время находиться в укреплениях, расположенных на высоких скалах или посреди болот. В такие замки владельцы заселялись исключительно в случае опасности, а постоянно проживали здесь лишь каштелян с небольшой охраной. По мнению Иштвана Фелда, именно этим объясняется незначительное количество венгерских родов, получивших фамилии от названия того или иного замка. Исследователь обратил внимание и на тот факт, что полученные во время археологических раскопок предметы не дают однозначного ответа на вопрос о целевом использовании. Они могли принадлежать как владельцам укреплений, так и каштелянам, которые преимущественно также были благородного происхождения (Feld 2014, 362-363; Feld 2017, 383). Даже в случае с замками значительных размеров, с хорошо археологически прослеженными признаками ведения интенсивной хозяйственной деятельности, можем лишь предполагать, что их собственники, если и не проживали здесь постоянно, то проводили довольно много времени. В отдельных случаях это подтверждается или опровергается благодаря архивным документам.

«Частные» укрепления в Венгрии, как мы уже упомянули, возникли ещё до монголо-татарского нашествия. Их количество невелико, а об их статусе, исходя из незначительного архивного и ещё более мизерного достоверного археологического материала, можем приводить лишь косвенные соображения. По мнению Гергеля Толнаи, небольшие частные фортификации под угрозой прихода татар были покинуты их владельцами. А так как, соответственно, они не сопротивлялись, то и следы разрушений здесь не зафиксированы (Tolnai 2007, 24). Следовательно, они не фигурируют и в источниках о событиях 1241-1242 гг.

Рихард Горват насчитал для первой половины XIII в. около десяти замков, пребывание которых не во владении короля подтверждено документально. Однако, лишь за исключением двух, речь идёт о церковной собственности (Horváth 2011, 86-89). Неоспоримым остаётся тот факт, что в случае, когда укрепления возводились не за указанием короля, для строительства нужно было получить его согласие.

Впервые на проблему разрешений для строительства обратил внимание Эрик Фюгеди. Ему удалось собрать и проанализировать 33 таких документа. При изучении дарственных грамот исследователь обратил внимание на тот факт, что основной их целью было награждение, выделение получавшего привилегии из общей массы населения. То есть даже при возведении частных замков доминировала воля короля, а не желание собственника земель (Fügedi 1977, 10-11). Редко всё-таки случалось, что разрешения выдавались по просьбе шляхтичей, а основной аргументацией было стремление иметь «соответствующее статусу жильё».

До 1260-х гг. в Венгерском королевстве не существовало укреплений, возведённых без ведома и прямого указания монарха. Ситуация кардинально поменялась в последние десятилетия XIII в., когда, несмотря на формальное право короля выдавать разрешения, массово появлялись замки, построенные без согласия правителей, но легализированные постфактум. По мнению исследователя Рихарда Горвата, косвенным доказательством этого может быть тот факт, что в документах периода борьбы за венгерский трон начала XIV в. массово появляются названия укреплений, большая часть которых была возведена однозначно не в годы войны, а в предыдущие десятилетия непокорными олигархами (Horváth 2011, 93).

Созданная Анжу модель правления базировалась на централизации власти и концентрации основной массы земель в руках монарха. Более половины замков Венгерского королевства также стали castrum regale, собственностью короля (по разным подсчётам речь идёт о примерно 150 укреплениях), управляемых назначенными монархом доверенными людьми, каштелянами (Engel 1981, 2). Доля

частных укреплений существенно уменьшилась, на конец правления Карла Роберта даже самые влиятельные роды в своём владении имели максимум семь замков.

Подданные за верную службу получали владения pro honore, то есть их нельзя было продавать, закладывать, передавать в наследство, но в то же время «награждённые» таким образом бароны полностью пользовались прибылью от них. Ярким примером могут быть те же Другеты, сконцентрировавшие в своих руках управление над девятью комитатами Северо-Восточной Венгрии и получавшие выгоды от дюжины королевских замков вместе с доминиями (Feld 2017, 385).

Система гонора одновременно легла в основу военной организации, поскольку бароны, в зависимости от размеров полученных владений, должны были обеспечить определённое количество вооружённых людей для королевских бандерий. После тяжёлой победы Карла Роберта над олигархическими кланами логичным шагом была бы ревизия и разрушение незаконно возведённых фортификаций, ограничивающих власть короля на определённых территориях, однако их судьба не всегда настолько однозначна. Часть из них действительно была оставлена хозяевами, что чётко прослеживается и по археологическим материалам. Объяснение этому чрезвычайно простое: после 1321 г. вместе с укреплением позиций короля необходимость содержать частные замки просто исчезла, а существенные затраты на них стали неоправданными.

Другие просуществовали ещё несколько веков, как минимум до нашествия турок. Захваченные в тяжёлых боях частные укрепления были конфискованы королём и стали форпостами его власти. Право на возведение новых выдавалось только в исключительных случаях, а уже существующие иногда дарились сторонникам короля.

Во время правления династии Анжу понятие «замок» окончательно стало синонимом понятия «политическая власть». Новые крепости в этот период строили преимущественно там, где в ближайшей округе до сих пор не было королевских замков. Пограничные зоны, малозаселённые так называемые «лесные комитаты», на рубеже XIII-XIV вв. постепенно вошли в административную систему королевства, а построенные новые замки стали их центрами.

В историографии, посвящённой военному зодчеству Закарпатья эпохи средневековья и раннего нового времени, зафиксировано более двух десятков замков. После исключения из общего списка недостоверных памятников, к достоверным, а в отдельных случаях тоже с оговоркой, можно отнести Броньку (Царская гора), Виноградово (Канков), Квасово, Королёво (Нялаб), Мукачево (Паланок), Невицкое, Сильце (Бодулив), Среднее, Ужгород и Хуст. Расположение этих укреплённых пунктов определено предгорьями Карпат и главными водными артериями края (рис. 1). Время возникновения большинства из них, как правило, без необходимой аргументации, в научной литературе определяется IX-X вв. в качестве городищ. Также указывается, что с возведением каменных стен в X-XI вв. они стали замками. Такая датировка ключевых памятников не согласуется со временем образования подобных каменных фортификаций в северо-восточной части Карпато-Дунайского ареала, ранний этап которых связан с послетатарским временем, а более конкретно с концом XIII - первой половиной XIV вв. (Прохненко, Гомоляк 2009, 71-97).

В этой ситуации, для решения вопросов хронологии, в частности, для установления времени возведения замков Закарпатья, возникла необходимость в критическом анализе свидетельств письменных источников и обращении большего внимания на археологические данные. Такое положение вещей определило направленность работы организованного в 2007 году средневекового отряда археологической экспедиции Ужгородского национального университета, сконцентрированную на изучении тех замков, которые до того не имели конкретного археологического материала. Это касается Виноградова, Королёва, Броньки, Среднего, Сильца, Квасова и Хуста. Также незначительные работы были проведены на площади, прилегающей к укреплённому дворцу в Чинадиево, который в научной литературе причислен к категории замков. Основная цель первого этапа исследований – создание стратиграфических колонок и установление на их основании реальной хронологии памятников.

В результате работы университетские археологи пересмотрели значительное количество укоренившихся в научной литературе утверж-

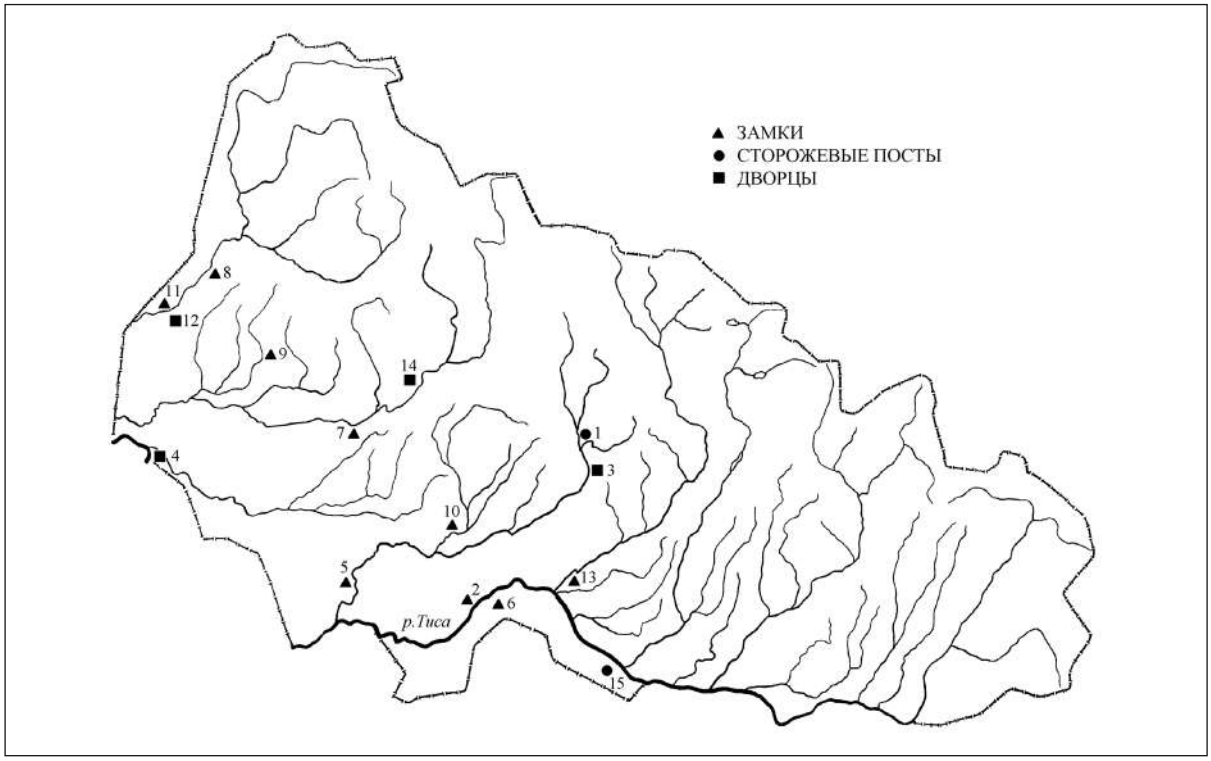

Рис. 1. Карта расположения замков, сторожевых постов и дворцов на территории Закарпатской обл. Украины. 1 - Бронька; 2 - Виноградово; 3 - Довге; 4 - Эсень; 5 - Квасово; 6 - Королёво; 7 - Мукачево; 8 - Невицкое; 9 - Среднее; 10 - Сильце; 11 - Ужгород; 12 - Горяны; 13 - Хуст; 14 - Чинадиево; 15 - Вышково.

дений. Была опровергнута информация о том, что почти все замки региона возведены на территории уже существовавших славянских городищ VIII-IX вв. Более того, в ходе широких поисков не обнаружено ни одно из таких городищ. И, соответственно, по имеющимся на сегодняшний день материалам вообще отвергнуто предположение о существовании местного государственного образования во главе с князем Лаборцем. Не нашло подтверждения и предположение о приходе в регион Верхнего Потисья в конце IX в. венгров вождя Алмоша, которые как будто захватили эти укрепления. А именно такое мнение, основанное на данных анонимного нотариалия короля Белы III, крепко укоренилось на страницах научной периодики и в сознании граждан.

Картина развития земель Верхнего Потисья была значительно искажена совместными усилиями отечественных и зарубежных историков. Это нашло отражение не только в формировании легенд о княжестве Лаборца, о переходе венгров Алмоша через Верецкий перевал, а и в «заполнении фактами» ситуации в регионе с X в. и до времени постройки первых замков. Один из ярких примеров – история укреплений в Среднем, которые продолжительное время связывались с тамплиерами XII в., хотя реально возведены минимум на 400 лет позже, лишь в первой половине XVI в.

Затратив значительное количество времени, усилий и ресурсов на очистку местной истории от мифодизайна, экспедиция Ужгородского национального университета смогла собрать базу данных, необходимую для анализа раннего этапа строительства замков Закарпатья. На сегодняшний день можно говорить о его начале не ранее второй половины XIII в., и к тому же отметить не очень активный характер данного процесса. По чётким археологическим материалам это всего три пункта: Бронька, Вышково и Сильце. Причём на первом обнаружены лишь незначительные каменные сооружения, на втором, который структурно близок к предыдущему, они просто отсутствуют, а на третьем признаки эксплуатации вообще не фиксируются.

Броньковский замок, находящийся в Иршавском районе, университетские археологи исследовали весной 2008 года. Памятник

расположен на вершине крутой скалистой горы, называемой местным населением Царской (рис. 2). Она прикрывает вход в боковое ущелье горного массива, окружающего удобную для поселения долину р. Бронька. Речка, оставляя узкий проход в виде дороги, огибает гору с трёх сторон.

Замок возведён на площадке почти овальной в плане формы, с незначительным отклонением ориентированной по линии запад-восток. Размеры плато (35×14 м) ограничили и замковую площадь (рис. 2). Она, в комплексе с особенностями расположения, а именно отличным обзором местности и, главное, отсутствием удобного подъёма, позволяет говорить об основном функциональном назначении пункта как дозорного. В связи с этим уже само включение памятника в категорию замков довольно условное.

Упоминания об этих укреплениях в письменных источниках появляются со второй половины XIII в. Король Ласло V в своей грамоте от 23 мая 1273 г. пишет о принятии ко двору магистра Петра из рода Чак за участие в отвоевании Броньковского замка. Грамота связана с событиями десятилетней давности, когда во время военного конфликта между Белой IV и младшим королём Иштваном V одно из столкновений происходило под стенами этой крепости (Fügedi 1977, 104).

Следующее упоминание о Броньковских укреплениях датировано 1290 г. Король Андрей III приказал Мигалю Убулфи держать оборону замка до его прибытия (Codex 1829, 458). Исследователи считают, что такое поручение может быть связано с проникновением весной 1290 г. на территорию Венгрии из Польши самозванца, выдававшего себя за принца Андрея, брата короля Ласло IV.

В документе 1321 г. уже упоминаются только руины замка. Точно не известно, что привело к упадку крепости. По мнению одних учёных она попала под § 24 королевского закона 1291 г. об укреплениях грабителей (Györffy 1987, 530), по предположению других – её разрушили согласно с условиями мирного договора между Андреем III и Альбертом Габсбургом 1291 г. (Kristó 1986, 152). Однако Броньку могли уничтожить во время любого другого эпизода гражданских войн рубежа веков.

Замковые постройки представлены двумя каменными сооружениями, которые местами еле выделяются над современной поверхностью. Первая – округлая в плане башня (внешний диаметр – 7,8 м, толщина стены – 1 м), построена в восточной части площадки. Она защищала сложный, но наиболее доступный подход к вершине. Южная часть стены граничит со скалой высотой 3 м, в основании которой находится искусственная пещера для хранения провианта.

Вторая постройка прямоугольной в плане формы. Расположена она в западной части плато. Её размеры – 13,6×7,6 м, толщина стен – 1 м. У основания северной стены начинается крутой склон (45˚), между северной стеной и похожим склоном – небольшая сравнительно горизонтальная площадка (возможно, для входа в сооружение). Западная стена граничит с вертикальными скальными выступами (рис. 2).

Свидетельства местного населения и визуальный осмотр памятника позволили констатировать уничтожение значительной площади замка кладоискателями. Во многих местах в результате их деятельности перемещён культурный слой, часто даже до скального основания. С учётом данной ситуации два раскопа заложены в сравнительно сохранившихся зонах (Прохненко, Гомоляк, Мойжес 2008, 139-148; Prohnenko, Zsilenko 2016, 77-79).

Площадь раскопа I (6,0×5,6 м) ограничена стенами прямоугольной постройки. Участок характеризуется полным отсутствием культурного слоя (лишь листья и переплетённые корни, достигающие глубины от 0,1 до 0,5 м) на примыкающих к южной стенке квадратах, что связываем с действиями «чёрных археологов». В ходе раскопок северных квадратов под верхним зафиксирован слой тёмной гумусированной глины, мощностью до 0,5 м. Ниже него, до материка, залегала жёлтая глина с вкраплениями извести. Мощность и этого слоя до 0,5 м. Материк представлен выступающими скалами, что свидетельствует о спешке при возведении замка, для которого даже не была подготовлена площадка – основание для фортификационных объектов. Между скальными западинами, в нижней части слоя жёлтой глины, обнаружены три боковых фрагмента лепной керамики, не подлежащие

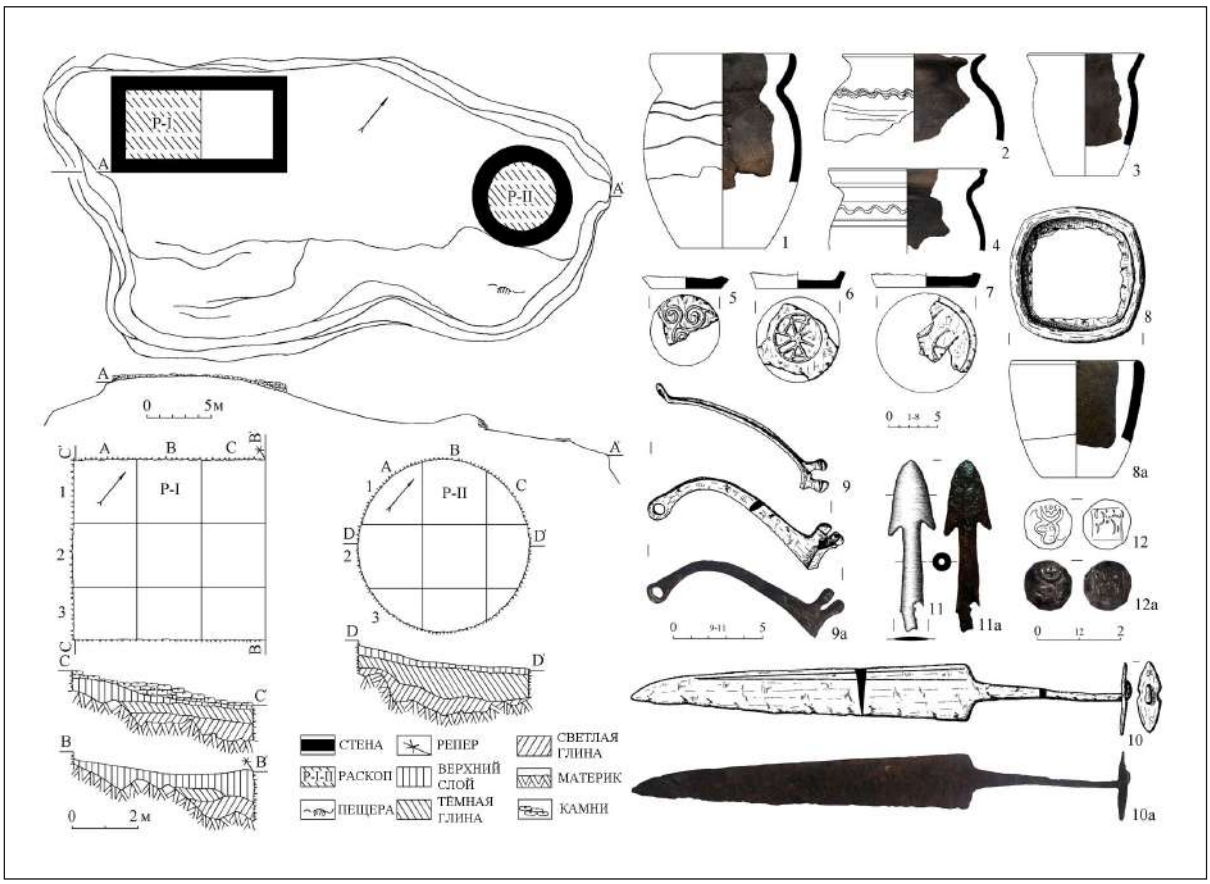

Рис. 2. Бронька. Царская Гора. План и инвентарь замка.

точному хронологическому определению. По морфологии глиняного теста их можно датировать III-II тыс. до н.э.

В верхней части этого слоя и в заполнении тёмной глины зафиксировано значительное количество культурных остатков: керамика, индивидуальные находки, кости. Залегание слоёв на площади раскопа нарушено. Как следствие, материал разных хронологических горизонтов перемешан, что не позволяет изучить стратиграфию памятника. В этой ситуации возможно лишь выделение из общей коллекции групп материала, определяющих конкретные временные периоды.

Раскоп II заложен в восточной башне. Последовательность залегания слоёв аналогична прослеженной на раскопе I: верхний – тёмная гумусированная глина (мощность до 1 м), нижний – жёлтая глина (мощность – 0,4 м), материковое основание – остро выступающие скалы. В заполнении обнаружены всего два боковых фрагмента гончарных горшков.

Характер культурного слоя стал основанием для определения восточной башни как дозорной, постройки прямоугольной формы – как жилого помещения замка. Анализ материала позволил установить этапы заселения. Начальный горизонт связан с населением края медно-бронзовой эпохи, использовавшим вершину в качестве убежища. Возведение укреплений из подручного строительного материала, причём поспешное, определяется второй половиной XIII в. Основной зафиксированный на памятнике горизонт проживания непродолжительный (до начала XIV в.) (рис. 2). Среди индивидуальных находок доминируют ножи, включая боевые, и бруски для их заточки. Особый интерес представляет целый экземпляр боевого назначения. Его общая длина – 27,5 см, длина лезвия – 19 см. На клинке прослежены две сходящиеся к острию канавки. Черен фиксировался пластиной острой овальной формы. Лезвие ножа относительно повреждённое, черен рукояти чуть деформирован, что, очевидно, связано с частым его использованием в военных действиях. Рассмотрение аналогий этого боевого ножа свидетельствует о нечастом распространении подобных находок на территории Центрально-Восточной Европы. Конструктивно-морфологические параметры охватывают значительный период бытования ножей подобного типа в XIII-XVI вв. Но сама форма широкого лезвия и тыльник рукояти позволяют датировать броньковский экземпляр концом XIII в. Уже в первой половине XIV в. технологические усовершенствования приводят к значительному изменению внешнего вида данного оружия ближнего боя. Лезвие становится более длинным и узким, рукоять орнаментируется более эстетически. Аналогии находке известны на территории Чехии (Темплштейн, Роштина, Козлова, Орлика), Польши и Венгрии.

Также в материалах исследования Броньки представлены тигель для выплавки цветных металлов, фрагмент шпоры, крючок и гвозди. Для датировки горизонта особенно важна находка шпоры. Сохранилось одно плечико, в верхней части два выступа для крепления зубчатого колёсика-звёздочки. В противоположной части, на окончании – круглое отверстие для крепления к обуви. Высота плечика – 9,7 см. Шпоры данного типа были широко распространены в комплексе экипировки конного воина в XIII-XV вв. и хорошо известны на памятниках этого времени в Центрально-Восточной Европе. Они обусловили реальную эволюцию в управлении конём, не травмируя его. Это нововведение заключалось именно в появлении колёсика на шпоре со звёздочкой вместо шипов. Броньковский экземпляр по видовым характеристикам можно датировать второй половиной XIII - началом XIV в.

Насельники замка занимались охотой и рыболовством, что подтверждается анализом обнаруженного остеологического материала. Определение костей животных свидетельствует об охоте жителей замка на кабанов, косуль, оленей и волков и развитии животноводства, а именно разведении свиней и крупного рогатого скота.

Незначительное количество керамики связано с XV в. Скорее всего, в этот период главная функция замка – убежище. Основные материалы исследований подтвердили отмеченную в научной литературе дату возведения замка (вторая половина XIII в.).

Структурно похоже на Броньковское местонахождение на горе Варгедь возле посёлка Вышково (рис. 3). Его история тоже чётко отображена в письменных источниках. В 1274 г. тогда ещё угочанский городок король Иштван V подарил представителям рода Гонтпаз-

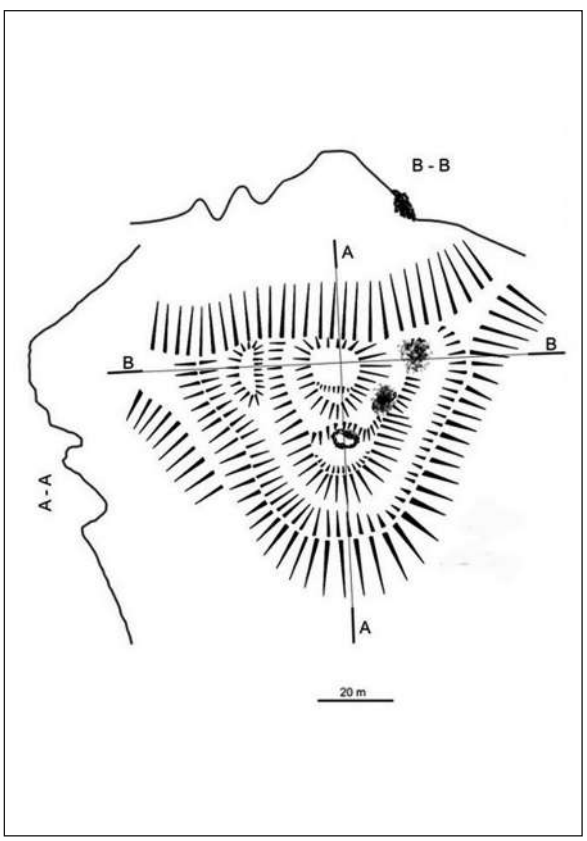

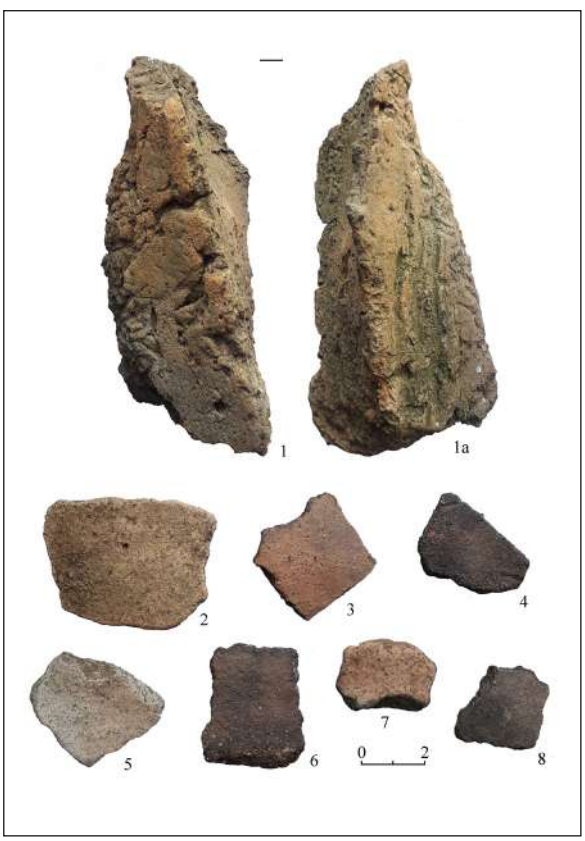

Рис. 3. Вышково. Варгедь. План укрепления. Керамика.

мань, Микову и Чепану, вместе с таможенным постом. Дарственную грамоту в 1281 г. подтвердил и Ласло Кун. Братья, скорее всего, в последние десятилетия XIII в. и возвели здесь укрепления. Первое упоминание о нём датировано 1299 г., когда король Андрей III «вернул замок братьям и оставил за ними право владения». Уже в следующем 1300 году Андрей III забрал замок у братьев, получивших взамен несколько населённых пунктов на территории Угочанщины: Чернотисово, Рокосово и Ниртелек. В этот же период поселение вместе с замком перешло к Мараморошу. Однако укрепления просуществовали недолго, и с первой половины XIV в. в источниках они уже не фигурируют. Наиболее вероятно, что именно в это время началось строительство другой крепости – Хустского замка, перенявшего на себя функцию защиты мараморошского соляного пути и ставшего центром королевского комитата.

Учёные Ужгородского национального университета осмотрели местонахождение и установили ещё большую условность отнесения данного пункта к категории замков, чем в случае с Бронькой. Следов каменных фортификаций на вершине горы Варгедь не обнаружено, что позволило предположить их возведение из дерева (рис. 3). Площадь памятника и отсутствие удобного подъёма послужили основанием для определения его как дозорного, а письменные источники свидетельствуют и о репрезентативной функции вышковских укреплений.

В отличие от двух предыдущих, о Силецком (Иршавском) замке в письменных источниках вообще не сохранилось ни одного упоминания. Вероятно, его построили местные феодалы, представители рода Илошваи. Руины укреплений были разобраны в XIX в. для возведения новой церкви Иршавы (Lehoczky 1996, 529-532).

Фундаменты построек находятся на северной окраине с. Сильце (Иршавский р-н), на вершине горы Бодулив (рис. 4). С северной и северо-западной сторон подножье горы было заболоченным. С северо-восточной, на расстоянии 200 м от подножья, течёт р. Иршавка, впадающая невдалеке в р. Боржаву. Восточный и северо-западные склоны горы крутые, юго-западный – пологий. План замка определяется по остаткам его каменного фундамента квадратной конфигурации, размером 32×32 м. С северной и южной сторон местонахождение дополнительно защищено проложенными вдоль стен рвами и валами (рис. 4).

Впервые памятник исследовала археологическая экспедиция под руководством С.И. Пеняка в 1981 г. На основании собранного керамического материала было выделено три культурно-хронологических горизонта (III-II вв. до н.э., X-XI вв. и XIII-XIV вв.). В 1991 г. работы на горе Бодулив возобновил А.В. Дзембас. Он обнаружил незначительное количество фрагментарной керамики, определённой гальштатским периодом и эпохой средневековья (X-XI вв.). Мизерный материал, полученный при исследовании Бодулива, заставил опять обратить внимание на этот пункт экспедицию Ужгородского национального университета. Для получения дополнительных данных были заложены раскоп и два шурфа на ограниченном каменным фундаментом участке (Прохненко, Гомоляк, Зомбор 2010, 346-348).

Раскоп I, площадью 4×6 м, привязан к северо-западному углу разрушенного сооружения. Верхний слой (0,4 м) состоит из завалов камней, образовавшихся при разборке стен местными жителями. Под ним, до материка, залегает культурный слой мощностью до 0,8 м. В его заполнении – незначительное количество лепной гальштатской и гончарной средневековой керамики.

Аналогичная ситуация прослежена и в шурфах. Единственный объект – очаг, обнаруженный в шурфе 1. В плане он округлой формы, диаметром 1 м и глубиной 0,2 м. В заполнении – уголь и кости животных. Рядом с очагом находились фрагменты средневековых горшков. В шурфе 2, кроме обломков посуды, под завалами камней найдена часть керамической курительной трубки XVIII в. Эта находка, характер завалов и название горы среди местного населения как «каменоломни» свидетельствуют о разборке стен замка на строительные материалы в новое и новейшее время. Полученный в ходе исследования керамический материал (рис. 4) позволяет определить время строительства замка второй половиной XIII в.

В завершение описания укреплённых пунктов Закарпатья второй половины XIII в. отметим их незначительную площадь, слабонасыщен-

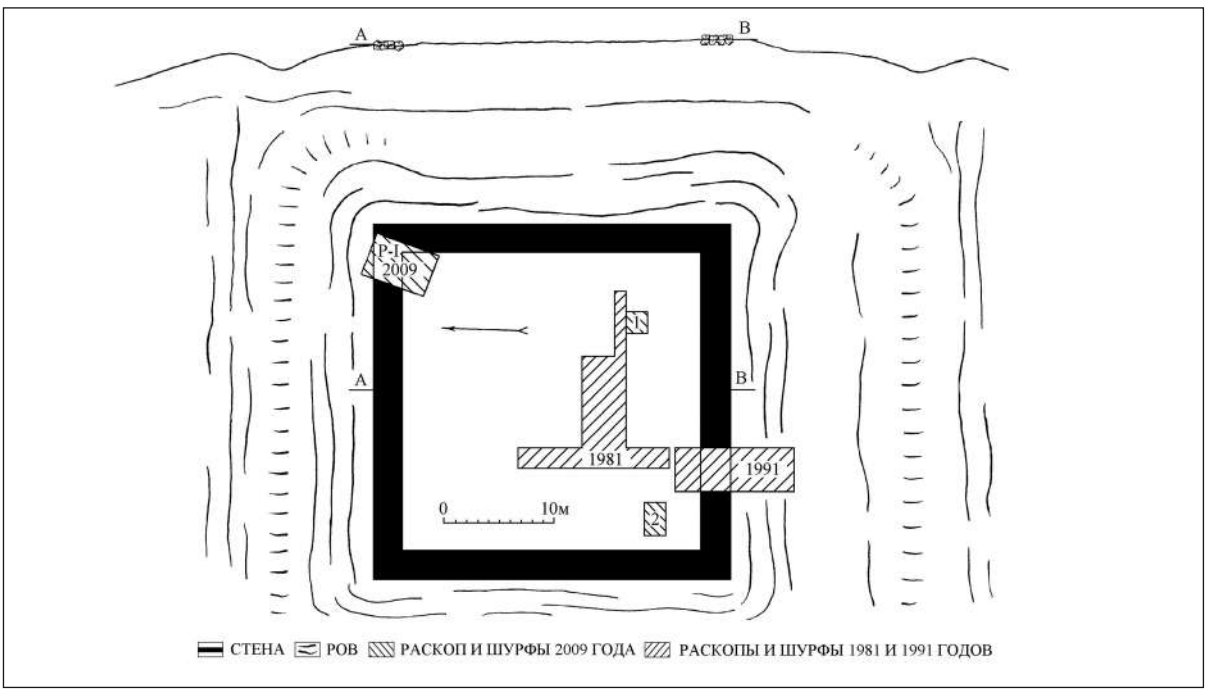

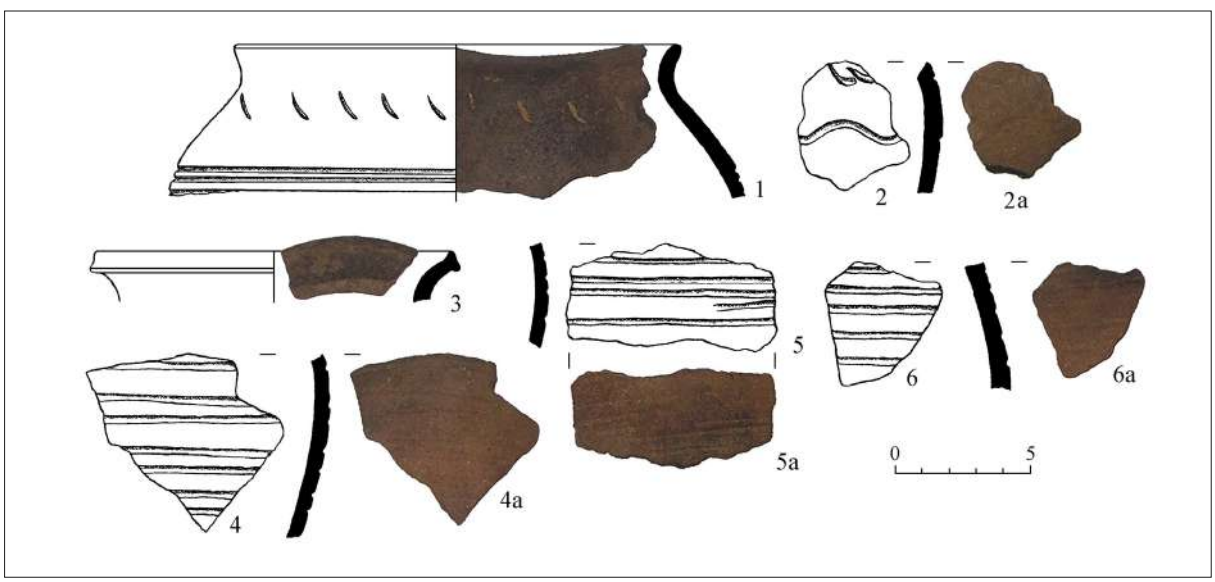

Рис. 4. Сильце. Бодулив. План и инвентарь замка.

ный культурный слой и условность их зачисления в категорию замков. Более того, они существовали непродолжительное время и в последующие периоды как фортификации уже не использовались.

Иная ситуация с замковыми сооружениями края первой половины XIV в. Они стали основой для активных перестроек во времена турецкой опасности, а более конкретно – в конце XV и в начале XVI вв. К этой группе относятся памятники, нашедшие отражение в письменных источниках периода утверждения на венгерском престоле Карла Роберта из династии Анжу (Виноградово, Королёво, Невицкое и Мукачево).

Виноградовский замок Канков находится на северо-восточной окраине г. Виноградово (до 1946 г. – г. Севлюш) у подножия Чёрной горы, противоположный склон которой омывается р. Тисой. Видимые на сегодняшний день укрепления возведены на рубеже XV-XVI вв. Они имеют конфигурацию четырёхугольника (размером 44,5×35 м), с расположенными по периметру жилыми помещениями и с выступающими угловыми бастионами (рис. 5). Внутреннюю часть занимал просторный дворик, в плане прямоугольной формы. Кроме собственно замковых построек, архитектурный ансамбль дополняли часовня и церковь с пристройкой (рис. 5). Между церковью и основным сооружением находился колодец. Весь комплекс строений окружала внешняя каменная стена, которая сейчас прослеживается лишь на отдельных незначительных участках.

В научной литературе история замка рассматривается как непрерывная цепь важных событий с IX по XVI вв. (создание, перестройки, передача из рук в руки, захваты, разрушения, гибель). Однако большинство приведённых фактов не подтверждены данными письменных источников, а отдельные моменты даже противоречат им. Критический подход к документальной базе позволяет установить следующую канву основных связанных с замком событий. Первое письменное упоминание о Севлюше датировано 1280 г. (Árpádkori 1870, 291). В 1307 г. Карл Роберт подарил городок камерарию Беке Боршо из рода Тамашфи (Anjoukori 1878, 124). Вероятно, вместе с населённым пунктом он получил и разрешение на возведение крепости, каштелян которой впервые фигурирует в источниках 1308 г. (Anjoukori 1878, 138). После того, как братья Борша выступили союзниками Матея Чака против короля, замок штурмовал и вернул во владения короны бережский жупан Томаш Янки (A Perényi 2008, 24-25). Во время штурма система обороны крепости была уничтожена. Городок до 1399 г. принадлежал королеве, но замок ни в одном из документов не фигурирует (Fügedi 1977, 201).

На рубеже XIV-XV вв. король Сигизмунд за верную службу подарил Севлюш секельскому и земплинскому жупану Петру Перени (A Perényi 2008, 206-207). Вместе с дарственной грамотой тот получил и разрешение на возведение укреплений (Zsigmondkori 1951, 6111), но не успел им воспользоваться. Через несколько лет ему была пожалована Нялабская доминия с центром в Королёвском замке, и, соответственно, исчезла необходимость в сооружении ещё одной крепости. На выделенной для строительства укреплений территории около 1505 г. возвели францисканский монастырь (Riskó 2007, 29), патронами которого выступили Перени. Монастырский комплекс функционировал около половины столетия. В 1556 г. воспитанный в реформатской традиции Ференц Перени разогнал монахов и разрушил монастырь (Rupp 1872, 393), который после этих событий уже не отстраивался.

С целью проверки хронологической схемы и определения стратиграфии памятника экспедицией Ужгородского национального университета в полевом сезоне 2007 г. были заложены пять шурфов. Все в разных его частях, общей площадью 29 кв. м. Три из них (площадью 2×3 м) в пределах замковых стен, один (2,0×2,5 м) – в часовне и один (2,0×2,5 м) – на территории церкви (рис. 5) (Прохненко, Гомоляк 2007, 83-94). Доминирующий обнаруженный материал – лепная керамика эпохи поздней бронзы. Средневековые и ранние модерные находки датируются XV-XVI вв. Представлены они незначительным количеством обломков горшков, железными гвоздями и фрагментом каменной оконной рамы.

Наиболее важная информация о раннем замковом горизонте получена в часовне, находящейся на расстоянии 30 м в северо-западном направлении от основного сооружения. Её особенность – при незначительной площади фундамент квадратной формы, толщина которого превышает 3,5 м. В ходе исследования прослежена следующая стратиграфическая

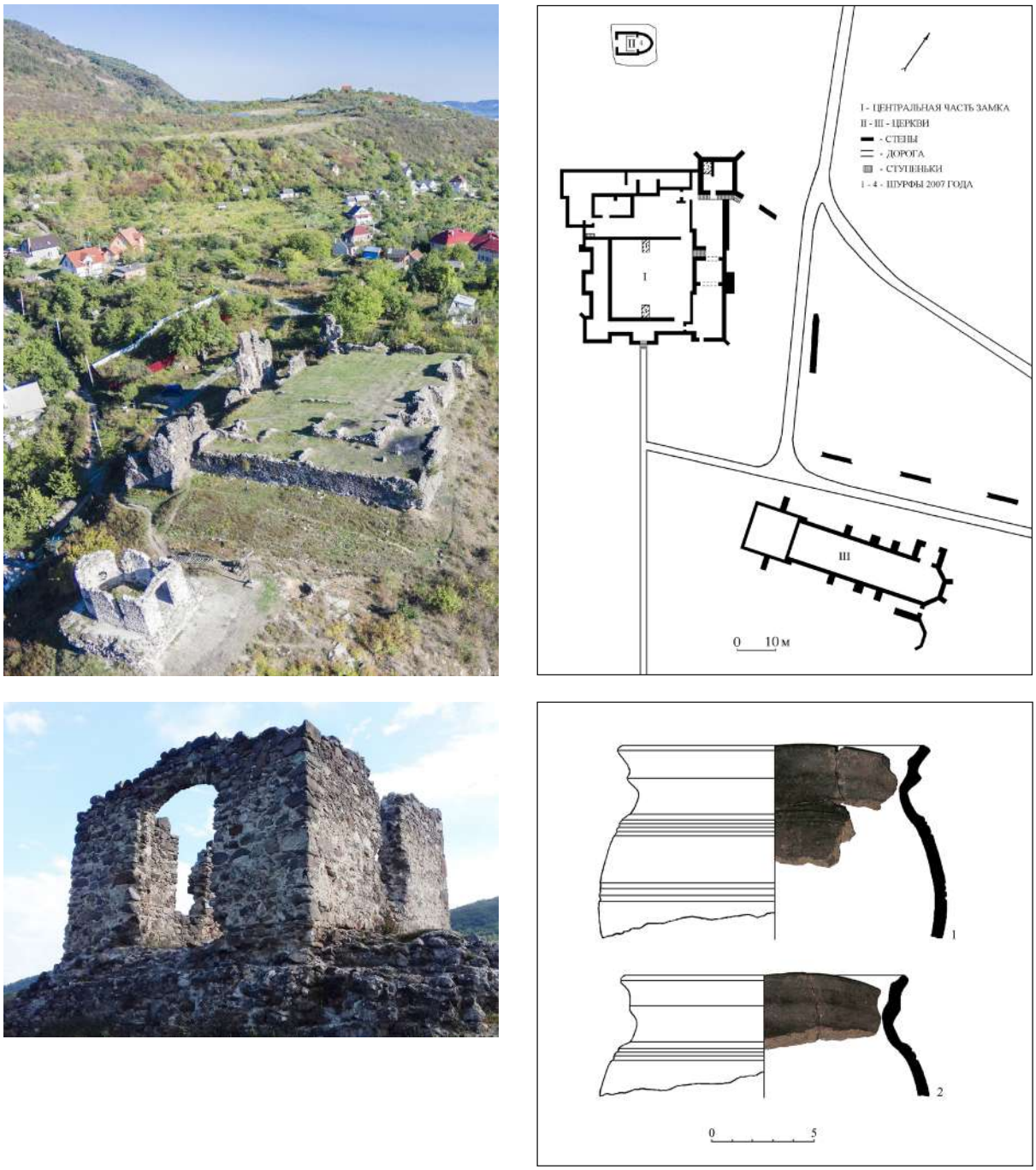

Рис. 5. Виноградово. Замок Канков. План укреплений и керамика раннего горизонта.

ситуация. Верхний слой, в отдельных местах до глубины 1 м, представлен современным перекопом. Ниже него, до 2,9 м, по всей площади шурфа зафиксированы завалы крупных андезитовых камней и штукатурки. Встречались и большие блоки стен, заваленные внутрь постройки. Подстилал завалы слой гумусированной глины с незначительным содержанием керамического материала. Прослеженная ситуация позволила сделать вывод, что часовня возведена на месте частично разрушенной башни, во время разборки стен которой была наполнена камнями её внутренняя часть. В результате перекрыт слой, определяющий время строительства башни. Фрагменты обнаруженных горшков (рис. 5) датируются первой половиной XIV в., что согласуется с информацией письменных источников.

В целом же анализ полученных в 2007 г. материалов стал основанием для установления следующей предварительной стратиграфической картины Виноградовского замка. Изначальное заселение урочища датируется XIV-XII вв. до н.э., и связано оно с носителями культуры Становo. Место расположения памятника на возвышенности позволяет рассматривать его как пункт, естественно защищённый склонами горы. Обнаружить фортификационные сооружения эпохи поздней бронзы на данный момент невозможно из-за разрушений во время строительных работ в период средневековья и раннего нового времени. Возведение изначальной системы каменных укреплений датируется XIV в. Реконструкция фортификационных сооружений осуществлена в XVI в., но отметим, что на исследованных участках средневековые и ранние модерные горизонты насыщены слабо.

В 10 км от Виноградовского замка находится Королёвский, имеющий собственное название Нялаб. Он на сегодняшний день является одним из наиболее полно исследованных памятников Закарпатья эпохи позднего средневековья и раннего модерного времени. Расположен на северо-западной окраине посёлка Королёво Виноградовского р-на (рис. 6). Высота замковой горы 52 м. С её вершины отлично просматривается долина р. Тисы, протекающей в 300 м от подножья. Как и в случае с Виноградовским замком, весь комплекс видимых сейчас сооружений возник в конце XV – начале XVI вв. Центр крепости площадью 52×47 м, в плане приближённой к овальной форме, находится в северо-западной части верхней террасы горы. Расположенные по периметру жилые помещения окружают небольшой внутренний дворик с колодцем. В 20 м от основного замкового сооружения проходила дополнительная защитная линия с постройкой прямоугольной формы. Основную и вспомогательную системы укреплений связывал мост, построенный на массивной каменной опоре с арочным сводом посередине. Дополнительную линию обороны окружал ров. Для контроля грунтовой дороги – единственного удобного подхода к замку, с северо-восточной окраины урочища, на отдалении от основного архитектурного комплекса возведён бастион клиновидной формы.

Письменные источники свидетельствуют о функционировании крепости на северо-восточной окраине Венгерского королевства с конца XIII - начала XIV вв. до третьей четверти XVII в. Первичное укрепление построено между 1272 и 1315 годами. До возведения крепости около села Фелсас (первое название Королёва) на вершине горы существовала королевская охотничья усадьба (domus regalis), которую в последний раз упоминают в 1272 г., а замок появился в источниках с 1315 г. (Hazai 1897, 193). В начале XIV в. Карл Роберт подарил замок королевскому камерарию Беке Боршо (Karácsonyi 1900, 211). После его перехода на сторону Матея Чака, замок захватил и восстанавливал из руин бережский жупан Томаш (A Perényi 2008, 24, 25). В 1378 г. король Людовик, вместе с должностью жупана Угочанщины, передал Нялаб в пользование pro honore молдавскому вельможе Драгу и его братьям. В 1405 г. за заслуги перед королём в борьбе против антикороля Владислава Неаполького Сигизмунд подарил замок Нялаб с доминией Петру Перени, спровоцировав более чем столетнюю судовую тяжбу между родами Драгфи и Перени. С начала XV в. до последней трети XVII в. замок, с небольшими перерывами, оставался во владении баронской ветви рода Перени. Несмотря на то, что его собственники не участвовали в политических заговорах XVI-XVII вв. и всегда оставались лояльными к власти Габсбургов, в Вене было принято решение о разрушении замка, что и было осуществлено в 1672 г.

История крепости Нялаб насыщена событиями, но до недавнего времени на замковой территории и в её ближайшей округе проводились лишь периодические незначительные археологические любительские поиски местными энтузиастами. Часть обнаруженных ими древностей была передана в Венгерский национальный музей (г. Будапешт) в 1859 и 1881 гг. В 80-х гг. прошлого столетия исследования на замковой горе проводили сотрудники Музея Природы (г. Киев), и в начале 90-х гг. – Украинского специального научно-реставрационного института «Укрзападпроэктреставрация» (г. Львов). Систематическое археологическое исследование памятника началось с 2007 года. В полевых сезонах 2007, 2011-2019 гг. экспедиция Ужгородского национального университета изучала планировку

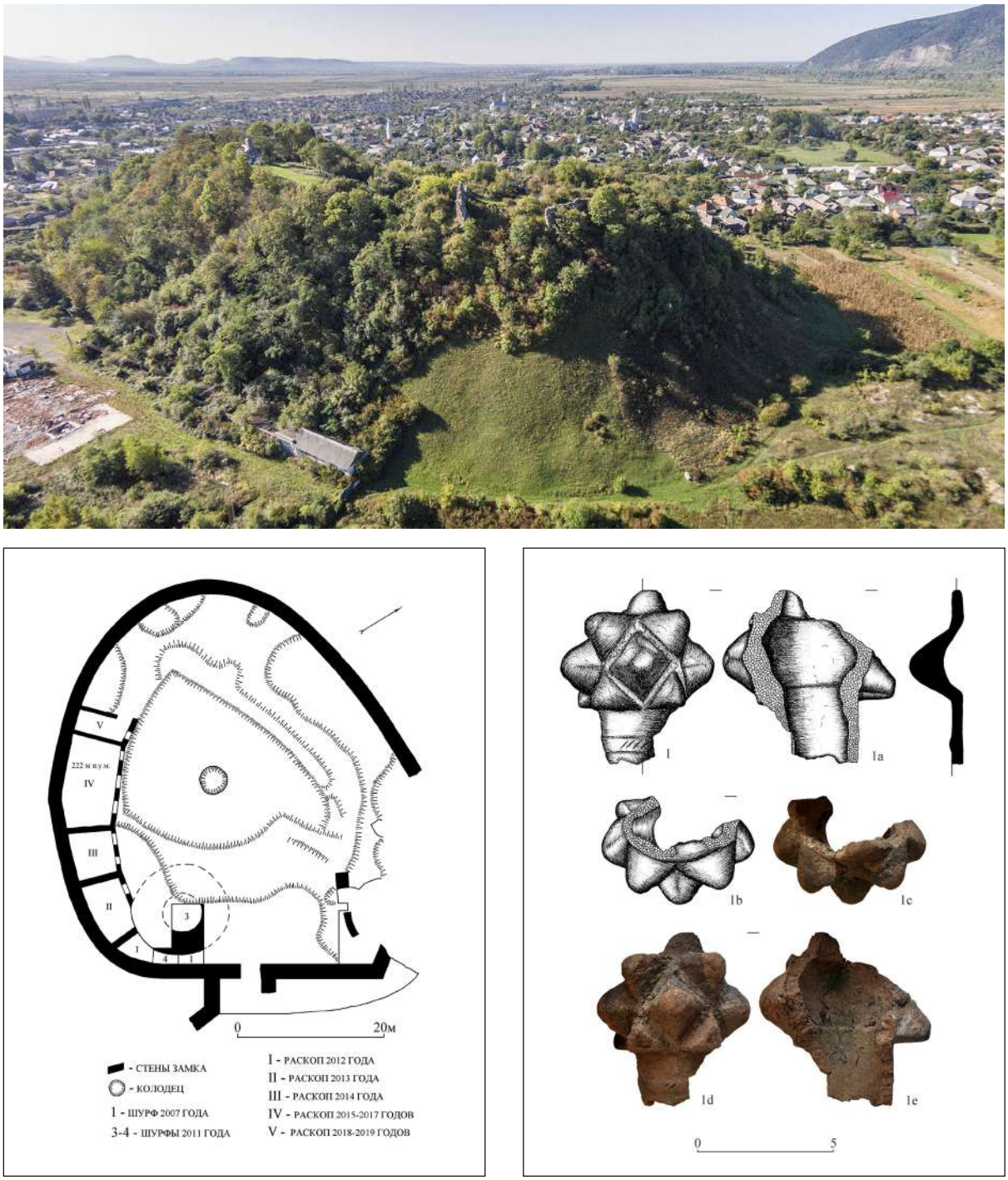

Рис. 6. Королёво. Замок Нялаб. План центральной части укреплений. Обломок булавы.

замка и его стратиграфию. Анализ выявленной коллекции вещевого материала свидетельствует о процессе жизнедеятельности на укреплённом пункте с начала XIV до середины XVII вв. Этот вывод в основном согласуется с информацией письменных источников (Прохненко 2014; Прохненко 2015; Прохненко 2016a; Прохненко 2016b; Прохненко, Гомоляк 2007; Прохненко, Жиленко 2016; Прохненко, Жиленко 2017; Прохненко, Жиленко, Мойжес 2016; Prochnenko, Žilenko 2019; Prohnenko, Mojzsesz, Zsilenko 2012; Prohnenko, Mojzsesz, Zsilenko 2013; Prohnenko, Zsilenko 2015; Prohnenko, Zsilenko 2019; Prokhnenko, Zhylenko, Moizhes 2016). При этом необходимо отметить, что горизонт XIV в. полностью

уничтожен активными перестройками XV-XVI вв. Единственной находкой этого хронологического отрезка выступает обломок булавы. Изделие бронзовое, повреждённое, деформированное (рис. 6). Оно наиболее подобно булавам, относящимся к типу IV по классификации А. Кирпичникова. У них 4 больших центральных шипа и 8 меньших боковых (верхний и нижний ярусы). Пространство между шипами обычно заполнялось 2-3-рядными рифлёными поперёк валиками с гороховидными выпуклостями. Однако булава с Королёвского замка имеет ряд отличий. Во-первых, у неё просматривается орнаментированная втулка (сверху и снизу). В период использования, учитывая аналогичные экземпляры, она была более длинной снизу и короткой сверху. Во-вторых, пространство между шипами не заполнено «рифлёными поперёк валиками с гороховидными выпуклостями». В-третьих, верхний, центральный и нижний ярусы фактически совпадают по своим размерам (но центральный ряд имеет более массивные шипы). Фактическое совпадение размеров шипов, очевидно, было связано с использованием экземпляра в боевых действиях.

Необходимо отметить, что, исходя из состояния изделия, его прямые аналогии найти затруднительно. Похожие булавы были обнаружены на Невицком замке и в Тустани (Украина), на территории Паннонской равнины, в Трансильвании, на городище Пржеровец в Чехии, где они датируются второй половиной XIII – первой половиной XIV в. (Michalak 2011, 173-200; Плавинский 2015, 277-282). Все приведённые аналогии снабжены длинной нижней и короткой верхней втулками. У отдельных экземпляров с территории Европы присутствовало по 5 массивных четырёхгранных шипов центрального яруса и по 5 меньших трёхгранных шипов верхнего и нижнего ярусов. Исследователи датируют булавы подобного типа в широком хронологическом диапазоне XIII-XV вв., и считается, что такое оружие было характерным для Венгрии и Карпато-Балканского региона (Michalak 2011, 173-200; Плавинский 2015, 277-282). Также отметим, что традиция изготовления булав с втулками поздняя. Все экземпляры демонстрировали тенденцию к увеличению массивности навершия и верхней части втулки, повышавшую боевые показатели поражения противника и создававшую максимально эффективное ударно-дробящее оружие. Именно это свидетельствует о поздней датировке булавы с Королёвского замка. Таким образом, данный экземпляр в широких хронологических рамках можно датировать XIII-XV веками, а более узко, учитывая конструктивно-морфологические параметры и аналогии, – XIV веком.

Ещё один замок, функционирование которого в письменных источниках фиксируется с начала XIV в., находится возле населённых пунктов Камяница и Невицкое Ужгородского р-на, в двенадцати километрах на север от областного центра (рис. 7/1). Современный вид он получил, как и Виноградовский с Королёвским, на рубеже XV-XVI вв. С северной стороны у подножия горы протекает небольшой горный ручей Вайда, а с западного – р. Уж. Центральный замковый дворик (35×12 м) площадью около 400 кв. м окружён двухэтажным дворцом с доминирующей четырёхэтажной центральной башней и мощным треугольным в плане укреплением с наиболее уязвимой восточной стороны. Дворец состоял из 31 помещения общей площадью около 1000 кв. м. Со стороны гор замковые постройки были ограничены земляным валом и глубоким, выбитым в скале рвом. Возле них возведена внешняя замковая стена с четырьмя башнями. С юго-запада основные постройки параллельными защитными стенами соединены с въездной башней-барбаканом шестиугольной формы. Площадь всех замковых помещений, вместе с галереей, составляла около 1500 кв. м. С восточной стороны функционировала и третья линия обороны, в которую входили валы и деревянно-глинобитные конструкции. В плане валы замыкали пространство трапециевидной формы. Между второй и третьей защитными линиями функционировал небольшой посад (0,7 га) (Дзембас, Кобаль 2005, 30-31).

История укреплений начинается с рубежа XIII-XIV вв. В 1279 г. венгерский король Ласло IV (1274-1290 гг.) передал все владения комитата Унг трансильванскому воеводе Финти из рода Аба. По мнению А.В. Дзембаса и Й.В. Кобаля, после его смерти владельцем Ужанщины и Невицкого замка стал его брат Амадей. Они же указывают, что когда на Венгерский престол в 1290 г. сел последний представитель династии Арпадовичей Андраш III (1290-1301 гг.), он

подтвердил дарственную грамоту своего предшественника на Невицкий замок Амадею Аба (Дзембас, Кобаль 2005, 24). К сожалению, конкретные грамоты, подтверждающие эти события, не известны. Но в архивах вообще очень мало средневековых разрешений. До 1320-х гг., по пессимистическому мнению Пала Энгела, их сохранилось всего 1-2% (Engel 1987/2007, 17). Э. Фюгеди считает, что существует много замков, построенных в период 1242-1270 гг., но разрешения на возведение укреплений известны всего в нескольких случаях. К тому же дошедшие до нашего времени настолько лаконичны, что создаётся впечатление, что иногда для строительства достаточно было устного согласия или поручения правителя (Fügedi 1975, 67-68). Кроме этого, в отдельных случаях необходимо учитывать и специальное уничтожение документов. Ведь по «технологии» захвата укреплений агрессор старался уничтожить все доказательства прав собственности предыдущих владельцев (Fügedi 1977, 26). Закарпатские исследователи считают, что Амадей Аба владел Невицким замком до самой смерти в 1311 г., когда погиб от рук кошицких мещан. А сыновья Амадея – Янош, Микловш, Давид и Ласло начали борьбу с кошичанами, на сторону которых стал сам король Карл Роберт. В битве под Розгонем летом 1312 г. представители старого дворянства потерпели поражение, а двое из рода Аба – Давид и Микловш – погибли. Янош и Ласло продолжили борьбу. Только в конце года был заключён мирный договор, по условиям которого Аба сохранили за собой Ужанский комитат с Невицким замком. После этого они почти пять лет были верными королю и участвовали в его походах против других магнатов. Но в 1317 г. Аба снова выступили против Карла Роберта. В ноябре 1317 г. его войска во главе с Акошем Микчей после тяжёлого штурма захватили Невицкий замок. Об этих событиях речь идёт в одной из грамот 1322 г., где впервые упоминается название Невицкое (Neuichke) (Дзембас, Кобаль 2005, 26). Новая эпоха в истории замка началась в 1328 г., когда венгерский король передал его вместе с Ужанским комитатом сначала во временное, а с 1332 г. – в постоянное владение одному из своих итальянских сторонников – Иоанну Другету. С этого времени до середины XVII в. на Ужанщине продолжалась гегемония Другетов (Дзембас, Кобаль 2005, 27).

1

2

3

Рис. 7. 1 - Невицкий замок; 2 - Мукачевский замок Паланок; 3 - Хустский замок.

После смерти Иоанна Другета (1332 г.) крепость в Невицком перешла в руки его старшего сына Вильгельма, не имевшего наследников. Поэтому после его смерти, согласно с существующими правилами, ужанские владения должны были вернуться короне. Но венгерский король решил отметить за особые заслуги род Другетов, и в 1343 г. он передал Ужанщину с центром в Невицком братьям Вильгельма – Иоанну и Николаю. В 1355 г.

Иоанн Другет умер, и род разделился на две ветви – горянскую, которой принадлежал и Невицкий замок, и гуменянскую. Первая из них после смерти Ласло Другета в 1398 г. завершила своё существование, и вся собственность перешла к гуменянской ветви.

С приходом к власти в Венгрии Сигизмунда Люксембургского (1387-1437 гг.) влияние Другетов существенно снизилось, и в 1403 г. они были среди восставших против королевской власти. После поражения восстания они еле смогли сохранить свои владения на Ужанщине. С 1440 г., после начала в Венгрии гражданской войны, они опять увеличили своё влияние. Постоянные военные столкновения заставили Другетов перестроить и значительно укрепить Невицкий замок. Несмотря на это, он не стал неприступной твердыней и часто переходил из рук в руки. Так, например, в 80-х гг. XVI в. королевские войска выбили из замка Гашпара Другета и помогли завладеть укреплениями Дёрдю II Другету. В 1591 г. новый владелец умер, и его вдова Ефрозина Доци начала судовую тяжбу с Гашпаром и Иштваном Другетами. В 1600 г. она проживала в Невицком замке со своими детьми Марией и Дёрдем. Ещё один родственник, Балинт Другет, со своим войском осадил замок и после длительной осады захватил его. Ефрозина Доци с детьми убежала в Польшу, а немного погодя, в 1602 г., её сын смог завладеть замком. В 1619 г. укрепления захватил трансильванский воевода Габор Бетлен. После его смерти в 1629 г. Другеты ненадолго вернули себе Ужанские владения. В 1644 г. Дёрдь Ракоци, выступивший против австрийского правителя, атаковал владения его сторонников Другетов, захватил Невицкий замок и приказал разрушить стены (Дзембас, Кобаль 2005, 34).

Археологические исследования памятника начались ещё в 90-х гг. XX в. (экспедиция во главе с А.В. Дзембасом). Они подтвердили информацию письменных источников о функционировании замка с начала XIV до середины XVII вв. Были получены значительные коллекции массового керамического материала (посуда, кафель) и индивидуальных находок (украшения и принадлежности одежды, инструментарий, бытовые вещи, предметы вооружения, монеты). В ходе работ изучена доминирующая площадь внутреннего дворика, помещения вокруг него и внешние системы обороны. Однако в публикациях до сих пор отсутствуют анализы наиболее ранних комплексов. А именно они выступают основными в решении вопроса, существовали ли определённые оборонительные сооружения на замковой горе в конце XIII в., либо же памятник по принятой в историографии традиции необходимо датировать на основании первого упоминания в письменных источниках – началом XIV в.

Ещё один замок этой хронологической группы – Мукачевский (рис. 7/2). Он перенял функции уничтоженного во время монголо-татарского нашествия укрепления Боржава. Вероятно, построен не ранее второй половины XIII в., а скорее всего, уже в самом начале XIV в. В датированном 1263 г. документе фигурирует только городок (Árpádkori 1870, 68; Fügedi 1977, 168). Мукачевскую королевскую доминию в это время получила дочка короля Белы IV, Констанция, жена галицкого князя Льва Даниловича (с 1252 г.).

Укрепления возведены в стратегическом месте, где дорога разделялась, одна ветка направлялась к Берегову, другая к Броньке. Первое достоверное упоминание Мукачевского замка датировано 1311 г., когда незаконно захваченный королевский замок представители семьи Амадея Аба вернули правителю. Первым каштеляном, фигурирующим в средневековых грамотах 1321 г., стал магистр Томаш, сторонник Карла Роберта, бережский и угочанский жупан (A Perényi 2008, DL 56 547). После 1311 г. замок вместе с доминией перешёл в руки Анжу, длительное время им владела жена Карла Роберта, Елизавета, а позже – Людовик I и королева Мария.

В 1397 г. король Сигизмунд предоставил убежище и подарил укрепления вместе с доминией подольскому князю в изгнании, Фёдору Корятовичу. Вероятно, именно в этот период защитные постройки трансформировались в типичный европейский рыцарский замок. После смерти князя в 1414 г. сооружением определённое время управляла его жена Ольга (с её именем связано основание мукачевского женского монастыря) и племянник Василий, а через 4 года оно было возвращено в королевские владения (Історія 1998, 47-48).

Как видим, на сегодняшний день к категории замков Закарпатья начала XIV в. достоверно

относятся четыре: Виноградовский, Королёвский, Невицкий и Мукачевский. Все они были кардинально перестроены, преимущественно на рубеже XV-XVI вв., что привело к почти полному уничтожению более ранних культурных горизонтов.

Дополнительные исследования необходимы, чтобы проверить принадлежность к данной категории укреплений Хустского замка. Э. Фюгеди считает, что он построен после восстания палатина Копоса, то есть после 1318 г. Он же подчеркнул стратегическое значение защитных сооружений возле места впадения р. Рики в р. Тису. Возведённый в XIV в. сравнительно небольшой Хустский замок в результате периодических масштабных перестроек к XVI-XVII вв. превратился в значительный по размерам сложный комплекс защитных, жилых и хозяйственных сооружений. Планировку укреплений определило плато на вершине горы, вытянутое по линии север-юг. Фортификации разделены на верхнюю и нижнюю террасы. Нижний двор в свою очередь тоже состоял из двух отдельных частей. Во время завершения функционирования замка в его защитные линии были вписаны шесть бастионов и четыре башни (рис. 7/3).

Крепость, как и сам город Хуст, основана в период отстройки Венгерского королевства после монголо-татарского нашествия. С замковой горы отлично контролировалась долина р. Тисы, и поэтому укрепления функционально заменили вышковскую дозорную площадку Варгедь (необходимость её содержания была утрачена и она перестала функционировать). Хустский замок должен был защищать расположенные рядом сёла Мараморошского комитата и соляной путь, приносивший в королевскую казну ощутимые прибыли. Первое письменное свидетельство о замке датировано 1353 г. В документе упоминается каштелян Домокош Мачка, командовавший в это время и Нялабским замком. В 1365 г. король Сигизмунд подарил мараморошские земли молдавским вельможам Балку и Драгу, но замком они владели недолго. Сигизмунд передал крепость своему канцлеру Имре Перени (требишовская ветвь), что стало одной из причин многолетней вражды между двумя родами.

В полевом сезоне 2019 г. на территории Хустского замка исследования проводились экспедицией Ужгородского национального университета. Установлено, что во время активных перестроек и жизнедеятельности в конце XV-XVI вв. более ранние горизонты были уничтожены. Это заставляет при датировке начальных укреплений оперировать только наиболее ранней упомянутой письменными источниками датой – 1353 г. Её изменение на более раннюю возможно лишь с учётом конкретизации хронологии нижних горизонтов. Для этого необходимо продолжение широкомасштабных археологических раскопок в разных частях памятника.

По полученным материалам на сегодняшний день можем констатировать не очень активный процесс возведения каменных укреплений на северо-востоке Карпато-Дунайского ареала в XIII-XIV вв. Это объясняется спецификой и периферийным положением региона с незначительным количеством населения и сравнительно небогатой местной аристократией. К этим первым двум хронологическим группам на землях Закарпатья надёжно относятся всего 7 пунктов, три из которых к категории замков причислены довольно условно. И вообще, как правило, в то время из-за отсутствия обусловленной необходимости защитная функция этих сооружений не была основной, а на первые позиции, без сомнения, выходили репрезентативная и дозорная. Это подтверждается и тем фактом, что для данных местонахождений характерны незначительная занятая оборонительными сооружениями площадь и слабо насыщенный культурный слой. Пункты первой хронологической группы (XIII в.) завершили своё существование на рубеже XIII-XIV вв. и позже как фортификации больше не использовались. В отличие от них, замковые комплексы первой половины XIV в. стали основой для формирования системы защитных сооружений Северо-Восточной Венгрии конца XV - начала XVI вв. Соответственно, это привело к тому, что в результате кардинальной перестройки ранние культурные горизонты этих памятников уничтожены почти полностью.

Учитывая тот факт, что информационная база письменных источников уже разобрана в достаточном объёме, в будущем получение дополнительных свидетельств о замках Закарпатья второй половины XIII и первой половины XIV вв. возможно только за счёт проведения новых археологических исследований.

Библиография

Дзембас, Кобаль 2005: О.В. Дзембас, Й.В. Кобаль, Невицький замок (Ужгород 2005).

Історія 1998: Історія Мукачева. Т. І. Ред. Г.В. Павленко (Ужгород 1998).

Плавинский 2015: Н.А. Плавинский, Средневековая булава из собрания национального исторического музея Республики Беларусь. Археологические вести 21, 2015, 277-282.

Прохненко 2014: І.А. Прохненко, Королівський замок Нялаб. В: Збірник матеріалів "Археологія & Фортифікація України". IV Всеукраїнська науково-практична конференція Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, приурочена 180-й річниці від дня народження Володимира Боніфатійовича Антоновича (1834-1908), вип. 4 (Кам'янець-Подільський 2014), 234-243.

Прохненко 2015: І.А. Прохненко, Кахляна піч 4 Королівського замку Нялаб. В: Збірник матеріалів, Археологія & Фортифікація України. V Всеукраїнська науково-практична конференція, приурочена 125-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, вип. 5 (Кам'янець-Подільський 2015), 117-124.

Прохненко 2016a: І.А. Прохненко, Кімната №3 Королівського замку Нялаб. В: Збірник матеріалів, Археологія & Фортифікація України. VI Міжнародна науково-практична конференція Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, присвячена 150-й річниці від дня народження Михайла Сергійовича Грушевського (1866-1934), вип. 6 (Кам'янець-Подільський 2016), 150-156.

Прохненко 2016b: І.А. Прохненко, Дослідження Королівського замку Нялаб. В сб.: Археологічні дослідження в Україні 2015 (Київ 2016), 38-41.

Прохненко, Гомоляк 2007: І.А. Прохненко, О.М. Гомоляк, Дослідження Виноградівського та Королівського замків у 2007 році. В сб.: Relaţii româno-ucrainene. Istorie şi contemporaneitate. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність (Cluj-Napoca-Satu Mare 2007), 83-94.

Прохненко, Гомоляк 2009: І.А. Прохненко, О.М. Гомоляк, До історії замків Закарпаття. В: Військово-історичний альманах, 1(18) (Київ 2009), 71-97.

Прохненко, Гомоляк, Зомбор 2010: І.А. Прохненко, О.М. Гомоляк, І.Т. Зомбор, Дослідження замків Закарпаття у 2009 р. В сб.: Археологічні дослідження в Україні 2009 (Київ-Луцьк 2010), 346-348.

Прохненко, Гомоляк, Мойжес 2008: И.А. Прохненко, Е.М. Гомоляк, В.В. Мойжес, Результаты исследования Броньковского замка. В: Carpatica-Карпатика, вип. 37 (Ужгород 2008), 139-148.

Прохненко, Жиленко 2016: И.А. Прохненко, М.А. Жиленко, Королёвский замок Нялаб во владении потомков молдавского воеводы Саса. Tyragetia s.n. X/2, 2016, 53-66.

Прохненко, Жиленко 2017: І.А. Прохненко, М.А. Жиленко, Монети Королівського замку Нялаб. В сб.: Записки отдела нумизматики и торевтики Одесского археологического музея, III (Одесса 2017), 141-156.

Прохненко, Жиленко, Мойжес 2016: І.А. Прохненко, М.А. Жиленко, В.В. Мойжес, Королівський замок Нялаб. В сб.: Вісник Інституту археології, вип. 11 (Львів 2016), 123-154.

Anjoukori 1878: Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I (1301-1321). Szerk. I. Nagy (Budapest 1878).

A Perényi 2008: A Perényi család levéltára 1222-1526. Szerk. I. Tringli (Budapest 2008).

Árpádkori 1870: Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. 1261-1272. VIII. Szerk. G. Wenzel (Pest 1870).

Codex 1829: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. III/2. Szerk. G. Fejér (Budae 1829).

Csukovits 2012: E. Csukovits, Az anjouk Magyarországon. I rész. I. Károly és uralkodása (1301-1342) (Budapest 2012).

Engel 1981: P. Engel, A honor (A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez). Történelmi szemle, 24 évf., 1 szám., 1981, 1-19.

Engel 1987: P. Engel, Töprengések az Árpád-kori sáncvárak problematikájáról. Műemlékvédelem 31, 1987, 9-14.

Engel 2007: P. Engel, Töprengések az Árpád-kori sáncvárak problematikájáról. Castrum 6, 2007, 11-18.

Feld 2014: I. Feld, A magánvárak építésének kezdetei a középkori Magyarországon a régészeti források tükrében. Századok 148/2, 2014, 351-386.

Feld 2017: I. Feld, Várak és erődítmények a középkori Magyarországon. In: Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig (Budapest 2017), 367-400.

Fügedi 1975: E. Fügedi, Középkori várak – középkori társadalom. In: Várépítészetünk (Budapest 1975), 63-86.

Fügedi 1977: E. Fügedi, Vár és társadalom a 13-14 századi Magyarországon (Budapest 1977).

Györffy 1987: Gy. Györffy, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I, 3. kiadás (Budapest 1987).

Hazai 1897: Hazai oklevéltár 1234-1536. Szerk. I. Nagy, F. Deák, Gy. Nagy (Budapest 1897).

Horváth 2009: R. Horváth, Várak és uraik a késő középkori Magyarországon. In: (Eds. T. Neumann, Gy. Rácz) Vázlat a kutatás néhány lehetőségéről. Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére (Budapest 2009), 63-104.

Horváth 2011: R. Horváth, Várépítés engedélyezése az Árpád-kori Magyarországon. In: Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére (Budapest 2011), 79-93.

Karácsonyi 1900: J. Karácsonyi, A magyar nemzetségek a XIV század közepéig. I köt. (Budapest 1900).

Kristó 1986: Gy. Kristó, Az Árpád-kor háborúi (Budapest 1986).

Lehoczky 1996: T. Lehoczky, Bereg vármegye (Budapest-Bergszász 1996).

Michalak 2011: A. Michalak, A 14th century Hungarian knobbed mace head from the Biryw Mountain in Podzamcze in the Polish Jura Chain. In: (Eds. P. Kocypera, P. Pudło) Cum Arma per Aeva. Uzbrojenie indiwidualne na przestreni dziejyw (Toruń 2011), 173-200.

Prochnenko, Žilenko 2019: I. Prochnenko, M. Žilenko, Jezuitská sviatostka z korolevského hradu Ňaláb. Numizmatika. In: Časopis Slovenskej numizmatickej spoločnosti pri SAV, 28 (Bratislava 2019), 27-30.

Prohnenko, Mojzsesz, Zsilenko 2012: I. Prohnenko, V. Mojzsesz, M. Zsilenko, A királyházai vár csempekályhája. In: A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, LIV (Nyíregyháza 2012), 241-285.

Prohnenko, Mojzsesz, Zsilenko 2013: I. Prohnenko, V. Mojzsesz, M. Zsilenko, Kárpátalja középkori és kora újkori várainak kutatsá. In: A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, LV (Nyíregyháza 2013), 203-250.

Prohnenko, Zsilenko 2015: I. Prohnenko, M. Zsilenko, A királyházai Nyaláb vár. In: Várak kastélyok templomok. Évkönyv 2015 (Kökény 2015), 68-71.

Prohnenko, Zsilenko 2016: I. Prohnenko, M. Zsilenko, Baranka vára. In: Várak kastélyok templomok. Évkönyv 2016 (Kökény 2016), 77-79.

Prohnenko, Zsilenko 2019: I. Prohnenko, M. Zsilenko, Újabb kutatások a királyházi Nyalábvárban (Koroljevo, Ukrajna). A 3. helyiség feltárása. Archaeologiai Értesítő 144, 2019, 137-167.

Prokhnenko, Zhylenko, Moizhes 2016: I. Prokhnenko, M. Zhylenko, V. Moizhes, Korolevo castle of Nyaláb. Archaeologia historica 41/1, 2016, 273-299.

Riskó 2007: M. Riskó, Ferencesek Nagyszőlősön (Budapest 2007).

Rupp 1872: J. Rupp, Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre, II kötet (Pest 1872).

Szende 2013: K. Szende, Az ispánsági vártól a városig: miért, hogyan - vagy miért nem? In: Kő kövön. Dávid Feren 73. születésnapjára. I kötet, 2013, 127-142.

Tolnai 2007: G. Tolnai, Erősségek a tatárjárás korában. A tatárjárás 1241-1242. Katalógus. Szerk. Á. Ritoók, É. Garam (Budapest 2007), 1-24.

Tringli 2009: I. Tringli, Megyék a középkori Magyarországon. „Honoris causa." Tanulmányok Engel Pál emlékére. (MTA TTI Társadalom- és művelődéstörténetitanulmányok 40. - Analecta Mediaevalia III) (Budapest-Piliscsaba 2009), 487-518.

Zsigmondkori 1951: Zsigmondkori oklevéltár I (1387-1399). Szerk. E. Mályusz (Budapest 1951).

Castelele Transcarpatiei din a doua jumătate a sec. XIII - prima jumătate a sec. XIV

Cuvinte-cheie: Ungaria de Nord-Est, Transcarpatia, aşezări fortificate, castele, fortificaţii, turnuri, ziduri de piatră, Evul Mediu

Rezumat: În istoria Regatului Ungariei se relevă patru etape consecutive în funcţionarea castelelor. Pentru secolele XII-XIII este caracteristic sistemul de comitate regale având la bază fortificaţii ale jupanilor. Din sec. XIII au apărut castele ale aristocraţilor, modeste ca suprafaţă, care, în timpul domniei ultimilor Arpadovici, au devenit un mecanism important de influenţă a anumitor clanuri oligarhice. După stabilirea pe tronul Ungariei a reprezentantului dinastiei Anjou, castelele au început să întruchipeze puterea monarhului şi funcţionau preponderent ca centre ale domeniilor regale. În Evul Mediu târziu, ele au trecut treptat în mâinile noii aristocraţii şi deseori se transformau în noi complexe şi reşedinţe. Primele fortificaţii de tip nou se ridicau ca rezultat al politicii de construire a castelelor şi de colonizare, promovate de Bela IV. Pământurile nepopulate erau împărţite micilor dvoreni şi aici erau invitaţi colonişti germani.

Pe teritoriul regiunii Transcarpatia a Ucrainei se evidenţiază trei etape fundamentale în construcţia de castele în perioada Evului Mediu târziu şi a epocii moderne timpurii. Primele două din ele reprezintă fortificaţii din a doua jumătate a sec. XIII şi prima jumătate a sec. XIV. Pentru aceste edificii este caracteristică o suprafaţă nesemnificativă ocupată cu fortificaţii şi un strat de cultură slab prezentat. Aceste particularităţi ne permit a vorbi despre dominarea funcţiilor lor de observare şi reprezentativă. Punctele din primul grup cronologic (sec. XIII) şi-au încetat existenţa la cumpăna secolelor XIII-XIV şi ulterior nu au mai fost folosite ca fortificaţii. Spre deosebire de ele, complexele castelelor din prima jumătate a sec. XIV au devenit baza formării sistemului de construcţii defensive din Ungaria de Nord-Est de la finele sec. XV - începutul sec. XVI. În rezultatul unei restructurări cardinale, orizonturile lor culturale timpurii au fost distruse, practic, în întregime.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1. Harta localizării castelelor, a posturilor de pază și palatelor pe teritoriul regiunii Transcarpatia a Ucrainei: 1 - Bronka; 2 - Vynohradiv; 3 - Dovhe; 4 - Esen; 5 - Kvasovo; 6 - Korolevo; 7 - Mukachevo; 8 - Nevytske; 9 - Seredne; 10 - Siltse; 11 - Uzhhorod; 12 - Horiany; 13 - Khust; 14 - Chynadievo; 15 - Vyshkovo.

Fig. 2. Bronka. Ţarskaia Gora. Planul și inventarul castelului.

Fig. 3. Vyshkovo. Varghed. Planul fortificaţiei. Ceramică.

Fig. 4. Siltse. Boduliv. Planul și inventarul castelului.

Fig. 5. Vynohradiv. Castelul Kankov. Planul fortificaţiilor și ceramica din orizontul timpuriu.

Fig. 6. Korolevo. Castelul Nealab. Planul părţii centrale a fortificaţiilor. O bucată de buzdugan.

Fig. 7. 1 - Castelul Nevytske; 2 - castelul Palanok din Mukachevo; 3 - castelul Hust.

The castles of Transcarpathia of the second half of 13th - first half of 14th centuries

Keywords: North-Eastern Hungary, Transcarpathia, fortified settlements, castles, fortifications, towers, stone walls, the Middle Ages.

Abstract: Four successive stages can be identified in the history of functioning of the castles of Hungarian Kingdom. A system of the royal counties, with the ispans' (counts') fortifications in their core, was distinctive for 12-13th centuries. Small, newly built noble castles appeared here since 13th centuries. During the Arpads they turned into important tools of influence in the hands of certain oligarchic clans. When House of Anjou strengthened its grasp on Hungarian throne, the castles became an expression of political power of monarch and functioned mainly as the centers of royal domains. During the Late Middle Ages they were gradually taken over by new nobility and often transformed into well-developed complexes, residencies.

The first fortifications of the new type were built in the region, unpopulated areas were granted to minor nobility, and German settlers were invited in a wake of Bela IV centralized policy of colonization and castles construction. There were three main stages of the Late Middle Ages and Early Modern Period castle architecture on the territory of Zakarpatska oblast of Ukraine. Two of them are presented by the fortifications of second half of 13th and the first half of 14th centuries. Typically just a small part of these sites was occupied by fortifications. Usually they had a thin cultural layer. These features argues for their predominantly watch and representation functions. The sites of the first chronological group (13th century) stopped to exist at the edge of 13th-14th centuries and they never used as fortifications again. By contrast, the castle complexes of the first half of 14th century formed the basis for a system of fortifications in North-Eastern Hungary of the end of 14th - beginning of 16th centuries. However their early cultural layers were almost completely destroyed in a wake of radical re-building.

List of illustrations:

Fig. 1. Map of castles, outposts, and palaces in Zakarpatska oblast of Ukraine. 1 - Bronka; 2 - Vynohradiv; 3 - Dovhe; 4 - Esen; 5 - Kvasovo; 6 - Korolevo; 7 - Mukachevo; 8 - Nevytske; 9 - Seredne; 10 - Siltse; 11 - Uzhhorod; 12 - Horiany; 13 - Khust; 14 - Chynadievo; 15 - Vyshkovo.

Fig. 2. Bronka. Tsarska Hora (Royal Hill). Plan and inventory.

Fig. 3. Vyshkovo. Várhegy. Plan of fortifications. Ceramics.

Fig. 4. Siltse. Boduliv (Bodoló vár). Plan and inventory of the castle.

Fig. 5. Vynohradiv. The castle of Kankiv (Kankó-vár). Plan of fortifications and ceramics of early horizon.

Fig. 6. Korolevo. The castle of Nyaláb (Nyalábvár). Plan of the central part of fortification. Fragment of mace.

Fig. 7. 1 - The castle of Nevytske; 2 - Palanok castle of Mukachevo; 3 - the castle of Khust.

30.04.2021

Д-р Игорь Прохненко, Ужгородский национальный университет, пл. Народная, 3, 88000 Ужгород, Украина, https://orcid.org/0000-0002-9100-3914, e-mail: prohnenkoigor@ukr.net

Мария Жиленко, Ужгородский национальный университет, пл. Народная, 3, 88000 Ужгород, Украина, https://orcid.org/0000-0003-0262-8232, e-mail: arhlabunu@ukr.net

Виталий Калиниченко, Черновицкий национальный университет им. Ю. Федьковича, ул. Коцюбинского, 2, 58012 Черновцы, Украина, https://orcid.org/0000-0002-0808-1613, e-mail: v.kalinichenko@chnu.edu.ua

EMISIUNI MONETARE RUSEŞTI DIN PATRIMONIUL MUZEULUI NAŢIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI (PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA)[1]

Elena Arcuş-Jantovan

Cuvinte-cheie: Imperiul Rus, monedă, rublă, polupoltinnik, grivennik, copeică, denga, poluşka[1].

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în lipsa unui sistem monetar naţional în Ţările Române, calea de acces al diverselor tipuri de monede a fost una foarte facilă.

În secolul al XVIII-lea, moneda rusească nu s-a răspândit pe scară largă în acest spaţiu şi s-a impus, îndeosebi, odată cu anexarea Basarabiei, dar totuşi a fost prezentă în circulaţie şi până în secolul al XIX-lea. Acest lucru este semnalat de sursele scrise şi confirmat prin descoperiri atât de tezaure, cât şi de descoperiri izolate. La etapa actuală de cercetare, pentru prima jumătate a secolului al XVIII-lea sunt cunoscute puţine descoperiri de tezaure, în componenţa cărora se atestă şi monede ruseşti – atât în limitele teritoriului Republicii Moldova (Horodişte – 3 piese ruseşti (ruble), AR, 1728, 1733, 1740; Peresecina – 7 piese ruseşti (ruble), AR, 1723 (3), 1727, 1728, 1729, 1734; Şercani – 14 piese ruseşti (ruble), AR, 1719, 1720, 1728, 1732, 1733, 1736, 1737, 1740, 1746, 1747, 1750, 1751, 1752 (2)), cât şi în celelalte teritorii, care au fost parte componentă a Principatului Moldovei (Dihtineţ – ? piese, Petru I; Vadurile – 3 piese (ruble), AR, 1719, 1744, 1754). Totodată, aşa cum în descoperirile de tezaure sunt identificate, preponderent, emisiuni cu valoare nominală ridicată, nu putem determina în mod coerent circulaţia monedei ruseşti, dacă nu ar fi cercetate şi monedele cu valoare nominală scăzută, care, evident, erau în circulaţie, doar că sunt atestate cu precădere sub formă de descoperiri izolate. Însă şi descoperirile izolate sunt, deopotrivă, introduse puţin în circuitul ştiinţific – atât din spaţiul nostru (Bălţi – 1 denga, AE, 1731; Boşcana – 1 denga, AE, 1746; Chişinău – 5 kopeiki, AE, 1726; Dubăsari – 1 denga; AE, 1731; Floreşti – 5 kopeiki, AE, 1755; Soroca – 2 kopeiki, AE, 1758; Speia – 5 kopeiki, 1758), cât şi din alte regiuni ale Principatului Moldovei (Bernove – 1 denga, AE, 1737; Hotin – 1 denga, AE, 1755; Rarancea/Redcăuţi – 5 kopeiki, AE, 1727; Suceava – 1 denga, AE, 1732; Vaslui – 1 denga, AE, 1749). Din considerentul că emisiunile cu valoare nominală mică nu au prezentat un interes numismatic şi sunt stipulate rar în lucrările ştiinţifice, este dificil de a certifica în mod exhaustiv prezenţa monedei ruseşti în circulaţie şi de a deduce rolul acesteia. Astfel, actualmente, în baza analizei nominalelor – atât din tezaure, cât şi din descoperiri izolate – , atestăm doar ruble, copeici şi denga, ceea ce ne permite să avem o imagine parţială a circulaţiei monedei ruseşti în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

În colecţia numismatică din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei se regăsesc un număr important de monede ruseşti, care, cu certitudine, trebuie să fie incluse în circuitul ştiinţific, întrucât reflectă caracteristici notabile ale circulaţiei monetare din acest spaţiu. Monedele din prima jumătate a secolului al XVIII-lea sunt reprezentate de emisiuni ale lui Petru I, Ecaterina I, Ana Ivanovna şi Elisabeta Petrovna, iar, mai exact, de următoarele nominale: 2 ruble, polupoltinnik (25 copeici), grivennik (10 copeici), 5 copeici, 2 copeici, 1 copeică, denga (½ copeică), poluşka (¼ copeică)[2]. În mod evident, se con-

[1] Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului 20.80009.0807.43 „Patrimoniul muzeal şi memoria istorică: cercetare, interpretare, prezentare”.

[2] Aceste emisiuni au fost achiziţionate, donate sau transferate: Act 681, 2 septembrie 1986 – transfer, Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală (1 Copeică AE, 1705; 1 Denga AE, 1707; 5 Copeici AE, 1727 (2); 5 Copeici AE, 1730; Denga AE, 1731 (4); Denga AE, 1735 (4); Denga AE, 1736; Denga AE, 1737 (2); Denga AE, 1738 (2); Denga AE, 1739 (4); 5 Copeici AE, 1758; 5 Copeici AE, 1759 (3) 5 Copeici AE, 1762 (2); 5 Copeici AE, 17??; 2 Copeici AE, 1757 (10); 2 Copeici AE, 1758 (7); 2 Copeici AE, 1759 (2); 2 Copeici AE, 1760; 2 Copeici AE, 1761 (5); 2 Copeici AE, 1762; 1 Copeică AE,

stată că emisiunile din cupru prevalează, iar acest lucru este firesc nu numai din considerentul că monede de aur şi argint sunt atestate, în mod cert, sub formă de descoperiri izolate, în cantităţi mai mici, ci şi din raţionamentul că în această perioadă, în Imperiul Rus, exploatarea proprie de aur şi argint a fost nesemnificativă, pentru a constitui o sursă esenţială de materie primă în producerea de monede[3].

Primele emisiuni monetare din colecţia MNIM din această perioadă sunt ale lui **Petru I** (1682-1725). Petru cel Mare a lansat reforme pe scară largă în Rusia, iar una dintre ele a fost cea monetară, care a fost realizată în anii 1698-1718. Astfel, a fost creat un sistem monetar unic pentru întregul teritoriu al Imperiului Rus, indispensabil pentru un singur stat şi pentru stimularea dezvoltării economice a acestuia. În baza acestei reforme, se perfecţionează modul de batere a monedelor şi se constituie sistemul monetar zecimal (100 de copeici echivalând cu o rublă). Începând cu anul 1700, se va emite moneda de cupru, reprezentată de următoarele nominale: denga[4], poluşka[5] şi polpoluşka[6], iar în anul 1704, se emite şi copeica. În acelaşi timp, au fost emise şi noi monede de argint: rublă, poltinnik, polupoltinnik şi grivennik, precum şi de aur: cervoneţ şi 2 ruble, dar, aşa cum în prima jumătate a secolului al XVIII-lea în Rusia era o lipsă constantă de aur, monedele din acest metal au fost emise în cantităţi foarte mici (Аксенова, Жилкин 2008, 123-124). Toate aceste noi tipuri de monede, au fost introduse treptat, pentru a evita tulburările din rândurile populaţiei.

În colecţia MNIM sunt următoarele trei emisiuni din timpul domniei lui Petru I:

2 Ruble

Av. În centru: efigia laureată a împăratului spre dreapta; circular: ЦРЬ • ПЕТРЬ • АЛЕѮИЕВІЧЬ • ВР • САМОДЕРЖЕЦЬ •.

Rv. În centru: apostolul Andrei, cel Întâi Chemat, pe fundalul crucii Sfântului Andrei; circular: 20 МОНЕТА НОВА ЦЕНА ДВА РУБЛІ 17.

Muchie: ornamentată.

1720, AV, 4,04 g, 20,33 mm ↑. FB-28422, N. 53520

(Биткин 2000, 15, № 79; Семенов 2008, 16, № 31:18).

1 Copeică

Av. În centru: Sfântul Gheorghe, Purtătorul de Biruinţă, străpungând balaurul cu suliţa, iar mai jos – însemnele monetăriei – М / Д[7]; circular: ЦРЬ ПЕТРЪ АЛЕѮІЕВИЧЪ .

1758; 1 Copeică AE, 1759 (3); 1 Copeică AE, 1760; 1 Copeică AE, 1761; Denga AE, 1741 (2); Denga AE, 1743; Denga AE, 1744; Denga AE, 1745 (2); Denga AE, 1746; Denga AE, 1747; Denga AE, 1748 (2); Denga AE, 1749 (5); Denga AE, 174?; Denga AE, 1750 (2); Denga AE, 1753; Denga AE, 1754; Denga AE, 1756); Act 682, 2 septembrie 1986 – transfer, Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală (Denga AE, 1734; Denga AE, 174?); Act 510, 21 decembrie 1987 – transfer, Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală (Polupoltinnik AR, 1756; Grivennik AR, 1747; Grivennik AR, 1748; Grivennik AR, 1751; Grivennik AR, 1752 (2); 5 Copeici AR, 1756); Act 650, 22 septembrie 1989 – achiziţie, D. P. Konstantinov (2 Copeici AE, 1757); Act 15, 4 ianuarie 1990 – donaţie, T.V. Novikova (5 Copeici AE, 1727; Denga AE, 1740; Poluşka AE, 1735); Act 189, 5 martie 1990 – achiziţie, L.G. Kuşnirenko (Denga AE, 1731; Denga AE, 1735; Denga AE, 1739; Denga AE, 1753; Denga AE, 1760); Act 166, 27 martie 1992 – achiziţie de la E.S. Maranţ (Denga AE, 1753); Act 137, 23 decembrie 1998 – transfer, Muzeul Republican de Istorie a Religiei; Act 45, 22 martie 2011 – Vistieria de Stat (2 Ruble AV, 1720); Act 81, 29 iunie 2011 – Vistieria de Stat (Poluşka AE, 1735; 1 Copeică AE, 1755).

[3] Exploatarea zăcămintelor de cupru, la începutul secolului al XVIII-lea, era şi ea destul de modestă, iar aşa cum emiterea masivă a monedelor ruseşti de cupru necesita cantităţi semnificative de materie pentru producţia de monede, a fost necesar să se primească materii prime de cupru de la negustorii intermediari din Olanda, Germania şi Anglia, fiindcă principalul importator de cupru în Europa a fost Suedia, dar ea, la acel moment, devenise un adversar în Războiul de Nord din anii 1700-1721 (Зверев 2020, 18).

[4] Denga a fost lansată, pentru prima dată, din argint şi a fost precedată de imitaţii de dirhemi tătari anonimi. Aceste monede erau egale în valoare cu 1/200 dintr-o rublă de argint şi au fost emise de marele cneaz Dmitri II Donskoi (1359-1389) în ultimul sfert al secolului al XIV-lea. În perioada anilor 1700-1828 şi 1849-1867, ea a fost emisă din cupru (1700-1796: ДЕНГА, 1797-1828: ДЕНЬГА, 1849-1867: ДЕНЕЖКА).

[5] Iniţial, poluşka a fost emisă în secolul al XIV-lea din argint, având 0,45 g şi o valoare de ½ denga. În secolul al XV-lea, valora ¼ denga de Novgorod şi ½ denga de Moscova, iar după reforma monetară din 1534, valora ¼ copeică şi cântărea 0,17 grame. În perioada anilor 1700-1810 şi 1850-1867 a fost emisă din cupru.

[6] Polpoluşka reprezenta cea mai mică monedă rusească, valorând ½ dintr-o poluşka sau ⅛ dintr-o copeică.

[7] М Д – Кадашесвский монетный двор (Адрианов 2008, 24).

Rv. În centru, în trei rânduri: КО / ПЕИКА / ≠АѰЕ[8]; circular: ВСЕѦ РОСІИ ПОВЕЛІТЕЛЬ[9].
Muchie: netedă.

1705, AE, 5,98 g, 24,3 mm ↑. FB-10676-95, N. 9373.
(Адрианов 2008, 35, № III:Д; Семенов 2008, 94, № 203:4).

1 Denga

Av. În centru: stema simplistă a Imperiului Rus – acvila bicefală cu sceptru şi glob crucifer în gheare, încoronată cu trei coroane imperiale; circular: ЦРЬ И ВЕЛИКІИ КНЗЬ ПЕТРЪ АЛЕѲІЕВИЧЬ.
Rv. În centru, în cartuş rotund, în trei rânduri: ДЕ / НГА / ≠АѰЗ[10]; circular: ВСЕѦ РѠССІИ САМОДЕРЖЕЦЪ[11].
Muchie: netedă.

1707, AE, 3,41 g, 22,8 mm ↑. FB-10676-94, N. 9372.
(Адрианов 2008, 32, № II:Д; Семенов 2008, 103, № 219:150).

Ecaterina I (1725-1727). În timpul domniei Ecaterinei I, au fost emise din cupru doar piese de 5 copeici. Acest tip de 5 copeici (cu cruce) a fost emis, iniţial, de către Petru I, iar Ecaterina I a continuat baterea acestora, ca, în cele din urmă, să fie emişi pentru ultima dată în anul 1730 de către Ana Ivanovna (1730-1740).
În colecţia MNIM sunt trei piese de 5 copeici, emise cu anul 1727[12].

5 Copeici

Av. În centru, într-un inel din puncte: imaginea simplistă a stemei Imperiului Rus – acvila bicefală cu sceptru şi glob crucifer în gheare, încoronată cu trei coroane imperiale, iar mai jos, sub labele acvilei – însemnele monetăriei: Н / Д[13]; împrejur: cinci puncte la distanţă egală între ele.
Rv. Pe întregul câmp al monedei: o cruce echilaterală cu o linie dublă; în interiorul crucii: ПѦТЬКОПЪЕКЪ / 1727 ГОДА.
Muchie: plasă.

1727, AE, 19,78 g, 32,1 mm ↓. Н / Д. FB-10676-1, N. 9123.
(Адрианов 2008, 50, № II:Б; Семенов 2008, 83, № 177:18).

Ana Ivanovna (1730-1740). În timpul domniei Anei Ivanovna, producerea de monede este intensificată semnificativ. Din cupru vor fi emise piese de 5 copeici, denga şi poluşka. Cea mai populară monedă din timpul Anei Ivanovna a fost denga, cu o valoare echivalentă de ½ copeică, emisă şi în timpul domniei lui Ivan Antonovici şi a Elizavetei Petrovna, în perioada anilor 1730-1754. Pe acest tip de monedă nu se indicau iniţialele maestrului monetar sau însemnele monetăriei, în schimb, elementele vegetale de pe reversul acesteia diferă prin mici detalii (florile din partea superioară a monedelor având 4, 5 sau 6 petale). Poluşka, cu o valoare de ¼ copeică a fost emisă în acelaşi interval de timp (1730-1754), ca şi denga, la fel fără a se indica iniţialele maestrului monetar şi însemnele monetăriei, iar reversul diferă prin aceleaşi mici detalii.

În colecţia MNIM este o piesă de 5 copeici, emisă cu anul 1730, trei piese de poluşka emise cu anii: 1735 (2), 1736[14], şi douăzeci şi patru de piese de denga, emise cu anii: 1731[15] (7 piese), 1734 (1 piesă), 1735[16] (5 piese), 1736 (1 piesă), 1737[17]

[8] ≠АѰЕ – 1705.
[9] Existau două emisiuni de 1 copeică de cupru, cu legenda pe avers: ВСЕѦ РОСІИ ПОВЕЛІТЕЛЬ (emisă în anii 1704-1705, 1707-1718) şi ВСЕѦ РѠССІИ САМОДЕРЖЕЦЪ (emisă în anii 1704-1712) (Семенов 2008, 94-97).
[10] ≠АѰЗ – 1707.
[11] Existau două emisiuni concomitente de 1 denga, cu legenda pe revers: ВСЕѦ РѠССІИ САМОДЕРЖЕЦЪ (emisă în anii 1700-1712) şi ВСЕѦ РОСІИ ПОВЕЛІТЕЛЬ (emisă în anii 1704-1718) (Семенов 2008, 102-103).
[12] FB-10676-1, N. 9123; FB-10676-1a, N. 9174; FB-16744-9, N. 27505.
[13] Н Д – Набережный двор (Адрианов 2008, 24).
[14] FB-23816-1; N. 38346.
[15] FB-10676-4, N. 9126; FB-10676-4a, N. 9127; FB-10676-4b, N. 9128; FB-10676-4c, N. 9129; FB-10971-1, N. 10350; FB-17222, N. 28166; FB-23816-2; N. 3834.
[16] FB-10677-1, N. 9375; FB-10676-5, N. 9130; FB-10676-5a, N. 9131; FB-10676-5b, N. 9132; FB-17223, N. 28167.
[17] FB-10676-7, N. 9135; FB-10676-7a, N. 9136.

(2 piese), 1738[18] (2 piese), 1739[19] (5 piese), 1740[20] (1 piesă).

5 Copeici

Av. În centru, într-un inel din puncte – imaginea simplistă a stemei Imperiului Rus: acvila bicefală cu sceptru şi glob crucifer în gheare, încoronată cu trei coroane imperiale, iar mai jos, sub labele acvilei, – însemnele monetăriei: М / Д; împrejur: cinci puncte la distanţă egală între ele.

Rv. Pe întregul câmp al monedei: o cruce echilaterală cu o linie dublă; în interiorul crucii: ПѦТЬКОПѢЕКЪ / 1730 ГОДА.

Muchie: plasă.

1730, AE, 21,35 g, 31,9 mm ↓. М / Д. FB-10676-2, N. 9124.

(Адрианов 2008, 50, № I:Б; Семенов 2008, 83, № 177:33).

Denga

Av. În centru: stema simplistă a Imperiului Rus – acvila bicefală cu sceptru şi glob crucifer în gheare, încoronată cu trei coroane imperiale.

Rv. În centru, în cartuş rotund în trei rânduri: ДЕ / НГА / două linii orizontale paralele / 1731[21], decorat cu elemente vegetale în jurul sau, iar în partea de sus este o floare (cu 4, 5 sau 6 petale)[22] .

Muchie: plasă.

1. 1731, AE, 8,00 g, 27,4 mm ↑. FB-10676-4c, N. 9129.

(Адрианов 2008, 65, № I:В; Семенов 2008, 104, № 220:6).

2. 1734, AE, 6,66 g, 25,8 mm ↑. FB-10677-1, N. 9375.

(Адрианов 2008, 65, № I: В; Семенов 2008, 104, № 220:10).

3. 1735, AE, 7,03 g, 25,9 mm ↑. FB-10676-5a, N. 9131.

(Адрианов 2008, 65, № I:В; Семенов 2008, 104, № 220:13).

4. 1736, AE, 6,91 g, 25,9×28,3 mm ↖. FB-10676-6, N. 9134.

(Адрианов 2008, 65, № I:В; Семенов 2008, 104, № 220:14).

5. 1737, AE, 6,57 g, 26,2 mm ↗. FB-10676-7a, N. 9136.

(Адрианов 2008, 65, № I:В; Семенов 2008, 104, № 220:15).

6. 1738, AE, 7,61 g, 25,2 mm ↑. FB-10676-8, N. 9137.

(Адрианов 2008, 65, № II:В; Семенов 2008, 104, № 220:16).

[18] FB-10676-8, N. 9137; FB-10676-8a, N. 9138.

[19] FB-10676-9, N. 9139; FB-10676-9a, N. 9140; FB-10676-9b, N. 9141; FB-10676-9c, N. 9142; FB-17224, N. 28168.

[20] FB-16744-3, N. 27497.

[21] Cu acest an de emitere în timpul Anei Ivanovna sunt cele mai multe tipuri de denga – 14, comparativ, îndeosebi, cu ultimii ani de domnie: 1738 – 2 tipuri, 1739 – 4 tipuri, 1740 – 2 tipuri (Орлов 1994, 21).

[22] Ornamentul floral de pe revers nu este, pur şi simplu, un simbol abstract, dar, probabil, este un semn al organizării interne în cadrul monetăriei (Евдокимов 2001, 280).

7. 1739, AE, 7,61 g, 24,4 mm ↗. FB-10676-9c, N. 9142.
(Адрианов 2008, 65, № II:B; Семенов 2008, 104, № 220:17).

Poluşka
Av. În centru: stema simplistă a Imperiului Rus – acvila bicefală cu sceptru şi glob crucifer în gheare, încoronată cu trei coroane imperiale.
Rv. În centru, în cartuş rotund în trei rânduri: ПОЛУ / ШКА / 1735, decorat cu elemente vegetale în jurul său.
Muchie: Zimţată oblic spre stânga.

1. 1735, AE, 3,15 g, 19,7 mm ↗. FB-16744-2, N. 27496.
(Адрианов 2008, 63, № I:A; Семенов 2008, 110, № 234:10).

2. 1735, AE, 3,85 g, 19,4 mm ↗. FB-28578, N. 54646.
(Адрианов 2008, 63, № I:A; Семенов 2008, 110, № 234:10).

Elisabeta Petrovna (1741-1762). În perioada domniei Elisabetei Petrovna, au început sa fie emise monede, care au rămas aproape neschimbate până la sfârşitul domniei Ecaterinei I (1762-1796). În patrimoniul MNIM se află piese de argint, emise de către Elisabeta Petrovna, şi anume nominale de: polupoltinnik, grivennik şi 5 copeici. Un polupoltinnik echivala cu 25 de copeici şi a fost emis în perioada 1741-1758. Un grivennik echivala cu 10 copeici şi a fost emis în anii 1742-1757. Piese de 5 copeici nu au fost emise din anul 1730 (modelul cu cruce), iar în anul 1755 s-a reluat emiterea pieselor de 5 copeici, dar din argint şi cu totul de alt model (cu o reprezentare a unei acvile în nori), dar care au fost emise doar până în anul 1757, ca, din 1758 până în 1762, să se emită, deja din cupru, alt tip de 5 copeici (cu stema Imperiului Rus), iar acest tip va continua să fie emis şi în timpul Ecaterinei a II-a, doar că având monograma celei din urmă. Pe lângă piese de 5 copeici din cupru, în colecţia MNIM sunt şi exemplare de 2 copeici, 1 copeică şi denga. Nominalul de 1 copeică este, la fel, de două tipuri, doar că ambele sunt din cupru, primul tip este cu reprezentarea unei acvile în nori, apropiată ca model de piesele de 5 copeici (acvilă în nori), emise, la fel, în perioada anilor 1755-1757, iar al doilea tip are reprezentarea Sfântului Gheorghe, ce străpunge balaurul cu suliţa, emisă în perioada 1757-1751. Piesele de 2 copeici au fost emise în perioada 1757-1762 doar din cupru şi doar cu reprezentarea Sfântului Gheorghe, ce străpunge balaurul cu suliţa, iar denga sunt emise după aceleaşi modele de monedă din timpul Anei Ivanovna. Monedele de 2 copeici şi de 5 copeici de cupru, au fost singurele tipuri de monede care au continuat să fie emise şi în anul 1762, întrucât ştirea despre moartea Elisabetei Petrovna (25 decembrie 1761 (calendar iulian) / 5 ianuarie 1762 (calendar gregorian)), a ajuns târziu la Ekaterinburg, iar monetăria şi-a continuat activitatea, în conformitate cu planul aprobat, însă aceste piese au fost emise, desigur, cu un tiraj mult mai mic, comparativ cu anii precedenţi[23].

Astfel, în patrimoniul MNIM, avem următoarele emisiuni monetare: polupoltinnik (1 piesă – 1756), grivennik[24] (5 piese – 1747, 1748, 1751, 1752 (2)), 5 copeici AR (1 piesă – 1756), 5 copeici AE[25] (7 piese – 1758, 1759 (3), 1762 (2), 17??), 2 copeici[26] (29 piese – 1757 (11), 1758 (7), 1759 (2),

[23] Monede de 5 copeici (emisiuni fără însemnele atelierului monetar): 1762 – 6.812.710 piese; 1761 – 26.282.434 piese; 1760 – 25.887.388 piese; 1759 – 23.357.092 piese (Адрианов 2008, 72).
[24] FB-13673, N. 14241; FB-13674, N. 14242; FB-13675, N. 14243; FB-13676, N. 14244; FB-13679, N. 14247.
[25] FB-10676-25, N. 9180; FB-10676-26, N. 9181; FB-10676-29, N. 9187; FB-10676-29a, N. 9189; FB-10676-29b, N. 9188; FB-10676-34, N. 9199; FB-10676-87 (5), N. 9158.
[26] FB-10676-22, N. 9162; FB-10676-22i, N. 9163; FB-10676-22a, N. 9164; FB-10676-22b, N. 9165; FB-10676-22v, N. 9166; FB-10676-22g, N. 9167; FB-10676-22d, N. 9168; FB-10676-22e, N. 9169; FB-10676-22j, N. 9170; FB-10676-22z, N. 9171; FB-10676-23, N. 9172; FB-10676-23a, N. 9173; FB-10676-23d, N. 9174; FB-10676-23b, N. 9175; FB-10676-23v, N. 9176; FB-10676-23g, N. 9177; FB-10676-24 (1), N. 9178; FB-10676-27a, N. 9182; FB-10676-27, N. 9183; FB-10676-30, N. 9190; FB-10676-31, N. 9192; FB-10676-31g, N. 9193; FB-10676-31a, N. 9194; FB-10676-31b, N. 9195; FB-10676-31v, N. 9196; FB-10676-33, N. 9198; FB-16097-8, N. 24054.

1760, 1761 (5), 1762), 1 copeică – Sf. Gheorghe[27] (7 piese – 1758, 1759 (3), 1760, 1761 (2)), 1 copeică – acvilă în nori (1 piesă – 1755), denga[28] (27 piese – 174? (2), 1741 (2), 1743 (2), 1744, 1745 (2), 1746, 1747, 1748 (2), 1749 (6), 1750 (3), 1753 (3), 1754, 1756).

Polupoltinnik

Av. În centru: efigia încoronată a Elisabetei I, spre dreapta; circular: Б • М • ЕЛИСАВЕТЪ • I • ІМП • ІСАМОД **:** ВСЕРОС **:**[29] / ММД[30].

Rv. În centru: stema Imperiului Rus: acvila bicefală, cu sceptru şi glob crucifer în gheare, încoronată cu trei coroane imperiale. Pe pieptul acvilei este un scut înconjurat cu stema Moscovei: Sfântul Gheorghe, Purtătorul de Biruinţă, străpungând balaurul cu suliţa. Sub labele vulturului se află iniţialele maestrului monetăriei: М / Б[31]. În partea de sus: 17 / 56, iar în partea de jos: ПОЛУПОЛТИННИКЪ •.

Muchie: zimţată oblic spre stânga.

1756, AR, 5,66 g, 21,2 mm↑. FB-13678, N. 14246. (Адрианов 2010, 105; Семенов 2008, 66, № 129:18).

Grivennik

Av. În centru: efigia încoronată a Elisabetei I, spre dreapta. Circular: Б • М • ЕЛИСАВЕТЪ • I • ІМП • ІСАМОД • ВСЕРОС.

Rv. Un cartuş în care se indică valoarea nominală şi anul emiterii în trei rânduri: ГРИВЕН / НИКЪ / 1747, iar în partea superioară a cartuşului sunt două ramuri de laur, stilizate, cu coroana imperială între ele.

Muchie: zimţată oblic[32].

1. 1747, AR, 2 perforaţii, 1,94 g, 17,7 mm↑. FB-13673, N. 14241.
Muchia: zimţată oblic spre dreapta.
(Адрианов 2010, 105; Семенов 2008, 75, № 129:18).

2. 1748, AR, 1 perforaţie, 1,93 g, 19,3 mm↑. FB-13674, N. 14242.
Muchia: zimţată oblic spre dreapta.
(Адрианов 2010, 104; Семенов 2008, 75, № 154:8).

3. 1751, AR, 1 perforaţie, 2,06 g, 18,8 mm↑. FB-13675, N. 14243.
Muchia: zimţată oblic spre stânga.
(Адрианов 2010, 104; Семенов 2008, 75, № 154:11).

4. 1752, AR, 1 perforaţie, 1,80 g, 18,2 mm↑. FB-13679, N. 14247.
Muchia: zimţată oblic spre stânga.
(Адрианов 2010, 104; Семенов 2008, 75, № 154:13).

5 Copeici, AR

Av. În centru: o acvilă cu aripile întinse, aşezată pe un nor, cu capul îndreptat spre scutul din faţa acesteia, pe care e reprezentată monograma Eli-

[27] FB-10676-28b, N. 9184; FB-10676-28, N. 9185; FB-10676-28a, N. 9186; FB-10676-30 (1), N. 9191; FB-10676-32, N. 9197; FB-10676-88, N. 9164; FB-10676-92 (1), N. 9170.

[28] FB-10971-2, N. 10351; FB-10676-11, N. 9145; FB-10676-12, N. 9146; FB-10676-13a, N. 9147; FB-10676-13, N. 9148; FB-10676-14, N. 9149; FB-10676-15, N. 9150; FB-10676-16, N. 9151; FB-10676-16a, N. 9152; FB-10676-17, N. 9153; FB-10676-17a, N. 9154; FB-10676-17b, N. 9155; FB-10676-17v, N. 9156; FB-10676-18, N. 9157; FB-10676-18a, N. 9158; FB-10676-19, N. 9159; FB-10676-20, N. 9160; FB-10676-21, N. 9161; FB-10676-10 (1), N. 9186; FB-10676-10 (2), N. 9185; FB-21384-1, N. 33996; FB-21389, N. 34384; FB-10676-10, N. 9143; FB-10676-10a, N. 9144; FB-10677-10, N. 9187; FB-17225, N. 28169; FB-17226, N. 28170.

[29] Б • М • ЕЛИСАВЕТЪ • I • ІМП •ІСАМОД : ВСЕРОС : – Божьей милостью Елизавета I, императрица и самодержица Всероссийская.

[30] М М Д – Московский монетный двор (Адрианов 2008, 24).

[31] М Б – Михаил Бобровщиков (Узденикoв 1992, 226).

[32] Muchia monedei emise până în anul 1751 era zimţată oblic spre dreapta, iar a celor emise din 1751 este zimţată oblic spre stânga.

sabetei I – E / P. În partea de sus – o coroană imperială, iar în partea de jos – cinci stele.
Rv. În centru: o acvilă cu aripile întinse, aşezată pe un nor, cu capul îndreptat spre scutul din faţa acesteia, pe care e reprezentată valoarea nominală în două rânduri : 5 / КОП. În partea de sus – anul de emitere: 17 / 56, iar în partea de jos sunt indicate însemnele monetăriei: С П Б.
Muchie: zimţată oblic spre dreapta.

1756, AR, 0,99 g, 14,3 mm ↓. FB-13677, N. 14245.
(Адрианов 2010, 103; Семенов 2008, 79, № 165:3).

5 Copeici, AE
Av. În centru: monograma Elisabetei I – E / P, încoronată; prin părţi este indicat anul de emitere: 17 / 58; lateral din stânga – crenguţă de laur, iar din dreapta – crenguţă de palmier, unite cu o panglică.
Rv. În centru: stema Imperiului Rus – acvila bicefală cu sceptru şi glob crucifer în gheare, încoronată cu trei coroane imperiale. Pe pieptul vulturului este un scut înconjurat de lanţul Ordinului Sfântul Andrei cel Întâi Chemat, cu stema Moscovei: Sfântul Gheorghe, Purtătorul de Biruinţă, străpungând balaurul cu suliţa. În partea de jos, circular: ПЯТЬ • КОПѢЕКЪ.
Muchie: plasă.

1. 1759, AE, 51,33 g, 42,6 mm↑. FB-10676-29a, N. 9189.
(Адрианов 2008, 72, № 5; Семенов 2008, 83, № 178:4).

2. 1762, AE, 46,87 g, 40,9 mm↑. FB-10676-29b, N. 9188.
(Адрианов 2008, 72, № 5; Семенов 2008, 83, № 178:9).

2 Copeici
Av. În centru: monograma Elisabetei I – E / P, încoronată; prin părţi este indicat anul de emitere: 17 / 58; lateral din stânga – crenguţă de laur, iar din dreapta – crenguţă de palmier, unite cu o panglică.
Rv. În centru, Sfântul Gheorghe, Purtătorul de Biruinţă, străpungând balaurul cu suliţa; în partea de jos, pe o bandă: ДВЕ • КОПЕЙКИ.
Muchie: plasă.

1. 1757, AE, 18,91 g, 33,0 mm↑. FB-10676-22e, N. 9169.
(Адрианов 2008, 71, № 5:II; Семенов 2008, 90, № 191:1).

2. 1758, AE, 23,01 g, 31,9 mm↑. FB-10676-23b, N. 9175.
(Адрианов 2008, 71, № 5:II; Семенов 2008, 90, № 191:3).

1 Copeica, Tip I
Av. În centru: monograma Elisabetei I – E / P, încoronată; prin părţi este indicat anul de emitere: 17 / 59; lateral, din stânga – crenguţă de laur, iar din dreapta – crenguţă de palmier, unite cu o panglică.
Rv. În centru: Sfântul Gheorghe, Purtătorul de Biruinţă, străpungând balaurul cu suliţa; în partea de jos, pe o bandă: КОПЕЙКА.
Muchie: plasă.

1. 1759, AE, 6,69 g, 25,9 mm↑. FB-10676-28b, N. 9184.
(Адрианов 2008, 71, № 5; Семенов 2008, 98, № 207:3).

2. 1761, AE, 10,40 g, 26,7 mm↑. FB-10676-32, N. 9197.
(Адрианов 2008, 71, № 5; Семенов 2008, 98, № 207:5).

1 Copeica, Tip II
Av. În centru: o acvilă cu aripile întinse, aşezată pe un nor, cu capul îndreptat spre scutul din faţa acesteia, pe care e reprezentată monograma Elisabetei I – E / P. În partea de sus – o coroană imperială.
Rv. În centru: o acvilă cu aripile întinse, aşezată pe un nor, cu capul îndreptat spre scutul din faţa acesteia, pe care e reprezentată valoarea nominală în trei rânduri: • 1 • KOPE IKA. În partea de jos – anul de emitere: 1755.
Muchie: plasă.

1755, AE, 16,69 g, 32,3 mm↓. FB-28575, N. 54641.
(Адрианов 2008, 68, № 5; Семенов 2008, 98, № 206:4).

Denga
Av. În centru: stema simplistă a Imperiului Rus – acvila bicefală cu sceptru şi glob crucifer în gheare, încoronată cu trei coroane imperiale.
Rv. În centru: în cartuş rotund în trei rânduri: ДЕ / НГА / două linii orizontale paralele / 1743, decorat cu elemente vegetale în jurul sau, iar în partea de sus este o floare cu 4, 5 sau 6 petale.
Muchie: plasă.

1. 1743, AE, 6,92 g, 25,4 mm ↗. FB-10971-2, N. 10351.
(Адрианов 2008, 65, № 5:IV/B; Семенов 2008, 110, № 220:21).

2. 1745, AE, 7,16 g, 24,9 mm ↗. FB-10676-13a, N. 9147.
(Адрианов 2008, 65, № 5:IV/B; Семенов 2008, 110, № 220:25).

3. 1749, AE, 6,04 g, 24,4 mm ↑. FB-10676-17b, N. 9155.
(Адрианов 2008, 65, № 5:IV/B; Семенов 2008, 110, № 220:32).

4. 1753, AE, 9,03 g, 24,9 mm↑. FB-21384-1, N. 33996.
(Адрианов 2008, 65, № 5:VI/B; Семенов 2008, 110, № 220:40).

Concluzii. Cercetarea acestor emisiuni este, indubitabil, necesară, fiindcă, dacă rubla, copeica sau denga sunt atestate, deseori, în cadrul descoperirilor şi menţionate în sursele documentare, nominale, precum polupoltinnik, grivennik sau poluşka, nu sunt consemnate. Ca urmare, prin aceste precizări sunt învederate noi aspecte cu privire la circulaţia monedei ruseşti din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, îndeosebi, prin sublinierea rolului însemnat al monedelor cu valoare nominală scăzută, dar şi prin probarea existenţei unei diversităţi monetare ridicate în circulaţie, ceea ce relevă importanţa şi utilitatea prezentării şi introducerii în circuitul ştiinţific a acestor date.

Bibliografie

Ficauelmont 1854: L-Ch-G. Ficauelmont, La politique de la Russie et les Principautés Danubiennes (Paris 1854).

Grierson 1965: P. Grierson, The interpretation of coin finds (I). The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society, 7th series, vol. 5, 1965, I-XVI.

Iliescu 1957: O. Iliescu, Însemnări privitoare la descoperiri monetare. Studii şi cercetări de numismatică 1, 1957, 461-466.

Адрианов 2008: Я.В. Адрианов, Медные монеты Российской Империи 1700-1917 годов: каталог (Пермь 2008).

Адрианов 2010: Я.В. Адрианов, Серебряные монеты Российской империи 1701-1917 годов: каталог (Пермь 2010).

Аксенова, Жилкин 2008: С.В. Аксенова, А.В. Жилкин, Монеты и банкноты России и СССР (Москва 2008).

Биткин 2000: В.В. Биткин, Сводный каталог монет Императорской России регулярного чекана (Киев 2000).

Евдокимов 2001: Г.С. Евдокимов, Денги и полушки 1730-1754 гг. выпуска. Распределение денег и полушек по монетным дворам. В: Труды Государственного Исторического музея, выпуск 125. «Нумизматика на рубеже веков». Нумизматический сборник, XV (Москва 2001), 276-308.

Зверев 2020: С.В. Зверев, Чеканка российских медных монет на «заморских» кружках в начале XVIII в. В сб.: Деньги в российской истории. Вопросы производства, обращения, бытования, вып. III (Санкт-Петербург 2020), 18-26.

Орлов 1994: А.П. Орлов, Монеты России 1700-1917 (Минск 1994).

Семенов 2008: В. Семенов, Монеты России 1700-1917 гг. (Санкт-Петербург 2008).

Узденников 1992: В.В. Узденников, Монеты России. 1700-1917 (Москва 1992).

Russian coins in the collection of the National Museum of History of Moldova (first half of the 18th century)

Keywords: Russian Empire, coin, ruble, polupoltinnik, grivennik, kopek, denga, polushka.

Abstract: Considering that small denomination money was not of numismatic interest and is rarely mentioned in scientific articles, it is difficult to give an exhaustive picture of the circulation of Russian coins and determine their role.

The numismatic collection of the National Museum of History of Moldova contains a large number of Russian coins, which, of course, should be put into scientific use, since they reflect the remarkable characteristics of money circulation in this area. Money of the first half of the 18th century are represented by coins of the times of Peter I, Catherine I, Anna Ioannovna and Elizaveta Petrovna, namely in the following denominations: 2 rubles, polupoltinnik (25 kopeks), grivennik (10 kopeks), 5 kopeks, 2 kopeks, 1 kopek, denga (½ kopek), polushka (¼ kopek).

The study of these coins is undoubtedly necessary, since if a kopek or denga was often recorded among the finds and mentioned in documentary sources, such denominations as a polupoltinnik, a grivennik or a polushka were not noted. The updated information reveal new aspects in the history of monetary circulation in the first half of the 18th century, especially regarding the significant role of coins with low nominal value, as well as the variety of monetary units used; this is the importance and usefulness of publishing and introducing these data into scientific circulation.

Российские монетные выпуски в собрании Национального музея истории Молдовы (первая половина XVIII века)

Ключевые слова: Российская империя, монета, рубль, полуполтинник, гривенник, копейка, деньга, полушка.

Резюме: Учитывая, что денежные знаки малого номинала не представляли нумизматического интереса и редко упоминаются в научных статьях, трудно дать исчерпывающую картину обращения русских монет и определить их роль.

Нумизматическая коллекция Национального музея истории Молдовы содержит большое количество русских монет, которые, безусловно, должны быть включены в научный оборот, поскольку они отражают примечательные характеристики денежного обращения на этом пространстве. Денежные выпуски первой половины XVIII века представлены монетами времен Петра I, Екатерины I, Анны Иоанновны и Елизаветы

Петровны, а именно следующими номиналами: 2 рубля, полуполтиник (25 копеек), гривенник (10 копеек), 5 копеек, 2 копейки, 1 копейка, деньга (½ копейки), полушка (¼ копейки).

Исследование этих монетных выпусков, несомненно, необходимо, поскольку, если копейка или деньга часто фиксировались среди находок и упоминались в документальных источниках, то такие номиналы, как полуполтинник, гривенник или полушка, не отмечались. Уточненные и обновленные сведения позволяют раскрыть новые аспекты в истории денежного обращения первой половины XVIII века, особенно относительно значительной роли монет с низкой номинальной стоимостью, а также разнообразия использовавшихся денежных единиц, в чем и заключается важность и целесообразность публикации и введения этих данных в научный оборот.

21.04.2021

Dr. Elena Arcuş-Jantovan, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0002-9741-6963, e-mail: elena.arcus_jantovan@yahoo.com

АННА КАНТАКУЗИНО-ШЕРЕМЕТЕВА. НЕИЗВЕСТНЫЕ СТРАНИЦЫ БИОГРАФИИ

Виктор Цвиркун

Ключевые слова: Кантакузино, Шереметевы, Россия, Вена, русско-турецкая война.

Зачастую за яркими биографиями известных военачальников и политических деятелей теряются в тени, затушевываются и уходят в небытие страницы биографий и деятельности тех, кто составлял их вторую половину, кто делил с ними радости и трудности походной жизни и служебной карьеры, – их жен.

Сказанное в полной мере относится к судьбе Анны Федоровны Кантакузино, в девичестве Шереметевой. Исследователи истории российского общества и генеалогии российского дворянства 1-ой половины XVIII века вряд ли найдут упоминание о ней в научных публикациях или сборниках документов. Ее имя затерялось среди многих тысяч людей, не проявивших себя на государственном или военном поприще, не ставших родителями выдающихся исторических личностей. Единственная публикация, приоткрывающая завесу над биографией этой женщины, принадлежит перу украинского исследователя С.В. Евтушенко (Евтушенко 2012, 71-79). Однако автор ограничивается лишь упоминаниями об ее браке с князем Константином Степановичем Кантакузино и указанием адреса проживания в Москве в первой половине 50-х годов – в приходе Николы в Хлынове (Евтушенко 2012, 71-79). Между тем документы, извлеченные из Архива внешней политики Российской империи, дают нам возможность восполнить страницы жизни этой незаурядной личности и показать ее самоотверженную борьбу за освобождение супруга, Константина Стефановича Кантакузино, осужденного австрийскими властями за противогосударственную деятельность к 35 годам тюремного заключения, а также ее непростые взаимоотношения со свекровью Пэуной Кантакузино и старшим братом мужа – Раду.

Документы, касающиеся генеалогического древа рода Шереметевых, свидетельствуют, что Анна Федоровна была рождена в третьем браке Федора Петровича Шереметева, младшего брата известного генерал-фельдмаршала Бориса Петровича Шереметева, с Анастасией Петровной Лобановой-Ростовской.

Во второй половине 30-х годов, в разгар русско-турецкой войны (1735-1739 гг.), но не позже 1738 года (Евтушенко 2012, 72) она вышла замуж за князя Константина Степановича Кантакузино[1], генарал-майора от кавалерии российской службы[2]. Князь Константин Кантакузино был младшим сыном бывшего валашского господаря Стефана Кантакузино и Пэуны (в девичестве Гречану), который в полной мере перенес на себе тяжелые испытания, выпавшие на долю рода Кантакузино.

В январе 1716 г. над его отцом и дедом разразился гнев султана Ахмеда III, отдавшего приказ сместить Стефана с княжеского трона и доставить под караулом в Стамбул. Вместе с опальным мужем и свекром в столицу Блистательной Порты отправилась с детьми и его жена Пэуна. По истечении нескольких месяцев томительного ожидания, ее свекор и супруг были схвачены и отправлены в Семибашенный замок, где в скором времени были казнены (Gane 1991, 364-366).

В спешке и суете выполнения султанского приказа янычары совершенно упустили из виду Пэуну Кантакузино и ее двух сыновей. В минуты смертельной опасности энергичная и решительная супруга валашского господаря не потеряла самообладания и способности принимать быстрые и правильные решения. Собрав самые необходимые вещи, деньги и

[1] Кантакузино Константин Степанович (род. в 1703, г. Бухарест – ум. по одним сведениям в 1768, по другим в 1781 г., г. Грац), князь.

[2] Российский государственный архив древних актов (РГАДА), Ф. 154, оп. 2, д. 645, л. 1 (ноябрь 1736 г.). Дело по челобитью полковника князя Константина Кантакузина Биссарабы о даче ему генерал-майорского чина.

драгоценности, она вместе с детьми в ту же ночь покинула дворец и укрылась за стенами голландского посольства, под защиту приятеля их семейства – посла графа де Кольера (Genealogia 1902, 356-357).

Благодаря своим драгоценностям и помощи голландского посла, выдавшего ей и детям поддельные паспорта, Пэуна смогла нанять корабль, на котором в 20-х числах августа 1716 года она, вместе с сыновьями Раду[3] и Константином, покинула берега Босфора (Iorga 1933, 149-158; Mihordea 1936, 52-72*)*. Только через четыре недели изнуренные штормами и тяготами дальнего пути беглецы прибыли в Мессину.

В последних числах сентября 1716 года вдова валашского господаря была принята вице-королем обеих Сицилий, который вручил ей рекомендательные письма понтифику.

12 октября состоялась аудиенция Пэуны Кантакузино у Римского Папы Климента XI[4]. Получив материальную помощь и святейшее благословление, Пэуна с рекомендательными письмами понтифика на имя императора Священной Римской империи Карла VI[5] продолжила свой путь через Флоренцию, Болонью и Венецию к Вене, куда прибыла в начале 1717 года (Cantacuzino 1996, 206).

В австрийской столице вдова валашского господаря была тепло принята императором, который в знак признания заслуг ее супруга перед венским двором и перенесенных ею бед и лишений назначил ей ежегодную пенсию, соответствующую ее рангу и положению, составившую шестнадцать тысяч восемьсот пятьдесят гульденов[6]. Оба сына, которым исполнилось, соответственно, 15 и 16 лет, получили возможность продолжить свое образование.

Согласно утверждению Николая Йорги, на которого ссылается румынский историк Константин Гане, выделенная венским двором пенсия позволяла семейству Пэуны вести жизнь, достойную их положения в обществе. Однако отпрыски вдовы были «слишком горды, чтобы ходить пешком, и столь же бедны, чтобы оплачивать долги», и в течение нескольких лет окончательно расстроили финансовое положение матушки (Gane 1991, 367-368).

По-видимому, последняя причина заставила Пэуну обратить взоры на Россию, где она, опираясь на помощь и содействие своих свойственников Тома Кантакузино и Дмитрия Кантемира, могла попытать счастье при дворе российского монарха.

Уже в начале весны 1718 г. она направила «через своего посыльного» несколько писем к графу Томе Кантакузино с просьбой переслать их – одно царю Петру I, другое – канцлеру Гавриилу Ивановичу Головкину. В них, как отмечал граф в своем сопроводительном письме к канцлеру: «чаю просительно пишут, дабы презрены были милосердным оком его царского величества»[7].

Переписка Пэуны с российским двором продолжалась около двух лет. Одновременно с ее обращениями на имя царя и влиятельных вельмож немало стараний для благополучного решения ее просьбы приложили Дмитрий Кантемир и Тома Кантакузино.

Имеющиеся в наших руках письма графа Томы Кантакузино на имя Александра Даниловича Меншикова позволяют утверждать, что Пэуна с детьми прибыла в Россию в первой половине 1720 г. Местом проживания княгини и молодых княжичей стал гостеприимный петербургский дом ее родственника князя Дмитрия Кантемира. Там, в течение многих месяцев, ожидала она обещанной царем дачи на содержание семейства и устройства сыновей в Преображенский гвардейский полк[8].

Только после многочисленных обращений и просьб со стороны Пэуны и ее родственни-

[3] Родион (Раду Или Рудольф), князь Римской Империи, генерал-майор австрийской службы, род. в 1699 г., Бухарест – ум. в 1761 г., Каменец-Подольский. Был женат на Елизавете д`Естивал. С нею в браке имел 4 дочерей: Леопольдину, Цицилию, Марию, Елизавету и сына Георгия, впоследствии капитана австрийской армии.

[4] Климент XI (лат. Clemens PP. XI, в миру Джанфранческо Альбани; 23 июля 1649 - 19 марта 1721) – папа римский с 23 ноября 1700 по 19 марта 1721 года.

[5] Карл VI (1 октября 1685, Вена - 20 октября 1740), император Священной Римской империи с 17 апреля 1711 года, последний потомок Габсбургов по прямой мужской линии. Король Чехии с 17 апреля 1711 года (коронация 5 сентября 1723 года, вступил на престол под именем Карел II), король Венгрии с 17 апреля 1711 года (вступил на престол под именем Карл III) и претендент на испанский престол (как Карл III).

[6] Архив внешней политики Российской Империи (АВПРИ), Ф. II, Внутренние Коллежские дела, оп. 2/1 (1746 г.), д. 2788, л. 1.

[7] РГАДА, Ф. 160, оп. 1 (1718 г.), д. 4, л. 1-20об.

[8] РГАДА, Ф. 198, оп. 1, д. 632, л. 35. Дело Александра Даниловича Меншикова.

ков последовало письменное указание Александра Даниловича Меншикова к канцлеру Гавриилу Ивановичу Головкину: «… дабы деревни лежащие в Малороссии, о которых мы с вашим сиятельством говорили, для ее пропитания отдать ей во владение. Того ради, прошу ваше сиятельство да не изволите отдать ей для владения на оные деревни из коллегии иностранных дел грамоту, дабы она с детьми имела пропитание без нужды…» (Цвиркун 2005, 44).

Однако даже после этого распоряжения, спустя некоторое время, 5 июля 1721 г. Пэуна Кантакузино вынуждена была вновь письменно обратиться к Александру Меншикову с просьбой о содействии, т.к. «дело о ней в Сенате не было еще решено, а получено было ею от казны лишь 500 рублей, да и те ушли на оплату долгов»[9].

Лишь к осени того же года ей были переданы в потомственное владение в Полтавском полку имения примкнувшего к Ивану Мазепе Карпика – «бунчукового казака Данило Карпеченко, который владел маетностями бывшего Киевского полковника Фёдора Коровченка, по гетманскому универсалу»[10]. В их состав входили: «3 села… в Козельской сотне село Мостища, село Рудня, село Семиполки, хутор Свитое, хутор Жеребецкое: в них и в городе Козельце помещиковых дворов с садами и огородами – 6…, а всего подданных 168 дворов. Под г. Козельцом – подворок с садом и огородом, полями и с сенокосами, винница о трех казанах вина, в которых в год выпаривается 404 ведра вина (т.е. водки – *В.Ц.*). При тех же селах 2 мельницы»[11].

По приходным документам за 1724 г. Пэуна с сыновьями получала со своих владений: «с пяти шинков, которые в тех селах доходу в год 202 рубля, а вино берется с тех заводов. Мельниц и гаев – 5, пашни и сенокосу 9 половин. Сымается хлеба: ржи – 670 копен, ярового (хлеба – *В.Ц.*) – 110 копен, розного – 52 четвертика»[12].

Гораздо быстрее решился вопрос с определением на военную службу сыновей. Уже в первой половине 1721 года они числились рядовыми Преображенского полка, в составе которого приняли активное участие в Персидской кампании 1722 года (Цвиркун 2019, 115-129).

Пребывание Пэуны Кантакузино с детьми в России оказалось непродолжительным. Не успела она обосноваться в новом отечестве, как ее постигла целая череда тяжелых потерь. В течение нескольких лет отошли в мир иной ее ближайшие родственники и покровители Тома Кантакузино и Дмитрий Кантемир. Когда же в январе 1725 г. скончался российский император, под протекцией которого она надеялась устроить судьбу своих сыновей, Пэуна решила вернуться в Священную Римскую империю.

В ответ на ее ходатайство на имя императрицы в мае 1725 г. последовал указ Екатерины I, согласно которому «… мултянского господаря Степана Кантакузина жена вдова Пауна с детьми, по ея желанию отпущена в отечество…»[13]. Однако выехала княжна в пределы империи Габсбургов только со старшим сыном – Раду. Младший же, Константин, предпочел остаться в России, продолжив службу в кавалерийских частях, сначала в Нарвском, а затем в Архангелогородском драгунских полках (Евтушенко 2012, 72).

Активное участие К. Кантакузино в военных кампаниях русско-турецкой войны 1735-1739 гг. позволило ему заметно продвинуться по служебной лестнице, открывая новые перспективы карьерного роста. Однако настоятельные требования матери заставили его оставить службу и, распродав свое движимое и недвижимое имущество в Москве, выехать с семьей на новое место жительства в Вену. Там в 1741 году у них родился первенец Авраам (1741-1781 гг.), впоследствии капитан гвардии Преображенского полка. Спустя два года в семье родился второй сын – Александр (1743-1772), в дальнейшем майор кавалерийского полка, погибший во время 1-й русско-турецкой войны 2-й половины XVIII века.

Уже в начале своего пребывания в Священной Римской империи Анне и ее супругу

[9] РГАДА, Ф. 198, оп. 1, д. 632, л. 43.
[10] РГАДА, Ф. 9, отд. 2 (1726 г.), д. 83, л. 56 и оборот.
[11] РГАДА, Ф. 9, отд. 2 (1726 г.), д. 83, л. 56 и оборот; 501-502; 504 и оборот; Ф. 9, оп. 1, д. 182, л. 45 и оборот.
[12] РГАДА, Ф. 9, отд. 2 (1726 г.), д. 83, л. 56 и оборот; 501-502; 504 и оборот; Ф. 9, оп. 1, д. 182, л. 45 и оборот.
[13] РГАДА, Ф. 9, отд. 2 (1726 г.), д. 83, л. 56 и оборот; 501-502; 504 и оборот; Ф. 9, оп. 1, д. 182, л. 45 и оборот.

пришлось столкнуться с моральной нечистоплотностью родственников, в первую очередь – Раду. С целью погашения своих долгов перед кредиторами Пэуна и Раду убедили свою невестку одолжить им 13 100 гульденов, под залог ежегодной пенсии, выплачиваемой австрийским правительством семейству Кантакузино. По сути, Анне пришлось взять на себя выплату долгов и займов, сделанных свекровью и деверем[14].

Спустя некоторое время, в 1740 г., в г. Брашове скончалась Пэуна Кантакузино, а Раду покинул Вену с семьей в неизвестном направлении, оставив своих родственников отвечать за свои долги[15]. Попытки покрыть издержки за счет правительственной пенсии завершились безуспешно. На письменное обращение Константина Кантакузино в адрес королевы Марии Терезии с просьбой о выдаче «недоплаченной с 1741 г. пензии его матери» последовала высочайшая резолюция от 3 февраля 1746 г. Согласно ей проситель князь Константин Кантакузино извещался, «что, хотя недоплатное число заплачено быть имеет (5 000 гульденов в год), однако ж, сия пензия смертию его матери впредь пресечена будет»[16].

К сожалению, на этом злоключения княгини Анны Шереметевой-Кантакузино в Священной Римской империи не завершились. В 1746 г., по обвинению в разведывательной деятельности в пользу России, князь Константин Кантакузино был арестован австрийским властями и осужден на 35 лет тюремного заключения в крепости г. Граца. Княгиня Анна Шереметева-Кантакузино предпринимала все меры для его освобождения, писала прошения на имя австрийской королевы Марии Терезии. Одновременно, как подданная Российской империи, она отсылала письменные обращения через Людвига Ланчинского[17], полномочного российского посла в Вене, в адрес императрицы Елисаветы Петровны и канцлера А.П. Бестужева-Рюмина, прося заступничества и содействия в вызволении из под суда и тюремного заключения мужа, но все было тщетно. Российские власти не предприняли никакой попытки оказать помощь попавшей в беду соотечественнице и не сделали ничего для освобождения или же сокращения тюремного срока Константина Кантакузино. Остались в стороне от проблем княгини и ее родственники – семья Раду (Рудольфа) Кантакузино.

В конце 40-х годов, исчерпав все связи и средства для освобождения супруга, она вынуждена была вернуться в Россию, и поселилась в Москве, где посвятила себя воспитанию сыновей и ожиданию мужа, которого, увы, ей так и не суждено было увидеть.

Ниже приводятся письма и обращения Анны Федоровны Шереметевой-Кантакузино, адресованные императрице Елисавете Петровне и канцлеру Алексею Петровичу Бестужеву-Рюмину из Вены в 1746-1747 годах.

Приложения[18]

Документ № 1.

1746 год, октября 11. – Вена. Челобитная Анны Кантакузино (Шереметевой – *В.Ц.*) к Елизавете Петровне, императрице

Когда я с мужем моим сюда в Вену приехала, то яко не знающей языка, а того меньше здешних поведений, показали мне за подписанием собственной Ее Величества королевы Венгеро-Богемские руки указ, о выдаче мужа моего брату князю Рудольфу и матери его княгине Павоне заслуженного пенсиона шестнадцать тысяч восемьсот пятьдесят гульденов.

И понеже Рудольфу надлежало было, не знаю каковых ему нужд ради, из Вены отлучиться, матери же тогда в Трансильвании бывшей, термин преспел заклад в Брашове положенной выкупить и здесь имевшиеся долги оплатить. И так прилежно меня просили, дабы я им 13 100 гуль-

[14] АВПРИ, Ф. II, Внутренние Коллежские дела, оп. 2/1 (1746 г.), д. 2788, л. 10б.
[15] АВПРИ, Ф. II, Внутренние Коллежские дела, оп. 2/1 (1746 г.), д. 2788, л. 1.
[16] АВПРИ, Ф. 13, Письма и прошения разных лиц, оп. 1 (1747 г.), д. 1, л. 11 и оборот.
[17] Людовик Ланчинский (Людвиг) (польск. Ludwik Kazimierz Łączyński) (1680 - 17 ноября 1752, Вена) – российский дипломат польского происхождения (шляхтич герба Косцеша), действительный тайный советник. Чрезвычайный посланник и полномочный министр в Габсбургской монархии. С 1721 по 1752 годы российский резидент при Венском дворе.
[18] Документы даны в оригинале с сохранением орфографии источника.

денов взаймы дала. Еже я надеяся на помянутой о выдаче пенсиона королевин указ, взяв на мои имя обыкновенные заемные облигации и учинила.
Вскоре потом мать их, а моя свекровь, преставилася, деверь же мой с женою, ныне где обретается не знаю.
А муж мой, за весьма неизвестное мне преступление, арестован, а куда отвезен, что с ним учинено или делается, чем и когда его страдание окончается, мне тако же не ведомо. Еже следовательно причиною есть, что, я ни к возвращению в отечество, ниже к принятию иных мер себя определить поныне не могла, хотя уже трижды к Вашему императорскому и королевскому величеству челобитьем отзывалася.
Того ради, всемилостивейшая государыня императрица, уповая на неизреченныя Вашего Величества матерние щедроты и благодати, превосходящие всякое человеческое преступление, всенижайшее рабски слезно прошу, об избавлении мужа моего высоко монаршее всемилостивейшее заступление и о заплате данных мною /:полагаяся на силу королевского указа:/ свекрови и деверя денег ходатайство учинить // повелеть: дабы я с двумя детьми: одним четырех а другим двух лет младенцами, ожидая вершение делу, без мужа и денег в чужих краях бедственно телом и душою не исчезла.
Источник:
АВПРИ, Ф. II, Внутренние Коллежские дела, оп. 2/1 (1746 г.), д. 2788, л. 1 и оборот.

Документ № 2.

1746 год, октября 11. – Вена. Письмо Анны Кантакузино к Алексею Петровичу Бестужеву-Рюмину

К Вашего сиятельства, яко мне и всему свету дознанному всякого благодушия исполненному министру, в презельной (глубокой – *В.Ц.*) моей скорби и печали имею честь прибегнуть всепокорно прося, дабы по всегдашней вашего сиятельства к нам высокой благосклонности соизволили Ея Императорскому Величеству всемилостивой государыне всенижайшую мою при сем приложенную челобитную подать. И при том предстательное милостивое слово заложить.
1. О заступлении нещастливого моего мужа; в рассуждении предков его дому Аустрийскому показанных заслуг, особливо же прадеда, которой во время осады Венской турками, оный город, яко генерал-фельдцехмейстер от варварского овладения за любов христианскую спас. Еже еще и поныне состоящий, тогда на том месте, где помянутый прадед с своим корпусом и артиллерию стоял водруженный и называющийся молдавский крест, окромя оных свидетельствует.
2. Тако ж де ходатайство учинить, дабы мне, занятые умершею свекровью и деверем деньги по имеющимся от них облигациям заплачены были.
3. И дабы мужа моего дело без продолжения окончено было, чтоб я убегая от совершенного с малолетними детьми разорения, могла свои меры и определения принять.
За такое ваше, моего милостивого государя, снисхождение мы вечно обязаны будучи себя, яко от всюду оставленную, в продолжение высокой благосклонности завещав, остаюся
Вашего сиятельства…

Источник:
АВПРИ, Ф. II, Внутренние Коллежские дела, оп. 2/1 (1746 г.), д. 2788, л.3 и оборот.

Документ № 3

1746 год, декабря 31. – Вена. Перевод с приложения к письму княжны Кантакузиной из Вены от 31 декабря 1746 года, адресованного канцлеру Алексею Петровичу Бестужеву-Рюмину

Князю Константину Кантакузину объявить,
Что Ее императорскому королевскому величеству по его всенижайшему прошению о выдаче недоплаченной с 1741 года пензии его матери по ея смерть и о распространении оной пензии обоим братьям надлежащий доклад учинен и ЕЕ Величество всемилостивейшую резолюцию

приняла, что хотя недоплатное число заплачено быть имеет (5 000 гульденов в год), однако ж, л.11об. сия пензия смертию его матери впредь // пресечена будет.
Вена 3 февраля 1746 года.

Источник:
АВПРИ, Ф. 13, Письма и прошения разных лиц, оп. 1 (1747 г.), д. 1, л. 11 и оборот.

Документ № 4

1747 год, мая 13. – Вена. Письмо Анны Кантакузино к Алексею Петровичу Бестужеву-Рюмину

Светлейший граф, премилостивейший государь мой.
Продолжающаяся беда моя и скорбь до толика ослабили силы моея души, что при крайнем отчаянии нахожусь... Стеня вопию, подай, премилостивый государь, беспомощным руку помощи.
Как мне сказано, дело моего мужа окончено и для уведомления к Ея Императорскому Величеству, милостивой государыне, послано. И тако избавление его, бедного, от вечныя темницы и уз состоит во всемилостивейшем рассуждении Ее Императорского Величества.

Источник:
АВПРИ, Ф. 13, Письма и прошения разных лиц, оп. 1 (1747 г.), д. 1, л. 1.

Библиография

Евтушенко 2012: С.В. Евтушенко, Частный «генеалогический» аспект русско-украинских художественных связей. В сб.: Вістник ХДАДМ, № 9 (Харьков 2012), 71-79.

Цвиркун 2005: В.И. Цвиркун, Материалы к биографии графа Тома Кантакузино (Кишинэу 2005).

Цвиркун 2019: В. Цвиркун, Неизвестные страницы биографии К.А. Кантемира. Tyragetia s.n. XIII/2, 2019, 115-129.

Cantacuzino 1996: I.M. Cantacuzino, O mie de ani în Balcani (Bucureşti 1996).

Gane 1991: C. Gane, Trecute vieţi de doamne şi domniţe, vol. 1 (Chişinău 1991).

Genealogia 1902: Genealogia Cantacuzinelor de banul Mihai Cantacuzino (Bucureşti 1902).

Iorga 1933: N. Iorga, Radu Cantacuzino. Şedinţa dela 10 Iunie 1932. In: Memoriile Secţiunii Istorice a Academiei Române, seria III, tom XIII (Bucureşti 1933), 149-158.

Mihordea 1936: V. Mihordea, Ştiri nouă cu privire la Radu Cantacuzino. Revista istorică XXII (nr. 1-3), 1936, 52-72.

Anna Cantacuzino-Şeremetev. Pagini necunoscute de biografie

Cuvinte-cheie: Cantacuzino, Şeremetev, Rusia, Viena, războiul ruso-turc.

Rezumat: Prezentul articol abordează unele pagini necunoscute din biografia principesei Anna Şeremetev-Cantacuzino. Documentele descoperite în fondurile Arhivei Politicii externe a Imperiului Rus ne oferă posibilitatea de a restabili mai multe pagini din viaţa unei reprezentante a neamului Şeremetev. Totodată, această publicaţie ne permite să completăm nişte ramuri necunoscute din arborele genealogic al familiei Cantacuzino.

Anna Cantacuzino-Sheremeteva: Unknown pages of biography

Keywords: Cantacuzino, Sheremetev, Russia, Vienna, Russian-Turkish war.

Abstract: This article is dedicated to unknown pages of the biography of Princess Anna Cantacuzino-Sheremeteva. The documents found in the Archive of Foreign Policy of the Russian Empire make it possible to restore several pages from the life of one of the representatives of the Sheremetev family. At the same time, this publication helps us fill in some of the gaps in the family tree of the Cantacuzino family.

15.04.2021

Др. хаб. Виктор Цвиркун, Институт культурного наследия Министерства образования, культуры и исследований Республики Молдова, бул. Штефан чел Маре, 1, MD-2001 г. Кишинев, Республика Молдова, https://orcid.org/0000-0003-3259-7692, e-mail: tvircun_victor@yahoo.com

THE EVIDENCE OF THE OTTOMAN PERIOD AT THE "DILUCH" COMPOUND IN ANAPA[1]

Olga Kladchenko

Keywords: Anapa fortress, tobacco pipes, *aftabas*, faience, pottery, Ottoman period.

The Ottoman fortress of Anapa had begun to be built in 1781 during the reign of Sultan Abdülhamid I (fig. 1). Its existence greatly worried neighboring Russia, whose forces several times attacked and destroyed the fortress, until it was ceded to Russia by the Treaty of Adrianople (Edirne) in September of 1829.

The layer of the Ottoman period in the excavation area of 2020 on the territory of the former Anapa fortress has been disturbed by house constructions of the 19th and 20th centuries; despite of that, it contained many interesting objects of the Turkish epoch. They include tobacco pipes, sherds of faience coffee cups, broken candlesticks, *aftabas*, and braziers. It should be mentioned that no single fragment of coarse kitchenware was found.

The main category of finds is represented by the Ottoman tobacco pipes (Attachment 1). Such pipes were used together with inserted long wooden or reed stem; they are decorated with various stamps, cogwheels, and other device some of pipes have various stamps with Arabic script. Although the Ottoman pipes have long attracted the attention of scholars, there is no unified classification of the pipes. Meanwhile, according to the more or less established tradition the pipes are divided by the shape of bowls identified with flowers: daffodil-shaped, lily-shaped, tulip-shaped, lotus-shaped, etc.

The unearthed pipes belong to the *tahta-chibouk* style (cat. nos. 4, 9, 26-28, 43, 46); this kind of pipes was seen in Crimea in the second half of the 18th century by Charles Peyssonel who mentioned them (as *"tahta-tchibouk"*) in his treatise on trade in the Black Sea region (Peyssonel 1787, 110). Pipes of this style have the smooth or ribbed shank with keel and wrath, bowl with vertical rouletted lines and vertical rim. They are usually decorated with stamped motifs of palmettes, cowrie shells, and rosettes. All pipes of this style found during the 2020 field season and bear impressions of the so-called *"nishan"* seals (fig. 2/13-16, cat. nos. 26-28, 43, 46). Such seals were often forged by Russian craftsmen, who made similar pipes in a number of cities, primarily in Moscow (Волков, Новикова 1996), Suzdal, Vologda (Недомолкина, Недомолкина 2003), Kaluga (Федорова, Ткаченко, Федоров 2015), and Kostroma (Сатурин 2018). However, these faked Ottoman pipes are coarsely made and often less decorated than originals. I.V. Volkov suggested that some of the pipes were deliberately made with less quality, in order to set up an environment for similar objects to market them as genuine Turkish production (Волков, Новикова 1996, 137).

These seals on pipes from Anapa were often stamped twice and even three times. This is typical for the pipes of the *tahta-chibouk* style. Such semicircular seals Rebecca Robinson interprets as "a meaningful imitation of an Arabic monogram seal" (Robinson 1985, 186). Igor V. Volkov and Galina L. Novikova with reference to Magdalina Stancheva and Tanya Nikolova accepts the reading the script enclosed in this type of seals as *nishan* and suggests that the *nishan* image was a guild mark (Волков, Новикова 1996, 137-138). Anne de Vincenz reads this mark known on tobacco pipes from different parts of the Ottoman Empire as *"Şişman"* (= *Şişmanyan*) and considers it as a proper name of an Armenian pipe maker (Vincenz 2014, 71-72, 76, pl. 4.2, no. 4/7030, 4.3, no. II.2; Vincenz 2016, 118-119, fig. 8-10). Pipes with the same image were found among the remains of the shipwreck in the Bay of Kitten. At the request of Kroum Batchvarov,

[1] The work was carried out within the framework of the State assignment of the SSC RAS for 2021 (00-21-15, state registration number AAAA-A20-120122990111-9, directions of the PFNI 2021-2030: 6.1.3. "Archeology"). All drawings by the K.V. Nikiforova.

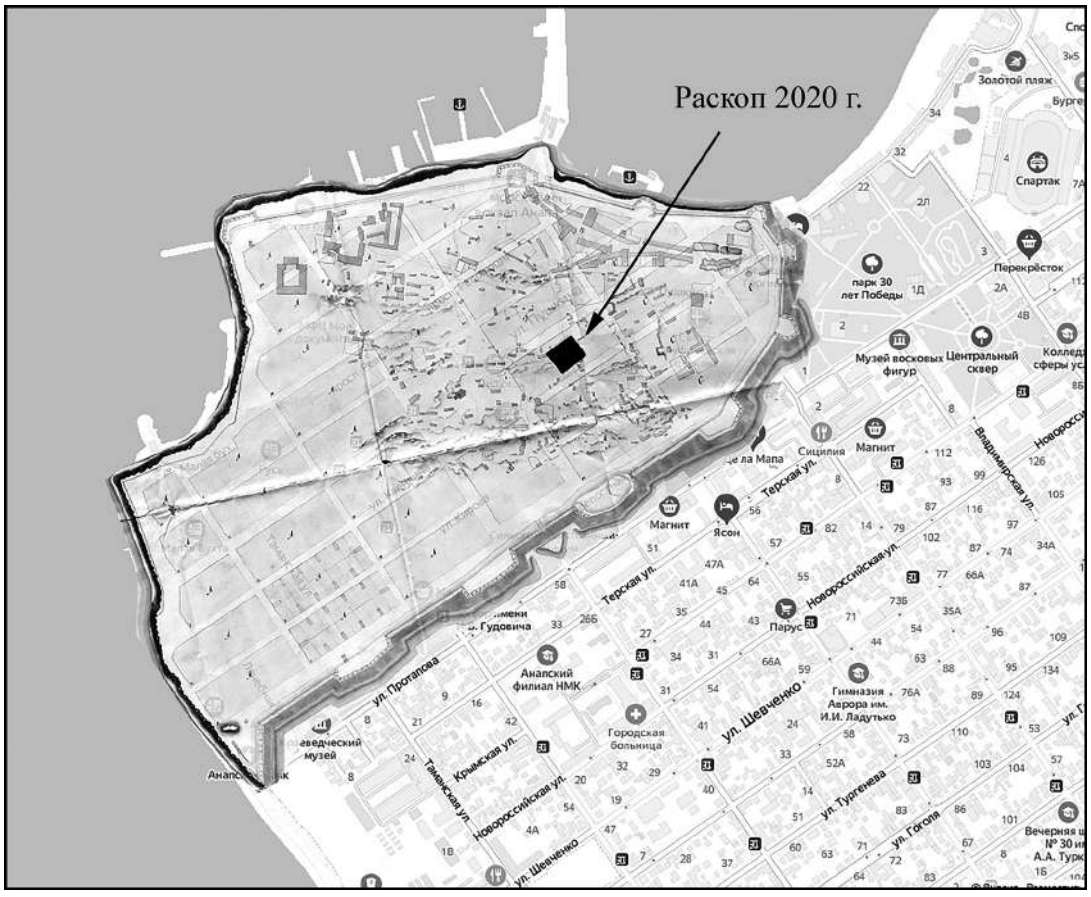

Fig. 1. The excavation site at the "Diluch" compound and the Anapa fortress in 2020.

the stamp was analyzed by Azam Halabi who read it as a mirror image of the word *"Allah"* (Batchvarov 2014, fig. 7). However, it is quite doubtful because, as Anna de Vincenz pointed out, the Armenian pipe master Şişmanyan should knew that the stamp could be read as a mirror image of the word "Allah" (Vincenz 2014, 71-72, 76).

Another group of the common type of pipes includes the ones made out of brown or red clay; they have very shallow keel and fluted bowl imitating petals of lotus or chrysanthemum, and cylindrical rim (cat. nos. 1, 2, 6, 10, 25, 47, 52). Pipes of this group are not stamped.

The third group is represented by pipes with spherical fluted bowl and vertical rim (cat. nos. 5, 13, 15, 20, 24, 45, 48) made of beige or red clay, and have polished surface. One of the pipes is covered with engobe. One article has stamp with inscription in Arabic script, so far undeciphered (cat. nos. 13, fig. 2/9); one pipe is stamped with an image of a bird (cat. nos. 48) and two – with a rosette (cat. nos. 15, 20).

A similar style of pipes but with an undecorated bowl is less common (cat. nos. 3, 7, 19, 23, 31-34, 40, 41, 49, 50). They have either bird image, or both a bird and a rosette images (fig. 2/17-23). Stamps without a maker's name were applied to pipes during the persecution of tobacco, and this tradition had been preserved for a long time. Such stamps are usually seen on Turkish pipes of the *Germencik* style (small tulip-shaped and flat-based bowl) (Волков 1996, 138); tobacco pipes with "neutral images", i.e., without a maker's name are present in the collection from the Anapa fortress.

Three pipes from the latter series and one pipe of the *tahta-chibouk* style (fig. 2/5-8) have an interesting feature: areas, where the rim, the most fragile part of the pipe, got broken, are carefully leveled and smoothed for the continued use of these pipes even after the loss of the rim. It should be said that this type of shaping is very rare. Pipes were mass and inexpensive goods; they often broke but were not usually repaired in this way.

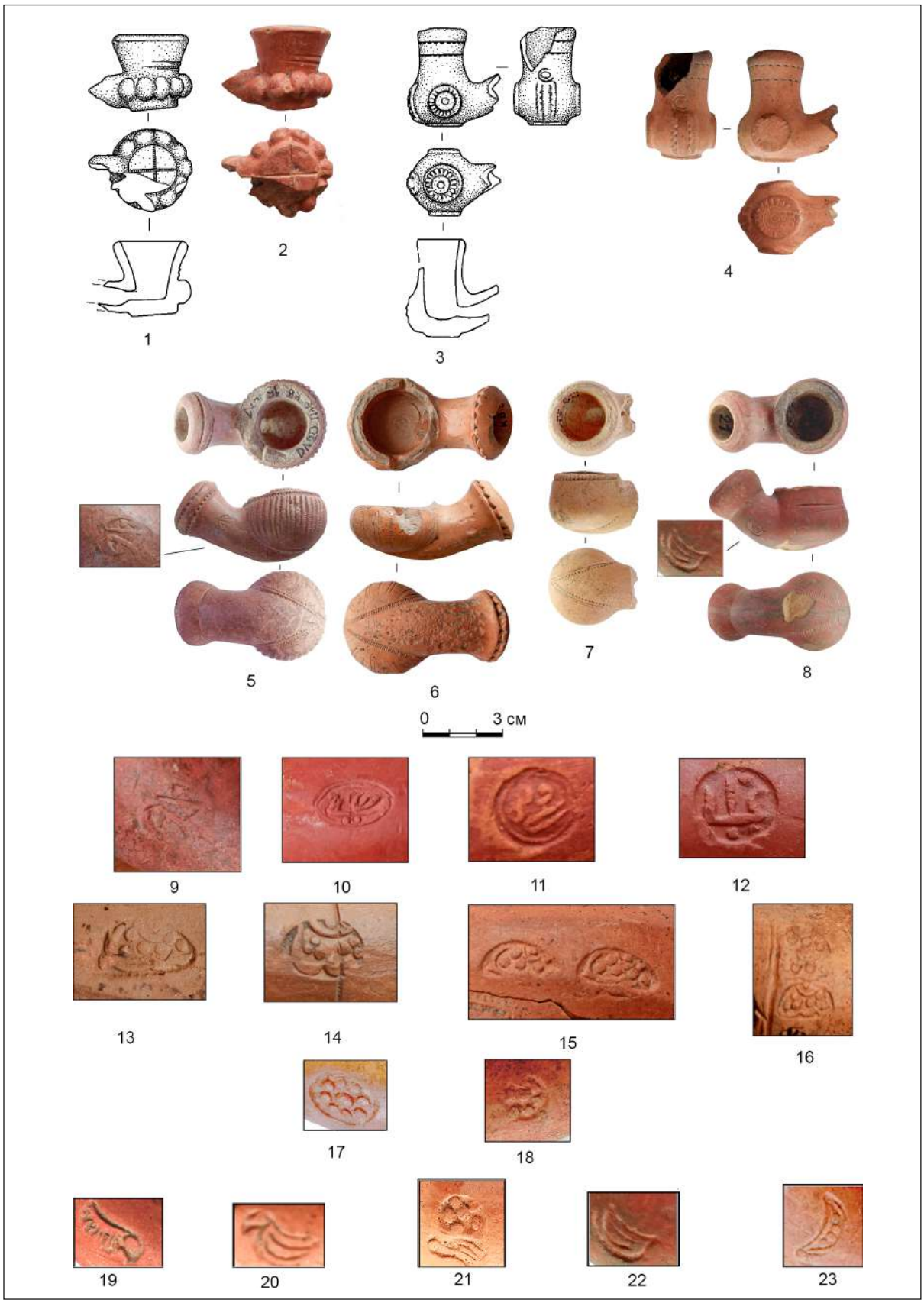

Fig. 2. 1-4 - Richly decorated tobacco pipes; 5-8 - tobacco pipes with sanded demolition line; 9-23 - stamps on tobacco pipes.

Fig. 3. 1-7 - Footed basins (braziers); 8, 9 - fragmented candlesticks; 11, 12 - *aftaba* spouts; 13 - *aftaba*; 14, 16 - faience plates; 15, 17, 18-20 - sherds of faience coffee cups.

Apparently, it was not readily possible to buy a new pipe in the Anapa fortress. Most likely, there were no pipe workshops.

Two richly decorated pipes belong to the rare types (cat. nos. 37, 53, fig. 2/1-4). One of them is decorated with a horizontal band of large pearls, the second one with three rosettes stamped on protruded medallions, and a vertical rectangular rib with cogwheel pattern.

Less numerous than pipes but also interesting category of finds is faience ware; it mainly includes coffee cups and also two dishes (fig. 3/14-20).

One of the cups with a blue-and-white painting imitating Chinese porcelain was made of faience of high quality (fig. 3/17), and has white and dense sherd. Mark on the bottom depicts the crossed swords, imitating a mark of Meissen porcelain factory (Lane 1976, 114-115; Миллер 1972, 168-169), an asterisk, and the Arabic numeral *14* that could stand either for the batch number, or the number of the item itself in the batch. I.V. Volkov suggests, however, that the mark with the image of crossed swords emerged earlier than the Meissen one, that its origin is not connected to it, and it became transformed to look like an imitation of the Meissen mark only at a later time (Волков 2006, 485).

A large dish of Kütahya production painted in blue and white made of faience of a lower quality, its sherd is grayish and porous (fig. 3/14). It was painted without contours in blue against a white background beneath a transparent glaze. The rim is decorated with braided motif between two lines. A round medallion on the bottom consists of two lines encircling a figure made of four S-shaped curves. Similar dishes were found in Bakhchisaray (Crimea) during the excavations of the Khan's Palace (Ибрагимова 2013, 273, рис. 341).

The group with polychrome painting includes fragments of coffee cups (fig. 3/15-18, 20) and a sherd from a small dish (fig. 3/19). Paints include blue, green, brown, red, and yellow colors. Yellow is an important distinguishing and dating feature for Kütahya faience because it was introduced into the color scheme on this faience production in the 18th century (Миллер 1972, 161). Polychrome style of pottery painting became widespread in the first half of the 18th century that corresponds with the time of the fortress' existence. Ornamental motifs similarly to the blue-and-white dishes are mainly floral. The drawings were done sloppily, with paints spread outward the contours. Two of these cups have marks: one depicts the crossed swords, and the second one depicts the crossed swords and asterisk (fig. 3/15, 18).

The collection of pottery is not numerous but very remarkable. It is represented by *aftabas* used for ablution (fig. 3/11-13), candlesticks (fig. 3/8-10), and the footed basins (fig. 3/1-6).

These basins of significant diameter (from 23 cm to 42 cm) have three or four cylindrical feet that could be hollow or solid (diameter from 4 cm to 5 cm, height aprox. 3.5 cm). Their rims are usually decorated with incised pattern forming a grid with diamond-shaped cells. This kind of décor was done with a pattern roller, as evidenced by uneven depth of impressions on certain segments of the decorative band.

Similar objects are described and assigned to a separate group by J. Hayes in his report on excavations in Saraçhane (Istanbul) (Hayes 1992, 390, fig. 148/1). Such footed basins were discovered during the field works at the Lutik fortress on the Lower Don (Волков 2005, 485-486), in Crimea on the territory of the Khan's Palace in Bakhchisaray (Науменко, Герцен, Ганцев 2020, 326, рис. 6/2), Kaffa (Волков 2005, 486), and the Yeni-Kale fortress (Куликов, рис. 70, 71), as well as in Azov (Волков 2005, 486) and on the Taman Peninsula (Горошников 2016, 81).

The basins from Anapa are made of dough mixed with a large amount of sand, with the sherd of brown or pink and beige color; some vessels are covered with red engobe. Their distinctive feature is the solid cone-shaped legs in contrast to cylindrical legs of basins mentioned above. Basins from Anapa are decorated with a wavy pattern made with a comb (fig. 3/1), not with a roller as it was done on other vessels. One fragment of the rim has a plant décor stamped with a pattern roller (fig. 3/3).

These basins apparently served as braziers for hot coals used to light pipes. The depiction of very similar objects is not uncommon in paintings of the Dutch artists[2] ("Still Life with Pipes and a Brazier" by Willem Claesz Heda, "Tobacco Pipes and a Brazier" by Peter Claesz, several paintings by Jan Fris, and others), where the Dutch-style

[2] I would like to thank A.V. Kulikov (Kerch) for drawing my attention to these paintings.

tobacco pipes are placed next to a footed vessel. Dutch braziers slightly differ in shape of their rim and the upper part of the body, and, as it is known, had solid feet. The Crimean and Azov finds are characterized by hollow cylindrical feet; the vessels from Anapa have solid feet, and that fact further brings them closer to the Dutch braziers. All excavated basins-braziers are always accompanied by discoveries of a large number of ceramic tobacco pipes of the Ottoman type, a combination typical for Turkish coffee houses.

Among the objects discovered on the territory of the fortress there are several fragments of candlesticks (fig. 3/8-10). Some of them are covered with green glaze, one is uncoated. The whole candlesticks are reconstructed as a candle bowl on stem (round in cross-section) standing on saucer with vertical rim. Candlesticks of this type were widespread on the territory of Turkey (Hayes 1992, 385, fig. 143/6, 7; 389, fig. 147/14, 15), in Crimea (Айбабина, Бочаров 1998), in Azov (Волков 1992, табл. 2/12), and on the Taman Peninsula (Горошников 2016, 80; Каргин 2016, 166).

Though housewares and tobacco pipes on their own cannot be used for the precise dating of objects, the well-known short period of time of the fortress' existence under the Ottoman dominion increases the importance of the finds from the Anapa fortress. Of course, the excavated layer disturbed by modern constructions cannot be treated as a closed complex. Meanwhile, it is unlikely that after the fortress went under Russian control, an everyday Ottoman material continued to be acquired by the inhabitants of the fortress.

Catalogue[3]

1. Fragmentary pipe: piece of rim end missing.
L. 4.5 cm, p. H. bowl 2.9 cm, D. bowl 2.6 cm, H. shank 1.7 cm.
Red clay, polished. Chrysanthemum-shaped bowl decorated with vertical flutes separated by cogwheel impressions; shallow keel. Shank at acute angle from side of bowl; around swollen shank end cogwheel impression and two parallel grooves.

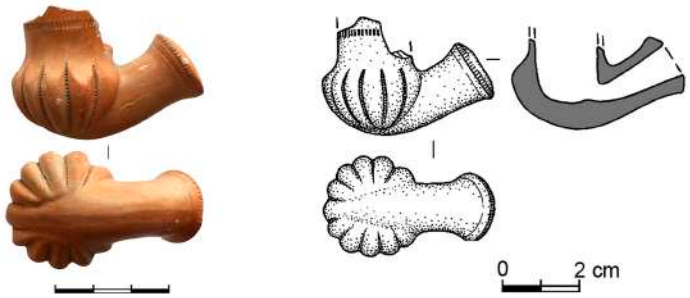

2. Fragmentary pipe: rim missing, piece missing from shank.
D. bowl 2.8 cm, D. shank 1.3 cm.
Red clay, red engobe; chrysanthemum-shaped bowl, lower part decorated with vertical flutes separated by cogwheel impressions; shallow keel. Broken shank at acute angle from side of bowl.

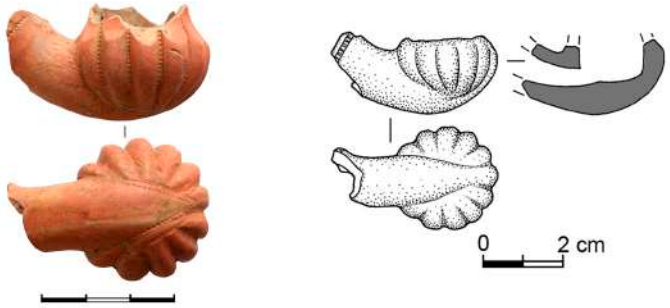

[3] Abbreviations used: L. = Length; H. = Height; D. = Diameter; P. (p.) = preserved.

3. Fragmentary pipe: most of shank missing.
P.L. 3.3 cm, D. bowl 2.4 cm, H. bowl 4.0 cm, D. rim 2.3 cm, D. shank 1.3 cm. Red clay. Rounded bowl; rim almost vertical, slightly flares to end; shallow keel outlined by double grooves. Stamp in shape of bird wing on preserved part of shank.

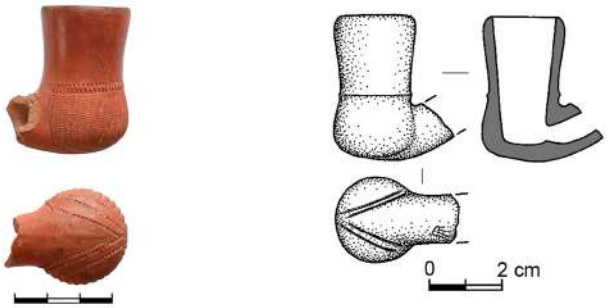

4. Lower part of bowl preserved.
P.L. 5.0 cm, D. bowl 3.6 cm, p. H. bowl 1.8 cm, D. shank 2.0 cm. Red clay, polished. Fluted bowl of *tahta-chibouk* style, condensed and rounded, flutes separated by double grooves; each pair of grooves topped by palmette stamp. Pronounced keel outlined by double impression of cogwheel, each pair topped with palmette stamp.

5. Lower part of bowl preserved.
D. bowl 2.4 cm, p.H. bowl 2.3 cm. Red clay, red engobe, polished. Bowl decorated with vertical impressions of cogwheel; shallow vertical keel outlined by double impression of cogwheel.

6. Lower part of bowl preserved.
D. bowl 2.7 cm; p.H. bowl 2.5 cm. Red clay, red engobe, polished. Chrysanthemum-shaped bowl; shallow keel outlined by two parallel grooves and cogwheel impression. Fluted bowl, flutes separated by cogwheel impressions, and with trefoil stamp between pointed flutes' ends.

7. Partially preserved bowl.
D. bowl 2.7 cm, p.H. bowl 3.5 cm. Red clay. Bowl set off from rim by horizontal relief band; broken shank projects without keel outlined by double cogwheel impression.

8. Fragmentary pipe: rim missing.
L. 4.1 cm, D. bowl 2.4 cm, p.H. bowl 2.3 cm, D. shank 1.6 cm. Red clay, polished. Rounded bowl, decorated with vertical grooves; each groove topped with teardrop stamp; rim missing; shallow keel. Swollen shank end decorated around with cogwheel impression, with convex scalloped termination.

9. Fragmentary pipe: missing rim.
L. 6.0 cm, D. bowl 3.5 cm, H. bowl 1.9 cm, D. shank 2.6 cm. Red clay, polished; of *tahta-chibouk* style. Vertical flutes separated by grooves and paired cogwheel impressions, each pair surmounted with tip-down palmette; keel outlined by double impression of cogwheel; shank flares to convex scalloped termination. Edge of brake thoroughly flattened and smoothed for continued use.

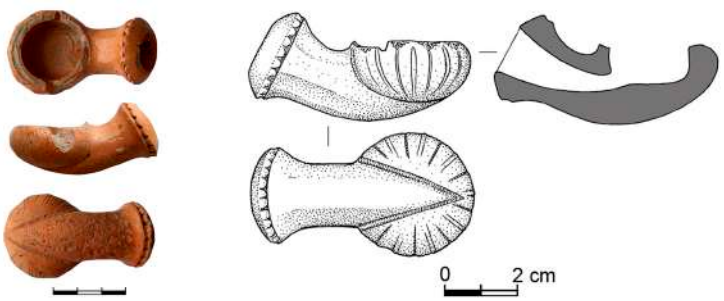

10. Fragmentary pipe: part of shank missing.
H. 3.5 cm, D. bowl 2.7 cm, D. rim 2.1 cm. Red clay, red engobe; of chrysanthemum-shaped bowl. Shallow keel. Fluted bowl smoothly merges into vertical rim; flutes separated by cogwheel impressions; band of stamped tip-down palmettes between bowl and rim.

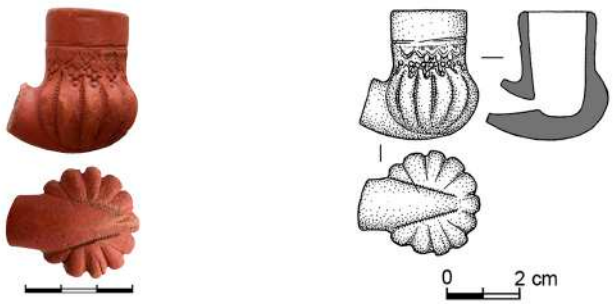

11. Shank only.
D. shank 2.1 cm, p.L. shank 3.5 cm. Red clay, red engobe. Shank flares to swollen end decorated with cogwheel impression.

12. Fragmentary pipe: shank missing.
D. bowl 3.0 cm, H. bowl 2.9 cm, D. rim 3.0 cm. Red clay, red engobe. Condensed bowl with rounded vertical flutes; on flat bottom, cross made by cogwheel impression. Funnel-shaped rim decorated with horizontal double cogwheel impressions.

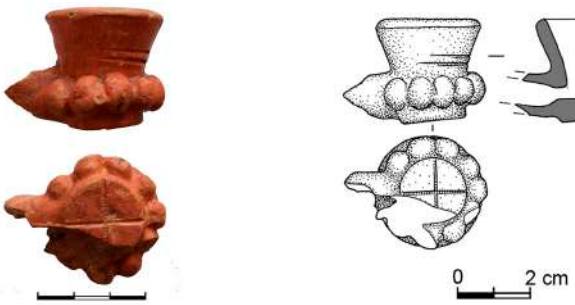

13. Fragmentary pipe: rim missing.
L. 4.3 cm, D. bowl 2.5 cm, p.H. bowl 1.9 cm, D. shank 1.7 cm. Red clay, red engobe. Rounded ribbed bowl, cogwheel impressions between ribs. Keel outlined by impressions of cogwheel in combination with grooves. Shank decorated with double cogwheel impression, flares to swollen end. On shank, round stamp with Arabic script.

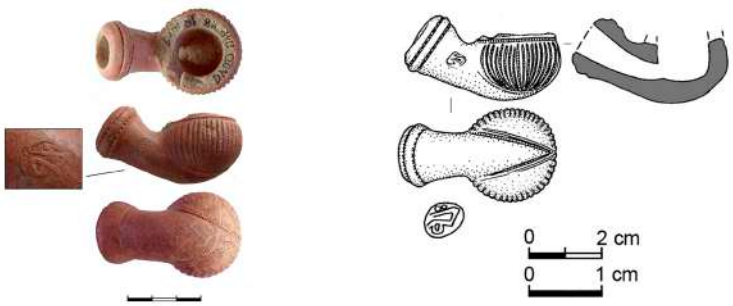

14. Shank only.
D. shank 2.5 cm, p.L. shank 4.9 cm. Red clay, polished. Band of palmettes tipped-down to bowl stamped around shank end. Round stamp with Arabic script on right side of shank.

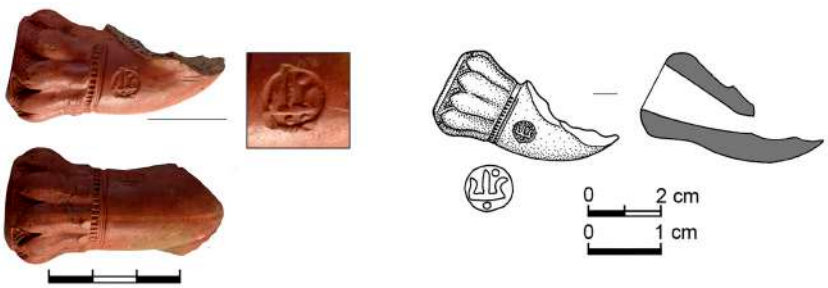

15. Fragmentary pipe: rim and keel missing.
L. 4.5 cm, D. bowl 2.6 cm, p.H. bowl 2.5 cm, D. shank 1.9 cm.
Red clay, engobe. Rounded bowl with vertical lines and cogwheel impressions. Shank flares to end, two parallel cogwheel impressions around shank end. Horizontal cogwheel impression at joint of rim and bowl. Round stamp of flower on lower right side of shank.

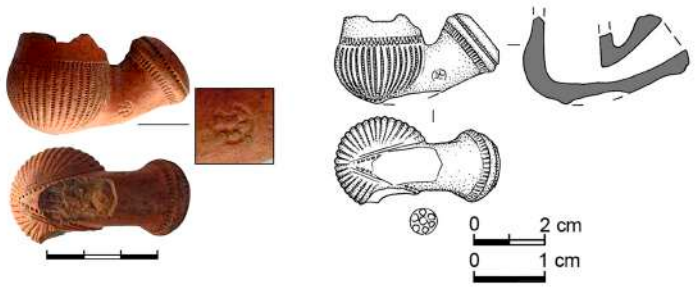

16. Shank fragment only.
D. shank 2.5 cm, p.L. 5.5 cm. Red clay, highly polished. Wide shank end, decorated with palmettes; keel outlined by triangular area ending with palmette. Oval stamp with Arabic script on lower left side of shank.

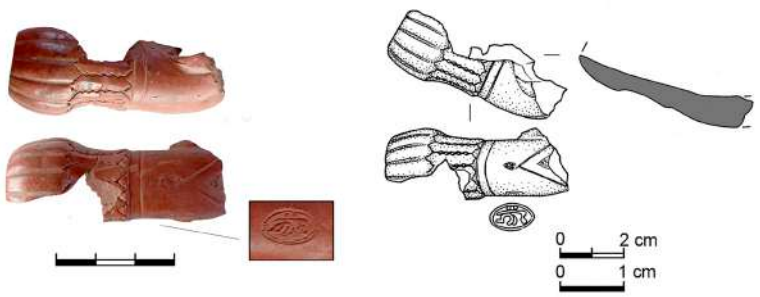

17. Single fragment of shank.
P.L. shank 2.6 cm, D. shank 2.6 cm. Red clay. Shank end decorated with pointed palmettes separated by waive grooves, and trefoil stamps in space between palmettes' ends; shank termination decorated with cogwheel impressions.

18. Fragmentary pipe: preserved half of bowl and half of shank
L. 4.4 cm, D. bowl 2.1 cm, H. bowl 3.4 cm. Mended from fragments. Brown clay, highly polished; tulip-shaped. Shank at 45° angles from side of bowl; pronounced keel. Shank slightly flares to end. Keel outlined by cogwheel impressions. Stamped rosette with round center and ten petals on side of bowl. Pipe use-darkened at rim.

19. Fragmentary pipe: preserved bowl, most of pipe missing.
D. bowl 2.6 cm, p.H. bowl 2.6 cm. Red clay, polished. Cylindrical bowl with flattened lower part; shallow keel.

20. Fragmentary pipe: most of rim missing.
L. 4.1 cm, D. bowl 2.4 cm, p.H. bowl 3.0 cm, D. shank 1.8 cm. Brown clay, polished. Cylindrical bowl slightly tapering to vertical rim; shallow keel outlined by cogwheel impression and paired grooves. Shank at acute angle from side of bowl; smooth shank end. On bowl, vertical grooves with pointed ends, one row of round rosette stamps above, and another horizontal row of cogwheel impression. Round stamp of flower with round center and eight petals on lower right side of shank.

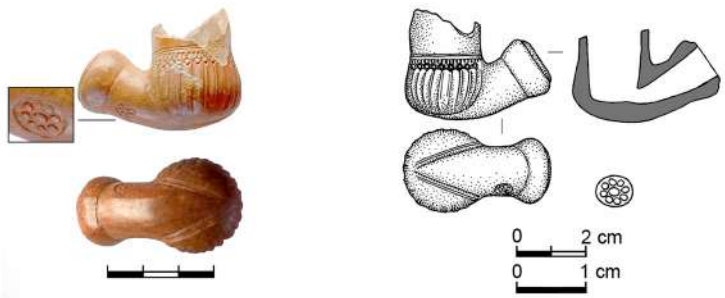

21. Fragmentary pipe: piece missing from rim.
L. 4.1, H. 3.0 cm, D. bowl 2.4 cm, D. rim 2.1 cm, D. shank 1.5. Red clay, red engobe. Tulip-shaped bowl; pronounced keel outlined by cogwheel impressions. Shank at acute angle from side of bowl.

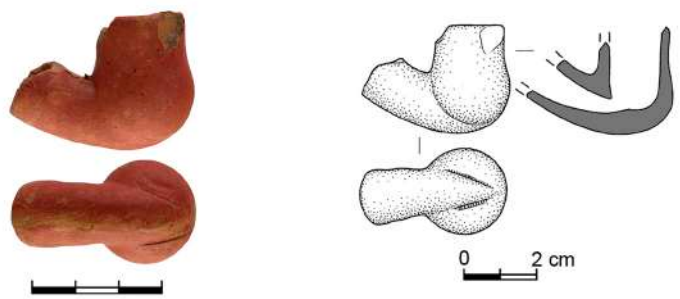

22. Fragmentary pipe: partially preserved bowl, shank missing.
D. bowl 2.3 cm, p.H. 3.1 cm. Red clay bowl, polished. Cylindrical lower part of bowl decorated with vertical ribs separated by cogwheel impressions; shallow keel outlined by cogwheel impressions.

23. Fragmentary pipe: missing rim.
L. 4.3 cm, D. bowl 2.3 cm, H. bowl 1.9 cm, D. shank 1.8 cm. Red clay, cherry red engobe. Cylindrical bowl; shallow keel; shank at acute angle to bowl; undecorated shank end. Stamp in shape of bird wing on lower right side of shank. Edge of brake thoroughly flattened and smoothed; traces of continued use.

24. Single fragment of bowl.
D. bowl 2.7 cm, p.H. bowl 2.3 cm. Red clay. Bowl decorated with vertical ribs separated by cogwheel impressions; pronounced keel.

25. Single fragment of bowl.
D. bowl 3.3 cm, p.H. bowl 3.5 cm. Brown clay. Chrysanthemum-shaped, rounded, fluted, with cogwheel impressions between flutes; pronounced keel.

26. Fragmentary pipe: half of bowl missing, keel missing.
L. 5.1 cm, D. bowl 3.9 cm, H. bowl 3.0 cm, D. shank 2.7 cm. Fragmented large pipe of brown clay, polished; *tahta-chibouk* style. Missing keel and half of bowl. Segmented bowl and shank. Segments on bowl separated by double grooves, notched oval stamp at top of each segment. Vertical rim set off from bowl by row of tip-down palmettes; rim decorated with similar stamp but tip-up to rim's edge grouped in three in one row. Shank at acute angle to bowl. Near shank, three *nishan* stamps in circular segment each vertically arranged on right side of bowl.

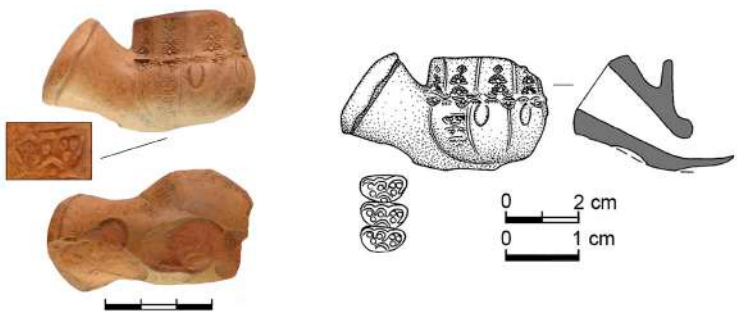

27. Fragmentary pipe: piece of rim missing, chipped bowl.
L. 6.1 cm, D. bowl 3.9 cm, H. bowl 2.9 cm, D. shank 2.8 cm. Large pipe of brown clay, polished; of *tahta-chibouk* style. Pronounced ribbed keel; shank at acute angle to bowl. Fluted bowl and shank; flutes on bowl separated by double grooves. Vertical rim set off from bowl by row of tip-down palmettes; rim decorated with similar stamp but tip-up to rim's edge grouped in two in one row. Two *nishan* stamps in circular segment each arranged vertically on lower right side of shank.

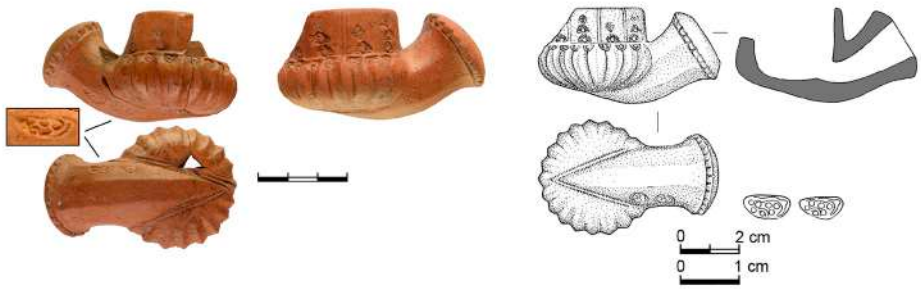

28. Single bowl fragment.
Size: 3.5 x 2.7 x 1.0 cm. Fragment of faceted bowl of brown clay pipe, *tahta-chibouk* style. Facets on rim decorated with palmettes grouped in three. *Nishan* stamp partially preserved in one facet.

29. Fragmentary pipe: most of shank missing.
P.L. 3.5 cm, D. bowl 2.6 cm, D. rim 3.2, H. bowl 3.7 cm. Red clay, red engobe; tulip-shaped bowl. Pronounced keel outlined by groove; undecorated bowl; shallow groove around rim.

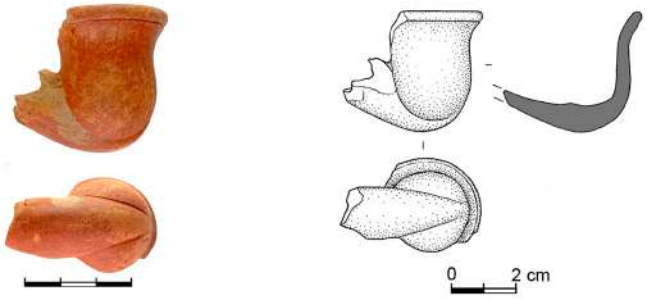

30. Single bowl fragment.
D. bowl 2.3 cm, p.H. 3.1 cm. Red clay, engobe. Shallow keel; slightly flattened lower part of bowl; bowl decorated with ribs separated by cogwheel impressions.

31. Complete pipe.
L. 4.1 cm, D. bowl 2.2 cm, H. bowl 3.3 cm, D. rim 2.0 cm, D. shank 1.8 cm. Brown clay, traces of red engobe. Flattened lower part of cylindrical bowl; cylindrical rim; pronounced keel outlined by cogwheel impression. Rim set off from bowl by relief band. Shank at acute angle to bowl, flares to swollen shank end.

32. Partially preserved bowl.
D. bowl 2.1 cm, H. bowl 3.1 cm. Brown clay pipe. Flattened lower part of bowl; cylindrical bowl and rim; pronounced keel outlined by cogwheel impression. Rim set off from bowl by relief band. Shank at acute angle to bowl, undecorated. Partially preserved flower stamp above relief band on bowl.

33. Fragmentary pipe: partially preserved bowl, missing rim.
P.L. 4.6 cm, D. bowl 2.5 cm, p.H. bowl 2.5 cm, D. shank 2.0 cm. Broken bowl with shank. Brown clay. Swollen shank end set off from shank by groove, and decorated with cogwheel impression on outer edge. Shallow keel outlined by triple parallel lines of cogwheel impressions. Two stamps on lower right side of shank: round stamp with five-petal flower in it, and stamp in shape of bird wing.

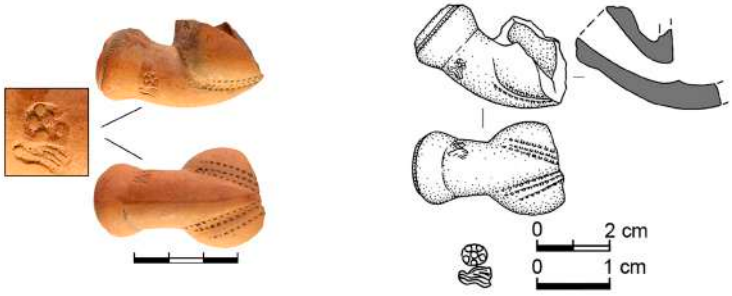

34. Fragmentary pipe: shank and most part of rim missing.
D. bowl 2.4 cm, H. bowl 2.0 cm. Brown clay. Rounded bowl, flattened lower part. Shallow keel outlined by cogwheel impressions. Rim set of from bowl by cogwheel impression. Edge of break thoroughly flattened and smoothed for continued use.

35. Single fragment of bowl.
D. bowl 3.0 cm, p.H. 2.7 cm. Brown clay. Pronounced keel outlined by cogwheel impressions; bowl fragment decorated with point-ended flutes separated by cogwheel impressions, and impressions of triangular stamp between pointed ends of flutes.

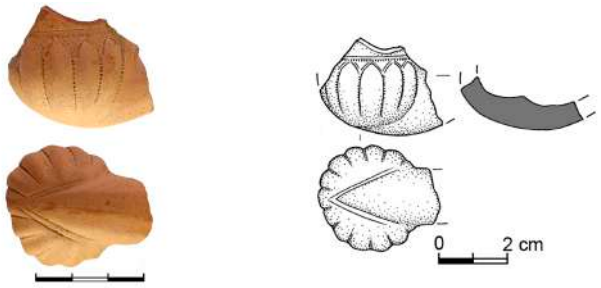

36. Fragmentary pipe: preserved shank and partially preserved bowl.
P.L. 3.5 cm, D. bowl 2.4 cm, p.H. bowl 1.6 cm, D. shank 1.5 cm. Light gray clay, red engobe. Shank slightly flares to end decorated with cogwheel impression and groove around. Pronounced keel outlined by cogwheel impression and groove.

37. Fragmentary pipe: piece of rim missing.
L. 6.0 cm, D. bowl 3.3 cm, H. bowl 4.1 cm, D. shank 2.3 cm. Brown clay. Pronounced keel; bowl decorated with vertical flutes separated by vertical cogwheel impressions; impressions of floral stamp with curls on rim. Shank at acute angle to bowl, shank end decorated with one row of notches. Pipe use-darkened at rim.

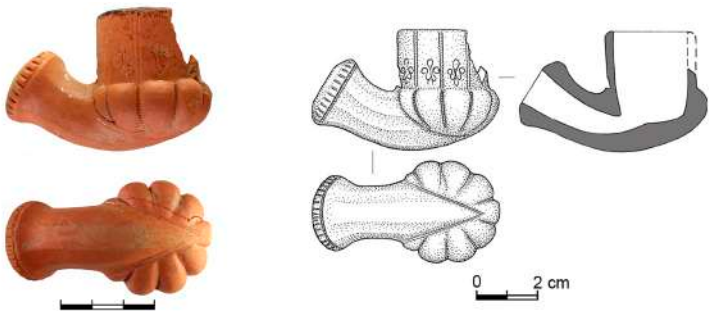

38. Fragmentary pipe: missing most of rim and shank
D. bowl 2.5 cm, p.H. bowl 3.3 cm. Brown clay; tulip-shaped bowl; pronounced keel. Pointed flutes separated by vertical cogwheel impressions topped with impressions of flower stamp. Rim set off from bowl by double horizontal cogwheel impressions.

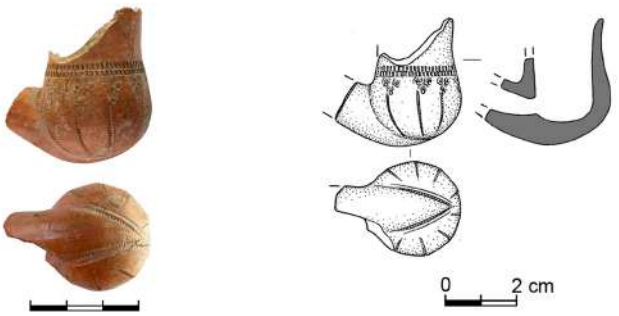

39. Fragmentary pipe: partially preserved bowl and rim.
D. bowl 3.2 cm, H. bowl 3.6 cm. Brown clay, engobe, polished. Lower part of bowl flattened and rounded; pronounced keel outlined by double grooves. Vertical rim set off from bowl by horizontal relief band framed by two grooves; on rim, vertical polished stripes.

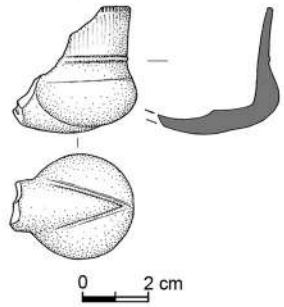

40. Fragmentary pipe: partially preserved bow, most of shank and rim missing.
D. bowl 2.3 cm, p.H. bowl 3.6 cm. Red clay, red engobe. Shallow keel outlined by double cogwheel impression; cylindrical lower part of bowl; vertical rim.

41. Fragmentary pipe: partially preserved bowl and shank.
D. bowl 2.3 cm, p.H. 1.8 cm. Red clay, red engobe. Shallow keel outlined by double cogwheel impressions; rounded lower part of bowl.

42. Fragmentary pipe: partially preserved shank.
P.L. shank 4.5 cm, D. shank 2.0 cm, D. wrath 2.9 cm. Red clay, red engobe. Wide, high faceted wreath; double grooves around middle of shank. Round stamp with Arabic script on bottom left side.

43. Fragmentary pipe: partially preserved bowl and rim.
H. 3.0 cm, D. bowl 3.9 cm, D. rim 3.1 cm. Brown clay, polished; *tahta-chibouk* style. Hemispherical faceted bowl; faceted vertical rim; pronounced keel. Facets of bowl and rim separated by double grooves. Triangle palmette in rim facets, three in each. *Nishan* stamps on right bottom side of shank below and on lower part of bowl.

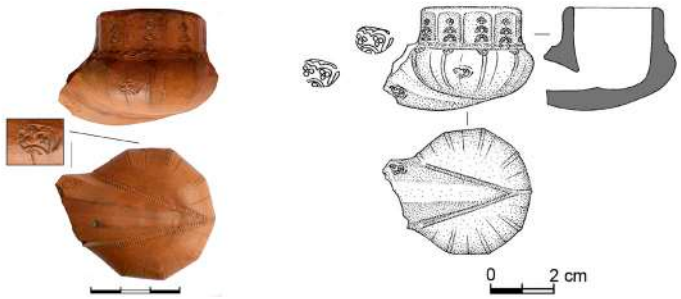

44. Fragmentary pipe: partially preserved shank, rim missing,
L. 4.2 cm, D. bowl 2.4 cm, p.H. bowl 2.2 cm, D. shank 1.5 cm. Brown clay. Shallow keel outlined by triple cogwheel impression. Rounded bowl slightly flattened at bottom; short shank with smooth swollen shank end. Stamp in shape of bird wing on lower right side of shank.

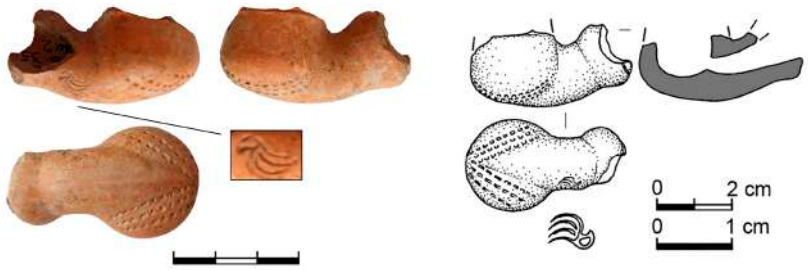

45. Fragmentary pipe: partially preserved shank, rim missing.
L. 4.0 cm, p.H. 2.3 cm, D. bowl 2.4 cm, D. shank 1.4 cm. Brown clay, traces of red engobe. Shallow keel outlined by double cogwheel impressions. Rounded bowl slightly flattened at bottom, decorated with vertical cogwheel impressions; short shank with smooth wreath.

46. Fragmentary pipe: piece missing from bowl, rim missing.
P.L. 5.1 cm, D. bowl 3.7 cm, p.H. bowl 2.5 cm, D. shank 2.5 cm. Brown clay, *tahta-chibouk* style. Pronounced triangular keel outlined by double cogwheel impressions. Faceted bowl decorated with x-shaped stamp in facets; stamps in shape of half of flower at joint of bowl to rim; wide faceted shank with convex scalloped termination. Double stamp *nishan* on lower right side of shank.

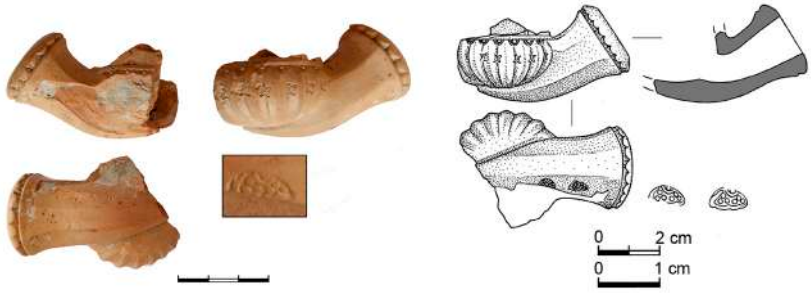

47. Fragmentary pipe: partially preserved bowl.
D. bowl 2.6 cm, p.L. bowl 2.4 cm. Beige clay, red engobe; chrysanthemum-shaped. Pronounced keel outlined by double grooves and cogwheel impression. Fluted bowl, with cogwheel impression between pointed flutes each decorated with tip-down palmette.

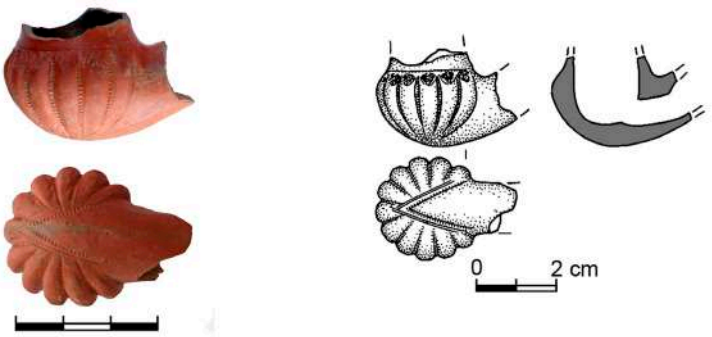

48. Fragmentary pipe: partially preserved bowl and rim.
L. 3.9 cm, D. bowl 2.4 cm, H. bowl 3.3 cm, D. shank 1.7 cm. Brown clay. Shallow keel outlined by double cogwheel impressions. Cylindrical bowl and rim; bowl slightly flattened at bottom. Short shank with smooth wreath and cogwheel impression below wreath. Stamp in shape of bird wing on lower right side of shank.

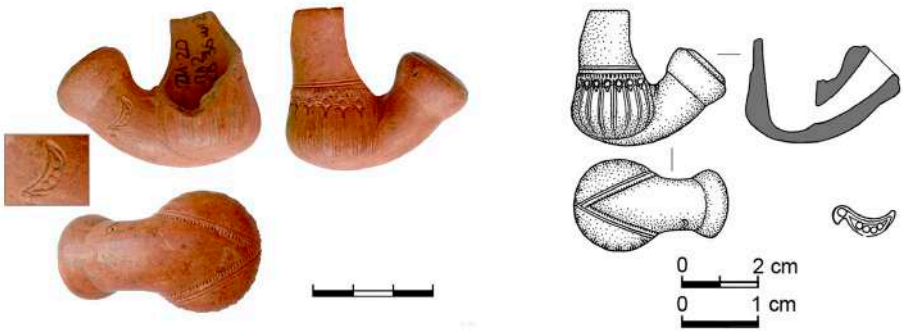

49. Fragmentary pipe: partially preserved shank end, rim missing.
L. 4.1 cm, D. bowl 2.2 cm, p.H. bowl 2.9 cm, D. shank 1.7 cm. Brown clay. Shallow keel outlined by double cogwheel impressions. Cylindrical bowl and rim; bowl slightly flattened at bottom. Short shank with smooth wreath and cogwheel impression below wreath. Stamp in shape of bird wing on lower right side of shank.

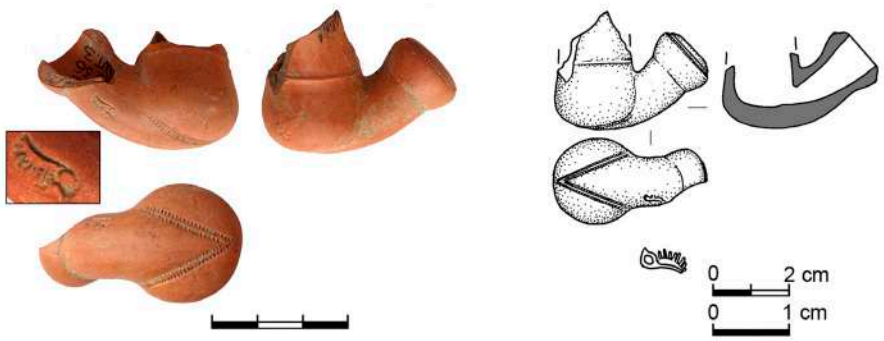

50. Fragmentary pipe: missing part of shank and rim.
P.H. 3.5 cm D. bowl 2.3 cm, D. rim 2.2 cm. Brown clay, red engobe. Shallow keel outlined by double cogwheel impression. Cylindrical bowl; slightly flaring rim. Round stamp with Arabic script on lower part of shank.

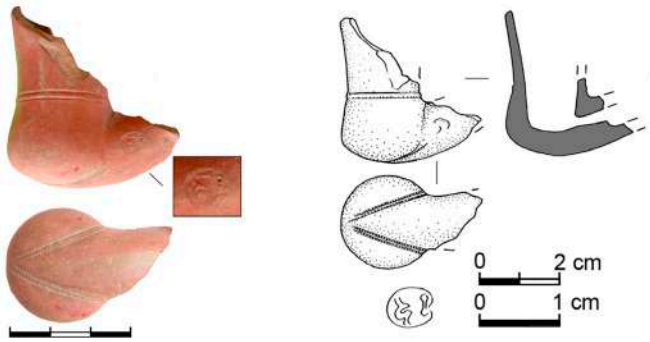

51. Single fragment of shank.
P.L. shank 3.5 cm, D. shank 2.3 cm. Brown clay, polished. Shank end decorated with pointed palmettes separated by grooves, and triangular stamps in space between palmettes' ends; smooth shank termination.

52. Fragmentary pipe: missing rim and piece of shank end.
L. 4.1 cm, D. bowl 2.5 cm, p.H. bowl 1.9 cm. Red clay; chrysanthemum-shaped. Pronounced keel. Slightly condensed fluted bowl; shank slightly flares to end, decorated with cogwheel impression around outer edge.

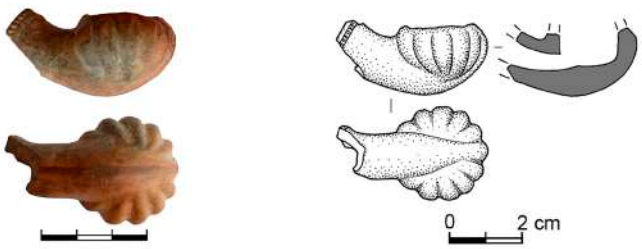

53. Fragmentary pipe: most of shank missing, piece of rim missing.
H. 3.1 cm, D. bowl 2.3 cm, D. rim 2.1 cm. Red clay. Tulip-shaped bowl on flat round foot beneath base decorated with stamped rosette. Flat foot protrusions similar to flat foot located on both sides of bowl. On opposite site of bowl, rectangular protrusion fringed with cogwheel impressions and three concentric circles above it. Two lines of parallel cogwheel impressions around rim, close to its end.

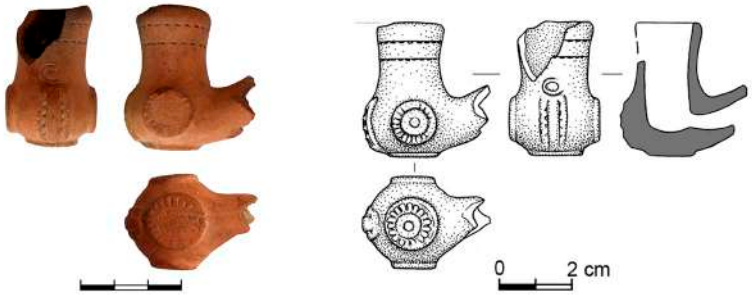

Bibliography

Batchvarov 2014: K. Batchvarov, Clay Pipes and Smoking Paraphernalia from the Kitten Shipwreck, a Nineteenth-Century Black Sea Merchantman. International Journal of Historical Archaeology 18:1, 2014, 1-19.

Hayes 1992: J.W. Hayes, Excavations at Saraçhane in Istanbul. The Pottery. Vol. 2 (Princeton University Press and Dumbarton Oaks Research Library and Collection 1992).

Lane 1957: A. Lane, Later Islamic Pottery (London 1957).

Peyssonel 1787: C.C. de Peyssonel, Traité sur le commerce de la Mer Noire, 1887, tome 1 (Paris: Chez Chuchet 1787).

Robinson 1985: R. Robinson, Tobacco pipes of Corinth and of Athenian Agora. Hesperia 54/2, april-june, 1985.

Vincenz 2014: A. de Vincenz, Marks on the pipes. In: S. Gelichi, L. Sabbionesi, Bere e fumare ai confini dell'impero. Caffè e tabacco a Stari Bar nel period ottomano (Firenze: All'Insegna del Giglio 2014), 71-87.

Vincenz 2016: A. de Vincenz. Chibouk tobacco pipes – secrets and riddles of the Ottoman past. In: Arise, Walk Through the Land. Studies in the Archaeology and History of the Land of Israel in Memory of Yizhar Hirschfeld on the Tenth Anniversary of his Demise (Jerusalem: Old City Press 2016), 111-120.

Айбабина, Бочаров 1998: Е.А. Айбабина, С.Г. Бочаров, Керамические подсвечники и светильники XV-XVIII веков из Каффы. В сб.: (Отв. ред. М.И. Золотарев) Херсонесский сборник, вып. IX (Севастополь 1998), 195-210.

Волков 1992: И.В. Волков, Керамика Азова XIV-XVIII вв. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук (Москва 1992).

Волков 2005: И.В. Волков, Крепость Лютик – Сед-Ислам (предварительное сообщение и керамический комплекс). В сб.: (Ред. С.Г. Бочаров, В.Л. Мыц) Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X-XVIII вв. (Киев: Издательский дом «Стилос» 2005), 482-490.

Волков 2006: И.В. Волков Закрытый комплекс турецкого времени из Азова. В сб.: (Отв. ред. В.Я. Кияшко) Историко-археологические исследования в г. Азове и на Нижнем Дону в 2001 г., вып. 21 (Азов: изд-во АМЗ 2006), 473-497.

Волков, Новикова 1996: И.В. Волков, Г.Л. Новикова, Красноглиняные «турецкие» курительные трубки в собрании Музея истории города Москвы. В сб.: Археологические памятники Москвы и Подмосковья (Москва 1996), 134-152.

Горошников 2016: А.А. Горошников, Отчет об охранных археологических раскопках, проведенных на объекте культурного наследия поселении «Волна 12» в Темрюкском районе Краснодарского края в 2015 году (Краснодар 2016). Архив ИА РАН.

Ибрагимова 2013: А. Ибрагимова, Бахчисарайский ханский дворец XVI-XVIII вв. (Симферополь 2013).

Каргин 2016: Ю.Ю. Каргин, Казаки-некрасовцы на правобережье Старой Кубани (по материалам охранных раскопок поселения Белое Юго-Восточное в 2014 г.). Материалы по археологии и истории античного и средневекового Крыма, 8, 2016, 93-191.

Куликов, Бейлин 2011: А.В. Куликов, Д.В. Бейлин, Отчет об археологических исследованиях в крепости Ени-Кале в 2009 году (Симферополь-Керчь 2011). Архив ИА РАН.

Миллер 1972: Ю. Миллер Художественная керамика Турции (Ленинград 1972).

Науменко, Герцен, Ганцев 2020: В.Е. Науменко, А.Г. Герцен, В.К. Ганцев, Архитектурно-археологические исследования Бахчисарайского ханского дворца в 2018-2019 годах. Основные итоги проекта. В сб.: История и археология Крыма. Материалы научно-практической конференции по итогам полевого археологического сезона 2019 года на Крымском полуострове, посвященной 100-летию академической археологии России, XIII (Симферополь 2020), 315-327.

Недомолкина, Недомолкина 2003: Н.Г. Недомолкина, В.В. Недомолкина, Красноглиняные «турецкие» курительные трубки с территории города Вологды. В сб.: Краеведческий альманах, 4 (Вологда 2003), 14-21.

Сатурин 2018: А.А. Сатурин, «Турецкие» глиняные трубки из собрания Костромского музея-заповедника: каталог (Кострома 2018).

Федорова, Ткаченко, Федоров 2015: Л.И. Федорова, В.А. Ткаченко, В.В. Федоров, Местные особенности бытования глиняных курительных трубок в Калуге и окрестностях. В сб.: Археология Подмосковья: Материалы научного семинара, 11 (Москва 2015), 539-545.

Descoperiri din perioada osmană în cadrul săpăturilor de pe teritoriul sanatoriului „Diluch" din or. Anapa

Cuvinte-cheie: cetatea Anapa, lulea, aftabă, faianţă, ceramică, perioada osmană.

Rezumat: Articolul reprezintă o trecere în revistă a descoperirilor epocii osmane, recuperate în cadrul săpăturilor anului 2020 de pe teritoriul cetăţii Anapa şi reprezentate de o cantitate semnificativă de lulele, ceşti din faianţă pentru cafea, fragmente de sfeşnice, de *aftabe* şi de mangal pentru cărbuni. Este descrisă diversitatea tipologică a lulelelor şi a ştampilelor de pe ele, a artefactelor din faianţă, inclusiv a celor marcate de semnele meşterilor. O atenţie aparte este acordată grupului de obiecte din ceramică, cunoscute ca „ligheane cu picioruşe". În general, colecţia de obiecte reprezintă un complex foarte interesant de descoperiri, întrucât cetatea s-a aflat în subordonarea osmană doar 46 de ani. Asemenea complexe, datate în termeni reduşi, sunt deosebit de informative şi importante pentru precizarea cronologiei obiectelor din ceramică, inclusiv a lulelelor, a căror datare nu este elaborată suficient de fracţionat. Stratul perturbat de construcţiile contemporane şi de cele anterioare nu poate fi numit complex închis, însă e prea puţin posibil ca, după ce cetatea a trecut în stăpânirea Rusiei, acolo să fi continuat a fi introdus material tipic osman.

Lista ilustraţiilor:

Fig.1. Locul săpăturilor din anul 2020 în pansionatul „Diluch" pe teritoriul cetăţii Anapa.

Fig.2. 1-4 - Lulele ornamentate copios; 5-8 - lulele şlefuite în locul frângerii; 9-23 - modele de ştampile pe lulele.

Fig. 3. 1-7. Ligheane pe picioruşe (mangaluri); 8, 9 - fragmente de sfeşnice; 11, 12 - ciocuri de *aftabe*; 13 - *aftaba*; 14, 16 - farfurii din faianţă; 15, 17, 18-20 - fragmente din ceşti de faianţă pentru cafea.

Находки османского периода из раскопок на территории санатория «Дилуч» в г. Анапа

Ключевые слова: крепость Анапа, курительная трубка, афтаба, фаянс, керамика, османский период.

Резюме: Статья посвящена обзору находок османского времени из раскопок 2020 года на территории крепости Анапа. К ним относится значительное количество курительных трубок, фаянсовые кофейные чашечки, фрагменты подсвечников, *афтаб* и жаровен для углей. Описано типологическое разнообразие курительных трубок и клейм на них, фаянсовых изделий, в том числе отмеченных знаками мастеров. Отдельное внимание уделено группе керамических изделий, известных как «тазы на ножках». В целом коллекция предметов представляет собой очень интересный комплекс находок, поскольку крепость просуществовала в османском подчинении всего 46 лет. Подобные, узко датирующиеся комплексы, представляются чрезвычайно информативными и важными для уточнения хронологии керамических изделий, в том числе и курительных трубок, хронология которых разработана недостаточно дробно. Слой, нарушенный современным и более ранним строительством, невозможно назвать закрытым комплексом, однако, маловероятно, чтобы после того, как крепость отошла к России, туда продолжал поступать типичный османский материал.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Место раскопок 2020 г. в пансионате «Дилуч» на территории крепости Анапа.

Рис. 2. 1-4 - Богато декорированные курительные трубки; 5-8 - трубки с заполированным местом слома; 9-23 - образцы штампов на трубках.

Рис. 3. 1-7 - Тазы на ножках (жаровни); 8, 9 - фрагменты подсвечников; 11, 12 - носики *афтаб*; 13 - *афтаба*; 14, 16 - фаянсовые тарелки; 15, 17, 18-20 - фрагменты фаянсовых кофейных чашек.

24.05.2021

Olga Kladchenko, the Southern Scientific Centre of the Russian Academy of Sciences, Chekhov St., 41, 344006 Rostov-on-Don, Russian Federation, https://orcid.org/0000-0002-7526-1307, e-mail: kladchenko.olga@mail.ru

MAZILII, RUPTAŞII ŞI RUPTELE ÎN PRINCIPATUL MOLDOVEI (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea)

Valentin Tomuleț

Cuvinte-cheie: Principatul Moldovei, Imperiul Rus, mazili, ruptaşi, recensământ, privilegiaţi.

Formularea problemei

Despre istoria anumitor categorii sociale ale populaţiei din Principatul Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea, în special a ţărănimii, s-a scris în repetate rânduri – atât în România, cât şi în Republica Moldova. În pofida acestui fapt, unele aspecte ale temei au rămas necercetate, altele au fost trecute conştient cu vederea, altele poartă un caracter unilateral şi tendenţios, încât necesită o nouă abordare.

Dintre stările sociale privilegiate ale societăţii au rămas în afara cercetării cele intermediare – *mazilii*, *ruptaşii* şi *ruptele*. Necesitatea studierii în continuare a unei asemenea tematici este dictată de faptul că numai o cunoaştere profundă a tuturor categoriilor sociale ale populaţiei şi a poziţiei pe care au avut-o autorităţile statale faţă de sus-numitele stări permite cercetătorului să pătrundă în logica lor internă şi în sistemul ierarhizat al instituţiilor. Totodată, o cunoaştere detaliată a istoriei categoriilor sociale din Principatul Moldovei, în special a celor *privilegiate*, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea, ne oferă posibilitatea să înţelegem acele schimbări care au survenit în Basarabia după anexarea ei la Imperiul Rus, să subliniem în mod convingător unitatea de structură şi de dezvoltare istorică, moştenită din Principatul Moldovei (cel puţin, în prima jumătate de secol) şi să evidenţiem acele schimbări structurale care au parvenit pe parcurs în cadrul acestor categorii sociale sub regimul de dominaţie ţaristă.

Şi încă. Prin abordarea acestei teme, ne-am străduit să trezim interesul celor de astăzi, dar poate şi celor de mâine – atât din mediul rural, cât şi din cel urban, unii plecaţi, pribegi prin lume, iar alţii rămaşi – pentru destinul satului basarabean şi oamenii lui, pentru istoria moşilor şi strămoşilor lor, care au fost cândva „talpa" ţării, clasa de mijloc a ţărănimii – mazilii, răzeşii şi ruptaşii, ca să nu se piardă identitatea lor socială şi etnică.

Mazilii. În Ţările Române, noţiunea de ***mazil*** avea două sensuri: **1.** boier (dregător) înlocuit (mazilit) din dregătorie, care păstra toată viaţa titlul dregătoriei, precedat de particula *biv*. Totuşi, o parte din boierii maziliţi continuau să facă parte din anturajul domnului şi chiar din alaiul domnesc. **2.** Înmulţindu-se şi căzând „la sărăcie", mazilii au devenit o categorie socială care păstra amintirea boieriei; era mai numeroasă decât boierimea în slujbă şi lupta împotriva declasării prin jalbe pentru păstrarea privilegiilor de altădată, prin intrarea în oaste, fiind comandaţi de un „serdar de mazili" (Instituţii 1988, 285).

Autorii *Dicţionarului de Istorie*, editat la Chişinău în 2007 (Demir Dragnev, Alexei Agachi ş.a.), scriu că mazilii prezentau o „[...] categorie socială, formată după reforma lui Constantin Mavrocordat din 1741, care prevedea acordarea titlului de mazil descendenţilor din boieri de gradul al treilea. Mazilii erau antrenaţi de către administraţia locală în executarea anumitor funcţii administrativ-poliţieneşti ocazionale, plăteau la vistierie un impozit stabil pentru fiecare gospodărie, numit *dajdia mazilească*" (Dicţionar 2007, 250).

Petre Strihan, autorul comentariului articolului ***mazil*** din dicţionarul *Instituţii feudale din Ţările Române*, prezintă mai multe opinii şi înţelesuri ale acestui termen: în secolele XVIII-XIX,

[1] Articol realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.0807.36 „Evoluţia istorică a Moldovei din antichitate până în epoca modernă în contextul civilizaţiei europene. Basarabia în cadrul Imperiului Rus. Sinteză academică, studii, documente şi materiale". Partea I.

mazilii au constituit „o breaslă a boiernaşilor mazili", „treapta cea mai de jos a nobilimii" (istoricul Ion Nistor, 1876-1962); o „nobilime mică" (Regulamentele Organice); o stare socială analogă cu şleahta poloneză (lingvistul şi filologul român Alexe Procopovici, 1884-1946); o „stare mazilească", ultima după „starea boierească, negustorească, bisericească", o categorie care figura după boieri, dar înaintea poporului în adunările de stări (juristul român Valentin Georgescu, 1908-1995) (Instituţii 1988, 285).

Cercetătorii ieşeni Dumitru Vitcu şi Gabriel Bădărău, în glosarul la *Regulamentul Organic al Moldovei*, publicat în 2004, definesc mazilii ca pe o categorie de ţărani privilegiaţi, descendenţi din boieri vechi (Regulamentul 2004, 602).

Şi cunoscutul istoric şi demograf P.G. Dimitriu (Dmitriev) (1925-1996), analizând recensămintele populaţiei Moldovei din 1772-1773, 1774 şi 1803, interpretează mazilii drept persoane ce aparţin categoriilor sociale privilegiate ale populaţiei. Ei beneficiau de următoarele privilegii: ***a)*** plăteau birul individual, fixat în mărime moderată comparativ cu birnicii; ***b)*** beneficiau de unele înlesniri la plata impozitului pe avere; ***c)*** nu erau supuşi judecăţii şi pedepselor de către ispravnici, dar numai de domn sau de către Divan; ***d)*** aveau dreptul de a deţine oameni de curte şi slugi, care erau scutiţi de prestaţiile de stat. Mazilii aveau şi unele îndatoriri. Prin dispoziţia Divanului şi a Domnului, erau impuşi să îndeplinească un şir de obligaţii, legate de strângerea impozitelor, îndeplinirea de către ţărani a prestaţiilor de stat, participau la hotărnicia moşiilor şi la reglementarea conflictelor care apăreau între ţărani (Дмитриев 1973, 152).

Editorii statisticii populaţiei Ţării Moldovei din 1808, Tudor Ciobanu, Teodor Candu şi Eugen Cernenchi, califică mazilii ca pe o categorie de contribuabili, dintr-o stare socială privilegiată din Moldova, constituită din urmaşi de boieri, rămaşi fără dregătorie; plăteau dajdia individual şi îndeplineau unele dispoziţii administrative la nivel de ţinut (Populaţia 2019, 420).

Referindu-se la moşneni, răzeşi şi la rolul însemnat jucat de ei în decursul evului mediu românesc, Octav-George Lecca concluziona că aceştia au fost faţă de boieri ca vasalii faţă de seniori. Liberi pe moşia lor, dobândită prin recompense domneşti pentru vitejie sau servicii, moşnenii părăseau câmpul, ca să meargă la război *(hommes d'armes)*. Din rândurile lor au făcut parte şi mazilii, adică boieri decăzuţi din stăpânirile şi demnităţile lor. Acestora li se mai spunea *boiernaşi* şi *boieri vechi*, zişi *de neam* (Lecca 1899, 29-30)[2].

În secolul al XVII-lea, numele de *mazil* îl purtau numai boierii care aveau funcţii, pe când în secolul al XVIII-lea nu toţi mazilii au putut să-şi dovedească boieria (care erau în funcţii). În plus, în această perioadă, mazilii se înmulţesc, cresc la număr şi datorită faptului că mulţi ţărani şi orăşeni erau „unşi" ca mazili de către funcţionarii înalţi ori de către boierii de la ţară pentru serviciile făcute. L.T. Boga constată că din această cauză, pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea, unii mazili caută slujbe mai mici, de *ocolaşi*, ori se ocupau cu „stâlpirea" moşiilor, ori iau parte la judecăţi, ori erau întrebuinţaţi în calitate de *zapcii* să controleze prin sate pe ţărani, dacă au semănat toată bucata de pământ ce li s-a dat, sau să controleze ce semănături au făcut toamna şi primăvara, pentru a le înregistra etc. Aceste slujbe, pe parcursul anilor, le-au acordat mazililor anumite înlesniri şi privilegii – atât în relaţii cu ispravnicul, cu pârcălabul, cât şi cu vistieria: ei puteau intra oricând la aceşti înalţi funcţionari, ca să stea de vorbă asupra nevoilor lor sau a sătenilor, erau scutiţi de plata birului, care-l plăteau numai ţăranii birnici etc. (Boga 1929, 2).

În timpurile mai vechi, mazilii erau cunoscuţi ca buni militari, aflaţi sub puterea serdarului şi folosiţi pentru a rezolva diverse probleme de ordin intern. Aurel V. Sava (1902-1954), în studiul introductiv al culegerii de documente dedicate târgului şi ţinutului Lăpuşnei, scrie că „sub puterea serdarului se afla o puternică forţă militară, alcătuită în special din mazilii celor trei ţinuturi. În veacul al XVII-lea, cronicele încep să vorbească de Orheieni, de Lăpuşneni şi de Soroceni ca de nişte grupări ostăşeşti cu individualitate bine determinată" (Documente 1937, XVII).

Constantin C. Giurescu (1901-1977), în monumentala sa lucrare dedicată Istoriei Românilor, caracterizând noţiunea de ***mazil***[3], scrie că urmaşii dregătorilor ţin la faptul că se trag din dregători: „[...] ei ţin la titlul de mazil, care se dă acestor scoborâ-

[2] În anul 1999, această lucrare, cu adnotări, completări şi desene de Mateiu Caragiale, în ediţie de Alexandru Condeescu, a fost retipărită de Fundaţia Culturală Libra şi Editura Muzeul Literaturii Române Bucureşti.

[3] Autorul scrie că prima menţiune documentară a termenului *mazil* datează cu anul 1601, când Mihai Viteazul, aflându-se pe câmpia Turdei, i-a poruncit căpitanului Gheorghe Raţ să ia, „[...] cătanele, pe Mârza cu mazilii şi pe Valoni, şi să înconjoare cetatea Făgăraşului, unde era deţinut fiul său Nicolae Pătraşcu" (Giurescu 1946, 718).

tori, fără dregătorii, ai foştilor demnitari. *Apariţia acestei categorii sociale a mazililor este un semn netăgăduit de importanţă tot mai mare pe care o ia dregătoria ca criteriu de noblețe*" (Giurescu 1946, 718). Autorul constată că mazilii „[...] aveau *o organizare militară*, asemene roşilor[4] şi curtenilor; ei reprezentau şi o elită *socială*. Până astăzi încă, în ciuda tuturor prefacerilor, titlul de mazil e un titlu de mândrie în satele răzăşeşti din Orhei, Soroca şi Lăpuşna" (Giurescu 1946, 718).

Ulterior, spre sfârşitul epocii fanariote, cu prilejul alcătuirii Condicii lui Caragea[5], se încearcă a defini diferite categorii de nobili, drept criteriu rămânând tot slujba domnească: se preciza însă că ***boieri*** erau cei numiţi *cu caftan domnesc* într-o dregătorie, iar ***boiernaşi*** – cei numiţi cu *carte domnească*; ***neamuri*** erau nu numai *fiii şi descendenţii fără caftane ai celor căftăniţi*, dar şi cei numiţi cu carte domnească în categoria aceasta[6].

Autorul constată că situaţia mazililor din Moldova, în diferite perioade de timp, a fost diferită – de la impuneri fiscale – la scutiri şi privilegii. Spre exemplu, în 1694, pe boierii mazili îi găsim plătind nu mai puţin de nouă dări, dintre care şase de caracter personal şi trei privind furnituri cerute de Poartă. Dintre acestea nouă, trei erau „îndoite", adică suma iniţială prevăzută în scriptele vistieriei se dublează, iar una „întreită" (Giurescu 1946, 713).

În primăvara anului 1700, Antioh Cantemir, aflat în prima sa domnie (1695-1700), aplicând sistemul „pecetluiturilor"[7], stabileşte, pe bază de „ruptă" sau înţelegere, suma globală pe care urma să o plătească fiecare contribuabil în categoria din care făcea parte, desfiinţând toate celelalte dări personale, procedând la o simplificare şi o stabilizare fiscală. Aşa va proceda ulterior şi Constantin Mavrocordat. Plata urma să se facă în patru sferturi, adică de patru ori pe an. Rezultatul acestei măsuri, cum scrie Constantin C. Giurescu, citând-ul pe Ion Neculce „...nu întârziară să se arate: *fugarii începuseră a se întoarce cine la locul său şi la moşia sa*" (Giurescu 1946, 647). Din nefericire, Antioh Cantemir fu mazilit, iar urmaşul său, Constantin Duca (septembrie 1700 – iunie 1703) nu-i respectă deciziile: „numărul *sferturilor* ajunse până la opt într-un an, iar mazilii fură îngreunaţi *cu dajdii grele şi dese*". Ca rezultat, cum scrie acelaşi Neculce, „oamenii începură a se spăriare şi a fugire" (Giurescu 1946, 647).

În Ţările Române, categoria socială a mazililor are o tangenţă directă cu dregătoria de *mare serdar* sau *serdar*. Constantin C. Giurescu scria că „spre sfârşitul domniei lui Şerban Cantacuzino, în 1688, o descriere a ţării şi curţii, făcută de călugărul catolic Del Monte, numeşte pe acest dregător *sărdarul de mazili*, întrucât era mai mare peste boierii care avuseseră dregătorii" (Giurescu 1946, 470). În Moldova, în secolul al XVIII-lea, *sărdarul de mazili* este întâlnit ca un dregător deosebit de serdar. În timpul primei domnii a lui Grigore al II-lea Ghica (1726-1733), acesta apare în cronica lui Amiraş alături de Iordachi sărdarul, având comanda Lăpuşnenilor, Orheienilor, Sorocenilor, în care îl întâlnim şi pe „Lupul sărdarul de mazili cu toţi mazilii" (Giurescu 1946, 647).

Domnii Moldovei au avut o atitudine diferită faţă de mazili. Nicolae Grigoraş constată: „De la urcarea pe tron, Dimitrie Cantemir (martie – aprilie 1693 şi 1710-1711) şi-a îndreptat atenţia asupra mazililor din care se trăgea neamul său. Mai întâi, le-a redus dajdia la jumătate, iar celor săraci – şi mai mult, iar pentru boieri a hotărât ca să nu mai plătească desetina, obligaţie fiscală introdusă de lacomul său înaintaş Mihail Racoviţă (de 5 ori domn al Moldovei, între 1703 şi 1741 şi de 2 ori domn al Ţării Româneşti, între 1730 şi 1744 – *V.T.*)" (Grigoraş 1973, 18).

Situaţia se schimbă în timpul celor de-a treia şi a patra domnii în Moldova ale lui Grigore al II-lea Ghica (1735-1741). Toate birurile şi dările erau strânse de ciocoi (strângători de biruri ai voievodului), „[...] iar boierii mazili nu aveau căutare şi rămăsese la sărăcie" (Giurescu 1946, 702).

---

[4] *Roşii* – curteni. În Ţările Române, în secolele XVI-XVII, curtenii s-au numit „roşii". Erau de origine boierească, deţineau proprietăţi funciare, ocupau dregătorii mărunte sau aspirau la o dregătorie superioară, erau militari, dar exercitau atribuţii mixte (civile şi militare), fiind, în general, subalterni ai unuia din marii dregători: spătărei, postelnicei, păhărnicei, armăşei etc. Ei constituiau unităţi de gardă ale domnului şi-l însoţeau la război (Instituţii 1988, 132).

[5] *Condica lui Caragea* – veche legiuire românească, în vigoare în Ţara Românească între 1817 şi 1832. Cuprindea şi unele dispoziţii de drept penal (pentru infracţiuni) şi dispoziţii de procedură penală.

[6] La redactarea finală a Condicii, definiţiile respective nu au fost incluse, însă ele au continuat să existe. Prin articolul 46 al Convenţiei de la Paris din 1858, categoriile sociale existente au fost lichidate, proclamând egalitatea tuturor cetăţenilor în faţa legii (Giurescu 1946, 719).

[7] *Pecetluituri (roşii) (pecetluiri cu ceară roşie)* – adeverinţele/certificatele personale eliberate contribuabililor din Moldova, impuşi la darea personală (birul) de Constantin Mavrocordat, sinonime cu „hârtiile" introduse de Gh. Duca (1668-1672; 1678-1683) şi amintite de Ion Neculce sub Antioh Cantemir. Se dădeau, de obicei, în satele unde îşi aveau reşedinţă birnicii (Instituţii 1988, 355).

Însă cele mai mari schimbări sunt făcute în timpul domniei lui Constantin Mavrocordat (1711-1769). Prin reforma din 1739, Constantin Mavrocordat împarte pe boieri sau dregători (termenii, cum constată Constantin C. Giurescu, au devenit sinonimi) în două mari categorii: ***I. Boieri mari sau veliți***, nouăsprezece la număr, de la *ban* până la *clucerul de arie* inclusiv, ai căror urmași se numeau *neamuri*, scutiți de orice dări pentru ei și feciorii lor (până la „boieria a treia"). ***II. Boierii de clasa a doua***, cuprinzând restul dregătorilor, ai căror urmași se numeau *mazili* (Giurescu 1946, 478), impuși la dajdii mai ușoare, după putința fiecăruia, au continuat să plătească *birul* fără cisluire, *desetina* – boierește, și nu țărănește, iar mai târziu au fost scutiți, ca și mazilii din Țara Românească, și de dijmărit și vinărici (Instituții 1988, 285; Giurescu 1946, 643).

Cercetătoarea Ela Cozma constată, pe bună dreptate, că, prin reforma agrară, Constantin Mavrocordat „i-a împărțit pe boieri, conform vechimii neamului și dregătoriei, în două categorii distincte: **boieri mari** (*veliți* – în Țara Românească și de *treapta întâi* – în Moldova) cu urmașii lor *(neamuri)*, scutiți în totalitate de dări, și **boieri mici** (numiți *mazili* în ambele Principate), scutiți de dijmărit, vinărit ș.a. contribuții, dar obligați să achite o dare personală" (Cozma 2017, 50).

Tot prin reforma lui Constantin Mavrocordat, mazilii sunt întâlniți în funcții de *judecători mari speciali*. Prin așezământul din 7/18 februarie 1740, în această funcție erau aleși boieri veliți mazili, pentru a examina „[...] pricini și împărți dreptate, primind, în schimb, leafă anuală dela vistierie". Alexandru Ipsilanti, în prima sa domnie din Țara Românească, în septembrie 1775, înființează, pentru judecarea pricinilor, patru „departamenturi", judecătorii fiind recrutați tot dintre *boierii mazili*, începând cu cei mari, din treapta întâi, pentru unul din departamente, și continuând cu ceilalți, pentru restul (Giurescu 1946, 536).

Nicolae Grigoraș precizează că, prin reforma fiscală a lui Constantin Mavrocordat, boierilor mazili de categoria a doua le-au fost reduse substanțial dările, iar preoții din toate mănăstirile au fost scutiți de „dajde" (Grigoraș 1976, 133-134). Celelalte categorii sociale, „atât casnicii, cât și holteii de vârstă, slujitori, păstori, argați, slugi boierești" și alții, „chiar de se vor numi mazili, negustorași, curteni, căpitani" sau „oameni streini așezați în țară, au ruptașii cămării, au vornicii și vătămanii, sau ce om sau suflet va fi" să-și ia „pecetea", adică fișa de impunere, și să fie cuprins „în foaia domnească de cislă". Deci cu „toții urmau să se puie la cisla satului și să-și ia peceți pe fețele lor, afară de boierii mazili și negustorii ce vor fi în foaia domnească pecetluită" (Grigoraș 1976, 137).

În plus, reforma fiscală presupunea desființarea dărilor multiple (unifică birul rumânilor, care era scăzut, cu cel al contribuabililor de rând, al birnicilor) și introducerea unei dări fixe pe cap de locuitor, care era plătibilă la patru termene anuale, dar scutindu-i pe boieri și clerul. Cei care au pierdut prin reforma fiscală au fost stăpânii rumânilor – dregătorii, mănăstirile și boierii de țară. Pentru a compensa această pierdere, Constantin Mavrocordat le-a permis boierilor celor mari să dispună de câte 50-60 de oameni de scuteală (*scutelnici,* adică locuitori care nu plăteau vistieriei), iar boierilor mazili – de câte 20, 15 sau de câte 5 scutelnici. Jupânesele mai sărace aveau dreptul de a dispune doar de 10 sau 15 scutelnici (Grigoraș 1976, 134).

Cercetătorii care s-au referit tangențial la această categorie socială constată că „condiția de mazil era ereditară". Caracterul ereditar al noțiunii de *mazil* s-a păstrat până în secolul al XIX-lea. Mazilii erau numai „cei care vor fi cu adevărat drept feciori de mazili și ruptași". Reieșind din considerentul că au fost multe cazuri de însușire abuzivă a acestei categorii sociale, după Alexandru Ipsilanti (1786-1788), s-au luat măsuri „să rămâie mazili și neamuri numai cei ce se trag din mazili și neamuri", iar cel care revendica statutul de mazil urma să demonstreze, cu mărturii și documente vechi, că este „drept fecior de mazil", iar vel-vistierul, în a cărui competență era examinarea acestor cazuri, după cercetarea documentelor, era în drept să-i așeze în tablele vistieriei „la rânduiala mazililor" (Instituții 1988, 285).

Spre exemplu, la 23 februarie 1807, Vistieria Țării Moldovei confirmă lui Ion, fiul lui Moisei Untilă, din satul Chiștelnița, ținutul Orhei, titlul de mazil, incluzându-l cu dajdia la Vistierie. În decizia semnată de Iordache Balș, vistiernic, Vasile Roset, vistiernic, Grigore Sturza, vistiernic, și căminarul Buhuș, se menționa că „[...] cercetându-să și adiverindu-să că este drept fecior numitului Moisăiu Untilă mazil și că nici într-un amestic di bir nu este cuprins, după mărturia mazililor ce au adus aice de față, carii au dat și zapis în Vistieria

după hotărărie hrisovului gospod, s-au așăzat în catastihul Vistierii la rânduiala mazililor cu trii lei la o dajde, banii Vistierii, pe cari bani are să de și rasura obicinuită câte cinsprizăci parali de leu" (Documente 2016a, 28-29). Același drept îl obține, la 23 februarie 1807, și Ștefan, fiul lui Manole Dodon, mazil din satul Isacova, ținutul Orhei (Documente 2016a, 29).

Cercetătorul Alexandru Furtună, care a analizat statutul și situația social-economică a mazililor din ținutul Iași, constată că toate cărțile de mazili aveau un conținut identic. Cererea de confirmare a statutului de mazil era confirmată de domnul Țării Moldovei, pe baza unor dovezi și mărturii care demonstrau că persoana în cauză se trage din mazili, după o cercetare prealabilă a marilor boieri. În cazul unui aviz favorabil, domnul aproba ca cei care solicitau de a fi incluși în această categorie socială să fie „așezați cu dajdia la catastihul mazililor". Solicitantul primea o „carte domnească", semnată de domn și de marele vistier.

Spre exemplu, cartea de mazil, eliberată de Grigorie Alexandru Ghica la 21 aprilie 1765, stipula: „Facem știre printr-această carte a domniii mele, de vreme ce prin cercetare ce s-au făcut de către dumnealor veliții boieri, ce-au fost rânduiți de domnie [...] pentru alegire mazililor Iftimie, brat lui Ion Pădure ot ținut Iași, s-au aflat că este neam de mazâl și după dovezi ce-au arătat, căzându-i-să a fi la rânduiala sa, s-au așăzat cu dajde la catastihul mazâlilor" (apud Furtună 2016, 18). Autorul aduce mai multe exemple de acest fel: la 21 aprilie 1765, în ținutul Iași, cărți de mazil au primit: Ioniță Porcescu; Ștefan Buze, vărul lui Sandul Râșca; căpitanii de mazili Ioniță Malcoci și Gheorghiță Bodrug. Ulterior, la „rânduiala" mazililor („Tabla vistieriei") au mai fost „așezați", tot în acest ținut: Ioniță, fiul lui Păladi Băltagu din satul Dumbrăvița (29 martie 1791); Vasile și Ioniță, fiii lui Ioniță Mihălaș (23 decembrie 1801); Grigore și fratele său Ștefan, feciorii lui Miron Potlog (23 decembrie 1801); Ioniță Uscatul împreună cu fiul său Nicolai (11 martie 1803); Neculai Pitoroagă, feciorul lui Ștefan Pitoroagă (20 mai 1803) etc. (Furtună 2016, 19).

Respectiv, asemenea cărți domnești erau eliberate și mazililor din alte ținuturi ale Moldovei. Spre exemplu, la 26 mai 1809, Vistieria Țării Moldovei confirmă statutul de mazil lui Săvindachi, fiul lui Vasile Bobeică, din satul Verejeni, ținutul Orhei, trecându-l la condica Vistieriei cu dajdie de 3 lei și răsură[8] de 15 parale (confirmat la 17 februarie 1837 și de Consiliul Regional al Basarabiei, prin eliberarea unui nou certificat, ce confirma statutul lui social) (Documente 2017, 689). La 8 iunie 1809, vistiernicul Iordache Roset, din numele Vistieriei Țării Moldovei, confirmă titlul de mazil lui Sava, feciorul lui Ioniți Culai, din satul Dănceni, ținutul Orhei, cu dajdia de 3 lei și 15 parale de leu răsură (Documente 2017, 728). Izvoarele de epocă conțin numeroase exemple de acest fel.

Cărțile de mazil confirmau nu doar statutul de mazil, dar concretizau și privilegiile de care beneficia această categorie socială. Spre exemplu, prin cartea domnească din 20 august 1803, Alexandru Moruzi acorda privilegii și scutiri de la diferite dări și prestații feciorilor lui Ursul Mole (care, la rândul său, a fost miluit de domnul Moldovei Alexandru Suțu, pin cartea domnească din 7 octombrie 1801) din ținutul Iași: Grigoraș, Ioniță, Andrei și Gheorghe, stipulându-se ca „[...] ei întru nimică să nu fii supărați, de asămine, și de către drăgătorii ținutului să nu să poată orândui la vreo poroncă, căci cându a fi trebuință să vă rândui de aice prin deosăbită carte gospod. Deosebit am mai făcut domnie me milă cu dânșii și la slijbile visterii rusumaturi[9], să aibă a scuti una sută stupi i sfini de desetină, doâ sute oi de goștină, una sută vedri vin de vădrărit. Aceste bucate, fiind drepte ali lor, să nu să supere întru nimică cu vreo cerire de plată, cum și pentru trii liudi, oameni străini, ce-și va pute găsi și aduci dintr-alte țări di piste hotar, pentru slujba casii lor, cari fiind adiveriți prin mărturie dregătorilor de margini, că sunt străini cu adivărat, să fie scutiți și apărați de tot birul visterii și de toate alte dări și angării, oricâte vor fi asupra altor lăcuitori birnici, aceștia întru nimic să nu fii supărați, rămâindu ca să poată căuta numai pentru trebuința casăi lor" (apud Furtună 2016, 20).

Din această carte domnească deducem că domnia nu doar îi scutea pe mazili de diferite dări și pre-

[8] *Răsură* – dare suplimentară, care exista în Moldova la începutul sec. al XIX-lea, din al cărei venit se plătea leafă slujbașilor publici. În 1804, doar birul și răsura au constituit 2676 mii de lei, sau 54 de lei pentru fiecare Curte (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 401, f. 3, 5; Instituții 1988, 402). Din alt izvor aflăm că *răsura* constituia „darea pentru leafa boierilor funcționari de cancelarie, ispravnicilor și funcționarilor locali" (ANRM, F. 5, inv. 3, d. 548, f. 130).

[9] *Rusumaturi* – ansamblul dărilor reale care reveneau domnului. La sfârșitul secolului al XVIII-lea ele erau alcătuite din desetină, vădrărit, goștină, vama și ocne (Instituții 1988, 417).

staţii şi atenţiona instituţiile ţinutale ca aceştia cu „nimic să nu fie supăraţi", dar preciza că, în caz de necesitate, mazilii vor fi supuşi în mod special anumitor obligaţiuni prin „cărţi domneşti/gospod", emise de Domnie. Prin această carte domnească se concretiza şi dreptul mazililor de a deţine până la 3 „oameni străini, pentru slujba caselor lor", statutul de străin fiind confirmat de către dregătorii de margine.

Documentele de epocă atestă diverse situaţii, când drepturile şi privilegiile mazililor, ca şi ale altor categorii privilegiate ale populaţiei, erau lezate de mai multe ori de căpeteniile lor – căpitanii de mazili sau administraţia ţinutală.

Ca rezultat, mazilii căutau să-şi apere drepturile şi privilegiile la Divanul Moldovei. Divanul, la rândul său, în scopul soluţionării acestor cazuri, se adresa către ispravnicii ţinuturilor, care urmau să le cerceteze la faţa locului şi să raporteze Divanului despre soluţionarea problemelor apărute. Un exemplu elocvent, în acest sens, este documentul din 13 iulie 1790, în care se concretiza că mazilul Ion Stavăr, din ţinutul Iaşi, „[...] viind aice au dat jalobă cătră Divan, arătând cum că având carte Divanului din trecutul an 1789 iuni(e) 22, ca să fii apărat de toate poroncile şi rânduielile ce vor fi, dum(neavoastră) nu-i ţineţi în samă cartea, ce-l rânduiţi şi pe dânsul, împreună cu alţi mazili, la toate poroncile şi havalelile[10] ce sunt. Pentru aceasta să scrii dum(itale), de iaste adevărat după cum au jăluit, fiindcă el este ertat pe capul lui de havalele şi i s-au ştersu numile şi din tagma vistieriei. Dum (neavoastră), urmând după carte de mai dinainte, ce ari dată la mână, să nu-l supăraţi la nici unile din poronci sau la havalelile, ce vor fi pe alţi mazili, dând poroncă şi zapciilor, ce-i veţi fi având rânduiţi spre împlinirea poroncilor, ca să nu-i pricinuiască întru nimică supărare" (apud Furtună 2016, 19). Izvoarele atestă mai multe cazuri de acest fel, când Domnia era nevoită să se repete sau să reconfirme privilegiile de care beneficia această categorie socială. Aceasta demonstrează că spre sfârşitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea scade treptat prestigiul statutului de mazil şi se observă tentativa administraţiei ţinutale, a căpitanilor de mazili, de a limita drepturile şi privilegiile lor.

La rândul lor, şi mazilii, alături de alte categorii privilegiate ale societăţii, erau folosiţi de Domnie pentru îndeplinirea anumitor porunci, pentru soluţionarea diferitor litigii de ordin economic, fiscal, hotărnicesc etc. În asemenea situaţii, cum constată Nicolae Grigoraş, „[...] domnii se adresau direct căpitanilor de mazili, pentru ca ei să pună la dispoziţia ispravnicilor numărul necesar de mazili. Deoarece operaţiile de percepere, impunere, reducere şi scutire de dări a mazililor ţineau de activitatea ispravnicilor şi fiindcă domnii nu luau nicio măsură fără consultarea acestora, dacă se numea un ispravnic nou, mazilii erau înştiinţaţi, cerându-li-se să-l asculte. Pe cei neascultători ispravnicul avea voie să-i puie în butuci şi să-i trimită la domnie, ca să fie pedepsiţi. Când era nevoie de serviciul mazililor, ca, de exemplu, la strângerea şi transportarea zaherelei[11], domnul scria mazililor să meargă la ispravnici şi, „după izvod", să-şi îndeplinească serviciul ce le revenea (Instituţii 1988, 21; Grigoraş 1977, 46-47).

În soluţionarea problemelor puse de Domnie, căpitanii de mazili comiteau deseori diferite abuzuri sau, cum constată unii cercetători, „făceau din slujba lor un mijloc de jefuire a populaţiei satelor" (Nicolau 1913, 195-196).

Elocventă în acest sens este dispoziţia din 1795, emisă de domnul Moldovei Mihail Suţu, prin care căpitanii de mazili erau avertizaţi şi chiar înlăturaţi de la îndeplinirea obligaţiunilor de serviciu. În dispoziţie se menţiona că de la un anumit timp căpitanii de mazili s-au obişnuit de a nu-şi mai îndeplini obligaţiunile, „[...] ci numai cât jăcuiesc pe mazili şi ruptaşi", cerând isprăvniciilor să se lipsească cu totul de serviciile lor, „[...] şi să nu se mai afle căpitani de mazili, nici dintre acei făcuţi până acum, nici de aici înainte să nu se mai facă, ci la poruncile cari vor fi să se săvârşească cu mazilii şi ruptaşii, însuşi ispravnicii să-i orânduiască păzându-le rândul cu bună dreptate şi ţiind condică pentru fiştecare mazil sau ruptaş, la ce poruncă s-au rânduit şi la ce vreme" (apud Furtună 2016, 21)[12].

[10] *Havalea* – orice contribuţie în numerar sau în produse, impusă Ţărilor Române de demnitarii turci (zaherea, cherestea, salahor etc.); nu se putea solicita sau percepe, principial, decât în virtutea unei porunci venind direct de la Poartă, în baza rapoartelor de necesitate, înaintate acolo de către demnitarii otomani locali (Instituţii 1988, 219). În Basarabia *havalea* constituia o prestaţie de stat – cărăuşia, încartiruirea, prestaţia pentru asigurarea calităţii drumurilor etc. (ANRM, F. 5, inv. 2, d. 28, f. 301).

[11] *Zaharea* – ansamblul mijloacelor de aprovizionare a oştirii otomane în campaniile militare, ce consta în cereale (în special orz şi grâu), făină, unt şi vite (cu excepţia porcilor, a căror carne era proscrisă de Coran) (Instituţii 1988, 517).

[12] În pofida acestui fapt, căpitanii de mazili au continuat să activeze în teritoriul dintre Prut şi Nistru şi după anexarea lui la Imperiul Rus, iar în Principatul Moldovei – până la adoptarea Regulamentului Organic.

Mazilii erau atraşi de cele mai multe ori în soluţionarea litigiilor de proprietate, în special a celor hotarnice. Spre exemplu, la 30 aprilie 1706 Antiohie Constantin Voievod/Cantemir (martie 1705 – iulie 1707) numeşte pe pârcălabul de Lăpuşna Bogos şi pe mazilul Panăş să examineze plângerea depusă de căpitanul Mihnea împotriva mai multor răzeşi, care i-au vândut, fără să fie proprietari, „o bucată de loc", numit Lunca Mare, din sus de Ruseşti, în Botna. Izvorul confirmă că, după această tranzacţie ilegală, „[...] s-au sculat unii din răzeş şi l-au scos pe Mihnea căpitanul dintr-această moşie", constatându-se că „[...] din toată moşia aceasta s-au aflat moşie dreaptă a vânzătorilor numai a patra parte, iar trei părţi s-au aflat a altor" (Documente 1937, 149). Un alt caz este cel din 27 iulie 1744, când Ioan Nicolae Voievod (Mavrocordat) (iulie 1743 - aprilie 1747) rânduieşte pe jitnicerul Vasilache Măzărache, mazilul Bogos, vornicul de poartă Tiron şi postelnicelul Ştefan Iamandi să hotărască moşiile Toporul şi Plopul din ţinutul Lăpuşnei, proprietăţi ale episcopiei Huşi. În dispoziţie se stipula: „[...] mergând acolo, să strângiţ pi toţi răzăşii şi împregiuraşii acelui loc, să luaţ sama cu amăruntul foarte cu bună dreptate, pe scrisori, cine ce vor arăta şi pe mărturii a oameni buni şi bătrâni de acolo şi precum să vă dovedi şi viţi afla mai cu dreptul să hotărâţ moşieli episcopii de înbe părţili şi să le stâlpiţi cu petre împregiur pi unde s-or cădea şi [...] să daţi şi mărturie încredinţată din seamne în seamne ca să li să facă şi de la Domnie Mea întăritură" (Documente 1937, 190). Prezintă interes şi cazul din 6 iulie 1757, când Scarlat Ghica Vodă (martie 1757 - august 1758) îi cerea vel-vornicului Vasile Ruset să rânduiască doi mazili, oameni de ispravă, să soluţioneze litigiul dintre biv-vel-ban Ioniţă Cantacuzino şi mănăstirea Hlince pentru moşiile Iurieştii şi Manoleştii din ţinutul Lăpuşnei (Documente 1937, 201-202).

Aceste exemple demonstrează, cu lux de amănunte, că mazilii se bucurau de autoritate, de stima şi încrederea Domniei, pe care, alături de alte categorii privilegiate, îi implica în judecarea diverselor litigii ce apăreau între diferiţi proprietari funciari.

Domnia şi alte instituţii administrative civile şi ecleziastice respectau şi ţineau cont de punctul de vedere şi poziţia mazililor în soluţionarea diferitor litigii care apăreau. Spre exemplu, la 25 iunie 1763, Dionisie, egumenul mănăstirii Căpriana, recunoaşte dreptul lui Lupul, feciorul lui Irimia logofătul şi proprietarul moşiei Băta din ţinutul Orhei, să-şi facă moară pe râul Bâc, ţinând cont de mărturiile câtorva „oameni buni mazili şi vornicei", care au confirmat că „[...] moşiile din Lăpuşna ci merg pân în apa Bâcului n-au vaduri di mori, ci numai moşiile di Orheiu" (Documente 1937, 204-205).

Şi în cazul stabilirii hotarelor proprietăţilor funciare din ţinutul Lăpuşna, ce aparţineau mănăstirii Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi (locul târgului Lăpuşnei – proprietate obţinută prin carte domnească, Boghiceni – moşie cumpărată de la răzeşi s.a.), prin dispoziţia din 1 iunie 1768 au fost numiţi Darie Donici, biv-vel-păharnic şi Dumitrache, vel-şătrar, pentru a hotărnici „[...] atâta locul târgului Lăpuşnii, cum şi alti hotară di pinpregiur ci s-au arătat". Însă aceştia din urmă, fiind ocupaţi cu alte treburi ale ţinutului, au decis să „[...] orânduiască pe un mazil din partea locului pe cine or socoti că esti om di isprav", împuternicindu-l din partea mănăstirii pe egumenul Anthim de la mănăstirea Sf. Arhanghel din Chişinău şi pe mazilul Simion Roade Dial să soluţioneze cazul (Documente 1937, 217-218). Mărturia hotarnică, semnată de paharnicul Darie Donici la 4 iulie 1774, atestă că la stabilirea hotarelor moşiilor enunţate *supra* au fost atraşi preoţi, răzeşi şi călăraşi din localităţile respective şi din satele limitrofe (preotul Ioan Boghian, fost răzeş din Boghiceni; răzeşul Grigore, fiul lui Istrati din Costeşti; răzeşul Danilă, fratele lui Istrati; Iovul, fratele lui Istrati Ciobotariul; Manole Gotcă, căpitan din Bujor, şi Constandin, fiul lui Gligoraş, călăraş din Borzeşti), consideraţi oameni înstăriţi şi de încredere (Documente 1937, 218). Deşi semnătura mazilului Simion Roade Dial nu figurează pe acest document, participarea lui în cadrul hotărniciei acestor localităţi este evidentă.

Şi în cazul hotărniciei moşiei Mânceşti ce aparţinea mitropoliei de Iaşi (nemulţumită de faptul că „[...] alţi răzăşi cari ar fi împresurând-o fără dreptati"), efectuate de mazilul hotarnic, căpitanul Ioan Popa, şi de negustorul Andrei Sârbu din Chişinău, în baza dispoziţiei domnului Moldovei Constantin Dumitru Moruzi (octombrie 1777 - mai 1782), însă împuterniciţi de serdarii Constantin Râşcanu, biv-vel-spătar, şi Darie Donici, biv-vel-păharnic, mazilii figurează alături de răzeşi. Semnătura pusă pe hotărnicia din 8 mai 1780 de mazilul hotarnic, căpitanul Ioan Popa, fiind prima în lista celor 12 semnatari, majoritatea din care erau răzeşi (Documente 1937, 233-

236), atestă importanţa acestei stări sociale în soluţionarea litigiilor hotarnice. Hotarul moşiei era alcătuit din 15 segmente, includea fiecare distanţă în parte şi număra 181 de funii[13] şi 25 de stânjeni[14], „iară stânjenii fac 6360" (Documente 1937, 234-236).

Un alt caz este cel din 26 martie 1785, când Alexandru Ioan Mavrocordat voievod (1785-1786) porunceşte ispravnicilor ţinutului Tutova să aleagă părţile de moşie din Mileşti, moştenite de Ilie Hermeziu de la vistierie, de cele ale răzeşilor, „[...] aducând de faţă pe toţi răzăşii acei moşii să cercetaţi cu amăruntul scrisorile ce vor fi având fiişticare parte şi de va fi având părţi într-acea moşie precum arată; de nu veţi pute nici unul din dum(ile) v(oastre) is(pravnici) <să> mergiţi, având trebile ţinut(u)lui, **să rânduiţi pe doi mazili** din parte dum(ilor)v(oastre) ca înpreună cu cămăraş(ul) Ioniţi Gafincu să margă la stare moşii şi după arătarea scrisorilor ce să vor dovedi drepte părţile lui Ilie Hermeziu, să le alegeţi şi măsurându-le cu stânj(en) în lung şi în curmeziş să le stâlpiţi cu pietri hotară înpregiur, după cari alegire şi hotărâtură ci vor faci să dea şi mărturie hotarnică, în cari să s(e) arati sumile stânj(enilor) i pietrile hotară pe la ce locuri s-au pus, şi iscălindu-să rânduiţii hotarnici la mărturie i toţi răzăşii şi alţi înpregiuraşi, apoi să o încredinţaţi şi cu al dum(ilor)v(oastre) iscăliturі, iar de va naşti pricină la hotărâ<r>i, atunce cu pietri hotară să nu stâlpască ci să daţi mărturie cu arătare pricinii pre larg la cari parte să va cădea şi cu zi de soroc să vie la Divan" (Amăriuţei, Bacumenco-Pîrnău 2015, 50).

Asemănător este şi cazul extras dintr-o carte de judecată, destul de voluminoasă după conţinut, datată cu 22 iulie 1792, ce descrie conflictul între biv-vel-spătarul Grigorasco Sturza (Sturzea) şi stolnicul Iordachi Crupenschi pentru o moşie, numită Tohatinel, de pe valea Tohatinului, din ţinutul Orhei, pe care spătarul Sturza o are în stăpânire cu numele de Dumeşti, iar stolnicul Crupenschi „[...] o trăgea supt numele a unei moşii a dumisale Budeşti, care iaste mai din gios tot pe aceeaşi numită vale cu pricina ca şi satul Dumeştii" (Documente 1937, 245). Vel-logofătul Ioan Canta, vornicii Iordache şi Constantin Greceanu aleşi judecători arbitri prin act de compromis de către vel-spătarul Grigorasco Sturza şi stolnicul Iordachi Crupenschi, examinând cazul şi găsind că „[...] alături cu Budeştii pe din sus mai fiind încă o hliză[15], stăpânită de nişte răzăşi, ce să numesc Popenceştii", cer serdarului „[...] să orânduiască mazili la starea locului să cetească carte de blăstăm întru auzul tuturor ca să arăte de câtă vreme au întrat acolo Popenceştii cu împresurare cum şi hotarăle moşiei pe unde au umblat din vechi şi de s-au numit moşiile aceste vr-odată Dumeşti precum au arătat Popenceştii şi de câtă vreme sau de s-au numit Budeşti, cum arată scrisorile spăt. Milu şi să trimită mărturie la divan ca să facă întăritură spat. Milu" (Documente 1937, 250).

Şi în acest din urmă caz, mazilii urmau se cerceteze la faţa locului litigiul, citind „carte de blăstăm", pentru a-i înfricoşa pe răzeşi să stabilească cu exactitate cui aparţinea moşia, pentru a prezenta informaţiile de rigoare Domniei, care urma să emită actul de confirmare (cartea domnească) în proprietate a moşiei.

Similar este şi cazul din 25 martie 1800, când domnul Ţării Moldovei Constantin Alexandru Ipsilanti Voevod porunceşte soluţionarea litigiului hotarnic dintre spătarul Ioniţa Bădărău cu răzeşii pentru moşiile Iugani şi Bolotina din ţinutul Iaşi, dobândite prin moştenire şi cumpărare. În cazul în care ispravnicii nu se vor putea prezenta la faţa locului din considerente de serviciu, atunci, „[...] adunând pe toţi răzeşii megieşi, de faţă fiind petiţionarul, sa cerceteze amănunţit potrivit tuturor documentelor celor doua parţi; şi daca vor descoperi părţi aparţinând petiţionarului, să le despartă şi hotărnicească deosebit de-ale răzeşeşti, însemnând unde va fi nevoie prin stâl-

[13] *Funie* – nu era o unitate de măsură, ci un instrument, a cărui dimensiune varia de la un sat la altul, după tradiţia locală şi necesităţile practice, din care considerent în toate documentele privind măsurătorile cu funia găsim specificată mărimea sa în stânjeni, paşi sau palme, unităţi de măsură a lungimii. În Moldova au fost cunoscute o varietate mare de funii, având lungimi de 10, 15, 16, 20, 22, 24, 25, 30, 33, 45 şi 60 de stânjeni (Instituţii 1988, 202-203).

[14] *Stânjen* – una dintre cele mai vechi unităţi de măsură din Ţările Române, care corespundea cu măsura veche germană – klafter, reprezentând aproximativ 2,23 (după alte izvoare – 2,16) metri, în Moldova, şi 1,9665 metri, în Ţara Românească. Moldova nu a cunoscut o reglementare a stânjenului, totuşi documentele menţionează un *stânjen domnesc* (opt palme domneşti), care a circulat concomitent cu *stânjenul „prost"*, dimensionat după „palma de om de mijloc", a cărui mărime varia după ţinuturi şi chiar localităţi. Diversele modele de stânjen au fost, la început, marcate pe pereţii sau crestate pe bârnele bisericilor; mai târziu, vistieria s-a îngrijit să confecţioneze stânjeni din lemn sau din fier, care, în secolul al XIX-lea, se încredinţau judecătorilor: erau „stânjeni pecetluiţi", adică ştampilaţi de autoritatea centrală (Panaitescu 1964, 151, 164; Instituţii 1988, 455-456).

[15] *Hliză* – fâşie de pământ de cca 2-3 ha; parte dintr-un lan, ogor, ţarină, câmp, petic de pământ arabil.

puri de piatră, apoi să-l înzestreze cu un certificat de hotar despre semnele şi numărul stânjenilor, cu iscălitura la rând a tuturor răzeşilor megieşi, precum şi cu certificarea; dacă insă se va isca o pricină pentru locul acela, nu-l însemnaţi cu pietre, dar făcând certificate cu descrierea amănunţită a pricinei şi planul potrivit aşezării, să-l prezentaţi Divanului" (Bezviconi 1940, 37). Asemănător este şi litigiul dintre medelnicerul Lupu Rossăt şi răzeşi, care se plânge că „[...] are în corpul moşiilor Cărăbăşeni şi Bravicea parţi pe care le-au stăpânit părinţii sai, iar după moartea lor, rămânând mic, n-a putut să profite de proprietate, iar acum cere sa-i fie date aceste părţi în stăpânire". Şi în cazul respectiv, prin dispoziţia din 17 mai 1805 a domnului Alexandru Constantin Moruzi Voevod, urmau a fi „[...] delegaţi oameni pricepuţi dintre mazilii acelui ţinut ca, ducându-se la moşiile pomenite şi în faţa atât a răzeşilor acelora, cât şi a petiţionarului Rossăt" (Bezviconi 1940, 121-122), să soluţioneze cazul. Prin urmare, în ambele cazuri când judecarea litigiului era cu neputinţă, mazilii hotarnici urmau să prezinte documentele de rigoare pentru a fi cercetate de Domnie.

Cele câteva cazuri enunţate *supra* atestă că documentele de epocă reflectă un număr destul de mare de asemenea litigii, unde rolul de bază în soluţionarea lor revenea mazililor, care se bucurau de autoritate şi respect atât din partea Domniei, cât şi din partea oamenilor simpli de la ţară – a răzeşilor şi ţăranilor birnici.

În alte cazuri, mazilii sunt menţionaţi în izvoarele de epocă ca martori în judecarea litigiilor hotarnice. Spre exemplu, la 18 septembrie 1808, Spiridon Simichile şi alţi mazili din ţinutul Orhei, din porunca vel-spătarului, serdarului de Orhei Vasile Roset, dau o mărturie hotarnică lui Nichita Crav şi Tudosie Donică din satul Lăpuşna despre alegerea părţilor din moşia Tăbăneşti pe râul Nârnova (Documente 2017, 172-173). Un alt caz este cel din 24 ianuarie 1808, când boierii Divanului Ţării Moldovei logofătul Balş, vistiernicul Grigore Sturza, vornicul Lupu Balş, vornicul Dimitrie Sturza, postelnicul Constantin Conachi şi vel-vornicul de aprozi Şerban Costache-Negel îi poruncesc serdarului de Orhei şi vornicului de poartă Dumitru Meleghi să cerceteze litigiul dintre păhărniceasa Maria Costachi-Panaiti şi răzeşii de Ciofeni şi Pocrişeni, ţinutul Orhei, pentru părţile de moşie. Aceştia urmau să numească, cum indică izvorul „[...] din mazilii ţinutului, pe care veţi socoti vrednici, ca împreună cu vornicul de poartă, rânduit de aice, să meargă la starea locului, unde fiind de faţe vechilul dumisale păhărnicesei, să adune şi pe toţi acei ce vor fi răzeşi în moşiile acestea, Coifenii şi Pocrişănii, şi după carte de blăstăm, ce s-au dat de la Sânta Mitropolie, să facă cercetare cu amăruntul, [...] ca să să dovedească fără îndoială cei adivăraţi răzăşi, câţi după spiţa neamului să vor afla. Şi, apoi, măsurând moşiile pe obiceiu, să facă dreaptă împărţală" (Documente 2017, 442-443).

Similar este şi cazul litigiului dintre Episcopia Huşi şi spătăreasa Safta Bogdan pentru stăpânirea moşiei Toporu, care, înainte de soluţionarea litigiului hotarnic, a construit pe partea dreaptă a moşiei acareturi[16], iaz, moară şi crâşmă. În plângerea din 26 aprilie 1809, Episcopia cerea înaltului Divan să cerceteze cazul. Deoarece „[...] spătăreasa şi-au făcut crâşmă în coastili satului Episcopii, unde crâşmă n-au mai fost, nici drum mare nu este". Divanul porunceşte Serdăriei de Orhei să închidă crâşma, iar pentru venitul obţinut de la activitatea morii să fie numit „[...] un mazil să să strângă de o parte de izvod, să nu să atingă de dânsul al lui nicio parte, nici alta, păr s-a da sfârşit hotărâtului moşiei [...]" (Documente 2017, 625). În cazul dat, mazilul numit de Serdărie, care era persoană de încredere şi se bucura de respectul ambelor părţi implicate în conflict, urma ca până la soluţionarea litigiului hotarnic, să aibă grijă de venitul obţinut de la activitatea morii.

Documentele de epocă îi atestă pe mazili nu doar în calitate de agricultori şi proprietari agricoli, dar şi în calitate de meşteri. Spre exemplu, într-un izvod datat cu 1 mai 1809, mazilii figurează ca meşteri butnari, alături de slugile tocmite cu bani (taxa variind de la 30, 40, 50, 60, 190 şi 200 de lei) şi feciori, care confecţionau şi reparau butoaie, şi anume: Apostol Ţarălungă, Ioniţi Negru, Apostol Tătaru şi Ioniţi Tătaru (Documente 2017, 636-637).

În unele cazuri, litigiile hotarnice în care mediatori erau mazilii nu se rezolvau uşor. Era nevoie de timp, investigaţii suplimentare şi repetate,

[16] *Acaret* – construcţie auxiliară care ţine de o clădire, de o gospodărie moşierească sau ţărănească. Într-o scrisoare din 31 iulie 1843, adresată de Guvernul Regional guvernatorului militar al Basarabiei P.I. Fiodorov, se lămureşte destul de explicit că noţiunea de *acaret* include toate construcţiile auxiliare, inclusiv toate serviciile din cadrul conacului moşieresc. Acelaşi termen poate fi raportat şi la construcţiile auxiliare din cadrul gospodăriei ţărăneşti (Tomuleț 2014,29).

la cererea părţilor nemulţumite de soluţionarea litigiului. Spre exemplu, la 8 mai 1809, răzeşii moşiilor Ciofeni şi Pocrişeni solicită Divanului Ţării Moldovei să dea poruncă Serdăriei de Orhei să facă o cercetare repetată în litigiul hotarnic cu păhărniceasa Maria Costachi-Panaite, fiul ei Alexandru, cornetul[17] Matei şi Ioniţă Racul, pentru dreptul de protimisis (prioritate) asupra părţilor de moşii vândute de alţi răzeşi. În plângerea depusă înaltului Divan, răzeşii scriau că „[...] după cercetare ce au făcut prin dumnealui vornic de poartă Dumitru Meleghi şi prin mazilii rânduiţi, prin mărturia mazililor rânduiţi, ci ni s-au dat la mână, nu sîntem mulţămiţi [...]" (Documente 2017, 647). Răzeşii cereau să li să facă dreptate prin numirea unei cercetări repetate, în frica lui Dumnezeu, după cartea de blăstăm, atât pentru hotărnicia hotarelor moşiei, cât şi pentru a răscumpăra loturile vândute, „[...] fiindcă după cercetarea aceasta nu ştim ci parti di moşii ne rămâni şi ce bani să dăm pe părţili vânzătorilor, ca să li răscumpărăm" (Documente 2017, 647).

Examinarea repetată a cazului a dat câştig de cauză răzeşilor, fapt confirmat prin zapisul din 29 mai 1809, în care preotul Dănilă Puiul, împreună cu alţi răzeşi de pe moşia Ciofeni, ţinutul Orhei, se obligă ca până la 15 august să achite suma de 2926 lei 27 parale pentru răscumpărarea celor 232 de stânjeni pe care păhărniceasa Maria Costachi-Panaite i-a procurat de la alţi răzeşi din sat (Documente 2017, 693-696).

Mazilii figurează şi în cazul hotărniciei părţilor din moşiile Truşeni, Ciocana, Movileni şi Suruceni, ce aparţineau serdarului de Orhei Vasile Onofrei. La 1-7 iunie 1809, acesta solicită Divanului Ţării Moldovei să poruncească unui vornic de poartă să-i hotărnicească părţile sale din moşiile numite şi, cum era indicat în cerere, „[...] ca împreună cu vornicul de poartă, ci să va rândui, să rânduiască şi dumnealor din mazilii ţinutului, pe cari vor socoti oamini vrednici şi cu ştiinţă, ca să meargă la stare locului şi, după scrisori de schimbu şi cumpărături şi alte dovezi ci voiu ave, să-mi aleagă drepte părţile mele din moşiile arătate, deosăbit, stâlpindu-le şi cu pietri hotară, pentru ca să-mi trag di pe dânsăle şi folosul cuviincios" (Documente 2017, 712-714). În cazul acesta, serdarul de Orhei Vasile Onofrei solicita hotărnicia părţilor sale de moşii, folosindu-i pe mazilii ţinutului, cu indicarea „ca aceştia să fie oamini vrednici şi cu ştiinţă", ceea ce atestă că printre mazili erau şi ştiutori de carte.

Şi mănăstirile apelau la mărturiile mazililor în soluţionarea litigiilor hotarnice. Spre exemplu, la 19 mai 1809, arhimandritul Meletie, egumenul mănăstirii Ocna, informează Dicasteria Eparhială despre pregătirile pentru examinarea litigiului cu Matei Galer pentru venitul unei moşii. Acesta înştiinţa că a scris la 4 persoane să meargă şi să găsească toate documentele lui Şărban, în special să prezinte şi mărturiile mazilului, făcute în acel an pentru Silvestru cu Sandul Perzul, să se prezinte şi economul mănăstirii, nepotul acestuia şi alte persoane „[...] cari au fost la samitelile izvodu lui Mateiu Galer, şi să îndatoriţi pe dinsul ca să aducă şi el pe tată-su, fiindcă este acasă şi trebuinţa le cere, după cum şi ispravnici de la Bacău" (Documente 2017, 678). Şi în acest caz egumenul mănăstirii sublinia, în mod special, mărturiile mazilului, pe autoritatea căruia conta.

Mazilii sunt întâlniţi frecvent în actele de vânzare a moşiilor sau a părţilor de moşii în calitate de martori. Spre exemplu, la 29 martie 1809 Leontie Racu vinde partea sa de moşie, avută de la tatăl său Grigore Racu din Safta, din satul Maşcăuţi, ocolul Răutul de Jos, ţinutul Orhei, în mărime de 4 stângeni, la preţul de 25 lei stânjenul, „după cum au făcut şi cu alţi răzăşi de-ai noştri", părintelui sachelar[18] Vasile Laşcu. Au semnat actul de vânzare a părţii de moşie Leontie Racu şi soţia sa Catrina, trei martori: mazilul Ioniţă Josanu (care şi-a pus semnătura), Ioniţă Bălăban, Iosuv Condurari şi Ionache, fiul sachelarului Vasile Laşcu (Documente 2017, 556-557). Şi în acest caz semnătura pusă pe actul de vânzare de mazilul Ioniţă Josanu atestă faptul că acesta era cărturar.

Mazilii care moşteneau acest titlu de la părinţii lor urmau să-l confirme prin acte şi mărturii. Izvoarele – atât cele publicate, cât şi cele de arhivă inedite – conţin informaţii preţioase despre confirmarea titlului de mazil. Spre exemplu, la 4 martie 1808, vistiernicul Iordache Roset, în numele Vistieriei Ţării Moldovei, eliberează lui Vasile, fiul lui Maftei Costin din satul Pecişte, ţinutul Orhei, mărturie că a fost trecut în catastihul Vistieriei la rânduiala mazililor, cu dajdie de 3 lei şi cu răsură câte 15 parale de leu (Documente 2017, 494). Un

[17] *Cornet* – ofiţer inferior de cavalerie.

[18] *Sachelar* – rang onorific bisericesc în Biserica Ortodoxă, care se conferă preoţilor cu o activitate pastorală bogată de către episcopul eparhial. Preoţii care au un asemenea rang poartă ca semn distinctiv un brâu albastru.

alt caz este cel din 13 ianuarie 1809, când Vistieria Țării Moldovei acorda mărturie lui Mihalache, fiul lui Vasile Talpeș, mazil din satul Văsieni, ținutul Orhei, prin care confirma că acesta a fost trecut la Catastihul Vistieriei „într-o cruce" cu tatăl său, urmând să plătească 90 de bani peste suma plătită de tatăl său și răsura câte 15 bani de leu (Documente 2017, 415).

În unele cazuri, mazilii sunt implicați în litigii funciare, căutându-și dreptate la Divanul Țării Moldovei. Un caz elocvent, în acest sens, este cel în care sunt implicați preotul Vasile, mazilul Ștefan Coste și alți răzeși din satul Pereni, ținutul Orhei, situat pe râul Lăpușna, care se plângeau, la 19 martie 1809, lui Serghei Kușnikov, președintele Divanurilor Principatelor Române, că general-maiorul Ilie Catargiu a pus stăpânire pe o parte din moșie până la decizia finală a Divanului. Aceștia scriau că, deoarece Divanul nu a soluționat până acum cazul, Ilie Catargiu a pus stăpânire pe pământurile ce le aparțin, a numit un vechil care „[...] nu numai că ne bate și ni girimitește (amendează) pentru vitele ce avem și se pășunează acum pe moșia noastră, fără a pricinui cât de puțină păgubire, dar, și de la codru, asămine, sântem opriți di a lua lemne di arsu în focu și, apoi, și scrisorile ne sânt oprite aice" (Documente 2017, 542).

Prezintă interes modalitatea de încasare a dărilor de la mazili și ruptași. Conform dispozițiilor domnești, desetnicii încasau *desetina* pentru stupi și *gorștina de mascuri* de la mazili, de la „rufeturi și bresle ce sînt de slujba curții" și de la toți țăranii, nu însă de la mănăstirile închinate la Ierusalim și Muntele Athos, și nici de la cei scutiți de Constantin Mavrocordat (Grigoraș 1976, 156). Instrucțiunile primite de desetnici prevedeau că desetina pentru stupi se va plăti acolo unde se aflau prisăcile, iar pentru mascuri – „unde va fi ședерea stăpânului" (Documente 2017, 156-157).

Urmează să constatăm că Domnia avea grijă și ținea în vizor soarta mazililor care au slujit cu credință și devotament țării. Mai multe izvoare atestă că, ajunși la bătrânețe, mazilii care „s-au aflat slujindu la poroncile țerii" nu erau dați uitării. Spre exemplu, la 9 ianuarie 1782, domnul Constantin Moruzi poruncește: „Facem știre cu această carte a domnii mele pentru Savin Racoviță, mazil ot ținutul Iașii, carele fiindu că nelipsit s-au aflat slujindu la poroncile țerii și acum, agiungându la vârsta de bătrânеță, domnie me am făcut milă și-l ertăm de dajde visterii pe capul lui. Pentru care poroncim domnie me dum(itale), vel-vist(iernic), să razi numele lui din catastihu dăsjdilor visteriei, cum și dum(nea)v(oastră), ispravnici de ținutu Iașii, și altor boieri slujbași, ce viți fi rânduiți ori cu ce slujbea domnii mele aice, la ținutul Iașii, pe numitul mazil, de mai sus arătat, întru nimică să nu-l supărați, ci să fie în pace, fiindu că domnie me m-am milostivit și l-am ertat atât de dăjdile visterii, cât și de toate angariile, ce vor fi pe aceialanți mazili" (apud Furtună 2016, 19-20).

De aceeași susținere și sprijin al domnului Alexandru Moruzi a beneficiat și mazilul Ioniță Trohin din ținutul Iași, ajuns la „vârsta de bătrânețe și slăbăciune" (Furtună 2016, 20). Izvoarele – atât publicate, cât și cele de arhivă – conțin informații și despre mazilii din alte ținuturi ale Moldovei, care au beneficiat de acest sprijin al Domniei.

Ruptașii și ruptele. Spre deosebire de mazili, care erau o categorie socială privilegiată, *ruptașii* aveau statut de categorie privilegiată fiscală. Nicolae Stroiescu, autorul termenului „ruptaș", expus în dicționarul *Instituții feudale din Țările Române*, constată că aceștia erau o „categorie fiscală privilegiată, care plătea dările prin sistemul *ruptei* sau *ruptoarei*", posedau „cărți de ruptași", pe motiv că erau „neamuri de ruptași", situație care se moștenea (Instituții 1988, 416).

Din caracteristica acestei noțiuni constatăm că autorul nu face o distincție clară despre care ruptași este vorba: ***ruptașii*** descendenți din familii de preoți sau ***ruptele*** – *rupta de vistierie* și *rupta de cămară*? Însă din expunerea succintă a termenului de ***ruptaș*** putem constata că el are în vedere anume aceste două categorii fiscale. Autorul constată că, „în afară de darea globală, ruptașii mai plăteau uneori și alte dări; în noiembrie 1768, „ruptașii cămării" din ținutul Iași, în număr de 91, plăteau suma de 332 de lei și 57 bani noi la „slujba agutoriniței" (Instituții 1988, 417)[19]. În acest caz, el scrie despre *rupta de cămara* – cei care plăteau în haznaua personală a domnului, și nu despre ruptași – descendenți din preoți, care n-au

[19] *Ajutorință* – dare excepțională, creată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și vărsată într-un fel de buget extraordinar. A fost înființată în locul văcăritului, după reforma lui C. Mavrocordat: în Moldova – de I.T. Calimah, la 1760, iar în Țara Românească – de C.Racoviță, la 11 ianuarie 1754, și greva numai pe țărani, bresle, preoți, slujitori și mazili. Repartizarea ajutorinței în Moldova se făcea „pe ogeacuri", iar în Țara Românească – pe vite, după sistemul cislei. Cuantumul ei în Moldova era de 11 lei, 5½ lei și de 3 lei, în dependență de averea contribuabililor (Instituții 1988, 11).

continuat cariera duhovnicească a părinţilor, sau cei care au fost excluşi, din diferite motive, din această categorie.

Reieşind din caracterul social pestriţ al acestei categorii: ţărani fugari, colonişti străini, negustori pământeni, comercianţi străini, colonişti sârbi şi bulgari etc., ea este considerată o *categorie fiscală,* şi nu *una socială*.

Cercetătorii Dumitru Vitcu şi Gabriel Bădărău îi definesc şi ei pe ruptaşi ca pe o categorie de contribuabili care îşi plătesc capitaţia individual (Regulamentul 2004, 606). Prin urmare, şi aceşti cercetători văd în ruptaşi o categorie fiscală.

Şi autorii Catagrafiilor Moldovei de la 1820-1845 (Lucian-Valeriu Lefter, Silviu Văcaru şi Mircea Ciubotaru) văd în ruptaşi o categorie fiscală privilegiată, în care, de regulă, intrau colonişti, meşteşugari şi negustori, pământeni sau străini, care plăteau o dare unică personală, stabilită de Vistierie (Catagrafiile 2008, XXX).

Alţi cercetători îi consideră pe ruptaşi o categorie socială privilegiată. Spre exemplu, P.G. Dimitriev (Dimitriu) defineşte ruptaşii ca persoane ce aparţin categoriilor sociale privilegiate ale populaţiei. Ei beneficiau de următoarele privilegii: ***a)*** plăteau birul individual, fixat stabil, în mărime moderată comparativ cu birnicii; ***b)*** beneficiau de unele înlesniri în plata impozitului pe avere; ***c)*** nu erau supuşi judecăţii şi pedepselor de către ispravnici, dar numai de către domn sau de Divan; ***d)*** aveau dreptul de a deţine oameni de curte, care erau scutiţi de prestaţiile de stat. Ruptaşii aveau următoarele îndatoriri: la dispoziţia ispravnicilor, erau datori să îndeplinească un şir de obligaţii legate de strângerea impozitelor, îndeplinirea de către ţărani a prestaţiilor de stat, participau la hotărnicia moşiilor şi la reglementarea conflictelor care apăreau între ţărani (Дмитриев 1973, 153). Prin urmare, caracteristica dată ruptaşilor nu se deosebeşte cu nimic de cea dată mazililor. Autorul nu face distincţie între *ruptaşi* şi *rupte*, între categorie socială şi categorie fiscală, considerându-i pe ruptaşi categorie socială.

Şi autorii Dicţionarului, deja amintit, de Istorie, editat la Chişinău în 2007 (Demir Dragnev, Alexei Agachi ş.a.), văd în ruptaşi un „[...] grup social privilegiat, constituit definitiv în secolul al XVIII-lea. Starea de ruptaşi se acorda, cu titlul de ereditate, unor persoane din păturile neprivilegiate, îndeosebi fiilor de preoţi (dar urmează de precizat – doar celor care n-au urmat preoţia – *V.T.*). Plăteau o dare stabilă, mai mică decât *birul*. În schimb, erau datori să exercite diferite însărcinări de caracter administrativ, poliţienesc etc." (Dicţionar 2007, 339). Şi în acest caz, autorii confundă ruptaşii cu ruptele. Preoţii erau o categorie privilegiată a societăţii, copiii acestora, care n-au urmat calea preoţiei, au alcătuit categoria *ruptaşilor*, iar în categoria *ruptelor* intrau, cum constată corect autorii, şi unele categorii neprivilegiate ale societăţii – ţăranii, răzeşii, mic-burghezii, negustorii, coloniştii străini etc.

Editorii statisticii populaţiei Ţării Moldovei din 1808, Tudor Ciobanu, Teodor Candu şi Eugen Cernenchi, văd în *ruptaşi* contribuabili descendenţi dintr-o stare socială privilegiată a Moldovei, constituită din urmaşi de preoţi, care plăteau dajdia individual, iar prin *ruptele vistieriei* – o categorie socio-fiscală privilegiată, care includea persoane străine, din afara ţării, ce plăteau individual Vistieriei o parte din *bir*, conform hrisovului primit (Populaţia 2019, 421). Limitându-se doar la persoanele străine, din afara ţării, autorii limitează mult izvoarele de constituire a acestei categorii fiscale, a căror diversitate era mult mai mare, incluzând şi persoane locale, care obţineau înţelegerea cu Vistieria la plata dărilor prin sistemul ruptei.

Eroarea constă în faptul că în multe documente de epocă, în special în cele de arhivă inedite, alcătuite în baza discuţiei privind aceste probleme în instituţiile regionale din Basarabia, ruptaşii şi ruptele de vistierie şi de cămară erau catalogaţi cu denumirea de ***clasă*** (класс) sau ***stare socială*** (сословие)[20]. Analiza detaliată a acestor documente însă combate această eroare. Spre exemplu, în timpul discuţiei, la 17 august 1820, în Consiliul Suprem al Basarabiei, a divizării populaţiei în clase sau stări sociale, s-a constatat că „[...] în regiunea Basarabia locuiesc, împrăştiaţi în diferite sate şi târguri, un număr suficient de persoane cu denumirea de *rupta de vistieria*, tot ei şi *rupta de cămara*, şi că aceste persoane nu constituie o clasă specială, aceştia sunt egalaţi cu ţăranii sau, altfel spus, cu sătenii şi că ei provin din rândurile ţăranilor"[21].

Diferite informaţii cu privire la ruptaşi conţin şi lucrările călătorilor străini, care au vizitat Ţările Române în secolele XVIII-XIX. Spre exemplu,

[20] *A se vedea* spre exemplu: ANRM, F. 3, inv. 4, d. 88, f. 2-6.
[21] ANRM, F. 3, inv. 4, d. 88, f. 3 verso.

călătorul rus Ignati Iakovenko (?-1870), care nu face nici el distincţie între *ruptaşi* şi *rupte,* scria în cunoscutele sale scrisori că „ruptaşii (subînţelegându-se *ruptele – V.T.*) pot fi consideraţi drept burghezi şi, se pare, că această clasă a fost creată în mod exclusiv numai pentru ca să atragă cât mai mulţi străini din ţările vecine în Ţara Românească. Ei sunt scutiţi de plata birului foarte apăsător şi sunt impuşi doar la plata unei sume fixate în mod special" (Călători 2004, 862).

Statutul ruptaşilor şi ruptelor era reglementat de dispoziţii şi regulamente speciale, emise cu diferite ocazii de domnii Ţării Moldovei. Drept exemplu, în acest sens, ne serveşte Regulamentul *(устав)* din 12 ianuarie 1759, emis de domnul Moldovei Ioan Teodor Callimachi (1758-1761), în care se stipula că „[...] mulţi locuitori ai Ţării Moldovei din diferite motive s-au retras în ţări străine şi acum doresc să se întoarcă din nou în Patria lor natală, dar şi străinii iubesc acest pământ şi sunt gata să se transfere aici, pentru a-şi câştiga existenţa, având însă temeri să nu fie impuşi *dajdiei*, ca ceilalţi locuitori, care în circumstanţe temporale plătesc o dare specială"[22]. Având la bază hrisoavele prezentate de locuitorii a cinci localităţi din ţinutul Orhei – Biciuşca, Lalova, Hrabova, Stodolna şi Lopatna – şi emise, la timpul lor, de domnii Moldovei Constantin Racoviţă (noiembrie 1757) şi Scarlat Ghica (15 iulie 1757), prin care li se stabilea o dare specială, dar din cauza nerespectării acestor decizii, aceştia au părăsit localităţile natale şi acum roagă să li se permită să se întoarcă înapoi şi să beneficieze de privilegiile de altădată, domnul Moldovei Ioan Teodor Callimachi a emis un Regulament special, prin care a satisfăcut cerinţele acestor persoane. Regulamentul stabilea modalitatea de impozitare a refugiaţilor şi străinilor. Toţi locuitorii care au părăsit teritoriile Moldovei, dar şi străinii care se vor transfera pe aceste pământuri, erau scutiţi în primele 5 luni de toate dările şi prestaţiile; după expirarea acestui termen, ei plăteau dări după următorul criteriu: câte 15 lei anual – locuitorii din prima categorie, ce dispuneau de 6 boi; câte 10 lei – cei care aveau câte două perechi de boi; câte 5 lei – cei care aveau câte o pereche de boi şi câte 2,5 lei – cei care nu dispuneau de boi. Încasarea banilor pentru vitele aflate în proprietate se efectua în baza dărilor stabilite de Regulament, în cazul în care cineva din locuitori avea un număr mai mare de boi, vaci şi cai, atunci aceştia erau asiguraţi şi siguri de plata dărilor. Banii urmau să fie plătiţi vornicelului sau vătămanului acelor localităţi în părţi (în sferturi), după fiecare trei luni. În plus, de la aceste persoane era încasată *deseatina* pentru albine şi porcine: câte 4 parale pentru fiecare stup de albine şi câte 2 parale pentru fiecare porcină şi ovină. Văcarii erau scutiţi de plata acestei dări, dar nu aveau dreptul să ia la păşunat vite de la localnici[23].

Regulamentul scutea de dări şi pe preoţii din parohii, în afară de plata a doi cervoneţi, pe care aceştia îi dădeau ca dar Arhiereului, de la care erau scutiţi diecii. Locuitorii care urmau să se aşeze cu traiul pe moşiile mănăstireşti trebuiau să plătească dări pentru cultivarea cerealelor, fânaţ şi albine ca ceilalţi locuitori. Însă pentru grădini şi livezi aceştia nu prestau desetina, iar pentru că locuiesc pe moşiile mănăstireşti, plăteau câte 30 de (monede) parale pentru fiecare gospodărie[24].

În cele din urmă, Regulamentul stipula că toate persoanele care vor veni de peste hotare şi vor dori să beneficieze de aceste privilegii urmează să se prezinte pentru a primi fiecare de la organele de conducere o carte de danie, semnată şi sigilată cu sigiliu roşu, care îl va deosebi de ceilalţi contribuabili şi-i va servi ca dovadă că beneficiază de privilegii[25].

Deşi Regulamentul nu stipula că este adresat ruptaşilor, ruptei de vistieria şi ruptei de cămara, anume în aceste categorii se regăsesc mulţi fugari şi străini, reîntorşi şi veniţi pe teritoriul Ţării Moldovei în secolul al XVIII-lea.

Procedura de obţinere de către străini a dreptului de a fi aşezaţi la „darea birului cu rupta" era similară cu cea a bejenarilor[26], izvoarele de epocă nefăcând mari deosebiri între ele. Documentele atestă că străinii prezentau o cerere (în izvoare – *jalobă*) domnului Ţării Moldovei, rugând să fie aşezat la „darea birului cu rupta la cămară gospod sau cu rupta la vistierie". Ulterior, domnul trimi-

[22] ANRM, F. 3, inv. 4, d. 88, f. 23.

[23] ANRM, F. 3, inv. 4, d. 88, f. 23-24.

[24] ANRM, F. 3, inv. 4, d. 88, f. 24-24 verso.

[25] ANRM, F. 3, inv. 4, d. 88, f. 24 verso.

[26] *Bejenar* – persoană care (împreună cu alţii) îşi părăsea, vremelnic, casa, provincia sau patria, din cauza unei invazii duşmane, a persecuţiilor politice, a jafurilor administrative sau a exploatării boiereşti. *Bejenari* erau numiţi şi imigranţii străini colonizaţi în Ţările Române – „iude oamini străini", „băjenari oamini străini", românii emigranţi în ţările vecine şi ţăranii „strămutaţi de la un loc la altu" (Dicţionarul 1955, 212; Instituţii 1988, 38-39). Ei plăteau Domniei un bir stabil, numit „ruptă".

tea cererea respectivă spre examinare ispravnicului de ţinut. Acesta, examinând cererea, elibera străinului o mărturie scrisă, prin care confirma că el într-adevăr este om străin şi nu se regăseşte în listele birnicilor, mărturie în baza căreia Domnia elibera certificatul de ruptaş.

Un exemplu elocvent, în acest sens, ne serveşte cartea domnească din 9 iunie 1783, emisă de domnul Moldovei Alexandru Mavrocordat, prin care se confirma că „[...] Ion, sân Iani, sârbul de la Târnova, că fiind om strein şi năzuind aice, în pământul Moldovii, s-au aşezat cu lăcuinţa în satul Ciuciule, de la ţinut Iaşului, şi s-au rugat, prin jaloba ce-au dat, ca să fie aşezată dare birului lui cu rupta la cămara gospod, după cum sunt şi alţi oameni streini. După care jalobă a lui, orânduindu-să la dum(nea)lor ispravnici de ţinut Iaşului, s-au cercetat şi, spre încredinţare, i s-au dat de la dum(nea)lor mărturiia scrisă din let 1783, iunii 5, prin carili îl adiverezî că esti adivărat om strein şi că n-au avut nici un amestic de bir până acum". În cartea domnească eliberată sârbului Ion Iani se menţiona că el urmează „[...] să dea cincisprezece lei într-un an şi câte cinci parale de leu răsura. Care bani să aibă a-i da într-un an cu doaâ vadele, adică şapte pol lei la Sfeti Gheorghii, şi şapte pol lei la Sfeti Dimirii; şi osăbit să aibă a mai da şi o cheltuială a ţării, care să scoate în locul agiutorinţii, socotindu-sa o a patra parte din toţi banii, ci iaste aşezat să dea într-un an. Iar cu altă cu nemică mai mult să nu fie supărat pe capul lui" (Documente 2005, 149).

Cercetătorul Alexandru Furtună constată că în ţinutul Iaşi „cu rupta la cămara gospod, pe parcursul anilor, au mai fost „aşezaţi": Tănasi Desăgar de la cordon – „cu lăcuinţa în târgul Iaşii" (la 25 mai 1786); Tudosii Hăceanu din raiaua Hotinului – „cu lăcuinţa în satul Izărenii, de la ţinut Eşului" (la 13 august 1787); Iftimii, sân ego Costantin, dintr-alte părţi de locuri – „cu lăcuinţa în satul Corneşti de la ţinut Iaşii" (la 9 iulie 1792) etc. Cu rupta la vistierie gospod au fost „aşezaţi": Paraschiv Tulburi „din sat, din Brăviţa, de la ţinut Eşii (la 25 mai 1802); Vasile Mustiaţă, din satul Zâmbroanii, de la ţinutul Eşii (la 19 martie 1803); Lefter, din satul Sâneşti, ţinutul Eşi (la 3 februarie 1806) etc. (Furtună 2016, 23). Documentele de epocă conţin numeroase cărţi domneşti de acest fel, ce atestă statornicirea în diferite ţinuturi ale Moldovei a străinilor/bejenarilor şi includerea lor la „darea birului cu rupta la cămară gospod sau cu rupta la vistierie".

De-a lungul timpului, domnii Ţărilor Române au manifestat faţă de străini/bejenari un viu interes şi o atitudine binevoitoare, tolerantă, ocrotindui prin acordarea unor privilegii speciale. Aceasta a avut loc, în special, în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, când, după pacea de la Kuciuk-Kainargi (10 aprilie 1774), o parte dintre străini au devenit sudiţi, punându-se sub protecţia consulatelor aparţinând unor puteri europene. Pe linie fiscală, ei au dispus de un regim preferenţial, fiind incluşi, de regulă, în categoria ruptaşilor şi plătind în consecinţă dări printr-o înţelegere specială cu Domnia (Lazăr 2007, 93). Spre exemplu, într-o scrisoare datată cu 30 octombrie 1809, boierii Divanului Moldovei îl informează pe S.S. Kuşnikov, preşedintele Divanurilor Moldovei şi Ţării Româneşti, despre cazul „[...] fameliilor bejenar de piste Dunări", comunicând că „[...] s-au făcut cuviincioasili porunci către dregători, ca nu numai să nu-i împiedice întru nimica la trecerea lor, ce mai ales să-i înlesnească şi să le dee tot cuviinciosul ajutoriu"[27].

Nicolae Grigoraş, analizând sistemul de impozitare a populaţiei din Moldova, descrie această categorie ca pe una fiscală privilegiată. Autorul notează că, începând cu secolul al XVIII-lea, „[...] pentru a opri emigrarea unei părţi a populaţiei, în special din cauza exploatării fiscale, s-a căutat un nou sistem de impunere, mai echitabil, cuantumul dărilor către vistierie urmând a fi fixat în înţelegere cu contribuabilii sau cu stăpânii acestora. Această înţelegere, concretizată într-o fişă de impunere personală, întărită cu sigiliul domnesc, s-a numit *ruptă*. Prin noul sistem, generalizat, introdus pentru prima oară în întreaga ţară în anul 1700, toţi contribuabilii urmau să plătească dări potrivit stării lor materiale. Suma totală a impozitelor urma să fie achitată în patru rate trimestriale" (Grigoraş 1971, 128).

Statutul de ruptaş era ereditar, însă copiii ruptaşilor urmau să ceară în mod oficial confirmare domnească, pentru a beneficia de acest statut. Numai după investigaţiile de rigoare şi prezentarea cărţilor domneşti ale părinţilor ce atesta statutul de ruptaş şi audierea mărturiilor consătenilor sau ale rudelor ce deţineau acest statut, copiii ruptaşilor erau aşezaţi în „catastihul vistieriei, la rânduiala ruptaşilor". După schimbarea domnului sau în timpul efectuării catagrafiilor (recensămintelor) fiscale, în baza dispoziţiilor domneşti sau ale

[27] ANRM, F. 1, inv. I, d. 832, f. 186.

administraţiei militare de ocupaţie (ruseşti sau austriece), la dispoziţia administraţiei ţinutale, se efectuau alte investigaţii şi pe cartea domnească se consemna data şi următoarea însemnare: „s-au cercetat şi au rămas bun la orânduiala ruptaşilor" (Grigoraş 1977, 48).

Nicolae Grigoraş scrie că la „rânduiala ruptaşilor" puteau intra şi fiii de diaconi. Însă poziţia Domniei nu a fost totdeauna constantă faţă de această categorie fiscală. Spre exemplu, la 20 martie 1803, Alexandru Constantin Moruzi a hotărât ca feciorii de protopopi şi preoţi, „care nu erau cuprinşi între birnici", să se poată „aşeza la rânduiala ruptaşilor, însă nu la mazili", iar feciorii de diaconi au fost incluşi „la bir cu ţara" (Grigoraş 1977, 43). Această dispoziţie denotă faptul că feciorii de diaconi, care nu continuau activitatea preoţiei, nu erau văzuţi cu ochi buni de unii domni, fiind egalaţi cu stările de jos ale populaţiei – cu ţăranii birnici.

În pofida acestui fapt, domnii îi foloseau pe ruptaşi în diferite servicii necesare Domniei, întâlnindu-i, de rând cu mazilii, în unele mărturii hotarnice, în calitate de hotarnici. Spre exemplu, în mărturia hotarnică din 7 mai 1757 pentru moşia Cighirleni, pe Botnişoara, din ţinutul Lăpuşna a biv-vel-paharnicului Ştefan Iamandi, pe care o avea moştenire de la maică-sa Anuşca, iar aceasta o avea ca zestre de la părinţi, alături de semnătura hotarnicului Ion Cehan, figurează şi semnătura ruptaşului Constandin Gotcă, în calitate de hotarnic (Documente 2017, 170, 199).

Sistemul de impozitare prin *ruptă* este cunoscut în Moldova de la începutul secolului al XVII-lea, iar denumirea de ***ruptă*** apare în documentele de epocă la 31 ianuarie 1662. Izvoarele atestă că până la 1700 îşi plăteau impozitele prin „ruptă" negustorii localnici şi străini aşezaţi temporar în oraşul Iaşi şi o parte din ţăranii din satele boiereşti şi mănăstireşti, pentru care stăpânii lor au obţinut de la Domnie o asemenea impunere fiscală (Grigoraş 1971, 129). În 1700, Antioh Cantemir a încercat să fixeze suma dărilor tuturor locuitorilor ţării după starea lor materială şi eşalonarea plăţii în patru rate. Cercetătorul Nicolae Grigoraş, care descrie acest caz, nu ştie dacă, după mazilirea, în septembrie 1700, a lui Antioh Cantemir, noul domn Constantin Duca a menţinut sau a anulat acest sistem de impozitare, dar constată că domnul „[...] a promis unor ţărani, care voiau să plece din ţară din cauza greutăţii dărilor că-i va impune la plata lor prin „ruptă" (Grigoraş 1971, 129).

Sistemul de impozitare prin *ruptă* şi *cislă* a variat de la Domnie la Domnie, fiind determinat de lăcomia domnului, necesităţile ţării sau de cerinţele înaintate de Poarta Otomană. Abia la 1 august 1732 denumirea de „ruptaşi", dată locuitorilor care formau o anumită categorie fiscală şi care erau înscrişi în registre speciale, a fost generalizată şi confirmată oficial (Grigoraş 1971, 129).

De privilegiul *ruptei* au beneficiat şi alte categorii sociale şi slujitori. Spre exemplu, domnul Moldovei Grigore al II-lea Matei Ghica emite o „carte" specială pitarului Cireş, ca să adune oameni străini din ţara leşească, turcească sau din alte părţi şi chiar oameni de ţară, „[...] pentru ca să fie de *paza marginii* dinspre tătari. Cei încadraţi în asemenea unităţi urmau să fie scutiţi timp de un an de toate obligaţiile fiscale, după care termen *trebuiau tocmiţi cu rupta, pi uşor, şi pi putinţa lor, ca să poată trăi şi să poarte grija marginii*" (Grigoraş 1971, 302). Un alt caz este cel al breslelor, care, reieşind din obligaţiile fiscale pe care le aveau către stat, se împărţeau în două categorii: *bresle cu caracter economic* şi *bresle cu caracter social*. Dacă cele cu caracter economic trebuiau să plătească anumite impozite şi să execute anumite prestaţii, cele cu caracter social au fost scutite, cu mici excepţii, de orice obligaţii fiscale. Regimul fiscal al breslelor cu caracter economic n-a fost fixat în catastife, ci în contractele încheiate cu vistieria, cunoscute cu denumirea de *ruptă* şi răspândite din secolul al XVIII-lea (Grigoraş 1971, 409, 411).

Anumite schimbări în sistemul de impozitare prin intermediul ruptei au loc în perioada domniilor lui Constantin Mavrocordat (1730-1769)[28] şi sunt legate de reformele înfăptuite în domeniul fiscal. Începutul reformelor l-a constituit un hrisov din 7 februarie 1741, care cuprindea măsuri de reorganizare în domeniile fiscal, agrar, administrativ şi juridic. Mircea Brie, analizând această reformă, constată: „Principiul de bază al reformei fiscale a fost generalizarea ruptei[29]. [...] Fiecare contribuabil a primit un adevărat „buletin de identitate" fiscală, un document care atesta calitatea de contribuabil şi cuprindea semnalmentele sale fizice" (Brie 2005, 253-254).

[28] Constantin Mavrocordat deţine un adevărat record între fanarioţi, având şase domnii în Ţara Românească (1730, 1731-1733, 1735-1741, 1744-1748, 1756-1758, 1761-1763) şi patru domnii în Moldova (1733-1735, 1741-1744, 1744-1749, 1769).

[29] *Rupta* era o înţelegere încheiată de visterie cu un grup de contribuabili, prin care se stabilea cuantumul dării ce urmau să o plătească şi stabilite termenele de achitare.

La începutul secolului al XIX-lea, ruptaşii sunt întâlniţi în mai multe acte de vânzare a proprietăţilor funciare. Spre exemplu, la 27 iunie 1807, îl întâlnim pe ruptaşul Vasile Bălănescu, ginerele diaconului Savin Negrei, confirmând actul de vânzare a 58 de stânjeni de baştină[30] din cadrul moşiei Trestieni, ţinutul Iaşi, boierului Mihalache, biv-vel-stolnic, ce aparţinea lui Enachi şi Ion, feciorii lui Gheorghe Negre, pentru suma de 300 de lei (la preţul de 5 lei stânjenul, 10 lei primindu-i suplimentar) (Documente 2016b, 59-60). În actul de vânzare se concretiza că fraţii Negre au vândut baştina, „[...] de care nemaiavând trebuinţă, de a noastă bunăvoie, nesâliţi de cătră nimine, după buna învoire", iar în cazul în care vor apărea pretenţii, „[...] atât despre trii surori ci avem, anumi Safta, Ilinca şi Paraschiva, cât şi dispre alte niamuri şi răzrăşi ai noştri, atunce noi să fim datori a li răspunde în bani, sau după cum ne vom pute învoi cu dânşii, căci vânzare aceasta am făcut-o cu voie şi primire tuturor" (Documente 2016b, 59).

În alt act de vânzare, semnat la aceeaşi dată şi în acelaşi an, ruptaşul Vasile Bălănescu figurează deja în calitate de vânzător, împreună cu soţia sa Maria, fiica diaconului Savin Negrei, vânzând aceluiaşi Mihalache, fost mare stolnic, 29 de stânjeni de pământ, parte din moşia Trăisteni, ţinutul Iaşi, pentru o sumă de 203 lei (la preţul de 7 lei stânjenul), pe care o avea ca zestre de la soţia sa. Zapisul confirma obligaţia pe care şi-o asuma ruptaşul Vasile Bălănescu, în caz de apariţie a anumitor pretenţii din partea rudelor, răzeşilor sau din partea soţiei, sau, cum relata zapisul, „[...] a li răspunde stânjânii arătaţi de potrivă din alte părţi, ci li am drepte a mele baştină în moşie Popeştii, sau dintr-alte hotară, ci mai am la ţinut Fălciului" (Documente 2016b, 60).

Implicarea teritoriilor Principatelor Române în confruntările militare dintre Imperiul Rus, Imperiul Austriac şi Imperiul Otoman conducea la ruinarea în masă a populaţiei, impunea locutorii la întreţinerea armatei ruse de ocupaţie, la îndeplinirea prestaţiilor extraordinare exagerate, de care sufereau nu doar categoriile de jos, dar şi categoriile sociale şi fiscale privilegiate ale populaţiei. Spre exemplu, la 12 septembrie 1808, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni şi boierii divanului Ţării Moldovei (logofătul Costache Ghica, logofătul Constantin Balş, vistiernicul Grigore Sturza, hatmanul Sandu Sturza, vornicul Lupul Balş, vornicul Teodor Balş, vistiernicul Iordache Roset şi căminarul Alecu Greceanu), întruniţi la Sfânta Mitropolie, îl informează pe Serghei Kuşnikov, preşedintele Divanurilor Moldovei şi Ţării Româneşti, despre ordinul general-feldmareşalului Alexandru Prozorovski referitor la cantitatea de provizii şi furaje ce urmau să fie rechiziţionate de la locuitori, şi, din cauza situaţiei economice precare a populaţiei, solicitau reducerea acestei cantităţi pentru populaţie, inclusiv pentru categoriile privilegiate, indicându-se: „să să scoată o dare asupra mazililor, ruptaşilor, ruptelor la Vistierii, a negustorilor hrisovuliţi[31] şi a jâdovilor", ce constituia 50000 de lei (Documente 2017, 154-155), şi care constituia „[...] o greutate mare şi pătrunzătoare pentru un norod obosit întru necontenite săvârşiri şi slujbe, care sunt văzute de toţi, arătate în multe întâmplări [...]", suma totală constituind 560000 lei (Documente 2017, 154).

Ulterior, la 25 noiembrie 1808, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni şi boierii divanului Ţării Moldovei (logofătul Costache Ghica, vornicul Iordache Balş, logofătul Constantin Balş, logofătul Balş şi vistiernicul Iordache Roset) vin cu o nouă solicitare adresată aceluiaşi Serghei Kuşnikov, preşedintele Divanurilor Moldovei şi Ţării Româneşti, prin care cereau prelungirea termenului de restituire a împrumutului de 20000 galbeni Comisiei Comisariatului împărătesc până la 1 ianuarie 1810 şi reducerea dărilor preconizate pe ţară în scopul procurării proviziilor şi furajelor pentru armatele ruse. La 15 noiembrie, locuitorii ţării, inclusiv mazilii şi ruptaşii, urmau să fie impuşi la plata birului în valoare de 350 mii lei „[...] spre plata acelor bani, care s-au împrumutat

[30] *Baştină* – stăpânire de pământ transmisă prin ereditate, avută ca moştenire, lot strămoşesc. Este sinonim cu termenii *ocină, dedină* şi *moşie* (ANRM, F. 4, inv. 1, d. 44, p. I, f. 110 verso).

[31] *Hrisovulit* – categorie fiscală în care intrau locuitorii ce-şi plăteau dările potrivit prevederilor unui hrisov domnesc, nu cu satul sau oraşul unde rezidau: băjenarii hrisoviliţi, negustorii hrisoviliţi, jidovii hrisoviliţi etc. (Instituţii 1988, 226). În Basarabia, *hrisoviliţi* erau consideraţi negustorii care au primit de la Divanul Domnesc un hrisov (patent), ce le acorda dreptul de a deţine în arendă pământ, de a se ocupa cu comerţul interior şi exterior, pentru transportarea mărfurilor plătind din costul acestora în punctele vamale câte 4 lei din 100, iar pentru comercializarea lor în prăvălii în oraşe şi târguri – câte 2 lei, alteori şi mai mult. În categoria negustorilor hrisoviliţi puteau intra reprezentanţi ai tuturor stărilor sociale, cu dreptul de a transmite hrisovul prin moştenire copiilor. În această categorie întâlnim şi unii meşteşugari, care plătesc dări din meşteşugul pe care îl deţin. Negustorii hrisoviliţi erau de diferite etnii – moldoveni, armeni, bulgari, greci şi credincioşi de rit vechi ruşi (AIMSR, F. 438, d. 536, f. 18 verso, 64 verso).

Divanul de la Comisie şi spre plata contractelor, prin care s-au făcut cumpărătura, care peste tot alcătuieşte la 600 mii lei" (Documente 2017, 342-343). Mitropolitul şi boierii solicitau „[...] să să scoată numai 150 mii lei şi 30 mii asupra mazililor, şi a ruptaşilor, ca cu aceşti bani să să poată plăti celor ce au luat din cumpărătura zaharelei" (Documente 2017, 343).

Potrivit unor surse de arhivă, suma calculată pentru plata sfertului birului în decurs de 3 ani (1808-1810) a variat de la ţinut la ţinut: în ţinutul Suceava – de la fiecare persoană – câte 14 lei anual (în afară de categoriile sociale care plătesc dările potrivit unui hrisov special şi unor registre nominale, trimise de vistierie – mazilii, ruptaşii, evreii care posedau hrisoave şi rupta de vistieria); în ţinutul Neamţ – 15 lei şi 16 aspri; în ţinutul Roman – 14 lei şi 19 aspri; în ţinutul Bacău – 19 lei şi 64 aspri; în ţinutul Putna – 16 lei şi 28 aspri; în ţinutul Tecuci – 15 lei; în ţinutul Covurlui – 14 lei şi 53 aspri; în ţinutul Tutova – 20 lei şi 16 aspri; în ţinutul Vaslui – 15 lei şi 32 aspri; în ţinutul Fălciu – 15 lei şi 96 aspri; în ţinutul Greceni – 15 lei şi 72 aspri; în ţinutul Codru – 18 lei şi 36 aspri; în ţinutul Hotărniceni – 6 lei şi 58 aspri; în ţinutul Orhei – 18 lei şi 68 aspri; în ţinutul Soroca – 18 lei şi 56 aspri; în ţinutul Herţa – 12 lei şi 3 aspri; în ţinutul Dorohoi – 13 lei şi 96 aspri; în ţinutul Botoşani – 16 lei şi 24 aspri; în ţinutul Hârlău – 14 lei şi 26 aspri; în ţinutul Cârligătura – 11 lei şi 16 aspri; în ţinutul Hotin – 8 lei şi 28 aspri; în ţinutul Iaşi – 13 lei şi 40 aspri; în ţinutul Bacău – 19 lei şi 64 aspri; în ţinuturile Tomarova şi Ismail – nu sunt supuşi birului[32].

Numărul mazililor şi ruptaşilor din Moldova, reflectat în recensămintele populaţiei din anii '70 ai secolului al XVIII-lea. Datele recensămintelor populaţiei, efectuate de administraţia rusă în Moldova la începutul anilor '70 ai secolului al XVIII-lea şi publicate de istoricul şi demograful P.G. Dimitriu, ne permit să stabilim numărul categoriilor sociale şi fiscale privilegiate ale populaţiei, comparativ cu cele birnice, punând accent, în primul rând, pe mazili şi ruptaşi. Nu vom încerca să punem în discuţie întreaga problemă legată de evoluţia demografică, ce a avut loc în Moldova în această perioadă de timp. Vom supune analizei doar situaţia demografică din ţinuturile centrale ale Moldovei dintre Prut şi Nistru, care, ulterior, vor fi anexate şi vor intra în componenţa Imperiul Rus şi vor constitui regiunea Basarabia, evidenţiind ţinuturile mai mari şi mai dens populate şi unde numărul privilegiaţilor – al mazililor şi ruptaşilor – era cel mai mare: Iaşi, Orhei-Lăpuşna şi Soroca.

La analiza acestor date, urmează să ţinem cont de observaţiile publicate de cercetătorul P.G. Dimitriu, potrivit căruia „[...] în unele cazuri, dregătorii au indicat numai prenumele (Radul, Vlad, Preda) capului de familie, în alte cazuri se mai arată al cui fiu (Ion sin Petru) este sau care este numele lui de familie (Toader Chiria, Neculai Florea), sau care este porecla lui (Ion Cătană, Ion Trepăduş). În unele cazuri este indicată naţionalitatea capului de familie (Pavăl-rus, Leibajidov), iar în alte cazuri – relaţiile de rudenie (Ursul *brat* Nistor, Alexi *zet* Aramă)" (Moldova 1975, 10-11).

Datele privind numărul caselor de locuit, numărul persoanelor de sex masculin, compartimentat pe categorii sociale şi etnice, inclusiv cu indicarea numărului mazililor şi ruptaşilor din ţinutul Iaşi, unul dintre cele mai mari şi mai dens populate ţinuturi ale Moldovei, unde a fost înregistrat cel mai mare număr de privilegiaţi – mazili şi ruptaşi, conform recensământului populaţiei din anul 1772, sunt sistematizate în Tabelul 1.

Datele sistematizate în Tabelul 1 atestă că în ţinutul Iaşi erau înregistrate 145 de localităţi, ce constituiau un număr de 7640 de gospodării (case de locuit) şi 20 de case nepopulate şi întruneau un număr de 2466 (32,3%) de persoane de sex masculin – capi de familii, 593 (7,8%) – mazili şi ruptaşi, 231 (3%) – preoţi, 106 (1,4%) – ţigani, 25 (0,3%) – sârbi şi evrei şi 4219 (55,2%) – persoane scutite de dări, în baza statutului sau privilegiilor de care beneficiau.

De menţionat faptul că statistica atestă un raport neomogen al mazililor şi ruptaşilor în ocoalele ţinutului Iaşi. Dacă reieşim din considerentul că numărul persoanelor de sex masculin, înregistrate de recensământ, coincide cu numărul caselor de locuit populate, fapt ce atestă numărul de gospodării, putem constata că cel mai mare număr de mazili şi ruptaşi erau înregistraţi în ocolul Turei: 346 de persoane de sex masculin, sau 58,3% din numărul total de persoane sunt mazili şi ruptaşi. În celelalte ocoale, numărul mazililor şi ruptaşilor a variat de la 141 (23,8%), în ocolul de peste Prut, şi 49 (8,3%), în ocolul Ciuhur, 35 (5,9%), în ocolul Braniştei, până la 9 (1,5%), în ocolul Copoului, şi 13 (2,2%), în ocolul Codrului.

[32] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3639, f. 5-58.

Tabelul 1

Numărul populaţiei din ţinutul Iaşi conform datelor recensământului populaţiei din anul 1772*

Ocoalele	Numărul de localităţi	Case de locuit		Numărul de persoane de sex masculin								
				Moşiereşti		Liberi						
		Populate	Pustii	Moldoveni	Ţigani	Preoţi	Moldoveni	Mazili şi ruptaşi	Greci	Armeni	Sârbi şi evrei	Excluşi de la plata impozitelor**
Ciuhur	39	1611	3	-	51	48	986	**49**	-	-	12	465
De peste Prut	20	584	-	-	1	31	49	**141**	-	-	-	362
Braniştei	13	411	-	-	-	1	11	**35**	-	-	-	364
Codrului	21	490	7	-	-	11	24	**13**	-	-	-	442
Copoului	22	386	-	-	1	12	132	**9**	-	-	-	232
Turei	30	4158	10	-	53	128	1264	**346**	-	-	13	2354
Numărul total	**145**	**7640**	**20**	**-**	**106**	**231**	**2466**	**593**			**25**	**4219**
Raportul, în %	**-**	**100,0**	**-**	**-**	**1,4**	**3,0**	**32,3**	**7,8**	**-**	**-**	**0,3**	**55,2**

* Moldova 1975, p. 193-203.

** De la plata impozitelor au fost excluşi: văduvele, voluntarii eliberaţi în baza certificatului numit „salvogvardia", slugile anumitor boieri, scutelnicii, călăraşii, unii marchitani, poslușnicii mănăstireşti, proprietarii de cârciume, pescarii (hatmani), panţârii isprăvniciei, copii din casă, vânătorii domneşti, funcţionarii arhiereşti, grădinarii mănăstireşti, armăşeii, aprozii, fustaşii (ostaş înarmat cu suliţă), lipcanii, darabanii, comoşelii, podareii, ciobanii, săracii, cioclii.

De remarcat că 4219 (55,2%) persoane, ce includeau văduvele, voluntarii eliberaţi în baza certificatului numit „salvogvardia", slugile anumitor boieri, scutelnicii, călăraşii, unii marchitani, poslușnicii mănăstireşti, proprietarii de cârciume, pescarii (hatmani), panţârii isprăvniciei, copiii din casă, vânătorii domneşti, funcţionarii arhiereşti, grădinarii mănăstireşti, armăşeii, aprozii, fustaşii (ostaş înarmat cu suliţă), lipcanii, darabanii, comoşelii, podareii, ciobanii, săracii, cioclii, erau scutite de plata impozitelor. Dacă ţinem cont şi de cei 593 (7,8%) de mazili şi ruptaşi, care, la fel, beneficiau de anumite scutiri şi privilegii, acest număr constituie 4812 (63%) din numărul total al persoanelor de sex masculin, înregistrate în acest ţinut.

Apare întrebarea: cine, dar, plătea impozitele şi dările în acest ţinut?

Un interes deosebit prezintă analiza numelor mazililor şi ruptaşilor, înregistrate de recensământul fiscal din anul 1772 (deşi în multe cazuri izvorul indică doar numărul) în ţinutul Iaşi. În unele cazuri, sursa conţine numărul concret şi numele acestor categorii sociale şi fiscale. Prezentăm cele mai semnificative cazuri: *ocolul Ciuhur*: 2 ruptaşi – Toma Holban şi Ştefan Miron şi un mazil – Axenti (satul Fundurile); 3 mazili – Manoil, ginerele lui Nestor, Arvinte şi Nicolai (satul Ciuciulea); în alte cazuri doar numărul – 5 mazili (Satul Buteşti); 3 mazili – Ursul şi Lupul Mâle, Antohi Ciohoran (satul Lucăceni); 3 mazili – Dimitraşco şi Ioniţă Marco şi Ursul Cucoran (satul Cucuieţi). În alte cazuri, doar numărul: *ocolul de peste Prut*: 2 mazili şi 2 ruptaşi (satul Vărzăreşti); 10 ruptaşi (satul Ciuteşti); 8 mazili (satul Bălăneşti); 21 de mazili şi ruptaşi (satul Boldureşti); 24 de mazili şi ruptaşi (satul Unţeşti); 6 mazili şi 9 ruptaşi (satul Măgurele), 3 mazili şi 8 ruptaşi (satul Dumbrăviţa); *ocolul Braniştе*: 12 mazili şi 5 ruptaşi (satul Măcăreşti); 4 ruptaşi (satul Bohotin); 6 ruptaşi (satul Cozia); 4 mazili şi un ruptaş (Valea Hiliţei); *ocolul Codrului*: 3 mazili şi un ruptaş (satul Miroslava); un mazil şi 3 ruptaşi (satul Bâlciul); *ocolul Copoului*: 2 ruptaşi – Gheorghe şi Gavrilă Butuc (satul Mălăeşti); 3 mazili şi un ruptaş (satul Şorgari); *ocolul Turei*: 4 mazili şi 3 ruptaşi (satul Risipeni); 14 mazili şi un ruptaş (satul Cârniceni); 9 mazili şi un ruptaş (satul Căueşti); 6 mazili şi ruptaşi locali, 6 mazili veniţi din ţinutul Hârlău (satul Glodeni); 18 mazili şi 7 ruptaşi (satul Rădeni) etc. (Moldova 1975, 193-199).

Cu toate că datele recensământului nu totdeauna conţin aceleaşi informaţii, ele ne permit să stabilim numărul mazililor şi ruptaşilor pentru fiecare localitate, deşi, şi în acest caz, a-i identifica separat pe mazili şi separat pe ruptaşi este destul de dificil, din considerentul că, pentru mai multe localităţi, aceştia sunt indicaţi împreună.

Tabelul 2

Numărul populației din ținutul Orhei-Lăpușna conform datelor recensământului populației din anul 1772*

Ocoalele	Numărul de localități	Case de locuit		Numărul de persoane de sex masculin								
				Moșierești		Liberi						
		Populate	Pustii	Moldoveni	Țigani	Preoți	Moldoveni	Mazili și ruptași	Greci	Armeni	Sârbi și evrei	Excluși de la plata impozitelor**
Orhei***	20	550	-	-	3	18	348	**12**	-	-	-	169
Câmpului	15	371	-	-	-	15	259	**16**	-	-	-	81
Răutului	10	309	6	-	-	10	222	**12**	-	-	-	65
Culei	36	811	9	-	-	30	436	**110**	-	-	-	235
Satele de Jos	10	156	-	-	-	7	102	**2**	-	-	-	45
Inchelul	17	296	-	-	7	10	51	**10**	-	-	1	217
Fața Bâcului	20	713	-	-	14	21	475	**32**	-	-	3	168
Bucovățului	11	522	-	-	16	10	406	**25**	1	10	3	51
Botnei	13	328	5	-	116	8	234	**13**	-	-	-	57
Cogâlniculuі	13	465	2	-	10	11	360	**5**	-	-	1	78
Prutului	7	512	-	-	6	10	313	**10**	-	1	2	170
Numărul total	**172**	**5033**	**22**	**-**	**72**	**150**	**3206**	**247**	**1**	**11**	**10**	**1336**
Raportul, în %	**-**	**100,0**	**-**	**-**	**1,4**	**3,0**	**63,7**	**4,9**	**0,02**	**0,2**	**0,2**	**26,5**

* Moldova 1975, 82-99.

** De la plata impozitelor au fost excluși: văduvele, voluntarii eliberați în baza certificatului numit „salvogvardia", slugile anumitor boieri, scutelnicii, călărași, lucrători ai conțopistului Vistieriei, unii marchitani, poslușnicii mănăstirești, săracii și unii husari în retragere.

*** În izvor acest ocol este numit ocolul Nistrului.

În pofida faptului că în ținutul Iași era înregistrat cel mai mare număr de mazili și ruptași, recensământul nu atestă nicio localitate care ar aparține în întregime mazililor – sate mazilești. Predominau localitățile care aparțineau ***boierilor*** (*vistiernicului* Ioan Cantacuzino, *banilor* Manolache Bogdan și Iancu Razul, *șătrarilor* Ștefan Feștilă și Velișco, *hatmanilor* Dumitrașcu Sturza și Vasile Ruset, *medelnicerilor* Grigore Balș, Ion Djanteoan, Arghiri și Dumitrachi, *pitarilor* Vasile Mustață și Nicolae Cogâlniceanu, *logofeților* Lupul Balș Gheorghe Carp și Bogdan, *paharnicilor* Nicolae Aslan și Paladi, *cămărașului* Ioniță Hermeziu, *vameșului* Ilie Tomița), ***mănăstirilor*** (Sf. Sava, Galata, Cetățuia, Burdujeni, Fântâci, Slatina, Dobroveț, Golia, Dancu, Hlincea, Bârnova, Todirel, Probota, Aron-Vodă, Sf. Spiridon, Sf. Vineri), ***Mitropoliei, negustorilor*** (Constantin Avram, Dimitri Osmachi, Hristofor și Fotii) și altor moșieri.

O problemă care îngreuiază depistarea proprietarului sau a tipului de proprietate constă în faptul că „[...] în rubrica a doua, unde este indicat proprietarul moșiei, traducătorii ruși ai originalului moldovenesc au redat inexact termenii de *răzeși* și *răzășească*, exprimându-i cu cuvintele *diferitor moșieri* sau *moșierească*" (Moldova 1975, 12). În plus, din listele recensământului au fost omiși boierii și călugării, din considerentul că aceste stări sociale erau scutite de bir și alte prestații. În liste au fost incluși doar capii de familii, bătrânii și copii fiind omiși[33].

După numărul populației de sex masculin, ținutul Iași era urmat de ținutul Orhei-Lăpușna, care, deși avea un număr mai mare de localități, includea un număr mai mic de persoane de sex masculin.

Datele privind numărul caselor de locuit, numărul persoanelor de sex masculin, compartimentat pe categorii sociale și etnice, inclusiv cu indicarea numărului mazililor și ruptașilor din ținutul Orhei-Lăpușna, conform recensământului populației din anul 1772, sunt sistematizate în Tabelul 2.

Datele sistematizate în Tabelul 2 atestă că în ținutul Orhei-Lăpușna erau înregistrate 172 de localități, ce includeau un număr de 5033 de gospodării (case de locuit), întrunind un număr

[33] Mai detaliat despre perfectarea recensământului din 1772-1773 *a se vedea*, spre exemplu: Moldova 1975, 5-13.

de 3206 (63,7%) persoane de sex masculin, 247 (4,9%) de mazili şi ruptaşi, 150 (3%) de preoţi, 72 (1,4%) ţigani, 22 (0,4%) armeni, greci, sârbi şi evrei şi 1336 (26,5%) persoane scutite de dări în baza statutului sau privilegiilor de care beneficiau.

Ca şi în cazul ţinutului Iaşi, statistica atestă o raportare neomogenă a mazililor şi ruptaşilor în ocoalele ţinutului Orhei-Lăpuşna. Dacă reieşim din considerentul (ca şi în cazul ţinutului Iaşi) că numărul persoanelor de sex masculin înregistrate de recensământ coincide cu numărul caselor de locuit populate, fapt ce atestă numărul de gospodării, putem constata că cel mai mare număr de mazili şi ruptaşi erau înregistraţi în ocolul Culei: 110 persoane de sex masculin, sau 44,5% din numărul total de persoane. În celelalte ocoale, numărul mazililor şi ruptaşilor a variat de la 32 (13%), în ocolul Faţa Bâcului, şi 25 (10,1%), în ocolul Bucovăţului, până la 2 (0,8%), în ocolul Satele de Jos şi 5 (2%), în ocolul Cogâlnicului.

Prezintă interes numărul mare de persoane scutite de impozite şi dări, care includeau văduvele, voluntarii eliberaţi în baza certificatului numit „salvogvardia", slugile anumitor boieri, scutelnicii, călăraşii, lucrători ai Vistieriei, unii marchitani, poslușnicii mănăstireşti, săracii şi unii husari în retragere. Aceştia alcătuiau 1336 de persoane, ceea ce constituia 26,5% din numărul total de persoane de sex masculin.

Analiza numelor mazililor şi ruptaşilor înregistrate de recensământul fiscal din anul 1772 în ţinutul Orhei-Lăpuşna prezintă următorul tablou: *ocolul Orhei:* Anastasii Ioncul, Grigore – fiul protopopului Luca, Dumitraşcu – fratele lui Andronachi (satul Oleşcani); *ocolul Câmpului:* Constantin, Tudor şi Vasile Golescu, Gheorghe Mariam (satul Măşenii); *ocolul Răutului:* Ioan Boţan, Constantin, Ioniţă Ciorba, Dumitraşcu – nepotul lui Boţan, Tudor Ţâra, Tudor Botezat, Cozma – nepotul lui Boţan, Grigoraş Botezat (târgul Orhei); *ocolul Culei:* Sandu, Ioan şi Ilie Stăvilă (satul Ghermăneşti), Carp Curchiu, Andrei şi Parfeni Roşca, Gheorghe Popa, Mihail Pozdirca (satul Bogzeşti), Ştefan Roşca, Paladi – fiul lui Miron, Luchian – ginerele lui Stăvilă, Manoil – fiul lui Miron, Antohi Hadjim, Petru – fiul lui Popa, Miron Cobâlean (satul Crăsnăşeni), Ioniţă Cornea, Andrei, Ştefan, Nani, Manoli, Vasile şi Grigoraş Harştea (satul Hulboca), Mihail Bobeică, Ioniţă Logan, Nistor, Savescu, Ştefan Busuioc, Pantelei – fiul lui, Maftei Coşcodan, Gheorghiţă şi Mihail Bodrug (satul Condrateşti), Andrei Coşcodan, Tudosie Laşco, Apostol Sava, Dimitrii şi Gavriil – fiii preotului Nistor, Panaiot – fratele lui Nistor, Grigoraş Savescu (satul Năpădeni), Constantin Durnescul, Todor – fost căpitan, Maftei, Apostol, Sandul şi Gheorghe Luca, Gheorghe Gavriliţă, Eremia – nepotul său, Apostol şi Ioniţă Scurtul, Ioniţă – fiul preotului Stati, Miron – fratele său, Ioniţă – fratele lui Lefter, Vasile – fratele său, Niţă Scurtul, Dumitraşcu Furculiţă, Ştefan Spânul, Terenti – cumnatul său, Ieremia Spânul, Nichifor – fiul preotului Constantin Negară, Dimitrii – fiu de preot, Dumitraşcu – clucerul şi Anton Palitru (satul Dereneu), Todor, Dumitru, Ioniţă şi Eftimi Valuţă, Nicolae Grec, Maftei Mârzencu, Isac, Vârlan şi Ioan – fii lui Sandu (satul Onişcani), Grigoraş, Vasile şi Andrei Varzari, Niţa şi Tudor Cotruţă, Tudor – nepotul lui Varzari (satul Meleşeni); *ocolul faţa Bâcului:* Vasile şi Ion Harea, Semion, Constantin şi Vasile Stratan, Alexandru Gore (satul Nişcani), Nastasi Minciuna, Onofrei – cumnatul său, Ioniţă Şişcan, Grigorii – fiul lui Agapi, Vasile şi Tanasi Chicul (satul Horodişte), Todor Popescu, Andrei Dumbrava, Constantin şi Nastasi Zimşe, Lupul Casap (satul Vărzăreşti); *ocolul Bucovăţului:* Nistor şi Todor Nani, Ioniţă Costin, Simion – ginerele lui Nistor, Andrei – feciorul lui Grigoraş, Lupul Bivol (satul Cojuşna), Ştefan Baţu, Simion Bocan, Vasile Gore, Onofrei Costin, Ioniţă Budu, Lupul Batcu, Andrei Sârbul, Andronic Jimbei, Ştefan – blănar (târgul Chişinău); *ocolul Botnei:* Grigore Frunză, Estrati şi Alexandru Surucean, Andrei Mihalachi, Todor Surucean, Solomon – fratele lui Efstratie, Nistor – fiul diaconului, Vasile – feciorul lui Alexandru (satul Suruceni) (Moldova 1975, 83-96).

În ţinutul Hotin, conform recensământului populaţiei din 25 decembrie 1772, la un număr de 151 de localităţi, cărora le revin 7286 case de locuit şi 279 case pustii, 8041 de persoane de sex masculin, 149 de preoţi, 94 de ţigani, 24 de greci, 189 de evrei şi un armean, erau înregistraţi doar 8 mazili şi ruptaşi (izvorul nu-i indică separat) (Moldova 1975, 149).

În ţinutul Greceni, cel mai mic ţinut, alcătuit doar din 11 localităţi, 735 de case de locuit, populate cu 661 de persoane de sex masculin, 15 preoţi, 28 de armeni, 2 greci, 2 ţigani domneşti, 18 persoane supuse moşierilor, conform datelor recensământului populaţiei din 20 noiembrie 1772, erau atestaţi doar 9 mazili şi ruptaşi (Moldova 1975, 160).

Tabelul 3

Numărul populației din ținutul Soroca conform datelor recensământului populației din 1772*

Ocoalele	Numărul de localități	Case de locuit		Numărul de persoane de sex masculin								
		Pustii**	Moșiereşti	Liberi			Moldoveni	Mazili și ruptași***	Greci	Armeni	Sârbi și evrei	Excluși de la plata impozitelor****
			Nepopulate	Moldoveni	Țigani	Preoți						
Câmpul de Sus	24	591	14	-	25	45	494	**4**	-	-	10	55
Nistrul de Sus	23	1235	50	-	20	45	880	**17**	-	3	104	233
Nistrul de Jos	30	975	28	-	14	45	720	**18**	2	-	47	379
Câmpul de Jos	32	1135	77	-	55	48	824	**15**	-	-	7	199
Numărul total	**109**	**3936**	**169**	**-**	**114**	**183**	**2918**	**54**	**2**	**3**	**168**	**958**

* Moldova 1975, 161-169.

** Numărul total al caselor de locuit populate, indicat în documentul de arhivă – 3999, cel calculat de P.G. Dimitriu – 4034, în realitate – 3936 de case de locuit populate.

*** Numărul total al mazililor și ruptașilor, indicat în documentul de arhivă – 58, cel calculat de P.G. Dimitriu – 56, în realitate – 54 de persoane de sex masculin, mazili și ruptași

**** De la plata impozitelor au fost excluși: văduvele, voluntarii, transfugii de diferite etnii, slugile, scutelnicii, cazacii din cadrul isprăvniciei, persoanele ce au grijă de poște, supraveghetorii podurilor, un tătar convertit.

Puțin mai mare era numărul mazililor și ruptașilor în ținutul Soroca. Datele pentru ținutul Soroca, privind numărul mazililor și ruptașilor, în raport cu restul populației, conform recensământului populației din 1722, sunt sistematizate în Tabelul 3.

Datele sistematizate în Tabelul 3 atestă că în ținutul Soroca erau înregistrate 109 localități, ce constituiau un număr de 3936 de gospodării (case de locuit) și 169 de case nepopulate, întrunind un număr de 2918 persoane de sex masculin, 54 de mazili și ruptași, 183 de preoți, 114 țigani, 2 greci, 3 armeni, 168 de sârbi și evrei și 958 de persoane scutite de dări, în baza statutului de privilegiați de care beneficiau.

Este greu a raporta numărul mazililor și ruptașilor la numărul gospodăriilor (caselor de locuit populate), din considerentul că datele cu privire la numărul diferitor categorii de populație, comparativ cu celelalte ținuturi, nu coincid, atestând un număr de 4400 de persoane raportat la un număr de 3936 de case de locuit populate. A depista unde se ascunde greșeala este destul de dificil.

Persoanele scutite de impozite și dări includeau voluntarii eliberați, probabil, în baza certificatului numit „salvogvardia” (deși izvorul nu indică acest lucru), scutelnicii, cazacii, slugile, persoanele care întreținеau stațiunile de poștă și văduvele.

A identifica mazilii și ruptașii este destul de dificil din considerentul că izvorul nu-i indică separat, doar cu mici excepții: Nicolai – ginerele lui Iacob (satul Bădiceni); Vasile și Simion Macovei (satul Cubolta); Pavel și fiul său Ștefan (satul Lencăuți); Alexei, Nicolai, Ioniță Macovei (satul Tătărăuca); Lupul Druță (slobozia Tătărăuca); Vasilii și căpitanul Tanasii (satul Iarova); Tudor Oțel și Vasile Purece (satul Cremenciug); căpitanul Ursachi, Vasile și fiul său Sava (satul Holovcinița); Mihail Hanzu (satul Nemereuca); mazilul Sandul (satul Zaluceni); Vasile Ștefuța (satul Verejeni); negustorul Grigore Papuc (satul Sănătăuca); Stefan Malonoven și fratele său Ilie (satul Salcia); Ștefan Scurtul și Samson Marandici (satul Cotu Podoimii); Iordache Sava și Vasile Oprea (satul Alcedar); mazilii: Vasile și fiul său Matvei; căpitanul Ivan (satul Tribauți); căpitanii Constantin Macovei și Vasilii Todor, mazilii Ioniță și Todor Beșinuța (târgul Rașcov); Vasile Scurtul, Vasile, nepotul său, Vasile Popa, Andrei Badicu, căpitanul Ioniță, fiul preotului Vasile (satul Coșmirca); Ioniță, Serghei și Trifon Marandici (satul Cobâle); Grigore Pilipoțchi (satul Cuhurești de Sus); Dumitrachi, feciorul Pulpi (satul Cotiujeni) ș.a.

În analiza categoriilor sociale privilegiate ale societății, un interes deosebit, prin specificul și valoarea sa informativă, prezintă recensământul din 1774, care, spre deosebire de recensământul

Tabelul 4

Numărul populaţiei din ţinutul Orhei-Lăpuşna conform datelor recensământului populaţiei din 1774*

Denumirea ocoalelor	Numărul caselor de locuit	Categoriile de populaţie										
		Birnicii	Mazilii	Ruptaşii	Călăraşii	Feţele religioase	Voluntarii	Scutelnicii	Bejenarii	Săracii	Ţiganii	Alte categorii
Culii	**1016**	465	**57**	**31**	**35**	43	178	109	8	74	15	1
Răutului	**290**	210	**7**	**1**	-	9	27	21	-	13	2	-
Faţa Bâcului	**808**	314	**15**	**13**	**83**	26	47	250	-	42	18	-
Bucovăţului	**558**	284	**16**	**14**	29	15	37	43	-	60	17	43
Inchelului	**362**	166	**11**	**9**	**33**	18	5	79	-	12	23	6
Prutului	**360**	183	**8**	**3**	1	12	1	36	-	34	-	82
Cogâlnicului	**501**	405	**6**	**1**	-	18	35	13	-	23	-	-
Botnii	**393**	258	**5**	**2**	-	9	75	5	15	24	-	-
Satele de Jos	**274**	186	**2**	**2**	-	4	12	51	-	17	-	-
Nistrului	**593**	344	**12**	**-**	30	26	73	85	-	22	1	-
Câmpului	**405**	253	**12**	**-**	-	17	108	-	-	14	-	1
Numărul total**	**5560**	**3068**	**151**	**76**	**211**	**197**	**598**	**692**	**23**	**335**	**76**	**133**
Raportul, în %	**100,0**	**55,2**	**2,7**	**1,4**	**3,8**	**3,5**	**10,8**	**12,4**	**0,4**	**6,0**	**1,4**	**2,4**

* Moldova 1975, 400-472.

** Numărul total diferă parţial de cel indicat la sfârşitul documentului care atestă: 3088 de birnici, 589 de voluntari şi 19 în rezervă, 368 de scutelnici boiereşti şi mănăstireşti, **154 de mazili, 77 ruptaşi,** 147 de preoţi şi 52 diaconi, 322 femei sărace, 86 de bejenari etc. (Moldova 1975, 433).

precedent, a înregistrat, nominal, întreaga populaţie (capii de familie) a Moldovei, care era inclusă în catastihul Vistieriei la plata birului şi, ceea ce este cel mai important pentru studiul nostru, şi categoriile privilegiate, scutite de bir (văduvele şi ţiganii), plătitorii de dajdie (feţele bisericeşti şi mazilii) şi ruptaşii Vistieriei.

Nu se ştie cauza desfăşurării acestui recensământ într-un termen atât de scurt, la doar 2 ani după efectuarea celui din 1772. P.G. Dimitriu, care a publicat aceste recensăminte, presupune că „[...] comandamentul rus a găsit unele neajunsuri în materialele primului recensământ şi a dat ordin să se facă o nouă înregistrare a populaţiei" (Moldova 1975, 10). Răspunsul poate fi găsit în schimbarea modalităţii de efectuare a recensământului: înregistrarea nominală a întregii populaţii, conform capilor de familie, inclusă în catastihul Vistieriei la plata birului şi înregistrarea categoriilor privilegiate ale populaţiei. Comandamentul militar era interesat în evaluarea cât mai corectă, deplină şi operativă a resurselor umane şi financiare, de care dispunea Moldova, în vederea asigurării armatei ruse cu cele necesare în cadrul ostilităţilor ruso-otomane.

Nu vom pune în discuţie întreaga statistică de la 1774 pentru Ţara Moldovei, acesta fiind un lucru migălos şi greu, care, în principiu, nu constituie subiectul nostru de cercetare, interesându-ne mai mult cazul categoriilor sociale şi fiscale privilegiate. Din acest considerent, vom analiza datele pentru ţinutul Orhei-Lăpuşna, unul dintre cele mai mari şi populate ţinuturi, cu un număr relativ mare de mazili şi ruptaşi, punând la bază statistica recensământului populaţiei din 1774 (Tabelul 4).

Datele sistematizate în acest tabel atestă că în 11 ocoale ale ţinutului Orhei-Lăpuşna erau înregistrate 5560 de gospodării (case de locuit), numărul lor variind de la ocol la ocol. Peste 500 de gospodării aveau doar 5 ocoale: Culii – 1016 (18,3%) gospodării, Faţa Bâcului – 808 (14,5%), Nistrului – 593 (10,7%), Bucovăţului – 558 (10%) şi Cogâlnicului – 501 (9%) gospodării. Cel mai mic ocol era ocolul Răutului cu un număr de doar 290 (5,2%) de gospodării.

Raportat la numărul total al populaţiei (5560 de gospodării), diferitor categorii de populaţie din ţinut le revenea: 3068 (55,2%) – birnicilor, 692 (12,4%) – scutelnicilor, 598 (10,8%) – voluntarilor, 335 (6%) – săracilor, 211 (3,8%) –

călăraşilor, 197 (3,5%) – feţelor bisericeşti, **151 (2,7%) – mazililor, 76 (1,7%) – ruptaşilor,** 23 (0,4%) – bejenarilor, 76 (1,4%) – ţiganilor şi 133 (2,4%) – altor categorii de populaţie.

Cel mai mare număr de mazili şi ruptaşi era concentrat în ocolul Culei – 57 (37,7%) de mazili şi 31 (40,8) ruptaşi, urmat de ocolul Bucovăţului – 16 (10,6) mazili şi 14 (18,4%) ruptaşi şi ocolul Inchelului – 11 (7,3%) mazili şi 9 (11,8%) ruptaşi. Celorlalte ocoale le revenea un număr mic de mazili şi ruptaşi.

Cele relatate *supra* ne permit să concluzionăm că recensămintele populaţiei din anii ’70 ai secolului al XVIII-lea sunt o sursă importantă şi sigură în studierea evoluţiei demografice a Ţarii Moldovei în această perioadă de timp. Ele conţin informaţii preţioase şi veridice (în măsura în care acest lucru a fost posibil la acel moment) despre numărul şi repartizarea populaţiei (capi de familie) în sate şi ocoale, reflectă compoziţia socială şi fiscală a populaţiei (mazilii şi ruptaşii), tipul relaţiilor de proprietate, proprietarul sau arendaşul moşiei satului, iar prezenţa numeroaselor familii româneşti demonstrează, cu lux de amănunte, vechimea şi autohtonia acestor persoane.

În evoluţia demografică, în impunerea fiscală şi analiza categoriilor sociale şi fiscale ale populaţiei Moldovei la începutul secolului al XIX-lea un loc aparte îi revine statisticii (catagrafiei) populaţiei din 1808, cunoscută drept *Condica Vistieriei Ţării Moldovei din anul 1808*. Efectuată în anii de ocupaţie a Principatelor Române de armatele ruse, statistica prezintă un interes deosebit, deşi, ca şi celelalte statistici, nu poate pretinde la o exactitate absolută, din mai multe considerente: imperfecţiunea metodelor de selectare şi prelucrare a materialului statistic; pregătirea insuficientă a persoanelor care adunau şi prelucrau informaţiile statistice; eschivarea unor localnici de la înregistrare în timpul adunării datelor statistice, care aveau la bază anumite temeiuri, sau prezentarea unor date eronate; tăinuirea datelor de către administraţia moldovenească, pentru a evita impunerea exagerată a dărilor pentru asigurarea armatei ruse; anumite categorii sociale nu au fost incluse în statistică, pentru că erau stări sociale privilegiate şi nu erau supuse impozitărilor, iar altele beneficiau de anumite privilegii şi înlesniri etc. În pofida acestui fapt, administraţia rusă avea deja experienţă în această materie, în urma efectuării recensămintelor şi statisticilor din Ţările Române din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Pentru a distinge mai bine acele schimbări care s-au produs în situaţia demografică, socială şi fiscală a regiunii dintre Prut şi Nistru după anexarea ei, în 1812, la Imperiul Rus, este necesar să întreprindem o analiză retrospectivă a statisticii de la 1808.

Fiind un document al statului de evidenţă a contribuabililor şi veniturilor ţării, statistica a atras atenţia mai multor cercetători. Primul care pune în circuitul ştiinţific statistica de la 1808 este profesorul T.G. Bulat. Acesta publică, în 1929, datele statistice generale pentru Principatul Moldovei, în formă de tabel, dar pe care, din greşeală, le datează cu anul 1809. Cu denumirea „Extract de numere ţănuturilor Moldovei şi a Basarabiei, de târgurile ce sânt prin acele ţănuturi, şi de satele toate, şi de numărul împreunat al lăcuitorilor birnici, a mazălilor, a ruptaşilor, a jădovilor, ce plătesc dajdie, şi a negustorilor hrisovoliţi, şi slujitori, afară de boieri, streini şi preoţi care nu se cuprind(e)” (Bulat 1929, 66-67), această statistică este depozitată în fondul Arhiva senatorilor care au prezidat în Divanele Principatelor Moldovei şi Valahiei (F. 1) al Arhivei Naţionale a Republicii Moldova[34].

Extrasul statisticii este anexat la adresa din 14 mai 1812, prin care marele vistiernic al Moldovei, Iordache Ruset-Roznovanu, îl informa pe senatorul rus V.I. Krasno-Milaşevici, preşedinte al Divanurilor Principatelor Române, în legătură cu porunca acestuia de a-i pune la dispoziţie informaţiile necesare despre numărul de ţinuturi şi sate, veniturile statului, contribuţia acordată de populaţie armatei ruse de ocupaţie şi sistemul de concesiuni existent în Moldova.

Iordache Ruset-Roznovanu îi comunica înaltului demnitar rus că numărul de târguri, sate şi locuitori birnici, mazili şi ruptaşi, rupta de vistierie, de evrei hrisovuliţi şi slujitori, aflaţi în fiecare ţinut, este indicat în extrasul trimis, „alcătuit după o catagrafie ce este făcută pentru toată Ţara Moldovei şi a Basarabiei, cu trei ani mai înainte”, fiindcă catagrafia cea nouă, mai completă, la care se lucra, nu era încă definitivată, iar după finalizarea ei, informaţiile despre numărul populaţiei vor fi mult mai complexe şi mai exacte şi vor reflecta

[34] Datele acestei statistici *a se vedea* în: ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3639, f. 3-115.

acele schimbări care au intervenit între timp în componenţa demografică a ţinuturilor. Marele vistiernic îl mai asigura pe înaltul demnitar rus că, deşi o oarecare perturbare se produsese prin dislocări de sate, sporul populaţiei „este neapărat" (Bulat 1929, 64). În plus, V.I. Krasno-Milaşevici era atenţionat că în extras lipsesc informaţiile despre bulgarii veniţi de peste Dunăre, care erau subordonaţi lui A.Y. Koronelli, tutorele principal al coloniştilor transdanubieni din Ţara Românească, Moldova şi Basarabia[35].

Datele statisticii populaţiei din 1808, publicate de T.G. Bulat, sunt editate ulterior de Valentin Zelenciuk, dar numai cele cu referinţă la Basarabia (ţinuturile de sud dintre Prut şi Nistru), acesta afirmând incorect că datele sunt pentru întreg spaţiul dintre Prut şi Nistru[36] şi datându-le, ca şi T.G. Bulat, cu anul 1809, fără a indica cine este autorul publicării statisticii şi indicând greşit pagina (Зеленчук 1979, 81).

Cercetătorul Dinu Poştarencu, analizând această statistică, atrage atenţia la eroarea comisă de profesorul T.G. Bulat (respectiv, şi de cercetătorul Valentin Zelenciuk, constatăm noi), care, ştiind că statistica fusese alcătuită cu trei ani înainte de data prezentării ei senatorului rus Krasno-Milaşevici şi scăzând din 1812 trei ani, atribuie statistica anului 1809. În realitate, statistica datează cu anul 1808, an care figurează, de fapt, în titlul extrasului prezentat senatorului Krasno-Milaşevici în limba rusă, ale cărui date corespund exact cu cele indicate în Regulamentul privind instituirea administraţiei provizorii a Basarabiei din 2 august 1812 (Poştarencu 2006, 144).

Datele statisticii sunt sistematizate pe ocoale, târguri şi sate şi includ: plata răsurii şi banii de raţie[37] pentru o perioadă de 3 luni, indicând numărul populaţiei (capi de familii/gospodării) pentru fiecare sat, târg şi oraş. Ulterior, aceste date au fost sistematizate într-un tabel general al populaţiei, pe care îl publică fragmentar Valentin Zelenciuk, având la îndemână articolul lui T.G. Bulat, fără a folosi însă izvorul de arhivă.

Publicând datele generale privind numărul populaţiei, sumate în tabelul prezentat în succintul său articol[38], T.G. Bulat constată că explicaţia adusă de marele vistiernic Iordache Ruset-Roznovanu senatorului Krasno-Milaşevici denotă faptul că „situaţia nu era deloc bună" (Bulat 1929, 64). Bulat estimează numărul populaţiei Moldovei (fără boieri, scutelnici[39], ţigani, slujitori bisericeşti şi străini, între care trebuiau incluşi şi bejenarii sârbi de peste Dunăre, ce atingeau cifra de 4000 de persoane), admiţând chiar un calcul de 5 membri pentru fiecare cap de familie, la 700 mii de locuitori (Bulat 1929, 64).

Datele statistice privind numărul ocoalelor, oraşelor, târgurilor şi satelor, numărul liuzilor[40] şi compartimentarea lor socială şi fiscală, conform statisticii populaţiei din 1808, prezentate de Iordache Ruset-Roznovanu senatorului rus Krasno-Milaşevici, fără evidenţierea celor două forme de dări – răsura şi banii pentru raţie, compartimentate pe ţinuturi, sunt sistematizate în Tabelul 5.

[35] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3639, f. 3 verso.

[36] În raportul prezentat la 14 mai 1812 de marele vistiernic al Moldovei Iordache Ruset-Roznovanu senatorului rus V.I. Krasno-Milaşevici se indică explicit: „în registrul alcătuit pentru întreaga Moldovă şi Basarabie, pentru o perioadă de 3 ani", prin ultima se subînţeleg ţinuturile de sud dintre Prut şi Nistru (ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3639, f. 3). Într-un alt tabel se indică şi mai clar că în componenţa Basarabiei intrau olaturile: Tomarova, Ismail, Bender, Akkerman şi Chilia (ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3639, f. 114 verso).

[37] *Bani pentru raţie* – bani încasaţi de la populaţia Principatelor Române în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812 pentru întreţinerea armatei ruse de ocupaţie, contribuţie care, după sfârşitul războiului, a fost anulată (ANRM, F. 5, inv. 3, d. 548, f. 130).

[38] T.G. Bulat plănuia să revină mai târziu cu un studiu mai detaliat la acest subiect.

[39] *Scutelnic* – ţăran scutit de plata birului, în schimbul unor prestaţii suplimentare (de obicei, militare) faţă de Domnie sau faţă de stăpânul moşiei. Sensul general al termenului este „scutit de bir". *Scutelnicii* erau *ţărani* eliberaţi de prestaţiile faţă de stat, obligaţi, în schimb, să încheie cu boierii, mănăstirile şi funcţionarii, pentru o anumită perioadă de timp, contracte privind îndeplinirea în folosul lor a anumitor lucrări sau achitarea anumitor sume de bani. Conform reformei lui Constantin Mavrocordat din 1742, boierilor şi înaltelor feţe bisericeşti li se stabilea un număr fix de scutelnici, în conformitate cu rangul acestora. Numărul de scutelnici acordat unei persoane varia de la 80 la 4. În Basarabia, numărul de scutelnici era stabilit de administraţia regională, în corespundere cu legislaţia domnilor moldoveni. Într-un raport din 26 iulie 1816, adresat de serdăria Orhei preşedintelui Comitetului Provizoriu al Basarabiei, guvernatorului de Ekaterinoslav, I.H. Kalagheorghe, se menţiona că scutelnicii „împlinescu slijbili cătră stăpânii lor boeri pentru scuteala di havaleli după tocmealali lor di bună voi". Instituţia scutelniciei a existat în Basarabia până la 1 mai 1818, când, prin rescriptul imperial din 29 aprilie 1818, emis pe numele lui A.N. Bahmetev, a fost suprimată. În pofida acestui fapt, mulţi moşieri continuau să-i folosească pe ţărani în calitate de scutelnici (Tomuleţ 2014, 535).

[40] *Liuzi (lude, liude, liudi)* – termen intrat în limba română prin canalul slav; a circulat documentar din secolul al XVI-II-lea, cu două sensuri: *1.* oameni în general, oameni de rând; *2.* unitate impozabilă individuală sau colectivă (Instituţii 1988, 280).

Tabelul 5

Numărul populaţiei Principatului Moldovei conform datelor statistice din 1808*

Denumirea ţinuturilor	Numărul ocoalelor	Numărul oraşelor şi târgurilor	Numărul satelor	Numărul liuzilor	Inclusiv									
					Mazili	Ruptaşi	Ruptele vistieriei	Evrei hrisovuliţi	Evrei privilegiaţi	Armeni	Sârbi	Negustori hrisovuliţi	Negustori privilegiaţi	Numărul total
Moldova Suceava	6	3	128	9677	**15**	**40**	**21**	246	-	-	-	-	-	**322**
Neamţ	6	2	126	7602	**130**	**188**	**70**	70	-	-	-	-	-	**458**
Roman	3	1	84	4970	**93**	**225**	**22**	45	-	104	-	-	-	**489**
Bacău	6	9	98	6727	**48**	**100**	**92**	42	-	-	-	-	-	**282**
Putna	9	4	134	10439	**33**	**22**	**97**	25	-	-	-	-	-	**177**
Tecuci	6	2	104	6905	**190**	**307**	**24**	-	-	-	20	-	-	**541**
Covurlui	4	1	68	4483	**130**	**318**	**42**	-	-	-	-	-	-	**490**
Tutova	4	1	91	4391	**393**	**358**	**45**	-	-	-	-	59	-	**855**
Vaslui	5	1	88	2755	**121**	**246**	**39**	-	-	-	-	8	-	**414**
Fălciu	5	2	94	5894	**359**	**205**	**86**	38	-	-	118	-	54	**860**
Greceni	-	-	14	990	**-**	**7**	**2**	-	-	-	-	-	-	**9**
Codru	-	1	13	1031	**23**	**-**	**2**	-	-	-	41	-	-	**66**
Hotărniceni	-	-	17	2702	**2**	**4**	**35**	-	-	-	-	-	-	**41**
Orhei	12	3	238	14100	**818**	**308**	**256**	-	423	-	620	-	-	**2425**
Soroca	7	4	138	7636	**134**	**68**	**186**	-	568	-	-	-	-	**956**
Herţa	-	1	26	2001	**1**	**10**	**4**	-	240	-	-	-	-	**255**
Dorohoi	4	1	65	5002	**12**	**7**	**4**	-	72	-	-	-	-	**95**
Botoşani	4	1	72	4547	**5**	**5**	**102**	-	284	80	-	22	-	**498**
Hârlău	5	2	80	4651	**17**	**15**	**121**	-	84	-	-	-	-	**237**
Cârligătura	2	1	46	1788	**4**	**3**	**5**	-	53	-	-	-	-	**65**
Hotin**	8	3	169	13076	**14**	**-**	**-**	488	-	-	-	-	31	**488**
Iaşi	7	1	184	10995	**390**	**126**	**137**	494	38	-	-	-	142	**1327**
Basarabia*	4	4	70	2789	**-**	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tomarova	2	1	19	516	**-**	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ismail	-	1	5	120	**-**	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Numărul total	**109**	**50**	**2171**	**135787**	**2932**	**2562**	**1392**	**1448**	**1762**	**184**	**799**	**89**	**227**	**11350**
Raportul, în %	**-**	**-**	**-**	**100,0**	**2,2**	**1,9**	**1,0**	**1,1**	**1,3**	**0,1**	**0,6**	**0,1**	**0,2**	**8,4**

* ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3639,f. 1-116; Poştarencu 2010, 193-223; Populaţia 2019, 1-149.
** Izvorul nu indică statutul celor 488 de evrei înregistraţi în ţinutul Hotin.
*** Basarabia includea: ocolul Bender cu 886 familii, oraşul Bender, cu 220, ocolul Căuşeni, cu 799, târgul Căuşeni, cu 101, ocolul Akkerman, cu 329, oraşul Akkerman, cu 115, ocolul Chilia, cu 235, târgul Chilia cu 104 familii.

Datele sistematizate în Tabelul 5 atestă, în 1808, în Principatul Moldovei, 22 de ţinuturi, care întruneau 44 de ocoale, Basarabia cu 4 ocoale, ţinutul Tomarova cu 2 ocoale şi ţinutul Ismail. A stabili numărul populaţiei de la 1808 este destul de dificil, din considerentul că indicatorul statisticii exprimat în liuzi nu ne permite să cunoaştem cifra exactă. În plus, la 1808, în Moldova, o liudă era alcătuită din mai multe familii, numărul lor variind de la 3 la 8, iar în cazul familiilor sărace – până la 10 familii. Potrivit informaţiei din 27 aprilie 1812, puse la dispoziţie de Ruset-Roznovanu preşedintelui în Divanele Principatelor Române V.I. Krasno-Milaşevici, în 1808, în Moldova erau până la 100000 de liuzi, cifră contradictorie, dat fiind că datele estimative prezentate pe ţinuturi prezintă cifra de 135787 de liuzi. Nu putem folosi nici multiplicatorul demografic 5, utilizat pe larg în literatura istorică, din cauza că nu ştim nici cu aproximaţie numărul exact de familii. Constatăm doar că cele mai dens populate erau ţinuturile Orhei cu 14100 (10,4%) de liuzi, Hotin – cu 13076 (9,6%), Iaşi – cu 10995 (8,1%) şi Putna cu 10439 (7,7%) de liuzi.

Pentru noi un interes deosebit îl prezintă numărul privilegiaţilor, conform acestei statistici – al mazililor, ruptaşilor şi ruptelor, dar şi al celorlalţi privilegiaţi – al evreilor şi negustorilor privilegiaţi şi hrisovuliţi. Conform statisticii, în Moldova erau înregistraţi 11350 (8,4%) de liuzi, care au beneficiat, într-o măsură sau alta, de privilegii, sau, altfel spus, au intrat în categoria privilegiaţilor, inclusiv: 2932 (2,2% din numărul total al liuzilor, sau 25,8% din numărul total al privilegiaţilor) revenind mazililor, 2562 (1,9%/22,6%) – ruptaşilor, 1392 (1%/12,3%) – ruptelor, 1448 (1,1%/12,8%) – evreilor hrisovuliţi, 1762 (1,3%/15,5%) – evreilor privilegiaţi, 1448 (1,1%/12,8%) – negustorilor hrisovuliţi, 1762 (1,3%/15,5%) – negustorilor privilegiaţi, 180 (0,1/1,6%) – armenilor şi 799 (0,6%/7%) – sârbilor.

Cel mai mare număr de mazili, ruptaşi şi ruptele vistieriei era înregistrat în ţinuturile Orhei – 818 (27,9%) mazili, 308 (12%) ruptaşi şi 256 (14,4%) de ruptele vistieriei, în Tutova – 393 (13,4%) de mazili, 358 (14%) de ruptaşi şi 45 (3,2%) de ruptele vistieriei, în Iaşi – 390 (13,3%) de mazili, 126 (4,9%) de ruptaşi şi 137 (9,4%) de ruptele vistieriei şi în Fălciu – 359 (12,2%) de mazili, 205 (8%) de ruptaşi şi 86 (6,2%) de ruptele vistieriei. Un număr mai mare de 100 de liuzi de mazili aveau ţinuturile Tecuci, Soroca, Covurlui, Neamţ şi Vaslui.

Concluzii

Documentele de epocă în care este abordat, tangenţial, subiectul pus în discuţie atestă că mazilii reprezentau o categorie socială, iar ruptaşii – una fiscală, atestate în Principatul Moldovei din cele mai vechi timpuri. După pierderea obligaţiunilor cu caracter militar, pe care mazilii le aveau la început, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea, izvoarele îi atestă mai mult în soluţionarea litigiilor hotarnice şi funciare, a cazurilor de vânzare a moşiilor sau a părţilor de moşii, în calitate de martori etc.

Domnia a avut o poziţie diversă faţă de mazili: de la impuneri fiscale serioase până la scutiri de diferite dări şi prestaţii, inclusiv prin măsuri de atenţionare a instituţiilor ţinutale ca aceştia cu „nimic să nu fie supăraţi”, specificând că, în caz de necesitate, ei vor fi supuşi în mod special anumitor obligaţiuni prin „cărţi domneşti”, emise de Domnie. Aceste exemple demonstrează, cu lux de amănunte, că mazilii se bucurau de autoritatea, stima şi încrederea Domniei, pe care, alături de alte categorii privilegiate, îi implica în soluţionarea diverselor litigii ce apăreau între diferiţi proprietari funciari.

Fiind atraşi în diferite servicii, pentru calităţile lor deosebite – iscusinţă, onestitate, cunoaştere de carte, comportament impecabil şi capacitatea de a se descurca în orice situaţii –, mazilii priveau cu mândrie aceste dispoziţii ale Domniei şi le considerau drept un privilegiu de care beneficiau.

Spre deosebire de mazili, ruptaşii constituiau o stare fiscală. Statutul de ruptaş, cum constată documentele de epocă, era ereditar, însă copiii ruptaşilor urmau să obţină în mod oficial confirmare domnească, pentru a beneficia de acest statut. Numai după investigaţiile de rigoare şi prezentarea cărţilor domneşti ale părinţilor, ce atestau statutul de ruptaş, şi audierea mărturiilor consătenilor sau ale rudelor ce deţineau acest statut, copiii ruptaşilor erau aşezaţi în „catastihul vistieriei, la rânduiala ruptaşilor”.

Domnia nu a avut totdeauna o poziţie constantă faţă de această categorie fiscală, incluzând feciorii de protopopi şi preoţi la rânduiala ruptaşilor, iar pe feciorii de diaconi – în categoria birnicilor. În pofida acestui fapt, domnii îi foloseau deseori pe ruptaşi în diferite servicii necesare Domniei, întâlnindu-i, de rând cu mazilii, în unele litigii hotarnice, în calitate de martori.

În studierea mazililor şi ruptaşilor drept categorii sociale şi fiscale privilegiate ale societăţii moldoveneşti, un rol aparte le revine recensămintelor populaţiei, efectuate de administraţia rusă în Moldova, în anii 1772, 1774 şi 1808, care ne permit să stabilim numărul lor, comparativ cu cel al categoriilor sociale birnice, iar de aici – să evidenţiem statutul şi situaţia lor economică.

Prin urmare, analiza documentelor de arhivă publicate, dar şi a celor inedite, pe permit să concluzionăm că o cunoaştere detaliată a istoriei categoriilor sociale din Principatul Moldovei, în special, a celor *privilegiate*, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea, ne oferă posibilităţi reale de a înţelege acele schimbări care au intervenit ulterior în Basarabia, după anexarea ei, în 1812, la Imperiul Rus, permite să subliniem convingător unitatea de structură şi de dezvoltare istorică, moştenită din Principatul Moldovei (cel puţin, în prima jumătate de secol), şi să evidenţiem acele schimbări structurale care au parvenit pe parcurs în cadrul acestor categorii sociale şi fiscale sub regim de dominaţie ţaristă.

Anexa 1

Numărul populaţiei din ţinutul Orhei-Lăpuşna conform datelor recensământului populaţiei din 1774*

Denumirea localităţilor	Numărul caselor de locuit	Categoriile de populaţie										
		Birnicii	Mazilii	Ruptaşii	Călăraşii	Fetele religioase	Voluntarii	Scutelnicii	Bejenarii	Săracii	Ţiganii	Alte categorii
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Ocolul Culii												
Isacova	**33**	11	**4**	**-**	-	3	10	**-**	**-**	5	-	**-**
Dişcova	**44**	3	**2**	**-**	32	-	5	-	**-**	2	-	**-**
Puţintei	**31**	25	**1**	**-**	-	3	-	-	**-**	2	-	**-**
Hulboca	**14**	6	**2**	**2**	-	-	-	-	**-**	3	1	**-**
Săsănii	**37**	-	**3**	**2**	-	2	4	25	**-**	1	-	**-**
Bravicea	**16**	9	**2**	**1**	-	1	1	2	**-**	-	-	**-**
Ţibirica	**25**	9	**-**	**-**	-	1	2	12	**-**	1	-	**-**
Meleşeni	**27**	17	**7**	**-**	-	1	1	-	**-**	1	-	**-**
Hojineştii	**13**	11	**-**	**-**	-	-	1	1	**-**	-	-	**-**
Oneşcanii	**30**	9	**3**	**1**	-	3	6	-	**-**	6	2	**-**
Dereneu	**36**	4	**12**	**10**	-	2	3	5	**-**	-	-	**-**
Rădenii	**17**	11	**-**	**-**	-	2	3	-	**-**	1	-	**-**
Cornova	**19**	10	**4**	**1**	-	1	-	-	**-**	2	1	**-**
Năpădeni	**21**	6	**3**	**-**	-	1	7	4	**-**	-	-	**-**
Condrăteştii	**9**	1	**1**	**1**	-	-	3	1	**-**	2	-	**-**
Hirova	**47**	-	**-**	**-**	-	-	-	46	**-**	1	-	**-**
Slob. Cucioaia	**9**	-	**-**	**-**	-	-	-	-	**8**	1	-	**-**
Ghilicenii	**24**	6	**-**	**1**	-	-	-	6	**-**	2	9	**-**
Hirişenii	**30**	7	**1**	**1**	-	1	10	6	**-**	4	-	**-**
Beşenii	**7**	2	**-**	**1**	-	-	4	-	**-**	-	-	**-**
Ciulucanii	**34**	13	**-**	**-**	-	1	17	-	**-**	3	-	**-**
Mihălaşa	**18**	14	**-**	**-**	-	1	1	-	**-**	2	-	**-**
Teleneştii	**12**	9	**-**	**-**	-	-	2	-	**-**	1	-	**-**
Ineştii	**26**	17	**2**	**-**	-	1	3	-	**-**	3	-	**-**
Crăsnăşenii	**20**	7	**3**	**3**	3	2	-	-	**-**	2	-	**-**
Bogzăştii	**32**	14	**1**	**3**	-	2	6	1	**-**	5	-	**-**
Văsâeni	**17**	6	**-**	**-**	-	1	8	-	**-**	2	-	**-**
Leuşenii	**50**	45	**-**	**-**	-	1	2	-	**-**	2	-	**-**
Verejenii	**29**	9	**1**	**1**	-	1	17	-	**-**	-	-	**-**
Sărătenii	**157**	125	**2**	**-**	-	4	14	-	**-**	10	2	**-**
Zăhăicanii	**8**	3	**-**	**-**	-	-	2	-	**-**	3	-	**-**
Coropcenii	**22**	20	**-**	**-**	-	-	-	-	**-**	2	-	**-**
Chiţcanii	**22**	3	**-**	**-**	-	1	17	-	**-**	1	-	**-**
Hâjdienii	**27**	15	**-**	**-**	-	2	8	-	-	2	-	-
Ghermăneştii	**19**	10	**3**	**-**	-	1	4	-	-	-	-	1
Breanova	**32**	8	**-**	**3**	-	2	17	-	-	2	-	-
Schitul Hârjăuca	**2**	-	**-**	**-**	-	2	-	-	-	-	-	-
Numărul total	**1016**	**465**	**57**	**31**	**35**	**43**	**178**	**109**	**8**	**74**	**15**	**1**
Ocolul Răutului												
Sălişte	**65**	57	**1**	**-**	-	1	4	-	-	2	-	-
Târgul Orheiului	**112**	97	**3**	**1**	-	3	-	-	-	8	-	-
Piatra	**8**	1	**-**	**-**	-	1	5	-	-	1	-	-
Jolobocul	**3**	-	**-**	**-**	-	-	-	3	-	-	-	-
Pociumbeni	**5**	3	**1**	**-**	-	1	-	-	-	-	-	-
Furcenii	**23**	1	**2**	**-**	-	1	-	18	-	1	-	-
Maşcăuţii	**12**	5	**-**	**-**	-	-	7	-	-	-	-	-
Băloşeştii	**23**	9	**-**	**-**	-	2	10	-	-	-	2	-

Denumirea localităţilor	Numărul caselor de locuit	Categoriile de populaţie										
		Birnicii	Mazilii	Ruptaşii	Călăraşii	Feţele religioase	Voluntarii	Scutelnicii	Bejenarii	Săracii	Ţiganii	Alte categorii
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Răcleştii	**8**	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Jevrenii	**3**	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Cotova	**3**	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Izbeşte i Cruhlicul	**21**	21	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hârtopul	**4**	3	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Numărul total	**290**	**210**	7	1	-	9	27	21	-	13	2	-
Ocolul Faţa Bâcului												
Highidişul	**31**	24	3	1	-	1	1	-	-	1	-	-
Sâreţii	**28**	-	2	1	22	1	-	1	-	1	-	-
Roşcani	**43**	-	-	1	31	2	-	-	-	4	5	-
Negreştii	**33**	-	-	-	30	1	-	-	-	2	-	-
Tătărăştii	**4**	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-
Găleştii	**17**	7	1	1	-	1	5	-	-	2	-	-
Vărzăreştii	**38**	4	2	2	-	2	4	21	-	3	-	-
Păuleştii	**26**	-	1	-	-	-	-	17	-	5	3	-
Nişcanii	**14**	6	2	3	-	2	1	-	-	-	-	-
Bărăiacu	**69**	54	-	-	-	2	11	-	-	2	-	-
Săpoteni	**63**	-	-	-	-	1	-	59	-	2	1	-
Bahmutia	**61**	-	-	-	-	1	-	50	-	3	7	-
Vălcineţul	**98**	-	-	-	-	3	-	91	-	3	1	-
Horodişte	**30**	19	2	3	-	3	-	-	-	3	-	-
Pârjoltenii	**15**	11	-	-	-	2	1	-	-	-	1	-
Ciorăştii	**16**	10	-	-	-	3	-	-	-	3	-	-
Sadova	**34**	30	-	-	-	1	-	-	-	3	-	-
Gheţeoanii	**188**	149	2	1	-	-	24	7	-	5	-	-
Numărul total	**808**	**314**	15	13	83	26	47	250	-	42	18	-
Ocolul Bucovăţului												
Dolna	**8**	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Miclăuşănii	**12**	10	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Lozova	**52**	36	-	3	-	1	-	-	-	8	4	-
Vornicenii	**35**	-	-	-	-	-	-	29	-	5	1	-
Volosănii	**22**	10	-	1	-	1	1	4	-	5	-	-
Corlucenii	**13**	-	2	-	-	-	-	7	-	2	2	-
Străşenii	**41**	33	-	-	-	1	1	-	-	6	-	-
Cojuşna	**51**	35	3	6	-	1	-	-	-	6	-	-
Truşenii	**67**	47	2	1	-	2	4	-	-	9	2	-
Durleştii	**43**	-	2	1	29	2	1	-	-	5	2	1
Buiucanii	**52**	-	-	-	-	1	3	-	-	6	-	42
Târgul Chişinău	**162**	105	6	2	-	5	27	3	-	8	6	-
Numărul total	**558**	**284**	16	14	29	15	37	43	-	60	17	43
Ocolul Inchelului												
Işnovăţ	**52**	37	-	-	-	1	2	-	-	3	9	-
Steţcanii	**13**	13	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Micleştii	**29**	5	-	-	-	1	-	19	-	1	-	3
Peresecina	**28**	-	3	2	12	1	-	7	-	2	1	-
Teleşeu	**39**	-	-	-	-	1	1	35	-	-	2	-
Camincea	**35**	17	-	-	-	2	-	15	-	1	-	-
Cobâlca	**21**	16	2	-	-	2	-	-	-	1	-	-
Ţigăneştii	**11**	4	-	-	-	-	-	-	-	-	7	-
Oneştii	**11**	-	1	4	6	-	-	-	-	-	-	-
Voinova	**14**	14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Zubreştii	**27**	21	1	-	-	1	1	-	-	1	2	-

Denumirea localităţilor	Numărul caselor de locuit	Categoriile de populaţie										
		Birnicii	Mazilii	Ruptaşii	Călăraşii	Feţele religioase	Voluntarii	Scutelnicii	Bejenarii	Săracii	Ţiganii	Alte categorii
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Răcea	**31**	18	**-**	**1**	-	4	-	3	-	3	2	-
Belieştii	**17**	-	**-**	**-**	15	1	1	-	-	-	-	-
Borzeştii	**20**	14	**4**	**1**	-	1	-	-	-	-	-	-
Pocşeştii	**8**	7	**-**	**1**	-	-	-	-	-	-	-	-
Schit. Hârboveţili	**6**	-	**-**	**-**	-	3	-	-	-	-	-	3
Numărul total	**362**	**166**	**11**	**9**	**33**	**18**	**5**	**79**	**-**	**12**	**23**	**6**
Ocolul Prutului												
Oghilenii	**43**	-	**2**	**-**	-	1	1	36	-	3	-	-
Scopocenii	**21**	12	**2**	**-**	-	5	-	-	-	2	-	-
Zgheroaia	**144**	36	**2**	**3**	-	2	-	-	-	19	-	82
Sălăjenii	**69**	65	**1**	**-**	-	1	-	-	-	2	-	-
Grozeştii	**83**	70	**1**	**-**	1	3	-	-	-	8	-	-
Numărul total	**360**	**183**	**8**	**3**	**1**	**12**	**1**	**36**	**-**	**34**	**-**	**82**
Ocolul Cogâlnicului												
Hânceştii	**72**	47	**-**	**-**	-	3	20	-	-	2	-	-
Drăguşenii	**42**	31	**-**	**-**	-	1	7	-	-	3	-	-
Şuşulenii	**49**	41	**2**	**-**	-	1	1	-	-	4	-	-
Perienii	**14**	11	**-**	**-**	-	1	-	-	-	2	-	-
Lăpuşna	**78**	59	**-**	**-**	-	4	-	13	-	2	-	-
Boghicenii	**45**	42	**-**	**-**	-	1	-	-	-	2	-	-
Şişcanii	**51**	46	**-**	**-**	-	2	-	-	-	3	-	-
Nisporenii	**73**	67	**-**	**1**	-	2	1	-	-	2	-	-
Iurcenii	**14**	9	**4**	**-**	-	1	-	-	-	-	-	-
Căzăneştii	**9**	9	**-**	**-**	-	-	-	-	-	-	-	-
Cârsteştii	**13**	9	**-**	**-**	-	1	1	-	-	2	-	-
Valea Ulmului	**12**	10	**-**	**-**	-	-	2	-	-	-	-	-
Scorenii	**24**	21	**-**	**-**	-	1	1	-	-	1	-	-
Malcociul	**5**	3	**-**	**-**	-	-	2	-	-	-	-	-
Numărul total	**501**	**405**	**6**	**1**	**-**	**18**	**35**	**13**	**-**	**23**	**-**	**-**
Ocolul Botnii												
Mimorenii	**36**	17	**1**	**-**	-	1	15	-	-	2	-	-
Dâncenii	**94**	66	**1**	**1**	-	1	19	-	-	6	-	-
Gangura	**112**	87	**-**	**-**	-	2	-	-	15	8	-	-
Gârlile	**11**	11	**-**	**-**	-	-	-	-	-	-	-	-
Costeştii	**12**	9	**-**	**-**	-	-	2	-	-	1	-	-
Sarămâza	**34**	15	**-**	**-**	-	1	18	-	-	-	-	-
Văsâenii	**28**	17	**-**	**-**	-	2	6	-	-	3	-	-
Rusăştii	**24**	12	**-**	**1**	-	1	8	-	-	2	-	-
Băţănii	**17**	15	**-**	**-**	-	-	1	-	-	1	-	-
Mănăst. Căpriana	**5**	-	**-**	**-**	-	-	-	5	-	-	-	-
Surucenii	**20**	9	**3**	**-**	-	1	6	-	-	1	-	-
Numărul total	**393**	**258**	**5**	**2**	**-**	**9**	**75**	**5**	**15**	**24**	**-**	**-**
Ocolul Satele d Jos												
Cricovul	**35**	-	**2**	**-**	-	2	5	24	-	2	-	-
Goianul	**32**	-	**-**	**-**	-	1	1	27	-	3	-	-
Făureştii	**23**	22	**-**	**-**	-	-	-	-	-	1	-	-
Oniţcanii	**30**	21	**-**	**-**	-	1	5	-	-	3	-	-
Corjovul	**31**	27	**-**	**1**	-	-	-	-	-	3	-	-
Dubăsarii	**37**	33	**-**	**1**	-	-	-	-	-	3	-	-
Ghilacău	**17**	17	**-**	**-**	-	-	-	-	-	-	-	-
Puhăcenii	**8**	7	**-**	**-**	-	-	-	-	-	1	-	-
Şepenii	**18**	16	**-**	**-**	-	-	1	-	-	1	-	-

Denumirea localităţilor	Numărul caselor de locuit	Categoriile de populaţie										
		Birnicii	Mazilii	Ruptaşii	Călăraşii	Feţele religioase	Voluntarii	Scutelnicii	Bejenarii	Săracii	Ţiganii	Alte categorii
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Budeştii	**29**	29	**-**	**-**	-	-	-	-	-	-	-	-
Boşcana	**14**	14	**-**	**-**	-	-	-	-	-	-	-	-
Numărul total	**274**	**186**	**2**	**2**	**-**	**4**	**12**	**51**	**-**	**17**	**-**	**-**
Ocolul Nistrului												
Criulenii	**28**	24	**-**	**-**	-	1	1	-	-	2	-	-
Ustia	**55**	33	**-**	**-**	-	1	3	15	-	3	-	-
Horilcanii	**23**	11	**-**	**-**	-	2	10	-	-	-	-	-
Marcăuţii	**13**	13	**-**	**-**	-	-	-	-	-	-	-	-
Molovata	**46**	29	**-**	**-**	-	3	11	-	-	3	-	-
Oxentia	**34**	20	**-**	**-**	-	1	13	-	-	-	-	-
Văşcăuţii	**19**	19	**-**	**-**	-	-	-	-	-	-	-	-
Jora de Jos	**19**	-	**-**	**-**	14	2	3	-	-	-	-	-
Jora de Sus	**26**	-	**-**	**-**	16	1	7	-	-	2	-	-
Lopatna	**8**	5	**-**	**-**	-	1	-	-	-	2	-	-
Stodolna	**31**	29	**-**	**-**	-	1	1	-	-	-	-	-
Hrabova	**20**	20	**-**	**-**	-	-	-	-	-	-	-	-
Lalova	**13**	13	**-**	**-**	-	-	-	-	-	-	-	-
Horodişte	**17**	4	**2**	**-**	-	1	3	7	-	-	-	-
Buciuşca	**15**	12	**-**	**-**	-	2	-	1	-	-	-	-
Saharna	**9**	9	**-**	**-**	-	-	-	-	-	-	-	-
Ichimăuţii	**26**	24	**-**	**-**	-	2	-	-	-	-	-	-
Ţahnăuţii	**14**	7	**3**	**-**	-	1	3	-	-	-	-	-
Ciorna	**16**	14	**-**	**-**	-	1	1	-	-	-	-	-
Lipicenii	**31**	13	**1**	**-**	-	1	16	-	-	-	-	-
Răzina	**28**	-	**-**	**-**	-	2	-	26	-	-	-	-
Oleşcanii	**63**	45	**6**	**-**	-	2	-	-	-	9	1	-
Părcanile	**39**	-	**-**	**-**	-	1	1	36	-	1	-	-
Numărul total	**593**	**344**	**12**	**-**	**30**	**26**	**73**	**85**	**-**	**22**	**1**	**-**
Ocolul Câmpului												
Sămăşcanii	**26**	16	**-**	**-**	-	2	6	-	-	2	-	-
Peciştе	**40**	25	**1**	**-**	-	3	9	-	-	2	-	-
Cuiuzăuca	**38**	32	**-**	**-**	-	1	2	-	-	3	-	-
Buşeuca	**17**	9	**-**	**-**	-	1	6	-	-	1	-	-
Curlenii	**30**	21	**-**	**-**	-	1	8	-	-	-	-	-
Măşenii	**22**	7	**2**	**-**	-	1	10	-	-	2	-	-
Chiştelniţa	**25**	20	**-**	**-**	-	1	4	-	-	-	-	-
Ocna	**6**	3	**-**	**-**	-	-	3	-	-	-	-	-
Vorotеţile	**13**	5	**1**	**-**	-	2	5	-	-	-	-	-
Chipercenii	**37**	22	**1**	**-**	-	1	12	-	-	1	-	-
Bieştii	**18**	12	**-**	**-**	-	-	6	-	-	-	-	-
Ciohorenii	**24**	8	**5**	**-**	-	1	10	-	-	-	-	-
Berezlojii	**22**	13	**-**	**-**	-	1	6	-	-	1	-	1
Suslenii	**38**	15	**-**	**-**	-	1	21	-	-	1	-	-
Şercanii	**49**	45	**2**	**-**	-	1	-	-	-	1	-	-
Numărul total	**405**	**253**	**12**	**-**	**-**	**17**	**108**	**-**	**-**	**14**	**-**	**1**
Numărul total**	**5560**	**3068**	**151**	**76**	**211**	**197**	**598**	**692**	**23**	**335**	**76**	**133**
Raportul, în %	**100,0**	**55,2**	**2,7**	**1,4**	**3,8**	**3,5**	**10,8**	**12,4**	**0,4**	**6,0**	**1,4**	**2,4**

* Moldova 1975, 400-472.

** Numărul total diferă parţial de cei indicat la sfârşitul documentului: 3088 de birnici, 589 de voluntari şi 19 în rezervă, 368 de scutelnici boiereşti şi mănăstireşti, **154 de mazili, 77 de ruptaşi,** 147 preoţi şi 52 de diaconi, 322 femei sărace, 86 de bejenari etc. (Moldova 1975, 473).

Bibliografie

Amăriuţei, Bacumenco-Pîrnău 2015: M-C. Amăriuţei, L. Bacumenco-Pîrnău, Completări şi îndreptări la istoria familiei Hermeziu pe baza unor documente noi (secolele XVII-XVIII). În: (Eds. L.-V. Lefter, M.-B. Atanasiu) In honorem Mircea Ciubotaru (Iaşi 2015), 35- 50.

Bezviconi 1940: Gh. Bezviconi, Boierimea dintre Prut şi Nistru. Actele Comisiei pentru cercetarea documentelor nobilimii din Basarabia, la 1821, vol. I (Bucureşti 1940).

Boga 1929: L.T. Boga, Despre mazilii din Basarabia. In: Cuvântul moldovenesc. Gazetă săptămânală cu tot felul de învăţături şi ştiri din toată lumea, tipărită pentru trebuinţele norodului moldovenesc din Basarabia de către Asociaţia „Astra", Chişinău, anul IV, nr. 11, 8 martie 1929, p. 2.

Brie 2005: M. Brie, O istorie socială a spaţiului românesc: de la începuturile statalităţii dacice până la întrezărirea modernităţii (Oradea 2005).

Bulat 1929: T.G. Bulat, O statistică a Moldovei din 1809. In: Arhivele Basarabiei. Revistă de istorie şi geografie a Moldovei dintre Prut şi Nistru, nr. 1, 1929, 64-67.

Catagrafiile 2008: Catagrafiile Moldovei de la 1820-1845, I. Ţinutul Romanului. Partea 1 (1820). Volum editat de L.-V. Lefter şi S. Văcaru. Introducere de M. Ciubotaru (Iaşi 2008).

Călători 2004: Călători străini despre Ţările Române în secolul al XIX-lea. Serie nouă. Volumul I (1801-1821). Volum îngrijit de: G. Filitti, B. Marinescu, Ş. Rădulescu-Zoner, M. Stroia (Bucureşti 2004).

Cozma 2017: E. Cozma, Izvoarele prestatistice şi statistice din Principatele Române (secolul al XVIII-lea). In: Istorie, cultură şi cercetare. II. Coord. D.-C. Rogojanu, Gh. Boda (Târgovişte 2017).

Dicţionar 1988: Dicţionar de Istorie. Ediţia a II-a, revăzută şi adăugită (Chişinău 2007).

Documente 1937: Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei, publicate de Aurel V. Sava (Bucureşti 1937).

Documente 2005: Documente privitoare la istoria Ţării Moldovei în secolul al XVIII-lea (1775-1786). Cărţi domneşti şi zapise. Colecţia MEF, vol. X. Volum realizat de: L. Svetlicinîi, D. Dragnev, E. Bociarov. Coordonator: D. Dragnev (Chişinău 2005).

Documente 2016a: Documente privitoare la istoria Ţării Moldovei în perioada Războiului ruso-turc din 1806-1812 (Bacău 2016).

Documente 2016b: Documente privitoare la istoria Ţării Moldovei în perioada războiului ruso-turc din 1806-1812. Vol. I, noiembrie 1806 - iulie 1808. Ediţia a II-a. Volum întocmit de: D. Dragnev, L. Svetlicnâi. Coord. T. Candu, T. Ciobanu, V. Constantinov (Chişinău 2016).

Documente 2017: Documente privitoare la istoria Ţării Moldovei în perioada războiului ruso-turc, august 1808 - iunie 1809. Volum întocmit de: D. Dragnev, L. Svetlicnâi. Coord. T. Candu, T. Ciobanu (Chişinău 2017).

Furtună 2016: A. Furtună, Consideraţii privind unele categorii sociale din ţinutul Iaşi. Revista de istorie a Moldovei 3(107), 2016, 17-35.

Giurescu 1946: C.C. Giurescu, Istoria românilor. III. Partea a doua. Dela moartea lui Mihai Viteazul până la sfârşitul epocii fanariote (1601-1821) (Bucureşti 1946).

Grigoraş 1971: N. Grigoraş, Instituţii feudale din Moldova. I. Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea (Bucureşti 1971).

Grigoraş 1973: N. Grigoraş, Dimitrie Cantemir. La tricentenarul naşterii lui (1673-1973). Cercetări istorice (serie nouă) IV, 1973, 2-25.

Grigoraş 1976: N. Grigoraş, Reformele cu caracter administrativ din Moldova ale lui Constantin Mavrocordat. Cercetări istorice (serie nouă) VII, 1976, 123-164.

Grigoraş 1977: N. Grigoraş, Privilegiile fiscale în Moldova (1741-1821). In: Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol", XIV (Iaşi 1977), 41-53.

Instituţii 1988: Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar. Coord. O. Sachelarie şi N. Stoicescu (Bucureşti 1988).

Lazăr 2007: M. Lazăr, Quelques obligations fiscales des étrangers sur le territoire de la Moldavie du XVIII-ème siècle. Codrul Cosminului 13, 2007, 93-106.

Lecca 1899: O-G. Lecca, Familii boiereşti române. Istorie şi genealogie (după izvoare autentice) (Bucureşti: Minerva 1899).

Moldova 1975: Moldova în epoca feudalismului. Vol. VII. Partea I. Recensămintele populaţiei Moldovei din anii 1772-1773 şi 1774 (Chişinău 1975).

Nicolau 1913: V. Nicolau, Priviri asupra vechii organizări administrative a Moldovei (Bârlad 1913).

Panaitescu 1964: P.P. Panaitescu, Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova (Bucureşti 1964).

Populaţia 2019: Populaţia Ţării Moldovei la începutul secolului al XIX-lea. Izvoare fiscale şi statistice din anul 1808. Vol. I. Editori: T. Ciobanu, T. Candu, E. Cernenchi (Chişinău 2019).

Poştarencu 2006: D. Poştarencu, Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus (Chişinău 2006).

Poştarencu 2010: D. Poştarencu, Date statistice referitoare la Principatul Moldovei din anii 1808-1812. Archiva Moldaviae II, 2010, 193-223.

Regulamentul 2004: Regulamentul Organic al Moldovei. Ediţie integrală, realizată de D. Vitcu şi G. Bădărău cu sprijinul lui C. Istrati (Iaşi 2004).

Tomulet 2014: V. Tomuleţ, Basarabia în epoca modernă. (1812-1918). Instituţii, regulamente, termeni (Iaşi 2014).

Дмитриев 1973: П.Г. Дмитриев, Народонаселение Молдавии (по материалам переписей 1772-1773, 1774 и 1803) (Кишинев 1973).

Зеленчук 1979: В.С. Зеленчук, Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. (Кишинев 1979).

Mazils, rupts et routes dans la Principauté de Moldova (seconde moitié du 18e siècle - début du 19e siècle)

Mots-clés: Principauté de Moldavie, Empire russe, mazili, ruptaşi, recensement, privilégié.

Résumé: Dans la présente étude, l'auteur analyse les deux catégories privilégiées de population dans la Principauté de Moldavie – les Mazilis et les Ruptaş et détermine les changements qui se sont produits au fil des ans dans le statut social et la contrainte fiscale, met en discussion les données de recensement réalisées par l'administration russe en Moldavie dans les années 1772, 1774 et 1808, qui permettent d'établir leur nombre, par rapport aux catégories sociales imposables, et à partir de là, mettre en évidence leur statut et situation économique.

L'analyse des documents publiés, mais aussi des originaux des archives, mises dans le circuit scientifique par l'auteur permettent une connaissance détaillée de l'histoire des catégories sociales de la Principauté de Moldavie, en particulier de celles privilégiées, de la seconde moitié du XVIIIe siècle - le début du XIXe siècle, offre de réelles possibilités pour comprendre ces changements intervenus plus tard en Bessarabie, après son annexion en 1812 à l'Empire russe, nous permettent de souligner de manière convaincante l'unité de structure et de développement historique héritée de la Principauté de Moldavie et mettre en évidence les changements structurels qui sont parvenus au sein de ces catégories sociales et fiscales sous la domination tsariste.

Мазылы, рупташи и подати в Молдавском княжестве (вторая половина XVIII века - начало XIX века)

Ключевые слова: Молдавское княжество, Российская империя, мазылы, рупташи, перепись, привилегированные.

Резюме: В настоящем исследовании автор рассматривает две привилегированные категории населения Молдавского княжества – категории мазылов и рупташей, определяет изменения, произошедшие с годами в их социальном статусе и налогообложении, а также вводит в научный оборот данные переписей населения, проводившихся российской администрацией в Молдавии в 1772, 1774 и 1808 годах. Это позволяет установить их численность в сравнении с другими социальными категориями и выявить изменения в общественно-экономическом положении этих двух категорий населения.

Анализ опубликованных и неопубликованных источников позволяет подробно изучить историю разных, особенно привилегированных, социальных категорий Молдавского княжества второй половины XVIII – начала XIX веков. Это дает возможность глубокого понимания тех социальных изменений, которые произошли в Бессарабии после ее аннексии Российской империей в 1812 году, позволяет доказать единство общественного устройства и непрерывность исторического развития и выделить структурные изменения, которые произошли в этих социальных категориях при царской власти.

26.03.2021

Dr. hab. Valentin Tomuleț, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009, Chișinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0003-4696-2064, e-mail: tomuletvalentin@yahoo.ro

REPERE ISTORIOGRAFICE PRIVIND RELAȚIILE COMERCIALE ALE BASARABIEI CU PRINCIPATUL MOLDOVEI (1812-1859)[1]

Valentin Tomuleț, Adriana Butnaru

Cuvinte-cheie: Basarabia, Principatul Moldovei, Imperiul Rus, istoriografie, relații comerciale.

Formularea problemei

Schimbările care au intervenit în viaţa economică, socială, politică şi culturală a Basarabiei pe parcursul secolului al XIX-lea prezintă un interes deosebit, deoarece cunoaşterea lor permite a elucida diverse aspecte, ce reflectă particularităţile evoluţiei provinciei sub regim de dominaţie ţaristă, contribuie la o abordare adecvată a multitudinii de probleme majore din cadrul relaţiilor social-economice şi politice ale Basarabiei cu Imperiul Rus şi statele vecine în epoca modernă.

În pofida faptului că literatura istorică înregimentează un număr relativ bogat de lucrări consacrate studierii diverselor manifestări ale vieţii social-economice a Basarabiei după anexarea ei la Rusia[2], constatăm că unele aspecte ale problemelor economice şi sociale, inclusiv cele comerciale, au fost tratate unilateral şi tendenţios. Majoritatea cercetătorilor îşi puneau drept scop să demonstreze „caracterul obiectiv progresist" al anexării Basarabiei la Rusia, aceasta fiind concepută ca un vis secular al românilor, dornici să se elibereze de „jugul turcesc" cu ajutorul Rusiei. Şi, în ciuda faptului că Tratatul de la Bucureşti din 16 (28) mai 1812 a dezbinat o ţară şi a scindat un popor, Moldova a fost trunchiată aproape în jumătate, iar teritoriul dintre Prut şi Nistru – anexat la Imperiul Rus contrar voinţei românilor, în regiune stabilindu-se un nou regim de dominaţie – cel rusesc, anexarea Basarabiei la Rusia era privită, în istoriografia oficială rusă şi sovietică, drept un act progresist, în pofida caracterului reacţionar al politicii ţarismului.

Istoriografia relaţiilor comerciale ale Basarabiei cu Principatul Moldovei sub dominaţie ţaristă rămâne un subiect necercetat atât în istoriografia modernă, interbelică, sovietică, cât şi în cea actuală. Chiar dacă, odată cu anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus, Basarabia a fost în atenţia mai multor cercetători, lucrări speciale care ar reflecta acest subiect lipsesc, deşi unele informaţii tangenţiale atestăm în mai multe lucrări. Caracterizată în ansamblu, problema relaţiilor comerciale ale Basarabiei cu Principatul Moldovei sub dominaţie ţaristă este analizată din perspectiva unor contradicţii de opinie privind importanţa şi relevanţa anexării, iar investigaţiile academice privind comerţul interior şi exterior al Basarabiei sunt destul de limitate, cele scrise în perioada sovietică necesitând o reevaluare şi o analiză critică.

Determinarea perioadelor istoriografice

Întrucât problema politicii comercial-vamale a ţarismului în Basarabia, în general, şi a celei legate nemijlocit de comerţul cu ţările vecine – Principatul Moldovei, Imperiul Austriac şi Imperiul Otoman, în special, – a prezentat, încă din momentul anexării provinciei la Imperiul Rus, un anumit interes pentru diverşi cercetători şi, dat fiind că la anumite etape ale evoluţiei istorice a Basarabiei asupra acestui subiect au fost expuse diverse opinii dintre cele mai controversate, am considerat necesar să evidenţiem convenţional următoarele etape de bază ale istoriografiei problemei:

Istoriografia modernă – de la anexarea, în 1812, a Basarabiei la Imperiul Rus şi până la reunirea, în 1918, a provinciei cu patria-mamă – România;

Istoriografia contemporană – de la 1918 şi până în prezent – perioadă în care vom evidenţia trei etape distincte:

[1] Articol realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.0807.36 „Evoluţia istorică a Moldovei din antichitate până în epoca modernă în contextul civilizaţiei europene. Basarabia în cadrul Imperiului Rus. Sinteză academică, studii, documente şi materiale". Partea I.

[2] *A se consulta* literatura publicată în: Istoria 1973, 100-105, 111-118; Istoria 1982, 121-124, 127-131; Madan 1996, 384-395; Madan 2001, 186-198; Ţurcanu 2005, passim.

– **interbelică** – cuprinde anii 1918-1940, când au fost realizate studii de sinteză asupra istoriei Basarabiei, ce permit înţelegerea pe nou a diverselor probleme de istorie modernă, inclusiv a celor pe care le punem în discuţie în cadrul acestui articol;
– **sovietică** – cuprinde investigaţiile realizate în perioada regimului sovietic şi includ cronologic aproape jumătate de secol (1945-1989). Scrise prin prisma paradigmei marxiste, lucrările din această etapă s-au referit tangenţial la relaţiile comerciale ale Basarabiei cu Principatul Moldovei, iar puţinele informaţii pe acest subiect le depistăm din lucrările de sinteză, dedicate dezvoltării social-economice a Basarabiei în această perioadă de timp;
– **actuală,** sau **nouă** – cuprinde cercetările din perioada anilor ’90 ai secolului XX - începutul secolului XXI, din diferite areale geografice, deşi încă puţine la număr şi care nu se referă totdeauna nemijlocit la tema de cercetare, dar care se înscriu, fie şi tangenţial, în contextul unei recuperări istoriografice.

O privire generală asupra acestor perioade istoriografice ne permite să afirmăm cu certitudine că studiile efectuate de reprezentanţii unei sau altei şcoli istorice conţin particularităţi distinctive în tratarea problemei relaţiilor comerciale ale Basarabiei cu ţările străine în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Este de remarcat interesul major al şcolii istorice ruse în studierea relaţiilor comerciale ale regiunii, în care a dominat ideea caracterului progresist al încorporării Basarabiei în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus. Spre deosebire de şcoala istorică rusă, şcoala istorică română tine să condamne caracterul unilateral şi tendenţios în tratarea procesului istoric şi să recupereze golul şi însemnătatea izvoarelor la tema de cercetare şi tratarea mult mai obiectivă şi critică a proceselor. Deşi relaţiile comerciale ale Basarabiei nu au constituit un subiect de cercetare separat pentru şcolile istorice din occident, o serie de lucrări pun în discuţie influenţele geopolitice ruseşti, exprimând atitudinea de conştientizare a metamorfozei spaţiului dintre Prut şi Nistru sub stăpânire rusească, fapt ce ne permite o viziune mai critică şi obiectivă a problemei puse în discuţie.

Prin urmare, deşi interesul faţă de această regiune a fost unul considerabil, cercetări ştiinţifice speciale, care să-şi fi propus studierea problemei politicii comercial-vamale a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra dezvoltării relaţiilor comerciale cu Principatul Moldovei în prima jumătate a secolului al XIX-lea, lipsesc – atât în istoriografia modernă, cât şi în cea contemporană.

Puţinele informaţii privind subiectul pus în discuţie le întâlnim, de regulă, fie în unele lucrări consacrate istoriei economice a Basarabiei în prima jumătate de secol, fie în cercetările dedicate nemijlocit temei, dar acestea n-au depăşit limitele unor studii de sinteză – atât după volum, cât şi după tematică ştiinţifică.

Istoriografia modernă

Reieşind din considerentul că, începând cu 1812, Basarabia era parte integrantă a Imperiului Rus şi, respectiv, acest teritoriu a fost inclus în sfera de investigaţie a cercetătorilor ruşi, succintul nostru demers istoriografic va trebui să demareze cu istoriografia rusă. Interesul pentru istoriografia rusă este cauzat nu numai de ponderea ei bibliografică, dar, în primul rând, de valoarea contribuţiei pe care aceasta o însumează. Ne referim nu atât la tematica dedicată în mod special Basarabiei, ci îndeosebi la cea care abordează problemele de ansamblu, în special cele ce se refereau la comerţul şi politica comercial-vamală, ceea ce ne oferă posibilitatea de a concepe direcţiile strategice prioritare, promovate de administraţia imperială în politica comercială şi în relaţiile comerciale cu Principatul Moldovei pe parcursul primei jumătăţi a secolului al XIX-lea.

Acumularea materialului izvoristic şi istoriografic ce vizează diverse chestiuni de istorie economică şi politică a Rusiei (inclusiv, a Basarabiei, dar în dimensiuni minore) are loc deosebit de intens începând cu anii ’30 ai secolului al XIX-lea. Anume în această perioadă a sporit numărul publicaţiilor în presa periodică. S-a extins varietatea tematicii şi a crescut suportul valoric al lucrărilor.

Una din trăsăturile specifice ale acestei perioade constă în apariţia lucrărilor cu caracter monografic. Printre ele evidenţiem lucrarea lui V.I. Pelcinski (Пельчинский 1833), două lucrări ale lui G.P. Nebolsin (Небольсин 1835) şi lucrările lui A.V. Semionov (Семёнов 1859; Семёнов 1861), ce conţin o caracterizare temeinică a diferitor subiecte legate de cercetările în domeniu, însoţită de un impunător şi bogat material factologic. Aceste lucrări însumează şi informaţii referitoare

la politica comercială a țarismului în Basarabia, la relațiile comerciale cu guberniile ruse și statele europene, inclusiv Principatul Moldovei.

Un interes deosebit pentru cercetările în domeniu prezintă lucrările dedicate istoriei comerțului exterior ce aparțin cunoscutului economist și funcționar al Ministerului de Finanțe G.P. Nebolsin. Având la dispoziție diverse documente din arhivele curente ale diferitor instituții de stat și generalizând materialul statistic depistat din culegerea „Comerțul exterior de stat în diferitele lui aspecte", autorul studiază comerțul exterior, realizat prin vămile și posturile vamale basarabene, inclusiv cu Principatul Moldovei, face o descriere succintă a politicii comerciale a țarismului în Basarabia, încearcă să determine factorii care au frânat extinderea relațiilor comerciale ale Basarabiei cu guberniile interne ruse și statele europene etc.

Însă autorul, în virtutea poziției sale politice și a vizuinilor metodologice de epocă, n-a fost în stare să conceapă schimbările de ordin calitativ, care au avut loc, în acea perioadă de timp, atât în societatea rusă, cât și în cea basarabeană, fapt ce s-a răsfrânt direct asupra studiilor sale. Istoricul rus V.A. Zolotov menționa, pe drept cuvânt, că neajunsul principal al lucrărilor lui G.P. Nebolsin constă în faptul că studierea comerțului exterior al Rusiei a fost smulsă din contextul procesului istoric general, al acelor schimbări calitative profunde, care aveau loc în viața economică a țării (Золотов 1963, 6). Astfel, G.P. Nebolsin, constatând o creștere esențială a producției agricole, n-a reușit să determine cauzele acestui fenomen, n-a depistat legătura dintre extinderea exportului și raionarea economică determinată de specializarea agriculturii și dictată de cerințele pieței. Ca și ceilalți autori din secolul al XIX-lea, consideră că rolul principal în dezvoltarea comerțului exterior al Rusiei i-a revenit politicii comerciale a statului, fără a înțelege încercările de încadrare în relațiile de piață a diferitor categorii sociale.

A.V. Semionov descrie relațiile economice ale Basarabiei cu țările vecine și guberniile interne ruse în a doua jumătate a anilor '20 ai secolului al XIX-lea, punând accent pe *Regulamentul cu privire la comerțul cu Basarabia din 17 februarie 1825*, concretizează asortimentul mărfurilor ruse, prezente pe piața basarabeană (o bună parte din care erau exportate peste Prut în Principatul Moldovei), comparându-le cu mărfurile similare, importate de peste hotare. Autorul expune un șir de sugestii și viziuni referitor la căile de sporire a importului de mărfuri industriale ruse în Basarabia etc. (Семёнов 1859).

Informații importante privitor la înțelegerea subiectelor puse în discuție în cadrul acestui articol conțin și lucrările lui E.F. Kankrin (Канкрин 1894) și L.V. Tengoborski (Тенгоборский 1854-1858). Ambii, personalități marcante în viața politică a Rusiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea: E.F. Kankrin – ministru de finanțe în anii 1822-1844, iar L.V. Tengoborski – președinte al Comitetului tarifar și membru al Comitetului științific al Ministerului de Finanțe (Киняпина 1968, 114, 121), împărtășeau viziuni conservative, chiar reacționare, tindeau să contribuie la consolidarea pozițiilor autocrației și considerau că principala ramură în dezvoltarea economică a Rusiei o constituie agricultura, din care motiv aveau o atitudine prudentă față de ideea dezvoltării rapide a industriei, dând preferință căii lente de dezvoltare a acestei ramuri. Respectiv, aceste concepte au influențat direct asupra cercetătorilor care au urmat și asupra lucrărilor lor.

Un anumit interes, deși indirect, pentru tema noastră de cercetare prezintă și lucrarea lui M.N. Sobolev, dedicată politicii vamale a Rusiei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (Соболев 1911). În primele capitole introductive, autorul, folosind izvoare inedite de arhivă și date statistice publicate, analizează esența tarifelor vamale din anii '40-'50, referindu-se tangențial și la prima jumătate de secol, care ne va da posibilitatea să înțelegem mai bine factorii ce au influențat relațiile comerciale ale Basarabiei cu Principatul Moldovei în această perioadă de timp și cum era privită problema în investigațiile științifice din acești ani. Însă lucrarea în cauză suferă de inexactități esențiale, nu conține o analiză profundă a evenimentelor, în ea lipsesc concluziile și generalizările privind problema de cercetare, nu sunt făcute referințe exacte la izvoarele folosite etc. Autorul susține părerea că politica vamală a țarismului în secolul al XIX-lea era determinată, mai ales, de interesele financiare ale statului și idealizează politica țarismului, prin prisma viziunilor specifice istoriografiei dvorene.

O importanță deosebită în studierea politicii comerciale și a relațiilor comerciale ale țarismului cu țările străine o au și lucrările lui V.I. Pokrovski, dedicate istoriei și statisticii comerțului exterior

al Rusiei (Покровский 1896; Сборник 1902). În studiul introductiv al lucrării, autorul dezvăluie nu numai modul de abordare a problemei, dar face şi o caracteristică succintă a istoriei ei. Culegerea conţine cele mai complete date statistice alcătuite în baza izvoarelor inedite şi a datelor depistate de autorii precedenţi şi supuse unei verificări riguroase. Prezintă interes datele referitoare la comerţul Basarabiei cu ţările străine în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ceea ce ne permite să înţelegem mai profund politica comercială promovată de instituţiile imperiale în comerţul exterior, inclusiv cea cu Principatul Moldovei.

Un material interesant şi variat conţin lucrările statiştilor ruşi C.I. Arsenev (Арсеньев 1848), E.F. Zeablovski (Зябловский 1832), I.F. Ştukenberg (Статистические 1859) şi I.Ya. Gorlov (Горлов 1849). În aceste lucrări remarcăm informaţii preţioase, ce vizează atât dezvoltarea economică, în general, şi în anumite domenii, în particular, cât şi date referitoare la dezvoltarea comerţului interior şi exterior, la încadrarea populaţiei în diferite activităţi lucrative etc., ceea ce se referă nu numai la istoria Rusiei, dar şi a Basarabiei, inclusiv la relaţiile comerciale cu ţările străine limitrofe. Ca şi alte lucrări, acestea ne ajută să înţelegem spiritul epocii şi să analizăm problema pusă în discuţie mult mai critic.

Pentru a scoate în evidenţă particularităţile politicii comercial-vamale a ţarismului în Basarabia şi felul în care această politică a influenţat evoluţia relaţiilor comerciale cu Principatul Moldovei, au fost cercetate lucrările dedicate nemijlocit atât politicii comerciale a Rusiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în general, cât şi celei vamale, în particular. Din lucrările de sinteză consacrate acestei probleme pot fi evidenţiate studiile lui V. Vitcevski (Витчевский 1909) şi P.V. Struve (Струве 1904), care, deşi nu au o tangenţă directă cu tema noastră de cercetare, totuşi ne permit să înţelegem specificul şi direcţiile prioritare ale acestei politici şi modul în care aceasta a influenţat asupra comerţului exterior, inclusiv cu Principatul Moldovei.

Destul de numeroasă şi variată este tematica lucrărilor ce au avut ca obiect de cercetare politica vamală, înglobând atât lucrări generale, dedicate nemijlocit acestei probleme (Леонард 1855; Доргобужинов 1866; Колесов 1871; Гольденберг 1884; Лодыженский 1886; Новиков 1890; Кулишер 1908; Кизеветтер 1912; Пичета 1912), cât şi lucrări ce au avut ca subiect anumite tarife vamale (Тенгоборский 1848; Бутковский1 857), studii comparative ale diferitor tarife vamale (Бортниковский 1857; Новый 1857), cele vizând influenţa tarifelor vamale asupra dezvoltării comerţului interior şi exterior şi a altor ramuri economice (Вольдемар 1861; Терехов 1883), asupra venitului vamal (Осокин 1850; Боринский 1868; Гагемейстр 1868; Досужков 1892; Никольский 1865) etc.

În plus, pentru elucidarea problemei relaţiilor comerciale ale Basarabiei cu Principatul Moldovei, urmează să pătrundem în esenţa proceselor ce s-au desfăşurat în viaţa social-economică a Rusiei în prima jumătate a secolul al XIX-lea, în componenţa căreia se află şi Basarabia, fără de care este imposibil să concepem acele schimbări ce vor interveni în politica comercială a ţarismului. În acest sens, o importanţă deosebită o au lucrările dedicate studierii diferitor ramuri economice şi, în primul rând, cele consacrate comerţului. Din şirul acestora pot fi evidenţiate lucrările cu caracter de sinteză ale lui Yu. Engalman (Энгальман 1870), A. Ber (Бер 1876), A.L. Beglov (Беглов 1891), S.I. Gulişambarov (Гулишамбаров 1898) şi I.P. Kozlovski (Козловский 1900) şi cele cu caracter problematic ale lui M.P. Zabloţki (Заблоцкий 1849), N.A. Novoselski (Новосельский 1850), N.I. Tarasenko-Otreşkov (Тарасенко-Отрешков 1859), S.I. Gulişambarov (Гулишамбаров 1896) etc. care ne vor permite o fundamentare teoretică a cercetării.

Din lucrările consacrate nemijlocit Basarabiei, apărute cu puţin timp după anexarea ei la Imperiul Rus, le amintim pe cele ale lui P. Kuniţki (Куницкий 1813) şi P. Svinin (Свинин 1867), ce conţin informaţii preţioase despre viaţa economică din regiune, despre relaţiile comerciale cu guberniile interne ruse şi ţările străine, inclusiv cu Principatul Moldovei etc. Dar autorii acestor lucrări nu pătrund în esenţa politicii comercial-vamale a ţarismului, multe din legile şi deciziile care s-au referit nemijlocit la Basarabia au rămas în afara cercetării, iar relaţiile comerciale au fost expuse destul de sumar.

Informaţii interesante privind legăturile comerciale ale Basarabiei cu guberniile ucrainene limitrofe şi ţările străine, nerentabilitatea păstrării cordonului sanitaro-vamal de la Nistru şi consecinţele lui nefaste pentru dezvoltarea comerţului se

conţin în lucrarea lui Ya. Saburov (Сабуров 1830). Autorul constată că, „fiind înconjurată de trei imperii, dispunând de navigaţia pe Nistru şi delta Dunării, având o climă favorabilă, Basarabia are menirea, din firea lucrurilor, să ocupe o poziţie avansată în comerţul mondial" (Сабуров 1830, 21). Sumele băneşti pe care Basarabia urma să le obţină de pe seama comerţului trebuiau să fie considerabile. Însă, „...aceste sume, constată autorul, nu rămân aici, deoarece nu există un comerţ interior, care ar fi în stare să le atragă şi să le menţină. O parte din aceşti bani, percepuţi sub formă de impozite şi dări, nimeresc în întregime în veniturile de stat, ce alcătuiesc aproximativ 3 milioane; cealaltă parte, ce constituie mai mult de jumătate, este cheltuită de moşierii bogaţi în capitalele Rusiei şi, în mare parte, în Viena şi Germania. Iată aproape întreaga rotaţie a celor 10 milioane ce intră; totodată, deoarece întreaga sumă de capitaluri comerciale aflate în circulaţie în Basarabia nu depăşeşte 15 milioane, regiunea rămâne, ca şi altădată, fără capitaluri, în sărăcie" (Сабуров 1830, 22). Iată o explicaţie a înţelegerii „actului progresist" de la 1812.

Situaţia diferitor ramuri economice, inclusiv a comerţului Basarabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea, este studiată şi de ofiţerii Cartierului general S. Kornilovici, A. Rozeilon-Soşalski, M. Daragan, A. Zaşciuk ş.a.

S. Kornilovici a adunat un material variat şi preţios privind organizarea vamală, activitatea porturilor basarabene, comerţul interior şi exterior, legăturile comerciale ale sudului Basarabiei (ţinuturile Akkerman, Bender şi Ismail) cu guberniile limitrofe şi ţările străine în anii '20 ai secolului al XIX-lea (Корнилович 1899).

Dintre lucrările ofiţerilor Cartierului General al armatei ruse un interes deosebit prezintă manuscrisul lui A. Rozeilon-Soşalski, considerat de unii cercetători un izvor deosebit de preţios în studierea problemelor ce ţin de istoria Basarabiei în al doilea pătrar al secolului al XIX-lea (Гросул, Будак 1967, 28), deşi, după conţinut şi problemele abordate, lucrarea este mai mult un studiu monografic. Autorul, fiind destul de bine documentat, prezintă informaţii preţioase şi diverse cu privire la populaţia Basarabiei, structura ei socială şi etnică, face o caracterizare a tuturor ramurilor economice, inclusiv a comerţului Basarabiei cu Principatul Moldovei şi Imperiul Austriac în anii 1821-1826 (Розейлон-Сошальский 1826). El îşi expune punctul de vedere cu privire la politica comercială, caracterizează principalele acte legislative, evidenţiază principalele căi comerciale etc.

Prezintă interes materialul variat privind comerţul interior, exterior şi de tranzit al Basarabiei, dinamica numerică a negustorilor de ghildă şi valoarea capitalului comercial, care se conţine în lucrarea colonelului M. Daragan (Дараган 1858). Autorul a expus un şir de idei şi sugestii interesante privind rolul iarmaroacelor, a analizat raportul importului şi exportului de mărfuri în circuitul de mărfuri dintre Basarabia şi guberniile ruse şi statele europene, a încercat să determine rolul provinciei în comerţul cu cereale prin portul Odesa, influenţa politicii comerciale asupra dezvoltării comerţului basarabean etc.

Un bogat material factologic valoros, ce reflectă dezvoltarea economică a Basarabiei în perioada de până la reforma agrară, se conţine în lucrarea lui A. Zaşciuk (Защук 1861; Защук 1862), analizată deja în istoriografia contemporană (Жуков 1864, 22-23; Мунтян 1971, 10-11).

Un rol aparte în studierea comerţului Basarabiei îi revine istoricului, economistului şi publicistului A.A. Skalkovski (Скальковский 1836-1838; Скальковский 1837; Скальковский 1848; Скальковский 1851; Скальковский 1850-1853; Скальковский 1853; Скальковский 1865), considerat unul dintre cei mai remarcabili cercetători ai secolului al XIX-lea, care a lăsat moştenire cca 280 de lucrări ce privesc diverse chestiuni de istorie economică şi politică a Novorosiei şi Basarabiei. Bazându-se pe un număr impunător de izvoare accesibile timpului, A.A. Skalkovski a studiat diverse aspecte ale politicii comerciale a ţarismului în Basarabia, a expus un şir de sugestii privind caracterul relaţiilor de piaţă, a încercat să determine locul şi importanţa comerţului basarabean în sistemul pieţei din Novorosia şi, parţial, al celor europene. În pofida faptului că lucrările lui A.A. Skalkovski se referă nemijlocit la Novorosia, ele au o tangenţă directă şi cu Basarabia, care se subordona guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei, cu sediul în Odesa.

Cercetările acestor autori au, parţial, însemnătate de izvoare şi aceasta din considerentul că, alături de diversele documente depistate din materialele de epocă, ce le-au fost puse la dispoziţie de ofiţerii şi funcţionarii aflaţi în subordonanţa lor,

depistăm observaţii, calcule şi sugestii proprii. A.A. Skalkovski, de exemplu, a condus mult timp Comitetul statistic principal din Novorosia, a vizitat, în scop de documentare, Basarabia şi era bine informat despre situaţia ei economică, iar ceilalţi erau ofiţeri ai Cartierului general, în sarcina cărora era studierea minuţioasă a resurselor economice ale regiunii, aceasta fiind considerată un viitor teatru al operaţiilor militare într-un eventual conflict ruso-turc.

Date despre comerţul exterior al Novorosiei şi Basarabiei în anii ’30-’40 (1833-1849) ai secolului al XIX-lea se conţin şi în cele 12 articole ale lui F. Brun, fondatorul Societăţii de Istorie şi Antichităţi din Odesa, publicate în anuarul Calendarul din Novorosia[3].

Prezintă interes şi materialul divers şi bogat despre situaţia economică a Basarabiei, inclusiv despre comerţul interior şi exterior, politica comercială a ţarismului, promovată la hotarele de apus ale imperiului, ce se regăseşte în numeroasele articole, treceri în revistă şi notiţe publicate în organele de presă ştiinţifice şi în presa periodică din Rusia: „Журнал Министерства внутренних дел”, „Журнал мануфактур и торговли”, „Записки императорского Общества сельского хозяйства Южной России”, „Записки Одесского общества истории и древности”, precum şi în ziarele „Бессарабские областные ведомости”, „Одесский вестник”, „Коммерческая газета”, „Земледельческая газета” etc. Mai multe din articolele publicate în aceste periodice şi ziare au tangenţă directă cu tema noastră de cercetare. Unii cercetători consideră că multe din ele poartă un caracter de documente şi pot fi folosite în calitate de izvoare (Гросул, Будак 1967, 8).

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea, probleme majore legate de politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia, de comerţul regiunii cu ţările străine au fost studiate de istoricii şi economiştii ruşi Yu. Ianson (Янсон 1870), L.A. Kasso (Кассо 1913), dar şi de cei basarabeni – N.V. Laşkov (Лашков 1912), N.C. Moghileanski (Могилянский 1916) ş.a.

Un interes deosebit prezintă lucrarea lui Yu. Ianson, în care autorul face o analiză minuţioasă a comerţului cu cereale al Basarabiei, a circulaţiei transporturilor cu pâine şi a activităţii celor mai importante firme comerciale; el face, de asemenea, o analiză comparată a exportului de cereale din Basarabia şi guberniile ucrainene la sfârşitul anilor ’50 - începutul anilor ’60 ai secolului al XIX-lea prin portul Odesa etc. Lucrarea ne permite să facem o comparaţie a comerţului cu cereale prin porturile dunărene Galaţi şi Brăila în această perioadă de timp şi să înţelegem concurenţa ce le-o cauzau aceste porturi celor din Basarabia – Ismail, Reni şi Chilia.

Din lucrările editate în România la sfârşitul secolului al XIX-lea, ce se referă nemijlocit la tema noastră de studiu, poate fi amintită lucrarea lui Z. Arbore (Arbore 1899). Folosind izvoarele şi literatura monografică rusă, autorul studiază diverse probleme legate de geografia, etnografia, viaţa economică şi administrativă, relaţiile sociale şi cultura Basarabiei; descrie politica de rusificare, promovată în regiune de administraţia rusă; scoate în evidenţă consecinţele negative ale anexării regiunii la Rusia etc., ceea ce ne permite să facem o comparaţie între aceste două şcoli istorice, ce s-au referit la situaţia Basarabiei din această perioadă de timp.

Constatarea ar fi simplă: istoriografia modernă, dedicată istoriei politicii comerciale a ţarismului şi influenţei ei asupra evoluţiei relaţiilor comerciale ale Basarabiei cu Principatul Moldova în anii 1812-1859, s-a referit doar tangenţial la această problemă, fără a analiza în detaliu, în baza unor studii monografice sau, cel puţin, în baza unor articole şi studii, lipsindu-i substratul analitic, n-a depăşit nivelul acumulării materialului factologic, pozitivist în esenţa sa, şi al cercetărilor cu caracter local simplist, care urmau să demonstreze „caracterul obiectiv progresist” al politicii imperiale în acest domeniu. În pofida acestui fapt, aceste lucrări ne ajută să pătrundem în esenţa problemei cercetate, să înţelegem modul de abordare şi de analiză al celor două scoli şi să depistăm, în multe privinţe, caracterul lor tendenţios.

Istoriografia contemporană

Istoriografia contemporană a mers pe calea analizei critice a materialului izvoristic acumulat şi a încercat să depăşească acele greşeli de ordin teoretic şi factologic, specifice istoriografiei moderne în abordarea şi cercetarea problemelor majore, ce ţin de dezvoltarea economică a Basarabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea, inclusiv cea a comerţului.

[3] Amintim aici doar articolul: Ф. Брун 1848, 357-383.

Etapa interbelică. Discursul nostru va trebui să înceapă cu istoriografia românească interbelică, ce coincide aproape integral cu perioada când Basarabia, în urma deciziei Sfatului Țării din 27 martie 1918, se reunește cu Patria Mamă – România. În această etapă, după un răstimp de mai mult de 100 de ani de dominație țaristă, apare necesitatea, dar și posibilitatea, de a analiza pe nou, prin prisma trecutului, consecințele regimului de dominație țarist asupra dezvoltării acestor teritorii.

În această etapă apar primele lucrări de sinteză, dedicate istoriei Basarabiei, în care, alături de problemele majore, legate nemijlocit de anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus și de consecințele acesteia asupra dezvoltării economice, sociale, politice și culturale a teritoriului nou-anexat, întâlnim, deși fragmentar, anumite informații referitor la tema noastră de cercetare.

În acest sens, evidențiem lucrările lui Onisifor Ghibu (Ghibu 1926), Ion Nistor (Nistor 1938; Nistor 1991), Alexandru Boldur (Boldur 1929; Boldur 1937; Boldur 1940), Dumitru Bogos (Bogos 1938), Petre Cazacu (Cazacu 1929), Nicolae Popovschi (Popovschi 1934), Ștefan Ciobanu (Ciobanu 1944) etc. Ultimii cinci erau basarabeni de origine, buni cunoscători ai limbii, istoriei și culturii ruse, iar de aici – și buni cunoscători ai izvoarelor și ai literaturii monografice vizând istoria Basarabiei, scrise în Rusia.

Între lucrările istorice, publicate de Petre Cazacu, cea mai importantă este monografia „Moldova dintre Prut și Nistru. 1812-1918" (Cazacu 1992), un interes deosebit pentru noi prezentând capitolul trei al lucrării, dedicat situației Basarabiei sub dominația țaristă. Descriind situația băștinașilor după 1812, autorul a făcut o analiză a componenței etnice a populației și a determinat direcțiile de bază ale politicii sociale, promovate de țarism în Basarabia, evidențiind schimbările care au intervenit în viața economică a Basarabiei în această perioadă de timp.

În 1926 apare monografia „Basarabia", sub îngrijirea lui Ștefan Ciobanu. Scrisă, cum spune însuși autorul, „...cu caracter mai mult informativ" (Ciobanu 1993, 8), lucrarea include compartimente consacrate așezării geografice, populației, orașelor, monumentelor istorice, mănăstirilor, legislației, precum și unele dedicate diferitor ramuri economice, semnate de mai mulți autori. Deși nu se respectă cu strictețe principiul cronologic, lucrarea ne prezintă un tablou veridic al Basarabiei sub dominația țaristă, ce ne permite să concepem lucrurile altfel, spre deosebire de ideile expuse în istoriografia rusă.

Din lucrările lui Alexandru Boldur un interes deosebit prezintă volumul doi al lucrării de sinteză „Istoria Basarabiei", apărută la Chișinău în 1940 și reeditată la București în 1992 (Boldur 1992). Deși nu se referă nemijlocit la chestiunile legate de politica comercială a țarismului în Basarabia și influența ei asupra relațiilor comerciale cu Principatul Moldovei, lucrarea reflectă un tablou veridic al situației provinciei sub dominație țaristă. Esența politicii comerciale ruse în Basarabia poate fi dedusă și prin prisma poziției cercurilor imperiale față de autonomia limitată și provizorie, acordată regiunii până în 1828 (Boldur 1929). În acest sens, lucrarea lui A. Boldur, dedicată autonomiei Basarabiei, prezintă un interes deosebit pentru cercetările în domeniu.

Unele probleme privind evoluția relațiilor comerciale, rolul comerțului interior și exterior, dreptul de depozit și importanța lui pentru constituirea burgheziei comerciale în Principatele Române, care, în mod indirect, pot fi referite și la Basarabia, sunt abordate în lucrările lui N. Iorga (Iorga 1925). Caracterizând relațiile economice ale Principatelor Române cu Rusia și Basarabia, N. Iorga constată că reducerea comerțului Moldovei se datora, în fond, politicii vamale prohibitive, promovate de țarism în Basarabia.

Câteva lucrări care au o tangență directă cu comerțul Basarabiei, deși nu se referă nemijlocit la comerțul cu Principatul Moldovei, sunt cele semnate de Eugen Torgașev: una consacrată situației economice a Basarabiei sub regim de dominație țaristă (Torgașev 1930), iar cealaltă – un articol, publicat în revista *Viața Basarabiei* și dedicat comerțului interior și exterior cu cereale sub dominație țaristă (Torgașev 1937, 15-21).

Lucrările semnate de istoricii români în perioada interbelică ne permit să înțelegem altfel problema pusă în discuție, în special, prin noua abordare teoretică și concepțională, ce permite să evidențiem specificul dezvoltării acestui teritoriu românesc, nimerit în 1812 într-un sistem economic și social străin.

Cea de-a **doua etapă – postbelică**, sau etapa **marxistă, sovietică,** a istoriografiei „moldovenești" începe după cel de-al doilea răz-

boi mondial, când Basarabia este reanexată – de data aceasta la URSS – şi continuă până la proclamarea, la 27 august 1991, a independenţei Republicii Moldova. Istoriografia sovietică, având la bază tezele ideologizate marxist-leniniste, urma să „argumenteze caracterul progresist" al anexării Basarabiei la Imperiul Rus în 1812.

Din acest considerent, atenţia istoriografiei oficiale din Republica Moldova, dar şi cea din URSS, este concentrată asupra studierii diverselor probleme legate de dezvoltarea social-economică, relaţiile agrare, procesul de colonizare a Sudului Basarabiei, mişcarea ţărănească etc. În aceste lucrări se urmărea scopul de a demonstra că după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus s-au creat condiţii mult mai favorabile pentru dezvoltarea ei economică, politică şi culturală. Specific acestei perioade este tratarea problemelor de pe poziţii de clasă. Majoritatea lucrărilor au fost scrise prin prisma paradigmei marxiste. Cercetările purtau un caracter unilateral şi tendenţios. Multe probleme care, în pofida conţinutului şi tematicii, puteau demonstra sau scoate în evidenţă consecinţele nefaste ale anexării Basarabiei la Imperiul Rus, erau trecute conştient cu vederea. Tabu era şi orice tematică legată de Principatul Moldovei, din simplul motiv că scotea în evidenţă apartenenţa de neam.

Din aceste considerente, în istoriografia sovietică din Republica Moldova, politica comercială a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra dezvoltării relaţiilor comerciale cu Principatul Moldovei n-a constituit un obiect de studiu aparte; acestea au fost cercetate tangenţial şi superficial doar în lucrări de sinteză, dedicate dezvoltării economice a regiunii în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Începând cu anii '50 ai secolului trecut, unele aspecte ale cercetării în domeniu, deşi mai mult prin prisma dezvoltării social-economice şi a genezei relaţiilor capitaliste, sunt abordate în lucrările lui Ya.S. Grosul (Гросул 1950, 175-254; Гросул 1952, 55-72; Гросул 1956) şi V.I. Jukov (Жуков 1959, 29-42). Se puneau bazele noilor principii metodologice în procesul de studiere a istoriei Basarabiei, se cristaliza conceptul formării scolii sovietice/marxiste din Republica Moldova.

Câţiva ani mai târziu, în lucrările lui V.I. Jukov, în baza unui cerc mai larg de izvoare, în special, inedite de arhivă şi cele publicate în *Colecţia completă de legi a Imperiului Rus*, sunt analizate cele mai importante acte legislative comerciale, inclusiv aplicarea în Basarabia a Regulamentului ghildelor din 1824 şi cel cu privire la comerţul cu Basarabia din 1825. Autorul prezintă date interesante, deşi contradictorii, cu privire la cuantumul circuitului de mărfuri la iarmaroace, târguri şi pe pieţele permanente. El evidenţiază cu precădere principalele forme de comerţ şi, mai puţin, legăturile comerciale cu statele vecine, punând accent pe legăturile cu guberniile ucrainene şi ruse, şi nu pe cele cu ţările vecine, constatând, în concluzie, că legislaţia comercială a influenţat benefic comerţul Basarabiei (Жуков 1966, 79-92; Жуков 1964).

O abordare ceva mai amplă şi mai sistematică a comerţului interior şi exterior al Basarabiei, a legăturilor ei cu piaţa internă rusă, dar şi cu cea europeană, se conţine în lucrarea lui Ya.S. Grosul şi I.G. Budak (Гросул, Будак 1967), considerată una dintre primele lucrări monografice de sinteză, dedicată studierii tuturor ramurilor economice ale Basarabiei într-o perioadă de timp de 50 de ani, înainte de reforma agrară din Rusia din 1861. În ea sunt dezvăluite atât trăsăturile de ordin general, cât şi cele de ordin particular, proprii relaţiilor economice ale Basarabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Materialul factologic, pus la dispoziţie de autori, ne dă posibilitate să judecăm despre particularităţile proprii economiei Basarabiei în această perioadă de timp.

Autorii caută să dezvăluie continuitatea multor procese social-economice, ce au derulat în provincie înainte şi după 1812, deşi paralelele nu sunt destul de bine argumentate. În baza unui material factologic divers, în lucrare este studiat procesul de geneză a relaţiilor capitaliste în agricultură şi industrie. Pentru prima oară în istoriografia sovietică moldovenească, este pusă în discuţie problema privind formarea după 1812 a pieţei basarabene ca parte componentă a pieţei interne ruse, sunt caracterizate relaţiile comerciale ale Basarabiei cu guberniile limitrofe – Herson şi Podolia în a doua jumătate a anilor '20 ai secolului al XIX-lea, dar şi cu ţările străine – Principatul Moldovei şi Imperiul Austriac.

Un compartiment aparte al lucrării este dedicat comerţului exterior, unde este pusă în discuţie instituirea cordonului sanitaro-vamal la Prut şi Dunăre, este analizat asortimentul de mărfuri exportate din Basarabia şi din guberniile interne

ruse în Moldova de peste Prut, este apreciată importanţa celor mai relevante acte comerciale (Regulamentul cu privire la comerţul cu Basarabia din 1825 etc.) şi influenţa politicii comerciale ruse asupra extinderii acestor relaţii.

În acelaşi timp, nu toate aspectele acestei probleme atât de vaste au fost reflectate şi studiate de autorii nominalizaţi *supra*. Insuficient au fost dezvăluite relaţiile comerciale ale Basarabiei cu Principatul Moldovei după suprimarea cordonului vamal de la Nistru şi unificarea vamală a Basarabiei cu guberniile interne ruse în 1831, nu sunt cunoscute modalitatea de transportare a mărfurilor moldoveneşti prin vămile şi posturile vamale din partea dreaptă a Prutului şi Dunării. Fragmentar sunt analizate relaţiile Basarabiei cu portul Odesa – un centru de bază în exportul cerealelor de pe piaţa basarabeană peste hotare şi, parţial, un centru intergubernial în comerţul regiunii, dar şi concurenţa acestui port cu cele moldoveneşti, Brăila şi Galaţi, şi cele basarabene, Ismail, Reni şi Chilia. Este completamente trecută cu vederea problema activităţii negustorilor moldoveni şi basarabeni.

Însă lucrarea lui Ya.S. Grosul şi I.G. Budak nu-i lipsită de unele tratări unilaterale şi tendenţioase, despre care s-a scris în literatura istorică (Мунтян 1971; Tomuleț 1992, 192-197).

Problemele legate de comerţul exterior al Basarabiei, ce-i drept, pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sunt abordate şi în lucrările lui I.D. Puhalski (Пухальский 1966a, 651-657; Пухальский 1966b, 54-55; Пухальский 1966c, 53-54; Пухальский 1967, 47-48). Studiind dezvoltarea industriei şi a comerţului în Basarabia, autorul s-a referit şi la o perioadă mai timpurie. Într-un articol dedicat rolului Basarabiei în comerţul exterior al Rusiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea, I.D. Puhalski constată just că, după 1812, „Basarabia este transformată într-o bază de materie primă pentru Imperiul Rus, din care cauză din ea era stoarsă o cantitate maximă de produse agricole” (Пухальский 1964, 38).

Cuprinzând un material divers şi valoros, lucrările lui I.D. Puhalski nu sunt totuşi lipsite de lacune şi afirmaţii contradictorii, despre care a scris, la timpul său, M.P. Muntean (Мунтян 1971, 23).

Remarcăm rolul deosebit în studierea diverselor ramuri economice ale Basarabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea al cercetătorului M.P. Muntean. Considerat unul dintre cei mai buni cunoscători ai izvoarelor istoriei Basarabiei, M.P. Muntean a publicat un studiu valoros (Мунтян 1971, 3-385) şi numeroase articole (Мунтян 1954, 25-41; Мунтян 1964a, 421-427; Мунтян 1964b, 505-501; Мунтян 1967, 96-99), dedicate dezvoltării economice a provinciei în anii 1812-1861. În baza unui număr impunător de izvoare – 120 de fonduri din 8 arhive centrale şi locale –, autorul studiază starea comerţului interior al Moldovei la sfârşitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea şi influenţa legislaţiei comerciale ruse asupra dezvoltării comerţului Basarabiei, descrie formele sezoniere şi cele frecvente de comerţ, prezintă date importante privind dinamica importului şi exportului de mărfuri prin vămile şi posturile vamale de la Prut şi Dunăre în anii 1821-1826, analizează volumul valoric al comerţului exterior şi de tranzit al Rusiei cu Moldova şi Valahia în anii 1836-1861, descrie exportul de mărfuri din Rusia şi Basarabia în Principatul Moldovei şi exportul de mărfuri din Principatul Moldovei pin vama Sculeni în anii 1836-1845. O atenţie deosebită este acordată locului şi rolului Basarabiei în sistemul pieţei din Novorosia, relaţiilor comerciale ale Basarabiei cu portul Odesa si statele vecine, inclusiv Principatul Moldovei etc.

Însă, în pofida faptului că în lucrare este un paragraf special dedicat politicii comerciale a ţarismului în Basarabia, autorul n-a avut drept scop aparte studierea profundă şi minuţioasă a acestei probleme. Ca urmare, multe aspecte ale politicii comerciale au fost analizate tangenţial, iar altele, cum ar fi legislaţia comercială rusă în Basarabia în primii ani de după anexare, politica vamală a ţarismului şi influenţa ei asupra comerţului exterior, inclusiv cel cu Principatul Moldovei, suprimarea cordonului vamal de la Nistru şi unificarea vamală a Basarabiei cu Rusia, instituirea cordonului sanitaro-vamal la Prut şi Dunăre, aplicarea în provincie a Regulamentului ghildelor din 1824 şi influenţa lui asupra constituirii burgheziei comerciale etc., au rămas nestudiate.

Anumite informaţii privind caracterul marfar al gospodăriei cerealiere în Basarabia în anii ’40-’60 ai secolului al XIX-lea întâlnim în articolele lui S.A. Panfilov (Панфилов 1970, 108-110; Панфилов 1971, 408-419). Ele includ date referitoare la exportul cerealelor prin porturile Ismail

şi Reni, la rolul Basarabiei în comerţul Rusiei cu statele europene, realizat prin vămile şi posturile vamale terestre etc., din care putem deduce concurenţa acestor porturi cu porturile dunărene Brăila şi Galaţi.

Un important studiu de sinteză al pieţei agrare din Basarabia în secolul al XIX-lea îl constituie monografia lui I.A. Anţupov (Анцупов 1981), în care este determinat locul şi rolul provinciei în sistemul pieţei interne ruse şi al celei europene. Autorul studiază procesul de constituire a pieţelor regionale, legate de producţia agricolă, schimbările ce au loc în dinamica procesului de formare a pieţei interne agricole, diversele componente şi elemente ale pieţei, complexitatea relaţiilor de piaţă şi influenţa lor asupra importului şi exportului producţiei agricole etc.

În baza studierii dezvoltării legăturilor în interiorul pieţei, corelaţiei preţurilor, autorul urmăreşte procesul de transformare a pieţei marfare agricole în piaţă capitalistă, determină timpul când a fost finalizat procesul de constituire în Basarabia a pieţei agricole unice.

Dar, constatând că, odată cu suprimarea la începutul anilor ’30 ai secolului al XIX-lea a cordonului sanitaro-vamal de la Nistru (aici autorul greşeşte – doar a cordonului vamal), piaţa marfară a Basarabiei devine parte organică a pieţei interne ruse şi a sistemului ei economic (Анцупов 1981, 9), autorul aşa şi nu descrie mecanismul şi nu determină etapele includerii regiunii în acest sistem, ţinând seama de faptul că formarea pieţei în întreaga Rusie a fost un proces de lungă durată şi s-a finalizat către sfârşitul acestui secol. Totuşi, lucrarea ne ajută să înţelegem nu doar procesul de integrare a pieţei basarabene în sistemul pieţei interne ruse, dar şi a celei europene, ne permite să punem în discuţie unele probleme, care au fost trecute cu vederea de către autor sau au fost tratate tendenţios.

Un anumit interes prezintă şi lucrările publicate de cercetătorul Alexei Agachi (Agachi 2008; Agachi 1994, 33-76), în care găsim informaţii preţioase cu privire la situaţia Principatului Moldovei la sfârşitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea, relaţiile comerciale ale Moldovei cu Imperiul Ţarist în perioada războiului ruso-turc din 1806-1812, contribuţia impusă populaţiei de administraţia rusă de ocupaţie, ce s-a răsfrânt negativ asupra dezvoltării economice şi asupra situaţiei diferitor categorii sociale.

Pentru înţelegerea raporturilor comerciale dintre Basarabia şi Principatul Moldovei o însemnătate deosebită o au şi lucrările semnate de Adrian Macovei şi dedicate unificării vamale a Ţărilor Române – Moldova şi Ţara Românească – ce s-a produs în 1846 (Macovei 1971, 201-244; Macovei 1989).

Informaţii valoroase despre procesele ce au avut loc în Moldova în ajunul anexării Basarabiei la Imperiul Rus, îndeosebi despre legăturile comerciale ale regiunii, conţin lucrările lui D.M. Dragnev (Драгнев 1975; Драгнев 1976, 31-40; Dragnev 2012), P.S. Cocârlă (Кокырлэ 1984, 45-50; Кокырлэ 1979, 30-31; Кокырлэ 1989; Cocârlă 1991), I.V. Semionova (Семенова 1958, 87-92; Семенова 1959, 179-197), G.S. Grosul (Гросул 1975), I.G. Şulga (Шульга 1975, 99-102), O.Iu. Skaleţkaia (Скалецкая 1982, 73-76; Скалецкая 1984, 50-55) etc.

O.Iu. Skaleţkaia a expus ideea, criticată de noi în repetate rânduri (Tomuleţ 2012, 342), că, până la anexarea Basarabiei la Imperiul Rus (1812), a avut loc procesul de reorientare a comerţului moldovenesc de la pieţele tradiţionale europene (Imperiul Otoman, Polonia, Imperiul Austriac, Franţa) spre piaţa internă rusă (acţiuni importante fiind întreprinse, în acest sens, în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812). Această idee urma să creeze un suport teoretic pentru justificarea anexării Basarabiei la Imperiul Rus şi includerea acestei provincii în sistemul pieţei interne ruse (Скалецкая 1986, 15-16).

Etapa marxistă în evoluţia istoriografiei româneşti se încheie odată cu revoluţia din decembrie 1989, iar a celei moldoveneşti – odată cu afirmarea vertiginoasă a conştiinţei naţionale a românilor din stânga Prutului şi proclamarea, la 27 august 1991, a independenţei Republicii Moldova.

Dintre lucrările istoricilor americani amintim studiul cercetătorului G.F. Jewsbury, apărut în 1976 şi dedicat anexării Basarabiei la Rusia (Jewsbury 1976), în care sunt arătate consecinţele nefaste ale anexării, ce au afectat domeniile social, economic, administrativ şi cultural.

În acest context, un interes deosebit prezintă şi lucrarea cercetătorului Dima Nicholas (Nicholas 1982), consacrată celor două provincii româneşti – Basarabia şi Bucovina – şi consecinţelor fatale ale anexării acestor teritorii la cele două Imperii – Rus şi Austriac.

Nu este lipsită de interes și lucrarea lui Hannes Hofbauer și Viorel Roman (Hofbauer, Roman 1995), dedicată istoriei Bucovinei și Basarabiei, teritorii anexate de marile Imperii, începând de la anexare și terminând cu prăbușirea Imperiului Sovietic. Un capitol aparte este consacrat Basarabiei, în componența Imperiului Rus, în perioada 1812-1918, în care sunt evidențiate trăsăturile de bază ale regimului țarist, cu referire la domnia celor cinci împărați – Alexandru I, Nicolai I, Alexandru II, Alexandru III și Nicolai al II-lea.

Tot în acest context, poate fi amintită și lucrarea profesorului de istorie Walter Mckenzie Pintner, care tratează politica economică a Rusiei în al doilea pătrar al secolului al XIX-lea (Pintner 1967). Pentru studiul nostru, lucrarea lui Walter Mckenzie Pintner prezintă interes prin evidențierea contradicțiilor dintre Nicolai I și E.F. Kankrin, dintre E.F. Kankrin, P.D. Kiselev și M.M. Speranski în problema politicii economice, promovate în Basarabia, fapt ce ne va permite să înțelegem specificul ei în Basarabia.

Deși aceste lucrări poartă un caracter general și nu se referă nemijlocit la tema noastră de cercetare, ele ne ajută să înțelegem mult mai profund și obiectiv complexitatea politicii comerciale, promovate de administrația imperială rusă față de Basarabia și țările străine, inclusiv față de Principatele Române.

Etapă nouă/actuală, care cuprinde cercetările din perioada anilor ’90 ai secolului XX - începutul secolului XXI, se caracterizează prin democratizarea și depolitizarea științei istorice din Republica Moldova. Apar posibilități reale de a studia un șir de probleme, trecute conștient cu vederea, precum și de a revedea, de pe poziții general-umane noi, unele teme mai vechi.

În această perioadă sunt publicate un șir de studii, în care se încearcă a se revedea unele aspecte din istoria Basarabiei de sub dominația țaristă și a se pune în discuție unele probleme ce au cunoscut o tratare tendențioasă în istoriografia postbelică din Republica Moldova (Adauge 1989, 103-124; Tomuleț 1992, 166-198). Apar primele lucrări de sinteză, dedicate istoriei Basarabiei: la Chișinău – cea semnată de Anton Moraru (Moraru 1995), iar la București – cea publicată sub îngrijirea lui Ioan Scurtu (Scurtu 1998).

În istoriografia din România din această perioadă au fost realizate anumite succese în ce privește studierea istoriei Basarabiei, evidențiindu-se, în acest sens, lucrările cu caracter general ale istoricilor Nicolae Ciachir (Ciachir 1992), Paul Cernovodeanu (Cernovodeanu 1993) și Ștefan Purici (Purici 2011), lucrări care, deși nu se referă direct la tema noastră de cercetare, pun în lumină, sub aspect politic și internațional, situația Basarabiei sub dominația țaristă, permit a privi lucrurile altfel decât în trecut.

Dintre studiile de ultimă oră, apărute în Federația Rusă, ce au o tangență directă cu cercetările în domeniu, amintim pe cele de sinteză, dedicate istoriei economice și sociale a Rusiei (Экономическая 2000; Миронов 2000), istoriei vămilor (Кисловский 1995; Таможенное 1995), lucrarea semnată de L.V. Kuprianova și consacrată protecționismului vamal-industrial din Rusia în anii ’40-’80 ai secolului al XIX-lea (Куприянова 1995), cercetări în care se încearcă a se revedea de pe poziții noi politica economică și socială a țarismului în această perioadă de timp.

Din lucrările recente, dedicate nemijlocit temei noastre, un interes deosebit prezintă studiul lui Constantin Tofan, care are ca obiect de cercetare evoluția sistemului vamal moldovenesc din secolul al XIV-lea până la începutul secolului al XIX-lea (Tofan 2014), ce ne permite să evidențiem deosebirile intervenite în sistemul vamal după anexarea, în 1812, a Basarabiei la Imperiul Rus și să cunoaștem în amănunte modalitatea de efectuare a comerțului prin vămile și posturile vamale din partea dreaptă a Prutului și Dunării.

Unele probleme ce vizează organizarea sistemului vamal în Moldova în secolul al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea, evoluția relațiilor economice dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și contribuția negustorilor evrei și armeni la extinderea acestor raporturi, relațiile comerciale ale Imperiului Rus cu Principatul Moldova la finele secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea (anii 1791-1812) sunt analizate în lucrările cercetătorilor Petru Costin (Costin 2006, 71-75; Costin, Dragnev 2007, 114-122), Valentin Arapu (Arapu 1997, 158-163; Arapu 1999, 248-252; Arapu 2003, 40-48; Arapu 2004, 64-70; Arapu 2006, 101-110; Арапу 2011, 37-45; Arapu 2014, 131-143), Silvia Pantaz (Pantaz 2011, 205-214) și Irina Cereș (Cereș 2012, 129-136; Cereș 2013a, 135-144; Cereș 2013b, 350-358; Cereș 2013c, 76-86; Cereș 2014, 59-67).

Deşi unele din aceste studii nu se referă nemijlocit la Basarabia şi Principatul Moldovei, ele ne dau posibilitatea să trasăm o paralelă între procesele ce au derulat în Ţările Române şi cele din teritoriul dintre Prut şi Nistru, să urmărim tangenţele şi să evidenţiem particularităţile evoluţiei relaţiilor comerciale dintre Basarabia şi Principatul Moldovei în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Anumite informaţii cu privire la fondarea serviciului sanitar, la structura vamală – înfiinţarea vămilor şi punctelor de carantină la Prut şi Dunăre, circuitul monetar în Basarabia în primele decenii după anexare – întâlnim şi în lucrarea lui Dinu Poştarencu (Poştarencu 2006).

În ultimii cincisprezece ani, problemele legate de încadrarea Basarabiei în sistemul pieţei europene îşi găsesc o reflectare tot mai largă în articolele şi studiile semnate de cercetătorul Andrei Emilciuc (Emilciuc 2006, 185-193; Emilciuc 2008a, 43-50; Emilciuc 2008b, 13-20; Emilciuc 2008c, 181-194; Emilciuc 2010, 153-161; Emilciuc 2012, 97-108; Emilciuc 2013, 166-178; Emilciuc 2014, 49-55). Apelând la mai multe izvoare publicate şi, mai ales, la cele inedite de arhivă, autorul îşi axează investigaţiile pe problemele majore ce ţin de comerţul exterior al Basarabiei pe cale maritimă, pe unde avea loc grosul exportului de mărfuri, pune accentul pe abordarea instituţională şi sistemică a proceselor de formare a pieţei locale de produse agricole. În baza concepţiilor şi modelelor propuse de cele mai de vază şcoli de istorie economică din lume, el încearcă să identifice etapele şi mecanismele specifice de integrare a comerţului exterior cu cereale al Basarabiei în sistemul pieţei europene emergente, punând la bază două variabile esenţiale – gradul de orientare spre piaţă a producţiei agricole şi gradul de instituţionalizare a capitalului şi a afacerilor comerciale, reuşindu-i de minune aceste paralele.

Unele informaţii cu referire la tema de cercetare întâlnim şi în lucrările monografice ale unuia din coautorii acestui studiu (Tomuleţ 2002; Tomuleţ 2014a; Tomuleţ 2014b; Tomuleţ 2015), în care sunt puse în discuţie probleme legate de politica comercial-vamală rusă în Basarabia, evoluţia politicii comercial-vamale ruse asupra comerţului cu Principatele Române şi Imperiul Austriac (Tomuleţ 2013, 248-261), instituirea cordonului sanitaro-vamal la Prut şi Dunăre, comerţul cu Principatul Moldovei în primele decenii după anexare şi unele studii în care încercăm să combatem o serie de concepte eronate privind relaţiile comerciale ale Principatului Moldovei cu Imperiul Rus în perioada războiului ruso-turc din anii 1806-1812 (Tomuleţ, Faina 2004, 119-127).

Deosebit de importante pentru perceperea proceselor legate de anexarea în 1812 a Basarabiei de către Imperiul Rus, deci şi a proceselor legate de evoluţia relaţiilor comerciale ale Basarabiei cu guberniile ruse şi statele europene, s-au dovedit a fi materialele conferinţelor ştiinţifice internaţionale, care au avut loc la Chişinău (Basarabia 2014; Tratatul 2012) în legătură cu consemnarea a 200 de ani de la semnarea Tratatului de pace de la Bucureşti de către reprezentanţii Porţii Otomane şi ai Imperiului Rus, în conformitate cu care partea din stânga Prutului a Principatului Moldova (denumită ulterior Basarabia) a fost anexată de Rusia. De menţionat, în acest context, că Institutul de Istorie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" – Filiala Iaşi a Academiei Române, cu suportul Guvernului Republicii Moldova şi al Institutului Cultural Român, au organizat, la 14-16 mai 2012, una dintre cele mai mari conferinţe internaţionale cu genericul „Basarabia – 1812. Problemă naţională, implicaţii internaţionale", la care au participat savanţi cu renume în istoriografia contemporană din zece ţări: din Republica Moldova – 37, din România – 34, din Rusia – 6, din Italia şi Lituania – câte doi, din Austria, Finlanda, Letonia, Polonia, Turcia şi Ucraina – câte unul, în discuţie fiind puse cele mai diverse probleme, legate de acest eveniment crucial în istoria poporului român. Aceste foruri ştiinţifice internaţionale au trasat direcţii noi de cercetare şi au evidenţiat principiile metodologice care urmează să fie puse la baza cercetării.

Concluzii

Prin urmare, analiza istoriografică a problemei demonstrează cu lux de amănunte că politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra evoluţiei relaţiilor comerciale cu Principatul Moldovei în prima jumătate a secolului al XIX-lea n-au constituit obiect de studiu al cercetărilor nici în istoriografia modernă, nici în cea contemporană. Puţinele referiri la această temă s-au făcut doar tangenţial în lucrările de sinteză, dedicate vieţii social-economice în Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea, şi nu satisfac cerinţele ştiinţei istoriografice contemporane.

Nu există încă viziuni clare privind diverse chestiuni legate de politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia în primii ani după anexarea ei la Rusia. Lipsește o precizie și o claritate în constatarea influenței politicii comerciale asupra dezvoltării comerțului Basarabiei cu statele vecine, inclusiv cu Principatul Moldovei, asupra includerii regiunii în sistemul pieței interne ruse și al comerțului internațional etc. Respectiv, aceasta și permite o abordare științifică a acestei teme.

Bibliografie

Adauge 1989: M. Adauge, Istoria și faptele. In: Nistru, nr. 4 (Chișinău 1989), 103-124.

Agachi 1994: A. Agachi, Contribuția impusă Moldovei și Țării Românești pentru aprovizionarea armatei ruse de ocupație în anii 1806-1810. In: Destin Românesc. Revista trimestrială de istorie și cultură, nr. 1 (Chișinău - București 1994), 66-76.

Agachi 2008: A. Agachi, Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupația militară rusă (1806-1812), ediția a II-a (Chișinău 2008).

Arapu 1997: V. Arapu, Unele aspecte ale relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. In: Omagiu lui Vladimir Potlog și Constantin Drachenberg la 70 de ani (Chișinău 1997), 158-163.

Arapu 1999: V. Arapu, Unele aspecte privind căile de comunicație în Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. In: Analele Științifice ale Universității de Stat din Moldova. Seria „Științe socio-umane" (Chișinău 1999), 248-252.

Arapu 2003: V. Arapu, Contribuția negustorilor evrei la raporturile economice dintre Țara Moldovei și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Preliminarii generale). In: In memoriam professoris Mihail Muntean. Studii de istorie modernă (Chișinău 2003), 40-48.

Arapu 2004: V. Arapu, Contribuția negustorilor armeni la evoluția raporturilor economice dintre Țara Moldovei și Rzeczpospolita Polska în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. In: Pontes. Review of South-East European Studies, nr. 1 (Chișinău 2004), 64-70.

Arapu 2006: V. Arapu, Cadrul juridic al raporturilor economice moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Preliminarii generale). In: Studia In honorem Pavel Cocârlă. Studii de istorie medie și modernă (Chișinău 2006), 101-110.

Arapu 2011: V. Arapu, Comunitatea evreiască și raporturile economice dintre Țara Moldovei și Polonia (a doua jum. a sec. al XVIII-lea). Studia Universitatis. Seria „Științe umaniste" 4 (44), 2011, 25-36.

Arapu 2014: V. Arapu, Organizarea internă a negustorilor pământeni și ponderea lor în cadrul comerțului dintre Țara Moldovei și Polonia (a doua jum. a sec. al XVIII-lea). In: (Eds. S. Cheptea, H. Dumitrescu) In Memoriam Gheorghe Buzatu (1939-2013) (Iași 2014), 131-143.

Arbore 1899: Z. Arbore, Basarabia în secolul al XIX-lea (București 1899).

Basarabia 2014: Basarabia – 1812. Problemă națională, implicații internaționale. Materialele Conferinței științifice Internaționale 14-16 mai 2012, Chișinău-Iași (coord. Gh. Cliveti, Gh. Cojocaru) (București 2014).

Bogos 1938: D.D. Bogos, Basarabia de la 1812 până la 1938 (Chișinău 1938).

Boldur 1929: A. Boldur, Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească în 1812-1828. Studii (Chișinău 1929).

Boldur 1937: A. Boldur, Imperialismul rusesc în Balcani. Schiță de istorie diplomatică cu privire la români (Chișinău 1937).

Boldur 1940: A. Boldur, Istoria Basarabiei. Contribuții la studiul Istoriei Românilor, vol. II. Sub dominație rusească (1812-1918) Politica. Ideologia. Administrația (Chișinău 1940).

Boldur 1992: Al. Boldur, Istoria Basarabiei (București 1992).

Cazacu 1929: P. Cazacu, Moldova dintre Prut și Nistru. 1812-1918 (Iași 1929).

Cazacu 1992: P. Cazacu, Moldova dintre Prut și Nistru. 1812-1918 (Chișinău 1992).

Cereș 2012: I. Cereș, Rolul burgheziei comerciale în extinderea relațiilor comerciale dintre Imperiul Rus și Principatul Moldova în perioada războiului ruso-turc din anii 1806-1812. Tyragetia s.n. VI/2, 2012, 129-136.

Cereș 2013a: I. Cereș, Aspecte cu privire la relațiile economice ale Imperiului Rus cu Principatul Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea. Tyragetia s.n. VII/2, 2013, 135-144.

Cereș 2013b: I. Cereș, Interesele politico-comerciale în relațiile dintre Imperiul Rus și Principatul Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea. In: Politica marilor puteri în Balcani și Europa Centrală. Materialele Simpozionului Internațional 10-13 octombrie, 2013. In honorem Gheorghe Gonța (Chișinău 2013), 350-358.

Cereş 2013c: I. Cereş, Negustorii armeni şi greci – reprezentanţi ai elitei economice din Ţara Moldovei (începutul secolului al XIX-lea). In: Studii de arhondologie şi genealogie. I (Chişinău 2013), 76-86.

Cereş 2014: I. Cereş, Rolul negustorilor evrei în extinderea relaţiilor comerciale dintre Imperiul Rus şi Principatul Moldova la sfârşitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea. Tyragetia s.n. VIII/2, 2014, 59-67.

Cernovodeanu 1993: P. Cernovodeanu, Basarabia. Drama unei provincii istorice româneşti în context politic internaţional (1806-1920) (Bucureşti 1993).

Ciachir 1992: N. Ciachir, Basarabia sub stăpânirea ţaristă (1812-1917) (Bucureşti 1992).

Ciobanu 1926: Ş. Ciobanu, Basarabia (Chişinău 1926).

Ciobanu 1944: Ş. Ciobanu, Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusească (Bucureşti 1944).

Ciobanu 1993: Ş. Ciobanu, Basarabia. Monografie (Chişinău 1993).

Cocârlă 1979: P. Cocârlă, Din istoria relaţiilor comerciale moldo-ucrainene în secolul al XVIII-lea. In: Învăţătorul sovietic, nr. 1 (Chişinău 1979), 30-32.

Cocârlă 1991: P. Cocârlă, Târgurile sau oraşele Moldovei în epoca feudală (Chişinău 1991).

Costin 2006: P. Costin, Organizarea sistemului comercial vamal în Moldova în timpul războiului ruso-turc din anii 1768-1774 (După materiale inedite din arhivele ruseşti). Revista de istorie a Moldovei 1-2 (65-66), 2006, 71-75.

Costin, Dragnev 2007: P. Costin, D. Dragnev, Organizarea sistemului vamal în Moldova în sec. al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea. Revista de istorie a Moldovei 4 (72), 2007, 114-122.

Dragnev 2012: D. Dragnev, Istorie şi civilizaţie medievală şi modernă în Ţările Române. Studii şi materiale (Chişinău 2012).

Emilciuc 2006: A. Emilciuc, Portul Odesa în politica ţarismului de consolidare a poziţiilor Rusiei în bazinul Mării Negre. In: Tyragetia. Anuarul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei, vol. XV (Chişinău 2006), 185-193.

Emilciuc 2008a: A. Emilciuc, Imperiul Rus şi formarea pieţei internaţionale de cereale (1794-1853). Studia Universitatis. Seria „Ştiinţe umanistice" II/6 (16), 2008, 43-50.

Emilciuc 2008b: A. Emilciuc, Exportul de cereale în politica comercial-vamală a Imperiului Rus (1797-1850). Studia Universitatis. Seria „Ştiinţe umanistice", II/10 (20), 2008, 13-20.

Emilciuc 2008c: A. Emilciuc, Comerţul cu cereale prin porturile Galaţi şi Odesa (1837-1853). In: Românii din afara graniţelor ţării, Iaşi-Chişinău: Legături istorice (Iaşi 2008), 181-194.

Emilciuc 2010: A. Emilciuc, Rolul exportului de cereale în comerţul extern al Basarabiei (1812-1830). Tyragetia s.n. IV/2, 2010, 153-161.

Emilciuc 2011: A. Emilciuc, Comerţul cu sare în Basarabia în contextul includerii provinciei în sistemul economic al Imperiului Rus (1812-1850). Tyragetia s.n. V/2, 2011, 55-70.

Emilciuc 2012: A. Emilciuc, Izolarea comercială a Basarabiei după anexarea la Imperiul Rus (1812-1830). In: Tratatul de Pace de la Bucureşti din 1812 şi impactul lui asupra istoriei românilor. 200 de ani de la anexarea Basarabiei. Materialele Conferinţei internaţionale, Chişinău, 26-28 aprilie 2012 (Chişinău 2012), 97-108.

Emilciuc 2013a: A. Emilciuc, Orientarea spre piaţa externă a producţiei de cereale în Basarabia şi guberniile sud-vestice ale Imperiului Rus: factori şi mecanisme (1812-1853). In: Anuarul Institutului de Istorie, Stat şi Drept, nr. 2, 2012, (Chişinău 2013), 166-178.

Emilciuc 2014: A. Emilciuc, Consideraţii privind rolul elementului evreiesc în comerţul extern al Basarabiei (1812-1853). Revista de Etnologie şi Culturologie XV, 2014, 49-55.

Ghibu 1926: O. Ghibu, De la Basarabia rusească la Basarabia românească (Cluj 1926).

Hofbauer, Roman 1995: H. Hofbauer, V. Roman, Bucovina, Basarabia, Moldova (O ţară uitată între Europa de Vest, Rusia şi Turcia). Traducere de Toma Paul Dordea (Bucureşti 1995).

Iorga 1925: N. Iorga, Istoria comerţului românesc. Epoca mai nouă. (1700-1823). Vol. II (Bucureşti 1925).

Istoria 1973: Istoria, arheologia, etnografia Moldovei. Indice al literaturii sovietice. Vol. I, 1918-1968 (Chişinău 1973).

Istoria 1982: Istoria, arheologia, etnografia Moldovei. Indice al literaturii sovietice. Vol. II, 1969-1980 (Chişinău 1982).

Jewsbury 1976: G. Jewsbury, The Russian Annexation of Bessarabia; 1774-1828. A Study of Imperial Expansion. East European Monographs (New York 1976).

Macovei 1971: A. Macovei, Unificarea vamală între Moldova şi Ţara Românească. In: Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol", tom. VIII (Iaşi 1971), 201-244.

Macovei 1989: A. Macovei, Moldova şi Ţara Românească de la unificarea economică la unirea politică din 1859 (Iaşi 1989).

Madan 1996: I. Madan, Cercetări în domeniul ştiinţelor umanistice la Universitatea de Stat din Moldova (1974-1995). Contribuţii bibliografice (Chişinău 1996).

Madan 2001: I. Madan, Istorie, arheologie, etnografie. 1981-2001. Contribuţii bibliografice (Chişinău 2001).

Moraru 1995: A. Moraru, Istoria Românilor. Basarabia şi Transnistria (1812-1993) (Chişinău 1995).

Nicolas 1982: D. Nicolas, Bassarabia and Bukovina. The Soviet-Romanian territorial Dispute (Boulder: East European Quarterly 1982).

Nistor 1938: I. Nistor, Basarabia sub dominaţia rusească (Cernăuţi 1938).

Nistor 1991: I. Nistor, Istoria Basarabiei. Ed. a V-a (Bucureşti 1991).

Pantaz 2011: S. Pantaz, Unele aspecte privind politica imperială rusă în comerţul cu Principatul Moldovei (1812-1825). Tyragetia s.n. V/2, 2011, 205-214.

Pintner 1967: W.M. Pintner, Russian economic policy under Nicholas I (Ithaca 1967).

Popovschi 1931: N. Popovschi, Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruşi (Chişinău 1931).

Poştarencu 2006: D. Poştarencu, Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus (Chişinău 2006).

Purici 2006: Ş. Purici, Introducere în Istoria Basarabiei (Suceava 2006).

Purici 2011: Ş. Purici, Istoria Basarabiei (Bucureşti 2011).

Scurtu et al. 1998: I. Scurtu, D. Almaş, A. Grosu, I. Pavlescu, G.I. Iniţă, I. Şişcanu, N. Enciu, Gh. Cojocaru, Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1998 (Bucureşti 1998).

Tofan 2014: C. Tofan, Evoluţia sistemului vamal moldovenesc din secolul al XIV-lea până la începutul secolului al XIX-lea (Iaşi 2014).

Tomuleț 1992: V. Tomuleț, Unele probleme de controversă privind dezvoltarea social-economică a Basarabiei (anii 1812-1868) în istoriografia sovietică moldovenească. In: Probleme actuale ale istoriei naţionale şi universale. Culegere de studii şi materiale (Chişinău 1992), 166-198.

Tomuleț 1992: V. Tomuleț, Noi opinii privind dezvoltarea comerţului Basarabiei în prima jumătate a sec. al XIX-lea. In: Anuarul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei, I (Chişinău 1992), 192-197.

Tomuleț 2002: V. Tomuleț, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burghezii comerciale (Chişinău 2002).

Tomuleț 2005: V. Tomuleț, A. Emilciuc, Rolul portului Odesa în exportul de cereale din Basarabia în anii '20-'60 ai sec. al XIX-lea. In: Analele Ştiinţifice ale Universităţii de Stat din Moldova. Seria „Ştiinţe Socio-umanistice", vol. III (Chişinău 2005), 113-125.

Tomuleț 2012: V. Tomuleț, Basarabia în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus (1812-1868). Studii (Chişinău 2012).

Tomuleț 2013: V. Tomuleț, Evoluţia politicii comercial-vamale a Imperiului Rus în comerţul cu Principatele Române şi Imperiul Austriac (anii 1812-1830). In: Politica marilor puteri în Balcani şi Europa Centrală. Materialele Simpozionului Internaţional 10-13 octombrie, 2013. In honorem Gheorghe Gonţa (Chişinău 2013), 248-261.

Tomuleț 2014a: V. Tomuleț, Basarabia în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus (1812-1868), ediţia a II-a revăzută şi adăugită (Iaşi 2014).

Tomuleț 2014b: V. Tomuleț, Basarabia în epoca Modernă (1812-1918) (Instituţii, regulamente, termeni), ediţia a III-a revăzută şi adăugită (Iaşi 2014).

Tomuleț 2015: V. Tomuleț, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868), ediţia a II-a revăzută şi adăugită (Iaşi 2015).

Tomuleț, Faina 2004: V. Tomuleț, V. Faina, Relaţiile comerciale ale Moldovei cu Imperiul Rus în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812. In: Analele Ştiinţifice ale Universităţii de Stat din Moldova. Seria „Ştiinţe socioumanistice". Vol. III. Istorie, Studiul artelor, Psihologie, Pedagogie, Asistenţă socială, Sociologie, Filosofie (Chişinău 2004), 119-127.

Torgaşev 1925: E. Torgaşev, Din viaţa economică a Basarabiei în timpul ocupaţiunii ruseşti (Bucureşti 1930).

Torgaşev 1932: E. Torgaşev, Producţia şi comerţul cu cereale în Basarabia sub ruşi. In: Viaţa Basarabiei, Anul , nr. 7, 1932, 15-21.

Tratatul 2012: Tratatul de pace de la Bucureşti din 1812. 200 ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus. Materialele Conferinţei internaţionale, Chişinău, 26-28 aprilie 2012 (Chişinău 2012).

Ţurcanu 2005: I. Ţurcanu, Bibliografia istorică a Basarabiei şi Transnistriei (Chişinău 2005).

Анцупов 1981: И.А. Анцупов, Сельскохозяйственный рынок Бессарабии в XIX в. (Кишинев 1981).

Арапу 2011: В. Арапу, О роли армянских купцов в развитии торговых отношений между Молдавским княжеством и Речью Посполитой во второй половине XVIII века. Studia Universitatis. Seria „Ştiinţe umaniste" 4 (44), 2011, 37-45.

Арсеньев 1848: К.И. Арсеньев, Статистические очерки России (Санкт-Петербург 1848).

Беглов 1891: А.Л. Беглов, Наша торговля и промышленность в старину и нынче. Исторический очерк (Санкт-Петербург 1891).

Бер 1876: А. Бер, История всемирной торговли, ч. I-II (Москва 1876).

Боринский 1868: А.А. Боринский, О понижении систем охранительной и свободной торговли с Россией и о значительном понижении дохода по введению тарифа 1857 г., ч. I-II (Москва 1868).

Бортниковский 1857: О. Бортниковский, Руководство к русскому тарифу по Европейской торговле (с полным сравнением таможенных тарифов 1850 и 1841 гг.) (Санкт-Петербург 1857).

Брун 1848: Ф. Брун, О внешней торговле Новороссийского края и Бессарабии в 1846 г. В сб.: ЗООИД, т. 2 (Одесса 1848), 357-383.

Бутковский 1857: А.И. Бутковский, О запретительной системе в новом тарифе (Санкт-Петербург 1857).

Витчевский 1909: В. Витчевский, Торговля, таможенная и промышленная политика России со времён Петра Великого до наших дней (Санкт-Петербург 1909).

Вольдемар 1861: Х.М. Вольдемар, О последствиях различия в нашем таможенном тарифе для сухопутных и морских границ (Санкт-Петербург 1861).

Гагемейстр 1868: Ю.А. Гагемейстр, Мысли о значении охранительных пошлин по поводу пересмотра русского таможенного тарифа (Санкт-Петербург 1868).

Гольденберг 1884: И.А. Гольденберг, Таможенная политика по отношению к нашему тарифу (Санкт-Петербург 1884).

Горлов 1849: И.Я. Горлов, Обозрение экономической статистики России (Санкт-Петербург 1849).

Гросул 1950: Я.С. Гросул, Разложение феодально-крепостнических и формирование капиталистических отношений в Молдавии в первой половине XIX века. В сб.: Феодальные отношения в Молдавии в период XIV-XVIII веков (сборник статей) (Кишинев 1950), 175-254.

Гросул 1952: Я.С. Гросул, Социально-экономическое развитие Молдавии в первой половине XIX века. В сб.: Ученые записки Кишиневского ун-та, т. 2 (Кишинев 1952), 55-72.

Гросул 1956: Я.С. Гросул, Крестьяне Бессарабии (1812-1861) (Кишинев 1956).

Гросул 1975: Г.С. Гросул, Дунайские княжества в политике России (1774-1806) (Кишинев 1975).

Гросул, Будак 1967: Я.С. Гросул, И.Г. Будак, Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861) (Кишинев 1967).

Гулишамбаров 1896: С.И. Гулишамбаров, Итоги торговли и промышленного развития России в царствовании императора Николая I. 1825-1855 гг. (Санкт-Петербург 1896).

Гулишамбаров 1898: С.И. Гулишамбаров, Всемирная торговля в XIX в. (Санкт-Петербург 1898).

Дараган 1858: М. Дараган, Военно-статистическое обозрение Российской империи, т. XI, ч. III, Бессарабская область (Санкт-Петербург 1858).

Доргобужинов 1866: В.И. Доргобужинов, Наша тарифная охрана и ее направление (Санкт-Петербург 1866).

Досужков 1892: Н.А. Досужков, Статистический очерк таможенного дохода России в период 1822-1890 гг. (Санкт-Петербург 1892).

Драгнев 1975: Д.М. Драгнев, Сельское хозяйство феодальной Молдавии (конец XVII - нач. XIX в.) (Кишинев 1975).

Драгнев 1976: Д.М. Драгнев, Об особенностях экономического развития Дунайских княжеств в конце XVII-XVIII в. В сб.: Проблемы истории и культуры: Сборник (Москва 1976), 31-40.

Жуков 1959: В.И. Жуков, Экономическое развитие г. Кишинева в первой половине XIX в. В сб.: Ученые записки Кишиневского ун-та, т. 44 (Кишинев 1959), 29-42.

Жуков 1962: В.И. Жуков, Торговые правила в Бессарабии и влияние их на развитие внутренней торговли в первой половине XIX века. В сб.: Ученые записки Кишиневского ун-та, т. 48 (Кишинев 1962), 79-92.

Жуков 1964: В.И. Жуков, Города Бессарабии 1812-1861 годов (Очерки социально-экономического развития) (Кишинев 1964).

Заблоцкий 1849: М.П. Заблоцкий, Сравнительное обозрение внешней торговли России за 25 лет (1824-1848) (Санкт-Петербург 1849).

Защук 1861: А. Защук, Сельскохозяйственная промышленность Бессарабской области. В сб.: Записки императорского Общества сельского хозяйства Южной России (Одесса 1861), 390-494.

Защук 1862: А. Защук, Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба, ч. I-II: Бессарабская область (Санкт-Петербург 1862).

Золотов 1963: В.А. Золотов, Внешняя торговля Южной России в первой половине XIX века (Ростов-на-Дону 1963).

Зябловский 1832: Е.Ф. Зябловский, Российская статистика (Санкт-Петербург 1832).

Канкрин 1894: Е.Ф. Канкрин, Очерки политической экономии и финансов (Санкт-Петербург 1894).

Кассо 1913: Л.А. Кассо, Россия на Дунае и образование Бессарабской области (Москва 1913).

Кизеветтер 1912: А.А. Кизеветтер, К истории таможен в России (Казань 1912).

Киняпина 1968: Н.С. Киняпина, Политика русского самодержавия в области промышленности (20-50-е годы XIX в.) (Москва 1968).

Кисловский 1995: Ю.Г. Кисловский, История таможни государства Российского. 1907-1995 (Москва 1995).

Козловский 1900: И.П. Козловский, Краткий очерк истории русской торговли, вып. II (Киев 1900).

Кокырлэ 1984: П.С. Кокырлэ, Торговые связи молдавских купцов с городом Нежином в XVIII в. В сб.: Россия и Юго-Восточная Европа (Кишинев 1984), 45-50.

Кокырлэ 1989: П.С. Кокырлэ, Социально-экономическое развитие молдавского города в конце XVII - начале XIX в. (Кишинев 1989).

Колесов 1871: М.Н. Колесов, Таможенная политика в 1850-1870 гг. и в новое время (Санкт-Петербург 1871).

Корнилович 1899: С.Корнилович, Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака (Аккерман 1899).

Кулишер 1908: И.М. Кулишер, Очерки по истории таможенной политики (Санкт-Петербург 1908).

Куницкий 1813: П. Куницкий, Краткое статистическое описание Заднестровской области, присоединенной к России по мирному трактату, заключенному с Портою Оттоманскою в Бухаресте 1812 г. (Санкт-Петербург 1813).

Куприянова 1995: Л.В. Куприянова, Таможенно-промышленный протекционизм и русские предприниматели (40-80-е г. XIX в.) (Москва 1995).

Лашков 1912: Н.В. Лашков, Бессарабия. К столетию присоединения к России. Географический и историко-статистический обзор состояния края (Кишинев 1912).

Леонард 1855: А. Леонард, Российские законы о торговле и промышленности (Санкт-Петербург 1855).

Лодыженский 1886: К.Н. Лодыженский, История русского таможенного тарифа (Санкт-Петербург 1886).

Миронов 2000: Б.Н. Миронов, Социальная история России периода империи (XVIII - нач. XX в.), т. I-II (Санкт-Петербург 2000).

Могилянский 1916: Н.К. Могилянский, Производство хлебов, хлебооборот и сбыт крестьянского хлеба в Бессарабии (Кишинев 1916).

Мунтян 1964a: М.П. Мунтян, Динамика урожайности зерновых культур Бессарабии в первой половине XIX века. В сб.: Ученые записки Кишиневского ун-та, т. 73 (Кишинев 1964), 25-41.

Мунтян 1964b: М.П. Мунтян, К вопросу об «урожайной системе» в Бессарабии в первой половине XIX в. В сб.: Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1962 г. (Минск 1964), 421-427.

Мунтян 1964c: М.П. Мунтян, К вопросу о развитии зернового хозяйства Бессарабии в первой половине XIX в. В сб.: Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы (Вильнюс 1964), 505-513.

Мунтян 1967: М.П. Мунтян, О тенденциях развития скотоводства в Бессарабии в первой половине XIX века. В сб.: Научная конференция (Кишиневского ун-та) по итогам научно-исследовательских работ за 1966 г. Май, 1967 г. Секция обществ. наук. Сокр. тексты докл (Кишинев 1967), 96-99.

Мунтян 1971: М.П. Мунтян, Экономическое развитие дореформенной Бессарабии. В сб.: Ученые записки Кишиневского ун-та, т. 117 (Ист.) (Кишинев 1971), 4-385.

Небольсин 1835: Г.П. Небольсин, Статистические записки о внешней торговле России, ч. I-II (Санкт-Петербург 1835).

Никольский 1865: С. Никольский, О нынешних таможенных пошлинах (Москва 1865).

Новиков 1890: Я.А. Новиков, Протекционизм (Санкт-Петербург 1890).

Новосельский 1850: Н.А. Новосельский, Очерк европейской торговли в 1858 г. (Санкт-Петербург 1850).

Новый 1857: Новый таможенный тариф 1857 г. сравнительно с таможенным тарифом 1850 г., или указатель товаров, как привозимых, так и отпускных... (Санкт-Петербург 1857).

Осокин 1850: Е.Г. Осокин, Внутренние таможенные пошлины в России (Казань 1850).

Панфилов 1970: С.А. Панфилов, Некоторые данные о товарности сельского хозяйства Бессарабии в 40-60 годах XIX века. В сб.: Материалы науч. конф. проф.-преп. состава КГУ по итогам научно-исследовательских работ за 1969 год. Секция обществ. и гуман. наук. (Сокр. тексты докл.) (Кишинев 1970), 108-110.

Панфилов 1971: С.А. Панфилов, Некоторые данные о товарности зернового хозяйства Бессарабии в 40-60-х гг. XIX в. В сб.: Ученые записки Кишиневского гос. ун-та, т. 117. (История) (Кишинев 1971), 408-419.

Пельчинский 1883: В.И. Пельчинский, О состоянии промышленных сил России до 1832 г. (Санкт-Петербург 1833).

Пичета 1912: В.И. Пичета, Фритредеры и протекционисты в России в первой четверти XIX в. В: Книга для чтения по истории нового времени, т. III (Москва 1912).

Покровский 1896: В.И. Покровский, К вопросу об устойчивости активного торгового баланса в русской внешней торговле (Санкт-Петербург 1896).

Пухальский 1964: И.Д. Пухальский, Некоторые данные о роли Бессарабии во внешней торговле России в первой половине XIX века. В: Доклады научной сессии 1963 г. Кишиневского госуниверситета (Кишинев 1964), 38.

Пухальский 1966a: И.Д. Пухальский, Внешняя торговля зерном в Бессарабии в 1850-1902 годах. В сб.: Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1964 г. (Кишинев 1966), 651-657.

Пухальский 1966b: И.Д. Пухальский, Развитие ярмарочной торговли в Бессарабии в пореформенном периоде (в первой половине XIX столетия). В сб.: Научная конференция (Кишиневского ун-та) по итогам научно-исследовательских работ за 1965 год. Февраль, 1966 г. Секция общественных и гуманитарных наук. Сокр. тезисы докл. (Кишинев 1966), 54-55.

Пухальский 1966c: И.Д. Пухальский, Бессарабия – неотъемлемая часть общероссийского рынка (Влияние общероссийской экономики на развитие хозяйства и торговли Бессарабии: В сб.: Научная конференция (Кишиневского ун-та) по итогам научно- исследовательских работ за 1965 год. Февраль, 1966 г. Сокр. тезисы докл. (Кишинев 1966), 53-54.

Пухальский 1967: И.Д. Пухальский, Некоторые вопросы торговли зерном в Бессарабии в пореформенный период. В сб.: Научная конференция (Кишиневского ун-та) по итогам научно-исследовательских работ за 1966 год. Май, 1967 г. (Секция общественных наук). Сокр. тезисы докл. (Кишинев 1967), 47-48.

Розейлон-Сошальский 1826: А. Розейлон-Сошальский, Военно-статистическое описание Бессарабской области 1826 г. Arhiva Istorică Militară de Stat din Rusia, Fond Arhiva Militaro-Ştiinţifică, dosar 18589, partea I-II.

Сабуров 1830: Я. Сабуров, Земледелье, промышленность и торговля Бессарабии в 1826 г. (Москва 1830).

Сборник 1902: Сборник сведений по истории и статистике внешней торговли России (под ред. В.И. Покровского), т. I (Санкт-Петербург 1902).

Свинин 1867: П. Свинин, Описание Бессарабской области в 1816 г. В сб.: Записки Одесского археологического общества, т. VI (Одесса 1867), 170-262.

Семёнов 1859: А.В. Семёнов, Изучение исторических сведений о российской внешней торговле и промышленности (с половины XVII столетия по 1858 г.), ч. II-III (Санкт-Петербург 1859).

Семёнов 1861: А.В. Семёнов, Движение законодательства о внешней торговле и промышленности в течение пяти лет (1855- 1860) (Санкт-Петербург 1861).

Семенова 1958: И.В. Семенова, К вопросу о русско-молдавских торговых связях в конце XVIII века. В сб.: Известия МФ АНССР, № 9/54 (Кишинев 1958), 87-92.

Семенова 1959: И.В. Семенова, Новые данные о торговых связях России с Дунайскими княжествами на рубеже XVIII-XIX вв. В сб.: Ученые записки ИИ МФ АНССР, т.1/10 (Кишинев 1959), 179-197.

Скалецкая 1982: О.Ю. Скалецкая, Русско-украинско-молдавские экономические связи на рубеже XVIII-XIX вв. В сб.: Известия АН МССР. Серия общественных наук, № 2 (Кишинев 1982), 73-76.

Скалецкая 1984: О.Ю. Скалецкая, Русские и украинские купцы на рынках Молдавии (1791-1812). В сб.: Россия и Юго-Восточная Европа (Кишинев 1984), 50-55.

Скалецкая 1986: О.Ю. Скалецкая, Русско-украинско-молдавские связи в 70-х годах XVIII- начале XIX вв. Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. ист. наук (Кишинев 1986), 15-16.

Скальковский 1836-1838: А. Скальковский, Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, ч. I-II, 1731-1823 (Одесса 1836-1838).

Скальковский 1837: А. Скальковский, Первое тридцатилетие истории города Одессы. 1793-1823 (Одесса 1837).

Скальковский 1848: А. Скальковский, Болгарские колонии в России (Одесса 1848).

Скальковский 1850-1853: А. Скальковский, Опыт статистического описания Новороссийского края, ч. I-II (Одесса 1850-1853).

Скальковский 1851: А. Скальковский, Торговая промышленность в Новороссийском крае (Одесса 1851).

Скальковский 1853: А. Скальковский, Опыт хозяйственной статистики Новороссийского края (Одесса 1853).

Скальковский 1865: А. Скальковский, Записки о торговых и промышленных силах Одессы (Санкт-Петербург 1865).

Соболев 1911: М.Н. Соболев, Таможенная политика России во второй половине XIX в. (Томск 1911).

Статистические 1859: Статистические труды И.Ф. Штукенберга, издаваемые сыном автора А. Штукенбергом, корпуса инженеров путей сообщения. Описание Бессарабской области (Санкт-Петербург 1859).

Струве 1904: П.В. Струве, Торговая политика России (Санкт-Петербург 1904).

Таможенное 1995: Таможенное дело в России X начала XX вв. Исторический очерк. Документы. Материалы (А.В. Аграшенков и др.) (Санкт-Петербург 1995).

Тарасенко-Отрешков 1859: Н.И. Тарасенко-Отрешков, Обзор внешней торговли России последних двадцати пяти лет (Санкт-Петербург 1859).

Тенгоборский 1848: Л.В. Тенгоборский, Изучение начал, служащих к пересмотру таможенного тарифа (Санкт-Петербург 1848).

Тенгоборский 1854-1858: Л.В. Тенгоборский, О производительных силах России, ч. I-II (Санкт-Петербург 1854-1858).

Терехов 1883: М.Г. Терехов, Сравнительная статистика о внешней торговле России. Таможенная система и тарифы, ч. I-II (Варшава 1883).

Шульга 1975: И.Г. Шульга, З icmopii економичных зв'язків України з Молдавією у другій половині XVIII ст. În: Український istopічний журнал (Kuiв 1975), 99-102.

Экономическая 2000: Экономическая история России IX-XX вв.: Современный взгляд (Москва 2000).

Энгальман 1870: Ю. Энгальман, История торговли и всемирных сношений (Москва 1870).

Янсон 1870: Ю. Янсон, Статистическое исследование о хлебной торговле в Одесском районе (Санкт-Петербург 1870).

Références historiographiques concernant les relations commerciales de Bessarabie avec la Principauté de Moldavie (1812-1859)

Mots-clés: Bessarabie, Principauté de Moldavie, Empire Russe, historiographie, relations commerciales.

Résumé: Les auteurs mettent en discussion le problème des relations commerciales de Bessarabie avec la Principauté de Moldavie dans les années 1812-1859 et constatent que le sujet cité ne constitue pas l'objet d'étude des recherches, ni dans l'historiographie moderne, ni dans celle contemporaine. On note qu'il y a peu de recherches sur ce sujet et même s'il en a, ils sont faits tangentiellement (vague) dans les travaux de synthèse dédiés à la vie sociale-économique de la Bessarabie dans la première moitié du XIXe siècle, mais ils ne répondent pas aux exigences de la science historiographique contemporaine.

Il n'y a pas encore de visions claires sur diverses questions liées à la politique commerciale-douanière du tsarisme en Bessarabie dans les premières années après son annexion à la Russie. Il manque de précision et de clarté dans la détermination de l'influence de la politique commerciale sur le développement du commerce de la Bessarabie avec les États voisins, y compris la Principauté de Moldavie, l'inclusion de la région dans le système du marché intérieur et du marché intérieur russe et du commerce international, etc. Respectivement, il permet l'approche scientifique de ce sujet.

Историография торговых отношений Бессарабии с Молдавским княжеством (1812-1859)

Ключевые слова: Бессарабия, Молдавское княжество, Российская империя, историография, торговые отношения.

Резюме: Приступив к изучению торговых отношений Бессарабии с Молдавским княжеством (1812-1859 гг.), авторы пришли к выводу, что данная тема не являлась объектом специального исследования ни в новой, ни в новейшей историографии. Немногочисленные ссылки на эту тему сделаны лишь косвенно в обобщающих трудах, посвященных социально-экономической жизни Бессарабии в первой половине XIX века, и не удовлетворяют требованиям современной историографической науки.

До сих пор нет четкого видения по различным вопросам, связанным с торгово-таможенной политикой царизма в Бессарабии в первые годы после ее аннексии Россией. Нет точности и ясности в сведениях о влиянии торговой политики царизма на развитие торговли Бессарабии с соседними государствами, в том числе с Молдавским княжеством, о включении провинции в систему внутреннего рынка России и международной торговли и т. д. Соответственно, это и побудило авторов заняться научным исследованием данной темы.

06.04.2021

Dr. hab. Valentin Tomuleț, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009, Chișinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0003-4696-2064, e-mail: tomuletvalentin@yahoo.ro

Adriana Butnaru, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009, Chișinău, Republica Moldova

EXPORTUL DE ANIMALE VII DIN BASARABIA ÎN IMPERIUL HABSBURGIC (1812-1861)[1]

Andrei Emilciuc

Cuvinte-cheie: comerţ, iarmaroc, politică comercial-vamală, negustori, Noua Suliţă, Sadagura, Olomouc.

Încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea în Europa a luat naştere un comerţ la distanţă medie (şi chiar mare) cu bovine vii, în care un rol primar îl aveau Ţările Române. Comerţul în cauză a constituit una dintre ramurile semnificative ale negoţului Europei continentale în toată epoca modernă timpurie. Recesiunea secolului al XVII-lea, declanşată la nivelul economiei-univers vest-europene către 1620, a afectat cererea central-europeană de bovine, iar Moldova a resimţit această situaţie printr-o scădere atât a veniturilor, cât şi a numărului de vite exportate. În secolul al XVIII-lea, conjuncturа central-europeană a devenit din nou favorabilă pentru comerţul cu bovine vii, efectele pozitive făcându-se simţite din anii 1720, iar creşterea numărului de bovine exportate şi a veniturilor obţinute a continuat până la începutul secolului al XIX-lea (Murgescu 2010, 44-47).

Anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus, conform Tratatului de pace de la Bucureşti din 16/28 mai 1812, avea să afecteze însă din nou desfăşurarea acestui comerţ. Deja în noiembrie 1812, guvernul rus a emis o dispoziţie pe numele comandantului armatelor ruseşti dislocate în Basarabia, general-maiorul I.M. Hartingh, ce deţinea de fapt funcţia de guvernator militar al Basarabiei, prin care exportul cailor şi al bovinelor din Basarabia peste hotare a fost oprit. Dar, cum era de aşteptat, măsurile prohibitive impuse de noile autorităţi ţariste au provocat nu doar nemulţumirea boierilor moldoveni, deţinători de moşii în Basarabia, ci şi a persoanelor implicate în comerţul exterior. Autorităţile regionale au fost nevoite să-i ceară lui A.B. Kurakin să fie revăzută decizia din noiembrie 1812. S. Sturdza solicita anularea acelor restricţii, care limitau dreptul de a exporta vite şi cai, mai ales că ele, potrivit acestuia, ar fi adus prejudicii statului în valoare de 150 mii lei (Tomuleţ 2015, 95-97).

La 5 mai 1813, A.B. Kurakin aduce la cunoştinţa organelor imperiale de la Sankt-Petersburg chestiunea în cauză. Comandantul suprem din Sankt-Petersburg a înaintat, la 27 iunie 1813, raportul lui A.B. Kurakin spre examinare în şedinţa Comitetului de Miniştri. Ministrul de finanţe D.A. Guriev insista ca exportul vitelor din Basarabia să fie în continuare interzis, în corespundere cu propunerea sa anterioară, adresată Comitetului de Miniştri la 8 ianuarie 1813, în baza căreia a fost interzis exportul cailor prin vămile de la hotarul apusean al imperiului, inclusiv din teritoriul dintre Prut şi Nistru. Pentru a fi reluat, el propunea mai întâi ca exportul vitelor din Basarabia să fie supus taxelor vamale prevăzute de Tariful Vamal general pentru hotarul european, la prevederile căruia, în dependenţă de evoluţia situaţiei din provincie, să fie făcute anumite amendamente sau scutiri. Comitetul de Miniştri a aprobat toate propunerile ministrului de finanţe (Tomuleţ 2002, 251-252).

În contextul situaţiei respective, pe parcursul anului 1814 Comitetul de Miniştri a adoptat un şir de decizii care se refereau la exportul cailor şi cornutelor din Basarabia. La 2 aprilie 1815, Consiliul Regional al Basarabiei avea să informeze oficialii vamali despre deciziile luate de organele imperiale de la Sankt-Petersburg. Exportul din Basarabia al diferitor animale, îndeosebi al cailor, rămânea interzis, în virtutea faptului că „[...] o astfel de interdicţie nu putea stingheri comerţul locuitorilor provinciei, care aveau mereu posibilitatea de a-şi comercializa în guberniile interne ruse atât vitele, cât şi caii, de care armata rusă avea nevoie mare” (Tomuleţ 2002, 289-290).

[1] Articol publicat în cadrul Proiectului 20.80009.0807.36 „Evoluţia istorică a Moldovei din antichitate până în epoca modernă în contextul civilizaţiei europene. Basarabia în cadrul Imperiului Rus. Sinteze, studii, documente şi materiale didactice”. Partea I.

La 26 mai 1816, prin rescript imperial, general-locotenentul A.N. Bahmetev este numit în funcţia nou-instituită de rezident imperial în Basarabia. Împăratul i-a prescris într-un vast memoriu, datat cu 21 mai 1816, un şir de instrucţiuni cu privire la administrarea provinciei. Un capitol aparte era dedicat exportului de vite şi cai, în care se insista asupra revizuirii interdicţiilor existente. De altfel, la 28 iunie 1816, zi în care avea să ajungă la Chişinău, A.N. Bahmetev declara pentru locuitorii provinciei, printre altele, că „trecerea vitelor celor cu coarne şi a dobitoacelor celor mărunte peste hotar va fi slobodă şi pentru această *madé a alijverişului* din afară pe vremea viitoare va fi dăruită o deplină slobozire" (Mihail, Mihail 1993, 196). Chiar dacă interdicţia privind exportul vitelor avea într-adevăr să fie scoasă, cea referitoare la exportul cailor a fost revizuită abia prin rescriptul imperial dat Senatului la 7 aprilie 1826 (ПСЗРИ 1830-I, №241, 339). Iacob Saburov nota însă că măsura era inutilă, din cauza că a fost impusă o taxă vamală prohibitivă (Сабуров 1830, 26-27). Într-adevăr, pentru exportul unui mascul jugan era prevăzută o taxă vamală de 5 ruble argint, iar a unei femele – de 10 ruble argint până în 1828, iar ulterior – 5 ruble, indiferent de vârstă. Mai mult, exportul armăsarilor rămânea interzis (ПСЗРИ 1830-I, №241, 340).

Ridicarea restricţiei va determina o ascensiune rapidă a exportului de vite din Basarabia, care însă va fi afectată la începutul anilor '20 de aplicarea în provincie a Tarifului vamal protecţionist-prohibitiv din 1822. Acest lucru poate fi observat din datele Tabelului 1, care prezintă exportul de animale din Basarabia în Imperiul Habsburgic în anii 1821-1826.

Datele Tabelului 1 arată că în perioada 1821-1826 prin vama din Noua Suliţă din Basarabia au fost exportate 333.243 capete de animale vii, inclusiv 219.299 boi de tracţiune, sau 65,81%, 68.859 vaci, sau 20,66%, 23.859 oi, sau 7,16%, şi 21.226 de alte animale, sau 6,36%. În medie, anual se exportau peste 55 mii capete de bovine, ovine, caprine şi porcine, în condiţiile existenţei interdicţiei la exportul de cabaline. Este de notat faptul că din Basarabia se exportau animale şi în guberniile Imperiului Rus. Spre exemplu, în perioada 1822-1826 au fost exportate peste Nistru, prin vămile districtului vamal Dubăsari, 41.651 de oi (КГ 1827, №49, 3). În aceleaşi limite cronologice, în baza datelor din Tabelul 1, în Imperiul Habsburgic au fost exportate prin vama de la Noua Suliţă 21.304 oi, adică, practic, de două ori mai puţin.

La 1 septembrie 1827, împăratul Nicolae I a aprobat propunerile Comitetului de Miniştri, prin care supuşii străini au primit dreptul de a efectua liber, în cuprinsul imperiului, comerţul cu vite, fără a se înscrie în ghildele negustoreşti (ПСЗРИ 1830-II, №1420, 855). Privilegiile obţinute prin rescriptul imperial din 1 septembrie 1827 au determinat o implicare tot mai activă a păstorilor-afacerişti din Bucovina şi Galiţia austriacă în afacerile de export al vitelor achiziţionate din Basarabia şi din gubernia Podolia, pentru a suplini cererea tot mai mare de pe pieţele Austriei, Prusiei şi Poloniei. Guvernul austriac oferea supuşilor ruşi deplină libertate în comerţul cu animale, atât la import, cât şi de comercializare în interiorul imperiului, supunând animalele unor taxe de 2,4 ruble argint pentru un bou şi 1,20 ruble pentru o vacă (КГ 1833, №97, 382).

În anul 1830, valoarea celor 25.032 vite cornute mari, exportate în Imperiul Habsburgic, se ridica la 1.250.498 ruble. Pe lângă aceasta, prin vama de la Noua Suliţă au fost exportate în acel an 17.314 cornute mici, în valoare de 343.187 ruble[2], 1.703 cai – cu 199.225 ruble, sau în total – 1.792.910 ruble asignate. Luând în calcul că volumul valoric total al exportului din Basarabia, inclusiv în Imperiul Rus, s-a ridicat, în 1830, la 5.047.268 ruble, se poate conchide că exportul de animale în Imperiul Habsburgic a constituit 35,5%. O nouă etapă în dezvoltarea comerţului cu vite din Basarabia demarează odată cu aprobarea de către Comitetul de Miniştri, la 30 septembrie 1830, a Regulamentului cu privire la transferarea cordonului sanitar-vamal de la Nistru la hotarele vestice ale Basarabiei, fapt care a deschis accesul liber fluxurilor comerciale între Basarabia şi restul Imperiului Rus. Vom menţiona, de asemenea, că la 28 ianuarie 1831 taxa vamală la exportul cailor jugani şi iepelor va fi redusă la 2 ruble argint, fiind admis şi exportul armăsarilor cu taxa vamală de 4 ruble. Prin acelaşi rescript a fost admis importul fără plata taxelor vamale a vitelor care fusese anterior exportate, dar nu au putut fi comercializate peste hotare (ПСЗРИ 1832, №4298, 66). Această ultimă măsură venea în întâmpinarea antreprenorilor din Basarabia, care erau dezavantajaţi din acest punct de vedere faţă de supuşii străini, care puteau reimporta vitele în provincie fără plata taxelor de import, sub clauza aducerii la păşunat şi iernat.

[2] ASRO, F. 3, inv. 1, d. 78, f. 51.

Tabelul 1

Exportul de animale din Basarabia prin vama Noua Suliţă (1821-1826)

Categoria animalelor	1821	1822	1823	1824	1825	1826	Total	În %
Boi de muncă	45084	41350	35648	37841	30327	29049	219299	65,81
Boi de reproducere	-	12	73	76	55	91	307	0,09
Bivoli	-	2	9	-	-	-	11	0,00
Vaci	12768	17518	7824	10884	8760	11105	68859	20,66
Bivolițe	5	2	-	-	-	5	12	0,00
Viţei	28	5	28	1	15	11	88	0,03
Berbeci	-	-	13	-	-	28	41	0,01
Oi	2555	2365	3226	5712	3412	6589	23859	7,16
Miei	1031	1966	997	317	589	167	5067	1,52
Capre	3486	2569	1047	3149	2441	2771	15463	4,64
Ţapi	90	-	4	-	-	-	94	0,03
Porci	129	14	-	-	-	-	143	0,04
Numărul total	**65176**	**65803**	**48869**	**57980**	**45599**	**49816**	**333243**	**100**

Sursa: Гросул 1967, 354.

Odată cu transferarea cordonului sanitar-vamal de la Nistru la Prut şi Dunăre, exportul de animale vii din Basarabia în Imperiul Habsburgic cunoaşte o dezvoltare ascendentă. În anul 1831, chiar în pofida măsurilor de carantină impuse de austrieci, care au îngreunat exportul de animale cornute, vânzările le-au adus negustorilor profituri mai mari faţă de anul 1830, fiind exportaţi 3.464 cai şi 30.667 vite cornute (КГ 1832, №13, 95). Volumul valoric al vitelor cornute mari şi mici exportate prin vămile districtului vamal Sculeni s-a ridicat la 1.788.943 ruble, iar al cailor – la 389.225 ruble (КГ 1832, №14, 104), sau în total 2.178.168 ruble asignate. Aproape tot acest export de animale, cu siguranţă, s-a realizat, după cum o arăta datele altor ani, prin vama de la Noua Suliţă, în Imperiul Habsburgic, Principatul Moldovei fiind el însuşi un mare exportator de animale vii.

În anul următor, 1832, doar la iarmaroacele din Sadagura au fost mânate 40.000 de vite cornute din Basarabia, preţurile fiind cu 25% mai mari faţă de anul 1831, iar negustorii obţinând un venit net de la 2 la 4 taleri de pe fiecare animal. Un număr mare de animale fuseseră mânate direct şi la iarmarocul din Olomouc. Astfel, la 4 iulie 1832, la iarmarocul moravian au fost aduşi din Noua Suliţă de către Wiktor Gniewosz 75 de boi. Animalele au fost cumpărate cu 190 florini fiecare de antreprenorii Fabesch, Fischer, Harting şi Znaim, inclusiv 7 animale drept bonificare (GL 1832, №81, 484). La iarmarocul din 1 august 1832, negustorul Jerzy Bottesal a adus din Basarabia 322 de bovine. După cum nota *Gazeta Lwowska,* „deosebit de bună a fost cireada lui Jerzy Bottesal, din Basarabia, formată din 322 de animale, printre care erau cu o greutate de 7 centnere[3] şi mai mult". Antreprenorii Harting, Fabesch şi Znaim i-au achitat pentru 282 de bovine câte 202 florini de fiecare animal, iar 40 de bovine au fost oferite gratuit drept bonificare. Animalele au fost mânate de cumpărători la Viena (GL 1832, №93, 556). La iarmarocul din Olomouc erau prezente şi numeroase animale din Basarabia, aduse de diverşi antreprenori de la Sadagura, însă acestea erau prezentate drept animale din Galiţia. În privinţa exportului de cai, din cauza cererii mici din partea antreprenorilor care contractau asigurarea remontei pentru armata austriacă, au fost exportaţi doar 1.736 de capete. Volumul valoric al bovinelor exportate prin vama de la Noua Suliţă s-a ridicat la 2.050.370 ruble, al cailor – la 139.415 ruble, al cornutelor mici – la 36.111 ruble (КГ 1833, №24, 93-94), sau în total 2.225.896 ruble asignate.

Seceta din 1833-1834 a provocat o insuficienţă de hrană pentru animale, pe care negustorii au speculat-o în vederea achiziţionării acestora la preţuri reduse. *Ziarul Comercial* consemna la 23 august 1834 că „[...] la iarmarocul care s-a desfăşurat între 27-30 iulie 1834 la Sadagura (în Bucovina austriacă), au fost aduse din Basarabia şi, în mică măsură, din gubernia Podolia 8.000 de capete de vite cornute, iar din Moldova – 5.000

[3] Centner austriac – germ. Zentner (=100 de pfunzi austrieci, sau cca 136,75 pfunzi ruseşti). Unitate de măsură de greutate, care în Imperiul Habsburgic era egală cu 56 kg.

capete. Cumpărători s-au prezentat foarte puţini, iar preţurile erau foarte mici, încât mulţi proprietari au vândut în pagubă; unii, în speranţa de a-şi păstra capitalul, au preferat să plece la Olomouc sau au rămas pe loc să aştepte iarmarocul următor din 24 august şi doar câţiva s-au întors în Basarabia cu tot cu vite [...]. Cauza o reprezenta lipsa ierbii şi preţul deosebit de ridicat la fân pe drumul dintre Basarabia şi Viena, precum şi cunoaşterea faptului că în Basarabia e insuficienţă de furaje, din cauza secetei severe din această vară, fapt ce pune proprietarii de animale într-o situaţie foarte dificilă în a-şi păstra animalele nevândute" (КГ 1834, №101, 398). La 27 septembrie, acelaşi ziar afirma că nici la iarmarocul de la sfârşitul lunii august situaţia nu s-a remediat, iar din lipsă de furaje, 4.000 de capete de vite din Moldova şi 3.000 din Basarabia au fost vândute la preţuri extrem de mici localnicilor din Sadagura, deoarece „nu doar negustorii, ci şi moşierii, care au pregătit vitele pentru export, [...] nu pot să-şi păstreze animalele pentru iarnă şi sunt determinaţi să se grăbească cu vânzarea, chiar şi la cele mai joase preţuri. De această situaţie se folosesc antreprenorii străini, pentru a cumpăra vite la preţuri pe care le fixează ei singuri, din care cauză, în aceste condiţii, în locul vânzării vitelor la preţuri derizorii în Austria, ar fi mai potrivit ca acestea să fie folosite pentru piei şi său, aceste mărfuri putând fi comercializate mai scump în porturile Odesa şi Ismail, iar aceste speculaţii ar fi benefice pentru a îmbunătăţi preţurile la vite peste hotare" (КГ 1834, №116, 457).

A doua jumătate a anilor '30 aduce o creştere şi mai impresionantă a exportului de vite din Basarabia. Astfel, potrivit *Ziarului comercial,* în anul 1835 au fost exportate prin Noua Suliţă 42.416 bovine în valoare de 2.305.022 ruble asignate, 2.678 cai în valoare de 313.240 ruble asignate, inclusiv o treime de la fermele de pe Don, iar restul – din Novorosia şi Basarabia. De asemenea, la fabricile de topire a seului din Galiţia şi din Basarabia au fost expediate 8.487 oi şi capre, în sumă de 46.449 ruble (КГ 1836, №34, 134).

Datorită creşterii exportului în Imperiul Habsburgic, în Basarabia se dezvoltă un model al afacerilor cu animale vii. Acestea erau aduse din diverse judeţe ale provinciei, inclusiv din cele de sud, la iarmarocul din Bălţi, în cirezi de 150-200 de capete, de către diverşi proprietari de pământuri şi antreprenori. La Bălţi animalele erau cumpărate de negustori austrieci din Basarabia şi erau exportate prin Noua Suliţă în cirezi de la 100 până la 3.000 de capete. Pe drum aceştia închiriau pe noapte imaşuri, pentru care achitau câte 3-5 ruble argint pentru o cireadă de 100 de capete. Preţul unui bou în Basarabia varia de la 10 la 35 ruble, iar a unui cal – de la 30 la 80 de ruble (Защук 1862, 356-357). Destinaţia primară era Sadagura în Bucovina habsburgică, situată la 30 de verste de hotarul rusesc, unde se organizau cinci iarmaroace – la 27 iulie, 29 august, 1 şi 27 octombrie şi 16 noiembrie. În caz de nevânzare, animalele erau mânate în Olomouc în Moravia, unde funcţionau iarmaroace săptămânale specializate. Drept ultimă soluţie era Viena, însă această destinaţie era urmată doar în caz de mare necesitate şi nu întotdeauna se încununa cu succes (КГ 1833, №97, 382).

Un tablou mai integru privind dinamica acestui comerţ în anii 1836 ni-l oferă *Ziarul comercial*. Astfel, la iarmarocul din 27 iulie 1836 din Sadagura au fost mânate 4.500 capete de vite din Basarabia, 1.500 – din Moldova, toate fiind comercializate. Până la sfârşitul lunii iulie a aceluiaşi an, fuseseră exportate prin Noua Suliţă 10.753 de capete, inclusiv doar 500 de vaci, din cauza cererii mari la Odesa, pentru necesităţile industriaşilor de topire a seului (КГ 1836, №98, 381). În luna septembrie 1836, prin Noua Suliţă au fost exportaţi 1.154 cai, în sumă de 168.516 ruble, pentru cavaleria austriacă, cumpăraţi de antreprenori austrieci din guberniile Harkov, Poltava, Ekaterinoslav şi Herson. La iarmarocul din 1 octombrie 1836 din Sadagura. au fost mânaţi din Basarabia încă 7.660 de boi, 950 de vaci, iar din Moldova – 2.800 de boi şi 700 de vaci şi circa 2.000 de boi austrieci. Vitele respective au fost cumpărate în special pentru necesităţile de producere a băuturilor tari din Bucovina şi Galiţia. Cererea pentru Viena era mică, aşa că mulţi negustori au mânat vitele la Olomouc, în speranţa de preţuri mai bune, iar câteva cirezi au rămas pe loc, în aşteptarea următorului iarmaroc (КГ 1836, №127, 497-498). La iarmarocul din 29 octombrie - 1 noiembrie 1836 au fost mânate 4.600 oi şi capre, în sumă de 18.000 ruble, care au fost cumpărate de fabricile de topire a seului din Galiţia. Pe lângă aceasta, din Basarabia au fost aduşi la iarmaroc 3.000 de boi şi 500 de vaci. Preţurile au fost foarte bune, faţă de cele de la iarmarocul precedent, generând profituri înalte negustorilor (КГ 1836, №140, 550).

Vânzările de animale în cadrul târgurilor din Olomouc reflectă pe deplin aceste tendințe ascendente. Astfel, în 1836, la târgurile din Olomouc au fost comercializaţi 55.468 de boi, iar 44.200 de boi au fost cumpăraţi încă neajungând la târg, sau în total 99.728. În 1835, către Olomouc au fost mânaţi din diverse părţi 61.024 de boi, în 1834 – 67.739, în 1833 – 79.386, iar în 1832 – 82.315. Ca urmare, în 1836 au fost aduşi cu 33.104 mai mulţi boi decât în 1835, cu 31.989 mai mulţi decât în 1834, cu 20.342 mai mulţi ca în 1833 şi cu 17.413 mai mulţi ca în 1832. Cea mai mare pondere o alcătuiau aşa-zişii boi *galiţieni*. *Gazeta Lwowska* scria, în acest sens, că în 1836, la târgurile din Olomouc „Galiţia a furnizat 89.329 boi, fără a-i număra pe cei care au fost comercializaţi la târgurile mici; în 1835 – 55.085, în 1834 – 59.892, în 1833 – 63.252, iar în 1832 – 69.532 de boi *galiţieni*. Astfel, în 1836 au fost aduşi cu 33.644 mai mulţi boi decât în 1835; cu 29.437 mai mulţi ca în 1834, cu 26.077 mai mulţi ca în 1833 şi cu 19.797 mai mulţi boi ca în 1832. Din acest număr de boi *galiţieni*, un număr semnificativ, dar necunoscut, de animale provin din Basarabia, care se comercializează la târgurile noastre sub numele de boi *galiţieni* [...]. Cea mai scumpă cireadă a fost vândută în 1832 cu 425 florini perechea; în 1833 – cu 450 de florini perechea, în 1834 – cu 450 florini perechea, în 1855 – cu 600 florini perechea, iar în 1836 cu 550 florini fiecare pereche" (GL 1837, №28, 169). Situaţia în cauză se explică prin faptul că, de regulă, animalele din Basarabia erau comercializate în Sadagura şi doar apoi exportate de diverşi antreprenori din Galiţia la Olomouc. Astfel, valorificarea documentelor disponibile privind comerţul cu bovine în Olomouc nu permite stabilirea ponderii animalelor din Basarabia.

În schimb, situaţia este diferită în privinţa iarmarocului din Sadagura, unde originea animalelor era bine documentată. Astfel, la iarmarocul din 27 iulie 1837, la Sadagura au fost aduse 5.000 de vite cornute din Basarabia, 1.500 – din Moldova şi 500 – din gubernia Podolia (КГ 1837, №97, 377). La cel din 29 august au fost expediate din Basarabia încă 25.000 de vite. La cel de-al treilea iarmaroc, deschis la 1 octombrie, au fost expediate încă 8.000 de capete din Basarabia, 2.000 – din Moldova şi 1.000 – din Bucovina. Însă printre vite a izbucnit molima, iar la 7 octombrie a fost introdusă interdicţia importului vitelor şi pieilor netăbăcite din Basarabia, fapt care a dat peste cap exportul a încă 10.000 de capete (КГ 1837, №128, 502). În privinţa târgurilor din Olomouc, doar animalele mânate direct din Basarabia pot fi identificate ca fiind din provincie. Astfel, spre exemplu, la târgul din 31 octombrie din Olomouc, negustorul Eiser Adler a adus din Noua Suliţă o cireadă de 138 de boi şi alta de 174 de boi. Prima a fost cumpărată pentru Viena, iar a doua – pentru Praga (GL 1837, №131, 785-786), numărul de bovine exportate în Austria prin vama Noua Suliţă în 1837 alcătuind 38.520 capete (КГ 1839, №62, 241).

Şi în anii următori depistăm diferiţi antreprenori, care achiziţionau în Basarabia cirezi de bovine şi le mânau direct spre Olomouc. Evreul din Noua Suliţă Judka Makler a adus la târgul din 26 iunie 1839 din Olomouc 118 boi, pe care i-a vândut înaintea târgului, cu 345 florini perechea, pentru a fi mânate mai departe spre Viena (GL 1839, №65, 474). La târgul din 19 septembrie 1839 din Olomouc evreul din Chişinău Leibisch Jafker a adus 260 de boi, iar Judka Schwinger din Noua Suliţă – 152 de boi. Primul a reuşit să vândă 120 de boi înaintea târgului cu 350 florini pentru o pereche şi încă 32 la târg – cu 240 florini perechea, cu destinaţia Praga. Cel de-al doilea şi-a vândut toate animalele înaintea târgului cu 342 florini perechea, cu destinaţia Berna (GL 1839, №113, 700).

Ziarul milanez *Foglio commerciale e d'industria* dedica totuşi un spaţiu larg analizei „exportului de animale din Basarabia în Austria" în anul 1840, care a atins, potrivit autorului, cote substanţiale (Foglio 1841, 817-818). În acel an, numeroase cirezi din Basarabia, în special din Noua Suliţă, au fost mânate direct spre Olomouc în Moravia de diverşi antreprenori din Imperiul Rus şi cel Habsburgic. Printre aceştia *Gazeta Lwowska* îi aminteşte pe Jakob şi Grzegorz Agopsowicz, Mojzesz şi Selig Allerhand, Lebel Amster, August Axentowicz, Pohl Bergmmann, Grzegorz Czajkovski, Mendel şi Marek Dobrisch, Jankl şi Judka Dwoirisch, Benisch Ebner, Schapsel Fichmann, Kalmann Fleminger, Hersch Gildener, Grzegorz Giteskul (Chitzeskul), Abraham şi Mojzesz Herliczka, Salamon Hert, Dym Immergluk, Leib Jasser, Stefan Kopacz, Jakob şi Kajetan Krzysztofowichz, Pejssig şi Aby Langmann, Pejsach Larga, Wincenty Marmorosz, Dominik Martynski, Grzegorz Mondrzyk, Jakob Muradowicz, Krzysztof

Muradowicz, Franciszek Nesjer, Dawid şi Anton Nowak, Jan Ohanowicz, Abraham Ohrenstein, Judka Pilenauer, Uscher Rosenstein, Sucher Rubin, Dawid Samus, Juda Spirmann, Dominik şi Marek Suczawa, Krystyjan şi Krzysztof Swidzinski, Waleryjan Teodorowicz, Hersch Thun, Mateusz Zudek şi alţii (GL 1840, №106, 657-658; №109, 676; №119, 738; №122, 758; №125, 776; №128, 794; №131, 812; №134, 830; №136, 842; №139, 860).

Este totuşi necesar de menţionat că în anul 1840 tot exportul ce se realiza prin posturile vamale de la Husiatân şi Isăcăuţi, prin care în mod obişnuit se exportau animalele din gubernia Podolia, a fost redirecţionat spre Noua Suliţă (КГ 1842, №63, 249). De aceea o anumită parte a cirezilor mânate din Noua Suliţă spre Sadagura, Olomouc şi alte pieţe de desfacere nu proveneau din provincie. Judecând după datele din Tabelul 2, excedentul realizat la numărul de bovine exportate în anul 1840 faţă de anul 1839 şi 1841, când comerţul s-a realizat fără restricţii de acest gen, nu a depăşit 14%. În total, prin toate vămile, în anul 1840, au fost exportate din Basarabia peste 50 mii de capete de vite cornute, venitul net al afacerilor în cauză constituind circa 1 milion de ruble argint (Мунтян 1971, 146).

În anii când preţurile animalelor vii la Viena şi Olomouc erau mici, antreprenorii din Galiţia nu mai aşteptau ca negustorii din Basarabia să ajungă la Sadagura, ci veneau ei înşişi la iarmaroacele din Bălţi, pentru a le achiziţiona la preţuri lucrative. Ziarul *Gazeta Lwowska* scria, la 20 septembrie 1842, că „unii antreprenori galiţieni au constatat că boii cumpăraţi aici nu ar fi produs niciun profit după iernare; ci poate chiar o pierdere, şi au plecat de aici la Bălţi în Basarabia, pentru a cumpăra boii acolo” (GL 1842, №111, 725). La Bălţi funcţionau în această perioadă 11 iarmaroace specializate, cu o durată de 3 zile fiecare şi vânzări importante. Vitele erau aduse aici spre vânzare nu doar din Basarabia, ci şi din guberniile Herson şi Podolia. Trei iarmaroace de vânzare a vitelor funcţionau şi la Hotin, însă ponderea vânzărilor din cadrul acestora nu era atât de copleşitoare, ca în cazul celor din Bălţi. De asemenea, un important iarmaroc specializat de vânzare a vitelor funcţiona în colonia Anciocrac (Tarutino), la care, de asemenea, era vândut un număr mare de vite şi cai atât pentru piaţa internă, cât şi pentru exportul în Austria (НК 1845, 85).

Pătrunderea antreprenorilor din Moravia şi Galiţia pe piaţa din Basarabia a însemnat o diminuare a profiturilor celor din provincie. Astfel, în anul 1842, chiar dacă exporturile au fost mai mari decât în anii precedenţi, profiturile acestora nu au fost pe măsură. Iniţial, prima partidă a vitelor mânate în Galiţia a fost comercializată cu profit, deoarece preţurile la carne în Viena ajungeau până la 10,5 ruble pentru un centner austriac, dar înainte de cel de-al doilea iarmaroc de la Sadagura din 29 august, preţurile în Olomouc şi Viena au scăzut, câteva cirezi de vite aduse la Noua Suliţă pentru export au fost întoarse, iar cele deja exportate au fost vândute cu mari pagube. Prăbuşirea preţurilor la Viena şi Olomouc s-a datorat aducerii masive de animale la Viena, unde preţul cărnii a scăzut până la 8,5 ruble pentru un centner austriac, iar din cauza secetei, costul furajelor necesare pentru hrana animalelor au crescut considerabil. Ca urmare, cumpărarea animalelor pentru Viena s-a stopat pretutindeni. Aparent, exportul urma să fie încetat, însă recolta proastă a ierburilor în Basarabia şi gubernia Herson i-au determinat pe proprietari să reducă preţurile, iar antreprenorii, atraşi de preţurile mici, au cumpărat masiv animale pentru export. Însă la următoarele iarmaroace de la Sadagura, preţul unei perechi de boi (cu masa cărnii de 8-11 centnere austriece) a fost foarte mic, variind între 35 şi 70 de ruble argint, fapt care le-a produs mari pierderi (КГ 1843, №76, 229). Mai mult, cum marja de profit a scăzut, mulţi antreprenori din Moravia şi Galiţia au venit pentru vite direct în Basarabia, pentru a le putea comercializa lucrativ la Olomouc, iar acei care nu au reuşit să le comercializeze la târgurile de acolo, au mânat cirezile mai departe, spre Viena (Tabel 3).

Sadagura va rămâne totuşi, în prima jumătate a anilor ’40, principala destinaţie primară a animalelor exportate din Basarabia. Cu opt iarmaroace organizate pe parcursul anului, dintre care principalele în lunile august-noiembrie, această localitate din Bucovina, situată la circa 6 verste de Cernăuţi, reuşea să atragă, pe durata celor opt zile cât se desfăşura, de regulă, fiecare târg, mii de capete de bovine din Basarabia, Principatul Moldovei, Podolia şi, într-o măsură mică – din Regatul Poloniei, aflat sub dominaţia rusă. Animalele din Basarabia treceau vămuirea în localitatea Boian, situată la circa 12 verste de Noua Suliţă şi, totodată, la aproximativ aceeaşi distanţă de Sadagura (GL 1848, №19, 169) (fig. 1).

Tabelul 2

Exportul de bovine şi cabaline din Basarabia în Imperiul Habsburgic prin vama de la Noua Suliţă (1838-1842)

Anul	Bovine mature		Cai		Valoarea totală
	Capete	Valoarea*	Capete	Valoarea*	
1838	31576	436118	2530	67884	504002
1839	37081	782166	2362	71557	853723
1840	42151	835975	2395	71899	907874
1841	38608	733709	2310	75458	809167
1842	44049	847749	1881	90368	938117
Total	**193465**	**3635717**	**11478**	**377166**	**4012883**

* în ruble argint

Surse: КГ 1840, №58, 231; КГ 1842, №63, 249; КГ 1843, №76, 229.

Tabelul 3

Comerţul cu boi aduşi direct din Basarabia la târgurile săptămânale din Olomouc (august-noiembrie 1842)

Data târgului	Numele negustorului	Sursa	Aduşi	Vânduţi	Inclusiv rabat	Preţul unei perechi (florini)	Notă privind vânzarea	Masa vie (centnere / pereche)
24.08	Schapsel Fichman	Basarabia	154	154	15	317	Pentru Praga şi Viena	9,75
24.08	Itzik Liblich	Basarabia	170	170	-	-	În partide mici	-
24.08	Jan Teodorowicz	Basarabia	163	163	14	300	Pentru Berna şi Viena	9,5
31.08	Majer Allerhand	Bălţi	285	260	20	310	Pentru Berna şi Viena	9,25
31.08	Aron Barber	Bălţi	225	0	-	-	Cireada mânată la Viena	-
07.09	Lebel Amster	N. Suliţă	170	150	-	305	Pentru Praga şi Viena	9,75
07.09	Lebel Amster	Basarabia	163	163	-	-	După finalizarea târgului	-
07.09	Schapsel Fichman	Bălţi	169	40	-	252	Pentru Praga	9
07.09	Jenuchim Jankiowicz	Basarabia	128	120	12	310	Pentru Praga şi Viena	9,5
07.09	Mikolaj Ududowicz	Basarabia	137	137	16	275	Pentru Viena	8,5
07.09	Mikolaj Ududowicz	Basarabia	109	109	12	350	Pentru Viena	9,75
15.09	Schapsel Fichman	Bălţi	151	151	-		În partide mici	-
15.09	Leib Dudel	Bălţi	160	160	-	340	Înaintea târgului, pt. Viena	10,5
21.09	Salamon Hett	Bălţi	152	88	-	300	Pentru Berna	9,25
21.09	Wolf Juny	Bălţi	152	67	-	-	Partide mici	-
21.09	Mojzesz Fibring	Bălţi	145	143	9	330	Pentru Praga	9,5
28.09	Lebel Amster	Bălţi	239	120	-	380	Pentru Praga	10,75
05.10	Lebel Amster	Bălţi	277	277	14	360	Pentru Olomouc	10
05.10	Judka Pelenowski	Chişinău	101	68	-	325	Pentru Viena	9,5
05.10	Judka Pelenowski	Chişinău	229	229	10	325	Înaintea târgului, pt. Praga	9,5
12.10	Judka Pelenowski	Bălţi	159	90	-	360	Pentru Viena	10,5
26.10	Dawid Ohanowicz	Basarabia	171	140	-	330	Pentru Viena	9,5
26.10	Dawid Ohanowicz	Basarabia	164	164	16,5	315	Pentru Viena	9
2.11	Aron Kramper	Bălţi	149	0	-	-	Direcţionată spre Viena	-
2.11	Elijasz Brosfeld	Bălţi	188	168	-	330	Pentru Berna şi VIena	9,5
2.11	Lebel Amster	Bălţi	114	54	-	330	Pentru Olomouc	9,5
2.11	Chaim Tittinger	Bălţi	136	110	11	280	Pentru Kozuszan	7,75
2.11	Lazarz Redlich	Bălţi	95	40	-	310	Pentru Trybawy	9
16.11	Lebel Amster	Basarabia	95	95	-		În partide mici	-
16.11	Mojzesz Brill	Bălţi	109	106	30	287	Pentru Berna	8
16.11	Ozyjasz Dawid	Basarabia	151	108	-	275	Pentru Kozuszan	8,5
16.11	Ascher Rosenstein	Bălţi	169	158	-		În partide mici	-
23.11	Abraham Buchholz	Basarabia	116	100	3	287	Pentru Berna	8
23.11	Getzel Kuhn	Basarabia	94	60	-	295	Pentru Berna	8,5

Surse: GL 1842, №102, 664-665; №105, 685; №108, 705; №111, 725; №116, 758; №120, 782-783; №124, 812; №129, 843; №132, 864; №135, 882; №138, 902; №141, 922. Sursa nu oferă informaţii despre târgul din 19 octombrie, la care au fost vânduţi 2004 boi, iar la târgul din 9 noiembrie nu au fost prezentate bovine aduse direct din Basarabia.

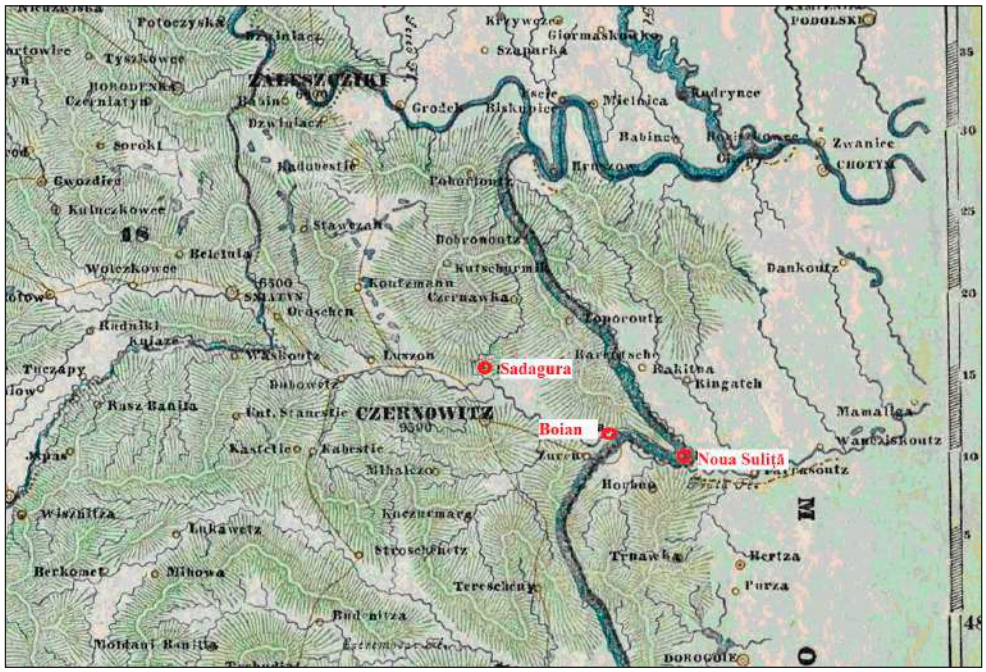

Fig. 1. Traseul mânării vitelor din Basarabia prin Noua Suliţă spre Sadagura (Sursa: Raffelsperger 1846).

Odată ce comerţul cu animale în Basarabia cunoaşte o dezvoltare impresionantă, moşierii autohtoni deschid tot mai multe ferme de creştere a vitelor cornute mari. Potrivit calculelor istoricului M. Muntean, în anul 1835, numărul acestor ferme era încă mic, de doar 30. Contesa Edling deţinea o astfel de fermă ce număra peste 500 de capete, moşierul Lambrovici – cu peste 140 capete, moşierul Hasan-bey – cu peste 2.000 capete, moşierul Tomuleţ – cu peste 300 de capete. În anul 1840, în Basarabia, (cu excepţia gospodăriilor coloniştilor şi ale ţăranilor de stat) activau deja 150 de ferme de creştere a vitelor cornute mari, cu un şeptel de circa 150 mii animale (Мунтян 1971, 135).

În acest context, activitatea antreprenorilor străini în domeniul comerţului cu vite în provincie provoca tot mai mult nemulţumirea negustorilor şi moşierilor autohtoni. În rezultatul numeroaselor plângeri din partea acestora[4] şi în scopul măririi veniturilor orăşeneşti, Cârmuirea Regională a înaintat Consiliului Regional propunerea ca „supuşilor străini, care deţineau în posesiune sate şi imaşuri pentru păşunatul cailor şi vitelor cornute în judeţul Iaşi, din exportul cărora în Austria obţineau venituri considerabile, fără a plăti taxe în favoarea oraşului pentru practicarea acestui comerţ, să li se interzică, în general, să practice comerţul, până când nu se vor înscrie în categoria negustorilor de ghildă din oraşul Bălţi”[5]. Totuşi problema în cauză se va rezolva în favoarea antreprenorilor străini, specializaţi în creşterea şi mânarea vitelor peste hotare pentru comercializare. Aceştia primesc o serie de privilegii suplimentare de la guvernul rus. Astfel, prin decizia Comitetului de Miniştri, aprobată de Nicolae I la 25 octombrie 1838, supuşii străini, alături de cei ruşi, au primit dreptul realizării libere a comerţului cu vite, atât interior, cât şi exterior, prin toate vămile, cu plata taxelor vamale cuvenite (ПСЗРИ 1839, №11677, 246). Mai mult, negustorii de vite, inclusiv cei străini, au obţinut, începând cu 1 iulie 1843, pentru o perioadă de trei ani, dreptul de restituire a taxei de export, pentru vitele pe care le-au exportat din Basarabia prin Noua Suliţă, dar nu au reuşit să le comercializeze peste hotare (ПСЗРИ 1844, №16869, 343). Ulterior, perioada a fost prelungită pentru încă trei ani, începând cu 1 iulie 1846 (ПСЗРИ 1847, №20309, 182).

În anul 1840, evidenţele vămii din Noua Suliţă arată exportul a 2.046 de cai jugani şi 343 de iepe, cu perceperea taxei vamale în cuantum de 4.778 ruble argint, precum şi a 6 armăsari, cu perceperea

[4] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 370, ff. 186-187.

[5] ANRM, F. 3, inv. 2, d. 118, f. 25 verso - 26.

Tabelul 4

Exportul de animale din Basarabia în Imperiul Habsburgic prin vama Noua Suliţă (1843-1856)

Anul*	Bovine mature		Oi, capre		Cai		În total	
	Capete	Valoarea	Capete	Valoarea	Capete	Valoarea	Capete	Valoarea
1843	60535	1206638	3672	5554	1485	54625	65692	1266817
1844	28607	641156	3512	3743	1268	44650	33387	689549
1845	4514	89095	4479	6651	1383	67110	10376	162856
1846	30379	715390	5147	7871	1202	40300	36728	763561
1847	24190	512925	14620	16758	670	21285	39480	550968
1848	48	1380	4487	5883	199	7540	4734	14803
1849	24474	746460	7694	16842	338	13682	32506	776984
1850	11783	353467	4646	9212	461	22120	16890	384799
1851	11616	347280	7545	14115	170	6720	19331	368115
1852	16063	523080	8419	18205	830	29370	25312	570655
1853	15942	542545	8953	16340	614	21285	25509	580170
1855	-	-	-	-	-	-	-	-
1856	17261	709470	11153	26780	-	-	28414	736250
Total	**245412**	**6388886**	**84327**	**147954**	**8620**	**328687**	**338359**	**6865527**

* Datele pentru anul 1854 lipsesc.
Surse: AISR, F. 19, inv. 3, d. 953, f. 92-92 verso; d. 955, f. 106; d. 958, f. 190 verso; d. 959, f. 198 verso, 211 verso; КГ 1844 №56, 221; КГ 1845, №45, 179; КГ 1846, №102, 406; КГ 1848, №71, 249; КГ 1850, №100, 397; КГ 1851, №47, 185-186.

unei taxe de 24 ruble argint, a 38.924 boi de muncă şi 107 boi de reproducere, cu perceperea a 19.618 ruble argint, a 3.138 vaci, cu perceperea a 784 ruble argint, a 2.682 oi şi 35 de miei, cu perceperea a 163 ruble argint, a 14 bivoli, cu perceperea a 7 ruble argint[6]. În total, acumulările vamale din exportul de animale s-au ridicat la 25.374 ruble, sumă ce nu constituia nici 3% din volumul total al acestuia. Însă, pentru a susţine dezvoltarea comerţului cu animale vii, autorităţile ţariste au redus şi mai mult taxele vamale la exportul acestora. Tariful vamal general pentru vămile europene din 28 noiembrie 1841 a stabilit, la importul bovinelor mascule (boi, bivoli, tauri), taxa de 0,7 ruble argint, iar la export – de 0,50 ruble, a femelelor –respectiv, de 0,3 şi 0,5 ruble, a vitelor cornute mici, precum şi a viţeilor –respectiv, de 0,08 şi 0,05 ruble argint, a porcinelor –respectiv, de 0,25 şi 0,15 ruble argint, a purceluşilor –respectiv, de 0,07 şi 0,05 ruble argint pe cap de animal (ПСЗРИ 1842, №15064, 268).

În anul 1843, în virtutea secetei generale ce a cuprins Imperiul Habsburgic, cererea la animale şi derivate animaliere în Galiţia a crescut substanţial. Potrivit ziarului *Gazeta Lwowska* al autorităţilor imperiale austriece din Galiţia, în acel an, din Basarabia au fost expediate la iarmaroacele din Sadagura 53.777 de boi, în valoare de 2.903.058 florini, 6.736 vaci (181.872 florini), 500 de junci (15.750 florini), 70 viţei (630 florini), 1.800 de cai (126.000 florini), 5.000 de oi şi capre (10.600 florini), 120 de porci (1.120 florini) (GL 1844, №36, 240). Datele biroului vamal din Noua Suliţă sunt mai modeste, după cum se poate observa din Tabelul 4, astfel, e posibil ca informaţia autorităţilor austriece să includă şi unele animale aduse din gubernia Podolia.

Potrivit calculelor lui A. Zaşciuk, între anii 1844-1854, din Basarabia au fost exportate în Austria, în medie pe an – 700 de cai, 24.000 de vite cornute. În aceeaşi perioadă, în Moldova, prin Sculeni, Leova şi Lipcani, erau exportate în medie pe an 2.500 de vite cornute şi 450 de cai. Prin toate vămile externe – Ismail, Reni, Sculeni, Leova, Lipcani şi Noua Suliţă – se exportau din Basarabia în medie pe an 25.560 capete de cai şi vite (Защук 1862, 353-354).

Exporturile de animale din Basarabia alcătuiau grosul importurilor prin toate vămile Galiţiei şi Bucovinei în Imperiul Habsburgic. Acest lucru devine evident când comparăm datele Tabelelor 2 şi 4 cu privire la exportul de animale prin vama de la Noua Suliţă şi cele ale Tabelului 5, ce reflectă importul de animale prin vămile Galiţiei şi Bucovinei în Imperiul Habsburgic.

[6] ASRO, F. 3, inv. 1, d. 78, ff. 90-90 verso.

Tabelul 5

Importul de peste hotare a animalelor prin vămile Galiţiei şi Bucovinei în Imperiul Habsburgic (1840-1846)

Animale	1840	1841	1842	1843	1844	1845	1846	Total
Boi şi tauri	53386	51528	59468	70254	63512	15477	38057	351682
Vaci şi viţei de peste un an	4192	6722	6398	9009	8801	1677	1078	37877
Viţei de sub un an	41	89	138	106	95	26	3357	3852
Oi, berbeci, capre şi ţapi	17921	9411	8369	7115	13352	8633	8727	73528
Miei şi iezi	1843	1143	1730	542	2039	1154	1780	10231
Porci	2230	500	210	252	393	1920	1992	7497
Cai (inclusiv armăsari)	3094	2525	1976	2242	3252	3838	3261	20188
Total	**82707**	**71918**	**78289**	**89520**	**91444**	**32725**	**58252**	**504855**

Sursa: Dodatek 1848, A.

Îmbunătăţirea rasei vitelor, determinată de cererea pe piaţa externă, devine o practică obişnuită în rândul moşierilor din provincie. În judeţul Iaşi, de îmbunătăţirea raselor de vite pentru export se ocupau moşierii Catargiu, Leonard, Bodari, Ciolacu şi Calmuţchii, în judeţul Soroca – moşierul Gavriliţă, în judeţul Hotin – moşierul Melnic, în judeţul Bender – negustorul Zotov şi moştenitorii legitimi ai contelui Benkendorf, moşierii Sturdza, Wittgenstein şi Ianovici. Vitele erau crescute, în special, pentru carne, piele, produse lactate şi, mai puţin, în calitate de forţă de tracţiune, precum cele din gospodăriile ţărăneşti, care erau folosite mai ales la cultivarea pământului. Funcţionau, de asemenea, mai multe ferme de creştere şi ameliorare a cailor, care se aflau în judeţele Hotin, Iaşi, Orhei, Akkerman şi Soroca. Pe lângă domeniile statului, astfel de ferme funcţionau şi în gospodăriile moşierilor Bodari, Calmuţchi, Leonard, Ciolaci, Nicolae Catargiu, Dicescu, Ziro, Melnic, Nicolae Milelu, Panaiti şi Frunze[7].

Analiza datelor privind exportul animalelor în a doua jumătate a anilor '40 denotă o tendinţă vădită de diminuare a comerţului în cauză. Fenomenul a fost produs de epizootia ce a cuprins Basarabia încă din anul 1844 şi a continuat şi pe parcursul anului 1845, chiar dacă nu cu aceeaşi intensitate. Au avut de suferit şi teritoriile megieşe austriece, iar guvernul austriac, drept măsură de precauţie, a interzis importul bovinelor din Rusia. În a doua jumătate a anului 1845, acesta a început să ofere permisiuni individuale de import, cu condiţia supunerii la hotar a unei perioade de observaţie de 21 de zile, în care urmau să se afle nu mai mult de 1.500 de vite concomitent. Cu respectarea acestor condiţii, au fost admise spre import doar 4.514 de bovine. Potrivit surselor austriece, din Basarabia au fost mânate în Galiţia 3.430 capete de boi (cu valoarea de 154.350 florini), 300 de vaci, 1.062 de cai, 3.000 de oi, 126 porci. Antreprenorii de vite, suportând cheltuielile pentru hrana animalelor pe perioada de carantină, au suferit pierderi mari, reuşind să recupereze doar cheltuielile pentru hrana animalelor din toamna anului 1844, preţul de vânzare a unei perechi de boi la Olomouc variind între 70-80 ruble argint (КГ 1846, №102, 406-407).

Perioada de 21 de zile de carantină a fost menţinută până în vara anului următor, afectând din nou mersul normal al afacerilor cu vite. La târgurile săptămânale din Olomouc, în loc de câteva mii de bovine, se comercializau doar câteva sute. La sfârşitul lunii mai, autorităţile din Olomouc nutreau mari speranţe că comerţul îşi va reveni odată cu reducerea perioadei de observaţie la hotarul cu Basarabia la opt zile (GL 1846, №60, 344), însă abia la sfârşitul lunii iulie guvernul de la Viena a hotărât reducerea perioadei de observaţie până la 10 zile, astfel că la iarmarocul din 8 august de la Sadagura erau aşteptate să ajungă 10.000 de bovine din Basarabia (GL 1846, №87, 494). La începutul toamnei însă, molima a reapărut. Autorităţile din Sadagura constatau că, din cauza reapariţiei molimei în Basarabia şi ridicarea perioadei de carantină, la târgul din 13 septembrie 1846 nu au fost prezentate vite din această regiune, cu excepţia a 540 de capete de boi, ieşite din carantină anterior înăspririi măsurilor sanitare. „Timpul prelungit de carantină a avut un impact mare asupra comerţului cu vite, deoarece niciunul dintre speculanţii locali nu se gândeşte

[7] AISR, F. 1281, inv. 5, d. 54, f. 28; d. 86, f. 83.

să meargă în Basarabia, pentru a cumpăra pentru târgurile viitoare, deoarece întreţinerea timp de 20 de zile a vitelor în carantină este foarte scumpă. [...] Acum se află sub observaţie 8.600 de boi, care vor merge direct la Olomouc, iar dacă perioada de observaţie nu va fi scurtată până la 10 zile, cu siguranţă nu vom avea bovine din Basarabia la târgurile noastre" (GL 1846, №108, 605).

Potrivit datelor autorităţilor austriece, în 1846 din Basarabia prin Noua Suliţă au fost importaţi 29.739 boi, în valoare de 148.6950 florini, 761 cai (53.270 florini), 2927 oi (7.881 florini), 114 porci (1.140 florini), 17.859 piei netăbăcite (89.295 florini), 7.600 centnere de lână (68.400 florini), 250 centnere de seu (3.000 florini) (GL 1847, №45, 254). Abia în septembrie 1847 perioada de observaţie va fi redusă la trei zile. Ca urmare, din cei 45.796 boi importaţi prin vămile austriece din Galiţia şi Bucovina, peste 30000 au provenit din Basarabia, 14.500 – din Principatele Române, 832 – din Regatul Polonez, 7 – din Prusia (GL 1848, №19, 169-170). Exportul pieilor prin Noua Suliţă a scăzut în 1848, în virtutea ridicării interdicţiei impuse de autorităţile austriece la importul de piei prin vămile Podoliei, iar seul, datorită preţului mic de 3 ruble argint per pud a fost exportat cu mult spor în Praga[8].

Finalizarea, în anul 1847, a segmentului de cale ferată ce lega Silezia Superioară cu Cracovia, până la hotarul cu Galiţia, a creat speranţe privind creşterea exportului spre Leipzig, principalul nod al traficului feroviar central-european. În anul următor, calea ferată respectivă a fost conexată cu cea care lega Varşovia cu Viena (Lijewski 1986, 22). Însă reapariţia molimei, cumulată cu evenimentele revoluţionare din Europa din anul 1848, au aplicat o nouă lovitură comerţului în cauză. La 23 martie 1848, împăratul rus a interzis prin rescript exportul în Austria şi Prusia a cailor şi vitelor (ПСЗРИ 1849-I, №22120, 205), interdicţia durând şapte luni, fapt care a avut repercusiuni extrem de negative asupra comerţului. Abia la 26 noiembrie, ca urmare a unei permisiuni din partea şefului suprem al armatei, ministrul finanţelor a primit acceptul împăratului de a anula interdicţia respectivă (ПСЗРИ 1849-II, №22762, 54). În virtutea acestor factori negativi, comerţul cu vite al Basarabiei va cunoaşte nu doar o dinamică negativă, ci şi pierderea importanţei. Astfel, *Gazeta Lwowska* considera că din cauza epizootiei şi „având în vedere că comerţul constant cu cereale către Odesa aduce prosperare Basarabiei, şeptelul de bovine din această regiune este în scădere şi, astfel, nu prea există speranţe ca acest comerţ să înflorească din nou" (GL 1847, №45, 254). În timpul carantinei din Noua Suliţă, antreprenorii erau nevoiţi să achite câte 30 ruble pentru fiecare falce pe zi, astfel că pentru o perioadă de 10 zile, antreprenorii cheltuiau aproximativ 2,5 ruble argint pentru fiecare animal. În plus, autorităţile austriece percepeau o taxă vamală de 3 ruble argint pentru fiecare vită cornută (Защук 1862, 356-357).

După cum menţionau autorităţile vamale, exportul de cornute era deosebit de important nu doar pentru moşierii din Basarabia şi industriaşii austrieci, ci pentru toţi locuitorii din provincie: „Orice sătean care avea o pereche de boi, după doi-trei ani îi vindea antreprenorilor care adunau cirezi pentru export, iar din banii obţinuţi cumpărau o pereche de boi tineri la un preţ de două ori mai mic. Interdicţia din 1848 a parvenit în perioada când antreprenorii deja adunaseră cirezile şi îngrăşau vitele, pentru a le exporta la iarmaroacele anuale din Bucovina. Din această cauză mulţi antreprenori autohtoni, dar mai ales străini, au falimentat. Armenii de vază, care se ocupau cu acest comerţ din generaţie în generaţie, nu au văzut cu ochi buni evenimentele revoluţionare din Imperiul Habsburgic, care le afectau afacerile nu doar în acel an, ci şi pe viitor, revigorarea comerţului cu vite fiind posibilă doar odată cu liniştirea spiritelor în imperiu"[9]. Exportul a fost direcţionat parţial spre Principatul Moldovei, în special prin Lipcani. Nici în anul precedent, 1847, şi nici în anul următor, 1849, astfel de exporturi în Principatul Moldovei nu s-au mai înregistrat[10]. În Principatul Moldovei erau exportaţi, de regulă, doar un număr redus de cai. În anul 1847, spre exemplu, au fost exportaţi 123 de cai în valoare de 9.220 ruble, iar în 1848 – 133 de cai, în valoare de 7.980 ruble[11].

În anul 1849, după cum afirmau autorităţile vamale, în virtutea aflării armatelor ruse pe teritoriul Ungariei şi reducerii taxelor austriece de import, s-au creat condiţii deosebit de favorabile exportului de vite. Însă interdicţia de intrare, impusă antreprenorilor austrieci, în special

[8] AISR, F. 19, inv. 3, d. 953, f. 92 verso - 93.

[9] AISR, F. 19, inv. 3, d. 953, f. 97 verso - 98.

[10] AISR. F. 19, inv. 3, d. 954, f. 122.3, d. 956, f. 93. AISR, F. 19, inv. 3, d. 955, f. 106.

[11] AISR, F. 19, inv. 3, d. 953, f. 95.

armeni, dar şi unor evrei, a limitat capitalurile încadrate în acest comerţ. În plus, creşterea ulterioară a preţurilor în Basarabia au adus pierderi la mânarea vitelor spre Viena[12] unor negustori care au întârziat cu achiziţionarea animalelor.

Scăderea exportului de vite în Austria la sfârşitul anilor ’40 - începutul anilor ’50 se datora nu doar greutăţilor legate de carantina de 10-20 de zile, impusă de austrieci, sau creşterii an de an a preţului cornutelor în Basarabia, dar şi deprecierii asignatelor austriece cu 25%, în condiţiile în care vânzarea animalelor la iarmaroacele din Olomouc şi Viena se realiza exclusiv în asignate, iar negustorii pierdeau mult la schimb. În plus, regulile mai stricte pentru intrarea în Basarabia a antreprenorilor străini creau impedimente armenilor austrieci, care din vechi timpuri se ocupau cu acest comerţ, şi astfel lipseau ramura de capitalul substanţial al acestora. În contextul situaţiei existente, după cum afirmau autorităţile vamale ruse, perspectivele pentru viitor erau sumbre[13].

Datele statistice arată, de fapt, că şeptelul de cornute în Basarabia este, în această perioadă, în ascensiune, crescând de la 1,75 milioane de capete în perioada 1842-1845 la 2,29 milioane de capete în anii 1846-1850, dar, în special, pe contul cornutelor mici (Мунтян 1971, 125). Oieritul, care, tradiţional, juca un rol important în economia provinciei, oferă antreprenorilor un refugiu de la falimentul practicării creşterii cornutelor mari. Relaţiile capitaliste în această ramură economică s-au dezvoltat destul de rapid, fapt ce se poate observa prin creşterea ponderii oilor cu lână fină (Гросул 1967, 206, 218). Astfel, în anul 1846, şeptelul de oi merinos, specie cu lână de calitate superioară pentru producţia manufacturieră, a ajuns în Basarabia la 717.324 capete, provincia ocupând locul trei la acest capitol între guberniile Imperiului Rus, după guberniile Ekaterinoslav (1.404.910 capete) şi Taurida (978.360 capete) (КГ 1848, №74, 293-294). Printre crescătorii ovinelor de rasă se distingeau: în judeţul Akkerman – moştenitorii contelui Bekendorff; în judeţul Bender – moşierul Sturza, cneazul Wittgenstein, arendaşii Ianovschi şi Zotov; în judeţul Iaşi – moşierii Calmuţchi, Murat şi Bodari; în judeţul Hotin – moşierul Comar; în judeţul Soroca – moşierul Leonard; în judeţul Cahul – negustorul Minciv. O calitate înaltă a lânii ţigaie era obţinută la stânele coloniştilor bulgari din Bolgrad, Tatarbunar, Ineuţi, Taraclia[14].

Conform datelor prezentate în raportul guvernatorului militar pentru anul 1853, în Basarabia, din şeptelul de animale oile reprezentau 1.636.771 capete, după care urmau vitele cornute mari – 568.863 capete, porcii – 129.930 de capete, caii – 90.189 de capete, caprele – 23.582 capete, asinii – 269 de capete şi bivolii – 230 de capete. Dinamica şeptelului de cabaline, bovine şi ovine în Basarabia, în anii 1843-1853, este prezentată în Tabelul 6.

După cum se poate observa din datele Tabelului 6, în anul 1853, şeptelul ovinelor a crescut faţă de anul 1845 cu 20,6%, pe când al bovinelor – doar cu 9,0%. Mai mult, începând cu anii ’50, asigurarea populaţiei cu vite cornute mari este în scădere, un fenomen caracteristic şi altor regiuni ale imperiului. Dacă în anii 1846-1850 la 100 de locuitori reveneau 65 de vite cornute mari, atunci în perioada 1851-1855 – doar 55,5. La acest indicator, Basarabia ocupa locul cinci printre guberniile imperiului, pe când la categoria ovinelor – locul şapte, a cabalinelor – 44, iar cumulat – locul 10 (Мунтян 1971, 125).

În perioada 1851-1855, exportul de vite din Basarabia cunoaşte totuşi un recul mult mai substanţial decât cel privind asigurarea cu vite a populaţiei din provincie, în special, dacă ne referim la exportul prin Noua Suliţă. Un impact negativ în declinul exporturilor de animale l-a avut izbucnirea Războiului Crimeii şi prestaţiile extraordinare impuse populaţiei. În total, din Basarabia se exportau anual peste hotare circa 25 mii de capete de vite cornute mari. Este adevărat că, în anii 1854-1855, exportul de animale vii va fi restricţionat din motive militare. Ca urmare, o parte a acestui comerţ se direcţionează spre interiorul imperiului, spre exemplu, în regiunile poloneze erau exportate vite cornute mari şi cai în valoare de 20 mii ruble argint (Мунтян 1971, 144). Exportul de cai e orientat şi spre Principatul Moldovei, de unde sunt reexportaţi mai departe spre Imperiul Habsburgic. Astfel, în 1856, prin vămile districtului vamal Sculeni, de la hotarul cu Principatul Moldovei, fuseseră exportaţi 995 de cai, în valoare de 55.479 ruble. Pe lângă

[12] AISR, F. 19, inv. 3, d. 953, f. 118 verso.
[13] AISR, F. 19, inv. 3, d. 955, f. 107 verso.
[14] AISR, F. 1281, inv. 5, d. 54, f. 28; d. 86, f. 83.

Tabelul 6

Dinamica şeptelului de cabaline, bovine şi ovine în Basarabia (1843-1853)

Anul	1843			1845			1847			1850			1853		
Judeţul	**cai**	**Bovine**	**oi**	**cai**	**Bovine**	**oi**	**cai**	**Bovine**	**oi**	**cai**	**Bovine**	**oi**	**cai**	**Bovine**	**oi**
Chişinău	9950	43521	35030	6218	48728	86331	5454	52642	61365	5438	45357	17313	5035	49080	102769
Bender	2215	14724	68149	2829	13452	71232	908	5196	81702	1179	5714	36020	1331	6645	57686
Akkerman	1704	9928	61119	566	5190	70658	710	7430	95016	1265	9454	119033	1299	8834	114765
Hotin	4939	39057	81287	3038	26216	43251	2839	49044	53055	3556	38701	52368	4315	48070	71023
Bălţi (Iaşi)	5765	43583	70376	5696	77566	76865	7595	80795	99023	6169	79130	98626	5818	81330	91587
Soroca	4315	21150	34835	8188	54000	83137	8112	59208	73539	9360	53432	93839	9455	54639	93582
Cahul	2819	13469	32870	2957	36447	75400	3586	47533	82965	3797	48710	93506	7077	50001	132280
Orhei	2152	42060	38200	5638	47100	74047	5452	41878	86857	4854	37621	83422	4084	36771	93067
Colonii	36864	124562	511629	37238	125391	613203	35144	114333	620617	36774	126530	676492	41284	133388	662412
Localităţile de stat	7952	60164	109174	11234	67853	133198	10136	84997	158099	11281	78432	161302	8109	80277	180137
Satele Cazacilor Dunăreni	1401	14576	9534	1500	11919	12955	876	9942	12157	694	10351	15960	642	10486	17078
Adm. Spec. Ismail.	- *	- *	- *	2002	7867	16701	3172	14407	25696	2496	13608	28568	1740	9342	20385
Total	**80076**	**426794**	**1052203**	**87104**	**521729**	**1356978**	**83984**	**567405**	**1450091**	**86863**	**547040**	**1476449**	**90189**	**568863**	**1636771**

* Datele lipsesc din raportul oficial

Surse: AISR, F. 1263, inv. 534, d. 1938, f. 583; inv. 606, d. 1638, f. 337; inv. 822, d. 1784, f. 1354; F. 1281, inv. 4, d. 72, f. 88; inv. 5, d. 54, f. 92.

Tabelul 7

Exportul de animale vii din Basarabia în Imperiul Habsburgic prin vama de la Noua Suliţă (1855-1861)

Anul		1856	1857	1858	1859	1860	1861	Total	În %
Bovine mature	Capete	17261	11346	11824	13119	6326	14489	74365	64,8
	Valoarea	709470	550520	570670	660120	313265	703290	3507335	42,6
Oi, capre	Capete	11153	3835	5539	6945	527	4441	32440	28,3
	Valoarea	26780	11423	15632	17272	1340	12094	84541	1,0
Cai	Capete	-	1055	684	714	283	473	3209	2,8
	Valoarea	-	58610	40625	39855	21940	22540	183570	2,2
Porci	Capete	-	1663	1140	804	241	896	4744	4,1
	Valoarea	-	15910	11800	12045	2450	9010	51215	0,6
Total	**Capete**	**28414**	**17899**	**19187**	**21582**	7377	**20299**	**114758**	**100,0**
	Valoarea	**736250**	**636463**	**638727**	**729292**	**338995**	**746934**	**3826661**	**100,0**
Ponderea anuală, în %	Capete	24,76	15,60	16,72	18,81	6,43	17,69	100,00	-
	Valoarea	19,24	16,63	16,69	19,06	8,86	19,52	100,00	-

Surse: AISR, F. 19, inv. 3, d. 960, f. 227-228; d. 961, f. 215-215 verso; d. 962, f. 154-154 verso; КГ 1852, №58, 230; КГ 1854, №52, 205; КГ 1858, №52, 483; КГ 1859, №61, 228.

aceştia, au mai fost exportaţi 30 de boi, în valoare de 1.200 ruble, 34 de vaci şi viţei – în valoare de 447 ruble, 3.428 de oi şi miei – în valoare de 4.500 ruble[15]. Spre sfârşitul anului 1856, exportul de animale vii în Austria a fost reluat, mai ales că, din cauza epizootiei, vămile guberniei Podolia au fost blocate, iar operaţiile comerciale au fost redirecţionate spre Noua Suliţă[16]. Aceste tendinţe s-au menţinut şi după Războiul Crimeii, aşa cum se poate observa din datele Tabelului 7.

Urmărind evoluţia exportului de animale şi derivate animaliere în anii 1855-1861, prezentată în Tabelul 7, constatăm că, în comparaţie cu anii ’40, exportul de animale vii în Imperiul Habsburgic s-a diminuat substanţial, chiar dacă Tariful vamal general din 1850 a eliminat taxa vamală pentru exportul vacilor din Basarabia. În rest, schimbări majore la acest capitol nu au survenit, pentru exportul bovinelor fiind prevăzută în continuare o taxă de 0,5 ruble argint, iar la import taxa s-a diminuat puţin – 0,3 ruble pentru cornutele mari mascule şi 0,12 ruble pentru femele, 0,05 ruble pentru cornutele mici (ПСЗРИ 1851, №24533, 171, 197).

În concluzie putem afirma că dezvoltarea comerţului cu vite în Basarabia în perioada de după anexarea la Imperiul Rus îşi avea rădăcinile în procesele economice care, în secolele XVI-XVIII, au transformat Ţara Moldovei într-o sursă importantă de aprovizionare cu animale vii a pieţelor central-europene. Evoluţia acestuia a cunoscut în provincie o serie de etape, determinate atât de politica comercial-vamală a Imperiului Rus, cât şi de factori sanitaro-epizootici. Exportul animalelor vii din Basarabia a fost marcat de impunerea restricţiilor şi interdicţiilor pe linie de politici comercial-vamale, în special în perioada 1812-1830. Ulterior, autorităţile ţariste au adoptat un curs de încurajare a acestuia, prin facilităţi acordate negustorilor şi reducerea taxelor vamale. În anii ’40, devin determinanţi factorii de ordin sanitar-epizootic. Ridicarea perioadei de carantină şi interdicţiile la import, impuse de autorităţile austriece la hotarul cu Imperiul Rus, pentru a preveni răspândirea molimei, au marcat decăderea comerţului cu animale vii la sfârşitul anilor ’40 - începutul anilor ’60. Ca urmare, ramura creşterii animalelor îşi pierde treptat însemnătatea de odinioară în economia Basarabiei.

[15] AISR, F. 19, inv. 3, d. 959, f. 216.
[16] AISR, F. 19, inv. 3, d. 959, f. 199.

Bibliografie

Dodatek 1848: Dodatek do Gazety Lwowskiej Ner. 19 (Lwow 1848).

Foglio 1841: Della Bessarabia e sue relazioni commerciali coll' Austria, Foglio commerciale e d'industria, Ner. 108, A. II, Venerdi, 24 Dicembre (Milano 1841).

GL 1832: Gazeta Lwowska (Lwow 1832).

GL 1837: Gazeta Lwowska (Lwow 1837).

GL 1839: Gazeta Lwowska (Lwow 1839).

GL 1840: Gazeta Lwowska (Lwow 1840).

GL 1842: Gazeta Lwowska (Lwow 1842).

GL 1844: Gazeta Lwowska (Lwow 1844).

GL 1846: Gazeta Lwowska (Lwow 1846).

GL 1847: Gazeta Lwowska (Lwow 1847).

GL 1848: Gazeta Lwowska (Lwow 1848).

Iorga 1902: N. Iorga, Documente privitoare la familia Callimachi, vol. I (Bucureşti 1902).

Mihail, Mihail 1993: P. Mihail, Z. Mihail, Acte în limba română tipărite în limba română în Basarabia, vol. I, 1812-1830 (Bucureşti 1993).

Murgescu 2010: B. Murgescu, România şi Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010) (Bucureşti 2010).

Raffelsperger 1846: F. Raffelsperger, Karte des Konigreiches Galizien (1846) (https://rcin.org.pl/dlibra/publication/5729/edition/370)

Lijewski 1986: T. Lijewski, Geografia Transportu Polski (Warszawa 1986).

Tomuleţ 2002: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia (1812-1830). Documente inedite din arhivele Rusiei, Ucrainei şi Republicii Moldova (Chişinău 2002).

Tomuleţ 2015: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale, ediţia a II-a (Chişinău 2015).

Гросул 1967: Я.С. Гросул, И.Г. Будак, Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861) (Кишинев 1967).

Защук 1862: А. Защук, Материалы для географии и статистики России. Бессарабская область, ч. 1 (Санкт-Петербург 1862).

КГ 1827: Коммерческая газета (Санкт-Петербург 1827).

КГ 1832: Коммерческая газета (Санкт-Петербург 1832).

КГ 1833: Коммерческая газета (Санкт-Петербург 1833).

КГ 1834: Коммерческая газета (Санкт-Петербург 1834).

КГ 1836: Коммерческая газета (Санкт-Петербург 1836).

КГ 1837: Коммерческая газета (Санкт-Петербург 1837).

КГ 1839: Коммерческая газета (Санкт-Петербург 1839).

КГ 1840: Коммерческая газета (СПб. 1840).

КГ 1842: Коммерческая газета (Санкт-Петербург 1842).

КГ 1843: Коммерческая газета (Санкт-Петербург 1843).

КГ 1844: Коммерческая газета (Санкт-Петербург 1844).

КГ 1845: Коммерческая газета (Санкт-Петербург 1845).

КГ 1846: Коммерческая газета (Санкт-Петербург 1846).

КГ 1848: Коммерческая газета (Санкт-Петербург 1848).

КГ 1850: Коммерческая газета (Санкт-Петербург 1850).

КГ 1851: Коммерческая газета (Санкт-Петербург 1851).

КГ 1852: Коммерческая газета (Санкт-Петербург 1852).

КГ 1854: Коммерческая газета (Санкт-Петербург 1854).

КГ 1858: Коммерческая газета (Санкт-Петербург 1858).

КГ 1859: Коммерческая газета (Санкт-Петербург 1859).

Мунтян 1971: М.П. Мунтян, Экономическое развитие дореформенной Бессарабии, Ученые записки Кишиневского Госуниверситета, т. 117 (истор.) (Кишинев 1971).

НК 1845: Новороссийский календарь на 1846 год (Одесса 1845).

ПСЗРИ 1830-I: Полное собрание законов Российской империи (собрание II), том I, 1826 (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830-II: Полное собрание законов Российской империи (собрание II), том II, 1827 (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1832: Полное собрание законов Российской империи (собрание II), том VI, 1831, отд. 1 (Санкт-Петербург 1832).

ПСЗРИ 1839: Полное собрание законов Российской империи (собрание II), том XIII, 1838, отд. 2 (Санкт-Петербург 1839).

ПСЗРИ 1842: Полное собрание законов Российской империи (собрание II), том XVI, 1841, отд. 2, Штаты и Табели (Санкт-Петербург 1842).

ПСЗРИ 1844: Полное собрание законов Российской империи (собрание II), том XVIII, 1843, отд. 1 (Санкт-Петербург 1844).

ПСЗРИ 1847: Полное собрание законов Российской империи (собрание II), том XXI, 1846, отд. 2 (Санкт-Петербург 1847).

ПСЗРИ 1849-I: Полное собрание законов Российской империи (собрание II), том XXIII, 1848, отд. 1 (Санкт-Петербург 1849).

ПСЗРИ 1849-II: Полное собрание законов Российской империи (собрание II), том XXIII, 1848, отд. 2 (Санкт-Петербург 1849).

ПСЗРИ 1851: Полное собрание законов Российской империи (собрание II), том XXV, 1850, отд. 2, Штаты и Табели (Санкт-Петербург 1851).

Сабуров 1830: Я. Сабуров, Земледелие, промышленность и торговля Бессарабии в 1826 г., (оттиск из «Московского Вестника» 1830 г., № 8, с. 320-347) (Москва 1830).

Export of livestock from Bessarabia to the Habsburg Empire (1812-1861)

Keywords: trade, fair, trade policy, merchants, Noua Suliţă, Sadagura, Olomouc.

Abstract: The paper analyzes the export of livestock from the territory between Prut and Dniester rivers to the Habsburg Empire in the period after the annexation of the province to the Russian Empire and until the start of the *Great Reforms*. The development of cattle trade in Bessarabia during this period had its roots in economic processes, which in the 16th-18th centuries transformed Moldova into an important source of livestock supply for the European markets. The evolution of trade in this area had a number of stages, which were determined both by the trade and customs policy of the Russian Empire and by sanitary and epizootic factors. The export of livestock from Bessarabia was subject to restrictions and prohibitions for reasons of trade and customs policies, especially during 1812-1830. Subsequently, the tsarist authorities embarked on a course to encourage this export through the benefits provided to merchants and the reduction of customs duties. In the 1840s, sanitary and epizootic factors became decisive. The quarantine and import bans, introduced by the Austrian authorities on the border with the Russian Empire to prevent the spread of plague determined the decline of trade in livestock in the late 1840s and early 1860s. As a result, the animal husbandry branch gradually lost its former importance in the economy of Bessarabia.

List of tables:

Table 1. Export of livestock from Bessarabia through the Noua Suliţă customs (1821-1826).

Table 2. Export of cattle and horses from Bessarabia to the Habsburg Empire through the Noua Suliţă customs (1838-1842).

Table 3. Trade in oxen brought directly from Bessarabia to the weekly fairs in Olomouc (August - November 1842).

Table 4. Export of farm animals from Bessarabia to the Habsburg Empire through the Noua Suliţă customs (1843-1856).

Table 5. Import of livestock through the customs of Galicia and Bukovina to the Habsburg Empire (1840-1846).

Table 6. Dynamics of the number of horses, cattle and sheep in Bessarabia (1843-1853).

Table 7. Export of farm animals from Bessarabia to the Habsburg Empire through customs from the Noua Suliţă (1855-1861).

Вывоз скота из Бессарабии в Габсбургскую империю (1812-1861 гг.)

Ключевые слова: торговля, ярмарка, таможенная политика, купцы, Новоселица, Садагура, Оломоуц.

Резюме: В статье рассматривается вывоз скота с территории между реками Прут и Днестр в Габсбургскую империю в период после аннексии края к Российской империи и до начала Великих реформ. Развитие

торговли скотом в Бессарабии в означенный период обусловлено экономическими процессами, которые в XVI-XVIII веках превратили Молдову в важный источник поставки скота на европейские рынки. Эволюция торговли в этой области имела ряд этапов, которые определялись как торгово-таможенной политикой Российской империи, так и санитарно-эпизоотическими факторами. Вывоз скота из Бессарабии подвергался ограничениям и запретам по линии торговой и таможенной политики, особенно в период 1812-1830 годов. Впоследствии царские власти взяли курс на поощрение данного экспорта за счет льгот, предоставленных купцам, и снижения таможенных пошлин. В 40-е годы XIX века решающее значение приобрели санитарно-эпизоотические факторы. Карантин и запреты на ввоз, введенные австрийскими властями на границе с Российской империей для предотвращения распространения чумы, определили сокращение вывоза скота в конце 40-х - начале 60-х годов XIX века. В результате отрасль животноводства постепенно утратила былое значение в экономике Бессарабии.

Список таблиц:

Таблица 1. Вывоз скота из Бессарабии через Новоселицкую таможню (1821-1826 гг.).

Таблица 2. Экспорт крупного рогатого скота и лошадей из Бессарабии в Габсбургскую империю через Новоселицкую таможню (1838-1842 гг.).

Таблица 3. Торговля волами, привезенными из Бессарабии, на еженедельных ярмарках в Оломоуце (август - ноябрь 1842 г.).

Таблица 4. Вывоз сельскохозяйственных животных из Бессарабии в Габсбургскую империю через Новоселицкую таможню (1843-1856 гг.).

Таблица 5. Ввоз сельскохозяйственных животных через таможни Галиции и Буковины в Габсбургскую империю (1840-1846 гг.).

Таблица 6. Динамика поголовья лошадей, крупного рогатого скота и овец в Бессарабии (1843-1853 гг.).

Таблица 7. Вывоз сельскохозяйственных животных из Бессарабии в Габсбургскую империю через Новоселицкую таможню (1855-1861 гг.).

04.02.2021

Dr. Andrei Emilciuc, Institutul de Istorie, Ministerul Educaţiei şi Cercetării al Republicii Moldova, str. 31 August 1989, 82, MD-2012, Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0003-0634-5002, e-mail: emilan@live.com

«ИМЕЕМ ЧЕСТЬ ЗАЯВИТЬ, ЧТО МЫ НАШЛИ КЛАД»: ИСКАТЕЛИ СОКРОВИЩ ЮГА БЕССАРАБИИ В КОНЦЕ XIX - НАЧАЛЕ XX В.

Игорь Сапожников, Майя Кашуба[1]

А может, я где-нибудь клад нашел,
а ты не знаешь?

Ф.М. Достоевский,
«Преступление и наказание»

Введение

Сокровища, клады и их поиски с увлекательными приключениями сопровождают нашу жизнь в виде романов и фильмов, но редко кому случается самому погрузиться в эту невероятную атмосферу. И хотя она далека от реальности, во все времена поиски сокровищ, подогретые местными легендами, привлекали многих. Особенно тех, кто отличался авантюризмом и жаждой внезапного обогащения. Более века тому назад В.И. Гошкевич высказал мысль о том, что склонность к кладоискательству, как и другие душевные болезни, передается по наследству, причем на нее никак не влияет явная убыточность этого занятия; кладоискатель, как азартный игрок, доходит до того, что ставит находку клада целью всей своей жизни (Гошкевич 1903, 68-70). И некоторым, действительно, везет. По стечению обстоятельств в конце XIX - начале XX века несколько таких «счастливчиков» появилось в южной Бессарабии[2]. Тогда же были открыты разновременные крупные клады, ставшие значимыми находками для исторических периодов, к которым относятся составляющие их предметы: Анадольский (Долинский 1895 г.) и Димитровский (Дельжилерский 1898 г.) – монетные, а также Бородинский (Бессарабский 1912 г.), состоящий из престижных оружия и украшений (Придик 1902; Нудельман 1988; Штерн 1914; и др.)[3].

Тайники и клады юга Бессарабии по литературным источникам XVIII-XIX вв.

Самое раннее для рассматриваемого региона опубликованное описание тайника с монетами относится к началу XVIII века. Оно было записано в 1802-1806 гг. со слов бывшего запорожца: «С Бендер города идучи на Кавушани, и так пройдешь того пути верст на две смотри наивишшая могила будет близ шляху, с приходу зараз у той могили от города сховано добич у колено [глубины], на добичи лежит камень, а у пояс у земле сховано добич у бурце [бурке] 3 ноши то есть 3-е саков [торбы] левов [серебряных монет]. Сие сказует у Белозерской [паланке казак] прозванием Гайдамака, говорит точно есть; на версте знаку нияκого нема, от города по полям могилу шукай» (Запорожская 1903, 48). Если попытка проверки этой информации на предмет наличия денег вряд ли будет успешной, то сам курган, именуемый Суворова Могила, вполне узнаваем и до сих пор стоит на своем месте[4].

В 1815-1816 гг. П.П. Свиньин, путешествуя по Бессарабии, записал, что в насыпи кургана, примыкающего к Нижнему Траянову валу,

[1] М. Кашуба провела исследование в рамках выполнения программы ФНИ ГАН по теме государственной работы № 0184-2019-0004 «Взаимодействие древних культур Северной Евразии и цивилизаций Востока в эпоху палеометалла (IV тыс. до н.э. - I тыс. до н.э.)».

[2] Имеется в виду часть Днестро-Пруто-Дунайского междуречья, ограниченная с севера линией Бендеры-Леово, которая охватывает большую территорию, чем историческая область Буджак. В рассматриваемое в статье время (конец XIX - начало XX в.) в него входили Аккерманский, Измаильский и юго-восточная часть Бендерского уездов.

[3] Упомянем здесь и два других важных клада, выявленных позже: монетный – Орловский (Картальский 1967 г.), и вещевой – Олонештский/Олэнештский (1958 г.) (Булатович 1970; Сергеев 1966).

[4] Впервые описан в 1840-х гг. как «древний длинный курган» высотой более 4,0 м, длиной до 130 м (Олофсон 1848, 553). Расположен на высоком мысу, образованном правыми берегами долины Днестра и б. Гиска. На карте Генштаба ВС СССР (L35-47-Г М 1 : 50 000) 1983 г. имеет высоту до 7,0 м и отметку верхней марки геодезического пункта +146,9 м (см. Сапожников, Аргатюк 2019, 99; и др.). По программе «Гугл-карты»: координаты — 46°46›27.9»N 29°27›52.3»E, размеры насыпи – 165×55 м.

«вырыл недавно один болгарин до трех сот римских монет и несколько золотых колец, коими отличалась римская кавалерия от пехоты». Заметим, что в той же статье отмечено, «что некоторые люди *промышляют рытьем курганов*[5] и ходят для сего <...> *по здешнему краю*» (Свиньин 1821, 6-7).

Во время своей поездки 1848 г. А.С. Уваров узнал в Аккермане (ныне – Белгород-Днестровский), что: «около 1818 или 1820 годов *разрыли в самой крепости курган*, в котором нашли много больших двуручных мечей, палиц и топоров, принадлежавших, без сомнения, генуэзцам». Тогда же он предпринял безуспешную попытку исследования первого кургана в Бессарабии у с. Шабалат (ныне Сергеевка) на берегу Черного моря, но это стимулировало местных крестьян к его разграблению (Уваров 1856, 180-181).

Очевидно, что подобные так называемые раскопки имели место в Бессарабии на протяжении всего рассматриваемого периода, сведения о них мало фиксировались, в отличие от соседней Херсонской губернии, по которой имеются две сводки выявленных памятников старины, кладов и древностей (Ястребов 1894; Гошкевич 1903), как и описания эпизодов ограблений (см. Кашуба, Сапожников 2020б; и др.). Лишь недавно авторам настоящей статьи удалось отыскать такого рода информацию. Речь идет о поисках сокровищ в 1873 г. группой юных немецких колонистов во главе с Йоханнесом Хойзером, для чего они пытались проникнуть в 10-метровый курган Бриеннская Пушечная Гора, стоящий на правом берегу долины р. Когильник напротив г. Арциз (см. Сапожников, Кашуба 2020, 161-162).

Созданная в 1859 г. Императорская археологическая комиссии (ИАК) получила исключительное право на производство исследований и выдачу разрешений частным лицам на раскопки «с археологической целью» на всех казенных и общественных землях только указом от 11 марта 1889 г. (ПСЗРИ 1891, 95, ст. 5841), что, естественно, отразилось и на ситуации в Бессарабии (Кашуба, Сапожников 2019, 295). Однако ИАК не контролировала частные земельные наделы, на которых грабеж зависел исключительно от воли владельцев, а нередко организовывался ими за долю находок или денег от их продажи.

Долгое время в Бессарабии отсутствовал единый центр, занимающийся изучением и охраной памятников старины и других древностей. В 1898 г. была создана Бессарабская ученая архивная комиссия, а через четыре года «правитель ее делами» И.Н. Халиппа сообщил, «что к XI Археологическому съезду 1899 г. в Киеве были собраны *корреспондентным путем* сведения о находящихся в губернии памятниках, и все они нанесены на “Археологическую карту”». Саму карту, как ожидалось, не опубликовали в «Обзоре губернии за 1901 год»», но известно, что в карте было учтено 1760 объектов (большинство – курганы) и ни одного клада (Протоколы 1907, 514-515).

Примечательно, что даже те сведения о памятниках старины и поисках кладов, которые в 1913-1916 гг. Н.К. Могилянский собрал по всей Бессарабии, а подготовил к печати Я.М. Эбергард, были опубликованы таким мизерным тиражом (Эбергард 1916), что до недавнего времени оставались малоизвестными (см. Сапожников, Кашуба 2019)[6]. В этом Своде памятников имеются свидетельства, касающиеся рассматриваемой темы:

Бендерский уезд: в *с. Троицкое* (на берегах р. Сака, ныне Чимишлийский район) крестьяне искали в земле клад, но нашли «жилые помещения стародревних жителей»; близ с. *Беш-Гиоз* (Бешгиоз) Чадыр-Лунгской волости в районе «расположения нескольких курганов, по рассказам старожилов, тоже закопан какой-то злосчастный клад». Говорят, что «один человек искал тут клады, но что с ним случилось, никто не знает. Только привез домой, лег в постель и помер»;

Аккерманский уезд: в с. *Новая Царичанка* были найдены золотые серьги (большие круглые кольца); в *Арцизе* поселянин Готлиб Иессе нашел в земле медный сосуд котлообразной формы, глиняный ковш и скелет; в кургане близ с. *Ташлык* (ныне Каменское, Болградский район) в 1880-х гг. выявили «медный шлем, панцирь-кольчугу, половину меча и большой скелет»; в кургане около с.

[5] Здесь и далее курсив наш — И.С., М.К.

[6] Скорее всего, по этой причине в одной из наиболее известных и ценных книг по истории археологии Молдовы только Бородинскому кладу посвящен отдельный очерк, но остальные клады южной Бессарабии не упомянуты (Кетрару 2005, 12-13, 60-62).

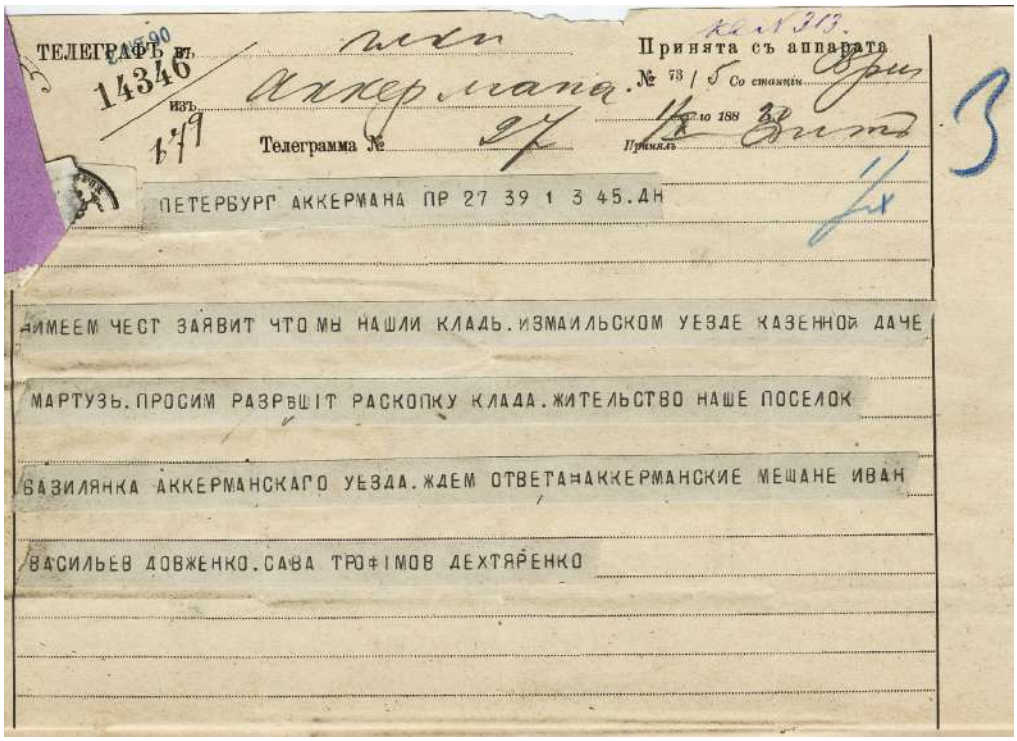
ТЕЛЕГРАФЪ
14346
Телеграмма № 27
Принята съ аппарата
№ 73 / 5
ПЕТЕРБУРГ АККЕРМАНА ПР 27 39 1 3 45.ДН
ИМЕЕМ ЧЕСТ ЗАЯВИТ ЧТО МЫ НАШЛИ КЛАДЪ. ИЗМАИЛЬСКОМ УЕЗДЕ КАЗЕННОЙ ДАЧЕ
МАРТУЗЬ. ПРОСИМ РАЗРѢШІТ РАСКОПКУ КЛАДА. ЖИТЕЛЬСТВО НАШЕ ПОСЕЛОК
ВАЗИЛЯНКА АККЕРМАНСКАГО УЕЗДА. ЖДЕМ ОТВЕТАНАККЕРМАНСКИЕ МЕЩАНЕ ИВАН
ВАСИЛЬЕВ ДОВЖЕНКО. САВА ТРОФІМОВ ДЕХТЯРЕНКО

Рис. 1. Телеграмма Министру Внутренних дел из Аккермана 04.10.1890 г., первая публикация (© РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1890, д. 181, л. 3-3об.).

Талмазы «было найдено много различных предметов»; близ с. *Марьяновка Первая* упомянут «большой курган», под которым якобы «огромный запас турецкого золота. Некоторые видели даже пламя над деньгами, но люди боятся приступить к раскопкам»;

Измаильский уезд: около с. *Вайсал* (ныне Васильевка, Болградский район) местные жители разрыли курган в поисках клада и нашли скелет и глиняный ковш. Тут же, под курганом, выявили боковой ход, пол которого выложен камнем; близ с. *Кара-Махмет* (ныне Шевченково) Килийской волости (ныне Измаильский район) есть большой курган, про который сообщили следующее: «Лет 15 тому назад на кургане еврей держал корчму, которая служила притоном для воров и разбойников. Позднее убили и ограбили и самого хозяина корчмы. Пошли разговоры, что у убитого корчмаря, зарытого в кургане, много денег, и вот нашлись любители, которые принялись за раскопку кургана. Но то, что они нашли, принесло им только разочарование; это были кости людей и лошадей, железная посуда и утварь и никчемные старые медные монеты» (см. Сапожников, Кашуба 2019, 136-137, 144-145).

Этими сведениями ограничивались известные данные о кладах и кладоискателях южной Бессарабии.

Клады и кладоискатели юга Бессарабии в конце XIX - начале XX в. по материалам архива ИАК

Благодаря поискам, проведенным в архиве ИАК (ныне входит в состав Научного архива Института истории материальной культуры РАН, Санкт-Петербург), была выявлена неизвестная информация, позволяющая по-новому рассмотреть многие аспекты поставленной темы. Заметим, что открытые сведения охватывают довольно узкий хронологический отрезок около 20 лет (одно поколение) – между 1887 и 1908 гг.

Наиболее ранние свидетельства содержатся в «Деле ИАК по поводу ходатайства проф. Кнауэра о разрешении ему производить раскопки в Бессарабской губернии»[7]. Примерно

[7] Рукописный отдел Научного архива Института истории материальной культуры Российской Академии наук (далее РО НА ИИМК РАН), Ф. 1, оп. 1, 1887, д. 29; начато 08.04.1887 - окончено 26.04.1888. Авторы приносят благодарность сотрудникам архива Т.А. Ершовой и О.В. Григорьевой за помощь в работе с документами.

треть содержащихся в нем документов представляют собой переписку, возникшую после заявления в ИАК от полицейского урядника 3-го стана Аккерманского уезда Стефана Афанасьевича Семенова о том, что он «добыл от разных лиц» 9 монет, которые прислал вместе с письмом, не требуя вознаграждения. После атрибуции монет выяснилось, что эта подборка могла происходить из одного клада и состояла из низкопробных серебряных монет весом 4½ золотника (19,2 г). Из них были определены: грош болгарского царя Асеня (не указано I-го или II-го) конца XII - середины XIII в. и два польских трехгрошевика – Стефана Батория 1575 г. и Сигизмунда III. Остальные оказались австрийскими плохой сохранности, из-за чего их передали на переплавку в Монетный двор (документ 1). Дело кончилось тем, что С.А. Семенову назначили премию в сумме 3 руб., из которых он получил на руки 2 руб. 91 коп., так как пересылка стоила 9 коп.[8]

Следующее – это «Дело ИАК по ходатайству аккерманских мещан Довженко и Дехтяренко о разрешении им произвести раскопку в Измаильском уезде»[9] – открывает телеграмма с оплаченным ответом от Ивана Васильевича Довженко и Саввы Трофимовича Дехтяренко на имя самого Министра Внутренних дел Российской империи. В ней заявлялось, что отправители нашли клад и просят разрешения его раскопать. При этом было указано месторасположение клада: казенная дача *Мартуз* Измаильского уезда, и обратный адрес – поселок *Базилянка* Аккерманского уезда (документ 2; рис. 1). О самой находке информации не было, ИАК в выдаче разрешения отказала, но можно думать, что информаторы проживали в с. *Базарьянка* (ныне Белгород-Днестровского района). Клад мог быть обнаружен у небольшого села и озера Муртаза, близ северного края черноморского соленого лимана Шаганы (у совр. с. Рыбальское). Сейчас трудно сказать, что именно там могли найти.

Три сюжета о кладоискательстве содержатся в докладной записке в ИАК от Ф.И. Кнауэра (рис. 2), который в 1888-1889, 1891 и 1899 гг. раскопал более десяти курганных насыпей в самом сердце Буджака – на берегах

Рис. 2. Профессор Ф.И. Кнаэур (1880-е гг.; по Fiss 1979, Abb. 223).

долин рек Сарата и Когильник (Сапожников 2019; Кашуба, Сапожников 2019). Этот документ содержится в «Деле о раскопках проф. Ф.И. Кнауэра в Аккерманском уезде…», начатом 15.02.1891 и оконченном 06.02.1895[10]. В начале записки отмечено, что из курганов указанного района большинство пострадали от разведения виноградников и деревьев, но в основном от рук кладоискателей. Первый – «стройный “царь-курган” в 4 верстах к северо-востоку от Татарбунара и на таком же расстоянии от с. Акмангита, на самой вершине горы», имел высоту 7 саж. [более 19 м], окружность 365 шагов [260 м, то есть диаметр 83 м]»[11]. Далее он сообщил, что «кладоискатели успели недавно разрыть уже довольно глубокую яму на его вершине, и что таким образом уже немало попортили» (документ 5). Три года спустя ученый снова побывал на кургане (Сапожников 2019, 410, рис. 5), а в дневнике раскопок Фрейдентальских курганов 1899 г. записал, что незадолго до этого данный курган раскапывал «аккерманский мещанин Андрей

[8] РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1887, д. 29, л. 10-14об.

[9] РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1890, д. 181; начато 06.10.1890 - окончено 12.09.1891.

[10] РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1891, д. 31.

[11] В 2018 г. курган Мангитская Гора осматривал И. Сапожников. Было установлено, что высота кургана 10,5-10,8 м, размеры около 90×70 м (вытянут по линии север-юг), координаты центра — 45054’03”N 29°39’19”E. Поверхность не распахивается, в нижней части восточного склона имелась «свежая» грабительская яма, в которой просматривался крупный отесанный блок камня-известняка (Сапожников 2019, 413-414; рис. 6; 7).

Зинков, постоянно живущий в с. Акмангит (оно же и Мангит)». Последний утверждал, что «случайно нашел в [нем] <…> человеческий скелет в железных панцире и шлеме, у которого нашлись приложенные [к отчетной документации] вещи: костяная орнаментированная пуговка, костяная застежка и два просверленных сердолика»[12].

Далее Ф.И. Кнауэр в красках описал попытку ограбления в 1891 г. одного из курганов близ немецкой колонии Фриденсфельд, расположенной к северу от Сараты. Для осуществления задуманного местные жители пригласили бригаду копателей-профессионалов из русского села Введенка. Во главе ее был старик, который якобы знал место, где лежит сокровище. Раскопки начались, но через день ученому удалось их остановить, угрожая колонистам-собственникам строгим наказанием (документ 5). В 1899 г. Ф.И. Кнауэр раскопал три насыпи у этого села (ныне Мирнополье)[13]. Кроме этого, Ф.И. Кнауэр обратил внимание на плачевное состояние курганов на так называемой *Гура-Челигидерской горе*, образованной крутой излучиной долины р. Когильник и расположенной в 1,5 км к юго-западу от одноименного села (ныне Новоселовка). По его словам, это «была группа выдающихся, издалека видных курганов, которые недавно были засажены виноградами и прочим, вследствие чего они теперь значительно понизились. Вокруг них разбросаны были вырытые из них камни» (документ 5).

На основании этих фактов «и других многочисленных примеров» Ф.И. Кнауэр заключил «что, если не будут скоро приняты меры для ограждения неприкосновенности всех курганов без исключения, то в недалеком будущем мало останется нетронутых курганов в Бессарабии. Поэтому я предложил бы изъять из общего положения не только курганы, находящиеся на казенных и общественных землях, но и курганы, находящиеся на землях колонистов-собственников и помещиков…» (документ 5).

Наибольшая подборка источников о кладоискателях региона имеется в «Деле о раскопках Одесского общества истории и древностей в посаде Шабо и в г. Аккермане Бессарабской губ.», начатом 26.06.1900 и законченном в 08.1908 гг. Оно освещает две темы, пересекающиеся в ряде документов: «Проблема разрушения Аккерманской крепости и ее и охрана» и «Переписка о получении Открытого листа измаильским горожанином Петром Степановичем Поповым, его несанкционированных раскопках и изъятии этого документа»[14]. Рассматривая заявленную в статье тему, мы сосредоточились на изучении второй части документов, большая часть которых (19) полностью приведена в приложении (документы 6-24). Среди них наиболее примечательные и даже необычные — это семь прошений-заявлений П.С. Попова в ИАК и Эрмитаж (рис. 3), даже Московскому генерал-губернатору и командующему войсками Московского военного округа, великому князю С.А. Романову на получение Открытого листа (документы 6, 9, 13, 14, 20, 22, 23), еще одно прошение на назначение П.С. Попова уполномоченным ИАК в Аккерманской крепости, а также на разрешение продажи камня, в ней выкопанного (документ 18). Именно в этих собственноручно П.С. Поповым написанных заявлениях содержится ценная информация о кладоискательстве от первого лица[15].

Суть дела такова. В июне 1900 г. П.С. Попов обратился в ИАК и Эрмитаж с просьбой разрешить ему раскопки на землях посада Шабо и «в некоторых других местностях г. Аккермана» под наблюдением одного из членов ООИД, так как у него есть разрешение на них от Шабского правления, а также верные сведения о местах, где «хранятся сокровища» (документ 6; рис. 3). При этом заявитель не приложил к документу гербовые марки на сумму 1 руб. 60 коп., из-за чего ИАК вынуждена была просить Аккерманское полицейское управление взыскать с П.С. Попова эти деньги (документ 8).

ИАК также попросила ООИД прислать пояснения по его просьбе (документ 7), на что председатель Совета общества Э.Р. фон Штерн и секретарь А.И. Маркевич сообщили, что

[12] РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1899, д. 11, л. 28-28об.

[13] В 2018 г. И. Сапожников обследовал данную группу курганов и остатки раскопанных насыпей (Сапожников 2019, 418-419; рис. 15-18).

[14] РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1900, д. 229.

[15] Для понимания, о чем идет речь, в текстах этих прошений убраны повторы и расставлены знаки препинания (документы 6, 9, 13, 14, 18, 20, 22, 23). Однако их авторский стиль полностью сохранен.

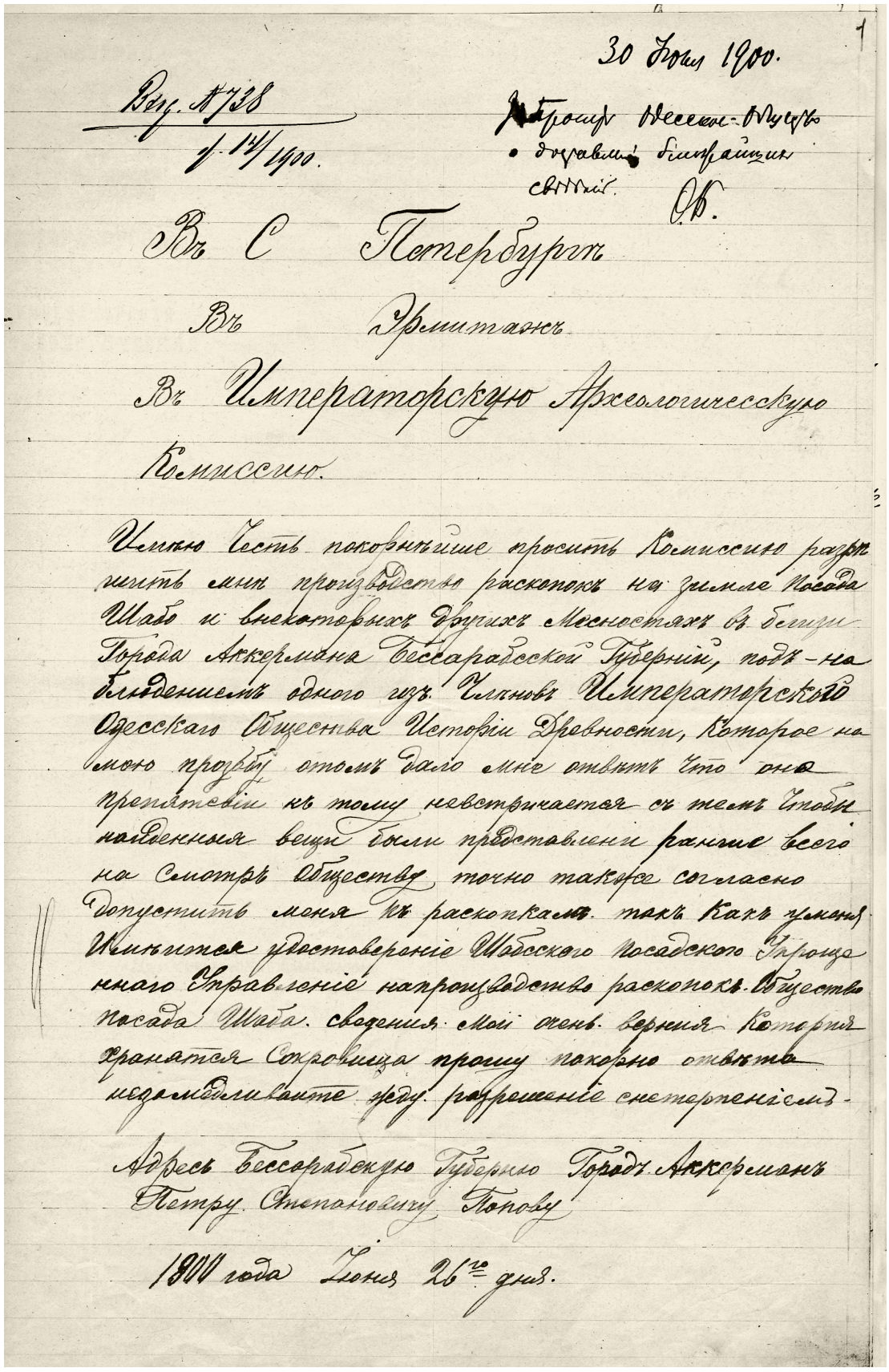

30 Іюня 1900.

Рег. № 738
7. VII. 1900.

Графу Шереметеву
Державный Библиотекарь
Статскій Сов.

Въ С Петербургъ

Въ Эрмитажъ

Въ Императорскую Археологическую Комиссію.

Имѣю честь покорнѣйше просить Комиссію разрѣшить мнѣ производство раскопокъ на земляхъ посада Шабо и нѣкоторыхъ другихъ мѣстностяхъ въ бытность Города Аккермана Бессарабской Губерніи, подъ наблюденіемъ одного изъ членовъ Императорскаго Одесскаго Общества Исторіи Древностей, Которое на мою просьбу отозвалось дало мнѣ отвѣтъ что оно препятствій къ тому невстрѣчаетъ съ тѣмъ чтобы найденныя вещи были представлены ранѣе всего на смотръ Общества, точно такоже согласно допустить меня къ раскопкамъ. такъ какъ членомъ Комитетомъ учрежденія Шабскаго посадскаго Городищенскаго Управленіе напроизводствъ раскопокъ Общества посада Шабо. сведенія мои очень вѣрныя Которыя хранятся Сокровища прошу покорно отвѣтъ недремлемыхъ ради. разрѣшеніе снетерпѣніемъ.

Адресъ Бессарабскую Губернію Городъ Аккерманъ
Петру Степановичу Попову

1900 года Іюня 26го дня.

Рис. 3. Прошение П.С. Попова в ИАК и Эрмитаж от 26 июня 1900 г., автограф, первая публикация (© РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1900, д. 229, л. 1).

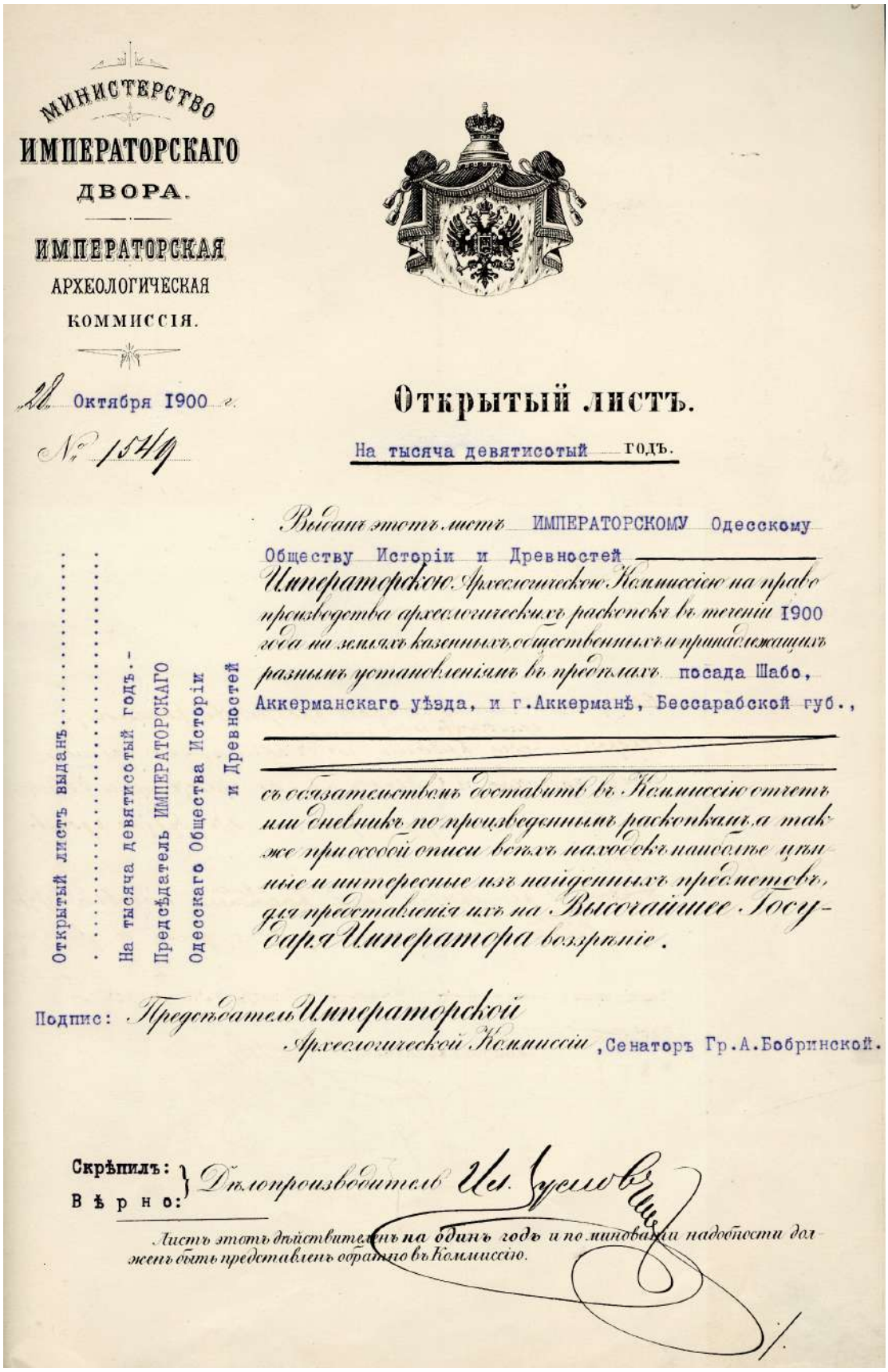

МИНИСТЕРСТВО
ИМПЕРАТОРСКАГО
ДВОРА.

ИМПЕРАТОРСКАЯ
АРХЕОЛОГИЧЕСКАЯ
КОММИССІЯ.

22 Октября 1900 г.
№ 1549

Открытый листъ.

На тысяча девятисотый годъ.

Выданъ этотъ листъ ИМПЕРАТОРСКОМУ Одесскому Обществу Исторіи и Древностей Императорскою Археологическою Коммиссіею на право производства археологическихъ раскопокъ въ теченіи 1900 года на земляхъ казенныхъ, общественныхъ и принадлежащихъ разнымъ установленіямъ въ предѣлахъ посада Шабо, Аккерманскаго уѣзда, и г. Аккерманѣ, Бессарабской губ.,

съ обязательствомъ составить въ Коммиссію отчетъ или дневникъ по произведеннымъ раскопкамъ, а также при ясной описи всѣхъ находокъ наиболѣе цѣнные и интересные изъ найденныхъ предметовъ, для представленія ихъ на Высочайшее Государя Императора воззрѣніе.

Открытый листъ выданъ.....
.....
На тысяча девятисотый годъ.-
Предсѣдатель ИМПЕРАТОРСКАГО
Одесскаго Общества Исторіи
и Древностей

Подпись: Предсѣдатель Императорской Археологической Коммиссіи, Сенаторъ Гр. А. Бобринской.

Скрѣпилъ: Дѣлопроизводитель Ив. Зуевъ
Вѣрно:

Листъ этотъ дѣйствителенъ на одинъ годъ и по миновании надобности долженъ быть представленъ обратно въ Коммиссію.

Рис. 4. Открытый лист на 1900 г., выданный Одесскому обществу истории и древностей, первая публикация (© РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1900, д. 229, л. 9).

«П.С. Попов принадлежит к числу обычных кладоискателей, каких не мало вообще на юге России и в частности в Аккермане». При этом они заявили, что «Общество все же желало поставить эти раскопки под контроль более сведущего лица и, имея своего члена-корреспондента в г. Аккермане, находило полезным поручить этот контроль ему <…> [поскольку] такой способ издавна уже практиковался в Одессе местной администрацией и весьма полезно было бы вообще ввести его в практику, так как в противном случае отыскание кладов будет производиться секретно» (документ 10). ИАК согласилась на такой вариант, но попросило ООИД выдать выписанный 28.10.1900 Открытый лист «с надлежащею надписью сбоку, просителю П.С. Попову или же представителю Общества, под наблюдением которого раскопки эти будут производиться» (документ 11; рис. 4).

Из дальнейшей переписки следует, что ООИД выписало Открытый лист лично П.С. Попову, который в 1900 г. раскопки по нему якобы не проводил, но неиспользованный лист, как это было положено, в ИАК не сдал (документы 16 и 17). Правда, этот факт выяснился позже, когда копатель попросил разрешение на работы в 1902 г. (документы 14 и 15). Большинство более поздних документов дела касаются переписки, основной целью которой было изъятие у П.С. Попова с помощью полиции и судебных органов Открытого листа и отношения ИАК об отказе на лист 1902 г. Дело в том, что оба эти документа он исправлял, продолжая свою, уже незаконную, раскопочную деятельность в течение нескольких лет (документы 15, 19, 21, 24; и др.).

Отметим, что в своем втором прошении 1900 г. П.С. Попов назвал персональный состав «Общества сотрудников». Этот список из 13 человек, одержимых поисками древних сокровищ, довольно примечательный: кроме местных мещан, в него входили крестьянин-собственник, варшавский мещанин, бывшие колонисты и др. (документ 9). По нашей просьбе, знаток истории Аккермана и его окрестностей А. Перминов любезно предоставил сведения о некоторых из них: *Попов Петр Степанович* – скорее всего, этнический армянин и, возможно, сын мещанина Степана Абрамовича Попова, который в 1906 г. владел домом в Аккермане; *Гейст Иоганн Августович* – немец, не исключено, из какой-нибудь соседней колонии, в списках 1906 г. числится квартиросъемщиком; *Цидило Яков Васильевич* – тогда же снимал квартиру в Аккермане; *Седлецкий Михаил Михайлович* – житель Аккермана, в 1916 г. работал городским садовником; *Голощапов Петр Иванович* – в 1906 г. жил в собственном доме в Шабо-посаде; *Декомба* (Descombaz) *Илья* и *Бюксель* (Buxel) *Карл Иванович* – французские швейцарцы из семей первых колонистов Шабо, второй имел там собственный дом; *Пономаренко Семен* – жил в Турлаках в небольшой хате (оценена в 90 руб.); *Катан* (а не Катар) *Аксентий Григорьевич* – жил в том же посаде. Об остальных фигурантах этого «Общества сотрудников» сведения отсутствуют. Были ли эти люди членами некоего «кооператива кладоискателей» – неизвестно, но их руководитель трудился на этой ниве не один.

В других своих прошениях, по-видимому, для того чтобы придать вес своей особе, П.С. Попов называл имена уважаемых и известных людей: заведующего упраздненной Аккерманской крепостью от ООИД В.И. Штулькерца (документы 9 и 18), профессора А.И. Маркевича (документ 14), титулярного советника и уполномоченного ИАК И.Я. Стемпковского (документ 18), казначея ООИД П.А. Маврогордато (документ 23), инспектора Измаильского училища И.Я. Голишевского (документ 23) и даже Измаильского уездного исправника В.И. Шебельского (документ 25). Правда, одного из них — заведующего Аккерманской крепостью (с 1900 г.) Ф.М. Кречуна – П.С. Попов упоминал с другой целью: видя в нем препятствие для своей деятельности и желая занять его место (документ 18). Похоже, что коррупционные контакты с чиновниками Аккерманскго уезда у него были, на что прозрачно намекал Измаильский городской полицмейстер и в чем не сомневалось руководство ИАК (документ 24).

Среди этих документов имеется и определенная информация о будущих или уже проведенных П.С. Поповым «раскопках». Так, помимо общих упоминаний мест сокровищ на землях посада Шабо, в Аккермане и его окрестностях (документ 6; рис. 3), во всем уезде (документ 9) и даже в Бессарабской и Херсонской губерниях

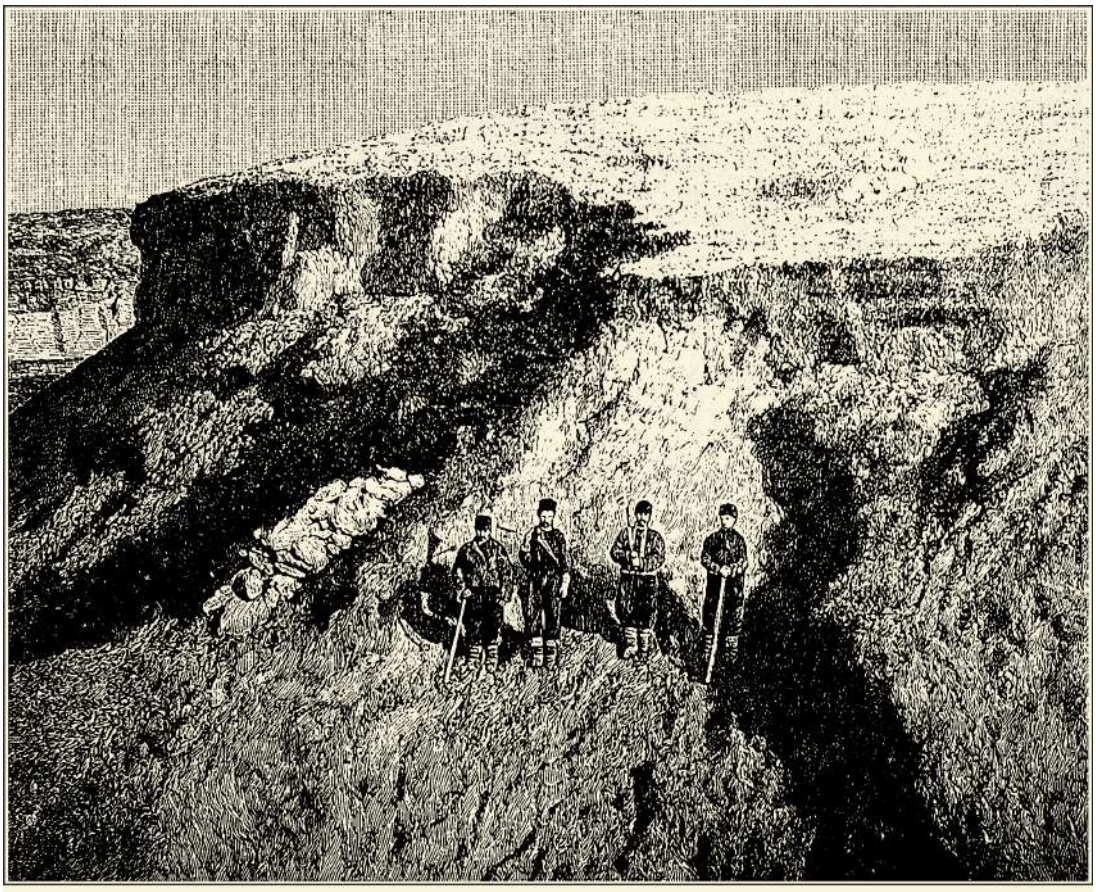

Рѣдная археологическая находка. Мѣсто нахожденія клада въ с. Анадолѣ Измаильскаго уѣзда. Съ фотогр. Сумовскаго грав. Рашевскій.

Рис. 5. Находчики на месте открытия Анадольского клада в 1895 г. (по Сумовский 1895, 772).

(документ 14; и др.), П.С. Попов планировал в 1905 г. искать клады в Ларжанке – предместье Измаила (документы 23 и 24), и в имении Кодаешты помещика Н.И. Мазоровича (ныне Косовка на берегу Будакского лимана; документ 24), а в 1908 г. – копать курганы в Измаильском уезде по методике, одобренной ИАК (документ 25).

Относительно «проведенных» им работ, то речь может идти о подвале с железной дверью на подворье Сергея Кашлуна в с. Тудорово, который П.С. Попов раскопал еще в марте 1900 г. с «охранной целью», выявив там якобы разрушаемую владельцем «крепостную стену древней крепости» (документ 13). Вторым местом была Аккерманская крепость, где он со своими сотрудниками выкапывал камень, а в июне 1902 г. за ее стенами нашел колодец, в котором были «мраморные статуи с надписями» и обгоревшая курильница. Там же упоминаются фрагменты мраморной колонны, но не понятно, где найденные. Показательно, что П.С. Попов, кроме всего прочего, просил разрешения ИАК на продажу мрамора, так как его команда потратила на проведение раскопок 385 руб. (документ 18).

Как видно, именно П.С. Попов и был организатором незаконных раскопок внутри и вокруг Аккерманской крепости, которые имели место как минимум в 1900-1902 гг. и позднее[16]. Не исключено, что именно этих «сотрудников» в мае 1903 г. привлекли и к официальным раскопкам. Как поведал Э.Р. Штерн: «мною было

[16] Кроме этого, в рассматриваемом регионе отмечены случаи разграбления курганов и культурного слоя Тиры, произошедшие при земляных, карьерных и строительных работах, в ходе которых были выявлены фрагменты античных статуй, надписи, мраморные архитектурные детали и пр.: у с. Картал в 1843 г., в Аккермане и окрестностях – в 1848, 1866, 1888, 1895, 1904 и др., но они не связаны ни с сокровищами, ни с кладоискателями (Сапожников 2018, 125-127, 131).

разрешено *группе кладоискателей*, которые, к сожалению, и в Аккермане не выводятся, копать во время нашего пребывания и под нашим контролем на “верном месте”, с тем условием, чтобы все находимые ими предметы древности поступали в музей нашего Общества» (Штерн 1903, 87).

Стоит сказать, что «копательство» должно было иметь рынок сбыта. Действительно, посетив Аккерман летом 1866 г., О. Струве сетовал, что «если бы все древности, найденные в Аккермане в разные времена с самого начала, были собраны в одно место, то образовался бы весьма порядочный музей. К сожалению, <…> покамест <…> все остатки древности теперь еще расходятся во все стороны по рукам евреев и продаются некоторым любителям за неимоверные цены» (Струве 1867, 606). Профессор А.А. Кочубинский, много лет живший в Аккермане, вспоминал, что в 1880 г. «евреи-агенты зорко следили за находками», встречавшимися при обработке песчаных садов (Кочубинский 1901, 105). В 1900 г. Э.Р. Штерн записал, что в Аккермане живет немало торговцев древностями и «страстных кладоискателей» и «туда же из Одессы и Очакова постоянно *приезжают известные евреи-перекупщики*[17] за поисками вновь найденных вещей». Он же сообщил, что 17 сентября прямо к нему на раскопки приходил аккерманский торговец Нухим Барухович, который предложил купить у него для музея ООИД торс мраморной женской статуи, на что он согласился (Штерн 1901, 49).

Весной 1905 г., оценив сложившуюся ситуацию, на что, вероятно, оказала влияние и приведенная выше переписка с П.С. Поповым, ИАК приняла решение покончить с кладоискательством, для чего в Аккерман был направлен Б.В. Фармаковский (документ 20). Получив его отчет, ИАК подготовила для МВД перечень предложений, часть которых была направлена на «*прекращение* самовольных *раскопок* в окружающей крепость местности *местными кладоискателями*» (документ 22).

В итоге, несмотря на все приложенные усилия, вложенные средства и старания, П.С. Попову и его «Обществу сотрудников» так и не удалось найти хоть какой-то мало-мальски приличный клад. Зато несколько таковых в это же время были случайно обнаружены при добыче камня или песка.

Анадольский клад нашли 23 января 1895 г. крестьяне Никита и Сава Сасы-Куль (Кулевы), Захарий Чернян и Никита Кука в ходе добычи камня в стенке оврага близ села и урочища Валя Москалулуй (рис. 5). Первый находчик разбил киркой медный сосуд, из которого посыпались золотые монеты. Часть клада взял для продажи ренийский мещанин М.В. Мына (Карталян), заявивший позже, что нашел их в своем саду в ур. Бужор, поэтому какое-то время находка называлась «Бессарабский клад из г. Рени». В конечном итоге за 15 тыс. руб. ИАК приобрела 979 золотых статеров (общий вес 9,2 кг), которые поступили двумя партиями (499+480 экз.) и были переданы в Эрмитаж[18] (Сумовский 1895; Придик 1902, 58-59; Отчет 1897, 53). Часть этих монет попала в ОАМ позже – уже из Эрмитажа (Сальников 1960).

Димитровский клад серебряных монет обнаружил 29 января 1898 г. «в рытвине» при добыче глины поселянин одноименного села Аккерманского уезда (ныне Болградского района) Ф.П. Иванов. ИАК купила из него около 920 монет за 108 руб. 50 коп. через полицейского урядника И. Цуркана, получившего благодарность по службе. Находки распределили так: 33 талера – в Киевский университет Св. Владимира, 49 турецких монет – в Эрмитаж, 54 такие же монеты – в музей ООИД, остальные переплавили на металл[19] (Нудельман 1988, 128-129; Отчет 1901, 63, 176).

Бородинский (Бессарабский) клад престижного оружия и украшений позднего бронзового века 14 февраля 1912 г. нашел немец-колонист Йоханн Шэфер в присутствии двух односельчан во время добычи песка на правом берегу р. Сака в местности Змеиные холмы на склоне Песчаной горы. Серебряные копья и кинжал, крупная булавка, четыре каменных топора и обломки еще нескольких предметов находились в большом глиняном сосуде. Учитель Й. Крэенбринг предотвратил продажу вещей перекупщикам и сообщил о кладе Ф.И. Кнауэру. После переговоров ИАК приобрела

[17] Это является фактически прямым указанием на крупных перекупщиков, братьев Шебселя и Лейбы Давыдовичей Гофманов, о которых авторы писали в другой статье (Кашуба, Сапожников, Медведева 2021).

[18] РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1895, д. 21, л. 1-39.

[19] РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1898, д. 83, л. 1-30.

этот клад в мае 1913 г. за 3 тыс. руб. и передала на хранение в Музей изящных искусств при Московском университете (ныне – ГИМ, Москва). Клад неоднократно был рассмотрен в исследованиях специалистов (первая публикация: Штерн 1914), а история его находки и покупки была недавно восстановлена авторами (см. Кашуба, Сапожников 2020а).

Вместо заключения: сокрыто тайно – открыто случайно

Как видно, большинство сокрытых в земле кладов было выявлено случайно на юге Бессарабии более столетия назад во время земляных и сельскохозяйственных работ, а копатели в основном уничтожали курганы и могилы, в которых искомые сокровища встречались крайне редко. Кладоискателей чаще всего нельзя отличить от грабителей могил, однако в рассматриваемое время борьба с кладоискателями все же проводилась, о чем свидетельствуют представленные материалы. Судя по приведенным фактам, грабеж курганов пытался остановить Ф.И. Кнауэр, расхищение уже выявленных кладов – отдельные полицейские и сельские учителя, а незаконные раскопки античной Тиры и разборку средневековой крепости Белгорода-Аккермана – Императорские археологическая комиссия и Одесское общество истории и древностей. Благодаря их усилиям для науки были спасены все самые выдающиеся клады, случайно найденные в конце XIX – начале XX в. на юге Бессарабии.

Благодарности: авторы выражают искреннюю признательность за помощь и консультации знатоку истории Аккермана и его окрестностей А. Перминову.

Приложения

Документ 1

Заявление полицейского урядника 3-го стана Аккерманского уезда С.А. Семенова в ИАК

Тарутино 03.10.1887. Оригинал. Получена 27.10.1887. Вх. № 1887.
(РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1887, д. 29, л. 9)

Представляя при сем четыре серебряные монеты и пять монет белого металла, добытые мною от разных лиц, имею честь покорнейше просить ИАК, по рассмотрению таковых, если будет усмотрено, что они заключают в себе Археологический интерес, оставить у себя, а меня не оставить почтить своим уведомлением через пристава 3-го стана Аккерманского уезда в село Тарутино.
На заявлении надписи и резолюции:
«1 болгарская, грош Асеня, 2 трехгрошовики польские Стефана 1575 и Сигизмунда III; и австрийские монеты дурной сохранности. Монеты не представляют интереса и могут быть оценены <…> не свыше 3 руб. [подпись неразб.]»;
«Три серебрянные монеты, отобранные из означенного клада, с разрешения бар. В.Г. Тизенгаузена от 31.05.1889 уступлены Н.П. Лихачеву взамен серебра», «Получил Н.П. Лихачев»;
«Остальные монеты переданы для сплава [на переплавку] на Монетный двор при отн. [ошении] в февр. 1890 г. № 161. Делопроизводитель: И.Суслов /подпись/».

Документ 2

Телеграмма Министру Внутренних дел

Аккерман 04.10.1890. Исх. № 13639. Оригинал. Получена 06.10.1890.

Вх. № 679 (РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1890, д. 181, л. 3-3об.)
ИМЕЕМ ЧЕСТЬ ЗАЯВИТЬ, ЧТО МЫ НАШЛИ КЛАД ИЗМАИЛЬСКОМ УЕЗДЕ КАЗЕННОЙ ДАЧЕ МАРТУЗ. ПРОСИМ РАЗРЕШИТЬ РАСКОПКУ КЛАДА. ЖИТЕЛЬСТВО НАШЕ ПОСЕЛОК БАЗИЛЯНКА АККЕРМАНСКОГО УЕЗДА. ЖДЕМ ОТВЕТА. АККЕРМАНСКИЕ МЕЩАНЕ ИВАН ВАСИЛЬЕВ ДОВЖЕНКО САВА ТРОФІМОВ ДЕХТЯРЕНКО
На внешней стороне указан адресат и приписка «ОТВЕТ УПЛОЧЕН».

Документ 3

Отношение МВД в ИАК

Санкт-Петербург 01.10.1890. Получена 02.10.1890. Вх. № 650.
(РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1890, д. 181, л. 1)

Департамент общих дел имеет честь препроводить при сем на усмотрение ИАК телеграмму аккерманских мещан Ивана Довженко и Саввы Дехтяренко о разрешении им произвести раскопку клада, найденного ими в Измаильском уезде Бессарабской губернии.
Вице-директор /Подпись неразб./.

Документ 4

Отношение ИАК Аккерманскому уездному исправнику

Санкт-Петербург 01.10.1890. Получена 02.10.1890. Вх. № 650.
(РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1890, д. 181, л. 5)

Проживающие в поселке Базилянка аккерманские мещане Иван Довженко и Савва Трофимов Дехтяренко обратились в ИАК с просьбою дозволить им произвести раскопки в казенной даче Измаильского уезда.
Так как раскопка курганов и городищ предоставляется только лицам, специально к тому подготовленным и преследующим научные цели, то ИАК покорнейше просит Ваше Высокородие объявить означенным лицам, что просьба их удовлетворена быть не может.
Подписали: и.д. Председателя Комисии В. Тизингаузен /подпись/.
Скрепил: делопроизводитель Илья Суслов /подпись/.

Документ 5

Докладная записка Ф.И. Кнауэра в ИАК

Киев, 13.12.1891. Оригинал. Отрывок.
(РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1891, д. 31, л. 17об.-18об.)

Что касается курганов, осмотренных мною в окрестностях колонии (старой) Сараты и селения Павловка, то я, к сожалению, должен констатировать, что многие из них уже настолько пострадали от разведения на них винограда и дерев, и, что хуже всего, от кладоискателей, что представляется рискованным их раскапывать, и это тоже более досадно, что между ними попадаются самые прекрасные и, казалось, немало обещавшие экземпляры.
Так, между прочим, я встретил один курган, обозначенный и на трехверстной карте Генерального штаба, находящийся в 4 верстах к северо-востоку от Татар-Бунара и в стольких же от казацкой станицы Акмангита, на самой вершине горы, и отличающийся от других стройностью и высотою (он самый высокий во всей окрестности – саженей в семь при окружности 365 шагов), словно царь-курган, о котором я с прискорбием должен сообщить, что кладоискатели успели недавно разрыть уже довольно глубокую яму на его вершине и что таким образом уже немало попортили.
Другой пример: в 14 верстах к северу от колонии Сараты на высшем пункте Фриденсфельдской горы (Фриденсфельд – новая немецкая колония, не отмеченная на карте Генерального Штаба) находятся, один возле другого, 4 очень больших кургана, из которых два соединены валом. Они мне так понравились, что я перед фриденсфельдцами-собственниками выразил желание раскопать их, несмотря на то, что на одном из них была заметна очень недавно зарытая яма. Они однако мне отказали в этом под предлогом, что от моих работ слишком пострадало бы прекрасное их пастбище, на самом же деле – из боязни, что я без вознаграждения их увезу клад, хранящийся в одном из этих курганов, по рассказу почтенного старика из соседней деревни [Введенка, в долине р. Чилигидер]. Именно этот старик обратился в начале апреля сего года к фриденсфельдцам /18/ с просьбой разрешить ему искать этот клад, обещая им поделиться с ними, на что те с удовольствием согласились. И вот в один прекрасный день явился «русский брат» со своими людьми и начали они, среди белого дня и в присутствии глядящих разиня рот фриденсфельдцев, рыть яму почти в центре одного кургана. Клада разумеется не нашли, а попали лишь

на «некоторые ни к чему не годные лошадиные кости». Но Рим тоже не был выстроен в один день, а поэтому русские обещали продолжить работу в другой, третий и т.д. раз, пока не нашли бы клада, спрятанного в одном из этих курганов. Предотвратило ли мое тогдашнее личное вмешательство в это дело дальнейшее разрушение этих курганов, не знаю; знаю только, что фриденсфельдцы, как они сами заявили, беспрекословно повинуются лишь приказаниям.

Еще один из многочисленных другого рода примеров. На одном из самых высоких пунктов той местности на Бурачелигидерской горе, в 1½ верстах от селения Бурачелигидра иди Сатунова [правильно – Гура-Чилигидер] была группа выдающихся, издалека видных курганов, которые недавно были засажены виноградами и проч., вследствие чего они теперь значительно понизились. Вокруг них разбросаны были вырытые из них камни. Курганы эти были настолько повреждены, что их теперь можно считать потерянными для археологии.

На основании этих и других многочисленных примеров я пришел к убеждению, что, если не будут скоро приняты меры для ограждения неприкосновенности всех курганов без исключения, то в недалеком будущем мало останется нетронутых курганов в Бессарабии. Поэтому я предложил бы изъять из общего положения не только курганы, находящиеся на землях на казенных и общественных землях, но и курганы, находящиеся на землях колонистов-собственников и помещиков, оставив за последними права воспрещения раскопок, но без права дозволения раскапывать курганы кому-нибудь не из числа лиц, имеющих разрешения ИАК, respectiv от других ученых обществ.

В селении Павловке имеется подземный ход, идущий поперек улицы; куда он направляется дальше, неизвестно. Раз пустили в него собаченку и закрыли вход, но /180б./ через два дня она снова появилась. «Как и где она появилась, мы не можем знать» – прибавили павловские поселяне.

У колонии Мансбурга [на р. Алкалия, ныне Алексеевка, Белгород-Днестровский район] там, где найден человеческий скелет со стрелой в позвоночном столбе, случайно, как рассказывают, отрыто уже несколько человеческих скелетов. Может быть там произошло какое-нибудь сражение. Внешних признаков, которые обращали бы на это место особенное внимание, никаких не было.

Документ 6

Прошение П.С. Попова в ИАК и Эрмитаж

Аккерман, 26.06.1900. Оригинал. Вх. № 738. Рассмотрено 30.06.

(РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1900, д. 229, л. 1) (рис. 3)

Имею честь покорнейше просить разрешить мне произвести раскопки на земле посада Шабо и в некоторых других местностях города Аккермана Бессарабской губернии под наблюдением одного из членов ОИИД, которое на мою просьбу о том, дало мне ответ, что оно препятствия к тому не встречает, с тем, чтобы найденные вещи были представлены раньше всего на смотр Обществу. Точно также [оно] согласно допустить меня к раскопкам, так как у меня имеется удостоверение Шабского посадского упрощенного управления на производство раскопок [от] общества посада Шабо. Сведения мои очень верные, которые хранятся сокровища. Прошу покорно ответа, не замедливайте, жду разрешения с нетерпением.

Адрес: Бессарабская губерния, город Аккерман, Петру Степановичу Попову. Резолюция: «Просить Одесское общество о доставлении ближайших сведений. Ф.Б. [Ф.А. Браун]».

Документ 7

Запрос ИАК Одесскому обществу истории и древностей

Санкт-Петербург, 30.06.1900. Отпуск на бланке. Исх. № 1091.

(РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1900, д. 229, л. 2)

ИАК, препровождая при сем копию прошения П.С. Попова, имеет честь покорнейше просить ООИД о доставлении Коммиссии ближайших сведений по содержанию прошения Попова.

Подписал: за отсутств. Предс.[едателя] Ком.[иссии], член ее Ф. Браун.

Скрепил и верно: делопроизводитель Илья Суслов /подпись/.

Документ 8

Отношение ИАК Аккерманскому городскому полицейскому управлению

Санкт-Петербург, 12.07.1900. Отпуск на бланке. Исх. № 1144.

(РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1900, д. 229, л. 3)

Проживающий в г. Аккермане П.С. Попов обратился в ИАК с просьбой о разрешении ему производить раскопки на земле посада Шабо и в других местностях близ г. Аккермана.

Предварительно каких-либо распоряжений по сему предмету, Канцелярия ИАК, по рассмотрении г. И.Д. председателя Комиссии, считает долгом покорнейше просить Полицейское управление о взыскании с означенного лица 1 руб. 60 коп. за неприложение к присланному прошению двух гербовых марок и о взносе этих денег в местное Казначейство. О последующем же ИАК ожидает уведомления.

Подписал и верно: делопроизводитель Илья Суслов /подпись/.

Документ 9

Прошение П.С. Попова в ИАК

Аккерман, 20.08.1900. Оригинал. Вх. № 914. Получено 26.08.

(РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1900, д. 229, л. 5-6об.)

На поданное мною прошение от 26 июня сего года объявлено мне из ИАК через Аккерманское полицейское правление 25 июля о взносе с меня 1 руб. и 60 коп. По получении будет мне объявлено о допущении меня производить раскопки искания древности.

Покорнейше прошу ИАК, /5об./ если только есть возможность, о выдаче мне разрешения на производство раскопок под присмотром одного члена из ООИД. У меня есть точные сведения, означенные места, которые могу открыть, как посад Шабо и другие местности Аккерманского уезда. Мы – общество сотрудников, обозначенные по удостоверению, выданному из Городской управы, и посада Шабо, и посада Турлаки, следующие: измаильский горожанин Петр Степанович Попов, одесский мещанин Иоганн Августович Гейст, верхнеднепровский мещанин Кондрат Онисимович Иванов, унтер-офицер Яков Васильевич Цидило, турлацкий мещанин /6/ Алексей Степанович Пригоженко, аккерманский мещанин Ифим Малков, крестьянин-собственник села Байрамчи Кирила Иванов Лебединский, турлацкий мещанин Симеон Петрович Татаренко, турлацкий мещанин Симеон Панамаренко, варшавский мещанин Михаил Михайлович Сидлецкий, поселянин посада Шабо француз Илиич де Комба, поселянин посада Шабо Карл Иванович Буксель, шабский мещанин Иван Голощапов, турлацкий мещанин Аксентий Катар.

В ожидании почтенного ответа от господина председателя ИАК, просим ускорить нам разрешение. Ждем минутами /6об./, не задерживайте, ради Бога. Совершенным почтением прибываю к Вашим услугам, покорный слуга, проситель Петр Степанов Попов.

Покорно просим Комиссию препоручить в городе Аккермане агенту и корреспонденту ООИД В.И. Штулькерцу наблюдать за нами[20].

Резолюция от 31.07: «Без последствий в виду сделанных распоряжений».

Документ 10

Ответ ООИД на запрос ИАК

Одесса, 28.08.1900. Оригинал. Исх. № 369. Вх. № 933. Получено 01.09.

(РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1900, д. 229, л. 7-7об.)

На запрос Комиссии от 30 июня сего года за № 1091 имею честь сообщить, что П.С. Попов принадлежит к числу обычных кладоискателей, каких не мало вообще на юге России и в частности в Аккермане. Так как этот Попов имеет разрешение на производство раскопок от Управления

[20] Штулькерц Владимир Исаакович, сын купца, аккерманский нотариус (1893-1901), казначей Одесского Общества изящных искусств (1886-1888). В 1896-1990 гг. – смотритель Аккерманской крепости по поручению ООИД (см.: Протоколы заседаний от 28.09.1896 и 23.10.1900).

посада Шабо и от местного полицейского начальства, то, когда он обратился с ходатайством о разрешении ему производить раскопки в ООИД, то, хотя ему было указано, что он должен обратиться в ИАК, но вместе с тем Общество все же желало поставить эти раскопки под контроль более сведущего лица и, имея своего члена-корреспондента в г. Аккермане, находило полезным поручить этот контроль ему. Такой способ издавна уже практиковался в Одессе местной администрацией и весьма полезно было /7об./ бы вообще ввести его в практику, так как в противном случае отыскание кладов будет производиться секретно (как это и теперь постоянно бывает), и тогда многие предметы, интересные в научном отношении, могут утрачиваться.
Председательствующий Совета Эрнст фон Штерн /подпись/.
Секретарь Ал. Маркевич /подпись/.
Резолюция от 01.09: «Выдать Открытый лист в распоряжение Одесского общества».

Документ 11
Отношение ИАК в ООИД
Санкт-Петербург, 25.10.1900. Отпуск на бланке. Исх. № 1550.
(РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1900, д. 229, л. 8-8об.)

ИАК затруднилась выдать жителю г. Аккермана П.С. Попову Открытый лист на право производства археологических раскопок на земле посада Шабо и близ гор. Аккермана, в виду по-видимому не научных целей, преследуемых им и его товарищами. Комиссия считает долгом препроводить при сем, на рассмотрение Общества /8об./, Открытый лист на право производства раскопок, покорнейше просит выдать его, если Общество сочтет нужным, с надлежащею надписью сбоку, просителю П.С. Попову или же представителю Общества, под наблюдением которого раскопки эти будут производиться.
О результатах, работ, если таковые будут произведены, Комиссия покорнейше просит ее уведомить.
Подписал: председатель Комиссии, граф А. Бобринской.
Скрепил и верно: делопроизводитель Илья Суслов /подпись/.

Документ 12
Отношение Московского генерал-губернатора в ИАК
Москва, 29.11.1900. Оригинал. Исх. №12922. Вх. № 1226. Получено 02.12.
(РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1900, д. 229, л. 10)

Проживающий в городе Аккермане Бессарабской губернии Петр Степанов Попов обратился ко мне с заявлением, в коем ходатайствует о содействии к разрешению ему производить раскопки в селении Тудорово Паланской волости Аккерманского уезда. Означенное заявление, как не относящееся до моего ведения, препровождаю в ИАК.
Генерал-адъютант, великий князь
Сергей Александрович Романов /подпись/.

Документ 13
Заявление П.С. Попова со своими сотрудниками
в Санкт-Петербург в Эрмитаж, в ИАК,
его Императорскому Высочеству князю Сергею Александровичу
Аккерман, 03.11.1900. Оригинал. Вх. № 1735. Получено 23.11.
(РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1900, д. 229, л. 11-12)

Заявляю при сем до Вашего сведения, ваше
Императорское величество, Великий князь!
Согласно закона, изданного 1887 года (ст. 430, ч. I), производство раскопок в каждом городе уездов селениях по дворам с разрешением домовладельцев закон дает право нам производить раскопки для отыскания кладов или древности. Я сейчас произвожу раскопки с сотрудниками своими в селении Тудорово Паланской волости Аккерманского уезда во дворе крестьянина.

Которое сокровище находится на плане его усадьбы. <…> Эта усадьба план двора я сам производил раскопки и убедился, что на плане крестьянина [здесь] находится крепость, в которой находятся большие сокровища. В подвале имеется железная дверь, ведущая линией под постройку его дома, [и хозяин] требует с нас 500 руб. залога за дом свой. /11об./
Чтобы открыть это сокровище, желаю знать, Ваше императорское высочество, имеет право администрация полиции воспрещать мне с сотрудниками моими раскопки по дворам с разрешением домовладельцев. Исправник конечно, имеет свои интересы в кладоискании. Как-то производились [раскопки] совместно с 1-го стана приставом Рогальским Романом Ивановичем в селе Пуркары Аккерманского уезда без всякого разрешения Комиссии, то спрашивается: «Какое имели право они производить раскопки клада без разрешения Комиссии?».
Следовательно, им даны права самовольничать без всяких прав, тем более, что за меня гарантии отзыва со стороны ООИД препятствия не встречаются. Г-на президента во главе с депутатами Одесского общества, на которое я, имея право производить раскопки в Бессарабской губернии Аккерманском уезде, где не случилось мне со своими сотрудниками. Но не знаю почему, мне воспрещает полиция на каком основании и на каком праве законов – требуя от меня Открытого листа из Петербургской ИАК.
2 ноября я производил раскопки в селении Тудоровой во дворе крестьянина – вдруг по приказанию г-на пристава 1-го стана села Волонтировки Аккерманском уезда через соцкого [сотника] села Тудоровой приказано доставить меня, Попова, и сельского писаря с. Тудоровой в селение Ан Кишло [Ханкышла, ныне Удобное] Аккерманского уезда. Где я изволил застать г-на пристава и г-на урядника в нетрезвом виде, и г-на доктора ветеринарного – в доме старшины был обед. Пристав кричал на меня, что я не имею права производить раскопки без позволения его и г-на исправника [и] Открытого листа ИАК, который я, со своей стороны, считаю лишним.
Администрация вмешивается в данном деле, потому я сам смотрю /12/ и слежу при раскопках, не отступая ни шаг [от] интереса правительства. Раскопки произвожу только исключительно при данном красном флаге [от] Императорского общества при полиции сельских стражей.
При раскопках [в] селении Тудоровой во дворе крестьянина Сергея Кашулана я натолкнулся в его усадьбе на крепостную стену, так что это была древняя крепость. Многие старые люди в этом селе могут подтвердить, что крестьянин той усадьбы рвал камни древние, желая их употребить для построения своего погреба. Но я, видя, что камень вырван из пределов стен крепости, запретил трогать камень этому крестьянину впредь до разрешения Вашего императорского величества, так как в законе сказано, что все древности вошли в пределе [относятся к ведению] Императорского археологического общества истории и древностей.
Поэтому имею честь покорнейше просить ИАК Его императорского высочества Великого князя сделать зависящее распоряжение [и] подписать строжайший указ не воспрепятствовать мне со своими сотрудниками раскопкам. Жду ответа с нетерпением телеграммой.

Документ 14
Заявление П.С. Попова в Эрмитаж и ИАК
с. Нерушай, 04.02.1902. Оригинал. Вх. № 240. Получено 12.02.
(РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1900, д. 229, л. 50-51)

Подано прошение мною [в] прошедшем году в сентябре месяце в ИАК о выдаче мне на имя мое вторичного Открытого листа на право производства раскопок с целью искания сокровищ в Бессарабской и Херсонской губерниях, как то на казенных и общественных и принадлежащих всем установлениям землях, но на подачу моего прошения я не имею от ИАК никакой резолюции /50об/ по сие время. Я недавно обратился с просьбой письменно в ООИД с запросом об Открытом листе, на что я изволил получить письменный ответ из ООИД 2 февраля сего года со стороны секретаря Общества, профессора Маркевича, что к ним не поступило вторичного Открытого листа на мое имя.
Имею честь покорнейше просить ИАК выдать мне члену Открытый лист с правом на две губернии – Бессарабскую и Херсонскую на производство раскопок под наблюдением /51/ из членов Одесской императорской комиссии истории и древностей, а также допустить и меня члена к

археологическим раскопкам, на что я имею очень верные сведения и план, которыми могу открыть сокровище древностей.
Проситель: измаильский житель Петр Степанов Попов.
Адрес: Бессарабская губ., [с.] Русская Чичма, 5 стан Измаильского уезда, в Нерушайское коммунальное Управление.
Надпечатка красными чернилами: «Заслушано ИАК в заседании» 26.02.
Резолюция: «Ответить».

Документ 15
Ответ ИАК П.С. Попову
Санкт-Петербург, 28.02.1902. Копия. Исх. № 344.
(РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1900, д. 229, л. 17)

Вследствие письма Вашего от 4 сего февраля, ИАК имеет честь Вас уведомить, что она не сочла возможным удовлетворить ходатайство Ваше о выдаче Вам Открытого листа на право производства раскопок в губерниях Херсонской и Бессарабской.
Подписали: за Председателя Комиссии товарищ его /подпись неразб./;
делопроизводитель Ил. Суслов /подпись/.
С подлинной верно: делопроизводитель Ил. Суслов /подпись/.
Является приложением к документу № 17.

Документ 16
Отношение ИАК в ООИД
Санкт-Петербург, 28.02.1902. Отпуск на бланке. Исх. № 355.
(РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1900, д. 229, л. 14)

ИАК имеет честь покорнейше просить ООИД не оставить ее уведомлением на отношение от 28 октября 1990 г. за № 1550, относительно результатов раскопок в посаде Шабо и г. Аккермане, Бессарабской губ.
Подписал: за отсутств. зам. Предс. Ком., товарищ его В. Латышев.
Скрепил и верно: делопроизводитель Илья Суслов /подпись/.

Документ 17
Ответ ООИД на отношение ИАК
Одесса, 28.03.1902. Оригинал. Исх. № 120. Вх. № 433. Получено 27.03.
(РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1900, д. 229, л. 15)

На отношение от 28 февраля сего года за № 355 ОООД имеет честь сообщить, что Общество не ответило на отношение ИАК от 28 октября 1900 г. за № 1550, так как раскопки в посаде Шабо и г. Аккермане Бессарабской губернии не дали никаких результатов.
Председательствующий Совета [ООИД]: Э. фон Штерн /подпись/.
Секретарь: А. Маркевич /подпись/.

Документ 18
Заявление П.С. Попова в Эрмитаж и ИАК
Аккерман, 17.12.1902. Оригинал. Вх. № 1697. Получено 22.12.
(РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1900, д. 229, л. 52-53об.)

Имею честь донести до Вашего сведения, что <…> бывшим уполномоченным ИАК, заведующим наблюдением Аккерманской крепости, г-ном Штулькерцем были произведены раскопки в крепости и было добыто более 65 сажен камня, которые были оставлены в распоряжение г-ну инспектору Городского училища Ферапонту М. Кречуну, уполномоченному Императорской Комиссии под наблюдение. /53/

Я – доверенный ИАК, титулярного советника, уполномоченного ИАК Иоиля Яковлевича Стемпковского, изволил посетить крепость в г. Аккермане 10 мая сего года и сам видел, и в присутствии моем был камень сложенный в сажени, добытый отчасти и нашими сотрудниками. Недавно [я] изволил проследить и был вторично в крепости, но камня не оказалось, по всей вероятности, кем-то продан казенный камень, в крепости неизвестно мне. Крайне удивляет, где камень делся? Я предполагаю, что со стороны ИООИД последовало разрешение г-ну заведующему Ф. Кречуну продать тот камень, который был выкопан г-ном Штулькерцом и нашими сотрудниками.
Заявляю при сем ИАК, что краж камня казенного немало случается, потому что в крепости есть наблюдатель, проживающий в крепости с семейством – старший городовой Илья Коновалов, которому было дозволено поселиться на жительство г-ном Штулькерцом (который уволился добровольно) и мною. <…>
Имею честь покорно просить ИАК сделать зависящее распоряжение, [чтобы] я был – честный поверенный со стороны русского правительства и всегда готов следить за казенными интересами памятников старины, только что я беден, что ж делать. ИАК не знает, что уполномоченный г-н Кречун не заслуживает быть членом археологии. Г-н Кречун смотрит свой интерес за учениками, но, что касается археологии, вовсе не обращает внимания [и] абсолютно редко посещает крепость. /53 об./
ИАК не знает меня, каков я человек, но даю при своем заявлении точное сведение. Хотя я не заслуживаю снисхождения быть доверенным по производству археологических раскопок, но я так слежу за памятниками старины ИАК лучше, чем уполномоченный г-н Кречун. Имею честь покорнейше просить ИАК допустить меня к археологическим раскопкам под наблюдением моим на место г-на Кречуна, в ожидании диплома на имя мое.
10 июня 1902 года в Аккермане была произведена раскопка и случайно вблизи крепости на городской земле открыт колодец. В нем найдены мраморные статуи с надписями, которые находятся у г-на Кречуна и еще нигде не представлены. В колодце вода очень терпкая и сейчас колодец не закрытый. И найдены древности, кое-что курильница с углями обгоревшими.
В Аккермане были выкопаны сотрудниками на городской земле разные куски мрамора от разбитой колонны. Я обратился с просьбой в ООИД продать тот мрамор, что найден нами, но Общество не позволило без разрешения вашей ИАК <…> Мрамор хранится в Городской управе. Дозвольте нам продать, [так как] у нас по раскопкам 385 руб. расхода, [на] который имеется шнуровая книга, заверенная г-ном Кречуном.
Надпечатка красными чернилами: «Заслушано ИАК в заседании» 31.12.
Резолюции: «К докладу в Комиссии 24.12»; «К делу 31.12».

Документ 19

Отношение ИАК судебному следователю 1-го участка Измаильского уезда
Санкт-Петербург, 24.11.1904. Отпуск на бланке. Исх. № 1844.
(РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1900, д. 229, л. 21-21об.)

Вследствие отношения от 16.11 ИАК за № 1507, ИАК имеет честь препроводить Вам при сем отпуск объявления ИАК от 28.02.1902 г. за № 344 об отказе П.С. Попову в выдаче Открытого листа на право производства раскопок в губ. Херсонской и Бессарабской.
К сему ИАК не лишним считает присовокупить, что, по дошедшим до нас сведениям, тот же Попов, получив через посредство ООИД Открытый лист ИАК на право производства раскопок в течение 1900 года в посаде Шабо и г. Аккерман, продолжает раскопки, подчищая в Открытом листе цифру года; вследствие сего ИАК отношением от 25.10.1904 г. № 1691 обратилась к Аккерманскому /21об./ полицейскому надзирателю с просьбой об отобрании от Попова Открытого листа для проверки слуха об этом подлоге, но ответа пока не получила.
Подписал: за Предс. Ком., товарищ его В. Латышев.
Скрепил и верно: делопроизводитель А.С. Раевский /подпись/.
Приложение см. выше (Документ 13).

Документ 20

Отношение ИАК своему члену Б.В. Фармаковскому

Санкт-Петербург, 27.04.1905. Оригинал и отпуск на бланке. Исх. № 705.
(РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1900, д. 229, л. 26 и 49)

ИАК предлагает Вам произвести подробное исследование древней Аккерманской крепости и окружающей ее местности и войти в сношение с местной администрацией и городским управлением относительно мер, необходимых для охраны крепостных стен от разрушения и пространства внутри стен и вокруг них – от произвольных раскопок.
Подписал: Пред. Ком., гр. А.А. Бобринской /подпись/ [на оригинале].
Скрепил и верно: делопроизводитель А.С. Раевский /подпись/.

Документ 21

Отношение Аккерманского полицмейстера в ИАК

Измаил, 19.06.1905. Оригинал. Исх. № 6082. Вх. № 812. Получено 24.06.
(РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1900, д. 229, л. 44)

На предложение от 10 сего июня за № 1025, доношу ИАК, что отношение Комиссии от 25.10.1904 г. за № 1691 по жительству Петра Попова в городе Измаиле препровождено для исполнения Измаильскому полицмейстеру 28.11.1904 г., которому одновременно с сим препровождено и отношение от 19 сего июня за № 1025.
При этом докладываю Комиссии, что Петр Попов никогда в Аккермане не проживал, а постоянно проживает в гор. Измаиле.
Полицмейстер Кузнецов /подпись/.
Резолюция: «Просить отобрать от Попова Открытый лист».

Документ 22

Отношение ИАК в Департамент Общих дел МВД

Санкт-Петербург, 26.07.1905. Отпуск на бланке. Исх. № 1018.
(РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1900, д. 229, л. 47-48)

В течение последнего времени в ИАК неоднократно поступали сведения о разрушении стен древней крепости в г. Аккермане Бессарабской губернии и о производстве самовольных раскопок в окружающей крепость местности местными кладоискателями. Вследствие сего в начале мая сего года Комиссией был командирован в г. Аккерман член ее Б.В. Фармаковский, представившей в настоящее время Коммиссии докладную записку о состоянии Аккерманской крепости. Из названной записки явствует, что для охраны крепостных стен от разрушения, а пространства внутри стен и вокруг них от произвольных раскопок, далеко не достаточно той охраны, которая существует в Аккермане в настоящее время. В виду того, что Аккерманская /47об./ крепость представляет весьма важный археологический памятник, безусловно заслуживающий полного сохранения, для обеспечения ее от дальнейшего разрушения необходимо было бы принять серьезные меры. Не располагая достаточными средствами, ИАК поставлена в затруднение организовать правильную охрану Аккерманской крепости. Не имеется для того средств ни у ИООИД, в непосредственном ведении коего крепость состоит, ни у местной администрации и городского управления. Признавая всю трудность ассигнования значительных средств в настоящее время, ИАК, в виду необходимости принять меры к сохранению Аккерманской крепости, имеет честь ходатайствовать пред МВД о том, чтобы по отношению к охране крепости было приведено в исполнение ныне то, что представляется возможным.
Комиссия находила бы целесообразным, впредь до более благоприятного момента, когда возможно было бы исправить существующие повреждения в стенах крепости: /48/ 1) установление трех полицейских постов или назначение трех сторожей, на обязанности коих лежало бы недопущение разрушения крепостных стен, причем наблюдение за ними могло бы иметь ООИД;

2) изолирование крепости от города и содержание «цитадели» крепости на запоре; 3) недопущение никаких построек и земляных работ без ведома ИАК и ООИД на территории внутри и вокруг крепости; 4) назначение хотя бы незначительного ассигнования на починку частей стен, угрожающих крепости дальнейшим разрушением; 5) строгое напоминание местной администрации о запрещении самовольных раскопок и о неукоснительном наблюдении за целостью крепостных стен и башен и о полном содействии в том уполномоченному ООИД; 6) недопущение учебной стрельбы по крепостным стенам.
Подписал: за Пред. Ком. Н. Покровский.
Скрепил и верно: делопроизводитель А.С. Раевский /подпись/.

Документ 23

Заявление П.С. Попова в Эрмитаж, в ИАК,
Председателю Гофмейстеру Двора Его Императорского Величества
Измаил (?), 10.08.1905. Оригинал[21]. Вх. № 979. Получено 16.08.
(РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1900, д. 229, л. 45)

Покорнейше имею честь просить Комиссию разрешить мне производство раскопок в Бессарабской губернии, в городе Измаиле и Измаильском уезде с целью отыскания ценных древностей для научных целей под наблюдением одного члена из ООИД, господина казначея Петра Амвросиевича Маврогордато, которое на мою просьбу дало мне ответ, что оно препятствий в том не встречает с тем, чтобы найденные вещи были представлены на рассмотрение Одесскому обществу. Точно также [Общество] согласно допустить меня к археологическим раскопкам истории древностей в городе Измаиле, по просьбе моей принимая труд один из учителей — инспектор Городского училища Ивана Яковлевича Голишевского, под наблюдение его лично.
Проситель — измаильский горожанин Петр Степанович Попов.
Резолюция: «Отклонить 16.08».

Документ 24

Отношение Измаильского городского полицейского управления в ИАК
Измаил, 28.10.1905. Оригинал. Исх. № 5856. Вх. № 1210. Получено 03.11.
(РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1900, д. 229, л. 55-56)

Вследствие отношения от 25.10.1904 г. и 10.06 сего года за №№ 1691 и 1125 на имя аккерманского полицмейстера, полицейское управление имеет честь уведомить ИАК, что измаильский житель Петр Степанов Попов явился в начале октября истекшего года в сие управление со словесной просьбой о разрешении ему производить под охраной чинов полиции раскопки на городской земле в предместье Ларжанке, с целью отыскания кладов, состоящих из сокровищ и древностей, причем на право раскопок в губерниях Херсонской и Бессарабской, представив объявление ИАК от 28.02.1902 за № 334. При осмотре представленного Поповым объявления, в нем, по всей вероятности, в 4-й строке, подчищено слово «не», то есть «не сочла», почему /55об./ объявление это от него было отобрано и для выяснения того обстоятельства отослано было в Комиссию 08.10 за № 4629, а в ходатайстве ему было отказано. 18.10 Попов вновь обратился с письменной просьбой разрешить проводить ему раскопки на городской земле, причем заявил, что он проводил уже раскопки в Аккерманском уезде, на что имел разрешение от аккерманского полицмейстера. [Потом он?] и заключил обязательство с аккерманским уездным воинским начальником на получение известной доли в случае отыскания при раскопках сокровищ или денег в имении помещика Николая Мазоровича [Кодаешты, ныне Косовка на берегу Будакского лимана], но и на этот раз в ходатайстве ему было отказано, по не предоставлению им Открытого листа ИАК на право производства таких раскопок или другого какого-либо разрешения, так как отобранное от него объявление ИАК за таковое разрешение не может быть признано и об отказе этом выдано

[21] Написано на одном листе линованной бумаги, в левом верхнем углу которого имеется оттиск штампа «Общество Мирков № 6» (в центре герб из двух перекрещенных корабельных якорей).

было ему извещение 18.10 за № 4629. 31 октября получено от АК /56/ за № 1690 сообщение, что предположение относительно уничтожения Поповым в объявлении Комиссии на его имя от 28.02 за № 344 слова «не» было основательно, так как в названном объявлении, отпуск коего имеется при делах Комиссии стояло: «не сочла».
Так как Петр Степанов Попов учинил подчистку в объявлении за № 334 по всей вероятности с корыстной целью, дабы по предъявлении такового полицейским властям получить разрешение на раскопки, что доказывает, что он по тому же объявлению производил раскопки в Аккерманском уезде, сие Управление составило об этом протокол, который с объявлением за № 334, сообщением ИАК за № 1690 и обязательством от 10.06.1902, препроводило судебному следователю I участка Измаильского уезда для производства предварительного следствия 13.11.1904 за № 4629.
И.д. полицмейстера: /подпись неразб./
И.д. секретаря: /подпись неразб./
Резолюция [простым карандашом]: «Казалось бы необходимым: 1) Просить Измаильского полицмейстера отобрать у Попова Открытый лист на 1900 год на Аккерман, от чего отвиливает аккерманская полиция, находящаяся – как ясно видно теперь – в прямом соглашении с Поповым; 2) Просить того же Измаильского полицмейстера не давать цены бумагам Одесского общества на право раскопок в Измаиле (см. последнее прошение Попова)».
Резолюция [выше чернилами]: «так и сделаем».

Документ 25

Прошение П.С. Попова в Эрмитаж и ИАК

с. Нерушай, август 1908 г. Оригинал. Вх. № 1063. Получено до 16.08.
(РО НА ИИМК РАН, Ф. 1, оп. 1, 1900, д. 229, л. 57-58)

По имеющимся у меня точным верным сведениям, с давних времен древности и сокровища сокрыты в земле, как-то в Аккерманском и Измаильском уездах. Обращаюсь с просьбой милостиво. Имею честь покорнейше просить ИАК, благоволите выдать мне разрешение Открытого листа на право производства раскопок с археологической целью для открытия ценных древностей и сокровищ для научных целей под наблюдением Измаильского уездного исправника Владимира Ивановича Шебельского. Я положу все старания с товарищами своими и буду работать на благо дорогой Родины за Царя Отечества, а также прошу разрешить раскопки курганов в Измаильском уезде, так что курганы [здесь] еще не были раскопаны по сие время. /58/
Все находки ценных древностей, производимые мною с моими товарищами, мы обязаны представить по описи в ИАК истории древностей в Санкт-Петербург на воззрение Его Императорскому величеству.
А также заявляю Комиссии, что курганы будут раскопаны мною по закону на крест в две стороны шириной 2 арш. и длину тоже. По окончании работ [курганы] будут мною и товарищами закрыты надлежащим видом.
Резолюция: «Отклонить 16.08».

Библиография

Булатович 1970: С.А. Булатович, Клад кизикинов из Орловки. ВДИ 2, 1970, 73-86.

Гошкевич 1903: В.И. Гошкевич, Клады и древности Херсонской губернии (Херсон 1903).

Запорожская 1903: Запорожская рукопись о кладах (Киев 1903).

Кашуба, Сапожников 2019: М.Т. Кашуба, И.В. Сапожников, Факты биографии Ф.И. Кнауэра из архива Императорской археологической комиссии. Археологические вести 25, 2019, 291-300.

Кашуба, Сапожников 2020а: М. Кашуба, И. Сапожников, История находки Бородинского (Бессарабского) клада. Revista Arheologică s.n. XVI/1, 2020, 21-47.

Кашуба, Сапожников 2020б: М.Т. Кашуба, И.В. Сапожников, Курганы и находки у села Троицкое на Нижнем Днестре как памятники древности и объекты кладоискателей XIX - начала XX вв. Археологические вести 27, 2020, 345-366.

Кашуба, Сапожников, Медведева 2021: М. Кашуба, И. Сапожников, М. Медведева, О собраниях древностей Северного Причерноморья, приобретенных Императорской Археологической комиссией у П.А. Маврогордато в 1903 году. Tyragetia s.n. XV/1, 2021 (в печати).

Кетрару 2005: Н.А. Кетрару, Очерки истории археологии Молдовы. 1715-1945 (Кишинев 2005).

Кочубинский 1901: А.А. Кочубинский, Тура (Тирас) Белгород-Аккерман и его новая лапидарная надпись от 1454 года. ЗООИД XXIII, 1901, 79-182.

Нудельман 1988: А.А. Нудельман, Несколько неизданных монетных кладов XVI в. из Днестровско-Прутского региона. В сб.: АИМ 1983 г. (Кишинев 1988), 126-141.

Олофсон 1848: [А.А.] Олофсон, Примечательные курганы Бессарабской области в Бендерском уезде. ЗООИД II, 1848, 550-554.

Отчет 1897: Отчет Императорской Археологической комиссии за 1895 год (Санкт-Петербург 1897).

Отчет 1901: Отчет Императорской Археологической комиссии за 1898 год (Санкт-Петербург 1901).

ПСЗРИ 1891: Полное собрание законов Российской империи. Собрание 3-е, Т. 9 : 1889 (Санкт-Петербург 1891).

Придик 1902: Е.М. Придик, Анадольский клад золотых статеров 1895 года. В: Известия Императорской Археологической Комиссии, том 3 (Санкт-Петербург 1902), 58-61, 79-87, табл. XI-XII.

Протоколы 1907: Протоколы заседаний Бессарабской губернской ученой архивной комиссии. 71 частное заседание, 24 августа 1902 г. В: Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии 3 (Кишинев 1907) 514-515.

Сальников 1960: А.Г. Сальников, Золотые монеты Лисимаха из собрания Одесского археологического музея. СА 4, 1960, 171-173.

Сапожников 2018: И. Сапожников, Начала изучения курганов Буджака: историография и картография. Tyragetia s.n. XII/1, 2018, 121-139.

Сапожников 2019: И. Сапожников, Курганы Буджака, исследованные Ф.И. Кнауэром: история раскопок, картография и нынешнее состояние. АДІУ 4(33), 2019, 396-422.

Сапожников, Аргатюк 2019: И. Сапожников, С. Аргатюк, Александр Олофсон — полковник, помещик и первый археолог Буджака. Scriptorium nostrum 1(10), 2018, 89-116.

Сапожников, Кашуба 2019: И. Сапожников, М. Кашуба, «Свод памятников старины и археологических находок в Бессарабии» Н. Могилянского и Я. Эбергарда. Tyragetia s.n. XIII/1, 2019, 121-148.

Сапожников, Кашуба 2020: И. Сапожников, М. Кашуба, Немецкие названия курганов Буджака в XIX - первой половине XX вв. Tyragetia s.n. XIV/2, 2020, 155-164.

Свиньин 1821: П. Свиньин, Воспоминания в степях бессарабских [Часть 1]. Отечественные записки 5/9, 1821, 3-24.

Сергеев 1966: г.П. Сергеев, Оланештский античный клад. ВДИ 2, 1966, 132-142.

Струве 1867: О. Струве, Археологические заметки по поводу посещения Аккермана и его окрестностей в летнее время 1866 года. ЗООИД VI, 1867, 605-611.

Сумовский 1895: И. Сумовский, Редкая археологическая находка. Нива 32, 1896, 770, 772.

Уваров 1856: А.С. Уваров, Исследования о древностях Южной России и берегов Черного моря 2 (Санкт-Петербург 1856).

Штерн 1901: Э.Р. фон Штерн, О последних раскопках в Аккермане. ЗООИД XXIII, 1901, 33-61.

Штерн 1903: Э.Р. фон Штерн, Экскурсия в Аккерман. ЗООИД XXI, 1906, 87-90 (протоколы).

Штерн 1914: Э.Р. фон Штерн, Бессарабская находка древностей 1912 г. В: Материалы по археологии России, издаваемые Императорской археологической комиссией 34: Доклады, читанные на Лондонском международном конгрессе историков в марте 1913 г. (Санкт-Петербург 1914), 1-14.

Эбергардт 1916: Я. Эбергардт, Памятники старины и археологические находки в Бессарабии (Кишинев 1916).

Ястребов 1894: В. Ястребов, Опыт топографического анализа древностей Херсонской губернии. ЗООИД XVII, 1894, 63-177.

Fiss 1979: Chr. Fiss (Hrsg.), Heimatbuch Sarata 1822-1940 (Stuttgart 1979).

„Avem onoarea să declarăm că am găsit o comoară”: căutători de comori de la sudul Basarabiei la sfârşitul sec. XIX - începutul sec. XX

Cuvinte-cheie: sudul Basarabiei, sfârşitul sec. XIX - începutul sec. XX, istoria arheologiei, Comisia Arheologică Imperială, societatea de istorie şi antichităţi din Odesa, jefuirea tumulilor şi a cetăţii Akkerman, comori, căutare de comori, protecţia monumentelor.

Rezumat: În articol este abordată problema căutării de comori, având ca exemplu acţiuni de acest fel în sec. XIX - începutul sec. XX la sudul Basarabiei (fig. 1). A fost acumulat cel mai complet inventar de asemenea fapte. El este constituit, mai ales, în baza corpului de „Monumente vechi şi descoperiri arheologice în Basarabia”, publicate de N. Mogilyanskiy and Ya. Ebegard în a. 1916 şi republicate recent de autori (Сапожников, Кашуба 2019), precum şi în baza studierii unui şir întreg de dosare ale Comisiei Arheologice Imperiale, păstrate în Arhiva ştiinţifică a IICM al AŞR. În articol sunt prezentate faptele de jefuire a tumulilor, colectate, în anii 1890, de către profesorul F.I. Knauer (fig. 2), unul din primii savanţi care a luptat cu acest fenomen în regiunea vizată. În afară de aceasta, autorii au publicat şi au analizat actele Comisiei Arheologice Imperiale despre activitatea săpătorilor ilegali, în special a lui P.S. Popov (fig. 3) şi „Societatea de colaboratori” a lui, care activau, mai ales, în cetatea Akkerman, dar se cunosc şi aşa-zisele săpături ale lor din s. Tudorovo şi din alte localităţi. S-a constatat că partea covârşitoare a comorilor a fost găsită întâmplător, în timpul lucrărilor agricole, iar săpătorii distrugeau, în principiu, tumulii şi mormintele, în care comorile căutate se găseau foarte rar. Materialele prezentate demonstrează că în perioada vizată se purta o luptă consecventă cu căutătorii de comori. Datorită eforturilor profesorului F.I. Knauer (Kiev), ale poliţiştilor locali şi ale învăţătorilor rurali, ale Comisiei Arheologice imperiale şi ale Societăţii de istorie şi antichităţi din Odesa, au fost salvate pentru ştiinţă comori remarcabile (monetare – Anadol (fig. 5) şi Dimitriev; depozitul de la Borodino), descoperite întâmplător la finele sec. XIX - începutul sec. XX la sudul Basarabiei.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1. Telegrama adresată Ministrului Afacerilor Interne din Akkerman la 04.10.1890, prima publicare (© SM AŞ IICM al AŞR, F. 1, op. 1, 1890, d. 181, f. 3-3verso.).

Fig. 2. Profesorul F.I. Knauer (aa. 1880; după Fiss 1979, Abb. 223).

Fig. 3. Cererea lui P.S. Popov în CAI şi Ermitaj din 26 iunie 1900, autograf, prima publicare (©SM AŞ IICM al AŞR, F. 1, op. 1, 1900, d. 229, f. 1).

Fig. 4. Autorizaţie pentru a. 1900, eliberată Societăţii de istorie şi antichităţi din Odesa, prima publicare (©SM AŞ IICM al AŞR, F. 1, op. 1,, 1900, d. 229, f. 9).

Fig. 5. Căutătorii la locul descoperirii comorii din Anadol în a. 1895 (după Сумовский 1895, 772).

“We have the honor to declare that we’ve found a treasure”: Treasure hunters in the southern Bessarabia in the end of 19th c. - beginning of the 20th c.

Keywords: southern Bessarabia, the end of 19th - beginning of 20th c., history of archaeology, Imperial Archaeological Commission, Odessa Society of History and Antiquities, looting of kurgans and Akkerman citadel, treasures, looting of treasures, monument protection.

Abstract: The article deals with the problem of treasure hunting on the example of such actions in the late 19th - early 20th centuries in southern Bessarabia (fig. 1). The most complete index of facts of kurgan lootings has been collected. It is based mainly on the list of “Monuments of Antiquity and archaeological finds in Bessarabia” published by N. Mogilyansky and Ya. Ebegard in 1916 and recently republished by the authors of the article (Сапожников, Кашуба 2019), as well as on the study of a vast number of files of the Imperial Archaeological Commission stored in the Scientific Archive of IIMK RAS. The article presents the facts of kurgan looting, collected in the 1890s by Professor F.I. Knauer (fig. 2), who was one of the first scientists who tried to combat this phenomenon in Bessarabia. In addition, the authors published and analyzed the documents of the Imperial Archaeological Commission, which relate to the activities of illegal diggers, in particular P.S. Popov (fig. 3.) and his “Community of Companions”, who operated mainly in the citadel of Akkerman, as well as in the village of Tudorovo and other places. It turned out that the overwhelming majority of the hoards were discovered by accident during agricultural work, and diggers usually destroyed kurgans and graves, where the sought-for treasures were very rare. The material presented in the article testifies to the fact that during the period under review, a struggle was waged against the looters in one way or another. Owing to the efforts of Professor F.I. Knauer (Kiev), local policemen and rural school teachers, the Imperial Archaeological Commission (Saint Petersburg), and the Odessa Society of History and Antiquities (Odessa) a number of hoards have been preserved for study by scientists. Those include coin hoards: Anadol (fig. 5) and Dmitrov hoards, as well as the Borodino hoard, which were discovered accidentally at the end of the 19th c. – beginning of the 20th c. in the southern Bessarabia.

List of illustrations:

Fig. 1. A telegram for the Minister of Internal Affairs dated 04.10.1890. First publication (© Scientific Archives of IIMK RAS, Manuscript Department, Archive Group 1, inv. 1, 1890, f. 181, s. 3, both sides).

Fig. 2. Professor F.I. Knauer (the 1880s; after Fiss 1979, Abb. 223).

Fig. 3. Petition made by P.S. Popov for the Imperial Archaeological Commission and for the Hermitage dated to 26 of June 1903 with an autograph. First publication (© Scientific Archives of IIMK RAS, Manuscript Department, Archive Group 1, inv. 1, 1900, f. 229, s. 1).

Fig. 4. Permit for archaeological excavations and surveys dated to 1900, given to the Odessa Society of History and Antiquities. First publication (© Scientific Archives of IIMK RAS, Manuscript Department, Archive Group 1, inv. 1, 1900, f. 229, s. 9).

Fig. 5. Finders on the place of the discovery of Anadol treasure in 1895 (after Сумовский 1895, 772).

23.02.2021

Др. хаб. Игорь Сапожников, Отдел Крыма и Северо-Западного Причерноморья Института археологии, Национальная Академия наук Украины, пр. Героев Сталинграда, д. 12, 04210 Киев, Украина, https://orcid.org/0000-0003-3889-6714, e-mail: ssappog5@gmail.com

Др. Майя Кашуба, Отдел археологии Центральной Азии и Кавказа Института истории материальной культуры, Российская Академия наук, Дворцовая наб., д. 18, 191186, Санкт-Петербург, Россия, https://orcid.org/0000-0001-8901-8116, e-mail: mirra-k@yandex.ru

ELITE INTELECTUALE ROMÂNEŞTI ALE GENERAŢIEI MARII UNIRI: ÎNTRE NOBILITATE ŞI UITARE. REPERE ARĂDENE

Felicia Aneta Oarcea

Cuvinte-cheie: România, Arad, generaţia Marii Uniri, istorie, elite intelectuale, nobil.

Umbriţi de vremurile comuniste până în anii din urmă, urmaşii nobilimii româneşti de odinioară şi-au căutat originile şi au găsit în arhive diplome ori scrieri care să le ateste nobilitatea. Considerată până nu demult o lume dispărută, cercetătorii au scos la lumină poveşti de vieţi şi destine frânte. Trecutul fascinant îmbie la un periplu în universul celor care au pus o piatră de temelie la edificiul României de astăzi. Elita intelectuală românească a generaţiei Marii Uniri a înmănuncheat legăturile de prietenie, rudenie şi profesionale cu vizionarismul asupra realităţilor concrete ale devenirii istorice, în contextul prăbuşirii imperiilor multinaţionale de după Marele Război. Ea a constituit definiţia unei maturităţi, puternic ancorată într-un sistem de valori înalte, guvernat de conceptele de multietnicitate, plurilingvism şi multiconfesionalitate.

Model de conduită morală şi profesională, o parte a intelectualităţii trăitoare la cumpăna veacurilor al XIX-lea şi al XX-lea provenea din rândul micii nobilimi româneşti. Valorile transmise din generaţie în generaţie au pecetluit destinele lor. Vremelnicul regim comunist nu a putut destrăma legăturile dintre ei şi nici diminua respectul acestei nobilimi faţă de patrimoniul cultural şi spiritual, care a coalizat românii din orice colţ al lumii, pentru a-şi susţine dreptul de a trăi în România la care au tânjit atâtea veacuri. Sociologul David Riesman a remarcat că regimurile totalitare au fost „incapabile să distrugă psihologic oamenii şi să-i reeduce", pentru că „puterea relaţiilor de familie, a tradiţiilor şi a moravurilor" a fost liantul care a sfidat timpul (Scholten 2015, 13-14).

Vechile familii româneşti din comitatele Arad şi Zărand[1], a căror nobilitate s-a pierdut în negura timpului, au dat generaţii de intelectuali crescuţi după datina străbunilor. Amintirile reprezintă veritabile icoane ale trecerii timpului. Magnetismul lor ne ademeneşte să facem o călătorie fascinantă în timp, pentru a surprinde decupaje istorice ale trecutului acestora. Înnobilate fie de principii transilvăneni în veacul al XVII-lea, fie de habsburgi în următoarele secole, familiile acestea au rămas ancorate în tradiţie. Una din formele de conservare a identităţii naţionale româneşti a fost „reţeaua de rudenie a inteligheţiilor româneşti", construită atât în sânul comunităţilor rurale, cât şi al celor urbane. Înrudirile, întocmite după prescripţiile bisericii ortodoxe, se încheiau prin alianţe matrimoniale, ţinându-se cont de nivelul intelectual, de educaţie, prestigiu şi, bineînţeles, de avere (Colta 2012, 57). Întregul depozitar al valorilor româneşti l-au transmis urmaşilor, constituindu-se o elită intelectuală, care s-a implicat în toate domeniile societăţii – viaţă spirituală, cultură, educaţie, politică, administraţie, comerţ, finanţe.

Măruntele contribuţii istorico-genealogice, scrise în anii din urmă, despre familiile de mici nobili români din părţile arădene (Demşea 2007, 159-193) deschid drumul unor noi provocări asupra unui trecut puţin sondat, ce incumbă demersului nostru, anevoios, posibilitatea de a restitui prezentului istorii, descendenţe şi moşteniri ale celor care şi-au adus obolul pe altarul neamului românesc la cumpăna veacurilor al XIX-lea şi al XX-lea.

Alese deloc întâmplător, cele câteva familii – Ioja, Luţai, Vancu, Lazăr – au completat nobilimea armalistă a veacurilor XVII-XVIII. Acestea s-au afirmat în comunităţile tradiţionale, rurale, acolo

[1] Prin legile XXX şi XXXIII din 1876, Transilvania şi Partium au fost reorganizate din punct de vedere administrativ-teritorial. Astfel, comitatul Zărand a fost desfiinţat, teritoriul său fiind împărţit între comitatele Arad şi Hunedoara. După Tratatul de la Trianon, din 4 iunie 1920, cea mai mare parte a acestor unităţi administrativ-teritoriale a fost integrată Statului Român.

unde au constituit modele de convieţuire, coalizând membrii aşezărilor în jurul lor, pentru păstrarea mărcilor identitare româneşti – biserica, şcoala, limba, cultura şi tradiţiile. Din rândul acestor familii s-au afirmat preoţi – întemeietori ai unor adevărate dinastii preoţeşti –, învăţători ori avocaţi. Facilităţile oferite de şcolile arădene – Institutul Teologic-Pedagogic, Gimnaziul Regal de Stat şi altele – au deschis noi orizonturi ale cunoaşterii. Deseori, preoţia încă din veacul al XVIII-lea „se moştenea" din tată în fiu ori nepot, întemeindu-se adevărate dinastii preoţeşti, care „aspirau la conservarea şi întărirea privilegiilor de imunitate fiscală de care beneficiază ascendenţii lor" (Vesa 2006, 276-277). Reprezentanţii celor mai înstărite păşeau pragul marilor universităţi din imperiu, căci multietnicitatea, multiconfesionalitatea şi plurilingvismul au caracterizat dintotdeauna spaţiul arădean.

Familia Ioja. Străbătând secolele, familia de români Iósa, Iozsa sau Ioja a fost înnobilată în veacul al XVII-lea (Puşcariu 2003, 166) pentru servicii militare, completând ponderea nobilimii armaliste. Nicolaus Iosa a primit diploma de înnobilare la 1 iunie 1602 de la principele transilvănean Sigismund Báthory. Privilegiile au fost recunoscute de Congregaţia baronilor, magnaţilor şi nobililor din comitatul Arad la 25 ianuarie 1773 (Bodea 1943, 66-70, 162; Oarcea 2016, 434-437). Ei au intrat în posesia comunei Rănuşa şi a unui teritoriu ce cuprindea 9.000 iugăre de pământ, în valoare de peste 1.000.000 florini. Stăpânirea habsburgică a reînnoit aceste privilegii ale familiei Iosa, însă presiunea marilor nobili, care au achiziţionat întinse teritorii în comitatele Arad şi Zărand, au diminuat posibilitatea acesteia de a-şi menţine privilegiile dobândite. Din anul 1853, când noul proprietar al domeniului Sebiş-Moneasa a devenit contele Walstein, aceasta a fost nevoită să vândă o parte din posesiunile sale (Márki 1898, 624-625; Biserica 1887, 65).

Plasată în rândul elitelor intelectuale ale zonei, familia Iosa s-a implicat în viaţa culturală, spirituală, politică din aceste părţi. Istoriografia arădeană o menţionează printre susţinătoarele numirii lui Pavel Avacumovici ca episcop ortodox al Aradului (Bodea 1943, 162), când în Rănuşa, în deceniile şase şi şapte ale veacului al XVIII-lea, a fost amintit ca preot Ioja. De-a lungul timpului, ei au ctitorit Biserica Ortodoxă Română din Rănuşa, iar Ioţia Ioja a reparat-o pe propria-i cheltuială. Ultimul a ridicat, în anul 1872, o cruce din piatră, a cărei valoare s-a ridicat la 60 fl., care străjuieşte şi astăzi edificiul ecleziastic. Susţinătoare a învăţământului confesional ortodox român din Rănuşa, familia Ioja a contribuit la înfiinţarea şi dotarea şcolii (1887). Un alt urmaş, Kálmán Iósa, şi-a manifestat dorinţa de a dona întreaga sa avere mobilă şi imobilă lăcaşului de cult ortodox din localitate şi Seminarului Diecezan arădean. Asemenea gesturi sensibilizau enoriaşii în a rămâne uniţi în jurul preotului şi al bisericii.

Model de convieţuire, această familie a oferit copiilor o educaţie aleasă, din rândul lor ridicându-se o adevărată dinastie de preoţi şi învăţători ortodocşi. Părintele-paroh din Rănuşa, Sinesie Ioja, hirotonisit ca preot în 1889 de episcopul Aradului Ioan Meţianu, a donat, la începutul veacului XX, terenul pe care a fost edificată biserica ortodoxă la care a slujit, fiindcă vechiul edificiu din lemn a fost mistuit de flăcări[2]. Fiul său, Romul (1891-1943), şi-a desăvârşit studiile la Seminarul Teologic din Arad în 1912. Hirotonisit ca preot la Neagra (1915), el a fost desemnat preot-paroh la Rănuşa (1929). Exponent al generaţiei Marii Uniri, martor ocular al naşterii României Mari, el s-a implicat în viaţa politică, socială, culturală a românilor din aşezările Moneasa şi Rănuşa. Cariera preoţească a fost îmbrăţişată şi de fiii lui, Valer şi Sinesie. Sinesie (1916-1958) a urmat cursurile la Academia Teologică din Arad. După obţinerea diplomei de calificaţiune, în 23 iunie 1942, a fost hirotonisit ca diacon, iar din 6 noiembrie al aceluiaşi an ajunge preot la Strâmba (judeţul Hunedoara), Valea Mare (judeţul Arad) şi Rănuşa (judeţul Arad), din 1943. Bănuit că a avut legături de prietenie cu Gligor Cantemir, fost coleg de liceu, organizatorul rezistenţei anticomuniste din Banat, şi de implicare în mişcarea legionară, el a fost arestat de organele securităţii la 28 octombrie 1949, aducându-i-se învinuirea de a fi primit însărcinarea organizării rezistenţei anticomuniste pe Valea Deznei. Acuzat de uneltire împotriva statului, părintele Sinesie Ioja a fost încadrat într-un lot de 25 de deţinuţi. Cu origine nesănătoasă, cea de „mic-burghez", el a fost condamnat la 10 ani de închisoare, degradare civică şi confiscarea averii. Dus la Penitenciarul din Aiud (25 decembrie 1950), internat la colonia de muncă de la Baia Sprie (7 octombrie

[2] Arhiva Bisericii Ortodoxe Române Rănuşa, Preotul Sinese Tăutan, Istoricul Parohiei şi Bisericii Ortodoxe Române din satul Rănuşa, 30 aprilie 1982, manuscris, filă nenumerotată.

1957), a fost transferat la Penitenciarul Văcăreşti, de unde, după expertize medicale efectuate la Bucureşti, a fost readus la Văcăreşti, stingându-se din viaţă la 2/3 august 1958, la vârsta de 42 de ani. Cu modestie, educaţie aleasă şi demnitate, a îndurat suferinţele, nelepădându-şi credinţa strămoşească (Petcu 2007, 379-382; Vesa 2008, 475-478; Oarcea 2006, 245-255).

Preotul Lazăr Ioja (1899-1973), fiul preotului Sinesie Ioja, absolvent al Institutului Teologic-Pedagogic, a fost hirotonisit la parohiile din Sălăjeni (1923-1939), Moneasa (1939-1952) şi Rănuşa. Participant la Marele Război, martor la evenimentele anului 1918, el a militat pentru drepturile naţionale româneşti prin activitatea desfăşurată ca învăţător la Rănuşa (1920-1923) şi cea de preot, director şi învăţător, timp de 16 ani, la Sălăjeni. Între 1939-1952, a îndeplinit activitatea sacerdotală la Moneasa, unde a susţinut extinderea bisericii, donându-şi, în acest scop, salariul său timp de doi ani. A făcut parte din Sfatul de Împăciuire al Monesei (1943), din planul de primire al refugiaţilor anului 1944. Alături de primar, învăţător şi localnici, a organizat o colectă pentru regiunile înfometate ale României în vremea celui de-al Doilea Război Mondial[3]. Cu toate că era iubit de enoriaşi, „popa Lazăr" a fost arestat de organele de securitate comuniste în anul 1949, fiind considerat „duşman al poporului". Timp de şase luni a îndurat torturi şi anchete, fiind acuzat de implicare în mişcarea legionară, ca şi nepotul său, Sinesie Ioja. Negăsindu-i-se nicio vină, el a fost eliberat. Memoratele locale recuperate păstrează episodul ducerii sale cu „duba"[4]. După eliberare, şi-a continuat activitatea harică la Moneasa şi Rănuşa. Personalitate puternică, clădită cu trudă şi perseverenţă, el a solicitat ca la înmormântarea sa (1973) să fie intonat imnul naţional (Oarcea 2015, 624-632).

Educaţia aleasă, dobândită în familie, după tradiţia şi în cultura românească au pecetluit destinele membrilor acestei familii de mici nobili români, armalişti. Alianţele matrimoniale, încheiate cu fete provenite din familii cu o situaţie materială şi profesională bună, au caracterizat în bună măsură mentalităţile acelei perioade[5]. Linia lor genealogică se extinde până în zilele noastre. Legăturile de rudenie şi relaţiile profesionale, puternicele rădăcini ancorate în trecutul istoric şi religios al românilor au constituit pârghii ale longevităţii lor peste veacuri.

Familia Luţai. Potrivit diplomei din 14 februarie 1615, familia Luţai a fost înnobilată în veacul al XVII-lea de principele transilvănean G. Bethlen[6]. Ca însemne nobiliare a avut „pe scut ceruleu un erou îmbrăcat în fer, pe cal roşiu, în mâna dreapta ţiene hasta". Cele 25 de familii au venit din zona Braşovului şi s-au aşezat la Nădlac, Bata, Şeitin, Cenad (Puşcariu 2003, 217)[7]. Unii au îmbrăţişat cariera preoţească. Preotul David de Luţai (1829-1857) a dus tradiţia mai departe, întemeind dinastia preoţească „de Luţai" în părţile Nădlacului şi ale Cenadului Unguresc. Alianţele matrimoniale le-au încheiat cu fete provenite din familii cu situaţie materială bună. Preotul paroh David de Luţai (1820-1857) s-a căsătorit cu Ecaterina Mudrici (1820-1898), care a făcut parte dintr-o familie înstărită de sârbi. Din aceeaşi dinastie preoţească s-au remarcat Dimitrie Luţai, capelan şi administrator parohial la Nădlac (1866-1868) şi preotul Dimitrie Luţai, absolvent al Institutului Pedagogic-Teologic (1898, 1904-1907), care a slujit la bisericile din Checheş (protopopiatul Belinţ) şi Fiscut (protopopiatul Lipova), până la mijlocul veacului XX (Marco 2019, 29-31).

O personalitate trăitoare la cumpăna veacurilor XIX-XX, ridicată din rândul acestei familii de mici nobili români, care a păşit pragul marilor universităţi din Imperiul Austro-Ungar, a fost avocatul dr. Cornel Luţai (1889-1968). Fiul meşterului Ştefan şi al Elenei Luţai, născută Chicin, a văzut lumina zilei la Nădlac, în data de 17/29 august 1889. În casa bunicului său, învăţătorul Mihai Chicin, el a intrat în lumea tainelor învăţăturii. După absolvirea Gimnaziului Regal de Stat din Arad[8] şi-a desăvârşit cariera la facultăţile

[3] Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale Arad, Fond Inspectoratul Şcolar al judeţului Arad (SJANA, FIŞJA), dos. 28I/30, f. 9-23.

[4] Interviu cu Maria Groza, locuitoare din Moneasa, realizat de Felicia Aneta Oarcea, în vara anului 2006.

[5] De pildă, preotul Lazăr Ioja s-a căsătorit, în 10 noiembrie 1921, cu fiica pădurarului din Răuşa, Elisabeta Brad.

[6] Complexul Muzeal Arad, Colecţia de Istorie, Fond Ciorogariu (CMA, CI, FC), nr. inv. 34, Caietele Herminei. Biografia mea III, f. 78 (p. 158).

[7] Dinspre mamă, dr. Cornel Luţai era descendent din familia învăţătorului Mihai Chicin din Nădlac. Unchiul acestuia, Iulian Chicin (1870-1938), a fost medic în Timişoara, fiind prieten foarte apropiat al pictorului Ioan Zaicu.

[8] Gimnaziul Regal de Stat din Arad a fost construit între anii 1869-1873, astăzi poartă numele de Colegiul Naţional „Moise Nicoară".

de drept din Budapesta, Viena şi Cluj[9], obţinând titlul de doctor în drept la Cluj, la 18 noiembrie 1911[10]. Până la dobândirea statutului de avocat definitiv, a făcut practică la Camera Avocaţilor din Szeged (1 iunie 1911 - 12 martie 1912), dar şi în cancelariile avocaţilor Nemet János şi Iustin Marşieu (Arbonie 2014, 249). Participant la evenimentele Primului Război Mondial, invitat să ia parte la Adunarea Naţională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, în cadrul căreia s-a proclamat unirea tuturor românilor din Monarhia Austro-Ungară[11], avocat dr. Corel Luţai şi-a pus întreaga pricepere şi destoinicie în slujba consolidării administraţiei româneşti interbelice. Modernizările realizate în scurtul mandat de edil al oraşului Arad (1928-1931), i-au asigurat un loc aparte în galeria portretistică a personalităţilor. Regimul comunist l-a privat de drepturile cuvenite, soartă împărtăşită de mulţi intelectuali (Oarcea 2020, 369-382). Cu toate acestea, el a sperat până la trecerea în nefiinţă (1968) în dreptatea istoriei.

Familia Vank (Vankuly de Tövis). A fost înnobilată la 30 iulie 1665 de principele Mihály Apafi. Diploma a fost primită de Ignatie Vankuly, iar blazonul familiei cuprindea „un leu încoronat ţinând o sabie cu un cap de om în vârf". Cele 7 patrifamilii au plecat din Transilvania, aducând în 1780 testimoniul de nobilitate, eliberat de comitatul Albei Inferioare, la 21 iunie 1777. O parte dintre ei s-a aşezat pe meleagurile arădene – la Şiria, Măderat, Agriş, Galşa şi Cuvin (Puşcariu 2003, 41, 43, 397). Statutul lor social a fost recunoscut de Congregaţia baronilor, magnaţilor şi nobililor din comitatul Arad. Despre venirea lor în părţile Aradului, învăţătorul Petru Vancu a consemnat că „în familie se păstra la rang de cinste icoana lui Mihai Viteazul, cu care coborâseră în suflet, de pe Târnave, strămunii săi".

Una dintre figurile notabile care a marcat istoria învăţământului confesional ortodox românesc din părţile Măderatului a fost dascălul Petru Vancu. A văzut lumina zilei în casa lui Ioan Vancu şi a Elenei, născută Bradin, din Cuvin, la 29 iunie 1865. Copilăria alături de fraţii săi – Ioan, Măriuţa, Eva şi Catiţa – şi legătura puternică cu zona podgoriei Aradului au intensificat preocupările legate de viticultură. Mărturiseşte în propria-i biografie că dragostea pentru carte i-a fost cultivată de la patru ani „...de la străbunica mea dinspre tată, Maria Sârbu, de origine macedo-română şi de la bunica mea Ioana Suciu".

Primii paşi pe calea învăţăturii i-a făcut în localitatea natală între anii 1871-1878, certificatul de absolvire fiind eliberat în anul 1880 de directorul şcolii Pavel Achimaş. Fiind cel mai mare dintre fraţi, potrivit cutumelor, avea datoria de a-şi ajuta părinţii la muncile agricole. Dorinţa-i arzătoare de a continua studiile s-a izbit de mentalităţile tradiţionale. Spirit revoluţionar, cu sprijinul unchiului său Vichentie Ioanovici, Petru Vancu a continuat cursurile la Intitutul Teologic-Pedagogic din Arad (1881–1884). Rezultatele, consemnate în certificatele şcolare „lăudabil" şi „eminent" de profesorii Teodor Ceontea, Petru Pipoş, L. Tescula, Al. Tuducescu şi P. Popovici, l-au impulsionat să asimileze un bagaj de cunoştinţe impresionant. Desemnat provizoriu, în 17 septembrie 1884, el a primit diploma de învăţător nr. 343 (2998) din 29 august 1885, decretul de numire fiind dat de Consistoriul Diecezan din Arad. Prin decretul nr. 5057 din 30 august/11 septembrie 1899, semnat de episcopul Iosif Goldiş, Petru Vancu a fost confirmat ca învăţător în Măderat. Una dintre condiţiile impuse de enoriaşii din localitate a fost desemnarea unor candidaţi „versaţi în grădinărit, stupărit şi vierit".

Avid de cunoaştere, în anul şcolar 1886-1887, a frecventat cursurile de muzică pentru corurile şcolare, organizate la Şcoala secundară din Brad, dobândind certificatul nr. 36/1887 din partea Direcţiunii Gimnaziului din Brad, iar în anul 1901 el a urmat cursurile de vară ale Şcolii agronomice din Sânicolaul Mare. La Măderat, şi-a desfăşurat activitatea până în anul 1922, când s-a pensionat. Odată cu instaurarea administraţiei româneşti, toţi dascălii au fost desemnaţi funcţionari ai statului. El a depus jurământul de credinţă faţă de Statul Român la 16 decembrie 1920[12] (Nica 1973, 225-226).

A îmbinat viaţa de familie cu activitatea didactică. S-a căsătorit la 10 mai 1890 cu Melania Volentir (1870-1941), fiica învăţătorului Ioan Volentir, din Şimand, care i-o va dărui pe Aurelia (11 februarie 1891). La rându-i, aceasta s-a căsătorit cu preotul şi inspectorul şcolar Silviu Filip[13].

[9] CMA, CI, Fond Muzeu Oraş (FMO), Biografie Luţai, manuscris neinventariat.
[10] Diplomă de doctor în drept a avocatului dr. Cornel Luţai se află la CMA, CI, FMO, nr. inv. 2730.
[11] CMA, CI, FMO, Biografie Luţai, manuscris neinventariat.
[12] SJANA, FIŞJA, dos. pers. Petru Vancu, V66/5, f. 1-2.
[13] Informaţii orale primite de la părintele Ioan Dărău, în octombrie 2020; SJANA, FIŞJA, dos. pers. Petru Vancu, V66/5, f. 1.

Remarcabila sa contribuţie la dezvoltarea gândirii pedagogice româneşti, spirit monografic şi exponent al generaţiei de dascăli ce a cristalizat legături adânci cu cercurile politice româneşti de peste Carpaţi, el s-a afirmat încă din primii ani de învăţământ în rândul dascălilor care au avut iniţiative de a elabora manuale şcolare[14]. Intensificarea legăturilor de colaborare cu oamenii de cultură din Regatul Român s-a concretizat după procesul Memorandului, când, din cauza persecuţiilor, a trecut Carpaţii. Deschizându-i-se noi oportunităţi, el şi-a continuat perfecţionarea în domeniul viticulturii. A publicat diverse studii, precum *Românii din Ungaria*, în Buletinul Societăţii Geografice din Bucureşti (1896). Una din cărţile care s-a bucurat de o reală apreciere a fost *Vieritul sau cultura viţei de vie* (Petru Vancu, 1889). Această tematică a abordat-o constant, începând cu anul 1900, într-o rubrică intitulată „Despre viticultură şi pomărit raţional, precum şi despre creşterea vitelor" din periodicul Reuniunii Învăţătorilor Ortodocşi din Arad. Spiritul său scriitoricesc s-a remarcat şi în filele *Monografiei comunei Măderat* (Petru Vancu, 1905), publicată la iniţiativa Asociaţiunii Naţionale din Arad pentru Cultura Poporului Român (Oarcea 2012, 436). Pătruns de spiritul profesorilor preparandiali, pasionat culegător de folclor, el a abordat diverse stiluri literare[15]. Petru Vancu a întreţinut relaţii culturale cu Societatea Regală de Geografie[16], cu redacţia revistei *Lumina* din Bucureşti, dar şi cu cercurile ştiinţifice din Craiova. Prezenţa lui la manifestările culturale organizate cu prilejul deschiderii expoziţiei naţionale de la Bucureşti, din 1906, trădează implicarea în viaţa politico-naţională a românilor arădeni, poziţie susţinută în discursul rostit la acest eveniment (Aradul 1978, 356, 358).

Pasiunea pentru cercetarea istorică şi geografică[17] s-a concretizat în numeroase studii şi articole[18], unele fiind rezultatul colaborării cu alţi dascăli. Implicarea sa în viaţa culturală, socială şi economică a Măderatului a mobilizat comunitatea locală, care l-a sprijinit în edificarea unei noi şcoli. A înfiinţat Biblioteca poporală, Societatea de temperanţă şi Societatea de înmormântare. În anii Marelui Război, el a continuat să sprijine locuitorii, asigurând funcţionarea instituţiei şcolare şi activităţile educative şi sociale. Chiar dacă i s-a făcut propunerea de a deveni revizor şcolar, în 1919, el a rămas la catedră, de unde putea să modeleze sufletul copiilor. Pentru străduniile sale, a fost desemnat, la 28 octombrie 1920, director şcolar. Răsplătit pentru întreaga sa activitate, la 29 iulie 1921 a fost ales membru activ al Societăţii de geografie (Nica 1973, 231-233, 237-238). S-a stins din viaţă la 16 aprilie 1925[19], osemintele sale odihnindu-se în Cimitirul „Eternitatea" din Arad.

Demni de menţionat sunt şi intelectualii Georgiu Vancu, absolvent al Preparandiei din Arad (1864), Petru Vancu (judecător în Arad), Ioan Vancu (prim-pretor, Pecica), Ioan Vancu (jurat al comitatului Arad) ori Ioan Vancu (învăţător, Şiria) (Demşea 2007, 190).

Familia Lazăr. Înnobilaţi fără predicat, membrii acestei familii au îndeplinit diverse funcţii administrative, ecleziastice ori au activat în structurile şcolare. Astfel, Alexandru a fost preot în Corbeşti (judeţul Arad), Cornel – preot în Almaş (judeţul Arad), George – avocat în Vinga (judeţul Arad) şi alţii (Puşcariu, 2006, 210).

Personalitate dinamică, protopopul Hălmagiului Cornel Lazăr (1863-1931), născut la Beliu, la 10 martie 1863, în casa avocatului şi prim-pretorului Vasile Lazăr şi a Amaliei Doboşiu, a păşit pe calea

[14] Manuale şcolare: *Geografia comitatului Arad* (1885), *Istoria românilor*, elaborată după cea a lui Ioan Tuducescu şi Treboniu Laurian (1886) ori *Geografia Ungariei* (1886). Din păcate, multe din strădaniile lui au rămas în manuscris

[15] Lucrări literare: nuvela *Ioniţă* (Braşov, 1887), *Colecţiune de poveşti* (1887-1889) ori *Datini şi credinţe ale românilor din părţile Crişurilor* (1899), nuvela *Ilenuţa* (1886); istorioară morală *Petrea Îndărătnicul* (1887), povestea *Măştihoaia*, *Rânduneaua*. În arhiva familiei se păstrau Memorialurile de călătorie (1877, 1887, 1899). Alte lucrări literare: *Despărţirea unui soldat de părinţi* (1881), *Cetatea*, *Scrisoarea cătanelor*, *Reîntoarcerea*, balada *Mitru Lenii*, *Datinile poporului român* (1899).

[16] Între Petru Vancu şi Societatea Regală de Geografie a existat o corespondenţă. Vezi: CMA, CI, FMO, nr. inv. 2273 (Adresă a Societăţii Regale de Geografie către P. Vancu) şi nr. inv. 2274 (Chitanţă a Societăţii Regale de Geografie către P. Vancu).

[17] Alte lucrări: *O istorie a românilor* (1886), *Istoria şcoalei din Măderat* (1895) ori articole precum „O pagină din istoria anului 1848-1849", în *Calendarul poporului* (1896), „Istoria şcolii române gr. or. din Măderat", în Arhiva din Iaşi ori în Reuniunea învăţătorilor; „Românii din Ungaria şi ţinutul lor", în *Buletinul Societăţii Geografice Române*, Bucureşti, 1896; manuscrisul *Istoria şcolii române din Ungaria*.

[18] Împreună cu învăţătorii Nicolae Ştef, Iosif Moldovan, Iuliu Grofşoreanu şi Nicolae Boşcai, a elaborat alte manuale şcolare: *ABC-dar, prima carte de citire română* (1897), *A doua carte de citire română ilustrată* (1898), *A treia carte de citire română* (1898), *A patra carte de citire română* (1900), *Cartea de citire pentru elevii claselor V şi VI* (1900).

[19] Arhiva Bisericii Ortodoxe Române Măderat, Matricola decedaţilor, filă nenumerotată.

învăţăturii în localitatea natală, urmând apoi gimnaziul din Beiuş (1883) şi Institutul Teologic din Arad (1886). Timp de 18 ani a fost preot în comuna Almaş (judeţul Arad), iar din 1905 a fost ales protopop de Hălmagiu în locul socrului său, Ioan Groza.

Membru al elitei intelectuale, Cornel Lazăr s-a identificat cu dezideratele politice ale românilor. Alături de avocatul dr. Ştefan Cicio Pop (1865-1934), ca reprezentant al cercului Ineu, a participat la Conferinţa Naţională de la Sibiu din 21-22 ianuarie 1892, în cadrul căreia s-a luat decizia de a înainta Memorandumul la Viena. Prestigiul de care s-a bucurat „domnul Prota" a fost consfinţit şi cu prilejul alegerilor din cercul electoral Iosăşel (1910), unde „adunarea a fost deschisă şi condusă de către protopopul Cornel Lazăr de la Hălmagiu[20], candidatul românilor fiind avocatul Gheorghe Popa" (Ţîrcuş 1993, 443-445). Lider spiritual şi inspector şcolar ortodox român, el a sprijinit instituţiile ecleziastice şi şcolare. Adeziunea comunităţii româneşti din cercul electoral Iosăşel s-a dovedit şi la alegerile delegaţilor cu credenţional, care urmau să participe la Adunarea de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918. Martor ocular al naşterii României Mari, protopopul Cornel Lazăr a fost purtătorul dorinţei de libertate şi afirmare naţională a românilor. Dăruirea sa faţă de neamul românesc nu a fost trecută cu vederea, fiind decorat cu medalia „Răsplata Muncii pentru Biserică, cl. I" şi cu „Ordinul Coroana României, în grad de cavaler" (Biserica 1931, 3).

Elitele intelectuale româneşti, trăitoare la cumpăna veacurilor al XIX-lea şi al XX-lea, au purtat cu ele dezideratele politice, culturale, naţionale. Ele s-au înrădăcinat în trecut, s-au ancorat în prezentul lor şi au lăsat o moştenire de nepreţuit pentru noi, cei de azi, şi pentru generaţiile viitoare. Vremurile comuniste au aşternut uitarea peste originea, faptele şi deciziile lor, a celor care au contribuit la realizarea edificiului României de astăzi. Nouă, generaţiei de astăzi, ne revine datoria de a aduce o plecăciune de mulţumire memoriei înaintaşilor.

Bibliografie

Aradul 1978: Aradul, permanenţă în istoria patriei (Arad 1978).

Arbonie 2014: E. Arbonie, Avocaţi arădeni (1875-1989) (Arad 2014).

Bodea 1943: C. Bodea, Moise Nicoară (1784-1861) şi rolul său în lupta pentru emanciparea naţional-religioasă a românilor din Banat şi Crişana (Arad 1943).

Biserica 1887: În cestiunea Familiei Ios`a din Ravna. Biserica şi şcoala, XI, nr. 9, 1/13 martie, 1887, 65.

Biserica 1931: Protopopul Cornel Lazăr. Biserica şi şcoala, LX, nr. 48, 29 noiembrie, 1931, 3.

Colta 2012: E.R. Colta, Reţeaua de rudenie a inteligheţiilor româneşti – o formă de întărire a identităţii naţionale în imperiu. In: (Ed. D. Sinaci, Em. Arbonie) Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări, vol. IV (Arad 2012), 57-70.

Demşea 2007: D. Demşea, Mica nobilime românească de pe teritoriul comitatului Arad (1854-1894). In: Identitate şi alteritate: Studii de istorie politică şi culturală, IV (Cluj-Napoca 2007), 159-193.

Marco 2019: G.A. Marco, Nădlac. Elite ecleziastice. Preoţi şi învăţători confesionali ortodocşi (Arad 2019).

Nica 1973: M. Nica, Petru Vancu (1865-1925). In: (Ed. V. Popeangă) Anuarul Liceului Pedagogic Arad pe anul şcolar 1972-1973 (Arad 1973), 225-238.

Oarcea 2006: F.A. Oarcea, Istorii din umbra memoriei. Despre rezistenţa anticomunistă în localităţile Almaş şi Moneasa din judeţul Arad. In: (Ed. C. Budeancă, Fl. Olteanu, Iu. Pop) Rezistenţa anticomunistă. Cercetare ştiinţifică şi valorificare muzeală (Cluj-Napoca 2006), 245-255.

Oarcea 2012: F.A. Oarcea, Şcoala şi societatea în comitatul Arad (1867-1918) (Arad 2012).

Oarcea 2015: F.A. Oarcea, Preotul Lazăr Ioja (21 aprilie 1899 - 3 iunie 1973). Repere biografice. In: (Ed. D. Sinaci, Em. Arbonie) Administrţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana, X (Arad 2015), 624-632.

Oarcea 2016: F.A. Oarcea, Moneasa. Monografie (Arad 2016).

Oarcea 2020: F.A. Oarcea, Pe urmele generaţiei Marii Uniri. Cornel Luţai (1889-1968) – Primar al Aradului. Repere biografice. Banatica 30/2, 2020, 369-382.

[20] Cornel Lazăr s-a căsătorit, în anul 1888, cu Ana Groza (1867-1947), fiica protopopului Ioan Groza senior, protopop al Hălmagiului între 10 mai 1868 - 12 noiembrie 1905, şi a Anei Capian, fiica preotului din Dezna. Ei au avut şase copii: Emil (1890-1962), Corneliu Iancu Pavel (1894-1973), Ana Irina (1899-1979), Veturia şi Aurica, decedate de mici, şi Valeria Octavia, născută în 1902 (vezi detalii: Ţîrcuş 1993, 443, 447).

Petcu 2007: A.N. Petcu, Ioja Sinesie. Martiri pentru Hristos din România în perioada regimului comunist (Bucureşti 2007).

Puşcariu 2003: Ioan Cavaler de Puşcariu, Date istorice privitoare la familiile nobiliare române (Cluj-Napoca 2003).

Scholten 2015: J. Scholten, Tovarăşul baron. O călătorie în lumea pe cale de dispariţie a aristocraţiei transilvane (Bucureşti 2015).

Vesa 2006: P. Vesa, Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalităţi (1706-1918) (Cluj-Napoca 2006).

Vesa 2008: P. Vesa, Clerici cărturari de altădată (Arad 2008).

Romanian Intellectual elite of the Great Union generation between nobility and oblivion. Highlights from Arad

Keywords: Romania, Arad, Great Union generation, history, intellectual elites, noble.

Abstract: The descendants of the Romanian lower nobility from Arad, who until recently were in the shadow of the communist regime, did not forget about their roots and managed to find written evidence among archival documents confirming their noble origin. Until recently, their world was considered lost, but researchers have managed to restore some biographical data. The Romanian intellectual elite of the generation of the Great Union, who lived at the turn of the 19th and 20th centuries, being guided by high moral principles formed in the conditions of polyethnicism, multilingualism and multi-confessionalism, was a model of moral and professional behavior. The generation that came from the ranks of the Romanian lower nobility, ennobled by the Transilvanian princes and having privileges confirmed by the Hapsburgs, in turn gave birth to a generation of intellectuals – priests, pedagogues, teachers, lawyers. Several families, chosen not by chance – Ioja, Luţai, Vancu, Lazăr – have shaped the universe of the small nobility which affirmed itself in the rural world of Arad and Zărad counties and contributed to the strengthening of Greater Romania. The historical and genealogical evidence recorded along time or preserved by the members of these families has made it possible to trace certain life stories. These families are rooted in the past, entrenched in the present and left a priceless legacy for us and for future generations. Communist times consigned them to oblivion, and the memory of their origins, deeds and decisions has faded. Our research briefly recreates forgotten facts from the history of the Romanian intellectual elite.

Румынская интеллектуальная элита поколения Великого Объединения: благородство и забвение. Из истории Арада

Ключевые слова: Румыния, Арад, поколение Великого Объединения, история, интеллектуальная элита, дворянин.

Резюме: Потомки представителей румынского низшего дворянства из Арада, до недавних пор находившиеся в тени коммунистического режима, не забывали о своих корнях и сумели отыскать среди архивных документов письменные свидетельства, подтверждающие их благородное происхождение. До недавнего времени их мир считался потерянным, однако исследователи сумели восстановить утраченные биографические данные. Румынская интеллектуальная элита поколения Великого Объединения, жившая на рубеже XIX и XX веков, руководствовавшаяся высокими моральными принципами, сформированными в условиях полиэтничности, мультилингвизма и многоконфессиональности, была образцом морального и профессионального поведения. Поколение, происходившее из благородных семей, пожалованных дворянством трансильванскими князьями и имевших привилегии, подтвержденные Габсбургами, в свою очередь дало рождение поколению интеллектуалов – священников, педагогов, учителей, юристов. Несколько семейств, выбранных не случайно – Иожа, Луцай, Ванку, Лазэр, – сформировали мир низшей знати, утвердившейся в сельской жизни комитатов Арад и Зэрад и внесшей свою лепту в укрепление Великой Румынии. Исторические и генеалогические свидетельства, сохраненные членами этих семей, позволили проследить определенные жизненные истории. Эти семьи укоренились в прошлом, закрепились в настоящем и оставили бесценное наследие для нас и для будущих поколений. В коммунистические времена их предали забвению, и память об их происхождении и делах угасла. Наше исследование частично воссоздает канувшие в Лету факты из истории румынской интеллектуальной элиты.

22.02.2021

Prof. dr. Felicia Aneta Oarcea, Complexul Muzeal Arad, România, https://orcid.org/0000-0002-9952-6218, e-mail: felly_oarcea@yahoo.com

ОЧЕРКИ КАРТОГРАФИИ И ДРЕВНЕЙ ФОРТИФИКАЦИИ РАЙОНА ПЕРЕПРАВЫ ЧЕРЕЗ ДУНАЙ У ОЗЕРА КАРТАЛ

Игорь Сапожников

... пред ним шумит Дунай...
И родина цветет... свободный жизни край...
М.Ю. Лермонтов,
«Умирающий гладиатор»

Ключевые слова: села Картал (Орловка) и Сату-Ноу (Новосельское), крепость Исакча, переправа через Дунай, история картографирования (1770-е - 1920-е гг.), экспедиция А.С. Уварова 1844 г., система римской фортификации переправы, датировка линии Картальской полевой оборонной линии.

В течение двух предыдущих десятилетий автор написал несколько работ в русле тематики данной статьи. В них было опубликовано или републиковано значительное число картографических и описательных материалов XVIII-XX вв. с информацией об этом районе и его памятниках. Прежде всего речь идет об остатках римской переправы с фортификационными сооружениями и дорогами при оз. Картал, а также иных разновременных археологических объектах как левого, так и правого берегов Дуная: курганах, крепостях, фортах, мечетях и церквях, остатках артиллерийских батарей и линий обороны. Этот микрорегион, благодаря уникальности геологического строения, а именно близкому расположению коренных берегов Дуная, на протяжении тысяч лет имел важное стратегическое значение и давно привлек внимание топографов и археологов (Сапожников 2011; Сапожников 2013; Сапожников 2016; Сапожников 2017а; Сапожников 2017б; Дзиговский, Сапожников 2018; и др.). В архиве автора хранятся копии других подобных источников, обзору и анализу которых посвящена эта работа. Эти материалы разновременны, а потому представлены в четырех разделах.

Картография региона 1770-1775-х годов

Обращаясь к истории картографирования рассматриваемого района и прилегающей к нему дельты Дуная, подчеркну, что первые его карты и планы, основанные на инструментальных съемках, относятся к войне 1768-1774 гг. , а точнее к лету 1770 г., когда российские войска вышли на эти берега (Сапожников 1998, 14-16 и др.). Самые известные карты Дунай-Днестровского междуречья того времени сняли топографы Академии наук и российской армии под руководством Я.Ф. Шмидта и Ф.Г. Бауэра (Сапожников, Кожокару 2001). Гидрографические съемки Нижнего Дуная и всей прибрежной зоны Северо-Западного Причерноморья провели офицеры Дунайской военной флотилии, созданной в октябре 1770 г. в Измаиле «для описания устьев рек Днепра, Днестра и Дуная». Недавно был опубликован неполный список созданных ими почти неизвестных карт (Сапожников 2019, 31-33), часть которого приведена ниже (прил. 1)[1].

Пока с большинством из них ознакомиться не удалось, часть больше похожа на черновые наброски (прил. 1, 3; 6 и др.), но некоторые выполнены профессионально и даже доступны онлайн (прил. 1, 8). Особый интерес представляет *«Карта части Безарабии [так в оригинале] от реки Прута до города Килии...»*[2]. Ее оригинал хранится в Российском государственном военно-историческом архиве (РГВИА) (прил. 1, 1), а в нашем распоряжении оказались фотографии ее копии из собрания Рукописного отделения Российской Национальной библиотеки (РО РНБ) (прил. 1, 1а). На карте изображена часть западного Буджака и отмечены действия российских войск с 10 июля по 9 сентября 1770 г. На интере-

[1] Часть планов из этой серии уже опубликована (Сапожников 2020а, рис. 3, 5; Сапожников 2020б, рис. 1-3). Кроме материалов Дунайской флотилии, в список карт района переправы через Дунай у Картала включены более поздние, также не опубликованные карты 1811-1854 гг. (прил. 1).

[2] Здесь и далее курсив автора (И.С.).

Рис. 1. Карта части Безарабии от реки Прута до города Килии 1770 г. Район переправы. (фрагмент).

сующем нас участке представлена топография и населенные пункты: местечко Исакша (Исакча), Картал (Орловка), Ноу (Ени-Киой, Сатул-Ноу, Новосельское) и ряд соседних – от Ренне (Рени) и Дурдулешт (Джурджулешт) на правом берегу оз. Ка Гуль (Кагул) до Бабиле (Озерного) на левом берегу оз. Ялпух. Там же обозначено положение корпуса князя Н.В. Репнина к северу от с. Картал в конце июля (под литерами К и V), а к югу от него нанесены литеры *Е.Ф.*, под которыми в экспликации числится «бывший через реку Дунай турецкий мост»[3] (рис. 1, 1а). Однако эта копия карты, выполненная «штурманом Артамоном Михайловым», не является полной. Такой вывод основан на том, что, кроме перечня движимых объектов, в списке условных обозначений присутствуют позиции «мосты», «дороги», «погорелое строение» и даже «курганы», но сами эти знаки отсутствуют как на карте, так и в экспликации (рис. 1, 1б). Впрочем, карта интересна и в таком виде, так как является одной из первых относительно подробных карт региона.

Следующий сюжет связан с экспонатом Национальной библиотеки Франции в Париже, представленным на сайте «Галлика» 11.04.2014. Речь идет о «Carte du Danube depuis la ville Hirsova jusqu'à son embouchure dans la Mer Noire, avec la description de sa profondeur», которая имеет южную ориентацию, масштаб 5 верст в дюйме и датирована 1820 г. (прил. 1, 4а). Подобная карта есть в нашем списке, но полной уверенности в их аналогичности нет, так как она не опубликована и имеет другой масштаб (прил. 1, 5). Однако в электронном архиве автора нашлась копия карты низовий

[3] Министр Порты Ресми-эфенди при описании этих событий назвал земли левого берега Дуная против крепости Исакча Картальской равниной (Сенковский 1854, 28, 31, 33).

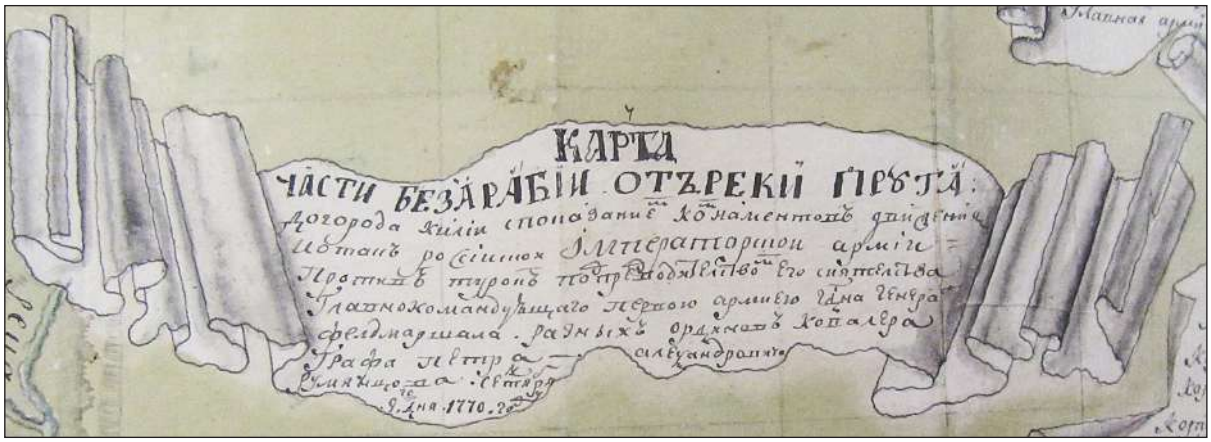

Рис. 1а. Карта части Безарабии от реки Прута до города Килии 1770 г. Титульная часть (фрагмент).

Рис. 1б. Карта части Безарабии от реки Прута до города Килии 1770 г. Район Килии и Экспликация (фрагмент).

Дуная названного масштаба, у которой отсутствует левая четверть листа с названием, но имеется подпись, что она выполнена в 1771 г. под руководством капитана И.И. Нагаткина. Это был известный флотский офицер, приближенный к императрице Екатерине II (Фролов б.г.), который в ноябре 1770 г. сдал должность «заведующего дунайскими судами» и был переведен в Санкт-Петербург (Общий 1885, 278-279). Итак, неполный оригинал можно назвать «Картой Дуная от города Гирсова до его устья в Черном море…» и датировать 1770-1771 гг. (прил. 4), но место его хранения пока не известно. В связи с тем, что его копия является некачественной, приведен фрагмент французского варианта (рис. 2). В целом данная карта, существующая в трех или четырех вариантах (и минимум на трех языках), является первой подробной гидрологической картой всей *Большой дельты Дуная* (прил. 1,

Рис. 2. Carte du Danube depuis la ville Hirsova jusqu'à son embouchure (Карта Дуная от города Гирсова до его устья) 1770 г. Район переправы (фрагмент).

4а; 5). На ней в районе переправы приведена такая номенклатура топонимов: оз. (Большой) *Таюр* (Картал), протоков или рукавов – *Векита*, *Картал*, *Эмерлуй*, *Табачал*, а также с. *Малый Таюр* (несуществующее, между сс. Новосельским и Орловкой; рис. 2).

Как видим, обе карты содержат в себе важную информацию, но тема первой реальной картографии Нижнего Дуная отнюдь не исчерпана, так как в составленном перечне присутствует еще несколько недатированных или плохо описанных карт, которые вполне могут относится к первой половине 1770-х гг. (прил. 1, 7, 10-11). Судя по названию, наиболее интересным из них может оказаться крупномасштабный «План местности реки Дуная в районе озера Кагарлуй» (прил. 1, 9).

Карты XIX века и описание крепости Исакча 1819 г.

Две статьи автор посвятил картографии и иконографии крепостей Исакчи, Тульчи и др. и района переправы 1770-х - 1870-х годов (Сапожников 2017б; Сапожников 2020а). К сожалению, до сих пор не опубликована «Топографическая карта устий Дуная и Бабадагской области», составленная в 1821-1827 гг. И.П. Липранди по агентурным данным (прил. 1, 20), которая не вошла в книгу разведчика (Липранди 1827). Ничего не известно также о картах 1811, 1815, 1817 и 1819-1820 гг. (прил. 1, 11-13; 14 и 14а; 17-17б). Последняя из них составлена полковником Ф.Ф. Бергом, и эта карта маршрута его поездки от Исакчи до Тульчи и далее в Константинополь также не опубликована (Военно-топографическое 1822). Однако теперь у нас есть возможность привести отрывок из самого травелога, в котором бегло, но профессионально описана *крепость Исакчи*, ее конструкция и вооружение английскими пушками, а также район переправы и *Султанского кургана* (прил. 2).

История картографии Буджака в XIX в. в общих чертах уже описана (Сапожников 2011, 213-214), а здесь напомню, что в 1817-1828 гг. большой объем работ выполнила Военно-топографическая комиссия Бессарабии под руководством генерал-майора С.И. Корниловича и подполковника Е.В. фон Руге, а позже – в ходе съемки «Военно-топографической карты западной части Российской империи» (трехверстовки) в 1840-х - начале 1850-х гг. и сплошной полуверстовой съемки 1870-1880-х гг. создавались карты масштаба 1 и 2 версты в дюйме.

Рис. 3. Карта Бессарабии, собственно так называемой или Буджака 1828 г. Район переправы (фрагмент).

Рис. 3а. Топографическая карта частей Молдавии, Бессарабии и Булгарии (М : 4 версты в дюйме; лист XI; фрагмент).

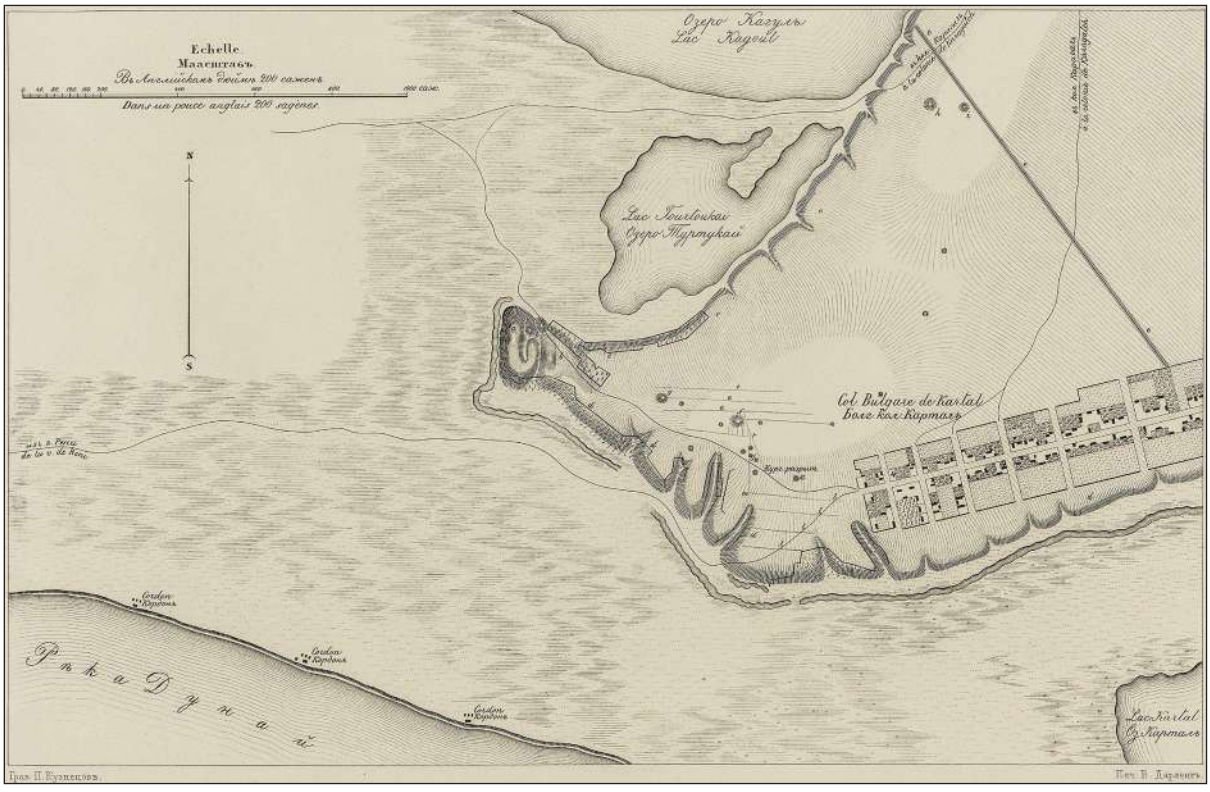

Рис. 4. План древнего поселения близ Картала. 1848 г.

В настоящее время известно до десятка карт Буджака, снятых Военно-топографической комиссией (прил. 1, 15-16; 18-19; 21-22а; возможно 23), но из них напечатана лишь одна в черно-белом варианте (прил. 1, 16б; Статистическое 1899). Автор имеет копии двух рукописных полноцветных карт этой серии, отличающиеся друг от друга по наполненности информацией (прил. 1, 22 и 22а). Обе они неоднократно приводились мною во фрагментах в статьях о древних валах и курганах, но в полном виде не известны. Анализ первой, более полной из них показал, что она является копией, на которую часть объектов (в основном курганов) перенесли неаккуратно, зарисовав некоторые при раскраске. Трудно сказать, какая карта из списка является исходным оригиналом всей серии, скорее всего, это один из экземпляров, хранящихся в РГВИА (прил. 1, 16 и 16а).

Рис. 5. Картал. Местность древнего поселения. 1848 г.

Рис. 6. Западная часть скалы близ Картала. 1848 г.

В данной работе мы привели фрагмент наиболее информативной карты из этой серии с районом переправы. На нем видны названия озер *Картал* (вместо Таюр), *Туртукай*, *Дервент*, протоки (ерика) *Емирл* (вместо Эмерлуй), три кургана и несколько артиллерийских батарей у с. Картал, а также еще одна близ *Сатунова* или *Еникея* (рис. 3). Про первые офицеры-топографы написали, что «по днесь еще в окрестностях Картала существуют останки редутов и других окопов, поделанных турками для обороны переправы» накануне 1770 г. (Статистическое 1899, 474; Сапожников 2016, 114).

Также, автор нашел копию 22-листовой «Топографической карты частей Молдавии, Бессарабии и Булгарии» (М : 4 версты в дюйме) середины 1820-х гг. , входящей в ту же серию. На ней отмечена «*Гора называемая Кетрошица или Каменистая*», гирло *Ракиджиу* (из Дуная в оз. Картал), упомянутые редуты, полтора десятка курганов, колония Новый Буджак и другие подробности (рис. 3а; РНБ. К 2-Балк 6/76).

Чтобы не возвращаться к военной топографии XIX в., скажу, что для наших исследований могут быть интересны две неопубликованные карты района 1854 г. (прил. 1, 24; 25-25а). С другой стороны, два листа трехверстовой карты (первое издание вышло в 1856 г.) – XXXIII-6 и XXXIII-7, наоборот, известны и отличаются от карты 1828 г. большим числом курганов близ Картала и Сатунова и появлением монастыря св. Ферапонтия на стрелке о-ва Новосельского. Заметным пробелом источниковой базы является отсутствие в ней соответствующих листов одно- и двухверстовок «Западного пограничного пространства», издававшихся в 1910-1920-х гг. Отчасти его заполняет лист I-10 «Карты части Балканского полуострова, обнимающей весь театр войны 1877-1878 гг.» в М 3 версты в дюйме, фрагмент которого публикуется[4]. Он отражает гидрографию подробнее обычной трехверстовки: изображен ряд проток (ериков) между Дунаем и озерами Картал и Кугурлуй (Леонтьевский, Кишковая, Затон, Болда и др.), а также два отрезка гирла Табачелла, некогда протекавшего вдоль коренного берега от с. Орловки до с. Новосельского, но курганов на нем представлено гораздо меньше (рис. 7).

Для сравнения автор привел фрагмент листа N-10 «Tulcea» румынской цветной карты М 1 : 100 000 издания 1912 г. На нем левый берег приведен по трехверстовке 1856 г., а правый, как указано на листе, почему-то по упомянутым российским съемкам 1883-1884 гг. Армейской географической службы Румынии, причем Султанский курган назван «lui G. Albu» (рис. 8). В 1916-1917 гг. тот же лист был издан в серии «Карта Румынии (Бессарабии)» под названием «Тульча» (ряд 10, лист XIX) без каких-либо заметных изменений[5].

Картография и топография городища Картал

Уникальности рассматриваемому району прибавляет то, что первые археологические памятники были зафиксированы в нем два с половиной века назад (в 1770-1771 гг.), правда

[4] Существует пятиверстовое цветное издание этой карты с аналогичной номенклатурой.

[5] Его восточная часть представлена на рис. 13.

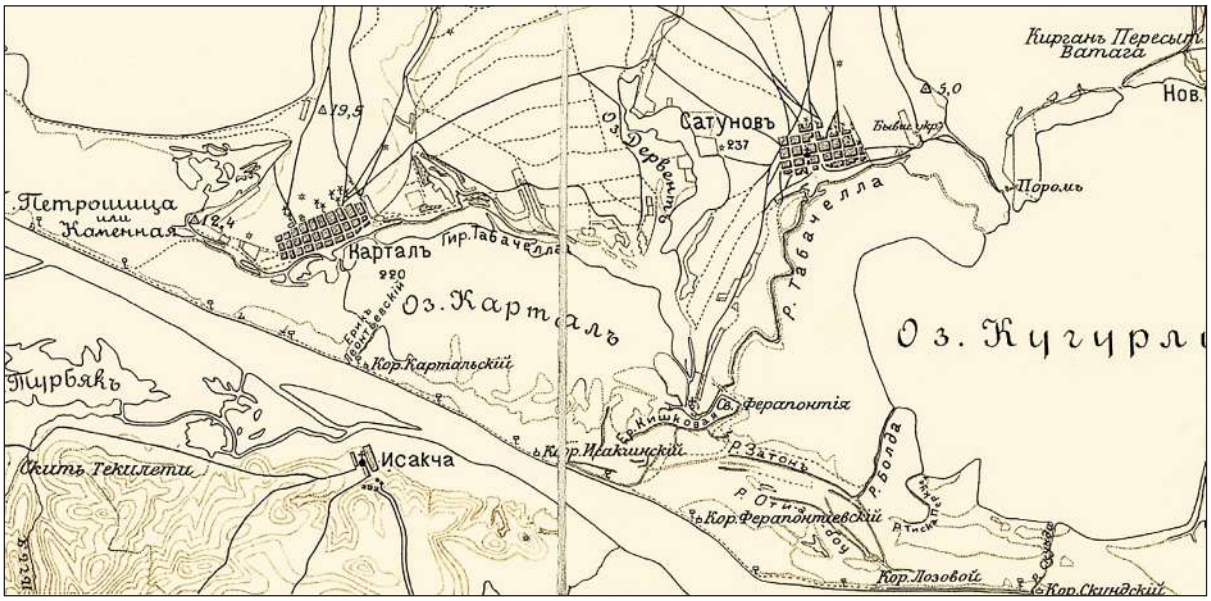

Рис. 7. Карта части Балканского полуострова 1877-1878 гг. (лист I-10, фрагмент).

не учеными, а топографами. Имеются в виду оборонительные валы Картальского и Новосельского городищ (второй из них через 50 лет описал А.Ф. Вельтман). Тогда же на карты нанесли причалы понтонного моста через Дунай и дорогу от него в с. Картал, а также объекты правого берега: средневековый замок Исакчи, мечеть, церковь, турецкое кладбище и «высокий курган, на котором стояла визирская ставка в прошлом 1770 году». Впрочем, переправу (иногда как *Мост Дария*) отмечали и на более ранних картах. Отголоски этой традиции видны на листе XXXIII-7 трехверстовки 1856 года в виде моста и части римской дамбы-дороги, досыпанной российской армией в ходе преодоления Дуная в 1828 г. (Сапожников 2011, 230, рис. 4; 6; Сапожников 2020а, 100-103, рис. 2-5).

В 1840 или 1844 гг. жители болгарской колонии Картал сделали первую в крае археологическую находку, оказавшуюся весьма значимой. Первое ее описание содержится в заметке Н.Н. Мурзакевича, который побывал на месте в мае 1844 г. По его словам, «в полуверсте от селения того же имени, на запад, при рытье колонистами в земле камня для построек случайно открыто несколько кусков с римскими надписями. Находки сделаны в двух местах, в саженях в 11 одно от другого», и в обоих случаях это были небольшие здания со стенами из известняка (Мурзакевич 1844, 627-628). После этого возникла переписка руководства Одесского общества истории и древностей (ООИД) с Попечительским Комитетом о колонистах южного края и с другими организациями, в результате чего камни были доставлены водным путем в Одессу из Измаила в 1846 г. (Пармакли, Руссев 1999, 363; Тункина 2002, 284)[6].

Не удивительно, что когда в 1848 г. граф А.С. Уваров с членами экспедиции прибыл в Одессу и увидел упомянутые находки в музее ООИД, то не преминул отправиться в Картал, хотя поездка туда не планировалась (Уваров 1851, III-V). На месте было выполнено комплексное обследование Картальского мыса: руководитель сделал разведку и описал выявленные объекты, военный топограф унтерофицер А. Алексеев снял план, а художник М.Б. Вебель сделал пейзажные зарисовки, изданные в виде гравюр (Тункина 2002, 249). Парадокс в том, что эти материалы до сих пор известны не всем нынешним археологам и далеко не в полной мере, наверное, потому, что опубликованы в двух дорогих и довольно редких изданиях (Уваров 1853, табл. XXXVIII-XL; 1856, 183-184), а копирование иллюстраций затруднено их значительными размерами (71×55 см). Они приведены здесь в

[6] Названные авторы сообщили, что крестьяне нашли камни в 1840 г., а А.С. Уваров писал о 1844 г. (прил. 3).

Рис. 8. Лист N-10 «Тульча»карты Румынии 1912 г. (фрагмент).

полном объеме (рис. 4-6; прил. 3) по этим и ряду иных причин[7].

Надо сказать, что план 1848 г. выполнен качественно и дает представление о топографии Картальского мыса, месте находки и других памятниках археологии. А.С. Уваров сообщил, что артефакты выявили «при разрытии кургана», помеченного литерой **k** и подписанного «*курган разрыт*» (прил. 3). Судя по плану, эта насыпь располагалась примерно в 125 саженях (260 м) от западной окраины села и в 250 саженях (525 м) от здания местного храма (рис. 4), то есть на территории, давно занятой сельскими усадьбами (рис. 9). В этом нет проблемы, но есть неувязка, так как Н.Н. Мурзакевич сообщил о расстоянии в полверсты от села (рис. 4).

Всего на плане имеется 18 курганов, нарисованных с учетом их разных размеров. Они вытянуты изогнутой дугой по гребню мыса с разными промежутками между собой, от

[7] Автор уже републиковал «План Картала» (Сапожников 2011, 217, фото 5). Ранее в статье об исторической топографии городища Картал И.В. Бруяко привел фрагмент плана со своими, а не оригинальными условными обозначениями и даже не упомянул о рисунках М.Б. Вебеля, хотя пытался реконструировать внешний вид цитадели-акрополя (Бруяко 2009).

вала, ограничивающего с СВ все поселение (**e** – названо «прямым рвом» и «стеной»), не доходя до стрелки мыса, причем наибольший курган (**f**) расположен в ЮВ части цепи. А.С. Уваров заключил, что насыпи возле внешнего вала городища (**h** и **i**) могли быть основаниями башен, а самые крупные (**g** и **f**) – «башнями для наблюдения за плывущими по Дунаю». Картальский мыс, окруженный с трех сторон озерами и плавнями, заканчивался крутой и неприступной скалой (***a***), которая над ними господствовала. На вершине был построен «Акрополь», лежавший «выше всего остального поселения». «Самое поселение» имело форму треугольника и, кроме акрополя, ограничивалось близ мыса высокими и неприступными крутыми берегами (**c**, **c** и **d**, **d**). Пологий южный склон был укреплен «прямыми постройками» (**l, l**), причем «эти вспомогательные стены, по-видимому, простирались даже и на углах – **m** и **r**» (прил. 3, рис. 4-6). Как видим, описание и иллюстрации А.С. Уварова дают представление об Картальском мысе и его памятниках, выраженных на то время в рельефе, если не считать того, что он не пояснил, чем именно были три параллельные линии в районе курганов **g** и **f**, под теми же литерами **e**, что и северо-восточный ров или стена (рис. 4). Не так давно автор проанализировал данные 1844 и 1848 гг. в связи с устройством кургана **k** и пришел к выводу, что болгарские колонисты натолкнулись там на две наземных (?) каменных гробницы римского времени (или один двукамерный склеп) под общей курганной насыпью (Сапожников 2018, 134).

Но суть состоит в том, что А.С. Уваров четко заявил, что у Картала «найдены следы римского поселения», и более того: «выбрав место удобное для защиты, римляне учредили тут укрепленный лагерь в роде тех, вероятно, лагерей, которые покрывали берега Дуная и других больших рек в Германии и Галлии. <…> Укрепление, тут существовавшее, было весьма значительно и по величине своей даже более походящее на укрепленный город…» (прил. 3). Удивительно, но этот вывод был сделан задолго до того, как в 2003 г., после раскопок В.М. Кожокару, стало ясно, что описанный А.С. Уваровым северо-восточный ров (и вал) Картала, как и вал Новосельского городища, датируется римским временем (Сапожников 2011, 217-218).

В свете этого вызывает удивление недавнее предложение назвать комплекс памятников с. Орловка «городищем Картал» (что по сути А.С. Уваров для римского периода уже сделал), но особенно – разделить его на два особых участка «Картал-акрополь» – Орловка I и «Картал-посад»[8] – Орловка II (Бруяко и др. 2003, 45). Правда, претворить эту идею в жизнь будет не так просто, так как возникнет вопрос, как с акрополем и городищем будут соотноситься культурные слои, курганы и грунтовые могильники догетского (*дофортификационного*, по И.В. Бруяке) периода. Кстати, теперь стало понятнее, почему попытку решения топографических проблем Картала этот украинский ученый провел на основе неполной копии плана (без вала, условных обозначений и иллюстраций) и, судя по всему, даже не ознакомившись с описанием А.С. Уварова. В принципе, выше уже изложены все выводы по так называемой *исторической географии Картала*, сделанные И.В. Бруяко с использованием, кроме названных источников, двух топокарт кв. L35-105-Б Генштаба СССР 1949-1950 и начала 1970-х гг. неназванных масштабов в плохих уменьшенных ксерокопиях (Бруяко 2009).

Поскольку в нашем распоряжении имеются другие, более качественные карты, приведем их вместе с описанием. На карте М 1 : 25 000 четко видно, что в 1940 г., задолго начала работы карьера на г. Каменной, абсолютная отметка нивелировочного пункта в ее высшей северо-западной части была +27,6 м[9]. При этом большая часть усредненно плоской верхней площадки акрополя лежала выше горизонтали +21,3 м (10 саж), имея форму неправильного овала диаметром 130-140 м (и площадь ~1,4 га). Уровень седла перемычки составлял на карте 1940 г. от +17,0 до +17,3 м, причем ее ширина в самом узком месте равнялась 40-45 м (рис. 9-9а). В то же время, по карте М 1: 10 000 1989 г. первое из приведенных значений составляло от +15,0 до +16,0 м. Что касается утверждения, что акрополь лежал «выше всего остального поселения» (см. выше и прил. 3), то на самом деле ближайшая наивысшая точка гребня Картальского мыса у кургана **f** и сегодня достигает +36,5-37,0 м, а далее к СВ через две седловины в районе курганов

[8] Термин посад преполагает наличие предместья, лишенного какого-либо укрепления.

[9] Или + 26,0 м над уровнем воды в прилегающих плавнях.

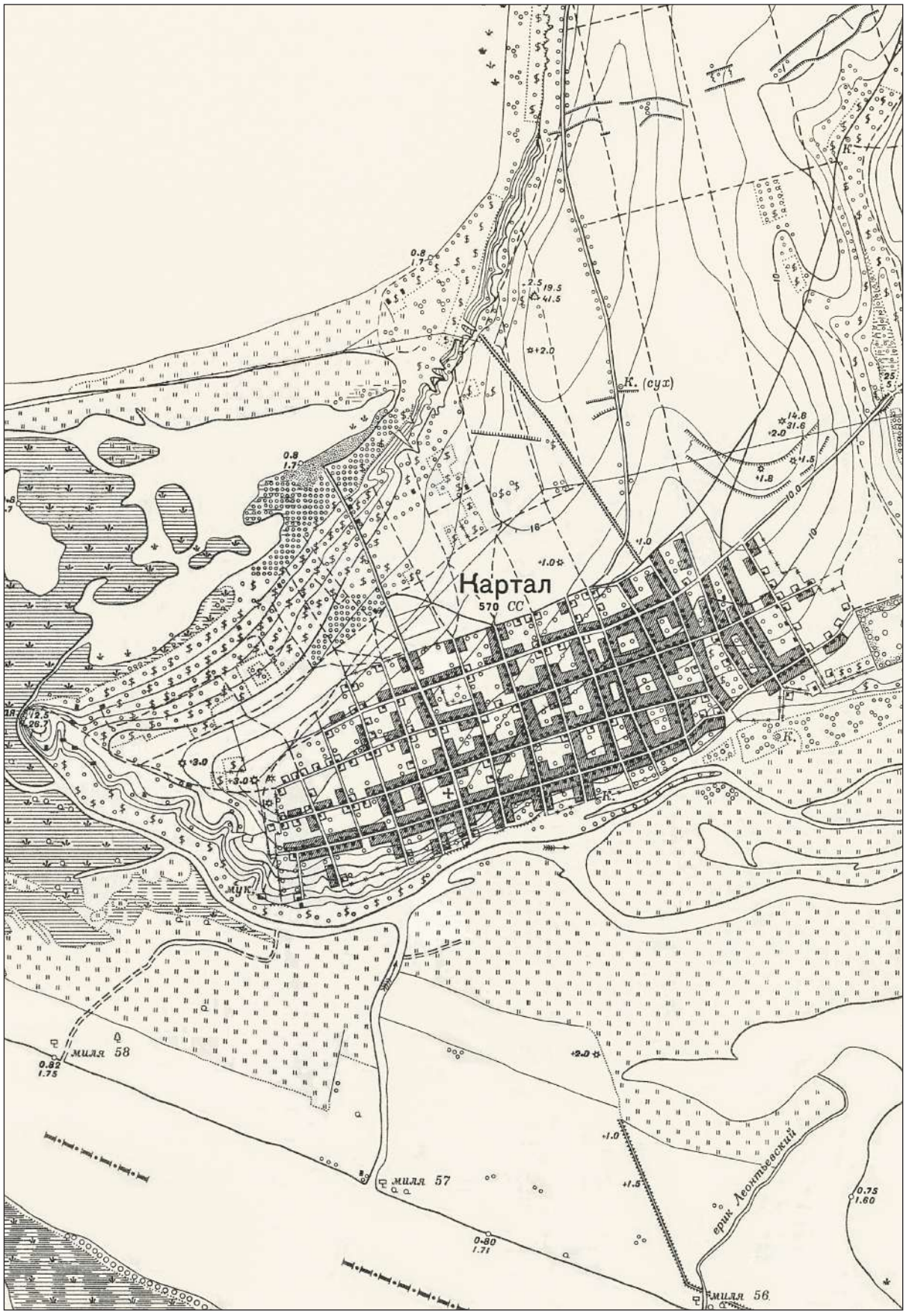

Рис. 9. Село Картал и его окрестности в 1940 г. (склейка листов «Оз. Кагул» и «Картал»; фрагмент).

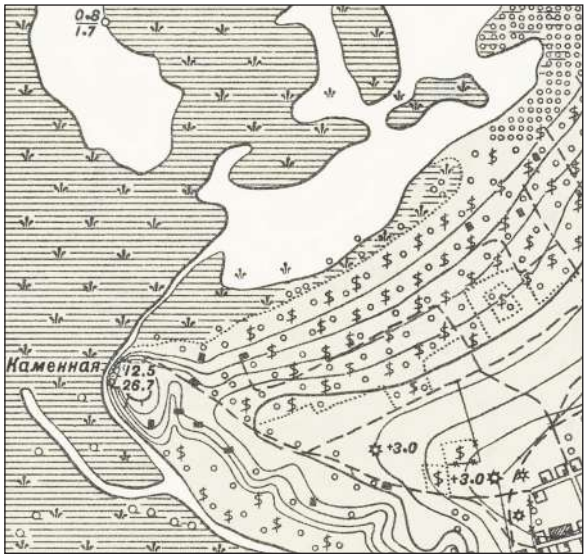

Рис. 9а. Картал. Акрополь и часть городища. 1940 г. (лист «Картал»; фрагмент).

слева от дороги в с. Нагорное уровень гребня снова повышается, уже до уровня +41,5 м (рис. 10-11). Кстати, об ошибочности тезиса А.С. Уварова говорит и общий вид акрополя (горы) на рисунке М.Б. Вебеля с СВ, на котором, к сожалению, перемычку между акрополем и городищем видно не четко (рис. 5).

Таким образом, экспедиция 1848 г. оставила нам ценные материалы и заключения о Картале, хотя отдельные замечания А.С. Уварова спорны и ряд фактов (о башнях, «вспомогательных стенах» и «прямых постройках») пока не прояснен. Впрочем, нынешний исследователь Картала такую задачу перед собой даже не ставил, но заявил, что благодаря плану 1848 г. (а не выводам А.С. Уварова) «мы имеем полное представление о том, как выглядели окрестности городища 160 лет назад. В дальнейшем, вплоть до второй половины 50-х гг. XX в., в научной литературе как будто бы нет упоминаний об археологических находках на городище» (Бруяко 2009, 40).

Действительно сообщений о находках нет, но зато есть не менее важные наблюдения и заключения, сделанные выдающимся ученым Ф.К. Бруном при описании событий на Дунае по сообщениям Аммиана Марцеллина и других авторов. Говоря о переправе римских войск «при Новиодунуме», он указал, что это место находилось «близ нынешнего г. Исакчи», а далее: «с давних пор с этой местностью были связаны важные по своим следствиям события. Здесь, по всей вероятности, переправились через Дунай еще Дарий Гистасп, равно как и Александр Македонский. Что и в римском периоде этот важный в стратегическом отношении пункт не был предан забвению, явствует из надгробных камней с латинскими надписями, найденными на противоположной стороне Дуная близ колонии Картал, *откуда начинаются ряды свай в плавнях,* образуемых рекой, *то есть следы деревянного моста*. В ближайшие к нам времена подобный мост мог только быть построен владетелями правого лесистого берега Дуная…». И хотя сам Ф.К. Брун связал эти «сваи, сохранившиеся поныне в плавнях картальских», с событиями 1789 г. (Брун 1874, 9-11, подстр. прим.), важно, что он видел их собственными глазами[10].

Восстановить примерное место расположения этих свай не сложно, так как в рельефе до сих пор прослеживается часть римской насыпной дамбы-дороги, ведущей от переправы через Дунай на городище Картал, которая при пересечении гирла Каменного – Зарзы в створе ул. 28 июня с. Орловка была оборудована мостовым переходом на сваях (рис. 9). Из этого вытекает, что дорога с переправы входила на защищенную от врагов территорию городища, примерно в 1,4 км от его СВ вала и в 2,5 км от акрополя.

Данный факт и значительные размеры городища: длина с акрополем по средней оси 3,4 км, а приблизительная площадь – 5,4 км², говорит о том, что перед нами типичный *одиночный тет-де-пон* (tête de pont)[11] – предмостное укрепление, снабженное плацдармом с большим защитным периметром, в котором войска размещались как накануне наступления, так и в случае отступления для

[10] Ф.К. Брун не назвал дату посещения Картала, но по фразе, что он «в прежние годы имел случай объехать Бессарабию вдоль и поперек» (Сапожников, Кашуба 2021), можно сказать, что это было до 1864 г. и соответственно после 1844 г., так как экспедиция А.С. Уварова им не упомянута.

[11] Классическим тет-де-поном была крепость Измаил, которая называлась османами орду-келеси или армейская крепость. Как написали военные топографы: «обширность его <…> простиралась тогда около 10 верст. Сие большое пространство было занято турками в намерении надежного оплота в случае неудачи, где бы целая армия могла помещаться и защищать переправу через Дунай» (Статистическое 1899, 372), но в последнем (российском) варианте она ограничивала почти в четыре раза меньшую площадь – 1,5 км2 (Сапожников, Аргатюк 2017, 161, рис. 1).

Рис. 10. Акрополь и городище Картал на карте 1985 г. (лист X28-52-Б-г-3; фрагмент).

организованной и безопасной переправы (Тет-де-пон 1901). Новосельское городище – кастель, прикрывавший переправу с другой стороны, на роль укрепления такого рода не подходит, так как имеет размеры: длину – 520-550 м, ширину – 250-280 м. Может быть именно поэтому в более позднее, как минимум османское время переправа использовалась с выходом только на Картальский мыс, о чем говорит изображение дороги от переправы в этом направлении на целом ряде карт (Сапожников 2020а, рис. 3; и др.)[12].

[12] А.Ф. Вельтман, наоборот, полагал, что вал между озерами Карталом и Кугурлуем, «может быть, служил мостовым укреплением Дарию при отступлении его из Скифии» (Вельтман 1837, 235), но, к сожалению, не обосновал этого предположения (Сапожников 2017а, 216).

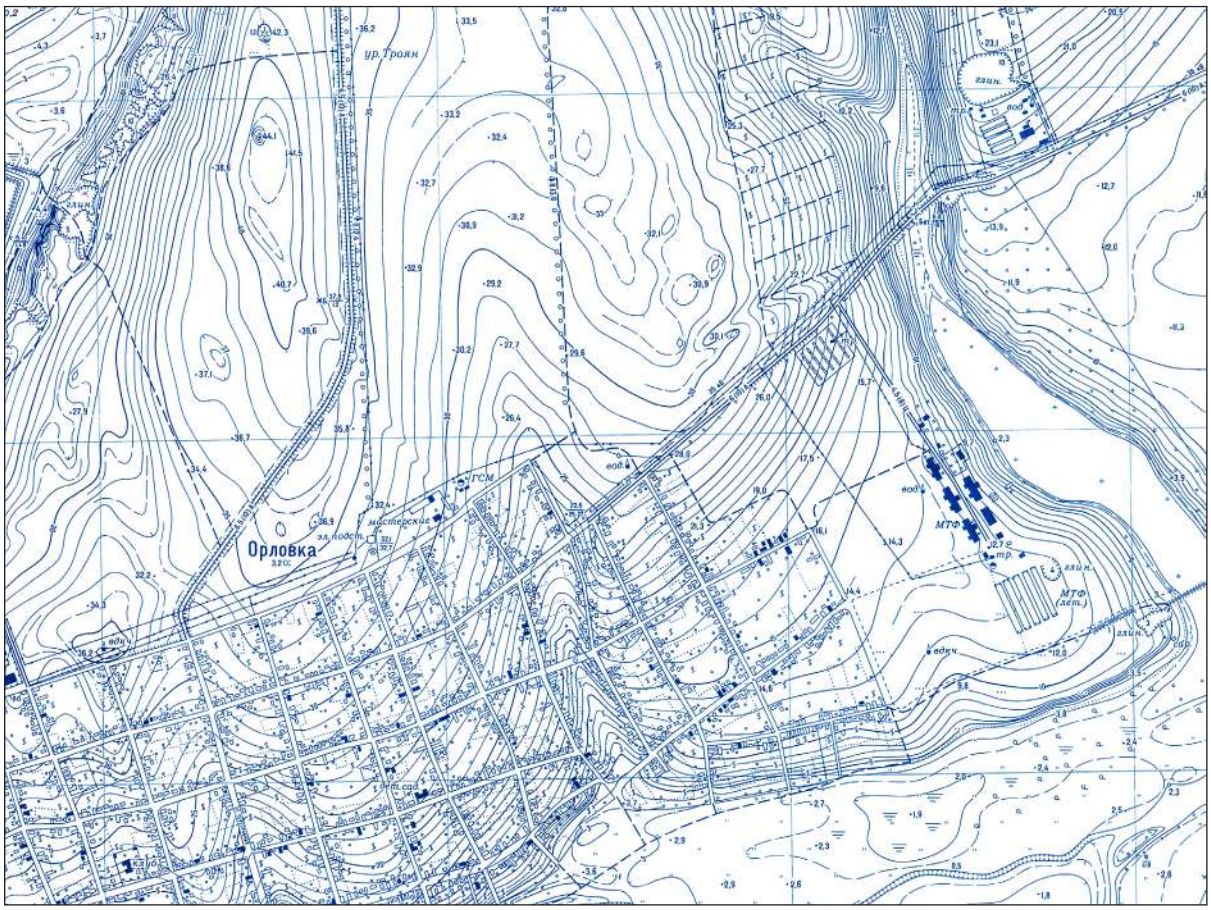

Рис. 11. Восточная и центральная часть с. Орловка. 1985 г. (лист X28-52-Б-г-4; фрагмент).

Картальская полевая линия фортификации: проблемы датировки

Итак, если добавить к уже описанным материалам данные картографии XX в., то более полно реконструируется система фортификации римского времени. Из трех оборонных валов самым ранним и глубоким, по-видимому, был тот, который отделил акрополь Картала от остального мыса, но уверенности в том, что он был сплошным, нет (см. выше). Картальский и Новосельский валы защищали городища от поля и исследованы археологами. Важным элементом конструкции переправы был вал-дорога вдоль берега Дуная, связывающий городища между собой (Сапожников 2017а, 216-218, рис. 1-2). Дополнительная оборона от севера отмечена в виде земляных эскарпов у северной оконечности о-ва Новосельского (один участок) и у северной окраины с. Орловка – три отрезка по обе стороны Картальского вала, но их датировка проблемна, особенно в первом случае (Сапожников 2017а, 218-219, рис. 4; рис. 9).

Этим устройство и оборона переправы на левом берегу Дуная не ограничивались. На случай замерзания оз. Картала наверняка существовали дополнительные преграды, а для обороны переправы могли использовать корабли Мезийского флота. Известен факт, что некоторые протоки здесь были спрямлены, «дабы на прамах [поромах] из Ренна [Рени] к Измаилу скрытно мимо Исакчи проехать». Любая датировка устройства этого водного пути будет спорной, но вряд ли надо сомневаться, что такая идея могла прийти в голову римлянам, которые и выполнили колоссальные по объему работы по строительству и поддержанию работоспособности переправы (Сапожников 2020а, 101-102, рис. 4).

Изучая карты, автор выявил следы другой оборонной линии, которая не вписывается в концепцию римской фортификации, так как направлена против нападения с юга, то есть с правого берега Дуная. Она простирается на расстояние около 8,6 км между левым бере-

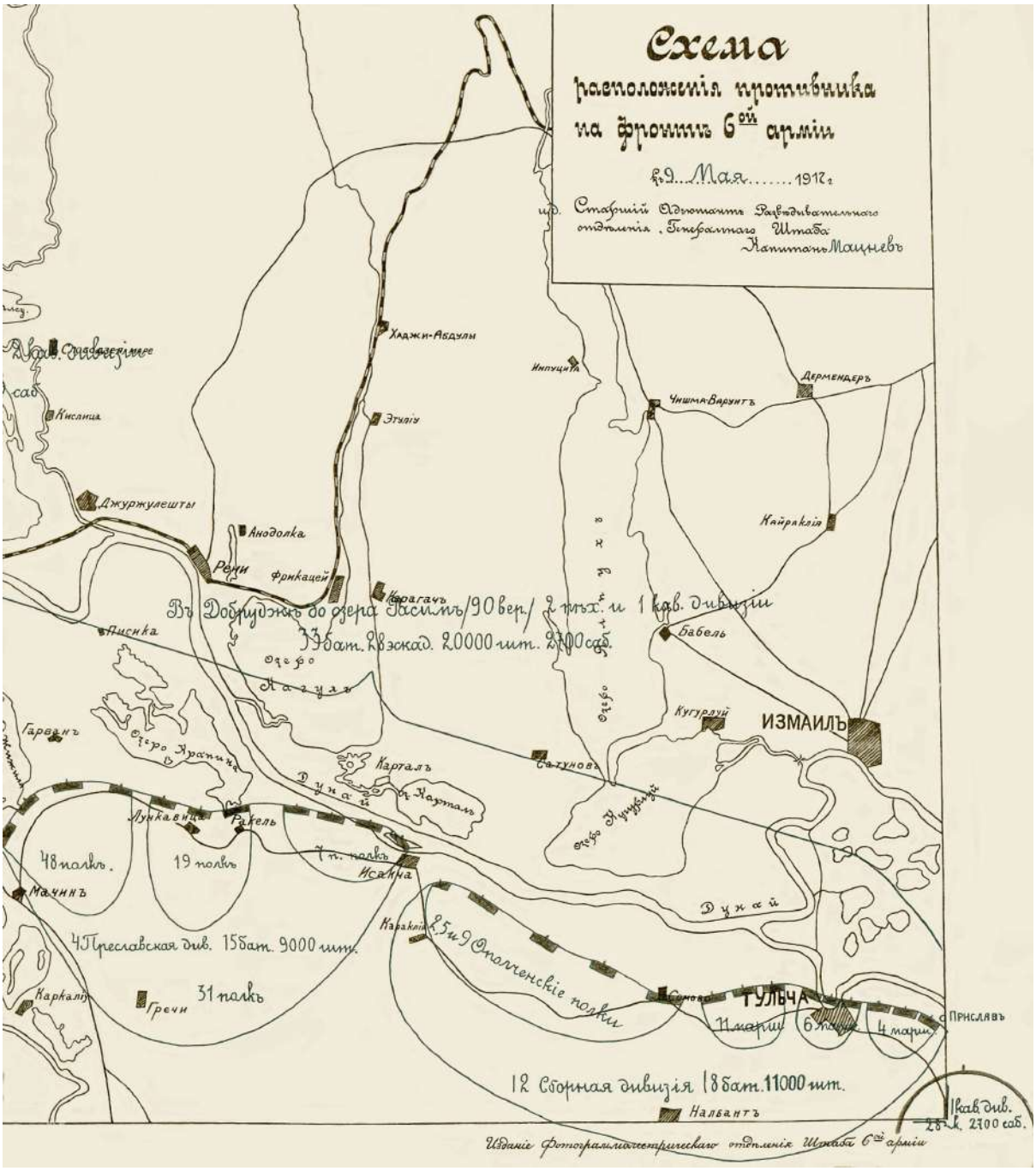

Рис. 12. Схема расположения противника на фронте VI-й армии к 9 мая 1917 г. (РГВИА, ф. 2003, оп. 1, д. 911; фрагмент).

гом оз. Кагул и правым берегом оз. Ялпуг и, скорее всего, состояла из невысоких валов со рвами со стороны черточек. Это была система несплошных полевых укреплений, сооруженных в две двойные линии, проложенные с учетом рельефа местности, высот и наличия двух балок. Первая от Дуная линия была выкопана на высотах с абсолютными отметками от +21 до 29 м с повышением на левом фланге до +42-44 м. Вторая линия лежала на правом фланге на высоте +25-34 м, а на левом – до +47-61 м. Наивысшие точки водоразделов достигают на правом фланге +40 м (курган к С от Орловки), а на левом – +58-61 м (курганы Чауш и Цыганка). Вокруг последних курганов был сформирован своеобразный укреплен-

ный район. Подобная, менее выраженная, конструкция прослежена и на правом фланге у северо-восточной окраины Орловки (рис. 9; Сапожников 2017а, 221-223, рис. 1, 8-9).

В первой публикации этих материалов автор интерпретировал остатки данной обороны как защиту от войск (в первую очередь, от конницы), которые намеревались переправиться на левый берег Дуная, и очень осторожно связал ее устройство с двумя историческими походами: войск Зопириона против скифов 331 г. до н.э. или легионов императора Валента на готов в 368-369 гг. от РХ[13]. При этом автор подчеркнул не возможность, а необходимость «найти и исследовать на месте» археологические остатки как этой обороны, так и других объектов, выявленных на картах (Сапожников 2017а, 222-223).

В 2019 г. И.В. Бруяко в статье «Феномен Картала: динамика смысла» (?), не замечая моих открытий и заключений по топографии Картала и всего района переправы, и даже не попытавшись проверить их самым доступным и логичным для археолога путем (полевыми исследованиями), назвал мои выводы о второй линии обороны «нечаянными» (?), «фантастическими» и даже «историографическим курьезом». Сам он увидел в ней остатки *полевых эшелонированных Картальских позиций*, возведение которых «по всем канонам… осуществили в конце 1916 - начале 1917 г. русские военные инженеры» после появления «реальной угрозы форсирования Дуная немцами и вторжения уже на территорию Бессарабии». Правда, отпустив ряд некорректных шпилек в мою сторону, он передумал и в подстрочнике заявил: «Не стоит совершенно исключать и версию о сооружении этой линии в начальный период русско-турецкой войны 1877-1878 гг. » (Бруяко 2019, 255-257), чем запутал не только меня, но и себя самого.

Не имея ясно сформулированных претензий, автор этих строк мог бы проигнорировать его слова, но поскольку поднятые И.В. Бруяко вопросы касаются темы статьи, обсудим их подробнее. Опуская подробности хода Первой мировой войны в нашем регионе, скажу, что наиболее активной в районе переправы была тогда так называемая Дунайская экспедиция особого назначения (ДЭОН), созданная осенью 1914 г. под руководством капитана 1-го ранга М.М. Веселкина, вскоре за работу в ней ставшего контр-адмиралом Свиты ЕИВ. Имея основной задачей поставку Сербии и Румынии вооружения и продовольствия, ДЭОН в 1915 г. навела понтонный мост в районе Исакчи, а выше по течению устроила причалы, от которых была насыпана дамба до с. Картал (Тюриков 2014). Осенью-зимой 1916 г. от железнодорожной станции Этулия до упомянутого моста начали строить линию полевой конной железной дороги длиной 42 версты (рис. 12), но эти работы не были завершены из-за нехватки рабочей силы, вызванной сопротивлением местных властей (Татаринов 2016, 99).

Что касается Картальских позиций (иначе они назывались «казенными работами»), то эта структура подчинялась ДЭОН, а руководил ею комендант, полковник В. Судровский. С июня по октябрь 1916 г. вилковские и другие дунайские рыбаки принудительно снаряжались на работы «на реке Дунай» (по 100 человек на две недели), так как «лучше других подходили» для их выполнения. Кроме «позиционных работ в с. Картал» (суть которых в опубликованных документах не раскрыта), рыбаков мобилизовали на наряды по погрузке и разгрузке угля и «на промеры по Дунаю для установки телефонных линий» (Татаринов 2016, 95-98, 182).

С падением Тульчи и Исакчи 20 декабря 1916 г. ситуация резко изменилась, мосты сняли, речные поставки прекратились, а линия противостояния воюющих сторон стабилизировалась на этом участке Дуная почти на год (Tatarinov 2018, 82). Однако для этого периода у нас нет данных о каком-либо строительстве у Картала, понятно только, что на тот момент российским войскам важнее было иметь оборудованные позиции и заграждения вдоль самого берега. Этот вывод подтверждает информация о привлечении рыбаков для работ на реке, так как с копанием окопов между Карталом и Сатул-Ноу жители названных сел справились бы не хуже.

Ни о каком «форсировании Дуная немцами» здесь в то время не могло быть и речи, так как позиции против Картала и Сатул-Ноу занимали 7-й полк IV-й Преславской диви-

[13] Позже эти же выводы были повторены с более тщательным обоснованием сведениями древних авторов (Дзиговский, Сапожников 2018, 183-184).

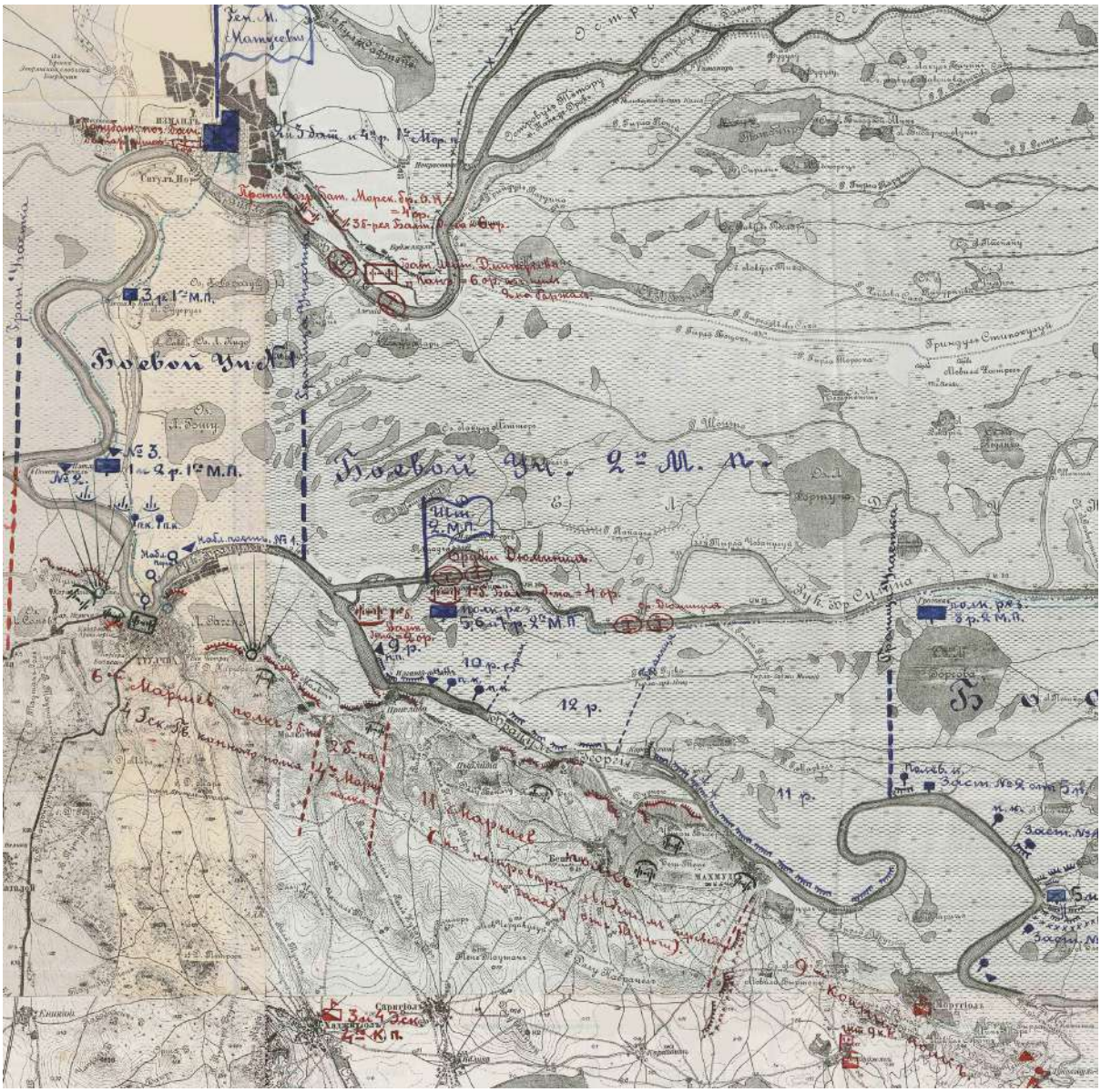

Рис. 13. Схема расположения войск обороны гирл Дуная к 12 часам дня к 6 февраля 1917 г. (РГА ВМФ,Ф. №716, д. 243;фрагмент).

зии и два полка ополченцев Болгарской армии (рис. 13; 13а). Хотя у нас есть возможность дать полное описание обороны противника перед армиями Румынского фронта на 10.08.1917 г., ограничимся общей характеристикой «нашего» участка: «Позиция на всем протяжении прикрыта солидной преградой – р. Дунаем. Однако противником этот участок также сильно укреплен. От Жижиля до Тульчи противником возведена почти непрерывная линия окопов, за которой на участке Ракель-Исакча по северной опушке леса имеется хорошо развитая вторая линия сложного фланкирующего начертания, с широко развитой сетью ходов сообщения. На участке к востоку от Тульчи окопы тянутся с небольшими промежутками до Махмудии, переходя далее в отдельные окопы охраняющих частей. Окопы прикрыты проволочными заграждениями в 1-3 полосы, в 2-3 кола каждая. Особенно сильно противником укреплены районы: Гарван, Ракель Исакча, Тульча и Бештепе» (Полянский, Маккавеев, Ожинский 1917, 52).

Если сравнить позиции болгарских войск с оборонной линией на картах к С - СВ от Картала (рис. 9), то вторую из никак нельзя

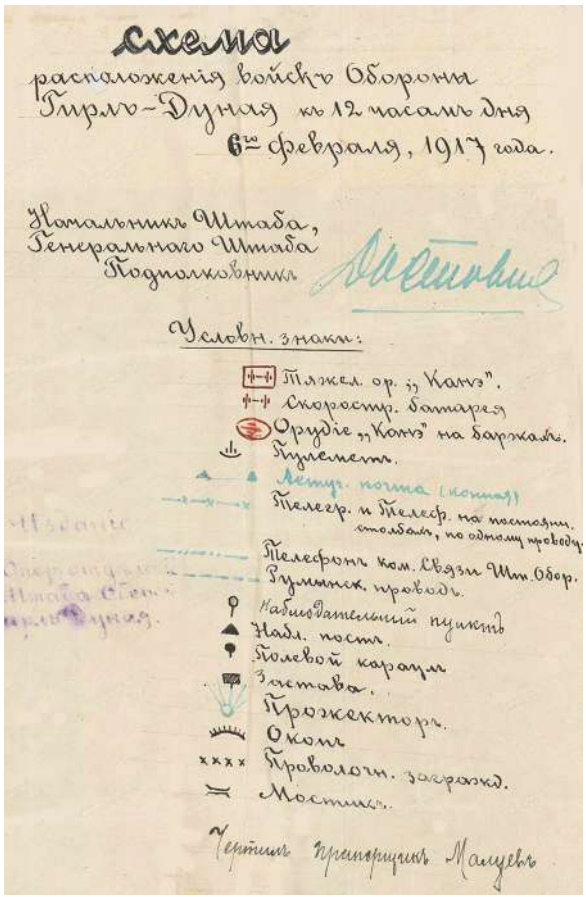

Рис. 13а. Схема расположения войск обороны гирл Дуная к 12 часам дня к 6 февраля 1917 г. (Название и условные знаки; РГА ВМФ, Ф. №716, д. 243; фрагмент).

будет назвать ни *эшелонированной*, ни созданной «*по всем канонам, заданным ходом войны*» (?). Не вдаваясь в детали, скажу, что на ней не видно следов не только артиллерийских, но и пулеметных позиций (рис. 9). Если добавить, что линия удалена от берега Дуная на 4,3-6,0 км у Картала и на 11,2-11,6 км в районе курганов Чауш и Цыганка, то станет понятно, почему в 1980-х годах, при неоднократных раскопках курганов на том водоразделе, мы не находили так называемого «настрела» (стреляных гильз).

В заключение приведу аргумент, который наш оппонент намеренно проигнорировал (Сапожников 2017а, 215). На трех листах карт, где отмечена проблемная линия обороны (L35: 93-Г-г «оз. Кагул»; 94-В-в «Барта» и 105-Б-б «Картал»), указано: «карта перечерчена по оригиналам полуверстной съемки 1883 [одна – 4] г., обрекогносцированной в 1940 г.». Совершенно ясно, что искомые объекты могли быть зафиксированы топографами только в 1883-1884 гг. , так как из-за интенсивного сельскохозяйственного использования этих земель они никак не могли сохраниться нетронутыми до 1940 г. на протяжении 22 лет.[14]

Благодарности. Автор выражает искреннюю признательность за советы знатоку измаильской фортификации А. Серикову.

Приложение 1

Список малоизвестных карт и планов района переправы[15]

(Российская 2006; Карти 2012; Сапожников 2019, прил.)

1. *Карта части Безарабии от реки Прута до города Килии с показанием кампаментов, движения и атак российской императорской армии против турок под предводительством графа Румянцева 9 сентября 1770 года* (РГВИА, Ф. 846, оп. 16, д. 2210).

1а. *Карта части Безарабии* [так в оригинале] *от реки Прута до города Килии с показанием компонентов, движения и атак российской императорской армии против турок под предводительством главнокомандующего первою армиею, господина генерал-фельдмаршала и разных орденов кавалера, графа Петра Александровича Румянцева, сентября 9-го дня 1770 году*. Копировал штурман Артамон Михайлов. Рукоп. в цвете. М : 7 верст в дм /61×82 см/ (РО РНБ, Ф. 885, д. 232, л. 19; копия карты № 1; рис. 1-1б).

[14] Кстати, ни на одной печатной карте, в том числе и советской, нет и следа оборонительных линий, отмеченных российской разведкой к 06.02.1917 г. на правом берегу Дуная, но, к сожалению, только ниже по течению (рис. 14; 14а).

[15] Без учета большинства маршрутных и квартирных планов и карт времен российско-турецких войн.

2. *Карта Молдавии и Бессарабии с показанием военных действий против турок под предводительством Петра Александровича Румянцова в 1770 году*. Копировал студент Степан Никифоров 1773 года генваря 28 дня. М : 15 верст в дм /53×76 см/ (Рукописный отдел Библиотеки Российской академии наук (РО БРАН), д. 252). Возможно, это копия карты №1, но, вероятно, покрывает большее пространство.

3. *Карта реки Дуная. Первая часть от местечка Мочина [Мачина] до мыса Чатала со впадающими в оную рек и озер с промером оных глубины, сочиненная при команде флота капитана первого ранга Нагаткина в городе Яссах 1771 года…* М : 1 верста в дм (РО РНБ, Ф. 885, д. 243/2, л. 37).

4. «*Карта Дуная от города Гирсова до его устья в Черном море с описанием глубины. Описан и промер чинен 1771 году под командой капитана Нагаткина*». М : 5 верст в дм. Рукопис. в цвете. Отсутствует левая четверть карты с названием, которое установлено по карте № 4а (Место хранения не известно).

4а. *Carte du Danube Depuis la ville Hirsova jusqu'à son embouchure dans la Mer Noire, avec la description de sa profondeur*. М: 5 верст в дм. Рукоп. в цвете. /163,5×74,0 см/. Копия карты №4 с ориентацией на юг (Нац. Б-ка Франции – BnF, шифр L.2112-1; рис. 2)[16]. Неверно датирована 1820 г. https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52504105b/f1.item.zoom#

5. *Carte du fleuve Dunabe… Карта реки Дуная от города Штирсова* [Хыршова] *до впадения в Черное море*. Копировал К. Батуринов. М : 3 версты в дм (?) /158×79 см/ (РО БРАН, д. 179). Возможно, это вариант карты №4а.

6. *Положение реки Дуная от впадения ее в Черное море до устья реки Олта и протчих впадающих в нее рек с частью положения берега Черного моря. Сочинена с аккуратных описей 1771 и 772-го годов флота капитан-лейтенантов Егора Маврина, Ивана Ломана и лейтенантов Моселя Рындина и Савы Зубова*. Копировал штурман Мирон Ядровцов. М : 4 версты в дм /73×225/ (РО РНБ, Ф. 600, д. 232, л. 18).

7. *План реки Дуная от Черного моря до устья реки Артыш с показанием по берегу от Рени до устья реки Яломицы лежащим местам*. 1773 г. М : 4 версты в дм (РГВИА, Ф. 846, оп. 16, д. 2302).

8. *План бывшей за Дунаем экспедиции произведенной деташаментом под командою гд-на полковника и кавалера Клички между 15 и 29 числа апреля 1773 году на местечко Тулчу город Бабаду на село Карасу и город Карааpман. Копировал кондуктор Дмитрий Кобелев*. На полотне, рукоп. в цвете. Ориентация – З. М не известен /74×45 см/ (Сектор Карт. изд. НБУ, № 17204; изображ. доступно на сайте: http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0002428).

9. *План местности реки Дуная в районе озера Кагаргуй* [Кугурлуй]. С текстом на франц. языке /47×63 см/ (Санкт-Петербургское отделение Архива Российской академии наук (СПБА РАН), р. IX, оп. 1а, д. 309).

10. *Карта нижнего течения реки Дуная от города Браилова до устья с промерами глубин и дополнительными картами некоторых участков реки в укрупненном масштабе*. М : 2 версты в дм (РО РНБ, Ф. 885, д. 243/2, л. 36).

11. *Схематическая карта нижнего течения реки Дуная* /118×98 см/ (РО РНБ, Ф. 885, д. 243/2, л. 33)[17].

12. *План позиции в Бессарабии, где построены редуты с жилищами на зимнее время*. М : 2 версты в дм. 1811 г. (РГВИА, Ф. 846, оп. 16, д. 26177).

[16] Кроме этой, существует еше одна копия карты № 4 на немецком языке, причем она сделана в то время, когда оригинал уже утратил левую четверть. На ней отсутствует название, упоминание Нагаткина и целый ряд мелких деталей. Источник не известен.

[17] Карты под №№ 7-10, вероятнее всего, сняты до 1775 г.

13. *Карта части Бессарабии от Браилова до Аккермана с показанием устьев Дуная*. М : 5 верст в дм. 1815 г. (РГВИА, Ф. 846, оп. 16, д. 21231).

14, 14а. *Топографическая карта Бессарабии и Булгарии. Составлена из рекогносцировок квартирмейстерской части офицеров под руководством генерал-лейтенанта Толя*. М : 4 версты в дм. 1817 г. (РГВИА, Ф. 846, оп. 16, д. 21232, то же: д. 21119).

15. *Карта Бессарабии, собственно так называемой, или Буджака* /с описанием/. *Составлена по планам съемки 1817-1818 годов полковником Корниловичем* (РГВИА, Ф. 846, оп. 16, д. 18582).

16, 16а. *Генеральная карта Бессарабии, собственно так называемой, или Буджака. Составлена из планов съемки 1817-1819 годов полковником Корниловичем*. М : 5 верст в дм /2 лл./, 1819 г. (РГВИА, Ф. 846, оп. 16, д. 20698, тоже со статистическим описанием – д. 18583, ведомости к карте – д. 18584).

16б. *Генеральная карта Бессарабии, собственно так называемой, или Буджака. Составлена из планов произведенной съемки 1817, 1818, 1819 годах*. М : 5 верст в дм. Печатн. Черно-белая (Статистическое 1899).

17, 17а, 17б. *Карта дороги, пролегающей по побережью Черного моря от Босфорского пролива до крепостей Тульчи и Исакчи на Дунае. Составил полковник Берг*. Изд. ВТД 1819-1820 г. Рукоп. (РГВИА, Ф. 450, оп. 1, д. 558-560).

18. *Генеральная карта Бессарабской области, составленная при главном штабе 2-й армии с инструментальной съемки офицеров квартирмейстерской части*. М : 10 верст в дм. 1826 г. (РГВИА, Ф. 846, оп. 16, д. 20697).

19. *Генеральная карта части Бессарабской области. Составили офицеры квартирмейстерской службы Андреевский, Львов и Ушаков из топографических брульонов, снятых с 1817 по 1825 год*. М : 5 верст в дм, 1826 г. (РГВИА, Ф. 846, оп. 16, д. 21234).

20. *Топографическая карта устий Дуная и Бабадагской области. Составлял И.П. Липранди с 1821 по 1827 годы* /102×108 см/ (РО БРАН, д. 131).

21. *Генеральная карта Бессарабской области, составленная из брульонов военно-топографической съемки, произведенной с 1817 по 1827 год. Составили офицеры свиты Его императорского величества по квартирмейстерской части*. М : 5 верст в дм, 1827 г. (РГВИА, Ф. 846, оп. 16, д. 20699).

22. *Карта Бессарабии, собственно так называемой или Буджака, представляющая 1-е: земли отмежеванные под выгон к городам и к соляным озерам, а также отведенные для казенных селений, немецких и задунайских колоний; 2-е: участки населенных земель, принадлежащих казне; 3-е: пустопорожние земли, Всемилостивейше пожалованные частным лицам; 4-е: владения, принадлежащие духовенству; 5-е: земли спорные с казною*. Составлена с 1822-го по 1828-го год. М: 5 верст в дм. Рукопис. в цвете. /176×92 см/. 1828 г. (РО РНБ, Ф. 342, д. 447).

22а. То же. М : 3 версты в дюйме /164×130 см/ (Сектор Карт. изд. НБУ, № 172187).

23. *Топографическая карта течения реки Дуная от устья реки Прут до впадения в Черное море* /на фр. и русск. яз./ 1829 г. (РГИА, Ф. 1399, оп. 1, д. 31).

24. *Карта северной части Бабадагской области, служащая к объяснению совокупных движений русских войск для переправы через Дунай между Браиловым и Измаилом и занятия правого берега сей реки в марте 1854 года* (РГВИА, Ф. 846, оп. 16, д. 6009).

25, 25а. *Карта, показывающая места расположения кордонов по Дунаю в Придунайских княжествах*. 1854 г. (РГВИА, Ф. 846, оп. 16, дд. 6019 и 6124).

Приложение 2

Описание крепостей Тульча, Исакча и дороги между ними 1819 г.
(Военно-топографическое 1822, 8-13)

Крепость Тульча

Небольшая крепость, лежащая на довольно крутой высоте при рукаве Дуная; состоит из четырех бастионов, образующих три фронта. Четвертого фронта куртина упирается к турецкой деревне.

Бастионы сей крепости имеют от 7 до 8 пушек. Неровный гласис дает возможность в некоторых местах приблизится к самому рву по пространству, обстреливаемому иногда только одной пушкой. На флангах бастионов находится тоже по одной пушке. Из четырех куртин только в двух имеются ворота без подъемных мостов. Деревянный мост, по которому (едучи из Бабадага в Тульчу) въезжают в крепость, имеет в длину 26 шагов. Высота эскарпа сей куртины от 10 до 14 футов.

В бруствере оной врыты палисады для прикрытия голов людей, за ними стоящих. /9/ Перед сим фронтом в весьма близком расстоянии, на пологости лежит греческая деревня.

Со стороны Исакчи есть небольшая высота, повелевающая крепостью. Сверх того, в 120 шагах от рва крепости, в поле, есть еще другой ров, не имеющий никакого сообщения с крепостью, который по глубине и ширине своей представляет осаждающим готовую параллель, чтобы скрытно расположить в ней часть войск своих, в полной безопасности от выстрелов сей крепости. Ров сей, начинаясь от греческой деревни, окружает большую часть крепости и от других фронтов оной отстоит на 400 и 500 шагов. В нем с великой удобностью можно скрыть более 4000 человек. В самой крепости Тульче нет никаких других строений, кроме казарм и магазинов. /10/

Переход от крепости Тульчи до крепости Исакчи
(6 часов 25 минут или 32 версты)

Дорога на первых пяти верстах идет по направлению к деревне Еникиой[18] и перерезана несколькими оврагами, образующими три отдельные высоты. Взойдя на хребет гор, лесом покрытый и паралельно Дунаю лежащий, и дойдя до первого перекрестка дорог, должно оставить направление къ деревне Еникиой и круто повернуть направо. Потом, пройдя еще пять верст как по хребту помянутых гор, так и по противоположной покатости оного, дорога спускается в широкую долину. В оной видна в двух верстах влево, деревня Атолой-Киою[19], из коей выходящая дорога соединяется с той, которая ведет в Исакчу. После этого дорога продолжает идти покрытой лесом долиной в некотором отдалении от правого берега ручья, в Дунай впадающего, у вершины коего лежит деревня Рагуза[20]. /11/

Пройдя таким образом десять верст, долина суживается; дорога, повернув налево, переходить помянутый ручей по деревянному мосту длиной в 10 шагов и направляется по отлогости горы вдоль Дуная к крепости Исакчи. Отойдя от моста еще 5 верст, имея в правой стороне болото до самого Дуная простирающееся; дорога переходит второй ручей по деревянному мосту длиной в 5 шагов. От сего последнего остается еще семь верст до крепости Исакчи. На сем пространстве дорога, сблизившись к Дунаю, переходит еще три маловажные ручья. Не доходя две версты до крепости Исакчи, оная идет обработанным полем мимо *Султанского кургана*, в правой стороне лежащего, и потом поворотом налево, спустившись с горы и перейдя еще малый ручеек, доходит до крепости Исакчи.

Крепость сия, лежащая на рукаве, правого берега Дуная; обращена к нему одним фронтом, другие два самые длинные фронты лежат на скате горы, склоняющейся к Дунаю, а остальные три фронта расположены по самой высоте и только сии последние и часть одного из длинных фрон-

[18] По съемкам, произведенным в прошедшую войну, дер. Еникиой называлась Каталуй.
[19] Атолой-Киой называлась прежде Фрикаче.
[20] Рагуза называлась прежде Телица.

тов обнесены рвом. Шесть бастионов и один /12/ полубастион, связанные семью куртинами составляют сию крепость.

Куртина, к стороне Тульчи обращенная и от Дуная по скату горы расположенная, имеет длины около 420 шагов, вторая и ближайшая к ней с правой стороны по высоте лежащая, длиною во 150 шагов. Третья в 220 шагов. Четвертая опять в 150 шагов. Пятая, соединяющая бастион с полубастионом в 120 шагов. Шестая, склоняющаяся по скату горы к Дунаю и седьмая, обращенная к реке, имеют каждая по 300 шагов длины. На одних длинных фронтах, по скату горы расположенных, имеются ворота, но оные ничм не оборонены. Кроме сего, в куртинах, на горе расположенных полигонов, также сделаны малые ворота для вылазок в ров во время приступа неприятельского.

Каждый бастион вооружен 8 английскими пушками; на флангах же оных для обороны куртины находится только по одному орудию.

На фасе полубастиона поставлено 5 пушек, обращенных к Дунаю. Неподалеку же от оного, на скате высоты видна глубокая яма. В сем месте находился прежде пороховой магазин, взорванный в последнюю /13/ войну, по занятии сей крепости российскими войсками.

Все строения во внутренности крепости Исакчи деревянные и легко могут быть сожжены флотилией, подкрепленной несколькими батареями, поставленными на близлежащем острове.

Самый слабый пункт сей крепости есть бастион к стороне Тульчи, над Дунаем лежащий и не имеющий никакого рва. Назначенное к атаке оного войско, может невредимо собраться в близком расстоянии на скате горы, что против длинного фронта, обращенного к Тульчинской дороге, и оттуда вести атаку как на сей фронт, так и на вышепомянутый бастион.

Поелику крепость Исакча[21] вновь построена, то и должно заключить что вал ее в совершенной исправности. В ней всего считают 53 орудия.

Приложение 3

Картал в 1848 году
(Уваров 1856, 183-184)

На левом берегу Дуная, близ болгарской колонии найдены следы римского поселения. Выбрав место удобное для защиты, римляне учредили тут укрепленный лагерь в роде тех, вероятно, лагерей, которые покрывали берега Дуная и других больших рек в Германии и Галлии. Но мы увидим из описания Картала, что укрепление, тут существовавшее, было весьма значительно и по величине своей даже более походящее на укрепленный город, чем на простой укрепленный лагерь.

Вся местность (см. план XXXVIII [рис. 5]) между Кагульским, Туртукайским озерами, Дунаем и Картальским озером высока и оканчивается над Дунайскими плавнями остроконечным мысом. Все это возвышение было несомненно в древности окружено водами, образующими теперь на севере: Кагульское и Туртукайское озера, а па юге: Картальское. Дунай протекает немного южнее, а прежнее русло образует плавни, окружающие скалу, оканчивающую эту местность. Эта скала (***a***), крутым и неприступным обрывом возвышается над плавнями, покрытыми густым камышом (табл. XL [рис. 7]). Кое-где у самого южного берега этой местности видны еще и доселе ручьи и топкие места. На севере, от самой болгарской колонии идут следы прямого рва (***e, e, e***). Тут наверное возвышалась стена, защищавшая древнее поселение с восточной стороны. Курганы ***h***, ***i***, лежащие близ стены, могли служить основанием башен, – а подобные же насыпи должны бы были быть и на южной оконечности стены; но вероятно при постройке колонии срыты. Самое же поселение имело форму треугольника, и на западе оканчивалось скалистым мысом ***a***. Высокие берега ***c***, ***c*** и ***d***, ***d***, обмываемые Дунаем, почти везде круты и, следовательно, были неприступными оградами для защиты от неприятелей. На стороне ***d***, ***d***, ***d***, на некоторых

[21] Турки называют оную новым Измаилом.

местах пологих видны следы прямых построек (l, l, l), /184/ сделанных для лучшего укрепления их. Эти вспомогательные стены, по-видимому, простирались даже и на углах (***m.r***). Близлежащие насыпи ***g*** и ***f*** были, может быть, башни для наблюдения за плывущими но Дунаю.

На скале ***a*** построен был Акрополь, а по месту ***b*** проходила дорога к нему. Он лежал выше всего остального поселения, и на рисунке XXXIX [рис. 6] видно, как он возвышается над всей местностью; тут без сомнения было главное укрепление римского поселения.

Мы видели, что это укрепление имело форму треугольника; мы встречаем подобную форму и в других римских лагерях. В Германии и во Франции часто находимы были надписи на подобных местностях. Тоже самое оказывается и в Картале. В 1844 г., при разрытии кургана **к**, нашли шесть обломков от латинских надписей, высеченных на известковых плитах. Трудно добиться какого-нибудь смысла в этих обломках, но любопытно, что в кургане, в котором они найдены, были следы постройки. Следовательно, это могут быть надписи, приделанные к башням, как это делали в Ольвии. Но кроме этих надписей, найдя обломок обронной работы [резьбы в рельефе]. Н.Н. Мурзакевич описывает нам его следующим образом: «Этот кусок 1½ арш. длины и ¾ арш. ширины, имеет на себе красивый и правильный рисунок Аполлона и Дианы, занимающихся звериной охотой. Правая протянутая рука Аполлона, что-то держала, но за повреждением камня неизвестно что; в левой, поднятой вверх, очень заметно бросаемое короткое копье. На плечах бога виден легко наброшенный хитон. Диана, с колчаном за плечами, левой рукой держит лук, а правой натягивает тетиву. Все изображены только по пояс; все прочее отбито». – Хотя латинские надписи нам ясно показывают какому народу надо отнести это изваяние, но сверх того работа сама по себе имеет отпечаток свойственный римским художествам, – тот именно отпечаток, который так резко отделяет всякое римское произведение от резца греческих художников.

Библиография

Брун 1874: Ф. Брун, Черноморские готы и следы долгого их пребывания в Южной России (Санкт-Петербург 1874).

Бруяко 2009: И.В. Бруяко, Об исторической топографии городища Картал. МАСП 9, 2009, 39-46.

Бруяко 2019: И.В. Бруяко, Феномен Картала: динамика смысла. МАСП 14, 2019, 240-259.

Вельтман 1837: А.Ф. Вельтман, Воспоминания о Бессарабии. Современник 9, 1837, 226-249.

Военно-топографическое 1822: Военно-топографическое описание береговой дороги Чернаго моря, от крепости Тульчи, через Бабадаг, Мангалию, Варну, Бургас и Мидию в Константинополь. Составленное в канцелярии генерал-квартирмейстера Главнаго штаба его императорскаго величества. Из сведений собранных квартирмейстерской части полковником Берхом [Ф.Ф. Бергом] в 1819 году, и записок французских инженеров Лафита в 1788 и Кауфера в 1796 годах, составленное в Канцелярии генерал-квартирмейстера Главного штаба его императорского величества из сведений, собранных квартирмейстерской части полковником Берхом в 1819 году, и записок французских инженеров Лафита в 1788 г. и Кауфера в 1796 годах (Санктпетербург 1822).

Дзиговский, Сапожников 2018: А.Н. Дзиговский, И.В. Сапожников, Древние оборонительные сооружения переправы через Дунай у озера Картал. АДІУ 1 (26), 2018, 175-187.

Карти 2012: Карти і плани в джерелознавчих студіях Лідії Пономаренко (з описом картографічних джерел Інституту рукопису НБУ імені В.І. Вернадського та додатком відомостей про карти і плани з історії України в російських архівних та рукописних зібраннях) / упор. А.В. Пивовар (Київ 2012).

Липранди 1827: [И.П. Липранди], Некоторые сведения о правом береге Дуная, собранные в 1826 году (Санкт-Петербург 1827).

Мурзакевич 1844: Н. Мурзакевич, Открытие древностей близ селения Картал. ЗООИД 1, 1844, 627-628.

Общий 1885: Общий морской список. Часть 2: От кончины Петра Великаго до вступления на престол Екатерины II (Санкт-Петербург 1885).

Пармакли, Руссев 1999: С.И. Пармакли, Н.Д. Руссев, К истории изучения античных памятников Бессарабии (по документам Имп. ООИД). Stratum Plus 3, 1999, 359-368.

Полянский, Маккавеев, Ожинский 1917: Полянский, Маккавеев, Ожинский, Описание укрепленных позиций противника перед армиями Румынского фронта: составлено на 10 августа 1917 года (Б. м. 1917).

Российская 2006: Российская военная разведка по Турции. Научно-справочный аппарат (РГВИА, Ф. 450) / IDC Publishers, 2006: http://www.idcpublishers.com/ead/archdesc.php?faid=494rusdfaid.xml

Сапожников 1998: І.В. Сапожников, Матеріали з історичної географії та етнографії дельти Дунаю (Іллічівськ 1998).

Сапожников 2011: И.В. Сапожников, Древние валы Бессарабии или Буджака: из истории картографирования в XVIII-XIX вв. МАСП 12, 2011, 206-236.

Сапожников 2013: И. Сапожников, Новые картографические материалы о древних валах Бессарабии. Tyragetia s.n. VII/1, 2013, 345-354.

Сапожников 2016: И. Сапожников, Материалы для изучения крепостей Бессарабии 1807-1820-х годов. Tyragetia s.n. X/2, 2016, 97-116.

Сапожников 2017а: И. Сапожников, Древние валы и дороги района переправы через Дунай у озера Картал: опыт картографической стратиграфии. Tyragetia s.n. XI/1, 2017, 213-225.

Сапожников 2017б: И. Сапожников, Османские крепости Добруджи: описания и обзор источников 1820-х годов. Scriptorium nostrum 1 (7), 2017, 291-341.

Сапожников 2018: И. Сапожников, Начала изучения курганов Буджака: историография и картография. Tyragetia s.n., XII/1, 2018, 121-139.

Сапожников 2019: И. Сапожников, Хаджибей и прилегающее побережье Черного моря в годы Первой российско-турецкой войны. Емінак I/2(26), 2019, 28-34.

Сапожников 2020а: И. Сапожников, Исакча и переправа через Дунай в 1770-х – 1870-х годах по данным картографии и иконографии. Tyragetia s.n. XIV/2, 2020, 99-119.

Сапожников 2020б: И. Сапожников, Османське містечко Тульча та його фортеці у XVII-XIX ст. Старожитності Лукомор'я 1(1) 2020, 74-99.

Сапожников, Аргатюк 2017: И. Сапожников, С. Аргатюк, Конец эпохи крепостей в Северо-Западном Причерноморье: вторая половина 1820-х - начало 1860-х годов. Scriptorium nostrum 1(7), 2017, 158-195.

Сапожников, Кашуба 2021: И.В. Сапожников, М.Т. Кашуба, Ф.К. Брун и его сотрудничество с ИАК в 1860-х гг. Археологические вести 32, 2021, 452-461.

Сапожников, Кожокару 2001: И. Сапожников, В. Кожокару, Российские карты земель Юго-Западной Украины и Молдовы времен войны 1768-1774 гг. В: Наукові записки Інституту української археографії і джеорелознавства, (Київ 2001), 189-194.

Сенковский 1854: О. Сенковский, Рассказ Ресми Эфендия, оттоманского министра иностранных дел о семилетней борьбе Турции с Россией (1769-1776). Библиотека для чтения 124, 1854, 1-78.

Статистическое 1899: Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака с приложением генерального плана его края, составленное при гражданской съемке Бессарабии, производившей[ся] по Высочайшему повелению [с] размежевание[м] земель оной на участки с 1822 по 1828 год (Аккерман 1899).

Татаринов 2016: І.Є. Татаринов, Мобілізація людських та матеріальних ресурсів Бессарабської губернії під час Першої світової війни (1914-1917 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (Ізмаїл 2016).

Тет-де-пон 1901: Тет-де-пон. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т. XXXI (Санкт-Петербург 1901), 115.

Тункина 2002: И.В. Тункина, Русская наука о классических древностях юга России: XVIII - середина XIX вв. (Санкт-Петербург 2002).

Тюриков 2014: С. Тюриков, Экспедиция Особого назначения на Дунае. В сб.: Гангут, 79 (Гангут 2014), 25-49.

Уваров 1851: А. Уваров, Исследования о древностях Южной России и берегов Черного моря. Вып. 1 (Санкт-Петербург 1851).

Уваров 1853: А. Уваров, Собрание карт и рисунков к «Исследованиям о древностях Южной России и берегов Черного моря». / Рисовал с натуры худ. М. Вебель; Сост. Иван Медведев (Санкт-Петербург 1853).

Уваров 1856: А. Уваров, Исследования о древностях Южной России и берегов Черного моря. Вып. 2 (Санкт-Петербург 1856).

Фролов б.г.: Н. Фролов, Иван Нагаткин – командир любимой яхты Екатерины Великой. https://www.prizyv.ru/2019/02/ivan-nagatkin-komandir-lyubimoj-yahty-ekateriny-velikoj/

Tatarinov 2018: I. Tatarinov, Aspects of the Activities of the Russian Command in the Lower Danube during the First World War. Journal of Danubian Studies and Research 8/2, 2018, 75-84.

Schiţe de cartografie şi fortificare antică a zonei de trecere peste Dunăre lângă lacul Cartal

Cuvinte-cheie: vadul peste Dunăre, satele Cartal (Orlovka) şi Satu-Nou (Novoselskoe), cetatea Isaccea, istoria cartografierii (aa. 1770 - 1920), expediţia lui A.S. Uvarov din 1848, sistemul de fortificaţii romane, datarea liniei de apărare terestră de la Cartal.

Rezumat: Articolul este consacrat publicării şi interpretării unor materiale cartografice noi şi necunoscute până în prezent, care elucidează topografia principalelor monumente, aflate în microregiunea vadului peste Dunăre lângă lacul Cartal. El constă din patru schiţe separate, reunite după principiul geografic şi cel tematic. În secţiunea „Cartografia anilor 1770-1775" sunt descrise primele hărţi topografice şi hidrografice ale regiunii, sunt publicate fragmentele a două din ele – din aa. 1770-1771. În a doua secţiune – „Hărţile secolului XIX şi descrierea cetăţii Isaccea din a. 1819" continuă schiţa de istorie a cartografierii în secolul al XIX-lea şi sunt publicate fragmente de hărţi din anii 1877-1878 şi 1912. Schiţa este însoţită de o descriere, practic, necunoscută a cetăţilor Isaccea şi Tulcea şi a drumului dintre ele, elaborată de F.F. Berg în anul 1919 (anexa 2), iar primele două compartimente – de „Lista hărţilor şi planurilor puţin cunoscute ale regiunii vadului" (anexa 1). Al treilea compartiment este consacrat cartografiei şi topografiei fortificaţiei Cartal. El se bazează, mai ales, pe materialele arheologice, cartografice şi iconografice ale expediţiei lui A.S. Uvarov din anul 1848, care au fost republicate integral (anexa 3). În afară de aceasta, autorul a publicat hărţi, necunoscute anterior, de dimensiuni mari, din anii 1940 şi 1985. În compartimentul „Linia terestră a fortificaţiei de la Cartal" sunt abordate probleme discutabile ale datării ei. În baza hărţilor şi a materialelor de arhivă, a fost contestată cu argumente opinia că ea reprezintă vestigiile liniei de apărare a armatei ruse din timpurile Frontului român (aa. 1916-1917).

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1. Harta unei părţi a Basarabiei de la râul Prut până la oraşul Chilia în a. 1770. Regiunea vadului (fragment).

Fig. 1a. Harta unei părţi a Basarabiei de la râul Prut până la oraşul Chilia în a. 1770. Secvenţă de titlu (fragment).

Fig. 1b. Harta unei părţi a Basarabiei de la râul Prut până la oraşul Chilia în a. 1770. Zona Chiliei şi Explicaţia (fragment).

Fig. 2. Carte du Danube depuis la ville Hirsova jusqu'à son embouchure (Harta Dunării de la oraşul Hirsova până la gurile ei), a. 1770. Zona vadului (fragment).

Fig. 3. Harta Basarabiei, propriu-zis a aşa-numitei Basarabia, sau Bugeac din 1828. Zona vadului (fragment).

Fig. 3a. Harta topografică a părţilor din Moldova, Basarabia şi Bulgaria (fragment).

Fig. 4. Planul aşezării antice de lângă Cartal, a. 1848.

Fig. 5. Cartal. Locul aşezării antice, a. 1848.

Fig. 6. Partea de vest a stâncii din apropierea Cartalului, a. 1848.

Fig. 7. Harta unei părţi a peninsulei Balcanice din aa. 1877-1878 (fila I-10, fragment).

Fig. 8. Fila N-10 „Tulcea" a hărţii României din a. 1912 (fragment).

Fig. 9. Satul Cartal şi împrejurimile lui în a. 1940 (lipirea filelor „Lacul Cahul" şi „Cartal", fragment).

Fig. 9a. Cartal. Acropola şi o parte a fortificaţiei, a. 1940 (fila „Cartal", fragment).

Fig. 10. Acropola şi fortificaţia Cartal pe harta din a. 1985 (fila X28-52-Б-г-3; fragment).

Fig. 11. Partea de est şi centrală a s. Orlovka, a. 1985 (fila X28-52-Б-г-4; fragment).

Fig. 12. Schema dislocării inamicului pe frontul Armatei a VI-a la 9 mai 1917 (AIMSR, F. 2003, op. 1, d. 911; fragment)

Fig. 13. Schema dislocării trupelor de apărare a gurilor Dunării către ora 12 ziua, la 6 februarie 1917 (ASR FIM, F. 716, d. 243; fragment)

Fig. 13a. Schema dislocării trupelor apărării gurilor Dunării către ora 12 ziua, la 6 februarie 1917 (Denumirea şi semnele convenţionale; ASR FIM, F. 716, d. 243; fragment).

Outlines on the cartography and ancient fortification of the area of the Danube crossing near Lake of Kartal

Keywords: villages of Kartal (Orlovka) and Satu Nou (Novosel'skoe), Isaccea fortress, crossing across the Danube, history of mapping (1770s - 1920s), expedition of A.S. Uvarov in 1844, system of Roman fortifications near the crossing, dating of the Kartal field defensive line.

Abstract: The article is devoted to the publication and interpretation of new and previously unknown cartographic materials that illuminate the topography of the main monuments located in the micro-region of the Danube crossing near the Lake of Kartal. It consists of four separate essays, grouped geographically and thematically. In the

section “Cartography of the 1770-1775s” the first topographic and hydrographic maps of the region are described, fragments of two of them of 1770-1771 were published. In the second section “Maps of the 19th century and the description of the Isaccea fortress in 1819”, an essay on the history of mapping in the 19th century was continued, and fragments of maps of 1877-1878 and 1912 were published. It is accompanied by an almost unknown description of the fortresses of Isaccea and Tulcea and the road between them, compiled by F.F. Berg in 1919 (Appendix 2), and the first two sections – “List of little-known maps and plans of the crossing area” (Appendix 1). The third section is devoted to the cartography and topography of the Kartal settlement. It is based mainly on the archaeological, cartographic and iconographic materials of the expedition of A.S. Uvarov 1848, which were republished in full (Appendix 3). In addition, the author published previously unknown large-scale maps of 1940 and 1985. The section “Kartal field defensive line” deals with the controversial problems of its dating. On the basis of maps and archival materials, the opinion that it is the remnants of the defensive line of the Russian army of the times of the Romanian Front (1916-1917) was argued.

*List of illustrations***:**

Fig. 1. Map of the part of Bezarabia (Bessarabia) from the Prut River to the town of Chilia, 1770. The area of the river crossing (fragment).

Fig. 1a. Map of the part of Bezarabia (Bessarabia) from the Prut River to the town of Chilia, 1770. Title side (fragment).

Fig. 1b. Map of the part of Bezarabia (Bessarabia) from the Prut River to the town of Chilia, 1770. Chilia Region and Explication (fragment).

Fig. 2. Carte du Danube depuis la ville Hirsova jusqu'à son embouchure (Map of the Danube from the town of Girsova to its mouth) 1770 Crossing area (fragment).

Fig. 3. Map of Bessarabia or so-called Budzhak 1828. The area of the crossing (fragment).

Fig. 3a. Topographic map Parts of Moldova, Bessarabia and Bulgaria (M: 4 versts in inch; sheet XI; fragment).

Fig. 4. Plan of an ancient settlement near Kartal. 1848.

Fig. 5. Kartal. The area of the ancient settlement. 1848.

Fig. 6. The western part of the rock near Kartal. 1848.

Fig. 7. Map of a part of the Balkan Peninsula in 1877-1878 (sheet I-10, fragment).

Fig. 8. Sheet N-10 “Tulcea” of the map of Romania in 1912 (fragment).

Fig. 9. The village of Kartal and its environs in 1940 (gluing the sheets “Lake Cahul” and “Kartal”; fragment).

Fig. 9a. Kartal. Acropolis and part of the settlement. 1940 (sheet “Kartal”; fragment).

Fig. 10. Acropolis and the settlement of Kartal on the map of 1985 (sheet X28-52-B-d-3; fragment).

Fig. 11. Eastern and central part with. Orlovka. 1985 (sheet X28-52-B-g-4; fragment).

Fig. 12. The plan of the enemy's position on the front of the 6th Army by May 9, 1917 (RGVIA, f. 2003, op. 1, d. 911; fragment).

Fig. 13. The scheme of the location of the defense forces of the Danube mouth by 12 noon by February 6, 1917 (RGA VMF, f. 716, d. 243; fragment).

Fig. 13a. The scheme of the location of the defense forces of the Danube mouth by 12 noon by February 6, 1917 (Name and symbols; fragment).

12.03.2021

Др. хаб. Игорь Сапожников, Отдел Крыма и Северо-Западного Причерноморья Института археологии, Национальная Академия наук Украины, пр. Героев Сталинграда, д. 12, 04210 Киев, Украина, https://orcid.org/0000-0003-3889-6714, e-mail: ssappog5@gmail.com

ŞCOALA ROMÂNEASCĂ DE DUPĂ RĂZBOI: 1918-1920[1]

Alexandru Mitru

Cuvinte-cheie: educaţie, şcoala interbelică, politici educaţionale, reforma educaţională, învăţământ preuniversitar.

Introducere

După terminarea Primului Război Mondial, România a fost nevoită să desfăşoare o amplă acţiune diplomatică, pe plan extern, pentru recunoaşterea Marii Uniri. În urma unor grele şi îndelungate negocieri cu foştii aliaţi, în toamna anului 1920, toate câştigurile teritoriale ale României au primit sancţionarea pe plan internaţional. Pentru a păstra o imagine clară asupra situaţiei României de după război, trebuie ca aceste câştiguri de teritoriu, populaţie şi capacităţi economice să le analizăm în raport cu pierderile umane şi materiale enorme, suferite în timpul conflagraţiei. Creşterea teritorială a României de la 137.000 km² la 295.000 km² a însemnat şi o creştere a populaţiei de la 7,7 milioane de locuitori la 15,7 milioane de locuitori (Murgescu 2010, 224), dar şi o creştere importantă a potenţialului industrial al ţării (Bărbulescu et al. 1998, 421). Însă specialiştii au apreciat că populaţia din Vechiul Regat era cu 14% mai mică faţă de perioada antebelică, în situaţia în care media europeană este de numai 7%. Pentru noile provincii, datele sunt mai dificil de estimat, însă Austro-Ungaria a înregistrat o scădere a populaţiei cu 9,5%, iar Rusia – cu 18,5%. Pagubele materiale au fost evaluate la 31 miliarde lei aur pentru România, ceea ce reprezintă, trecând peste generalizarea supraevaluării distrugerilor, un efort extraordinar (Murgescu 2010, 222). Din această poziţie România pleca pe drumul reconstrucţiei. În primul rând, se urmărea înlăturarea pagubelor de război, iar apoi asigurarea integrării în structurile existente a provinciilor unite cu ţara şi redefinirea instituţiilor unui stat naţional modern democratic.

Sistemul de învăţământ a beneficiat de o atenţie deosebită din partea clasei politice, datorită faptului că învăţământul era considerat motorul progresului României Mari. Sistemele economico-politice, propuse de partidele politice pentru dezvoltarea statului naţional unitar, erau condiţionate de modul în care era organizat şi funcţiona sistemul de învăţământ, aşadar de calitatea politicilor educaţionale, concepute şi legiferate de instituţiile politice abilitate. Şcoala românească era chemată să formeze *cetăţeanul modern*, care să susţină şi să dezvolte sistemul propus de clasa politică.

În perioada 1918-1920, statul român s-a confruntat cu două mari probleme legate de sistemul educaţional: aducerea la un numitor comun a sistemelor de educaţie, aflate în funcţiune în provinciile unite cu ţara, şi lipsa spaţiilor şcolare, a personalului calificat şi a materialelor didactice, necesare desfăşurării procesului instructiv-educativ. În acest context, prima grijă a autorităţilor a fost aceea de a asigura o funcţionare normală a sistemului de învăţământ în noul cadru creat de Marea Unire. La momentul respectiv, existau patru tipuri de sisteme de învăţământ, cu organizare şi tradiţii formate în condiţii total diferite (Giurescu 1971, 81).

1. Fuzionarea sistemului de învăţământ în noul cadru creat de Marea Unire

În Basarabia, sistemul educaţional a fost reorganizat prin regulamentele din 1864. Învăţământul primar avea o organizare complexă, în funcţie de instituţia căruia i se subordona. Astfel, existau şcoli coordonate de ministerul de resort, prin Sfatul gubernial al Instrucţiei, de Sfatul şcolar al zemstvelor[2] sau de Biserică (Ciachir 1992, 55). Exista două tipuri de licee: cele clasice şi cele

[1] Această lucrare a fost realizată cu sprijinul proiectului POCU 125040, cu titlul: „Dezvoltarea învăţământului terţiar universitar în sprijinul creşterii economice - PROGRESSIO", proiect cofinanţat din Fondul Social European prin Programul Operaţional Capital Uman 2014-2020.

[2] **Zemstva** era o formă de guvernare locală, instituită în Imperiul Rus prin legea din 1864 şi aplicată în Basarabia din 1870. Zemstvele se ocupau de problemele învăţământului primar, ale asistenţei medicale, ale asistenţei sociale, ale combaterii incendiilor, ale aprovizionării cu alimente şi ale întreţinerii drumurilor în localităţile respective.

reale. Acestea ofereau tuturor, cel puţin teoretic, posibilitatea să urmeze specializarea umanistă (unde latina şi greaca erau studiate aprofundat) sau specializarea realistă (unde erau aprofundate matematica şi ştiinţele naturale), însă taxele de şcolarizare erau foarte mari. Alături de cele două specializări, tinerii puteau alege să urmeze Seminarul Teologic din Chişinău, un centru de răspândire a ideilor naţionale (Ciachir 1992, 43). Absolvenţii liceelor puteau să urmeze cursurile universitare, fără să susţină examene de admitere, însă erau obligaţi să continue specializarea liceului. Tinerii care finalizau liceul clasic erau obligaţi să urmeze universităţile umaniste, iar cei care finalizau liceul real puteau să meargă doar la universităţile tehnice. În anul 1912, în Basarabia erau înregistrate 56 de licee (şcoli secundare şi gimnazii) de băieţi şi fete, însă toate aveau ca limbă de predare limba rusă. Limba română nu se mai preda nici măcar ca disciplină opţională (Ciachir 1992, 51). În acest context, limba rusă era studiată 16 ore pe săptămână (Chicaroş 2008, 281). În vâltoarea evenimentelor din anul 1917, Sfatul Ţării de la Chişinău a introdus, începând cu anul şcolar 1917-1918, manualele cu caractere latine (Ciachir 1992, 78). După actul unirii cu România din 27 martie 1918, învăţământul basarabean a fost trecut în sarcina Directoratului Instrucţiunii Publice. Directorul era numit prin decret regal şi era secundat de un consilier tehnic, numit, de regulă, din rândul specialiştilor cu experienţă din Regat. Activitatea acestui directorat este strâns legată de personalitatea profesorului Ştefan Ciobanu[3].

În Bucovina, în anul 1869 a fost introdusă o nouă lege, care a reglementat învăţământul preuniversitar. Ciclul primar era obligatoriu pentru tinerii având între 7 şi 13 ani, fără deosebire de etnie sau confesiune, iar şcoala a fost scoasă de sub controlul bisericii şi pusă sub cel al statului. Conducerea unităţilor şcolare era încredinţată, în general, profesorilor de etnie germană, urmărindu-se prin aceasta germanizarea populaţiei. După anul 1900, s-a dezvoltat învăţământul în limba română – atât la nivel primar, cât şi la cel liceal. În Cernăuţi, funcţionau în acel moment mai multe licee teoretice de băieţi şi fete, comerciale şi industriale, un liceu militar şi un seminar. De asemenea, funcţionau licee în principalele oraşe ale provinciei: Suceava, Rădăuţi şi Câmpulung. Numeroase şcoli erau organizate cu trei secţii: germană, română şi ucraineană. Astfel, în anul 1908, în Bucovina funcţionau 492 de şcoli primare, dintre care 169 erau cu predare în limba română, 18 – cu predare mixtă româno-germană, 2 – cu predare româno-ucraineană şi 4 şcoli – cu predare româno-germano-ucraineană (Ciachir 1993, 65). Din cauza operaţiunilor militare derulate în Bucovina, începând cu septembrie 1914, şcolile publice au fost închise. În guvernul provizoriu condus de Iancu Flondor, funcţia de ministru al Instrucţiunii Publice a fost încredinţată profesorului Radu Sbiera[4]. Acesta sprijinea dezvoltarea învăţământului primar, care reprezenta *„învăţământul poporului”* şi a celui practic, care să ducă la dezvoltarea economică a provinciei[5].

În Transilvania, învăţământul primar va rămâne cu precădere confesional până la declanşarea războiului. Prin *Legea şcolară* din 1868, adoptată de către Parlamentul de la Budapesta, Eotvos Jozsef, ministrul ungar al Cultelor şi Instrucţiunii Publice, a realizat un pas important în direcţia laicizării sistemului educaţional din Ungaria. Prin această lege, a fost declarată obligativitatea învăţământului pentru copiii cu vârsta cuprinsă între 6 şi 12 ani şi au fost fixate tipurile de şcoli. *Şcolile confesionale* puteau fi organizate de orice confesiune care deţinea un număr suficient de elevi în localitatea respectivă. Conducătorii confesiunilor aveau posibilitatea să aleagă învăţătorii, să stabilească salariile acestora şi să hotărască

[3] **Ştefan Ciobanu** (1883-1950) a fost director general al învăţământului din Basarabia (1918 - 1921), a condus revista *Şcoala Basarabiei. Revista pentru educaţie naţională*, editată de Directoratul Instrucţiunii Publice la Chişinău în perioada 1919-1923. Profesor la Liceul „Alecu Russo” din Chişinău din 1918, din 1926 devine profesor titular la Universitatea din Chişinău, iar din 1938 îl găsim la Bucureşti ca profesor titular la Catedra de istoria literaturii române vechi de la Facultatea de Litere şi Filozofie a Universităţii. Membru al Academiei Române din 1918, se implică activ în viaţa politică, devenind ministru al Cultelor şi Artelor în guvernul Gheorghe Tătărescu (11 mai - 3 iulie 1940). Publică un prim abecedar în limba română pentru şcolile din Basarabia încă din 1918 şi contribuie la publicarea mai multor manuale de limbă română.

[4] **Radu Sbiera** (1874-1946), român bucovinean, fiu al fruntaşului bucovinean Ion Sbiera, profesor universitar la Universitatea din Cernăuţi, luptător pentru drepturile naţionale, membru al Consiliului Naţional Român din Bucovina, a votat Unirea Bucovinei şi a făcut parte din delegaţia care a mers la Iaşi cu Actul Unirii. A fost primar al oraşului Cernăuţi. În 1940 s-a refugiat la Bucureşti, a fost arestat şi a murit la Canal în 1946.

[5] Discursul lui Radu Sbiera în şedinţa Consiliului Naţional din 13 noiembrie 1918, sursa web: http://centenarulromaniei.ro/discursul-lui-radu-sbiera-in-sedinta-consiliului-national-din-13-noiembrie-1918/ (accesat la data de 20.06.2019).

ce manuale foloseau. Aceste scoli erau susţinute financiar de către confesiunea respectivă, însă şi autorităţile locale aveau posibilitatea să contribuie la finanţarea lor. Toate şcolile confesionale se aflau sub controlul statului, care, prin inspecţiile guvernamentale, avea dreptul să închidă unităţile şcolare care nu respectau legislaţia respectivă. *Şcolile comunale* erau susţinute financiar de autoritatea locală şi aveau un caracter neconfesional, fiind frecventate de copii de orice confesiune. Ele trebuiau înfiinţate în mod obligatoriu acolo unde nu existau şcoli confesionale. *Şcolile particulare* puteau fi organizate de persoane fizice sau asociaţii. Trebuiau să aibă un caracter public, iar absolvenţii lor erau obligaţi să susţină un examen anual (Brusanowski 2010, 213-217). Şcolile elementare cuprindeau două cicluri: *şcoala zilnică*, având o durată de 6 ani, şi *şcoala de repetiţie*, cu durata de 3 ani, unde erau cuprinşi copiii cu vârste între 12 ani şi 15 ani. Elevii aveau cel mult 20 de ore pe săptămână, la care se adăugau orele practice de muncă în agricultură. *Şcolile populare superioare* trebuiau înfiinţate în localităţile care depăşeau 5.000 de locuitori. Aceste şcoli erau deschise absolvenţilor şcolilor populare elementare de 6 ani şi aveau o durată de 3 ani pentru băieţi şi 2 ani pentru fete. *Şcolile cetăţeneşti,* cu durata de 6 ani pentru băieţi şi 4 ani pentru fete, erau înfiinţate în localităţile mari. Aici erau primiţi toţi absolvenţii de patru clase primare (Brusanowski 2010, 218).

În ceea ce priveşte limba de predare folosită în aceste şcoli, legea din 1868 recunoştea dreptul ca elevii să fie instruiţi în limba lor maternă. Situaţia s-a schimbat în anul 1879, când ministrul de resort, Trefort Agoston, a introdus obligativitatea predării limbii maghiare în toate şcolile populare din Ungaria, inclusiv în cele confesionale nemaghiare (Brusanowski 2010, 267). Principala preocupare a ministrului de resort a fost centralizarea excesivă a statului şi limitarea drepturilor bisericilor asupra şcolilor confesionale. Scopul a fost transformarea acestora în şcoli comunale, în paralel cu infiinţarea *şcolilor de stat* (Brusanowski 2010, 281). Prin aceste măsuri, guvernul de la Budapesta a arătat că nu mai are nevoie de simpatia naţionalităţilor pentru consolidarea statului şi este gata să treacă la integrarea acestora în cadrul naţiunii maghiare. Clasa politică maghiară recunoştea că *Legea Trefort* reprezenta primul pas către maghiarizarea naţionalităţilor prin intermediul şcolii (Brusanowski 2010, 295). Apogeul procesului de deznaţionalizare a fost atins în timpul ministrului Apponyi Albert[6]. Prin măsurile legislative din 1907, statul maghiar a urmărit să promoveze un învăţământ maghiar-patriotic, care să asigure dezvoltarea în rândul elevilor a *„spiritului de alipire către patria maghiară şi conştiinţa aparţinerii la naţiunea maghiară”* (Brusanowski 2010, 372). Consecinţa directă a fost scăderea semnificativă a numărului de şcoli confesionale ale românilor transilvăneni, iar rata analfabetismului a crescut vertiginos (Brusanowski 2010, 384).

După Marea Unire, Consiliul Dirigent a introdus în toate şcolile transilvănene predarea în limba română (Smărăndache 1999, 119). Onisifor Ghibu[7], fost inspector al învăţământului primar din arhidieceza ortodoxă a Transilvaniei în perioada 1910-1914, a ocupat funcţia de secretar general al Resortului de Instrucţie din cadrul Consiliului Dirigent. Acesta a fost preocupat de organizarea învăţământului de stat, care trebuia să asigure unitatea culturală naţională. Toate măsurile întreprinse au avut în vedere dezvoltarea *şcolii naţionale,* pusă sub autoritatea statului, care să nu ţină cont de confesiunea elevilor.

În Vechiul Regat, prin Legea Instrucţiunii (1864), Alexandru Ioan Cuza a reglementat organizarea şi funcţionarea sistemului educaţional într-o manieră modernă. Învăţământul primar de patru clase a devenit obligatoriu şi gratuit pentru toţi copiii, indiferent de statutul social şi pentru

[6] **Apponyi Albert** (1846-1933) a fost un politician maghiar, scriitor memorialist; a condus Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice de la Budapesta în perioadele 1906-1910 şi 1917-1918; după Primul Război Mondial a fost şeful delegaţiei maghiare la Conferinţa de Pace de la Paris.

[7] **Onisifor Ghibu** (1883-1972), profesor de pedagogie, membru corespondent al Academiei Române, luptător pentru drepturile şi unitatea poporului român, unul dintre participanţii importanţi la realizarea Marii Uniri de la 1918. A fost inspector şcolar primar ortodox pentru şcolile din Transilvania şi profesor de pedagogie la Institutul teologic din Sibiu (1910-1912). În 1914 se refugiază la Bucureşti, unde duce o campanie intensă pentru intrarea României în război, alături de Antanta. Pentru aceasta a fost condamnat în 1915, în contumacie, de Curtea Militară Maghiară din Cluj, la moarte. În 1916, se refugiază la Iaşi, iar din martie 1917 – la Chişinău, unde devine motorul acţiunii revoluţionare basarabene, participând la organizarea Partidului Naţional Moldovenesc. Conduce efectiv vasta acţiune de organizare a învăţământului în limba română, inexistent în 1917 în Basarabia. În 1919 a fost numit profesor la Universitatea din Cluj-Napoca, unde funcţionează până la „epurarea” sa de către comunişti în 1945. A fost deţinut politic la Caracal, iar în 1956 a fost condamnat pentru acţiuni împotriva regimului democrat popular al Republicii Populare România. După eliberare, a trăit izolat la Sibiu, unde nu a încetat niciun moment lupta cu autorităţile comuniste.

ambele sexe. Şcoala se afla sub controlul statului şi funcţiona după o programă unică – atât pentru învăţământul primar urban, cât şi pentru cel rural. Şcolile particulare au fost obligate să respecte programa ministerului de resort. Rezultatele acestei legi au fost remarcabile: au fost înfiinţate foarte multe şcoli primare în mediul rural şi creat un sistem unic de educaţie pe întreg teritoriul. La sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, Spiru Haret a realizat o importantă activitate reformatoare în domeniul educaţiei. El a participat, alături de Titu Maiorescu, Alexandru Odobescu, Grigore Tocilescu, Iacob Negruzzi şi Ion Găvănescu, la modificarea legislaţiei privind învăţământul primar şi non-primar de către Petru Poni, ministrul cultelor şi instrucţiunii publice, în anul 1896. Prin acest act normativ, a fost redus numărul de copii, necesar pentru înfiinţarea unei şcoli primare, de la 80 la 40 şi a fost recunoscută egalitatea dreptului la învăţătură a copiilor din mediul rural cu al celor din mediul urban, prin asumarea de către stat a celor mai importante cheltuieli privind întreţinerea şcolilor. Obligativitatea învăţământului primar se referea la copiii cu vârste între 7 şi 14 ani, însă se menţinea o deosebire în privinţa duratei de şcolarizare: 5 ani – în mediul rural şi 4 ani – în mediul urban. Învăţământul secundar era format din gimnazii clasice si reale, licee, şcoli reale, seminarii teologice, şcoli de arta, şcoli profesionale de băieţi şi şcoli secundare de fete. După numirea sa în funcţia de ministru al cultelor şi instrucţiunii publice, Spiru Haret a promovat dezvoltarea sistemului educaţional în Vechiul Regat, prin legea învăţământului secundar şi superior (1898), legea învăţământului profesional (1899) şi legea învăţământului privat (1904). Prin legea din 1898, a prelungit durata învăţământului secundar de la 7 la 8 ani, împărţindu-l în două cicluri: inferior (gimnaziu) şi superior (liceu), şi în trei secţii: reală (ştiinţe), modernă (limbi străine) şi clasică (limbi străine, latină şi greacă). Învăţământul secundar pentru băieţi a fost organizat în gimnazii şi licee, iar cel pentru fete – în şcoli secundare de gradul I (5 ani) şi II (4 ani), cu studii speciale necesare femeilor (ex: creşterea copiilor, igienă, farmacie).

2. Organizarea sistemului preuniversitar (1918-1920)

Având în vedere importanţa revizoratelor şcolare în ceea ce priveşte monitorizarea activităţii unităţilor şcolare, Constantin Angelescu[8], ministrul cultelor şi instrucţiunii publice din 12 decembrie 1918, a reorganizat serviciul de control al ministerului. În februarie 1919, judeţele din Vechiul Regat au fost împărţite în 12 circumscripţii şcolare, iar inspectorii şcolari pentru învăţământul primar au fost organizaţi în 15 regiuni – pentru toate provinciile, fiecare având în sarcină 2 - 3 judeţe.

Activitatea de control se desfăşura cu dificultate şi solicita un efort material şi uman mare din partea ministerului. Pentru monitorizarea unităţilor şcolare din aceeaşi localitate, ministerul avea doi inspectori diferiţi: unul pentru şcolile publice şi unul pentru şcolile particulare. Plecând de la faptul că inspectoratele şcolare aveau în subordine, în cazul învăţământului primar, între 457 şi 862 de unităţi şcolare publice şi între 36 şi 57 de şcoli particulare, Consiliul Directorilor din minister a reorganizat serviciul de control al învăţământului. Constantin Angelescu a aprobat o micşorare a circumscripţiilor, însă inspectorul monitoriza toate categoriile de şcoli de gradul pentru care era calificat, urmând ca rapoartele realizate să fie adresate diferitor direcţii din minister[9].

Problema deplasării inspectorilor în teritoriu, în această perioadă, era dificil de rezolvat. Deşi ministerul a reglementat printr-un ordin costurile legate de decontarea cheltuielilor de acest tip, în realitate era o adevărată aventură pentru inspectorii şcolari să se deplaseze în teritoriu. Inspectorii şcolari reclamau faptul că era aproape imposibil să găsească o trăsură cu care să se deplaseze în afara localităţii, iar atunci când puteau antama o maşină, preţul era foarte mare. La zece zile de inspecţii realizate în afara reşedinţei, inspectorul trebuia să plătească o sumă mult mai mare decât salariul său, urmând ca apoi să aştepte decontarea acesteia din partea ministerului, ceea ce crea dificultăţi uneori insurmontabile.

[8] **Dr. Constantin I. Angelescu** (1869-1948), chirurg, profesor universitar, membru de onoare al Academiei Române, a deţinut funcţia de ministru al instrucţiunii publice în mai multe guverne interbelice (decembrie 1918 - septembrie 1919; ianuarie 1922 - martie 1926; iunie - noiembrie 1928; noiembrie 1933 - decembrie 1937) şi funcţia de prim-ministru interimar al României în perioada 30 decembrie 1933 - 3 ianuarie 1934. Membru marcant al Partidului Naţional Liberal, a fost deputat sau senator din 1901 până la sfârşitul perioadei interbelice, în toate legislaturile. A promovat însemnate reforme, în sensul modernizării învăţământului, în continuarea celor iniţiate de către mentorul şi unchiul său prin alianţă, Spiru Haret.

[9] Arhivele Naţionale Istorice Centrale (în continuare ANIC), fondul Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice. 1917-1919 (în continuare MCIP), Dosar nr. 4/1919, filele 1-4.

Revizorii şcolari aveau aceeaşi problemă şi solicitau ministerului să fie sprijiniţi în ceea ce priveşte facilitarea realizării inspecţiilor şcolare, prin asigurarea mijloacelor de transport (sau a cheltuielilor realizate cu mijloacele de transport private). Această situaţie a condus la demisia unor revizori şcolari după numai câteva luni de activitate.

În rapoartele înaintate ministrului, revizorii şcolari aduceau în atenţie şi alte probleme importante, existente în sistemul de educaţie, prezentate ca *o piedică în bunul mers al învăţământului*. Ei solicitau să fie selectaţi oameni bine pregătiţi, dar care dădeau dovadă şi de „calităţi sufleteşti" şi să se renunţe la numirile politice; să se asigure o continuitate în postul de control, astfel încât să se poată analiza rezultatul activităţii depuse; să se realizeze o uniformizare a modului în care erau organizate examenele de promovare susţinute la sfârşitul anului şcolar. Fără să existe o unitate în sistemul de evaluare, nu puţine au fost cazurile în care au fost reluate examenele, din cauza faptului că evaluatorii, numiţi de către minister, nu erau imparţiali sau nu respectau întru totul regulamentele şcolare[10].

În opinia revizorilor şcolari, dacă ministerul nu reuşea să asigure o predictibilitate şi o continuitate în procesul de monitorizare a şcolii româneşti, în ciuda presiunilor exercitate de partidele politice, sistemul de educaţie nu putea să se ridice „la înălţimea timpurilor de refacere, cu alte cuvinte, la timpuri noi ne trebuiesc oameni noi, pentru înfăptuirea faptelor mari"[11].

Anticipând importanţa oamenilor cu experienţă în activitatea de integrare a noilor provincii în sistemul educaţional românesc, Constantin Angelescu l-a numit, în ianuarie 1919, pe Gheorghe Arghirescu, fost Inspector General al Dobrogei de Sud (Cadrilater), un teoretician liberal, cu viziuni moderne în ceea ce priveşte locul ocupat de şcoala românească în dezvoltarea naţiunii române, în funcţia de Inspector General al Basarabiei.

În acelaşi spirit, conştient că dezvoltarea învăţământului românesc era strâns legată de calitatea pregătirii învăţătorilor, Constantin Angelescu l-a readus, în iulie 1919, în funcţia de Inspector General al Învăţământului Normal pe profesorul ploieştean Constantin Rigu, un liberal convins de importanţa formării tinerilor dascăli, care să meargă să lumineze tânăra generaţie. Acordând o importanţă deosebită şcolilor normale, Constantin Angelescu l-a numit, în octombrie 1919, pe profesorul Ion Mitru (director la Şcoala Normală „Vasile Lupu" din Iaşi timp de 25 de ani) Inspector Special al Şcolilor Normale. Cei doi specialişti aveau sarcina de a se ocupa imediat de organizarea raţională a cursurilor şi a programei şcolare, de organizarea şcolilor complementare şi a şcolilor primare de aplicaţie, de pregătirea normaliştilor, în vederea susţinerii activităţilor extraşcolare şi a bibliotecilor pentru copii.

O altă problemă pe care ministerul era chemat să o rezolve era modalitatea de angajare a suplinitorilor. Deşi ministerul cunoştea faptul că existau numeroase situaţii în care suplinitorii erau angajaţi pe baza intervenţiilor, a nepotismului sau a favoritismului, lipsa acută a personalului de predare a făcut ca propunerile venite din teritoriu – angajarea acestora pe baza unui examen în luna august – să nu fie transpusă în practică în această perioadă[12]. În vara anului 1919, ministerul a însărcinat însă Şcolile Normale cu organizarea unor cursuri pentru învăţătorii suplinitori, care urmau să activeze în sistem în anul şcolar 1919-1920. Modul de organizare a acestor cursuri a fost lăsat la decizia şcolilor normale, însă accentul era pus pe pregătirea pedagogică şi didactică a suplinitorilor.

În ianuarie 1919, o analiză a ministerului arăta că şcolile pregătitoare funcţionau în condiţii improprii şi în multe cazuri cu personal în afara prevederilor legale. Controlul exercitat asupra acestor şcoli era ca şi inexistent, deoarece inspectorii de circumscripţii nu aveau atribuţii în acest sens. Pentru a se putea evalua, la sfârşitul anului şcolar, oportunitatea menţinerii acestor unităţi şcolare – „ţinând seama de caracterul acestor şcoli, menite să alimenteze şcolile normale şi seminariile" –, directorii şcolilor normale erau însărcinaţi cu monitorizarea acestora[13].

În judeţul Buzău, de exemplu, situaţia la începutul anului şcolar 1919-1920 era una foarte dificilă. La un an „de la plecarea nemţilor, şcoala se găsea în aceeaşi stare de ruină şi lipsă totală ca şi-n trecut. Nimic nu avem, totul ne lipseşte...". Şcolile şi-au

[10] ANIC, fond MCIP 1917-1919, Dosar 149/1918, filele 10-11.
[11] ANIC, fond MCIP 1917-1919, Dosar 109/1918, volumul II, fila 219.
[12] ANIC, fond MCIP 1917-1919, Dosar 109/1918, volumul II, fila 219.
[13] ANIC, fond MCIP 1917-1919, Dosar 4/1919, fila 358.

deschis porţile „de bine, de rău, mai mult cârpite decât reparate", însă s-au confruntat cu lipsa elevilor, care erau ţinuţi acasă de părinţi şi trimişi la muncă. Din cauza recoltei bogate din acel an şi a lipsei forţei de muncă, elevii erau trimişi să muncească, iar amenda şcolară nu avea niciun efect: suma era modică în comparaţie cu cât câştiga elevul pe zi. Comitetele şcolare fiind la început, nu-şi îndeplineau rolul de a sprijini unitatea şcolară, „o nepăsare condamnabilă domneşte de sus până jos!" – toţi erau preocupaţi de câştigul personal, şi nu de „binele aproapelui". În mediul urban, şcolile aveau o situaţie mai bună, însă clasele erau foarte aglomerate. La nivelul acestui judeţ funcţionau 486 de învăţători, dintre care 169 de suplinitori.

Este adevărat că societatea se schimbase foarte mult, iar în cazul revizorului judeţului Buzău, Panait Volănescu, sentimentul de regret faţă de situaţia antebelică era evidentă: „Acel splendid răsărit de soare, aprins de marele Haret, a apus odată cu el. Lumina aprinsă pe întreg orizontul ţării româneşti s-a stins odată cu el. Învăţătorul nu mai este acel *primus inter pares* de pe vremea lui. Este un altul: mai stins, mai fără vlagă, mai puţin idealist, mai puţin dornic de binele şi înălţarea acestui neam. El nu mai e azi privit ca un mântuitor al suferinţelor oamenilor. A dispărut Haret şi cu el a dispărut o lume întreagă de energii şi de valori, de suflete măreţe". Poziţia revizorului şcolar Volănescu reiese din raportul privind activitatea desfăşurată în perioada septembrie - noiembrie 1919. Acesta era decepţionat de situaţia grea, existentă în judeţul Buzău, şi de faptul că, în ciuda muncii depuse, aproape nimic nu se schimba. La această stare a contribuit şi plecarea lui Constantin Angelescu din fruntea ministerului de resort, considerat un continuator al modernizării şcolii româneşti şi un profesionist capabil să coaguleze toate energiile pozitive din sistem. În general, cei care coordonau revizoratele şcolare erau conştienţi de importantele modificări realizate în societatea românească şi de rolul major jucat de cadrele didactice în contextul istoric creat. Ne aflam în „ceasul chemării învăţătorului pentru activitatea cultural-morală de ridicare a poporului român... şi dacă nu ne vom folosi de această chemare, pierdem tot, pierdem tot ce a realizat şcoala, pierdem sufletul poporului nostru"[14].

Poate cea mai acută cerinţă în această perioadă era asigurarea bazei materiale cu clădiri, laboratoare, ateliere, biblioteci. În Dobrogea, la începutul perioadei interbelice, situaţia şcolii era dezastruoasă. Lipseau localurile adecvate procesului de învăţământ, iar dintre profesorii refugiaţi în timpul războiului, puţini au revenit la post după marele conflict. În oraşul Cernavodă, de exemplu, atât localurile de şcoală, cât şi mobilierul au fost distruse sub ocupaţia bulgară. Şcoala românească de aici a continuat să existe datorită unei învăţătoare-suplinitoare – Eufrosina Budac – care, „cu toate mizeriile ce a suferit din partea armatei şi populaţiei bulgare", a rezistat eroic presiunilor, ajungând să ţină cursurile chiar în casa domniei sale[15]. Abia după anul 1923 s-a constatat o îmbunătăţire a situaţiei învăţământului în Dobrogea. Au fost construite noi localuri pentru desfăşurarea cursurilor secundare, iar corpul profesoral era asigurat într-o mare măsură de cadre didactice calificate.

În mai multe regiuni ale ţării, situaţia localurilor şcolilor era dezastruoasă: în timpul operaţiunilor militare şi apoi al ocupaţiei, clădirile au fost distruse sau folosite de armată. În vara anului 1918, revizorii şcolari se luptau pentru găsirea unor soluţii – măcar provizorii – , astfel încât noul an şcolar să poată să înceapă la timp în toate localităţile. Situaţia era dificilă, cu atât mai mult, cu cât existau localităţi unde autorităţile judeţene nu acordau importanţa cuvenită demersurilor realizate de revizorii şcolari în această direcţie, realizând lucruri de mântuială, având local de şcoală doar „de formă, pe hârtie"[16].

O altă mare problemă o constituia aprovizionarea cu combustibil – lemne de foc – a şcolilor. Din păcate, foarte multe şcoli îşi suspendau cursurile din cauza vremii nefavorabile şi lipsei combustibilului. Această situaţie era creată atât din cauza situaţiei generale din perioada respectivă, dar şi de proasta organizare sau chiar reaua-voinţă din partea ocoalelor silvice[17].

O preocupare importantă a cadrelor didactice în primii ani de după război, în special din noile provincii, a fost aceea de a elabora materiale didactice în sprijinul elevilor. Acestea au contribuit

[14] ANIC, fond MCIP 1917-1919, Dosar 4/1919, fila 358.

[15] ANIC, fond MCIP 1917-1919, Dosar 109/1918, volumul I, fila 227.

[16] ANIC, fond MCIP 1917-1919, Dosar 109/1918, volumul I, fila 98.

[17] ANIC, fond MCIP 1917-1919, Dosar 109/1918, volumul I, fila 218.

din plin la satisfacerea dorinţei de informaţie şi cultură românească în aceste teritorii – amintim aici manualul de Istorie a românilor, elaborat în 1919 de bucovineanul Teodor Bălan[18] în limba germană, sau materialele realizate de Onisifor Ghibu la Chişinău, cel care este, de altfel, considerat întemeietorul şcolii naţionale în Basarabia (Axentii 2002, 41).

Foarte mulţi învăţători se implicau cu dăruire în activitatea extraşcolară, însă foarte multe serbări erau orientate spre strângerea de fonduri... „Mişcări culturale – afară de serbări cu caracter de dans şi petrecere – nu se văd”[19]. Pentru buna organizare a activităţilor extraşcolare, Direcţia învăţământului primar a primit sarcina de a realiza, în martie 1919, o broşură cu privire la activităţile care se puteau desfăşura în acest sens. Prin această broşură se urmărea prezentarea activităţilor desfăşurate şi a rezultatelor obţinute până atunci şi realizarea unor propuneri pentru aplicarea unui program de revigorare a activităţilor extraşcolare, începând cu anul şcolar 1919-1920[20]. În acelaşi timp, ministrul era preocupat de întărirea poziţiei inspectorilor care răspundeau de activitatea extraşcolară, deoarece, chiar în rândul revizoratelor şcolare, aceştia erau trataţi cu o oarecare indiferenţă.

În martie 1919, ministerul avea în vedere constituirea unor echipe de învăţători, care să meargă în provinciile unite cu ţara şi să „pregătească calea unei cât mai strânse unităţi sufleteşti printre membrii corpului didactic”. Aceşti învăţători aveau sarcina „să readucă la viaţa naţională spiritele înstrăinate” şi să facă propagandă culturală, în special în Basarabia[21]. În urma Referatului nr. 39231 din 30 martie 1919, redactat de către Direcţia I din minister, Constantin Angelescu a aprobat delegarea lui I. Gh. Dumitraşcu, institutor din Buzău, pentru a participa la toate congresele învăţătorilor din noile provincii, având în vedere experienţa acestuia. În calitate de membru al Asociaţiei Generale a Corpului Didactic Primar, şi delegat al ministerului de resort, I. Gh. Dumitraşcu a participat la congresele învăţătorilor de la Cernăuţi şi Sibiu şi la numeroase întâlniri cu învăţătorii din Basarabia, unde a militat pentru dezvoltarea spiritului de solidaritate naţională[22].

În vederea răspândirii culturii cât mai adânc în masa poporului, în special la sate, şi pentru reducerea analfabetismului, s-au înfiinţat peste 3.000 de posturi noi de învăţători şi 30 de şcoli normale noi, conform datelor din octombrie 1919[23].

Concluzii

Cercetând sistemele educaţionale existente până la Marea Unire, putem afirma că în Bucovina au fost obţinute cele mai bune rezultate în ceea ce priveşte implementarea politicilor educaţionale. Analizând progresul înregistrat în şcolarizarea elevilor, observăm că, în cazul Bucovinei, procentul a crescut de la 12-13%, în anul 1871, la 96,1%, în anul 1912, în timp ce în Vechiul Regat, în învăţământul primar erau înscrişi 62% din copiii de vârstă şcolară, iar în Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş – cca. 2/3 din copiii de români erau şcolarizaţi (Ungureanu 2015, 119). Aceeaşi situaţie o constatăm şi în cazul diminuării analfabetismului. Înainte de declanşarea războiului, erau ştiutori de carte 46,1% din locuitorii de peste 10 ani din Bucovina, 43,5% – din totalul populaţiei în Transilvania şi Banat, în Vechiul Regat – 39,8% din locuitorii de peste opt ani, iar în Basarabia – 15,6% din totalul populaţiei (Ungureanu 2015, 120). În Vechiul Regat a fost însă cel mai democratic sistem de educaţie. Prin preluarea celor mai importante cheltuieli privind clădirea şi întreţinerea şcolii de către stat, a fost asigurat, într-o proporţie mult mai mare decât în celelalte provincii, dreptul copiilor la egalitatea condiţiilor de educaţie.

Principala preocupare a autorităţilor după Marea Unire, în ceea ce priveşte sistemul de educaţie din cele trei provincii româneşti, a fost organizarea învăţământului în limba română şi înfiinţarea de noi şcoli. Pe întreg cuprinsul ţării, şcolile erau organizate separat – pentru băieţi şi pentru fete – şi, în general, aveau aceleaşi specializări: licee teoretice (clasice şi reale), seminarii pedagogice

[18] **Teodor Bălan** (1885-1972), istoric român, profesor la Universitatea din Cernăuţi (1932-1940), director al Comisiei Arhivelor Statului din Cernăuţi (1933-1941) şi director al Bibliotecii Universitare din Cernăuţi (1941-1945); a lucrat ca profesor de istorie la liceele din Câmpulung Moldovenesc, Cernăuţi şi Suceava. A publicat un manual de istorie a românilor în limba germană (1919) şi un compendiu de istorie a românilor pentru pregătirea examenului de bacalaureat (1928). Lucrarea sa de referinţă este *Documente bucovinene*, publicată în şase volume în perioada 1933-1942.

[19] ANIC, fond MCIP 1917-1919, Dosar 109/1918, volumul I, fila 174.

[20] ANIC, fond MCIP 1917-1919, Dosar 4/1919, fila 312.

[21] ANIC, fond MCIP 1917-1919, Dosar 4/1919, fila 314.

[22] ANIC, fond MCIP 1917-1919, Dosar 4/1919, fila 314.

[23] ANIC, fond MCIP 1917-1919, Dosar 4/1919, fila 32.

şi teologice, şcoli tehnice şi militare. Finanţarea acestor şcoli era diferită. În Transilvania, ponderea cea mai mare o aveau şcolile susţinute de biserică, în Basarabia – cele susţinute de autorităţile regionale, iar în Bucovina – cele susţinute de stat. În această perioadă, autorităţile guvernamentale din cele trei provincii au urmărit trecerea şcolilor în grija statului. În Transilvania, liderii politici considerau că şcoala confesională a avut ca efect o dezbinare religioasă a românilor şi, în consecinţă, au urmărit înlocuirea acesteia cu o şcoală laică, susţinută financiar de stat. Prin implicarea financiară a statului, autorităţile au urmărit creşterea numărului de elevi care urmau şcolile medii, având în vedere că, în perioada anterioară, accesul acestora era limitat din cauza taxelor şcolare foarte ridicate. Susţinerea şcolilor de către stat era văzută de oamenii politici ca singura posibilitate prin care se puteau estompa diferenţele existente în privinţa condiţiilor în care învăţau elevii şi baza materială de care dispuneau şcolile.

În anul şcolar 1918-1919, pentru a nu se produce mari perturbări, procesul de învăţământ s-a desfăşurat în forma existentă până la încheierea cursurilor. Totuşi, în noile teritorii unite cu ţara s-au făcut câteva modificări importante în programa şcolară. Astfel, *Limba română* a devenit obiect de studiu obligatoriu, alături de *Istoria* şi *Geografia României*. De asemenea, conducerile şcolilor au fost încredinţate unor profesori noi, numiţi de autorităţile române. Pentru anul şcolar următor, ministerul a încercat să asigure din timp cadre didactice calificate pentru predarea diferitor obiecte de studiu în limba română. Începând cu anul şcolar 1919-1920, a fost introdusă predarea în limba română a tuturor obiectelor de studiu, la clasele I - a IV-a. Pentru clasele terminale din învăţământul secundar, s-a continuat predarea în limba maghiară, rusă sau germană, până la absolvirea liceului de către elevii acestora.

Învăţământul primar era considerat piatra de temelie a dezvoltării cognitive a copiilor. Disciplinele studiate în ciclul primar urmăreau formarea acelor deprinderi necesare dezvoltării nivelului cultural al tinerei generaţii. Paralel cu instruirea elevilor, profesorii au urmărit şi educarea polivalentă a acestora. Şcoala le crea elevilor oportunităţi de dezvoltare personală, prin participarea la acţiuni de mare valoare educativă, cum ar fi: activitatea în societăţile literare şi ştiinţifice, participarea la acţiuni sportive, activitatea în orchestre şi coruri, echipe de teatru, de dans sau vizite la obiective istorice. Excursiile au reprezentat o preocupare importantă a şcolilor şi s-au realizat în număr foarte mare. Foarte multe au avut un caracter ştiinţific, de documentare istorică, geografică, botanică sau geologică. Au fost organizate şi excursii de durată mai mare, având ca obiectiv cunoaşterea ţării, mai ales a provinciilor recent alipite prin Marea Unire.

A existat o preocupare intensă în cadrul ministerului de resort pentru ca anul şcolar 1918-1919 să se desfăşoare în condiţii cât se poate de bune şi, în acelaşi timp, să aducă o schimbare în modul de organizare, astfel încât şcoala să-şi îndeplinească cât mai bine rolul în noua societate care se prefigura. Ministru al Instrucţiunii şi Cultelor, profesorul Simion Mehedinţi[24] a dorit o consultare largă a cadrelor didactice cu privire la măsurile urgente care se impuneau în sistemul de educaţie, având în vedere regimul de ocupaţie german. În acest context, în vara anului 1918 revizorii şcolari au organizat numeroase întâlniri, unde au fost discutate aspecte legate de: modalitatea de realizare a recensământului şcolar, felul în care erau promovaţi elevii, obligativitatea frecventării cursurilor, pregătirea elevilor pentru examenul de absolvire, programa şcolară, problemele cu care se confrunta corpul profesoral, constituirea eforiilor şcolare[25]. Important este faptul că la aceste întâlniri erau prezenţi şi administratorii plăşilor[26].

Din parcurgerea documentelor, reiese clar dorinţa corpului profesoral de simplificare a programei şcolare, de efectuare a recensământului

[24] **Simion Mehedinţi** (1868-1962), academician, profesor de geografie şi etnografie la Universitatea din Bucureşti, a deţinut funcţia de ministru al cultelor şi instrucţiunii publice în guvernul Alexandru Marghiloman (martie - octombrie 1918). A fost director al revistei *Convorbiri literare*, fiind un apropiat al lui Titu Maiorescu. Membru al Partidului Conservator, s-a implicat activ în viaţa politică, urmărind dezvoltarea spiritului autohton şi a societăţii rurale. A avut un rol important în dezvoltarea gândirii geografice şi geopolitice în România.

[25] Prin **Legea eforiilor şcolare**, promovată în vara anului 1918, Simion Mehedinţi a urmărit implicarea efectivă a comunităţii locale în viaţa şcolii şi a bisericii. Astfel, se constituia un consiliu de conducere, format din învăţător, primar, preot şi alţi patru membri – fruntaşi ai comunităţii –, care avea obligaţia de a administra/întreţine şcoala şi biserica, beneficiind de un buget propriu.

[26] **Plasă** – unitate administrativă intermediară între judeţ şi comună (1864-1950); reprezenta o subdiviziune a judeţului, care grupa mai multe comune urbane ori rurale, după criterii geografice şi economice. Şeful administraţiei de plasă purta numele de *pretor* şi era numit de prefectul judeţului.

şcolar în colaborare cu alte instituţii ale statului, de implicare a primarilor, a preoţilor, a notarilor şi a „sătenilor fruntaşi" în sprijinirea procesului educaţional, prin eforiile şcolare. Se remarcă poziţia adoptată în legătură cu orientarea şcolii primare către un învăţământ practic, util elevilor în activităţile desfăşurate în viaţa de zi cu zi. Anumiţi revizori şcolari considerau însă că trebuie „să se lucreze numai în direcţia lucrului curat românesc, ţărănesc, spre a nu se introduce la sate luxul de la oraşe"[27]. Această atitudine de idealizare a trecutului nu a fost însă una generală. După Marea Unire, cele mai multe curente ideologice au susţinut nevoia de modernizare a societăţii româneşti şi, implicit, de perfecţionare a metodelor folosite în şcoala românească.

Oamenii politici au abordat dezvoltarea României de pe poziţii diferite. Teoreticienii partidelor politice propuneau soluţii în concordanţă cu doctrina şi interesele grupurilor politice din care făceau parte. Din păcate, în cele mai multe situaţii, au fost puse mai presus interesele partidelor sau grupurilor politice, decât interesul general şi realizarea idealului educaţional. Ca în toate domeniile vieţii social-economice, şi învăţământul a suferit de pe urma instabilităţii politice, a nefericitului obicei balcanic[28] de a relua totul de la zero, odată cu numirea unui nou ministru al educaţiei şi lipsei de continuitate între proiectele pedagogice.

Nume mari ale pedagogiei româneşti, precum George G. Antonescu, Ştefan Bârsănescu, Dimitrie Gusti ori Constantin Rădulescu-Motru au încercat o abordare teoretică a particularităţilor învăţământului românesc, dar au întâmpinat aceeaşi obstrucţie a continuării proiectelor lor, ori, pur şi simplu, le-au fost răstălmăcite rezultatele, după interesele politice ori economice ale momentului (Hitchins 1996, 368). Din nefericire, orgoliile politice şi antipatiile personale au avut un impact negativ asupra dezvoltării învăţământului românesc în această perioadă. La nivel declarativ, cel puţin, oamenii politici, indiferent de modul în care doreau să se dezvolte România, au înţeles importanţa şi, mai ales, necesitatea răspândirii ştiinţei de carte în rândul tuturor claselor sociale, ca pe o condiţie esenţială a progresului economic al statului. Instabilitatea politică şi faptul că fiecare ministru de resort a încercat să reformeze sistemul, fără să ţină cont de rezultatele predecesorului său, au demonstrat că oamenii politici nu erau pregătiţi să pună în practică acea unitate de acţiune, care să ducă la dezvoltarea rapidă a sistemului educaţional.

Interesul pentru problemele învăţământului s-a manifestat cu rigoare în programele partidelor politice, dar şi în activitatea guvernamentală. La rândul ei, societatea civilă a reacţionat cu mare promptitudine vis-à-vis de problema învăţământului românesc. Cadrele didactice au reacţionat imediat la programele şi proiectele oamenilor politici, dorind să-şi aducă contribuţia la crearea unei viziuni clare asupra dezvoltării învăţământului românesc, care să depăşească limitările doctrinare ale partidelor politice. Corpul profesoral era interesat de asigurarea unei predictibilităţi a sistemului, de o creştere progresivă a calităţii actului didactic şi a bazei materiale şi respingea categoric schimbările survenite fără o fundamentare solidă şi fără o consultare a asociaţiilor profesionale de specialitate.

La Iaşi, s-a format un grup de intelectuali în jurul lui Petre Poni, care pretindea o cercetare metodică a realităţii româneşti, ca etapă preliminară oricăror legiferări. Asociaţia pentru Studiul şi Reforma Socială de la Iaşi avea ca teză dominantă stabilirea unui raport direct proporţional între orientarea şcolii şi nevoile statului. În iulie 1919, s-a desfăşurat la Iaşi, sub preşedinţia lui Petre Poni, *Congresul corpului didactic*, unde s-a formulat, ca un prim deziderat al învăţământului românesc, promovarea unei şcoli care să servească poporului şi, mai ales, ţărănimii. Plecând de la această idee, s-a afirmat că menirea şcolii româneşti trebuia să fie aceea de a preface mentalitatea rurală a ţăranului în una modernă, care să corespundă noilor realităţi socio-economice din România – aşa cum cerea Vasile Pârvan, „ca sublimul să înflorească mereu, cu fiecare generaţie, cu fiecare individ" (Negulescu 1927, 21). Dacă până la Primul Război Mondial, învăţământul a avut cu precădere funcţia de a acorda diplome, în baza cărora să se obţină o situaţie cu muncă uşoară în viaţa comunităţii, după război, învăţământul românesc trebuia să realizeze pregătirea cetăţeanului responsabil şi bine pregătit profesional, pentru

[27] ANIC, fond MCIP 1917-1919, Dosar 101/1918, fila 298.

[28] Termen folosit în opoziţie cu „modern, occidental"; lipsa de demnitate, inexistenţa unor valori morale coerente şi consistente, inconsecvenţa – toate acestea au ajuns sinonime până la identitate cu **balcanismul**; vezi şi punctul de vedere exprimat de Alexandru Radu (2015, 157-162).

a corespunde prefacerilor însemnate, apărute şi impuse prin făurirea statului naţional unitar (Teodosia, Saizu 1986, 34).

Ceea ce se poate constata pentru perioada propusă pentru cercetare, era implicarea tuturor claselor sociale în găsirea unei soluţii pentru dezvoltarea învăţământului românesc. Trebuie remarcat, de asemenea, faptul că diferite grupări de interese aveau o viziune de ansamblu pentru dezvoltarea statului, viziune în care învăţământul juca un rol important.

Neînţelegerile politice în privinţa reformelor necesare în domeniul educaţiei au contribuit din plin la crearea unei stări de incertitudine în ceea ce priveşte funcţionarea unităţilor şcolare. În perioada 1918-1920, s-au aflat în fruntea ministerului nu mai puţin de 9 miniştri[29]. Această instabilitate a condus la întârzierea procesului de reformă şi de unificare a sistemului educaţional. În foarte multe situaţii, descrise de revizorii şcolari în rapoartele de inspecţii, şcolile se prezentau într-o stare foarte proastă, iar mulţi profesori nu-şi făceau datoria nici măcar la un nivel minimal faţă de elevi.

Nu trebuie uitat însă faptul că, în special în această perioadă de început, când nu a existat o legislaţie unitară pe întreg cuprinsul ţării, rolul decisiv în funcţionarea sistemului educaţional l-a jucat corpul profesoral. Foarte mulţi directori de şcoli secundare au condus procesul de învăţământ cu o mână de fier. O preocupare permanentă a acestora a fost îmbunătăţirea metodelor de predare şi ridicarea nivelului de cunoştinţe al elevilor.

Cei mai mulţi directori s-au îngrijit să cuprindă în corpul profesoral numai dascăli de cea mai aleasă pregătire profesională, pedagogi deosebit de exigenţi şi luminaţi, personalităţi respectate şi admirate în viaţa publică a comunităţii în care îşi desfăşurau activitatea. Sub îndrumarea unor astfel de directori şi-a desfăşurat activitatea un valoros corp didactic, format din profesori inimoşi care, pe lângă activitatea de la catedră, au realizat manuale şcolare, au condus diferite societăţi cultural-ştiinţifice ale elevilor etc. (Kiriţescu 1928, 58). Însă, în lipsa autorităţii ministerului, acolo unde conştiinţa corpului profesoral nu se ridica la cerinţele vremurilor, foarte mulţi elevi au fost lipsiţi de avantajele oferite de o educaţie de calitate.

Bibliografie

Axentii 2002: I. Axentii, Învăţământul preuniversitar basarabean în perioada interbelică (Cahul 2002).

Bărbulescu et al. 1998: M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ş. Papacostea, P. Teodor, Istoria României (Bucureşti 1998).

Brusanowski 2010: P. Brusanowski, Învăţământul confesional ortodox român din Transilvania între anii 1848-1918 (Cluj-Napoca 2010).

Ciachir 1992: N. Ciachir, Basarabia sub stăpânire ţaristă. 1812-1917 (Bucureşti 1992).

Ciachir 1993: N. Ciachir, Din istoria Bucovinei. 1775-1944 (Bucureşti 1993).

Chicaroş 2008: T. Chicaroş, Evoluţia învăţământului liceal din Basarabia sub dominaţia ţaristă. 1833-1917. Tyrageţia s.n. II/2, 2008, 273-284.

Giurescu 1971: C. Giurescu, Istoria învăţământului din România. Compediu (Bucureşti 1971).

Hitchins 1996: K. Hitchins, România. 1866-1947 (Bucureşti 1996).

Kiriţescu 1928: C. Kiriţescu, Criza învăţământului secundar şi reforma liceului (Bucureşti 1928).

Murgescu 2010: B. Murgescu, România şi Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010) (Iaşi 2010).

Negulescu 1927: P.P. Negulescu, Reforma învăţământului. Proiecte de legi (Bucureşti 1927).

Radu 2015: Al. Radu, Civilizaţia română modernă neîmplinită. Un eseu post-lovinescian (Iaşi: Editura Adenium 2015).

Smărăndache 1999: G. Smărăndache, Activitatea Consiliului Dirigent Român al Transilvaniei în domeniul învăţământului secundar. Studii şi articole de istorie S.N LXIV, 1999.

Teodosia, Saizu 1986: M. Teodosia, I. Saizu, Cultură şi economie. Puncte de vedere din perioada interbelică (Iaşi 1986).

Ungureanu 2015: C. Ungureanu, Învăţământul primar şi secundar din Bucovina, în perioada 1869-1918. Akademos 4, 2015, 118-126.

[29] Mihai Cantacuzino (ianuarie - martie 1918); Simion Mehedinţi (martie - octombrie 1918); Petru Poni (octombrie - noiembrie 1918); Ion Gh. Duca (noiembrie - decembrie 1918); Constantin I. Angelescu (decembrie 1918 - septembrie 1919); Alexandru Lupescu (septembrie - noiembrie 1919); Octavian Goga (decembrie 1919); Ion Borcea (decembrie 1919 - martie 1920); Petre P. Negulescu (martie 1920 - decembrie 1921).

Romanian school after the war. 1918-1920

Keywords: education, interwar school, educational policies, educational reform, pre-university education.

Abstract: The Romanian school in the first years after the end of the First World War was marked by attempts to reform the educational system in the complex conditions of the manifestations of the consequences one of the largest conflagration in the history of mankind, some of the devastating episodes of which took place in the Old Kingdom, and the establishment of Greater Romania, a political structure that united successor states of Russia and the two parts of the late Austria-Hungary, Cisleithania and Transleithania, with the multiple social, economic, cultural and educational differences that separated them. The management of the educational process was difficult, considering the existing conditions, and the political instability created great difficulties for the relevant ministry in terms of finding solutions, which would bring the Romanian school back on a normal development path. The interest for the problems of education manifested itself rigorously in the programs of the political parties, but also in the activity of the governments from the interwar period. In turn, civil society reacted very promptly to the issue of Romanian education. Political misunderstandings regarding the necessary reforms in the field of education have fully contributed to the creation of a state of uncertainty regarding the functioning of schools. Between 1918 and 1920, no less than 9 ministers headed the ministry. This instability has led to delays in the reform process and the unification of the education system.

Румынская школа после войны: 1918-1920 гг.

Ключевые слова: образование, межвоенная школа, образовательная политика, образовательная реформа, доуниверситетское образование.

Резюме: Румынское образование в первые годы после окончания Первой мировой войны ознаменовалось попытками реформировать систему образования в сложных условиях проявления последствий крупнейшего конфликта в истории человечества, некоторые из разрушительных событий которого произошли в румынском государстве, и создания Великой Румынии – политической конструкции, объединившей государства-преемники России и двух частей поздней Австро-Венгрии, Цислейтании и Транслейтании, с многочисленными социальными, экономическими, культурными и образовательными различиями, которые их разделяли. Управление образовательным процессом было трудным, учитывая существующие условия, а политическая нестабильность создала большие трудности для соответствующего министерства с точки зрения поиска решений, которые вернули бы румынскую школу на нормальный путь развития. Интерес к проблемам образования проявился в программах политических партий, а также в деятельности правительств в межвоенный период. В свою очередь, гражданское общество очень оперативно отреагировало на вопрос румынского образования. Политические недоразумения в отношении необходимых реформ в области образования в полной мере способствовали созданию состояния неопределенности в отношении функционирования школ. В период с 1918 по 1920 год министерство возглавляли не менее 9 министров. Эта нестабильность привела к задержкам в процессе реформ и унификации системы образования.

22.03.2021

Alexandru Mitru, Universitatea Valahia Târgovişte, str. Soroca, nr. 6, Târgovişte, jud. Dâmboviţa, România, https://orcid.org/0000-0001-8836-9395, e-mail: alexandrumitru@yahoo.com

FOLOSIREA SERVICIILOR SPECIALE ÎN LUPTA CU RELIGIA

Nicolae Fuştei

Cuvinte-cheie: religie, biserică, schisme, culte, relaţii stat-biserică, servicii speciale.

Relaţiile dintre stat şi Biserică în ţara noastră au o istorie lungă, iar cea din perioada sovietică este una tragică. După revoluţia din octombrie 1917, relaţiile puterii sovietice cu Biserica şi ierarhia ei, de fapt, cu toate instituţiile religioase, au trecut prin etape de persecuţii şi dezmăţ. La 23 ianuarie 1918, guvernul sovietic emite decretul „Cu privire la separarea Bisericii de stat şi a şcolii de Biserică".

Autorii decretului au imitat legile anticlericale franceze, adoptate în 1905 în Franţa, îngustând deliberat conceptul de „biserică". Prin „biserică" noua lege înţelege doar comunitatea religioasă sau grupul de credincioşi. Instituţia unitară a Bisericii nu mai era recunoscută ca subiect de drept, faţă de care noua putere a luat o atitudine intransigentă, pe ordinea de zi a bolşevicilor a ajuns problema intoleranţei faţă de religie, în sensul marxist al statului socialist. Postulatele teoretice ale acestei politici şi-au găsit realizarea în activitatea organelor de securitate a statului chiar din momentul apariţiei lor.

Politica bolşevicilor, în conformitate cu postulatele teoretice ale lui V.I. Lenin, era una pronunţat antireligioasă. Întregul aparat de stat, inclusiv organele de securitate publică, „detaşamentul înarmat al partidului", urmau să ducă o luptă fără compromisuri împotriva religiei. Timp de mulţi ani, formele şi metodele acestei lupte erau ascunse. Explicaţia era simplă, activitatea operativă a organelor securităţii de stat nu poate fi obiect al cercetărilor ştiinţifice publice. Situaţia s-a schimbat puţin în anii 1990.

Nu există nicio îndoială că religia a fost întotdeauna liantul societăţii. De aceea religia a fost o armă ideologică puternică a oricărui stat. Acest factor era luat în considerare şi în statele totalitare. După cum demonstrează istoria, guvernul unui astfel de stat era dator fie să pună religia în serviciul statului, fie să dezintegreze asociaţiile religioase care reprezentau opoziţia. Amestecul statului în treburile Bisericii, abuzurile împotriva clericilor nu a fost invenţia bolşevicilor. Puterea sovietică doar a folosit în scopuri proprii modelul tradiţional al relaţiilor stat – biserică.

Era firesc ca ofensiva împotriva religiei în tânăra republică sovietică să fie promovată de: organele securităţii statului (secretă); Comisariatul Justiţiei (prin ediţii oficiale); presa de partid (oficială) (Смыкалин 2016, 118).

În acest context, organele securităţii statului au efectuat o serie de măsuri, printre care: organizarea de schisme în cadrul cultelor, discreditarea liderilor religioşi, amestecul în treburile interne ale cultelor, promovarea pe teren internaţional a grupărilor religioase docile puterii, folosirea paravanului bisericesc pentru operaţiuni în străinătate şi organizarea reţelei de informatori şi denunţători, prin care era monitorizată activitatea cultelor.

În continuare, ne vom opri mai amănunţit asupra acestor activităţi ale organelor de securitate.

1. Organizarea de Schisme

Elaborarea de către noua putere de stat a bazei legislative, precum şi acţiunile concrete faţă de Biserică permit să presupunem că aceasta a suportat o intoleranţă absolută faţă de sine. Ca o confesiune organizată, cu ierarhie şi instituţii, averi şi activităţi spirituale şi social-culturale nu era recunoscută în calitate de persoană juridică.

O astfel de situaţie în care a nimerit Biserica Ortodoxă după revoluţia bolşevică a trezit divergenţe în rândul clerului referitor la principiile relaţiilor cu statul, precum şi despre formele superioare de conducere a Bisericii. Aceste divergenţe, ce ţin de problemele interne ale Bisericii, nu au rămas neobservate de organele OGPU. Anume dorinţa unei părţi a clerului şi episcopatului de a schimba situaţia în care nimerise Biserica în republica Sovi-

etelor şi care era legată de principiul de conducere în Biserică a fost folosită de OGPU pentru iniţierea unor schisme (rascoluri) în cadrul Bisericii.

Modul de organizare a schismelor în cadrul Bisericii Ortodoxe poate fi văzut în mod clar din rapoartele secrete ale OGPU din primăvara-vara anului 1922.

La 29 mai 1922, la Moscova este organizată *Живая Церковь* („Biserica Vie"), la conducerea căreia, la 4 iulie, vine protoiereul V. Krasnitskiy. În luna august a aceluiaşi an, preşedintele Consiliului Bisericesc Provizoriu (ВЦУ), episcopul Antonin, organizează „Uniunea renaşterii bisericeşti" (*Союз церковного возрождения*), care considera că „sprijinul ei nu este în rândul clerului, ci al laicilor, care „sunt în stare să reîncarce viaţa religioasă cu energie revoluţionar-religioasă" (Смыслов 2014, 103).

Procesul de dezintegrare a Bisericii l-au început aşa-numiţii „renovaţionişti-reînnoitori-jiviţi", care au primit tacit susţinerea GPU. Divergenţele ideologice din societatea comunistă au trecut în luptă deschisă. Şi primul eşalon pe câmpul de bătălie din partea bolşevicilor le revine organelor de securitate publică.

După cum reiese din rapoartele GPU, se realiza procesul activ de infiltrare a agenţilor în rândurile clerului. Pentru a fi mai convingător, voi apela la documente concrete. În rapoarte se menţiona că congresul „jiviţilor" şi-a început lucrările pe data de 6 august. Prima şedinţă avea un caracter declarativ, a fost ales Prezidiul în frunte cu Krasnitsky, s-a adoptat scrisoarea-declaraţie către CECR (ВЦИК), în care era exprimată recunoştinţa pentru permisiunea de a deschide Congresul. Pe data de 8 august a avut loc cea de-a doua şedinţă a Congresului, pe agenda de lucru au fost incluse următoarele subiecte: 1) Raportul despre monahism (raportor Kedrov), 2) Cu privire la monahismul înregistrat (raportor Adamov), 3) Cu privire la lupta împotriva contrarevoluţiei (raportor Kolokolov).

Despre faptul că GPU a „lucrat bine", infiltrându-şi agenţii în rândul clerului, se vede din rezoluţiile adoptate. Referitor la primul referat, după o scurtă dezbatere, a fost adoptată o rezoluţie, potrivit căreia mănăstirile din oraşe urmau să fie lichidate, iar mănăstirile rurale să fie transformate în comune de muncă (*трудовые коммуны*). La cel de-al doilea raport a fost adoptată o rezoluţie care acorda dreptul monahilor să se lepede de călugărie, păstrându-şi dreptul de a intra în clerul alb (*белое духовенство*). Aşa, treptat, s-au realizat sarcinile care erau pe agenda de lucru a organelor GPU: a) dezintegrarea Bisericii Ortodoxe prin crearea diferitor schisme în cadrul ei; b) realizarea controlului integral asupra curentelor din cadrul Bisericii prin agenţi infiltraţi; c) şi, astfel, să se traducă în viaţă hotărârile partidului bolşevic (Смыкалин 2016, 122). Controlul integral al organelor GPU asupra părţii separate de Biserica Ortodoxă este confirmat de rapoartele din 9, 11 şi 12 august 1922. Spre exemplu, „Raportul nr. 2 al secţiei a VI-a a Departamentului Secret al GPU cu privire la lucrările congresului „Bisericii Vii" a clericilor din toată Rusia, din perioada 9-11 august 1922". Pentru o mai bună înţelegere a ceea ce-şi dorea conducerea ţării, vom reda, în cele ce urmează, raportul din 12 august 1922: „În raportul precedent nr. 1 cu privire la lucrările congresului din 3-8 august, s-a observat starea de spirit unanimă a delegaţilor în susţinerea lui Krasnitskiy. Pe parcursul perioadei de raportare am observat că s-au format trei curente. Primul curent, compus din delegaţi moscoviţi, mai moderaţi, consideră că gruparea lui Krasnitskiy este prea de stânga. Acest curent este mai aproape de politica lui Antonin. Cel de-al doilea curent, format preponderent din delegaţi-misionari, pledează pentru păstrarea inviolabilă a canoanelor bisericeşti, şi cel de-al treilea curent, mai de stânga decât gruparea lui Krasnitskiy, consideră că episcopatul nu trebuie admis la conducere şi se pronunţă pentru o atitudine nepăsătoare faţă de episcopat. Având în vedere faptul că aceste trei curente au fost identificate recent, în legătură cu problema monahismului şi a formei de conducere în Biserică, era imposibil deocamdată să fie indicate persoanele care sunt în fruntea lor, deoarece acestea încă nu au fost identificate.

Este de notat că, în discuţiile de culoar, unii dintre deputaţii importanţi, inclusiv Krasnitskiy, în conversaţii „faţă către faţă" afirmă că rezoluţiile sunt pentru autorităţile statului, iar în realitate sunt liberi. Unii consideră că Krasniţkiy are un comportament duplicitar şi sunt miraţi de jocul lui ciudat...

Şeful secţiei nr. VI al Departamentului Secret al GPU: E. Tuchikov.
12 august 1922" (Смыслов 2014, 106).

Că activitatea Bisericii era ghidată de GPU, demonstrează următorul fapt reflectat şi în literatura de specialitate.

Scriitorul bisericesc A.E. Levitin, într-un dialog cu unul din fondatorii „Bisericii Vii", A.I. Vvedensky, avea să spună:

– Se simte bagheta unui dirijor al evenimentelor din mai 1922.
– Desigur, a răspuns calm acesta. Era un loc unde se făcea atmosfera religioasă.
– Şi unde este acest loc?
– Nu vă voi spune. Ghiciţi şi singur.

Lui Ievitin nu i-a fost greu să ghicească şi, mai târziu, avea să scrie că „acest loc era în biroul lui Evgenii Aleksandrovici Tuchikov, unul dintre înalţii funcţionari ai OGPU, care era pe atunci responsabil cu afacerile bisericii. Persoană inteligentă, vicleană şi cu o voinţă puternică, E.A. Tuchkov, să-i dăm dreptate, realiza foarte abil politica guvernului în relaţiile cu biserica... Este interesant că, mai târziu, când a rămas în afara serviciului, vorbea cu profundă sinceritate despre Patriarhul Tihon şi cu mare dezgust despre reînnoitori" (Смыслов 2014, 106-108).

Obţinând rezultatele scontate, direcţia OGPU (care întruchipa voinţa conducerii statului) a contribuit la faptul că Patriarhia a fost pusă într-o situaţie mai rea decât schismele – reformatoare, înnoitoare (обновленческая) şi gregoriană. Lucrul acesta se referă, în primul rând, la înregistrarea Sfântului Sinod al Bisericii Înnoitoare din Rusia (Священного Синода обновленческой Российской церкви), ca şi a Consiliului Suprem Bisericesc Temporar (Временного Высшего Церковного Совета» – ВВЦС). În acelaşi timp, organele bisericeşti, instituite în conformitate cu hotărârile Sinodului local al Bisericii Ortodoxe Ruse din 1917-1918, au întâmpinat un şir de piedici în funcţionarea lor, fiind în scurt timp desfiinţate. Astfel, funcţiile supreme de conducere în Biserică au trecut în seama patriarhului Tihon personal. Să schimbe însă această situaţie – lipsa statutului de persoană juridică – nu a fost în puterea patriarhului Tihon, nici a urmaşului lui, mitropolitului Petru (Poleanski) de Krutiţk, devenit locotenent de patriarh, după decesul patriarhului, la 25 aprilie 1925. Aceasta a fost prima lovitură puternică, aplicată Bisericii Ortodoxe (Каплин 2006, 13).

Schismele provocate în cadrul Bisericii Ortodoxe Ruse, prin existenţa lor, presupuneau colaborarea cu autorităţile statului, care, în realitate, s-a redus la colaborarea cu OGPU, cu încălcarea mai multor canoane bisericeşti şi primirea unor ajutoare, inclusiv pentru lupta cu Biserica Ortodoxă. Cea mai puţin odioasă din punctul de vedere al canoanelor bisericeşti era schisma gregoriană, care, prin apariţia ei în 1925, excludea orice posibilitate din partea mitropolitului Serghii de a conduce Biserica. Întemeietorii acestei schisme, printre care se numără şi arhiepiscopul Grigorii (Iaţkovski), referindu-se la consecinţele negative pentru Biserică, pledau pentru revenirea la conducerea unipersonală şi, chipurile, la întreruperea succesiunii puterii supreme bisericeşti. Această schismă, împreună cu cea a „reînnoitorilor", nu a fost benevolă, deoarece în organizarea şi legalizarea conducerii ei supreme a participat activ OGPU. Scopul conducerii sovietice în organizarea şi implementarea schismei era nimicirea unităţii Bisericii Ortodoxe Ruse. La început, adepţilor acestei schisme li se oferea un anumit sprijin (mai rar le închideau bisericile, li se permitea să convoace diferite congrese şi adunări ş.a.). Dar, văzând că populaţia nu susţine schisma, autorităţile statului au încetat să-i mai acorde suport.

Însă serviciile securităţii statului nu s-au limitat la formarea schismelor doar în cadrul Bisericii Ortodoxe.

La începutul anului 1960, Consiliul Unional al Creştinilor Evanghelişti Baptişti (EHB), sub presiunea autorităţilor sovietice, a adoptat un nou statut, în care nu se mai găsea institutul predicatorilor. Dreptul de a predica era rezervat doar membrilor organelor executive[1]. Ca rezultat, în RSSM numărul acestora a scăzut de la 10-15 la doar 3 per comunitate, iar pe republică – de la 1150 la doar 325 de persoane[2].

Noul statut a ridicat vârsta pentru candidaţii la botez de la 18 la 25 de ani. Baptiştii erau chemaţi să participe activ la viaţa ţării, să frecventeze teatrele, cluburile, cinematografele ş.a., preocupări care nu erau permise în statutul vechi. Lucrul acesta a fost conceput de o parte dintre credincioşi ca o lepădare de credinţă, sau, cel puţin, o abatere serioasă de la principiile de credinţă.

[1] Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova (în continuare AOSPRM), F. 51, r. 20, d. 105, f. 385.
[2] AOSPRM, F. 51, r. 20, d. 105, f. 386.

Nu toţi membrii EHB au acceptat inovaţiile. În comunitatea din Chişinău s-au pronunţat împotriva noului statut Davnii, Sirotin, Madan, Gulicenco ş.a.[3]

În RSSM, un număr de 200 de persoane au refuzat să se supună noilor indicaţii venite de la centrul unional. Ba mai mult ca atâta, a fost constituit un „Comitet organizatoric pentru înfiinţarea noii biserici în RSSM" din 25 de persoane, în componenţa căruia au intrat: Carcalii, Ţigherlaş, Severin, Morgunov, Apostol, Crachel, Dubceac, Eroşenco, Cepurenco, Nicoară, Zaharţev, Tihomirov ş.a.[4]

Adepţii „Consiliului" cutreierau republica, făcând vizite în satele unde erau comunităţi baptiste, organizau discuţii şi concerte de muzică religioasă. Sunt semnificative cântecele interpretate de corul sub conducerea lui Zaharov. Iată un fragment dintr-un cântec interpretat în s. Crasnoarmeiscoe din raionul Cotovsc:

„Над Родиной нашей восходит зареа, / О, братья и сестры, вставать нам пора, / Спасать наших братьев обязаны мы!/ Свобода, свобода и свет нам нужны…»[5]

Au fost iniţiate demersuri pentru înregistrarea noii biserici a baptiştilor. Spre exemplu, I. Tihomirov a prezentat o cerere semnată de 82 de persoane, prin care solicita înregistrarea noii biserici şi în care autorităţile sovietice sunt preîntâmpinate că, în cazul că li se va refuzată solicitarea iniţiatorilor, aceştia, oricum, îşi vor continua activitatea[6].

În trei ani, 1961-1963, numărul „rascolnicilor" s-a dublat, atingând cifra de 500 de persoane[7]. În fruntea lor era A.G. Rudenco, un prezbiter experimentat şi un bun organizator. În urma activităţii acestora, peste un an, numărul nemulţumiţilor s-a mărit de zece ori, având reprezentanţi în diferite localităţi din RSSM: Chişinău, Bender, Talmaz, Străşeni ş.a. Aceştia pledau pentru libertate, nesupunere autorităţilor statului, pentru autonomia bisericii, propuneau ca credincioşii să se întrunească pentru rugăciune fără înregistrare[8]. Cea mai activă grupare era cea din Chişinău, care, de fapt, era şi organizatorul mişcării. La 1 ianuarie 1966, în republică erau 559 de „rascolnici", dintre care 151 – în or. Chişinău[9].

Membrii comunităţilor de „rascolnici" deseori invitau la slujbele lor copiii. Spre exemplu, la 20 august 1967, în orăşelul Taraclia, elevul clasei a VIII-a Celarschi a citit o poezie cu conţinut religios[10].

S-a lucrat şi la dezbinarea mişcării adventiste. În 1960, prin hotărârea guvernului sovietic, este dizolvat Consiliul Unional al Adventiştilor de Ziua a Şaptea (Всесоюзный Совет адвентистов седьмого дня). Despre aceasta preşedintele Consiliului pentru problemele cultelor religioase V. Kuroedov l-a anunţat pe conducătorul adventiştilor S. Kulâjski, pe cale orală, în data de 12 octombrie 1960. Lichidarea centrului unional i-a dezorientat pe adventişti pentru moment, dar era în conformitate cu aşteptările autorităţilor sovietice, deoarece adâncea schisma în cadrul adventismului, începută încă în 1955. În locul unui centru, au apărut, cel puţin, 6 centre clandestine. Liderii acestora erau în conflict unul cu altul.

În 1965, P. Maţanov convoacă la Kiev o consfătuire, la care participă 180 de delegaţi, şi formează aşa-numitul „Corp de predicatori". Emisarii „Corpului" interveneau în treburile comunităţilor adventiste înregistrate, schimbau prezbiterii, formau noi comunităţi, organizau structuri paralele, acolo unde comunităţile refuzau să recunoască autoritatea „Corpului". Pe lângă gruparea lui Maţanov, mai activă era şi cea a lui A.F. Parasii ş.a. O bună parte dintre comunităţile adventiştilor de ziua a şaptea refuzau înregistrarea la organele sovietice abilitate. 290 de membri ai adventiştilor reformaţi activau în RSSM în 1962[11].

Astfel se realizează fărâmiţarea adventismului în URSS.

2. Discreditarea liderilor religioşi

Dintre formele de luptă cu Biserica, puterea sovietică a iniţiat renunţarea unor clerici la preoţie. După cum aflăm dintr-o scrisoare a lui Cornev, adjunctul împuternicitului GPU din RSSU pe lângă comitetul revoluţionar al RASSM, adresată secretarului comitetului regional al PC(b)U, cu nr. 258c, din 2 februarie 1925 (la acel moment, în faţa organelor securităţi era pusă problema

[3] AOSPRM, F. 51, r. 20, d. 105, f. 387.
[4] AOSPRM, F. 51, r. 24, d. 88, f. 78.
[5] AOSPRM, F. 51, r. 24, d. 88, f. 79.
[6] AOSPRM, F. 51, r. 24, d. 88, f. 81.
[7] AOSPRM; F. 51, r. 25, d. 104, f. 71.
[8] AOSPRM, F. 51, r. 25, d. 104, f. 72.
[9] AOSPRM, F. 27, d. 100, f. 94.
[10] AOSPRM, F. 51, r. 29, d. 29, d. 100, f. 124.
[11] AOSPRM, F. 51, r. 21, d. 235, f. 29.

scindării clerului din regiune prin discreditarea celor mai influenţi preoţi), în care solicită să fie delegată o persoană dezvoltată şi cărturară, care ar fi iniţiată în activitatea GPU, preferabil e să fie de etnie rusă, deoarece urmează să activeze în mediul rural între ţărani[12].

La şedinţa din 14 ianuarie 1925 a Comisiei pentru problemele religiei de pe lângă departamentul Agitaţie şi Propagandă a Comitetului regional de partid din RASSM, s-a discutat cererea preotului Voronin din s. Serbovo, raionul Crutneansc, de a se lepăda de preoţie. Comisia i-a propus să treacă mai întâi la „tihonovişti", după care să anunţe public că se leapădă de preoţie, pentru a discredita clerul rămas fidel patriarhului Tihon[13].

Pe 6 ianuarie 1930, în şedinţa Comisiei permanente a CECR (ВЦИК) pentru problemele cultelor, sub preşedinţia lui P.G. Smidovici, a fost luată hotărârea: „Slujitorilor cultelor, care s-au lepădat de preoţie şi au anunţat despre aceasta în organele de informare în masă; celor care au rupt-o demonstrativ cu religia şi organizaţiile religioase, să li se acorde oportunitatea de a prelucra pământul sau să fie remuneraţi pentru slujbă" (Карманова 2009, 181-191).

Se lepădau de cinul preoţesc nu doar clericii simpli, ci şi unii dintre episcopi. Într-o informaţie a OGPU din vara 1930, se menţiona: „S-a lepădat de preoţie episcopul Serghie de Orenburg, care a trimis pe adresa ziarului local o declaraţie motivată a faptei sale" (Совершенно секретно 2008, 1427).

Organele securităţii iniţiau discreditarea liderilor şi ai altor culte religioase. În acest context, este semnificativ cazul liderului comunităţii adventiste din Stalinabad, C.A. Korolenko, care a trezit furia autorităţilor locale, în 1958, pentru că a botezat 54 de tineri concomitent. Pentru a potoli zelul liderului adventist, a fost învinuit de relaţii homosexuale, fiind condamnat la 10 ani de închisoare (Григоренко 2004, 245). Cazul lui Korolenko trebuia să fie de învăţătură celorlalţi lideri religioşi, care „întreceau măsura" în activităţi misionare.

După cum aflăm din discursul lui Romenschi la plenara V a conducerii Societăţii pentru răspândirea cunoştinţelor politice şi ştiinţifice, la catedrala din Chişinău activa un tânăr cântăreţ, cu care nu a găsit limbă comună arhiepiscopul Nectarie şi l-a trimis la Bălţi în calitate de psalt. Serviciile competente, folosindu-se de nemulţumirea tânărului, l-au prelucrat şi l-au trimis la olimpiadă, apoi la un festival, iar acum acesta este artist emerit al republicii – Gheorghii Ivanovici Eşanu. Romenschi declara că Eşanu a fost rupt la timp de la religie, astfel că, în prezent, el nu mai slujeşte lui Dumnezeu, popilor, ci Statului Sovietic şi societăţii socialiste[14].

A. Oleinic, împuternicitul Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse pentru RSSM, propune, în 1961, să fie identificaţi preoţii loiali, care sunt gata să se lepede de preoţie, anunţând despre aceasta în mijloacele de informare în masă[15]. Să fie identificate persoanele care au de gând să plece la studii în Seminarele Teologice şi să fie informate la timp organizaţiile de partid şi organele sovietice, pentru a nu admite primirea acestora la studii[16].

Această activitate a organelor competente a avut şi unele rezultate.

În 1961, s-au lepădat de credinţă cinci preoţi: fostul preot de la biserica din or. Comrat, Grişcenco, angajat ulterior în calitate de adjunct al directorului spitalului raional pentru gospodărie; fostul preot de la biserica din Dubăsari, Jabanovschi, angajat în calitate de fotograf; fostul preot de la biserica din Cărpineni, Varzari, angajat în calitate de lector-ateist la Societatea Republicană pentru Răspândirea Cunoştinţelor Politice şi Ştiinţifice din Moldova; fostul preot de la biserica din Chirileni, Făleşti, angajat la depoul căii ferate din Ungheni; fostul preot din orăşelul Grigoriopol, raionul Dubăsari, rămas în îngrijirea fiicei sale la Tiraspol[17].

KGB a lucrat pentru reducerea activităţii religioase a credincioşilor şi prin compromiterea conducerii „reacţionare" a unor culte. Lucrul acesta îl recunoaşte adjunctul preşedintelui KGB de pe lângă Consiliul de Miniştri al RSSM, A.P. Ragozin, la 10 ianuarie 1978, în informaţia pregătită pentru CC al PCM, „Despre mersul îndeplinirii hotărârii Biroului politic al CC al PCM din 23 decembrie 1976"[18].

În 1977, datorită materialelor furnizate de KGB, au fost publicate mai bine de 60 de articole.

[12] AOSPRM, F. 49, r. 1, d. 337, f. 297.
[13] AOSPRM, F. 49, r. 1, d. 821, f. 2.
[14] AOSPRM, F. 51, r. 18, d. 188, f. 51.
[15] AOSPRM. F. 51, r. 21, d. 73, f. 109
[16] AOSPRM, F. 51, r. 21, d. 73, f. 109.
[17] AOSPRM, F. 51, r. 22, d. 93, f. 186.
[18] AOSPRM, F. 51, r. 48, d. 49, f. 166.

Au fost preîntâmpinate adunările ilegale ale baptiştilor rascolnici din iulie-august 1977 de la Volontirovca, unde aceştia urmau să se adune sub pretextul pomenirii confratelui lor de credinţă Moiseev, care se înecase în 1972, precum şi încercările din pădurea Chiţcani din luna mai şi din s. Ciuciuleni din septembrie 1977.

O parte dintre baptiştii rascolnici preferau să emigreze, pe motivul că nu li se respectă libertatea credinţei. Numai în anul 1977 au renunţat la cetăţenia sovietică 44 persoane din RSSM, dorind să emigreze. În urma unor măsuri speciale, KGB a reuşit să compromită ideea emigrării din URSS[19].

În s. Sloboda-Raşcov erau 150 de catolici, aceştia intenţionau să redeschidă biserica din sat. Dar, până atunci, au construit o biserică în gospodăria cetăţencei V.N. Oleinic, în care, periodic, săvârşea servicii divine preotul V.M. Zavaliniuk din Chişinău. În urma măsurilor luate, biserica a fost demolată, iar faţă de preotul Zavaliniuk şi „alţi fanatici" au fost luate măsuri de „profilactică", astfel că situaţia s-a normalizat[20].

3. Amestecul în treburile cultelor

Un nou model de relaţii dintre stat şi Biserică se formează după ce mitropolitul Serghii (Stargorodski) acceptă condiţiile impuse de „nacialnicul" „departamentului religie" al OGPU E. Tucikov: emiterea de către Sinod a Ucazului despre pomenirea conducerii ţării în timpul slujbelor religioase; trimiterea la „odihnă" a episcopilor încarceraţi sau deportaţi şi numirea episcopilor eliberaţi din detenţie în eparhii cât mai îndepărtate[21].

Un loc aparte printre consecinţele legalizării Bisericii ocupă acceptarea amestecului OGPU-NKVD în politica cadrelor, atragerea Bisericii într-o pseudosimfonie, lucru de care era învinuit mitropolitul Serghii de către unii dintre episcopii contemporani lui, la fel şi de cercetătorii ruşi. Învinuirea aceasta nu are o bază destul de solidă, căci nimeni nu şi-a cerut permisiune de la mitropolitul Serghii să se amestece sau nu în politica cadrelor. În timpul războiului civil, clericii şi episcopii care nu erau pe placul autorităţilor erau nimiciţi fizic, prin împuşcare, acest fapt influenţând situaţia cadrelor în mediul preoţesc. După sfârşitul războiului civil, formele de imixtiune au devenit tot mai sofisticate. Pe lângă împuşcări, au început să fie aplicate deportările preoţilor şi episcopatului, întemniţarea – şi toate aceste lucruri aveau loc, practic, în lipsa subiectului crimei.

Plenara CC al PK(b) din 10-17 noiembrie 1929 s-a răfuit cu opoziţia de dreapta, care se pronunţa împotriva colectivizării în masă şi discriminării făţişe a credincioşilor şi a dus la lichidarea Comisiei Antireligioase de pe lângă CC al PC(b), care nu promova o politică destul de dură faţă de credincioşi. Plenara este un punct de referinţă pentru noua politică a lui I.V. Stalin faţă de credincioşi, care, la acel moment, în 1929, constituiau nu mai puţin de 80% din populaţia ţării (Карманова 2009, 181-191). Un factor de iritare pentru conducerea supremă a partidului era şi declararea de către Vatican a „cruciadei" împotriva URSS, iniţiativa venind de la episcopul romano-catolic Pius Neve (Ливцов, Филонов, Лепилин 2006, 251).

În URSS se pregăteau o serie de măsuri de anihilare a urmărilor „cruciadei", în cadrul cărora a fost publicat interviul mitropolitului Serghii, acordat jurnaliştilor străini, unde era negat faptul persecutării credincioşilor în URSS. La 14 februarie 1930, Biroul Politic al CC al PC(b) a hotărât: „Să i se poruncească tovarăşilor Iaroslavski, Stalin şi Molotov să rezolve problema cu interviul" (Курляндский 2008, 183-184). Peste două zile, mai exact, la 16 februarie, ziarele „Правда" şi „Известия", în numele Locţiitorului Locotenentului Patriarhului, publică interviul în formă de răspunsuri la întrebările jurnaliştilor.

Recent s-a făcut o cercetare textologică a variantei iniţiale a interviului, descoperită în Arhiva Preşedintelui Federaţiei Ruse, care dovedeşte că întrebările şi răspunsurile au fost pregătite dinainte de către E. Iaroslavski şi redactate de I. Stalin şi V. Molotov (Ливцов, Филонов, Лепилин 2006, 251).

Printre clerul şi credincioşii din URSS acest interviu a stârnit un protest mai puternic chiar decât declaraţia din 1927 (Козаржевский 1992, 24). După informaţia deţinută de OGPU, în martie 1930, „Campania, iniţiată în străinătate, despre persecutarea şi hărţuirea credincioşilor în URSS, precum şi interviul mitropolitului Serghii, au trezit printre credincioşi şi clericii tuturor curentelor discuţii şi diferite opinii" (Мазырин 2003, 345).

Securitatea sovietică depunea eforturi enorme pentru a-şi supune episcopatul, pentru a-i scoate

[19] AOSPRM, F. 51, r. 48, d. 49, f. 168.
[20] AOSPRM, F. 51, r. 48, d. 49, f. 169.
[21] Până atunci, arhiereii încarceraţi aveau statutul de episcopi, care au fost constrânşi să-şi părăsească eparhiile, păstrându-şi însă titulatura oficială.

din funcţie pe cei activi şi a pune în locul lor oameni docili puterii.

La sfârşitul anului 1961, la catedra lipovenească a Chişinăului, în locul fostului episcop Iosif, este numit Nicodim, fost diacon la biserica din Dobruja Veche, raionul Bălţi. Colesnic, împuternicitul Consiliului pentru problemele cultelor religioase, este convins că acesta, spre deosebire de Iosif, nu va fi preocupat de revigorarea activităţii religioase între lipoveni[22]. Noul episcop nu era nici pe placul clericilor, care îl ignorau, îl ocoleau şi nu doreau să se întâlnească cu dânsul.[23]

În 1966, împuternicitul Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse pentru RSSM declara că au fost întreprinse măsuri ca organele executive bisericeşti să fie completate cu persoane independente de cler, care respectă cu stricteţe legislaţia despre culte[24].

Cercetătorul Preobrajenskii consideră că episcopii făceau parte din nomenclatura CC al PCUS, fiecare fiind aprobat de Departamentul Ideologic. Informaţia despre viitorul episcop era pregătită de direcţia a 5-lea, care supraveghea Biserica. Fiecare informaţie de acest gen se termina cu fraza: „Colaborează din anul...". Această frază era o dovadă că viitorul episcop este loial puterii sovietice şi nu se aşteaptă de la dânsul nişte manifestări antistatale" (Преображенский 2007, 25). După hirotonie, noul episcop urma să fie înregistrat în calitate de episcop la Consiliul pentru problemele cultelor religioase. Înregistrarea se făcea doar după o discuţie confidenţială cu preşedintele Consiliului Kuroedov, care era general-locotenent al KGB-ului (Преображенский 2007, 25).

În cadrul KGB-ului exista o structură specială, care supraveghea activitatea agenţilor religioşi. Este vorba despre direcţia a 5-lea (Пятое управление), organizată prin ordinul KGB URSS nr. 0096 din 25 iulie 1967 (Север 2008, 78).

Direcţia a fost creată pentru combaterea disidenţei politice, realizând şi câteva din activităţile Direcţiei a doua. De exemplu. Direcţia a V-a se ocupa de disidenţii religioşi, de minorităţile naţionale, de spionajul în interiorul comunităţilor religioase, artistice şi de cenzura literară (Frattini 2008, 159).

[22] AOSPRM, F. 51, r. 22, d. 93, f. 90.
[23] AOSPRM, F. 51, r. 22, d. 93, f. 90.
[24] AOSPRM, F. 51, r. 27, d. 100, f. 171.

4. Promovarea pe teren extern a grupărilor religioase docile puterii

După ce în mai 1922, prin eforturile GPU, sub conducerea şi supravegherea partidului, a fost iniţiată mişcarea reformatorilor (обновленцы), statul încearcă să legitimeze această mişcare în plan internaţional. În concepţia guvernării, recunoaşterea de către ţările apusene a bisericii reformatoare urma să se realizeze după recunoaşterea URSS. Politica Comisiei Antireligioase în această problemă era elaborată şi expusă de către E.M. Iaroslavski (М.И. Губельман) în darea de seamă a Plenarei CC din septembrie 1923 (Архивы Кремля 1997, 419-430). Comisia Antireligioasă spera să realizeze recunoaşterea înnoitorilor prin intermediul Patriarhiei Ecumenice (a Constantinopolului) şi să pună mâna pe averea Bisericii Ortodoxe Ruse, aflată peste hotare (Архивы Кремля 1997, 423).

Comisia Antireligioasă, împreună cu GPU, era cointeresată în recunoaşterea „bisericii înnoite" pe plan internaţional, la fel şi în simularea susţinerii acesteia din partea ortodoxiei mondiale, în primul rând, din partea Patriarhiei Constantinopolului.

Începând cu anul 1922, Constantinopolul se amestecă frecvent în treburile interne ale Bisericii Ortodoxe Ruse, încercând să-şi încorporeze teritoriul canonic al acesteia (Васильева 2003, 23).

În acelaşi timp, capul sinodului înnoitorilor, „mitropolitul" Evdochim (В.И. Мищерский), a avut o întrevedere cu reprezentantul Patriarhiei Ecumenice din Rusia, arhimandritul Iakov, care relata că, la 20 iunie 1923, Patriarhia de Constantinopol a făcut o interpelare referitor la situaţia bisericească din Rusia, la care a răspuns Iakov. În urma acestui referat, a urmat rezoluţia Sinodului către arhimandritul Iakov: „Ţineţi legătura cu Sfântul Sinod [reformat], să ne informaţi cât mai des despre toate" (Самарские 1924, 15). În acelaşi timp, „sinodul reformaţilor" preconiza trimiterea unei delegaţii la Constantinopol, „pentru a primi recunoaşterea din partea Patriarhului Ecumenic" (Совершенно секретно 2008, 925).

În ianuarie 1924, în locul răposatului arhimandrit Iakov vine ieromonahul Vasilie Dimopulo. La 18 martie 1924, acesta, împreună cu reprezentantul Patriarhiei de Alexandria, arhimandritul Pavel, l-a vizitat pe „mitropolitul" Evdochim, cu care au discutat problema delegaţilor din partea Bisericii

Ruse la Sinodul Panortodox din 1925, precum şi ceea ce ţine de retrocedarea averilor reprezentanţei greceşti. Ieromonahul Vasilie a comunicat că Patriarhia de Antiohia, cea de Ierusalim şi Biserica Autonomă din Sinai ar dori să aibă reprezentanţi în URSS (Христианин 1924, 51).

La 17 aprilie 1924, în şedinţa Sinodului din Constantinopol, a fost reiterată hotărârea de a trimite o misiune specială în Rusia pentru studierea situaţiei pe loc. Din protocolul şedinţei reiese că Patriarhul Grigorie al VII-lea considera că manifestările eclesiale ruse sunt întruchipate de „biserica vie – jiviţi" (живая церковь) (Васильева 1996, 189-190). La 6 mai, în cuvântarea sa în faţa Sinodului, Patriarhul Constantinopolului Grigorie al VII-lea îl îndemna pe Patriarhul Tihon să renunţe benevol la post şi să se înlăture de la conducerea bisericească. La rândul său, Sinodul chema misiunea „să se sprijine pe curentele bisericeşti loiale conducerii URSS", cu alte cuvinte, pe „reformaţi" (обновленцы), şi s-a pronunţat pentru desfiinţarea instituţiei patriarhatului în Rusia" (Васильева 1996, 193-194).

Astfel, statul sovietic a reuşit să izoleze, pentru o perioadă, Biserica Rusă de relaţiile internaţionale.

Pe 21 noiembrie 1922, Comisia Antireligioasă a ridicat problema activităţii „reformaţilor" în străinătate. GPU a fost obligat „să pregătească cadrele necesare pentru a fi trimise în străinătate" (Васильева 1996, 189). Numele candidaţilor, deoarece erau agenţi sau informatori ai GPU, nu figurează în procesele-verbale ale Comisiei. Un singur nume a fost fixat în procesul-verbal din 3 aprilie 1923, când Comisia şi-a dat acordul pentru delegarea în România a preotului „biserici vii" (живой церкви), Mereţ (Шкурин 2006, 162-175).

Pentru prima oară, problema implementării curentului reformator în străinătate a fost discutată în cadrul Comisiei Antireligioase în toamna anului 1923, delegând într-acolo lideri reformatori. La 31 octombrie 1923, Comisia a examinat problema referitoare la „vizita în URSS a preotului american Kedrovski" (Шкурин 2006, 162-175). I. Kedrovski a slujit mulţi ani în SUA, în luna mai 1923 fiind hirotonisit ca episcop de Aleasca. Peste câteva zile, a plecat în SUA, cu titlul de episcop al Aleutelor şi Americii de Nord. Mitropolitul Platon Rojdestvenski, la acel moment conducător temporar al eparhiilor Aleutelor şi Americii de Nord, în 1923 a făcut câteva declaraţii politice împotriva bolşevicilor. Odată cu sosirea lui I. Kedrovski în URSS, , la rugămintea acestuia, adresată adjunctului comisarului justiţiei, şeful departamentului al V-lea „de lichidare" (ликвидационный) a Comisariatului Justiţiei, membru al Comisiei Antireligioase P.A. Krasikov, a început o campanie acerbă pentru înlăturarea mitropolitului Platon (Архивы Кремля 1997, 513). Această rugăminte Krasikov a făcut-o cunoscută la şedinţa Comisiei Antireligioase, care, la 12 decembrie 1923, a hotărât să „poruncească tov. Tucikov să promoveze prin Tihon concedierea lui Platon din funcţie" (Архивы Кремля 1997, 533). Patriarhul Tihon a fost nevoit să emită, la 16 ianuarie 1924, o hotărâre despre eliberarea din funcţie a mitropolitului Platon, care a fost publicată în ziarele sovietice (Губонин 1994, 309). Totodată, în hotărâre se menţiona propunerea făcută mitropolitului Platon, ca el să vină la Moscova în subordinea Patriarhului. Era o condiţie a GPU, care intenţiona să-l aresteze pe mitropolit, la sosirea acestuia în URSS. În ucaz se spunea: „Referitor la candidatul la catedra Americii de Nord vom avea o deosebită părere, fapt despre care se va comunica mitropolitului Platon, căruia i se propune să transmită averea bisericească" (Губонин 1994, 310). Însă Patriarhul Tihon nu a numit un succesor al lui Platon. Aceasta i-a permis mitropolitului Platon să continue conducerea eparhiei. În cercurile bisericeşti se zvonea că mitropolitul Platon a fost demis la insistenţa lui Tucikov (conducătorul direcţiei a 6, „antireligioase" din cadrul OGPU – *N.F.*). Se presupunea că în locul lui va fi numit arhiepiscopul Anastasie Gribanovski, care se afla în emigraţie, dar împotrivă s-a pronunţat Tucikov, care insista ca să fie numit un episcop cu reşedinţa în URSS (Шкурин 2006, 162). Patriarhul Tihon a propus catedra Americii de Nord mitropolitului Serafim Alexandrov de Tver şi Kaşin, dar acesta a refuzat (Шкурин 2006, 164).

Pe data de 2-4 aprilie 1924, la Detroit, ca urmare a ucazului Patriarhal, s-a convocat cel de-al IV-lea Sinod Panamerican, care a declarat eparhia Aleutelor şi Americii de Nord de sine stătătoare temporar, considerând ca un prim-pas spre autocefalie. După cum scria I. Kedrovski, pe data de 28 iulie 1924, membrului Sinodului Reformaţilor „protodiaconului" S.A. Dobrov, Patriarhul Tihon i-a dat indicaţie verbală mitropolitului Palton, ca pe urmă să confirme în scris, să nu plece din America şi să nu lase din mâini averea bisericească ruso-americană (Шкурин 2006, 167).

La 21 martie, colaboratorul Direcţiei a VI-a a Departamentului Secret (Секретный Отдел) al OGPU M. Soloviov l-a interogat pe Patriarhul TIhon. Un şir de întrebări aveau ca scop de a-l demasca pe Patriarh că s-ar afla în legătură cu agenţii americani (Архивы Кремля 1997, 451-452). Se vede că autorităţile statale au obţinut de la Patriarhul Tihon documentele solicitate referitoare la mitropolitul Platon. În textul „Testamentului" au rămas cuvintele: „Poruncim unei comisii speciale cercetarea faptelor... Platon Rojdestvenski, fost de Odesa, la fel şi altora, şi să fie dată o notă referitoare la activitatea lor" (Архивы Кремля 1997, 294). În rezultat, „înnoitorii" au obţinut custodia catedralei din New York, care, ulterior, era dată în arendă eparhiei mitropolitului Platon. În conformitate cu lista transmisă lui Tucikov de către sinodul înnoitorilor la 5 aprilie 1925, în eparhia Americi de Nord erau 5 episcopi înnoitori (обновленческих епископа): „arhiepiscopul Ioann Kedrovski, „episcopul" Nicolai Solovei de San-Francisco şi Filadelfia, „episcopul" Adam Filipovski de Filadelfia, „episcopul" Efimii Ofeişa de Bruklin (Шкурин 2006, 170). Însă Comisia Antireligioasă era nemulţumită de activitatea nesatisfăcătoare a înnoitorilor din străinătate şi de conlucrarea insuficientă a acestora cu reprezentanţii statului sovietic.

Astfel, serviciile secrete ale URSS, prin Comisia Antireligioasă, încercau să folosească reformaţii pentru răspândirea influenţei URSS în lume şi pentru promovarea influenţei acestora în propria ţară. Însă niciunul din aceste deziderate nu a fost realizat. Reformaţii de peste hotare au rămas o grupare marginală, cu excepţia cazului câştigat al catedralei din New York, dar care a fost dat în arendă foştilor proprietari, din cauza că nu mai avea cine se ruga în acel local.

5. Folosirea paravanului Bisericii pentru operaţiuni externe

Serviciul securităţii de stat al URSS deseori folosea pentru acoperire instituţiile bisericeşti. Spre exemplu, pe parcursul a 30 de ani, reşedinţa KGB-ului din Israel se afla la Misiunea Patriarhiei Ruse din Ierusalim (Frattini 2008, 184). De fapt, reactivarea Misiunii, în 1948, a fost făcută la iniţiativa securităţii, ca parte a politicii statului. După cum afirmă cercetătorul rus N.N. Lisovoi, chiar şi vizita patriarhului Alexei I la Ierusalim, în luna mai a anului 1945, poate fi privită, într-un context mai larg, ca una ce face parte din politica statului (Лисовой 1999, 48). Cu această ocazie, ataşatul misiunii diplomatice sovietice din Egipt I. Burţev scria: „Vizita delegaţiei Bisericii Ortodoxe Ruse în Egipt are o însemnătate istorică foarte mare" (Платон 1999, 62). Se mai afirmă că această vizită a trezit sentimentele patriotice ale oamenilor ruşi din Palestina, care demult au pierdut legăturile cu patria (Платон 1999, 62). Mai puţin se vorbeşte despre faptul că Secretarul Misiunii, maiorul KGB Lomov, la finele anilor 80 ai secolului trecut, a fugit în Apus (Преображенский 2007, 25-26).

Acelaşi cercetător, Preobrajenskii, relatează cazul unui profesor de la „Краснознаменный институт КГБ" (în prezent – „Академия внешней разведки"), care păstra în garderoba sa, pe lângă uniforma de polcovnic, şi o reasă. De câte ori patriarhul Pimen pleca în vizite peste hotare, profesorul îmbrăca reasa şi se alătura echipei patriarhului. Deseori, ofiţerii securişti se deghizau în haine preoţeşti, permiţându-şi să oficieze servicii divine fără a deţine harul preoţesc. Drept exemplu poate fi menţionat cazul polcovnicului Ivan Nazarovici Gumeniuk din Berlin. Acesta uneori slujea în catedrala din Berlin şi o făcea atât de profesional, încât credincioşii nici nu-şi dădeau seama că sărută mâna polcovnicului Gumeniuk şi nu a preotului Ioan. Acest lucru l-a uimit pe Oleg Kalughin, general KGB, care venise într-o inspecţie la Berlin şi, asistând la o slujbă oficiată de Gumeniuk ar fi declarat: „Hy, ты прямо, как настоящий" (Parcă ai fi unul adevărat) (Платон 1999, 26). Se spune că astfel de „preoţi care păreau a fi adevăraţi" erau incluşi în statele bisericilor Patriarhiei Moscovei în toată lumea (Платон 1999, 26).

6. Supravegherea cultelor prin reţeaua de informatori

Una din metodele securităţii de contracarare a activităţii „subversive" a unor organizaţii religioase era folosirea „agenţilor-operativi".

Problema agenţilor serviciilor de securitate va rămâne închisă, probabil, pentru totdeauna, niciunul dintre serviciile secrete din lume nu-şi divulgă sursele sale, presupunând că „legalizarea" sursei poate dezechilibra pacea civilă în societate. În termeni procentuali, literatura de specialitate menţionează că un număr de la 17 la 20%, sau fiecare al patrulea membru al unei comunităţi religioase, raporta în mod regulat despre situaţia politică în comunitate (Смыкалина 2016, 130).

În această activitate, un loc deosebit de important îl ocupa reţeaua informativă, compusă din persoane capabile să rezolve în condiţii optime sarcinile puse în faţă lor. Capacitatea reţelei era strâns legată de măsura în care ofiţerii erau capabili să atragă la colaborare secretă persoanele care întrunesc o serie de calităţi şi trăsături absolut necesare pentru a putea face faţă activităţilor specifice.

Un lucrător al serviciilor securităţii statului spunea: „Noi trebuie să vedem în informatori nu pe nişte oameni lipsiţi de personalitate, nişte instrumente docile, ci oameni cu o personalitate formată şi diversă. Rezultatele pe care le obţinem în munca cu ei sunt determinate de măsura în care îi cunoaştem şi de eficienţa acţiunilor întreprinse pentru influenţarea lor" (Buleandra 1969, 44).

Anume din persoane care satisfăceau cerinţele pentru „activităţi specifice", KGB a organizat o reţea imensă de informatori şi denunţători, care se întindea până la cele mai îndepărtate margini ale societăţii sovietice (Frattini 2008, 156).

Securitatea îşi infiltra agenţii printre conducătorii comunităţilor religioase, pentru a le distruge. Aici putem aminti cazul adventistului Afanasii Meriuchi, care, la indicaţia autorităţilor, „i-a convins" pe membrii comunităţilor puţin numeroase să se grupeze în comunităţi mari, chipurile, pentru a fi în stare să reziste în timpul persecuţiilor. În rezultatul acestei iniţiative, au fost scoase din registre o serie de comunităţi mici: Storojeneţ, Gluboca, Boiana ş.a., după care casele lor de rugăciune au fost luate de stat, care le-a utilizat pentru necesităţile sale (Жукалюк 1999, 453). După ce şi-a îndeplinit misiunea, Mereuchi s-a lepădat deschis de Dumnezeu, devenind lector-ateist. În discursurile sale, deseori repeta: „Dacă ar exista Dumnezeu, demult m-ar fi pedepsit pentru că lupt cu El" (Жукалюк 1999, 453).

Dintr-o informaţie din 8 ianuarie 1960, „Despre organizarea lucrului operativ şi a muncii de preîntâmpinare a activităţii duşmănoase a clericalilor şi sectanţilor în Moldova", întocmită de către adjunctul preşedintelui Comitetului Securităţii de Stat de pe lângă Consiliul de Miniştri al RSSM Volkov şi de seful departamentului 4 al aceluiaşi Comitet, Govorkov şi adresată Comitetului Securităţii de Stat de pe lângă Consiliul de Miniştri al URSS, aflăm că în lupta cu Martorii lui Iehova sunt folosiţi agenţi infiltraţi. Agentul „Isaak" a devenit conducător de strefă[25] şi membru al Comitetului Ocrugului de Est. Securiştii din RSSM aveau sprijinul colegilor din Ucraina. Astfel, pentru promovarea aceluiaşi „Isaak", şi-au adus contribuţia agenţii „Legkii", „Kohanskii" ş.a. din Ucraina (Пасат 1994, 651-658). În acelaşi timp, la posturi de conducere în organizaţia „Martorii lui Iehova" mai activau agenţii: „Glazkov", care din august 1959 conducea două strefe; „Vakarciuk" – conducea o secţie; „Sciastlivâi", „Lavrentiev", „Smirnov" şi „Saul" activau în calitate de conducători de grupe; alţi 17 agenţi ocupau posturi de conducere în cercuri sau erau membri de rând ai organizaţiei (Пасат 1994, 654).

Din cele arătate mai sus vedem că în rândurile „Martorilor lui Iehova" activau, cel puţin, 25 de agenţi ai securităţii, unii dintre care ocupau chiar posturi de conducere în organizaţie. Agenţii activau un timp îndelungat. În acelaşi document se menţionează că, pentru promovarea agentului „Isaak" la un post de conducere, a fost necesar un efort considerabil şi o muncă de doi-trei ani (Пасат 1994, 653). Unii dintre agenţi lucrau de mai multă vreme, chiar şi în 1951. Printre ei se numără „Smirnov" şi „Russu". Despre aceşti doi informatori aflăm din „Dosarul de deportare a familiei membrului organizaţiei Martorii lui Iehova, Cucuietu Pavel Ivanovici. Nr. 11194", de la Arhiva Ministerului Securităţii din RM (Olaru-Cemârtan 2008, 2003-227).

Dar agenţi erau infiltraţi şi în Biserica Ortodoxă. Sunt cunoscute şi pseudonimele unora dintre aceştia: „Kazanţev" şi „Iuriev", care ocupau posturi de conducere în eparhie; „Voznesenski", „Belîi", „Nikitin", „Florea", „Grigoriev" şi „Scurtul" se aflau la conducerea unor protopopiate şi mănăstiri (Пасат 1994, 652).

Datorită reţelei de informatori şi denunţători, securitatea sovietică a fost în stare să lupte cu introducerea literaturii antisovietice sau religioase în ţară, care, în baza articolul 70 a CP al RSFSR „Agitaţie şi propagandă antisovietică", era considerată una din cele mai grave crime şi era pedepsită cu ani grei de puşcărie (Преображенский 2007, 17).

[25] Unitate administrativă în Organizaţia „Martorii lui Iehova", cuprinde membrii organizaţiei, care locuiesc pe teritoriul unei sau a câtorva regiuni. Strefa se supune Centrului (Ocrugului) teritorial (unul de Est şi altul – de Vest).

Contracararea încercărilor de a introduce în ţară literatura corespunzătoare era o sarcină importantă a securităţii. Toţi reprezentanţii Asociaţiei „Международная книга" din cadrul reprezentanţelor comerciale sovietice de peste hotare erau ofiţeri ai KGB. Anume aceştia racolau vânzători de literatură rusă. Aceştia le declarau deschis: „Dacă ne comunici despre clienţii tăi sovietici, vom încheia cu tine un contract nefavorabil nouă. Avem o ţară bogată" (Преображенский 2007, 18). Când comerciantul cădea de acord, i se spunea: „Scrie recipisă". După aceasta sărmanul comerciant, până la moarte, se afla sub frica de a fi arestat de serviciul securităţii ţării sale (Преображенский 2007, 18).

Este problematic să aflăm numele adevărate ale colaboratorilor. Din cartea lui Konstantin Preobrajenski, *КГБ в русской Эмиграции*. Liberty, Нью-Йорк, 2007, aflăm că în documentele KGB-ului putem deslușI doar dacă e vorba despre un ofiţer al securităţii sau de un agent; numele primului este redat fără de ghilimele, iar a agentului – cu ghilimele. Spre exemplu: Petrov – ofiţer al securităţii şi „Petrov" – agent al securităţii. Sunt adevărate doar numele şefilor care puneau rezoluţia (Преображенский 2007, 19-20).

În urma măsurilor pentru deconspirarea şi eliminarea activităţilor antisovietice între „clericali" şi sectanţi, în 1967, în URSS au fost înregistrate 11856 de foi volante şi alte documente cu caracter antisovietic (Север 2008, 95). În acelaşi an, au fost prevenite 456 de încercări de a răspândi printre militari diferite reviste şi materiale religioase, considerate a fi antisovietice (Север 2008, 96).

În 1967, organele securităţii de stat din întreaga URSS au reuşit să racoleze 24952 de agenţi, ceea ce constituia circa 15% din întregul contingent de agenţi (Север 2008, 96).

Până în 1960, lupta cu ilegalitatea antisovietică, cu formaţiunile naţionaliste şi elementele ostile o ducea Direcţia a 4-a a KGB-ului. Luptei cu diversiunile ideologice i se acorda o atenţie sporită, de aceea s-a hotărât crearea, în cadrul aparatului central al KGB de pe lângă Consiliul de Miniştri al URSS, a unei Direcţii independente - a cincea. Acestei structuri îi reveneau mai multe funcţii, printre care şi cea de a identifica şi curma activitatea elementelor antisovietice, naţionaliste şi clerical-sectare, precum şi preîntâmpinarea dezordinilor în masă (Север 2008, 178).

Potrivit ordinului nr. 0096 din 27 iulie 1967, în statele Direcţiei a 5-a intrau 201 unităţi. Curator al Direcţiei a fost numit adjunctul preşedintelui KGB S.V. Ţvigun. Cu timpul, numărul unităţilor din statele Direcţiei s-a mărit, astfel că în 1982 a ajuns la 424 de persoane. În URSS activau în această structură 2,5 mii de colaboratori. În medie, într-o regiune activau câte 10 persoane din cadrul Direcţiei a 5-a. Optimal era şi aparatul agenturii, în medie fiind alcătuit din 200 de agenţi (Хлобустов 2004, 16, 18).

Datorită agenţilor-informatori, în iulie 1976, organele KGB au deconspirat o adunare a inochentiştilor la Chişinău, după care au fost arestate 26 de persoane[26]. Au fost identificaţi câţiva preoţi ortodocşi, care au stabilit legătura cu clerici din România, în scopul de a primi literatură religioasă[27].

La 5 iulie 1978, KGB de pe lângă Consiliul de Miniştri al URSS este redenumit în Comitetul Securităţii de Stat al URSS (Север 2008, 187).

Printre duşmanii cu care luptau organele de securitate se numărau persoane din rândul clerului romano-catolic, conducători ai comunităţilor religioase iudaice şi musulmane, lideri ai sectelor „extremiste": baptişti-reformaţi, adventişti de ziua a şaptea, Martori ai lui Iehova şi penticostali (Север 2008, 276). În acest context, activitatea organelor de securitate era îndreptată, în primul rând, în direcţia suprimării la timp a activităţii emisarilor şi reprezentanţilor de peste hotare ai acestor secte. Se aflau în vizorul KGB-ului reprezentanţii organizaţiilor religioase internaţionale, printre care: „Свет на Востоке», „Centre for the Study of Religion and Communism" „Фриденштимме", «Славянская миссия», «Stephanus Mission" (Миссии Стефанус), „Martorii lui Iehova" (Север 2008, 277) ş.a.

Printre succesele Direcţiei a 5-a în lupta cu duşmanii din tabăra religioşilor din anii '70 ai secolului trecut se numără şi localizarea activităţilor duşmănoase ale conducătorilor Consiliului Bisericilor, ale preoţilor romano-catolici, episcopilor şi ale altor persoane, zădărnicirea planurilor de creare a unor noi organizaţii religioase ilegale. O parte din comunităţile religioase numeroase ale baptiştilor-rascolnici şi 30 de comunităţi

[26] AOSPRM, F. 51, r. 48, d. 49, f. 169.
[27] AOSPRM, F. 51, r. 48, d. 49, f. 169-170.

ale penticostalilor au fost scoase din ilegalitate şi înregistrate. Au fost descoperite şi lichidate 10 tipografii ilegale (Север 2008, 281).

În 1975, securitatea sovietică, datorită agenţilor-informatori, a scos din ilegalitate 98 de comunităţi ale baptiştilor-rascolnici şi penticostali; au fost compromişi în faţa credincioşilor unii conducători ai comunităţilor neoprotestante (Север 2008, 284).

În 1976, securitatea sovietică a identificat 1318 autori, care au răspândit 6968 de foi volante şi alte documente cu caracter dușmănos la adresa puterii sovietice (Север 2008, 285). Astfel de scrisori erau răspândite şi în RSSM, una dintre acestea a fost depistată în ajunul zilei de 1 mai 1950, în satul Oleşcani, raionul Răspopeni, unde a fost răspândită o foaie volantă cu următorul conţinut: „К дьявольскому коммунизму! Человек по звериному кричит: «Мир, мир для того, чтобы поработить всю землю и весь народ, оторвать душу от Бога и сосать кровь» (Către comunismul diavolesc! Omul strigă ca un animal: „Pace, pace, pentru ca să cotropească întreg pământul, tot poporul, să rupă sufletul de la Dumnezeu, ca să sugă sângele)[28].

În 1980, securitatea sovietică raporta că a dat o lovitură puternică structurii ilegale şi editurii baptiştilor-rascolnici. Se afirma că au fost lichidate grupele extremiste ale sectei „Martorii lui Iehova”. Au fost deconspirate şi lichidate 6 tipografii ilegale, 19 puncte tipografice, mai bine de 20 de baze intermediare, depozite, ateliere de copertare ş.a. (Север 2008, 291).

Din cele expuse mai sus vedem că Statul sovietic a folosit diverse mijloace în lupta cu religia. În această luptă, organelor speciale le-a revenit un rol important. Prin organizarea unei reţele de agenţi-operativi, statul era la curent cu realităţile din cadrul organizaţiilor religioase, prin agenţii infiltraţi în structurile de conducere ale cultelor religioase, statul influenţa politica cadrelor, aducând la conducere persoane obediente statului şi partidului. Pentru slăbirea „dușmanului”, serviciile speciale organizau diferite schisme – atât în cadrul Bisericii Ortodoxe (Sinodalii, înnoitorii ş.a.), cât şi în alte culte (adventişti, penticostali, baptişti ş.a.). Tot în aceste scopuri, serviciile secrete sovietice organizau discreditarea activiştilor religioşi sau a conducătorilor cultelor, care se bucurau de mare autoritate în rândurile credincioşilor. Prin serviciile speciale, statul se amesteca în treburile interne ale cultelor. Deseori serviciile secrete foloseau paravanul organizaţiilor religioase pentru efectuarea anumitor operaţiuni, în special, în străinătate.

După cum vedem, serviciile speciale sovietice au fost un instrument eficace al statului sovietic în lupta cu diferite forme de manifestare a libertăţilor religioase.

Bibliografie

Buleandra 1969: C. Buleandra, Trăsăturile psihice ale informatorului. Securitatea 3, 1969, 38-44.

Frattini 2008: E. Frattini, KGB: fantomele din Lubianka (Bucureşti 2008).

Olaru-Cemârtan 2008: V. Olaru-Cemârtan, Dosarele secrete ale deportării din 1951: studiu de caz. Destin românesc III (XIV), nr. 2-3(54), 2008, 203-227.

Архивы Кремля 1997: Архивы Кремля. Политбюро и Церковь. 1922-1925 гг. Москва; Книга 1 (Новосибирск 1997).

Васильев 1996: Русская Православная Церковь и коммунистическое государство. 1917-1941. Документы и фотоматериалы. Сост. О.Ю. Васильева (Москва 1996).

Васильева 2003: О.Ю. Васильева, Осень Патриархов. К вопросу о взаимоотношениях Московской и Вселенской Патриархии в XX в. В: Православный Палестинский сборник, вып. 100 (Москва 2003), 20-32.

Григоренко 2004: А.Ю. Григоренко, Эсхатология, милитаризм, адвентизм: история и современность. Философско-религиоведческие очерки (научное издание) (Санкт-Петербург 2004).

Губонин 1994: Акты Святейшего Тихона, Патриарха Московского и всея России. Позднейшие документы и переписка о каноническом преемстве высшей церковной власти. 1917-1943. Сост. М.Е. Губонин (Москва 1994).

Жукалюк 1999: Н.А. Жукалюк, Вспоминайте наставников ваших (Киев 1999).

[28] AORSPM, F. 51, r. 9, 14, f. 170.

Каплин 2006: П.В. Каплин, Взаимоотношения Русской Православной Церкви и государственной власти в СССР в 1927-1938 гг. (на материалах Урала) (Екатеринбург 2006).

Карманова 2009: Г.И. Карманова, Советская вероисповедная политика в отношении православного духовенства и верующих в конце 1929 - начале 1931 г. В: Государство, религия, церковь в России и за рубежом, № 2 (Москва 2009), 181-191.

Козаржевский 1992: А.Ч. Козаржевский, Церковноприходская жизнь Москвы 1920-1930-х гг. Журнал Московской Патриархии 11-12, 1992, 18-29.

Курляндский 2008: И. Курляндский, Наш ответ Римскому папе: Как тт. Сталин, Ярославский и Молотов в 1930 году писали «интервью митрополита Сергия и его Синода». Политический журнал 6-7, 2008, 180-187.

Ливцов, Филонов, Лепилин 2006: В.А. Ливцов, В.И. Филонов, А.В. Лепилин, Взаимоотношения православия и католичества в истории России в контексте идеи единства Церкви (Москва 2006).

Лисовой 1999: Н.Н. Лисовой, Русская Духовная Миссия в Иерусалиме: историческое и духовное наследие. Богословские труды 35, 1999, 44-52.

Мазырин 2003: „Сов. секретно. Срочно. Лично. Тов. Тучкову» и не только ему: Донесения из Ленинграда в Москву, 1928-1930 гг. Публ., вступл. и примеч. А. Мазырина. Богословский сборник 11, 2003, 340-353.

Пасат 1994: В.И. Пасат, Трудные страницы истории Молдовы. 1940-1950-е годы (Москва 1994).

Платон 1999: Платон Игумнов, Святейший патриарх Алексий в святой земле. Богословские труды 35, 1999, 62-70.

Преображенский 2007: К. Преображенский, КГБ в русской Эмиграции (Нью-Йорк: Liberty 2007).

Самарские 1924: Самарские епархиальные ведомости, № 1, 1924, 13-16.

Север 2008: А. Север, История КГБ (Москва 2008).

Смыкалин 2016: А.С. Смыкалин, Деятельность органов государственной безопасности СССР по разложению Русской Православной Церкви в 1920-е гг. International Journal of Russian Studies 5/2, 2016, 118-130.

Смыслов 2014: О.С. Смыслов, Богоборцы из НКВД (Москва 2014).

Совершенно секретно 2008: „Совершенно секретно": Лубянка - Сталину о положении в стране (1922-1934 гг.), том 8, часть 2 (Москва 2008).

Хлобустов 2004: О. Хлобустов, Перечитывая заново. Альманах Лубянка 1, 2004, 16-18.

Христианин 1924: Христианин. Издание Учебного комитета при св. Синоде, № 2-3, 1924, 49-55.

Шкурин 2006: М. Шкурин, Русская Православная Церковь и советская внешняя политика в 1922-1929 годах (по материалам Антирелигиозной комиссии). Вестник церковной истории 1, 2006, 162-175.

Use of special services in the fight against religion

Keywords: religion, church, schisms, cults, state-church relations, special services.

Abstract: The relationships between the state and the Church have a long history, and in the Soviet period it is even a tragic one.

The policy of the Bolsheviks in accordance with the theoretical postulates of V.I. Lenin was a pronounced anti-religious one. The entire state apparatus, including the public security organs, the "armed detachment of the party" had to wage an implacable struggle against religion.

For many years, the forms and methods of this struggle were hidden. The explanation was simple; the operational activities of the state security bodies cannot be the object of public scientific research. The situation changed somewhat in the 1990s.

There is no doubt that religion has always been the connecting link of society. Therefore, religion was a powerful ideological weapon of any state. This factor was taken into account in totalitarian states. As history shows, the government of such a state was obliged either to put religion at the service of the state or to dissolve religious associations that represented the opposition.

The Soviet state used various means to combat religion. Special bodies played an important role in this struggle. By organizing a network of operative agents, the state knew the realities within religious organizations, through the agents infiltrated in the structures of the leadership of religious cults, the state influenced the policy of cadres, leading people obedient to the state and the party to power.

To weaken the "enemy", the special services organized various schisms both within the Orthodox Church (Synodals, Renovationists, etc.) and in other denominations (Adventists, Pentecostals, Baptists, etc.). For these purposes, too, the Soviet secret services organized the discrediting of religious activists, or cult leaders who enjoyed great authority among the believers.

The state through the special services interfered in the internal affairs of the cults. The secret services often used the screen of religious organizations to carry out certain operations, especially abroad.

The Soviet special services were an effective tool of the Soviet state in the fight against various forms of manifestation of religious freedoms.

Использование спецслужб в борьбе с религией

Ключевые слова: религия, церковь, расколы, культы, государственно-церковные отношения, спецслужбы.

Резюме: Отношения между государством и церковью имеют давнюю историю, а в советское время даже трагичную.

Политика большевиков в соответствии с теоретическими постулатами В.И. Ленина была ярко выраженной антирелигиозной. Весь государственный аппарат, включая органы общественной безопасности, «вооруженный отряд партии» должен был вести непримиримую борьбу с религией.

На протяжении многих лет формы и методы этой борьбы были скрыты. Объяснение простое: оперативная деятельность органов госбезопасности не может быть объектом публичного научного исследования. Ситуация несколько изменилась в 1990-е годы.

Нет сомнений в том, что религия всегда была связующим звеном общества. Поэтому религия была мощным идеологическим оружием любого государства. Этот фактор учитывали в тоталитарных государствах. Как показывает история, руководство такого государства было обязано либо поставить религию на службу государству, либо распустить религиозные объединения, представлявшие оппозицию.

Советское государство использовало различные средства борьбы с религией. В этой борьбе важную роль сыграли специальные органы. Организовав сеть оперативных агентов, государство знало реалии внутри религиозных организаций; через агентов, внедрившихся в структуры руководства религиозных культов, государство влияло на политику кадров, приводя к власти людей, послушных государству и партии.

Чтобы ослабить «врага», спецслужбы организовывали различные расколы как внутри Православной церкви (синодалы, обновленцы и т.д.), так и в других конфессиях (адвентистов, пятидесятников, баптистов и т.д.). В этих целях советские спецслужбы организовали дискредитацию религиозных активистов или лидеров культов, пользовавшихся большим авторитетом среди верующих.

Государство через спецслужбы вмешивалось во внутренние дела культов. Спецслужбы часто использовали ширму религиозных организаций для проведения определенных операций, особенно за рубежом.

Советские спецслужбы были действенным инструментом советского государства в борьбе с различными формами проявления религиозных свобод.

24.03.2021

Dr. Nicolae Fuştei, Institutul de Istorie, Ministerul Educaţiei şi Cercetării al Republicii Moldova, str. 31 August 1989, 82, MD-2012, Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0003-2530-3852, e-mail: fustei_nicolae@yahoo.com

ДМИТРИЙ ЛАЗАРЕВИЧ ТУМАРКИН: ЛАБИРИНТЫ СУДЬБЫ. СТРАНИЦЫ ИЗ ИСТОРИИ ВЫДАЮЩЕЙСЯ ДИНАСТИИ МЕДИКОВ ТУМАРКИНЫХ[1]

Лилия Заболотная

Несомненно, важнее,
как принимает человек судьбу,
нежели какова она на самом деле.
В. Гумбольдт

Судьба – вещь загадочная
и разумом не постижимая.
Плутарх

Ключевые слова: Дмитрий Тумаркин, медицина, династия, Кишинев, Национальный музей истории Молдовы, Артур Термосесов.

История семьи Тумаркиных относится в сфере наших исследовательских интересов уже более 20 лет. Этому вопросу были посвящены серии статей, изданных в Америке (Zabolotnaia 2014, 354-361), Польше (Заболотная 2009, 139-146) и Молдове (Zabolotnaia 2002, 193-197; Заболотная 2007, 137-149). Но в основном наше внимание уделялось яркой представительнице этой династии – Анне Тумаркиной, первой женщине – доктору философии.

Данная статья посвящена врачу-окулисту Дмитрию Лазаревичу Тумаркину, одному из членов известной и выдающейся кишиневской династии медиков Тумаркиных конца XIX – первой половины XX вв.

Историческая наука в последние десятилетия характеризуется значительным расширением содержания исторических исследований, благодаря новым научным направлениям, дисциплинам и методологическим подходам. Применение биографического метода позволило в значительной мере изменить отношение к человеческой индивидуальности и персонализировать предмет истории. Изучение жизнеописания отдельных людей, порой неприметательных, позволяет, при наличии достаточной документальной базы, пролить свет на неизученные аспекты прошлого (Репина, Зверева, Парамонова 2004, 264).

1. Д.Л. Тумаркин
(фото 1954 г. из личного архива).

На наш взгляд, Дмитрий Лазаревич Тумаркин был незаурядной и яркой личностью, незаслуженно забытой в истории медицины города Кишинева. Его молодые годы, время личностного становления, выпали на Первую мировую войну, тяжелый межвоенной период, последствия территориального раздела Бессарабии, Вторую мировую войну и т.д. Обстоятельства тех непростых времен наложили глубокий отпечаток на жизнь и деятельность Дмитрия Лазаревича Тумаркина.

В своих предыдущих исследованиях мы писали, что после 28 июня 1940 года никакой информации об этой семье мы не встречаем. После обильного, рекламного газетного материала о деятельности врачей Тумаркиных в межвоенный период резко исчезает какая-либо информация, что, к сожалению, породило безосновательные предположения и

[1] Статья написана в рамках проекта 20.80009.0807.43 «Музейное наследие и историческая память: исследование, интерпретация, презентация».

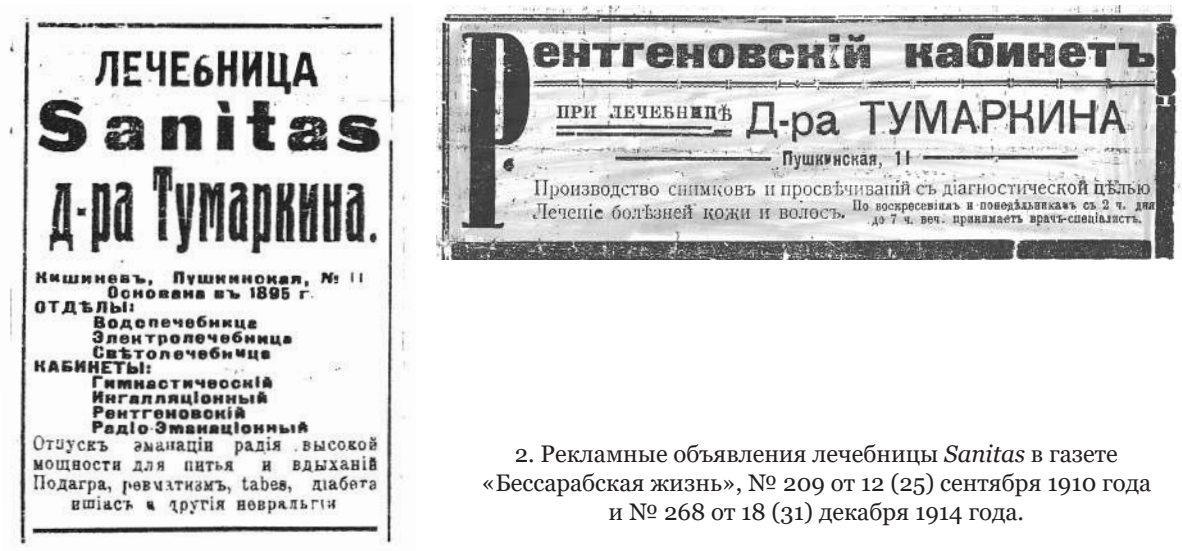

2. Рекламные объявления лечебницы *Sanitas* в газете «Бессарабская жизнь», № 209 от 12 (25) сентября 1910 года и № 268 от 18 (31) декабря 1914 года.

мифы об этой семье. Благодаря пусть и фрагментарным сведениям в представленном нами исследовании будет сделана попытка воссоздать некоторые неизвестные страницы не только из жизни Дмитрия Лазаревича Тумаркина, но и семьи Тумаркиных в целом.

Основным документальным материалом в исследовании будут архивные материалы, сохранившиеся в Национальном архиве Республики Молдова: медицинские справочники, адрес-календари, печатные издания (газеты), кадастровые документы (о купле-продаже недвижимости), завещания, закладные и т.д.

Отдельного внимания заслуживают воспоминания племянника Дмитрия Лазаревича Тумаркина, Артура Михайловича Термосесова[2], который в 2020 году передал безвозмездно в дар Национальному музею истории Молдовы все сохранившиеся его личные вещи (дипломы, документы, фотографии, письма) и предметы, связанные с его профессиональной деятельностью (набор линз в футляре, универсальная оправа для подбора очков, прибор для определения диоптрий линз). Коллекция содержит 25 единиц, представляющих исключительную историческую ценность для экспонирования и хранения в Национальном музее истории Молдовы.

Дмитрий Лазаревич родился 6 февраля 1902 года в городе Кишинёве, в семье известного врача Лазаря Павловича (1865 - ?) и Софьи Борисовны (? - 1938) Тумаркиных (Chişinău 1999, 30). О детских годах Дмитрия Лазаревича практически ничего не известно. Не содержится информация и в воспоминаниях А.М. Термосесова. Однако сведения о его деде, Павле (Палтиеле), и отце, Лазаре Павловиче Тумаркине, позволяют в определенной степени воссоздать некоторые страницы. В Кишиневских Епархиальных Ведомостях за 1902 год говорится о том, что его дед является членом Кредитного общества (Пушкинская, 42) (Адрес-календарь 1892, 167; Список 1907; Гензуль 1924), владеет «Банкирской конторой в Кишиневе, на Александровской улице, напротив бульвара, Архиерейского дома, и производит следующие услуги...» (КЕВ 1902, 167). В 1895 он построил своему сыну Лазарю Тумаркину, молодому выпускнику медицинского факультета Московского университета, водолечебницу в центре Кишинева. В дальнейшем имя Л.П. Тумаркина, отца Дмитрия Лазаревича Тумаркина, – одно из знаковых в медицинской практике и социально-общественной деятельности в Бессарабской губернии на рубеже XX-XXI веков.

В широко известной по тем временам водолечебнице «Sanitas» доктора Лазаря Павловича Тумаркина на улице Губернской, 11 (с 1899 года – ул. Пушкина) имелись различные отделения (водолечебница, электролечебница, светолечебница) и кабинеты (гимнастический, рентгеновский, ингаляционный). Для питья (Sippingkur), ванн и ингаляций использовались радиогенные воды. Одновременно Лазарь Павлович Тумаркин вел приемы в амбулатории Гербовецкой общины сестер

[2] Артур Михайлович Термосесов – инженер, кандидат технических наук.

3. Здание 1-й гимназии, г. Кишинев.

милосердия Российского Общества Красного Креста и в амбулатории Бессарабского отдела Лиги борьбы с туберкулезом (Весь Кишинев 1916, 88-96). В этих амбулаториях он работал совместно с известными медиками Т. Чорба, Ю. Квятковской, Н. Крупенской. Помимо врачебной практики, доктор Лазарь Павлович Тумаркин вел активную общественную жизнь, принимал участие в различных организациях: в городском Кредитном обществе (БАК 1905, 9) и в Бессарабском обществе садоводства (Адрес-календарь 1912, 115). Сводный брат Л.П. Тумаркина (дядя Дмитрия Лазаревича) Мойсей Палтиелевич Тумаркин (купец первой гильдии) и его жена Мария Григорьевна (Шалица в девичестве) вели активную и разностороннюю благотворительную деятельность. В своем завещании Мойсей П. Тумаркин писал: «считаю нужным заметить, что для меня лично не существует никакой разницы между благотворительными учреждениями, какой национальности они не принадлежали, раз они служат для оказания помощи бедным и страждущим»[3]. Мать Дмитрия Лазаревича Тумаркина, София Борисовна, также была известной общественницей, занималась благотворительностью и попечительством приютов для бедных и обездоленных горожан (Bezviconi 1934, 44-45). Тетя и дядя Дмитрия Лазаревича Тумаркина, Яков и Анна Тумаркины, окончили Бернский университет. Анна Тумаркина была первой женщиной – доктором философии в Европе, и стала доцентом, а затем и профессором кафедры философии Бернского университета (Zabolotnaia 2014, 354-361).

Обобщая вышеизложенное, хотелось бы отметить, что информация о семье Дмитрия Лазаревича Тумаркина красноречиво говорит о том, что рос он в состоятельной, интеллигентной и высоко просвещенной семье. Высокий социальный статус и достаточные материальные возможности семьи Тумаркиных позволили дать детям Сергею и Дмитрию блестящее по тем временам образование. Оба учились в лучших школах Кишинева и впоследствии пошли по стопам отца – стали врачами, продолжателями его дела и основателями медицинской династии Тумаркиных.

В частности, Дмитрий Лазаревич Тумаркин поступил в августе 1912 года в 1-ю кишинёвскую гимназию[4], которую окончил в 1918 году

[3] Национальный архив Республики Молдова (далее НАРМ), Ф. 1437, оп. 43, д. 175, л. 3.

[4] Кишиневская первая мужская гимназия была основана в 1833 и закрыта в 1918 году. Среднее учебное заведение Российской империи, первая гимназия города Кишинева. Реформа 1864 года разделила средние учебные заведения на три категории: классические гимназии, реальные гимназии и реальные училища. Кишинёвская мужская гимназия получила статус классической гимназии, в которой основными предметами стали классические языки и математика.

с золотой медалью. Здание гимназии находилось на месте современного Национального музея истории Молдовы.

«Аттестат зрелости» (№ 830) был заверен Штефаном Чобану, генеральным секретарем Министерства образования Бессарабии[5], и выдан 29 сентября 1918 г. Министерством народного просвещения (под номером № 16957). В аттестате написано: «Дан сей **сыну врача потомственного почетного гражданина** Дмитрию Лазареву Тумаркину, вероисповедания иудейского, родившегося 24 января (2 февраля) 1902, в том, что он вступил в Кишиневскую I-ю гимназию в августе 1912, при отличном поведении обучался до 15 сентября 1918 года и кончил полный восьмиклассный курс, ...с прилежанием к отличным успехам в науках, а в особенности в математике и физике, Педагогический Совет постановил наградить **золотой медалью** и выдать ему аттестат зрелости, предоставляющий все права, обозначенные в §§ 129-132, утвержденного 30 июля 1871 года Устава гимназий и прогимназий»[6].

Высшее образование получил в Австрии. В своей автобиографии Дмитрий Лазаревич писал очень кратко и скупо: «В 1923 поступил в университет в Вене (Австрия)[7] на медицинский факультет»[8]. В этот период в университете на медицинском факультете преподавал основоположник психоанализа, доктор медицины, профессор Зигмунд Фрейд (Sigmund Freud (06.05.1856-23.09.1939). Даже не вызывает сомнения, что Дмитрий Лазаревич проходил обучение у этого знаменитого светила медицины и присутствовал на его лекциях. К сожалению, у нас нет доступа к архивам венского университета, чтобы восстановить все специальности и специализации, которые он освоил во время обучения, но судя по тому, что ему не пришлось проходить повторно ни одного курса, учился он усердно. Помимо того, что Дмитрий Лазаревич был прилежным студентом, ему была характерна высокая обязательность и ответственность перед семьей. В это же время был студентом медицины и его старший брат Сергей Лазаревич Тумаркин. Обучение медицине было достаточно дорогостоящим, и их отец Лазарь Павлович Тумаркин вынужден был продать часть своего недвижимого имущества. В Национальном архиве республики Молдова сохранились документы, которые свидетельствуют о том, что в 1921 году Лазарь Павлович продаёт некому Гроссу Михаилу, своему соседу, «часть недвижимого имущества (земли), в центре города, за 60 000 лей»[9].

Успешно завершив обучение, 7 июня 1929 года Дмитрий Лазаревич Тумаркин получил диплом врача[10] Венского университета. Описание диплома врача заслуживает также отдельного внимания. Изначально, согласно процедуре, диплом был зарегистрирован в румынском консулате (под № 6136), а затем был нострифицирован на медицинском факультете Ясского университета 19 июня этого же года. Диплом сохранился в замечательном состоянии, на обратной стороне – выписка из протокола № 2196, подписанная выдающимися профессорами факультета медицины Ясского университета Михаем Штефэнеску-Галац[11], Георгием Богданом[12] и Паулом Ангелом[13].

На основании решения Государственного совета от 11 января 1871 года в Кишинёве должна была открыться классическая средняя школа с обязательным изучением латинского языка. Официальное открытие Кишинёвской прогимназии состоялось 1 сентября 1871 года в составе четырёх классов; в 1884 году она была преобразована во *2-ю Кишинёвскую гимназию*, а прежняя стала называться *Первая классическая мужская Кишинёвская гимназия*.

[5] Штефан Чобану (Ştefan Ciobanu) – с 2 апреля 1918 г. до 1 февраля 1921 г. исполнял обязанности генерального директора (секретаря) Министерства образования Бессарабии.

[6] Национальный музей истории Молдовы (далее НМИМ), Основной фонд (далее ОФ) 30862-1, д. 24109. Аттестат зрелости Дмитрия Лазаревича Тумаркина. 29 сентября 1918 года. Подлинник.

[7] **Венский университет** (**Universität Wien)** был основан в 1365 году, это один из крупнейших университетов и престижнейших научных центов Европы. 15 выпускников университета стали лауреатами Нобелевской премии.

[8] НМИМ, Ф-12346-9, л. 1. Автобиография Дмитрия Лазаревича Тумаркина. Подлинник.

[9] НАРМ, Ф. 1437, оп. 44, д. 92, л. 2.

[10] НМИМ, ОФ-30862-2, Д-241109. Диплом врача Дмитрия Лазаревича Тумаркина, выданный 7 июня 1929 г. факультетом медицины Венского университета. Подлинник.

[11] Михай Штефэнеску-Галац (05.11.1874 - 1949) – известный румынский медик, хирург, уролог, профессор Факультета медицины Ясского университета.

[12] Георгий Богдан (18.05.1859, Яссы - 1930, Яссы) – основоположник судебной медицины в Яссах, профессор по судебной медицине на Факультете медицины и права Ясского университета.

[13] Паул Ангел (30.11.1869, Яссы - 05.04.1937, Яссы) – известный румынский хирург, профессор Факультета медицины Ясского университета.

МИНИСТЕРСТВО
НАРОДНАГО ПРОСВѢЩЕНІЯ

Аттестатъ зрѣлости.

Дан сей сыну врача, почетному гражданину Дмитрию Лазареву Тумаркину, вероисповѣдания іудейскаго, родившемуся двадцать четвертаго января 1901 года, в томъ, что онъ, вступивъ в Кишиневскую 1-ю гимназію в августѣ 1912 года, при отличномъ поведеніи обучался по 15 сентября 1918 года и окончилъ полный восьми-классный курсъ, при чемъ обнаружилъ нижеслѣдующіе познанія:

№ 150

въ русскомъ языкѣ и церковно славянскомъ и словесности	отлично (5)
„ греческомъ преподаваемомъ	отлично (5)
„ латинскомъ языкѣ	отлично (5)
„ законовѣдѣніи	отлично (5)
„ математикѣ	отлично (5)

„ математикѣ и космографіи	отлично 5
„ физикѣ	отлично 5
„ исторіи	отлично 5
„ географіи	отлично 5
„ естествовѣдѣніи	отлично 5
„ французскомъ языкѣ	отлично 5
„ нѣмецкомъ языкѣ	отлично 5

Во вниманіе къ постоянно отличному поведенію и прилежанію и отличнымъ успѣхамъ въ наукахъ, а въ особенности въ математикѣ и физикѣ Педагогическій Совѣтъ постановилъ наградить Золотой медалью и выдать ему аттестатъ зрѣлости, предоставляющій ему права, указанныя въ ст. 155 (1) утвержденнаго 30 іюля 1871 года устава гимназій и прогимназій.

По отношенію къ отбыванію воинской повинности пользуется правами окончившихъ курсъ въ учебныхъ заведеніяхъ перваго разряда.

г. Кишиневъ 29 сентября 1918 года.

Управляющій гимназіей
и инспектора
преподаватели

Члены Педагогическаго
Совѣта

№ 16357
20/II 1919

Ambassade de France
Secrétariat Général

4. Аттестат зрелости, выданный Д.Л. Тумаркину в 1918 году.

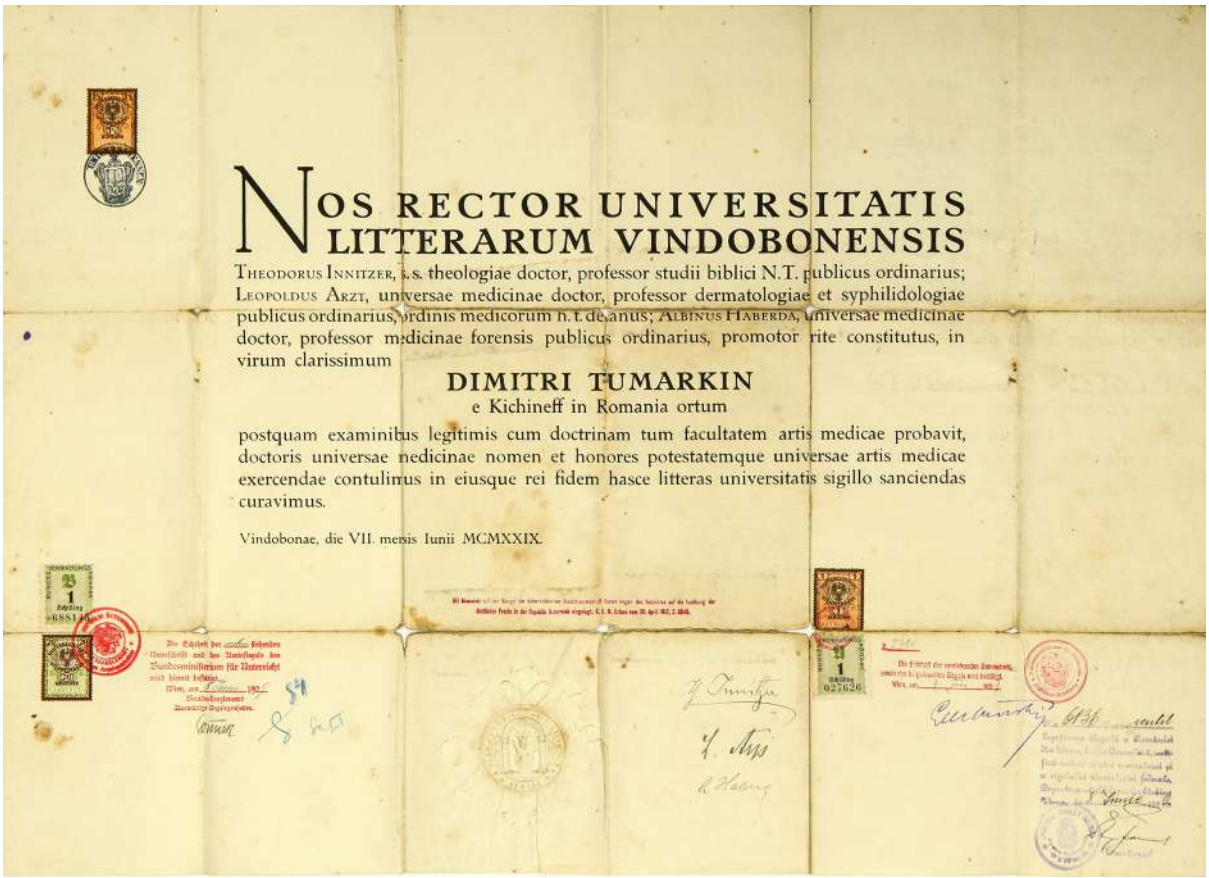

NOS RECTOR UNIVERSITATIS LITTERARUM VINDOBONENSIS

THEODORUS INNITZER, s.s. theologiae doctor, professor studii biblici N.T. publicus ordinarius; LEOPOLDUS ARZT, universae medicinae doctor, professor dermatologiae et syphilidologiae publicus ordinarius, ordinis medicorum h. t. decanus; ALBINUS HABERDA, universae medicinae doctor, professor medicinae forensis publicus ordinarius, promotor rite constitutus, in virum clarissimum

DIMITRI TUMARKIN

e Kichineff in Romania ortum

postquam examinibus legitimis cum doctrinam tum facultatem artis medicae probavit, doctoris universae medicinae nomen et honores potestatemque universae artis medicae exercendae contulimus in eiusque rei fidem hasce litteras universitatis sigillo sanciendas curavimus.

Vindobonae, die VII. mensis Iunii MCMXXIX.

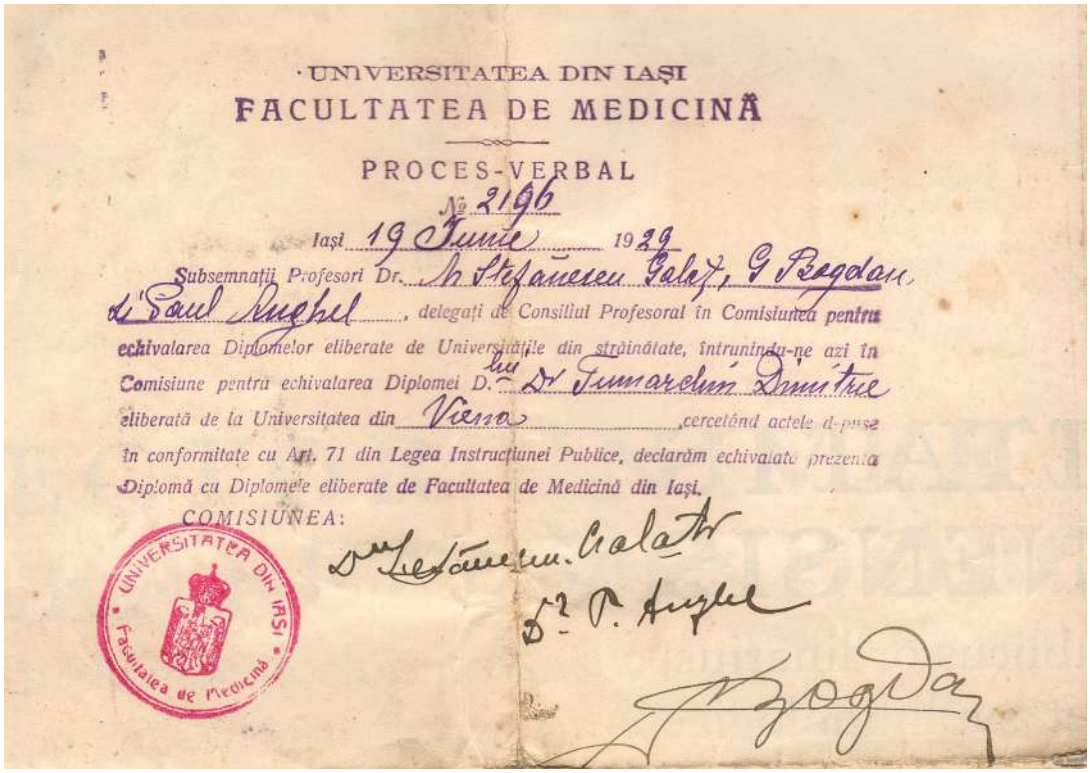

UNIVERSITATEA DIN IAŞI

FACULTATEA DE MEDICINĂ

PROCES-VERBAL

Nr. 2196

Iaşi 19 Iunie 1929

Subsemnaţii Profesori Dr. N. Ştefănescu Goangă, G. Bogdan, Paul Ruppel, delegaţi de Consiliul Profesoral în Comisiunea pentru echivalarea Diplomelor eliberate de Universităţile din străinătate, întrunindu-ne azi în Comisiune pentru echivalarea Diplomei D-lui Dr. Tumarchin Dmitrie eliberată de la Universitatea din Viena, cercetând actele depuse în conformitate cu Art. 71 din Legea Instrucţiunei Publice, declarăm echivalată prezenta Diplomă cu Diplomele eliberate de Facultatea de Medicină din Iaşi.

COMISIUNEA:

UNIVERSITATEA DIN IAŞI · Facultatea de Medicină

5. Диплом об окончании Венского университета (на латинском языке), выданный Д.Л. Тумаркину в 1929 году, и нострификация медицинского факультета Ясского университета.

Первую научную стажировку Дмитрий Лазаревич «проходил в Вене с 1930 по 1931, в глазной клинике в Вене, где работал добровольным (как он сам пишет) ординатором»[14].

Вторую научную стажировку Дмитрий Лазаревич «проходил в Берне (Швейцария) с 07.11.1937 г. по 25. 09.1938 г. – в клинике уха, горла и носа»[15], где специализировался как отоларинголог. Вполне вероятно, что в осуществлении этой стажировки ему посодействовала его тетя, Анна Тумаркина, профессор философии Бернского университета.

Смеем предположить, что, владея свободно немецким и французским языками, Дмитрий Лазаревич Тумаркин не просто осваивал профессию у ведущих австрийских профессоров, но и практиковал новейшие научные технологии и методы лечения. Это предположение подтверждается информацией, которую находим в медицинских справочниках и рекламных объявлениях о деятельности медицинских учреждений. Богатый и обширный информационный газетный материал кишиневских газет 30-х годов свидетельствует о том, что Дмитрий Лазаревич работал в клинике своего отца, Лазаря Павловича, вместе с братом Сергеем Лазаревичем.

В архиве Дмитрия Лазаревича, переданном Артуром Михайловичем Термосесовым, мы находим фотографии семья Тумаркиных на террасе дома, где они проживали, рядом с клиникой[16]. На фотографии видим слева направо: Лазарь Павлович Тумаркин, Дмитрий Лазаревич Тумаркин, Сергей Лазаревич Тумаркин, Софья Борисовна Тумаркина… молодые женщины, предположительно, или близкие родственницы Тумаркиных, или жены Дмитрия и Сергея Тумаркиных. К сожалению, мы не располагаем полной информацией о том, кто это и в каком году сделана фотография.

Несомненно, что в начале 30-х гг. XX века, именно в этот промежуток времени, оба сына Лазаря Павловича, Сергей Лазаревич и Дмитрий Лазаревич, проживали с родителями в

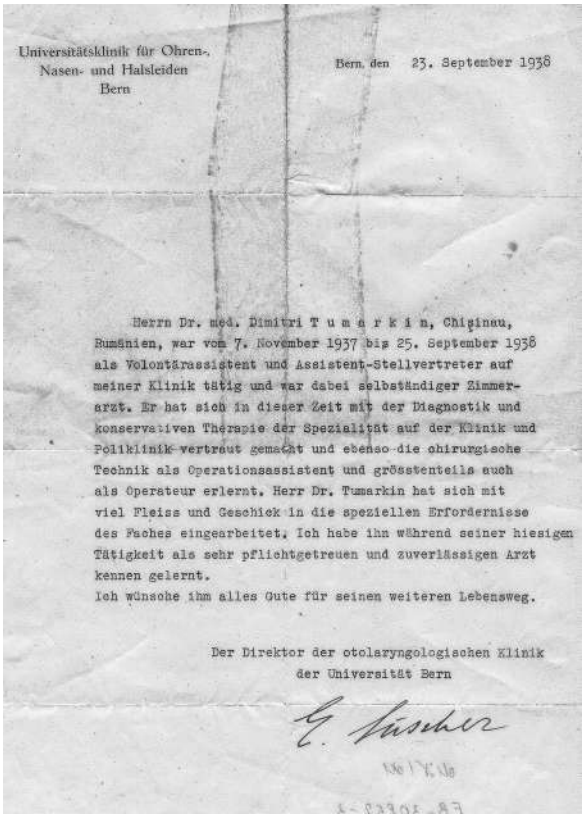

Universitätsklinik für Ohren-, Nasen- und Halsleiden
Bern

Bern, den 23. September 1938

Herrn Dr. med. Dimitri T u m a r k i n, Chişinau, Rumänien, war vom 7. November 1937 bis 25. September 1938 als Volontärassistent und Assistent-Stellvertreter auf meiner Klinik tätig und war dabei selbständiger Zimmerarzt. Er hat sich in dieser Zeit mit der Diagnostik und konservativen Therapie der Spezialität auf der Klinik und Poliklinik vertraut gemacht und ebenso die chirurgische Technik als Operationsassistent und grösstenteils auch als Operateur erlernt. Herr Dr. Tumarkin hat sich mit viel Fleiss und Geschick in die speziellen Erfordernisse des Faches eingearbeitet. Ich habe ihn während seiner hiesigen Tätigkeit als sehr pflichtgetreuen und zuverlässigen Arzt kennen gelernt.
Ich wünsche ihm alles Gute für seinen weiteren Lebensweg.

Der Direktor der otolaryngologischen Klinik
der Universität Bern

6. Подтверждение о прохождении стажировки в клинике Бернского университета.

7. Семья Тумаркиных на террасе своего дома.

[14] НМИМ, Ф-12346-9, л. 1. Автобиография Дмитрия Лазаревича Тумаркина. Подлинник. Воспоминания Артура Михайловича Термосесова со слов Дмитрия Лазаревича Тумаркина.
[15] НМИМ, Ф-12346-9, л. 1. Автобиография Дмитрия Лазаревича Тумаркина. Подлинник.
[16] НМИМ, ОФ-30862-14.

доме (где находилась и клиника Тумаркиных). Об этом также свидетельствуют документы. Согласно «Списку домовладельцев и домов… с планами улиц» города Кишинева за 1930 год в доме Лазаря Павловича Тумаркина зарегистрировано 6 семей и 10 человек, относящихся к этим семьям[17]. Вполне возможно, этот документ наглядно удостоверяет, что Лазарь Павлович Тумаркин совместно владел имуществом со своими сыновьями еще при жизни.

С 1931 по 1940 гг. Дмитрий Лазаревич Тумаркин работал ординатором «в больнице Общества попечительства о слепых»[18], а также практиковал в лечебнице отца вместе с родным братом.

Газетный материал и медицинские справочники межвоенного периода свидетельствуют о том, что отец Дмитрия Лазаревича, Лазарь Павлович Тумаркин был широко известным врачом. В газете «Бессарабская почта», одном из ведущих печатных органов того времени, мы находим сообщение о том, что в 1923 году Лазарь Павлович Тумаркин практикует и консультирует в клинике «для приходящих больных, на Николаевской, 123, угол Пушкинской». В 20-х – начале 30-х гг. он работает совместно с известным врачом Тома Чорбэ[19]. Спустя несколько лет, в 1926 году Лазарь Павлович Тумаркин вновь открывает собственную лечебницу и заново отстраивает санаторий «для внутренних и нервных заболеваний в стационаре и амбулаторно» (БП 1926).

В то же время Лазарь Павлович Тумаркин по-прежнему продолжает консультировать в других медицинских учреждениях г. Кишинева, в частности в поликлинике на Александровской, 100 (БП 1930).

С 1930 года с доктором Лазарем Павловичем Тумаркиным начинает практиковать старший брат Дмитрия Лазаревича, Сергей Лазаревич Тумаркин, который окончил Венский Университет и «специализировался у профессора

Водолечебница и ново отстроенная САНАТОРІЯ
ДОКТОРА
Л. ТУМАРКИНА
СЪ ПОСТОЯННЫМИ КРОВАТЯМИ
для внутреннихъ и нервныхъ больныхъ
Кишиневъ, Пушкинская, 11.

8. Рекламное объявление в газете «Бессарабская почта», № 1315, суббота, 12 июня 1926 г.

ПОЛИКЛИНИКА *Александровская 100 уг. Михайловской*

внутрен. и дѣтскія болѣзни	д-ръ Воліовичъ	1-2 пон. ср. и пяты
	д-ръ Деревенко	1-2 четвергъ
	д-ръ Захарьяновъ	10-11 ежедневно
	д-ръ Мындру	2-3 понедѣльникъ
	д-ръ [illegible]ческій	6-7 ежедневно
	д-ръ [illegible]ль	11-12 ежедневно
	д-ръ Шорт	12-1 ежедневно
	д-ръ Эфруси	9-10 ежедневно
Желудоч. болѣзни	д-ръ Гандельманъ	1-2 втор. и суббота
Нервныя болѣзни	д-ръ Варзарь	12-1 вос[illegible]
	д-ръ Коцовскій	12-1 еж[illegible]
Хирургич. болѣзни	д-ръ Варфоломеева	12-1 еж[illegible]
	д-ръ Рейхтзамеръ	10-12 и 5-7 ежедн.
	д-ръ Тумаркинъ	9-10 ежедн.
	д-ръ Урбановичъ	9 с пол.-10 с пол.вос
	д-ръ Эпштейнъ	3 с пол.-4 с пол. пят
Женскія болѣзни и акушер.	д-ръ Варфоломеева	12-1 ежедневно
	д-ръ Карра	11 съ пол.-12 с пол. четв. и воскр.
	д-ръ Рехтзамеръ	10-12 и 5-7 ежедн.
Кожныя и венер. болѣзни	д-ръ И. Молдованъ	11-1 и 5-7 ежедн.
	д-ръ Б. Фрадисъ	9-11 и 4-5 ежедн.
	д-ръ І. Ланда	1-3 и 7-9 ежедн.
кожныя болѣзни	д-ръ Мунтянъ	2-3 пятница
Главныя болѣзни	д-ръ Балачой	11-12 четвергъ
	д-ръ Станческу	1-2 воскресен.
	д-ръ Розенфельдъ	10-11 и 6-7 ежедн.
	д-ръ Литвакъ	12-1 чет. суб. воск.
	проф Л И. Долевъ	1-2 вторникъ
Ушныя, горлов. и носов бол	д-ръ Балачой	11-12 четвергъ
	д-ръ Вайсбухъ	12—1 ежедневно кромѣ вос.
	д-ръ Станческу	1-2 воскресенье.
	д-ръ ершковичъ	9-10 ут. и 5-6 веч.

Зубоврачебный кабинетъ открытъ съ 4 до 6. по предписанію врачей Поликлиники принимаются анализы, производятся: электризація, массажъ оспопрививан. Леченіе ультра-фіолетовыми лучами и подкожныя впрыскиванія.
Поликлиника открыта съ 8 ч. утра до 9 ч. веч.
Плата за совѣтъ 40 лей

Д-ръ медицин. Сергѣй ТУМАРКИНЪ
окончъ. Вѣнск. университ. и специализ. у офес. Noorden'a принимаетъ по
Внутреннимъ болѣзнямъ
Спаціально по діабету (сахарн. бол.)
подагрѣ, болѣзнямъ печени, почекъ и желудка. прописаніе діэты. Проведеніе въ санаторіи діэтическаго курса леченія по Ноордену.
Пріемъ съ 9—12 и съ 4—6 въ лечебницѣ д-ра Тумаркина, Кишиневъ Пушкинская 11

9. Рекламное объявление в газете «Бессарабская почта», № 2953, среда, 24 декабря 1930 г.

[17] НАРМ, Ф. 1404, оп. 1, д. 1074, л. 3.

[18] НМИМ, Ф-12346-9, л. 1. Автобиография Дмитрия Лазаревича Тумаркина. Подлинник.

[19] Тома Феодосьевич Чорбэ (Toma Ciorbă) – бессарабский врач, организатор здравоохранения и общественный деятель. В 1896 году основал инфекционную больницу, где проработал главным врачом более 35 лет (до 1932 года). Тома Чорбэ ввёл в Бессарабии обязательное прививание населения от оспы и серотерапию против дифтерии.

ДИМИТРІИ ТУМАРКИНЪ
спеціализировавшій у проф. САКСА
БОЛѢЗНИ и ОПЕРАЦІИ ГЛАЗЪ
Пріемъ отъ 4--6 час. веч. въ санаторіи доктора Л. Тумаркина, Пушкинская 11 уг. Леовской

Д-ръ МЕДИЦИНЫ СЕРГѢЙ ТУМАРКИНЪ
окончившій Вѣнскій университетъ и специализировавш. у проф. Nòòrden'a принимаетъ по внутреннимъ болѣзнямъ спец. по ДІАБЕТУ (сахарн. бол.), подагрѣ, бол. печени, почекъ и желудка
Прописаніе діэты. Проведеніе въ санаторіи діэтическаго курса леченія по Ноордену.
Пріемъ отъ 10 до 12 и 4 до 6 ч.
Пушкинская 11, при санат. Л. Тумаркина

Электро-Водолечебн. и санаторія
— Доктора Л. Тумаркина —
для внутреннихъ и нервныхъ больныхъ
ДІАТЕРМІЯ
Плата значительно понижена
Кишиневъ, Пушкинская 11 уг. Леовской

10. Рекламные объявления в газете «Бессарабская почта», № 3511, суббота, 9 июня 1932 г., и № 3526, воскресенье, 24 июля 1932 г.

Noorden'a по внутренним болезням, и особенно по заболеваниям, связанным с сахарным диабетом» (БП 1930). С 1931 года, после прохождения специализации у профессора Сакса по болезням и операциям глаз в Вене, начинает работать и Дмитрий Лазаревич Тумаркин. Работали врачи Лазарь Павлович, Сергей Лазаревич и Дмитрий Лазаревич Тумаркины в одной клинике, по одному адресу: Пушкинская, 11, но рекламировали свою деятельность в прессе самостоятельно (БП 1932a; БП 1932b).

Интересно, что в августе 1932 года в «Бессарабской почте» была опубликована статья «Кризис врачебного искусства», в которой писалось: «У нас в Кишиневе есть около 250 врачей, из которых большая половина почти не имеет практики, служит в различных учреждениях и подчас занимается административной работой. Углубляющийся кризис рождает недоверие между врачами и пациентами. Посещаемость поликлиник по всем специальностям упала на 40 процентов, несмотря на то, что цена за совет понижена до 30 лей. Получая половину с этой суммы, врач зарабатывает 15 лей, сумма смехотворная, равная заработку извозчика» (БП 1932b).

Возможно, что семье медиков Тумаркиных в то тяжелое время удалось выстоять и пережить многочисленные катаклизмы благодаря преданности своему делу. Высокий профессионализм, узкая специализация каждого из них, умеренные цены и т.д. позволили Тумаркиным занять одно из лидирующих мест среди многочисленных медицинских кабинетов и клиник.

SANATORUL ELECTRO-FOTO-HIDRAULIC
Doctor L. TUMARCHIN
pentru boli interne, nervoase şi chirurgicale.
CONSULTAŢIUNI SE DAU DE MEDICI SPECIALIŞTI:
Dr. L. L. Tumarchin: boli de nervi şi interne dela 8—12 şi 4—6 seara.
Dr. Serghei Tumarchin: boli interne şi in special diabet, boli de rinichi, ficat, stomac şi podagră. Laborator intre 10—12 şi 4—6.
Dr. Dimitrie Tumarchin: boli şi operaţiuni de ochi dela 1—2 şi 4—6 seara.
PREŢURILE SUNT SIMŢITOR MICŞORATE.
Chişinău, str. Regele Carol I, No. 11.

ЭЛЕКТРО-СВѢТО-ВОДОЛѢЧЕБНИЦА
Санаторія Д-ра Л. ТУМАРКИНА
для внутреннихъ, нервныхъ и хирургическихъ больныхъ.
ПРИНИМАЮТЪ ВРАЧИ СПЕЦІАЛИСТЫ:
Д-ръ Л. Л. Тумаркинъ: нервныя и внутреннія болѣзни 8—12 и 4—6 час. вечера.
Д-ръ Сергѣй Тумаркинъ: внутреннія болѣзни. Спеціально: Діабетъ (сахарн. бол.), бол. печени, почекъ, желудка и подагра. Лабораторія 10—12 и 4—6 ч.
Д-ръ Димитрій Тумаркинъ: Болѣзни и операціи глазъ. 1—2 и 4—6 ч. веч.
ЦѢНЫ ЗНАЧИТЕЛЬНО ПОНИЖЕНЫ.
Кишиневъ, Пушкинская ул. No. 11.

11. Рекламное объявление Санатория д-ра Л. Тумаркина.

Doctor L. P. Tumarchin cu fiii

adânc îndureraţi, aduc la cunoştinţă prietenilor şi cunoscuţilor încetarea din viaţă a scumpei lor soţii şi mame

Sofia Tumarchin

Inmormântarea va avea loc astăzi, 1 Iulie.

Cortegiul va porni dela locuinţa defunctei str. Regele Carol I No. 11.

5608

12. Некролог в связи со смертью С. Тумаркиной в «Gazeta Basarabiei», № 791, суббота, 2 июля 1938 г.

В «Медицинском указателе» за 1934-1935 годы доктора Лазарь Павлович и Сергей Лазаревич Тумаркины упоминаются как врачи внутренних болезней, Дмитрий Лазаревич – как врач-окулист, а электро-свето-водолечебница доктора Лазаря Павловича Тумаркина – одна из самых лучших и благоустроенных (Медицинский 1935, 12, 14, 19). Помимо своей непосредственной работы в санатории Л.П. Тумаркин активно сотрудничал с городскими медицинскими службами. Он на протяжении многих лет работал в кишиневской «Скорой помощи», которая была основана в 1924 году (GB 1938). Сыновья, по примеру отца, также были довольно деятельными и стремились к постоянному совершенствованию. В 1938 году Дмитрий Лазаревич Тумаркин прошел еще одну специализацию, как упоминалось ранее, теперь уже в швейцарских клиниках, и возобновил свою медицинскую практику как ЛОР-врач и хирург-окулист.

В этом же 1938 году семья Тумаркиных понесла тяжелую утрату. Скончалась Софья Борисовна Тумаркина, мать Дмитрия Лазаревича Тумаркина (о которой более подробно упоминалось выше).

К огромному сожалению, со второй половины 1939 г. сведения о последующей жизни и судьбе семьи Тумаркиных полностью исчезают. Ни в прессе, ни в одном государственном акте (за исключением органов безопасности, которые нет возможности исследовать) ничего о семье не упоминается. Никаких сведений о семье не дает нам и автобиография Дмитрия Лазаревича Тумаркина. Единственная ценная и очень важная информация, которую находим в его авторском повествовании – это то, что «4 месяца в 1939 году служил в румынской армии»[20].

Скупое и краткое предложение в автобиографии о том, что он «с 1940 по 1941 гг. работает заведующим отделением и ординатором глазного отделения 1-й Кишиневской городской больницы»[21]. Ни слова о семье, об отце или брате. Артур Михайлович Термосесов отмечает в своих воспоминаниях, что Дмитрий Лазаревич ничего и никогда не рассказывал о своей семье. Смеем предположить, что политические события 1940 года не лучшим образом отразились на жизни семьи Тумаркиных, поэтому Дмитрий Лазаревич ничего не рассказывал и не упоминал о родственниках за границей (о своей тете, профессоре Анне Тумаркиной).

Следующая информация из автобиографии Дмитрия Лазаревича Тумаркина свидетельствует о начале войны: «В начале войны эвакуировался в город Буденновск[22], где работал по специальности в городской поликлинике, а также заведовал отделением Эвакогоспиталя № 3241. Затем вторично эвакуировался в город Кермине Бухарской области Узбекской Советской Социалистической Республики, где так же работал по специальности»[23].

В Средней Азии Дмитрий Лазаревич Тумаркин находился до 1943 года. Об этом свидетельствует ряд документов. В частности, справка от 4 марта 1943 г. (под № 58), выданная Райздравотделом Керминского района УЗССР, свидетельствует, что «врач Д.Л. Тумаркин работал при Керминском Райздравотделе на должности окулиста и отоларинголога в городской амбулатории с 28 сентября 1942 года по 4 марта 1943 года и освобожден с занимаемой должности, на основании распоряжения Бухарского Облздравотдела о выезде в освобождённые территории Орджоникидзевского края»[24]. В данной справке имеется

[20] НМИМ, Ф-12346-9, л. 1. Автобиография Дмитрия Лазаревича Тумаркина. Подлинник.

[21] НМИМ, Ф-12346-9, л. 1. Автобиография Дмитрия Лазаревича Тумаркина. Подлинник.

[22] Будённовск – город в Ставропольском крае России. С 1935 года город Прикумск переименован в честь советского военачальника Семена Михайловича Буденного.

[23] НМИМ, Ф-12346-9, л. 1. Автобиография Дмитрия Лазаревича Тумаркина. Подлинник.

[24] НМИМ, ОФ-30862-4, Д-2412. 1943 год. Справка Райздравотдела Керминского района УЗССР. Из личного архива Дмитрия Лазаревича Тумаркина. Подлинник.

приписка, где говорится, что она выдается «взамен трудовой книжки»[25].

Не меньший интерес представляет распоряжение начальника Управления кадров Народного комиссариата здравоохранения СССР от 5 ноября 1944 года (за № 273-600), направленное в Отдел кадров Наркомздрава Молдавской ССР, г. Кишинев. Сопроводительная копия отправлена в город Буденновск, Ставропольского края, врачу Д.Л. Тумаркину, по адресу ул. Пушкина, 55[26], где говорилось, что: «В соответствии с приказом Наркомздрава СССР № 600 от 8 сентября 1944 года **немедленно** откомандируйте врача Тумаркина Лазаря Дмитриевича, работающего в городе Буденновск Ставропольского края в Наркомздрав Молдавской ССР, город Кишинев. О выполнении в распоряжении данного указания поставьте меня в известность. (Подпись) Карапетян, начальник Управления кадров Наркомздрава СССР»[27].

К сожалению, мы не располагаем ни одним документом, никакой информацией о том, почему все же Дмитрий Лазаревич Тумаркин не вернулся в Кишинев. Причины совершенно неизвестны.

В послевоенные годы Дмитрию Лазаревичу вновь неоднократно необходимо было подтверждать в деталях свое пребывание в каждой из медицинских организаций в годы войны и о роде своей деятельности в них. Дмитрий Лазаревич сохранил все документы, которые касались военных лет. В справке от августа 1953 (за № 358), выданной Отделом районного здравоохранения исполкома Буденновского райсовета Ставропольского края говорится: «Дана настоящая врачу Тумаркину Дмитрию Лазаревичу в том, что он действительно с 15 августа 1941 года работал в качестве врача окулиста и отоларинголога в Буденновской городской поликлинике, а также начальником отдела эвакуационного госпиталя № 3241 по 7 августа 1942 года. По возвращению

13. Д.Л. Тумаркин с коллегой в больнице г. Георгиевска (фото из личного архива).

из эвакуации с 15 марта 1943 года продолжал работать в городской поликлинике и городской больнице по обеим специальностям по 15 сентября 1946 года. Подпись: Заведующий райздравотделом»[28].

Как свидетельствуют документы, с 26 сентября 1946 года Дмитрий Лазаревич Тумаркин переведен «врачом окулистом в город Георгиевск Ставропольского края»[29]. Как пишет в своих воспоминаниях Артур Михайлович Термосесов, «в городе Георгиевске было его последнее место работы, больше его никуда не переводили. В поликлинике Георгиевска Дмитрий Лазаревич работал врачом-окулистом до конца своей жизни. Как высококлассный специалист, он был известен не только в городе, но и в других районах края, откуда приезжали к нему больные на лечение и операции»[30].

О личной жизни Дмитрия Лазаревича Тумаркина также известно очень мало. Однако благодаря воспоминаниям Артура Михайловича Термосесова мы попытаемся вкратце описать некоторые страницы из его семейной жизни. Согласно известным фактам, 15 августа 1941 года Дмитрий Лазаревич Тумаркин прибыл в Буденновск и приступил к работе в качестве врача-окулиста городской поликлиники и заведующего отделом эвакуационного госпи-

[25] НМИМ, ОФ-30862-4, Д-2412. 1943 год. Справка Райздравотдела Керминского района УЗССР. Из личного архива Дмитрия Лазаревича Тумаркина. Подлинник.

[26] Ирония судьбы. Родной дом в городе Кишиневе, в котором родился и жил Дмитрий Лазаревич Тумаркин, также находился (и находится до настоящего времени) на улице Пушкина.

[27] НМИМ, ОФ-30862-5, Д-24113. 1944 год. Распоряжение начальника Управления кадров Народного комиссариата здравоохранения СССР в Отдел кадров Наркомздрава Молдавской ССР. Из личного архива Дмитрия Лазаревича Тумаркина. Подлинник.

[28] НМИМ, ОФ-30862-8, Д-24116. 1953 год. Справка Отдела районного здравоохранения исполкома Буденновского райсовета Ставропольского края. Из личного архива Дмитрия Лазаревича Тумаркина. Подлинник.

[29] НМИМ, ОФ-30862-11, Д-24117. 1955 год. Личный листок по учету кадров. Из личного архива Дмитрия Лазаревича Тумаркина. Подлинник.

[30] Из личных воспоминаний Артура Михайловича Термосесова.

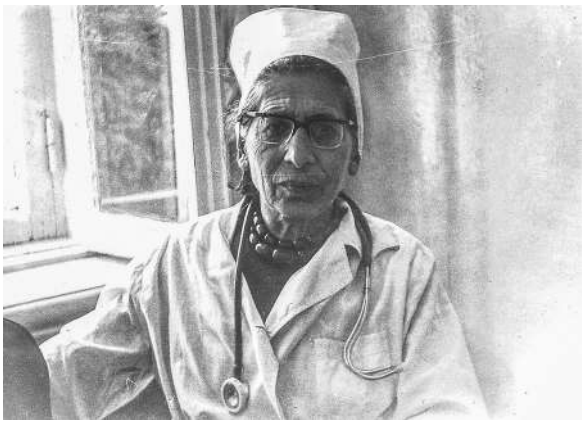

14. Е.А. Калобек, жена Д.Л. Тумаркина (фото из личного архива).

таля № 3241. Спустя всего 4 месяца, 10 декабря этого же года, он заключил брак с Калобек Евгенией Абрамовной (1910-1986)[31].

Евгения Абрамовна Калобек была его коллегой, тоже врачом, окончила Кубанский медицинский институт в 1935 году. В браке взяла фамилию Тумаркина. Своих детей у Дмитрия Лазаревича и Евгении Абрамовны не было, но они воспитали своего племянника – Артура Михайловича Термосесова.

Он сам с огромной теплотой, любовью и глубокой признательностью пишет о своих приемных родителях: «Дмитрия Лазаревича помню с детских лет. Я родился в 1935 г. в городе Буденновске (Прикумске) Ставропольского края, а Дмитрий Лазаревич появился в Буденновске после эвакуации из города Кишинёва в 1941 году. Так как я ещё был мал, то память моя плохо сохранила события того времени. Супруга Дмитрия Лазаревича, Евгения Абрамовна – это моя тетя, старшая сестра моей мамы, армянка по национальности. Мой отец был военный и часто менял место службы. Чтобы не менять также часто школы, мои родители решили оставить меня жить с тётей. Так, с 1948 года по 1953 год я жил и воспитывался в семье Дмитрия Лазаревича, до окончания школы и поступления в Московский авиационный институт. С большой благодарностью я вспоминаю, каким знающим, всесторонне эрудированным, и в то же время интеллигентным и деликатным воспитателем был для меня Дмитрий Лазаревич. Хорошо осознаю, как много за всё время совместной жизни я получил от него, но ещё более я понимаю, что так много не дополучил, а мог бы получить»[32].

О том, что у Дмитрия Лазаревича Тумаркина и Артура Михайловича Термосесова были глубоко дружественные и теплые семейные отношения, свидетельствует одно из сохранившихся личных писем, написанное 29 сентября 1955 года: «Дорогой Артур, давно от тебя не получали писем, не знаем, как твои дела.... У нас по-прежнему много работы, особенно у Жени. У них один врач в отпуску, а другой заболел, и ей приходится работать за всех... Сарру Макаровну (теща Дмитрия Лазаревича и бабушка по материнской линии Артура Михайловича) мы отправили в дом отдыха на 24 дня... Постарайся ей написать, как только получишь это письмо, она будет очень рада получить от тебя весточку. Ее адрес... Женя просит передать тебе привет, она очень устала и не может писать, тем более что на ней и вся домашняя работа, т.к. нет Сарры Макаровны. Учителя кланяются тебе.... Ждем новостей от тебя. Целует тебя Дмитрий»[33]. Из письма видно, что отношения между Дмитрием Лазаревичем и Артуром Михайловичем глубоко доверительные, обращаются друг к другу исключительно по имени, беспокоятся о состоянии близких и дорогих людей. Спустя более 60 лет после ухода из жизни Дмитрия Лазаревича, в своих воспоминаниях Артур Михайлович подчеркивает: «у меня сохранились самые светлые воспоминания о моем дяде и благодарность за искреннее внимание ко мне и полученное воспитание. Жаль, что так мало!». Термосесов Артур Михайлович полностью оправдал надежды Дмитрия Лазаревича и стал не менее яркой личностью в своей профессии инженера, защитив ученую степень кандидата технических наук[34].

[31] НМИМ, ОФ-30862-6, Д-24114. 1948 год. Свидетельство о браке. Выдано 10 декабря 1948 года. Из личного архива Дмитрия Лазаревича Тумаркина. Подлинник.

[32] Из личных воспоминаний Артура Михайловича Термосесова.

[33] НМИМ, Ф-12346-10. 1955 год. Письмо частного характера. Из личного архива Дмитрия Лазаревича Тумаркина. Подлинник.

[34] Сын Артура Михайловича, Сергей Михайлович Термосесов – врач высшей категории, сердечно-сосудистый хирург, профессор, с 2003 года – заведующий отделением хирургического лечения нарушений ритма сердца и электрокардиостимуляции Детского научно-практического центра нарушений сердечного ритма научно-исследовательского клинического института педиатрии имени академика Ю.Н. Вельтищева ФГБОУ ВО РНИМУ им. Н.И. Пирогова. Занимается активной научно-исследовательской и преподавательской деятельностью.

21. Выполняемая работа с начала трудовой деятельности (включая военную службу)

Число, м-ц и год поступления	Число, м-ц и год ухода	Должность с указанием учреждения, организации, предприятия, а также министерства (ведомства), в систему которого они входят	Местонахождение учреждения, организации, предприятия (город, район, область, край, республика)
1929	1931	ординатор (добровольный) глазной клиники	Вена, Австрия
1931	1937	ординатор глазной больницы Общества попечительства о слепых	Кишинев, МССР
сент 1937	окт. 1938	ордин. (добровольный) глазной клиники и клиники уха горла и носа	г. Берн, Швейцария
окт 1938	июнь 1940	ординатор глазной больницы Общ. попечительства о слепых	Кишинев, МССР
июнь 1940	июнь 1941	зав отдел. и ординатор глазн. отделения 1-й Гор-Больницы	Кишинев МССР
15/VIII-41	2/VIII-42	врач окулист Комиссионный зав. отдел Эвакогоспиталя №3241	г. Буденновск Ставроп. Края
28/IX-42	4/VIII-43	врач окулист и отоларинголог	г. Кермине, Булгарской области, ЧЗ ССР
15/IX			
15/VII-43	15/IX-46	врач окулист и отоларинголог	г. Буденновск, Ставр. Край
26/IX-46		врач окулист	г. Георгиевск Ставропольского Кра

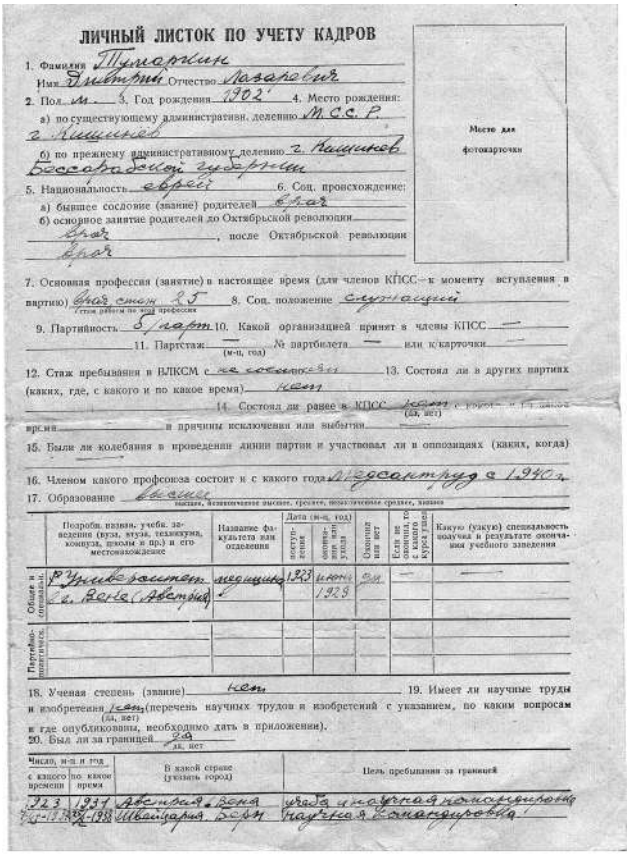

ЛИЧНЫЙ ЛИСТОК ПО УЧЕТУ КАДРОВ

1. Фамилия Тумаркин
Имя Дмитрий Отчество Лазаревич
2. Пол м. 3. Год рождения 1902 4. Место рождения:
а) по существующему административ. делению М.С.С.Р. г. Кишинев
б) по прежнему административному делению г. Кишинев Бессарабской губернии
5. Национальность еврей 6. Соц. происхождение:
а) бывшее сословие (звание) родителей врач
б) основное занятие родителей до Октябрьской революции врач, после Октябрьской революции врач

Место для фотокарточки

7. Основная профессия (занятие) в настоящее время (для членов КПСС — к моменту вступления в партию) врач стаж 25 (стаж работы по этой профессии) 8. Соц. положение служащий
9. Партийность б/парт 10. Какой организацией принят в члены КПСС —
11. Партстаж — (м-ц, год) № партбилета — или к/карточки —
12. Стаж пребывания в ВЛКСМ с не состоял 13. Состоял ли в других партиях (каких, где, с какого и по какое время) нет
14. Состоял ли ранее в КПСС нет (да, нет)
время — и причины исключения или выбытия —
15. Были ли колебания в проведении линии партии и участвовал ли в оппозициях (каких, когда) —
16. Членом какого профсоюза состоит и с какого года Медсантруда с 1940 г.
17. Образование высшее (высшее, незаконченное высшее, среднее, незаконченное среднее, низшее)

	Подробно назван. учебн. заведения (вуза, втуза, техникума, комвуза, школы и пр.) и его местонахождение	Название факультета или отделения	Дата (м-ц, год) поступления	Дата (м-ц, год) окончания или ухода	Окончил или нет	Если не окончил, то с какого курса ушел	Какую (узкую) специальность получил в результате окончания учебного заведения
Общее и специальн.	1) Университет медицины г. Вена (Австрия)	—	1923	июнь 1929	да	—	—
Партийно-политическое							

18. Ученая степень (звание) нет 19. Имеет ли научные труды и изобретения нет (да, нет) (перечень научных трудов и изобретений с указанием, по каким вопросам и где опубликованы, необходимо дать в приложении).
20. Был ли за границей да, нет.

Число, м-ц и год с какого по какое время	В какой стране (указать город)	Цель пребывания за границей
1923 1937	Австрия, Вена	учеба и получил звание доктора
1937-1938	Швейцария, Берн	научная командировка

15. Личный листок по учету кадров Д.Л. Тумаркина.

Умер Дмитрий Лазаревич Тумаркин 26 июля 1956 года в возрасте всего 54 лет, от рака поджелудочной железы. Жена пережила его на 30 лет и умерла в 1986 году.

В «Личном листке по учету кадров», заполненном лично Дмитрием Лазаревичем в марте 1955 года (за год до смерти), он очень лаконично обобщил свою жизнь и представил весь свой трудовой путь и медицинскую деятельность в нескольких обязательных для заполнениях строках: «стаж врача – 25 лет; в ВЛКСМ и КПСС не состоял; в профсоюзе с 1940 года; образование высшее – факультет медицины, Венский университет (Австрия); ученой степени – нет; научных трудов и изобретений – нет; владею 3 языками – французский, немецкий, молдавский; участвовал ли в революционном и партизанском движении – нет; подвергался ли репрессиям – нет; участвовал ли в боях Отечественной войны – нет; был ли в плену и на оккупированной территории во время войны – нет; воинского звания нет; к судебной ответственности не привлекался; партвзыскания – не имел; наград и поощрений -

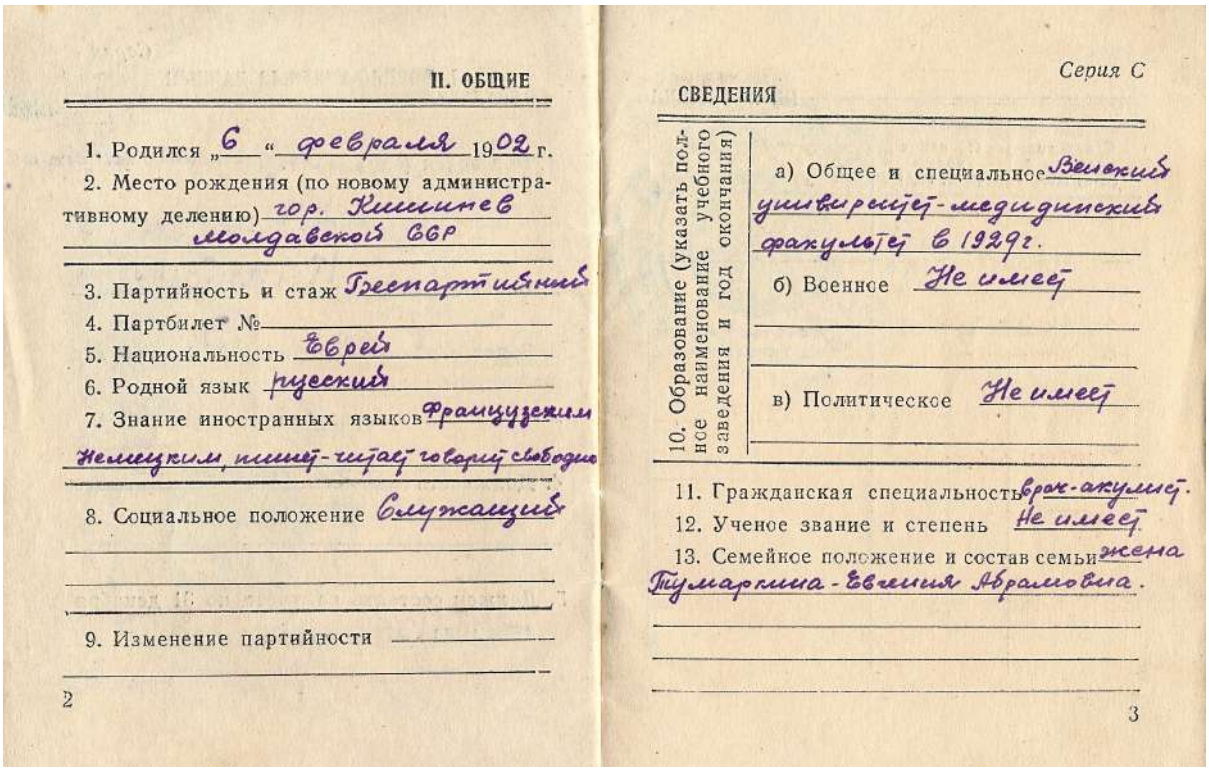

II. ОБЩИЕ

1. Родился „6" февраля 1902 г.
2. Место рождения (по новому административному делению) гор. Кишинев Молдавской ССР
3. Партийность и стаж Беспартийный
4. Партбилет №
5. Национальность еврей
6. Родной язык русский
7. Знание иностранных языков Французским Немецким, пишет-читает говорит свободно
8. Социальное положение Служащий
9. Изменение партийности
2

Серия С

СВЕДЕНИЯ

10. Образование (указать полное наименование учебного заведения и год окончания)
а) Общее и специальное Великий университет-медицинский факультет в 1929 г.
б) Военное Не имеет
в) Политическое Не имеет
11. Гражданская специальность врач-акушер.
12. Ученое звание и степень Не имеет
13. Семейное положение и состав семьи жена Тумаркина-Евгения Абрамовна.
3

16. Выписка из свидетельства о браке.

нет»[35]. О составе семьи и семейном положении писал: «жена Евгения Абрамовна Тумаркина, теща Сарра Макаровна Калабекова. Проживаю по домашнему адресу: Ставропольский край, город Георгиевск, ул. Орджоникидзе, № 37, кв. 4»[36].

О том, что есть родственники за границей, о судьбе родного брата он не писал и не говорил ни слова. А родственники однозначно были и есть до настоящего времени!!! На наши публикации об Анне Тумаркин и семье Тумаркиных откликнулись родственники Дмитрия Лазаревича Тумаркина из Америки, Израиля, России и Франции.

Мы не вправе судить и давать оценку этому поступку достойного и высоко интеллигентного человека, высокопрофессионального врача, из выдающейся династии медиков Тумаркиных. Восстановив некоторые забытые и, можно сказать, скрытые страницы из жизни и деятельности несправедливо забытого, казалось бы, совсем неизвестного человека, Дмитрия Лазаревича Тумаркина, мы попытались воссоздать историю судьбы одного одаренного врача, которым в полной мере должна и обязана гордиться медицина города Кишинева.

В нескольких некрологах, опубликованных в газете «Сталинское слово» сразу же, на следующий день после смерти Дмитрия Лазаревича Тумаркина, в пятницу 27 июля 1956 года, писали: «Д.Л. Тумаркин все свои силы и знания отдал службе советского здравоохранения. Память о нем, как о хорошем специалисте и чутком товарище надолго сохранится в наших сердцах. Группа товарищей»[37]. Для тех непростых времён, в междустрочии можно прочитать, какую высокую оценку дали Дмитрию Лазаревичу коллеги, которые не побоялись «перегибов», «звездности», «культа личности».

Подводя некоторые итоги по воссозданию истории семьи Тумаркиных, хотелось бы отметить, что судьба Дмитрия Лазаревича Тумаркина в значительной своей части довольно

[35] НМИМ, ОФ-30862-11, Д-24117. 1955 год. Личный листок по учету кадров. Из личного архива Дмитрия Лазаревича Тумаркина. Подлинник.

[36] НМИМ, ОФ-30862-11, Д-24117. 1955 год. Личный листок по учету кадров. Из личного архива Лазаря Дмитриевича Тумаркина. Подлинник.

[37] НМИМ, Ф-12346-13. 1956 год. Газета «Сталинское слово». №89 (1892). Три некролога, посвящённые Дмитрию Лазаревичу Тумаркину. Подлинник.

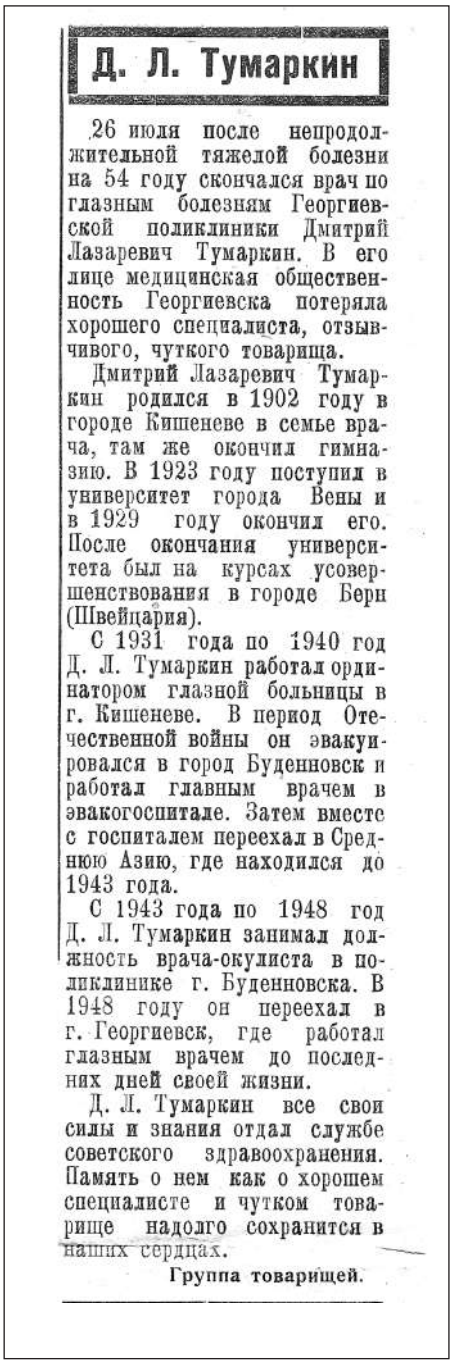

Д. Л. Тумаркин

26 июля после непродолжительной тяжелой болезни на 54 году скончался врач по глазным болезням Георгиевской поликлиники Дмитрий Лазаревич Тумаркин. В его лице медицинская общественность Георгиевска потеряла хорошего специалиста, отзывчивого, чуткого товарища.

Дмитрий Лазаревич Тумаркин родился в 1902 году в городе Кишеневе в семье врача, там же окончил гимназию. В 1923 году поступил в университет города Вены и в 1929 году окончил его. После окончания университета был на курсах усовершенствования в городе Берн (Швейцария).

С 1931 года по 1940 год Д. Л. Тумаркин работал ординатором глазной больницы в г. Кишеневе. В период Отечественной войны он эвакуировался в город Буденновск и работал главным врачем в эвакогоспитале. Затем вместе с госпиталем переехал в Среднюю Азию, где находился до 1943 года.

С 1943 года по 1948 год Д. Л. Тумаркин занимал должность врача-окулиста в поликлинике г. Буденновска. В 1948 году он переехал в г. Георгиевск, где работал глазным врачем до последних дней своей жизни.

Д. Л. Тумаркин все свои силы и знания отдал службе советского здравоохранения. Память о нем как о хорошем специалисте и чутком товарище надолго сохранится в наших сердцах.

Группа товарищей.

Коллектив больнично-поликлинического объединения с прискорбием сообщает о смерти врача-окулиста Георгиевской поликлиники

Дмитрия Лазаревича ТУМАРКИНА,

последовавшей 26 июля 1956 года после непродолжительной, но тяжелой болезни, и выражает соболезнование семье покойного.

Рабочие и служащие райздравотдела с прискорбием сообщают о кончине врача по глазным болезням Георгиевской поликлиники

Дмитрия Лазаревича ТУМАРКИНА,

последовавшей 26 июля 1956 года после тяжелой болезни, и выражают соболезнование семье покойного.

17. Некрологи в связи со смертью Д.Л. Тумаркина, опубликованные в газете «Сталинское слово» 27 июля 1956 г.

трагична и драматична. Одаренный, талантливый, интеллигентный, высокообразованный врач, в расцвете сил вынужден был приспособиться к изменившимся «политическим акцентам» и фактически жить исключительно служением своей профессии, отбросив все амбиции молодых лет. Наверняка, получив блестящее медицинское образование, он, постоянно практиковавший профессию врача рядом со своим выдающимся отцом, Лазарем Павловичем Тумаркиным, и родным братом, Сергеем Лазаревичем Тумаркиным, прошедший стажировки у лучших профессоров медицины Австрии и Швейцарии, мечтал совсем о другой карьере и видел свою жизнь далеко не такой, как распорядилась судьба и обстоятельства.

В заключение хотелось бы сказать, что помимо высокой квалификации и династических уз семья Тумаркиных была олицетворением преемственности в профессиональной деятельности. Поистине, медицина – это самая благородная из наук, и умение врачевать – это тонкое искусство. Ведь призвание врача заключается не в его дипломе и в его рекламе, а в его практической деятельности и результативности лечения. Семья Тумаркиных является одним из примеров высокого долга врачевания и глубокого благородства своего долга.

Приложение

В 2020 году, по акту приема №63, Национальному музею истории Молдовы были подарены Артуром Михайловичем Термосесовым (гражданином Российской Федерации) на постоянное хранение уникальные материалы по истории медицины Молдовы, принадлежавшие врачу Дмитрию Лазаревичу Тумаркину – личные и государственные документы, справки, письма, фотографии, медицинские инструменты и др., повествующие о его жизни, деятельности, семье потомственных врачей Тумаркиных. В коллекции есть два документа, которые вошли в основной фонд НМИМ: аттестат об окончании 1-ой Кишиневской мужской гимназии (1918) и диплом об окончании медицинского факультета Венского университета (1929).

Список документов, фотографий, личных вещей Тумаркина Дмитрия Лазаревича – уроженца города Кишинева, известного врача-окулиста, представляющих историческую ценность и необходимых для экспонирования и хранения в Национальном музее истории Молдовы:

1. Аттестат зрелости Тумаркина Дмитрия Лазаревича об окончании 1-ой Кишиневской мужской гимназии 15 сентября 1918 года. Дата выдачи аттестата 29 сентября 1918 года.
2. Диплом Тумаркина Дмитрия Лазаревича об окончании медицинского факультета Венского университета. 1929 год. На латинском языке.
3. Отзыв директора клиники города Берна (Швейцария) об успешном окончании Тумаркиным Дмитрием Лазаревичем курсов усовершенствования врачей-отоларингологов. 23 сентября 1938 года. На немецком языке.
4. Автобиография Тумаркина Дмитрия Лазаревича, написанная от руки в 1946 году, где указанно, что он работал с 1931 по 1940 год ординатором в глазной больнице г. Кишинева.
5. Личный листок по учету кадров, заполненный Тумаркиным Дмитрием Лазаревичем в 1955 году, где указанно, что он работал заведующим отделением эвакогоспиталя г. Буденновска Ставропольского края.
6. Свидетельство о браке Тумаркина Дмитрия Лазаревича и Калобек Евгении Абрамовны, состоявших в браке с 1941 года. 16 марта 1948 года, г. Буденновск Ставропольского края.
7. Справка Керминского райздравотдела Бухарской области о том, что Тумаркин Дмитрий Лазаревич работал в должности окулиста и отоларинголога с 28 сентября 1942 по 4 марта 1943 года.
8. Справка Буденновской городской поликлиники о том, что Тумаркин Дмитрий Лазаревич работал в качестве врача-окулиста и отоларинголога по 15 сентября 1946 года. Справка выдана 8 августа 1953 года.
9. Военный билет капитана медицинской службы Тумаркина Дмитрия Лазаревича, выданный Георгиевским райвоенкоматом Ставропольского края. 20 ноября 1948 года.
10. Письмо Тумаркина Дмитрия Лазаревича родственнику с просьбой купить очки по рецептам и с указанием отправленной суммы денег на покупку. 29 апреля 1955 г.
11. Талон к денежному переводу по почте Министерства связи СССР от Тумаркина Дмитрия Лазаревича, г. Георгиевск, 24 октября 1955 г.
12. Приказ Министерства здравоохранения СССР о направлении врача Тумаркина Дмитрия Лазаревича на работу в г. Кишинев МССР. 5 ноября 1944 г.
13. Газета «Сталинское слово» г. Георгиевска Ставропольского края с некрологом о смерти известного врача Тумаркина Дмитрия Лазаревича. 27 июля 1956 г.
14. Свидетельство о смерти Тумаркина Дмитрия Лазаревича. 26 июля 1956 г.
15. Фотопортреты. Тумаркин Дмитрий Лазаревич. 1946-1954 гг. – 4 шт.
16. Фотографии. Тумаркин Дмитрий Лазаревич с коллегами по работе. 1948-1956 гг. – 3 шт.
17. Фотография. Тумаркин Дмитрий Лазаревич с тещей.
18. Фотографии. Тумаркина Евгения Абрамовна – 2 шт.

19. Фотография. Семья Тумаркиных с гостями на фоне их дома: слева направо стоят Дмитрий, Сергей, их отец Лазарь Павлович; перед Дмитрием сидит его мама – Софья Борисовна.
20. Набор линз в футляре, с которыми работал Тумаркин Дмитрий Лазаревич.
21. Универсальная оправа для подбора очков, с которой работал Тумаркин Дмитрий Лазаревич.
22. Прибор для определения диоптрий очков, с которым работал Тумаркин Дмитрий Лазаревич.

Библиография

Адрес-календарь 1892: Адрес-календарь на 1891-1892 гг. (Кишинев 1892).

Адрес-календарь 1912: Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1912 год (Кишинев 1912).

БАК 1905: Бессарабский Адрес-календарь на 1905 год (Кишинев 1905).

БП 1926: Бессарабская почта, № 1315, суббота, 12 июня 1926 г.

БП 1930: Бессарабская почта, № 2953, среда, 24 декабря 1930 г.

БП 1932a: Бессарабская почта, № 3511, суббота, 9 июня 1932 г.

БП 1932b: Бессарабская почта, № 3526, воскресенье, 24 июля 1932 г.

Весь Кишинев 1916: Весь Кишинев. Адресная справочная книга на 1916 год (Кишинев 1916), 88-96.

Гензуль 1924: В.Е. Гензуль, Полвека кредитной кооперации Бессарабии (1874-1924) (Кишинев 1924).

Заболотная 2007: Л. Заболотная, Страницы из истории молдо-белорусского научного наследия. In: Беларусь-Молдова: 15 лет дипломатических отношений (Кишинев 2007), 137-149.

Заболотная 2009: Л. Заболотная, Анна Тумаркин – первая женщина доктор философии в Европе. Неизвестные страницы жизни. In: Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XVI. Ludzie i idee ponad granicami, pod red. I. Czamańskiej i W. Szulca (Poznań 2009), 139-146.

КЕВ 1902: Кишиневские Епархиальные Ведомости (Кишинев 1902).

Медицинский 1935: Медицинский указатель (Кишинев 1935).

Репина, Зверева, Парамонова 2004: Л.П. Репина, В.В. Зверева, М.Ю. Парамонова, История исторического знания (Москва 2004).

Список 1907: Список избирателей Кишиневского Кредитного Общества, имеющих право участия в избирательном собрании (Кишинев 1907).

Bezviconi 1934: Gh. Bezviconi, Femeia basarabeană. In: Trecutul nostru, nr. 11-12, Chişănău, 1934, 44-45.

Chişinău 1999: Chişinău. Enciclopedie (Chişinău 1999).

GB 1938: Gazeta Basarabiei, nr. 1098, 1938.

Zabolotnaia 2002: L. Zabolotnaia, Destinul unei familii. Câteva crâmpei din istoria dinastiei Tumarkin. In: Tyragetia, XI, Chişinău, 2002, 193-197.

Zabolotnaia 2014: L. Zabolotnaia, The Unknown Pages of Anna Tumarkin. Anna Tumarkin - The First Female Doctor of Philosophy in Europe: The Unknown Pages of Her Life. In: International Relationsand Diplomacy. Volume 2, Number 5, May 2014 (Serial Number 8). New York, NY 10034, USA, 354-361.

Dmitrii Tumarkin – labirinturile destinului. Pagini din istoria distinsei familii de medici Tumarkin

Cuvinte-cheie: Dmitrii Tumarkin, medicină, dinastie, Chişinău, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, Artur Termosesov.

Rezumat: Articolul este dedicat medicului Dmitrii Tumarkin (2 februarie 1902, Chişinău - 26 iulie 1956, Gheorghievsk), un reprezentant al distinsei şi celebrei dinastii de medici Tumarkin de la sfârşitul secolului al XIX-lea - prima jumătate a sec. al XX-lea. Scopul cercetării este de a reabilita bunul nume al lui Dmitrii Tumarkin, o persoană excepţională, uitată pe nedrept în istoria medicinei din oraşul Chişinău.

Metoda biografică a permis autorului să personalizeze calităţile unui doctor talentat şi să elucideze activitatea lui medicală – demnă şi rodnică –, în ciuda circumstanţelor tragice ale vieţii.

Articolul se bazează pe arhiva personală a lui Dimitrii Tumarkin, donată Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei de nepotul său Artur Mihailovici Termosesov, şi pe documentele din Arhiva Naţională a Republicii Moldova.

Lista ilustraţiilor:

1. Dmitrii Tumarkin (foto a. 1954 din arhiva personală).
2. Publicitatea clinicii *Sanitas* în ziarul „Viaţa Basarabiei”, nr. 209, 12 (25), septembrie 1910, şi nr. 268, 18 (31) decembrie 1914.

3. Clădirea gimnaziului nr. 1, Chişinău.
4. Atestat de maturitate al lui Dmitrii Tumarkin, 1918.
5. Diploma Universităţii din Viena (în limba latină), eliberată lui Dmitrii Tumarkin în anul 1929 şi nostrificată la Facultatea de Medicină a Universităţii din Iaşi.
6. Confirmarea stagiului la clinica Universităţii din Berna.
7. Familia Tumarkin pe terasa din faţa casei.
8. Publicitate în ziarul „Бессарабская почта", nr. 1315, sâmbătă, 12 iunie 1926.
9. Publicitate în ziarul „Бессарабская почта", nr. 2953, miercuri, 24 decembrie 1930.
10. Publicitate în ziarul „Бессарабская почта", nr. 3511, sâmbătă, 9 iunie şi nr. 3526, duminică, 24 iulie 1932.
11. Publicitatea sanatoriului medicului Lazar Tumakin.
12. Necrolog la moartea Sofiei Tumarkin în ziarul „Gazeta Basarabiei", nr. 791, sâmbătă, 2 iulie 1938.
13. D. Tumarkin cu o colegă în spitalul din Gheorghievsk (foto din arhiva personală).
14. A. Kalobek, soţia lui Dmitrii Tumarkin (foto din arhiva personală).
15. Foaie din Dosarul personal al lui Dmitrii Tumarkin (din arhiva personală).
16. Extras din certificatul de căsătorie.
17. Necrologuri în legătură cu moartea lui Dmitrii Tumakin, publicate în ziarul „Сталинское слово", 27 iulie, 1956.

Dmitry Lazarevich Tumarkin: Labyrinths of Fate. Pages from the history of the outstanding medical dynasty of the Tumarkins

Keywords: Dmitry Tumarkin, medicine, dynasty, Chisinau, National Museum of History of Moldova, Artur Termosesov.

Abstract: The article is dedicated to the doctor Dmitry Tumarkin (February 2, 1902, Chisinau - July 26, 1956, Georgievsk), one of the members of the famous and prominent Chisinau medical dynasty of the late 19th c. – first half of the 20th c., the Tumarkins. The objective of the research is to restore in public memory the name of Dmitry Lazarevich Tumarkin, an outstanding and bright personality, undeservedly forgotten in the history of medicine in Chisinau.

The use of the biographical method allowed the author to personalize the merits of a talented doctor and comprehensively highlight his worthy medical practice, despite the tragic circumstances of life.

The article is based on the personal archive of Dmitry Tumarkin, donated to the National Museum of History of Moldova by his nephew Artur Mikhailovich Termosesov, and on documents from the National Archives of the Republic of Moldova.

List of illustrations:

1. D.L. Tumarkin (1954 photo from personal archive).
2. Advertisements of the *Sanitas* hospital in the newspaper "Bessarabskaya Zhizn", No. 209, 12 (25) September 1910 and No. 268, 18 (31) December 1914.
3. The building of the 1st Gymnasium (School), Chisinau.
4. The school leaving certificate issued to D.L. Tumarkin in 1918.
5. University of Vienna Graduation Diploma (in Latin) issued to D.L. Tumarkin in 1929 and the recognition of foreign studies by the Faculty of Medicine of Iasi University.
6. Confirmation of an internship at the University Hospital of Bern.
7. The Tumarkin family on the terrace of their house.
8. Advertising in the newspaper "Bessarabskaya Pochta", No. 1315, Saturday, June 12, 1926.
9. Advertising in the newspaper "Bessarabskaya Pochta", No. 2953, Wednesday, December 24, 1930.
10. Advertisements in the newspaper "Bessarabskaya Pochta", No. 3511, Saturday, June 9, 1932 and No. 3526, Sunday, July 24, 1932.
11. Advertisement for Dr. L. Tumarkin's Sanatorium.
12. Obituary for the death of S. Tumarkina in the newspaper "Gazeta Basarabiei", no. 791, Saturday, July 2, 1938.
13. D.L. Tumarkin with a colleague at the hospital in Georgievsk (photo from personal archive).
14. E.A. Kalobek, wife of D.L. Tumarkin (from personal archive).
15. D.L. Tumarkin's personal certificate from personnel records.
16. Extract from the marriage certificate.
17. Obituaries for the death of D.L. Tumarkin published in the newspaper "Stalinskoye Slovo", July 27, 1956.

22.06.2021

Д-р Лилия Заболотная, Национальный музей истории Молдовы, 31 Августа 1989, №121А, МД-2012, Кишинев, Республика Молдова, https//orcid.org/0000-0001-9807-5809, email: liliazab61@gmail.com

МАРИЯ ЧЕБОТАРИ В ОПЕРАХ В.А. МОЦАРТА

Сергей Пилипецкий

Ключевые слова: М. Чеботари, В.А. Моцарт, опера, выступления, периодика, фотографии.

С оперной музыкой В.А. Моцарта у М. Чеботари сложились «особые отношения». Интерпретация моцартовского репертуара относится к числу наивысших художественных достижений артистки, которая по праву считается одной из лучших моцартовских певиц всех времен. Детальное изучение этой обширной темы необходимо не только для адекватного анализа творчества М. Чеботари в целом, но и для осознания ее огромного вклада в популяризацию вокальных произведений композитора.

Современники отмечали, что природная легкость вокализации М. Чеботари и естественность эмоционального выражения музыки как нельзя лучше подходили для исполнения сопрановых партий в операх В.А. Моцарта, наделенных живостью, интеллигентностью, изобретательностью и глубоким чувством. Первый биограф артистки А. Минготти писал: «Ее яркой особенностью стало воплощение моцартовских оперных ролей. Сладкая задушевность и прозрачность голоса, феноменальная естественность ее игры от фривольного кокетства до драматической патетики присутствовали со всей выразительности, веселое или степенное очарование ее внешнего облика – все служило средством для конгениального воплощения музыки В.А. Моцарта» (Mingotti 1950, 129). А одна и немецких газет в 1934 г. прямо отмечала: «Мария Чеботари, несомненно, является образцовой моцартовской певицей» (Kammesängerin o. D.b, 20).

Помимо многочисленных рядовых выступлений в операх В.А. Моцарта на сценах Дрездена, Берлина и Вены и других европейских городов, она в течение девяти сезонов (с перерывами) принимала участие в концертах и оперных постановках Зальцбургского фестиваля, а также в венском спектакле 1941 г., приуроченном к 150-й годовщине смерти композитора. Затем пела в «Свадьбе Фигаро» и «Дон Жуане» на знаменитых оперных сценах Театра Елисейских полей в Париже, Ковент Гардена в Лондоне и Ла Скала в Милане. Напомним: в 1934 г. М. Чеботари было присвоено звание «Каммерзенгерин» — высочайшая в Западной Европе награда для певца, присуждаемая за высокие достижения в вокальном исполнительстве, особенно за большой вклад в его немецкую составляющую, включая исполнение музыки В.А. Моцарта. В 1949 г. М. Чеботари, одновременно с Р. Штраусом, стала Почетным членом общества «Моцартеум» (Dănilă 2015, 304).

С равным качеством певица исполняла роли разных типов женских оперных персонажей композитора: «от девической лирики Сюзанны и Церлины до юной женственности Графини и драматической колоратуры Констанцы и Донны Анны» (Spiegel o. D.). Из колоссального наследия В.А. Моцарта в репертуаре певицы значатся как наиболее востребованные, так и менее популярные партии. К последним относятся Сандрина из «Мнимой садовницы» и 1-й мальчик из «Волшебной флейты». Наиболее же известными в интерпретации примадонны стали Констанца в «Похищении из сераля», Сюзанна и Графиня в «Свадьбе Фигаро», Церлина и Донна Анна в «Дон Жуане», Памина в «Волшебной флейте». Роли Графини Альмавивы, Донны Анны и Памины в основном пришлись на последние годы творчества. Не будет преувеличением сказать, что арии из опер В.А. Моцарта составляли основу концертного репертуара певицы. Они входили в число произведений, формировавших программу живых концертов, спетых во многих городах Германии и Австрии, а также радиотрансляций.

Мнимая садовница (La finta giardiniera)
Наиболее раннее среди представленных в статье сочинений В.А. Моцарта – опера-буффа в трех действиях «Мнимая садовница» (1775). М. Чеботари дебютировала в ней на сцене

Дрезденского оперного театра осенью 1936 г. В серии спектаклей на немецком языке она исполнила главную женскую партию Сандрины. Также существует информация об их повторе в сентябре 1938 г. (Dănilă 2015, 124-125). К сожалению, каких-либо рецензий на выступление артистки в этой роли автору обнаружить не удалось, как и аудиозаписей.

Похищение из сераля
(Die Entführung aus dem Serail)

Первая национальная опера на немецком языке зингшпиль В.А. Моцарта «Похищение из сераля» является гениальным порождением своего времени: композитор отдал должное туркомании – повальному увлечению австрийцев XVIII в. турецкой культурой и самобытностью.

Сложнейшая главная роль Констанцы в этом произведении принадлежит к особенно удачным в репертуаре М. Чеботари. В ней она впервые выступила в Дрездене 1 февраля 1939 г., будучи уже состоявшейся, опытной артисткой (Dănilă 2015, 125). Местная газета «Dresdner Anzeiger» на следующий день писала: «Мария Чеботари во всех направлениях карьеры приобрела зрелость, что позволило ей с технической виртуозностью и психологической силой создать образ Констанцы. Исполнение ею трех больших арий – выдающееся явление в вокальном искусстве. Певица была встречена бурей неистовых аплодисментов» (Kammesängerin o. D.a, 17).

Летом этого же года данную партию М. Чеботари вынесла на суд публики фестиваля в Зальцбурге. Премьера оперы состоялась 7 августа под музыкальным руководством К. Бёма, в постановке режиссера В. Фёлькера, декорациях Р. Кауцкого и костюмах У. Роллерса. Роль паши Селима сыграл выдающийся австрийский актер А. Шкода, партию Бельмонте попеременно исполняли тенора Х. Росвенге и А. Дермота. В первом томе издания «Зальцбургский фестиваль» находим: «Мария Чеботари не только виртуозно спела сложнейшие колоратуры в партии Констанцы, но и усилила драматические акценты в роли» (Fuhrich, Prossnitz 1990, 260).

Авторитетный венский критик Р. Теншерт дает некоторые пояснения: «Удачное представление этого очаровательно свежего зингшпиля зависит в большей степени от исполнения партии Констанцы. Требуется артистка, которая по-настоящему передавала бы музыку Моцарта – „приятное горлышко" сочеталось бы с благородным, глубоким и теплым чувством. В основном встречается что-то одно, либо первое, либо второе. Мария Чеботари располагает всеми средствами. Ее гибкий моцартовский голос способен искрить и блестеть в колоратурах, а также просить, умолять и издавать трогательные звуки любви, исходящие от сердца» (Tenschert 1939, 1045).

Рис. 1. «Похищение из сераля». А. Шкода (паша Селим) и М. Чеботари (Констанца), Зальцбург, 1939 (по Tenschert 1939, 1044/3).

В военное время состоялось несколько гастрольных спектаклей «Похищения из сераля». В марте 1941 г. М. Чеботари пела Констанцу в Риме на Неделе немецкой оперы в итальянской столице (Thoma 2019, 231). В венской газете «Völkischer Beobachter» помещена информация об исполнении М. Чеботари двух представлений в театре Ла Фениче, прошедших 18 и 21 сентября 1941 г. на 7 Международном музыкальном фестивале в Венеции. Дирижировал Х. Шмидт-Иссерштедт, пели К. Шплеттер, Я. Забель, Э. Ренцхаммер, С. Нильсон (Kleine Umschau 1941, 4). 16 ноября 1942 г. в Венской опере состоялся спектакль «Похищение из сераля» под управлением К. Бёма и при участии приглашенных солистов, в числе которых были солистки из Берлина М. Чеботари (Констанца) и Э. Шварцкопф (Блонда). Р. Теншерт писал: «Мария Чеботари в роли Констанцы /.../ объединила, необходимые для этой роли, лучшие певческие качества с ценной художественной личностью, столь необходимой для создания благородного моцартовского женского образа, полного жизни и сценической правды» (Tenschert 1942, 4).

Рис. 2. «Похищение из сераля», финал II д. Слева направо: М. Чеботари (Констанца), Ю. Патцак (Бельмонте), В. Карнут (Педрилло), Р. Швайгер (Блонда), Зальцбург, 1945 (по Österreichische Nationalbibliothek, https://onb.digital/search/171909).

Уже в первое лето после завершения войны состоялся обновленный Зальцбургский фестиваль, хотя в ряду спектаклей значилась всего одна опера – «Похищение из сераля», где М. Чеботари также спела Констанцу[1]. Премьера состоялась в Государственном театре (Landestheater) 15 августа 1945 г. и повторялась еще пять раз. Спектакли прошли с большим подъемом, их слушали, в том числе, сотни американских солдат (The Salzburg 1945, 276). Венская газета «Das kleine Volksblatt» отметила, что вокально-артистические достижения М. Чеботари были блестящими (Österreichs 1945, 7). Артистку окружал сильный состав исполнителей: роль паши Селима сыграл А. Шкода, сложную партию Бельмонте вынес Ю. Патцак, Блонду спела колоратурное сопрано Р. Швайгер, а дирижировал Ф. Прохазка.

Известны две записи виртуозной арии «Martern aller Arten…» («Даже всяческие пытки…») из второго действия оперы «Похи-

[1] Автор новейшего исследования «Музыка и музыканты Третьего рейха» Е. Рудницкий пишет: «В конце войны Зальцбург, как и Байрейт, был сильно разрушен бомбардировками союзников, многие жители погибли на фронтах, как и повсюду, царила разруха. Однако оккупационные власти позаботились о возобновлении музыкальной жизни. Теперь музыка Моцарта должна была стать стимулом к духовному обновлению нации, и фестивали возобновили в первое же послевоенное лето» (Рудницкий 2017, 518).

Рис. 3. М. Чеботари в роли Констанцы, Зальцбург, 1945 (по Österreichische Nationalbibliothek, https://onb.digital/search/171909).

Рис. 4. М. Чеботари, Ю. Патцак и Р. Швайгер после спектакля «Похищение из сераля», Зальцбург, 1945 (по The Salzburg 1945, 276).

щение из сераля», сделанные М. Чеботари: студийная – 9 апреля 1935 г. для фирмы «Odeon» с оркестром Берлинской оперы, дирижер Р. Хегер и Live от 2 февраля 1936 г., записанная с франкфуртским оркестром радио под руководством Г. Росбауда (Thoma 2019, 240, 246). На первый взгляд может показаться, что ее голос несколько «тяжеловат» для этой партии. Действительно, для нее привычно мыслится тембр колоратурного сопрано наподобие Э. Шварцкопф, Э. Груберовой или Д. Дамрау. Однако артистка непринужденно и с блеском справляется не только с предельно верхними и низкими звуками в этой арии, но и со скачками на интервалы больше октавы. Ей также подвластна виртуозная колоратура в быстром темпе. Роль Констанцы в исполнении М. Чеботари всегда тепло принималась публикой, даже такой искушенной, как меломаны Зальцбургского фестиваля.

Свадьба Фигаро (Le nozze di Figaro)

Из всех моцартовских партий, спетых М. Чеботари, центральное место занимает Сюзанна в «Свадьбе Фигаро». Эта роль в революционной с точки зрения сюжета и музыки опере была исполнена наибольшее количество раз на протяжении всей сценической жизни. Партия удачно ложилась на небольшой, но плотный голос певицы, наделенный качественным mezza voce и густым нижним регистром, идеально соответствовала природным актерским данным и внешнему виду М. Чеботари – обаятельной субретки. Как заключает А. Дэнилэ, «образ, созданный Чеботари, обладал редкой притягательной силой» (Dănilă 2015, 215). Другим подтверждением может служить газетная заметка из венской «Völkischer Beobachter», где анализируется исполнение Сюзанны: «Нет слов для описания исполнительского искусства Марии Чеботари. Как ангел плывет голос певицы в пространстве, столь необычно поднимаясь над всеми техническими трудностями» (цит. по Dănilă 2015, 296).

Артистка дебютировала в этой партии 22 ноября 1932 г. в Дрездене еще на заре артистической карьеры, хотя регулярно стала петь ее лишь с конца 1934 г. После спектакля, прошедшего 7 декабря 1934 г., дрезденская периодика обрушилась в адрес певицы шквалом самой благоприятной критики. Одна из них: «Мария Чеботари создана для этой роли. У нее было солнце в сердце, в игре и в голосе» (Kammesängerin o. D.b, 16). Осенью 1936 г. М. Чеботари пела данную партию на сцене лондонского Ковент Гардена в рамках гастролей Дрезденской оперы в британской столице. Местная газета «The Daily Telegraph» от 6 ноября писала: «Сюзанна Марии Чеботари была прекрасным дополнением к живому и забавному Фигаро мистера Шёффлера» (Kammesängerin o. D.a, 15). А одна из австрийских газет отмечала, что дирижер К. Бём, П. Шёффлер и М. Чеботари были удостоены бурных оваций от местной публики (Theater 1936, 6).

На необычайный успех М. Чеботари в роли Сюзанны, исполненной 18 сентября 1938 г. в Венской опере, пресса отреагировала также положительно. Например, автор статьи «Мария Чеботари в „Фигаро”», вышедшей в «Neues Wiener Journal», определяет певицу как лучшую исполнительницу Сюзанны, какую ему доводилось слышать на этой сцене (F.F. 1938). Подобная оценка была вызвана тем, что М. Чеботари удалось максимально приблизиться к моцартовскому видению этого персонажа. Как известно, композитор наделил образ Сюзанны характерными особенностями роли субретки, такими как живость, кокетство, хитрость, но вместе с тем – сильной волей и постоянством. Эту двойственность и подчеркивала артистка. Высокий профессионализм певицы в данной партии отмечал Х. Риттер в материале, опубликованном в газете «Neue Freie Presse»: «Бесчисленными игровыми затеями снабдила Мария Чеботари свой изысканный и порхающий персонаж. Это был образ, полный шарма и легкости. Во всех изгибах речитативов певица быстро и ловко находила точное выражение, каждая ситуация была охарактеризована жестом и мимикой. Она мастерски провела вокальную партию. Небольшой, но необыкновенно привлекательный и богатый нюансами голос, не уставая, справлялся с техническими сложностями, полностью подчиняясь идее высокого искусства» (Ritter 1938, 9).

В конце 1939 г. на сцене Берлинской оперы прошла премьера «Свадьбы Фигаро» в режиссуре Э. Клича, где участвовали лучшие певцы: М. Чеботари – Сюзанна и В. Домграф-Фассбендер в роли Фигаро. Дирижировал постановкой, созданной в любимой публикой тра-

Рис. 5. «Свадьба Фигаро». М. Тешемахер (Графиня), М. Алерсмейер (Граф), М. Чеботари за шторой (Сюзанна), Лондон, 1936 (по The Dresden 1936a, 274).

Рис. 6. «Свадьба Фигаро», М. Чеботари (Сюзанна) стоит вторая слева, Вена (Хофбург), 1941.

Рис. 7. М. Рос (Керубино), М. Чеботари (Сюзанна), Вена (Хофбург), 1941 (по Österreichische Nationalbibliothek, https://onb.digital/search/171909).

дикционном ключе, Р. Хегер (Stege 1940, 25). На этот раз газеты также не скупились на похвалу. Из «Berliner Morgenpost»: «Мария Чеботари – одна из самых очаровательных и привлекательных Сюзанн, которую когда-либо приходилось слышать, каждый звук и жест был пронизан духом Моцарта» (Kammesängerin o. D.a, 15).

Как уже было отмечено ранее, певица участвовала в ряде важнейших культурных мероприятий в Вене, посвященных 150-летию смерти В.А. Моцарта, которые были объединены в цикл спектаклей и концертов под названием «Неделя Моцарта в Немецком рейхе» (28 ноября - 5 декабря 1941 г.). Среди них, на четвертый день, было дано представление «Свадьбы Фигаро» в новой постановке, состоявшееся 1 декабря 1941 г. в Зале редутов (Redoutensaal) дворца Хофбург. Режиссером выступил О.Ф. Шу, а музыкальным руководителем К. Бём. Сценографом стал друг и соратник Б. Брехта К. Неер, создавший спектакль в стиле комедии дель арте. Рядом с лучшими певцами страны, такими как М. Рейнинг (Графиня), М. Рос (Керубино), П. Шёффлер (Фигаро), М. Чеботари спела главную роль Сюзанны (Mozartwoche 1941, 5). Спектакль имел значительный успех, поэтому его решено было неоднократно повторить в декабре текущего года и в январе следующего.

Сюзанна – одна из немногих полностью запечатленных на пленке партий М. Чеботари, по сей день пользующихся заслуженным вниманием меломанов и критиков. Запись «Свадьбы Фигаро» на немецком языке (Live) была сделана 24 октября 1938 г. на радио в Штутгарте (Reichssender Stuttgart) под руководством К. Бёма. А 7 декабря 1941 г. записаны отрывки живого спектакля (также на немецком) из венского Зала редутов – повторного представления постановки, осуществленной к Неделе Моцарта (Thoma 2019, 247, 248). Еще через некоторое время, 5 февраля 1942 г., на Берлинском радио М. Чеботари с симфоническим оркестром радио под руководством А. Ротера записала несколько отрывков из «Свадьбы Фигаро». Это — речитатив и ария Сюзанны из четвертого действия «Endlich naht sich die Stunde… O säume länger nicht…» («Наконец-то приближается час… О, не медли более…») и финал произведения при участии хора Берлинской оперы, оркестра Государственной капеллы Берлина, солистов Т. Лемниц (Графиня), В. Домграф-Фассбендер (Фигаро), Г. Вокке (Граф) и др. (Thoma 2019, 249-250).

Со ссылкой на утверждения московского исследователя творчества певицы В. Тимохина А. Дэнилэ указывает, что исполнение М. Чеботари вышеназванной арии отличалось насыщенностью тембра и сочностью меццо-сопрановых низких нот (Dănilă 2015, 215). Эти качества сочетались с мягкостью mezza voce и полетностью верхнего регистра. Подобная вокальная специфика позволяла передавать трогательную мечтательность влюбленной невесты. Особенно проникновенно М. Чеботари исполняет арию в штутгартской записи 1938 г. Оркестр К. Бёма необычайно пластичен, это качество передается голосу певицы, который чудесно раскрывается во всей его молодой красоте и гибкости.

В роли Сюзанны певица не прекращала выступать и после того, как стала обращаться к более «крепкому» репертуару. Такому переходу способствовало то, что голос М. Чеботари был по природе более густым и богатым, чем обычные лирико-колоратурные сопрано, поэтому уже летом 1938 г. она не побоялась дебютировать в партии Графини Альмавивы на престижном Зальбургском фестивале. Тогда артистка исполняла сразу две разнохарактерные моцартовские роли, причем обе с громким успехом. Ей не составило труда совместить субреточную, почти меццо-сопрановую партию крестьянки Церлины в «Дон Жуане» с написанной для совершенно другого типа голоса партией Графини из «Свадьбы Фигаро», наделенной прямо противоположным характером. Этим она не только порадовала фестивальную публику, которая не слышала ее несколько лет, но и удивила критиков: «Мария Чеботари, которая к тому же еще красивая женщина, держала публику в напряжении, когда на одной сцене актерски „примиряла" наивную крестьянскую девушку с величественной графиней» (Neue Frauen 1938).

Премьера оперы на итальянском языке состоялась 1 августа 1938 г. в Фестивальном дворце (Festspielhaus) под музыкальным руководством Х. Кнаппертсбуша и в декорациях А. Роллера[2]. Постановка была осуществлена известным итальянским кинорежиссером и сценаристом Г. Сальвини. Кроме М. Чеботари, были задействованы венгерское сопрано Э. Рети (Сюзанна), М. Рос (Керубино), а также ряд итальянских певцов, среди которых значились великие имена из мира оперы М. Стабиле (Граф) и Э. Пинца (Фигаро). «Наконец появилась молодая графиня, которая в сцене, когда она меняется ролями с Сюзанной, на слух и взгляд действительно убедительна», – сообщала 3 августа о М. Чеботари газета «Salzburger Zeitung» (Aha 1938, 7). Успех певицы был столь велик, что информацию о нем распространяли многие, в том числе и зарубежные периодические издания. В статье «Блистательный итальянский Фигаро» венский композитор и музыковед Ф. Байер писал: «Не хватит слов охарактеризовать искусство Марии Чеботари. Ангельски парит сладкий неземной голос в пространстве, но над всем возвышается вполне земная техника. Публика аплодисментами не отпускала артистку» (Bayer 1938b, 9). А миланская газета «Corriere della Sera» отмечала, что М. Чеботари, спев две арии Графини, была гораздо лучше остальных певцов (Kammesängerin o. D.a, 15).

[2] Стилем проведения предвоенных зальцбургских фестивалей занялся сам министр пропаганды Й. Геббельс, после чего «мероприятие приобрело черты национал-социалистического, шовинистического форума» (Рудницкий 2017, 498). Например, неслучайно сочетание в программе 1939 г. итальянских и немецких опер В.А. Моцарта. Подписанный за несколько месяцев до того «Стальной пакт» между Германией и Италией предопределил выбор репертуара, объединявшего на уровне музыки обе страны.

После войны, на Зальцбургском фестивале 1946 г. М. Чеботари вновь исполнила партию Графини Альмавива. Новая постановка на итальянском языке была показана 10 августа на сцене Фестивального дворца. Дирижировал Ф. Прохазка, режиссером выступил О.Ф. Шу. Среди ярких имен вокалистов выделялись молодая многообещающая, в будущем выдающаяся певица, И. Зеефрид (Сюзанна) и австрийский бас-баритон, мастер исполнения буффонных моцартовских партий Э. Кунц (Фигаро). Один из руководителей газеты «Salzburger Nachrichten», писатель, журналист и критик искусств В. Рейман характеризовал пение и игру М. Чеботари так: «Графиня – наиболее значимая роль Чеботари. Каждый нюанс в ее игре благороден, как и сам голос. Ария из третьего действия едва ли не превосходит лучшие (знакомые — *авт.*) образцы» (Reimann 1946, 6)[3].

Из короткого интервью, данного М. Чеботари этой же газете 10 августа перед премьерой (она была в костюме и загримирована), известно, что артистка уже исполняла партию Графини на дюжине европейских сцен: в Праге на Неделе моцартовских празднеств, на фестивалях, посвященных музыке композитора в Амстердаме и Гааге, а недавно – в Граце (Graf 1946, 8). На фестивале в Граце певица пела данную партию 7 и 10 июля 1946 г. Авторитетный австрийский журналист Г. Хельмер, который писал статьи, освящавшие культурную жизнь города, для местной газеты «Neue Zeit», сообщал об успехе после первого представления: «М. Чеботари озарила полнозвучным чудесным голосом не только арию из третьего акта и другие сольные места в опере, но и ансамблевые номера» (Hellmer 1946, 2).

После заключения контракта с Венской оперой (1 января 1947 г.) артистка стала постоянно выступать в партии Графини в течение более полутора лет. Так как историческое здание простаивало из-за ремонта вследствие его разрушения в конце войны, спектакли «Свадьбы Фигаро» проводились попеременно на сценах Театра ан дер Вин и Зала редутов

Рис. 8. Э. Рети (Сюзанна), М. Чеботари (Графиня) стоит, Зальцбург, 1938 (по Opernwoche 1938, 11).

Рис. 9. М. Чеботари в роли Графини, Зальцбург, 1946 (по Reimann 1946, 6).

[3] Известно, что несколько сцен из премьерного спектакля «Свадьбы Фигаро» 1946 г. были отсняты на пленку и послужили кульминационным моментом документальной хроники В. Фрасса о Зальцбургском фестивале. Тогда же было запечатлено пение М. Чеботари и на концерте в доме, где родился В.А. Моцарт (Lorbek 1946, 6).

Рис. 10. М. Чеботари (Графиня), И. Маланюк (Керубино), Грац, 1946.

Рис. 12. Слева направо: Э. Шварцкопф (Сюзанна), М. Чеботари (Графиня), Х. Гюден (Керубино), Зальцбург, 1947.

Рис. 11. М. Чеботари (Графиня) в гримерке ждет выхода, Зальцбург, 1947 (по Österreichische Nationalbibliothek, https://onb.digital/search/171909).

в Хофбурге. Следует особо отметить то, что М. Чеботари принимала участие в праздничном представлении «Свадьбы Фигаро», которое дал коллектив Венской оперы ко дню рождения композитора 27 января 1947 г.[4]

Примечательна новая премьера этой оперы на Зальцбургском фестивале летом 1947 г., прошедшая, как и годом ранее, на итальянском языке. Отметим состав команды постановщиков, состоящий из великих имен: дирижеры Й. Крипс и О. Клемперер, режиссер Л. Валлерштейн, сценограф А. Роллер. Были задействованы выдающиеся певцы того времени: И. Хёфермайер (Граф), М. Чеботари (Графиня), Э. Шварцкопф и И. Зеефрид (Сюзанна), Э. Кунц (Фигаро), Х. Гюден (Керубино)[5]. После выпуска, состоявшегося 28 июля, венская газета «Weltpresse» отмечала, что М. Чеботари в партии Графини была удостоена от публики персональных многочисленных аплодисментов. Драматург и театральный критик Ф. Тассье отмечал окрепший после вторых родов вокальный аппарат артистки: «Ее голос в настоящее время переживает поистине замечательные изменения» (Tassié 1947, 3). В. Рейман выступление характеризовал следующим образом: «Мария Чеботари-Графиня одна сохраняла спокойствие в этом живом и суматошном произведении. Ее зрелая игра была оттенена легкой печалью, голос звучал насыщенно и благородно» (Reimann 1947, 4).

Известно, что эта постановка впервые была показана в Вене (Зал редутов) уже 9 сентября. В состав участников входили те артисты, кото-

[4] https://archiv.wiener-staatsoper.at/search/person/510 (01.02.2021).

[5] https://archive.salzburgerfestspiele.at/language/en-us/institution/archiv/archivsuchergebnisse?k=Cebotari&dv=1.1.1900&db=31.12.2018&typ=0 (01.02.2021).

рые должны были через две недели исполнять оперу на ближайших гастролях в Великобритании („Figaros Hochzeit" 1947, 3). В Королевской опере М. Чеботари исполнила партию Графини в трех спектаклях 25 сентября, 2 и 4 октября 1947 г. Дирижировал Й. Крипс, пели Г. Хоттер (Граф), Э. Кунц (Фигаро), И. Зеефрид (Сюзанна), Э. Хёнген (Марцеллина) и др.[6]

В Лондоне, 26 сентября, специально для фирмы «Gramophone», с оркестром «Филармония» под руководством Й. Крипса, М. Чеботари записала на итальянском языке речитатив и арию Графини „E Susanna non vien… Dove sono…" («А Сюзанны все нет… Ах, куда же…») из третьего действия оперы (Thoma 2019, 242). Как известно, музыка Графини традиционно близка к опере-сериа, а вокальная партия – сугубо лирическая, не лишенная некоторого драматического пафоса (Чигарева 2019, 116). Осмысленный итальянский текст в речитативе, исполненном М. Чеботари, приближен к естественной речи. Как часто бывает в вокальной музыке В.А. Моцарта, в большом речитативе перед следующей арией сосредоточена первая кульминация, выросшая из острой душевной борьбы героини, способная разрешиться с началом лирической арии-реминисценции. Отметим, что М. Чеботари еще более усиливает контраст между бурной второй частью речитатива и арией, которую она проводит, умело сочетая полный голос с mezza voce. Вокальная линия – бесподобна, как и ощущение наполненного энергией равномерного пульса в музыкальной ткани, что позволяет не «развалиться» продолжительному по времени сольному номеру.

Незадолго до кончины певица исполняла Графиню на сцене Ла Скала в двух из четырех спектаклей (1 и 2 января 1949 г.), поставленных еще в Зальцбурге летом 1948 г. под руководством Г. фон Караяна[7]. В Милане главные роли исполняли В. Хёфермейер (Граф), И. Зеефрид (Сюзанна), Дж. Таддеи (Фигаро) и С. Юринац (Керубино)[8]. По счастливому стечению обстоятельств в эти дни была сделана короткая запись отрывка из спектакля, а точнее часть большого финала второго действия „Signori, di fuori son già i suonatori…" («Давно ожидают уж нас музыканты…» (Thoma 2019, 257). Она слабо передает качество индивидуального исполнения М. Чеботари в тот вечер, так как в данном отрывке партия Графини сосредоточена исключительно в ансамблях.

Дон Жуан (Don Giovanni)

М. Чеботари в следующей опере В. А. Моцарта на либретто Л. да Понте «Дон Жуан», подобно «Свадьбе Фигаро», с равным успехом пела в течение долгого периода две контрастные партии: крестьянку Церлину и Донну Анну. Из венской газеты «Weltpresse» известно, что она должна была исполнить на сцене Театра ан дер Вин 23 февраля 1947 г. и третью женскую роль в этом произведении – Донну Эльвиру (Theater 1947, 5). Однако факт участия М. Чеботари, как и нескольких других заявленных солистов на «Дон Жуан» в тот день, не подтверждается данными архива Венской оперы. Автор уверен: безусловно, артистка могла готовить эту партию, столь интересную вокально и актерски. Поэтому не будет ошибкой утверждение, что она охватила все женские роли в «Дон Жуане».

В сравнительно несложной партии Церлины, требующей от исполнительницы важных качеств – природного девического обаяния и свежести голоса, М. Чеботари дебютировала на сцене оперы Дрездена в декабре 1935 г. и пела ее там на протяжении трех кварталов 1936 г. (Dănilă 2015, 124). В ноябре этого же года, в рамках гастролей Саксонской оперы в Лондоне, где коллектив показал пять опер В. А. Моцарта, Р. Вагнера и Р. Штрауса, среди прочих оказался «Дон Жуан». Спектакль «горько пострадал оттого, что его пели на немецком, вместо итальянского, но состав исполнителей был очень хорошим: с превосходным Лепорелло Т. Германом и очаровательной Церлиной М. Чеботари», – находим в газете «The Illustrated London News» (The world 1936, 890).

Партия Церлины – одна из лучших в репертуаре певицы. Она исполняла ее и на итальянском языке, участвуя в довоенном Зальцбургском фестивале, два лета подряд, в 1938 (как упомянуто было ранее) и 1939 гг. В 1938 г. постановка была осуществлена дирижером К. Бёмом, режиссером В. Фёль-

[6] https://archiv.wiener-staatsoper.at/search/person/510 (01.02.2021).

[7] На Зальцбургском фестивале эту партию пела Э. Шварцкопф.

[8] https://www.teatroallascala.org/archivio/risultato.aspx?lang=en-US&uid= dce2a31c-706c-41b5-8621-247de8a6e890&objecttype=base&pagesize= 9&page=1 (02.02.2021).

Рис. 13. «Дон Жуан». В роли Церлины, Лондон, 1936 (по The Dresden 1936b, 774).

кером и сценографом Р. Каутским[9]. После блестящей премьеры «Дон Жуана», прошедшей 25 июля 1938 г., в газете «Völkische Beobachter» Ф. Байер, не скрывая восхищения, подробно описал выступление певицы: «В Церлине М. Чеботари создала прелестный образ, который вскружил голову Дон Жуану, при этом, она как ангел пела чистым колокольчиком и двигалась по сцене с неподражаемым изяществом» (Bayer 1938a, 14). Три дня спустя берлинская газета «Deutsche Theater-Zeitung» напечатала очень ценную для настоящего исследования мысль: «Церлина Марии Чеботари. Она идеальная моцартовская певица. Ее сладкий голос, обладающий нужным объемом, обворожительная внешность, совершенная моцартовская грация и музыкантская интеллигентность способны проникнуть в самый дух Моцарта» (Kammesängerin o. D.a, 16).

[9] https://archive.salzburgerfestspiele.at/language/en-us/institution/archiv/archivsuchergebnisse?k=Cebotari&dv=1.1.1900&db=31.12.2018&typ=0 (01.02.2021).

Известнейший дуэт Дон Жуана и Церлины «La ci darem la mano…» («Там руки наши сплетутся…») был отснят на кинопленку и смонтирован в документальной ленте К. Рупли «Зальцбург – город фестиваля» (1938-1939). А саундтрек позднее издавался отдельно (Thoma 2019, 247).

В Зальцбурге летом 1939 г. состоялось повторение прошлогодней постановки «Дон Жуана» с почти теми же солистами, но за дирижерский пульт уже встал К. Краус. Дон Жуана исполнял, как и в 1938 г., итальянец Э. Пинца (Tenschert 1939, 1045). На следующий день после первого спектакля журналист и редактор статей по культуре газеты «Salzburger Volksblatt» О. Кунц отмечал выступление М. Чеботари так: «Церлина г-жи Чеботари мила, изящна, игрива, у нее полнозвучный красивый голос. Многие Церлины обладают гибкими, но бездушными и не привлекательными голосами» (Kunz 1939, 5).

Из книги Е. Рудницкого «Музыка и музыканты Третьего рейха» известно, что летом 1939 г. спектакли «Дон Жуан» (9 августа) и «Похищение из сераля» (14 августа), в которых принимала участие М. Чеботари, посетил сам фюрер: «Представлением (оперой „Дон Жуан" – *авт.*) он остался чрезвычайно доволен, и всем исполнителям была выражена его личная признательность за доставленное удовольствие» (Рудницкий 2017, 505). Успех был настолько громким, что дирижер К. Краус и солисты получили лавровый венок, и весть о нем эхом прокатилась по рейху. В частности «National Zeitung» в Эссене писала о Церлине Марии Чеботари, что она «полна шарма и прелести. Ее живая игра и непосредственность захватывали публику так же, как и блистательные каватины, исполнявшиеся с уверенностью и завораживающим чувством» (Kammesängerin o. D.a, 16).

Существует короткая иформация о том, что в марте 1941 г. М. Чеботари пела Церлину в Риме на Неделе немецкой оперы в Италии. В июле этого же года, при содействии оркестра Государственной оперы и дирижера Г. Штегера, певица осуществила в Берлине ряд студийных записей для фирмы «Deutsche Grammophone», в число которых вошли обе арии Церлины на немецком языке «Schlage, schlage dein Zerlinchen…» («Побей, побей

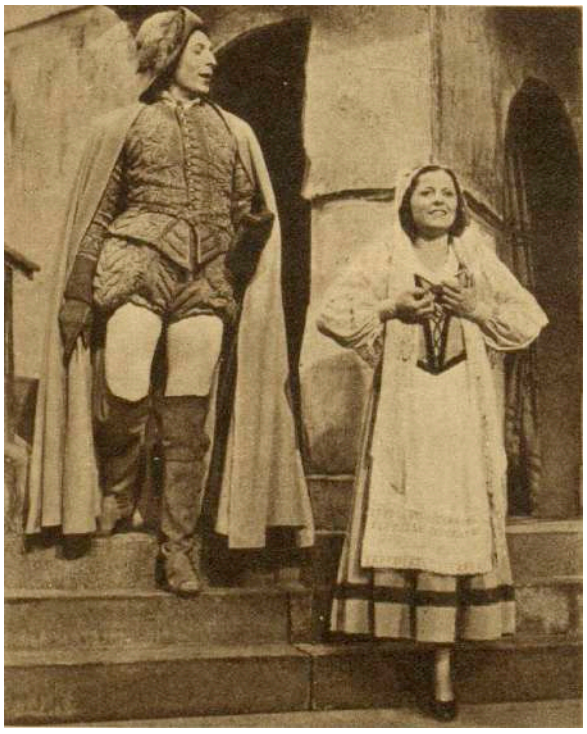

Рис. 14. М. Чеботари (Церлина), Э. Пинца (Дон Жуан), Зальцбург, 1938 (по Opernwoche 1938, 11).

свою Церлину…») из I действия и «Ich weiß ein Mittel…» («Я знаю одно средство…») из второго (Thoma 2019, 231, 241). Особенно проникновенно в исполнении артистки звучит вокально несложная ария из II акта, написанная в простом трехдольном размере. Здесь удивительным образом раскрываются главные голосовые качества певицы: мягкость яркого тембра в сочетании с непринужденной ровной линией и теплой трепетностью чувств.

Одна из самых запоминающихся ролей М. Чеботари, освоенных в послевоенный, заключительный период творчества – Донна Анна. Согласно данным электронного архива оперы Вены, артистка впервые спела эту партию на гастролях Венской Штаатсопер во Франции в марте 1947 г. Дебют состоялся в результате замены заболевшей бронхитом Л. Вельч, которая вынуждена была отказаться от поездки (Ljuba Welitscth 1947, 3). Этим, сравнительно новым, спектаклем «Дон Жуана», поставленным на сцене Театра ан дер Вин в октябре 1946 г. по случаю 950-летия основания Австрии, дирижировал Й. Крипс. Пели лучшие солисты: П. Шёффлер (Дон

Рис. 15. Дирижер К. Краус и певцы после спектакля «Дон Жуан». Третья слева М. Чеботари (Церлина), Зальцбург, 1939 (по Tenschert 1939, 1044/2).

Жуан), А. Дермота (Дон Оттавио), Э. Кунц (Лепорелло), Х. Гюден (Церлина) и др.[10] Первое представление, которое состоялось в опере Ниццы в середине начальной недели марта, прошло для М. Чеботари с большим успехом. «Neues Österreich» писала: «Уже после первого дуэта Чеботари – Дермота посыпался шквал аплодистментов» (Rappart 1947, 1). Другие австрийские газеты тоже отмечали: «Мария Чеботари, покорившая после войны несравненным голосом весь мир, была чрезвычайно благородной и трогательной Донной Анной» (Dalbéra 1947, 6).

После этого представления «Дон Жуана» прошли 12, 17, 19 марта в Театре на Елисейских полях в Париже. «Wiener Kurier» докладывала жителям австрийской столицы, что первый спектакль, показанный на парижской сцене 12 марта, прошел с огромным успехом при полном аншлаге, среди прочих слушали оперу и высокопоставленные французские чиновники: «Артистов, дирижера и оркестр горячо принимала ликующая публика» (Kunst 1947, 3). Шотландская газета «The Scotsman» 8 апреля 1947 г. поместила статью корреспондента из Парижа, который писал о представлении «Дон Жуана», и в частности о М. Чеботари, исполнявшей роль Донны Анны: «Она прекрасно контролировала сильный голос, если ее игра была несколько судорожной, то пение – конечно, нет» (Watt 1947, 6).

[10] https://archiv.wiener-staatsoper.at/search/person/510 (01.02.2021).

С начала мая 1947 г. до конца сентября 1948 г. артистка активно стала выносить роль Донны Анны в Вене, где спела всего 12 спектаклей. После успешного представления 10 мая газета «Wiener Zeitung» отмечала, что «по голосовым данным роль Донны Анны у М. Чеботари – выдающаяся» (Hül. 1947, 3).

В начале осени этого же года Венская опера выехала в Великобританию на очередные гастроли. В Ковент Гардене был показан ряд австро-немецких опер, в том числе «Дон Жуан», которым 16 сентября 1947 г. открывалось трехнедельное турне. М. Чеботари, зарекомендовавшая себя отличным исполнением сложнейшей партии Донны Анны во Франции и в Вене, пела ее на этот раз в Лондоне. Музыкальный критик С. Вильямс в газете «The Stage» отмечал, как и неизвестный автор в 1936 г., что спектакль «Дон Жуана» шел на немецком языке, а так как англичане привыкли его слушать в итальянском оригинале, он не дошел до их сердец. Далее продолжал: «Женская часть состава была лучше мужского, а пение Марии Чеботари в партии Анны было великолепным и непосредственным» (Williams 1947, 7). В Вене писали о бешеном успехе: «Занавес подымался и опускался не менее 9 раз, актеры многократно выходили к рампе, аплодисменты все не заканчивались» (Stürmischer 1947, 4).

27 сентября М. Чеботари пела Донну Анну на сцене Ковент Гардена с выдающимся австрийским тенором Р. Таубером, который, прежде гонимый нацистами, остался жить в Лондоне и после войны[11]. К счастью, сохранился дуэт Анны и Оттавио из I действия «Fliehe, Verräter, fliehe…» («Беги, предатель, беги…») – единственное аудиосвидетельство, благодаря которому можно судить об исполнении М. Чеботари этого ключевого ансамбля в партии Донны Анны. Несмотря на то, что тембры певцов не совсем удачно сочетались по колористике, а вокальная подача была разной, все это оправдывает замысел композитора: в дуэте подчеркивается противоположность характеров главных героев.

В первой половине февраля 1948 г. дирижер К. Бём и некоторые солисты Венской оперы, в числе которых была М. Чеботари, выступили в Ла Скала в серии премьерных спектаклей «Дон Жуана»[12]. Представления прошли 4, 7, 10 и 15 февраля в рамках многочисленных мероприятий культурного обмена между Австрией и Италией. Хотя накануне, во время репетиций, певица сильно заболела ангиной, к их выпуску она была здоровой и смогла удачно дебютировать на прославленной сцене[13]. Первый спектакль (вероятно, остальные тоже), в котором участвовали П. Шёффлер (Дон Жуан), А. Дермота (Дон Оттавио) и несколько итальянских вокалистов, прошел с явным успехом (M.F.L. 1948, 6). В конце месяца, 26 февраля, состоялось единственное представление этой постановки в столице Италии. С еще большим энтузиазмом римские меломаны встретили певцов и авторов спектакля в местной опере: «Артисты Чеботари, Гюден, Шёффлер, Кунц и Дермота были бурно приняты публикой, как и д-р Бём, Оскар Фриц Шу и сценограф профессор Каутский» (Großer Erfolg 1948, 2).

В Вене 16 декабря 1947 г. М. Чеботари записала на итальянском языке для фирмы «Gramophone» арию Донны Анны из I действия «Or sai chi l'onore…» («Теперь ты знаешь, кто хотел меня обесчестить…»), а также речитатив и арию из второго «Crudele? Ah, no mio bene!… Non mi dir, bell'idol mio…» («Жестока я? Ах нет же, милый мой!.. Не говори мне, мой любимый…»). Аккомпанировал Венский филармонический оркестр под управлением Г. фон Караяна (Thoma 2019, 243). Стоит отметить, что эти записи являются большим достижением певицы, они поражают совершенством вокала, музыкальностью и особенной экспрессией.

[11] Несмотря на то, что незадолго до этого Р. Тауберу диагностировали рак легкого и он уже практически не выступал, певец, встретившись с «родным» коллективом Венской оперы, не мог не принять предложение спеть партию Дона Оттавио. Это было последнее выступление прославленного артиста, частично записанное на пленку.

[12] https://www.teatroallascala.org/archivio/risultato.aspx?lang=en-US&uid= dce2a31c-706c-41b5-8621-247de8a6e890&objecttype=base&pagesize= 9&page=1 (02.02.2021).

[13] Российский национальный музей музыки, Ф. 543, № 2524-2526, 2908: М. Чеботари, Письма к С.А. и Н.Н. Жаровым.

Волшебная флейта (Die Zauberflöte)

М. Чеботари многократно пела в течение карьеры две сопрановые партии в популярной в Австрии и Германии опере «Волшебная флейта»: ансамблевую 1-го мальчика и центральную Памины. Роль 1-го мальчика стала первой моцартовской партией М. Чеботари в творческой жизни. Она вынесла ее на суд публики престижного Зальцбургского фестиваля летом 1931 г., будучи приглашенной великим дирижером Б. Вальтером[14]. Автором найдена положительная оценка выступления молодой певицы на премьере оперы 8 августа в Фестивальном дворце. В статье, помещенной в газете «Salzburger Chronik…», говорится о том, что законченности и сбалансированности представления способствовал хороший, с вокальной точки зрения, терцет мальчиков (Aha 1931, 6). Не поддается сомнению тот факт, что именно М. Чеботари являлась лидером ансамбля и благодаря ей он имел успех. Артистка продолжала выступать в роли 1-го мальчика на этой же сцене под музыкальным руководством Б. Вальтера еще 2 года подряд в 1932 и 1933 гг. Австрийский журнал «Radio-Wien» в августе 1932 г. поместил анонс о прямой трансляции спектакля «Волшебная флейта» 16 числа этого же месяца, где М. Чеботари должна была спеть 1-го мальчика (Dienstag 1932, 42). Сведений о том, что запись существует по сей день, нет.

Памина принадлежит к лучшим партиям моцартовского репертуара артистки, хотя она не так часто с ней выступала. Тому способствовали природные качества: ровный, плотный лирический голос и неподражаемое девическое обаяние. Известно, что М. Чеботари любила эту роль, тесситура была ей удобна, певица нередко вставляла арию Памины «Ach, ich fühl´s…» («Ах, я чую..») в концертные программы.

Артистка впервые должна была спеть Памину на Зальцбургском фестивале 1937 г. в премьере оперы под управлением А. Тосканини. Австрийские газеты уже с конца 1936 г. анонсировали ее будущие летние выступления в «Волшебной флейте» и «Нюрнбергских мейстерзингерах» Р. Вагнера (Benisch 1937, 32).

[14] https://archive.salzburgerfestspiele.at/language/en-us/institution/archiv/archivsuchergebnisse?k= Cebotari&dv=1.1.1900&db=31.12.2018&typ=0 (01.02.2021).

Рис. 16. «Волшебная флейта». М. Чеботари в роли 1-го мальчика (в центре), Зальцбург, 1931 (по Fuhrich, Prossnitz 1990, 113).

Однако из-за сложной политической обстановки и возможных преследований со стороны немецких властей М. Чеботари предпочла отказаться от спектаклей в Австрии, пока еще не аннексированной стране. Дебют в партии Памины состоялся лишь в феврале 1939 г. на сцене Берлинской оперы.

В послевоенный период М. Чеботари 11 раз спела Памину на сцене Театра ан дер Вин, будучи солисткой Венской оперы. Спектакли режиссера О.Ф. Шу с ее участием шли в период от 19 марта 1948 г. до 22 февраля 1949 г. К сожалению, с записями артистки в партии Памины автор не знаком. Одна из зальцбургских газет 29 ноября 1941 г. поместила информацию о радиотрансляции второго акта «Волшебной флейты» с участием М. Чеботари (Памина), Э. Бёттхер (Царица ночи), К. Фридриха (Тамино), Й. фон Мановарды (Зарастро) и др. Также выступили дирижер Р. Моральт, руководивший Венским филармоническим оркестром, и хор Венской оперы (Rundfunk 1941, 5). Известно, что подобные трансляции могли записываться.

Милосердие Тита (La clemenza di Tito) Последняя, малоизвестная опера В. А. Моцарта «Милосердие Тита», написанная на древнеримский сюжет, рассчитана на публику с тонким художественным вкусом. Такой большой музыкант, как М. Чеботари, не могла пройти мимо этой уникальной партитуры. В последние годы жизни голос певицы идеально подходил для центральной сопрановой партии Вителлии, которую, как правило, поручают опытным певицам, вокально и технически зрелым. Она чрезвычайно трудна: написана в меццо-сопрановой тесситуре и оснащена предельно низкими и высокими рабочими нотами. Роль также интересна актерски, М. Чеботари впервые бы попробовала себя в амплуа моцартовской антигероини, могла бы раскрыть новые грани драматического дарования. Вителлию она готовилась показать летом 1949 г. на фестивале в Зальцбурге рядом с Ю. Патцаком (Титус) и М. Рос (Секстус) (Patzak 1949, 4). Однако планам не суждено было сбыться из-за болезни и преждевременной кончины певицы. Автор уверен: это была бы громкая профессиональная удача М. Чеботари. Премьера на немецком языке осуществлена была Й. Крипсом в режиссуре Г. Курьеля уже без нее[15].

Родившись вдалеке от немецкоязычных стран, где музыка В.А. Моцарта является одним из символов национальной культуры, М. Чеботари смогла в кратчайший срок стать неподражаемой даже среди лучших местных моцартовских вокалистов. Тому способствовало редкое сочетание природных и приобретенных качеств. Это – небольшой, идеально контролируемый голос «солнечного» тембра, исполнительские возможности которого простирались от лирико-колоратурных до драматических партий, и музыкальность, диктовавшая верное ощущение стиля интерпретации. Представленная в статье информация о выступлениях М. Чеботари в моцартовских оперных партиях, несмотря на то, что она собрана из многочисленных фотосвидетельств, а также уникальных данных западноевропейской периодики 30-40-х гг., не дает полной картины об этом основном направлении творчества певицы. Данная тема, ввиду ее обширности и значимости, безусловно, достойна диссертационного исследования.

Библиография

Рудницкий 2017: Е. Рудницкий, Музыка и музыканты Третьего рейха (Москва 2017).

Чигарева 2019: Е. Чигарева, Оперы Моцарта в контексте культуры его времени: Художественная индивидуальность. Семантика (Москва 2019).

Aha 1931: Aha, Salzburger Festspiele: „Die Zauberflöte". In: Salzburger Chronik..., Nr. 181, 10.8.1931, 6.

Aha 1938: Aha, Le nozze di Figaro. In: Salzburger Zeitung, Nr. 177, 3.8.1938, 7.

Bayer 1938a: Fr. Bayer, Mozarts „Don Giovanni": Glanzvoller Aufführung in Anwesenheit von Reichminister Rudolf Hess. In: Völkischer Beobachter, Nr. 131 (Wien 26.7.1938), 14.

Bayer 1938b: Fr. Bayer, Glanzvoller italienischer „Figaro". In: Völkischer Beobachter, Nr. 139 (Wien 3.8.1938), 9.

Beer 1945: O.F. Beer, Maria Cebotari singt. In: Salzburger Nachrichten Nr. 71, 31.8.1945, 4.

Benisch 1937: E. Benisch, Salzburg wie noch nie: Eine Vorschau auf die Festspiele 1937. In: Österreichische Kunst, Heft 4 (Wien 15.4.1937), 32.

Dalbéra 1947: M. Dalbéra, Wiener Staatsoper an der Riviera. In: Salzburger Nachrichten, Nr. 67, 22.3.1947, 6.

Dănilă 2015: A. Dănilă, Maria Cebotari: Stea rătăcitoare / Блуждающая звезда (Chişinău 2015).

Dienstag 1932: Dienstag, 16. August. In: Radio-Wien, Heft 45, 5.8.1932, 42.

F.F. 1938: F.F., Maria Cebotari in „Figaro". In: Neues Wiener Journal, 21.9.1938.

„Figaros Hochzeit" 1947: „Figaros Hochzeit" im Redoutensaal. In: Wiener Kurier Nr. 202, 2.9.1947, 3.

Fuhrich, Prossnitz 1990: E. Fuhrich, G Prossnitz, Die Salzburger Festspiele, Band 1 (Salzburg 1990).

Graf 1946: Graf und Gräfin stellen sich vor...: Streiflichter zur heutigen Aufführung des „Figaro". In: Salzburger Nachrichten, Nr. 183, 10.8.1946, 8.

Großer Erfolg 1948: Großer Erfolg der Wiener Staatsoper in Rom. In: Neues Österreich, Nr. 868, 27.2.1948, 2.

Hellmer 1946: H. Hellmer, „Figaros Hochzeit" mit berühmten Gästen. In: Neue Zeit, Nr. 152 (Graz 9.7.1946), 2.

[15] https://archive.salzburgerfestspiele.at/language/en-us/institution/archiv/archivsuchergebnisse?k= Cebotari&dv=1.1.1900&db=31.12.2018&typ=0 (01.02.2021).

Hül. 1947: Hül., „Don Giovanni". In: Wiener Zeitung, Nr. 111, 13.5.1947, 3.

Kammesängerin o. D.a: Kammesängerin Maria Cebotari (...).

Kammesängerin o. D.b: Kammesängerin Maria Cebotari: Von der Staatsoper Berlin und Dresden, Salzburger Festspiele (...).

Kleine Umschau 1941: Kleine Umschau. In: Völkischer Beobachter, Nr. 250 (Wien 7.9.1941), 4.

Kunst 1947: Kunst und Künstler: Staatsoper begeistert Paris. In: Wiener Kurier, Nr. 611, 4.3.1947, 3.

Kunz 1939: O. Kunz, Salzburger Festspiele: „Don Giovanni" unter Clemens Krauß. In: Salzburger Volksblatt, Nr. 183, 10.8.1939 , 5.

Ljuba Welitscth 1947: Ljuba Welitscth fährt nicht nach Paris. In: Wiener Kurier, Nr. 48, 27.2.1947, 3.

Lorbek 1946: E. Lorbek, Die Salzburger Festspiele 1946 im Film. In: Salzburger Nachrichten, Nr. 216, 19.9.1946, 6.

M.F.L. 1948: M.F.L., Österreich in der internationalen Musikwelt. In: Weltpresse, Nr. 48, 26.2.1948, 6.

ÖNB: Österreichische Nationalbibliothek, https://onb.digital/search/167729

Mingotti 1950: A. Mingotti, Maria Cebotari: Das Leben einer Sängerin (Salzburg 1950).

Mozartwoche 1941: Mozartwoche des Deutschen Reiches: Festaufführung im Redoutensaal der Hofburg. In: Illustrierte Kronen Zeitung, Nr. 15.007 (Wien 24.10.1941), 5.

Neue Frauen 1938: Neue Frauen bei den diesjährigen Festspielen. In: Neues Wiener Journal, 19.7.1938.

Österreichs 1945: Österreichs Kunstleben unzerstörbar: die Salzburger Festspiele 1945. In: Das kleine Volksblatt, Nr. 17 (Wien 25.8.1945), 7.

Opernwoche 1938: Opernwoche in Salzburg. In: Das interessante Blatt, Nr. 32 (Wien 11.8.1938), 11.

Patzak 1949: Patzak wird in Salzburg in Mozarts „Titus" singen. In: Wiener Kurier, Nr. 52, 3.3.1949, 4.

Rappart 1947: H. Rappart, Offener Brief an die Staatsoper und die Philarmoniker von einem Auslandsösterreicher. In: Neues Österreich, Nr. 596 (Wein 3.4.1947), 1.

Reimann 1946: V. Reimann, Salzburger Festspiele 1946: Figaros Hochzeit. In: Salzburger Nachrichten, Nr. 184, 12.8.1946, 6.

Reimann 1947: V. Reimann, Salzburger Festspiele 1947: „Die Hochzeit des Figaro". In: Salzburger Nachrichten, Nr. 172, 30.7.1947, 4.

Ritter 1938: H. Ritter, Maria Cebotari als Susanne. In: Neue Freie Presse, Nr. 26591 (Wien 20.9.1938), 9.

Rundfunk 1941: Rundfunk. In: Salzburger Volksblatt, Nr. 282, 29.11.1941, 5.

Spiegel o. D.: K.U. Spiegel, Triumph und Tragik: Maria Cebotari – die Legende; Soprano glorioso: Maria Cebotaris klingendes Erbe. https://www.ku-spiegel.de/portraits/a-bis-j/cebotari-rara/ (29.03.2020).

Stege 1940: F. Stege, Berliner Musik. In: Neue Zeitschrift für Musik, Heft 1, Januar 1940 (Mainz 1940), 25-27.

Stürmischer 1947: Stürmischer Beifall für die Wiener Staatsoper in London: Gestern abend Gastspielpremiere mit „Don Giovanni". In: Die Weltpresse, Nr. 214 (Wien 17.9.1947), 4.

Tassié 1947: Fr. Tassié, Salzburger Festspiele: „Die Hochzeit des Figaro". In: Weltpresse, Nr. 172 (Wien 20.7.1947), 3.

Tenschert 1939: R. Tenschert, Salzburger Festspiele. In: Neue Zeitschrift für Musik, Heft 10, Oktober 1939 (Mainz 1939), 1044-1047.

Tenschert 1942: R. Tenschert, Kulturnotizen: „Entführung" mit Gästen. In: Neue Wiener Tagblatt, Nr. 319, 18.11.1942, 4.

The Dresden 1936a: The Dresden Opera Company`s visit to Covent Garden. In: The Sphere, 14.11.1936, 274.

The Dresden 1936b: The Dresden State Opera visit to London: notable singers will be heard at Covent Garden. In: The illustrated London News, 31.10.1936, 774.

The Salzburg 1945: The Salzburg music festival is held once again. In: The Sphere, 1.9.1945, 276.

The world 1936: The world of music: The Dresden Opera at Covent Garden. In: The illustrated London News, 14.11.1936, 890.

Theater 1936: Theater, Kunst und Musik: Eine Ehrung Richard Strauß´. In: Salzburger Volksblatt, Nr. 256, 6.11.1936, 6.

Theater 1947: Theater an der Wien. In: Weltpresse, Nr. 43, 22.2.1947, 5.

Thoma 2019: H. Thoma, Maria Cebotari by Hubertus Thoma. In: The Record Collector, vol. 64, no. 4 (Chelmsford 2019), 226-257.

Watt 1947: A. Watt, Vienna orchestra and opera. In: The Scotsman (Edinburgh 8.4.1947), 6.

Williams 1947: S. Williams, Vienna State Opera. In: The Stage (London 8.9.1947), 7.

Maria Cebotari în operele lui W.A. Mozart

Cuvinte-cheie: M. Cebotari, W.A. Mozart, operă, spectacole, periodice, fotografii.

Rezumat: Interpretarea repertoriului mozartian este una dintre cele mai mari realizări artistice ale M. Cebotari, considerată o interpretă de excepţie a operei mozartiene din toate timpurile. Articolul pune la dispoziţie diverse materiale referitoare la performanţele M. Cebotari, demonstrate în operele semnate de W.A. Mozart, care au fost colectate din date unice ale periodicelor vest-europene din anii '30-'40 ai sec. XX şi din numeroasele fotografii. Informaţia este expusă în contextul complex al realităţilor istorice ale timpului.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1. „Răpirea din serai". A. Skoda (Selim paşa) şi M. Cebotari (Constanţa), Salzburg, 1939 (după Tenschert 1939, 1044/3).

Fig. 2. „Răpirea din serai", finalul actului II. De la stânga la dreapta: M. Cebotari (Constanţa), J. Patzak (Belmonte), W. Carnuth (Pedrillo), R. Schwaiger (Blonda), Salzburg, 1945 (după Österreichische Nationalbibliothek. https://onb.digital/search/171909).

Fig. 3. M. Cebotari în rolul Constanţei, Salzburg, 1945 (după Österreichische Nationalbibliothek, https://onb.digital/search/171909).

Fig. 4. M. Cebotari, J. Patzak şi R. Schwaiger după spectacolul „Răpirea din serai", Salzburg, 1945 (după The Salzburg 1945, 276).

Fig. 5. „Nunta lui Figaro". M. Teschemacher (Contesa), M. Ahlersmeyer (Contele), M. Cebotari (Susanna) după cortină, Londra, 1936 (după The Dresden 1936a, 274).

Fig. 6. „Nunta lui Figaro". A doua din stânga – M. Cebotari (Susanna), Viena (Hofburg), 1941.

Fig. 7. M. Rohs (Cherubino), M. Cebotari (Susanna), Viena (Hofburg), 1941 (după Österreichische Nationalbibliothek, https://onb.digital/search/171909).

Fig. 8. E. Rethy (Susanna), M. Cebotari (Contesa) – în picioare, Salzburg, 1938 (după Opernwoche 1938, 11).

Fig. 9. M. Cebotari în rolul Contesei, Salzburg, 1946 (după Reimann 1946, 6).

Fig. 10. M. Cebotari (Contesa), I. Malaniuk (Cherubino), Graz, 1946.

Fig. 11. M. Cebotari (Contesa) în cabină, aşteptând ieşirea în scenă, Salzburg, 1947 (după Österreichische Nationalbibliothek, https://onb.digital/search/171909).

Fig. 12. De la stânga la dreapta: E. Schwarzkopf (Susanna), M. Cebotari (Contesa), H. Güden (Cherubino), Salzburg, 1947.

Fig. 13. „Don Giovanni". În rolul Zerlinei – M. Cebotari, Londra, 1936 (după The Dresden 1936b, 774).

Fig. 14. M. Cebotari (Zerlina), E. Pinza (Don Giovanni), Salzburg, 1938 (după Opernwoche 1938, 11).

Fig. 15. Dirijorul C. Krauss şi cântăreţii după spectacolul „Don Giovanni". A treia din stânga – M. Cebotari (Zerlina), Salzburg, 1939 (după Tenschert 1939, 1044/2).

Fig. 16. „Flautul fermecat". M. Cebotari în rolul băiatului 1 (în centru), Salzburg, 1931 (după Fuhrich, Prossnitz 1990, 113).

Maria Cebotari in the operas by W.A. Mozart

Keywords: M. Cebotari, W.A. Mozart, opera, performances, periodicals, photographs.

Abstract: The performance of Mozart's repertoire is one of the highest artistic achievements of M. Cebotari, she is rightfully considered one of the best Mozart singers of all time. The article analyzes information about M. Cebotari's performances in Mozart's operas, collected on the basis of numerous photographic evidence, as well as unique data from Western European periodicals of the 1930-1940s. The materials are presented in the context of complex historical realities.

List of illustrations:

Fig. 1. "The Abduction from the Seraglio". A. Skoda (Pasha Selim) and M. Cebotari (Konstanze), Salzburg, 1939 (after Tenschert 1939, 1044/3).

Fig. 2. "The Abduction from the Seraglio". Finale of Act II. From left to right: M. Cebotari (Konstanze), J. Patzak (Belmonte), W. Carnuth (Pedrillo), R. Schwaiger (Blonde), Salzburg, 1945 (after Österreichische Nationalbibliothek, https://onb.digital/search/171909).

Fig. 3. M. Cebotari as Konstanze, Salzburg, 1945 (after Österreichische Nationalbibliothek, https://onb.digital/search/171909).

Fig. 4. M. Cebotari, J. Patzak and R. Schwaiger after the performance of "The Abduction from the Seraglio", Salzburg, 1945 (after The Salzburg 1945, 276).

Fig. 5. “The Marriage of Figaro”. M. Teschemacher (Countess), M. Ahlersmeyer (Count), M. Cebotari (Susanna) behind the curtain, London, 1936 (after The Dresden 1936a, 274).

Fig. 6. “The Marriage of Figaro”. M. Cebotari (Susanna) second from the left, Vienna (Hofburg), 1941.

Fig. 7. M. Rohs (Cherubino), M. Cebotari (Susanna), Vienna (Hofburg), 1941 (after Österreichische Nationalbibliothek, https://onb.digital/search/171909).

Fig. 8. E. Rethy (Susanna), M. Cebotari (Countess) standing, Salzburg, 1938 (after Opernwoche 1938, 11).

Fig. 9. M. Cebotari as Countess, Salzburg, 1946 (after Reimann 1946, 6).

Fig. 10. M. Cebotari (Countess), I. Malaniuk (Cherubino), Graz, 1946.

Fig. 11. M. Cebotari (Countess) in the dressing room waiting to go on stage, Salzburg, 1947 (after Österreichische Nationalbibliothek, https://onb.digital/search/171909).

Fig. 12. From left to right: E. Schwarzkopf (Susanna), M. Cebotari (Countess), H. Güden (Cherubino), Salzburg, 1947.

Fig. 13. “Don Giovanni”. As Zerlina, London, 1936 (after The Dresden 1936b, 774).

Fig. 14. M. Cebotari (Zerlina), E. Pinza (Don Giovanni), Salzburg, 1938 (after Opernwoche 1938, 11).

Fig. 15. Conductor C. Krauss and the singers after the performance of “Don Giovanni”. Third from left is M. Cebotari (Zerlina), Salzburg, 1939 (after Tenschert 1939, 1044/2).

Fig. 16. “The Magic Flute” M. Cebotari (in the middle) as the 1st boy, Salzburg, 1931 (after Fuhrich, Prossnitz 1990, 113).

27.02.2021

Др. Сергей Пилипецкий, Национальный театр оперы и балета «М. Биешу», Кишинев, Республика Молдова, https://orcid.org/0000-0002-9845-7441, e-mail: pilipetsky@mail.ru

CONSTITUIREA SISTEMULUI DE ÎNVĂȚĂMÂNT SUPERIOR SOVIETIC ÎN RSSM (1940-1941)[1]

Liliana Rotaru

Cuvinte-cheie: regim comunist, politică națională, RSSM, instituții de învățământ superior, Institutul Agricol din Chișinău, Institutul Pedagogic din Chișinău, Institutul Pedagogic din Tiraspol.

Context

După semnarea Pactului Ribbentrop-Molotov, armata sovietică a ocupat, în iunie 1940, Basarabia și Bucovina de Nord și, trecând părțile de sud și de nord ale provinciei românești la RSS Ucraineană și unind partea centrală a Basarabiei cu fosta RASSM, guvernul de la Moscova a creat, la 2 august 1940, Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Ulterior, autoritățile sovietice au demarat în nou-creata republică unională procese de „construcție a socialismului". Noul regim a impus într-o manieră concertată și concentrată structurile politice de tip sovietic, un nou mod de organizare și funcționare a activității economice și a vieții sociale, un „adevăr comunist" despre istoria, cultura și limba vorbită de locuitori Basarabiei și, desigur, o „nouă educație". Școala – de toate tipurile și nivelele – trebuia să devină și în Basarabia, așa cum era în restul Uniunii Sovietice, o mașină de propagandă ideologică, una dintre principalele instituții care să susțină noua ordine politică, care să creeze un fundament social și loialități naționale regimului comunist și, în cele din urmă, să formeze „omul nou", integrat în identitatea supraetnică, numită „popor sovietic" – deznaționalizat, îndoctrinat cu ideologie marxist-leninistă, rusificat și rusianizat, cu o patrie socialistă comună – Uniunea Sovietică și cu un scop comun – construirea comunismului.

Îndată după anexarea Basarabiei, autoritățile au pornit un proces de înlocuire a sistemului de învățământ românesc cu cel de tip sovietic, creând o rețea amplă de instituții de învățământ de toate nivelele și tipurile pe întreg teritoriul RSSM. Statisticile de sorginte sovietică indică cifre diferite cu privire la numărul de școli pe care le-au (re) organizat sovieticii în RSSM până către începutul anului 1941. Două documente de arhivă, ambele datate cu 1 ianuarie 1941, fiind semnate de același funcționar de stat, purtând același titlu și puse în dosarul de arhivă unul după altul, indică un număr diferit de instituții de învățământ sovietice în RSSM în această perioadă. Astfel, unul dintre documente indică asupra unui număr de 1256 de școli primare (inclusiv, 1171 în Basarabia și doar 85 în stânga Nistrului), 545 școli medii incomplete (467 în dreapta și 78 de școli în stânga Nistrului) și 96 de școli medii (63 de școli medii în dreapta și 33 în stânga Nistrului)[2], pe când celălalt document prezintă cifra de 1457 de școli primare, 322 de școli medii incomplete și 92 de școli medii[3]. Totodată, primul istoric al învățământului sovietic moldovenesc, Onufrie Andrus, susține (fără a face referință la vreun document) că în anul 1940 au fost deschise pe teritoriul RSSM 1461 de școli „începătoare", 285 – „mijlocii necomplecte" și 85 de școli „mijlocii" (Андрус 1951, 189), cifre care nu corespund niciunei dintre variantele expuse mai sus. Mai mult decât atât, alt istoric al învățământului sovietic moldovenesc, Timofei Crăciun, susține, într-o lucrare a sa, că la 1 ianuarie 1941 în RSSM funcționau 1 896 de școli, inclusiv 1478 primare, 327 școli medii incomplete și 91 de școli medii, menționând că își bazează cercetarea pe statisticile Comisariatului Poporului pentru învățământ al RSSM, dar fără a indica locul păstrării acestor surse (Крачун 1985, 212). Trecând peste informațiile numerice atât de diferite despre școlile din RSSM în anul de învățământ 1940-1941, numărul de instituții de învățământ indicat în statisticile sovietice, oricare l-am lua în calcul, rămânea mult mai mic decât numărul de școli românești în Basarabia interbelică (Boldur 1992, 508), chiar dacă sovieticii pre-

[1] Studiul a fost elaborat în cadrul proiectului nr. 20.80009.1606.11 *Patrimoniul academic universitar din RSS Moldovenească: investigarea și valorificarea bunelor practici.*

[2] Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), F. 2848, inv. 2, d. 1, f. 3.

[3] ANRM, F. 2848, inv. 2, d. 1, ff. 4-6.

făcuseră o bună parte a acestor şcoli în instituţii de învăţământ de tip sovietic. Menţionăm că nu este tema acestei cercetări stabilirea numărului real de şcoli care au funcţionat în RSSM în prima perioadă a ocupaţiei sovietice, dar considerăm digresiunea necesară, în măsura în care aceasta indică asupra gradului de credibilitate a surselor de origine sovietică (chiar şi a statisticilor oficiale şi de uz intern) şi asupra felului în care autorităţile comuniste coroborau statisticile cu interesele ideologice şi propagandistice, cel puţin în faza de consolidare a regimului. De asemenea, numărul şcolilor, în special al celor medii, precum şi numărul de persoane şcolarizate şi al absolvenţilor sunt importante, pentru a stabili sursa de recrutare a studenţilor în instituţiile de învăţământ superior, care au fost create de sovietici în această perioadă[4].

Propaganda comunistă susţinea în mod constant şi frecvent că statul sovietic, în comparaţie cu „regimul burghezo-moşieresc român", care „a condamnat cea mai mare parte a populaţiei din Moldova la ignoranţă şi obscuritate", îşi propune să alfabetizeze întreaga populaţie a RSSM şi să creeze aici o societate modernă, cultă şi echitabilă[5], pe înţelesul sovieticilor. Pentru a face populaţia Basarabiei să creadă în intenţiile expuse ale regimului, autorităţile sovietice au deschis într-un ritm precipitat, împreună cu şcolile din învăţământul general, un număr mare de alte instituţii de învăţământ profesional mediu, mediu de specialitate şi superior[6], creând în RSSM un sistem educaţional complex şi de anvergură. Deja la 21 august 1940, guvernul de la Moscova dădea indicaţii Comisariatului Poporului pentru agricultură al URSS să organizeze la Chişinău un institut agricol cu trei facultăţi şi „permitea" (разрешить) SCP al RSSM organizarea unui institut pedagogic la Chişinău şi câte un institut învăţătoresc în oraşele Bălţi şi Bender[7]. Este clară şi explicabilă această „grijă" a autorităţilor unionale pentru domeniul agricol şi pedagogic, or sovieticii nu intenţionau să modifice caracterul agrar al republicii, înainte ca educaţia de tip sovietic să producă schimbările sociale şi de mentalitate necesare pentru perpetuarea regimului comunist în RSSM. Dar pentru funcţionarii aşezaţi în posturile de conducere de la Chişinău domeniul educaţional a devenit unul de prioritate maximă, din momentul când guvernul central ordonase „şcolarizarea totală a copiilor de vârstă şcolară" şi „lichidarea analfabetismului populaţiei mature"[8], iar o bună parte a posturilor didactice în şcolile deschise pentru anul de învăţământ 1940-1941 au rămas neacoperite. Puţinii învăţători care au mai rămas în Basarabia după anexare, nici pe aproape nu puteau acoperi necesarul de cadre didactice, iar cei 600 de învăţători trimişi din RSS Ucraineană şi RSFSR, crearea unor clase mari de 35-40 de elevi, precum şi alte măsuri de optimizare nu erau suficiente pentru a desfăşura activităţile didactice conform noului program şcolar.

Ex nihilo nihil fit. Crearea instituţiilor de învăţământ superior

În contextul deficitului cras de personal didactic pentru învăţământul general, SCP şi CC al PC(b) M au aprobat, la 23 august 1940, o hotărâre cu antetul „strict secret", prin care dispuneau crearea la Chişinău a unui „institut pedagogic cu limba moldovenească de predare" şi a patru şcoli pedagogice – două la Chişinău şi una la Orhei, „cu predarea în limba moldovenească" şi una – cu limba rusă de predare – la Bender. Tot în acest context, autorităţile mai ordonau şi crearea unei şcoli de iluminare politică din Soroca pentru pregătirea bibliotecarilor şi lucrătorilor de „club"[9]. Prin aceeaşi hotărâre, comitetelor executive ale judeţelor pe teritoriile cărora se deschideau instituţiile de învăţământ, li s-a indicat să repare clădirile blocurilor de studii, să identifice case pentru a fi transformate în cămine studenţeşti şi să le asigure cu lemne de foc pentru încălzire în sezonul rece. Totodată, Comisariatul Poporului pentru învăţământ al RSSM a fost responsabilizat să asigure catedrele instituţiilor de învăţământ superior şi mediu de specialitate cu personal didactic, să organizeze admiterea studenţilor şi să utileze catedrele şi laboratoarele, astfel încât anul de studii să înceapă în timp util. Ţinând cont de faptul că hotărârea a fost aprobată târziu faţă de începutul anului şcolar în sistemul educaţional sovietic şi autorităţile republicane şi locale nu ar fi reuşit să realizeze obiectivele fixate, s-a decis începerea anului de studii la 1 octombrie 1940[10].

[4] Despre asigurarea logistică şi calitatea studiilor în şcolile din învăţământul general sovietic în perioada 1940-1941 vezi: Ţăranu 2010, 11-17.

[5] ANRM, F. 2991, inv. 1, d. 10, ff. 53-53 vs.

[6] ANRM, F. 2848, inv. 11, d. 2, ff. 142-143.

[7] Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova (AOSPRM), F. 51, inv. 1, d. 39, f. 25.

[8] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 39, f. 23.

[9] ANRM, F. 2848, inv. 11, d. 2, ff. 142-143.

[10] ANRM, F. 2848, inv. 11, d. 2, f. 143.

Deşi la Tiraspol funcţiona încă din anul 1932 o instituţie de învăţământ superior cu profil agrar – Institutul de Horticultură (Turiţă, Chirtoagă 2013, 50-57), iar cei mai mulţi profesori şi studenţi (chiar şi basarabeni) ai Facultăţii de Agronomie de la Chişinău s-au evacuat în dreapta Prutului după anexarea Basarabiei, autorităţile sovietice au decis să creeze în capitala Moldovei Sovietice un institut agricol în vara anului 1940. În arhivele naţionale încă nu a fost identificat vreun document emis de autorităţile RSSM, prin care să se decidă deschiderea Institutului Agricol de la Chişinău, un fel de act de constituire a acestei instituţii (fapt consemnat şi în inventarul fondului de arhivă), dar putem considera drept „data naşterii" Institutului Agricol de la Chişinău ziua de 21 august 1940 – dată la care V. Molotov şi I. Stalin obligau Comisariatul agriculturi al URSS şi SCP al RSSM să organizeze la Chişinău un institut agricol, alături de alte măsuri de consolidare în teritoriile recent anexate. Suntem convinşi că instituţia de învăţământ superior agricol a fost creată şi funcţiona în prima jumătate a anului de învăţământ 1940-1941, or la 28 octombrie 1940 SCP al RSSM şi CC al PC(b)M aprobă o hotărâre cu privire la măsurile de consolidare a Institutului Agricol din Chişinău[11]. În acelaşi timp, întrucât Comisariatul pentru agricultură al RSSM (în subordinea căruia fusese pus Institutul) „nu avea suficientă experienţă pentru a organiza activitatea didactico-metodică a instituţiei agricole", la 16 ianuarie 1941, guvernul solicita transferul Institutului în subordinea Comisariatului Poporului pentru agricultură al URSS[12], iar la 20 februarie 1941, Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM conferă Institutului numele revoluţionarului şi liderului bolşevic de origine română – Mihail Vasilievici Frunze[13].

În aceeaşi ordine de idei, pe un sol bine pregătit de cele trei instituţii de învăţământ muzical din Basarabia interbelică – Conservatorul Unirea, creat în anul 1919, Conservatorul Naţional (1926) şi cel Municipal, fondat în anul 1936 – , la 20 septembrie 1940, CC al PC(b)M şi SCP al RSSM decid să „deschidă" la Chişinău un Conservator de Stat, „în scopul pregătirii cadrelor în domeniul artelor"[14].

Cu toate că autorităţile sovietice insistau – din motive ideologice şi propagandistice – că „regimul burghezo-moşieresc român" i-a ţinut pe basarabeni într-o stare de „obscuritate" şi i-a privat de posibilitatea de a urma studii profesionale, suntem determinaţi să conchidem că, prin „deschiderea" punctată a instituţiilor de învăţământ superior menţionate mai sus, regimul nu a făcut decât să reconstruiască şi să înmulţească, după chipul şi asemănarea celor sovietice, instituţiile care, în mare parte, au existat în Basarabia interbelică. În tumultul evenimentelor şi proceselor de sovietizare a Basarabiei şi a războiului ce a urmat, mai multe documente de organizare, de reglementare a activităţii şi de funcţionare a instituţiilor de învăţământ superior fie nu s-au elaborat, fie s-au pierdut în peregrinările arhivelor în timpul evacuărilor şi reevacuărilor din anii războiului sovieto-german. Pe de altă parte, pentru că documentele pe care le păstrează arhivele din Republica Moldova prezintă informaţii contradictorii, numărul de şcoli superioare care urmau a fi create, numărul celor care au fost deschise şi a celor care au funcţionat cu adevărat pe teritoriul Moldovei Sovietice, în perioada 1940-1941, poate fi stabilit doar aproximativ.

Într-o listă semnată la 1 ianuarie 1941 de către un înalt funcţionar al administraţiei guvernului de la Chişinău, în RSSM erau înregistrate nouă instituţii de învăţământ superior, inclusiv patru şcoli superioare pedagogice: Institutul Pedagogic de la Chişinău, Institutul Pedagogic din Tiraspol, Institutul Învăţătoresc din Chişinău, Institutul Învăţătoresc din Tiraspol – ultimele două cu durata de studii de doi ani, două institute pedagogice cu frecvenţă redusă – unul la Chişinău şi altul la Tiraspol; două instituţii de învăţământ superior cu profil agrar – Institutul Agricol de viticultură şi zootehnie la Chişinău şi „Institutul Agricol de pomicultură şi viticultură"/Horticultură la Tiraspol, şi o instituţie superioară cu profil artistic – Conservatorul din Chişinău[15].

Cu puţin peste o lună, la primul congres al PC(b) M, Mihail Borodin, secretarul CC al PC(b)M, trecând în revistă succesele numerice ale puterii sovietice în RSSM până la 6 februarie 1941, menţionează faptul că în Moldova Sovietică funcţionează *şase instituţii de învăţământ superior şi mediu de specialitate şi un Conservator*[16],

[11] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 11, f. 43-48.
[12] ANRM, F. 2848, inv. 11, d. 7, f. 72.
[13] ANRM, F. 1933, inv. 2, d. 1, ff. 1.
[14] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 6, f. 48.
[15] ANRM, F.2848, inv. 2, d. 1, ff. 7-10.
[16] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 41, f. 10, 13-14.

fără a specifica care sunt aceste şcoli superioare şi medii de specialitate.

Totodată, dispunând păstrarea burselor calculate la 1 septembrie 1940 pentru studenţii care îşi fac studiile în instituţiile de învăţământ superior din oraşele Chişinău, Cernăuţi şi Akkerman în anul de învăţământ 1940-1941, SCP al URSS indică în hotărârea din 2 ianuarie 1940, asupra unui institut pedagogic, a unui institut învăţătoresc şi asupra unui institut agricol, toate cu reşedinţa în oraşul Chişinău[17], şi nu menţionează instituţiile de învăţământ superior din oraşul Tiraspol.

Procesul de construcţie a sistemului de educaţie superioară în RSSM a fost destul de larg, dar reflectat unilateral în presa de la Chişinău, binenînţeles, urmărind scopuri propagandistice în primul rând. Conştienţi de gradul de credibilitate a izvorului publicistic, menţionăm că într-un articol publicat la 16 mai 1941 în ziarul republican „Moldova Soţialistă", autorul (necunoscut) susţinea că „Amu, în Moldova Sovietică avem două institute pedagojişe, 2 institute de învăţători, 6 şcoli pedagojişe, un combinat de învăţători, două institute agricole [...]" (MC (113) 1941, 1). Cu câteva zile mai devreme, inspectorul Direcţiei şcoli superioare a Comisariatului Poporului pentru învăţământ al RSSM, raportând despre îndeplinirea obiectivelor fixate de Congresul al XVIII-lea al PC(b) din întreaga Uniune în domeniul învăţământului şi educaţiei, semnala că „Amu în Respublica noastră Moldovenească sânt 2 institute pedagojişe, 2 institute de învăţători, 6 şcoli pedagojişe şi un combinat de învăţământ [...]" (MC (116) 1941, 2).

Şi istoricii sovietici ai învăţământului din RSSM, Onufrie Andrus şi Timofei Crăciun nu cunoşteau numărul real al şcolilor superioare deschise sau/şi funcţionale în perioada primei ocupaţii sovietice. Onufrie Andrus, fost Comisar al Poporului pentru învăţământ al RSSM, susţinea în încheierea capitolului despre învăţământul din RSSM în perioada 1940-1941: „cu ţelul de a pregăti cadre calificate pentru gospodăria norodnică a republicii, au fost deschise 6 şcoli înalte [...]" (Андрус 1951, 197), în timp ce Timofei Crăciun afirmă precum că „în anul de studii 1940-1941 în republică funcţionau 30 de instituţii medii de specialitate şi 7 instituţii de învăţământ superior [...]" (Крачун 1985, 214).

Incertitudinea autorităţilor de stat şi de partid, a reprezentanţilor mediului academic şi a presei republicane cu privire la numărul instituţiilor de învăţământ superior, care au fost deschise şi au funcţionat în anii 1940-1941, ne determină să concluzionăm că sovieticii – de la Moscova sau de la Chişinău –, reieşind din necesităţile politico-ideologice şi cele ale noii economii, probabil, au dispus să fie create un număr mai mare de instituţii de învăţământ superior decât au putut să le deschidă şi să le asigure funcţionalitatea. Şi academicianul Valeriu Pasat, analizând această perioadă din istoria RSSM, susţinea că „de multe ori [...] insuficienţa resurselor făceau ca deciziile luate să rămână doar pe hârtie (Pasat 2011, 79). Considerăm că această situaţie a condiţionat înregistrarea unui număr diferit de şcoli superioare în sursele şi istoriografia pentru anii 1940-1941. În aşa mod, ne propunem să analizăm, în ceea ce urmează, în baza surselor de care dispunem la moment, procesul de înfiinţare şi consolidare a capacităţilor instituţionale doar a şcolilor superioare despre care avem certitudinea că au desfăşurat activitate în perioada primei anexări a Basarabiei: cele două institute pedagogice de la Chişinău şi Tiraspol, Institutul Învăţătoresc din Chişinău şi cel de la Tiraspol, institutele agricole din Chişinău şi Tiraspol şi Conservatorul de la Chişinău.

Patrimoniu nou, dar vechi

Înfiinţarea oricărei instituţii de învăţământ superior implică o multitudine de probleme organizatorice şi, pe lângă dificultatea de coagulare a unui corp ştiinţifico-didactic, inerent organizării procesului academic profesionist, şi a unui contingent de studenţi suficient de bine formaţi la treapta precedentă, ca să poată asimila şi să-şi poată forma competenţa profesională, una dintre problemele prioritare în deschiderea şcolii superioare este constituirea patrimoniului material, sau a „bazei tehnico-materiale", dacă e să utilizăm sovietismele.

Prin hotărârea cu privire la crearea instituţiilor de învăţământ superior şi mediu de specialitate în RSSM din 23 august 1940, prima instituţie de învăţământ superior creată în Basarabia, Institutul Pedagogic din Chişinău, era organizată în clădirea Şcolii eparhiale de fete din Chişinău (MC (21) 1940, 2)[18] – instituţie de învăţământ secundar, deschisă în anul 1864, care a continuat şi în peri-

[17] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 38, f. 49.

[18] ANRM, F. 2848, inv. 11, d. 2, ff. 142.

oada interbelică să pregătească absolventele sale pentru o carieră didactică. De vreme ce complexul de clădiri din zona gării Chişinău fusese construit pentru a găzdui o instituţie de învăţământ, Institutul Pedagogic a moştenit un bloc de studii cu 12 aule, o bibliotecă cu sală de lectură pentru 200 de persoane, o cantină pentru 630 de persoane şi un cămin, în care au fost cazaţi toţi studenţii nerezidenţi în urbea Chişinăului (Universitatea 2000, 7, 9). Astfel, „noua" instituţie pedagogică urma să exploateze nu doar blocul de studii cu o suprafaţă utilă de 6 280 de m², căminul având peste 2 400 de m² şi celelalte obiecte de patrimoniu material al Şcolii eparhiale, dar şi o tradiţie locală, românească, de formare a cadrelor didactice pentru şcoala generală, dar deja sovietică.

În ce priveşte Institutul Agricol, organizat la Chişinău în vara anului 1940, se pare că a moştenit doar o parte din patrimoniul material (edificii, ferme, câmpuri, vii şi livezi experimentale, vile ş.a.) al Facultăţii de Agronomie a Politehnicii „G. Asachi" de la Iaşi[19], or în decizia din 28 octombrie 1940, SCP al RSSM şi CC al PC(b)M indicau Comisarului pentru agricultură al RSSM să identifice modalităţi cât mai raţionale de utilizare a gospodăriilor şi imobilelor fostei Facultăţi de agronomie, care nu au fost transmise Institutului Agricol. Conducerea sovietică de la Chişinău a trecut în gestiunea noii şcoli superioare cu profil agricol doar „lotul didactico-experimental din preajma institutului cu o suprafaţă de 66 ha şi gospodăriile fostelor vile ale lui Romanov şi Ioncu având o suprafaţă de 25 de ha, ferma zootehnică de la Costiujeni şi vila lui Costin". În via Costiujeni şi pe terenurile limitrofe neexploatate, Institutul trebuia să organizeze o staţie pomicolă şi viticolă ştiinţifico-experimentală[20]. În afară de aceste imobile-proprietăţi ale Facultăţi de agronomie, Institutului i-a mai fost transmisă în folosinţă şi o parte a fostei colonii germane „Anenii Noi", cu o suprafaţă de 1000 de ha şi 40 de gospodării pentru organizarea unei gospodării didactico-experimentale[21]. Textul documentului menţionat (dar şi alte documente care se mai păstrează în dosarele de arhivă) nu indică expres care a fost soarta celorlalte imobile şi gospodării experimentale (de ex. Pepiniera de la Bucovăţ, punctul agronomic Todireşti, fermele de la Manzâr şi Vasilcău-Trifăuţi etc.) ale Facultăţii de agronomie de la Chişinău în prima ocupaţie sovietică. În ce priveşte sediul Institutului, acesta s-a aflat tot în clădirea principală a Facultăţii de agronomie de pe str. Livezilor 111 (astăzi A. Mateevici). Probabil, sistemul autonom de încălzire cu aburi al clădirii de tip Kauffer (una dintre cele mai eficiente şi mai calitative tehnologii), era prea costisitor pentru noua putere de la Chişinău, aşa că aceasta din urmă indică direcţiei Institutului Agricol să adapteze sistemul de încălzire al edificiului, proiectat de arhitectorul Vladimir Ţâganko şi executat de filiala din Odesa a Uzinei de Construcţii de Maşini I. Arkuşevski din oraşul Lodz (Mustaţă, Ciocanu 2020, 64), pentru utilizarea combustibilului solid[22]. Peste puţin timp de la adoptarea acestei hotărâri însă, clădirea sediului central a fost grav avariată de cutremurul cu magnitudinea de 7,4 grade pe scara Richter, care s-a produs în dimineaţa lui 10 noiembrie 1940. În scurt timp după cutremur, SCP al RSSM a alocat 1 mln. de rub. pentru restabilirea corpului principal al Institutului Agricol din Chişinău, din cele 12 mln. prevăzute de Gosplan pentru lichidarea consecinţelor calamităţii în or. Chişinău. Conform hotărârii de guvern, banii alocaţi urmau a fi cheltuiţi pentru construcţia unui nou bloc de studii, or gradul de distrugere a edificiului vechi nu permitea refacerea lui în starea iniţială. Autorităţile decideau să demoleze definitiv etajul doi şi mansarda şi să păstreze doar etajul întâi, care trebuia restabilit şi acoperit[23]. Lucrările de restabilire a corpului principal al Institutului s-au împotmolit din motive lesne de înţeles, iar proiectul elaborat de organizaţia moldovenească de proiectare urbană civilă (Moldgrajdanproiekt) şi aprobat de guvernul RSSM a fost trimis pentru o altă expertiză Institutului de inginerie civilă din Odesa. Profesorul Nicolai Zarembo-Vladâceanski, care a analizat proiectul tehnic menţionat, a conchis că acesta nu este fezabil, or edificiul cu un etaj, care se propunea să fie construit lângă clădirea veche a Institutului, nu va fi echivalent etajului al doilea al clădirii distruse de cutremur şi nu o va putea compensa în planul necesităţilor educaţionale. Pe deasupra, profesorul-inginer odesit a susţinut că edificiul distrus de cutremur trebuie restabilit în forma sa originală, care includea un subsol şi două etaje supraterane, în aşa fel reducându-se şi costurile de construcţie, restaurându-se o clădire

[19] Despre imobilele Facultăţii de Agricultură/Agronomie de la Chişinău vezi: Turiţă, Chirtoagă 2013, 26-32.
[20] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 11, f. 43-44.
[21] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 11, f. 44.
[22] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 11, f. 48.
[23] ANRM, F. 2848, inv. 22, d. 1, f. 9-10.

istorică, dar şi asigurându-se Institutul cu numărul necesar de încăperi cu destinaţie didactică. Opinia argumentată a profesorului Zarembo-Vladâceanski a convins guvernul RSSM să-şi anuleze propria hotărâre din 7 ianuarie 1941, astfel salvând clădirea în care Sfatul Ţării a votat unirea cu România.

Direcţia Institutului iniţiase, în primăvara lui 1941, o campanie de recrutare a studenţilor pentru anul de studii 1941-1942, dar clădirea principală a rămas în ruine şi în vara anului 1941. Sesizat de autorităţile Institutului, Biroul CC al PC(b)M a pus în discuţie problema reconstrucţiei clădirii de pe str. Livezilor la şedinţa din 17 iunie 1941, aprobând şi câteva măsuri care să asigure funcţionalitatea instituţiei de învăţământ agricol în anul academic 1941-1942. Autoritatea de partid obliga Trustul moldovenesc al construcţiilor civil-locative să înceapă imediat lucrările de reparaţie a blocului principal al Institutului, astfel încât aceste lucrări să fie finisate până la 1 octombrie 1941[24]. Prin aceeaşi hotărâre, Biroul CC al PC(b)M dispune guvernului RSSM să elibereze până la 20 iulie 1941 clădirea Tehnicumului de mecanizare de pe strada Reniiskaia (astăzi Kogălniceanu) şi s-o transmită Institutului Agricol, care, la rândul lui, să organizeze acolo un cămin studenţesc şi laboratoare didactice. De asemenea, documentul semnat de P. Borodin, secretarul CC al PC(b)M obliga Comitetul Executiv al or. Chişinău să elibereze casa nr. 36 de pe str. „28 iunie" (astăzi Vlaicu Pârcălab) şi s-o transmită Institutului pentru cazarea personalului ştiinţifico-didactic[25]. Este binecunoscut faptul că de multe ori deciziile autorităţilor republicane rămâneau neexecutate din varii motive. Cu atât mai mult în acest caz, or peste mai puţin de o săptămână va începe războiul sovieto-german şi evacuarea instituţiilor sovietice de pe teritoriile RSSM.

Autorităţile republicane au manifestat o preocupare specială pentru organizarea şi consolidarea capacităţilor instituţionale ale Institutului Agricol din Chişinău, or acesta urma „să pregătească cadre de înaltă calificare pentru agricultura" Moldovei Sovietice. Pe lângă faptul că Institutul a fost organizat în baza Facultăţii de Agronomie şi a preluat, odată cu clădirea principală, mai multe utilaje agricole, imobile, ferme şi gospodării experimentale, instituţiei agricole moldoveneşti de la Chişinău i-a fost transmis în folosinţă tot utilajul didactic şi biblioteca de aproximativ 100 000 de cărţi ale fostei Academii a agriculturii socialiste de la Moscova[26]. Aşa cum menţiona la organizarea Universităţii de Stat din Moldova primul ei rector Ivan Leonov, autorităţile aprobau deciziile repede şi uşor, dar le executau mai greu sau nu le executau deloc, situaţia fiind valabilă şi în anul 1940-1941 în privinţa Institutului Agricol de la Chişinău. Cu puţin înainte de începerea războiului sovieto-german şi în toiul campaniei de admitere a studenţilor, Biroul CC al PC(b)M semnala asupra atitudinii insuficient de serioase a Comisariatului pentru agricultură al RSSM, a executivului orăşenesc şi a Comitetului orăşenesc de partid Chişinău, care nu s-au îngrijit să asigure profesorii invitaţi la Institut cu locuinţe şi aceştia rămâneau să locuiască în cămin sau chiar în blocul de studii şi în iunie 1941, nu au dispus şi organizat eliberarea blocului de studii de locatarii „care nu au nimic în comun cu institutul", nu au cazat studenţii în cămin, iar utilajul scump şi biblioteca au rămas împrăştiate în dezordine prin subsolurile clădirii principale, în care încă nu s-au început reparaţiile[27]. Prin urmare, spre deosebire de alte şcoli superioare din RSSM, Institutul Agricol de la Chişinău nu a fost întemeiat pe un loc viran, patrimoniul material al instituţiei constituindu-se în cea mai mare parte din moştenirea preluată de la Facultatea de Agronomie a Politehnicii ieşene, dar şi din bunurile transmise de instituţia de profil de la Moscova. Cu toate acestea, direcţia Institutului, autorităţile republicane şi orăşeneşti responsabilizate să gestioneze aceste bunuri constitutive, din neglijenţă sau din cauza lipsei de experienţă, le-au lăsat nici orânduite, dar nici exploatate conform destinaţiei.

În ce priveşte instituţiile de învăţământ superior cu sediul în or. Tiraspol, acestea şi-au continuat activitatea, utilizând şi în anul de studii 1940-1941 patrimoniul şi imobilele construite *ad hoc* în anii '30. Institutul de horticultură „G.I. Kotovski" din Tiraspol trecuse în anul 1935 într-un bloc nou, care, împreună cu căminul studenţesc, au fost construite „la marginea oraşului pe loc gol" (Turiţă, Chirtoagă 2013, 51), iar Institutul Pedagogic de Stat „T.G. Şevcenko" îşi continua activitatea, împărţind complexul din str. 25 Octombrie

[24] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 75, ff. 22-24.
[25] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 75, f. 23.
[26] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 75, ff. 23-24.
[27] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 75, f. 24.

(uliţa 25 Octiabria, no. 138 (MC (104) 1941, 4)) cu Institutul Învăţătoresc din Tiraspol.

Despre Conservatorul de la Chişinău aflăm dintr-un anunţ cu privire la admiterea studenţilor pentru anul 1941-1942 că sediul central şi sălile de clasă se aflau în clădirea nr. 61 de pe str. 28 iunie (MC (116) 1941, 1), probabil, în clădirea fostului Conservator *Municipal*, care se afla pe str. Regina Maria 51 (actuala str. Vlaicu Pârcălab), în conformitate cu anuarul Chişinăului pe anul 1940 (Anuarul 1940, 50).

Constatăm, astfel, că instituţiile de învăţământ superior, înfiinţate de sovietici pe teritoriul RSSM din dreapta Nistrului în perioada 1940-1941, au fost create cu utilizarea masivă a patrimoniului material al instituţiilor de învăţământ româneşti, ce funcţionaseră în perioada interbelică în Basarabia. În schimb, personalul, responsabilizat să organizeze şi să gestioneze aceste şcoli superioare, a fost „importat" mai ales din stânga Nistrului.

Cadrele decid totul!

Misiunea de organizare a Institutului Pedagogic din Chişinău a fost pusă în sarcina lui Macarie Radul, încă doctorand la anul III al Universităţii de Stat din Odesa, dar care avea o experienţă administrativă şi organizatorică, ocupând, în anii 1933-1940, mai întâi funcţia de adjunct şi apoi, o scurtă perioadă (1939-1940), de director al Institutului Pedagogic de la Tiraspol. Deşi Macarie Radul ocupa *de facto* postul de director al Institutului, Biroul CC al PC(b)M l-a aprobat pentru funcţia în cauză, după o examinare minuţioasă, abia la 1 aprilie 1941[28]. Macarie Radu era secundat în această funcţie de Serghei Galuşcenko, care s-a născut în satul Lipeţchi din ţinutul Ananiev, gubernia Herson a Imperiului Rus şi care absolvise Institutul Pedagogic din Tiraspol în anul 1939, apoi fusese lăsat în calitate de lector la Catedra de istorie a acestei instituţii (Universitatea 2000, 336). Macarie Radul era şi director al Institutul Învăţătoresc din Chişinău, instituţie ce funcţiona în cadrul Institutului Pedagogic, dar care era gestionată de un director adjunct, funcţie ocupată în anul academic 1940-1941 de Moise Ursul, născut şi el în satul Ghidirim din stânga Nistrului şi absolvent al Universităţii din Odesa în anul 1939 (MC (121) 1941, 2).

[28] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 63, ff. 158-159.

Odată ce Macarie Radul a fost transferat la Institutul Pedagogic din Chişinău, director al Institutului Pedagogic din Tiraspol a fost numit Afanasie Baranovschi, absolvent şi apoi angajat la Institut în anul 1932. Fiind şef al Catedrei de botanică şi decan al Facultăţii de ştiinţe ale naturii la Institutul Pedagogic din Tiraspol, Afanasie Baranovschi a exercitat funcţia de director încă din septembrie 1940 (Бутурина и др. 2005, 12), dar, ca şi în cazul lui Macarie Radul, a fost confirmat în post de Biroul CC al PC(b)M la 1 aprilie 1941[29]. În timp ce Institutul Învăţătoresc din Chişinău nu avea un director, funcţia fiind exercitată de directorul Institutlui Pedagogic, în fruntea Institutului Învăţătoresc de la Tiraspol a fost numit director Luca Skromnâi, un ucrainean cu studii superioare, care a ocupat diferite posturi în organele ce administrau învăţământul public în RASSM[30].

Sursele accesibile sunt foarte sumare în informaţii despre cele două persoane care au ocupat funcţia de director la „Institutul săteanogospodăresc" din Chişinău. Cunoaştem că primul director al Institutului Agricol din Chişinău era N. Bosoi, responsabilizat de autorităţile sovietice de stat şi de partid să organizeze şi să consolideze capacităţile instituţionale în toamna anului 1940[31]. Probabil , N. Bosoi nu-şi realiza misiunea, or la 28 octombrie 1940 SCP şi CC al PC(b)M pune în sarcina Comisarului Poporului pentru agricultură al RSSM să selecteze un candidat pentru funcţia de director al Institutului Agricol din Chişinău şi să-l prezinte CC al PC(b)M pentru aprobare[32]. Documentele disponibile, foarte lapidare în informaţii, indică asupra faptului că spre sfârşitul primului an de învăţământ, funcţia de director al Institutului o deţinea N.V. Neceaev, doctor în ştiinţe agricole şi conferenţiar universitar (MC (115) 1941, 1).

Director al Conservatorului de la Chişinău a fost numit David Gherşfeld, compozitor, dirijor, folclorist, care-şi făcuse studiile muzicale la Institutul de muzică şi teatru „Ludwig van Beethoven" din Odesa, după care s-a stabilit cu traiul în RASSM, unde a organizat Teatrul Naţional muzical-dramatic, Casa de educaţie artistică a Copiilor, Orchestra Simfonică a Copiilor şi prima Şcoală de muzică pentru copii din Tiraspol, director al căreia a fost până în anul 1940.

[29] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 63, ff. 156,158.
[30] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 63, ff. 161-162.
[31] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 11, ff. 43-48.
[32] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 11, f. 47.

Cu mai multă sau mai puţină experienţă de organizare şi gestionare a unor instituţii de învăţământ superior, nou-numiţii directori au trebuit, în primul rând, să identifice şi să angajeze personalul ştiinţifico-didactic care să asigure procesul de formare profesională a studenţilor înmatriculaţi. Şcolile superioare care funcţionau în stânga Nistrului au trebuit să cedeze instituţiilor nou-înfiinţate la Chişinău unele cadre didactice. De exemplu, „osatura" corpului profesoral al Institutului Pedagogic din Chişinău au constituit-o absolvenţii şi foştii lectori de la Institutul Pedagogic din Tiraspol, printre care Macarie Radul, Natalia Agasieva, Semion Afteniuk, Serghei Galuşcenko, Terinte Golomoz, Nichita Kiricenko, Moise Ursul şi alţii (Бомешко 2005, 15). Dar pentru că persoanele transferate de la Institutul din Tiraspol nu puteau acoperi toate posturile la catedrele instituţiei de la Chişinău, autorităţile au fost silite să angajeze şi persoane originare din Basarabia, care absolviseră universităţi din România sau alte ţări europene şi care s-au repatriat în stânga Prutului sau au fost repatriaţi, după crearea RSSM. Unii dintre cei angajaţi aveau experienţă didactică în şcoala superioară, aşa cum erau Nicolae Moroşan şi Valentin Grimalski, alţii însă au fost angajaţi la catedrele şcolii superioare prin transfer din instituţii din învăţământul general, aşa cum a fost Grigore Dobândă (învăţător de matematică şi fizică în liceele din Chişinău până la 1940), Gerş Gleizer (învăţător de matematică şi director al gimnaziului evreiesc din Mărculeşti), Moisei Faerştein, Abraam Şterental şi alţii. De asemenea, autorităţile sovietice au început a căuta în instituţiile de învăţământ de pe teritoriul URSS persoane cu origini basarabene şi din alte teritorii ale RSSM, pentru a-i transfera la catedrele şcolilor superioare moldoveneşti, cazul lui Ivan Meşceriuk fiind unul simptomatic în acest sens. Ivan Meşceriuk, fiind angajat în anul academic 1939-1940 în calitate de conferenţiar şi şef al Catedrei de istorie a URSS la Institutul Pedagogic din Piatigorsk din regiunea Stavropol, a fost transferat în martie 1941 în aceeaşi funcţie la Institutul Pedagogic din Chişinău[33]. Spre sfârşitul primului an şcolar, colectivul celor două instituţii de învăţământ superior pedagogic de la Chişinău se conturase, aşa încât directorul Macarie Radul raporta cu mândrie într-un articol de ziar: „Personalu de profesori şi învăţători a institutelor noastre este de cvalificaţie nantă. Aişi avem 7 doctori în ştiinţi, 4 candidaţi în ştiinţi şi trii doţenţi" (MC (127) 1941, 3). Unele surse insistă asupra unei cifre de „peste 120 de cadre didactice" angajate la Institutul Pedagogic din Chişinău în anul de învăţământ 1940-1941 – număr care ni se pare mult peste posibilităţile RSSM. Dar în absenţa unui formular al statelor de personal sau a altor documente confirmatoare, numărul, dar şi calitatea angajaţilor la catedrele Institutului nu pot fi stabilite cu exactitate. În acelaşi timp, o bună parte a persoanelor, indicate drept angajate la Institutul Pedagogic din Chişinău, se regăsesc printre angajaţii Institutului Agricol din Chişinău, dar şi la Institutul Pedagogic din Tiraspol.

Corpul ştiinţifico-didactic al Institutului Agricol din Chişinău s-a format în mod similar celui de la Institutul Pedagogic, constituindu-se din persoane transferate de la Institutul de Horticultură din Tiraspol, din câţiva profesori ai Facultăţii de Agronomie de la Chişinău care au revenit în Basarabia după evenimentele din vara lui 1940, dar şi din persoane delegate la Chişinău din diferite regiuni ale URSS pentru a „construi" învăţământul agricol de tip sovietic. De exemplu, Lazari Dorohov, şef al Catedrei de fiziologie a plantelor la Institutul de Horticultură din Tiraspol, a fost transferat în aceeaşi funcţie la Institutul Agricol din Chişinău, la fel ca şi conferenţiarul Luca Maţiuk, vice-director pentru activitate ştiinţifico-didactică (Turiţă, Chirtoagă 2013, 58). Unii profesori şi asistenţi ai Facultăţii de Agronomie din Chişinău, precum şi alţi specialişti formaţi în universităţi europene, aşa ca Alexandru Kerdivarenko, Anton Ablov, Arnold Gabovici, Valentin Grimalski, Grigori şi Ecaterina Nica şi alţii, care, fiind originari din Basarabia, au fost angajaţi în anul 1940 la Institutul Agricol din Chişinău (Turiţă, Chirtoagă 2013, 58-59). Dar pentru că resursele umane locale erau insuficiente pentru activitatea celor două instituţii de învăţământ superior agricol din RSSM, autorităţile de stat şi de partid republicane se adresau Moscovei în octombrie 1940 să delege la Institutul Agricol din Chişinău nouă profesori, pentru a ocupa posturile de şefi ai catedrelor de zootehnie, viticultură, selecţie şi seminologie, protecţia plantelor, anatomia şi fiziologia animalelor, mecanizarea producţiei agricole, agricultură generală şi particulară, precum şi trei conferenţiari pentru predarea disciplinelor: fizică şi matematică, bazele marxism-leninismului şi fiziologia plantelor[34].

[33] Arhiva Universităţii de Stat din Moldova (AUSM), F. 1, inv. 5, d. 302, f. 5 vs.

[34] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 11, f. 47.

Astfel, corpul profesoral al Institutului Agricol din Chişinău a fost completat şi cu persoane delegate din centre de cercetare şi de învăţământ agricol din URSS, printre care specialiştii în ştiinţe agricole şi biologice, profesorii universitari Vladimir Andreev, Акim Verbin, N. Oleandrov şi alţii (MC (115) 1941, 1). „Specialiştii", trimişi de Moscova în Moldova Sovietică, nu corespundeau întotdeauna profilului şi necesităţilor instituţiilor de la Chişinău sau Tiraspol. Directorul Institutului de horticultură de la Tiraspol menţiona pe un oarecare agronom Feofanov, care fusese trimis la Tiraspol de către Institutul de cercetări ştiinţifice în domeniul hidrotehnicii şi ameliorării, dar pentru că nu s-a găsit niciun post la catedră pentru „trimisul Moscovei", el a fost trimis înapoi. Cazul Feofanov nu a fost unul singular, pentru că directorul Alexandr Bannik spunea că poate aduce foarte multe exemple de acest fel[35]. Pe de altă parte, conform hotărârilor guvernului sovietic, „specialiştii" delegaţi la Institut din diferite regiuni ale URSS trebuiau asiguraţi prioritar cu apartamente în Chişinău. Promisiunea unui spaţiu locativ individual, pe lângă ordinul de deplasare, era una dintre metodele de a ademeni profesori şi cercetători reputaţi în instituţiile de învăţământ superior moldoveneşti. Cu toate acestea, autorităţile locale de la Chişinău nu se grăbeau să execute deciziile superiorilor, amânând să ofere profesorilor invitaţi apartamentele promise de organele republicane, aşa cum a fost cazul semnalat în iunie 1941 de Biroul CC al PC(b)M în privinţa profesorilor invitaţi la Institutul Agricol de la Chişinău.

Nici împreună cu specialiştii veniţi din afara RSSM nu s-a putut soluţiona problema cadrelor la cele două instituţii de învăţământ superior agricol. Invitat la primul congres al PC(b)M, directorul institutului de la Tiraspol menţiona că „ambele institute sunt bolnave de aceeaşi boală – deficitul de cadre pentru pregătirea cadrelor" şi propunea forului de partid să fuzioneze cele două instituţii până la începutul anului de studii 1941-1942 şi să-şi concentreze atenţia spre organizarea unui singur institut agricol. Doar în acest mod, susţinea directorul Bannik, „institutul poate fi completat cu cadre ştinţifico-didactice calificate şi se poate soluţiona problema selecţiei cadrelor pentru pregătirea cadrelor"[36]. Alexandr Bannnik propunea şi o cale de fuziune a celor două şcoli superioare agricole.

Contingente de studenţi. De unde?

Informaţiile cu privire la numărul de studenţi care au urmat studiile în şcolile superioare din RSSM în anul de învăţământ 1940-1941, pe lângă faptul că sunt lapidare, mai sunt şi contradictorii, uneori, documente emise de aceeaşi autoritate, semnate la aceeaşi dată, indică un număr diferit de studenţi. Primul document, în care este indicat numărul de studenţi în şcolile superioare moldoveneşti, este o listă întocmită de un şef al administraţiei guvernului RSSM. Funcţionarul nu precizează numărul de studenţi pentru fiecare instituţie de învăţământ, dar indică totalul studenţilor pe grupuri de şcoli superioare. Astfel, aflăm că la 1 ianuarie 1941, în instituţiile de învăţământ superior din RSSM îşi făceau studiile 3 402 studenţi, 482 de studenţi erau înmatriculaţi la cele două şcoli superioare agricole, 648 – la institutele pedagogice de la Tiraspol şi Chişinău, 364 de studenţi – la cele două institute învăţătoreşti, 1760 – la institutele pedagogice cu frecvenţă redusă din Tiraspol şi Chişinău şi 148 de studenţi – la Conservatorul de Stat din Chişinău[37]. Puţin peste o lună, la 6 februarie 1941, Mihail Borodin raporta primului congres al comuniştilor din RSSM că în instituţiile de învăţământ superior şi mediu de specialitate (*sic!*) sunt înmatriculaţi 1699 de studenţi[38]. Chiar dacă admitem că secretarul de partid nu i-a luat în calcul şi pe studenţii de la secţiile cu frecvenţă redusă, diferenţa dintre numărul de studenţi în şcolile superioare este foarte mare, mai ales dacă ţinem cont şi de faptul că instituţii de învăţământ mediu de specialitate erau mult mai multe decât cele de învăţământ superior. Spre sfârşitul anului de învăţământ, un inspector al comisariatului pentru învăţământ menţionează că „în institutele pedagojişe şi de învăţători învaţă amu 963 de oameni [...]" (MC (116) 1941, 2) – o cifră care face o diferenţă de 49 de persoane faţă de numărul de 1012 de studenţi indicaţi de funcţionarul guvernului, menţionat mai sus. În acest caz, diferenţa nu este exagerată şi putem admite că reducerea numărului de studenţi din ianuarie până în mai poate fi pusă pe seama abandonului academic. Astfel, sursele disponibile, contradictorii de multe ori, nu ne permit să stabilim nici cu o aproximaţie rezonabilă numărul de studenţi înmatriculaţi la instituţiile

[35] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 40, f. 90.
[36] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 40, f. 91.
[37] ANRM, F. 2848, inv. 2, d. 1, ff. 7-10.
[38] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 41, f. 10, 13-14.

de învăţământ superior, care au funcţionat la Chişinău şi Tiraspol în anul academic 1940-1941. Nici în cazul instituţiilor luate în parte, situaţia nu poate fi desluşită cu certitudine. Sursele disponibile indică o situaţie mai clară doar pentru Conservatorul din Chişinău. Prin planul de admitere, Conservatorul trebuia să înmatriculeze 160 de persoane la anul I[39], dar aflăm că la 1 ianuarie 1941 la această instituţie de învăţământ superior muzical îşi făceau studiile doar 148 de studenţi[40]. În celelalte cazuri, dispunem de informaţii disparate şi fragmentare, care nu ne-au permis să identificăm nici măcar numărul de studenţi înmatriculaţi la anul I în 1940 şi nici numărul total de studenţi pe instituţie în parte. La crearea Institutului Pedagogic din Chişinău, instituţiei i-a fost stabilit un plan de admitere de 420 de studenţi[41]. Autorităţile sperau că, eliberând studenţii din RSSM (de rând cu cei din republicile baltice) de taxele de studii[42] şi acordându-le burse pe tot parcursul anului de studiu[43], vor reuşi să provoace interesul tinerilor basarabeni pentru învăţământul sovietic şi, astfel, să facă posibilă înmatricularea studenţilor în şcolile superioare moldoveneşti conform planurilor de admitere. Dar, declarând şcoala obligatorie, universală şi gratuită, transformări atât de radicale şi într-un termen atât de scurt, autorităţile nu au putut să aducă în bănci nici măcar toţi copiii de vârstă şcolară. La începutul lunii octombrie 1940, arătându-se indignat de „atitudinea neserioasă" a autorităţilor locale, cărora li s-a delegat responsabilitatea de organizare a şcolilor sovietice şi de şcolarizare a copiilor în judeţele şi raioanele republicii, CC al PC(b)M constată că în mai multe judeţe ale RSSM „frecvenţa elevilor variază de la 40 la 67%"[44]. Astfel, puţinii copii şcolarizaţi, pe de o parte, şi aşa-zisa „necorespundere" declarată a studiilor româneşti cu necesităţile şcolii sovietice, pe de altă parte, nu puteau crea acel bazin de recrutare a studenţilor pentru instituţiile de învăţământ superior de tip sovietic într-un timp atât de scurt, dar nici nu dădeau curaj tinerilor să se avânte într-o şcoală necunoscută şi neexperimentată.

Pe deasupra, putem bănui ca întemeiat că originarii din Basarabia, care manifestau interes pentru studii superioare la Institutul Pedagogic din Chişinău, erau obligaţi să facă o declaraţie de ostilitate faţă de Statul Român în textul autobiografiilor pe care trebuiau să le prezinte obligatoriu în dosarul de admitere. Această obligativitate, se prea poate, că a redus şi mai mult interesul tinerilor din Basarabia pentru şcoala superioară sovietică, or în „Tabloul de indivizi de origine Basarabeni, Creştini, care s'au manifestat, vădit şi prin scris, contra Statului Român, cu ocazia înscrierilor la Facultăţile Ped Institutului din Chişinău prin avtobiografii proprii", întocmit de Inspectoratul de poliţie al or. Chişinău la începutul anului 1941, sunt înscrişi doar 19 basarabeni[45]. Dosarul de arhivă al Inspectoratului de poliţie al or. Chişinău păstrează doar câteva „avtobiografii" şi cereri de înscriere la concursul de admitere la diferite facultăţi ale Institutului Pedagogic din Chişinău – atât la secţia cu frecvenţă, cât şi la frecvenţă redusă, sau „fără frecvenţă" în limbajul epocii. Astfel, acest „Tablou" poliţienesc ne obligă să constatăm că, deşi regimul comunist declara că „în vremea domnirii ocupanţilor români" tinerii din Basarabia „pute numa să jisăză" să înveţe în instituţii de învăţământ superior, iar puterea sovietică „a dischis în larg uşile aşezămînturilor [...] superioare pentru tinerimea truditoare" (MC (113) 1941, 1) din RSSM, în anul de învăţământ 1940-1941 la Institutul Pedagogic din Chişinău au fost înmatriculaţi un număr infim de originari din Basarabia, dacă raportăm cei 19 candidaţi la studii la numărul declarat de studenţi înmatriculaţi în şcolile superioare pedagogice în acest an.

Nu dispunem de vreun document care să indice expres asupra numărului şi tipului de facultăţi ce au funcţionat la Institutul Agricol din Chişinău în anul academic 1940-1941, asupra numărului de studenţi înmatriculaţi la anul I, precum şi a numărului total de studenţi care şi-au făcut studiile în acest an, deşi în documentul semnat la 21 august 1940, guvernul de la Moscova „permitea" crearea Institutului cu trei facultăţi – agronomie, viticultură şi zootehnie[46]. În altă sursă găsim că

[39] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 6, f. 43-48.
[40] ANRM, F. 2848, inv. 2, d. 1, ff. 7-10.
[41] ANRM, F. 2848, inv. 11, d. 2, f. 142.
[42] Conform art. 121 al Constituţiei staliniste (1936), extinse în RSSM după anul 1940, statul sovietic asigura tuturor cetăţenilor săi, fără deosebire de origine socială şi etnică, dreptul la o educaţie gratuită în limba maternă, inclusiv în învăţământul superior. Dar, prin hotărârea din 26 octombrie 1940, SCP al URSS a introdus taxe pentru şcolarizare în clasele superioare ale şcolilor medii şi în instituţiile de învăţământ superior ale URSS şi a modificat procedura de acordare a bursei, încălcând principiul constituţional al gratuităţii învăţământului.
[43] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 38, f. 28.
[44] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 8, ff. 27.
[45] ANRM, F. 680, inv. 1, d. 4250, f. 1.
[46] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 39, f. 25.

„Institutul săteano-gospodăresc din Chişinău" asigura formarea cadrelor pentru agricultura RSSM „în domeniul agronomiei, pomiculturii şi legumiculturii, viticulturii şi zootehniei" (MC (118) 1941, 4), domenii care, de fapt, se încadrează în cele trei facultăţi care ar fi fost create în cadrul Institutului. Nici în anunţul cu privire la admiterea studenţilor în anul 1941-1942 nu sunt indicate facultăţile sau, cel puţin, specialităţile pentru care pot candida cetăţenii la Institutul Agricol din Chişinău. „Înştiinţarea", publicată în mai multe rânduri în ziarul „Moldova Socialistă", anunţa pe tinerii de la 17 la 35 de ani cu „studii nijloşii complecte" să depună dosarele pentru a fi admişi la Institut, care pregăteşte „agronomi-agricultori, agronomi în ramura grădinăritului şi legumăritului, agronomi viticultori şi zootehnişi" (MC (118) 1941, 4). Tot dintr-un articol de ziar aflăm că la Facultatea de agronomie au fost înmatriculaţi „toţi doritorii" şi că în anul de studii 1940-1941 doar 36 de studenţi îşi urmau studiile la această facultate (MC (126) 1941, 2). Documentele cunoscute nu ne oferă informaţii cu privire la numărul de studenţi la alte facultăţi ale Institutului Agricol sau la alţi ani de studii. Istoricul Ion Chirtoagă susţine că Institutul Agricol din Chişinău avea în anul 1940-1941 „mai puţin de 260 de studenţi" (Turiţă, Chirtoagă 2013, 63), cifra fiind dedusă foarte amalgamat de autor din informaţiile pe care le-a avut la dispoziţie, dar pe care nu o putem lua în considerare, întrucât nu dispunem de documente confirmative.

Tot în articolul de ziar pomenit mai sus, se mai menţionează că la aceeaşi facultate ar exista şi o grupă de studenţi la anul doi, dar fără a indica câţi studenţi formează grupa academică respectivă. Într-un alt articol, semnat de directorul N.V. Neceaev, acesta susţine că „studenţi din cursurile IV şi V" (fără a indica facultatea) au fost trimişi „în ajutoru colhozurilor nou organizate, SMT şi sovhozuri" (MC (115) 1941, 1), astfel indicând asupra faptului că Institutul Agricol organiza formare profesională la toţi anii de studii. Dar cine erau aceşti studenţi, de unde au fost aduşi la Chişinău şi din ce instituţii au fost recrutaţi – se prea poate să aflăm din documentele care trebuie să fie depozitate în arhivele ruseşti.

Totodată, Institutul de Horticultură de la Tiraspol, lăsat fără o bună parte din cadrele didactice calificate, s-a redus până la o facultate, care pregătea în continuare agronomi-horticultori. Şi, în timp ce corespondenţii ziarelor republicane, lectorii şi studenţii instituţilor lăudau în exces sistemul de învăţământ agricol sovietic şi posibilităţile pe care le deschid studiile la cele două instituţii (MC (109) 1941, 4; (113) 1941, 1; (115) 1941, 1), directorul Institutului de la Tiraspol considera ineficient acest sistem, pe care îl vedea drept unul foarte îngust, raportat la nevoile agriculturii din RSSM. Astfel, directorul Bannik considera că, la etapa de dezvoltare a „economiei socialiste" în RSSM, nu va fi suficientă doar fuziunea celor două institute şi este nevoie de o fuziune şi a facultăţilor, care sunt prea multe şi au un profil îngust. Directorul propunea ca cele patru facultăţi (!), care existau în primăvara anului 1941 la Chişinău şi Tiraspol, să se reorganizeze în două entităţi cu un spectru mai larg de pregătire a specialiştilor în domeniul agricol: o facultate „cu înclinaţie spre agronomie şi creşterea vitelor, astfel încât agronomul dintr-un colhoz să se poată ocupa şi de cultivarea plantelor, dar şi de creşterea animalelor", şi a doua facultate – „specializată în pregătirea agronomilor specializaţi în grădinărit, legumicultură, cultivarea tutunului, sfeclei de zahăr, viticulturii şi mai este de dorit ca aceşti specialişti să cunoască şi să se poată ocupa şi de procesarea produselor agricole şi de vinificaţie"[47]. Nicio rezoluţie dintre cele adoptate de primul congres al comuniştilor din Moldova Sovietică nu se referă la vreo reorganizare a celor două instituţii de învăţământ agricol, iar faptul că în primăvara şi vara anului 1941 direcţia Institutului de la Tiraspol a organizat o campanie amplă de admitere pentru anul de studii 1941-1942 indică asupra existenţei nepericlitate a Institutului de Horticultură de la Tiraspol, în paralel cu cel agricol de la Chişinău.

În privinţa informaţiilor despre studenţii înmatriculaţi pentru anul de studii 1940-1941 în instituţiile pedagogice, acestea sunt şi mai fragmentare. Lista instituţiilor de învăţământ, elaborată de guvernul republican pentru începutul anului 1941, indică 648 de studenţi la cele două institute pedagogice şi încă 364 la Institutul învăţătoresc din Chişinău[48] – probabil, toţi admişi la învăţământul cu frecvenţă, or documentul menţionează încă două institute pedagogice, dar cu organizarea studiilor prin frecvenţă redusă. Cele două instituţii din urmă, către 1 ianuarie 1941, înmatriculaseră 1760 de studenţi[49]. Aici trebuie să menţionăm faptul că studenţii, care

[47] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 40, f. 89-92.
[48] ANRM, F.2848, inv. 2, d. 1, f. 9.
[49] ANRM, F.2848, inv. 2, d. 1, f. 9.

urmau studiile la secţiile/institutele cu frecvenţă redusă, erau persoane angajate în activităţi de muncă, în cazul nostru – în şcoli şi alte instituţii de învăţământ, dar fără studiile corespunzătoare.

Autorii istoriei Institutului Pedagogic de la Chişinău susţin că pentru cele 420 de burse oferite prin planul de admitere în 1940 au candidat 950 de persoane (Universitatea 2000, 8), dar nu ne arată şi câţi studenţi au fost înmatriculaţi *de facto*. Aproape în aceeaşi manieră procedează şi autorii istoriei Institutului Pedagogic de la Tiraspol, care, probabil, din lipsă de surse, nu menţionează vreun număr de studenţi care să-şi fi făcut studiile la această instituţie. Dar pentru că cei din urmă istorici indică faptul că în anul 1934 la Institutul Pedagogic de la Tiraspol învăţau 389 de studenţi şi că 100 de studenţi au absolvit facultăţile instituţiei în anul 1940 (Бомешко 2005, 14), suntem tentaţi să presupunem, prin extindere, că, în anul de învăţământ 1940-1941, la instituţia respectivă erau înmatriculaţi circa 300 de studenţi, cifra însumând studenţii de la ambele instituţii pedagogice din Tiraspol.

Cu o durată a studiilor de patru ani, Institutul pedagogice de la Chişinău pregătea, ca şi cel de la Tiraspol, învăţători pentru clasele a VIII-a – a X-a ale şcolilor medii, pentru instituţiile medii de specialitate, rabfakuri[50] şi şcoli pedagogice. În timp ce secţia cu frecvenţă a Institutului de la Chişinău fusese organizată în patru facultăţi – ştiinţe ale naturii, istorie şi geografie, limbi şi literaturi şi facultatea de fizică şi matematică (MC (104) 1941, 4), iar secţia cu frecvenţă redusă[51] - în cinci facultăţi – limbă şi literatură, istorie, geografie, fizică şi matematică şi ştiinţe ale naturii (MC (104) 1941, 4), Institutul pedagogic de la Tiraspol şi-a păstrat structura anterioară, cu cinci facultăţi la ambele forme de organizare a învăţământului – Facultatea de istorie, de geografie, de ştiinţe ale naturii, de fizică şi matematică şi de limbă şi literatură. Cea din urmă facultate organiza studiile – de altfel, ca şi la Institutul din Chişinău – la două secţii – „moldovenească şi rusă" (MC (104) 1941, 4). Cele două institute învăţătoreşti erau organizate în secţii, cu scopul de a pregăti, timp de doi ani, învăţători pentru clasele a V-a – a VII-a ale şcolilor medii şi de şapte clase la specialităţile de bază: fizică, matematică, geografie, ştiinţe ale naturii şi altele (MC (121) 1941, 2).

Constituţia stalinistă (1936) asigura cetăţenilor sovietici dreptul la educaţie gratuită în limba maternă, inclusiv în şcoala superioară. Iar anunţurile despre admiterea studenţilor la şcolile superioare din RSSM, care erau redactate şi în „limba moldovenească", şi în limba rusă, şi informau candidaţii la studii că fiecare facultate a institutelor pedagogice au două secţii: „O secţie de predare în limba moldovenească şi o secţie de predare în limba rusă" (MC (108) 1941, 4) şi că, pe lângă examenele la disciplinele de profil, vor susţine examene de admitere şi la „limba moldovenească", şi la limba rusă (MC (104) 1941, 4; (108) 1941, 4). În schimb, persoanele care optau pentru a fi înmatriculaţi la Institutul Agricol din Chişinău urmau a fi examinate la „limba maternă" (MC (118) 1941, 4). Considerăm că învăţământul superior din RSSM nu se putea realiza în limba română, chiar şi în „secţiile cu predare în limba moldovenească", cel puţin din două motive: în primul rând, pentru că personalul didactic şi ştiinţifico-didactic angajat, care au asigurat procesul de învăţământ în şcolile superioare din RSSM în anul de studii 1940-1941, erau, în mare parte, vorbitori de limbă rusă, iar cadrele originare din fosta RASSM, care fuseseră educate în instituţii de învăţământ sovietice şi ruse, vorbeau o limbă română impregnată cu regionalismele specifice nativilor din stânga Nistrului şi puternic rusificată. Doar puţinele persoane cu studii în universităţile româneşti sau în alte universităţi europene, care au locuit în perioada interbelică în România, ar fi putut asigura un proces didactic în limba română. În rândul al doilea, chiar dacă ar fi existat cadre didactice care să fi predat în limba română, literatura didactică şi ştiinţifică de care dispuneau bibliotecile şcolilor superioare din Moldova Sovietică, fiind adusă la Chişinău din centre ştiinţifice şi de învăţământ din URSS, era în limba rusă.

În loc de încheiere

Misiunea instituţiilor de învăţământ superior pedagogic cu şi fără frecvenţă era „făurirea inteligheţiei sovietice" şi crearea unui „contin-

[50] *Rabfak*/Facultate muncitorească – instituţie de învăţământ în sistemul educaţional sovietic, care pregătea muncitorii şi ţăranii pentru admitere în instituţiile de învăţământ superior. Aşa se numeau neoficial şi secţiile de pregătire ale şcolilor superioare, care pregăteau tinerii din zonele rurale şi muncitorii pentru învăţământul superior. Absolvenţii rabfak-urilor erau înmatriculaţi la studii în instituţiile de învăţământ superior fără a susţine examene de admitere.

[51] Considerăm că „Institutul Pedagogic din Chişinău cu frecvenţă redusă", despre care vorbesc funcţionarii de la guvern, nu era altceva decât o secţie în cadrul Institutului Pedagogic de la Chişinău, şi nu o instituţie separată, la fel cum şi institutele învăţătoreşti de la Chişinău şi Tiraspol erau parte componentă a celor pedagogice.

ghent nou de învăţători", a „armiei învăţătătorilor din Moldova", care „să şie în stare să înveţe pe copchii noştri astfel, cum o şere epoha noastră soţialistă [...] în duhu comunizmului" (MC (116) 1941, 2). Analiza surselor la care am avut acces ne determină să susţinem că, din momentul instaurării la Chişinău, regimul şi-a concentrat toată atenţia şi diligenţa spre educarea şi reeducarea studenţilor şi învăţătorilor în „duhu comunismului", spre ideologizarea lor şi crearea unui sentiment puternic de ostilitate şi a unei atitudini duşmănoase faţă de tot ce este românesc, chiar înainte de a se preocupa de formarea lor profesională. Concluzia este probată de toată suma activităţilor de înfiinţare şi organizare a funcţionării instituţiilor de învăţământ superior, inclusiv de multitudinea de comparaţii între şcoala sovietică şi cea românească, care preced orice hotărâre sau informaţie despre învăţământul superior din Moldova Sovietică. Studenţilor li se inocula – pe toate căile şi prin toate mijloacele tradiţionale regimului – „superioritatea" sistemului sovietic, în comparaţie cu „asuprirea boierilor şi capitaliştilor români". Aceştia erau convocaţi în tot felul de şedinţe şi adunări – fie cu ocazia deschiderii anului şcolar, fie pentru a-i anunţa despre „grija" statului sovietic pentru studenţii din Basarabia, despre faptul că au fost eliberaţi de plata taxei de şcolarizare – sau adunări ale organizaţiilor comsomoliste şi multe altele, în care au fost obligaţi să se înscrie studenţii şcolilor superioare – „MOPR[52], SVB[53], OSOaviahim[54]" (MC (115) 1941, 1).

Regimul sovietic avea elaborat un parcurs de formare foarte clar pentru studenţii sovietici, care trebuia să fie şi destul de solicitant, astfel ca studenţii să nu dispună de timp liber pe care să-l poată exploata în alte scopuri decât educarea şi reeducarea de tip comunist. În scopul creării „omului nou", aproape toţi studenţii de la Institutul Agricol din Chişinău fuseseră înscrişi până în primăvara anului 1941 în organizaţiile comsomoliste şi „obşteşti" instituţionale, orăşeneşti şi republicane şi au fost „convinşi" să adere cu rapiditate la diferite activităţi extracurriculare, numite „şercuri". Unele activităţi erau organizate cu misiunea de a iniţia tinerii în cercetarea ştiinţifică sau tehnică, aşa cum erau cele de „botanică, fiziolojie, zoolojie, radio ş.a.", iar altele erau organizate, în funcţie de interesele studenţilor, precum „şercul de motoţâclişti şi alte şercuri de apărare" (MC (113) 1941, 1), la institutele din Chişinău. Activităţile extracurriculare, organizate de direcţia institutelor, de organizaţiile de partid şi comsomoliste, urmau să educe tânăra generaţie a Moldovei Sovietice în spiritul „materialelor Congresului al XVIII-lea al PC(b) din toată Uniunea, a Constituţiei URSS şi a Cursului scurt de istorie a partidului" şi să-i „lumineze" asupra problemelor care există în lume[55]. De asemenea, direcţia instituţiilor de învăţământ şi organizaţiile primare de partid trebuiau să organizeze „întrecerea socialistă" a studenţilor pentru cea mai bună reuşită academică, iar din rândul studenţilor eminenţi să identifice lideri comsomolişti şi „tovarăşi loiali", cu ajutorul cărora să poată „demasca elementele duşmănoase" din rândul studenţilor şi al cadrelor ştiinţifico-didactice, precum şi să-i folosească în calitate de agitatori în campaniile electorale pentru alegerile în Sovietul Suprem şi pentru răspândirea ideilor comuniste.

Disciplinele ideologice, obligatorii în sistemul de învăţământ superior sovietic, aveau şi un rol instituţionalizat de formator al „noului tineret" şi de garant al „însuşirii bolşevismului" în termene scurte de către studenţii din RSSM. Autorităţile de partid examinau cu mare atenţie candidaturile cadrelor didactice, care urmau să-i înveţe pe studenţi marxism-leninismul în instituţiile de învăţământ superior de la Chişinău, dar şi de la Tiraspol. Nu doar directorii şcolilor superioare, dar şi şefii de catedre şi profesorii de marxism-leninism erau aprobaţi în funcţii de către biroul

[52] *Organizaţia Internaţională pentru Asistenţa Luptătorilor Revoluţiei* (МОПР/Международная организация помощи борцам революции) – organizaţie caritabilă comunistă (1922-1948), omolog politic şi comunist al Crucii Roşii. În mod oficial, MOPR era organizaţie nepartizana, misiunea căreia era să ofere asistenţă juridică, morală şi materială victimelor persecuţiilor politice din diferite ţări. A oferit asistenţă financiară şi materială revoluţionarilor de stânga, în primul rând, comuniştilor condamnaţi în întreaga lume.

[53] *Uniunea Ateilor Militanţi* (alte denumiri: Uniunea Ateilor; Societatea Prietenilor ziarul „Ateul") (СВБ/ Союз воинствующих безбожников) – organizaţie ateistă de masă, creată în anul 1925 în URSS, cu misiunea de a lupta împotriva religiei şi a tuturor formelor de manifestare a credinţelor religioase şi de propagandă a ateismului. Activitatea Uniunii a încetat odată cu începerea războiului sovieto-german.

[54] *Societate sovietică pentru asistenţă apărării, construcţiei aeronautice şi chimice* (ОСО/ОСОАвиахим/ Общество содействия обороне СССР/Общество содействия обороне, авиационному и химическому строительству) – organizaţie social-politică sovietică de apărare, care a existat în perioada 1926-1948. Este organizaţia predecesoare a DOSAAF-ului.

[55] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 11, f. 43-48.

CC al PC(b)M şi confirmaţi în posturi la Moscova. Astfel, de abia după discuţia biografiei şi a activităţii de partid, Fiodor Niţuleac este confirmat, în primăvara anului 1941, în calitate de şef al Catedrei de marxism-leninism la Institutul Agricol din Chişinău[56]. În acelaşi mod au ocupat posturile de lector la catedra de marxism-leninism şi ceilalţi membri – Semion Neceaev[57] şi Semion Platonov[58], care au fost aprobaţi de autoritatea de partid republicană, de rând cu şeful lor şi apoi confirmaţi de autoritatea republicană în domeniu. Profesorii de la Institutul Agricol şi de la cel pedagogic din Chişinău menţionează, în mai multe rânduri, în ziarul republican că la toate facultăţile se acordă „o osăghită băgare de samă" însuşirii „temeliilor marximului-leninismului" (MC (115) 1941, 1), care, deşi este o disciplină nouă pentru majoritatea studenţilor, a suscitat un interes deosebit în rândul lor. Mai mult decât atât, această disciplină, susţinea directorul Macarie Radul, „ajută la însuşirea şi înţălejerea şi mai bună a şelorlante disţiplini" (MC (127) 1941, 3). Şi cadrele didactce de la Institutul Pedagogic din Tiraspol considerau că studenţii sunt mai sârguincioşi la studii, pentru că studiază economia politică şi „ştiinţele marxizmului-leninizmului" (MC (126) 1941, 2).

Atenţia ieşită din comun pentru castitatea ideologică şi partiinică a cadrelor didactice, responsabilizate cu predarea marxim-leninismului, dar şi rigoarea atitudinii faţă de disciplinele ideologice, faţă de educarea tinerilor prin implicarea în cât mai multe activităţi extracurriculare cu tentă ideologică, sunt încă un argument care demonstrează că fondarea masivă a şcolilor superioare în dreapta Nistrului, după 1940, avea un caracter mai degrabă şi mai mult propagandistic şi ideologic, decât utilitar şi că prima misiune a acestor instituţii era „de a creşte din tinerimea noastră patrioţi devotaţi fără marjină zădirii soţializmului şi partidului lui Lenin-Stalin" (MC (127) 1941, 3).

Bibliografie

Anuarul 1940: Anuarul Chişinăului pe anul 1940 (alcătuitori: Al. Terziman şi I. Kalughin) (Chişinău 1940).

Boldur 1992: Al. Boldur, Istoria Basarabiei (Bucureşti 1992).

Mustaţă, Ciocanu 2020: S. Musteaţă, S. Ciocanu, Galeria subterană de sub clădirea Academiei de Muzică, Teatru şi Arte Plastice din Chişinău. In: Identităţile Chişinăului: oraşul subteran. Materialele Conferinţei Internaţionale „Identităţile Chişinăului", ediţia a VI-a, 24-25 octombrie 2019 (Chişinău 2020), 55-66.

Pasat 2011: V. Pasat, RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940-1953) (Chişinău 2011).

Ţăranu 2010: M. Ţăranu, Degradarea sistemului de învăţământ, mass-media şi persecuţiile religioase din Moldova de la est de Prut în timpul primei ocupaţii sovietice (1940-1941) (Sibiu 2010).

Turiţă, Chirtoagă 2013: S. Turiţă, I. Chirtoagă, Istoria Universităţii Agrare de Stat din Chişinău (Chişinău 2013).

Universitatea 2000: Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă" din Chişinău (1940-2000), Aut.: V. Barbulat, Gh. Bîrcă, B. Vizer et al. (Chişinău 2000).

Андрус 1951: О.Г. Андрус, Скице дин история школилор Басарабией ши РСС Молдовенешть ын ынтыя жумэтате а вакулуй XX (Кишинэу 1951).

Бомешко 2005: Б.Г. Бомешко, История Приднестровского государственного университета им. Т.Г. Шевченко (1930-2005) (Тирасполь 2005).

Буторина и др. 2005: М.А. Буторина, И.К. Стратиевская, К.В. Стратиевский, В.А. Хохолов, Ректоры Приднестровского государственного университета им Т.Г. Шевченко (Тирасполь 2005).

Крачун 1985: Т.А. Крачун, Развитие школы и педагогической мысли в Молдавии (Кишинев 1985).

MC (21) 1940: Молдова Социалистэ, № 21, 20 октябрь, 1940.

MC (104) 1941: Молдова Социалистэ, № 104 (184), 5 май 1941.

MC (108) 1941: Молдова Социалистэ, № 108 (188), 10 май 1941.

MC (109) 1941: Молдова Социалистэ, № 109 (189), 11 май 1941.

MC (113) 1941: Молдова Социалистэ, № 113 (193), 16 май 1941.

MC (115) 1941: Молдова Социалистэ, № 115 (195), 18 май 1941.

MC (116) 1941: Молдова Социалистэ, № 116 (196), 13 май 1941.

MC (118) 1941: Молдова Социалистэ, № 118 (198), 22 май 1941.

[56] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 63, f. 163.
[57] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 63, f. 165.
[58] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 63, f. 166.

MC (121) 1941: Молдова Социалистэ, № 121 (201), 25 май 1941.
MC (126) 1941: Молдова Социалистэ, № 126 (206), 31 май 1941.
MC (127) 1941: Молдова Социалистэ, № 127 (207), 1 июнь 1941.

Establishment of the soviet higher education system in MSSR (1940-1941)

Keywords: communist regime, national policy, MSSR, higher educational institutions, Chişinău Agricultural Institute, Chişinău Pedagogical Institute, Tiraspol Pedagogical Institute.
Abstract: The Sovietization process, initiated after the annexation of Bessarabia and the creation of the MSSR in the summer of 1940, also included the expansion of the Soviet-style education system in the newly acquired territories, including the creation of an impressive number of higher educational institutions. Besides the working high schools in the former territories of MASSR, two pedagogical higher educational institutions, an agricultural institute, and a music high school were created on the right bank of the Dniester, all taking over the patrimony of interwar educational institutions and making use of the Romanian educational traditions. The analysis of the connection between the Soviet propagandistic statements about a "Moldovan" and universal high school, free of charge and the organization of studies in the "mother tongue" and the planning of the Soviet higher institutions according to the realities after the first annexation of Bessarabia, convinced the author of the research about the control of the propaganda and political-ideological elements over the professional elements of the higher education system of the MSSR.

Становление советской системы высшего образования в МССР (1940-1941)

Ключевые слова: коммунистический режим, национальная политика, МССР, высшие учебные заведения, Кишиневский сельскохозяйственный институт, Кишиневский педагогический институт, Тираспольский педагогический институт.
Резюме: Процесс советизации, начатый после аннексии Бессарабии и создания МССР в 1940 г., включал также и распространение советской системы образования на новообретенных территориях, в том числе создание высших учебных заведений. Параллельно действующим в бывшей МАССР вузам, на правом берегу Днестра были созданы два педагогических вуза, сельскохозяйственный институт и консерватория. Советские высшие учебные заведения переняли и эксплуатировали все имущество существовавших в межвоенный период учебных заведений, а также и традиции румынского профессионального образования. Результаты анализа соотношения между советскими пропагандистскими заявлениями о «молдавской» высшей школе, о всеобщем образовании, о бесплатности всех видов образования и обучении на родном языке с реалиями организации и функционирования этих советских вузов после первой аннексии Бессарабии обязывают автора исследования констатировать преобладание политико-идеологического характера этого процесса создания системы высшего образования в МССР в 1940-1941 гг.

23.04.2021

Dr. Liliana Rotaru, Facultatea de Istorie şi Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova. str. Mateevici 60, MD-2009, Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0002-3051-5721, e-mail: lilianaefrim@gmail.com

«ЭТА СТРАНА В ХОРОШИХ РУКАХ МОГЛА БЫ СТАТЬ ЖЕМЧУЖИНОЙ...» РУМЫНИЯ НАЧАЛА ЛЕТА 1945 г. ГЛАЗАМИ ЧЛЕНОВ ДЕЛЕГАЦИИ СОВЕТСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ

Александр Стыкалин

Ключевые слова: распространение советской культуры за рубежом, Румыния, Вторая мировая война, настроение румынской интеллигенции, русско-румынские и советско-румынские культурные связи.

В инструкции Пентагона для офицеров вооруженных сил США, которым предстояло весной 1945 г. встретиться на Эльбе с советскими войсками, черным по белому отмечалось: за годы войны «мир начал признавать силу правительства и армии Советского Союза и величину его вклада в наше общее дело»[1]. Этот «произошедший перелом в признании СССР за границей» осознавался и в Москве, в том числе в руководстве Всесоюзного общества культурных связей с заграницей (ВОКС), идеологической структуры, которая ведала пропагандой советской культуры в других странах. В его записке лета 1945 г., адресованной в ЦК Всесоюзной коммунистической партии (большевиков) – ВКП(б), речь шла о том, что новая ситуация налагает на ВОКС огромные обязательства: надо ковать железо, пока горячо, прилагая усилия для популяризации достижений советской культуры и науки, чтобы продемонстрировать через эти достижения зарубежной публике преимущества советского строя[2].

В планах ВОКСа уделялось большое внимание не только странам Запада, но и государствам Восточной Европы, вошедшим в 1945 г. в орбиту советского внешнеполитического влияния, и не в последнюю очередь юго-западному соседу Советского Союза – Румынии. Ведь еще на заключительном этапе Второй мировой войны при разработке внешней политики СССР отмечалось ключевое значение этой страны в реализации советской политики в направлении Балкан. Так, в подготовленной еще в 1944 г. записке одной из комиссий Наркоминдела СССР, которая легла на стол В.М. Молотова, было подчеркнуто, что Румыния должна будет после войны заключить с Советским Союзом двусторонний пакт о взаимопомощи и таким образом «станет важным фактором нашей обороны на юго-востоке» (Исламов 2000, 223). Отмечалось также, что в силу внешнеполитической значимости Румынии ее надо поддержать в территориальном споре с Венгрией в трансильванском вопросе[3]. Советская сторона действительно заняла здесь более твердую позицию, нежели западноевропейские державы. Более того, она сумела увязать свою гарантированную поддержку Румынии в трансильванском вопросе с установлением в этой стране приемлемого для Москвы политического режима с доминацией компартии. Такой режим во главе с Петру Грозой, деятелем, близким компартии, был установлен 6 марта 1945 г. при прямом и активном участии советских эмиссаров (Покивайлова 1998). Несомненно, установление прокоммунистического режима расширяет возможности советского влияния, для укрепления которого использовались разные каналы, включая культурные и научные связи.

Первой страной, которую в мае-июне 1945 г., всего через считанные дни после разгрома нацистской Германии и завершения боевых действий в Европе на фронтах Второй мировой войны, посетила представительная деле-

[1] Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ), Ф. 17, оп. 125, д. 391, л. 42.

[2] РГАСПИ, Ф. 17, оп. 125, д. 371, л. 138.

[3] «Третейское решение о Трансильвании должно быть пересмотрено в соответствии с национальным принципом, но с известным уклоном в пользу Румынии» (Исламов 2000, 223).

гация советских деятелей культуры и науки, стала Румыния[4]. Она находилась в стране около 20 дней, побывав в ее разных регионах, а из Румынии отправилась в Чехословакию, где также провела более 10 дней. Ниже вниманию читателей предлагается стенограмма выступлений ряда членов делегации на проведенном по итогам поездки в две страны совещании в отделе международной информации ЦК ВКП(б). На совещание, состоявшееся 29 июня 1945 г., были вызваны глава делегации зампред ВОКСа А. Караганов, биолог В. Парин, артист балета М. Габович и филолог А. Еголин.

Поводом для приезда явился первый съезд АРЛЮС (Asociaţia Română pentru strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică, ARLUS), структуры, созданной при поддержке советской военной администрации прежде всего в качестве инструмента политического влияния на румынскую интеллигенцию в целях обеспечения поддержки ею политики компартии, а также левого поворота, предпринятого прокоммунистическим правительством Петру Гроза после его прихода к власти в марте 1945 г.

При этом поездка отнюдь не ограничилась участием членов советской делегации в работе съезда АРЛЮС. Первый приезд в Румынию делегации советских деятелей культуры и науки был использован Союзной контрольной комиссией и румынской компартией в политико-пропагандистских целях. Состав делегации был подобран таким образом, чтобы в нее вошел ряд крупных специалистов по биологическим и сельскохозяйственным наукам (физиолог В. Парин, ботаник, генетик и селекционер Н. Цицин) в расчете на то, что их многочисленные лекции в разных городах Румынии вызовут интерес не только узкого круга коллег-ученых, но и широких слоев местной интеллигенции, теснее связанной с практикой – агрономов, врачей, учителей естественных наук и т.д. Присутствие в составе делегации ведущих солистов Большого театра (оперный певец И. Козловский, артисты балеты С. Головкина и М. Габович) также было рассчитано на привлечение внимания к их выступлениям самой широкой публики. Существование в среде румынской интеллигенции реального интереса к советской науке и культуре, доступ к достижениям которой был весьма ограничен в межвоенный период истории, было гарантом жизнеспособности самого АРЛЮСа, в деятельности которого уже с 1945 г. принимали участие не только придерживавшиеся левых взглядов, но и достаточно далекие от коммунистической идеологии профессора, писатели, деятели культуры (среди активистов общества были, как известно, люди незаурядные – писатель Михаил Садовяну, ученый-медик Константин Пархон и другие). Делегации был устроен хороший, радушный прием.

Как явствует из публикуемого источника, члены советской делегации, люди, не только сформировавшиеся в условиях советского строя, но и в силу занимаемого ими положения в официальной советской культуре и науке абсолютно лояльные (по крайней мере, внешне) советскому режиму, смотрели на реалии Румынии лета 1945 года сквозь призму советской идеологии и ее стереотипов. Они предпочитали видеть и должны были отразить в своих отчетах прежде всего то, что следовало видеть исходя из этих стереотипов – набирающую силу румынскую компартию, ее ширящуюся общественную поддержку, тщетные и бесплодные попытки «буржуазной реакции» воспрепятствовать победоносному шествию страны по коммунистическому пути. А с другой стороны, им по возможности не следовало замечать то, что в соответствии с господствующей в СССР системой ценностей видеть не полагалось, в частности, проявлений антисоветизма в широких массах. Кроме того, в создании их образа Румынии сыграла немалую роль и сама принимающая сторона – румынские коммунисты во главе с Г. Георгиу-Дежем, которые постоянно встречались с членами советской делегации, организовывали и направляли их поездку, делали все для того, чтобы у приглашенных на основе им показанного создалось впечатление о полной поддержке румынским народом проводимой правительством П. Грозы политики. Внимательный, критический, далеко не всегда объективный, но тем не менее, как правило,

[4] Этому предшествовало посещение Румынии в начале мая великим архитектором А.В. Щусевым, уроженцем Кишинева, неплохо владевшим румынским языком. Щусев выступал консультантом при реконструкции здания, в котором разместилось советское посольство в Бухаресте (Дангулов 1987, 327-339).

доброжелательный взгляд членов советской делегации на румынские реалии сочетается в их отчетах с осознанием огромного потенциала Румынии, который, по мнению советских наблюдателей, мог быть реализован лишь при коммунистическом правлении: «Румыны понимают, что Румыния страна чрезвычайно богатая своими потенциальными возможностями, это страна, обладающая лучшими плодородными землями, колоссальными природными ископаемыми, страна нефти, страна, которая в хороших руках могла бы стать жемчужиной, но страна живет беднее во много раз, чем могла бы жить».

Из рассказов членов советской делегации предстают не только зарисовки румынских реалий, но и образы румынских политиков, зачастую субъективные, но не лишенные любопытных штрихов. Среди героев описаний – молодой король Михай, который с бóльшим удовольствием занимается автогонками, чем грязной политикой, и по сути не скрывает этого; сильный политик Г. Татареску, готовый в сложившейся ситуации пойти на значительные уступки коммунистам в желании хоть что-то спасти из устоев старой Румынии и самому при этом «остаться на плаву»; сам Петру Гроза, глава правительства. Глава советской делегации А. Караганов справедливо обратил внимание на обладание румынской компартией собственной группой общественной поддержки, довольно активной и склонной к наступательной тактике, как и на популярность в довольно широких кругах П. Грозы, которому общественное мнение ставило в заслугу прежде всего не прокоммунистическую ангажированность, а способность договориться с Москвой о гарантированном и полном возвращении Трансильвании. Но даже и признание такого рода заслуг не уберегало его от острых нападок политических оппонентов на митингах, в том числе и в его родной Трансильвании.

Возникает вопрос о том, насколько искренни были советские интеллигенты, близкие к власти, рассказывая на заседаниях разных партийных комиссий о своих впечатлениях от зарубежных поездок. Конечно, придерживаясь глубоко укоренившихся в сознании «правил игры» и опасаясь репрессий, они не были склонны даже в своем кругу объективно оценивать, сопоставляя с увиденными зарубежными странами, положение у себя дома, в СССР, первой стране социализма, призванной выступать «путеводной звездой» для трудящихся всего мира. Иногда это проявлялось в не лишенном высокомерия противопоставлении СССР и советских порядков другим государствам, где едва только были начаты реформы в соответствии с советскими образцами, но еще не могли слишком далеко продвинуться на избранном пути. Отсюда и несколько высокомерное противопоставление социальных контрастов в Румынии мнимому равенству в СССР. Пребывание миллионов советских людей в Гулаге становилось при этом фигурой умолчания. Впрочем, судьбы членов советской делегации сложились потом по-разному. Так, академику Василию Парину пришлось довольно скоро ближе познакомиться с этой стороной советской реальности на собственном опыте. 18 февраля 1947 г. после возвращения из 4-месячной командировки в США он был арестован по обвинению в шпионаже в пользу США и до октября 1953 г. находился в заключении. А глава делегации Александр Караганов оказался в числе исключенных из партии за «неправильные» настроения. Великий певец Иван Козловский на долгие годы стал невыездным из опасений, что пожелает остаться за границей. Правда и то, что румынское общество 1945 г., за которым советские гости наблюдали внимательно и с интересом, представало их взорам во всем своем разнообразии – при посещении театров бросались в глаза разительные контрасты между элитной публикой в первых рядах и плохо одетой галёркой, а с другой стороны, на некоторых промышленных предприятиях, находившихся под сильным влиянием компартии, гости могли наблюдать элементы настоящей уравниловки – в таком подходе к оплате труда им справедливо виделась мера, направленная на завоевание новой властью популярности в среде неквалифицированных рабочих.

Оценивая степень поддержки румынским народом правительства П. Грозы, компартии, ее лидера Георгиу-Дежа и АРЛЮСа, члены советской делегации, конечно, впадали в явные преувеличения, желаемое выдавалось за действительное. Однако при всех своих однозначных политических симпатиях к Петру Гроза и его правительству (тогда как действия генерала Николае Рэдеску в феврале

1945 г., направленные на предотвращение прихода коммунистов к власти, расценивались как антинародный путч) советские визитеры даже сквозь розовые очки своих стереотипов и своих представлений о неминуемом торжестве коммунистических идей не могли не видеть реальных настроений в румынском обществе и проявлений острой политической борьбы. Они описывают, например, как со зданий рабочего клуба были сорваны советские флаги. Вместе с тем они обратили внимание и на пока еще довольно гибкую политику коммунистов, которые, понимая всю ограниченность поддержки снизу, узость своей социальной базы, искали себе союзников (именно этой цели было, по сути, посвящено и создание АРЛЮСа), старались не отталкивать и Румынскую православную церковь.

В ходе поездки члены советской делегации смогли в определенной мере ознакомиться с состоянием современной румынской культуры, что находит отражение и в отчетах. Они отметили, в частности, высокий уровень исполнительского мастерства румынских музыкантов, оперных постановок, очень лестных отзывов удостоился великий Джорже Энеску. Если впечатления от некоторых театральных спектаклей оказались менее яркими, то это объяснялось прежде всего тем, что им были показаны на сцене политические однодневки, а не то, чем по праву мог бы гордиться румынский театр.

За майско-июньской 1945 г. поездкой делегации советских деятелей культуры и науки в Румынию последовали и другие. Влияние советской культуры на долгие годы становится важной составляющей румынской общественной и культурной жизни, причем жёсткие рамки коммунистической доктрины и официальной культурной политики не позволяли сделать достоянием широкой румынской публики всё лучшее, что было в современной русской культуре. Многое, однако, просачивалось, поскольку в состав советских делегаций неизменно включались мастера высокого класса, чьи выступления привлекали внимание публики.

Приложение

Отдел международной информации ЦК ВКП(б)

СТЕНОГРАММА

СООБЩЕНИЙ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ДЕЛЕГАЦИИ СОВЕТСКОГО СОЮЗА О ПОЕЗДКЕ В РУМЫНИЮ И ЧЕХОСЛОВАКИЮ

29 июня 1945 г.

Баранов[6]

Несколько дней тому назад вернулась бригада наших ученых, артистов, работников искусств, возглавляемая заместителем председателя ВОКС тов. Карагановым, из Румынии и Чехословакии. Мы просили тов. Караганова и членов этой бригады проинформировать о поездке в Румынию и Чехословакию. На эту тему сделает сообщение тов. Караганов.

Караганов[7]

Наша группа была сформирована как делегация советской интеллигенции на первый конгресс АРЛЮСа (Румынское общество по укреплению культурной связи с Советским Союзом). В группу входило 11 человек, в том

[5] Документ публикуется с некоторыми сокращениями. Те его части, в которых находит отражение посещение Чехословакии, в данной публикации опущены.

[6] Баранов Леонид Семенович (1909-1953) – зам. заведующего внешнеполитическим отделом ЦК ВКП(б) в 1944-1949 гг.

[7] Караганов Александр Васильевич (1915-2007) – советский функционер в области культуры, театральный критик и кинокритик. В 1944-1947 гг. заместитель председателя Всесоюзного общества культурных связей с заграницей (ВОКС). В 1947 г. снят со своей должности и исключен из партии за высказывания, которые были квалифицированы как антисоветские, в середине 1950-х восстановлен, продолжал и далее занимать разные должности в сфере культурной политики, публиковал книги о современном западном киноискусстве.

числе академики Цицин[8] и Парин[9]; профессор Еголин[10], артисты Габович[11], Козловский[12], Головкина[13], Пантофель-Нечецкая[14].

Приехали мы в Румынию в день открытия конгресса. И вот я постараюсь по возможности коротко рассказать о некоторых впечатлениях и наблюдениях за 20 дней пребывания в Румынии и 9 дней пребывания в Чехословакии.

Знакомство с Румынией началось с довольно курьезного инцидента. Когда наш самолет приземлился на бухарестском центральном аэродроме и все боящиеся воздуха обрадовались, что сели на землю, вдруг самолет поднимается обратно и делает два круга. Летчик, ругаясь, рассказывает, что на беговой дорожке бухарестского аэродрома паслись осел и два барана, которые мешали, и мы поднялись снова в воздух, тем временем осла и баранов прогнали и самолет сел. Этот эпизод мог бы показаться случайностью, если бы мы не видели десятка таких и аналогичных инцидентов. Например, на улицах Бухареста можно видеть на каждом углу генеральского вида рослых молодцов, которые там являются полицейскими. Но, несмотря на наличие этих молодцов, на улицах Бухареста никакого порядка, автомобили ходят по всем сторонам улиц, ломают друг друга, а заодно и ребра прохожим.

И вот эта неорганизованность, черты крайней бесхозяйственности и недисциплинированности проникают через очень многие звенья и элементы румынской жизни. […] Это, несомненно, влияет и на положение страны, и на положение народа, потому что теперешнее подлинно демократическое правительство, которое там сейчас работает, не успело за несколько месяцев создать такой переворот в народной жизни, который перестроил бы всю жизнь и стиль работы. До сих пор и в государственном аппарате, и во всех звеньях общественной и государственной жизни чрезвычайно много и больших, и малых проявлений этой неорганизованности, недисциплинированности и беспорядка. Румыны сами понимают, что это большой бич и государства, и народа. Румыны понимают, что Румыния страна чрезвычайно богатая своими потенциальными возможностями, это страна, обладающая лучшими плодородными землями, колоссальными природными ископаемыми, страна нефти, страна, которая в хороших руках могла бы стать жемчужиной, но страна живет беднее во много раз, чем могла бы жить. Румыны, признавая такое положение, по-разному это объясняют.

Я в Галаце во время ужина очень долго беседовал с префектом Галаца. Он, по-видимому, очень начитанный, культурный мужчина, долго и убежденно говорил мне, что главная причина этой бедности и неорганизованности – качество романской крови. Он цитировал Огюста Конта[15], называл Ипполита Тэна[16], приводил в пример Италию и Южную Францию, использовал всю свою ученость, чтобы доказать, что румыны – это южно-романский народ и обладает всеми чертами и особенностями, какие присущи романской расе. Поэтому и неорганизованность, и склонность к лени – это черты, якобы, романской крови, романской расы.

Другой румын, большой ученый, академик, убеждал меня в том, что Бухарест это продолжение Рима и Парижа, поэтому Бухаресту, Румынии свойственны все отрицательные и

[8] Цицин Николай Васильевич (1898-1980) – советский ботаник, генетик и селекционер. Академик АН СССР. Создатель новых, более продуктивных сортов пшеницы. В 1945 г. избран почетным членом Румынской академии.

[9] Парин Василий Васильевич (1903-1971) – советский ученый-физиолог, автор классических работ по проблемам лёгочного кровообращения. Академик АН СССР (1966), с 1944 г. академик Академии медицинских наук СССР. Почетный член Румынской академии.

[10] Еголин Александр Михайлович (1896-1959) – советский ученый-литературовед и партийно-идеологический работник. Член-корреспондент РАН (1946).

[11] Габович Михаил Маркович (1905-1965) – советский артист балета и балетмейстер, солист Большого театра. Народный артист Российской Федерации (1951), лауреат Сталинских премий.

[12] Козловский Иван Семенович (1900-1993) – советский оперный певец (тенор) украинского происхождения. Солист Большого театра. Народный артист СССР (1940). Лауреат Сталинских премий.

[13] Головкина Софья Николаевна (1915-2004) – советская артистка балета и балетный педагог. Солистка Большого театра. Народная артистка СССР (1973), лауреат Сталинской премии.

[14] Пантофель-Нечецкая Дебора Яковлевна (1905-1998) – советская оперная и концертная певица, музыкальный педагог. Заслуженная артистка Российской Федерации (1945), лауреат Сталинской премии.

[15] Огюст Конт / Auguste Comte (1798-1857) – французский философ, родоначальник позитивизма, основоположник социологии как самостоятельной науки.

[16] Ипполит Тэн / Hyppolite Taine (1828-1893) – французский философ-позитивист, искусствовед, историк культуры.

положительные свойства романской цивилизации. Это объяснение, отличавшееся большой экстравантностью, далеко от истины.

Большинство румын понимает, что дело, конечно, не в расовых особенностях романской крови. В том, что страна живет очень бедно, виновата история ее, не история народа, а история народного рабства, история легионеров, тюремщиков, палачей, история всякого рода премьеров и министров, королей и министров, которые десятилетиями душили все силы румынского народа, не давали дохнуть демократическим течениям, которые возникали там.

Характерно, что этот чудовищный гнет политический, экономический оставался, несмотря на самые различные комбинации министров и кабинетов, несмотря на смену правительств и королей.

Любопытно вот что. По дороге в Брашов, на ст. Синая, вокруг которой расположены дачи короля и высокопоставленных лиц, висит мраморная доска, на которой мы заметили надпись, что в начале 30-х годов на этой станции бандиты-легионеры застрелили тогдашнего премьер-министра Румынии Василия Дука[17], который в этой мемориальной надписи назван пламенным борцом за демократию. Мы несколько обрадовались: наконец-то встретили пламенного борца за демократию. Однако наш сосед-коммунист – министр Георгиу-Деж ворчливо сказал: это тот «пламенный борец за демократию», который ухлопал меня в тюрьму на несколько лет и организовал известный процесс, который превзошел жестокостью своего приговора все процессы, известные до сих пор[18]. Вот так действовали эти «пламенные борцы за демократию» реакционной политики реакционного режима.

Путешествуя по Румынии, мы видели много трагических следов и памятников, напоминающих о кровавых расправах румынской реакции над народом.

Вот двор паровозно-ремонтного завода в Бухаресте. Сейчас во дворе этого завода растет картошка, цветы, а несколько лет тому назад, когда во дворе собрались забастовавшие рабочие, было расстреляно из пулемета 300 человек рабочих[19].

А вот и памятник недавних страшных кровопролитий[20] – королевская площадь в Бухаресте. На ней молчаливый дворец короля, большинство окон которого все еще покрыто фанерой. Около дворца ходят рослые гвардейцы с киверами на шлемах и с бессмысленно тупыми лицами. Совсем недавно на этой площади бандит генерал Рэдеску расстрелял народную демонстрацию. Это было в этом году.

Несмотря на разгром режима Антонеску, несмотря на разгром клики Рэдеску, реакция сохранялась. Реакция сейчас сошла с поверхности жизни, очень редко позволяет открыто и нагло наступать, идя в лобовую атаку. Чаще всего ее агенты выступают скрыто, подпочвенно, применяя самые коварные методы. Мы этими вопросами специально не занимались, поскольку у нас были другие задачи, но все-таки мы заметили многое. Из разговора со многими товарищами становится очевидным, что одной из главнейших опор реакции является дворцовое окружение короля. Сам король незначительная личность, больше спортсмен, чем король, предпочитает больше хвастаться своими спортивными результатами, тем, что он ведет автомобиль со скоростью 140 км в час, чем государственными делами. Около него делают политику другие люди, которые противостоят политике Петре Гроза. Румынская реакция связывает свои надежды не только с надеждами короля, но и с некоторыми другими официальными представителями государственности. Это Татареску и другие. Татареску – заместитель премьера и министр иностранных дел, очевидно одна из сильных фигур в румынском правительстве. Нам с ним удалось встретиться. Это хитрый, умный человек, ведет себя сейчас достаточно лояльно, понимая, куда дует ветер, его друзья, с которыми мы встречались в провинциях, в ряде городов, мало улыбаются, но считают,

[17] Речь идет об Ионе Георге Дука (1879-1933), который 30 декабря 1933 г. застрелен членами партии «Легион Михаила Архангела».

[18] Речь идет о бухарестском суде 1933 г. над организаторами забастовки железнодорожников.

[19] Имеются в виду, очевидно, события февраля 1933 г. в Гривице. Количество жертв, видимо, несколько преувеличено.

[20] Имеются в виду острые внутриполитические столкновения конца февраля 1945 г. Жертвами стрельбы, открытой неизвестными провокаторами, стало около 10 человек.

что при случае и Татареску, и его окружение могут повернуть, если позволит дуновение политического ветра. Мы видели ряд, может быть, и небольших проявлений этой скрытой борьбы реакции.

Например, огромный ажиотаж был поднят в Румынии в связи с процессом военных преступников, который проходил как раз тогда, когда мы были в Бухаресте[21]. Проходили демонстрации, митинги, народное возмущение было чрезвычайно большим. И в тот момент, когда весь народ поднялся, требуя самых суровых мер к преступникам войны, нашелся такой адвокат, защищавший одного из главных обвиняемых, который сказал: «Моего подзащитного нельзя судить, он был дисциплинированным и честным солдатом Румынии, я ставлю вопрос не только об оправдании, но и о том, чтобы суд публично извинился перед ним». Это о человеке, который тысячами расстреливал в Одессе.

Другой защитник, оценивая народные демонстрации под окнами суда, сказал: «судьи не должны полагаться на суждения черни. Боже, избави нас от того, чтобы чернь творила суд своими руками».

Кстати, эти адвокаты получили по несколько миллионов лей от своих подзащитных, потому что подзащитным нечего было терять, они знали, что их имущество конфискуют.

На том же паровозно-ремонтном заводе мы ходили в рабочий клуб. Рабочие клубы – это новое дело в румынской жизни, душа этого дела – партия. Клуб очень хорошо оформлен, но… на колоннах главного зала наклеены флаги Румынии, США, Англии и СССР, флаги Советского Союза всюду сорваны. Это было сделано, по-видимому, накануне, иначе товарищи заметили бы это и исправили.

Еще небольшой факт в румынской академии наук. На здании академии наук среди многочисленных вывесок на румынском языке – только одна вывеска написана по-русски: «Академия Наук – вход запрещен». В той же академии наук присутствующему здесь академику Парину один румынский академик преподнес анналы академии наук за 1942 год. В этих анналах были напечатаны доклады: «о Бессарабии под пятой большевизма», «Об исторических правах Румынии на Одессу», с приветствиями Антонеску, королю и т.д.

Немало мы встречали людей липучих, противных, которые всячески пытались присосаться к нашей делегации, сфотографироваться, получить аудиенцию, чтобы знакомством с нами создать себе какой-то политический капитал. Как оказалось, это провокаторы, подлецы политические, которые пытаются сейчас перекрашиваться в советских друзей. Но все это тени вчерашнего дня, хотя кусающиеся, но отживающие сегодня. Завтрашнюю Румынию определяют не они. Определяет прежде всего тот факт, что сейчас в Румынии впервые в истории создано настоящее демократическое правительство Петре Гроза, правительство, в котором очень большую роль играет партия, правительство, которое на основных постах имеет искренних и последовательных демократов. С премьером наша делегация встречалась неоднократно, он устраивал два приема, бывал на концертах, бывал на приемах в АРЛЮСе. Насколько можно судить, Гроза за три месяца своего премьерства завоевал широкое общенародное признание.

Мы с товарищем Париным видели его на 15-тысячном митинге в трансильванском городе Брашове. Это был митинг крестьян, посвященный земельной реформе. Митинг был созван союзом плугарей. Союзом плугарей руководит Петре Гроза. Я видел, как 15-тысячная толпа в течение 5-6 минут восторженно, единодушно, искренне и горячо аплодировала и кричала, скандируя слова по румынскому обычаю Пе - тре Гро - за, Пе - тре Гро - за.

В общенародном приветствии было столько глубины и страсти, что нельзя поставить под сомнение народное влечение к Петре Гроза.

Что особенно поразительно? Петре Гроза удалось многое сделать для решения проблем румыно-венгерских отношений, в особенности в отношении Трансильвании. Гроза –

[21] Речь идет об открывшемся 22 мая 1945 г. в Бухаресте судебном процессе по делу военнослужащих, совершивших в октябре 1941 г. массовые расправы над мирным населением в оккупированной Одессе и ее окрестностях. Поводом для расправ послужил организованный подпольщиками взрыв здания румынской военной комендатуры в Одессе, вследствие которого погибло около 100 человек. Главный обвиняемый генерал Николае Майнич был приговорен к смертной казни, по настоянию короля Михая замененной пожизненным заключением. Скончался в тюрьме в Аюде в 1950 г.

румын, он воспитывался в венгерской части страны, блестяще знает венгерскую культуру. На митинге в Брашове он говорил третью часть своей речи на венгерском языке. Это вызвало большой фурор, и румыны, и венгры кричали приветствия на своих языках. Петре Гроза своей правильной политикой сотрудничества сумел их объединить. И мы видели, как румыны и венгры шли вместе в одних рядах рука об руку.

Петре Гроза, бесспорно, очень сильная политическая фигура, умный, настоящий политик, хороший организатор, может быть, с некоторыми элементами неорганизованности, за которые его иногда поругивали. Вполне естественно, что он привлекает активные нападки реакции. Реакция разными способами борется против Гроза. Некоторые шипят: пришел Гроза, а хлеба нет. Верно, румыны переживают ряд трудностей. Другие представители реакции выступают более активно и не ограничиваются шипением. Был случай, когда на Петре Гроза бросилось несколько мужчин, пытаясь его убить. Это покушение закончилось печально не для Гроза, а для покушавшихся. Он, 60-летний мужчина, избил покушавшихся на него. Когда прибежали врачи оказать помощь премьер-министру, он с улыбкой сказал – вы помогите им, и показал на избитых в кровь покушавшихся.

Огромной популярностью в Румынии пользуется партия, и, насколько удалось заметить, одним из самых больших любимцев народных масс, и не только рабочих, является ее представитель – министр Георгиу Деж. Встречи его с народными массами всегда выливаются в симпатии к коммунистической партии. На том же митинге в Брашове, о котором я рассказывал, народные массы с огромным подъемом бурно аплодировали партии, приветствовали Георгиу Дежа, выкрикивали лозунги: «Да здравствует партия!»

Партия сейчас стала массовой организацией, оказывающей огромное влияние на всю политику, на экономику и на духовную жизнь.

Бросается в глаза своеобразная работа румынской коммунистической партии. Одно время были настроения, когда некоторые хотели отстранить короля, хватит, мол, поцарствовал гогенцоллерновский немецкий король на румынском троне. Партия вынуждена была попридержать эту активность в силу понятных вам причин.

И сейчас это своеобразие политики можно показать такой любопытной деталью. На митинге в Брашове все говорили о Советском Союзе, о союзе рабочих и крестьян, о связях народного правительства, и почти никто не говорил о Соединенных Штатах, Англии и румынском короле Михае. Единственный, кто говорил об Англии, Соединенных Штатах и короле Михае, был Георгиу Деж. Накануне на обеде, посвященном дню рождения министра культов Бурдуча, от ЦК партии коммунистов выступил с речью Василе Лука, который говорил о церкви как опоре демократии и пастыре народа, а на том же обеде русский протоиерей Александр Смирнов долго говорил о национализации крупной собственности в СССР, о благах социалистической экономики и т.д. [22] Одним словом, такое курьезное сопоставление: коммунисты прославляют церковь, а протоиерей – социалистические отношения. Коммунистическая партия проводит линию на широкий демократический фронт, в том числе и привлечение церкви к строительству румынской демократии на этом этапе.

В этой работе и партия, и весь демократический фронт, правительство имеют ряд трудностей. Трудности эти прежде всего связаны с тем, что там по-прежнему остается буржуазная частная собственность, в том числе и на крупные средства производства. Трудности связаны с огромным сопротивлением помещичье-капиталистических кругов всем демократическим реформам, которые проводит правительство. Трудности связаны с тем, что страна бедствует. Правда, внешне это в Бухаресте турист, путешественник может и не заметить, потому что Бухарест – это какой-то муравейник, который бурлит, живет, клокочет, все продается, все можно купить. Но самое примитивное, элементарная вещь стоит 50-100 тысяч лей, а рабочий получает 20-30 тысяч лей в месяц, паек составляет 250 грамм, и те, которые не спекулируют, не имеют воз-

[22] Член советской делегации, настоятель одного из московских храмов, ответственный секретарь «Журнала Московской Патриархии», возобновленного в 1943 г. Человек из близкого окружения Сергия (Страгородского), Патриарха Московского и всея Руси в 1943-1944 гг. В 1920-е - 1930-е годы неоднократно подвергался арестам властей.

можности достать достаточно хлеба. Мы видели босую, рваную, грязную деревню. Мы видели картины, от которых мы в своей стране давно отвыкли, когда на каждом пассажирском поезде, наряду с битком набитыми вагонами, полно [людей] на крышах.

Поражают колоссальные социальные различия. […] Социальные контрасты режут глаза. Если зайдете в первый класс вокзала, то увидите разодетую публику, во втором – скромно одетую, в третьем публика рваная, у многих нет обуви. В театре партер и галерка – два мира, между которыми пропасть. Так везде и всюду.

Эти социальные градации остаются, несмотря на многие шаги в направлении экономической демократизации строя.

Мы посетили несколько заводов для того, чтобы посмотреть, как живут рабочие. Конечно, одержано немало политических и экономических завоеваний, которые помогли улучшить жизнь рабочих: восьмичасовой рабочий день, участие рабочих в фабрично-заводском самоуправлении, улучшены условия питания и т.д. Но все же и сейчас в заводской жизни очень много болезненных явлений. В частности, на меня удручающее впечатление произвело положение молодежи, подростков. Проблема подростков не решена на многих заводах. Я беседовал с подростками, они по 4 года ходят в учениках вне зависимости от успехов. На них никто не обращает внимания, учиться не помогают, платят гроши, которые поддерживают тело и душу. Парни мучаются, лучшие годы своей жизни проводят в учениках. Политической и культурной работы не ведется. Молодые рабочие 15-17 лет почти ничего не слышали о Советском Союзе, они выпали из сфер влияния профсоюзов.

Поразила нас еще одна черта фабрично-заводской жизни – это уравниловка. Там руководители, инженеры и рабочие едят один и тот же обед, питаются в одной и той же столовой и против того, если кому-нибудь оказывают преимущества. Партия строго требует уравнительных отношений. Передовые рабочие живут хуже, чем другие. Имеется такая линия, чтобы эти передовые рабочие – коммунисты не первыми, а последними получали продукты, чтобы не было плохих настроений, жалоб у неорганизованных рабочих, чтобы они не говорили, что коммунисты используют свое положение для личных выгод.

Нам пришлось немного коснуться и других областей жизни, в частности познакомиться с работой школ. Мы там встречались с причудливой смесью старых реакционных и отживших принципов, связанных с реформой демократии.

Вот один из примеров. Я был в женской гимназии в городе Констанце. Когда я пришел в класс, преподавательница спрашивала гимназистку о [Димитрие] Кантемире. Гимназистка рассказывала о Кантемире, как о румынском историке и ученом, который попал в Россию, и, таким образом, своей биографией он символизирует старые истоки русско-румынской дружбы.

Другая гимназистка рассказывала о причинах падения Византийской империи. Она говорила: «Византийская империя росла слишком быстро при недостатке морали. Этот недостаток морали явился основной причиной краха империи».

Вот такие идеологические недостатки встречаются в школе, в преподавании, в учебниках, во всем. Партийные организации пытаются взять в свои руки перестройку школьного образования, методов преподавания, но этому препятствуют силы министерства просвещения, в котором засели социал-демократы и прочие реакционные охвостья, которые тормозят демократизацию румынской школы.

В преодолении всех этих трудностей – политических, экономических и культурных – огромную помощь, на наш взгляд, оказывает такая организация, как АРЛЮС, о которой я хотел бы рассказать. Когда тов. Вышинский был в Румынии после перемены правительства[23], он сказал на одном из приемов, что АРЛЮС сыграл такую роль, о которой он сам не догадывается. Это на самом деле так. АРЛЮС при румынском правительстве, возглавляемом Рэдеску, был той широкой демократической организацией, которая объединяла вокруг себя многих теперешних руководителей, которые тогда еще далеки были от комунистичесой партии и вместе с тем не соглашались с Рэдеску и с Антонеску. Я имею

[23] В конце февраля – начале марта 1945 г.

в виду группу военных во главе с Василием Рошкану. Эта группа противостояла Рэдеску. Рэдеску уволил их из армии, но они продолжали свою работу вне армии. И сейчас эта группа во главе с Василием Рошканом является руководящей группой в армии Румынии. Сам Рошкану военный министр, его сподвижники возглавляют посты в генеральном штабе, армии и т.д. Большинство министров теперешнего румынского правительства – это арлюсисты. Сейчас АРЛЮС – мощная организация друзей Советского Союза, насчитывающая более 160 тыс. членов. Где бы мы не были, везде, во всех городах действует организация АРЛЮС, филиал АРЛЮСа по распространению правды о Советском Союзе. Во всех городах Румынии, всюду афиши, плакаты АРЛЮСа.

Конгресс АРЛЮСа был чрезвычайно большим событием румынской жизни. Он привлек внимание всей страны, это без преувеличения. На первое заседание конгресса пришел патриарх Румынии, который благословил конгресс. Румыны говорят, что это значительное событие в жизни румынской демократии, пришел представитель короля, все министры были, конгресс приветствовали рабочие делегации, молодежные и женские. Все живые силы демократической Румынии приветствовали этот конгресс и участвовали в его работе.

Стало быть, идеи АРЛЮСа глубоко проникли в демократические слои Румынии. Это в значительной мере объясняется и тем, какую роль сыграл АРЛЮС в борьбе за новое правительство и тем, что АРЛЮС сумел объединить в себе наиболее авторитетных, наиболее значительных представителей румынской культуры и общественной жизни. Вот это как раз то, чего не хватает многим обществам, в частности Лондонскому обществу, которое существует уже много лет. В АРЛЮСе объединились самые видные румынские ученые, профессора: Пархон – один из выдающихся физиологов, академик, писатель Садовяну – румынский классик, академик Савулеску, крупнейший общественный деятель Константинеску[24]. Их активная работа в руководящем органе Арлюса создает такую массовость и демократическую базу этой организации.

Правда, в работе АРЛЮСа есть и серьезные недостатки. Проявлением положительных качеств организации явился конгресс, который свидетельствовал о широком размахе организации. Но конгресс был и выражением недостатков – слишком много хороших речей, больших резолюций, слишком много революционного размаха, но мало деловитости, мало черновой работы. Созданы десятки секций, из них работают только 15 секций. Планы разрабатываются от случая к случаю. Системы строгой, четкой, организованной очень часто не хватает в секциях. Это значительно определяется индивидуальными свойствами людей, которые руководили АРЛЮСом, в частности, там был доктор Оэриу – блестящий, инициативный деятель, который каждый день горит какой-то новой идеей и проводит эту идею, человек огромного размаха, но при всем этом человек, который не умеет заниматься черновой мелкой работой. Он сейчас заместитель министра, заместитель председателя комиссии по перемирию. На его место выдвинули нового генерального секретаря – Магера. Магера – хороший коммунист, честный, смелый человек. Может быть, ему не хватает размаха и яркости Оэриу, но мне кажется, что на втором этапе работы, когда требуется закреплять и углублять достигнутое, он очень подходящий человек. Этот человек умеет вести черновую работу с самых азов доверху. Я думаю, что на втором этапе работы АРЛЮСа он сыграет свою положительную роль.

Теперь о нашей работе, которую мы провели в Румынии. Наша работа состояла из двух элементов. Первое – это ознакомление с румынской культурой и показ советской культуры. Если говорить о нашем ознакомлении с румынской культурой, то мы посетили свыше 30 культурных и научных учреждений Румынии. Каждое посещение было связано с установлением новых знакомств, связей, проведением бесед и каждое посещение сыграло свою роль. Мы ознакомились с музыкальной, изобразительной культурой, со всеми отраслями искусства.

Пожалуй, самым значительным и интересным явлением румынского искусства для нас был симфонический концерт под управлением Энеску. Энеску старый, дряхлый человек, но это талантливейший дирижер, болезненный человек, но дирижирует он с юношеским тем-

[24] Имеется в виду П. Константинеску-Яшь.

пераментом, глубоко и проникновенно. Симфонический оркестр исполнял произведения Чайковского. Это явление высокой культуры. И мне кажется, мы должны были бы воспользоваться желанием Энеску поехать в СССР и пригласить его на следующий сезон в Москву. Это будет полезно и для музыкальных деятелей, и для любителей музыки[25].

В драматическом театре, который мы посетили, мы видели пьесу [Константина] Симонова «Так и будет». Впечатление плачевное. Если исключить роль профессора Воронцова, которую исполнял артист Антониу, то все другие персонажи слабые и идут по линии внешнего сходства без глубокого понимания психологии.

В оперном театре мы слушали румынскую оперу «Казанова» и оперу Чайковского «Евгений Онегин». Румынская опера «Казанова» написана румынским композитором[26] свежо и хорошо, правда, с некоторыми вывихами в сторону формализма. Это интересное музыкальное произведение, в ней участвовали неплохие голоса, балет очень слабый. В оформлении чувствуется провинциальная бедность.

Лучшее впечатление произвела опера «Евгений Онегин» [П. Чайковского]. Тут чувствуется, что артисты вложили душу. Было чрезвычайно интересно русским людям услышать оперу «Евгений Онегин» в Румынии. Опера исполнялась не в театре, а в садике при госпитале. Румынские артисты, в отличие от наших некоторых делегатов, не боялись петь на открытом воздухе и пели на открытом воздухе. Наши бойцы и офицеры видели русскую оперу в румынском исполнении, некоторые арии, например, в сцене Татьяны и няни, пелись на русском языке. Есть плохие исполнители, как Ольга и Онегин, но театр прекрасный.

Мы спросили, почему выпустили таких плохих исполнителей Ольги и Онегина. Оказалось, что при Антонеску опера была очагом легионеров. Сейчас они в Бухаресте, но их лишили права петь, и вместо этих артистов-легионеров – поставили молодежь неоперившуюся.

Очень любопытное учреждение театрального искусства – театр Ревю, который посетили некоторые из нас. Это бухарестская экзотика. Это театр частного хозяина и очень дорогой, цены от полутора тысяч до трех тысяч лей, а рабочий, повторяю, зарабатывает в месяцы от 20 до 30 тысяч лей – значит, ходят не рабочие, а буржуа. Театр пользуется успехом. Режиссер театра со слезами на глазах рассказывал, как третируется в этом театре искусство. Хозяин требует, чтобы спектакль готовили не больше двух-трех недель. Мое сообщение о том, что советские театры работают над спектаклями 10-12 месяцев, было воспринято как чудо.

Мы мало понимали по-румынски, но из того, что нам переводили, мы видели, что много очень плоских, рассчитанных на дурной вкус острот, двусмысленных, которые вызывают веселое оживление в зале.

Большое место занимает балет. Выходит 15 женщин довольно смазливых, с хорошими фигурами, но в совершенно неприличном виде. Темные очки самая заметная часть туалета, обнажение максимальное. Это пользуется колоссальным успехом.

Нам удалось увидеть учреждения искусства и в провинции. Поражает тот факт, что очень часто, даже в крупных провинциальных городах нет никакой театральной аудитории.

Всем известна Констанца. В этом крупном портовом городе нет хорошего концертного зала. Козловский пел в плохом зале, стены которого были убраны бумагой, под аккомпонимент плохого дребезжавшего рояля. Мы спросили – разве в Констанце нет хороших роялей. Нам местные арлюсисты говорили, что в городе есть очень много роялей, и очень хороших, но все в частных домах. Нет ни одного хорошего общественного рояля.

Когда конферансье объявил о том, что Козловский будет петь Моцарта, как мне передавали, многие удивлялись (что характеризует их культуру и знание Советского Союза), что советский, русский артист поет Моцарта – европейского композитора. Они считали, что в Советском Союзе этого нет.

Вторая часть нашей работы была связана с показом нашей культуры. Надо прямо сказать, что колоссальную работу, имеющую, несомненно, глубокие последствия, – я в это

[25] Джордже Энеску действительно посетил СССР в 1946 г. Первый его приезд в Россию состоялся еще в 1909 г.

[26] Скорее всего, имеется в виду опера «Казанова» польского композитора Людомира Ружицкого (1883-1953).

верю, она оставит глубокие следы, – провели наши ученые, которые были в составе делегации – академик Цицин, академик Парин, профессор Еголин, читавшие там лекции[27]. Академик Цицин прочел лекцию о гибридизации, Парин о советской медицинской науке, о Павлове, о Мечникове[28], Еголин – о демократических традициях русской культуры и о советской литературе.

Все эти лекции пользовались неизменным успехом и вызывали горячие отклики. Об успехах этих лекций говорит тот факт, что румыны решили их напечатать массовым тиражом.

Большую работу, и очень успешно, провели наши артисты [...].

В заключение о румынском разделе скажу о том, как нас встречали. Мы были не первыми советскими людьми, посетившими Румынию, не диковинкой, но тот факт, что это первая делегация артистов и ученых, вызвал глубочайшее внимание. Нас восторженно встречали на конгрессе, нам устраивали бурные встречи каждому в отдельности, когда мы выступали. Была буря аплодисментов и оваций в честь нашей делегации.

Когда мы приезжали в города, то наш приезд становился большим событием в жизни города.

В городе Браиле на встречу собрались юноши и девушки, разодетые в расшитую одежду, которые образовали большой коридор из массы людей и буквально всю дорогу, по которой мы шли, усыпали цветами.

То же самое было в Клуже, Брашове, Тыргу-Муреше. Когда люди узнали, что приехал академик Цицин, то собрались не только жители Клужа, но и крестьяне, чтобы послушать советского ученого. Когда Цицин кончил речь, ему устроили целую овацию, посадили на стул и перед ним одним устроили концерт. Он один сидел и аплодировал их выступлению (Смех в зале).

Особенно горячие встречи устраивали нам рабочие. Мы выступали перед рабочими, которых было около 4-х тысяч. Но так как все в зал не уместились, были открыты окна, и у окон на земле расположились сотни и тысячи румын. Они восторженно и бурно аплодировали, так что трудно передать словами.

С огромным успехом прошел концерт наших артистов для рабочих Бухареста в огромном зале, где было около 6 тысяч рабочих. Большинство населения Румынии встречало нас восторженно. Я не пытаюсь приуменьшить все трудности и опасности, которые таит румынская обстановка и сопротивление реакции, но я не ошибусь, если скажу, что большинство людей, все живые силы повернули в сторону дружбы с Советским Союзом. Есть благоприятные условия для демократической политики, которую ведут коммунистическая партия и правительство Петре Гроза.

Теперь позвольте перейти к Чехословакии [...].

Академик Парин

Из общих впечатлений я бы дополнил Караганова только в одном отношении – это в том, что для нас, советских людей, такая поездка за границу представляет собою наглядный урок международного характера успехов Красной Армии и того престижа, какой Красная Армия создала для всего русского своими победами. Это чувствуешь на каждом шагу. Например, из комбинации портретов, как в Румынии – король Михай и портрет тов. Сталина, так и в Чехословакии – портреты Бенеша и тов. Сталина. Везде и всюду вы чувствуете авторитет Советского Союза, авторитет русского. Вы видите, насколько огромное значение победы Красной Армии оказали не только для сокрушения фашизма, но и для поднятия престижа народа, Родины. Это видно из того огромного интереса ко всему советскому, русскому языку, русской культуре, советской современной культуре, литературе и т.д. Везде исключительный успех курсов русского языка. АРЛЮС организовал десятки курсов русского языка. Если ранее был десяток курсов русского языка, то к открытию конгресса были организованы десятки курсов, рассчитанные

[27] Всего за 20 дней пребывания в Румынии было прочитано около 40 лекций, состоялось 20 концертов с участием советских музыкантов.

[28] Иван Петрович Павлов (1849-1936) – русский ученый-физиолог, в 1904 г. был удостоен Нобелевской премии 1904 г. за работы в области физиологии пищеварения. Илья Ильич Мечников (1845-1916) – русский и французский биолог, лауреат Нобелевской премии 1908 г. Принадлежал к старинному молдавскому боярскому роду, потомок выдающегося мыслителя и дипломата XVII в. Николае Милеску Спэтару.

на различные слои румынского народа. […] Интерес к русскому языку очень велик. […] В Бухаресте, в Праге, в других городах Румынии и Чехословакии интеллигенция в один голос заявляла: дайте нам больше книг советских, художественной литературы, научных пособий, шлите в любом количестве литературу, отвечающую на любые вопросы, мы долго о вас ничего не знали, мы слышали только одну клевету. Клеветы было настолько много, что несколько месяцев не могла рассеяться.

Нам задавали во время бесед настолько нелепые вопросы, что мы не знали – расхохотаться или сохранить серьезный вид и ответить.

Среди той интеллигенции, с которой приходилось встречаться из медицинского мира, с учеными, врачами, естественно, как и среди других кругов интеллигенции и в Румынии, и в Чехословакии, имеются люди разных политических убеждений, начиная от людей вполне лояльно настроенных и людей настроенных очень реакционно. Реакционно настроенные люди так же, как и наши друзья, пожимают руки, горячо говорят, что рады нас видеть, но в общем этих людей разгадать можно довольно быстро, потому что через короткое время ответ на тот или иной вопрос в какой-то степени выдает его. Передовая часть румынской и чешской интеллигенции нас хорошо ориентировала, очень хорошо помогла в отношении распознавания таких друзей агентурного порядка.

В Румынии я посетил лично учреждения, которые меня непосредственно интересовали – медицинский университет имени Кантакузина. Этот факультет представляет из себя мощное учреждение с хорошо оборудованными лабораториями и клиниками. Он был построен несколько лет тому назад и рассчитан на 250-300 студентов на каждом курсе.

Сейчас там такая же картина, что и в Советском Союзе. Тяга велика, и на каждом курсе от 600 до 800 студентов. Перегрузка очень большая. Настоящую работу глубокого характера, исследовательского характера видел в очень немногих учреждениях и клиниках, на кафедре вирусологии. Профессора Стефани и Николау объясняют это тем, что университет был эвакуирован, целиком не вернулся. Причины, видно, другие. Порядок хороший, все оборудование расставлено на места. Очевидно, здесь причины более глубокого порядка. […]

Габович

Тов. Караганов довольно подробно и, по-моему, всеобъемлюще осветил нашу поездку. Я могу немного поделиться своим впечатлением по вопросам, связанным с положением искусства в Румынии и Чехословакии, а также вкратце рассказать о проведенных нами концертах. Для нас, артистов, это была очень ответственная задача – выступить так, чтобы представить искусство Советского Союза, о котором они очень много слышали. Естественно, поэтому, что мы все волновались, в том числе Козловский, который отвык волноваться в наших условиях, а тут пришлось. Я подробно не буду рассказывать о широких концертах. Стиль был выбран правильный. За границей не привыкли к концертам бригадного типа, которые организовывал наш Комитет по делам искусств. Как, например, фронтовые бригады, где у нас имелись чтец, пианист, балет, певица. Ни один из них ясного представления об искусстве не дает. А если, скажем, приезжает одна певица, то ее можно показать во всем диапазоне. То же можно сказать о приезде балета, о концерте русского балета. И этого было бы достаточно. Тогда на афише можно было бы не писать фамилии артистов. […] Вот, выступала Пантофель-Нечецкая. Она великолепно выступала, прекрасно дала свой концерт. Козловский выступал с симфоническим оркестром. Это давало эффектные результаты, когда симфонический оркестр аккомпанировал одному человеку.

Не буду описывать встречи. Всюду нас встречали с цветами, преподносили их, как правило, дети, которых целовали, целовали и артистов. Оказывали нам тёплый, радушный прием. Это касается Румынии, и в особенности Чехословакии.

Интересен был концерт для короля и королевы[29]. Это было в первый раз. Перед этим была проделана большая дипломатическая работа наших кругов, чтобы король соблаговолил посетить наш концерт. Концерт происходил в Бухаресте, в зале, рассчитанном на 1700 человек, – даже, пожалуй, больше, на 2000 человек. В этом зале разместилось 25 человек, я не считаю охрану, всего было 60 человек, заняли 4-5 рядов. Впереди поста-

[29] Речь идет о королеве-матери, Елене.

вили два маленьких стола, два кресла, постелили ковер – это для короля и королевы. Дальше сидели министры, наши академики и члены советской делегации и СКК. Вы представляете аудиторию в 60 человек? Это маленькая кучка. Мы привыкли к цветам и аплодисментам. Аплодисменты важны по двум причинам. Во-первых, они дают возможность вдохновиться, приятно встречать аплодисменты, во-вторых, они занимают время и артист может в этот момент переодеваться. Пока аплодируют, он может отдохнуть. А как здесь? Король с королевой задают тон. Сколько может похлопать король? (Смех в зале). Наши бы старались изо всех сил, но не удобно было. Все импонировало королю. Мы давали большой концерт, номеров 6, выступали Козловский, Пантофель-Нечецкая. Такова программа для короля, и с таким дипломатическим успехом.

Надо сказать, что волновались в этот раз очень сильно. Потом королева делала всякие комплименты по адресу артистов, сравнивала с той или иной знаменитостью. [...] Румыния в искусстве какая-то заезжая гастрольная страна, куда заезжали все знаменитости, причем за деньгами главным образом. [...] Даже в ревю та экзотика, о которой говорил Караганов, типичная румынская провинциальная экзотика. Мне в Париже пришлось видеть это ревю. Здесь, в Румынии, это [...] копия настоящего французского ревю.

Что касается театра, то про Румынию говорили, что это профессия нации. Скрипачей там, действительно, много. Оркестровая профессия там на большой высоте, но культура театра и оперы находится на [...] неопределенном уровне. [...] Кое в чем следовало бы поучиться у них, скажем, в отношении симфонических оркестров и в отношении дирижирования.

Интерес к нам громадный, и нам следовало бы этот интерес закрепить дальнейшими пропагандистскими вещами, главным образом, материалами, которые требует там интеллигенция.

Проф. Еголин

Разрешите мне несколько отдельных дополнений к тому, что уже сказано тт. Карагановым и Габович.

Хотелось бы отметить, что печать в Чехословакии, и особенно в Румынии, широко отмечала все наши выступления. Там, как вы знаете, газет много, каждая политическая партия имеет свой орган печати, и газеты крикливо, на буржуазный лад старались отметить тот или иной момент из пребывания советских делегатов. Особенно много писали газеты в Румынии, в связи с нашим пребыванием в течение 4 дней на конгрессе АРЛЮСа. Нужно сказать, что и провинциальная печать также широко отмечала наше пребывание. Мне кажется, не лишне привести некоторые моменты их характеристики, как ее передавали местные газеты.

Весьма положительно оценивали выступление академика Цицина, его приезд в Румынию тепло приветствовался. Там его уже знали по трудам как великого преобразователя. В Брашове выступил представитель земледельческого фронта, заявил о Цицине: «Крупнейший советский ученый выступает перед нами, простыми крестьянами, раскрывая нам тайны высоких урожаев. Румынским ученым надо учиться у советского академика вести науку в народ». Газета «Новый путь» в Клуже писала: «Наши зрители никогда не переживали большего энтузиазма. Концерт мастеров советского искусства – это художественный праздник, который привел нас в состояние экстаза. Концерт демонстрирует огромный прогресс нашего великого соседа в области искусства».

В Крайове после концерта Пантофель-Нечецкой, который следовал за моей лекцией о советской литературе, публично выступил генеральный секретарь АРЛЮСа и заявил: «В Советской России все велико: и литература, и искусство. Это для нас совершеннейший образец, к которому мы должны стремиться всеми своими помыслами».

Это только кусочек, сотая доля того, что писали разные румынские и чехословацкие газеты о пребывании советской делегации.

Особенно сильно тянутся к печатному слову, идущему из СССР. Самая популярная сейчас литература в Чехословакии и в Румынии – это наши учебники по русскому языку. Я завтра имею возможность передать румынской академии наук самые элементарные учебники для средней школы по русскому языку, потому что очень много румын обучается русскому языку. [...]

Насколько велика тяга и интерес к литературе, идущей из Советского Союза, показывает такой факт. Наш т. Парин дал рукопись о достижениях советской медицины. Через 8 дней ее перевели и издали с портретами. Книга вышла объемом свыше 100 страниц. Потому, как быстро выпустили книгу, можно судить, какой громадный интерес к Советскому Союзу.

Или такой еще приведу штрих. Мне хотелось кое-что рассказать о впечатлениях от встреч с руководителями Румынии в провинции, из бесед с этими деятелями культуры по сближению с Советским Союзом. Первое впечатление, когда встречаешься, предположим, в Крайове с Толпияне [так в тексте], публицистом, адвокатом, что это наш друг. Он говорит о Достоевском, Толстом, это разносторонне эрудированный человек. Встречи продолжались в течение трех дней, и в конце обнаруживается, что сочувствие социалистическим идеям, нашей системе у него, собственно, ни в чем не обнаруживается. У него есть интерес и любопытство, не больше. Толпияне действительно образованный человек, но это богатый человек, крупный землевладелец. На третий день я спросил его, что побуждает его стремиться поехать в Советский Союз. Видите ли, ответил он, я не бывал в Индии и в России – вот мне и хочется там побывать. На одну доску ставится Советский Союз и Индия. Экзотика влечет, интересуется, что делается там, в Советском Союзе. Очень дельный, умный человек, коммунист, префект в городе Крайове Челак. Он побывал в Советском Союзе в те дни, когда был арестован Рэдеску. Он сражался в Крайове с группой рабочих. Он мне говорил, что в России интеллигент – человек думающий, а у них в Румынии интеллигент – человек читающий, интересующийся.

Я к этому заключению пришел из бесед с рядом ученых, интеллигентов. Эти люди начинают интересоваться Советским Союзом. Отсюда вывод, нам нужно как можно больше давать литературы, посылать лекторов для более углубленной работы. […]

Я думаю, что нужно учесть то обстоятельство, что Румыния (это стало особенно вырисовываться после нашего приезда в Чехословакию) в течение 27 лет была страной, где велась антисоветская, разнузданная пропаганда. Мы все знаем, что в течение трех лет Румыния воевала с нами. Эта реакция, в конечном счете, в какой-то мере сохраняется.

АРЛЮС имеет 160 тыс. членов. Это больше, чем любое общество в другой стране. Тов. Караганов сказал уже, что из 47 секций работают 15. Я наблюдал это в Тимишоаре и Крайове. Это движение охватывает только интеллигенцию, в небольшой мере рабочих, и еще меньше крестьян. Так что здесь предстоит громадная работа. […]

Баранов
Есть какие-либо вопросы? Нет. Тогда разрешите поблагодарить докладчиков за столь подробные и интересные сообщения и на этом совещание закончить.

РГАСПИ, Ф. 17, оп. 128, д. 748, л. 110-155.

Библиография

Дангулов 1987: С.А. Дангулов, Художники. Литературные портреты (Москва 1987).

Исламов 2000: Т.М. Исламов (отв. ред.), Трансильванский вопрос. Венгеро-румынский территориальный спор и СССР. 1940-1946. Документы (Москва 2000).

Покивайлова 1998: Т.А. Покивайлова (отв. ред.), Три визита А.Я. Вышинского в Бухарест, 1944-1946: Из истории советско-румынских отношений. Документы российских архивов (Москва 1998).

„Această ţară în mâini bune ar putea deveni o perlă…”. România la începutul verii anului 1945 văzută de membrii unei delegaţii a intelectualităţii sovietice

Cuvinte-cheie: propagarea culturii sovietice peste hotare, România, Al Doilea Război Mondial, starea de spirit a intelectualităţii române, relaţii culturale ruso-române şi sovieto-române.

Rezumat: La sfârşitul primăverii – începutul verii anului 1945 a avut loc prima vizită în România a unei delegaţii reprezentative, alcătuite din oameni de cultură şi de ştiinţă sovietici. Comisia unională de control, ce funcţiona sub egida URSS, precum şi partidul comunist român au folosit în totalitate această vizită pentru propagarea nu doar a realizărilor ştiinţei sovietice şi a culturii artistice, dar şi a avantajelor regimului şi ideologiei sovietice. Evoluările

muzicienilor și artiștilor sovietici au atras atenţia publicului larg, iar prelegerile unor savanţi notorii (în special, din domeniul ştiinţelor biologice şi agricole) au fost ascultate cu interes de către specialişti. Mai jos, este publicată, cu unele prescurtări, înregistrarea consfătuirii de lucru de la Moscova, în cadrul căreia membrii delegaţiei au prezentat dări de seamă despre vizita lor. Din aceste dări de seamă reiese că membrii delegaţiei sovietice, oameni formaţi în condiţiile regimului sovietic și loiali puterii sovietice, chiar în virtutea poziţiei lor sociale, percepeau realităţile României contemporane prin prisma stereotipurilor ideologiei sovietice, remarcând, totodată, contradicţiile reale din societatea românească. Membrii delegaţiei sovietice au menţionat potenţialul mare al României, care, în opinia lor, ar putea fi realizat pe deplin doar în condiţiile unei conduceri comuniste.

“This country in good hands could become a pearl …” Romania of early summer of 1945 seen by the members of the delegation of the Soviet intelligentsia

Keywords: the spread of Soviet culture abroad, Romania, World War II, the mood of the Romanian intellectuals, Russian-Romanian and Soviet-Romanian cultural ties.

Abstract: In early summer 1945 the first visit to Romania by a fairly representative delegation of Soviet artists and scientists took place. It was fully used by the Allied Control Commission and the Romanian Communist Party to propagate the achievements of Soviet culture and science, and indirectly the advantages of the Soviet system and its ideology. The arrival of a number of really outstanding musicians and ballet dancers in the country attracted the Romanian public, and interest in the lectures of prominent Soviet scientists was demonstrated in the academic and university circles. A reduced record of the meeting in Moscow in June 1945 which discussed the results of the trip of the Soviet cultural delegation to Romania is published below. It may be seen that the members of the Soviet delegation, persons formed under the Soviet system and absolutely loyal to the Soviet regime, looked at the realities of postwar Romania through the prism of their ideology. But this view even not objective, but nevertheless, as a rule, benevolent, let them assess the enormous potential of Romania, which, according to Soviet observers – convinced communists, could be realized only under communist rule. Besides, even through the pink glasses of their stereotypes and their ideas about the inevitable triumph of communist project, the Soviet visitors could not help but see the real moods in Romanian society.

16.03.2021

Др. Александр Стыкалин, Институт славяноведения РАН, Ленинский проспект, 32а, Москва, Российская Федерация, https://orcid.org/0000-0003-0834-9090, e-mail: zhurslav@gmail.com

PREGĂTIREA CADRELOR DE PARTID ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ, 1953-1960[1]

Marius Tărîță

Cuvinte-cheie: RSS Moldovenească, anii 1950, cadrele de partid, educație, „rezervă".

Introducere

Segmentul de cercetare al științelor umaniste din Occident, care se ocupase în timpul postbelic de funcționarea instituțiilor sovietice, după 1991 și-a stabilit o altă grilă de priorități. Odată ce URSS a dispărut, a scăzut interesul pentru înțelegerea și explicarea celor ce s-au întâmplat în lagărul socialist. Multe subiecte care urmau să fie aprofundate au rămas suspendate, însă drept dovadă a seriozității demersului au rămas numeroasele studii din revistele de specialitate nord-americane din anii 1970-1980. Totodată, spațiul european de cercetare a devenit mai sceptic față de decriptarea trecutului sovietic. În opinia noastră, situația s-ar datora atât numărului ridicat al politicienilor (și nu doar) europeni contemporani, care, fiind studenți în anii 1960-1970, au aderat la ideile de stânga (maoiste, trotchiste, anarhiste, inclusiv cultul lui Che Guevara), cât și unor mode culturale. Acestea din urmă – posibil chiar într-o măsură mai mare – au reorientat cercetarea istoricului perioadei comuniste de la abordări mai pozitiviste și științifice la perspective uneori forțat interdisciplinare, dar și la aplicarea unor grile sociologice. Acestea din urmă însă nu sunt pertinente în cazul istoricului onest. Astfel, printre modelele de abordare a perioadei sovietice se numără și reflectarea ei prin prisma organelor de represiune, care sunt deseori etichetate deja destul de neutru, inclusiv de istoricii din spațiul românesc, drept „poliție politică". Un al doilea model îl constituie abordarea procesului de comunizare prin deplasarea accentului pe relațiile dintre centru și periferie (vezi și demersul, de altfel, interesant, al istoricului lituanian S. Grykauskas, „General-guvernatorul sovietic", dedicat secretarilor II din republicile unionale). Un al treilea model e abordarea selectivă doar a unor aspecte sau grupuri minoritare și extrapolarea experienței acestora. În această ordine de idei, în spațiul european post-sovietic, există și abordări echidistante, care pun accentul pe valorizarea documentelor de arhivă – vezi studiul pozitivist al istoricului leton Daina Bleiere despre etica nomenclaturii comuniste din RSS Letonă (Bleiere 2019).

Deși prezentul studiu se referă la un domeniu limitat – educarea cadrelor de partid, implicațiile din acest domeniu s-au resimțit timp de decenii, inclusiv după 1991. În mare parte, ne-am ghidat de faptul că istoricii și politologii americani au distins mai multe categorii de funcționari și activiști de partid pentru perioada de la 1945 la 1990. Printre acestea sunt tipologia stalinistă, cea tehnocrată din timpul lui Hrușciov și, parțial, cea voluntaristă, tipologia brejnevistă („minimalistul" și lipsa de inițiativă, vezi Klugman 1989, 147-148) și ultima, dezvoltată în anii 1970 – aparatcik-ul „cameleonic" (noțiune introdusă de K. Jowitt de la Universitatea din Berkeley – Jowitt 1975). De asemenea, am folosit ideea de politică de incluziune, aplicată în URSS după moartea lui Stalin, iar în celelalte state socialiste – abia în anii 1960. Este de reținut remarca lui Klugman că epoca Hrușciov a crescut ponderea așa-numiților tehnocrați, dar aceasta nu avea nicio implicație în aderența la valorile liberal-democrate.

În studiul ce urmează vom acorda, laconic, atenție următoarelor aspecte – problema educării cadrelor în abordarea PCUS, sistemul de pregătire a cadrelor (școala republicană de partid, universitatea marxism-leninismului), educația comsomoliștilor. Anumite schimbări de accente în educația partinică au survenit mai înainte de moartea lui Stalin, în anii 1951-1953. Totuși am ales ca limită cronologică inferioară anul 1953. În cazul limitei superioare din anul 1960 ne-am ghidat de faptul că, în acel an, a fost desființată Școala republicană de partid de la Chișinău, pentru a nu mai fi reînființată aici vreodată până la disoluția Uniunii Sovietice.

[1] Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului 20.80009.0807.43 „Patrimoniul muzeal și memoria istorică: cercetare, interpretare, prezentare".

Problema educării cadrelor pe agenda PCUS

Înainte de moartea lui Stalin, pe agenda Partidului a apărut tema eşecurilor înregistrate în selectarea şi plasarea cadrelor în anumite domenii. După schemele partinice experimentate anterior, subiectul a fost discutat mai întâi la nivelul unei republici mari. Astfel, plenara din ianuarie 1953 a Comitetului Central al Partidului Comunist din Ucraina a avut pe ordinea zilei „neajunsurile serioase", care ar fi fost prezente în managementul cadrelor din organizaţiile din domeniul comerţului, al industriei alimentare, industriei uşoare, industriei de carne şi de lapte. Neajunsul principal ar fi constat în încălcarea gravă a principiilor partinice în ceea ce priveşte selectarea cadrelor după calităţile politice şi competenţele profesionale (MC 1953). Vina organizaţiilor de partid nu era scoasă suficient în evidenţă, accentul fiind pus pe responsabilitatea ministerelor republicane. „Asta a condus la faptul că un şir de organizaţii de târguială şi cooperative au fost îngunoioşate cu elemente duşmănoase, hoţi şi irositori ai proprietăţii obşteşti. Lipsa de vigilenţă şi nepăsarea politică a conducătorilor a adus pagube mari Statului Sovietic". Dar nici prin această formulare vina nu era explicată prin posibila incompetenţă a conducătorilor respectivelor ministere, dar prin scăderea „vegherii" şi atitudinii de indiferenţă.

Trei ani mai târziu, primul secretar Zenovie Serdiuk a criticat „stilul greşit de lucru al Ministerului gospodăriei săteşti al RSSM, metoda cancelărească de conducere, alegerea fără pricepere şi folosirea greşită a specialiştilor" (MC 1955a). Se observă că nu mai erau făcute referiri la elemente prezumtiv duşmănoase, ca în epoca lui Stalin, însă era admisă utilizarea ineficientă a cadrelor.

La 21 august 1956, CC al PCUS a adoptat o hotărâre privind „Concluziile anului de studii în sistemul educaţiei de partid şi sarcinile pentru organizaţiile de partid în noul an de studii". Se spunea că erau necesare măsuri pentru a termina cu „şabloanele", cu practica „administrativ-birocratică" în completarea cercurilor, a şcolilor, seminarelor, şi crearea unui astfel de sistem de educaţie politică, ce ar satisface cerinţele ideinice ale comuniştilor şi ar contribui la rezolvarea cu succes a sarcinilor puse de Congresul al XX-lea (CM 1956c). Această hotărâre se extindea şi asupra educaţiei comsomoliştilor. În acelaşi număr de ziar în care era semnalată hotărârea în cauză, era publicat un articol în care se spunea: „Calitatea, conţinutul ideinic şi impactul învăţământului politic al comsomoliştilor în mare măsură depinde de faptul cum organizaţiile de partid conduc şi ajută comitetele comsomolului în selectarea şi pregătirea propagandiştilor, completarea şcolilor şi cercurilor, cum exercită controlul asupra activităţii lor". În realitate, această implicare a organizaţiilor de partid în politica de cadre la nivel de Comsomol indică crearea unor relaţii personale, promovarea unui anumit profil de activist prin legături ce, în termenii birocraţiei de astăzi, ar putea fi apreciate ca „protecţionism". În cazul în care Partidul a dat dovadă de mai puţină disciplină în supravegherea comsomoliştilor, este posibil că acest lucru a permis formarea unor grupuri de interese, care se vor manifesta plenar în epoca brejnevistă.

Cu o zi înainte de începerea anului de studii politice (în 1956), „Sovetskaya Moldavia" a publicat un text programatic, care reflecta poziţia Partidului în ceea ce priveşte modul de gestionare a educaţiei cadrelor. Accentul era pus din nou pe numărul în creştere al comuniştilor şi nevoia lucrului de sine stătător. „Organizaţiile de partid trebuie să aibă grijă ca, din primele zile ale noului an de studii, să fie citite lecţii pentru comuniştii care se autoeducă politic, să fie desfăşurate consultaţii, să se acorde ajutor în selecţia literaturii. În baza lectoriilor de pe lângă cabinetele de educaţie politică, se recomandă să fie organizate convorbiri teoretice şi conferinţe... Având grijă de sporirea conţinutului ideinic, comitetele de partid sunt obligate să acorde ajutor zilnic propagandiştilor în studierea ştiinţei marxist-leniniste, în special, a teoriei economice şi economiei agriculturii, să ridice nivelul lor de pregătire metodică, să-i ţină permanent la curent cu sarcinile construcţiei gospodăreşti şi culturale, să le îmbogăţească cunoştinţele cu însuşirea experienţei fruntaşilor...". Era reluată aceeaşi idee privind implicarea comuniştilor în politicile educaţionale la nivel de comsomol: „Una din cele mai importante sarcini ale organizaţiilor de partid este ajutorul acordat zilnic organizaţiilor comsomoliste în educarea politică a tineretului conform tradiţiilor revoluţionare şi muncitoreşti ale partidului nostru, ale poporului sovietic. Comitetele orăşeneşti şi raionale trebuie să ajute organizaţiile comsomoliste în pregătirea propagandiştilor, să obţină un nivel ideatic înalt al fiecărei lecţii în cercurile şi şcolile educaţiei politice comsomoliste" (CM 1956d).

În contextul sărbătoririi a 40 de ani de la așa-numita revoluție din Octombrie, Z. Serdiuk a ținut un discurs mai amplu despre implementarea hotărârilor partidului. După excursul privind dezvoltarea agriculturii moldovenești, Serdiuk s-a referit la stilul de lucru al cadrelor din republică: „În decursul unei perioade lungi, cadrele de partid ale republicii noastre nu s-au ocupat cu adevărat de lucrul organizațional. Comitetul Central al PCUS a acordat un ajutor de neestimat organizațiilor de partid locale, concentrându-le atenția asupra conducerii construcției gospodărești. Era necesar să se termine practica de neamestec în starea lucrurilor din domeniul creșterii vitelor, să se mute centrul de greutate pe activitatea organizațională vie în mase. În activitatea noastră acum e mai multă acțiune, concretism și operativitate. Noi am început să pătrundem mai adânc în economia colhozurilor... Chestiunea restructurării conducerii agriculturii – iată care e, în primul rând, problema cadrelor, a selecției lor și educării. Raioanele, colhozurile și fermele noastre au fost consolidate cu oameni bine pregătiți. Nu pe puțini „mitrofănei", care preferau să rămână departe de faptele vii, a trebuit să-i eliberăm din posturile de conducere" (CM 1957).

În continuare, Serdiuk a criticat așa-numitul „administrativism", dar și scepticismul celor care nu doreau să accepte obiectivele mărețe (deși, în fapt, fantastice). Șefii unui colhoz de lângă Bălți, care raportaseră cu câțiva ani mai devreme producerea a trei centnere de carne de porc la 100 de hectare de pășune, la adunarea raională, au propus să fie stabilit un obiectiv ambițios de 100 de centnere de carne de porc la 100 de hectare. Ca reacție, alți comuniști au exprimat păreri sceptice față de această fantezie. Însă Z. Serdiuk a criticat acest scepticism ca fiind o reflectare a teoriei „faptelor mici". În acest caz, se vede o atitudine dominantă a șefilor de partid, care, prin diverse explicații dialectice, de fapt, doreau ca treptele inferioare ale Partidului, cele de la nivel raional, să susțină necondiționat inițiativele voluntariste venite de sus sau pe orizontală (deși și acolo puteau fi inspirate de sus). Este de semnalat că, pentru aceeași perioadă, selectarea cadrelor în RSS Letonă „a devenit mai ordonată, iar cazurile de abuz în putere au devenit mai rare" (Bleiere 2019, 115).

În ce privește demiterea cadrelor naționale la începutul anilor 1960, Bleiere nota faptul că șeful Comsomolului leton, Ruskulis a fost demis pentru tăinuirea unor fapte din biografia sa (Bleiere 2019, 114). Pe de o parte, o comparație privind aceste demiteri cu RSS Moldoveneacsă este mai puțin posibilă, din cauza lipsei unor studii specializate în cazul istoriografiei noastre. Pe de altă parte, e interesant de notat faptul că, în cazul Letoniei, în organizația comsomolistă existau cadre de vârf de origine locală, pe când în cazul RSSM, vorbitorii de limba română au fost cu mult mai puțin prezenți la conducere.

Sistemul de pregătire a cadrelor

În ceea ce privește pregătirea instituționalizată a cadrelor, în perioada postbelică, în RSSM, a existat un întreg sistem. Acesta era constituit din trei trepte, așa-numitele „verigi". Prima treaptă o constituiau școlile politice primare. A doua includea școlile pentru studierea bazelor marxism-leninismului. Mult mai extinsă era treapta a treia, din care făceau parte seminarele permanente de pe lângă CC al PC ale republicilor unionale, de pe lângă comitetele ținutale și cele regionale de partid; universitățile marxist-leniniste, școlile și seminarele de pe lângă activul de partid al comitetelor orășenești, celor raionale și seminarele metodologice și teoretice (ESM 1977, 420; definiția semnată de N. Bibileișvili). Un anumit rol pe frontul forjării cadrelor îl avea și Societatea republicană pentru răspândirea cunoștințelor politice și științifice a RSSM (care, mai târziu, a primit denumirea de „Znanie"/„Știința"). La plenara CC al PCM din 28 iunie 1955, s-a menționat că „lecțiile Societății sunt parte componentă a activității politice și de partid, promovate de el în rândurile maselor". Deși Societatea trebuia – teoretic – să aibă un impact mai mare la nivel local, aceasta nu se întâmpla decât într-o mică măsură. Raioanele erau tratate cu un oarecare grad de superioritate de către conducerea societății. Este de menționat faptul că printre șefii Școlii republicane de partid din Chișinău, în anii 1948-1956, a fost și S. Trapeznikov (1912-1984), care, mai târziu, a făcut carieră la Moscova în aparatul de partid (ESM 1976, 435). Acest fapt e important și pentru că indică –o dată în plus – atenția vigilentă la care era supusă RSS Moldovenească, deși majoritatea cadrelor de conducere erau verificate și aduse cel mai des din afara republicii. Trapeznikov a fost ales în 1949 membru supleant, iar în anul 1951 – membru al CC al PC(b)M.

Școala superioară de partid de la Chișinău

Școala superioară de partid a fost înființată la Chișinău în anul 1945. În anul 1953, aceasta a fost trecută la durata de studii de trei ani. Ca

model au fost preluate planul şi programele de studii ale Şcolii superioare de partid de pe lângă CC al PCUS din Moscova (CM 1953c). Odată cu prima promoţie de trei ani, şcoala a fost extinsă la o perioadă de patru ani şi abia atunci a primit denumirea de „superioară". Printre materiile studiate se numărau teoria marxist-leninistă, economia şi tehnologia producţiei industriale şi agricole, construcţia de partid şi sovietică. Pe lângă şcoala de partid erau organizate şi câteva cursuri de pregătire şi perfecţionare a cadrelor cu statutul de permanente. În perioada anilor 1946-1960, Şcoala de partid a fost absolvită de circa 1.600 de persoane. De exemplu, în 1953, această instituţie a avut 229 de absolvenţi. 84% din aceştia au primit la examene note excelente şi bune. Din ei 48 de persoane au fost distinse cu diplome de merit. În acelaşi timp, 3.200 de persoane au urmat cursuri de perfecţionare (CM 1953c). În anul 1960, această Şcoală şi-a încetat activitatea sa la Chişinău. Secţia de studii fără frecvenţă a fost transformată în Centrul didactic pentru consultaţii, din Moldova, al Şcolii superioare de partid prin corespondenţă de pe lângă CC al PCUS. Care a fost motivul real al închiderii şcolii este mai puţin clar. E de notat că în aprilie 1959 CC al PCM a avut o plenară, la care unul din subiecte a fost educarea şi repartizarea cadrelor. Nu putem exclude nici posibilitatea că factorii de decizie de la Moscova au considerat că e mai bine să ţină sub control direct procesul de educaţie al cadrelor pentru republicile unionale. În acelaşi timp, este de menţionat că în anii 1958-1959 a început ascensiunea către vârful piramidei de partid a lui I. Bodiul, după ce acesta fusese pregătit la Moscova. Este un caz atipic, deoarece, în 1955, acesta era doar secretar de partid al unui raion din RSS Moldovenească. O altă cauză posibilă a închiderii Şcolii de partid ar putea fi încheierea politicii de incluziune, iniţiată în anul 1953, având momentele de vârf în anii 1956-1958.

Universităţile marxist-leniniste serale

De obicei, în lunile iulie-august ale fiecărui an, la diverse întreprinderi, instituţii ale statului şi de învăţământ superior, activau comisii, care selectau audienţi pentru universităţile marxist-leniniste serale. Într-un text despre educaţia partinică de la Ministerul Finanţelor, se menţiona că, pentru perseverenţă în studiu, doi audienţi ai cercului de istorie a PCUS au fost transferaţi anterior la universitatea marxist-leninistă. Ei şi-ar fi aprofundat cunoştinţele şi ar fi fost avansaţi şi în serviciu, „în funcţii mai responsabile" (CM 1953b). Astfel, învăţământul de partid era prezentat şi ca un instrument care asigura avansarea pe scara ierarhică la locul de muncă de bază.

În Chişinău, această universitate serală activa pe lângă Comitetul orăşenesc de partid. În 1953, de exemplu, procesul de studii a început în data de 3 septembrie. Oficial, era clamat faptul că printre miile de audienţi erau atât membri de partid, cât şi persoane apartinice. Printre materiile pe care se punea accentul se numărau Istoria PCUS, Materialismul istoric şi dialectic, economia politică (CM 1953d).

La aceste universităţi, studiile se făceau contra plată. Abia în anul de învăţământ 1956/57 studiile au devenit gratuite. În acelaşi timp, a fost redusă perioada de studii de la trei la doi ani, dar fără recuperarea orelor reduse. În opinia noastră, aceasta arată că Partidul îşi dorea să includă cât mai multe persoane în procesul de educare partinică, iar pentru aceasta a redus substanţial exigenţele pe care le avea. Motivul ar fi fost că programul era într-adevăr complicat sau că tiparele şi cerinţele, care erau valabile la Moscova sau Leningrad, nu mai erau viabile într-o mică republică unională.

Partidul percepea aceste universităţi serale ca pe o verigă „importantă în educarea şi călirea ideinică a cadrelor". În oraşele din RSSM, aceste universităţi activau pe lângă comitetele orăşeneşti de partid. Într-un editorial din „Sovetskaya Moldavia" de la data de 6 septembrie 1956, se menţiona că, în anii precedenţi, activitatea acestor instituţii avea nişte neajunsuri serioase: programele erau supraîncărcate cu discipline istorice, era subapreciată studierea teoriei economice şi a economiei concrete. În practică, în cadrul lecţiilor şi seminarelor se manifestau acut dogmatismul şi şcolarismul, derivate din cultul personalităţii, care subminau interesul pentru studii (CM 1956a; Editorialul – „Veriga importantă a educaţiei politice"). În programul nou de studii, accentul era pus pe următoarele materii: marxism-leninismul ca o învăţătură unică, care include materialismul dialectic şi istoric, economia politică, teoria şi practica revoluţiei socialiste, istoria şi practica construcţiei socialismului şi comunismului. Se menţiona, de asemenea, că trebuia dezrădăcinat completamente dogmatismul din practica desfăşurării lecţiilor şi seminarelor. Se recomanda să fie acordată mai multă atenţie activităţii

Partidului în perioada post-Octombrie 1917. Ca opere fundamentale urmau a fi considerate scrierile lui Lenin-Ulianov, rezoluțiile congreselor, ale conferințelor și alte documente de partid, în care este generalizată experiența construcției socialismului în URSS. Această deplasare a accentelor de pe latura istorico-ideologică pe cea a istoriei recente și pe aspecte practice arată și modificarea profilului lucrătorului de partid, stabilit ca obiectiv. Este posibil că această schimbare de accente a implicat și schimbarea profilului activistului de partid. De la tipologia mimetic-stalinistă, cu accente istericale în discurs, s-a trecut la ceea ce mai târziu avea să fie cunoscut ca *aparatcik*. Altfel spus, acesta era tehnocratul de partid.

Educația politică în rândul comsomoliștilor

O verigă importantă în viitorul profil al nomenclaturii de partid o constituiau politicile promovate în rândul comsomoliștilor. Organizația comsomolistă era văzută ca o rezervă a partidului. După Congresul al XX-lea din martie 1956, Partidul a hotărât intensificarea controlului exercitat asupra proceselor din rândul Comsomolului. Deși este greu de apreciat, fără memorii ale unor activiști din epocă, cum au fost percepute schimbările din interior, cel puțin, la nivel formal, din perspectiva conducerii comsomolului, „reforma" din învățământul politic pentru tineri arăta astfel:

„Totuși abia au fost făcuți primii pași de restructurare a activității propagandiste în lumina cerințelor partidului. În hotărârea adoptată de curând de către CC al UTLCM, „Despre acțiunile organizațiilor comsomoliste în vederea pregătirii către noul an de învățământ în sistemul educației politice comsomoliste", se menționează că nivelul general al abordării și conținutului procesului didactic în Comsomol rămâne, în continuare, nesatisfăcător. Principalul neajuns al lucrului ideologic în UTLCM îl constituie ruperea de realitate și rămânerea în urmă față de viață, de practica construcției comuniste. Această situație nu mai poate fi acceptată. Organizațiile comsomoliste trebuie să ridice hotărât nivelul, conținutul ideatic al lucrului de educație comunistă a tineretului. ...În noul an de studii, o atenție mai mare trebuie acordată studierii mai aprofundate a materialelor Congresului al XX-lea al PCUS. Hotărârile celui de-al XX-lea Congres istoric al Partidului trebuie să fie studiate în strânsă legătură cu activitatea organizațiilor comsomoliste și tineretului în producție, cu ridicarea nivelului său cultural, educativ".

Din cauza unor neajunsuri, care nu erau prezentate ca atare, s-a hotărât să fie schimbat formatul studiilor. Pentru anul de studii 1956/57 era recomandată crearea pentru tineret a școlilor comsomoliste cu perioada de studiu de un an. De asemenea, urmau să fie constituite cercuri cu profil economic, cercuri de studiere a politicii curente și a istoriei PCUS (CM 1956b). Tot în presă era remarcat faptul că, anual, un număr mare de comsomoliști ar fi studiat în rețeaua educației de partid. Se recomanda ca și în noul an de studii să fie folosită mai pe larg această posibilitate – „în special, pentru tânăra intelectualitate a activiștilor". Astfel, deși, la nivel calitativ, procesul de formare a cadrelor avea un șir de carențe, pe durată lungă, Partidul a reușit incluziunea pe scară largă prin formarea unei categorii extinse de funcționari partinizați. Chiar dacă aceștia aveau anumite carențe la capitolul disciplină, fapt ilustrat de epoca Brejnev, ei vor deveni omniprezenți în societate.

Lucrul de sine stătător

În diferite editoriale, discursuri și texte partinice din contextul schimbării din anul 1956, este accentuată necesitatea ca, în procesul de studiu de partid, audienții să lucreze individual. Într-un text despre universitățile serale ale marxism-leninismului erau menționate următoarele: „Nu trebuie să uităm că lecțiile și seminarele în sine nu pot să înlocuiască lucrul de sine stătător al audienților asupra operelor clasicilor marxism-leninismului. De aceea este atât de important ca din primele zile ale noului an de învățământ să fie dezvoltate deprinderile de lucru planificat, insistent asupra cărții, de a nu admite nicio abatere față de disciplina de studiu".

Reducerea perioadei de studiu în majoritatea verigilor învățământului de partid demonstrează că se urmărea atragerea în masă de noi aderenți. În opinia noastră, în cazul unui învățământ de durată mai lungă, atenția putea fi susținută doar în cazul persoanelor cu fundal intelectual sau cu studii superioare. Totodată, această diminuare a termenului de studiu, cum ar fi și la universitățile serale ale marxism-leninismului, arată eșecul învățământului de partid în perioada anterioară. Apartenența cadrelor la partid nu era suficientă, pentru ca acestea să fie interesate de studii. Este posibil că eșecul a fost prezent și la nivelul predării

şi abordării cadrelor didactice partinice şi în contingentele persoanelor admise la studii de partid. Aceste eşecuri au fost foarte bine decontate prin intermediul condamnării cultului personalităţii, a „dogmatismului", „şcolarismului", a numărului redus de ore, cu implicaţii practice în ceea ce priveşte economia. În realitate, dimensiunea eşecului sau reformei, numită atunci pentru prima dată „restructurare" (rus. *perestroika*), ar fi putut fi surprinsă doar dacă ar exista, ca termen de comparaţie, nişte memorii autentice ale unor persoane implicate, în epocă, în procesul educaţiei de partid.

Autoinstruirea în vederea activităţii desfăşurate, de exemplu, în domeniul agitaţiei avea şi rezultatele sale. Astfel, în presă, se constata că există în continuare astfel de agitatori care „îşi rezumă întreaga lor activitate la citirea nesistematică a unor articole din ziare şi reviste şi aceasta, bineînţeles, nu dă rezultatele scontate". Această constatare indică o abordare superficială, dar şi monotonia care exista în acest tip de studii, dincolo de presiunea periodică pusă de ierarhia superioară de partid.

În acest sens, crearea cabinetelor de partid urma să constituie un sprijin considerabil pentru audienţi, dar şi pentru agitatori. Era dată indicaţia să fie întocmite listele literaturii recomandate pentru cei care studiază de sine stătător teoria marxist-leninistă, „să le fie puse la dispoziţie cărţile necesare şi materialele didactice, să fie propagate şi discutate cu cititorii cele mai importante cărţi noi" (CM 1956c).

Comitetelor comsomoliste li se recomanda să susţină cu tot ce puteau pe acei tineri (mai bine instruiţi) care şi-ar fi exprimat interesul de a se autoeduca politic. În principal, referinţa includea astfel de materii ca Istoria PCUS, Economia politică, Economia aplicată ş.a. (CM 1956b). În ceea ce priveşte desfăşurarea orelor în reţeaua comsomolistă de educaţie, se recomanda ca acestea să nu depăşească frecvenţa de 2-3 ori pe lună, iar audienţii să pună accentul pe lucrul individual: „să se pregătească mai bine de ore".

Concluzii

Pregătirea cadrelor în RSS Moldovenească, după moartea lui Stalin, a suferit schimbări, între care şi renunţarea la retorica identificării duşmanilor şi vinovaţilor. Partidul a încercat eficientizarea procesului de pregătire a cadrelor, iar în acest sens, a promovat o politică incluzivă faţă de diverse categorii socio-profesionale. Pe de o parte, urmarea studiilor politice facilita avansarea în carieră la locul de muncă de bază, o atenţie sporită fiind acordată tineretului înrolat în rândurile UTLCM. Pe de altă parte, programul de studii a devenit mai simplu, prin reducerea numărului de ore şi a frecvenţei acestora. S-a renunţat la materiile legate de perioada de până la 1917 şi s-a pus accentul pe hotărârile şi politicile Partidului în perioada recentă. De asemenea, era recomandată focusarea pe economie şi pe aspectele practice din domeniul de activitate al audienţilor. Multe măsuri vizau lucrul independent cu materialele de partid în aşa-numitele cabinete de partid. Cea mai importantă instituţie din reţeaua educaţiei politice era Şcoala republicană de partid de la Chişinău. În momentul de vârf al activităţii acesteia, studiile durau patru ani academici. În anul 1960, instituţia a fost desfiinţată. Acest moment marchează sfârşitul politicii de incluziune, desfăşurate mai ales în anii 1956-1958. Pe durată lungă, schimbările din politicile educaţionale au dus la o comunizare mai profundă a societăţii prin creşterea vertiginoasă a numărului de persoane care activau în diverse domenii şi care au urmat, sub diferite forme, învăţământul de partid. Este necesară aprofundarea obiectului de studiu al educaţiei de partid, deşi aceasta nu se bucura de popularitate în rândul istoricilor perioadei sovietice. După cum am arătat, laconic, în prezentul text, implicaţiile acestui tip de învăţământ au fost mult mai largi, ducând indirect la apariţia funcţionarului indisciplinat din perioada brejnevistă, dar şi la profilarea tehnocratului de partid. Acesta din urmă va supravieţui perioadei sovietice şi este prezent, în diferite forme, şi în spaţiul post-sovietic până în ziua de azi.

Bibliografie

Bleiere 2019: D. Bleiere, Komunistiskā ētika kā nomenklatūras uzvedības kontroles instruments Latvijas Komunistiskās partijas politikā (1944-1982). Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 2 (110), 2019, 82-115.

ESM 1976: Enciclopedia Sovietică Moldovenească, VI (Chişinău 1976).

ESM 1977: Enciclopedia Sovietică Moldovenească, VII (Chişinău 1977).

Grybkauskas 2016: S. Grybkauskas, Sovietinis „generalgubernatorius" (Vilnius 2016).

Jowitt 1975: K. Jowitt, Inclusion and mobilisation in European Leninist Regimes. World Politics 28, 1, 1975, 69-96.

Klugman 1989: J. Klugman, The new Soviet elite. How they think and what they want (New York: Praeger Publishers 1989).

MC 1953: Молдова Сочиалистэ, 1 фебруарие 1953.

MC 1955a: Молдова Сочиалистэ, 18 фебруарие 1955.

MC 1955b: Молдова Сочиалистэ, 30 ноиембрие 1955.

CM 1953a: Советская Молдавия, 7 июля 1953 г.

CM 1953b: Советская Молдавия, 10 июля 1953 г.

CM 1953c: Советская Молдавия, 4 августа 1953 г.

CM 1953d: Советская Молдавия, 30 августа 1953 г.

CM 1956a: Советская Молдавия, 6 сентября 1956 г.

CM 1956b: Советская Молдавия, 19 сентября 1956 г.

CM 1956c: Советская Молдавия, 27 сентября 1956 г.

CM 1956d: Советская Молдавия, 30 сентября 1956 г.

CM 1957: Советская Молдавия, 22 ноября 1957 г.

The Communist Party staff education in Moldavian SSR (1953-1960)

Keywords: Moldavian SSR, 1950s, party staff, education, party reserve.

Abstract: In this paper the author deals with the Party staff education issue in Moldavian SSR, 1953-1960. After Stalin's death, especially since 1956, the party condemned mainly the cult of personality. In addition, administrative methods, bureaucracy, dogmatism, pedantry, lack of attention to the process of selection and education of personnel were criticized. The main features of the personnel policy in 1953-1960: 1) the involvement of various social and professional categories; 2) promotion of the young; 3) emphasis on practical aspects of management; 4) simplification of the party education process by reduction of the number and frequency of lectures. Among the main instruments of the party in political education were: 1) the Republican Party School in Chisinau; 2) evening universities of Marxism-Leninism; 3) a network of political education of the Komsomol members and 4) cabinets of political education under the committees of the CPSU. The main result of 1950s education politics was the deep Communization of the society.

Подготовка партийных кадров в Молдавской ССР (1953-1960 гг.)

Ключевые слова: Молдавская ССР, 50-е гг. XX в., партработники, просвещение, партрезерв.

Резюме: В данной статье автор уделяет внимание проблеме партпросвещения в Молдавской ССР в 1953-1960 гг. После смерти Сталина, особенно с 1956 г., партия осуждала главным образом культ личности. Помимо этого критике подвергались административные методы, канцелярщина, догматизм, педантизм, отсутствие внимания к процессу отбора и воспитания кадров. Главные особенности кадровой политики в 1953-1960 гг.: 1) вовлечение разных общественно-профессиональных категорий; 2) продвижение молодых; 3) упор на практические аспекты управления; 4) упрощение процесса партпросвещения за счет сокращения количества и частоты лекций. Среди главных инструментов партии в политпросвещении были: 1) Республиканская партийная школа в Кишиневе; 2) вечерние университеты марксизма-ленинизма; 3) сеть политпросвещения комсомольцев и 4) парткабинеты. Главным результатом просветительских политик 1950-х гг. стала глубинная коммунизация общества.

15.04.2021

Dr. Marius Tărîţă, Institutul de Istorie, Ministerul Educaţiei şi Cercetării al Republicii Moldova, str. 31 August 1989, nr. 82, MD-2012, Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0003-1538-5292, e-mail: marius@nichita.org.

POLISH SPEECH IN BUKOVINA – INTANGIBLECULTURAL HERITAGE

Helena Krasowska

Keywords: Bukovina Carpathian, intangible cultural heritage, southern Polish language, dialect of Bukovina highlanders, disappearance of dialect, national minority.

Bukovina is a geographical and historical region stretching between the Carpathians and the middle Dniester River. Under the Habsburg Empire, the policy of settlement of its densely forested and sparsely populated areas (and the attendant legal and institutional framework) attracted newcomers from the entire Austria-Hungary, including its Polish territories. The process resulted in the emergence of a multi-ethnic and multi-religious community of the province. In the interwar period, Bukovina was part of Romania (Petraru 2004, 45-65). Since the Second World War, the region has been divided between two countries: the north – with Chernivtsi (Rom. Cernăuţi, the historical regional capital), which was taken over by Stalin and became part of the Soviet Union – is in Ukraine; the south, with the town of Suceava – in Romania (Feleszko 1991, 7-8).

This article is a document of the Polish speech in Bukovina: the Polish language used by the older generation of speakers (over sixty years of age) in both parts of this historical region. Conducted by a Polish-Ukrainian interdisciplinary research team between spring 2016 and autumn 2017, the project involved in-depth interviews (with the use of narrative) with local informants, concerning different dimensions of their everyday life. Importantly, the study was carried out using the same method and research tools both in the Romanian and Ukrainian part of Bukovina, which makes it the first successfully accomplished systematic and methodologically coherent project of this kind in the entire historical province.

Considering the diminishing number of Polish speakers in the region, it is particularly important to make a record of their unique language. According to Ukrainian and Romanian statistics, the total number of Poles in Carpathian Bukovina is estimated at slightly over five thousand. It needs to be stressed that they managed to keep their language in spite of their extremely difficult political situation in the Soviet Union and Romania. Indeed, the Polish minority in both countries was regarded with suspicion as the "fifth column" and treated as an unwanted element. However, the language survived thanks to the persistence and commitment of its users. Today, apart from the rural communities of Polish Bukovinian highlanders (*polscy górale bukowińscy*), most speakers of the archaic local dialects of Polish are elderly people, which means that this element of Polish national heritage –important to the identity of the entire national community– is on the verge of extinction. The conducted research documents this heritage and preserves it for future generations.

The analysis of material collected in the course of field studies reveals three major types of Polish used in the region. Firstly, the Bukovinian dialect of Polish, which is a continuation of south-eastern borderland Polish (*południowo-wschodnia polszczyzna kresowa*). Secondly, the local dialect of Polish Bukovinian highlanders. Thirdly, the local dialect of the village of Bulai, which displays certain features of the Lesser Poland regional dialect of Polish (*dialect małopolski*). The Polish language in Vicşani and Cacica has been supplanted by Romanian and is almost extinct. Under the circumstances of language contact with Ukrainian and Romanian, with the Polish minority largely outnumbered, the Polish spoken in Bukovina acquired a number of phonetic and inflectional features of these languages. This, however, does not change the fact that although local Poles were separated from the main body of speakers of Polish, they preserved their speech and culture for two hundred years (Gogolewski 1972).

The Polish spoken in Bukovina is heterogeneous, which largely stems from its contact with systems from two different groups (while both Polish

and Ukrainian are Slavic languages, Romanian belongs to the Romance group). Historically, close connections with Galicia and considerable migration from the south-eastern part of this region resulted in the domination of phenomena recorded in linguistic literature as typical of the south-eastern variety of borderland Polish. Field material collected in the course of the study displays a different degree of the use of Polish, depending on the level of education, the place of residence and the immediate social environment (family and neighbours) of the informants. A contrastive analysis of Polish speech in Bukovina and standard Polish clearly indicates the impact of Ukrainian on its grammatical, phonetic, inflectional and word-formation patterns. In the south of the region, in turn, the language displays features of Romanian phonetics and word formation. As observed, the phonetics of the Polish spoken in some places in northern Bukovina is Ukrainian rather than Polish. The cases of informants interviewed inChernivtsi, Kitsman, Zastavna, Panka and Storozhynets reveal that they do not speak Polish in their families or with their neighbours. In general, the speakers of Polish in the region acquired various scope and level of the language in the process of socialisation and enculturation, or learned it in the course of their institutional education. As it is today, the use of Polish in northern Bukovina is often limited to private prayer.

An analysis of the language of Polish-Ukrainian and Polish-Romanian bilinguals in Bukovina reveals such features of their speech as code-switching, phonetic transposition and transfer of grammatical patterns of one language to another.

The local dialect of Polish Bukovinian highlanders is the best-preserved type of Polish in the region and remains a living speech across all the generations. It is spoken in the villages of SoloneţuNou, Pleşa, Poiana Micului, Verkhni Petrivtsi, Nyzhni Petrivtsi, Stara Krasnoshora (Pol. Stara Huta) and Terebleche. It also functions as an idiolect in a few families in Davydivka Zrub, Hlyboka, Komarivtsi, Cheresh, Păltinoasa, Racova, Gura Humorului, and Câmpulung Moldovenesc (Krasowska 2018, 186-188).

By contrast, the local dialect of Bulaiis almost extinct, as it is used only by members of the older generation, who are now gradually departing. It is worth nothing that it has preserved certain features of the Lesser Poland regional dialect of Polish.

The project also involved analysis of the reasons behind the survival or, conversely, demise of Polish speech in the region. In this case, the intergenerational transfer of language has been affected by factors that belong to three levels of social structure: the micro (family, neighbours), mezo (voluntary associations, social organisations) and macro level (public institutions, the Roman Catholic Church).

In general terms, command of a language and its level is greatly determined by the language situation in the family and the immediate social environment. Consequently, the level of a young person's command of Polish depends on the extent to which the language is used as a code of communication in the family (the role of the parents, grandparents and other older members of the family) and among the neighbours (daily contact with peers). What plays a role here, then, is not only the level of Polish among the agents of primary and secondary socialisation, but also the extent to which they use it (they may be able to speak Polish but rely on Romanian or Ukrainian in their everyday communication) and their number (which determines the variety of interactions in Polish and selective use of a particular language). It is hardly surprising to conclude that while the Polish language survives in Polish communities, it has been largely lost among the speakers who are dispersed. Another factor at play here is professional activity in a "modern" field which belongs to a different socio-cultural reality than the world of archaic Polish speech, and thus requires incorporation of specialist vocabulary into the lexicon. In such cases, Polish either falls into disuse and is eventually lost (some families who no longer speak the language still keep their old Polish prayer books as family heirlooms), or becomes assigned to a particular domain, most often private life (e.g. religious practices under communism, private prayer) (Krasowska 2020, 100-101).

The preservation of Polish speech in Bukovina is greatly enhanced by organisations which bring together people who identify themselves as Poles (voluntary associations, song and dance groups, mutual support groups, grass-roots religious groups active in parish communities, etc.). Acting as centres of Polishness, these organisations

are committed not only to intergenerational, but also social (inter-group) transfer of the language. Their activity includes holding poetry interpretation contests, conferences, talks and theatre productions, publishing magazines (e.g. *Polonus* (The Pole Abroad), a bilingual magazine issued by the Union of Poles in Romania (Związek Polaków w Rumunii), *Gazeta Polska Bukowiny* (The Polish Gazette of Bukovina), issued in Ukraine) and offering Polish language courses. Thanks to such initiatives, the Poles in Bukovina have contact with Polish, both spoken and written. What needs to be noted, however, is that in most cases it is Polish in the form currently prevailing in Poland. One important factor in the preservation of the archaic Polish speech of Bukovina is the attitude of local community leaders. It is their awareness, the fact whether or not they see the local dialects of Polish as a cultural value, that will prove crucial in setting directions for the future (e.g. including the local archaic Polish in the canon of promoted cultural values). They also have a say about the language used indifferent Polish organisations.

It often turns out that the spoken Polish which has developed in the process of spontaneous communication in Bukovina is restricted to the familiar sphere of interaction in the family or among the neighbours. The users of the local dialects of Polish, whoare aware that their speech is different than that of visitors from Poland, tend to feel awkward when they are asked to speak "their own" language (Głuszkowski 2013, 125). This sense of awkwardness can affect the continuity of spoken Polish in the region. Indeed, young people may consider their local dialect a burden, a skill which is of no use in the modern world. It is for this reason that the attitude of local and supra-local community leaders is an important factor influencing the status of living Polish speech of the region and its intergenerational and inter-group transfer.

The continuity of local tradition is also conditioned by macrostructural factors – opportunities created by the state and limitations that it imposes. For several decades of communism, the state – the Soviet Union and communist Romania – not only did not support traditional local cultures, but also forced a new axionormative order with its own new language: the so-called newspeak distorted established concepts and endowed words with new meanings. In northern Bukovina, the imposition of Russian as the language of public discourse meant that the language of social microstructures and their conceptualisation of reality were penetrated by foreign lexicon. Some more aware residents of the region engaged in grass-roots activity for the preservation of their identity. What they did was often illegal or amounted to walking a fine line between legal and illegal (e.g. the local library in Poiana Micului run by Eugenia Balak).

The 1990s were the twilight of different social organisations in both parts of the historical region of Bukovina; they formed not only in Chernivtsi and Suceava, but also in villages distant from large urban centres. As it is today, legal regulations have a liberal approach to ethnic minorities, which means that the Poles in Bukovina can freely express their identity. This includes private Polish lessons, language clubs for people of different age groups, extra-curricular Polish courses at schools, and even Polish as the language of instruction in public schools (up to a certain level of education). However, it is still worth stressing the value of the archaic Polish speech of the region. If it is to survive, it needs to be appreciated and promoted among the members of the younger generation (for example, by incorporating it as part of local heritage education programmes of school curriculum).

The study material clearly indicates a considerable role of the Polish state –government agencies, public institutions and organisations with which they cooperate (this category also includes the Polish public media). They support projects aiming to preserve Polish tradition in both parts of Bukovina, to integrate local Poles with their compatriots in Poland and to promote Polish culture in the region. As in the case of the factors mentioned above, it is worth considering schemes for the preservation of non-material national heritage, including the archaic Polish speech of the region.

One of the more important factors in the preservation of Polish in Bukovina is religion. In the north of the region, the Roman Catholic Church is generally identified as a stronghold of Polishness. In the south, this correlation is less strict and works only one way: while Poles are Catholic, not all Catholics are necessarily Polish. The Roman Catholic faith is a vital component of both vertical and horizontal integration of local Poles. While the former involves intergenerational transfer of

values (including such elements of cultural heritage as prayers, religious songs and rituals, as well particular ways in which they are performed), the latter fosters a sense of community with the local parish (based on neighbourly bonds) on the one hand, and with Catholics in Poland on the other (as can be seen in the practice of watching Sunday Mass broadcast from Poland on Polish public television).

The state of preservation of the language and traditional customs also depends on the attitude and skills (other than religious) of local priests, who are prominent figures in Polish communities in Bukovina. Their opinion and the language they use, both in contact with their parishioners and in religious services and pastoral work, have an impact on the level of Polish among members of their parishes. This is particularly apparent in the Ukrainian part of Bukovina, where the informants often said that they had contact with Polish in their church, and that they had kept the language thanks to religious services. The process of changing the language of the liturgy from Polish to Ukrainian/Romanian, currently observed in a number of Roman Catholic parishes in the region, is motivated by pastoral and practical considerations (e.g. Ukrainian/Romanian priests, or most of their parishioners, do not speak Polish). As a result, members of the older generation of Poles (some of whom were interviewed in the course of the study) use Ukrainian/Romanian in collective religious practices (in some cases, the Mass is said in Ukrainian/Romanian, with Polish used in certain parts), and say their private prayers in Polish.

Summing up the role of the Church, it is worth noting that in the multi-ethnic region of Bukovina it has always integrated believers of different ethnicities. Indeed, local Roman Catholic parish communities are often composed of members of different ethnic groups. In such cases, Masses are said in different languages (in Suceava, for example, it is Romanian, German and Polish), with parishioners cooperating. The region has a number of mixed families whose members share the same faith (the field study recorded Polish-German, Polish-Armenian, Polish-Romanian and Polish-Ukrainian family connections).

The Polish spoken in Bukovina is strongly connected with traditions of everyday life. Rich material was collected presents rich material documenting the annual cycle of customs and rituals cultivated in the region, with the archaic Polish speech as one of the key elements. This language has a number of important functions in family and community life. It consolidates and preserves the traditional vision of the world – it explains the significance of certain actions, including such customs and traditions as fasting, blessing plants, walking with *śmiergust* (on Easter Monday groups of young males walk around the village with ornamented bunches of plaited willow twigs (*śmiergust*) and sprinkle young females with water), *kwoczkanie* (the custom of uttering hen-like clucking sound at Christmas Eve supper (*wigilia*) by children sitting under the table), and so on. This language also provides the means of casting a spell on reality and communicating mythical events in the immediate social environment (e.g. exchanging New Year wishes, Christmas carolling (door-to-door visits by groups of people performing carols), *chodzenie po moju* (the Lent custom of door-to-door visits by young females giving their best wishes in exchange for decorated eggs (*pisanki*)) and the means of expressing emotions (e.g. prayers and religious songs connected with particular seasons of the liturgical year).

The commentary on field study material concerning the annual cycle of festive events reveals yet another function of the local dialects in question: that of a "guide" to culture and everyday life of the Poles living in Bukovina. This function is particularly important, since exploring their speech enables outside visitors (such as researchers) to gain an insight into their world. Indeed, the complexity of their reality is reflected the richness of their language, characterised by borrowings and creative innovations in grammar, phonetics and inflection.

What needs to be noted is a number of similarities between the annual customs in northern and southern Bukovina, particularly in the case of religious practices, as well as old traditions which developed before the division of the province. To some extent, this makes it possible to view Poles in both parts of the region as one cultural community. However, the fragments of interviews in which the informants (using different local dialects of Polish) describe their annual traditions reveal a more complex picture. The difference between urban centres and rural areas (the

richness of village annual customs in comparison with those present in towns and cities) can be observed both in the north and the south. The most noteworthy case is that of the customs and traditions cultivated by Polish Bukovinian highlanders. The language and culture of the Poles living in Bukovina have preserved traces of different waves of settlers arriving in the province, which explains certain variations in local customs. Some differences can be attributed to such factors as the influence of the dominant ethnic community (Ukrainians/Romanians) and more general processes of modernisation in European societies (e.g. individualisation of different dimensions of identity and social life of individuals). One typical motif found in the stories about the annual cycle of festive events is life under the communist yoke. This aspect of continuity and change of traditional customs is particularly present in the interviews conducted in the north of the region (Krasowska, Pokrzyńska, Suchomłynow 2018, 187).

Economic migration of Poles from the locations under investigation, which is growing, and the natural cycle of generations bring change in the Polish language and culture of the region. The gradual departure of the older generation of Polish speakers means that the number of those who have a command of the language is decreasing. The scope of use of the local dialects of Polish tends to be limited to particular domains or extraordinary situations. Indeed, The Poles in Bukovina increasingly more often use Ukrainian/Romanian as their language of everyday communication. This is particularly the case in the northern part of the region, where a considerable proportion of those who consider themselves Poles speak Ukrainian rather than Polish. This collection provides a record of non-material cultural heritage – the spoken Polish which has developed in Bukovina and some aspects of traditional culture of Bukovinian Poles.

The collected material and description are testimony to Polish culture abroad, which has been shaped by different historical processes, both global and those characteristic of this part of Europe. Bukovina as one of their destinations. It was there, in the land on the Prut and Seret rivers, that some of them began their new life a long time ago. Since then, they have created their own culture, which we can now explore thanks to their descendants, who offer us their guidance using their own Bukovinian dialects of Polish. Scientific papers written on this subject will contribute to the preservation of this heritage for future generations.

Bibliography

Feleszko 1991: K. Feleszko, Język polski na Bukowinie do 1945 roku. Zarys problematyki. In: (red. J. Rieger) Studia nad polszczyzną kresową, t. VI, Zakład Narodowy im. Ossolińskich (Warszawa 1991), 7-28.

Głuszkowski 2013: M. Głuszkowski, Socjologia w badaniach dwujęzyczności, Wydawnictwo Naukowe UMK (Toruń 2013).

Gogolewski 1972: St. Gogolewski, Polska gwara trójjęzycznej wsi Kaczyki w Rumunii, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk (Wrocław 1972).

Krasowska 2018: H. Krasowska, Charakterystyka językowa polskiej gwary górali bukowińskich. In: Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej 53, 2018, 185-203.

Krasowska, Pokrzyńska, Suchomłynow 2018: H. Krasowska, M. Pokrzyńska, L.A. Suchomłynow, Świadectwo zanikającego dziedzictwa. Mowa polska na Bukowinie: Rumunia-Ukraina, Wydawnictwo Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Warszawa 2018).

Krasowska 2020: H. Krasowska, Identitatea lingvistică a polonezilor din Bucovina Carpatică. In: (red. A. Filipovici) Polonezii din România. Repere identitare (Cluj-Napoca: Editura ISPMN 2020), 96-121.

Petraru 2004: M. Petraru, Polacy na Bukowinie w latach 1775-1918. Z dziejów osadnictwa polskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego (Kraków 2004).

Limba poloneză în Bucovina – moştenire culturală nematerială

Cuvinte-cheie: Carpaţii bucovineni, patrimoniu cultural nematerial, limba poloneză, dialect bucovinean, dispariţia dialectului, minoritate naţională.

Rezumat: Bucovina este o regiune geografică şi istorică. Monarhia austro-ungară promova o politică de strămutare a noilor colonişti, astfel, în Bucovina au început să vină colonişti din întreaga monarhie, inclusiv din Polonia, ceea

ce a condus la crearea unei comunităţi polietnice şi pluriconfesionale. Acest articol reprezintă un document despre limba poloneză din Bucovina: limba poloneză vorbită a celor mai vechi (cu vârsta de peste 60 de ani) locuitori ai ambelor părţi ale acestui pământ istoric. Materialul colectat şi descrierea lui vorbesc despre cultura poloneză de peste hotare şi despre limbă ca moştenire culturală. Această cultură a trecut prin diferite procese istorice – atât cele caracteristice pentru această parte a Europei, cât şi cele universale şi globale. Bucovina a fost una din multele direcţii de migraţie a polonezilor. Aici, mulţi din ei au început o viaţă nouă cu mulţi ani în urmă, creând o cultură specială, purtată astăzi de urmaşii lor, care utilizează limba bucovineană, elaborată pe parcursul vieţii sociale. În cercetare este prezentat un fragment al lumii lor, în speranţa că va contribui la păstrarea acestei moşteniri pentru viitoarele generaţii.

Польская речь на Буковине – нематериальное культурное наследие

Ключевые слова: Буковинские Карпаты, нематериальное культурное наследие, южнопольский язык, диалект горцев Буковины, исчезновение диалекта, национальное меньшинство.

Резюме: Буковина – этногеографический и исторический регион. Австро-Венгерская монархия проводила политику расселения новых колонистов; таким образом, в Буковину стали приезжать переселенцы со всей монархии, в том числе из Польши, в результате чего образовалась полиэтническая и многоконфессиональная община. Эта статья посвящена польскому языку на Буковине: разговорному польскому языку старшего поколения жителей (в возрасте 60 лет и старше) обеих частей этой исторической земли. Собранный материал и описание свидетельствуют о польской культуре за рубежом и о языке как наследии культуры. Эта культура была подвержена различным историческим процессам – как характерным для этой части Европы, так и универсальным и глобальным. Буковина была одним из многих направлений миграции поляков. Здесь некоторые из них начали новую жизнь много лет назад, создав особую культуру, которую сейчас развивают их потомки, использующие буковинский язык, выработанный в ходе общественной жизни. В исследовании представлен фрагмент их мира, и мы надеемся, что это поможет сохранить это наследие для будущих поколений.

10.06.2021

Dr. hab. Helena Krasowska, Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland, https://orcid.org/0000-0003-0904-5814, e-mail: bukowinianka@wp.pl

МУЗЕИ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК ТАДЖИКИСТАНА

Лариса Додхудоева

Ключевые слова: таджики, музей, этнография, полевые работы, исследователи, археологические находки, ритуальные и церемониальные экспонаты, традиционная культура, ремесла, промыслы, стенопись.

Национальная академия наук Таджикистана имеет разветвленную музейную сеть, в которую входят многочисленные мемориальные музеи, посвященные выдающимся деятелям культуры и науки, геологический музей и другие. Среди них два имеют художественный характер и пользуются наибольшей популярностью. Это Национальный музей древностей и Музей этнографии им. М.С. Андреева, которые находятся при Институте истории, археологии и этнологии им. А. Дониша Национальной Академии наук Таджикистана.

В начале был образован музей этнографии, который открылся в 1949 году при секторе истории Института истории, языка и литературы Таджикского филиала Академии наук СССР по инициативе члена-корреспондента АН СССР, выдающегося историка и этнографа Михаила Степановича Андреева, чье имя было впоследствии присвоено этому центру. Как самостоятельное подразделение он был открыт для публики только в сентябре 1981 года.

Основой музея послужили две коллекции М.С. Андреева, которые он собрал во время экспедиций 1929 и 1943 годов в долине Хуф на Памире. Более двухсот экспонатов этого собрания представляют хозяйственную деятельность и предметы домашнего обихода таджиков Бадахшана. Коллекция этнографического музея, одного из лучших в Центральной Азии, впоследствии систематически стала собираться выдающимися этнографами А.К. Писарчик, Н.Н. Ершовым, М.А. Хамиджановой, З.А. Широковой, А.С. Давыдовым, И.М. Мухиддиновым, А. Мардоновой, Т.И. Мезурновой, Н. Бабаевой, Н.Р. Тошматовым и другими.

В настоящее время собрание музея насчитывает около 11 тысяч подлинных экспонатов, которые достаточно полно демонстрируют своеобразие культуры различных регионов Таджикистана: Согда, Памира, Хатлона и других районов страны. Они отражают традиционный быт таджиков, развитие народного искусства и ремесленного производства, другие области этнокультуры таджиков и других народов, населяющих Таджикистан. В музее представлены разнообразные коллекции керамики, медных изделий, одежды, вышивки, ювелирных изделий, различных орудий производства и т.п.

Посетители могут познакомиться с такими видами творчества таджиков и других народов Таджикистана, как керамика *кулолгари,* металлообработка *тунукасози,* кузнечное дело *охангари,* художественная обработка дерева *кандакори,* алебастровая лепка *гачкори,* художественная роспись *расмкаши,* кожевенное производство *махсидўзи, музадўзи,* ювелирное дело *заргари,* вышивка *гулдузи, сузанидўзи, кашидадузи, зардўзи,* ковроткачество *гилембофи* и валяние кошм *наматбофи,* вязание *турбофи,* обработка шерсти *пашмреси*, изготовление музыкальных инструментов *дуторсози, дойрасози, найсози,* роспись по рельефной поверхности *кундал* и многими другими ремеслами.

Многообразно в музее представлена коллекция народного костюма таджиков и других этнических групп конца XIX-XXI веков. Это праздничные костюмы и повседневные платья, обрядовые одеяния, головные уборы, поясные платки, обувь. Подобные материалы представляют широкую панораму различных комплексов одежды и позволяют рассматривать этнографический костюм в его эволюции.

Уникальна коллекция вышитых изделий, возраст которых насчитывает сто пятьдесят лет, кустарных тканей *алоча, бекасаб, адрас, икат* (атлас), разнообразна коллекция набоек в этнографическом музее. Чрезвычайно богато и изысканно собрание ювелирных изделий Истаравшана, Худжанда, Куляба, Каратегина, Дарваза и Памира XIX – первой половины XXI в. Они значительно различаются по технике изготовления, форме, орнаментике, названиям и категориям: нагрудные, головные, ручные, накосные, лицевые и др.

Коллекция керамических изделий представляет все школы Таджикистана: северные центры с мужским промыслом, основанном на использовании гончарного круга, и южные, сохранившие традиции женской лепной керамики. Ассортимент изделий весьма разнообразен: блюда *тавок*, глубокие и мелкие чаши *коса, пиала,* всевозможные кринки *хурма, чоргуша, дугуша,* кувшины *куза, офтоба* и многое другое. Мужская глазурованная керамика, как правило, богато декорирована. В горных районах республики (Куляб, Дарваз, Каратегин, Файзабад, Ягноб) гончарным производством в основном занимаются женщины, которые лепят различные сосуды и сушат их на солнце или обжигают в кострах.

Изделия бытовой утвари из меди, бронзы, чугуна и разнообразных металлических сплавов из таких городов, как Истаравшан, Худжанд, Бухара, Самарканд, часто украшены чеканкой. На территории современного Таджикистана до сих пор широко распространено деревообделочное производство. Ассортимент изделий искусных столяров *дуредгаров* составляли подставки для книг *лавх*, разного рода шкатулки, матрицы *колыбы* для набивки узоров на ткань и многие другие изделия. Резчики *кандакоры* покрывали резьбой ворота *дарвоза,* двери *дар,* многоярусные панно, сундучки, детские колыбели *гахвора*, посуду, маслобойки и многое другое. Национальные музыкальные инструменты таджиков составляют особую группу экспонатов, среди которых *дутор, рубаб, дойра, гиджак, сурнай, най* пользовались особой популярностью и украшались виртуозной резьбой и перламутровой инкрустацией.

Собрание этнографического музея служит базой для проведения широких научных изысканий. В советский период известным специалистом З.А. Широковой был опубликован каталог «Этнографические коллекции Института истории» (Широкова 1954), ею и Н.Н. Ершовым был издан «Альбом одежды таджиков», а А.К. Писарчик «Альбом прикладного искусства таджиков» (Ершов, Широкова 1969; Писарчик 1979), а также выпущены комплекты открыток. Коллекция фондов постоянно изучается специалистами, которые публикуют многочисленные монографии, альбомы и другого рода издания, выпускаемые Институтом истории, археологии и этнологии им. А. Дониша (Народное искусство 2020), а также зарубежными издательствами.

Музей этнографии часто принимает участие в различных республиканских и зарубежных выставках. За время его существования было организовано множество выставок, из которых пятьдесят – за рубежом. За последние годы экспонаты музея были представлены в Германии, Японии, Австралии и других странах.

Для совершенствования системы учета и хранения экспонатов при поддержке ЮНЕСКО в музее проведена оцифровка коллекций, организовано программное хранение фотографий совместно с паспортами изделий. Созданная база данных позволила оптимизировать работу музея по учету и хранению коллекций. Коллекции этнографического музея являются постоянным объектом фото, -кино, -видео съемки, как, впрочем, и коллекция Национального музея древностей (Бобомуллоев, Васитова 2014).

Национальный музей древностей, согласно постановлению Правительства Республики Таджикистан № 135 от 4 апреля 1996 года, был образован на базе археологических коллекций Института истории, археологии и этнологии им. А. Дониша. Он был открыт для широкой публики в 2001 г. В его фондах находятся более ста тысяч археологических находок, которые датируются широким временным промежутком – от каменного века до позднего средневековья (Национальный музей 2005).

Древнейшие следы обитания человека представлены находками со стоянок Кульдара 1-6 (950 тыс. до н.э.), Каратау, Лахути 1-12 (600 тыс. до н.э.), Оби Мазор 13-17 (500-400 тыс. до н.э.) и памятниками Гиссарской неолитической культуры. С древнейшими центрами цивилизации Востока связано и поселение эпохи энеолита и бронзового века Саразм (IV-II тыс. до н.э.) в верховьях Зеравшана (Саразм 2006). В залах музея представлено большое количество находок оседло-земледельческой и скотоводческой культур, относящихся к эпохе бронзы.

Грандиозный храм Окса на городище Тахти Сангин в Южном Таджикистане был возведен на месте слияния рек Вахша и Пянджа в греко-бактрийскую эпоху. Его уникальные памятники, отражающие синтез эллинистической культуры и древних локальных традиций, культов – истинные раритеты истории культуры Среднего Востока.

Памятники раннесредневековой эпохи многочисленны и многообразны в коллекции Национального музея древностей. В его залах и фондах представлены элементы архитектурного убранства зданий, резьба по дереву, статуи и многометровые скульптурные фризы из глины, сотни квадратных метров сюжетной стенописи из Уструшаны, Согда и других регионов Тохаристана.

Шедевры из древнего Пенджикента и Бунджиката вошли в золотой фонд мировой культуры. Особую ценность представляют находки из буддийского монастыря Аджина-Тепа, самой знаменитой из которых является 13-метровая скульптура «Будды в Нирване» VII-VIII вв. н.э. Жизнь таких исторических центров, как города горняков Базар-дара на Восточном Памире (XI вв.), Мушистон в Зеравшанской долине (X-XI вв.) и Кони Мансур в Худжанде (IX-XI вв.), представлена различными артефактами повседневной истории и производственной сферы. Особую значимость для изучения городской культуры таджиков имеют памятники с городищ Хульбук (столица Хуталя), Сайёд, Лягман, Худжанд и др. IX-XII вв., а также ювелирные изделия и нумизматические материалы IV тыс. до н.э. – XIX в. н.э.

Ежегодно сотрудники Национального музея проводят археологические раскопки на территории Таджикистана, благодаря чему его коллекция пополняется новыми экспонатами. Специалисты реставрационно-технической лаборатории постоянно ведут работы по паспортизации, реставрации и консервации поступающих экспонатов, которые не раз были поддержаны Музеем Михо и другими центрами в Японии.

Музей активно развивает контакты с Институтом культурных ценностей г. Токио (Япония), Государственным Эрмитажем в Санкт-Петербурге, Институтом востоковедения Российской академии наук, музеями Франции и другими мировыми центрами культуры. Отдельные коллекции Национального музея древностей Таджикистана были представлены на вернисажах в Германии, Австрии и Испании, готовятся экспонаты для выставки в Музее Гимэ в Париже, которая должна состояться в ноябре 2021 года.

Вся деятельность музеев – научно-фондовая, экспозиционно-выставочная и культурно-образовательная – прямо или косвенно опирается на результаты научно-изыскательской деятельности. В целом, практическая и научно-исследовательская работа в обоих музеях включает в себя следующие направления: проведение атрибуции, классификации и систематизации вновь поступающих экспонатов, разработка планов археологических и этнографических экспедиций, научное проектирование экспозиционно-выставочной деятельности и дизайнерского решения музейного пространства, комплектование музейных фондов, их охрана и хранение, освоение новых инфокоммуникационных технологий и их внедрение в музейную деятельность, перевод имеющихся материалов в информационные ресурсы для их дальнейшего сохранения и популяризации, т.п.

После обретения политической независимости значительно расширились формы музейной работы, увеличилось количество научных, научно-методических публикаций, монографий и альбомов, шире проводятся научно-массовые работы, организуются многочисленные научно-практические конференции, семинары, тренинги и конкурсы с участием местных и зарубежных специалистов.

Библиография

Бобомуллоев, Васитова 2014: С. Бобомуллоев, Н. Васитова, Музеи Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша. В сб.: Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Республики Таджикистан – 60 лет (Душанбе 2014), 259-261.

Васитова 2014: Н.Р. Васитова, Вклад М.С. Андреева в музееведение Таджикистана. В: Научный вклад М.С. Андреева в изучение истории и этнографии таджикского народа. Материалы международной конференции (Душанбе, 22 октября 2012 г.) (Душанбе 2014), 136-138.

Ершов, Широкова 1969: Н.Н. Ершов, З.А. Широкова, Альбом одежды таджиков. Ред. А.К. Писарчик (Душанбе 1969).

Народное искусство 2009: Народное искусство Памира. Общ. ред. Р. Масов, авторы-составители Р. Масов, Н. Юнусова, Л. Додхудоева (Душанбе, 2009).

Народное искусство 2011: Народное искусство Таджикистана. Общ. ред. Р. Масов, авторы-составители Р. Масов, Н. Юнусова, Л. Додхудоева (Душанбе 2011).

Народное искусство 2020: Народное искусство Верховьев Зарафшана. Ред. Н.К. Убайдулло, автор-составитель Л. Додхудоева (Душанбе 2020).

Национальный музей 2005: Национальный музей древностей Таджикистана. Общ. ред. Р. Масов, С. Бобомуллоев, авторы-составители: Р. Масов, В. Ранов, Л. Пянкова, С. Бобомуллоев, А. Раззаков, М. Бубнова, Д. Довудов (Душанбе 2005).

Писарчик 1979: А.К. Писарчик, Альбом прикладного искусства таджиков. Ред. Н.Н. Ершов (Душанбе 1979).

Саразм 2006: Саразм. Ред. С. Зарафшонфар, М. Бубнова, авторы-составители: А. Раззоков, Г. Каримова и др. (Душанбе 2006).

Широкова 1954: З.А. Широкова, Этнографические коллекции Института истории. Дарвазская этнографическая коллекция сбора 1954 года (Душанбе 1965).

Muzeul Academiei Naţionale a Tadjikistanului

Cuvinte-cheie: tadjici, muzeu, etnografie, lucrări de teren, cercetători, descoperiri arheologice, exponate rituale şi ceremoniale, cultură tradiţională, meşteşuguri, îndeletniciri, pictură murală.

Rezumat: Articolul prezintă moştenirea culturală a tadjicilor în colecţiile muzeului etnografic şi muzeului de antichităţi ale Academiei Naţionale de Ştiinţe a Tadjikistanului. Bazându-se pe o abordare structurală, autorul analizează colecţia, activitatea funcţională a muzeelor în domeniul păstrării culturii tradiţionale, cu propriul ei caracter şi imagine, ideile colective despre valorile supreme şi formele de reprezentare a lor.

Museums of the Tajikistan National Academy of Sciences

Keywords: Tajiks, museum, ethnography, fieldwork, researchers, archaeological finds, ritual and ceremonial items, traditional culture, handicrafts, trades, wall painting.

Abstract: The article presents the cultural heritage of the Tajiks on the basis of the collections of Ethnographic Museum and National Museum of Antiquities of the Tajikistan National Academy of Sciences. Based on the structural approach, the author discusses the museums' collections and activities in the field of preservation of traditional culture values and their presentation.

19.03.2021

Д-р Лариса Додхудоева, Институт истории, археологии и этнологии им. А. Дониша Национальной Академии наук Таджикистана, пр. Рудаки 33, 734025, Душанбе, Таджикистан, https://orcid.org/0000-0002-7279-7122, e-mail: lorasuriko@rambler.ru

CONTRIBUȚII LA ISTORIA MUZEOGRAFIEI BASARABENE: SAVANTUL TEODOR PORUCIC[1]

Elena Ploșnița

Cuvinte-cheie: antichităţi, arheologie, colecţie, colecţionar, muzeu, muzeografie.

După 1991, în Republica Moldova se stabileşte o nouă ordine politică şi apar noi oportunităţi de dezvoltare a culturii naţionale, inclusiv a muzeografiei. Iar la începutul secolului al XXI-lea remarcăm o intensificare a procesului de reabilitare a personalităţilor basarabene, care au contribuit la dezvoltarea muzeografiei naţionale. Printre acestea se înscrie şi numele lui Teodor Porucic, savant, geolog, arheolog, muzeograf, un specialist recunoscut în geografie şi geologie. S-a manifestat în diverse domenii ştiinţifice şi a ocupat diferite funcţii. Mai puţin cunoscută, astăzi personalitatea celui care a fost T. Porucic începe să stăruie în a-şi căuta un loc în rândul oamenilor de seamă ai Basarabiei. Calităţile şi realizările sale îi dau acest drept. S-a remarcat prin vastitatea preocupărilor sale, printr-o viaţă marcată prin muncă şi perseverenţă, precum şi prin fermitatea convingerilor sale. De-a lungul anilor, T. Porucic s-a dovedit a fi un colecţionar pasionat al antichităţilor şi mineralelor, un bun muzeograf, un om al patrimoniului. În perioada regimului ţarist şi în perioada interbelică a donat numeroase colecţii Muzeului Zemstvei[2], pentru un timp scurt a fost şi directorul acestei instituţii muzeale, elaborând un amplu program de dezvoltare a muzeului. Având în vedere personalitatea multilaterală a lui T. Porucic, am considerat necesar să aducem la cunoştinţă celor interesaţi repere din activitatea savantului, având în vedere preocupările lui de muzeografie, de dezvoltare a patrimoniului muzeal, de protejare şi promovare a bunurilor culturale. Baza documentară a articolului o formează materialele şi informaţiile inedite, culese din dosarele Arhivei Naţionale a Republicii Moldova şi Arhivele Naţionale ale României.

Pentru început, câteva date biografice. S-a născut în 1878, în comuna Baxani, judeţul Soroca, în familia unui învăţător. A absolvit Seminarul teologic din Edineţ, în 1893, apoi a învăţat la Seminarul teologic din Chişinău, iar în 1900 si-a continuat studiile la Universitatea din Bucureşti, la Facultatea de Fizică şi Matematică. A fost unul dintre puţinii basarabeni care, în perioada ţarismului rus, şi-a făcut studiile în România. După finalizarea studiilor superioare, a lucrat la Institutul de Geologie din Bucureşti. În perioada 1925-1931 a fost profesor la Academia Agricolă din Cluj-Napoca. A colaborat la revista *Viaţa Basarabiei*. După război a fost lector la Institutul Pedagogic din Chişinău, cercetător ştiinţific la Filiala Moldovenească a Academiei de Ştiinţe a URSS.

Savantul a început să colecţioneze antichităţi încă din tinereţe, din anii de studii la Chişinău, iar mai târziu – la Bucureşti, adunând antichităţi şi minerale şi închegând colecţii mari. Din diverse colecţii de bunuri culturale şi naturale, pe care le deţinea, face donaţii Muzeului Zemstvei din Chişinău, începând cu anul 1911. În acest an, T. Porucic donează muzeului o colecţie de minerale, în total 67 de unităţi[3], la începutul anului 1914 mai face o donaţie muzeului, iar la 18 noiembrie 1914 îi scrie preşedintelui Zemstvei guberniale următoarele: „Am onoarea a vă informa că eu am donat Muzeului Zemstvei următoarele obiecte: 50 de minerale, etalate în vitrine, alături de cele 67 minerale donate de către mine anterior; 150 de mostre de roci argiloase şi calcaroase, adunate în Basarabia; patru mari colecţii de oase de animale fosile; o colecţie numeroasă de obiecte şi oase din epoca preistorică, descoperite de mine în staţiunile deschise ale omului primitiv din Basarabia, în total – 200. În afară de aceste colecţii, eu am transferat de la Administraţia Zemstvei în muzeul Zemstvei 120 mostre de nisip. Toate aceste obiecte sunt aşezate în Secţia tehnică a

[1] Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului 20.80009.0807.43 „Patrimoniul muzeal şi memoria istorică: cercetare, interpretare, prezentare”.

[2] Muzeul Zemstvei, este primul muzeu public al Basarabiei, înfiinţat la Chişinău în 1889.

[3] ANRM, F. 65, inv. 2, d. 13, f. 7.

muzeului. Încerc să organizez un Muzeu tehnic. Am nevoie şi cer ajutor”[4]. Este prima adresă semnată de T. Porucic, în care acesta menţionează că are intenţia de a organiza la Chişinău un muzeu al ştiinţei şi tehnicii. În anul 1915, T. Porucic mai donează muzeului „o colecţie de produse ale omului din Paleolitic, care au fost descoperite pe Cogâlnic şi la Floreşti”[5]. În anul 1917, Muzeul Zemstvei publică *Lista donatorilor*. În această *Listă* găsim şi numele lui T. Porucic: „geologul Porucic a donat muzeului, în anul 1917, o colecţie de minerale, în total 65 de unităţi”[6]. În 1904, este creată Societatea Naturaliştilor şi a Amatorilor de Ştiinţe ale Naturii. În 1913, în cadrul Societăţii este creată Secţia de arheologie şi chiar în prima şedinţă a Secţiei sunt prezentate două rapoarte: al lui T. Porucic, *Cu privire la unele monumente arheologice din Basarabia,* şi al lui M. Ebergardt, *Rezultatele chestionarului privind monumentele vechi şi descoperirile arheologice din Basarabia*. În anul 1917, T. Porucic, în cadrul unei şedinţe a Secţiei de arheologie, a venit cu propunerea de a crea „un muzeu de istorie şi arheologie în cadrul unui monument”. Din păcate, nu deţinem informaţii cu privire la promovarea acestei idei. Nu cunoaştem despre care monument arheologic este vorba, dar înaintăm ipoteza că aceasta este prima idee de muzeificare a unui monument arheologic. Sperăm că investigaţiile de arhivă ne vor oferi noi materiale, pentru a putea confirma această ipoteză, a o transforma într-un argument ştiinţific.

Posedând colecţii interesante de obiecte arheologice, de antichităţi, minerale, de obiecte utilitare ale ştiinţelor naturii etc. încă din anul 1913 este animat de ideea de a organiza la Chişinău un muzeu al ştiinţei şi tehnicii. Această idee a rămas pentru T. Porucic un deziderat. În perioada interbelică, mai face o încercare de a crea o asemenea instituţie muzeală la Chişinău. Pentru realizarea intenţiei sale, solicită Muzeului de Istorie Naturală din Chişinău să-i fie restituite o parte din colecţiile donate, însă Muzeul i-a respins cererea. În legătură cu aceasta, T. Porucic s-a adresat organelor de drept, cu scopul de a-şi recăpăta, dacă nu pe toate, măcar unele colecţii donate anterior muzeului. În anii 1921-1922, au fost intentate mai multe procese judiciare, fiind implicat în aceste procese şi P. Gore, ca director al Muzeului de Istorie Naturală din Chişinău. Cu ce s-a încheiat unul din demersurile lui T. Porucic aflăm dintr-o adresă a lui P. Gore. La 12 februarie 1921, P. Gore, directorul Muzeului de Istorie Naturală (fostul Muzeu al Zemstvei), scria Ministrului artelor şi cultelor: „Cererea domnului T. Porucic de a i se întoarce o colecţie de antichităţi a fost respinsă de judecată. Tribunalul din Chişinău a respins toate cererile lui T. Porucic, condamnându-l la plătirea în folosul muzeului a sumei de 500 lei, cheltuieli de proces”[7]. T. Porucic, după pierderea procesului în prima instanţă, a făcut un demers la Curtea de Apel, iar P. Gore cerea ajutor de la Ministerul Cultelor şi Artelor. Materialele de arhivă ne demonstrează că procesele judiciare au fost de lungă durată, iar T. Porucic nu a obţinut restituirea colecţiilor donate. În afară de problema colecţiilor, T. Porucic intenţiona să se angajeze la Muzeul de Istorie Naturală din Chişinău. În discuţiile cu P. Gore, T. Porucic îşi exprimă gândul că ar fi dorit să ocupe postul de director al muzeului. P. Gore promite că va negocia problema cu ministerul de resort, iar la 1 noiembrie 1921 P. Gore face o cerere pe numele ministrului, în care îşi propune demisia. În următoarea cerere, P. Gore scrie: „Mă mut din Chişinău de la 1 decembrie 1921 la Iaşi. În interesele averii din Basarabia, voi fi nevoit să vin la Chişinău cel puţin o dată pe lună. Despre aceasta nu sunt obligat a vă face cunoscut în legătură cu chestia demisiei mele, înaintate Domniei Dumneavoastră în ziua de 1 noiembrie”[8]. P. Gore nu propune pe nimeni în locul său, iar T. Porucic nu mai reuşeşte să-şi întoarcă vreo parte din colecţiile donate muzeului şi, neavând patrimoniu pentru viitorul muzeu al ştiinţei şi tehnicii, abandonează ideea. În anii 1925-1931, a fost profesor la Academia Agricolă din Cluj-Napoca, adunând bunuri culturale, legate de viaţa rurală, care mai târziu vor fi donate Muzeului de Istorie Naturală din Chişinău. T. Porucic va deveni director al muzeului abia în 1931 – din 10 iulie 1931 până la 1 februarie 1932. S-a afirmat ca un bun muzeograf. Deşi a activat la muzeu o perioadă scurtă, „T. Porucic a reuşit să elaboreze un nou proiect de amenajare a Grădinii Botanice, care prevedea secţionarea de noi parcele cu floră montană şi premontană, sărături marine şi continentale, ceea ce ar fi îmbogăţit imens spaţiul respectiv. Însă condiţiile geomorfologice, pedoclimaterice şi mediul urban au zădărnicit realizarea proiectului” (Ursu 2017, 10). A lucrat şi a cola-

[4] ANRM, F. 65, inv. 2, d. 24, f. 15.
[5] ANRM, F. 65, inv. 2, d. 25, f. 8.
[6] ANRM, F. 65, inv. 2, d. 28, f. 7.
[7] Arhivele Naţionale ale României, F. 1445, d. 33, f. 16.
[8] Arhivele Naţionale ale României, F. 550, d. 5, f. 17.

borat cu muzeografii M. Pocora şi N. Florov din perioada interbelică. Fiind în fruntea instituţiei, a înaintat mai multe idei privind evidenţa şi prezentarea expoziţională a patrimoniului muzeal. A militat permanent pentru evidenţa publicului vizitator al muzeului, considerând muzeul o instituţie ştiinţifică, dar şi una pentru cunoaşterea Basarabiei. Urmărea activitatea muzeului, chiar şi atunci când nu mai era angajatul instituţiei, şi îşi expunea opinia în presa locală, făcea demersuri în instanţele coordonatoare. Astfel, la 1 septembrie 1934, trimite o scrisoare ministrului Instrucţiunii, Cultelor şi Artelor, în care scria: „Azi, în Chişinău, nu mai ştie nimeni de muzeul naţional şi nu mai există deci instituţia unde să se cultive spiritul naţional şi cultura naţională”[9]. Aici amintim că, în 1931, muzeul a fost trecut în gestiunea Secţiei agricole a Universităţii din Iaşi, ceea ce nu a fost un fapt benefic pentru dezvoltarea instituţiei şi a nemulţumit pe mulţi intelectuali basarabeni, inclusiv pe T. Porucic.

Era pasionat şi avea anumite interese ştiinţifice faţă de arheologie. În 1934, a efectuat primele săpături la oraşul medieval Costeşti. Aici a fost descoperită ceramică de diferită calitate, au fost identificate vestigiile a patru case din piatră având conducte pentru apă etc. Savantul subliniază că, studiind staţiunile preistorice dintre Prut şi Nistru, recunoaşte că nu este specialist, dar a făcut anumite cercetări, depistând diverse artefacte – colecţii care au fost depuse în subsolul Muzeului Naţional din Chişinău, însă ce s-a întâmplat cu aceste colecţii nu ştie şi nimeni din muzeu nu a putut să-i spună. Savantul notează că „la Costeşti, sau mai precis la Cârla, am găsit un oraş întreg îngropat în pământ. Făcând acolo săpături, am scos la iveală 4 case făcute din piatră, cu mortarul foarte bun şi perfect petrificat. O conductă de apă din tuburi de olane trecea pe la temelia caselor. Cantitatea de cioburi era enormă şi din ele adusesem o ladă mare plină, le-am dus la muzeu, însă nu demult în muzeu nu se mai găseau decat câteva. Oricum, este extrem de tristă situaţia ştiinţei arheologice la noi, mai ales după desfiinţarea Muzeului Naţional din Chişinău. Căci acuma nu mai avem unde să depozităm obiectele arheologice, deşi tocmai din acest muzeu au dispărut colecţiile mele” (Porucic 1934, 62-64). Despre activitatea lui ca arheolog şi colecţionar în perioada interbelică a scris şi C. Dimitriu, care nota, într-un articol publicat în revista *Arhivele Basarabiei,* că „unul din neobosiţii cercetători ai trecutului Basarabiei este profesorul T. Porucic, care a cutreierat ani de-a rândul provincia dintre Prut şi Nistru, colecţionând, pe lângă materialul geologic variat şi foarte interesant, şi o serie de obiecte preistorice. O parte din ele le-a dăruit Muzeului Naţional din Chişinău sub numele de «Colecţia Porucic», o altă parte a păstrat-o în colecţia dumisale. Dacă aceste obiecte nu prezintă momentan o importanţă prea mare, totuşi ele contribuie într-o oarecare măsură la completarea monografiei preistorice a acestei provincii” (Dimitriu 1934, 52). Nicolae Chetraru l-a apreciat ca arheolog şi colecţionar, subliniind că „merită atenţie şi cercetările arheologice din Basarabia ale geologului T. Porucic, care a adunat minunate colecţii de obiecte arheologice, expuse într-un timp în vitrinele Muzeului de Etnografie. El a descoperit aşezări tripoliene timpurii lângă satele Ciuculea şi Funduri şi tripoliene târzii în preajma satelor Vărvăreuca, Sevirova, Mihalaşi, Hlinoaia, Bolotina, Avarameni ş.a. Lângă cătunul Malul Tohatin, în vale spre Budeşti, el a descoperit o aşezare a culturii Sântana de Mureş (Černeahov) cu ceramică cenuşie, iar la marginea satului Costeşti (Cîrlea) a efectuat chiar nişte săpături şi a dat de patru locuri de trai cu apeduct (băi?) şi patru cuptoare pentru arderea ceramicii. De pe suprafaţa acestui monument el a adunat un mare număr de obiecte de silex, bronz, fier, piatră, lut. T. Porucic consideră că aici s-a aflat cândva un oraş antic grecesc, însă cercetările efectuate mai târziu au demonstrat prezenţa rămăşiţilor unui oraş din timpul Hoardei de Aur” (Chetraru 1994, 128). Însuşi T. Porucic a scris în revista *Arhivele Basarabiei* despre investigaţiile sale arheologice şi obiectele identificate în cadrul acestor cercetări.

Avea un interes aparte faţă de viaţa rurală, stima tradiţiile populare şi admira arhitectura tradiţională. În colecţia privată a lui T. Porucic au fost înregistrate şi câteva covoare moldoveneşti din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. A studiat în mod special covoarele localităţilor din centrul Basarabiei, fiind încântat de marea diversitate a culorilor şi a denumirilor care se păstrează la sate. Cromatica covoarelor basarabene a slujit ca imbold pentru articolul *Terminologia cromatică în Basarabia,* publicat în revista *Viaţa Basarabiei,* 1932, nr.4. Este un studiu interesant, care poate fi atribuit lingvisticii, artei, etnografiei,

[9] Arhivele Naţionale ale României, Ministerul Instrucţiunii, Cultelor şi Artelor, 1934, d. 81, f. 21.

fiind memorabil, util, necesar şi pentru generaţia contemporană.

În perioada interbelică, alături de alţi intelectuali basarabeni, va participa la cercetarea monografică a satelor basarabene, organizată de Dimitrie Gusti şi echipele studenţeşti din Bucureşti şi susţinută de Institutul Social Român din Basarabia. În august 1935, îl găsim la Iurceni, efectuând cercetări de teren, unde militează pentru organizarea Muzeului Ceramicii în această localitate şi susţine organizarea muzeelor săteşti, care să cuprindă obiectele arhitecturii populare şi ale culturii tradiţionale (Ştefănucă 1991, 238).

După al Doilea Război Mondial a fost lector la Institutul pedagogic din Chişinău, cercetător ştiinţific la Filiala Moldovenească a Academiei de Ştiinţe a URSS. Până la sfârşitul vieţii a fost preocupat de muzee şi muzeografie. În Raportul de activitate al Muzeului republican al ţinutului natal (fostul muzeu de Istorie Naturală) pentru anul 1945, la capitolul Dezvoltarea patrimoniului, se află următoarea informaţie: „Muzeul a primit o colecţie de 369 de obiecte de arheologie, ce au aparţinut doctorului Moroşan, iar de la geologul T. Porucic a fost primită o colecţie de minerale, 10 hărţi ale Basarabiei. Un interes deosebit prezintă colecţia de obiecte din epoca de piatră şi de fier şi din alte veacuri, primite de la acelaşi geolog T. Porucic”[10]. Aceste date, culese din Raport, reflectă aceeaşi pasiune a lui T. Porucic de a colecţiona obiecte şi de a le dona pentru păstrare în colecţiile publice. În anul 1950, fiind membru al Consiliului ştiinţific al Muzeului republican al ţinutului natal (fostul muzeu al Zemstvei, Muzeul de Istorie Naturală din Chişinău), participă activ la viaţa muzeală. Către 1 mai 1950, a fost realizată Expoziţia de istorie a perioadei sovietice şi a secţiei Naturii. În timpul discuţiilor, T. Porucic a criticat dur noua amenajare expoziţională, menţionând că principala lacună a demersului expoziţional este „reflectarea mediocră a istoriei şi a vieţii poporului moldovenesc”.

A publicat mai multe lucrări ştiinţifice, sunt cunoscute şi înregistrate 126 de titluri. A colaborat cu A. Sciusev, fiind membru al grupului de elaborare a planului general de reconstruire a Chişinăului după 1944.

A decedat în 1954, la Chişinău. Numele lui rămâne în istoria ştiinţei naţionale, în istoria muzeografiei basarabene. O parte din colecţiile lui T. Porucic se află şi astăzi în patrimoniul unor muzee naţionale. În 1998, la aniversarea de 120 de ani de la naşterea lui T. Porucic, în incinta Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei a fost organizată microexpoziţia *Teodor Porucic: reconstituiri* (din fondurile patrimoniale ale Arhivei Centrale Ştiinţifice a Academiei de Ştiinţe). Expoziţia a fost deschisă pentru public în perioada 24 februarie - 10 martie 1998.

Unii cercetători afirmă că şi casa în care a trăit Porucic s-a păstrat pe strada Sciusev, 69. Casa nu este inclusă în Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat. Casa este construită în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, este într-un nivel, pe un plan unghiular, faţada este asimetrică, cu şase axe compoziţionale. Ferestrele sunt alungite pe verticală, cu ancadramente simple, unite în partea inferioară printr-o placă comună de pervaz. Intrarea este dominată de un fronton triunghiular. Şi, dacă s-a păstrat casa familiei Porucic, care poate fi considerată monument istoric de semnificaţie naţională sau locală, considerăm că merită a fi muzeificată, aducându-i-se, astfel, un omagiu savantului care a avut contribuţii deosebite la dezvoltarea muzeografiei basarabene.

Bibliografie

Chetraru 1994: N. Chetraru, Din istoria arheologiei (Chişinău 1994).

Dimitriu 1933: C. Dimitriu, Câteva obiecte preistorice găsite în Basarabia. In: Arhivele Basarabiei, anul V, nr. 4 (Chişinău 1933), 288-295.

Porucic 1934: T. Porucic, Câteva cuvinte asupra staţiunilor preistorice dintre Prut şi Nistru. In: Arhivele Basarabiei, anul VI, nr. 1 (Chişinău 1934), 62-64.

Ştefănucă 1991: P. Ştefănucă, Folclor şi tradiţii populare, vol. 2 (Chişinău 1991).

Ursu 2017: M. Ursu, Grădina Botanică şi Vivariul din cadrul Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală (Chişinău 2017).

[10] Arhiva Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală, Mapa Raport, 1945.

The contribution of the scientist Teodor Porucic to the history of Bessarabian museography

Keywords: antiquities, archeology, collection, collector, museum, museography.

Abstract: The article examines the role of Bessarabian collectors in the development of the museum heritage, outlines the contribution of Teodor Porucic, a scientist distinguished by his breadth of interests, hard work, perseverance and firm convictions, to the development of Bessarabian museography. At the beginning, the author cites biographical data showing that during his life T. Porucic showed himself in various fields of science and held various positions, including the position of director of the Chisinau Museum of Natural History. Teodor Porucic appears as a passionate collector, scrupulous museographer and a person devoted to cultural and historical heritage. Passionate about archeology, geology, paleontology, and technology, through field research and acquisitions, he created many collections. After serious research and systematization, he donated a significant part of these collections to the Zemstvo Museum, the first public museum in Bessarabia. In the interwar period, he for a short time served as director of this museum institution, managing to develop a program for the development of the museum and come up with a new project for the arrangement of the Botanical Garden. He spoke to the public with reports on his archaeological and natural science collections within the framework of the activities of the cultural and scientific societies that existed in Chisinau. In 1914, he put forward the idea of creating a museum of science and technology in Chisinau. He did not abandon this goal even in the interwar period, trying to return the collections donated to the museums of Bessarabia. In the end, having lost the lawsuits, he was forced to abandon the idea of creating a science and technology museum due to the lack of collections. However, he remained a follower and supporter of the artist Nikolai Gumalik, who since 1923 promoted the idea of creating an Art Museum at the National Museum of Natural History in Chisinau. While teaching at the Agricultural Academy of Cluj-Napoca, the scientist collected objects of cultural heritage related to rural life, which he later donated to the Chisinau Natural Science Museum. He took part in the Dimitrie Gusti's student expeditions, exploring Bessarabian villages and was familiar with Petre Ştefănucă, a staunch supporter of the creation of a museum of ethnography of Bessarabia. Teodor Porucic advocated the organization of rural museums as custodians of objects of folk architecture and traditional culture.

The article also pays attention to the archaeological research of the scientist Teodor Porucic, who has collected excellent collections of archaeological items that were transferred to the Museum of Natural History. Teodor Porucic himself wrote about his archaeological research and about the objects discovered in the *Arhivele Basarabiei* journal.

Until the end of his life, he was engaged in museums and museography. In 1950, being a member of the Academic Council of the Republican Museum of Local Lore (former Zemstvo Museum, Chisinau Museum of Natural History), he actively participated in museum life. By May 1, 1950, the exhibition "History of the Soviet period" and the section "Nature" were prepared. During the discussions, T. Porucic sharply criticized the new organization of the exhibition, noting that its main drawback is "a weak reflection of the history and life of the Moldavian people".

The author, highly appreciating the activity of T. Porucic as a collector and museographer, proposes to create a museum in his house in Chisinau, thereby paying tribute to the scientist who made a special contribution to the development of Bessarabian museography.

Вклад ученого Теодора Поручика в историю бессарабской музеографии

Ключевые слова: древности, археология, коллекция, коллекционер, музей, музеография.

Резюме: В статье рассматривается роль бессарабских коллекционеров в развитии музейного наследия, в общих чертах освещается вклад в развитие бессарабской музеографии Теодора Поручика – ученого, отличавшегося широтой интересов, трудолюбием и упорством, а также твердостью убеждений. Сначала автор приводит биографические данные, свидетельствующие о том, что в течение своей жизни Т. Поручик проявлял себя в различных областях науки и занимал разные должности, в том числе должность директора кишиневского музея естественной истории. Т. Поручик предстает страстным коллекционером, скрупулезным музеографом и человеком, преданным культурно-историческому наследию. Увлеченный археологией, геологией, палеонтологией, техникой, путем полевых исследований и приобретений он собрал множество коллекций. После серьезного исследования и систематизации он пожертвовал значительную часть этих коллекций Земскому музею – первому публичному музею в Бессарабии. В межвоенный период он недолгое время занимал пост директора этого музейного учреждения, сумев разработать программу развития музея и придумать новый проект обустройства Ботанического сада. Выступал перед общественностью с докладами о своих археологических и естественнонаучных коллекциях в рамках культурно-научных обществ, существовавших в Кишиневе. В 1914 году он выдвинул идею создания в Кишиневе музея науки и техники. Эту цель он не оставлял и в межвоенный период, пытаясь вернуть коллекции, переданные в дар музеям Бессарабии. В конце концов, проиграв судебные процессы, он был вынужден отказаться от мысли о

создании научно-технического музея по причине отсутствия коллекций. Однако он оставался последователем и сторонником художника Николая Гумалика, который с 1923 года продвигал идею создания Художественного музея при Национальном музее естественной истории в Кишиневе. В период преподавательской деятельности в Сельскохозяйственной академии Клуж-Напоки ученый собирал предметы культурного наследия, связанные с сельской жизнью, которые впоследствии передал в дар кишиневскому естественнонаучному музею. Принимал участие в студенческих экспедициях Дмитрия Густи, занимавшихся исследованием бессарабских деревень, был знаком с Петре Штефэнукэ – убежденным сторонником создания музея этнографии Бессарабии. Т. Поручик выступал за организацию сельских музеев – хранителей предметов народной архитектуры и традиционной культуры.

В статье также уделяется внимание археологическим исследованиям ученого Т. Поручика, собравшего прекрасные коллекции археологических предметов, которые были переданы в музей естественной истории. Сам Т. Поручик писал о своих археологических исследованиях и об обнаруженных предметах в журнале *Arhivele Basarabiei*.

До конца жизни он занимался музеями и музеографией. В 1950 году, являясь членом Ученого совета Республиканского краеведческого музея (бывшего Земского музея, Кишиневского музея естественной истории), он активно участвовал в музейной жизни. К 1 мая 1950 года была подготовлена выставка «Истории советского периода» и раздела «Природа». В ходе дискуссий Т. Поручик резко раскритиковал новую организацию выставки, отметив, что основным ее недостатком является «слабое отражение истории и жизни молдавского народа».

Автор, высоко оценивая деятельность Т. Поручика в качестве коллекционера и музеографа, предлагает создать музей в его доме в Кишиневе, тем самым отдав дань уважения ученому, внесшему особый вклад в развитие бессарабской музеографии.

25.03.2021

Dr. hab. Elena Ploşniţa, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0001-9061-3369, e-mail: rackayskaine@yahoo.com

PISTOALE ŞI REVOLVERE DIN SECOLUL AL XVI-LEA PÂNĂ LA ÎNCEPUTUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL, AFLATE ÎN PATRIMONIUL MUZEULUI NAŢIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI[1]

Anatolie Povestca

Cuvinte-cheie: muzeu, patrimoniu, armament, armă de foc, pistol, revolver.[1]

Istoria omenirii, în mare parte, este pusă în corelaţie cu dezvoltarea civilizaţiei şi a războaielor. Încă de la apariţia omenirii, arma a devenit un mijloc de apărare a existenţei şi de dobândire a produselor alimentare. Odată cu dezvoltarea societăţii umane, ea se complică şi se modernizează, ajungând un mijloc de rezolvare a conflictelor şi neînţelegerilor. Armele au ocupat un loc special în mentalitatea oamenilor din toate timpurile, deoarece, în evoluţia istorică a societăţii, forţa a triumfat de multe ori asupra raţiunii. Armele au fost concepute de mintea şi realizate de mâna umană, fiind, indiscutabil, întruchiparea progresului, dovada creativităţii, a imaginaţiei şi a dezvoltării ştiinţei, sunt parte a civilizaţiei şi culturii societăţii omeneşti. Indiferent dacă lupta se dădea contra semenului sau contra animalului, ea era deja diferenţiată de lupta corp la corp. Frica şi instinctul de conservare a generat defensiva, iar siguranţa, nevoia de hrană şi lupta îndepărtată au generat atacul sau ofensiva (Pinter 1999, 8). Pe măsură ce apar alte generaţii de arme mai performante, creşte interesul pentru armele vechi. Modernizarea şi îmbunătăţirea armelor de foc tradiţionale existente – a puştilor şi carabinelor – au produs schimbări esenţiale şi în modernizarea pistolului şi a revolverului, facilitată, în mare parte, de invenţia cartuşului unitar şi a focului central.

Pistolul şi revolverul sunt arme de foc individuale, cu ţeavă relativ lungă, destinate pentru a fi folosite – în atac sau apărare – la distanţe mici, în schimburi de focuri de durată scurtă. Principalul avantaj al revolverului faţă de pistol ca armă de autoapărare este creşterea semnificativă a puterii şi a ritmului rapid de tragere. A dispune de cinci sau şase trageri din revolver, în loc de unul sau două focuri de pistol, în cele mai multe cazuri, reprezenta un avantaj pentru trăgător şi un mare pas înainte faţă de generaţia anterioară de arme de mână – generaţia pistoalelor cu cremene, cu o ţeavă sau două. De aici şi deosebirile principale faţă de celelalte tipuri de arme tradiţionale: lungimea şi greutatea mică a pistolului şi revolverului; posibilitatea de a avea permanent arma la îndemână; pregătirea de a efectua rapid procedeul de tragere, acţionând arma cu o singură mână (Федосеев 2015, 5-6; Благонравов 1946, 55).

Ca arme individuale de uz personal, pistolul şi revolverul tradiţional pot fi considerate tipul de armă cel mai răspândit şi utilizat în cele mai diverse domenii: militar – utilizat în armată; pază – pentru înarmarea poliţiei şi a structurilor de pază; libere sau civile – arme de buzunar; sportive – destinate pentru întreceri la diferite competiţii sportive; vânătoare – folosite de vânători în calitate de armă auxiliară şi de angajaţii din paza forestieră şi pădurari. Fiecărui tip îi este caracteristică o varietate de modele de arme, cu cartuşe speciale pentru diferite calibre. Cu cât cartuşul este mai mare, cu atât este mai lungă şi mai grea arma (Маркевич 2005, 244, 400).

Colecţia de pistoale şi revolvere cercetate, aflate în patrimoniul MNIM, cuprinde circa patruzeci de piese, provenite în mare parte de la fostul Muzeu Republican al Gloriei Militare şi de la Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală ca urmare a donaţiilor, transferurilor şi achiziţiilor. Din punct de vedere tipologic, armele sunt de factură occidentală şi orientală. Cronologic, datează din epoca medievală, din secolul al XVI-lea, până în prima jumătate a secolului al XX-lea.

[1] Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului 20.80009.0807.43 „Patrimoniul muzeal şi memoria istorică: cercetare, interpretare, prezentare”.

Arta militară a războaielor, promovată timp de milenii doar cu ajutorul săbiilor, sulițelor şi al arcului cu săgeți, a suferit modificări substanţiale odată cu descoperirea făcută de chinezi în domeniul chimiei, prin inventarea prafului de puşcă. Praful de puşcă, utilizat iniţial în domeniul pirotehnicii, a început a fi folosit şi în scopuri militare. Primele modele de arme de foc – în sensul armelor în care pentru aruncarea proiectilului se folosea energia prafului de puşcă – au apărut la începutul secolului al XIV-lea (Жук 1983, 7).

În istoriografia românească a spaţiului dintre Prut şi Nistru, puţini sunt cei interesaţi de studierea armelor de foc, în special a armamentului individual de luptă, precum pistolul şi revolverul. Din acest considerent, este utilă informaţia specialiştilor din străinătate, care au cercetat acest domeniu, în special cu referinţă la cauzele faptelor şi evenimentelor ce au generat apariţia acestor tipuri de arme.

În Europa medievală a secolului XIV apar primele arme de foc portative, numite *culevrine*, care, cu timpul, se vor diviza în două ramuri, conducând la perfecţionarea armelor portative prin apariţia archebuzelor şi a pieselor de artilerie grea, numite puşti grele sau tunuri, după modelul bombardei cu ţevi lungi şi calibre mari (Vlădescu, Konig, Popa 1973, 35-36; Mănărăzan 2005, 255). Iniţial, archebuza era deservită de două persoane: una ţintea şi susţinea arma în momentul tragerii, a doua aprindea încărcătura, ajuta la încărcarea, curăţarea şi transportarea armei. Tragerea era efectuată de pe un suport portativ bifurcat. Mecanismul de dare a focului era cel cu fitil (Маркевич 2005, 28-35).

La sfârşitul secolului al XV-lea apar primele arme portative cu mecanismul de dare a focului, cunoscut sub termenul de *platină cu fitil*. Au avut o însemnătate enormă, fiind prima invenţie mecanică de dare a focului. Ele au evoluat în două direcţii, contribuind, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, la apariţia pistolului şi a puştii (Marcov, Galiş 2014, 7-8). Armele cu cremene şi rotiţă au apărut mai târziu decât cele cu fitil şi reprezintă o îmbunătăţire tehnologică semnificativă. Pentru o lungă perioadă de timp, aceste două sisteme au existat în paralel, date fiind complexitatea şi costul ridicat al înlocuirii mecanismului de aprindere: de la unul cu fitil la cel cu roată. Problema realizării unor arme de foc de dimensiuni reduse, care ar fi putut fi utilizate de o singură persoană, a apărut mai târziu, pe la mijlocul secolului al XVI-lea. Odată cu inventarea mecanismului platinei cu cremene, la începutul secolului al XVII-lea, se dezvolta un nou mecanism de aprindere, numit *mecanismul platinei cu cremene şi rotiţă* şi *mecanismul bazat pe cocoşul port-cremene*.

Noul mecanism al platinei cu cremene permitea aprinderea pulberii dintr-un bazinet-tigăiţă, datorită scânteii apărute în urma contactului cocoşului port-cremene, care, sub influenţa arcului, loveşte amnarul fixat deasupra bazinetului-tigăiţă, ceea ce ducea la dislocarea amnarului, producând explozia. Platina cu cremene, spre deosebire de platina cu fitil, nu depindea de condiţiile climaterice şi oferea avantajul utilizării armei în orice moment, fără a depinde de existenţa fitilului aprins (Денисова 1953, 98-100).

Descoperirea armelor cu mecanismul platinei cu cremene s-a dovedit a fi deosebit de importantă. Mecanismul platinei cu cremene prezenta în sine o nouă etapă în evoluţia armelor şi a generat apariţia pistolului. Printr-o continuă dezvoltare şi perfecţionare, ele vor înlocui sistemele vechi de arme, devenind armele portative de bază ale tuturor statelor europene (Vlădescu, Konig, Popa 1973, 41).

Recunoscut ca model clasic, în majoritatea statelor lumii, după aspectul exterior, pistolul nu şi-a modificat configuraţia mai mult de două secole. Utilizarea practică şi comodă a acestui mecanism a permis înzestrarea armatelor europene cu aceste arme până la începutul secolului al XIX-lea, iar a armatei Imperiului Rus – până la Războiul Crimeii din 1853-1856. Armele din dotarea Armatei Imperiului Rus erau cu încărcarea prin faţă, cu mecanismul platinei cu cremene şi cu ţeavă lisă (Маркевич 2005, 116-119).

În toată această lungă perioadă, varianta constructiv-tehnică a puştilor şi pistoalelor a fost, practic, identică: compuse dintr-o ţeavă complet închisă dintr-o parte (dinspre culată), montate pe un pat din lemn şi dotate cu un mecanism de aprindere din cremene. Diferenţa lor consta doar în lungimea ţevii şi în partea din spate ce forma patul armei puştii care se sprijinea în umăr sau în forma de mâner al pistolului, destinat a fi ţinut cu o mână sau într-o mână (Жук 2002, 9-10).

Odată cu descoperirea fulminatului de mercur, este inventat un nou mecanism cu capsă, sau percuţie. Din punct de vedere tehnic, noul meca-

nism reprezenta o simplificare a celui cu cremene. Amnarul şi bazinetul-tigăiţă a fost înlocuit cu un suport port-capsă tubular, iar cocoşul port-cremene – cu un cocoş percutor. Când se apăsa pe trăgaci, cocoşul percutor lovea capsa fixată pe suportul port-capsă, fulminatul de mercur exploda, aprinzând praful de puşcă din tigăiţă, care declanşa tirul armei. Pistoalele din perioada anilor 1500-1800 reflectau tehnologia specifică muschetelor: foc unic şi încărcarea prin faţă, pe gura ţevii. Inovaţiile privind mecanismele de declanşare – sistemul de piedică cu roată, piedică cu cremene şi, mai apoi, declanşarea prin percuţie – au fost esenţiale pentru ca pistolul să fie permanent pregătit de tragere în timpul luptei. Pistolul a apărut ca armă a cavaleriei, se folosea cu o singură mână, cealaltă rămânând liberă pentru controlul frâului calului. Acest fapt îi permitea trăgătorului să ţină arma în toc până în momentul în care dorea să execute tragerea.

Nu există o părere unanimă referitoare la etimologia cuvântului „pistol". În istoriografie acest termen este utilizat pe la mijlocul secolului al XVI-lea. Se presupune că ar proveni de la denumirea localităţii italiene Pistoia, în care s-a născut şi a activat meşterul italian Cammille Vitelli, considerat inventatorul pistolului, sau de la originea cehă a termenului, fiind pus în legătură cu fluierul numit „pistala". Nici ipoteza originii franceze nu este de omis. Ar fi vorba de aşa zisele „pistales" sau „pistoles", elemente încrucişate, aflate pe şaua cailor cavalerilor francezi, de care erau atârnate perechi mici de archebuze, de aici provenind şi numele dat acestor unităţi de cavalerie – „pistoliers" (Жук 1983, 7; Маркевич 2005, 48; Dobrea 2013, 327; Marcov, Galiş 2014, 8).

Greutatea mică a pistolului şi eficienţa lui în condiţiile lipsei de spaţiu erau uşor de observat, astfel încât acesta a devenit o armă indispensabilă de protecţie personală. La fel ca şi în cazul puştilor pe câmpul de luptă, visul oricărui soldat era să poată utiliza mai mult decât un singur foc de armă, într-o succesiune rapidă şi într-un timp cât mai scurt. Însăşi viaţa lui putea să depindă de acest lucru. Conceptul de *foc repetat* exista atât pentru puşcă, cât şi pentru pistol. Mulţi constructori au încercat să-l transforme în realitate. În tentativa de a ridica cadenţa şi ritmul înalt de foc, au fost create diferite tipuri de pistoale cu două şi mai multe ţevi orizontale şi verticale şi chiar cu tambur (Жук 2002, 13).

Concomitent cu înlocuirea mecanismelor cu cremene, se dezvoltă şi producţia de arme cu percuţie – iniţial, pentru uz civil, ca arme de autoapărare. Erau utilizate în conflictele individuale, întrucât conţineau gloanţe în camere separate într-un cilindru rotativ, unde fiecare cartuş îşi are propriul canal al ţevii, cu posibilitatea executării rapide, într-o perioadă scurtă de timp, a mai multor focuri. Erau utilizate pe larg de către căutătorii de aur din America de Nord şi Australia, cu scopul de a-şi apăra teritoriul şi proprietăţile agonisite. Acest tip de arme a apărut între anii 1780-1800 în Marea Britanie şi SUA, răspândindu-se rapid şi în celelalte state ale lumii. Astfel, cunoaştem o producţie diversificată de pistoale – de la arme simple, mici, de buzunar, cu una sau mai multe ţevi orizontale, la adevărate curiozităţi, cum ar fi pistolul cu mai multe ţevi rotative, cunoscute sub denumirea de *piperniţe* (pipperbox). Pentru primele modele de piperniţe era specific că blocul ţevii se rotea manual. Acestea reprezentau o treaptă intermediară în evoluţia armelor: de la pistolul cu pulberea neagră, cu una sau două ţevi, la revolverul modern. Marea majoritate a pistoalelor folosesc sistemul de autoarmare, care roteşte grupul de ţevi prin simpla apăsare pe trăgaci.

Printre cei mai renumiţi constructori de piperniţe îi menţionăm pe americanii Ethan Allen şi Charles Thurber. Aceştia, între anii 1837-1842, în oraşul Grafton din statul Massachusetts, au creat arme, înregistrate sub marca „Allen&Thurber". Începând cu anul 1837 şi până la începutul anilor '60 ai secolului XIX, au fost produse peste 50 de modele de piperniţe[2]. În oraşul Liege din Franţa s-au evidenţiat constructorii francezi de piperniţe Gilles Mariette şi Guillaume Mariette. Cercetătorii nu au stabilit cui anume îi aparţine inovaţia, însă s-a constatat faptul că Gilles Mariette îşi marca arma cu numele şi prenumele integral „Gilles Mariette", pe când Guillaume Mariette îşi marca armele cu denumirea „Mariette Brevet"[3].

Pistolul, ca şi revolverul, în timpul tragerii, este ţinut într-o singură mână. Această afirmaţie nu presupune deosebirile de construcţie ale armei. Revolverul, care este o invenţie a secolului al XIX-lea, în esenţă, tot poate fi denumit pistol, însă,

[2] http://historypistols.ru/blog/kapsyulnye-pistolety-i-revolvery/osnovnye-raznovidnosti-perechnic-allena (vizitat: 18.02.2021).

[3] http://historypistols.ru/blog/kapsyulnye-pistolety-i-revolvery/osnovnye-raznovidnosti-peperboksov-marietta (vizitat: 18.02.2021).

având un dispozitiv de construcţie diferit faţă de acesta, a făcut să se evidenţieze printr-o manieră simplă. În perioada de apariţie a acestei arme de foc, încărcătura revolverului era localizată într-un tambur rotativ. Capacitatea de rotire a tamburului „revolver" (de la englezescul *revolvere* „a roti") a făcut ca revolverul să se deosebească în mod calitativ de predecesorul său, pistolul. Principiul de funcţionare a revolverului se bazează pe rotirea după fiecare tragere a tamburului cu cartuşe în poziţia de tragere în dreptul ţevii şi percutorului. Din punct de vedere al construcţiei, revolverele au diferite modalităţi de extragere a tuburilor cartuşelor din tamburul rotativ. După executarea fiecărui foc, tubul gol al cartuşului nu este aruncat, ci rămâne în tamburul rotativ. Au fost relevate trei sisteme de extragere a tuburilor cartuşelor din tamburul revolverului:

I. Sistem de extragere consecutivă a tuburilor din tamburul rotativ (fig. 1).

II. Sistem de extragere simultană, prin deschiderea în faţă a corpului revolverului (fig. 2)

III. Sistem de extragere simultană, prin rabatarea tamburului în lateral, stânga sau dreapta, (fig. 3)

După fiecare extracţie, urmează faza de reîncărcare a revolverului. Pentru mărirea tempoului de încărcare a revolverului, au fost create dispozitive ce reduc operaţiile necesare pentru completarea tamburului cu cartuşe (fig. 4) (Жук 2002, 20). Numărul camerelor din tamburul revolverului variază de la 5 la 12. La revolverele militare, de regulă, variază între 5 şi 6. Existenţa unui număr mare al camerelor duce la mărirea diametrului tamburului şi, prin urmare, la mărirea ca volum şi greutate a revolverului (Благонравов 1946, 55-56, 221). Deosebirea dintre pistol şi revolver constă în extragerea automată a tubului cartuşului după fiecare tragere, existenţa magaziei compacte detaşabile, amplasate în mânerul pistolului (fig. 5) şi magazia nedetaşabilă prin încărcarea cu ajutorul clamelor, la revolver (fig. 6) (Маркевич 2005, 421).

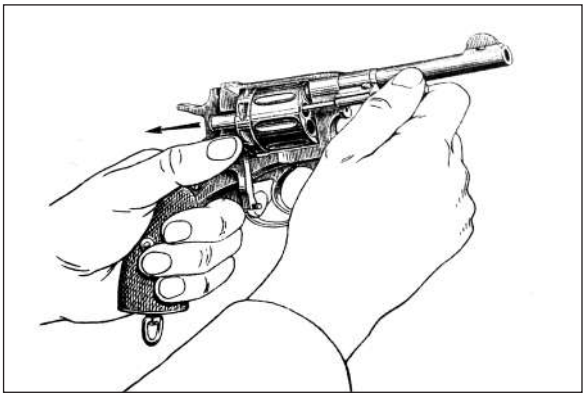

Fig. 1. Sistem de extragere consecutivă a tuburilor din tamburul rotativ.

Fig. 2. Sistem de extragere simultană prin deschiderea în faţă a corpului revolverului.

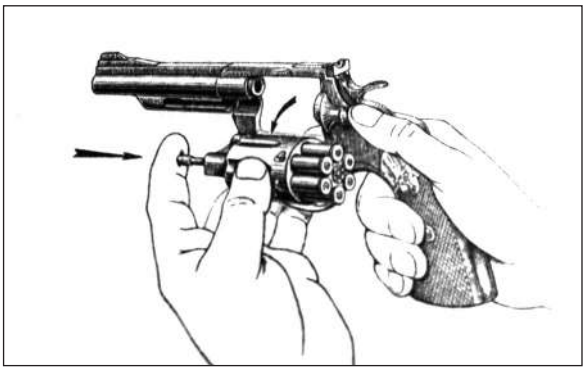

Fig. 3. Sistem de extragere simultană prin rabatarea tamburului în lateral, stânga sau dreapta.

Apariţia şi dezvoltarea pistolului cu regim automat în secolul al XIX-lea a fost dictată de necesitatea înlocuirii revolverului cu pistolul, fapt condiţionat de rapiditatea de execuţie în timpul tragerii, de forma compactă a construcţiei pistolului, de capacitatea de a avea mai multe cartuşe dispuse în magazie şi de alimentarea rapidă şi uşoară prin intermediul magaziei. O mare importanţă în mecanismul pistolului îl are locul de amplasare a magaziei. De regulă, magazia este poziţionată în mânerul pistolului şi constă dintr-o cutie metalică, deschisă la un capăt, în care cartuşele sunt amplasate într-un rând. Există pistoale cu amplasarea cartuşelor în două rânduri, fără a modifica

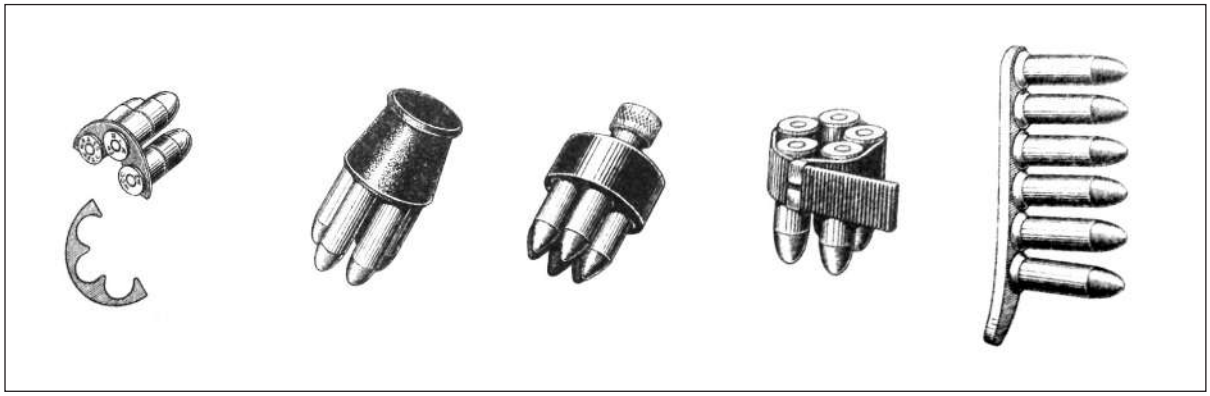

Fig. 4. Dispozitive cu ajutorul cărora se reduce numărul de operaţii necesare pentru completarea tamburului cu cartuşe.

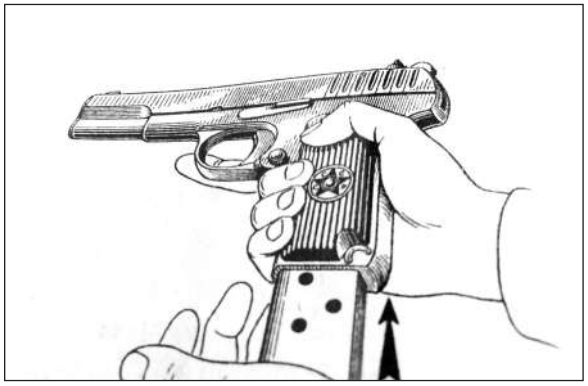

Fig. 5. Încărcarea cu ajutorul magaziei detaşabile, amplasate în mânerul pistolului.

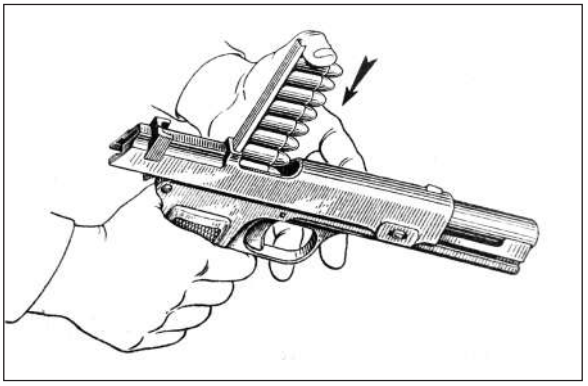

Fig. 6. Încărcarea cu ajutorul clamelor.

lungimea magaziei, ceea ce permite a avea o mai mare cantitate de muniţie. Acest fapt însă duce la creşterea greutăţii armei (fig. 7) (Жук 2002, 63, 148). Atât revolverul, cât şi pistolul se caracterizează prin două tipuri principale de funcţionare a mecanismului: a) acţiune simplă, prin care, pentru a declanşa un foc, piesa numită *cocoş* trebuie armată manual către poziţia din spate, după care, prin apăsarea trăgaciului, cocoşul se deplasează înainte, detonând capsa cartuşului din butoi, şi b) acţiune dublă, ce se desfăşoară prin tragerea cocoşului şi rotirea simultană a cilindrului şi furnizează o cale sigură, mecanică de aliniere a locaşului cu ţeava, eliminând o fază din secvenţa de tragere a pistolului (Жук 2002, 14-15).

Secolul XIX, cu adevărat, îl putem considera secolul cu cele mai bogate inovaţii în domeniul armelor de foc, în special al pistolului şi revolverului, aici evidenţiindu-se un întreg grup de inventatori şi constructori de arme. Cunoaştem mai mulţi ingineri, întreprinzători, comercianţi şi constructori de arme din diferite state ale lumii, care au contribuit la crearea, perfecţionarea şi implementarea în practică a diferitor modele şi tipuri de arme portative.

Activitatea constructorilor francezi şi belgieni a avut un impact semnificativ asupra dezvoltării armelor şi muniţiei din secolul XIX. Casimir Lefaucheux a creat cartuşul unitar pentru acţiune cu broşă (*cartouche a broche – шпилечный патрон*), iniţial cu tub din carton, apoi cu tub metalic, popular în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Tot el a creat şi primele revolvere pentru acest cartuş (Маркевич 2005, 189-190; Жук 1983, 49, 52-53, 125-126; Жук 2002, 15-16, 411). Jean Samuel Pauly a inventat şi modernizat cartuşul unitar ca diversitate de cartuşe în care propulsorul, elementul incendiar – capsula şi glonţul sunt incluşi într-un tot întreg. Odată cu apariţia cartuşului unitar, începe etapa de răspândire a diferitor tipuri de revolvere de buzunare în toate sferele de activitate: armată, poliţie,

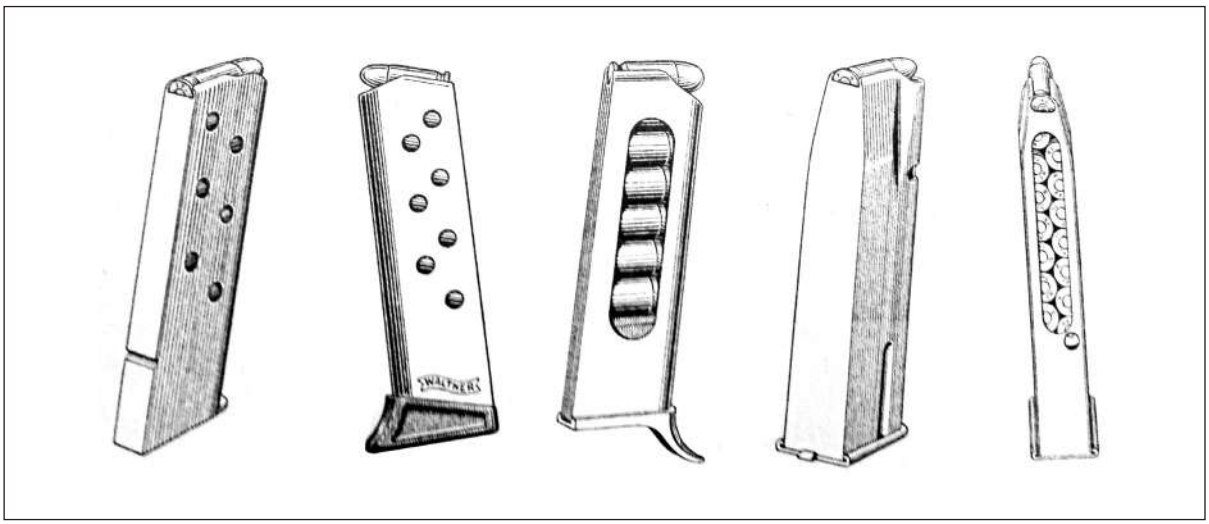

Fig. 7. Amplasarea cartuşelor din magazie în unul şi două rânduri.

în rândul civililor (călătorilor, vânătorilor, aventurierilor şi căutătorilor de comori). Datorită costului redus al acestora, creşte cererea numărului de revolvere. Din acest considerent, piaţa de arme a fost invadată de diferite modele de revolvere (de buzunar), nu întotdeauna de calitate, deşi unele prezentau un interes deosebit – nu atât pentru potenţialul militar, cât pentru exteriorul comod, elegant şi bogat ornamentat. Francezul Paul Vieille a inventat pulberea modernă pe bază de nitroceluloză, fără fum, de trei ori mai puternică decât pulberea neagră existentă. Invenţia sa a fost apreciată şi aplicată în întreaga gamă de muniţie, acceptată şi utilizată pe scară largă de marile puteri şi concerne militare (Жук 1983, 49, 125-128).

Americanii Samuel Colt, Horace Smith, Daniel Wesson, John Browning au contribuit la crearea, perfecţionarea şi implementarea în practică a diferitor modele şi tipuri de arme portative. Inventatorul revolverului este considerat Samuel Colt, colonel, armurier şi industriaş american. Nu a afirmat niciodată că anume el a inventat revolverul, acesta fiind numit „Paterson", după denumirea oraşului american unde a fost fabricat. Este recunoscut de specialişti cu o denumire dublă – „Colt-Paterson" (Жук 1983, 8, 36-38, 104-109; Жук 2002, 14).

Austriecii şi germanii Alfred von Kropatschek, Ferdinand von Mannlicher, Leopold Gasser, Georg Johann Luger, Theodor Bergmann, Hugo Borchardt, Paul Mauser, Carl Bernhard Franz Stock, Fritz Walter au confecţionat arme care au întrunit toate ideile, inovaţiile tehnice, existente până la acea perioadă, fiind apreciate întotdeauna pentru acurateţea lor, pentru perfecţiunea şi precizia germană în asigurarea calităţii şi siguranţei tuturor pieselor componente.

Constructorii ruşi şi sovietici Serghei Korovin, Feodor Tokarev, Igor Stecikin, Nikolai Makarov au pătruns pe tărâmul constructorilor de arme, atunci când se părea că nu mai există nimic de inventat. Ei au ştiut să se racordeze la noile cerinţe ale pieţei, să modifice şi să adapteze unele mecanisme şi sisteme deja existente şi cunoscute, reuşind să creeze modele noi, capabile să concureze cu cele mai renumite arme individuale de foc occidentale şi orientale, apreciate şi cotate în ţară şi peste hotare.

Tip: *Pistol cu mecanismul platinei cu cremene şi rotiţă* (fig. 8)
Proveniența: Atelier occidental, răspândit în Europa, secolele XVI-XVII
Deţinător: MNIM. Actul 176 din 1984
Proveniența anterioară: Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală (ГКП nr. 2, 5263)
Material: lemn, metal
Calibrul: 140 mm
Lungimea ţevii: 340 mm
Lungimea totală: 570 mm

Ţeava pistolului este tronco-octogonală la culată şi rotunjită spre gură, lisă în interior. Pe partea frontală spre gura ţevii a fost sudată o placă ce servea drept reper de ochire. Pe contraplatină şi rotiţă este gravată o scenă de vânătoare: „un

vânător îndreaptă arcul spre un cerb". Împrejurul rotiţei este o coroană de lauri şi flori. Mecanismul de declanşare are forma unui nucleu rotund, nefuncţional. Garda trăgaciului puţin alungită este fixată de corpul pistolului cu un bold, pe partea inferioară a corpului. Mânerul şi ulucul sunt din lemn. Bătătorul, amplasat sub ţeava pistolului, lipseşte. Tamponul de pe mâner are formă de sferă cu întretăieri de valuri la capete, cu ornamente sub formă de adâncituri rotunde. Piesele din metal prezintă urme de rugină, pe alocuri fiind vizibilă tehnica de nichelare (Registru, FB-6764-1).

Tip: *Pistol cu cremene* (fig. 9)
Proveniența: Atelier oriental, perioada războaielor ruso-otomane, secolul XVIII
Deținător: MNIM. Actul 366 din 1977
Material: lemn, metal
Calibrul: 15 mm
Lungimea țevii: 330 mm
Lungimea totală: 430 mm

Țeava din metal, rotundă, în forma conului trunchiat, care, spre culată, preia forma de pentaedru. Ulucul din lemn, rupt spre gură, este prins de țeavă cu o brățară din metal adăugată ulterior. Mânerul este prelucrat în manieră tipic caucaziană. El a suportat anterior o încercare de a fi restaurat, utilizându-se țesătură şi clei într-un mod neglijent. Mecanismul de aprindere este incomplet, lipseşte partea superioară a boldului care fixează cremenea de cocoş. Mecanismul de declanşare lipseşte. Model spaniol, caracterizat prin fixarea arcului cocoşului pe exteriorul platinei. Țeava este găurită pe partea superioară a butoiului, lângă culată (Registru, FB-3004).

Tip: *Pistol cu cremene* (fig. 10)
Proveniența: Atelier rusesc, prima jumătate a secolului XIX. Fabrica de armament din Tula
Deținător: MNIM. Actul 366 din 1977
Proveniența anterioară: Teatrul de Operă şi Balet din Sankt-Petersburg
Material: lemn, metal
Calibrul: 18 mm
Lungimea țevii: 260 mm
Lungimea totală: 420 mm

Țeava din metal rotundă în lungime, atinge forma de conus trunchiat în pentaedru spre culată, lisă în interior. Pe partea frontală a țevii a fost sudat un țel din cupru, pentru luarea liniei de ochire, iar pe partea inferioară a țevii a fost sudată o placă

Fig. 8. Pistol cu cremene şi rotiță (MNIM, FB-6764-1).

Fig. 9. Pistol cu cremene (MNIM, FB-3004).

Fig. 10. Pistol cu cremene (MNIM, FB-3006-1).

metalică, ce servea drept fixator pentru bătătorul din metal al armei. Mânerul şi ulucul sunt din lemn. O parte a ulucului lipseşte. Pe mâner este fixată o placă din cupru cu monograma țarului Alexandru I. Mecanismul de dare a focului cu cremene, de tip francez, este incomplet. Lipseşte partea superioară a boldului, care fixează cremenea de cocoş. Mecanismul de declanşare este complet, dar nefuncţional. Tamponul de recul şi

declanşatorul sunt din cupru. Talpa mânerului se termină în partea inferioară cu un bulb simplu şi un bulb aplatizat, ambele fiind din cupru. Pe partea laterală dreapta a platinei este aplicată, în două rânduri, inscripţia cu caractere chirilice – „Тула” (Tula) şi anul de producere – „1814” (Registru, FB-3006-1).

Tip: *Pistol cu cremene* (fig. 11)
Proveniența: Atelier rusesc, prima jumătate a secolului XIX. Fabrica de armament din Tula
Deţinător: MNIM. Actul 366 din 1977
Proveniența anterioară: Teatrul de Operă şi Balet din Sankt-Petersburg
Material: lemn, oţel, metal
Calibrul: 16,5 mm
Lungimea ţevii: 360 mm
Lungimea totală: 550 mm

Ţeava pistolului este tronco-octogonală la culată, rotunjită spre gură, lisă în interior. Ţeava este fixată de uluc printr-o brăţară metalică. Ulucul prezintă urme de restaurare. Pe partea dinspre culată a fost prelucrat, se văd două figuri de brâu. Spre culată, pe partea superioară, ţeava este găurită în două locuri. La tunet, în partea superioară, ţeava prezintă două striaţii decorative, dispuse perpendicular pe lungimea ţevii. Pe mâner este fixată o placă din alamă, pe care ar fi trebuit să fie monograma ţarului Alexandru I, dar care nu este vizibilă, probabil a fost înlocuită ulterior. Mecanismul de dare a focului cu cremene, de tip francez, este incomlet: lipseşte partea superioară a boldului care fixează cremenea de cocoş. Contraplatina din fier strânge platina cu un singur şurub. Mecanismul de declanşare este complet şi funcţional. Lobul cozii se lărgeşte spre sfârşit, fiind construit un slot pentru vizor. Pe partea frontală a ţevii a fost sudat un ţel din metal pentru luarea liniei de ochire. Mânerul şi ulucul sunt din lemn. Mânerul este crăpat. Mânerul pistolului are o garnitură de cap din aramă, cu două „mustăţi” pe părţi. Deoarece nu avea prevăzut locul pentru bătător, acesta lipseşte, fiind plasat şi păstrat într-o geantă. Mânerul se termină, în partea inferioară, cu un bulb simplu şi un bulb aplatizat, ambele fiind din cupru. Grosimea medie a mânerului este de 30 mm, lăţimea maximă a mânerului este, în partea de jos, de 50 mm. Bulbul aplatizat din capătul mânerului permite să se folosească pistolul după tragere ca o armă rece de acţiune, de zdrobire. Pe partea laterală dreapta a platinei este aplicată, în două rânduri, inscripţia cu caractere

Fig. 11. Pistol cu cremene (MNIM, FB-3006-2).

chirilice – „Тула” (Tula) şi anul de producere – „1804”. Pe lângă numele fabricii producătorului şi anul fabricaţiei, piesele armei au şi alte marcaje şi ştampile tehnologice: Pistol rusesc cu cremene, modelul anului 1804, creat în baza prototipului pistolului cu cremene rusesc din 1798. El este uneori menţionat ca pistol de cavalerie cu cremene rusesc, deoarece era în serviciul cavaleriei ruse. Pistoalele, datorită ratei reduse de foc, erau completate în perechi şi ţinute de fiecare călăreţ pe părţile din faţa, în gentuţe sau saci speciali. Aceste pungi erau acoperite cu capace speciale din stofă. Gloanţele pentru pistoale erau purtate în geantă. Pistolul rusesc cu cremene, model 1804, datorită ergonomiei bune, funcţionării de înaltă calitate a blocajului, este uşor de utilizat. Masa semnificativă permite reducerea efectului de recul şi efectuează o tragere precisă la o distanţă de până la 20 de metri (Registru, FB-3006-2; Маркевич 2005, 104-106).

Tip: *Pistol cu cremene* (fig. 12)
Proveniența: Atelier occidental, răspândit în Europa, secolele XVI-XVII
Deţinător: MNIM. Actul 259 din 1984
Proveniența anterioară: Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală (ГКП nr. 2, 5275)
Material: lemn, metal
Calibrul: 9 mm
Lungimea totală: 290 mm
Lungimea butoiului ţevii 140 mm

Ţeava octogonală, ghintuită din metal. Sistem de încărcare prin faţă. Lipseşte sistemul de fixare a cremenei de pe cocoş. În loc de contraplatină, pe partea laterală, stânga, sunt două plăci din metal, stilizate cu trei colţuri, care strâng platina cu câte un şurub. La baza mânerului – un bold

Fig. 12. Pistol cu cremene (MNIM, FB-6764-2).

Fig. 13. Pistol cu cremene (MNIM, FB-6764-3).

metalic octogonal, cu ornament gravat dinţat, în centru – un soare stilizat. Pe garda mecanismului de declanşare a focului şi pe partea laterală este gravat un ornament cu motive vegetale. Încuietoarea este fixată în două şuruburi cu plăci metalice cretate. Bătătorul este din lemn, situat sub uluc. Mânerul şi ulucul sunt din lemn de nuc, pe care sunt încrustate însemne sub formă de carouri ce se întretaie. Mecanismul de declanşare – nefuncţional (Registru, FB-6764-2).

Tip: *Pistol cu cremene* (fig. 13)
Proveniența: Atelier occidental, răspândit în Europa, secolul XVIII
Deținător: MNIM. Actul 259 din 1984
Proveniența anterioară: Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală (ГКП nr. 1, 2574)
Material: lemn, metal
Calibrul: 17.7 mm
Lungimea țevii: 227 mm
Lungimea totală: 400 mm
Greutatea: 1272 grame

Pistol cu cremene, francez, modelul anului 1763/66, fabricat între 1789 şi 1792, când localitatea Charleville a fost schimbată în Libreville. Anume acest tip de pistol a influenţat dezvoltarea armelor cu ţeavă scurtă în Franţa, dar şi în alte state europene, inclusiv în Rusia. Ţeava este din metal, de formă conică, având canalul ţevii lisă. Sistem de încărcare prin faţă. Toate componentele pieselor pistolului sunt din metal şi lemn. Modalitate nouă de fixare a ţevii în ulucul pistolului cu ajutorul unui fixator din metal de forma unui dublu inelar, unit printr-o tijă metalică, ce formează un tot intreg. Partea inferioară a fixatorului dispune de locul prevăzut pentru bătătorul metalic. Nu are sisteme prevăzute pentru luarea

Fig. 14. Pistol cu cremene (MNIM, FB-6764-4).

liniei de ochire. Lipseşte bătătorul şi mecanismul (cocoşul) de dare a focului. Mecanismul de declanşare este complet, dar nefuncţional. Garda trăgaciului reprezintă o placă metalică încovoiată, cu două găuri pentru fixare din partea mânerului. Pe partea laterală, dreapta, a mânerului, lângă contraplatină, starea lemnului are un grad avansat de putrefacţie. Pe ţeavă este inscripţia „M1763”, modelul anului 1763. Pe partea laterală, dreapta, a contraplatinei, în două rânduri, este reprezentată inscripţia prescurtată, cu caractere latine – „M. de Libreville” – a fabricii de armament din Libreville „Manufacture de Libreville”. Deasupra acestei inscripţii este o compoziţie decorativă sub forma literei controlorului „L” (Registru, FB-6764-3).

Tip: *Pistol cu cremene* (fig. 14)
Proveniența: Atelier francez, secolul XVIII
Deținător: MNIM. Actul 259 din 1984
Proveniența anterioară: Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală (ГКП nr. 1, 2570)
Material: lemn, metal

Calibrul: 17,1 mm
Lungimea ţevii: 190 mm
Lungimea totală: 330 mm
Greutatea: 1400 grame

Pistol francez de cavalerie cu cremene, modelul anilor 1777-1780, fabricat în armurăria din Saint-Etienne. În timpul revoluţiei americane, mii de pistoale, produse la fabricile de armament din Franţa, au fost furnizate armatei americane de către statul francez. Ţeava butoiului simplă, lisă din metal. Sistem de încărcare prin faţă. Bătătorul din metal este fixat la baza încuietorii, pe partea dreaptă a ţevii. Butoiul ţevii prezintă puternice semne de corozie. Placa de pe mâner şi încuietoare sunt din metal galben. Mecanismele de declanşare şi de dare a focului, nefuncţional, sunt din metal. Pe partea laterală, dreapta, a contraplatinei, este imprimată inscripţia semiovală, cu caractere latine, „St. Etienne", ceea ce reprezintă fabrica de armament din Saint-Etienne. Deasupra acestei inscripţii este incizată, sub coroana imperială, o compoziţie decorativă sub forma literei „L" – responsabil Etienne Lallier. Pe mânerul din lemn de nuc, în partea dreaptă, este vizibilă cifra „168". Pe ţeavă – cifra „18" (Registru, FB-6764-4).

Tip: *Pistol cu cremene* (fig. 15)
Proveniența: Atelier rusesc, secolul XIX. Fabrica de armament din Sestroretzk
Deţinător: MNIM. Actul 259 din 1984
Proveniența anterioară: Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală (ГКП nr. 2, 6043)
Material: lemn, metal
Calibrul: 16 mm
Lungimea ţevii: 270 mm
Lungimea totală: 410 mm

Pistol rusesc cu cremene, modelul anului 1809. Ţeava pistolului este tronco-octogonală la culată, rotunjită spre gură şi lisă în interior. Pe partea frontală a ţevii a fost un ţel din metal, probabil cupru, pentru luarea liniei de ochire. Mecanismul de dare a focului cu cremene, de tip francez, este complet. Contraplatina din fier strânge platina cu un singur şurub. Mecanismul de declanşare este complet, dar nefuncţional. Pe platină, pe partea dreaptă, este imprimată o inscripţie ştearsă, puţin vizibilă, cu caractere chirilice – „Сестрорецк", ce denotă faptul ca a fost confecţionat la Fabrica de producţie din Sestroretzk. Mânerul şi ulucul sunt din lemn. Pe mâner este o placuţă cu monograma ţarului Alexandru I, pe placa metalică a mânerului este cifra „2" şi pe ţeavă este imprimată stema imperiului şi inscripţiile decorative „OB", „SB" şi „MT" (Registru, FB-6764-5; Маркевич 2005, 104-106).

Tip: *Pistol cu cremene* (fig. 16)
Proveniența: Atelier occidental, răspândit în Europa, secolele XVII-XVIII
Deţinător: MNIM. Actul 722 din 1985
Proveniența anterioară: Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală
Material: lemn, metal
Calibrul: 14 mm
Lungimea ţevii: 300 mm
Lungimea totală: 510 mm

Ţeava pistolului este tronco-pentagonală la culată, rotunjită spre gură şi lisă în interior. Ţeava este fixată de uluc prin cuie transversale. Mecanismul de dare a focului cu cremene, de tip francez, este incomplet şi nefuncţional. Lipseşte partea superioară a boldului care fixează cremenea de cocoş. Mecanismul de declanşare, garda trăgaciului şi trăgaciul lipsesc. Mânerul şi ulucul sunt din lemn, ambele elemente fiind bogat ornamentate cu motive vegetale. Mânerul se termină în partea inferioară cu un bulb simplu şi un bulb aplatizat, ambele fiind din cupru, gravate şi decorate. Pe mâner este fixată o placă din cupru, pe care sunt imprimate cifrele „333". Bătătorul din lemn este fixat în locaşul lui (Registru, FB-9058).

Tip: *Pistol cu cremene* (fig. 17)
Proveniența: Atelier occidental, răspândit în Europa, secolul XVIII
Deţinător: MNIM. Actul 722 din 1985
Proveniența anterioară: Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală (ГКП nr. 3, 6338)
Material: lemn, oţel, metal, forjare, batere, gravare, sculptare
Calibrul: 16 mm
Lungimea ţevii: 300 mm
Lungimea totală: 440 mm

Ţeava pistolului este tronco-octogonală la culată, rotunjită spre gură şi lisă în interior, gravată în partea superioară cu motive baroce. Ţeava pistolului spre culată, în partea stângă, conţine inscripţii ilizibile, contraplatina şi cocoşul sunt bogat ornamentate prin gravare cu motive florale şi vegetale. La tunet, în partea superioară, ţeava prezintă o compoziţie din trei şi două striaţii deco-

Fig. 15. Pistol cu cremene (MNIM, FB-6764-5).

Fig. 16. Pistol cu cremene (MNIM, FB-9058).

Fig. 17. Pistol cu cremene (MNIM, FB-9059).

Fig. 18. Pistol cu cremene decorativ, de panoplie (MNIM, FA-816).

rative, dispuse perpendicular pe lungimea ţevii. Contraplatina – o parte din ce a mai rămas – prezintă urme de gravură şi strânge platina într-un şurub. Mecanismul de dare a focului cu cremene, de tip francez, este complet, dar nefuncţional. La mecanismul de declanşare lipseşte garda trăgaciului. Mânerul şi ulucul sunt din lemn, ambele elemente fiind sculptate cu motive vegetale şi geometrice. O parte a ulucului este deteriorată, lipseşte bătătorul. Placa din metal de pe mâner, integră cu garda trăgaciului, lipseşte (Registru, FB-9059).

Tip: *Pistol cu cremene decorativ, de panoplie* (fig. 18)
Proveniența: URSS, secolul XX
Deţinător: MNIM. Actul 692 din 1976
Proveniența anterioară: Colecţie privată.
Material: lemn, metal
Calibrul: 16 mm
Lungimea ţevii: 290 mm
Lungimea totală: 490 mm

Ţeava pistolului este tronco-octogonală la culată, rotunjită spre gură. Fiind o piesă de panoplie, nu are orificiu în dreptul bazinetului, prevăzut pentru aprinderea pulberii. Pe partea frontală, spre gura ţevii, a fost sudată o placă ce imită reperul de ochire. Ţeava pistolului spre culată, contraplatina şi cocoşul sunt bogat ornamentate. Mecanismul de dare a focului cu cremene, de tip francez, este unul artizanal, decorativ. Cocoşul nu este adaptat pentru a strânge în partea superioară roca de cremene, iar tigăiţa nu este prevăzută cu locaşul pentru păstrarea pulberii. Contraplatina este din cupru, decorată cu motive vegetale, şi fixează platina cu două şuruburi. Mecanismul de declanşare este complet, dar nefuncţional. Garda din cupru, bogat ornamentată, se prelungeşte cu o talpă decorativă spre uluc sub forma unei flori care se deschide şi o talpă simplă spre mâner. Mânerul şi ulucul sunt din lemn, bogat ornamentate cu elemente vegetale. Bătătorul este din lemn. Tamponul de pe mâner are imprimat o figură zoomorfă (Registru, FA-816).

Fig. 19. Pistol cu capsă (MNIM, FB-27361-13).

Fig. 20. Pistol cu capsă (MNIM, FB-15195-13).

Tip: *Pistol cu capsă* (fig. 19)
Proveniența: Atelier rusesc, a doua jumătate a secolului XIX
Deținător: MNIM. Actul 86 din 2007
Material: lemn, metal
Calibrul: 13,50 mm
Lungimea țevii: 200 mm
Lungimea totală: 250 mm

Pistol de marină, modelul anului 1854, produs la Fabrica de Armament din Izevsk în 1858. Țeava pistolului este tronco-octogonală la culată, rotunjită spre gură şi lisă în interior. Pe partea frontală, spre gura țevii, a fost sudată o placă, iar pe brațul de fixare al țevii există un înălțător fix cu crestătură. Ambele piese servesc drept reper de ochire. Țeava este fixată de uluc printr-o brățară din cupru servind drept suport şi pentru bătător. Bătătorul este din metal, fixat de gura țevii printr-un mecanism de agățare din metal. Mecanismul de dare a focului este complet, dar nefuncțional. Pistol cu percuție (suportul port-capsă este realizat în bloc cu țeava). Contraplatina din alamă este construită în bloc comun cu brățara de fixare a țevii de uluc şi strânge platina în două şuruburi. Mecanismul de declanşare este complet. Garda din cupru se prelungeşte cu un braț scurt de fixare spre uluc şi cu o talpă din fier spre mâner. Mânerul şi ulucul sunt din lemn. Capul mânerului este curbat şi se termină, în partea inferioară, cu o talpă bulbară din cupru, fixată cu un şurub metalic. De talpa patului este fixat un inel metalic, prevăzut pentru o curelușă suplimentară de siguranță. Pe suprafața pistolului sunt prezente o serie de inscripții gravate. Pe corpul pistolului sunt gravate, în două rânduri, inițialele cu majuscule, cu caractere chirilice, în limba rusă „И.О.З.” – Ижевский Оружейнный Завод (Fabrica de Armament din Izevsk). Pe țeavă, în partea stângă, lângă culată, este gravată seria armei, numărul „1070”, pe partea dreaptă, lângă suportul port-capsă – anul „1858”. Pe brațul de fixare a țevii ce duce spre mâner este gravată o compoziție decorativă reprezentând „arcul” şi „săgeata”, cu inițialele „ТФ” (probabil, inițialele controlorului sau responsabilului de producție), iar pe contraplatină este gravată o compoziție decorativă „arcul” şi „săgeata”, cu inițialele „MD” (Registru, FB-27361-13).

Tip: *Pistol cu capsă* (fig. 20)
Proveniența: Atelier rusesc, a doua jumătate a secolului XIX
Deținător: MNIM. Actul 174 din 1989
Material: lemn, metal
Calibrul: 12 mm
Lungimea țevii: 220 mm
Lungimea totală: 320 mm

Țeava pistolului este tronco-pentagonală la culată, rotunjită spre gură şi lisă în interior. Țeava este fixată de uluc printr-o brățară din cupru, ce devine suport şi pentru bătătorul din metal, pe care este imprimată, în partea dreaptă, o compoziție decorativă sub forma literei „T”. Mecanismul de dare a focului este complet, dar nefuncțional. Platina aparținând vechiului sistem de dare a focului cu cremene a fost modificată pe un sistem cu percuție prin înlocuirea tigăiței, amnarului şi a cocoşului port-cremene cu un suport port-capsă tubular şi un cocoş percutor din metal. Contraplatina din cupru, din partea stângă, strânge platina cu două şuruburi. Pe contraplatină, din partea stângă, există o compoziție decorativă sub forma literei „T” şi inițialele „AP”. Mecanismul de declanşare este complet şi nefuncțional. Garda

trăgaciului este din cupru. Mânerul şi ulucul sunt din lemn. Capul mânerului este curbat, se termină cu o talpă din cupru (Registru, FB-15195-13; Маркевич 2005, 152).

Tip: *Pistol cu capsă* (fig. 21)
Proveniența: Atelier rusesc, prima jumătate a secolului XIX
Deținător: MNIM. Actul 266 din 1984
Proveniența anterioară: Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală (ГКП nr. 2, 5270)
Material: lemn, metal
Calibrul: 15 mm
Lungimea țevii: 130 mm
Lungimea totală: 270 mm

Țeava pistolului este tronco-octogonală la culată, rotunjită spre gură şi lisă în interior. Spre culată, partea laterală, stânga, țeava este găurită. La tunet, în partea superioară, țeava prezintă două striații decorative, dispuse perpendicular pe lungimea țevii. Mecanismul de dare a focului este complet, dar nefuncțional. Platina aparține mecanismului vechiului sistem de dare a focului cu cremene, a fost modificată pe sistemul cu percuție prin înlocuirea tigăiței, amnarului şi a cocoşului şi adăugarea suportului port-capsă şi a cocoşului percutor din metal. Contraplatina din metal este fixată prin două şuruburi. Mecanismul de declanşare este complet, dar nefuncțional. Garda din metal se prelungeşte cu brațe de fixare spre uluc şi mâner. Mânerul şi ulucul sunt din lemn. Mânerul este simplu. În partea inferioară, capul mânerului este plat şi se termină cu o talpă plată din metal. Lipseşte bătătorul (Registru, FB-6796-2; Маркевич 2005, 152).

Tip: *Pistol cu capsă* (fig. 22)
Proveniența: Atelier rusesc, prima jumătate a secolului XIX
Deținător: MNIM. Actul 266 din 1984
Proveniența anterioară: Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală (ГКП nr. 2, 5271)
Material: lemn, metal
Calibrul: 12 mm
Lungimea țevii: 270 mm
Lungimea totală: 420 mm

Țeava pistolului este tronco-octogonală la culată, rotunjită spre gură şi lisă în interior. Pe partea stângă, dinspre culată, este imprimată o compoziție decorativă sub forma literei „H”. Țeava este fixată de uluc printr-o brățară din cupru. Pe partea frontală, spre gura țevii, a fost

Fig. 21. Pistol cu capsă (MNIM, FB-6796-2).

Fig. 22. Pistol cu capsă (MNIM, FB-6796-8).

sudată o placă ce serveşte drept reper de ochire. Mecanismul de dare a focului este complet şi funcțional. Platina a fost restaurată, fiind înlocuită cu o placă din metal, fixată prin trei şuruburi. Platina aparținând vechiului sistem de dare a focului cu cremene a fost modificată pe un sistem cu percuție prin înlocuirea tigăiței, amnarului şi a cocoşului port-cremene cu adăugarea suportului port-capsă tubular şi al cocoşului percutor din metal. Contraplatina este din cupru, fixată cu două şuruburi. Mecanismul de declanşare este complet, dar nefuncțional. Garda trăgaciului din metal se prelungeşte cu brațe de fixare spre uluc şi mâner. Spre mâner este imprimat anul „1823” şi o compoziție decorativă sub forma literei „Ж”, iar spre uluc – cifra „36” şi semnul compoziției decorative a literelor „АБ”. Mânerul şi ulucul sunt din lemn. Capul mânerului este curbat şi se termină cu o talpă din cupru. Pe mâner este fixată o placă din cupru având monograma țarului Alexandru I şi anul – 1823. Lipseşte bătătorul (Registru, FB-6796-8; Маркевич 2005, 152).

Fig. 23. Pistol cu capsă (MNIM, FB-2919).

Fig. 24. Pistol cu capsă, cu două ţevi amplasate orizontal (MNIM, FB-6796-3).

Tip: *Pistol cu capsă* (fig. 23)
Proveniența: Atelier belgian, mijlocul secolului XIX
Deţinător: MNIM. Actul 325 din 1977
Proveniența anterioară: Școala Profesională Tehnică din satul Cucuruzeni, raionul Orhei.
Material: lemn, metal
Calibrul: 12 mm
Lungimea ţevii: 250 mm
Lungimea totală: 390 mm

Ţeava pistolului este octogonală lisă în interior, parte componentă cu corpul metalic al pistolului. Mecanismul de dare a focului cu percuţie este de tip încastrat, cu cocoşul percutor şi suportul port-capsă dispus în partea superioară a armei. Mecanismul de declanşare este complet şi funcţional, prevăzut cu gardă simplă din fier. Mânerul din lemn este rotunjit, se termină în partea inferioară cu un bulb simplu din metal şi un bulb rotund aplatizat, din metal, pentru fixare. Corpul armei este fixat de mâner prin două şuruburi, fiind ataşat mânerului cu două braţe de fixare, dispuse pe muchiile acestuia. După inscripţia efectuată în Registrul de predare-primire, se spune că ar fi aparţinut lui Cotovschi Grigore, fost conducător militar şi activist politic comunist din gubernia Basarabia (Registru, FB-2919).

Tip: *Pistol cu capsă cu două ţevi amplasate orizontal* (fig. 24)
Proveniența: Atelier belgian, mijlocul secolului XIX
Deţinător: MNIM. Actul 266 din 1984
Proveniența anterioară: Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală (ГКП nr. 2, 5737)
Material: lemn, metal
Calibrul: 11 mm
Lungimea ţevii: 80 mm
Lungimea totală: 230 mm

Ţevile pistolului sunt octogonale, lise în interior, devenind un tot întreg cu corpul metalic al pistolului. Mecanismul de dare a focului cu percuţie este de tip încastrat, cu cocoşul percutor şi suportul port-capsă dispuse în partea superioară a armei. Mecanismul de declanşare cu un trăgaci complet, dar nefuncţional, prevăzut cu gardă simplă din fier. Mânerul din lemn este rotunjit sub formă de pară, lipseşte o bucată din lemn din partea superioară, făcând vizibilă partea ascunsă a mecanismului de declanşare din corpul armei. Corpul armei este fixat de mâner prin două şuruburi, fiind ataşat mânerului cu două braţe de fixare, dispuse pe muchiile acestuia. De talpa mânerului este fixat un inel metalic, cu şnur, pentru siguranţă (Registru, FB-6796-3).

Tip: *Pistol cu capsă (piperniţă)* (fig. 25)
Proveniența: Atelier belgian, Liege. Mijlocul secolului XIX
Deţinător: MNIM. Actul 266 din 1984
Proveniența anterioară: Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală
Material: lemn, metal
Calibrul: 12 mm
Lungimea ţevii: 120 mm
Lungimea totală: 230 mm

Pistol cu capsă (piperniţă) cu patru ţevi, grupate în jurul axului central, parte componentă a corpului metalic al pistolului, unită printr-o bară metalică alungită, care cuprinde integral şi mânerul prin mai multe şuruburi. Pe mânerul din lemn pe partea dreaptă, este imprimată cifra *365*. Pe corpul armei, în partea dreaptă, este montată o

Fig. 25. Pistol (piperniţe) (MNIM, FB-6796-1).

Fig. 26. Pistol (piperniţe) (MNIM, FB-6796-4).

placă din cupru, care a înlocuit placă originală, montată din fabrică. Mecanismul de dare a focului cu percuţie este de tip încastrat, cu cocoşul percutor dispus în partea superioară a armei şi suportul port-capsă amplasat pe fiecare ţeavă. Datorită faptului că suportul port-capsă nu era securizat, persista riscul detonării celorlalte capse în momentul tragerii. Declanşatorul este compus dintr-o manetă alungită, utilizată pentru a gestiona acţiunea, gardă trăgaciului lipseşte (Registru, FB-6796-1).

Tip: *Pistol cu capsă (piperniţă)* (fig. 26)
Proveniența: Atelier rusesc, prima jumătate a secolului XIX
Deţinător: MNIM. Actul 266 din 1984
Proveniența anterioară: Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală (ГКП nr. 2, 5266)
Material: lemn, metal
Calibrul: 12 mm
Lungimea ţevii: 170 mm
Lungimea totală: 310 mm

Pistol cu capsă (piperniţă) cu patru ţevi lise, grupate în jurul axului central, produs la fabrica de armament din Tula. Peperniţele nu erau caracteristice tradiţiei ruse de confecţionare a armelor. Mecanismul de dare a focului cu percuţie, cocoşul percutor, dispus în partea superioară a armei, şi suportul port-capsă, amplasat pe fiecare ţeavă şi protejat printr-un cerc inelar din metal, care acoperă partea dinspre culată şi exclude detonarea celorlalte capse în momentul tragerii. Corpul şi blocul celor patru ţevi constituie un tot întreg. Garda trăgaciului este fixată de un şurub metalic (Registru, FB-6796-4). Aceste două exemplare, deţinute de MNIM, sunt copii ale modelelor pistoalelor europene şi americane.

Fig. 27. Revolver Smith-Wesson (MNIM, FB-8041-29).

Tip: *Revolver Smith-Wesson* (fig. 27)
Deţinător: MNIM. Actul nr. 267 din 1985
Perioada: secolul XIX
Material: lemn, metal
Greutatea pistolului: 1,2 kg
Calibrul: 9 mm
Lungimea butoiului ţevii: 167 mm
Lungimea totală: 320 mm
Încărcător: tambur 6 cartuşe
Sistemul de ochire: cătare metalică
Distanţa de ochire: 25-50 m

Horace Smith şi Daniel Wesson au creat, în 1852, compania „Smith-Wesson” cu celebrele sale revolvere ce foloseau cartuşe independente cu tuburi metalice. Cu astfel de revolvere a fost înzestrată, pentru prima dată în 1871, o parte din ofiţerii din armata rusă, în urma reformelor întreprinse de ministrul de război rus, cu viziuni progresiste, Dimitrie Miliutin. Iniţial, revolverele erau confecţionate în America, apoi – la Fabrica de armament din Tula. Pistoalele produse în Rusia sunt de trei modele – din anii 1871, 1872

şi 1880 – şi se deosebesc prin lungimea ţevii şi prin greutate (I-203mm şi 1220g, II-178mm, III-167mm şi 1100g). Modelul rus se distinge prin fabricarea primitivă şi prezenţa unui pinten sub garda declanşatorului. Mecanismul de declanşare (trăgaciul şi cocoşul percutor) lipsesc. Din 1886 au fost retrase din producţie, odată cu înzestrarea armatei cu revolverul sistemului „Nagant M1895" (Registru, FB-8041-29; Маркевич 2005, 248-249; 407-408; 413). Au existat şi revolvere de buzunar, produse ca armă civilă între 1889 şi 1919, cu 5 cartuşe. Pistoalele au devenit celebre datorită sistemului de încărcare-descărcare şi extragere rapidă a tuburilor de cartuşe, a curăţării tamburului şi a canalului ţevii. Mult timp aceste performanţe nu puteau fi depăşite, făcându-le renumite în lume atât în societatea civilă, cât şi în cea militară. Sistemul de extragere a tuburilor de cartuşe din cilindrul rotativ al revolverului Smith-Wesson este prevăzut cu deschiderea în lateral a corpului revolverului. În timpul primului război mondial, revolverele Smith-Wesson, rămase în armata ţaristă, au fost folosite pentru a echipa ofiţerii şi subofiţerii unităţilor necombatante, ai unităţilor auxiliare şi miliţiilor populare (Благонравов 1946, 242; Попенкер, Милчев 2008, 217-218; Жук 1983, 35-38; 94-103).

MNIM deţine în colecţia sa patru arme Smith-Wesson.

Tip: *Revolver Lefaucheux* (fig. 28)
Deţinător: MNIM. Actul nr. 18 din 12 iunie 1984
Perioada: secolul XIX
Proveniența anterioară: Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală
Perioada: secolul XIX
Material: lemn, metal
Greutatea: 0,6 kg
Calibrul: 9,9 mm
Lungimea butoiului ţevii: 147 mm
Lungimea totală: 245 mm
Încărcător: tambur 6 cartuşe
Sistemul de ochire: cătare metalică

Ţeava pistolului este rotundă şi tronco-octogonală spre culată, prevăzută cu un sistem de ochire fix, cu cătare bine evidenţiată. Pe partea dreaptă a canalului ţevii este vizibil numărul de serie – 4328. Mânerul din lemn este oval, prevăzut cu un bulb metalic în exterior. Cocoşul percutor, acţionat manual, extractorul de tuburi, amplasat sub ţeava pistolului, şi garda trăgaciului lipsesc. Colecţionarii au clasificat revolverele constructorului Casimir Lefaucheux în trei tipuri principale, care se referă, de fapt, la model şi nu au nicio legătură cu timpul de fabricaţie. Acest pistol francez, de modelul anului 1858, face parte din al doilea tip, caracterizat printr-un finisaj de lux nichelat. Erau mai scumpe decât celelalte tipuri şi, probabil, rezervate pentru o clientelă de lux. Suprafaţa corpului şi cea a tamburului este ornată manual cu diverse figuri vegetale, prevăzute cu dinţi proeminenţi pentru fixare, atunci când tamburul se roteşte. Tamburul este cu şase camere, peste care, la partea dinspre culată, există nişte nişe, prevăzute pentru cartuşele unitare cu broşă – „cartouche à broche" (Registru, FB-6357-54; Жук 1983, 52-54; 125-128).

MNIM deţine în colecţie trei revolvere Lefaucheux.

Tip: *Revolver Nagant 1895* (fig. 29)
Deţinător: MNIM. Actul nr. 343 din 1976
Proveniența anterioară: Ministerul Afacerilor Interne al RSSM
Perioada: a doua jumătate a secolului XIX – prima jumătate a sec XX
Material: lemn, metal
Greutatea fără cartuş: 0,795 kg
Greutatea cu cartuş: 0,88 kg
Calibrul: 7,62 mm
Lungimea butoiului ţevii: 110 mm
Lungimea totală: 230 mm
Cadenţa de tragere: 20-25 cartuşe pe minut
Distanţa de ochire: 50 m
Încărcător: tambur 7 cartuşe
Sistemul de ochire: cătare metalică

Fraţii belgieni Emile şi Henri-Leon Nagant au creat, în 1859, în oraşul Liège, unul dintre cele mai renumite şi recunoscute modele de arme individuale de la sfârşitul secolului XIX şi prima jumătate a secolului XX – revolverul Nagant, compus dintr-un tambur prevăzut cu 7 orificii. Încărcarea revolverului cu cartuşe, unul câte unul, se efectua prin partea dreaptă a tamburului. Conform sistemului de extracţie a tuburilor trase din tambur, revolverul Nagant era prevăzut doar cu extragerea tuburilor, rând pe rând, din cilindrul rotativ, cu ajutorul unei tije din metal, localizate sub canalul ţevii, unul câte unul. Pentru acest fapt, tamburul era rotit rând pe rând cu ajutorul degetelor, ceea ce era foarte incomod. Nu era prevăzută nici rabatarea tamburului în lateral, stânga/dreapta, sau deschiderea în lateral a corpului revolverului pentru reducerea timpului de reîncărcare. Acest neajuns al mecanismului

Fig. 28. Revolver Lefaucheux (MNIM, FB-6357-54).

Fig. 29. Revolver Nagant (MNIM, FB-1375-8).

sistemului de încărcare/descărcare a muniţiei, va fi înlăturat odată cu modernizarea mecanismului în 1910. Revolverul funcţionează după principiul prevenirii pătrunderii gazului între golul dintre tambur şi canalul ţevii. Scurgerea gazului slăbea efectul de penetrare al glonţului. Conform construcţiei, mecanismul de declanşare al revolverului „Nagant 1895" este de două tipuri: revolver cu declanşare, acţiune simplă, şi revolver cu dublă acţiune. Sistemul greoi de declanşare – prin apăsare asupra trăgaciului – se reflectă asupra preciziei şi o influenţează negativ. Prin urmare, se cerea o mare măiestrie şi abilitate din partea celor neiniţiaţi. Rusia, după ce a dobândit brevetul pentru fabricarea revolverului, şi-a stabilit producţia în oraşul Tula (Registru, FB-1375-8; Попенкер, Милчев 2008, 215-217). Revoluţia din octombrie şi războiul civil din Rusia au deschis o nouă pagină în istoria revolverului Nagant: el a fost utilizat pe larg în armata ţaristă, apoi în armata sovietică. Perioada interbelică este caracterizată prin continuarea dotării armatei roşii cu revolvere Nagant, în paralel fiind utilizate şi pistoalele semiautomate de fabricaţie sovietică, cum ar fi pistolul Korovin şi TT-33. Înainte de începerea celui de-al Doilea Război Mondial, volumul producţiei de pistoale şi revolvere era acelaşi. (Жук 1983, 25; 66-67; 95; Маркевич 2005, 404-405; 411-412; Благонравов 1946, 227-235).

Respectivul model a fost fabricat la uzina de armament din Tula, pe partea stângă a corpului pistolului fiind imprimat anul „1939", sub steluţa cu 5 colţuri, iar în interiorul stelei este indicată o săgeată cu vârful îndreptat spre Nord. Pe corpul revolverului, în faţa tamburului, partea stângă, sunt indicate, cu caractere chirilice, seria şi numărul – „ЯТ980".

MNIM deţine în colecţie 21 de arme Nagant.

Fig. 30. Revolver Pieper (MNIM, FB-6357-52).

Tip: *Revolver Pieper* (fig. 30)
Deţinător: MNIM. Actul nr.18 din 12 iunie 1984
Proveniența anterioară: Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală
Perioada: sfârşitul secolului XIX – începutul secolului XX
Material: lemn, metal
Calibrul: 8 mm
Lungimea totală: 220 mm
Încărcător: tambur 7 cartuşe
Sistemul de ochire: cătare metalică

Constructorul belgian Henri Pieper a creat renumitul revolver „Pieper", cunoscut şi cu denumirea „Pieper Bayard" (Bayard – cavaler francez de la începutul secolului al XVI-lea, a devenit logotipul mărcii la fabrica Piper). A aplicat în construcţia armei sale unele dintre cele mai avansate tehnologii ale vremii, precum ciocanul de revenire al lui Pryse, tamburul oscilant rotativ al lui Colt, ejectarea simultană a cartuşelor, creată de Smith-Wesson, sistemul de eliminare a gazelor între golul dintre tambur şi canalul ţevii, versiunea Nagant.

Armele au fost confecţionate la compania „Anciens Etablissement Pieper" din oraşul belgian Liège (Registru, FB-6357-52; Маркевич 2005, 403-404; 411; Жук 1983, 24-25; 65-66).

În revolverul lui Pieper, cocoşul percutor este cu dublă acţiune. Din cauza că corpul este durabil, pot fi utilizate cartuşe de o putere mai mare de calibrul 8 mm, fiind construite şi pentru calibrul 7,62 mm al cartuşului revolverului Nagant. Sub tambur, pe partea laterală, stânga, a corpului este imprimată inscripţia „cal-8 m", pe mâner este imprimat numărul de serie NC2158. Scurgerea gazului între golul dintre tambur şi canalul ţevii slăbeşte efectul penetrant al glonţului. Acest neajuns era suplinit prin faptul că, prin împingerea axei alungite a tamburului rabatabil din cadru spre stânga, toate tuburile cartuşelor puteau fi extrase simultan. Din cauza tempoului lent de încărcare-descărcare a tuburilor din tamburul rotativ, era preferat revolverul lui Pieper, în detrimentul revolverului Nagant, cu toate că efectul penetrant al glonţului era inferior revolverului Nagant. Se prefera viteza, în detrimentul puterii.

MNIM deţine în colecţie o armă Pieper Bayard.

Tip: *Revolver Rast-Gasser* (fig. 31)
Deţinător: MNIM. Actul nr. 18 din 12 iunie 1984
Proveniența anterioară: Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală
Perioada: secolul XIX
Material: lemn, metal
Greutatea: 0.85 kg
Calibrul: 8 mm
Lungimea butoiului ţevii: 114 mm
Lungimea totală: 225 mm
Încărcător: tambur 8 cartuşe
Sistemul de ochire: cătare metalică

Pistolul Rast-Gasser M1898, adoptat de armata austro-ungară, a fost larg răspândit în ţările Europei Centrale şi în Balcani. Pe tubul canalului ţevii, lateral-stânga, este indicată seria „ML69210", pe corpul revolverului, lângă tambur, este fixat numărul „69210", iar pe corp, deasupra trăgaciului, pe partea stângă, în trei rânduri avem inscripţia „Patent Rast&GasserWien".

Pe mâner sunt încrustate mai multe însemne sub formă de fâşii-carouri, care se întretaie. Talpa mânerului se termină, în partea inferioară, cu un bulb simplu din metal, pe care este fixat un inel, de care se agăţa, probabil, o cureluşă din piele fixată de centură. Lipseşte mecanismul de tragere – cocoşul. Revolverul a fost un produs patentat de către compania austriacă „Gasser", al cărei proprietar era Leopold Gasser – un armurier austriac, constructor al armelor de foc de dimensiuni mici. Adevăratul brand „Gasser" este recunoscut după inscripţiile aplicate pe corpul revolverului „L. Gasser Wien" (numele autorului şi al oraşului) sau „L. Gasser Ottakring Patent" (numele autorului şi patentat în suburbia oraşului Viena); o inimă străpunsă de o săgeată. Pe revolverele produse în Belgia, sunt evidenţiate neapărat literele majuscule „LG" (Leopold Gasser), un măr străpuns de o săgeată, inscripţia „Schutzmarke" (marcă înregistrată). Treptat, în Imperiul Austro-Ungar, revolverele Gasser au fost înlocuite cu pistoalele Mannlicher, iar în Imperiul Rus – cu revolverele Nagant (Registru, FB-6357-50; Маркевич 2005, 405-406; Хогг, Уикс 1999, 138-139; Жук 1983, 23-24, 61-63).

MNIM deţine o singură armă produsă de compania Gasser.

Tip: *Pistol Browning M1900* (fig. 32)
Deţinător: MNIM. Actul nr. 343 din 1976
Proveniența anterioară: Ministerul Afacerilor Interne al RSSM
Perioada: prima jumătate a secolului XX
Material: lemn, metal
Greutatea: 0,653 kg
Calibrul: 7,65 mm
Lungimea butoiului ţevii: 102 mm
Lungimea totală: 163 mm
Grosimea: 22 mm
Înălţimea: 115 mm
Încărcător: magazin 7 cartuşe
Sistemul de ochire: cătare metalică.

Designerul şi constructorul american John Moses Browning a jucat un rol important în dezvoltarea armelor secolului XX, contribuind la confecţionarea mecanismului pentru un pistol cu autoîncărcare Browning M1900 şi, mai apoi, Browning M1903, destinate armatei şi forţelor de poliţie. Cu pistolul Browning M1903 a fost dotată armata suedeză şi înarmat corpul de jandarmi din Imperiul Rus. Browning creează, în 1906, pistolul Browning M1906, produs, cu întreruperi, din 1905 până în 1944. În 1910, apare pistolul Browning M1910/12. Cu aceste prototipuri de arme, intră în concurenţă pe piaţa europeană cu constructorii germani Georg Johann Luger şi Hugo Borchardt. Magazia pistolului – compactă, detaşabilă, prevăzută pentru 7 cartuşe – este

Fig. 31. Revolver Gasser (MNIM, FB-6357-50).

Fig. 32. Pistol Browning (MNIM, FB-1375-17).

amplasată în mânerul pistolului, cu cartuşele dispuse într-un rând. O caracteristică aparte a modelului Browning M1930 constă în existenţa magaziei compacte, detaşabile, cu capacitatea prevăzută de 13 cartuşe, amplasată în mânerul pistolului, cu cartuşele dispuse în două rânduri (Registru, FB-1375-17; Попенкер, Милчев 2008, 223-224).

După decesul lui John Moses Browning, compania mai produce două modele Browning M1935 şi Browning BABY. Compania belgiană „Fabrique Nationale d'Armes de Guerre S.A. Herstal Liège" reuşeşte să comercializeze armele nu numai în ţările Europei Centrale, ci şi în Imperiul Rus, Marea Britanie, SUA, Canada şi Australia (Благонравов 1946, с. 258-285; Маркевич 2005, 426-427; 443-444; Жук 1983, 148-149; 184-185; Хогг, Уикс 1999, 60-65).

Este un pistol de model belgian, cu numărul de serie „126633", fabricat în oraşul Liège, pe corpul armei, în partea stângă, este imprimată denumirea companiei „Fabrique Nationale Herstal Liège (Browning's patent") şi „Brevete S.G.D.G", iar pe mâner este imprimată monograma stilizată „FN" (Fabrique Nationale). Pe partea stângă, pistolul este prevăzut cu un dispozitiv de siguranţă de forma unei pârghii rotative, cu inscripţia „FEU" (Foc). Pistolul a fost perforat ulterior cu patru găuri. Suprafaţa corpului este acoperită parţial cu rugină.

MNIM deţine în colecţie 7 arme de model Browning.

Tip: *Pistol CZ-27* (fig. 33)
Constructori: Josef Nickl, Frantisek Myska
Deţinător: MNIM. Actul nr. 214 din 1977
Perioada: prima jumătate a secolului XX
Material: lemn, metal

Fig. 33. Pistol CZ-27 (MNIM, FB-2646).

Greutatea: 0,67 kg
Calibrul: 7,65 mm
Lungimea butoiului ţevii: 125 mm
Lungimea totală: 155 mm
Înălţimea: 125 mm
Încărcător: magazin 8 cartuşe
Sistemul de ochire: cătare metalică

Pistol semiautomat, conceput în Cehoslovacia, la Fabrica de armament din Strakonice. În perioada de ocupaţie nazistă, fabrica şi-a schimbat denumirea, devenind compania Bohmische Waffenfabrik. Marcajele indicate pe pistoalele CZ-27 pot fi împărţite în trei etape: prima – între anii 1927-1939 până la război – indică producţia cehoslovacă, având inscripţia „Ceska Zbrojovka As v Praze", urmată de numărul de serie şi anul producţiei, care este marcat cu un cod mic de două litere pe garda declanşatorului şi cu un leu ceh stilizat, rampant, în interiorul unei mărci cu litera „N"; a doua – între anii 1940-1945, perioada celui de-al Doilea Război Mondial – este producţie germană, cu inscripţia „Pistole Modell27 cal.7,65";

şi cea de-a treia – între anii 1945-1950 – reprezintă producţia postbelică, având inscripţia „fnh Pistole Modell27 cal.7,65” sau „Ceska Zbrojovka-Narodni Podnik Strakonice” (Registru, FB-2646; Жук 1983, 177; 277; Попенкер, Милчев 2008, 245-246). Pistolul din colecţia MNIM este fabricat în timpul ocupaţiei naziste, fiind dotat cu sisteme de siguranţă. Este trofeu de război. A aparţinut colonelului Tkacenko Vasilii Zaharovici, participant la operaţia militară „Iaşi-Chişinău” din cadrul celui de-al Doilea Război Mondial. Plăcile de fixare de pe mânerul armei sunt din cauciuc, cu carouri, fixate de un şurub, conţinând, într-un cerc stilizat, literele „CZ” (Ceska Zbrojovka). Pe partea laterală, stânga, este imprimat numărul de serie „77542” şi inscripţia – într-un rând, cu caractere latine – „Pistole Modell27 cal.7,65”.

Tip: *Pistol Duo* (fig. 34)
Deţinător: MNIM. Actul nr. 444 din 22 august 1977
Perioada: prima jumătate a secolului XX
Proveniența anterioară: Trofeu de război. A aparţinut eroului URSS, colonel Trofim Gulevatov
Material: plastic, metal
Greutatea fără cartuşe: 0,425 kg
Calibrul: 6,35 mm
Lungimea butoiului ţevii: 55 mm
Lungimea totală: 115 mm
Încărcător: magazin 6 cartuşe
Sistemul de ochire: cătare metalică

Constructorul de arme din Cehoslovacia, Frantisek Dusek, din oraşul Opocno, este autorul pistolului construit în baza principiului de funcţionare a pistolului Browning M1906. A devenit cunoscut la sfârşitul anilor ’20 ai secolului trecut, prin crearea pistolului Duo, de calibrul 6,35mm, comercializat în mai multe state sub diferite denumiri – „Ideal”, „Singer”, „Iaga”. A fost produs între anii 1926 – 1949 şi este recunoscut după inscripţia în două rânduri, pe partea stângă a armei, „Automat. Pistole Duo cal.635 F.Dusek Opocno”, caracteristică pistoalelor produse până la ocuparea Cehoslovaciei de Germania nazistă şi cele din timpul ocupaţiei, când pe unele pistoale apare inscripţia în germană „Automat. Pistole Duo cal.635 F.Dusek Opotschno”, un leu stilizat rampant în interiorul unei mărci de litere „N” (fig. 35), sub acesta fiind indicată cifra „44”, ce semnifică anul producerii – 1944. Pe partea dreaptă este imprimat numărul de serie „94854”. Acest model de pistol mai este cunoscut şi sub denumirea „pistol de buzunar”,

Fig. 34. Pistol Duo (MNIM, FB-3210).

Fig. 35. Leu stilizat rampant în interiorul unei mărci de litere N.

datorită dimensiunii şi greutăţii lui reduse. Majoritatea ofiţerilor germani din cel de-al Doilea Război Mondial preferau să aibă, pe lângă arma din dotare, şi o a doua armă (Registru, FB-3210; Хогг, Уикс 1999, 107-108; Жук 1983, 177; 277).

MNIM deţine în colecţie două arme de model Duo.

Tip: *Pistol Mauser C96* (fig. 36)
Deţinător: MNIM. Actul nr. 68 din 8 februarie 1977
Perioada: sfârşitul secolului XIX – prima jumătate a secolului XX
Proveniența anterioară: a aparţinut general-locotenentului de aviaţie Osipenko Alexandru, Erou al URSS
Material: lemn, metal
Greutatea fără pat şi fără cartuşe: 1,15 kg
Greutatea fără pat cu cartuşe: 1,26 kg
Calibrul: 7,63 mm, Mauser; 9 mm, Parabellum
Lungimea butoiului ţevii: 140 mm
Lungimea totală cu pat: 312 mm
Lungimea fără pat: 290 mm
Înălţimea: 140 mm

Lăţimea: 35 mm
Cadenţa de tragere: 30-60 de cartuşe pe minut
Încărcător: magazin 6, 10, 20 de cartuşe
Sistemul de ochire: cătare metalică.

Mauser C96 este un pistol semiautomat, conceput de fraţii Fidele, Fridrich şi Josef Feederle şi creat de către producătorul german de arme Paul Mauser, care a obţinut dreptul de a înregistra patentul armei pe numele său la 11 septembrie 1895. Pistolul a fost utilizat între anii 1895-1945. Este cunoscut în toată lumea sub numele de *pistolul Mauser* şi doar în mediul comercianţilor şi al exportatorilor de arme – cu cel de *pistol Mauser C96*. Denumirea de „Mauser C96" (Construktion 96) arma a primit-o în 1910. Deşi dispunea de înalte calităţi tehnice de luptă, comparativ cu alte tipuri de arme din acea perioadă, nu a fost primit în dotarea armatelor statelor lumii ca armă de bază, din cauza complexităţii în construcţie şi deservire, a preţului înalt, dar şi a dimensiunilor sale. În schimb, în primele decenii ale secolului al XX-lea, arma era populară în rândurile ofiţerilor din armata ţaristă ca armă personală, apoi ale comandanţilor unităţilor Armatei Roşii şi Albe din perioada războiului civil din Rusia, ale călătorilor, vânătorilor, cercetătorilor şi ale căpeteniilor de bande. Copii ale acestui tip de pistol, fără licenţă, au fost fabricate în Spania şi China (Registru, FB-2362; Благонравов 1946, с. 286-299; Хогг, Уикс 1999, 204-209). O caracteristică distinctivă a pistolului este magazia nedetaşabilă, integrată ca parte a corpului şi amplasată în faţa trăgaciului, având forma unei cutii, prevăzute pentru 6, 10 şi 20 de cartuşe, dislocate în formă de şah. Încărcarea pistolului se face cu ajutorul clamelor din 10 cartuşe. Alte caracteristici specifice sunt ţeava lungă, patul armei din lemn pentru sprijin în umăr, utilizat şi ca toc. Dispozitivul de ochire este compus din cătare sub formă de triunghi, amplasat pe partea din faţă a ţevii, şi un sistem reglabil de la 50 la 1000 m, cu posibilitatea de corecţie peste fiecare 50 şi 100 m, la distanţă de 500 şi 1000 m. Distanţa de tragere poate ajunge până la 1000 de metri. Precizia era obţinută la o depărtare de 200-300 de metri, cu suportul patului armei. Glonţul îşi păstra capacitatea de nimicire la distanţe de până la 1000 m (Попенкер, Милчев 2008, 218-221; Маркевич 2005, 425-426, 435, 455-456; Бабак 2002, 31-50). Mauser C96 a avut o rază de acţiune superioară şi o rată de penetrare mai bună decât majoritatea celorlalte pistoale din acea perioadă. De la 50 de metri

Fig. 36. Pistol Mauser C96 (MNIM, FB-2362).

distanţă, glonţul penetra grosimi de 225 mm, de la 200 de metri – grosimi de 145 mm. Mecanismul de declanşare permite tragerea tirului doar foc cu foc. Pistolul din colecţia MNIM cu numărul de serie „475337", pe partea laterală, dreapta, a corpului are imprimată inscripţia în germană „Waffenfabrik Mauser Oberndorf a Neckar". Pe suprafaţa corpului şi pe partea stângă a deschizătorului sunt prezente urme de corozie.

MNIM deţine în colecţie 7 arme Mauser C96.

Tip: *Pistol Luger P08 Parabellum* (fig. 37)
Deţinător: MNIM. Actul nr. 135 din 1977
Perioada: sfârşitul secolului XIX – prima jumătate a secolului XX
Material: lemn, metal
Greutatea pistolului: 0,95 kg
Calibrul: 9 mm
Lungimea butoiului ţevii: 102 mm
Lungimea totală: 215 mm
Cadenţa de tragere: 30 de cartuşe pe minut
Încărcător: magazin 8 cartuşe
Sistemul de ochire: cătare metalică
Distanţa de ochire: 50 de metri.

Pistolul Luger P08 sau Parabellum (din latină: *Si vis pacem para bellum* „Dacă doreşti pace, pregăteşte-te de război"), lozinca principală după care se conduceau fabricanţii de arme germani. Este un pistol semiautomat cu recul scurt, patentat de Georg Johann Luger în 1898 şi produs de guvernul german la fabrica de arme din Erfurt a companiei germane de arme „Deutsche Waffen und Munitionsfabriken" (DWM), semn stilizat vizibil pe partea superioară dinspre culată a pistolului. A fost creat în baza prototipului pistolului Borhardt C93 al constructorului german Hugo Borhardt în 1893. Pentru prima dată, a fost

Fig. 37. Pistol Luger P08 Parabellum (MNIM, FB-2491-3).

adaptat, în 1900, de Elveţia pentru uz armat de la fabrica de armament din Berna. În procesul de modernizare, au luat naştere diferite pistoale militare de modelul anilor 1900, 1903, 1904 şi 1908. Printre aceste modele există pistoale de diferite calibre – 7,65mm şi 9mm, având diverse lungimi ale butoiului: de 100mm, 148mm şi 200mm, cu patul armei din lemn, utilizat ca sprijin în timpul tragerii, ca toc şi suport special, adaptat magaziei pentru 32 cartuşe. După mai multe testări şi ajustări, în 1908 este primit în armata germană cu denumirea P08, cu cartuş de 9×19 mm. Lugerul P08 Parabellum a fost arma standart germană pe durata primului război mondial. A continuat să fie produsă sporadic în perioada interbelică, din cauza interdicţiei impuse Germaniei de Tratatul de la Versailles, de alte firme, precum Simson, Krieghoff, Mauser şi Vickers. Pistolul Luger P08 este întruchiparea tuturor inovaţiilor tehnice. Este cunoscut pentru acurateţea sa, pentru perfecţiunea şi precizia germană în redarea calităţii tuturor pieselor componente ale acestei arme. A fost intens folosit până în 1943, când a fost înlocuit parţial de pistolul Walther P38, dar a continuat să fie folosit în serviciul armatei germane şi după acest an. Mecanismul de declanşare permite efectuarea tragerii foc cu foc sau unul câte unul. Magazia compactă detaşabilă, din 8 cartuşe dispuse într-un rând, este amplasată în mânerul pistolului. La exemplarele timpurii, mânerul era acoperit cu lemn din nuc. Pistoalele produse mai târziu, în special cele din perioada Războiului al Doilea Mondial, erau acoperite cu bachelită. Mânerul pistolului a fost proiectat sub un unghi de 120 grade, ceea ce stabiliza centrul de greutate şi făcea ca arma să se instaleze comod în mână. Partea dinspre culată a fost dotată cu un sistem automat de siguranţă, pe lângă dispozitivul manual de siguranţă existent, de forma unei pârghii rotative, amplasate pe partea stângă a corpului marcat cu înscripţia în germană „Gesichert” (securizat). Lugerul din imagine are indicată cifra „58”, incizată pe mai multe componente ale pistolului (Registru, FB-2491-3; Попенкер, Милчев 2008, 221-223; Бабак 2002, 5-30). Cu toate caracteristicile sale pozitive, pistolul avea şi neajunsuri, care se reduceau la costul înalt de producere şi durata-ore de confecţionare. Pentru producerea unui pistol Luger P08 Parabellum, compania Mauser-Werke la 1939 folosea în procesul de producţie 12,5 ore de persoană, 6,1 kg de metal (cu greutatea pistolului în sine 0,9 kg). Costul de producţie la compania Mauser al unui pistol P08 cu trei magazii în complet era de 17,8 mărci, dar era comercializat cu peste 32 mărci (Благонравов 1946, 299-312; Хогг, Уикс 1999, 225-228; Михайлов 1983, 38-42; Маркевич 2005, 427, 433, 436).

MNIM deţine în colecţie trei arme de modelul Luger P08.

Tip: *Pistol Franz Stock* (fig. 38)
Deţinător: MNIM. Actul nr. 18 din 1977
Proveniența anterioară: Trofeu de război. A aparţinut lui Ermolaev Gheorghii, participant la cel de-al Doilea Război Mondial, Şef al parcului de automobile din cadrul Frontul II Ucrainean.
Perioada: prima jumătate a secolului XX
Material: cauciuc, metal
Greutatea: 0,349 kg
Calibrul: 6,35 mm
Lungimea butoiului ţevii: 64 mm
Lungimea totală: 120,5 mm
Înălţimea: 84 mm
Încărcător: magazin 8 cartuşe
Sistemul de ochire: cătare metalică.

Pistolul de 6,35mm a fost construit de către armurierul german Carl Bernhard Franz Stock la Berlin între anii 1922-1923. Este o versiune a modelelor anterioare de calibrul 7,65mm, cu excepţia tubului canalului ţevii, care este mai scurt, ceea ce face să-l numim cu adevărat „pistol de buzunar”. Plăcile de fixare de pe magazie sunt din cauciuc dur cu carouri, fixate de două şuruburi prinse pe diagonală, conţinând cuvântul scris pe orizontală cu litere latine mari STOCK. Pe placa de bază a corpului, în partea dreaptă, se evidenţiază literele

Fig. 38. Pistol Franz Stock (MNIM, FB-3396).

Fig. 39. Pistol Walter P38 (MNIM, FB-5257).

stilizate „FS" (Franz Stock). Pe partea laterală, stânga, este imprimat numărul de serie „15176" şi inscripţia, în două rânduri, cu caractere latine „Franz Stock-Berlin cal.6,35". Este prevăzut, pe partea stângă, cu un dispozitiv de siguranţă de forma unei pârghii rotative. Erau populare în anii 20-30 ai secolului XX printre amatorii de sport (Registru, FB-3396; Жук 1983, 162, 214).

MNIM deţine în colecţie o singură armă.

Tip: *Pistol Walter P38* (fig. 39)
Deţinător: MNIM. Actul nr. 12 din 1980
Proveniența anterioară: Unitatea militară 96760 din oraşul Voznesensk, regiunea Nikolaevsk
Perioada: sfârşitul anilor '30 ai secolului XX
Material: plastic, metal
Greutatea pistolului: 0,87 kg
Calibrul: 9 mm
Lungimea butoiului ţevii: 125 mm
Lungimea totală: 215 mm
Cadenţa de tragere: 32-40 de cartuşe pe minut
Încărcător: magazin 8 cartuşe
Sistemul de ochire: cătare metalică, permanent
Distanţa de ochire: 50 de metri.

Unul dintre cele mai populare şi mai reuşite pistoale, creat de constructorii de arme din Germania nazistă, a fost pistolul Walther P38 (de calibru 09x19mm Parabellum). Îşi are originile la începutul anilor '20 ai secolului al XX-lea, ca urmare a restricţiilor impuse Germaniei de către Tratatul de la Paris. Conform acordurilor, Germania a fost nevoită şă-şi limiteze arsenalul militar. Din 1929 până în 1937, constructorii de arme germani muncesc în secret asupra elaborării şi construirii pistolului destinat armatei. Drept urmare, apar mai multe prototipuri de pistoale: Walther PP (Polizeipistole), Walther MP (Militarpistole), Walther AP (Armeepistole). Datorită intervenţiei constructorilor Fritz Walther şi Fritz Bartlemens în cadrul companiei de armament „Carol Walther Waffenfabrik", a fost îmbunătăţit mecanismul celorlalte pistoale existente şi construit un nou pistol Walther P38 (Pistole model 1938) (Registru, FB-5257; Благонравов 1946, 343-354; Маркевич 2005, 458). Deşi pistolul Walther P38, care a înlocuit pistolul Luger P08 Parabellum, era mai simplu în producţie şi a necesitat, în consecinţă, mai puţine costuri de materiale şi muncă pentru fabricarea lui, el s-a dovedit a fi totuşi destul de complex. Mânerul pistolului este prea gros pentru un pistol cu magazie pe un singur rând, ceea ce îl face să nu fie foarte convenabil pentru trăgătorii cu mână mică. Producţia unui pistol Walther P38 necesita 4,4 kg de metal, era compus din 58 de piese, ansambluri şi mecanisme, dintre care principalele erau butoiul, cadrul pistolului, carcasa obturatorului, mecanismul de tragere, magazia, dispozitivul de siguranţă şi cel de cătare/ochire. Calitatea pistoalelor produse către sfârşitul războiului era mult redusă, ceea ce a afectat siguranţa. Puterea modestă de producere a companiei în 1939, raportată la necesităţile armatei, a fost principalul motiv pentru un act fără precedent în istoria modernă a Germaniei – cel al transferului licenţei şi documentaţiei tehnice pentru producerea unui pistol către firmele concurente Mauser-Werke şi Spree-Werke. Prin urmare, şi o serie de fabrici de arme din Europa de Vest, care au funcţionat sub controlul complet al nemţilor, au fost implicate în cooperarea pentru fabricarea pistoalelor.

Pistolul Walther P38 din patrimoniul MNIM, cu numărul de serie „5194", întâlnit pe mai multe piese componente ale pistolului, este pre-

văzut cu un dispozitiv de siguranţă simplu, de forma unei pârghii rotative, amplasate pe partea stângă a corpului, care asigură o protejare de la declanşarea tirului ocazional, şi un dispozitiv de siguranţă, amplasat lângă garda trăgaciului, care este accesat înainte de tragere. Dispune de un mecanism ce indică prezenţa cartuşului în canalul ţevii. Mecanismul de declanşare permite efectuarea tragerii cu focuri unul câte unul. Magazia compactă detaşabilă, din 8 cartuşe, este amplasată în mânerul pistolului, cu cartuşele dispuse într-un rând. Canalul pistolului a fost perforat intenţionat. Ambele părţi ale mânerului pistolului sunt acoperite cu cauciuc dur, de culoare maro-deschis, cu suprafaţa aspră, prevăzută cu linii orizontale. Pe partea dreaptă a mânerului este imprimată inscripţia de provenienţă a mărcii – „Walther". Pistolul se va afla în dotarea armatei naziste în anii celui de-al Doilea Război Mondial, fiind unul dintre cele mai dorite trofee militare ale soldaţilor şi ofiţerilor armatei aliaţilor, în special ale soldaţilor sovietici. Se estimează că în timpul războiului industria militară germană a produs peste 1180000 de pistoale (Жук 1983, 154; 198-199; Михайлов 1983, 34-37; Попенкер, Милчев 2008, 232-233; Бабак 2002, 51-66).

MNIM deţine în colecţie patru arme Walther P38.

Tip: *Pistol Walther PP* (Polizeipistole) (fig. 40)
Deţinător: MNIM. Actul nr. 390 din 1976
Provenienţa anterioară: Trofeu de război. A aparţinut general-maiorului Doronin Pavel, participant la cel de-al Doilea Război Mondial.
Perioada: prima jumătate a secolului XX
Material: plastic, metal
Greutatea: 0,682 kg
Calibrul: 7,65 mm
Lungimea butoiului ţevii: 98 mm
Lungimea totală: 170 mm
Lăţimea: 30 mm
Înălţimea: 100 mm
Cadenţa de tragere: 40 de cartuşe pe minut
Încărcător: magazin 8 cartuşe
Sistemul de ochire: cătare metalică.

În 1929 este adoptat pistolul Walther PP (Polizeipistole), la scară largă, pentru poliţie, iar mai apoi, în 1931, este creată varianta Walther PPK (Polizei Pistole Kriminal), folosit de poliţia departamentului Crimei organizate. Diferenţa dintre pistoale se reduce la dimensiunea şi capacitatea magaziei. Din punct de vedere al construcţiei, sunt pistoale cu autoîncărcare, bazate pe principiul de acţiune

Fig. 40. Pistol Walther PP (Polizeipistole) (MNIM, FB-1464).

liberă. Proiectarea consta dintr-o lamă metalică, ce acoperă butoiul, interiorul şi arcul de retragere. Ambele modele au intrat în istorie ca primele pistoale semiautomate, cu adevărat de succes. Principalele avantaje ale pistolului au fost mecanismul de tragere automat, care făcea posibilă declanşarea primului foc fără lansarea prealabilă a declanşatorului, precum şi indicatorul sub forma unui ştift, ce arată prezenţa cartuşului în canalul ţevii, devenit ulterior marca comercială a tuturor pistoalelor Walther (Registru, FB-1464; Благонравов 1946, с. 355; Жук 1983, 154, 198). Pistolul Walther PP şi Walther PPK au fost arme copiate pe scară largă, oferind inspiraţii directe pentru multe alte prototipuri de pistoale germane contemporane, cum ar fi Mauser HSC, Sauer 38H, precum şi cel al pistolului sovietic postbelic Makarov. Magazia detaşabilă, cu cartuşele amplasate într-un singur rând, a fost concepută în mânerul integrat al pistolului. Cartuşele sunt gestionate de un arc simplu, dislocat în interiorul magaziei. Plăcile de fixare de pe magazie sunt din cauciuc dur cu carouri, pe care este imprimată cu litere latine inscripţia „Walther". Zăvorul magaziei, la majoritatea variantelor, este situat în stânga cadrului, în spatele declanşatorului, sub forma unui buton. Declanşatorul este într-un inel de declanşare alungit şi utilizat pentru a gestiona acţiunea. Pistolul este dotat cu sistem de siguranţă, situat pe partea stângă a culatei. Când siguranţa este pornită, declanşatorul este scos automat din blocaj. Pistolul nu a îndeplinit cerinţele înaintate de militari, dar s-a bucurat de o mare popularitate în rândul personalului poliţiei germane şi al serviciilor de securitate, precum şi pe piaţa civilă, atrăgând atenţia şefilor departamentului de armament al forţelor armate terestre. În a doua jumătate a anilor 1930, din cauza abandonării de către

Germania a restricţiilor impuse de Tratatul de la Versailles şi a unei creşteri accentuate a numărului de personal, forţele armate germane au înregistrat o insuficienţă de pistoale militare. Stocurile disponibile la acea vreme nu satisfaceau nevoile armatei şi erau departe de asigurarea volumului necesar de producţie a pistoalelor pentru armata regulată. Pentru a umple cumva vidul, s-a decis să se înceapă achiziţionarea pentru servicii non-standard şi arme civile, precum pistolul Walther PP, întâlnit frecvent la echipajele de vehicule blindate, la piloţi, marinari, curieri şi ofiţeri de stat major (Попенкер, Милчев 2008, 215-217; Маркевич 2005, 459-460). Pe placa de bază a corpului, în partea stângă, se evidenţiază emblema stilizată „Walther" şi inscripţia ştearsă, slab vizibilă, cu caractere latine în două rânduri „Waffenfabrik Walther, Zella-Mehlis, (Thur) Walther's Patent cal.7.65 m Mod. PP". Pe partea laterală, dreapta, lângă trăgaci, este imprimat numărul de serie „178435 P".

MNIM deţine în colecţie 11 arme Walther PP (Polizeipistole).

Tip: *Pistol Korovin TK-26* (fig. 41)
Deţinător: MNIM. Actul nr. 242 din 1977
Proveniența anterioară: colecţie privată. A aparţinut lui I.P. Nizenko, participant la operaţia „Iaşi-Chişinău" din cadrul celui de-al Doilea Război Mondial
Perioada: prima jumătate a secolului XX
Material: lemn, metal
Greutatea: 0,423 kg, fără magazin; 0.485 kg cu magazin
Calibrul: 6,35 mm
Lungimea butoiului ţevii: 67,5 mm
Lungimea totală: 127 mm
Înălţimea: 98 mm
Lăţimea: 24 mm
Încărcător: magazin 8 cartuşe
Sistemul de ochire: cătare metalică.

Constructorul de arme Sergei Korovin în 1926, construieşte, la Fabrica de armament din Tula, un pistol pentru societatea civilă (model sportiv) cu calibrul 6,35 mm, fiind aprobat cu denumirea de *Pistol TK-26* (Tula Korovin, model anul 1926). În scurt timp, devine popular printre ofiţerii trupelor NKVD, personalul de comandă mijlociu şi superior din Armata Roşie, funcţionarii publici şi lucrătorii de partid. Raportat la greutatea şi gabaritul mare al armei faţă de calibrul mic, comparativ cu pistoalele din aceeaşi categorie, existente pe piaţa internaţională a armelor, acest pistol a fost

Fig. 41. Pistol Korovin TK-26 (MNIM, FB-2724).

considerat de experţii militari ca fiind depăşit şi nu a fost adoptat oficial în armată. În timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei (1941-1945), din cauza insuficienţei numărului de arme de modelul TT, cu care erau echipaţi majoritatea ofiţerilor Armatei Roşii, o parte a personalului ofiţerilor de rang inferior din armată au fost dotaţi cu pistoale TK-26. În perioada postbelică, pistoalele TK-26, pentru o perioadă scurtă de timp, au mai fost întâlnite la băncile de economii ca armă de rezervă pentru angajaţi. În foarte multe cazuri, pistolul a fost folosit în calitate de cadou sau de armă de decoraţie onorifică (Registru, FB-2724; Маркевич 2005, 463; Жук 1983, 171, 260). Obrajii de prindere din lemn sunt înşurubaţi de cadrul pistolului. Suprafaţa obrajilor mânerului este acoperită cu crestături sub formă de mici romburi. Numărul de serie „43174" se află, de obicei, în partea stângă a corpului armei, precum şi în partea de jos a butoiului. Aproape toate pistoalele TK-26 sunt marcate pe partea stângă a corpului cu textul închis într-un triunghi „Т.О.З." (Тульский Оружейный Завод- Fabrica de armament din Tula). Pe partea dreaptă a pistolului, în locul în care garda declanşatorului este ataşată de corp, există un marcaj sub forma literei „К", închisă într-un cerc. Pe garda declanşatorului se află un marcaj digital al controlorului de inspecţie „Б". Vizorul frontal al pistolului are forma unui patrulater neregulat. Pe o placă din metal care acoperă marca producătorului, pe partea dreaptă a mânerului pistolului, în şase rânduri, a fost gravat textul cu caractere chirilice, în limba rusă: „Тов. Ниженко И. П. в X- летие погранохраны от Коллегии О.Г.П.У" (Tov. Nijenko la a X-a aniversare a poliţiei de frontieră din partea Conducerii Politice de Stat).

MNIM deţine în colecţie trei modele de pistoale TK-26.

Tip: *Pistol TT-33* (fig. 42)
Deţinător: MNIM. Actul nr. 244 din 1977
Proveniența anterioară: A aparţinut mareşalului şi Eroului URSS Ivan Hristoforovici Bagramean
Perioada: prima jumătate a secolului XX
Material: lemn, metal
Greutatea fără magazie: 0,84 kg
Greutatea cu magazie şi cartuş: 0,91 kg
Calibrul: 7,62 mm
Muniţie: cartuş 7,62×25 mm Tokarev, 7,63×25 mm Mauser C96
Lungimea butoiului ţevii: 116 mm
Lungimea totală: 195 mm
Lungimea liniei de ochire: 156 mm
Încărcător: magazin 8 cartuşe
Sistemul de ochire: cătare metalică.

Feodor Tokarev concepe, în anul 1930, un pistol semiautomat pe baza mecanismului pistolului Colt şi Browning, dar cu dispozitivul mecanismului diferit, construit la Fabrica de armament din oraşul Tula pentru Armata Roşie ca substitut al revolverului Nagant. În 1930, trece etapa de testare şi este aprobat pentru înarmarea corpului de ofiţeri din armată. În 1933, au fost efectuate unele modificări minore ale armei, cu modernizarea cartuşului şi îmbunătăţirea proprietăţilor balistice. După toate aceste renovări, a primit denumirea TT-33 (Tula-Tokarev, modelul anului 1933). Convenabil şi ingenios a fost proiectat mecanismul de declanşare, care ocupă foarte puţin spaţiu şi poate fi deconectat cu uşurinţă, atunci când e vorba de dezasamblare (Маркевич 2005, 454-455; Попенкер, Милчев 2008, 240-242). Pentru vremea sa era o armă ieftină, uşor de produs şi întreţinut, precisă şi puternică în acţiune. Singura sa problemă era lipsa unor dispozitive eficiente de securitate, ceea ce făcea ca pistolul să poată fi transportat în siguranţă doar fără glonţ pe ţeavă. Mecanismul de declanşare permite efectuarea tragerii cu focuri unul câte unul. Magazia compactă detaşabilă este amplasată în mânerul pistolului, cu cartuşele dispuse într-un rând. Pistolul a fost produs din 1933 până în 1951, când a fost substituit cu pistolul Makarov. Va rămâne în armată până în anul 1960, iar în miliţie – până în 1979 (Registru, FB-2727; Благонравов 1946, 243-258; Лаврик 1975, 21). Pe partea stângă a pistolului, pe garda declanşatorului, există un marcaj digital al controlorului de inspecţie „Б”. Pe placa de bază, în partea stângă a corpului, este indicat numărul de serie „ЕР 2783” şi anul de fabricaţie – „1942”. Pe partea stângă a mânerului, într-un cerc, este reprezentată o stea cu 5 colţuri, pe care sunt imprimate literele majuscule ale alfabetului rus „СССР”. Pe partea stângă a carcasei care acoperă ţeava pistolului, în două rânduri, a fost gravată inscripţia în limba rusă, cu caractere chirilice, „Республиканскому музею воинской славы Молдавской ССР от Маршала Советского Союза И. Баграмяна” (Muzeului Gloriei Militare din RSSM de la Mareşalul URSS Bagramian I). Banca Federaţiei Ruse, la 7 februarie 2020, pune în circulaţie moneda comemorativă din metal nepreţios, cu nominalul de 25 de ruble, din seria „Armele Marii Victorii, constructori de arme”, dedicată lui Feodor Tokarev şi pistolului TT-33[4] (fig. 43).

Fig. 42. Pistol Tokarev TT-33 (MNIM, FB-2727).

Fig. 43. Monedă comemorativă dedicată pistolului TT-33.

MNIM deţine în colecţie şapte arme de modelul TT-33.

Faptul că în colecţiile private şi cele ale muzeelor se regăsesc exemplare de arme remarcabile, o parte din ele având şi o deosebită valoare artistică, ne îndeamnă şi ne obligă pe noi, istoricii, la o cercetare şi o studiere a lor mai aprofundată,

[4] http://cbr.ru/press/pr/?file=05022020_111823coins.htm (vizitat: 18.02.2021).

acordând atenţie asupra faptului că armele vechi reprezintă istoria vie şi grăitoare a unei naţiuni într-o anumită perioadă istorică. Petele, zgârâieturile, loviturile de pe tubul ţevii, de pe patul armei sunt însemne ale istoriei, ale trecutului şi ale protagoniştilor din acea epocă. Prin urmare, menirea muzeelor este de a le restaura, conserva ca pe adevărate obiecte de patrimoniu şi a le expune în cadrul diferitor expoziţii naţionale şi internaţionale.

Bibliografie

Dobrea 2013: S. Dobrea, Consideraţii privind istoricul apariţiei şi evoluţiei armelor de foc portative (sec. XIV-XIX). Tyragetia s.n. VII/2, 2013, 325-328.

Marcov, Galiş 2014: Z. Marcov, S. Galiş, Pistoale şi revolvere. Colecţia de arme a Muzeului Banatului din Timişoara (Timişoara 2014).

Mănărăzan 2005: M. Mănărăzan, Colecţia de arme medievale a Muzeului Judeţean Mureş. Marmaţia 8/2, 2005, 250-257.

Pinter 1999: Z.K. Pinter, Spada şi sabia medievală în Transilvania şi Banat (secolele IX-XIV) (Reşiţa 1999).

Registru: Registru de predare în gestiune a colecţiei de arme din patrimoniul MNIM, 1-1428, 181 file.

Vlădescu, Konig, Popa 1973: C. Vlădescu, C. Konig, D. Popa, Arme în muzeele din România (Bucureşti 1973).

Бабак 2002: Ф. Бабак, Стрелковое оружие вермахта (Санкт-Петербург: Полигон 2002).

Благонравов 1946: А.А. Благонравов, Материальная часть стрелкового оружия, книга первая (Москва: Оборонгиз 1946).

Жук 1983: А.Б. Жук, Револьверы и пистолеты (Москва 1983).

Жук 2002: А.Б. Жук, Современные пистолеты и револьверы (Москва 2002).

Лаврик 1975: М.С. Лаврик, Оружие победы (Москва: Молодая гвардия 1975).

Денисова 1953: М.М. Денисова, Краткий определитель русского боевого оружия XI-XIX вв. (Москва: Госкультпросветиздат 1953).

Федосеев 2015: С.Л. Федосеев, Все пистолеты и револьверы СССР и России. В: Стрелковая энциклопедия (Москва 2015).

ГКП: Главная книга поступления, Государственный Историко-Краеведческий Музей МССР, nr. 1, 1-4440; nr. 2, 4441-6291; nr. 3, 6292-7723.

Маркевич 2005: В.Е. Маркевич, Ручное огнестрельное оружие, 2-е изд. (Санкт-Петербург: Полигон 2005).

Попенкер, Милчев 2008: М. Попенкер, М. Милчев, Вторая мировая война оружейников (Москва: Яуза 2008).

Хогг, Уикс 1999: Я. Хогг, Д. Уикс, Все пистолеты мира (Москва 1999).

Pistols and revolvers from the collections of the National Museum of History of Moldova: from the 16th century to the beginning of World War II

Keywords: museum, heritage, weaponry, firearm, pistol, revolver.

Abstract: The scientific communication presents the results of a study of the collection of pistols and revolvers from the National Museum of History of Moldova, numbering about forty specimens of firearms of historical, technical and artistic significance. We propose to pay attention to the historical value of these weapons, presenting their description and evolution from pistols with the wheel lock mechanism to the flint lock and cap lock mechanism or percussion lock system. The article is a continuation of a series of publications on firearms from the previous issues of *Tiragetia* journal. The Western and Eastern samples of weapons examined here entered the museum collection as a result of donations and purchases, or were transferred from other institutions. The chronological framework of the collection covers the period from the Middle Ages (16th century) to the outbreak of World War II. Designers-gunsmiths are indicated separately or by country, some terminological aspects are specified regarding the etymology of the words "pistol" and "revolver". The scientifically systematized material presented in the article can be useful for specialists, historians and museologists, and at the same time will be interesting and informative for a wide range of readers.

List of illustrations:

1. The system for extracting the cartridge-cases one by one from the revolving cylinder.
2. System of simultaneous extraction of cartridge-cases when opening the front of the revolver body.
3. System of simultaneous extraction of cartridge-cases when the cylinder swings to the left or to the right.

4. Devices that reduce the number of operations required to load the cylinder with cartridges.
5. Loading with a removable magazine located in the pistol grip.
6. Loading with the help of moon clips.
7. Placement of cartridges in the magazine in one and two rows.
8. Wheel lock pistol (NMHM, FB-6764-1).
9. Flint lock pistol (NMHM, FB-3004).
10. Flint lock pistol (NMHM, FB-3006-1).
11. Flint lock pistol (NMHM, FB-3006-2).
12. Flint lock pistol (NMHM, FB-6764-2).
13. Flint lock pistol (NMHM, FB-6764-3).
14. Flint lock pistol (NMHM, FB-6764-4).
15. Flint lock pistol (NMHM, FB-6764-5).
16. Flint lock pistol NMHM, FB-9058).
17. Flint lock pistol (NMHM, FB-9059).
18. Collectible decorative flint lock pistol (NMHM, FA-816).
19. Cap lock pistol (NMHM, FB-27361-13).
20. Cap lock pistol (NMHM, FB-15195-13).
21. Cap lock pistol (NMHM, FB-6796-2).
22. Cap lock pistol (NMHM, FB-6796-8).
23. Cap lock pistol (NMHM, FB-2919).
24. Cap lock pistol with two horizontal barrels (NMHM, FB-6796-3).
25. Pistol (pepperbox) (NMHM, FB-6796-1).
26. Pistol (pepperbox) (NMHM, FB-6796-4).
27. Smith & Wesson revolver (NMHM, FB-8041-29).
28. Lefaucheux revolver (NMHM, FB-6357-54).
29. Nagant revolver NMHM, FB-1375-8).
30. Pieper revolver (NMHM, FB-6357-52).
31. Gasser revolver (NMHM, FB-6357-50).
32. Browning pistol (NMHM, FB-1375-17).
33. CZ-27 pistol (NMHM, FB-2646).
34. DUO pistol (NMHM, FB-3210).
35. Stylized image of a lion on a stamp with the letter N.
36. Mauser C96 pistol (NMHM, FB-2362).
37. Luger P08 Parabellum pistol (NMHM, FB-2491-3).
38. Franz Stock pistol (NMHM, FB-3396).
39. Walter P38 pistol (NMHM FB-5257).
40. Walther PP (Polizeipistole) (NMHM, FB-1464).
41. Korovin TK-26 pistol (NMHM, FB-2724).
42. Tokarev TT-33 pistol (NMHM, FB-2727).
43. Commemorative coin dedicated to the TT-33 pistol.

Пистолеты и револьверы из фондов Национального музея истории Молдовы: с XVI века до начала Второй мировой войны

Ключевые слова: музей, наследие, вооружение, огнестрельное оружие, пистолет, револьвер.

Резюме: В данном научном сообщении представлены результаты исследования коллекции пистолетов и револьверов из фондов Национального музея истории Молдовы, насчитывающей около сорока экземпляров огнестрельного оружия, имеющих историческое, техническое и художественное значение. Мы предлагаем обратить внимание на историческую ценность этих предметов вооружения, представив их описание и эволюцию от пистолетов с колесцовым замком до ударно-кремневых и капсюльных. Статья является продолжением серии публикаций об огнестрельном оружии из предыдущих выпусков журнала «Тирагетия». Рассматриваемые здесь западные и восточные образцы оружия поступили в музейную коллекцию в результате дарений и закупок, либо были переданы из других учреждений. Хронологические рамки коллекции охватывают период от средневековья (XVI век) до начала Второй мировой войны. Отдельно или по

странам указаны конструкторы-оружейники, уточняются некоторые терминологические аспекты относительно этимологии слов «пистолет» и «револьвер». Научно систематизированный материал, представленный в статье, может быть полезен специалистам в этой области – историкам и музееведам, и в то же время будет интересен и познавателен для широкого круга читателей.

Список иллюстраций:

1. Система извлечения гильз по одной из вращающегося барабана.
2. Система одновременного извлечения гильз при открывании передней части корпуса револьвера.
3. Система одновременного извлечения гильз при откинутом влево или вправо барабане.
4. Устройства, сокращающие количество операций, необходимых для заряжания барабана патронами.
5. Заряжание со съемным магазином, расположенным в пистолетной рукоятке.
6. Заряжание с помощью специальных обойм – клипов.
7. Размещение патронов в магазине в один и два ряда.
8. Колесцовый пистолет (НМИМ, FB-6764-1).
9. Кремневый пистолет (НМИМ, FB-3004).
10. Кремневый пистолет (НМИМ, FB-3006-1).
11. Кремневый пистолет (НМИМ, FB-3006-2).
12. Кремневый пистолет (НМИМ, FB-6764-2).
13. Кремневый пистолет (НМИМ, FB-6764-3).
14. Кремневый пистолет (НМИМ, FB-6764-4).
15. Кремневый пистолет (НМИМ, FB-6764-5).
16. Кремневый пистолет (НМИМ, FB-9058).
17. Кремневый пистолет (НМИМ, FB-9059).
18. Коллекционный декоративный кремневый пистолет (НМИМ, FA-816).
19. Капсюльный пистолет (НМИМ, FB-27361-13).
20. Капсюльный пистолет (НМИМ, FB-15195-13).
21. Капсюльный пистолет (НМИМ, FB-6796-2).
22. Капсюльный пистолет (НМИМ, FB-6796-8).
23. Капсюльный пистолет (НМИМ, FB-2919).
24. Капсюльный пистолет с двумя горизонтально расположенными стволами (НМИМ, FB-6796-3).
25. Пистолет (перечница) (НМИМ, FB-6796-1).
26. Пистолет (перечница) (НМИМ, FB-6796-4).
27. Револьвер Смита-Вессона (НМИМ, FB-8041-29).
28. Револьвер Лафоше (НМИМ, FB-6357-54).
29. Револьвер системы Нагана (НМИМ, FB-1375-8).
30. Револьвер Пайпера (НМИМ, FB-6357-52).
31. Револьвер Гассера (НМИМ, FB-6357-50).
32. Пистолет Браунинга (НМИМ, FB-1375-17).
33. Пистолет CZ-27 (НМИМ, FB-2646).
34. Пистолет «Дуо» (НМИМ, FB-3210).
35. Стилизованное изображение льва на клейме с литерой N.
36. Пистолет Маузер К96 (НМИМ, FB-2362).
37. Пистолет Люггера П08 «Парабеллум» (НМИМ, FB-2491-3).
38. Пистолет Франц Сток (НМИМ, FB-3396).
39. Пистолет Вальтер П38 (НМИМ, FB-5257).
40. Пистолет Вальтер ПП (полицейский пистолет) (НМИМ, FB-1464).
41. Пистолет Коровина ТК-26 (НМИМ, FB-2724).
42. Пистолет Токарева ТТ-33 (НМИМ, FB-2727).
43. Памятная монета, посвященная пистолету ТТ-33.

20.04.2021

Anatolie Povestca, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 august, 121-A, MD-2012, Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0002-3462-6269, e-mail: a_povestca@mail.ru

UN TRIPTIC PLIABIL RUSESC DIN SECOLUL AL XVIII-LEA DIN COLECȚIA MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI

Adelaida Chiroșca

Cuvinte-cheie: Muzeul Național de Istorie a Moldovei, triptic pliabil, artă plastică bisericească, sculptură în lemn, pictură pe lemn, chiot, canaturi, Sfântul Nicolae, „Minunea de la Niceea", Sfânta Treime, Maica Domnului, Iisus Hristos.[1]

Subiectul articolului îl constituie un obiect de cult din colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei, înregistrat în inventar cu titlul de *iconostas pliabil*. Piesa reprezintă o îmbinare dintre două tehnici artistice – pictură și sculptură în lemn –, prezența lor simultană conferindu-i o valoare deosebită. Acest bun cultural a intrat în patrimoniul instituției muzeale în anul 1985, fiind transmis de Biroul Vamal Ungheni. Nu cunoaștem numele persoanei care deținea acest obiect până la confiscare, cu atât mai mult nu ne putem pronunța despre primul său proprietar. Imaginea centrală, sculptată în lemn, a Sfântului Nicolae ne alimentează ideea că acest obiect de cult ar fi putut aparține unei biserici care purta hramul *Sfântul Nicolae* sau unui creștin cu numele Nicolae, care și-l comandase pentru închinare. Piesa este o raritate pentru colecția muzeului, dată fiind pierderea masivă de astfel de obiecte, în perioadele nefaste, în țara de unde provin, precum și prezența lor redusă, atestată în Republica Moldova.

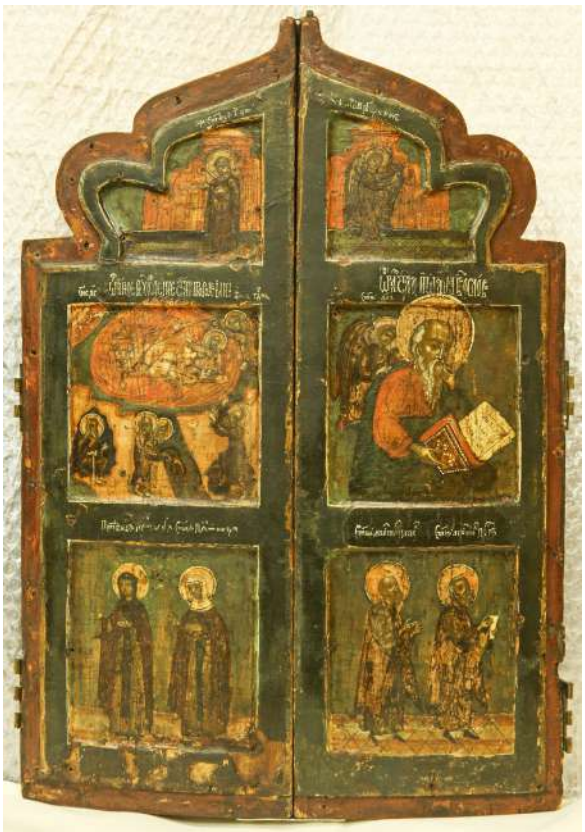

Fig. 1. Triptic pliabil. Canaturile. Lemn, ulei. Rusia, sec. al XVIII-lea.

Examinarea acestui obiect este o continuare a temei inițiate în cadrul Conferinței anuale a Muzeului Național de Istorie a Moldovei din anul 2020, în cadrul căreia a fost prezentată colecția de icoane multicompoziționale din patrimoniul muzeului. Piesa semnalată atunci constituia un fragment din acest obiect de cult[2] (fig. 1), clasificat inițial în categoria iconostaselor miniaturale. Fiind expusă în una din sălile muzeului, această icoană a atras mereu atenția publicului prin forma sa neobișnuită, prin mesajele artistice și modelarea iscusită a lemnului. Eticheta care însoțea exponatul anunța că ea reprezintă un fragment de iconostas din secolul al XVIII-lea. În cele ce urmează, vom relata calea pe care am parcurs-o de la un exponat, etalat în una din sălile muzeului, spre un alt bun cultural, conservat în depozitele instituției, care, împreună, au constituit un obiect de cult de importantă valoare spirituală. Obiectul, fiind o producție a artei religioase ruseşti vechi, necesită o cercetare minuțioasă a specialiștilor în studiul artelor, în vederea stabilirii perioadei și școlii de pictură din care provine.

[1] Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului 20.80009.0807.43 „Patrimoniul muzeal și memoria istorică: cercetare, interpretare, prezentare".

[2] MNIM, inv. nr. 7896.

Prin intervenţia noastră, intenţionăm să restabilim aspectul iniţial al acestui obiect, modificat în virtutea unor incidente neclare, care i-au preschimbat până şi atributele iniţiale, solicitând, în acest sens, implicarea specialiştilor restauratori. Un alt obiectiv pe care ni-l propunem este să descriem compoziţia iconografică a piesei examinate, să interpretăm cât mai exact mesajul imaginilor, tehnicile artistice utilizate, elucidând, în cele din urmă, categoria de obiecte de cult din care face parte.

O primă investigaţie a acestui exponat îi aparţine muzeografului V. Bucarschi, care îl identifică drept „iconostas pliabil «Sfântul Nicolae», de provenienţă rusească, din secolele XV-XVI. Pictat în ulei pe lemn, piesa are în deschidere dimensiunile 53×70×10 см". Obiectul a fost transmis Muzeului Naţional de Istorie al Moldovei de Biroul Vamal Ungheni în anul 1985, în baza actelor muzeului (nr. 209) şi ale Biroului Vamal Ungheni (nr. 003593 nr. 003594). Fişa de evidenţă a piesei conţine şi descrierea detaliată a obiectului, în care se menţionează: „Iconostasul reprezintă un cadru de lemn cu două uşiţe pliabile. În centru se află sculptura Sfântului Nicolae, redat în veşminte verzi şi felon roşu-auriu, prevăzut cu elemente de decor vegetal. Se atestă lipsa mâinii stângi. La dreapta şi la stânga chipului – urme de formă rotundă de imagini pierdute. Deasupra nimbului este pictată compoziţia *Sfintei Treimi*. Pe uşile iconostasului sunt redate şase imagini din Vieţile sfinţilor. Scenele policrome conţin multiple figuri. Culorile de bază: verde, neagră, roşie. Pe iconostas se atestă multiple tăieturi, linii, urme de cuie. Obiectul este complet demontat".

Motivul care a stat la baza cercetărilor noastre a fost poziţionarea confuză a personajelor din scenele înfăţişate pe suprafaţa fragmentului de iconostas din expoziţie. Prima dintre imagini care ne-a atras atenţia a fost compoziţia Bunei Vestiri, situată în registrul superior al piesei, în care Îngerul şi Fecioara Maria erau poziţionaţi spate la spate, şi nu faţă în faţa, atitudine recunoscută în această schemă iconografică. În registrul central, scena *Înălţarea de foc a Sfântului Prooroc Ilie la Cer* era reprezentată la spatele Sfântului Ioan Teologul, amplasarea lor inversă, în mod sigur, ar echilibra atitudinea de ansamblu a imaginii. În scenele din registrul inferior se repeta aceeaşi situaţie: cele două perechi de sfinţi, cu mâinile deschise în rugăciune, erau redate privind în direcţii opuse, pe când enunţul pe care îl exprimă personajele presupunea poziţionarea inversă – unii către ceilalţi. Disonanţa sesizată era provocată de mişcarea personajelor orientată în exterior, în timp ce, în compoziţia unei icoane, aceasta este direcţionată în interior, spre centrul ei.

Fig. 2. Triptic pliabil. Chiotul cu sculptura Sfântului Nicolae. Lemn, ulei. Rusia, sec. al XVIII-lea.

Un alt detaliu care ne-a atras atenţia sunt şarnierele metalice de pe muchiile laterale ale fragmentului de iconostas, prezenţa lor indicând că piesa din expoziţie constituia doar o parte dintr-un obiect, fapt argumentat şi de inscripţia de pe spatele obiectului scrisă în limba rusă cu creionul: „Из 3-х част.(ей) / 15-16 век / 10000" – „Din trei părţi / secolele 15-16 / 10000" (suma, exprimată în ruble, semnificând, probabil, valoarea nominală a obiectului).

Toate aceste circumstanţe şi-au adus contribuţia la identificarea în fondurile muzeului a unui obiect ce reprezintă un chiot, care s-a dovedit a fi partea centrală sau baza obiectului examinat. În interiorul chiotului era montată o sculptură din lemn, de dimensiuni mici, a Sfântului Ierarh Nicolae, redat în plină statură (fig. 2). Este de menţionat că şi acest obiect a fost prezentat separat în una din vitrinele muzeului, în perioada 2014-2019, în cadrul expoziţiei *Valori spirituale şi tradiţii*, inaugurată la 18 mai, cu prilejul Zilei internaţionale a muzeelor[3] .

[3] Mulţumim şi pe această cale colegei noastre, muzeograful N. Botea din Secţia Patrimoniu, pentru informaţia oferită.

Fig. 3. Triptic pliabil (imagine reconstituită). Lemn, ulei. Rusia, sec. al XVIII-lea.

Pe latura stângă a chiotului se evidenţiau două şarniere metalice, asemănătoare cu cele de pe fragmentul de iconostas. Examinarea atentă a ambelor fragmente, a mesajelor iconografice ce le însoţeau arăta că obiectul expus în vitrina muzeului este constituit din două canaturi fixate eronat, aceasta fiind cauza disonanţei imaginilor reprezentate. Demontând imaginar canaturile şi plasând partea dreaptă în stânga chiotului, cea stângă în dreapta lui, obţineam un obiect pliabil constituit din trei părţi distincte (fig. 3). Forma acestui obiect de cult obţinută la plierea părţilor laterale aminteşte de uşile împărăteşti ale unui iconostas clasic. La închiderea canaturilor, imaginile se ascundeau în interior, astfel asigurându-li-se protecţia în momentul transportării, fapt util în cazul bisericilor itinerante. Astfel de obiecte de cult puteau fi păstrate în biserici sau în casele creştinilor în calitate de icoane de închinare, constituind prin imaginile lor adevărate iconostase în miniatură. Pornind de la însuşirile enunţate ce definesc funcţiile acestor obiecte de cult, vom intitula piesa examinată ca fiind un triptic pliabil.

Tripticul pliabil din colecţiile Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei constă dintr-un chiot arcuit în partea superioară şi părţile laterale semiarcuite, care la închidere formează o arcuire completă, identică cu cea a chiotului. Sfântul Nicolae din interiorul chiotului este înfăţişat în veşminte arhiereşti – stiharul de nuanţe verzi cu mânecile înguste, mânecuţele fiind decorate cu imagini aurite. Felonul auriu-roşiatic este prevăzut cu bordură perlată pe margini, faţa interioară ornamentată cu rozete mici încadrate în cercuri mari. Epitrahilul, cu aceeaşi bordură perlată, conţine un fastuos decor, ce finisează cu trei canafuri roşii. Pe omoforul alb se atestă trei cruci mari şi câteva ornamente de culoare neagră. Sfântul Nicolae are faţa ovală, fruntea înaltă şi urechile mici, ochii căprui, migdalaţi, pupilele negre şi sprâncenele de formă regulată. Priveşte direct înainte. Are nasul drept, proeminent, gura mică si buzele strâns lipite, barba fiindu-i rotunjită. Unele detalii de pe faţă, cum ar fi fruntea, obrajii, barba, urechile, albul ochilor, sunt evidenţiate prin luminare. Nimbul, uşor curbat în interior, este rupt pe una din margini şi reconstituit ulterior. Sfântul Nicolae are mâinile deschise lateral, palma stângă fiind pierdută. Sunt pierdute şi obiectele care însoţesc tradiţional acest chip al ierarhului – o sabie în mâna dreaptă şi macheta

unei biserici, împrejmuită de ziduri de cetate, în stânga.

În partea superioară, chipul Sfântului Nicolae este încadrat de două medalioane rotunde, care păstrează urme de strat pictural. De regulă, în aceste două medalioane sunt redate chipurile lui Iisus Hristos şi al Maicii Domnului, care îi înmânează ierarhului Evanghelia şi omoforul, imagini ce simbolizează „Minunea de la Niceea”[4]. Minunea de la Niceea este atestată în icoanele bizantine încă de la sfârşitul secolului al XII-lea, cum ar fi cele din bisericile *Sfântul Nicolae* din Kastoria (Grecia) şi Kakopetria (Cipru) (Баччи 2011, 301). Chipul Mântuitorului şi cel al Maicii Domnului puteau fi reprezentate bust, până la mijloc, sau chiar în plină statură, încadrate în medalioane rotunde sau plasate direct în câmp. S-au păstrat imagini în care chipurile sfinte erau înfăţişate în cer deschis, precum cele din colecţiile Muzeului Naţional din Stokholm şi cele din Casa-Muzeu *P.D. Korin* din Moscova, icoanele datând de la mijlocul secolului al XVI-lea (Никольская 2007, 180).

Imaginea Sfântul Nicolae cu sabie şi biserică face trimitere la o legendă timpurie despre asediul or. Mojaisk, ocrotit în mod miraculos de Sfântul Nicolae, chipul lui aprig ivindu-se apărătorilor, planând pe cer cu paloşul ridicat şi schema zidurilor cetăţii oraşului în mâini. Locuitorii oraşului, în semn de recunoştinţă, au executat o sculptură din lemn de mari dimensiuni cu imaginea Sfântului Nicolae. Sculptura a fost montată în firida zidului cetăţii, fiind strămutată mai târziu în biserica de la intrarea în cetate (Федорчук 2011, 5). Icoana sculptată a fost recunoscută miraculoasă, fiind intitulată ulterior Sfântul Nicolae din Mojaisk (Романов 2011, 256). Prototipul sculpturii în lemn a Sfântului Nicolae din Mojaisk ar putea fi, după cum consideră unii specialişti, statuia de altar a Sfântului Nicolae din secolele XIII-XIV din cripta bisericii din or. Bari, montată deasupra moaştelor ierarhului (Рындина 2011, 338).

Cea mai timpurie sculptură de acest fel, datată de la sfârşitul secolului al XIV-lea, se păstrează astăzi în Galeria de Stat Tretyakov din Moscova. A fost adusă la Mojaisk pe timpul mitropolitului Ciprian (1390-1406), având în interior o părticică din moaştele sfântului (Антонова, Комова 2015, 317). Icoana-relicvar cu imaginea sfântului amintea de locul unde se păstrau moaştele lui, preluând puterea lor de vindecare şi ocrotire. Astfel, la sfârşitul secolului al XV-lea, sculptura Sfântului Nicolae amplasată în firida porţilor orăşeneşti la Moscova şi în alte orăşele din preajmă, era concepută ca una care manifesta puterea de protejare a acestor locuri. Evlavia creştinilor faţă de sculpturile din lemn mărturisea despre semnificaţia spirituală majoră a acestora, amplificată de aspectul lor „după chip şi asemănare”.

Sculpturile voluminoase cu imaginea Sfântului Nicolae erau purtate în secolul al XV-lea în cadrul procesiunilor religioase, organizate la Moscova, Mţensk, Ciukhloma, în secolele XVII-XVIII – în localităţile Novosil, Cerni, Belev. În 1819 Sfântul Sinod va interzice Drumul Crucii cu aceste sculpturi masive, înlocuindu-le cu cele de dimensiuni mici (Романов 2011, 257). Din păcate, o bună parte din sculpturile timpurii, montate în chiote mari, s-au pierdut iremediabil, drept modele de referinţă pentru cercetători rămânând cele ce datează de la sfârşitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVIII-lea, ele fiind departe de a reda plenitudinea imaginilor de început (Рындина 2011, 336, 346).

Această imagine a Sfântului Nicolae va inspira sculptorii să modeleze imagini tridimensionale de diferite mărimi, montându-le ulterior în chiote deschise de lemn. Sculpturile masive făceau parte din aşa-numitele icoane de închinare, ele fiind amplasate în interiorul bisericilor în zona iconostasului sau în spatele clirosului (Рындина 2011, 336). La fel şi zugravii vor respecta acest procedeu în icoanele pictate pe lemn, încadrând imaginea Sfântului Nicolae în partea superioară într-un chenar ascuţit, arcuit sau trilobat.

Revenind la tripticul din colecţia muzeului, menţionăm că scenele miniaturale de pe canaturi sunt pictate în ulei pe lemn cu o paletă expresivă de culori, ce conferă fiecărei scene în parte şi imaginii în ansamblu un aspect fin şi elegant.

[4] Este vorba despre I-ul Conciliu Ecumenic, desfăşurat la Niceea în anul 325, în cadrul dezbaterilor fierbinţi ale căruia Sfântul Nicolae, în rang de episcop al Myrei Lichiilor, îl va înfrunta aspru pe ereticul Arie, care se pronunţa împotriva divinităţii Fiului lui Dumnezeu, pălmuindu-l. Pentru acest gest va fi destituit din funcţie de marii prelaţi şi lipsit de Omofor şi Evanghelie, interzicându-i-se şi dreptul de a propovădui. Mai mulţi părinţi ai Bisericii, participanţi la Conciliul de la Niceea au avut un vis în care li s-a arătat Mântuitorul şi Maica Domnului, care întorceau Sfântului Nicolae atributele de episcop. Interpretând cele arătate în vis ca o acceptare a gestului Sfântului Nicolae, părinţii Conciliului îl restabilesc pe Sfântul Nicolae în gradul de Mare Ierarh, restituindu-i Evanghelia şi Omoforul.

Toate imaginile reprezintă icoane distincte, prevăzute cu sipet, spaţiile ce le delimitează servind drept rame integrate pentru fiecare din ele, mijloc care contribuie şi la consolidarea panoului propriu-zis. În registrul superior este redată scena Bunei Vestiri, constituită din două părţi distincte – imaginea Îngerului şi cea a Preacuratei Fecioare, înfăţişate pe fundalul de arhitecturi care ar simboliza templul din Ierusalim, unde se afla Fecioara în momentul în care primeşte vestea cea mare. Maria este redată în picioare, cu mâinile întinse spre Îngerul care o binecuvântează cu mâna dreaptă, cu stânga ţinând o sferă. Ambii poartă veşminte roşiatice, nimburile aurite fiind conturate cu linie albă pe margini. Chipul Fecioarei este prevăzut cu stelele tradiţionale pe umeri şi frunte. Inscripţiile originale: Бл(а)говѣщение Пре С(свѧ)тыѧ Б(огороди)цы (Buna vestire a Preasfintei Născătoare de Dumnezeu).

Imaginile centrale reprezintă icoanele *Sfântul Ioan Teologul* şi *Înălţarea de foc a Sfântului Prooroc Ilie la Cer*. În prima icoană, Sfântul Ioan Teologul este redat în semiprofil spre stânga, cu Evanghelia deschisă în mâna dreaptă, cea stângă fiind ridicată la nivelul gurii, cu palma întoarsă în interior. La spatele sfântului, pe umărul drept, este înfăţişat un înger care îl atinge uşor cu mâna dreaptă, şoptindu-i ceva. Sfântul Ioan Teologul poartă veşminte verzi-cărămizii, Îngerul – ocruoliv, cu striaţii albe. Nimburile aurite sunt marcate cu linii albe, cel al Sfântul Ioan Teologul trecând dincolo de suprafaţa decroşată. Pe câmp se disting inscripţiile originale: С҃браз С(вя)таго Ис҃ан(н)а Б(о)гослова şi С(вя)тиі д(у)хъ (Chipul Sfântului Ioan Teologul, Sfântul Duh).

Urmează scena *Înălţarea de foc a Sfântului Prooroc Ilie la Cer* cu vârtejul de vânt încadrat de flăcări în partea superioară şi carul Sfântului Ilie. În stânga – cer deschis şi o mână care binecuvântează cu două degete, aceasta prefigurându-l pe Iisus Hristos, despre care aminteşte şi monograma Mântuitorului Iis Hs. În partea dreaptă, se distinge imaginea unui înger care ţine cu dreapta hăţurile cailor înaripaţi, iar cu stânga atinge vârtejul în flăcări. Îi şopteşte ceva lui Ilie, acesta întoarce capul spre stânga, ascultând atent. În colţul stâng de jos, în peşteră, Sfântul Prooroc Ilie meditează cu toiagul în mână la cele auzite de la Domnul, că va fi ridicat curând la cer. În centrul registrului inferior, Sfântul Ilie cu discipolul său Elisei sunt redaţi în faţa râului Iordan. Următoarea scenă îl reprezintă pe Sfântul Ilie aruncând mantaua, făcută sul, în apele Ioardanului. În colţul drept, Elisei, singur, priveşte la cer cu mâinile întinse spre învăţătorul său, în timp ce propria lui manta îi cade de pe umeri la picioare. Inscripţii originale: Иис Хс, С҃г(е)нное Во(с)хождение С(вя)таго Пророка Їлиі, а(н)гелъ г(оспо)д(е)иъ (Iis Hs, Înălţarea de foc a Sfântului Prooroc Ilie la Cer, îngerul Domnului).

Icoana *Înălţarea de foc a Sfântului Prooroc Ilie la Cer,* redată în registrul central al canaturilor, nu este o alegere aleatorie. În perioada constituirii iconografiei iconostasului, în centrul registrului proorocilor era zugrăvită fie icoana Maicii Domnului a Anunţării, fie chipul unui proroc, Sfântul Ilie ocupând uneori anume această poziţie centrală (Смирнова, Лаурина, Гордиенко 1982, 223).

În registrul inferior sunt înfăţişaţi Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel, precum şi Cuvioasa Anastasia şi Sfânta Parascheva, ambele perechi de chipuri au mâinile ridicate în rugăciune.

Iconografia sfinţilor Petru şi Pavel din imaginea examinată păstrează trăsăturile caracteristice portretelor apostolilor, astfel Petru are barba mică, părul cărunt, privirea atentă, Pavel – fruntea lată, părul negru cu o chelie uşoară, barba subţiată. Imaginea în care Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel sunt reprezentaţi împreună sunt frecvente, făcându-se referire la conceptul de stâlpi ai Bisericii, la fraţietatea întru Hristos. Sfinţii Apostoli pot fi înfăţişaţi în plină statură, stând alături sau unul în faţa altuia, ţinând un rotulus şi, respectiv, o carte, ambele închise. Astfel îi vedem în icoana de la sfârşitul secolului al XIV-lea păstrată în catedrala *Adormirea Maicii Domnului* în Kremlinul din Moscova. Alteori, având în mâna stângă aceleaşi obiecte, sfinţii apostoli susţin cu dreapta imaginea unei biserici, reprezentare ce se păstrează pe o icoană din secolul al VIII-lea de la Mănăstirea Hilandar. S-au păstrat imagini în care sfinţii apostoli sunt redaţi bust sau până la brâu, îmbrăţişându-se, acest gest exprimând legământul spiritual dintre ei, cu toate convingerile lor contradictorii. În iconostasul bisericii *Acoperământul Maicii Domnului* din Filevsk Park din Moscova se păstrează o icoană din secolul al XVII-lea, în care Sfântul Petru ţine în mâna dreaptă o cruce din lemn de mari dimensiuni, iar Sfântul Pavel – un paloş cu vârful în jos – obiectele supliciului lor. Despre popularitatea sfinţilor

apostoli mărturisesc încă două icoane din secolul al XIV-lea, sculptate în lemn „după chipul şi asemănarea lor” din Catedrala *Sfântul Petru* din Roma (Рындина 2011, 347).

Reprezentarea simultană a sfinţilor apostoli împreună cu cea a sfântului Nicolae poate fi urmărită de timpuriu. Astfel, îi putem vedea pe un triptic din secolele VII-VIII de la Mănăstirea *Sfânta Ecaterina* din Sinai (Баччи 2011, 303), pe o icoană din colecţiile Muzeului de Stat Rus, din secolul al XIV-lea (Шалина 2011, 576). Tot în această mănăstire se păstrează o icoană în relief a Sfântului Nicolae, datată din secolul al XI-lea, care, la începutul secolului al XIV-lea, a fost îmbrăcată într-un chiot din lemn cu un Deisis în partea superioară şi chipurile sfinţilor apostoli, în statură plină, încadrând chipul ierarhului. Încă un exemplu grăitor, în acest sens, este bustul Sfântului Nicolae din anul 1670, care a înlocuit icoana de altar din bazilica din or. Bari. În nimbul care încununa chipul Sfântului Nicolae erau gravate chipurile Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel (Рындина 2011, 347-350).

În imaginea de pe tripticul examinat, Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel sunt zugrăviţi în plină statură, uşor întorşi spre stânga, în atitudine de rugăciune. Sfântul Petru ţine în mâna stângă un rotulus închis. Chipurile le sunt însoţite de inscripţiile originale С(вя)тыі апосто(л) Паве(л) şi С(вя)тыі апосто(л) Пе(т)ръ (Sfântul Apostol Pavel, Sfântul Apostol Petru).

În ultima imagine sunt reprezentate Sfintele Parascheva din Iconia (sec. II-III) şi Anastasia Romana († 250 sau † 256), înfăţişate în atitudine de rugăciune, în semiprofil spre dreapta. Ambele poartă veşminte asemănătoare, deosebirea dintre ele constituind-o maramele: a Anastasiei este de nuanţă brună, a Paraschevei – albă. Chipurile Sfintei Cuvioase Anastasia şi al Sfintei Mari Muceniţe Parascheva sunt redate în pereche din cele mai vechi timpuri, veneraţia lor având tangenţe comune, prima fiind sărbătorită la 29 octombrie, cealaltă – la 28 octombrie. Imaginea comună a sfintelor muceniţe se datorează şi rolului protector pe care îl au faţă de anumite zile din săptămână – Sfânta Parascheva ocrotind ziua de vineri, Sfânta Anastasia – ziua de duminică (Смирнова, Лаурина, Гордиенко 1982, 242). Astfel, identificându-se cu Vinerea Patimilor şi Duminica Învierii, Sfintele Parascheva şi Anastasia, zugrăvite alături, simbolizează Răstignirea şi Învierea Domnului (Чахотин 2010, 176). Evlavia Sfintei Parascheva era atât de mare, încât printre sfintele femei ea ocupa aceeaşi poziţie importantă ca şi Sfântul Nicolae printre bărbaţi (Смирнова, Лаурина, Гордиенко 1982, 238), în arta iconografică rusească Sfântul Nicolae fiind redat deseori alături de Sfânta Parascheva din Iconia (Лазарев 1976, 25). Mai mult ca atât, în arta veche rusească erau foarte populare icoanele sculptate în lemn ale Sfântului Nicolae şi ale Sfintei Parascheva din Iconia (Смирнова, Лаурина, Гордиенко 1982, 238; Клюканова 2019, 132).

Atât în arta bizantina, cât şi în cea veche rusească, chipul Sfintei Parascheva apare din perioada timpurie, ea fiind înfăţişată, de cele mai multe ori, cu năframă roşie. Începând din secolul al XVI-lea, sfânta putea fi reprezentată şi în năframă albă, detaliu care facilitează datarea obiectelor examinate. De regulă, în astfel de compoziţii, Sfânta Parascheva este plasată în partea stângă, dar pe tripticul examinat sfânta din partea stângă, în maramă roşie, care ar trebui să fie Parascheva, poartă numele Anastasia şi cea cu maramă albă – numele Parascheva. Ipostaze asemănătoare se repetă şi în alte icoane, cum ar fi cea din secolul al XV-lea de la Muzeul de Stat Rus (Смирнова, Лаурина, Гордиенко 1982, 263). Inscripţiile originale redau numele cuvioaselor – Пр(е)п(одоб) наѧ (А)На(с)тасіѧ, С(вя)таѧ Пѧтница (Cuvioasa Anastasia, Sfânta Vineri).

Examinând compoziţia iconografică de pe canaturi, observăm că personajele din cele trei registre sunt orientate cu faţa spre sculptura Sfântului Nicolae, constituind, în ansamblu, o rugăciune continuă. Imaginile Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel şi ale Sfintelor Parascheva şi Anastasia, redate cu mâinile întinse spre Sfântul Nicolae, accentuează intercesiunea exprimată în această compoziţie iconografică.

***

Pornind de la scopul intervenţiei noastre – cel de a reda unui obiect de cult pierdut în circumstanţe necunoscute aspectul său de început, pe această cale restituindu-i-se şi însuşirile cu care a fost înzestrat atunci, menţionăm că, din punct de vedere al funcţionalităţii sale, acesta ar putea reprezenta o icoană de închinare din colţişorul de rugăciune al creştinului. Sculptura Sfântului Nicolae, încadrată de imaginile din cele trei registre de pe canaturi, aminteşte de tripticurile atât de populare în Rusia în perioada secolelor XVI-

XVII. S-au păstrat tripticuri în care imaginile de pe canaturi, plasate în trei sau patru registre, constituiau adevărate iconostase miniaturale, cu scene din viaţa ierarhului, cu mari sărbători creştine, cu chipuri de sfinţi aleşi. Alegerea imaginilor depindea în mare parte de comenzile pe care le primeau zugravii. Examinând imaginile de pe canaturile tripticului din colecţiile muzeului, constatăm că, deşi acestea sunt aranjate în registre, cum se obişnuieşte în iconostasele clasice, ele nu reprezintă vreun registru distinct, cum ar fi cel al icoanelor împărăteşti, cel al sărbătorilor sau cel al proorocilor. Acest aspect ne face sa credem că icoana triptic a fost, probabil, comandată de o persoană fizică ce putea purta numele Nicolae, pentru o biserică cu hramul *Sfântul Nicolae* sau pentru colţişorul de rugăciune din casa sa. Sfinţii din imagini reprezintă, probabil, patronii membrilor familiei acestuia, scena Bunei Vestiri putând simboliza hramul casei comanditarului. Tripticul datează din primul sfert al secolului al XVIII-lea şi provine din Nordul Rusiei, imaginile de pe canaturi păstrând urme de intervenţii posterioare[5]. Punerea în circuitul ştiinţific al acestui obiect de cult va trezi, indiscutabil, un interes deosebit din partea specialiştilor, a cercetătorilor, date fiind evocativele mesaje artistice şi iconografice, conservate pe suprafaţa lui.

Bibliografie

Антонова, Комова 2015: М.В. Антонова, М.А. Комова, О протографе скульптуры Св. Николая Ратного, упомянутой в «Сказании о Николе Мценском». Ученые записки Орловского государственного университета 2 (65), 2015, 317-319.

Баччи 2011: М. Баччи, Иконография святителя Николая. Итоги и перспективы исследований. В сб.: Добрый кормчий. Почитание святителя Николая в христианском мире (Москва 2011), 296-317.

Клюканова 2019: О. Клюканова, Резное изображение Николая Чудотворца (Можайского) из собрания Русского музея. Вестник Сектора Древнерусского Искусства 2, 2019, 128-139.

Лазарев 1976: В. Лазарев, Новгородская иконопись (Москва 1976).

Никольская 2007: О. Никольская, Святитель Николай Чудотворец (Можайский). В: (Ред. сост. Н.И. Комашко) Шесть веков русской иконы. Новые открытия (Москва 2007), 180.

Романов 2011: Г. Романов, Крестные ходы в честь святителя Николая. В сб.: Добрый кормчий. Почитание святителя Николая в христианском мире (Москва 2011), 252-279.

Рындина 2011: А. Рындина, Барийский источник происхождения русских резных икон Святителя Николая. XIV-XVIII века. В сб.: Добрый кормчий. Почитание святителя Николая в христианском мире (Москва 2011), 336-364.

Смирнова, Лаурина, Гордиенко 1982: Э. Смирнова, В. Лаурина, Э. Гордиенко, Живопись Великого Новгорода. XV век (Москва 1982).

Федорчук 2011: А. Федорчук, Святитель Николай Чудотворец. Иконы XVI-XIX веков из собрания Ярославского художественного музея (Ярославль 2011).

Шалина 2011: И. Шалина, Типология древнерусской иконографии святителя Николая Мирликийского XI-XIV веков. В сб.: Добрый кормчий. Почитание святителя Николая в христианском мире (Москва 2011), 550-591.

Чахотин 2010: П. Чахотин, Святая великомученица Анастасия. Священный образ и храмы в Европе (Санкт-Петербург 2010).

The 18th century three-part folding icon from the collection of the National Museum of History of Moldova

Keywords: National Museum of History of Moldova, three-part folding icon, church art, wooden sculpture, painting on wood, icon case, folding icon side panels, St Nicholas, "Nicene miracle", the Holy Trinity, Mother of God, Jesus Christ.

Abstract: The article examines a religious object from the collection of the National Museum of History of Moldova, indicated in the museum exhibit scientific card as a folding iconostasis. It is of Russian origin; in its manufacture two artistic techniques were used: painting on wood and wood carving. Its dimensions when unfolded are 53×70×10 cm. The triptych consists of the main part, a wooden case with an arched top, inside which there is a full-

[5] Datele despre datarea şi proveniența tripticului ne-au fost oferite de Mihail Cernov, Muzeul istoriei şi culturii creştinilor ortodocşi de rit vechi (Borovsk, Rusia), mulţumindu-i şi cu acest prilej pentru ajutor şi bunăvoinţă.

length sculpture of St. Nicholas, and side panels with semi-arches in the upper parts, which, when closed, form a full arch, identical to the arch of the central piece. The side panels are attached to the central one with metal hinges. Nicholas the Wonderworker is depicted with arms outstretched to the sides, in which some objects were originally depicted that were later lost. In the upper part, the image of the saint is framed by two round medallions with images of Jesus Christ and the Mother of God, which give him the Gospel and omophorion. Above the halo of St. Nicholas is an oil painting of the Holy Trinity. The side panels contain six miniature scenes, each with an expressive color palette that gives each scene and the entire image a special grace. Regarding the functionality of this religious object, we note that it can belong to the category of portable iconostases or home worship icons. This folding icon is an iconographic rarity in the museum collection, taking into account their mass destruction in Russia in times of trouble, as well as a small number of such items in the Republic of Moldova.

List of illustrations:

1. Three-part folding icon. Side panels. Oil on wood. Russia, 18th c.
2. Three-part folding icon. Case with a sculpture of St. Nicholas. Oil on wood. Russia, 18th c.
3. Three-part folding icon (reconstructed image). Oil on wood. Russia, 18th c.

Трехстворчатый складень XVIII века из коллекции Национального музея истории Молдовы

Ключевые слова: Национальный музей истории Молдовы, трехстворчатый складень, церковное искусство, деревянная скульптура, живопись по дереву, киот, створки, Святой Николай, «Никейское чудо», Святая Троица, Богородица, Иисус Христос.

Резюме: Темой статьи является культовый предмет из собрания Национального музея истории Молдовы, обозначенный в научном паспорте музейного экспоната как иконостас-складень. Складень русского происхождения, при его изготовлении использовались две художественные техники – роспись и резьба по дереву. Размеры в раскрытом виде – 53×70×10 см. Триптих состоит из основной части – деревянного киота с арочным верхом, внутри которого помещена скульптура Святителя Николая в полный рост, и боковых створок с полуарками в верхней части, которые в закрытом виде образуют полную арку, идентичную арке центральной створки. Боковые створки крепятся к ковчегу при помощи металлических петель. Николай Чудотворец изображен с раскинутыми в стороны руками, в которых первоначально были изображены какие-то предметы, позднее утраченные. В верхней части образ святого обрамлен двумя круглыми медальонами с изображениями Иисуса Христа и Богородицы, которые вручают ему Евангелие и омофор. Над нимбом Святителя Николая просматривается изображение Святой Троицы, написанное маслом. На створках размещены шесть миниатюрных сцен, отличающихся выразительной цветовой палитрой, которая придает каждой сцене и всему изображению особое изящество. Относительно функциональности этого культового предмета отметим, что он может относиться к категории переносных иконостасов или домашних поклонных икон. Этот складень в музейной коллекции представляет собой иконографическую редкость, принимая во внимание их массовое уничтожение в России в смутные времена, а также небольшое количество таких предметов в Республике Молдова.

Список иллюстраций:

1. Трехстворчатый складень. Боковые створки. Дерево, масло. Россия, XVIII в.
2. Трехстворчатый складень. Киот со скульптурой Святого Николая. Дерево, масло. Россия, XVIII в.
3. Трехстворчатый складень (восстановленное изображение). Дерево, масло. Россия, XVIII в.

12.05.2021

Adelaida Chiroşca, Muzeul Naţional Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0002-7332-9419, e-mail: adelaidachirosca@gmail.com

CTITORII MODERNIZĂRII ORAŞULUI CHIŞINĂU (A DOUA JUMĂTATE A SEC. AL XIX-LEA - ÎNCEPUTUL SEC. XX). REFERINŢE DOCUMENTARE DIN PATRIMONIUL MUZEULUI NAŢIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI[1]

Ana Grițco

Cuvinte-cheie: Basarabia, Duma Orășenească, urbanism, habitat, arhitectură, patrimoniu.

Studiul de faţă se bazează preponderent pe informaţiile identificate în urma cercetărilor în fondurile Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei şi face parte din proiectul instituţional *Personalităţi remarcabile – parte a patrimoniului cultural-istoric naţional (secolele XIX-XX).* Scopul studiului este de a consemna, valorifica şi promova colecţiile din patrimoniul muzeal, legate de personalităţile marcante, care au jucat un rol major în habitatul urban, contribuind la transformarea mentalului colectiv şi la evoluţia societăţii urbane, or „...studierea acestor personalităţi ne permite să distingem modul de acţiune a celor care au influenţat istoria prin faptele lor" (Carlyle 1998, 17-18), printre acestea înscriindu-se arhitectul **A. Bernardazzi** (1831-1907) şi primarul **C. Schmidt** (1846-1928). Aşadar, prin aplecare asupra patrimoniului şi valorificarea acestuia, intenţionăm să aducem un spor de valoare colecţiilor fotodocumentare şi pieselor memoriale ale acestor două mari personalităţi, care au stat la baza transformării oraşului Chişinău „dintr-un sat mare" într-un centru administrativ gubernial. Noutatea şi originalitatea comunicării rezidă în faptul că pentru prima dată este introdusă în circuitul ştiinţific întreaga colecţie legată de viaţa şi activitatea acestor două mari figuri, care au participat la edificarea unor obiective arhitecturale, ajunse azi în lista patrimoniului cultural al Republicii Moldova. Limita cronologică cuprinde mijlocul secolului al XIX-lea - începutul secolului XX. Structurată după categorii, colecţia include documente (scrisori oficiale, telegrame, scrisori de gratitudine, manuscrise etc.), fotografii, piese filatelice şi memoriale.

Un loc apreciabil în demersul muzeografic îi revine lui A. Bernardazzi, care şi-a început activitatea în oraşul Chişinău la mijlocul anilor '50-'60 ai secolului al XIX-lea, în Comisia de construcţie şi drumuri a Basarabiei. Între anii 1856 şi 1878 devine arhitect principal al oraşului Chişinău, unde a avut o prestanţă deosebită: sistematizarea urbanistică a oraşului, pavarea străzilor, construcţia apeductului, proiectarea mai multor construcţii arhitecturale, adevărate bijuterii până-n prezent (Ceastina 2016, 18). Este una din puţinele personalităţi care are o prezenţă de invidiat în patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei.

Colecţia a completat patrimoniul muzeului în anul 1991 prin transfer de la Muzeul de studiere a ţinutului natal, care a achiiţionat-o de la P.G. Babadjan, din oraşul Odesa, la sfârşitul anilor '80 ai secolului XX. Este o colecţie importantă ca valoare, dar şi numeric (circa cincizeci de bunuri culturale originale), ce elucidează viaţa şi activitatea arhitectului în oraşele Chişinău, Odesa şi Herson. Cronologic, colecţia reflectă perioada anilor 1868-1910 şi include planuri, schiţe, scrisori oficiale, scrisori de gratitudine, telegrame, extrase din presa timpului; o parte din acestea au semnătura arhitectului. Arhiva conţine materiale ce ţin de activitatea Societăţii Tehnice din Chişinău şi Odesa, al cărei membru a fost, corespondenţa cu primarul C. Schmidt etc. De nepreţuit sunt imaginile fotografice de familie, imagini din locurile unde a locuit sau călătorit. O completare importantă pentru o cercetare aprofundată sunt copiile executate la Arhiva de stat din Chişinău şi Odesa, unde este reflectată activitatea de creaţie a lui A. Bernardazzi în oraşele Chişinău, Odesa şi Novorossiisk.

O contribuţie substanţială la istoriografia activităţii arhitectului A. Bernardazzi sunt articolele din publicaţiile locale (Chişinăul de seară,

[1] Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului 20.80009.0807.43 „Patrimoniul muzeal şi memoria istorică: cercetare, interpretare, prezentare".

1. A. Bernardazzi, portret, 1860.
Atelierul A. Sumovski, Chişinău.

2. A. Bernardazzi cu soţia şi fiica,
sf. sec. XIX.

Cultura, Tineretul Moldovei), semnate de un şir de autori (G. Remenco, G. Dmitriev, N. Iurcenko ş.a.) şi adunate într-un album[2]. Completează colecţia piesele filatelice consacrate arhitectului A. Bernardazzi, emise de Ministerul telecomunicaţiilor din URSS şi Întreprinderea de Stat „Poşta Moldovei".

Colecţia „Alexandru Bernardazzi"

Scrisori oficiale, scrisori de gratitudine, manuscrise, telegrame

Fondul de bază

1. Scrisoare cu antet, semnată de Cancelaria Gubernială din Basarabia, nr. 1424, februarie 1865, cu rugămintea ca A. Bernardazzi să fie epitrop al Grădinii Publice din Chişinău (2 file, mss., cerneală neagră); FB-19939-2.

2. Decizia Dumei Orăşeneşti din 1.12.1875, prin care arhitectul A. Bernardazzi este numit cetăţean de onoare al or. Chişinău şi i se acordă un premiu bănesc în sumă de 1500 rub. în legătură cu 25 de ani de activitate. Semnată de primarul P. Şumanski şi membrii Dumei Orăşeneşti Ion Cristea, C. Duca ş.a. (2 file, mss., cerneală neagră); FB-19939-3[a,b].

3. Scrisoare de gratitudine cu antet, nr. 635 din 19.03.1877, din partea Zemstvei Guberniale din Basarabia, unde se aduc mulţumiri arhitectului A. Bernardazzi pentru participare la construcţia spitalului pentru alienaţi din cadrul Spitalului de Zemstvă din or. Chişinău (1 filă, mss., cerneală neagră); FB-19939-4.

4. Scrisoare semnată la 7.12.1895 de către membrii Societăţii Tehnice din Odesa cu privire la alegerea lui A. Bernardazzi ca membru al Societăţii Imperiale Tehnice din Rusia, filiala Odesa (1 filă, mss., cerneală neagră); FB-19939-8.

5. Scrisoare, datată cu 20.03.1889, adresată arhitectului A. Bernardazzi, unde se menţionează impresiile ţarului ce ţin de proiectul monumentului „Praga Nouă" din Haga, al cărui autor este. În colţul stâng, sus, cu creion simplu, este desenat în miniatură monumentul şi semnătura arhitectului (1 filă, mss., cerneală neagră); FB-19939-10.

[2] MNIM, FA-8663-67.

6. Scrisoare de gratitudine cu antet, nr. 828 din 2.11.1889, semnată de Comitetul de organizare al Expoziţiei agricole şi industriale, în care se aduc mulţumiri lui A. Bernardazzi pentru participare în calitate de jurat în cadrul comisiilor (2 file, tip.); FB-19939-11.

7. Telegramă, nr. 142 din 13.08.1891, semnată de fraţii Sinadino, în care se aduc felicitări cu ocazia sfinţirii Bisericii Greceşti (azi Sf. Pantelimon), construită după proiectul lui A. Bernardazzi; FB-19939-12.

8. Scrisoare de gratitudine cu antet, nr. 163 din 27.04.1892, adresată lui A. Bernardazzi (autorul proiectului), cu ocazia construcţiei clădirii Societăţii Crucea Roşie din Kasperovsk, semnată de administraţia Societăţii Crucea Roşie din Odesa (1 filă, mss., cerneală neagră); FB-19939-13.

9. Scrisoare cu antet, nr. 511 din 03.10.1892, adresată lui A. Bernardazzi cu rugămintea de a administra comisia sanitară din cadrul Congresului I al arhitecţilor din Rusia, semnată de Societatea Arhitecţilor din Sankt Peterburg (2 file, mss., cerneală neagră); FB-19939-14.

10. Scrisoare de gratitudine, nr. 910 din 31.12.1892, adresată arhitectului A. Bernardazzi, în care i se comunică că, în legătură cu inaugurarea Turnului de apă în Chişinău, a fost emis un jeton. Scrisoarea este semnată de primarul oraşului Chişinău C. Schmidt (1 filă, mss., cerneală neagră); FB-19939-15.

11. Manuscris: A. Bernardazzi despre sarcinile arhitectului (3 file, mss., cerneală neagră); FB-19939-16.

12. Scrisoare de gratitudine cu antet, nr. 10079 din 20.06.1895, semnată de Palatul de Justiţie din Odesa, prin care se aduc mulţumiri arhitectului A. Bernardazzi, în calitate de expert al clădirii unde îşi desfăşoară activitatea (1 filă, mss., cerneală neagră); FB-19939-17.

13. Fragment dintr-o schiţă de desen, semnată de arhitectul A. Bernardazzi; FB-19939-19.

14. Scrisoare (varianta ciornă), semnată de arhitectul A. Bernardazzi, unde îşi argumentează refuzul de a fi preşedinte al Asociaţiei Arhitecţilor din Odesa (2 file, mss., cerneală neagră); FB-19939-20.

15. Scrisoare cu antet, nr. 166 din 07.05.1900, semnată de Societatea Inginerilor civili din Sankt-Petersburg şi adresată lui A. Bernardazzi, în care i se comunică despre decizia de a bate o medalie memorială în legătură cu jubileul de 50 de ani de activitate (1 filă, mss., cerneală neagră); FB-19939-21.

16. Scrisoare cu antet, nr. 464 din 08.10.1900, semnată de Societatea de Arte Frumoase din Odesa, în care se menţionează că arhitectul A. Bernardazzi a fost ales membru de onoare al Societăţii (1 filă, mss., cerneală neagră); FB-19939-26.

17. Telegramă, semnată de Gabriel Baranovski şi expediată din Lausanne la Odesa, în care se transmit gânduri de preţuire arhitectului A. Bernardazzi; FB-19939-28.

18. Scrisoare de gratitudine, semnată de Societatea de Credit Reciproc din Odesa şi expediată arhitectului A. Bernardazzi la 21 aprilie 1904, în care se aduc mulţumiri pentru contribuţia la construcţia noului edificiu (1 filă, tip.); FB-19939-30.

19. Telegramă, nr. 175840 din 13.12.1904, expediată de către Societatea Inginerilor civili şi Comitetul organizatoric al congresului din Sankt-Petersburg, prin care A. Bernardazzi este invitat să participe la sărbătoarea organizată cu ocazia celor zece ani de activitate (este indicată adresa lui A. Bernardazzi din Odesa: str. Dvoreanskaia, casa Ernoşkin); FB-19939-31.

20. Scrisoare, nr. 2731 din 04.10.1905, semnată de vicepreşedintele Academiei de Arte Frumoase din Sankt-Petersburg, în care se solicită participarea lui A. Bernardazzi la concursul de proiectare a „Casei Păcii" din Haga. Sub textul tipărit, Iulia Petrovna Bernardazzi (soţia arhitectului) face o explicaţie că, din motive de sănătate, A. Bernardazzi nu va participa la concurs (1 filă, mss.,cerneală neagră); FB-19939-33.

21. Scrisoare, semnată de baronul A. Stuart la 19.08.1907, în care transmite condoleanţe soţiei arhitectului, Iulia Petrovna, în legătură cu moartea arhitectului A. Bernardazzi (1 filă, mss., cerneală neagră); FB-19939-34.

Fondul auxiliar

1. Scrisoare de gratitudine, nr. 96 din 15.09.1889, adresată lui A. Bernardazzi, pentru contribuţia la reparaţia unei încăperi pentru preotul Bisericii „Bunavestire" din or. Odesa, semnată de principesa Gagarin (1 filă, mss., cerneală neagră); FA-8661-7.

2. Scrisoare, adresată arhitectului A. Bernardazzi şi semnată de Preşedintele Societăţii Tehnice din Odesa, 05.02.1887 (1filă, mss.); FA-8661-8.

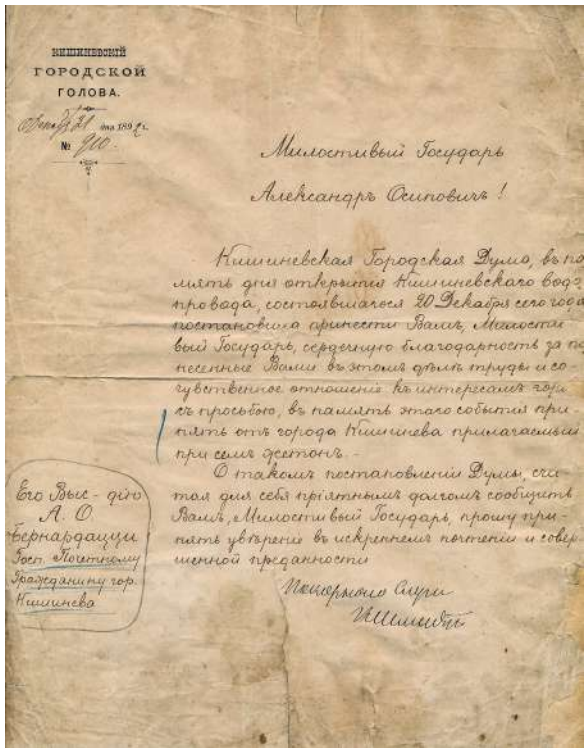

КИШИНЕВСКІЙ
ГОРОДСКОЙ
ГОЛОВА.

№ 900.

Милостивый Государь
Александръ Осиповичъ!

Кишиневская Городская Дума, въ пя
лять дня открытія Кишиневскаго водо
провода, состоявшагося 20 Декабря сего го
постановила принести Вамъ, Милости
вый Государь, сердечную благодарность за по
несенные Вами въ этомъ дѣлѣ труды и со
чувственное отношеніе къ интересамъ горо
да просьбу, въ память этого событія при
нять отъ города Кишинева приложенный
при семъ жетонъ.

О такомъ постановленіи Думы, счи
тая для себя пріятнымъ долгомъ сообщить
Вамъ, Милостивый Государь, прошу при
нять увѣреніе въ искреннемъ почтеніи и совер
шенной преданности

Покорнѣйшій слуга
Шмидтъ

Его Выс-дію
А. О.
Бернардацци
Бесс. Почетному
Гражданину гор.
Кишинева

3. Scrisoare de gratitudine, adresată arhitectului A. Bernardazzi cu privire la emiterea unui jeton în legătură cu inaugurarea Turnului de apa în Chişinău, semnată de primarul oraşului Chişinău C. Schmidt, 1892.

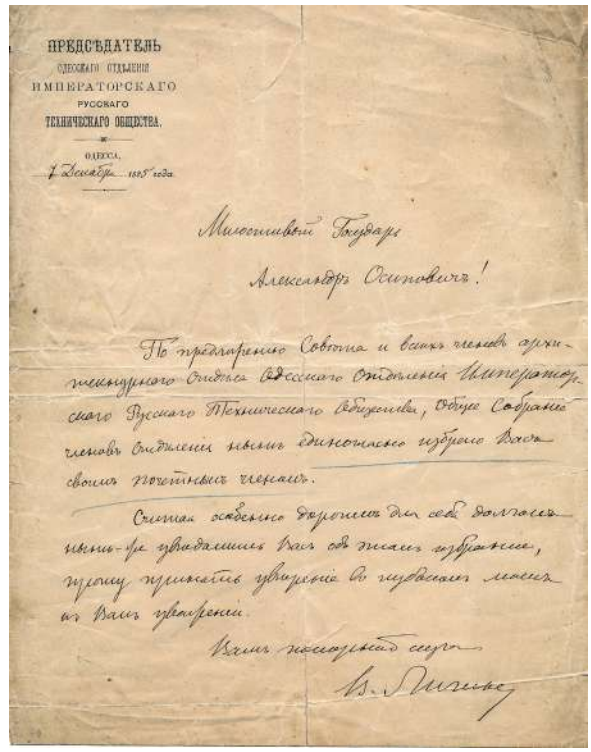

ПРЕДСѢДАТЕЛЬ
ОДЕССКАГО ОТДѢЛЕНІЯ
ИМПЕРАТОРСКАГО
РУССКАГО
ТЕХНИЧЕСКАГО ОБЩЕСТВА.

ОДЕССА.
7 Декабря 1895 года

Милостивый Государь
Александръ Осиповичъ!

По предложенію Совѣта и всѣхъ членовъ юри
дическаго отдѣла Одесскаго Отдѣленія Император
скаго Русскаго Техническаго Общества, Общее Собраніе
членовъ Отдѣленія имѣло единогласно избрало Васъ
своимъ почетнымъ членомъ.

Считая себѣ долгомъ поспѣшить дать себѣ должное
имѣю-ре увѣдомить Васъ объ этомъ избраніи,
прошу принять увѣреніе въ чувствахъ моего
къ Вамъ уваженія.

Вашъ покорнѣйшій слуга
В. Линевъ

4. Scrisoare semnată la 7.12.1895 de către membrii Societăţii Tehnice din Odesa cu privire la alegerea lui A. Bernardazzi ca membru al Societăţii Imperiale Tehnice din Rusia, filiala Odesa.

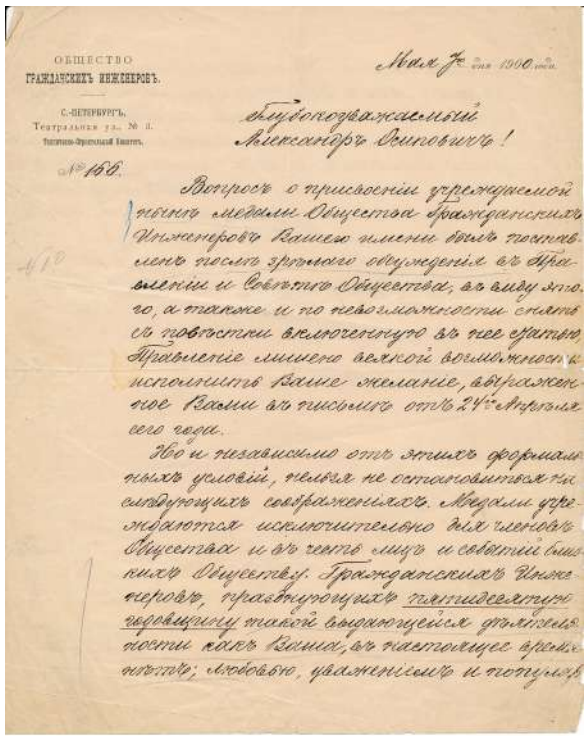

ОБЩЕСТВО
ГРАЖДАНСКИХЪ ИНЖЕНЕРОВЪ.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ,
Театральная ул., № 2.
Тактично-Оружейный Квартиръ.

№ 166.

Мая 7-го дня 1900 года.

Глубокоуважаемый
Александръ Осиповичъ!

Вопросъ о присвоеніи учреждаемой
имъ медали Общества Гражданскихъ
Инженеровъ Вашему имени былъ поста
вленъ послѣ зрѣлаго обсужденія въ Правле
ніи и Совѣтѣ Общества, въ виду это
го, а также и по невозможности снять
съ повѣстки включенную въ чередъ
Правленіе имѣетъ всякой возможности
исполнить Ваше желаніе, выраженное
Вами въ письмѣ отъ 24-го Апрѣля
сего года.

Ибо и независимо отъ этихъ формаль
ныхъ условій, имѣя не остановиться на
слѣдующихъ соображеніяхъ. Медали учре
ждаются исключительно для членовъ
Общества и въ честь лицъ и событій близ
кихъ Обществу. Гражданскихъ Инже
неровъ, празднующихъ пятидесятую
годовщину такой выдающейся дѣятель
ности какъ Ваша, въ настоящее время
нѣтъ; любовью, уваженіемъ и популяр

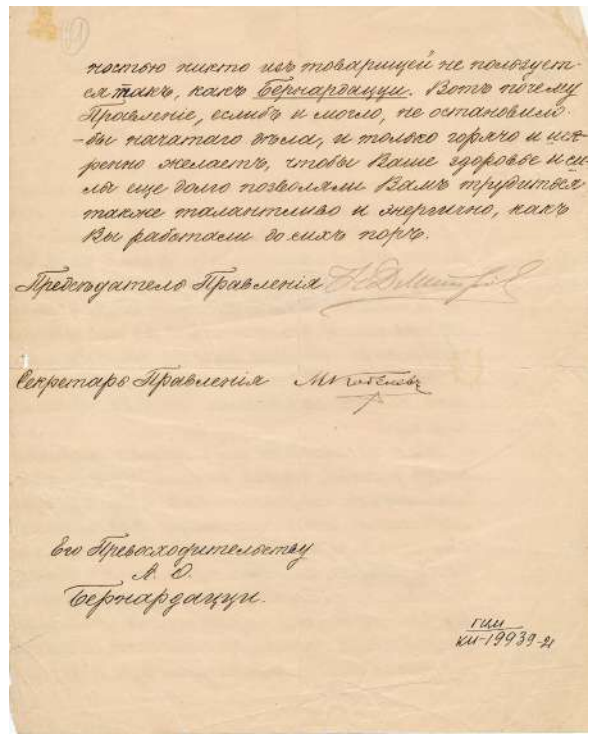

ностью никто изъ товарищей не пользуется
такъ, какъ Бернардацци. Вотъ почему
Правленіе, если и могло, не остановилось
-бы начатаго дѣла, и только горячо и искренно
желаетъ, чтобы Ваше здоровье и сил
ы еще долго позволяли Вамъ трудиться
также талантливо и энергично, какъ
Вы работали до сихъ поръ.

Предсѣдатель Правленія

Секретарь Правленія

Его Превосходительству
А. О.
Бернардацци

ГИИ
ки-19939-31

5-6. Scrisoare cu antet, semnată de Societatea Inginerilor civili din Sankt-Petersburg, adresată lui A. Bernardazzi, unde i se comunică despre instituirea unei medalii memoriale în legătură cu jubileul de 50 de ani de activitate, 1900.

7. A. Bernardazzi împreună cu nepoatele, 1906. Atelierul V. Cehovski, Ia. Beloţerkovski, Odesa.

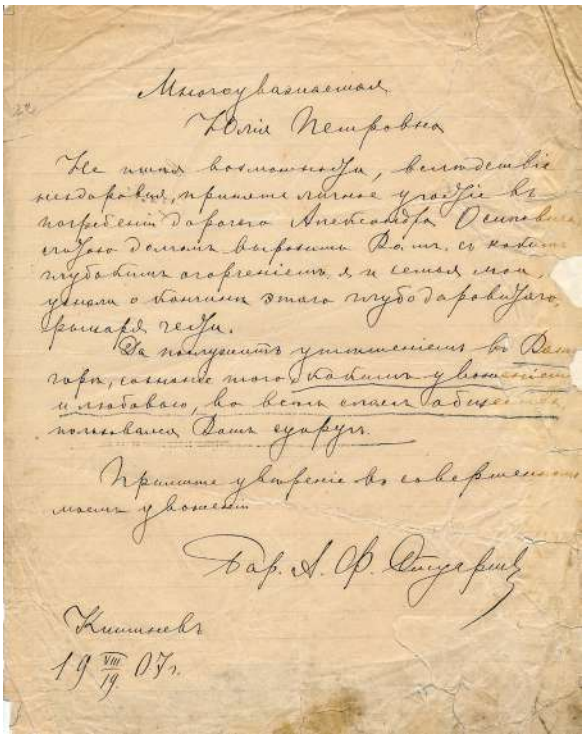

8. Scrisoare, semnată de baronul A. Stuart, unde transmite condoleanţe soţiei arhitectului, Iulia Petrovna, în legătură cu moartea arhitectului A. Bernardazzi, 19.08.1907.

3. Scrisoare de gratitudine cu antet, nr. 7138 din 30.10.1888, adresată lui A. Bernardazzi, pentru contribuţia la pregătirile pentru vizita ţarului în gubernie, semnată de preşedintele Zemstvei din Herson (1 filă, mss., cerneală neagră); FA-8661-9.

4. Adresă de felicitare din 26.08.1900 către arhitectul A. Bernardazzi cu ocazia aniversării de 50 de ani de activitate, semnată de elevii Şcolii de deseatnici[3] (1 filă, tip.); FA-8661-22.

5. Adresă de felicitare lui A. Bernardazzi, semnată de un grup de arhitecţi din or. Chişinău, cu ocazia celor 50 de ani de activitate. Semnatari: F. Droplev, M. Angherer, N. Filatov, A. Gaidukov, I. Karneev, I. Zvonciukov (1 filă, tip.); FA-8661-23.

6. Adresă de felicitare lui A. Bernardazzi, semnată de membrii Asociaţiei Inginerilor civili din Sankt-Petersburg, cu ocazia celor 50 de ani de activitate şi a baterii unei medalii cu acest prilej (1 filă, tip.); FA-8661-24.

7. Adresă de felicitare lui A. Bernardazzi, semnată de membrii Societăţii Tehnice din Rusia, filiala Odesa, cu ocazia celor 50 de ani de activitate (1 filă, tip.); FA-8661-25.

8. Scrisoare (ciornă), semnată de A. Bernardazzi la 07.11.1900 şi adresată Asociaţiei Arhitecţilor din Sankt-Petersburg, în care se aduc mulţumiri pentru acordarea titlului de membru de onoare (1 filă, mss.); FA-8661-27.

9. Decizia juriului cu privire la proiectul monumentului lui A. Bernardazzi, martie-aprilie, 1908 (2 file, tip.); FA-8661-35.

10. Telegramă, nr. 27433 din 02.12.1916, adresată Iuliei Bernardazzi, soţia arhitectului, expediată de Societatea Tehnică din Odesa, care îşi exprimă recunoştinţa pentru activitatea şi implicarea marelui arhitect. FA-8661-38

[3] Şcoala de deseatnici activa în cadrul Societăţii Tehnice din Odesa, unde erau pregătiţi specialişti în construcţie şi cazangerie. Aici îşi făceau studiile copiii din păturile sărace, care, după terminarea studiilor, activau în calitate de maiştri sau conducători de brigadă în construcţii.

Imagini fotografice şi cărţi poştale ilustrate

Fondul de bază

1. Foto. A. Bernardazzi, portret, 1860. Atelierul A. Sumovski, Chişinău; 10×6 cm, carton, sepia; FB-19940-5.

2. Foto. A. Bernardazzi, portret, 1870. Atelierul A. Sumovski, Chişinău; 10,5×6,0 cm, carton, sepia; FB-19940-6.

3. Foto. A. Bernardazzi, portret, sf. sec. XIX. Atelierul J. Antonopoulo, Odesa; 16,5×11,5 cm, carton, sepia; FB-19940-7.

4. Foto. A. Bernardazzi, portret, 1880. Cabinet-Portrait; 16,0×10,7 cm, carton, sepia; FB-19940-8.

5. Foto. A. Bernardazzi, portret, 1882. Elektro-Fotografia, Odesa; 16,5×11,0 cm, carton, imaginea ovală, sepia; FB-19940-9.

6. Foto. A. Bernardazzi cu fiul, 1890 (?). Atelierul J. Antonopoulo, Odesa; 15,0×10,5 cm, imagine ovală, carton, sepia; FB-19940-11.

7. Foto. A. Bernardazzi cu nepoata, vizitând un obiect în construcţie, intersecţia secolelor XIX şi XX. Imagine executată de amator, hârtie subţire, 11×7 cm; FB-19940-12.

8. Foto. A. Bernardazzi, portret, 1895. Atelierul V. Cehovski, Odesa, 11,0×6,5 cm, carton, sepia; FB-19940-13.

9. Carte poştală fotografică. A. Bernardazzi în sânul familiei, 1906. Imaginea cuprinde 1/3 din suprafaţă şi îl reprezintă pe A. Bernardazzi în picioare, în faţă – fiica, nepoata şi soţia arhitectului Iulia Petrovna (în dreapta). Hârtie foto, sepia, 14×9 cm.; FB-19940-15.

10. Carte poştală fotografică. A. Bernardazzi împreună cu familia, sf. sec. XIX. Hârtie foto, sepia, 14,0×8,5 cm; FB-19940-16.

11. Foto. A. Bernardazzi, portret, 1892. Hârtie foto, sepia, 12×8 cm; FB-19940-17.

12. Foto. A. Bernardazzi împreună cu familia la vila Hadjibei (soţia, fiica, ginerele şi nepoata), sf. sec. XIX - înc. sec XX. Imagine amator, hârtie foto, carton subţire, sepia; 10,5×7,0 cm; FB-19940-18.

13. Foto. A. Bernardazzi împreună cu nepoatele, 1906. Atelierul V. Cehovski, Ia. Belotserkovski, Odesa. Hârtie foto, alb-negru, carton, 16,5×10,5 cm; FB-19940-19.

14. Foto. Vladimir Grigorievici Morozov, unchiul lui A. Bernardazzi (pe linie maternă), sec. XIX. Hârtie foto, alb-negru, carton, 15,5×12,0 cm; FB-19940-20.

15. Foto. Fragment al faţadei hotelului Bristol din Odesa. Autor de proiect A. Bernardazzi. Hârtie foto, alb-negru, 18×13 cm; FB-19941-6.

16. Foto. Fragment al faţadei Azilului pentru invalizi din Odesa, 1886 (?). Autor de proiect A. Bernardazzi. Hârtie foto, alb-negru, 18×13 cm; FB-19941-7.

17. Foto. Clădirea Filarmonicii de stat din Odesa, înc. sec. XX. Arhitect A. Bernardazzi. Hârtie foto., alb-negru, 14,0×8,7 cm (imaginea face parte din colecţia arhitectului P.E. Kurts); FB-19906-15.

18. Carte poştală ilustrată. Clădirea Dumei Orăşeneşti Chişinău, 18.08.1909. Arhitecţi M. Ellade şi A. Bernardazzi. Carton, tip., color, 13,7×9,0 cm (imaginea face parte din colecţia arhitectului P.E. Kurts); FB-19906-14.

19. Carte poştală ilustrată. Kotovsk. Muzeul de istorie şi studiere a ţinutului natal. Foto. I. Kibzi, Editura Timpul, 1981. Carton, tip., color, 15,0×10,5 cm; FB-19906-13. (În imagine Turnul de vânătoare de la Conacul lui Manuc-Bey, arhitect A. Bernardazzi).

20. Plic poştal cu marca fixă A. Bernardazzi – 160 ani de la naştere, obliterată cu ştampilă ocazională, editat de Ministerul telecomunicaţiilor, URSS (ştampila a fost aplicată la 01.12.1991, Republica Moldova). Pictor Iu. Artsimenev, 1991; FB-21455-1.

21. Plic poştal cu marca fixă A. Bernardazzi – 170 ani de la naştere şi 575 ani de la prima atestare a Chişinăului, obliterată cu ştampila „Prima zi a emisiunii”, editat de Î.S. „Poşta Moldovei”. Pictor: A. Colâbneac, machetă: V. Leca, 12 octombrie 2011; FB-29103-14.

Fondul auxiliar

1. Foto. Cavoul familiei Markov din cimitirul central din Chişinău. Autor: A. Bernardazzi. Hârtie foto, alb-negru, 17,5×11,0 cm; FA-8656-9.

2. Foto. Vedere a oraşului Piatigorsk. Prima casă din stânga (x) – casa unde s-a născut A. Bernardazzi. Hârtie foto, alb-negru, 12,0×8,5 cm; FA-8662-1.

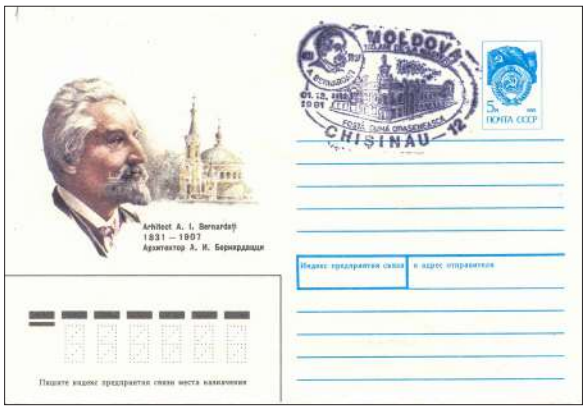

9. Plic poştal cu marca fixă A. Bernardazzi – 160 ani de la naştere, obliterată cu ştampila ocazională, editată de Ministerul telecomunicaţiilor, URSS (ştampila a fost aplicată la 01.12.1991, Republica Moldova). Pictor Iu. Arţimenev, 1991; FB-21455-1.

10. Plic poştal cu marca fixă A. Bernardazzi – 170 ani de la naştere şi 575 ani de la prima atestare a Chişinăului, obliterată cu ştampila „Prima zi a emisiunii", editat de Î.S. „Poşta Moldovei". Pictor: A. Colâbneac; machetă: V. Leca, 12 octombrie 2011; FB-29103-14.

3. Foto/desen. Pompeo (1834) şi Adelaida (1832), 7,5×7,3 cm; FA-8662-2.

4. Foto/desen-miniatură A. Bernardazzi la vârsta de 12 ani (1843) în Piatigorsk, executat în anul 1910. Hârtie foto, alb-negru, 12,8×15,3 cm; FA-8662-3.

5. Foto. A. Bernardazzi, elev la Şcoala de ingineri din Sankt-Petersburg, 1846. Hârtie foto subţire, îngălbenită, 10,5×8,5 cm; FA-8662-4.

6. Foto. A. Bernardazzi cu soţia şi fiica, sf. sec. XIX. Hârtie foto subţire, îngălbenită, 11,5×8,5 cm; FA-8662-10.

7. Foto. A. Bernardazzi împreună cu familia sădind copaci la vila Hadjibei. Hârtie foto. subţire, îngălbenită, 10,8×7,8 cm; FA-8662-14, 14[a].

8. Foto. Casa Donici din Chişinău. Arhitect: A. Bernardazzi. Hârtie foto, alb-negru, 23,0×10,7 cm; FA- 8663-30.

9. Foto. Vedere exterioară a Turnului de vânătoare din Hânceşti (conacul Manuc-Bey). Arhitect: A. Bernardazzi. Hârtie foto, alb-negru, 23×15 cm; FA-8663-31, 32.

10. Foto. Vedere exterioară a Şcolii Luterane din Chişinău. Arhitect: A. Bernardazzi. Hârtie foto, alb-negru, 29×13 cm; FA-8663-33.

11. Foto. Vedere exterioară a casei ce a aparţinut lui Bogdan Eitner (1798-1872) din or. Chişinău, inginer cadastral şi arhitect al Basarabiei. Arhitect: A. Bernardazzi. Hârtie foto, alb-negru, 23,0×11,5 cm; FA-8663-34.

12. Foto. Grilajul din Grădina Publică din Chişinău (fragment). Autor de proiect A. Bernardazzi. Hârtie foto, alb-negru, 27,0×15,5 cm; FA-8663-36.

13. Foto. Cavoul Limoniei Donici din oraşul Dubăsari. Autorul proiectului A. Bernardazzi. Hârtie foto, alb-negru, 15,0×10,5 cm; FA-8663-37, 39, 40.

Cea de-a doua mare personalitate, care a rămas în istoria oraşului Chişinău datorită activităţii sale în calitate de primar, a fost Carol Schmidt, căruia istoria i-a oferit un loc aparte, determinat de durata şi de faptele sale din timpul primariatului. Născut în anul 1846, în oraşul Bălţi, tatăl fiind medic de profesie, cu origini germane, şi mama – de naţionalitate poloneză, termină, în anul 1863, Liceul Regional din Chişinău, iar în 1868 încheie cu succes studiile universitare, obţinând titlul de doctor în ştiinţe juridice. După un şir de funcţii din domeniul juridic, la 20 septembrie 1877, Consiliul Municipal din Chişinău i-a încredinţat primul mandat de primar al oraşului, onorat cu demnitate până în anul 1903, contribuind substanţial la transformarea oraşului într-o urbe cu nuanţe europene. Lui i se datorează iluminarea stradală, pavajul modern al străzilor şi trotuarelor, primele linii de tramvai. În perioada mandatului său, au fost construite apeductul, reţeaua de canalizare a oraşului, dar şi numeroase edificii de utilitate publică, inclusiv noul sediu al Dumei Orăşeneşti, după proiectul lui M. Elladi, asistat de renumitul arhitect şi bunul prieten al lui C. Schmidt A. Bernardazzi.

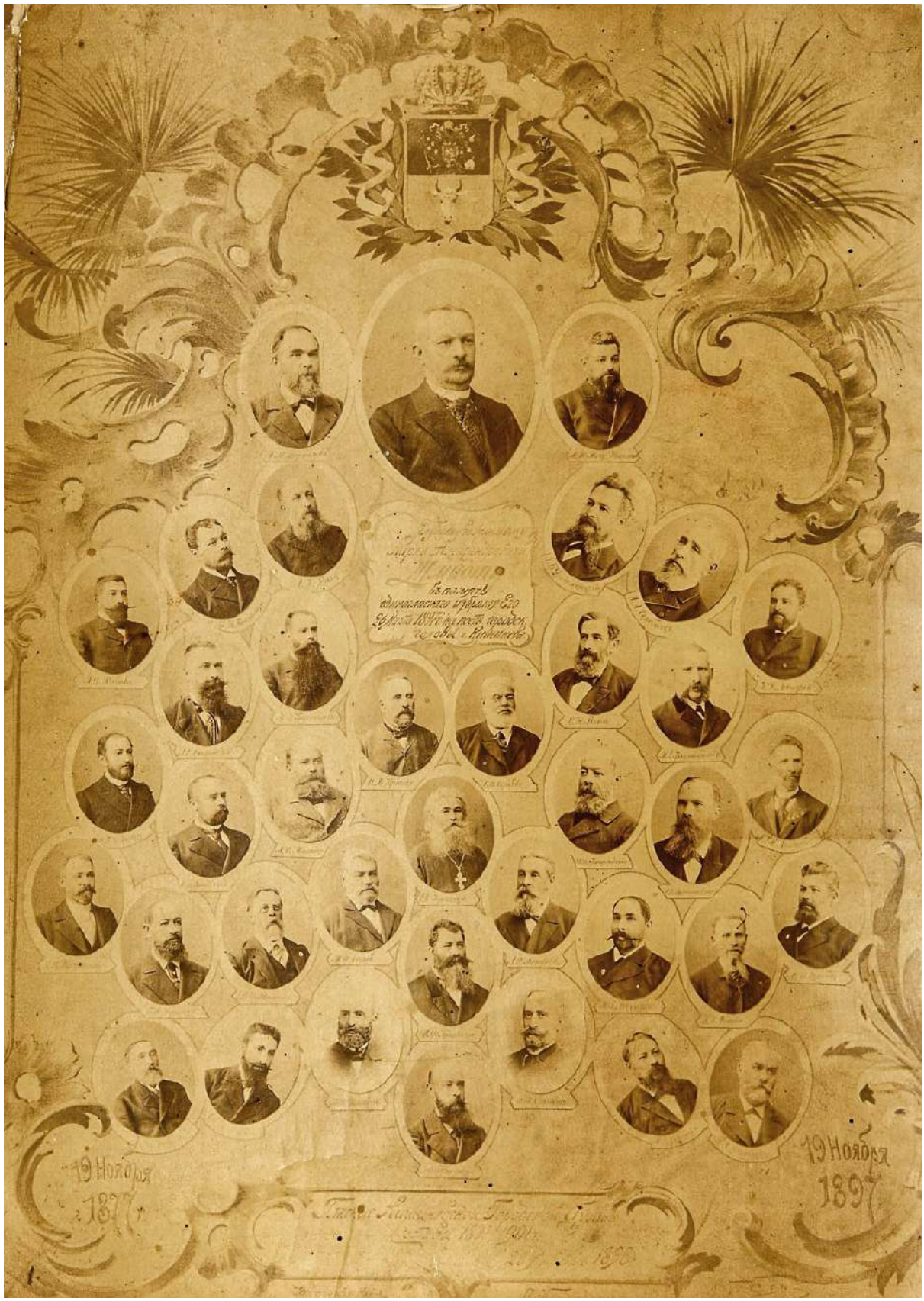

11. Membrii Dumei Orăşeneşti (în centru – primarul Carol Schmidt), 1897.

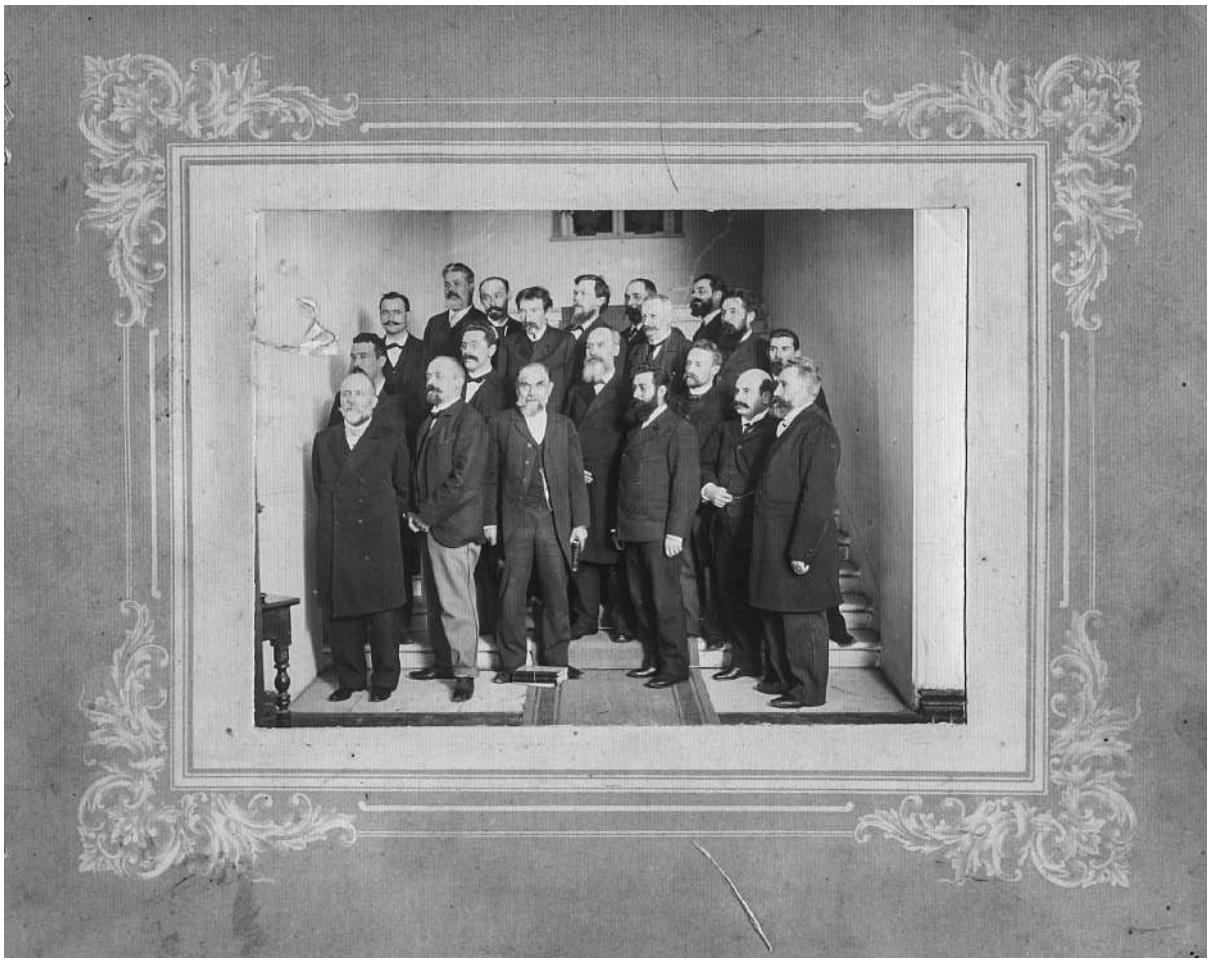

12. Membrii Societăţii Tehnice din Chişinău (rândul trei, al doilea din dreapta – Carol Schmidt), 1902.

În paralel cu activitatea de primar, C. Schmidt a îndeplinit un şir de funcţii obşteşti, a desfăşurat o vastă activitate de caritate şi de mecenat. A fost căsătorit cu Maria Cristi, fiica moşierului Ioan V. Cristi (preşedintele nobilimii basarabene şi preşedinte al Zemstvei guberniale), şi a Alexandrei Nelidov (nepoata lui Alexandru Nelidov, fost ambasador al Imperiului Rus la Constantinopol). Au avut patru copii: Vladimir (1877-1938), Alexandru (1879-1954), Maria (1880-?) şi Tatiana (1881-1945).

Activitatea lui C. Schmidt poate fi descrisă cu destulă precizie în baza dosarelor personale din Arhiva Naţională a Republicii Moldova, acestea fiind generoase în ceea ce priveşte preocupările lui în calitate de primar al Chişinăului. Bunurile culturale care au completat patrimoniul Muzeului Naţional de istorie a Moldovei la începutul anilor ’90 ai sec. XX vin să întregească şi să reliefeze viaţa şi activitatea lui Carol Schmidt. O parte din piese au completat fondurile muzeului în anul 1992, în urma unui transfer de la Muzeul Republican G. Kotovski şi S. Lazo, unde deveniseră piese de patrimoniu în anul 1987, după o achiziţie de la G.I. Noviţkaia, locuitoare a oraşului Chişinău, altele au fost procurate de la magazine de anticariat. Deşi, numeric, colecţia este modestă, valoarea memorială, istorică şi materială este de nepreţuit. Fotografiile de epocă, scrisorile cu semnătura primarului, presa timpului – toate constituie nu doar mărturii ale procesului de urbanizare, dar şi o contribuţie credibilă la scrierea istoriei oraşului. Un sentiment aparte reflectă aplicele-monogramă din argint[4] (caractere chirilice şi latine) şi placheta, oferită de Societatea evreilor din Chişinău – piese unicat, de o finețe aparte, ce transmit un mesaj de nobleţe şi

[4] În anul 1900, în conformitate cu ordinul Maiestăţii Sale din 7 noiembrie 1897, lui C. Schmidt îi este acordat dreptul de a purta semnul monogramic, instituit prin ordinul Majestăţii Sale la 2 mai 1897, în memoria aniversării de 100 ani a Departamentului Instituţiilor împărătesei Maria.

13. Aplică-monogramă „Carol Schmidt”, sf. sec. XIX. Argint.

14. Aplică-monogramă „Карл Шмидт”, sf. sec. XIX. Argint.

15. Plachetă, oferită lui Carol Schmidt din partea Societăţii evreieşti din Chişinău, înc. sec. XX. Argint.

16. Portretului Tatianei Schmidt, fiica lui Carol Schmidt, realizat de pictorul rus N.P. Bogdanov-Belski (1868-1945), cărbune, creion.

preţuire. O altă piesă de unicat, achiziţionată în anul 1990 de la magazinul *Noosfera,* este portretul Tatianei Schmidt, una din fiicele lui Carol Schmidt, realizat de pictorul rus N.P. Bogdanov-Belski (1868-1945), probabil, în perioada când ea îşi făcea studiile la Institutul de fete de nobili din Sankt-Petersburg.

Piese de patrimoniu ce oglindesc file din viaţa şi activitatea lui C. Schmidt

1. Foto. Membrii Dumei Orăşeneşti (în centru – primarul Carol Schmidt), 1897; 47×38 cm, hârtie foto, carton, alb-negru; FB-21327.

2. Foto. Membrii Societăţii Tehnice din Chişinău (rândul trei, al doilea din dreapta – Carol Schmidt), 1902; 27×23 cm, hârtie foto, carton, alb-negru; FB-16314.

3. Foto. Promoţia Gimnaziului nr.2 de băieţi din Chişinău. Printre absolvenţi – Alexandru Schmidt, fiul lui Carol Schmidt, 1898; atelierul P. Kondraţki, Chişinău; 47,0×36,7 cm, hârtie foto, carton, alb-negru; FA-9551-9.

4. Portretului Tatianei Schmidt, fiica lui Carol Schmidt, realizat de pictorul rus N.P. Bogdanov-Belski (1868-1945); carton, creion, cărbune; 82×51 cm, FB-17400.

5. Plachetă, oferită lui Carol Schmidt din partea Societăţii evreieşti din Chişinău, înc. sec. XIX. Argint, 15 gr, 16,0×19,5 cm; FB-16117.

17. Marcă poştală Carol Schmidt (1846-1928), emisă de Întreprinderea de Stat Poşta Moldovei, 2016.

18. Carte poştală ilustrată. Chişinău. Bustul lui Carol Schmidt. Primar de Chişinău. 1877-1903. Sculptori: V. Jigliţki, V. Zaiţev. Arhitecţi: E. Bâzgu, S. Vornicov. Design: L. Iaţco. Editată de Întreprinderea de Stat Poşta Moldovei, 2016.

6. Aplică-monogramă „Carol Schmidt", sf. sec. XIX. Argint, 13,9 gr, 4,2×6,6 cm; FB-16118.

7. Aplică-monogramă „Карл Шмидт", sf. sec. XIX. Argint, 6,4 gr, 3,5×6,3 cm; FB-16119.

8. Carte poştală ilustrată. Chişinău. Bustul lui Carol Schmidt. Primar de Chişinău. 1877-1903. Sculptori: V. Jigliţki, V. Zaiţev. Arhitecţi: E. Bâzgu, S. Vornicov. Design: L. Iaţco. Editat de Întreprinderea de Stat „Poşta Moldovei", 2016; FB-30078-21.

9. Marcă poştală Carol Schmidt (1846-1928), emisă de Întreprinderea de Stat „Poşta Moldovei", 2016; FB-30280-7.

10. Scrisori, demersuri, schiţe, planuri ce ţin de construcţia Turnului de apă din Chişinău, elaborate de Administraţia gubernială şi Duma orăşenească, 1891-1892. Majoritatea au semnătura primarului C. Schmidt. Sunt copii pe hârtie fotografică din Arhiva din Chişinău şi Odesa; FA-8656 (31-58).

Generalizând cele expuse mai sus, menţionăm importanţa valorificării şi promovării patrimoniului muzeal, or „un muzeu nu este un simplu hambar în care se adăpostesc obiectele de ploaie, el este şi trebuie să fie şi un loc de studiu...", iar exponatele sunt nişte „receptori naturali, nişte urme şi rămăşiţe" ce oglindesc realitatea societăţii într-o anumită perioadă. Introducerea în circuitul ştiinţific a bunurilor culturale din patrimoniul Muzeului Naţional de istorie a Moldovei vor servi, cu siguranţă, la cunoaşterea contribuţiei acestor două mari personalităţi la propăşirea oraşului Chişinău în perioada ţaristă. Comunicarea este şi un omagiu adus acestor două mari figuri din istoria urbanizării în Basarabia: 190 de ani de la naşterea arhitectului Alexandru Bernardazzi şi 175 ani de la naşterea „celui mai ilustru primar al Chişinăului", Carol Schmidt.

Bibliografie

Ceastina 2016: A. Ceastina, Creaţia arhitecţilor din Basarabia în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Autoreferatul tezei de doctorat în studiul artelor şi culturologie (Chişinău 2016).

Colesnic, Starostenco 1997: Iu. Colesnic, P. Starostenco, Chişinău. Enciclopedie (Chişinău: Editura Museum 1997).

Colesnic 2015: Iu. Colesnic, Carol Schmidt. In: Basarabia necunoscută, vol. VI (Chişinău: Editura Museum 2015), 38-65.

Garusov 2014: O. Garusov, Karl Schmidt Bürgermeister von Chişinău 1877-1903. Karl Schmidt Primar al Chişinăului. Карл Шмидт Городской голова Кишинева (Chişinău: Editura Cartier 1914).

Griţco 2014: A. Griţco, Carol Schmidt. Întoarcere în timp. Karl Schmidt. Rückkehr zu der zeit (Chişinău 2014).

Năstase 1998: L. Năstase, Arhitectul A. Bernardazzi, pagini de biografie şi creaţie. In: Tyragetia, Anuar VI-VII (Chişinău 1998), 383-389.

Thomas 1998: C. Thomas, Cultul eroilor (Iaşi 1998).

Varta, Varta 2014: I. Varta, T. Varta, Primarul Carol Schmidt şi opera de modernizare a oraşului Chişinău (Chişinău: Editura Cartier 2014).

Бубис 1987: И. Бубис, Зодчие Бернардацци (Кишинэу - Kentucky 1987).

The founders of the modernization of Chisinau (second half of the 19th c. - early 20th c.). Documentary materials from the collections of the National Museum of History of Moldova

Keywords: Bessarbia, City Duma, urban planning, habitat, architecture, heritage.

Abstract: This scientific paper was prepared on the basis of data found as a result of researching the collections of the National Museum of History of Moldova, and is part of the institutional project "Outstanding Personalities as a Part of the National Cultural and Historical Heritage (19th-20th centuries)". The purpose of the study is to identify, to study and to promote materials stored in the collections of the National Museum of History of Moldova, which are related to outstanding people. Among them are the mayor K. Schmidt (1846-1928) and the architect A. Bernardazzi (1831-1907); when developing museum possessions, special attention should be paid to photo-documentary collections and memorial items related to these two prominent figures who stood at the origins of the transformation of Chisinau "from a big village" into a provincial administrative center.

Heritage items supplementing information about the life and work of Karl Schmidt, the mayor of Chisinau in the period from 1877 to 1903, replenished the funds of the museum in the early 1990s. Although the collection is numerically small (about ten storage units), the documentary and historical value of the original exhibits that make it up is undeniable.

A. Bernardazzi, architect of the city of Chisinau in the period from 1856 to 1878, is one of the few outstanding people whose heritage is presented in the National Museum of History of Moldova in an enviable volume. The collection was transferred here in 1991 from the Museum of Local Lore, where it came to the end of the 1980s as a result of the acquisition from P.G. Babadzhan, a resident of Odessa. This collection is of great importance both in terms of cultural and historical value and in quantitative terms (about fifty authentic items) and refers to the life and work of the architect in Chisinau, Odessa and Kherson in the period from 1868 to 1910.

The putting these cultural values from the collections of the National Museum of History of Moldova into the scientific use will certainly contribute to the better understanding of the contribution these people to the prosperity of the city of Chisinau during the Tsarist times. The scientific communication is also intended to pay tribute to these two great figures of the history of urban planning in Bessarabia to commemorate the 190th anniversary of the birth of the architect Alexander Bernardazzi and the 175th anniversary of the birth of "the most famous mayor of Chisinau" Karl Schmidt.

List of illustrations:

1. A. Bernardazzi, portrait, 1860 A. Sumovsky's Studio, Chisinau.
2. A. Bernardazzi with his wife and daughter. Late 19th c.
3. A letter of thanks addressed to the architect A. Bernardazzi on the issue of a token on the occasion of the opening of a water tower in Chisinau, signed by the Chisinau Mayor K. Schmidt. 1892.
4. Letter announcing the election of A. Bernardazzi as a member of the Odessa branch of the Imperial Russian Technical Society, dated December 7, 1895.
5-6. Letter on the letterhead of the Society of Civil Engineers of St. Petersburg, addressed to A. Bernardazzi, informing about the issuing of a commemorative medal in honor of the 50th anniversary of his activity. 1900.
7. A. Bernardazzi with granddaughters, 1906. "V. Chekhovsky, Ya. Belotserkovsky" Studio, Odessa.
8. Letter from Baron A. Stewart expressing condolences to Yulia Petrovna, the widow of architect A. Bernardazzi, on the death of her husband. August 19, 1907.
9. Postal envelope with the printed original postage stamp "A. Bernardazzi – 160th Anniversary of Birth", canceled with a special stamp; issued by the Ministry of Communications of the USSR (canceled on 01.12.1991, Republic of Moldova). Artist: Y. Artsimenev; Accession FB-21455-1.
10. A postal envelope with the printed original postage stamp "A. Bernardazzi – 170 years from the date of birth and 575 years from the first documentary mention of Chisinau", canceled with the post stamp "First day of

issue"; produced by the Poşta Moldovei State Enterprise. Artist: A. Colâbneac; layout: V. Leca, October 12, 2011 Accession FB-29103-14.

11. Members of the City Duma (Mayor Karl Schmidt is in the center), 1897.
12. Members of the Chisinau Technical Society (Karl Schmidt is second from the right in the third row), 1902.
13. Karl Schmidt's monogram cover. Late 19th c. Silver.
14. Karl Schmidt's monogram cover (in Cyrillic). Late 19th c. Silver.
15. Plaque presented to Karl Schmidt by the Chisinau Jewish community. Early 20th c. Silver.
16. Portrait of Tatyana Schmidt, daughter of Karl Schmidt, by the Russian artist N.P. Bogdanov-Belsky (1868-1945). Charcoal, pencil.
17. Postage stamp "Karl Schmidt (1846-1928)", issued by the Poşta Moldovei State Enterprise, 2016.
18. Postcard "Chisinau. Bust of Karl Schmidt, Mayor of Chisinau. 1877-1903". Sculptors: V. Zhiglitsky, V. Zaitsev. Architects: E. Bâzgu, S. Vornikov. Design: L. Yatsko. Production of the Poşta Moldovei State Enterprise, 2016.

Основоположники модернизации Кишинева (вторая половина XIX - начало XX века). Документальные свидетельства из фондов Национального музея истории Молдовы

Ключевые слова: Бессарбия, Городская Дума, градостроительство, среда обитания, архитектура, наследие.

Резюме: Данное научное сообщение подготовлено на основе данных, обнаруженных в результате исследования коллекций Национального музея истории Молдовы, и является частью институционального проекта «Выдающиеся личности – часть национального культурно-исторического наследия (XIX-XX вв.)». Целью исследования является выявление, изучение и популяризация хранящихся в фондах Национального музея истории Молдовы материалов, имеющих отношение к выдающимся людям. Среди них – градоначальник К. Шмидт (1846-1928) и архитектор А. Бернардацци (1831-1907); занимаясь освоением музейных фондов, следует уделить особое внимание фотодокументальным коллекциям и мемориальным предметам, имеющим отношение к этим двум крупным деятелям, стоявшим у истоков превращения Кишинева «из большого села» в губернский административный центр.

Предметы наследия, дополняющие сведения о жизни и деятельности Карла Шмидта, кишиневского градоначальника в период с 1877 по 1903 год, пополнили фонды музея в начале 90-х годов XX века. Хотя численно коллекция невелика (около десяти единиц хранения), документальная и историческая ценность составляющих ее подлинных экспонатов неоспорима.

А. Бернардацци, архитектор города Кишинева в период с 1856 по 1878 год, – один из немногих выдающихся людей, чье наследие представлено в Национальном музее истории Молдовы в завидном объеме. Коллекция была передана сюда в 1991 году из фондов Краеведческого музея, куда она попала в конце 80-х годов XX века в результате приобретения у П.Г. Бабаджана, жителя Одессы. Это собрание представляет большое значение как в плане культурно-исторической ценности, так и в количественном отношении (около пятидесяти подлинных предметов) и относится к жизни и деятельности архитектора в Кишиневе, Одессе и Херсоне в период с 1868 по 1910 год.

Введение в научный оборот этих культурных ценностей из фондов Национального музея истории Молдовы, безусловно, будет способствовать более полной оценке вклада, внесенного этими людьми в процветание города Кишинева царских времен. Научное сообщение также призвано стать данью уважения этим двум великим деятелям истории градостроительства Бессарабии в ознаменование 190 лет со дня рождения архитектора Александра Бернардацци и 175 лет со дня рождения «самого прославленного градоначальника Кишинева» Карла Шмидта.

Список иллюстраций:

1. А. Бернардацци, портрет, 1860 г. Ателье А. Сумовского, г. Кишинев.
2. А. Бернардацци с женой и дочерью. Конец XIX в.
3. Благодарственное письмо, адресованное архитектору А. Бернардацци по поводу выпуска жетона в честь открытия водонапорной башни в Кишиневе, за подписью кишиневского градоначальника К. Шмидта. 1892 г.
4. Письмо об избрании А. Бернардацци членом Одесского отделения Императорского Русского технического общества, датированное 7.12.1895 г.

5-6. Письмо на бланке Общества гражданских инженеров Санкт-Петербурга, адресованное А. Бернардацци, в котором сообщается об учреждении памятной медали в честь 50-летия его деятельности. 1900 г.

7. А. Бернардацци с внучками, 1906 г. Ателье «В. Чеховский, Я. Белоцерковский», г. Одесса.

8. Письмо барона А. Стюарта, выражающего соболезнования вдове архитектора А. Бернардацци Юлии Петровне по поводу кончины ее мужа. 19 августа 1907 года.
9. Почтовый конверт с напечатанной оригинальной маркой «А. Бернардацци – 160 лет со дня рождения», погашенной специальным почтовым штемпелем; выпущен Министерством связи СССР (гашение осуществлено 01.12.1991, Республика Молдова). Художник Ю. Арцименев; Инв. № FB-21455-1.
10. Почтовый конверт с напечатанной оригинальной маркой «А. Бернардацци – 170 лет со дня рождения и 575 лет с первого документального упоминания Кишинева», погашенной штемпелем «Первый день выпуска»; выпущен ГП «Почта Молдовы». Художник: А. Колыбняк; макет: В. Лека, 12 октября 2011 г .; Инв. № FB-29103-14.
11. Депутаты Городской Думы (в центре – градоначальник Карл Шмидт), 1897 г.
12. Члены Кишиневского технического общества (третий ряд, второй справа – Карл Шмидт), 1902 г.
13. Накладка-вензель Карла Шмидта. Конец XIX в. Серебро.
14. Накладка-вензель Карла Шмидта (кириллицей). Конец XIX в. Серебро.
15. Плакетка, преподнесенная Карлу Шмидту Кишиневской еврейской общиной. Начало XX в. Серебро.
16. Портрет Татьяны Шмидт, дочери Карла Шмидта, выполненный русским художником Н.П. Богдановым-Бельским (1868-1945). Уголь, карандаш.
17. Почтовая марка «Карл Шмидт (1846-1928)», выпущенная ГП «Почта Молдовы». 2016 г.
18. Почтовая открытка «Кишинев. Бюст Карла Шмидта, градоначальника Кишинева. 1877–1903». Скульпторы: В. Жиглицкий, В. Зайцев. Архитекторы: Е. Бызгу, С. Ворников. Дизайн: Л. Яцко. Издание ГП «Почта Молдовы», 2016 г.

25.05.2021

Ana Grițco, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0002-7082-8431, e-mail: anagritco87@gmail.com

PETRU UNGUREAN – PERSONALITATE MARCANTĂ DIN DOMENIUL VITICULTURII ŞI VINIFICAŢIEI (în colecţiile Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei)[1]

Vera Serjant

Cuvinte-cheie: colecţie, muzeu, viticultură, vinificaţie, personalitate.

Din cele mai vechi timpuri creşterea viţei-de-vie şi producerea vinului au constituit una din ocupaţiile de bază ale populaţiei dintre Prut şi Nistru. Pe parcursul dezvoltării multiseculare a acestui teritoriu a evoluat şi îndeletnicirea în cauză, lăsând diverse mărturii – de la artefacte arheologice şi până la brevete de invenţii.

La momentul de faţă, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei deţine un număr impunător de bunuri materiale şi culturale cu referire la această îndeletnicire. Însă cele mai semnificative, în acest context, sunt piesele provenite din arhivele personale ale unor personalităţi remarcabile din domeniul viticulturii şi vinificaţiei, intrate în patrimoniul muzeului de-a lungul anilor. Este vorba de personalităţi ca: P. Ungurean, M. Pautânschi, N. Moghileanschi, M. Peleah, F. Tifaniuc, M. Juraveli ş.a. Documentele, fotografiile, cărţile, periodicele, piesele numismatice, obiectele cu valoare istorică şi cele de uz personal constituie mărturii reale ale activităţii acestora, care relevă contribuţiile lor în dezvoltarea sectorului agricol şi de producere a vinului, a ştiinţei şi culturii.

În rândurile ce urmează ne propunem să valorificăm materiale inedite ce ţin de activitatea basarabeanului Petru Ungurean – o personalitate notorie din istoria viticulturii şi vinificaţiei moldoveneşti, om de ştiinţă cu renume mondial, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe a RSSM, vinificator emerit, care a stat la începuturile producerii spumantului în Moldova (fig. 1). Materialele au intrat în patrimoniul muzeului pe parcursul anilor 1985-1991. O parte din piese au fost transferate la Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei[2] în anii 1985-1986 (actele nr. 180, 440 din 1985 şi nr. 190 din 1986). Cea mai mare colecţie a lui Petru Ungurean, cu nr. 144, a fost transferată în anul 1991 de la Muzeul de Istorie a Partidului Comunist al Moldovei, donată acestui muzeu de soţia lui, Maria Platonovna, originară din Orenburg. Colecţia include 52 de piese de patrimoniu din diverse categorii: 34 de documente (fond de bază – 31, fond auxiliar – 3); 12 fotografii (fond de bază – 7, fond auxiliar – 5); două cărţi şi patru broşuri, în care sunt publicate rezultatele ştiinţifice obţinute de savantul vinificator. Faptul că aceste piese s-au aflat în pose-

1. Petru Ungurean (1894-1975), a. 1950.

[1] Articolul face parte din tema generală de cercetare pentru anii 2020-2023: *Personalităţi remarcabile – parte a patrimoniului cultural-istoric naţional (secolele XIX-XX)* din cadrul proiectului 20.80009.0807.43 „Patrimoniul muzeal şi memoria istorică: cercetare, interpretare, prezentare".

[2] Muzeul a fost fondat la 21 decembrie 1983, pe baza colecţiilor Muzeului Republican al Gloriei Militare şi a fondului de piese cu valoare istorică, deţinut de Muzeul de Stat de Istorie şi Studiere a Ţinutului Natal al RSSM. După 1991, muzeul a primit în fondurile sale colecţiile istorice ale unor muzee desfiinţate: Muzeul Republican „G. Kotovski şi S. Lazo", Muzeul Prieteniei Popoarelor, Muzeul tipografiei ilegale a ziarului „Iskra", Muzeul de Istorie a Partidului Comunist al Moldovei şi Muzeul Ateismului.

2. Adeverinţă, eliberată lui Nicolai Fiodorovici Ungurean, tatăl lui Petru, de către starostele satului Boghiceni, plasa Bujor, judeţul Chişinău, Gubernia Basarabia, 1916.

sia Muzeului de Istorie a Partidului Comunist a Moldovei este confirmat şi prin autografele semnate de Petru Ungurean de pe prima pagină a trei broşuri din colecţie.

Viaţa şi activitatea savantului vinificator a fost elucidată în mai multe lucrări şi articole (Пелях, Пономарченко 1978; Evdochimov 1997; Batâr 2003; Găină 2006; Găină 2014a; Găină 2014b; Manolache, Malcoci, Xenofontov 2018). Autorii descriu detaliat viaţa şi activitatea lui P. Ungurean, începând cu copilăria şi până în ultimii ani de viaţă. Cercetarea noastră însă are drept scop punerea în circuitul muzeal şi ştiinţific a pieselor de patrimoniu, care au aparţinut acestei personalităţi marcante.

Petru Ungurean s-a născut la 26 august 1894 în satul Boghiceni, plasa Bujor, judeţul Chişinău, Gubernia Basarabia. Este curioasă originea lui socială. Unii cercetători afirmă că părinţii erau mic-burghezi (мещане), aducând drept dovezi un act (fişa personală) şi o fotografie, în care este reprezentat Petru, la vârsta de 5 ani, cu mama şi tata (Manolache, Malcoci, Xenofontov 2018, 113). În patrimoniul muzeului se păstrează un document cu referinţe la originea socială a savantului, datat cu 27 iunie 1916[3]. Textul lui, pe de o parte, confirmă apartenenţa lui Nicolai Fiodorovici Ungurean la mica burghezie, iar pe de altă parte, subliniază „sărăcia extremă" a familiei Ungurean la acel moment. Iată un extras din acest document: „Această adeverinţă este eliberată de administraţia satului Boghiceni, plasa Bujor, sectorul 6 de zemstvă, judeţul Chişinău, Gubernia Basarabia, lui Nicolai Fiodorovici Ungurean, domiciliat permanent în satul Boghiceni, plasa Bujor, mic-burghez al Consiliului de breaslă (мещанину ремесленной управы) din oraşul Chişinău, prin care confirmăm că într-adevăr Nicolai Fiodorovici Ungurean este sărac, fiind bătrân de 60 de ani, inapt de muncă, nu are niciun serviciu, soţia lui legitimă, Maria, la fel este inaptă de muncă, ambii sunt săraci, întreţinându-se doar din venitul soţului, obţinut în urma muncii cu ziua

[3] FB-19380-1.

la boier, pe care o găseşte cu greu. Pământ al lor nu au. Toată averea mobilă şi imobilă constă dintr-o colibă (лачужка) – şi aceea situată pe pământul comunităţii, pentru care plătesc anual 3 ruble. Prezenta adeverinţă este eliberată lui Nicolai Fiodorovici Ungurean, în scopul solicitării unei burse de stat de la Institutul Agricol din Moscova pentru fiul lui, Petru, care a absolvit Şcoala de viticultură şi vinificaţie din Chişinău" (fig. 2). Din extrasul de mai sus ar trebui să înţelegem că mic-burghezul Nicolai Ungurean, în momentul eliberării acestui document, în anul 1916, era „sărac lipit pământului". Din lipsa informaţiilor, la momentul de faţă, este greu să constatăm starea adevărată a lucrurilor. Fiind membru al Consiliului de breaslă din Chişinău, nu se cunoaşte cu ce meşteşug s-a ocupat şi cum a ajuns la o asemenea „sărăcie". Pe de altă parte, fotografia (fig. 3), publicată de M. Peleah şi U. Ponomarchenko (Пелях, Пономарченко 1978), confirmă, prin vestimentaţia celor trei, că fac parte din rândul mic-burghezilor, doar că, după calculele noastre, fotografia ar fi datată cu anul 1899, iar documentul – cu anul 1916. Apare întrebarea firească: putea, oare, pe parcursul a şaptesprezece ani să se schimbe situaţia materială a familiei Ungurean? De ce atunci în textul documentului figurează expresia „se eliberează mic-burghezului"? Sau, poate, conţinutul documentului, autentificat cu ştampila şi semnătura starostelui satului Boghiceni, a fost unul exagerat?

În anii 1911-1916, Petru Ungurean este elev la Şcoala de viticultură şi vinificaţie din Chişinău, vechi „atelier" de formare a horticultorilor, viticultorilor şi vinificatorilor din Basarabia. „Şcoala de Horticultură din Basarabia" a fost fondată în 1842 printr-un decret special al ţarului rus Nicolae I. Pe parcursul anilor, ea îşi va modifica denumirea şi statutul, ajungând să activeze până în prezent. În 1911, ea se numea *Şcoala de viticultură şi vinificaţie din Chişinău*. În colecţia de fotografii a MNIM se păstrează o imagine originală, unde Petru Ungurean este înfăţişat până la piept, îmbrăcat în uniforma şcolii (fig. 4). Pe gulerul tunicii remarcăm un strugure de poamă, simbol al ramurilor viticole şi vinicole. După absolvirea Şcolii de viticultură şi vinificaţie din Chişinău, Petru Ungurean a fost angajat, în calitate de laborant, în laboratorul Comitetului de viticultură şi vinificaţie din Bălţi, unde activează o perioadă scurtă de timp – din iunie până în septembrie 1916. La recomandarea insistentă a lui A.M. Frolov-Bagreev (1877-1953), director al Şcolii de viti-

3. Petru Ungurean împreună cu părinţii, la vârsta de 5 ani.

4. Petru Ungurean, elev al Şcolii de viticultură şi vinificaţie din Chişinău, 1916.

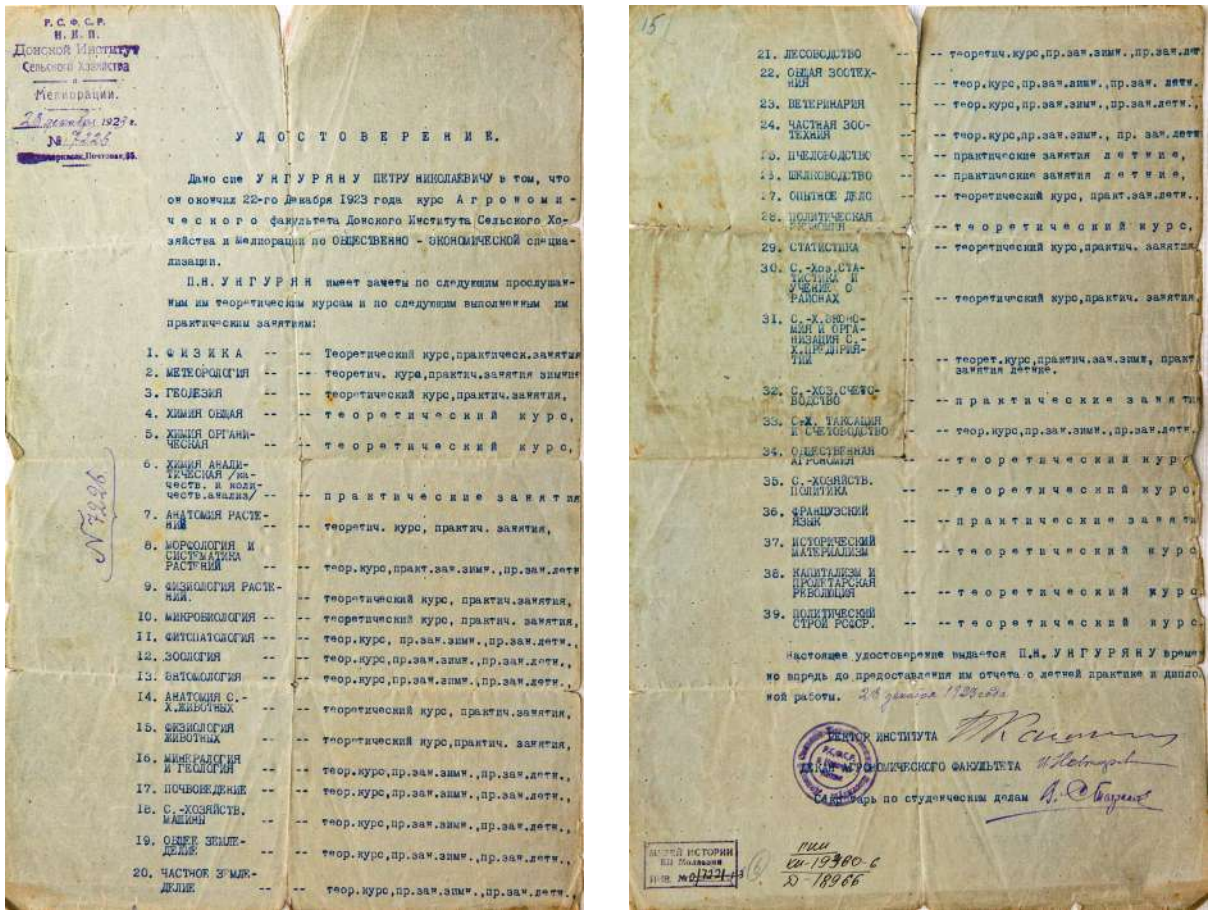

Р. С. Ф. С. Р.
Н. К. П.
Донской Институт Сельского Хозяйства и Мелиорации.

23 декабря 1923 г.
№ 7226

УДОСТОВЕРЕНИЕ.

Дано сие УНГУРЯНУ ПЕТРУ НИКОЛАЕВИЧУ в том, что он окончил 22-го Декабря 1923 года курс Агрономического факультета Донского Института Сельского Хозяйства и Мелиорации по ОБЩЕСТВЕННО - ЭКОНОМИЧЕСКОЙ специализации.

П.Н. УНГУРЯН имеет зачеты по следующим прослушанным им теоретическим курсам и по следующим выполненным им практическим занятиям:

1. ФИЗИКА	--	Теоретический курс, практическ. занятия
2. МЕТЕОРОЛОГИЯ	--	теоретич. курс, практич. занятия зимние
3. ГЕОДЕЗИЯ	--	теоретический курс, практич. занятия,
4. ХИМИЯ ОБЩАЯ	--	теоретический курс,
5. ХИМИЯ ОРГАНИЧЕСКАЯ	--	теоретический курс,
6. ХИМИЯ АНАЛИТИЧЕСКАЯ /качеств. и колич. анализ/	--	практические занятия
7. АНАТОМИЯ РАСТЕНИЙ	--	теоретич. курс, практич. занятия,
8. МОРФОЛОГИЯ И СИСТЕМАТИКА РАСТЕНИЙ	--	теор. курс, практ. зан. зим., пр. зан. летн.
9. ФИЗИОЛОГИЯ РАСТЕНИЙ.	--	теоретический курс, практич. занятия,
10. МИКРОБИОЛОГИЯ	--	теоретический курс, практич. занятия,
11. ФИТОПАТОЛОГИЯ	--	теор. курс, пр. зан. зим., пр. зан. летн.,
12. ЗООЛОГИЯ	--	теор. курс, пр. зан. зим., пр. зан. летн.,
13. ЭНТОМОЛОГИЯ	--	теор. курс, пр. зан. зим., пр. зан. летн.,
14. АНАТОМИЯ С.-Х. ЖИВОТНЫХ	--	теоретический курс, практич. занятия,
15. ФИЗИОЛОГИЯ ЖИВОТНЫХ	--	теоретический курс, практич. занятия,
16. МИНЕРАЛОГИЯ И ГЕОЛОГИЯ	--	теор. курс, пр. зан. зим., пр. зан. летн.,
17. ПОЧВОВЕДЕНИЕ	--	теор. курс, пр. зан. зим., пр. зан. летн.,
18. С.-ХОЗЯЙСТВ. МАШИНЫ	--	теор. курс, пр. зан. зим., пр. зан. летн.,
19. ОБЩЕЕ ЗЕМЛЕДЕЛИЕ	--	теор. курс, пр. зан. зим., пр. зан. летн.,
20. ЧАСТНОЕ ЗЕМЛЕДЕЛИЕ	--	теор. курс, пр. зан. зим., пр. зан. летн.,

15

21. ЛЕСОВОДСТВО	--	теоретич. курс, пр. зан. зим., пр. зан. летн.
22. ОБЩАЯ ЗООТЕХНИЯ	--	теор. курс, пр. зан. зим., пр. зан. летн.,
23. ВЕТЕРИНАРИЯ	--	теор. курс, пр. зан. зим., пр. зан. летн.,
24. ЧАСТНАЯ ЗООТЕХНИЯ	--	теор. курс, пр. зан. зим., пр. зан. летн.
25. ПЧЕЛОВОДСТВО	--	практические занятия летние,
26. ШЕЛКОВОДСТВО	--	практические занятия летние,
27. ОПЫТНОЕ ДЕЛО	--	теоретический курс, практ. зан. летн.,
28. ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ	--	теоретический курс,
29. СТАТИСТИКА	--	теоретический курс, практич. занятия,
30. С.-Хоз. СТАТИСТИКА И УЧЕНИЕ О РАЙОНАХ	--	теоретический курс, практич. занятия,
31. С.-Х. ЭКОНОМИЯ И ОРГАНИЗАЦИЯ С.-Х. ПРЕДПРИЯТИЯ	--	теорет. курс, практич. зан. зим., практ. занятия летние.
32. С.-ХОЗ. СЧЕТОВОДСТВО	--	практические занятия
33. С.-Х. ТАКСАЦИЯ И СЧЕТОВОДСТВО	--	теор. курс, пр. зан. зим., пр. зан. летн.,
34. ОБЩЕСТВЕННАЯ АГРОНОМИЯ	--	теоретический курс
35. С.-ХОЗЯЙСТВ. ПОЛИТИКА	--	теоретический курс,
36. ФРАНЦУЗСКИЙ ЯЗЫК	--	практические занятия
37. ИСТОРИЧЕСКИЙ МАТЕРИАЛИЗМ	--	теоретический курс
38. КАПИТАЛИЗМ И ПРОЛЕТАРСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ	--	теоретический курс
39. ПОЛИТИЧЕСКИЙ СТРОЙ РСФСР.	--	теоретический курс.

Настоящее удостоверение выдается П.Н. УНГУРЯНУ временно впредь до предоставления им отчета о летней практике и дипломной работы. 28 декабря 1923 года

РЕКТОР ИНСТИТУТА
ДЕКАН АГРОНОМИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА
САМОЗАВЕДУЮЩИЙ по студенческим делам

МУЗЕЙ ИСТОРИИ НАУКИ Молдавии

ГПИ КП-19380-6 Д-18966

5. Adeverinţă de absolvire a facultăţii de Agronomie a Institutului Agricol şi de Ameliorație a Guvernului de pe Don din Novocherkask, eliberată lui Petru Ungurean, 1923.

cultură şi vinificaţie din Chişinău (1915-1918), P. Ungurean pleacă în regiunea Don, care, la acel moment, avea o bogată tradiţie în domeniul viticulturii şi vinificaţiei. Astfel, în luna septembrie 1917, el devine student al facultăţii de Agronomie a Institutului Agricol şi de Ameliorație a Guvernului de pe Don (guvern al albgardiştilor) din oraşul Novocerkask, absolvindu-l în anul 1923. În colecţia de documente a muzeului se păstrează câteva mostre care reflectă această perioada de activitate (vezi lista)[4]. Dintre ele menţionăm adeverinţa de absolvire a facultăţii, la specialitatea „Economia Socială”, eliberată la 22 decembrie 1923[5]. În document sunt indicate cele treizeci şi patru de cursuri teoretice audiate şi cinci cursuri practice susţinute pe parcursul anilor de studii (fig. 5). Adeverinţa a fost eliberată temporar, până la prezentarea raportului despre practica de vară şi lucrarea de licenţă. O fotografie de portret[6] din colecţia muzeului îl reprezintă pe Petru pe când era student la această instituţie (fig. 6).

În anul 1938, Petru Ungurean este numit şef al Secţiei Controlului Tehnic al Fabricii de Vinuri Spumante din oraşul Rostov-pe-Don şi specialist principal în producerea spumantului la această fabrică. Aici îmbunătăţeşte procesul tehnologic de producere a spumantului, inventând un „Amortizator pentru protejarea spumantului de impulsurile hidraulice la turnare”. MNIM deţine o înştiinţare[7], adresată lui Petru Ungurean din partea Biroului de Invenţii din URSS, prin care era anunţat că propunerea lui cu privire la „Amortizatorul pentru protejarea spumantului de impulsurile hidraulice la turnare” a fost înregistrată la Biroul de Invenţii sub nr. 58600 şi va fi publicată în Buletin, brevetul de autor al invenţiei urmând să i se elibereze după publicare (fig. 7). În muzeu se mai păstrează un extras din Buletinul nr. 12, 1940 cu privire la invenţii, în care este descris

[4] FB-19380-2, 3, 4, 5, 7.
[5] FB-19380-6.
[6] FB-7803.
[7] FB-19380-11.

6. Petru Ungurean, student la Institutul Agricol şi de Ameliorație a Guvernului de pe Don din Novocherkask, anii ’20, sec. XX.

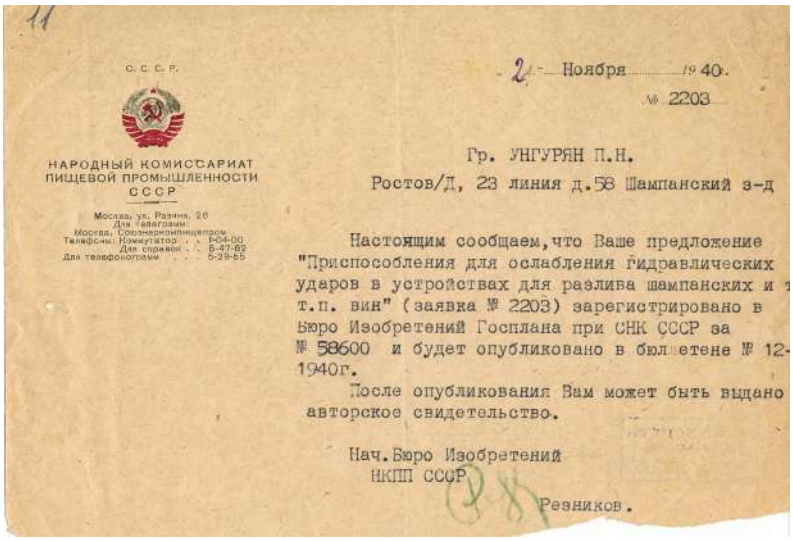

НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СССР

2 Ноября 1940.
№ 2203

Гр. УНГУРЯН П.Н.
Ростов/Д, 23 линия д.58 Шампанский з-д

Настоящим сообщаем, что Ваше предложение "Приспособления для ослабления гидравлических ударов в устройствах для разлива шампанских и т.п. вин" (заявка № 2203) зарегистрировано в Бюро Изобретений Госплана при СНК СССР за № 58600 и будет опубликовано в бюллетене № 12-1940г.

После опубликования Вам может быть выдано авторское свидетельство.

Нач. Бюро Изобретений
НКПП СССР
Резников.

7. Înştiinţare adresată lui Petru Ungurean din partea Biroului de Invenţii din URSS, 1940.

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 19

заседания Совета Краснодарского института виноделия и виноградарства
от 15 июня 1940 г.

1. СЛУШАЛИ: Защиту диссертации на соискание ученой степени кандидата технических наук тов. УНГУРЯНА Петра Николаевича на тему: "К ИЗУЧЕНИЮ МАДЕРИЗАЦИИ ВИНА".

1. ПОСТАНОВИЛИ: Заслушав доклад тов. УНГУРЯНА П.Н. о выполненной им научно-исследовательской работе на тему: "К ИЗУЧЕНИЮ МАДЕРИЗАЦИИ ВИНА"

приняв во внимание ответы диссертанта, отзывы официальных оппонентов: 1/Доктора с/хоз.наук проф. ФРОЛОВА-БАГРЕЕВА Антона Михайловича, 2/Доктора с/хоз.наук проф. АГАБАЛЬЯНЦА Георгия Герасимовича

, а также замечания членов Совета, выступавших в прениях, Совет Краснодарского института виноделия и виноградарства постановил (~~закрытым~~ тайным голосованием) „20" голосов за присуждение, против 1, возд4 присудить тов. УНГУРЯНА Петру Николаевичу ученую степень кандидата ТЕХНИЧЕСКИХ наук.

Председатель Совета /Войцехович/
Ученый секретарь Совета /Кузнецов/

ПРИМЕЧАНИЕ. На основании постановления Совета Народных Комиссаров Союза ССР от 13 октября 1938 г. Краснодарскому институту виноделия и виноградарства предоставлено право приема кандидатских диссертаций и присуждения ученой степени кандидата наук.

Тип. изд. «Большевик» 239—200

8. Extras din procesul-verbal al Consiliului Institutului de vinificaţie şi viticultură din oraşul Krasnodar cu privire la acordarea titlului de candidat în ştiinţe tehnice lui Petru Ungurean, 15 iunie 1940.

detaliat dispozitivul, fiind alăturat şi desenul lui[8]. Graţie acestei invenţii, a fost asigurată limpezimea constantă a spumantului la îmbuteliere. Savantul-vinificator a propus o nouă formă a gâtului sticlei de spumant, care a făcut posibilă minimalizarea cazurilor de aşchiere a recipientului la îmbuteliere (Manolache, Malcoci, Xenofontov 2018, 118).

Un document inedit cu privire la acordarea titlului de candidat în ştiinţe tehnice lui Petru Ungurean face parte din colecţia de documente a muzeului şi este datat cu 15 iunie 1940. Este vorba de extrasul[9] din procesul verbal nr. 19 al Consiliului Institutului de vinificaţie şi viticultură din oraşul Krasnodar, unde se menţionează că, „în urma audierii raportului candidatului despre realizarea cercetărilor ştiinţifice la tema: „Cu privire la studierea mecanismului de maderizare a vinului”, luând în considerare răspunsurile candidatului şi recenziile oponenţilor oficiali, dr. în ştiinţe agricole, profesorul A. Frolov-Bagreev şi dr. în ştiinţe agricole, profesorul G. Agabalianţ, precum şi observaţiile membrilor Consiliului, s-a decis, prin vot secret (20 pentru, 1 împotrivă şi 5 abţineri), să i se confere lui Petru Ungurean titlul de candidat în ştiinţe tehnice” (fig. 8). Diploma de candidat în ştiinţe tehnice i se va elibera mai târziu, în anul 1945[10].

[8] FA-8312-10.
[9] FB-19380-12.
[10] FB-19380-14.

9. Ordinul „Знак Почета” / „Insigna de onoare”, 1942.

10. Geantă care a aparţinut lui Petru Ungurean, 1944.

În anul 1942, Petru Ungurean este trimis la Taşkent, unde derula procesul de organizare a Combinatului de Vinuri Spumante, fiind numit specialist principal la acest combinat. Pentru merite deosebite în producerea spumantului este decorat, în 1942, cu Ordinul „Знак Почета” / „Insigna de onoare”[11], distincţie ce se păstrează în patrimoniul muzeului (fig. 9). Un alt exponat din patrimoniu, care confirmă aflarea lui la Taşkent, este o geantă (fig. 10). În colţul stâng, de sus, al genţii este instalată o plăcuţă cu următoarea inscripţie: „Specialistului principal în spumante, Petru Nicolaevici Ungurean, din partea colectivului de muncitori ai fabricii de spumante din Uzbekistan. Taşkent, 25.X.1942”[12].

După o absenţă de douăzeci şi opt de ani, în anul 1944, Petru Ungurean revine la baştină. Având o experienţă mare în organizarea şi producerea vinurilor şi spumantelor, este numit specialist principal în producerea spumantului la „Combinatul basarabean al vinurilor de şampanie”, cum era numit pe atunci. O imagine din acea perioadă îl înfăţişează în sala de degustare a combinatului, pe perete se vede un panou de dimensiuni mari cu inscripţia: „Combinatul basarabean al vinurilor de şampanie” (fig. 11). Îmbrăcat în costum, Petru Ungurean stă în picioare lângă o măsuţă pe care stau sticle de vin şi şampanie, ţinând în mână un pocal cu vin[13].

Pe parcursul întregii sale activităţi, Petru Ungurean a îmbinat munca de producere cu cea de cercetare ştiinţifică. Aşa a fost la Novocerkask, Rostov-pe-Don, Taşkent, aşa a fost şi la Chişinău. Începând cu anul 1945, a activat, prin cumul, în calitate de cercetător ştiinţific superior la Filiala din Chişinău a Institutului Unional de Cercetări Ştiinţifice în domeniul Viticulturii şi Vinificaţiei „Magaraci”. Totodată, el a fost şi Membru al Consiliului Ştiinţific al acestui institut[14]. Institutul Unional de Cercetări Ştiinţifice în domeniul Viticulturii şi Vinificaţiei „Magaraci” avea în subordinea sa 22 de filiale, care cuprindeau toate zonele viticole şi vinicole din Uniunea Sovietică (Пелях, Пономарченко 1978, 79).

Începând cu 1956, este numit şef al Secţiei de Vinificaţie a Institutului de Cercetări Ştiinţifice în domeniul Pomiculturii, Viticulturii şi Vinificaţiei al Ministerului Agriculturii al RSS Moldoveneşti. Din caracteristica[15], eliberată şefului Secţiei de tehnologie şi microbiologie a vinului, candidatului în ştiinţe tehnice Petru Ungurean, aflăm că a luat parte la organizarea acestei Secţii, pe lângă care a fost creat şi un laborator, unde se făceau cercetări fundamentale în domeniul îmbunătăţirii calităţii vinului şi creării de noi mărci. Sub conducerea lui, Secţia se ocupa cu cercetarea temei „Studierea tehnologică a soiurilor de viţă-de-vie din zona centrală a Moldovei, în scopul stabilirii direcţiilor

[11] FB-9771.
[12] FB-19379.
[13] FB-19380-38.
[14] FB-19380-13.
[15] FB-19380-21.

11. Petru Ungurean în sala de degustare a Combinatului basarabean de şampanie, Chişinău, 1950.

12. Petru Ungurean în laborator, împreună cu colegii. Primul din stângă – savantul Nicolae Moghileanski, 1964.

13. Un grup de vinificatori. În primul rând, al doilea din stânga – Petru Ungurean, anii ′50, sec. XX.

tehnologiei primare a vinificaţiei". Laboratorul făcea parte din cele trei laboratoare de cercetare pe care le avea Institutul (Manolache, Malcoci, Xenofontov 2018, 115). Aici au fost create mărcile noi de vinuri albe – „Alb de codru", „Floarea viei", „Floreasca", „De Tigheci", „Pinot", şi roşii – „Codru", „Codrinschi", „Cabernet", „Merlot", „Rara neagră", apreciate înalt în cadrul a numeroase concursuri internaţionale. Brandul „Codru" este mândria naţiunii noastre, fiind un vin roşu de calitate superioară, de tip „Bordeaux" (Găină 2014b, 42). Muzeul deţine câteva fotografii cu secvenţe din timpul activităţii acestui laborator[16]. O imagine inedită[17], datată cu anul 1964, îl reprezintă pe savant, în laborator, împreună cu colegii. Printre ei se află şi savantul Nicolae Moghileanschi (fig. 12). În altă imagine[18], Petru Ungurean este înfăţişat printre vinificatorii din Chişinău (fig. 13). Rezultatele cercetărilor sale savantul le-a expus în circa 120 de lucrări ştiinţifice, publicate de-a lungul anilor. În colecţia de carte a muzeului se păstrează şase dintre ele (vezi lista). O valoare incontestabilă pentru ştiinţa şi practica oenologică din ţară o are lucrarea fundamentală „Основы виноделия Молдавии" / „Bazele vinificaţiei din Moldova"[19], editată la Chişinău în anul 1960, un exemplar al căreia se păstrează la muzeu (fig. 14). Pentru aportul său în domeniul ştiinţei oenologice, prin Hotărârea Consiliului de Miniştri al RSSM, lui Petru Ungurean i se conferă, în anul 1961, titlul de membru corespondent al Academiei de Ştiinţe a RSS Moldoveneşti, iar legitimaţia care confirmă acest titlu, eliberată la 20 februarie 1963 şi autentificată prin ştampila Academiei şi semnătura Preşedintelui, academicianul Iachim Grosul, se păstrează în patrimoniul muzeului[20].

[16] FB-19380-44, 45.
[17] FB-19380-43.
[18] FB-19380-40.
[19] FB-19380-51.
[20] FB-19380-26.

14. Carte: P. Ungurean, *Основы виноделия* Молдавии / „Bazele vinificaţiei din Moldova”, vol. V, Chişinău, 1960.

15. Carnet de deputat în Sovietul Suprem al RSSM de legislatura a VI-a, eliberat lui Petru Ungurean, ales din partea circumscripţiei „Academice”, 1963.

16. Membrii delegaţiei Moldovei la Conferinţa a II-a Unională a promotorilor păcii, 1950. În rândul al doilea, în stânga – Petru Ungurean; în primul rând, primul din dreapta – scriitorul, poetul şi scenaristul Petru Cruceniuc; a doua din dreapta – cântăreaţa de muzică populară Tamara Ceban; în rândul doi, primul din dreapta – savantul pedolog Nicolae Dimo.

Petru Ungurean nu a fost membru al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. În colecţia numeroasă de documente, transmisă de soţia lui şi depozitată în patrimoniul muzeului, nu se găseşte niciun document care ar certifica acest lucru. Pe lângă munca sa ştiinţifică şi practică, Petru Ungurean a avut şi o activitate publică: a fost membru al Comitetului Central al Sindicatelor din Industria Alimentară (1949)[21], deputat în Sovietul Suprem al Uniunii Sovietice de legislatura a doua (1946-1950)[22] şi a treia (1950-1954), deputat în Sovietul Suprem al RSS Moldoveneşti de legislatura a şasea (1963-1966)[23] (fig. 15), membru al organizaţiei „Promotori ai păcii[24]. Într-o fotografie de portret[25], datată cu anul 1950, Petru Ungurean este surprins printre membrii delegaţiei Moldovei la Conferinţa a II-a Unională a promotorilor păcii din oraşul Moscova Printre delegaţi se mai aflau: scriitorul, poetul şi scenaristul Petre Cruceniuc, cântăreaţa de muzică populară Tamara Ceban şi savantul pedolog Nicolae Dimo (fig. 16).

Realizările sale din domeniul ştiinţei şi practicii vinicole au fost apreciate înalt, el fiind distins cu titlurile de „Om Emerit în Ştiinţă şi Tehnică” (1954)[26], „Vinificator Emerit din RSS Moldovenească”[27], „Erou al Muncii Socialiste” (1969)[28]. A fost decorat cu înalte distincţii de stat: Ordinul „Insigna de Onoare”, Ordinul „Lenin” şi

[21] FB-19380-15.
[22] FB-19380-16.
[23] FB-19380-27.
[24] FB-19380-18.
[25] FB-19380-37.
[26] FB-19380-23.
[27] FB-19380-31.
[28] FB-19380-33.

Medalia de aur „Secera şi Ciocanul", precum şi cu altele, în special cu cele legate de diferite aniversări[29].

Urmărind lista pieselor prezente în patrimoniul MNIM, observăm că în ea, practic, lipsesc exponatele despre viaţa privată a savantului.

Petru Ungurean s-a stins din viaţă la 12 decembrie 1975, lăsând „vestigii" adânci în ştiinţa şi practica vitivinicolă din Moldova. Ele pot fi urmărite cu succes în baza documentelor inedite, prezentate în acest articol, care constituie mărturii reale ale activităţii lui. Prin cercetarea şi valorificarea lor, ţinem să identificăm şi să scoatem în evidenţă valoarea lor istorică şi ştiinţifică, dar, totodată, sa promovăm patrimoniul muzeal, în scopul cunoaşteri şi educării omului, mai cu seamă, a tinerei generaţii.

Lista pieselor[30] din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei, care au aparţinut vinificatorului Petru Ungurean

Actul nr. 180, 1985
Fotografie de portret: Petru Ungurean, student la Institutul Agricol şi de Ameliorație a Guvernului de pe Don din Novocherkask, anii '20 ai sec. XX. Carton, hârtie fotografică, alb-negru, L – 8,5 cm, LA – 5,5 cm. FB-7803.

Fotografie de portret: Petru Ungurean în laborator, 1952. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 11,5 cm, LA – 8 cm. FB-7804.

Fotografie de portret: Petru Ungurean. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 18 cm, LA – 12,5 cm. FA-4110-1.

Fotografie de portret: Petru Ungurean. Hârtie fotografică, alb-negru, L –10 cm, LA – 16 cm. FA-4110-2.

Carte: М. Пелях, У. Пономарченко, П.Н. Унгурян (1894-1975). Страницы жизни и творчества (Кишинев, 1978) / M. Peleah, U. Ponomarchenco, P.N. Ungurean (1894-1975). File din viaţă şi activitate (Chişinău, 1978). Hârtie, L – 14,5 cm, LA – 14, 5 cm. FA-4110-3.

Actul nr. 440, 1985
Felicitare: Petru Ungurean este felicitat de colectivul Institutului de cercetări ştiinţifice în domeniul pomiculturii, viticulturii şi vinificaţiei din RSSM cu ocazia împlinirii a 75 de ani de la naştere şi 60 de ani de activitate, 26 august 1969. Hârtie, L – 30,5 cm, LA – 22, 5 cm. FB-8454.

Actul nr. 190, 1986
Ordinul „Знак Почета" („Insigna de onoare"), 1942, Ar. 766°, L – 4,5 cm, LA – 3,5 cm. FB- 9771.

Medalia „За доблестный труд в Великой Отечественной Войне 1941-1945" („Pentru muncă eroică depusă în timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei" 1941-1945). Metal, stofă, D – 3 cm. FB-9772a.

Actul nr. 185, 1991
Medalia comemorativă „За доблестный труд в ознаменование 100-летия со дня рождения Владимира Ильича Ленина („Pentru muncă eroică în cinstea aniversării a 100-a de la naşterea lui V. Lenin"). Metal, stofă, D – 3 cm. FB-19377-1.

Brevet la medalia comemorativă „За доблестный труд в ознаменование 100-летия со дня рождения Владимира Ильича Ленина („Pentru muncă eroică în cinstea aniversării a 100-a de la naşterea lui V. Lenin"), 1970. Carton subţire, L – 11 cm, LA – 8 cm. FB- 19377-2.

Medalia comemorativă „40 лет образования Молдавской ССР и создания Компартии Молдавии" („40 de ani de la formarea RSS Moldovenești și crearea Partidului Comunist al Moldovei"). Metal, D – 6 cm. (FB-19378-1.

Brevet la medalia comemorativă „40 лет образования Молдавской ССР и создания Компартии Молдавии" („40 de ani de la formarea RSS Moldovenești și crearea Partidului Comunist al Moldovei"), 1964. Carton subţire, L – 11 cm, LA – 8 cm. FB-19378 -2.

Geantă care a aparţinut lui Petru Ungurean, 1944. FB-19379.

Actul 185, colecţia nr. 144, 1991
Adeverinţă, eliberată lui Nicolai Fiodorovici Ungurean, tatăl lui Petru, de către starostele satului Boghiceni, plasa Bujor, judeţul Chişinău, Gubernia Basarabia, 1916. Hârtie, L – 34,5 cm, LA – 21, 5 cm. FB-19380-1.

Adeverinţă, eliberată lui Petru Ungurean, prin care se confirmă că a lucrat în calitate de învăţător de istorie şi matematică în cadrul cursurilor inginerului S.S. Lukianov, în perioada 1 octombrie 1917 - 30 mai 1918, Hârtie, L – 22 cm, LA – 18 cm. FB- 19380-2.

Certificat, eliberat lui Petru Ungurean, prin care se confirmă că este numit în funcţia de Agent pentru supravegherea vinului, de la 1 septembrie 1918, de către Departamentul agriculturii şi gestionării terenurilor din oraşul Novochercask, 1918. Hârtie, L – 23 cm, LA – 19 cm. FB-19380-3.

[29] FB-9772a, FB-19377-1, 19378-1.
[30] În listă, pentru redarea dimensiunilor pieselor, sunt utilizate următoarele abrevieri: L – lungime; LA – lăţime; D – diametru.

Adeverinţă, eliberată lui Petru Ungurean, angajat al Secţiei agricole, prin care se confirmă că Secţia a înaintat un demers Comisariatului militar din oraşul Novochercask pentru amânarea până la 15 martie 1920 a termenului de înrolare în armată, Hârtie, L – 22,5 cm, LA – 18 cm. FB-19380-4.

Adeverinţă, eliberată lui Petru Ungurean de către Comisia de amânare a înrolării în armată de pe lângă Comisariatul militar din Novochercask, prin care se confirmă că, fiind un specialist de neînlocuit, i se amână înrolarea până la 15 octombrie 1920. Hârtie, L – 18,5 cm, LA – 12 cm. FB-19380-5.

Adeverinţă de absolvire a facultăţii de Agronomie a Institutului Agricol şi de Ameliorație a Guvernului de pe Don din Novocherkask, eliberată lui Petru Ungurean, 1923. Hârtie, L – 37 cm, LA – 23 cm. FB-19380-6.

Carnet de membru al Societăţii agricultorilor şi silvicultorilor, Secţia Chercask, eliberat lui Petru Ungurean, 1923. Hârtie, L – 14 cm, LA – 8 cm. FB-19380-7.

Certificat eliberat lui Petru Ungurean de către Departamentul pentru invenţii şi îmbunătăţiri tehnice al Comisariatului Norodnic al Industriei alimentare din URSS, prin care se confirmă că propunerea „Tamponul de gaz" a fost acceptată, 21 septembrie 1939. Hârtie, L – 21 cm, LA – 14,5 cm. FB-19380-8.

Certificat eliberat lui Petru Ungurean de către Departamentul pentru invenţii şi îmbunătăţiri tehnice al Comisariatului Norodnic al Industriei alimentare din URSS, prin care se confirmă că propunerea despre „Amortizatorul pentru protejarea spumantului de impulsurile hidraulice la turnare" a fost acceptată, 25 septembrie 1939. Hârtie, L – 21 cm, LA – 14,5 cm. FB-19380-9.

Extras din Buletinul nr. 12, 1940 cu privire la invenţii, care descrie invenţia lui Petru Ungurean „Amortizatorul pentru protejarea spumantului de impulsurile hidraulice la turnare", înregistrată la 21 septembrie 1939. Hârtie, L – 25,5 cm, LA – 17 cm. FA-8312-10.

Înştiinţare adresată lui Petru Ungurean din partea Biroului de Invenţii din URSS, prin care este anunţat că propunerea lui cu privire la „Amortizatorul pentru protejarea spumantului de impulsurile hidraulice la turnare" a fost înregistrată la Biroul de Invenţii sub nr. 58600 şi va fi publicată în Buletin, brevetul de autor al invenţiei i se va elibera după publicare, 2 noiembrie 1940. Hârtie, L – 21 cm, LA – 15,5 cm. FB- 19380-11.

Extras din procesul-verbal al Consiliului Institutului de vinificaţie şi viticultură din oraşul Krasnodar cu privire la acordarea titlului de candidat în ştiinţe tehnice lui Petru Ungurean, 15 iunie 1940. Hârtie, L – 19,5 cm, LA – 14,5 cm. FB- 19380-12.

Înştiinţare din partea Directorului Institutului Unional de Cercetări Ştiinţifice în domeniul viticulturii şi vinificaţiei „Magaraci" A.G. Globa, adresată lui Petru Ungurean, specialist principal la Combinatul de şampanie din Basarabia, prin care este anunţat că Comisarul Norodnic al Industriei alimentare din URSS V.P. Zotov l-a confirmat în funcţia de membru al Consiliului Ştiinţific al Institutului Unional de Cercetări în domeniul viticulturii şi vinificaţiei „Magaraci", 22 ianuarie 1945. Hârtie, L – 19,5 cm, LA – 14,5 cm. FB-19380-13.

Diplomă de candidat în ştiinţe tehnice, eliberată lui Petru Ungurean, conform hotărârii Consiliului Institutului de vinificaţie şi viticultură din oraşul Krasnodar din 15 iunie 1940, proces-verbal nr. 19, 15 iunie 1945. Hârtie, dermatină, L – 16 cm, LA – 11 cm. FB-19380-14.

Adeverinţă de membru al Plenarei CC al Sindicatelor lucrătorilor din domeniul Industriei alimentare din URSS, eliberată lui Petru Ungurean, 1949. Hârtie, dermatină, L – 9 cm, LA – 6,5 cm. FB-19380-15.

Carnet de deputat în Sovietul Suprem al URSS de legislatura a doua, eliberat lui Petru Ungurean, ales în Camera Naţionalităţilor din partea circumscripţiei Făleşti, RSSM, 1946. Hârtie, L – 10 cm, LA – 7 cm. FB-19380-16.

Invitaţie la Şedinţa festivă şi la recepţia din 22 decembrie 1949, organizate cu ocazia aniversării a 70-a din ziua naşterii lui I.V. Stalin, adresată lui Petru Ungurean. Carton subţire, L – 12,5 cm, LA – 7 cm. FA-8312-17.

Carnet de delegat la Conferinţa a II-a Unională a promotorilor păcii, eliberat lui Petru Ungurean, 16 octombrie 1950. Carton subţire, L – 12,5 cm, LA – 8 cm. FB-19380-18.

Permis al deputatului Sovietului Suprem al URSS, Camera Naţionalităţilor, eliberat lui Petru Ungurean, 1950. Hârtie groasă, L – 11 cm, LA – 7, 5 cm. FB-19380-19.

Telegramă adresată deputatului Petru Ungurean din partea Prezidiumului Sovietului Suprem al URSS, semnată de preşedintele Şvernik, prin care este invitat să se prezinte la Sesiunea a II-a a Sovietului Suprem din 6 martie 1951. Hârtie, L – 19 cm, LA – 19 cm. FB- 19380-20.

Caracteristică, eliberată candidatului în ştiinţe tehnice Petru Ungurean, şeful Secţiei de tehnologie şi microbiologie a vinului a Institutului de Cercetări Ştiinţifice în domeniul Pomiculturii, Viticulturii şi Vinificaţiei al Ministerului Agriculturii al RSS Moldoveneşti, anii ′50, sec XX. Hârtie, L – 29, 5 cm, LA – 21 cm. FB-19380-21.

Diplomă de onoare, acordată lui Petru Ungurean de Consiliul societăţilor ştiinţifice de ingineri tehnici din RSSM pentru muncă activă în implementarea tehnicii noi, raţionalizare şi invenţii, 1954. Carton subţire, L – 32 cm, LA – 24,5 cm. FB-19380-22.

Diplomă de „Om cu merite în ştiinţă şi tehnică al RSSM", acordată lui Petru Ungurean din partea Prezidiumului Sovietului Suprem al RSSM pentru merite de seamă în ramura dezvoltării industriei de vinificaţie a RSS Moldoveneşti, 1954. Carton subţire, L – 28,5 cm, LA – 21,5 cm. FB-19380-23.

Adeverinţă de participant la Expoziţia Agricolă Unională din 1957, eliberată lui Petru Ungurean, şeful Secţiei de vinificaţie a Institutului de cercetării ştiinţifice în domeniul Pomiculturii, Viticulturii şi Vinificaţiei din RSSM, decorat cu medalia de participant la expoziţie, 23 septembrie 1957. Hârtie, L – 11 cm, LA – 7,8 cm. FB-19380-24.

Felicitare adresată lui Petru Ungurean de către Comitetul Expoziţiei de Realizări în domeniul Economiei Naţionale cu ocazia decorării cu medalia mică de aur şi premiu valoros. Hârtie, L – 14,5 cm, LA – 10 cm. FA-8312-25.

Adeverinţă de Membru corespondent al Academiei de Ştiinţe a RSSM, eliberată lui Petru Ungurean, 20 februarie 1963. Hârtie, dermatină, L – 10,5 cm, LA – 7,5 cm. FB-19380-26.

Carnet de deputat în Sovietul Suprem al RSSM de legislatura a VI-a, eliberat lui Petru Ungurean, ales din partea circumscripţiei „Academice", 1963. Hârtie, dermatină, L – 10,5 cm, LA – 7 cm. FB-19380-27.

Adeverinţă de Membru de Onoare al Societăţii Ştiinţifico-Tehnice a Industriei Alimentare din URSS, eliberată lui Petru Ungurean, 11 octombrie 1963. Hârtie, dermatină, L – 9,8 cm, LA – 6,7 cm. FB-19380-28.

Diplomă de Membru de Onoare al Societăţii Ştiinţifico-Tehnice, decernată lui Petru Ungurean în cadrul Congresului al III-lea al Societăţii, pentru merite în domeniul progresului ştiinţifico-tehnic în industria de vinificaţie din RSSM, 14 octombrie 1963. Hârtie groasă, L – 28,5 cm, LA – 22 cm. FB-19380-29.

Felicitare adresată lui Petru Ungurean de către Prezidiul Comitetului de partid şi sindical al Academiei de Ştiinţe a RSSM cu ocazia aniversării a 70-a din ziua naşterii şi 45 de ani de activitate, 1964. Hârtie, L – 31 cm, LA – 22 cm. FB-19380-30.

Diplomă de „Vinificator emerit din RSSM", decernată lui Petru Ungurean pentru merite în dezvoltarea industriei de vinificaţie a republicii, în obţinerea unor indici înalţi de producţie, în crearea unor noi mărci de vinuri şi coniacuri moldoveneşti, 5 noiembrie 1965. Hârtie, L – 28,5 cm, LA – 21,5 cm. FB-19380-31.

Atestat de participant la Expoziţia Realizărilor Economiei Naţionale a RSSM, eliberat lui Petru Ungurean pentru elaborarea tehnologiei de producere a vinurilor albe de masă Fetească, Aligote, Traminer, Pino, Muscat alb, Sauvignon, Rkaţiteli, 15 august 1968. Hârtie, L – 28,5 cm, LA – 21,5 cm. FB-19380-32.

Felicitare adresată lui Petru Ungurean cu ocazia conferirii titlului de Erou al Muncii Socialiste din partea colectivului Institutului Agricol „M.V. Frunze", 1969. Hârtie groasă, L – 30 cm, LA – 21,7 cm. FB-19380-33.

Invitaţie la Şedinţa jubiliară a Academiei de Ştiinţe, consacrată semicentenarului formării RSSM şi creării Partidului Comunist al Moldovei, adresată lui Petru Ungurean din partea Prezidiului Academiei de Ştiinţe a RSSM, 1974. Hârtie, L – 15 cm, LA – 10,5 cm. FB-19380-34.

Fotografie de portret: Petru Ungurean, elev al Şcolii de viticultură şi vinificaţie din Chişinău, 1916. Hârtie fotografică, alb-negru, carton, L – 6,5 cm, LA – 6 cm. FB-19380-35.

Fotografie de portret: Petru Ungurean, 1950. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 30 cm, LA – 23,5 cm. FA-8312-36.

Fotografie de portret: Membrii delegaţiei Moldovei la Conferinţa a II-a Unională a promotorilor păcii, 1950. În rândul al doilea din stânga – Petru Ungurean, în primul rând, primul din dreapta – scriitorul, poetul, publicistul şi scenaristul Petru Cruceniuc, a doua din dreapta – cântăreaţa de muzică populară Tamara Ceban, în rândul doi, primul din stânga – savantul pedolog Nicolae Dimo. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 18 cm, LA – 11,8 cm. FB- 19380-37.

Fotografie de portret: Petru Ungurean în sala de degustare a Combinatului basarabean de şampanie, Chişinău, 1950. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 23 cm, LA – 15,6 cm. FB-19380-38.

Fotografie de portret: Petru Ungurean. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 30 cm, LA – 20 cm. FA-8312-39.

Fotografie de portret: Un grup de vinificatori. În primul rând, al doilea din stânga – Petru Ungurean, anii ′50, sec. XX. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 23,8 cm, LA – 17,6 cm. FB-19380-40.

Fotografie de portret: Un grup de vinificatori după terminarea şedinţei. În primul rând, al treilea din stânga – Petru Ungurean, anii ′50 sec. XX. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 18 cm, LA – 13 cm. FA-8312-41.

Fotografie de portret: Petru Ungurean, împreună cu colegii de breaslă, în cramele de la Cricova. Al doilea din stânga – Petru Ungurean, anii ′60, sec. XX. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 12 cm, LA – 9 cm. FA-8312-42.

Fotografie de portret: Petru Ungurean în laborator, împreună cu colegii. Primul din stângă – savantul Nicolae Moghileanski, 1964. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 11,5 cm, LA – 8 cm. FB-19380-43.

Fotografie de portret: Petru Ungurean în laboratorul pentru experimente, împreună cu colegii, 1964. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 18 cm, LA – 13 cm. FB-19380-44.

Fotografie de portret: Petru Ungurean în laboratorul pentru experimente, împreună cu colegii, 1964. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 18 cm, LA – 13 cm. FB-19380-45.

Fotografie de portret: Petru Ungurean. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 3 cm, LA – 2 cm. FA- 8312-46.

Broşură: *Как приготовить хорошее вино в условиях Молдавии* /„Cum se obţine un vin de calitate în condiţiile Moldovei", autor P. Ungurean, Chişinău, 1947. Hârtie, 58 pagini, L – 20 cm, LA – 13,2 cm. FA-8312-47.

Carte: *Руководство по колхозному виноделию* / „Îndrumar pentru producerea vinului în colhozuri", autor P. Ungurean, Chişinău, 1950. Cu autograful autorului. Hârtie, 129 pagini, L – 20 cm, LA – 13 cm. FA-8312- 48.

Broşură*: Краткие указания по виноделию столовых вин* / „Scurte indicaţii privind producerea vinurilor de masă", printre autori – Petru Ungurean, Chişinău, 1954. Hârtie, 37 pagini, L – 20 cm, LA – 14 cm. FA-8312-49.

Broşură: *Научные основы производства советского шампанского* / „Bazele ştiinţifice ale producerii şampaniei sovietice". Lecţia nr. 10, autor P. Ungurean, Chişinău, 1954. Hârtie, 32 pagini, L – 20 cm, LA – 14 cm. FB-19380-50.

Carte*: Основы виноделия Молдавии* / „Bazele vinificaţiei din Moldova", autor P. Ungurean, Chişinău, 1960. Hârtie, 290 pagini, cu autograful autorului, L – 26,5 cm, LA – 18 cm. FB-19380-51.

Broşură: *Прогрессивная технология производства столовых белых вин* / „Tehnologie progresistă de producere a vinurilor albe de masă", autor P. Ungurean, Chişinău, 1968. Hârtie, cu autograful autorului, L – 20 cm, LA – 14,5 cm. FB-19380-52.

Actul 65, 2009

Plic cu marcă poştală: Petru Ungurean – vinificator, academician, emis de Întreprinderea de Stat „Poşta Moldovei", 2007 . Hârtie, L – 16 cm, LA – 11,5 cm. FB-27950-10.

Bibliografie

Batâr 2003: D. Batâr, Destin împlinit prin sacrificiu. Intellectus 3, 2003, 83-86.

Evdochimov 1997: M. Evdochimov, Petru Ungurean – pagini din viaţă şi activitate. Tyragetia IV-V, 1997, 313-317.

Găină 2006: B. Găină, Şcoala oenologică din Moldova - 60 de ani de la fondare. Intellectus 2, 2006, 9-14.

Găină 2014a: B. Găină, Elaborări remarcabile ale savantului Petru Ungurean (120 de ani de la naştere). Pomicultura, Viticultura şi Vinificaţia 1 (49), 2014, 38-39.

Găină 2014b: B. Găină, Personalitate notorie în oenologie – academicianul Petru Ungurean. Pomicultura, Viticultura şi Vinificaţia 4 (52), 2014, 41-42.

Manolache, Malcoci, Xenofontov 2018: C. Manolache, I. Malcoci, I. Xenofontov, Oenologul Petru Ungurean, unul dintre fondatorii Academiei de Ştiinţe a RSSM. Academos 4, 2018, 113-119.

Пелях, Пономарченко 1978: М. Пелях, У. Пономарченко, П.Н. Унгурян. Страницы жизни и творчества (Кишинев 1978).

Petru Ungurean – an outstanding figure in the field of viticulture and winemaking (on the collections of the National Museum of History of Moldova)

Keywords: collection, museum, viticulture, winemaking, outstanding person.

Abstract: The National Museum of the History of Moldova possesses a large number of material and cultural values related to the field of viticulture and winemaking. The most significant among them are documents from the personal archives of famous winegrowers and winemakers. We are talking about such specialists in the field as P. Ungurean, M. Pautynsky, N. Mogilyansky, M. Pelyakh, F. Tifanyuk, M. Zhuravel and others.

This article examines the collections related to the activities of the outstanding winemaker Petru Ungurean (1894-1975), numbering about 66 different museum pieces.

All these items were transferred to the National Museum of History of Moldova from other museums. Some of them were transferred in 1985-1986 from the Museum of History and Local Lore of the MSSR. The largest collection came in 1991 from the Museum of the History of the Communist Party of Moldavia. It includes 52 storage units belonging to different categories: 34 documents, 12 photographs, 2 books and 4 brochures.

Documents, photographs, books, numismatic items, objects of historical value and personal belongings are genuine evidence of the life and work of the scientist Petru Ungurean. They highlight his contribution to the development of the wine industry and science, as well as highlight his social activities.

List of illustrations:

1. Petru Ungurean (1894-1975) in 1950.
2. Certificate issued to Nikolai Fiodorovici Ungurean, Petru's father, by the head of Boghiceni village (Bujor volost, Chisinau uyezd, Bessarabia Governorate), 1916.
3. Petru Ungurean at the age of 5, with his parents.
4. Petru Ungurean, student of the School of Viticulture and Winemaking, Chisinau, 1916.

5. Certificate of graduation from the Faculty of Agronomy of the Don Institute of Agriculture and Land Reclamation in Novocherkassk, issued to Petru Ungurean in 1923.
6. Petru Ungurean, student of the Don Institute of Agriculture and Land Reclamation in Novocherkassk, 1920s.
7. Notice addressed to Petru Ungurean from the USSR Patent Office, 1940.
8. Extract from the minutes of the Council of the Institute of Winemaking and Viticulture of Krasnodar on conferring the title of Candidate of Technical Sciences to Petru Ungurean, June 15, 1940
9. Order of the Badge of Honor, 1942.
10. Petru Ungurean's bag, 1944.
11. Petru Ungurean in the tasting room of the Bessarabian Factory of Champagne Wines, Chisinau, 1950.
12. Petru Ungurean with colleagues in the laboratory. First on the left is scientist Nikolai Mogilyansky. 1964 год.
13. A group of winemakers. The second from the left in the first row is Petru Ungurean. 1950s.
14. P. Ungurean's book *Osnovy vinodelija Moldavii* [Fundamentals of Moldavian Winemaking], vol. V, Chisinau, 1960.
15. Certificate of the deputy of the Supreme Soviet of the MSSR of the sixth convocation, issued to Petru Ungurean, elected from the Academic constituency, 1963.
16. Members of the Moldavian delegation at the II All-Union Peace Conference, 1950. In the second row from the left is Petru Ungurean; in the first row, first from the right is writer, poet and screenwriter Petru Cruceniuc; second from right is folk singer Tamara Cheban; in the second row, first from the right is soil scientist Nikolai Dimo.

Петру Унгурян – выдающийся деятель в области виноградарства и виноделия (на основе коллекций Национального музея истории Молдовы)

Ключевые слова: коллекция, музей, виноградарство, виноделие, деятель.

Резюме: Национальный музей истории Молдовы располагает большим количеством материальных и культурных ценностей, относящихся к области виноградарства и виноделия. Наиболее значимыми среди них являются документы из личных архивов известных виноградарей и виноделов, попавшие в фонды музея. Речь идет о таких специалистах своего дела, как П. Унгурян, М. Паутынский, Н. Могилянский, М. Пелях, Ф. Тифанюк, М. Журавель и др.

В этой статье рассматриваются коллекции, относящиеся к деятельности выдающегося мастера-винодела Петру Унгуряна (1894-1975 гг.), содержащие около 66 различных экспонатов.

Все эти предметы были переданы в музейные фонды из других музеев. Часть из них была передана в 1985-1986 годах из Историко-краеведческого музея МССР. Самая большая коллекция поступила в 1991 году из Музея истории Коммунистической партии Молдавии. Она включает 52 единицы хранения, относящиеся к разным категориям: 34 документа, 12 фотографий, 2 книги и 4 брошюры.

Документы, фотографии, книги, нумизматические предметы, предметы исторической ценности и личные вещи – подлинные свидетельства жизни и деятельности ученого Петру Унгуряна. Они подчеркивают его вклад в развитие винодельческой отрасли и науки, а также освещают его общественную деятельность.

Список иллюстраций:

1. Петру Унгурян (1894-1975), 1950 г.
2. Документ, выданный Николаю Федоровичу Унгуряну, отцу Петру Унгуряна, старостой села Богичень Бужорской волости Кишиневского уезда Бессарабской губернии в 1916 году.
3. Петру Унгурян в возрасте 5 лет, с родителями.
4. Петру Унгурян, учащийся Школы виноградарства и виноделия, Кишинев, 1916 г.
5. Свидетельство об окончании Агрономического факультета Донского института сельского хозяйства и мелиорации в Новочеркасске, выданное Петру Унгуряну в 1923 г.
6. Петру Унгурян, студент Донского института сельского хозяйства и мелиорации в Новочеркасске, 20-е гг. XX в.
7. Извещение на имя Петру Унгуряна из Патентного бюро СССР, 1940 г.
8. Выписка из протокола Совета Института виноделия и виноградарства г. Краснодара о присвоении Петру Унгуряну звания кандидата технических наук, 15 июня 1940 г.
9. Орден «Знак Почета», 1942 г.
10. Сумка Петру Унгуряна, 1944 г.
11. Петру Унгурян в дегустационном зале Бессарабского комбината шампанских вин, Кишинев, 1950 год.

12. Петру Унгурян с коллегами в лаборатории. Первый слева – ученый Николай Могилянский. 1964 г.
13. Группа виноделов. Второй слева в первом ряду – Петру Унгурян. 50-е гг. XX в.
14. Книга П. Унгуряна «Основы виноделия Молдавии», т. V, Кишинев, 1960 г.
15. Удостоверение депутата Верховного Совета МССР шестого созыва, выданное Петру Унгуряну, избранному по Академическому избирательному округу, 1963 год.
16. Члены молдавской делегации на II Всесоюзной конференции сторонников мира, 1950 год. Во втором ряду слева – Петру Унгурян; в первом ряду первый справа – писатель, поэт и сценарист Петру Крученюк; вторая справа – исполнительница народных песен Тамара Чебан; во втором ряду первый справа – ученый-почвовед Николай Димо.

22.05.2021

Vera Serjant, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0003-2758-8724, e-mail: serjantvera@gmail.com

IMAGINEA FEMEII ÎN AFIŞUL SOVIETIC DIN PATRIMONIUL MUZEULUI NAŢIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI[1]

Vera Stăvilă

Cuvinte-cheie: afiş, colecţie, patrimoniu, femeie, propagandă.

Subiectul acestei comunicări îl constituie imaginea femeii în afişul sovietic şi este rezultatul cercetării şi valorificării colecţiei de afişe din Patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. Pentru cercetare au fost identificate, selectate şi cercetate circa 50 de afişe cu chipul femeii, din colecţia de patrimoniu. În comunicare ne-am propus să obţinem o imagine de ansamblu a afişului sovietic cu imaginea femeii şi să stabilim rolul, funcţiile, impactul şi valoarea artistică a acestuia în societatea sovietică. Variat prin mesaj, format şi design, divers din punct de vedere tematic, afişul a fost structurat în câteva compartimente: 1) statutul femeii egalate în drepturi cu bărbaţii după revoluţia bolşevică din 1917 din Rusia, 2) rolul femeii în procesul de colectivizare, 3) femeia în timpul celui de-al Doilea Război Mondial – pe front şi în spatele frontului, 4) contribuţia, încadrarea femeii în restabilirea economiei naţionale (la strung, în mină, pe tractor), 5) femeia-mamă, 6) femeia în lupta pentru pace etc.

De remarcat că îndeosebi afişul a fost în atenţia criticilor (de artă), fiind cercetat preponderent ca operă de artă. Or afişul prezintă interes şi din punct de vedere istoric, reprezentând o mărturie a trecutului, ce reflectă procesele şi evenimentele care au avut loc în societatea sovietică.

Primele afişe propagandistice au apărut în Rusia în timpul Primului Război Mondial. Drept imbold au servit imaginile din ziare, care reflectau vitejia soldaţilor de pe front şi caricaturile asupra inamicului. În timpul Revoluţiei bolşevice din Rusia, din 1917, afişul a servit ca mijloc de comunicare în masă şi a fost folosit la maximum în scopul argumentării „dictaturii proletariatului". Guvernul a văzut în afiş un instrument eficient pentru mobilizarea maselor, care adesea nu ştiau să scrie şi să citească. Primele afişe cu imaginea femeii însă au apărut în Rusia în a doua jumătate a secolului XIX. Femeia era reprezentată în arta afişului în diverse ipostaze ale vieţii private, mai ales în publicitatea comercială, anunţând despre apariţia unor cărţi, reviste, spectacole de teatru şi cinema. Iar în afişul propagandistic imaginea femeii apare în anii '20 ai secolului XX (Бабурина, Артамонова 2001, 5) Informaţiile despre implicarea femeii în viaţa social-politică din această perioadă sunt lapidare. Şi asta pentru că, în societatea tradiţională, conservatoare, femeile nu pretindeau la egalitate cu bărbaţii. După revoluţia bolşevică din 1917, femeia este egalată, formal, în drepturi cu bărbaţii. Statul sovietic conştientiza necesitatea atragerii femeilor în viaţa social-politică şi economică. Astfel, implicarea femeii în activităţile noii societăţi era dirijată şi orientată spre direcţiile trasate de către partidul bolşevic. Regimul sovietic a încercat să mobilizeze femeile în scopul îndeplinirii obiectivelor propuse, oficial – de emancipare, dar în realitate – de subordonare voinţei partidului unic. Tema eliberării femeii de oprimarea anterioară şi acordarea de drepturi egale cu bărbaţii este reprezentată în sute de titluri de afişe. Cel mai vechi afiş din colecţie, cu chipul femeii, datează cu anul 1920 şi este intitulat *Ce i-a dat Revoluţia din Octombrie muncitoarei şi ţărancei?* („Что дала октябрьская революция работнице и крестьянке?"[2]). Afişul reflectă sugestiv statutul femeii egalate în drepturi cu bărbaţii după revoluţia bolşevică din 1917 din Rusia. Afişul reprezintă imaginea figurativă a unei muncitoare cu şorţ având un ciocan în mână şi secera la picioare. Cu mâna dreaptă arată spre o clădire cu inscripţiile: *Casa mamei, Casa copilului, Grădiniţă, Şcoală pentru adulţi, Clubul femeilor muncitoare, Cantină, Bibliotecă,*

[1] Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului 20.80009.0807.43 „Patrimoniul muzeal şi memoria istorică: cercetare, interpretare, prezentare".

[2] MNIM, FB-6290-44.

1. Afiş „Ce i-a dat Revoluţia din Octombrie muncitoarei şi ţărăncei?”. Autor necunoscut. 1920.

2. Afiş „Muncitoare şi ţărancă, păstraţi şi consolidaţi cuceririle din octombrie”. 1927.

Sovietul de deputaţi ai muncitorilor şi ţăranilor, în direcţia căreia se îndreaptă un grup de femei cu copii. Ciocanul din mâna muncitoarei subliniază apartenenţa la lumea bărbaţilor, iar secera – atributul ţărăncei –, lăsată într-o parte, simbolizează femeia care îşi asumă obligaţii bărbăteşti.

Acest afiş ne face să credem că, egalată în drepturi cu bărbaţii şi încadrată în viaţa socială, economică şi politică, femeia va fi scutită de unele griji familiare, acestea fiind transferate în grija statului. Doar că serviciile de protecţie socială, cum ar fi cantinele (care nu reuşeau să presteze servicii calitative), creşele (care nu se isprăveau cu volumul mare de muncă), au fost feminizate, şi tot femeile au ajuns să facă muncile de acolo. În urma acordării acestor drepturi şi privilegii, femeia s-a ales, practic, cu un volum dublu de muncă. Egalitatea era considerată o politică de stat, dar era înţeleasă ca uniformizare a cetăţenilor şi nicidecum ca asigurare de drepturi egale, ţinând cont de necesităţile diferite ale femeilor şi bărbaţilor (Шаманина 2019, 142).

O altă categorie de afişe din această perioadă reprezintă unitatea dintre femeia ţărancă şi femeia muncitoare. Într-un afiş dedicat aniversării a 10-a a revoluţiei din octombrie – *Muncitoare şi ţărancă, păstraţi şi consolidaţi cuceririle din octombrie* („Работница и крестьянка, берегите и укрепляйте завоевания октября”[3]) – femeile din prim-plan sunt reprezentate în stil figurativ şi diferit, în funcţie de clasa socială, pe fundalul unor imagini grafice reprezentând chipuri de femei încadrate în diferite activităţi. Ţărancă poartă pantofi tradiţionali ţărăneşti şi basma legată sub barbă, iar muncitoarea are pantofi de lucru şi basmaua legată în spatele gâtului. În pofida acestor diferenţe, ele mărşăluiesc sincronizat, de neclintit, sub steagul roşu, în angajamentul faţă de partid. Acest afiş, deopotrivă abstract şi figurativ, exprimă vizual implicarea femeii în viaţa social-politică, responsabilitatea şi angajamentul ei în edificarea unui nou curs. Un alt afiş,

[3] MNIM, FA-5465-22.

3. Afiş „1 mai anul 1920. Peste rămăşiţele capitalismului, spre unitatea frăţească a muncitorilor". Autor: N. Kocerghin, 1920.

creat de pictorul N. Kocerghin şi intitulat *1 mai anul 1920. Peste rămăşiţele capitalismului – spre unitatea frăţească a muncitorilor* („1 мая 1920 года. Через обломки капитализма – к всемирному братству трудящихся"[4]), sugerează ideea egalităţii femeii cu bărbaţii, de data aceasta este reprezentată femeia ţărancă având secera în mână, mergând în pas cadenţat şi cu pieptul înainte, alături de bărbaţi de diferite naţionalităţi, păşind peste rămăşiţele capitalismului sub lozinca „Proletari din toate ţările, uniţi-vă", pe fundalul unui curcubeu. Culoarea roşie este dominantă în textele şi lozincile de pe afişe. De asemenea, se evidenţiază cu roşu elementele bolşevice importante: steagul, steaua, basmaua, chiar şi cărămida este roşie.

Pentru realizarea politicii bolşevice, imaginea bărbatului şi a femeii trebuiau să arate, pe afişe, ca membri egali ai societăţii, cu aceleaşi valori şi idei. Chiar dacă pictorii s-au străduit să sublinieze egalitatea femeii cu bărbaţii, în realitate, femeile nu puteau să beneficieze de drepturile politice, pentru că exista inegalitatea în aparatul de stat şi alte structuri ale puterii (Шаманина 2019, 143). Afişele din această perioadă, pe de o parte, reprezentau lucrurile reale care aveau loc în societate, iar pe de altă parte, imaginile, chipurile respective nu existau, dar trebuiau să devină un ideal comun al vieţii frumoase. Personajul principal în afişele anilor douăzeci este femeia revoluţionară, femeia ţărancă, femeia muncitoare, care încep să trăiască după noi reguli. Femeia cu drepturi politice şi sociale susţine activ puterea sovietică, munceşte pentru binele ţării. Iar viaţa personală, rolul de soţie, mamă sunt trecute pe planul doi (Бабурина, Артамонова 2001, 5).

În a doua jumătate a anilor '20 - începutul anilor '30 ai secolului XX în URSS au loc transformări importante. Începe procesul de colectivizare şi industrializare a ţării. Pentru aceasta era nevoie de multă forţă de muncă. Ţinând cont că femeile constituiau majoritatea populaţiei în URSS şi erau egale în drepturi cu bărbaţii, era imposibilă crearea unei societăţi noi, fără participarea femeii muncitoare şi ţărance. Astfel, se intensifică campania de propagandă, care îndeamnă, încurajează femeia să lase gospodăria şi să se încadreze activ în aceste procese. În perioada vizată, imaginea femeii a fost folosită insistent şi în afişele create pentru promovarea campaniei de înscriere a ţăranilor în colhoz. Colectivizarea a însemnat predarea proprietăţii private (ţărăneşti), a terenurilor, a inventarului agricol, a animalelor etc. în colhozuri – măsură neacceptată la vremea respectivă printre ţărani, pentru că acest lucru însemna pierderea proprietăţii în favoarea statului. Pentru atragerea ţăranilor în înfăptuirea acestei campanii – mai mult obligatorii decât benevole – au fost folosite diverse metode: cercuri de lectură în căminele culturale, audieri colective a emisiunilor radio, distribuirea foilor volante. Afişul s-a dovedit a fi cea mai eficientă metodă. Au fost create zeci de titluri de afişe şi imprimate în sute de mii de exemplare, pentru a-i convinge pe ţărani de beneficiile colectivizării. Pictorul A. Samohvalov a creat, în anul 1930, afişul *Vino în colhoz* („Иди в колхоз"[5]). Femeia din imagine poartă o rochie şi basma de culoare roşie[6], simbolizând fidelitatea regimului şi folosită pentru

[4] MNIM, FA-5647-7.

[5] MNIM, FB-6290-65.

[6] După vestimentaţia pe care o poartă această femeie nu reprezintă femeia ţărancă.

4. Afiş „Vino în colhoz”. Autor: A. Samohvalov, 1930.

5. Afiş „Fascismul – cel mai crunt duşman al femeii. Toţi la luptă cu fascismul!” Autor: N. Vatolina, 1941.

amplificarea mesajului, care avea drept scop înrolarea ţăranilor în sistemul colectiv. Titlul şi textul este unul care ordonă, cheamă, dar nu pur şi simplu, ci cu tot cu animale şi cu inventarul pe care îl ai. Afişul este unul de dimensiuni mari, viu colorat, care captează atenţia chiar şi a acelora care nu ştiu să citească.

Emoţionant prin mesaj şi valoros prin design este afişul cu chipul femeii în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, folosit la maximum în timpul mobilizărilor pe front, la recrutarea civililor şi angajarea lor în industria de război. În propaganda de război, sovieticii au folosit intensiv imaginea femeii, pentru sporirea impactului emoţional, psihologic la nivel de subconştient. Femeile au ocupat locul bărbaţilor mobilizaţi pe front în toate sferele – de la munca în câmp până la cea în uzinele de producere a armamentului. Într-un astfel de context femeia a devenit un personaj întâlnit deseori în afişele de propagandă sovietică. Societatea şi, în primul rând, femeia erau pregătite din timp pentru o eventuală înlocuire a bărbaţilor mobilizaţi pe front. Chipul femeii care efectua munci tradiţionale bărbăteşti era promovat ca o formă superioară de activitate socială (activism civic), de atitudine conştiincioasă faţă de muncă, reprezentând un susţinător activ al idealului socialist.

Pentru prima perioadă a războiului este caracteristic afişul cu imaginea femeii care cheamă populaţia la mobilizarea totală şi consolidarea frontului sovietic şi se referă la anul 1941 – primul an de război. În această categorie se înscrie afişul *Fascismul – cel mai crunt duşman al femeilor. Toţi la luptă cu fascismul!* („Фашизм – злейший враг женщин. Все на борьбу с фашизмом!”[7]), autor N. Vatolina, considerat unul din cele mai emoţionante şi memorabile afişe de la începutul războiului (Демосфенова 1985, 29). Imaginea monumentală a femeii de pe afiş, pe fundalul unor limbi de foc, ruine pe vertical şi cadavre pe orizontal, poartă rochie şi basma de culoare roşie, creând un contrast de maxim impact. Prima parte a textului afişului are un caracter enunţător, informativ, iar a doua parte conţine un îndemn, o chemare. Ca mesaj, tema războiului schimbă ideologia propagandistică, punând în prim-plan sentimentul patriotic.

[7] MNIM, FB-5590-28.

6. Afiş „Colhoznicele înlocuiesc şoţii şi fraţii plecaţi pe front”. Autor: A. Bubnov, 1941.

Un rol aparte au jucat şi afişele cu imagini ale femeilor implicate în muncile agricole şi, mai cu seamă, ale femeilor pe tractor sau pe combină, cele care i-au înlocuit pe soţii şi fraţii plecaţi pe front. La acest compartiment, se remarcă afişul lui A. Bubnov, *Colhoznicele înlocuiesc şoţii şi fraţii plecaţi pe front* („Колхозницы заменяют мужей и братьев, ушедших на фронт”[8]). Femeia din imagine se deosebeşte de ţăranca din anii 20, este mai corpolentă, poartă rochie cu decolteu, tunsoare asemănătoare cu cea a bărbaţilor, poartă basmaua legată la ceafă, şi nu sub barbă. Aceste afişe erau destinate populaţiei de la sate. Colhoznica, într-un fel, era o imagine fantezistă, pentru că, în realitate, la sate erau puţine femei care conduceau un tractor sau o combină. Pictorii care creau asemenea afişe nu cunoşteau viaţa reală de la sate. Dar imaginea colhoznicei nici nu trebuia să fie reală, fiindcă ea era un produs al propagandei sovietice (Бабурина, Артамонова 2001, 10).

Imaginea femeii a fost folosită şi în afişele care îndeamnă populaţia din spatele frontului la susţinerea eforturilor militare, la asigurarea succeselor de pe front. Afişele mobilizatoare din spatele frontului reflectă creşterea rolului femeii în menţinerea şi dezvoltarea industriei de război – *Să marcăm fiecare zi cu o nouă victorie de muncă* („Отметим каждый день новой победой труда!”[9]), *Noi am jurat soţilor…!* („Мы поклялись своим мужьям…!”[10]), autor M. Bri-Bein. Versurile din subsolul afişului sunt semnate

7. Afiş „Să marcăm fiecare zi cu o nouă victorie!” Autor: V. Kokorekin, 1944.

de D. Bednâi. Femeia din imagine este reprezentată static, pe fondul unui strung. Pictorul pune accent nu pe femeie, ci pe munca pe care o desfăşoară ea, sugerând, totodată, ideea că munca îl înnobilează pe om. Dacă privim cu atenţie faţa acestei femei, ea exprimă seriozitate şi concentrare. Este îmbrăcată în salopetă, cu ochelari de lucru, părul este strâns sub basma, nu este niciun detaliu care ar putea s-o sustragă de la procesul muncii. Un rol important, considerabil au avut şi afişele cu chipul femeii care cheamă populaţia să depună banii în băncile de economii, în susţinerea eforturilor militare. Un astfel de afiş a fost cel intitulat *Participând la cea de-a doua loterie în obiecte şi bani, ajutăm frontul!* („Участвуя во второй денежно-вещевой лотерее, поможем фронту!”[11]).

O altă categorie de afişe din colecţie sunt cele ce redau imaginea femeii care cere soldatului să răspundă ţării cu victorie. Printre ele se

[8] MNIM, FB-5588-18.
[9] MNIM, FB-5588-9.
[10] MNIM, FB-5588-16.
[11] MNIM, FB-5588-25.

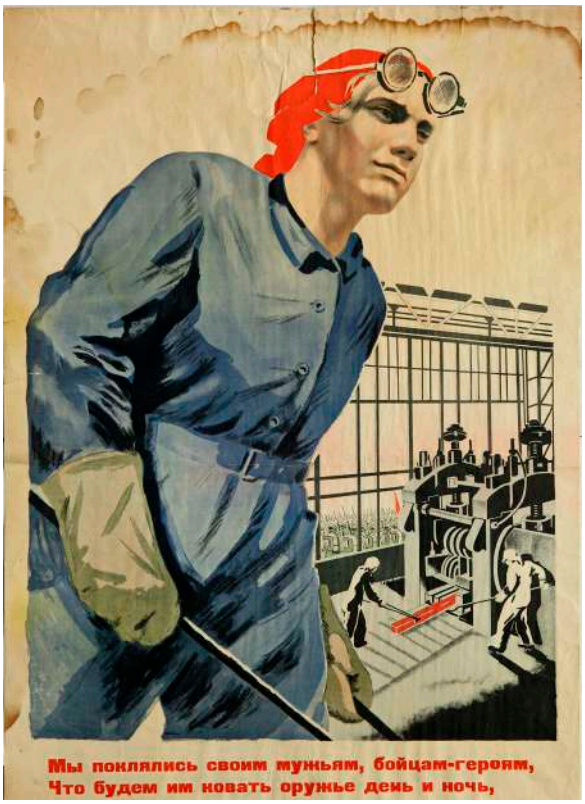

8. Afiş „Noi am jurat soţilor...!”.
Autor: M. Bri-Bein, 1941.

9. Afiş „Participând la cea de-a doua loterie în obiecte şi bani, ajutăm frontul!”. Autor necunoscut. 1942.

10. Afiş „Soldatule, răspunde ţării cu victorie!”.
Autor: L. Şmarinov, 1943.

evidenţiază cel semnat de L. Şmarinov, *Soldatule, răspunde ţării cu victorie*! („Воин, ответь родине победой!”[12]). Femeia din imagine ţine într-o mână un snop de grâu, iar în cealaltă – un automat, sugerând că este gata oricând de luptă. Aceste afişe demonstrează că implicarea femeilor în război – pe front şi în spatele frontului – asigură înlocuirea bărbaţilor şi demonstrează egalitatea lor. Însă, după terminarea războiului, femeile nu au fost răsplătite pentru efortul depus. Statul nu le-a acordat sprijinul promis. Atunci când bărbaţii s-au întors de pe front, multe femei au fost concediate din uzine şi au fost nevoite să se întoarcă să lucreze în ferme colective, pentru a contribui la creşterea nivelului de trai. Iar în politică şi la posturile de conducere femeile au rămas în minoritate.

Perioada de după cel de-al Doilea Război Mondial marchează o schimbare în prezentarea imaginii femeii. După reducerea drastică a populaţiei în timpul războiului, statul sovietic a pus accent pe creşterea natalităţii şi implicarea activă a femeii în creşterea şi educarea copiilor, în special a orfanilor de război. În această perioadă, un rol aparte îl au afişele cu chipul femeii-mamă. Pictorii au creat zeci de titluri de afişe cu această tematică: *Poporul sovietic nu-i va lipsi de grija sa pe orfanii de război!* („Своей заботой советский народ не оставит советских сирот!”[13]), 1946; *Să-i ocrotim pe copiii orfani cu grijă şi căldură maternă* („Окружим заботой и материнской лаской детей сирот!”[14]), 1947. Femeia din imaginile

[12] MNIM, FB-5588-33.
[13] MNIM, FB-5690-22.
[14] MNIM, FB-569021.

11. Afiş „Poporul sovietic nu-i va lipsi de grija sa pe orfanii de război!” Autor: V. Koretzki, 1947.

12. Afiş „Să-i ocrotim pe copiii orfani cu grijă şi căldură maternă”. Autor: N. Vatolina, 1946.

acestor afişe se deosebeşte de femeia reprezentată anterior, ea este bine îmbrăcată, frumos coafată, cu copii în braţe. Imaginea femeii a fost folosită şi în afişele create pentru mobilizarea şi asigurarea forţei de muncă, necesare pentru restabilirea economiei naţionale. În afişul *Vom reconstrui de minune!* („Отстроим на славу!”[15]), o femeie tânără, corpolentă, cu o lopată în mâini este reprezentată pe fondul unei clădiri distruse. Este îmbrăcată în salopetă, cu basma de culoare roşie (element nelipsit), privind în afara spaţiului din afiş. Pictorul redă dispoziţia şi entuziasmul femeii muncind pentru binele ţării.

Colecţia include un şir de afişe, dedicate implicării femeii în propagarea păcii şi prieteniei între popoare, cum ar fi, de exemplu, afişul lui I. Bogdesco, *Pace, Prietenie!* („Мир, Дружба!”[16]), 1957. Din 1948, motivul luptei pentru pace devine ideologia principală în URSS, care, contextual, este legată cu noţiunea de prietenie, fericire, de opunere războiului. Pictorii redau chipul femeii care luptă pentru dezarmare, care atrage

13. Afiş „Vom reconstrui de minune!”. Autor: I. Ivanov, 1945.

[15] MNIM, FB-3606-8.
[16] MNIM, FB-16815-7.

14. Afiş. „Pace, Prietenie!”. Autor: I. Bogdesco, 1957.

15. Afiş. „Exploziile nucleare trebuie să înceteze a deforma imaginea minunată a casei noastre – planeta Pământ”. 1987.

16. Afiş „În cincinalul al XI-lea vom produce anual 3,6-3,8 mln. tone de cereale!” Autor: V. Burlacov, 1981.

atenţia asupra atrocităţilor războiului şi avertizează împotriva lor. Printre acestea menţionăm afişul *Exploziile nucleare trebuie să înceteze a deforma imaginea minunată a casei noastre – planeta Pământ* („Ядерные взрывы должны перестать уродовать прекрасный лик нашего дома – планеты земля”[17]), 1987. Aceste afişe erau mai mult de faţadă, pentru că pe tot parcursul existenţei puterii sovietice (din 1917 şi până în 1990), URSS a fost implicată în diverse războaie şi conflicte militare, unele declarate, altele nedeclarate, ultimul fiind războiul din Afganistan (1979-1989), unde şi-au pierdut viaţa 301 tineri din RSSM (Xenofontov 2010, 420).

Unele afişe din colecţie – într-un număr nesemnificativ – sunt create de către pictorii locali. Acestea se referă la anii ’50-’80 ai secolului XX. Republica Sovietică Socialistă Moldovenească s-a aflat în câmpul de influenţă a regimului sovietic şi afişele create de pictorii locali poartă amprenta realităţilor sociale, politice şi ideologice

[17] MNIM, FB-14130-15.

17. Afiş „Vom produce anual 1,5-1,6 mln. tone de struguri!”. Autor: V. Silvestru, 1981.

18. Afiş „Ana Cebotari, Erou al Muncii Socialiste”. Autor: S. Licunov, 1961.

din URSS. Mobilizarea femeilor pentru compensarea forţei de muncă, necesare în agricultură, industrie şi alte domenii, era dictată de scăderea numărului bărbaţilor, care au murit în război sau au fost mobilizaţi pentru lucrări de restabilire a economiei în alte regiuni ale URSS. Astfel, ponderea femeilor în RSSM a crescut simţitor. De aceea era foarte important, din perspectiva regimului sovietic, de a-şi subordona acest segment social, care constituia mai mult de jumătate din totalul forţei de muncă. În RSSM, în anul 1945, numărul persoanelor apte de muncă este de 818 mii, dintre care femeile alcătuiau 475 mii (Caşu 2010, 252). Afişele din colecţia MNIM cu imaginea femeii, create de pictorii locali, se referă preponderent la agricultură, or majoritatea femeilor erau ocupate în acest domeniu. Acestea, de regulă, reflectă îndeplinirea planurilor cincinale la cultivarea cerealelor – V. Burlacov, *În cincinalul al XI-lea vom produce anual 3,6-3,8 mln. tone de cereale!* („В XI пятилетке будем производитъ ежегодно 3,6-3,8 млн. тон зерновых культур”[18]), sau a viţei-de-vie – V. Silvestru, *Vom produce anual 1,5-1,6 mln. tone de struguri!* („Будем производитъ ежегодно 1,5-1,6 млн. тон винограда”[19]).

Afişul creat de V. Burlacov reflectă Campania porumbului, iniţiată de N. Hruşciov, care avea la bază experienţa SUA. El credea că extinderea terenurilor cultivate cu porumb va rezolva problema furajeră şi asigurarea cu cereale a populaţiei. Dar cel mai mult îşi dorea să „ajungă şi să depăşească” SUA la randamentul şi producţia de porumb. În pofida eforturilor depuse, până la urmă, această campanie a suferit eşec (Stavilă 2020, 322). Pictorii au creat şi afişe cu imagini feminine concrete, cum ar fi femeia – Erou al Muncii Socialiste. Acest gen de afişe este unul deosebit. Imaginea este însoţită de un text pus pe note, dedicat eroinei din afiş – S. Licunov, *Ana Cebotari, Erou al Muncii Socialiste* („Анна Чеботаръ, Герой Социалистического труда”[20], 1961) Acest tip de afişe este caracteristic pentru anii ’60 ai secolului XX, dispărând apoi, treptat, de la mijlocul anilor ’70 ai secolului XX.

[18] MNIM, FA-9636-20.

[19] MNIM, FA-9636-1.

[20] MNIM, FB-7146.

Afişul cu imaginea femeii, din colecţia MNIM, este variat prin mesaj, format şi design, divers din punct de vedere tematic. Este unul foarte expresiv, nuanţat cu texte concise şi imagini sugestive. Aceste afişe cu valoare documentară şi artistică au fost şi un mijloc eficient de propagandă a ideologiei sovietice, fiind o mărturie a trecutului, şi reflectă o scurtă trecere în revistă a proceselor şi evenimentelor care au avut loc în societatea sovietică. Afişele cu chipul femeii din această perioadă reprezentau lucruri, imagini care ar fi avut loc în societate, dar, de fapt, aceste ipostaze nu existau, dar trebuiau să devină realitate. Autorităţile sovietice promovau, în primul rând, imaginea femeii active din punct de vedere social (femeia pe tractor, la strung, în mină, pe front şi în spatele frontului), iar rolul tradiţional al femeii-mamă, soţie erau puse pe planul al doilea. La crearea acestui gen de afişe şi-au adus contribuţia renumiţi pictori din URSS, dar şi din RSSM: N. Koreţki, A. Bubnov, N. Vatolina, I. Bogdesco, V. Burlacov, V. Silvestru ş.a.

Bibliografie

Caşu 2010: D. Caşu, Sovietizarea Basarabiei şi politica faţă de femei (1944-1945): Crearea Adunărilor de Delegaţie. Tyragetia s.n. IV/2, 2010, 251-256.

Stavilă 2020: V. Stăvilă, Afişul social postbelic – mijloc de informare publică (din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei). Tyragetia s.n. XIV/2, 2020, 321-327.

Xenofontov 2010: I.I. Xenofontov, Războiul din Afganistan (1979-1989) în memoria participanţilor din Republica Moldova. Realitatea istorică şi imaginarul social (Iaşi 2010).

Бабурина, Артамонова 2001: Н.И. Бабурина, С.Н. Артамонова, Женщины в русском плакате. Том 2 (Москва: Контакт- Кулътура 2001).

Демосфенова 1985: Г.Л. Демосфенова, Советские плакатисты – фронту. Алъбом (Москва 1985).

Шаманина 2019: Т.С. Шаманина, Образ женщины в советском плакатном искусстве межвоенного периода (1918-1939 гг.). Известия Уралъского федералъного унтверситета. Серия 1: Проблемы образования, науки и кулътуры 25/1(183), 2019, 139-144.

Female images on Soviet posters from the collections of the National Museum of History of Moldova

Keywords: poster, collection, heritage, woman, propaganda.

Abstract: As a result of the study, it was found that the posters with the image of a woman kept in the collection of the NMHM belong to the period from 1917 to the 1980s. They are varied in content, format, design and theme. These items are evidence of the past and provide a brief overview of the processes and events that took place in Soviet society. These posters, having documentary and artistic value, were also an effective means of promoting Soviet ideology. The propaganda character of the posters is reflected in the predominance of red, the color of the Communist Party of the USSR. On the one hand, posters with feminine themes from this period reflect real things and images that took place in society, and on the other hand, non-existent phenomena that should have been brought to life. The Soviet government promoted, first of all, the image of a socially active woman (a woman on a tractor, at a lathe, in a mine, at the front and in the rear), and the traditional role of a woman as a mother and wife was relegated to the background. Most of the texts and slogans on the posters are in Russian. They were printed in a circulation of hundreds of thousands of copies in printing houses in Moscow and Leningrad before the collapse of the USSR.

List of illustrations:

1. Poster “What did the October Revolution give a workwoman and a peasant woman?” 1920.
2. Poster “Workwoman and Peasant Woman, Protect and Strengthen the Conquests of October”. 1927.
3. Poster “May 1, 1920. Through the wreckage of capitalism to the worldwide brotherhood of working people”. By N. Kochergin. 1920.
4. Poster “Join the collective farm”. By A. Samokhvalov. 1930.
5. Poster “Fascism is the worst enemy of women. All for the fight against fascism!” By N. Vatolina. 1941.
6. Poster “Collective farm women replace husbands and brothers who have gone to the front”. By A. Bubnov. 1941.
7. Poster “Let’s celebrate every day with a new victory of labor!” By V. Kokorekin. 1944.
8. Poster “We have sworn to our husbands ...!”. By M. Bree-Bane. 1941.
9. Poster “Let us help the front by participating in the second cash lottery!” 1942.
10. Poster “Warrior, answer the Motherland with victory!” By L. Shmarinov. 1943.

11. Poster “The Soviet people will not leave the Soviet orphans without care!” By V. Koretsky. 1947.
12. Poster “Let’s surround orphans with care and motherly affection!” By N. Vatolina. 1946.
13. Poster “Let’s rebuild it for glory!” By I. Ivanov. 1945.
14. Poster “Peace, Friendship!” By I. Bogdesko. 1957.
15. Poster “Nuclear explosions must stop disfiguring the beautiful face of our home planet Earth”. 1987.
16. Poster “In the XI five-year plan we will produce 3.6-3.8 million tons of grain crops annually”. By V. Burlakov. 1981.
17. Poster “We will produce 1.5-1.6 tons of grapes annually”. By V. Silvestru. 1981.
18. Poster “Anna Cebotari, Hero of Socialist Labor”. By S. Likunov. 1961.

Женские образы на советских плакатах из фондов Национального музея истории Молдовы

Ключевые слова: плакат, коллекция, наследие, женщина, пропаганда.

Резюме: В результате исследования было установлено, что плакаты с изображением женщины, хранящиеся в коллекции НМИМ, относятся к периоду с 1917 года по 80-е годы XX века. Они разнообразны по содержанию, формату, дизайну и тематике. Эти предметы являются свидетельством прошлого и представляют краткий обзор процессов и событий, происходивших в советском обществе. Плакаты, обладающие документальной и художественной ценностью, также были эффективным средством пропаганды советской идеологии. Пропагандистский характер плакатов отражается в преобладании красного цвета – цвета коммунистической партии СССР. Плакаты с женской тематикой, относящиеся к этому периоду, с одной стороны, отражают реальные вещи и образы, которые имели место в обществе, а с другой стороны – несуществующие явления, которые следовало воплощать в жизнь. Советская власть пропагандировала, прежде всего, имидж социально активной женщины (женщина на тракторе, у токарного станка, в шахте, на фронте и в тылу), а традиционная роль женщины как матери и жены отодвигалась на задний план. Большинство текстов и лозунгов на плакатах на русском языке. Они печатались тиражом в сотни тысяч экземпляров в типографиях Москвы и Ленинграда до распада СССР.

Список иллюстраций:

1. Плакат «Что дала Октябрьская революция работнице и крестьянке?». 1920 г.
2. Плакат «Работница и крестьянка, берегите и укрепляйте завоевания Октября». 1927 г.
3. Плакат «1 мая 1920 года. Через обломки капитализма к всемирному братству трудящихся». Автор: Н. Кочергин, 1920 г.
4. Плакат «Иди в колхоз». Автор: А. Самохвалов, 1930 г.
5. Плакат «Фашизм – злейший враг женщин. Все на борьбу с фашизмом!». Автор: Н. Ватолина, 1941 г.
6. Плакат «Колхозницы заменяют мужей и братьев, ушедших на фронт». Автор: А. Бубнов, 1941 г.
7. Плакат «Отметим каждый день новой победой труда!». Автор: В. Кокорекин, 1944 г.
8. Плакат «Мы поклялись своим мужьям…!». Автор М. Бри-Бейн, 1941 г.
9. Плакат «Участием во второй денежно-вещевой лотерее поможем фронту!». 1942 г.
10. Плакат «Воин, ответь Родине победой!». Автор: Л. Шмаринов, 1943 г.
11. Плакат «Своей заботой советский народ не оставит советских сирот!». Автор: В. Корецкий, 1947 г.
12. Плакат «Окружим заботой и материнской лаской детей-сирот!». Автор: Н. Ватолина, 1946 г.
13. Плакат «Отстроим на славу!». Автор: И. Иванов, 1945 г.
14. Плакат «Мир, Дружба!». Автор: И. Богдеско, 1957 г.
15. Плакат «Ядерные взрывы должны перестать уродовать прекрасный лик нашего дома – планеты Земля». 1987 г.
16. Плакат «В XI пятилетке будем производить ежегодно 3,6-3,8 млн. тон зерновых кулътур». Автор: В. Бурлаков, 1981 г.
17. Плакат «Будем производить ежегодно 1,5-1,6 тон винограда». Автор: В. Силвестру, 1981 г.
18. Плакат «Анна Чеботарь, Герой Социалистического Труда». Автор: С. Ликунов, 1961 г.

04.05.2021

Vera Stăvilă, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0003-0130-6100, e-mail: stavilaveraa@gmail.com

SIMBOLURI HERALDICE RURALE, ADOPTATE ÎN REPUBLICA MOLDOVA ÎN ANII 2018-2020[1]

Silviu Andrieș-Tabac

Cuvinte-cheie: heraldică, vexilologie, stemă rurală, drapel rural, Republica Moldova.

La 28 decembrie 2018, Președintele Republicii Moldova a emis patru decrete privind înregistrarea unor simboluri rurale în Armorialul General al Republicii Moldova referitoare la satele *Balasinești* (raionul Briceni), *Iurceni* (comuna Iurceni, raionul Nisporeni), *Sipoteni* și *Podul Lung* (comuna Sipoteni, raionul Călărași) și la comuna *Cuhnești* (raionul Glodeni; cuprinde satele Cuhnești, Bisericani, Cot, Movileni și Serghieni). Această dată calendaristică târzie a actelor normative a făcut ca simbolurile respective să nu fie incluse în studiul nostru precedent asupra heraldicii rurale din anii 2018-2020, publicat în această revistă (Andrieș-Tabac 2020a). Simbolurile comunei Cuhnești însă au fost publicate cu o altă ocazie (Andrieș-Tabac 2019).

Anul 2019 a adus înregistrarea doar a trei grupuri de simboluri rurale noi – cele ale satelor *Mândrești* (comuna Mândrești, raionul Telenești) și *Bolduresti* (comuna Bolduresti, raionul Nisporeni) și ale comunei *Zâmbreni* (raionul Ialoveni; cuprinde satele Zâmbreni și Găureni), care nu au fost nici comunicate, nici publicate anterior într-un cadru științific.

În anul 2020, au fost înregistrate noile simboluri heraldice ale satelor *Păulești* (raionul Călărași), *Costuleni* (raionul Ungheni; deja publicate (Andrieș-Tabac 2020c)), *Sărata Veche* (comuna Sărata Veche, raionul Fălești), *Jevreni* (raionul Criuleni), *Șaptebani* (raionul Râșcani), ultimele trei fiind prezentate în cadrul Conferinței științifice internaționale „Istorie. Arheologie. Muzeologie" a Muzeului Național de Istorie a Moldovei, ediția a XXX-a, din 29-30 octombrie 2020 (Andrieș-Tabac 2020b). În același an, la 2 noiembrie 2020, Președintele Republicii Moldova a emis Decretul nr. 1824-VIII privind înregistrarea unor simboluri teritoriale ale comunei *Lipnic,* raionul Ocnița (MORM 2020, nr. 285, 3 noiembrie, partea I, art. 166, p. 5-6), prin care au fost înregistrate stema și drapelul comunale și stemele și drapelele satelor componente Lipnic și Paustova, aprobate încă în 2012 (prin Decizia Consiliului Comunal Lipnic nr. 4.3 din 8 iunie 2012) și publicate deja de autor în revista „Tyragetia" (Andrieș-Tabac 2013).

În cele ce urmează vom prezenta, în ordinea înregistrării în Armorialul General al Republicii Moldova, doar însemne rurale adoptate în perioada respectivă, care nu au făcut anterior obiectul publicării științifice detaliate.

Înainte de a purcede la descrierea și explicarea simbolurilor concrete, vom reitera cele două observații cu caracter general făcute și în alte comunicări anterioare. Prima ține de faptul că scutul fiecărei steme este timbrat de o coroană specială, care arată statutul localității în conformitate cu normele heraldice naționale și nu comportă o semnificație specială proprie pentru stema respectivă. Cea de-a doua observație se referă la faptul că regula generală presupune că drapelele au fost elaborate în baza stemelor respective și păstrează semnificațiile însemnului heraldic. Unele particularități ce țin de coroanele de timbru și de drapelele rurale vor fi menționate în cazurile când va fi necesar.

I. Stema și drapelul satului Balasinești, raionul Briceni

Deși prima inițiativă datează încă din anul 2006, simbolurile heraldice ale satului Balasinești au fost elaborate și definitivate abia peste mai bine de un deceniu, în mandatul primarului Victor Cucereavîi. Stema și drapelul satului (autor Silviu Andrieș-Tabac, pictor Andrei Gaidașenco) au fost avizate în ședința Comisiei Naționale de Heraldică de pe lângă Președintele Republicii Moldova din 25 octombrie 2018 (Decizia nr. 115-V.01) și aprobate prin Decizia Consiliului Sătesc Balasinești nr. 5/2 din 23 noiembrie 2018. Simbolurile au fost înregistrate în Armorialul General al Republicii Moldova prin Decretul Președintelui

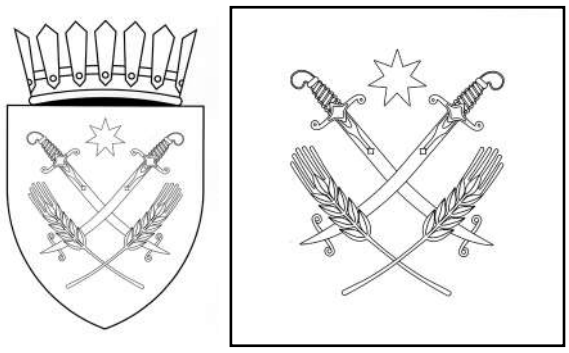

Fig. 1-2. Stema şi drapelul satului Balasineşti, raionul Briceni, 2018.

Republicii nr. 1059-VIII din 28 decembrie 2018 (MORM 2019, nr. 6-12, 11 ianuarie, partea I, art. 62, p. 30).

Stema are următoarea blazonare: în câmp roşu – două săbii încrucişate în săritoare, cu vârfurile în jos, de aur, şi, mai jos, două spice de grâu încrucişate în săritoare, cu vârfurile trecând peste lamele săbiilor, din acelaşi metal – totul însoţit în capul scutului de o stea de argint cu şapte raze; scutul timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 1).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată roşie, purtând în mijloc două săbii încrucişate în săritoare, cu vârfurile în jos, galbene, şi, mai jos, două spice de grâu încrucişate în săritoare, cu vârfurile trecând peste lamele săbiilor, de aceeaşi culoare, totul însoţit în partea de sus de o stea albă cu şapte raze (fig. 2).

Explicaţia simbolurilor este următoarea:

Prima menţiune documentară a Balasineştilor, după istoricul Ion Gumenâi, ar fi din octombrie 1433 (Gumenâi 2002, 268, cu trimitere la: *Creşterea colecţiunilor Academiei Române*, XVI, 1910, p. 170, nr. 116, original). Un document istoric din 1574 arată însă că satul Balasineşti pe Vilia a fost aşezat de proprietarul său, logofătul Ion Moghilă, „cu sila sa" (DRH, A, VII, doc. nr. 62, p. 78-80). În acest document au fost clarificate pretenţiile urmaşilor boierului Onică: aceştia ar fi avut uric pe acelaşi sat din vremea lui Ştefan cel Mare, dar au pierdut judecata în favoarea urmaşilor lui Ion Movilă.

Întemeietorul Balasineştilor, marele dregător Ion Movilă, fiul lui Iaţco Hudici, fost membru al sfatului domnesc al lui Ştefan cel Mare, apare menţionat în diverse dregătorii în documente din 1545-1563, apoi, se ştie, că s-a călugărit cu numele Ioanichie. El a fost tatăl domnilor Ţării Moldovei Ieremia Movilă şi Simion Movilă (Székely 2002, 225-228).

Stema familiei Movilă, care ne este cunoscută din sigilii şi alte surse provenite de la fiii lui Ion Movilă, reprezenta două săbii încrucişate în săritoare, cu vârfurile în jos. În acest context, cercetătorii concluzionează că şi tatăl ar fi folosit aceleaşi arme heraldice (Gorovei 1995, 307-309; Mănescu 1996, 321-325; Székely 2002, 307-309). Culorile tradiţionale sunt consemnate în armorialul lui Emanoil Hagi-Moscu: câmpul scutului este roşu, iar cele două arme – de aur integral (Hagi-Moscu 1918, [pl. VII]).

Astfel, stema de familie a întemeietorului satului Balasineşti îşi ocupă locul de cinste în cea a satului.

După ocuparea rusească a Basarabiei în 1812, la recensământul din 1817, moşia Balasineşti este atestată în proprietatea familiei Balş, o altă mare familie de boieri moldoveni (Халиппа 1907, 34).

Stema veche şi binecunoscută a familiei Balş reprezenta: în câmp roşu – o stea de argint cu şapte raze, după cum se poate vedea dintr-un sigiliu heraldic în ceară roşie al lui Iancu Balş, aplicat pe un document din 1819[1]. Ulterior însă, începând cu 1813, steaua va fi reprezentată mai ales şi aproape preponderent de aur, cu cinci, şase, şapte sau opt raze (Hagi-Moscu 1918, [pl. I]; Cernovodeanu 1977, 414-415 (pl. CIV, fig. 2, 4, 6); 420-421 (pl. CVII, fig. 5); Tiron 2021).

Astfel, steaua de argint cu şapte raze din stema satului Balasineşti face referinţă la foştii proprietari Balş.

Cele două spice de grâu de aur încrucişate în săritoare reprezintă cel de-al treilea element de individualizare a compoziţiei heraldice. Ele simbolizează agricultura – una din ocupaţiile de bază ale locuitorilor satului din vechime şi, în special, cultivarea cerealelor, care a fost mereu o preocupare pentru această localitate[2].

[1] Arhiva Naţională a Republicii Moldova (în continuare – ANRM), F. 88, inv. 1, d. 32, f. 31v, 114v.

[2] Arhiva curentă a Comisiei Naţionale de Heraldică (în continuare – Arhiva CNH), Dosarul satului Balasineşti, Chestionarul heraldic.

Fig. 3. Stema familiei Rosetti (după Emanoil Hagi-Moscu).

Fig. 4. Stema familiei Balş după armorialul lui Emanoil Hagi-Moscu.

II. Stema şi drapelul satului Iurceni, comuna Iurceni, raionul Nisporeni

Simbolurile heraldice ale satului Iurceni au fost elaborate în mandatul primarului Ion Bocan. Stema şi drapelul satului (autor Silviu Andrieş-Tabac, pictor Iurie Caminschi) au fost avizate în şedinţa Comisiei Naţionale de Heraldică din 24 iulie 2018 (Decizia nr. 96-V.01) şi aprobate prin Decizia Consiliului Comunal Iurceni nr. 04/6 din 11 octombrie 2018. Simbolurile au fost înregistrate în Armorialul General al Republicii Moldova prin Decretul Preşedintelui Republicii nr. 1060-VIII din 28 decembrie 2018 (MORM 2019, nr. 6-12, 11 ianuarie, partea I, art. 63, p. 31).

Stema are următoarea blazonare: de aur, cu talpă zigzagată de doi dinţi (*champagne vivrée de deux pièces*), verde, purtând un urcior roşu ce înalţă dintele dextru, un brad verde crescând din dintele senestru şi o fântână heraldică între dinţi; scutul fiind timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 5).

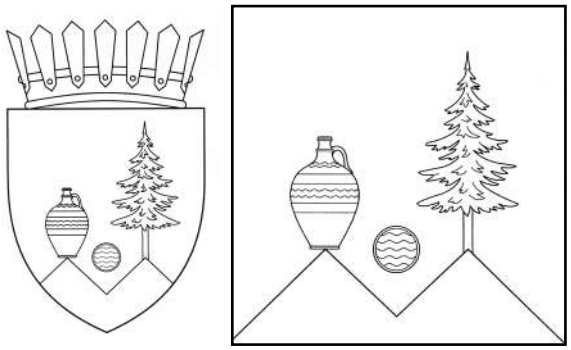

Fig. 5-6. Stema şi drapelul satului Iurceni, comuna Iurceni, raionul Nisporeni, 2018.

Drapelul reprezintă o pânză pătrată galbenă, cu talpă zigzagată de doi dinţi (*champagne vivrée de deux pièces*), verde, purtând un urcior roşu ce înalţă dintele dextru, un brad verde crescând din dintele senestru şi o fântână heraldică între dinţi (fig. 6).

Explicaţia simbolurilor este următoarea:

Stema satului Iurceni a fost elaborată utilizând procedeul armelor grăitoare cu referire la microtoponimele locului.

Decuparea tălpii în doi dinţi sugerează cele două dealuri între care este aşezat satul.

Primul dinte este înălţat de un urcior şi simbolizează Dealul Hârbului. Conform tradiţiei populare, denumirea s-ar trage de la faptul că, în urmă lucrărilor agricole şi a săpăturilor pentru construcţii, realizate pe acest deal, la suprafaţă apăreau numeroase vase şi cioburi de vase de ceramică[3]. În cazul dat, termenul „hârb" a fost interpretat în sensul de „vas (de bucătărie) vechi, uzat, spart sau de proastă calitate". În acelaşi timp, urciorul simbolizează una dintre principalele meserii ale Iurcenilor – olăritul, cunoscută din vechime şi continuată de familiile Mereuţă, Arsenii ş.a.[4]

Din cel de-al doilea dinte al tălpii creşte un brad, compoziţia simbolizând Dealul Bradului.

Fântână heraldică plasată între dinţii tălpii face trimitere la izvorul Fântâna Mare, una din principalele atracţii naturale şi mitologice ale Iurcenilor.

Câmpul de aur (galben în drapel) a fost ales din considerente tehnice.

[3] Arhiva CNH, Dosarul satului Iurceni, Chestionarul heraldic.
[4] Arhiva CNH, Dosarul satului Iurceni, Chestionarul heraldic.

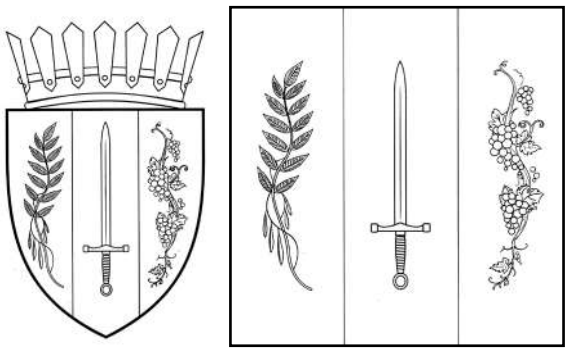

Fig. 7-8. Stema şi drapelul satului Sipoteni, comuna Sipoteni, raionul Călăraşi, 2018.

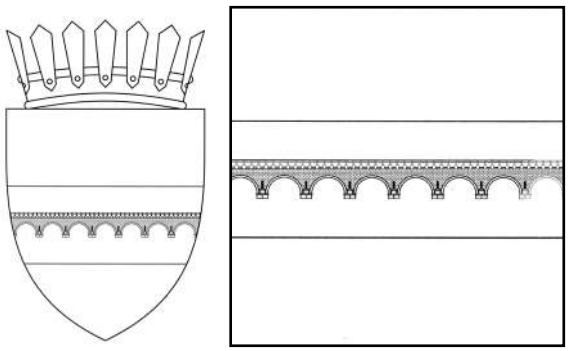

Fig. 9-10. Stema şi drapelul satului Podul Lung, comuna Sipoteni, raionul Călăraşi, 2018.

III. Stemele şi drapelele satelor Sipoteni şi Podul Lung, comuna Sipoteni, raionul Călăraşi

Simbolurile heraldice ale comunei Sipoteni au fost elaborate în mandatul şi din iniţiativa primarului Vasile Raţă, care a fost sprijinit în eforturile sale de corpul didactic al Liceului Teoretic „Mihai Eminescu" din localitate, în special de profesorul de limbă franceză Antonina Diaconu, precum şi de cercetătorul istoriei locale Vasile Trofăilă (Trofăilă 2018). Ambele sate componente din comuna Sipoteni au fost dotate cu simboluri heraldice şi vexilologice, însemnele pentru satul Podul Lung, fiind elaborate *pro bono*, în dar din partea Comisiei Naţionale de Heraldică. Stema şi drapelul satului Sipoteni (autor Silviu Andrieş-Tabac, pictor Elena Trofăilă) şi stema şi drapelul satului Podul Lung (autor Silviu Andrieş-Tabac, pictor Mariana Şlapac) au fost avizate în şedinţa Comisiei Naţionale de Heraldică din 25 octombrie 2018 (Decizia nr. 114-V.01) şi aprobate prin Decizia Consiliului Comunal Sipoteni nr. 11/02 din 13 noiembrie 2018. Simbolurile au fost înregistrate în Armorialul General al Republicii Moldova prin Decretul Preşedintelui Republicii nr. 1061-VIII din 28 decembrie 2018 (MORM 2019, nr. 6-12, 11 ianuarie, partea I, art. 64, p. 31-32).

Stema satului Sipoteni, comuna Sipoteni, are următoarea blazonare: în câmp de argint – un pal roşu, însoţit, la dextra, de o ramură de frasin (*Fraxinus excelsior*), verde, iar la senestra – de o ramură de viţă-de-vie, de asemenea verde, cu struguri roşii, şi încărcat cu o spadă de argint, cu mânerul de aur; scutul fiind timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 7).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată, tripartită vertical alb-roşu-alb şi purtând în prima partiţiune o ramură de frasin, verde, într-a doua partiţiune – o spadă albă, cu mânerul galben, iar într-a treia – o ramură de viţă-de-vie, verde, cu struguri roşii – toate în pal (fig. 8).

Stema satului Podul Lung, comuna Sipoteni, are următoarea blazonare: în câmp de argint – un brâu roşu, încărcat cu un pod lung cu şapte arcuri, de aur, zidit negru; scutul este timbrat de o coroană sătească de argint (fig. 9).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată albă, cu un brâu roşu (1/3 h), încărcat cu un pod lung cu opt arcuri, galben, zidit negru (fig. 10).

Explicaţia simbolurilor este următoarea:

Pe la sfârşitul anului 2002, autorităţile de atunci ale comunei Sipoteni au sprijinit editarea unui calendar de buzunar pentru anii 2003-2004. Pe faţa acestui calendar era imaginată o compoziţie paraheraldică, menită a individualiza localitatea. Simbolul reprezenta un scut fantezist de inspiraţie barocă, smaltat roz şi încărcat în prim-plan cu un leopard de argint, culcat pe un butoi văzut dinspre fund, din acelaşi metal, şi supraîncărcat pe fund cu un ciorchine de strugure şi o frunză de viţă-de-vie, verzi, – totul însoţit dedesubt de două rămurele de stejar în culori naturale (frunze verzi, ghinde de aur, căpăcele şi codiţe cafenii). Pe panglica albă de deviză apărea legenda: „SIPOTENI 1440 MOLDOVA" (fig. 11). Dedesubtul compoziţiei emblematice erau indicaţi autorii: P. G. Bragoi şi O. I. Chitoroagă.

Butoiul simboliza întinsele plantaţii de viţă-de-vie, rămurelele de stejar cu fructe – bogăţia forestieră, iar leul (reprezentat în chip de leopard) era semnul zodiacal al primarului în funcţie[5].

[5] Arhiva CNH, Dosarul comunei Sipoteni, Chestionarul heraldic.

Fig. 11. Calendar cu o emblemă paraheraldică a Sipotenilor, cca 2002.

Această emblemă, alături de altele neconforme din punct de vedere heraldic, dar aflate în uz, au fost discutate în ședința Comisiei Naționale de Heraldică din 17 iunie 2004 (proces-verbal nr. 58-III). În consecință, la 12 iulie 2004, autoritatea locală a fost atenționată printr-o scrisoare din partea Comisiei (nr. 07/05-14/08) despre necesitatea respectării cadrului normativ legal. Primăria Sipoteni a răspuns, chiar a doua zi, printr-o scrisoare din 13 iulie 2004 (nr. 79), în care își declara angajamentul prezentării urgente spre expertizarea CNH a proiectelor de stemă și drapel comunale, împreună cu documentația aferentă. Chestiunea însă a fost abandonată.

Abia în aprilie 2016, primarul Vasile Rață a reluat demersurile în vederea elaborării unei simbolici locale adecvate, care au condus, în cele din urmă, la avizarea unor steme și drapele pentru satele Sipoteni și Podul Lung în ședința CNH din 25 octombrie 2018.

Ca punct de pornire pentru *stema satului Sipoteni* a fost luată așezarea geografică: satul este situat pe ambele maluri ale râuleţului Pojarna, un afluent al Bâcului, pe două pante coborâtoare spre râu. În privința denumirii Pojarna, trebuie reținută părerea lui Constantin C. Giurescu, care explica faptul că „numele Pojarna arată că e vorba de o poiană făcută de mâna omului, nu naturală, dându-se foc pădurii" (Giurescu 1976, 32, 35). Astfel, palul roșu, adică de foc, simbolizează râul Pojarna.

Încă în 1904, Zamfir Arbore arăta că „ambele coaste ale văii [Pojarna] sunt acoperite cu păduri și vii" (Arbore 2001, 164). Cele două bogăţii naturale au rămas determinante pentru economia localității pe tot parcursul secolului al XX-lea și în secolul nostru. Deloc întâmplător, ele fuseseră incluse și în emblema autoasumată din 2002. Am păstrat aceeași idee și pentru stema nouă. Dacă vița-de-vie a fost reprezentată printr-o coardă obișnuită, codrul a fost redat printr-o o ramură de frasin, un copac mai puțin utilizat în heraldica națională și străină, astfel obținându-se o individualizare în plus.

Spada încărcând palul roșu este, în această stemă, o figură heraldică cu trei înțelesuri. La recensământul din 1817, se arăta că Sipotenii este un sat răzeșesc, cu mulți mazili, cea mai mare parte a moșiei fiind stăpânită de moșierul Iordache Donici, iar cealaltă parte – de răzeșii locali. Astfel, spada, ca armă nobilă, simbolizează, în primul rând, pe mazilii și răzeșii locali. Într-al doilea rând, această armă se regăsește și în stema familiei Donici, care reprezintă herbul polonez Ostoja (model din secolul al XVI-lea): în câmp roșu, între două semiluni de aur adosate – o spadă răsturnată, de argint, cu mânerul de aur; cimier: cinci pene de struț de argint. În sfârșit, spada se referă și la cunoscutul epizod politic de la 1563, relatat de cronicarul Grigore Ureche și legat de tabăra de la „Săpoteni" a hatmanului Ștefan Tomșa, care de aici a planificat și a realizat uciderea prin viclenie a lefegiilor nemți ai lui Despot-Vodă și ridicarea sa ca domn al Țării Moldovei (Ureche 1990, 95).

Stema satului Podul Lung a fost concepută prin procedeul armelor grăitoare. Acest sat este situat la confluența râurilor Bâc (simbolizat în stemă prin câmpul de argint, argintul fiind culoarea heraldică a apei) și Pojarna (simbolizat prin brâul roșu). „Când se umflau apele de primăvară, arată monografistul Teodor Niță, era greu să străbaţi lunca. Probabil, de aici, de la digul lung, cu mocirle anevoioase, și-a luat cătunul denumirea" (Niță 2012, 581). Astfel, podul de aur din stemă – căci aurul este smaltul heraldic superior – simbolizează denumirea localității.

O înrudire dintre cele două steme se realizează prin structura lor. Ambele steme au câmpul de bază de argint și poartă câte o piesă heraldică onorabilă de prim-ordin, roșie: la Sipoteni – un pal, iar la Podul Lung – o fascie.

IV. Stema şi drapelul satului Mândreşti, comuna Mândreşti, raionul Teleneşti

Simbolurile heraldice ale satului Mândreşti au fost elaborate în mandatul primarului Vasile Socolovschi. Stema şi drapelul satului (autor Silviu Andrieş-Tabac, pictor Mariana Şlapac) au fost avizate în şedinţa Comisiei Naţionale de Heraldică din 23 mai 2019 (Decizia nr. 169-V.01) şi aprobate prin Decizia Consiliului local Mândreşti nr. 04/02 din 12 iulie 2019. Simbolurile au fost înregistrate în Armorialul General al Republicii Moldova prin Decretul Preşedintelui Republicii nr. 1243-VIII din 12 august 2019 (MORM 2019, nr. 261-268, 23 august, partea I, art. 382, p. 33-34).

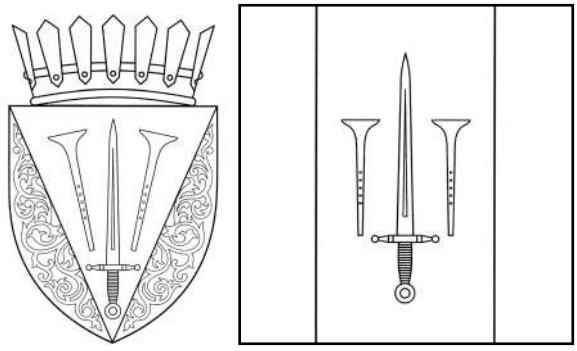

Fig. 12-13. Stema şi drapelul satului Mândreşti, comuna Mândreşti, raionul Teleneşti, 2019.

Stema are următoarea blazonare: scut partiţionat în unghi răsturnat (*chaussé*); în prima, pe roşu – o spadă de argint, cu mânerul de aur, flancată de două surle de aur, aşezate: prima – în bandă şi a doua – în bară, cu pâlniile în sus; partiţiunile laterale – de argint, damaschinate negru; scutul fiind timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 12).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată, tripartită vertical alb–roşu–alb (1:2:1) şi purtând în partiţiunea din mijloc o spadă albă, cu mânerul galben, flancată de două surle galbene, cu pâlniile în sus – toate în pal (fig. 13).

Explicaţia simbolurilor este următoarea:

Satul Mândreşti este situat la confluenţa râurilor Ciulucul Mic şi Ciulucul de Mijloc. Această particularitate geografică de aflare „între Ciulucuri” a fost esenţială pentru moşia locului, determinându-i viaţa de secole. Documentele istorice atestă faptul că satele de azi – Mândreştii şi Ciulucanii, ultimul purtând numele râurilor, – fac parte dintr-o moşie istorică comună. Astfel, într-un document din 5 mai 1807, intitulat „Însemnare de curgerea neamului pitarului Grigore Săpoteanul”, se consemnează: „*Ciulucanii ci să zic şi Mândreştii*” (Burac 2002, 314; Sava 1944, doc. nr. 346, p. 416-417).

Hidronimul Ciuluc, după cum a arătat toponimistul Ion Dron, este un termen entopic de origine turanică, care, în aceste limbi, înseamnă „pârâu, vălcică, râuleţ, sursă (de apă)”. În limba română însă el a intrat cu sensul mai îngust de „pârâu sau vale cu izvoare puţine, care seacă vara; secătură; vale seacă” (Dron 2001, 283-307).

În stema satului Mândreşti, cele două Ciulucuri au fost marcate printr-o divizare specială, denumită în terminologie heraldică „partiţionat în unghi răsturnat (fr. *chaussé*)”, astfel încât cele trei partiţiuni obţinute se unesc cu vârfurile la vârful scutului. Partiţiunile laterale au fost gândite ca simbolizând Ciulucurile, iar partiţiunea centrală – moşia satului. Din aceste considerente, partiţiunile din flancurile scutului au fost colorate în argint, smaltul heraldic al apei. Dar, pentru a marca ideea de „râuleţ care seacă vara”, câmpul de argint a fost supus procedeului heraldic al damaschinării. Termenul heraldic „damaschinat” (fr. *damasquiné*), având ca sinonim şi termenul „diaprat” (fr. *diapré*), desemnează un câmp sau o figură heraldică, a cărei suprafaţă este străbătută de arabescuri fine de altă culoare, amintind de procedeul de încrustare a unor arme cu fire de aur sau de argint într-un obiect de aramă, fier, oţel ori de fildeş, artă orientală cunoscută ca „damaschinaj” (din fr. *damasquinage*). Acelaşi termen, datorită similarităţii imaginii artistice obţinute, denumeşte şi procedeul tehnic prin care se realizează o ţesătură cu desene satinate pe un fond mat, denumită „damasc” (din it. *damasco*, lat. *damascus*). Termenii provin de la denumirea cunoscutului oraş levantin Damasc, capitala Siriei, celebru prin fabricarea săbiilor de un anumit tip de oţel de înaltă calitate, pe suprafaţa finită a căruia se puteau distinge reţele fine de nervuri văluroase.

Astfel, arabescurile de culoare neagră din stema satului Mândreşti sunt menite să simbolizeze, într-o formă artistică, crăpăturile din pământul uscat al albiei râului secat.

În partiţiunea centrală, de culoare roşie – smaltul heraldic al sângelui, focului şi sacrificiului –, apare mobila principală a compoziţiei heraldice: o spadă în poziţia ei heraldică normală, adică în pal şi cu vârful în sus.

Spada poartă în această stemă o triplă semnificaţie:

În primul rând, ea a fost antrenată ca armă grăitoare. Spada este o armă mândră, falnică şi, astfel, simbolizează denumirea satului Mândreşti, toponim provenit de la un antroponim, cel mai probabil Mândru, consemnând o calitate psihologică a personajului de cândva, care a primit această poreclă.

În acelaşi timp, spada este o armă nobilă şi legată de statutul social al nobleţei. Din acest unghi de vedere, spada a fost antrenată pentru a marca faptul că moşia Mândreşti este una răzeşească (Халиппа 1907, 167-168).

În sfârşit, spada este un simbol al verticalităţii – fizice şi psihice. Ea simbolizează că Mândreştii, fiind „o localitate de oameni răzeşi, gospodari, foarte şi foarte mândri”[6], şi-au demonstrat pe parcursul secolelor verticalitatea şi îndărătnicia de a lupta pentru libertate. Documentele istorice atestă participarea răzeşilor şi mazililor din Mândreşti la răscoala din martie 1773, înăbuşită cu ajutorul oştirilor ruseşti. În 1817, localnicii s-au eschivat de la depunerea jurământului de credinţă faţă de împăratul rus. Fierarul din Mândreşti Filimon Bodiu a înfiinţat o organizaţie ilegalistă antisovietică, care a activat în zona satului natal în anii 1945-1950 (Ţopa 2008, 512, 517-518).

Ultimele mobile heraldice din stemă sunt două instrumente muzicale vechi, cunoscute cu denumirea de *surlă*. Ele au menirea să facă referinţă la tradiţia muzicală a localităţii. Este vorba, în primul rând, de doi mari compozitori, originari din Mândreşti – academicianul Gheorghe Mustea şi regretatul Valentin Dânga, dar şi de numeroşi instrumentişti, artişti şi pedagogi în domeniul muzical, proveniţi din acest sat.

Prin extensie, surlele fac trimitere şi la tradiţia culturală generală aparte a mândreştenilor – laică şi bisericească –, căci surla este unul dintre instrumentele muzicale care se regăseşte frecvent în picturile murale bisericeşti din Ţările Române (Bobulescu 1940)[7]. În aceeaşi tradiţie cărturărească, merită menţionat faptul că Mândreştii sunt patria unui al doilea academician – doctorul habilitat în filozofie Alexandru Roşca, dar şi a altor numeroşi oameni de ştiinţă, cultură şi arte.

[6] Arhiva CNH, Dosarul comunei Mândreşti, Chestionarul heraldic.

[7] Aducem mulţumiri muzicologului dr. hab. Victor Ghilaş pentru semnalarea valoroasei lucrări a lui C. Bobulescu şi pentru consultaţiile acordate în problema tipologiei surlelor.

Odată cu adoptarea stemei şi a drapelului, prin aceleaşi acte normative, a fost avizat, aprobat şi înregistrat în Armorialul General al Republicii Moldova şi cel de-al treilea simbol identitar al localităţii – imnul satului având titlul „Odă satului Mândreşti” (muzica Gheorghe Mustea, versuri Iulian Filip).

V. Stema şi drapelul satului Boldureşti, comuna Boldureşti, raionul Nisporeni

Simbolurile heraldice ale satului Boldureşti au fost elaborate în mandatul primarului Vasile Miron. Stema şi drapelul satului (autor Silviu Andrieş-Tabac, pictor Mariana Şlapac) au fost avizate în şedinţa Comisiei Naţionale de Heraldică din 23 mai 2019 (Decizia nr. 170-V.01) şi aprobate prin Decizia Consiliului Comunal Boldureşti nr. 4/8 din 12 iulie 2019. Simbolurile au fost înregistrate în Armorialul General al Republicii Moldova prin Decretul Preşedintelui Republicii nr. 1267-VIII din 6 septembrie 2019 (MORM 2019, nr. 281-288, 13 septembrie, partea I, art. 408, p. 7).

Stema are următoarea blazonare: în câmp roşu – marca familiei Boldur (un trident în pal, cu dinţii egali, având pe coadă o bară transversală şi coada terminată în vârf de săgeată), de aur, înconjurată de o cununiţă împletită din fire de trifoi alb (*Trifolium repens*), de argint, şi spice de grâu, de aur; scutul fiind timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 14).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată roşie, purtând în mijloc marca familiei Boldur (un trident în pal, cu dinţii egali, având pe coadă o bară transversală şi coada terminată în vârf de săgeată), galbenă, înconjurată de o cununiţă împletită din fire de trifoi alb, albe, şi spice de grâu, galbene (fig. 15).

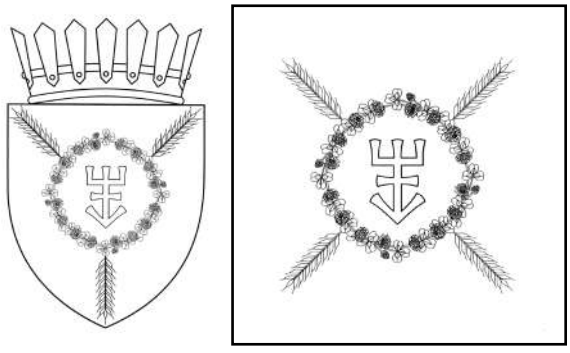

Fig. 14-15. Stema şi drapelul satului Boldureşti, comuna Boldureşti, raionul Nisporeni, 2019.

Explicaţia simbolurilor este următoarea:

Toponimul Boldureşti este unul de origine antroponimică şi are la bază numele Boldur (Eremia 1970, 101). Tradiţia locală susţine că denumirea satului provine de la viteazul vornic Boldur din timpul lui Ştefan cel Mare (Ladaniuc, Nicu, Ţopa 2000, 152-153). Pentru a verifica această tradiţie, trebuie urmărite documentele istorice. Cheia acestei cercetări o constituie moşiile din valea Nârnovei.

La 28 decembrie 1425-1426, Alexandru cel Bun a întărit fraţilor Toader şi Petru, fiii lui Ştefan Stravici, precum şi unchilor lor, Giurgiu şi Costea Stravici, „satele unde sunt Şerba Pauşescul şi Lazor, unde sunt Neagu Barbosu şi Dragomir Hasnăş şi Bălţaţi, la Cârligătura, *precum şi unde a fost Laţco, unde sunt Mihul şi Panici, unde este Stancuţ şi unde este Stanciul, pe Nârnova*, toate cu hotarele lor vechi" (DRH, A, I, doc. nr. 62, p. 90-91). Satele din domeniile de pe Nârnova au fost identificate de editorii acestui document astfel: *unde a fost Laţco* – la est de Boldureşti[8], *unde sunt Mihul şi Panici* – la sud de Seliştе (aflat în comuna Ciuteşti), iar *unde este Stancuţ şi unde este Stanciul* – la nord de Soltăneşti – toate în raionul Nisporeni acum şi toate în zona cursului superior al Nârnovei, până a ajunge la Nisporeni. Astfel, aici s-a creat un domeniu mai larg al familiei Stravici.

Din cercetările genealogice se constată că numitul Costea Stravici a avut o fiică, probabil Nastea, care a fost căsătorită cu Ioan Boldur, atestat în 1443, şi care sunt părinţii lui Sima Boldur, mare boier din vremea lui Ştefan cel Mare: vistiernic în anii 1486-1491, vornic în 1491-1503 şi prim-sfetnic în sfatul domnesc în 1502-1503 (Lefter 2010). Astfel, o parte din proprietăţile funciare ale familiei Stravici au ajuns în stăpânirea familiei Boldur, adică Sima Boldur a moştenit proprietăţi pe Nârnova de la mama lui.

Sima Boldur a fost căsătorit cu Muşa şi a avut trei copii, atestaţi în documentele istorice: fiica Marica (1518, 1522), fiul Andruşco (1518, 1522), care este tatăl aprodului Giurgea Boldur, şi fiica Măgdălina (1522) (Lefter 2010). Acest Andruşco Boldur a răscumpărat de la surorile lui mai multe proprietăţi funciare paterne, printre care, la 12 iulie 1522, şi „siliştea Păruceani pe Nârnova" (DIR, A, XVI, I, doc. nr. 186, p. 211-212). Din acest act se vede că şi vornicul Sima Boldur avusese uric pentru această silişte de la Ştefan cel Mare.

La 16 aprilie 1617, „satul Păruceni pi Nârnova" este întărit marelui vornic Ureche (DIR, A, XVII, IV, doc. nr. 183, p. 145). Un document din 23 septembrie 1635, menţionat într-un perilipsis de la 1818 împreună cu „scrisorile moşiei Siliştea cu seliştile ei", atestă întărirea moşiei Păruceni vornicului de poartă Ieremia Vânculeţ (DRH, A, XXIII, doc. nr. 245, p. 289). Acelaşi Ieremia Vânculeţ, la 20 septembrie 1636, cumpără de la Vasile Sturza, ginerele lui Mirăuţă, şi de la rudele sale „satul Păruceni, numit înainte Stancăuţi" (DRH, A, XXIII, doc. nr. 521, p. 573). Această din urmă denumire, Stancăuţi, ne trimite cu gândul la cele două sate de la 1425-1426 – *unde este Stancuţ* şi *unde este Stanciul* – localizate la nord de Soltăneşti.

La 28 mai 1642, Vasile Lupu voievod întăreşte vornicului de poartă Ieremia Vânculeţ stăpânirea asupra satelor Brănişteri şi Boldureşti, asupra unor vii din Soltăneşti, asupra unor prisăci cu livezi şi îi dăruieşte un loc cu prisacă şi nişte bălţi de peşte, numite Hilipoaie şi Lunga (DRH, A, XXVI, doc. nr. 483, p. 409-410). În această carte domnească, situaţia pe teren este descrisă astfel: „*satul Brănişterii, unde au fostu casa lui Boldor vistieriu, şi nişti vii din Soltăneşti, care acele sate di mai sus scrisă Pârăucenii la Buzocea ce să numescu Brănişterii şi satul Boldureştii şi cu acele vii din Soltăneşti i-au fostu lui dreaptă cumpărătură de la Mirăuţă Hraniţă şi de la ficiorii lui şi de la nepoţii lui, drept 100 [de ughi] ungureşti şi drept 100 stupi. Iar hotarul acelor sate să începe din vale Nârnovii de către Pânceşti de la o vale ce se cheamă Lupoaie în gios pe vale pe la Drumul cel Mare. Iar de acolo în sus până la valea Buldureasca piste vale până la un stâlpu de piiatră, iar de acolo pe hârtoape la deal la Orbej, iar de acolo Orbejul la vârful dealului, iar de acolo pe vârful dealului spre răsăritu până la aceeaş(i) vale Lupoaei; atât este totu hotarul*". În 1645, Vasile Lupu va întări din nou stăpânirea deja şătrarului Ieremia Vânculeţ: la 17 iunie – asupra satului Păruceni (DRH, A, XXVIII, doc. nr. 101, p. 87-88), iar la 25 iunie – asupra satelor Brănişteri şi Boldureşti (DRH, A, XXVIII, doc. nr. 107, p. 91).

Această înşiruire lungă de documente atestă istoric faptul că domeniul familiei Boldur a cuprins câteva sate învecinate, printre care şi Boldureştii

[8] Arheografii ne comunică faptul că în secolul al XVII-lea acest sat s-a numit Lăţcani.

de azi, a căror vatră și denumiri s-au schimbat pe parcursul secolelor, dar și faptul că aici s-a aflat casa vistiernicului Boldur. Astfel, putem conchide că, într-adevăr, numele satului provine de la neamul Boldur, cel mai probabil, de la Sima Boldur, căci tatăl său, Ion, nu l-a stăpânit decât prin căsătoria cu fiica lui Costea Stravici.

Din acest considerent, mobila principală a stemei satului Boldurești a devenit marca familiei Boldur – un trident în pal, cu dinții egali, având pe coadă o bară transversală și coada terminată în vârf de săgeată. Aceasta ne este cunoscută chiar din sigiliul lui Sima Boldur însuși, aplicat pe un document de la 12 iulie 1499 (fig. 16) (Однороженко 2008, 54, fig. 43; Tiron, Lefter 2013, 78, fig. 13, după Oleg Odnorojenko; Tiron, Lefter 2015, 202, nr. 30, figurile după O. Odnorojenko și „Albumul paleografic" al lui Ioan Bogdan). Marca în cauză face parte din stratul cel mai vechi de steme boierești moldovenești, din așanumita „heraldică geometrică", specifică Țării Moldovei, spațiului polono-lituanian și similară cu sistemul dangalelor tătărești. Este o emblemă de cea mai mare valoare simbolică, cu vechime atestată la sfârșitul secolului al XV-lea, în epoca lui Ștefan cel Mare.

Fiind o marcă veche, tridentul familiei Boldur a primit smaltul superior în heraldică – aurul. Tot ea a dictat și culoarea scutului heraldic – culoarea tradițională veche a heraldicii moldovenești, dar și culoarea militară prin excelență. Roșul este dictat și de faptul că la Boldurești, după cum atestă *Condica Vistieriei Țării Moldovei de veniturile și lefurile dregătorilor și slujbașilor domniei și ale slujitorilor Curții domnești*, se afla un „căpitan de Boldurești", comandantul a 100 de călărași (Documente Iași VII, doc. nr. 129, p. 121). Nu este în plus să amintim că roșul este și culoarea domniei.

Cea de-a doua mobilă din stema Boldureștilor este o cununiță simbolică, împletită din fire de trifoi alb (*Trifolium repens*) și spice de grâu. Cununița simbolizează două dintre ocupațiile istorice de bază ale locutorilor. Astfel, grâul apare ca un simbol al agriculturii, iar trifoiul – ca simbol al pajiștilor.

Ideea cu agricultura a fost solicitată de săteni.

Ideea cu fânațul a venit de la faptul că vechiul sat Păruceni s-a numit și Brănișteri, după denumirea meseriei de brănișteri. Brănișterii erau niște slujbași speciali, care se îndeletniceau cu strângerea fânului pentru trebuințele Curții domnești de la Iași din cunoscuta Branițte domnească de pe șesul din stânga Prutului, cuprinzând 30 de sate (Sava 1937, 22). Satele Boldurești, Brănișteri și Păruceni, se pare, nu au făcut parte din cele treizeci de sate, dar denumirea Brănișteri atestă clar implicarea lor în slujba adunării fânului. În consecință, floarea de trifoi, ca una dintre plantele perene specifice pajiștilor și fânațelor, simbolizează ocupația respectivă.

Fig. 16. Sigiliul vornicului Sima Boldur, aplicat la 1499. Desen de Oleg Odnorojenco.

În final, această stemă poate fi citită ca una aparținând unui domeniu al familiei Boldur de la marginea Branițtii domnești.

VI. Stemele și drapelele comunei Zâmbreni, raionul Ialoveni

Simbolurile comunei Zâmbreni au fost elaborate în mandatul primarului Daniel Țonu. Stema și drapelul comunei, precum și stemele și drapelele satelor componente Zâmbreni și Găureni (autor Silviu Andrieș-Tabac, pictor Andrei Gaidașenco) au fost avizate în ședința Comisiei Naționale de Heraldică din 23 mai 2019 (Decizia nr. 172-V.01) și aprobate prin Decizia Consiliului Comunal Zâmbreni nr. 5/01 din 17 iulie 2019. Simbolurile au fost înregistrate în Armorialul General al Republicii Moldova prin Decretul Președintelui Republicii nr. 1268-VIII din 6 septembrie 2019 (MORM 2019, nr. 281-288, 13 septembrie, partea I, art. 409, p. 7-9).

Stema comunei Zâmbreni are următoarea blazonare: despicat, roșu și de argint, cu un zimbru stând, cu capul întors văzut din față, dintr-unul în celălalt; scutul fiind timbrat de o coroană comunală de câmpie (fig. 17).

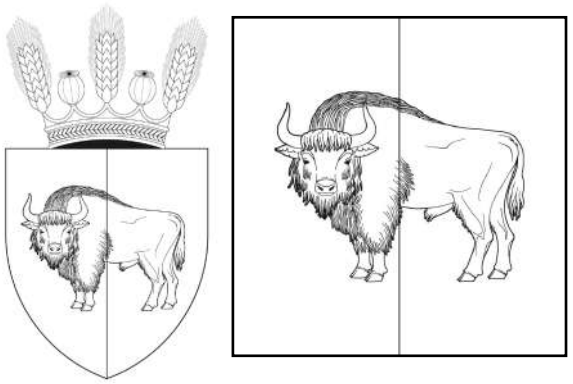

Fig. 17-18. Stema şi drapelul comunei Zâmbreni, raionul Ialoveni, 2019.

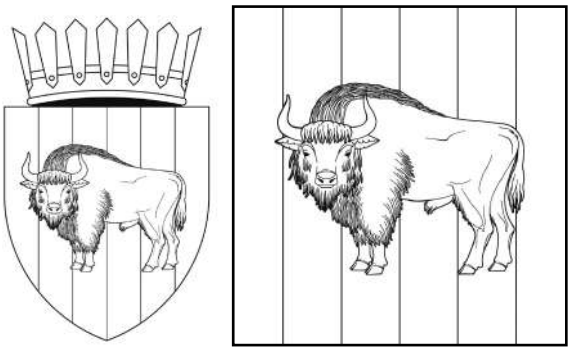

Fig. 19-20. Stema şi drapelul satului Zâmbreni, comuna Zâmbreni, raionul Ialoveni, 2019.

Drapelul reprezintă o pânză pătrată, bipartită vertical roşu-alb, cu un zimbru stând, cu capul întors văzut din faţă, dintr-unul în celălalt (fig. 18).

Stema satului Zâmbreni, comuna Zâmbreni are următoarea blazonare: în câmp partiţionat în şase paluri roşii şi negre – un zimbru stând, cu capul întors văzut din faţă, broşând, de argint; scutul fiind timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 19).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată, partiţionată vertical în şase dungi, roşii şi negre alternându-se, şi purtând în mijloc un zimbru stând, cu capul întors văzut din faţă, broşând, alb (fig. 20).

Stema satului Găureni, comuna Zâmbreni are următoarea blazonare: scartelat, de aur şi roşu, cu un disc negru broşând, încărcat cu un zimbru stând, cu capul întors văzut din faţă, de argint; scutul timbrat de o coroană sătească de argint (fig. 21).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată, scartelată galben şi roşu, purtând în mijloc un disc negru broşând, încărcat cu un zimbru stând, cu capul întors văzut din faţă, alb (fig. 22).

Explicaţia simbolurilor este următoarea:

Comuna Zâmbreni cuprinde două sate, separate între ele de râul Botna: moşia Zâmbrenilor este la răsărit de această apă, pe malul stâng, iar moşia Găureni – la asfinţit, pe malul drept. Cândva însă, aceste moşii răzeşeşti au făcut corp comun şi au fost stăpânite de aceleaşi neamuri.

Toponimul Zâmbreni este fie zoonimic, având la bază denumirea cunoscutului animal – „zimbru” (Eremia 1970, 69) (*Bison bonasus*), fie floronimic, având la bază denumirea unei specii subalpine de

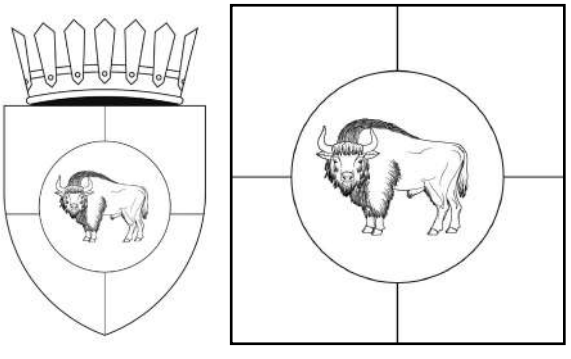

Fig. 21-22. Stema şi drapelul satului Găureni, comuna Zâmbreni, raionul Ialoveni, 2019.

pin – „zâmbru” (Constantinescu 1963, 415) (*Pinus cembra*), fie antroponimic, având la bază numele de persoană Zâmbrea, care provine ori de la animal, ori de la plantă (Iordan 1983, 242, 245), ori de la boala „zâmbre”, sau de la cunoscuta expresie „a face zâmbre”.

Două microtoponime locale sunt de luat în considerare în contextul cercetărilor etimologice. Primul dintre ele este hidronimul Zâmbroaia, satul vechi fiind situat la gura pârâului cu acest nume, atestat documentar la 1817 (Schiţco 2017, 547-548, cu referinţă la: Constantinescu-Iaşi 1929, 27, 29). Cel de-al doilea – Valea Zimbrilor/ Valea Zâmbrenilor – este cunoscut şi azi[9].

O legendă istorică locală susţine că moşia Zâmbreni ar fi fost dată de Ştefan cel Mare ostaşului său Draguş Rezanu, poreclit Zâmbrea, care a lăsat-o drept moştenire celor şase copii ai săi –

[9] Arhiva CNH, Dosarul comunei Zâmbreni, Chestionarul heraldic.

Negrea, Nastasia, Magdalena, Ilie, Adriana, Floroaia – ipoteticii bătrânii eponimi ai părților de moșie, reflectate în microtoponimia locală. În același timp, tradiția populară afirmă că porecla Zâmbrea ar veni de la faptul că zona era împădurită și locuită de mulți zimbri[10].

Stadiul actual al cercetărilor istorice nu permite identificarea acelui Zâmbrea legendar, de la care provine toponimul Zâmbreni, după cum nici confirmarea faptului că Zâmbrenii au la bază acest antroponim. Dintre soluțiile etimologice directe sau posibile printr-un antroponim intermediar, cea care se bazează pe etimonul „zimbru", în grai moldovenesc „zâmbru", este din punctul nostru de vedere cea mai probabilă pentru o localitate care se află departe de munți, dar și cea mai îndrăgită de localnici. În consecință, emblema zimbrului a fost aleasă ca mobilă principală pentru toate cel trei steme.

Cel de-al doilea element de individualizare heraldică ține de faptul că moșiile celor două sate sunt răzeșești.

Dintr-o cercetare documentară cu caracter juridic de la 1810, se cunoaște că moșia răzeșească (Arbore 2001, 103) Găureni umblă în patru bătrâni: Onofrei, Curnic, Miron și Roșca[11]. Din acest considerent, câmpul heraldic a fost sfertuit. Individualizarea stemei s-a realizat și prin utilizarea unei a treia mobile – a discului negru, care constituie o armă grăitoare. Denumirea Găureni se datorează aspectului exterior al locului de *gaură* – „adâncitură, cavitate", „hârtop relativ mic cu coaste nestabilite și râpoase" (Eremia 1970, 54).

Zâmbrenii, menționat ca sat răzeșesc la recensământul din 1817 (Халиппа 1907, 149), conform cercetărilor istoricului Teodor Candu, sunt o extensie a moșiei Găureni, din punctul de vedere al proprietății asupra pământului. Astfel, după documentele de la cumpăna secolelor XVIII și XIX, se constată că un oarecare Efrim, vel căpitan Budjanu Vâsocianu, ar fi fost tatăl Anușcăi, din care se trag toți răzeșii Mârza, ce au stăpânit Găurenii, dar și tatăl lui Bold, care a stăpânit moșia Zâmbreni și a avut șase moștenitori (la fel ca și ipoteticul Draguș Rezanu, poreclit Zâmbrea!): Ioniță, Aftenia, Ruxanda, Nastasia, Panaghia, Magdalina[12]. Astfel, cele șase paluri din stema satului Zâmbreni simbolizează cele șase trupuri de moșie răzeșească, legendare și reale. Negru aici este culoarea pământului, iar roșul – culoarea nobleței.

În stema comunei, câmpul a fost despicat în două, simbolizând cele două sate componente, separate, dar și unite, de Botna. Unitatea simbolică s-a realizat și prin utilizarea procedeului heraldic al alternării smalturilor câmpurilor cu cele ale figurii, denumită „dintr-unul în celălalt". Argintul, fiind culoarea apei în heraldică, simbolizează Botna, iar roșul rămâne aici un simbol al răzeșiei.

Coroanele care timbrează scuturile heraldice arată statutul fiecărei unități teritoriale: la satul Zâmbreni – de sat-reședință de comună, iar la Găureni – de sat-nereședință de comună. Coroana comunală de câmpie ce timbrează scutul stemei comunei Zâmbreni, în conformitate cu normele stabilite de Comisia Națională de Heraldică[13], trimite la zona geografică de câmpie, în care este situată comuna. Reprezintă o cunună de aur, compusă din trei spice de grâu și două gămălii de mac intercalate.

VII. Stema și drapelul satului Păulești, raionul Călărași

Simbolurile satului Păulești au fost elaborate în mandatul primarului Ion Prunici. Stema și drapelul (autor Silviu Andrieș-Tabac, pictor Mariana Șlapac) au fost avizate în ședința Comisiei Naționale de Heraldică din 23 mai 2019 (Decizia nr. 171-V.01) și aprobate prin Decizia Consiliului Sătesc Păulești nr. 02/01 din 9 septembrie 2019. Simbolurile au fost înregistrate în Armorialul General al Republicii Moldova prin Decretul Președintelui Republicii nr. 1427-VIII din 14 ianuarie 2020 (MORM 2020, nr. 14-23, 24 ianuarie, partea I, art. 12, p. 5).

Stema are următoarea blazonare: în câmp de aur – o coșarcă din răchită, așezată pe talpa scutului, plină cu ciorchini de struguri și mere – totul în culori naturale; talpa scutului partiționată în tablă de șah, de argint și verde; scutul timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 23).

[10] Arhiva CNH, Dosarul comunei Zâmbreni, Chestionarul heraldic.

[11] ANRM, F. 39, inv. 10, d. 1350, f. 11-16. Informație depistată și oferită de dr. Teodor Candu.

[12] ANRM, F. 39, inv. 10, d. 1350.

[13] Arhiva CNH, Regulamentul cu privire la elaborarea simbolicii teritoriale locale, aprobat în ședința Comisiei Naționale de Heraldică a Republicii Moldova din 28 aprilie 1996, cu modificările și completările introduse în ședința din 19 martie 2004.

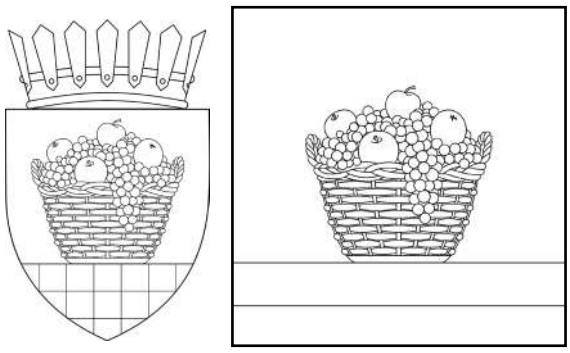

Fig. 23-24. Stema şi drapelul satului Păuleşti, raionul Călăraşi, 2020.

Drapelul reprezintă o pânză pătrată galbenă, cu o talpă (1/4 h) tăiată în două brâie, verde şi alb, purtând în mijloc o coşarcă din răchită, aşezată pe talpă, plină cu ciorchini de struguri şi mere – totul în culori naturale (fig. 24).

Explicaţia simbolurilor este următoarea:

Cu toate că etimologia toponimului Păuleşti pare una transparentă (Eremia 1979, 93), identificarea personajului istoric real, de la care a provenit numele localităţii nu s-a făcut încă în istoriografia autohtonă. Nici istoricul localităţii până în epoca modernă nu a fost studiat suficient (Leaşco 2012, 212-220), încât antrenarea unei emblematici legate de istoria medievală şi modernă a satului nu a fost posibilă. În aceste condiţii, în prim-plan simbolic au intrat condiţiile naturale şi ocupaţiile economice tradiţionale.

În câmpul scutului au fost incluse mobile cu referire la trei dintre ocupaţiile economice, bine documentate pentru secolele XIX-XXI[14] (Leaşco 2012, 212-220):

– coşul simbolizează împletitul din nuiele de răchită;
– strugurii simbolizează viticultura;
– merele simbolizează pomicultura.

Mobilele fiind de culori naturale, câmpul scutului a fost ales de aur, aurul – smaltul heraldic superior – fiind simbolul bogăţiei, al prestigiului, grandorii şi prosperităţii (Andrieş-Tabac 2008, 34).

Condiţiile naturale au fost simbolizate în talpa scutului.

Culoarea verde e argumentată de faptul că satul Păuleşti „este înconjurat de jur-împrejur de o brăţară verde de codru, care a fost şi va rămâne o ademenitoare cetate atât pentru vieţuitoarele naturii, cât şi pentru oameni”[15].

O altă particularitate naturală deosebită, geologică, este marcată în stemă prin partiţionarea tălpii scutului în tablă de şah – de argint şi verde. Astfel, se simbolizează faptul că în partea de nord a satului Păuleşti, în râpa numită Cimitirul Cailor, în calcarul format din diferite specii de scoici calcinate se regăsesc cristale de stronţianit ($SrCO_3$ [64,4% Sr]) – mineral reprezentând un carbonat natural de stronţiu, cristalizat în sistem rombic (= sistem de cristalizare a cărui formă fundamentală este o prismă dreaptă cu bazele romburi). Cristalele rombice de stronţianit sunt transparente incolore, gălbui sau verzui. Prin calcinare, din ele se obţine stronţiana – substanţă reprezentând un oxid sau hidroxid de stronţiu, folosită la rafinarea zahărului, la fabricarea sărurilor de stronţiu etc. În Republica Moldova, râpa din Păuleşti este singurul loc unde a fost descoperit stronţianitul (Leaşco 2012, 213), fapt care are valoare de unicat. În această ordine de idei, pătrăţelele de argint sunt menite să simbolizeze stronţianitul.

VIII. Stema şi drapelul satului Sărata Veche, comuna Sărata Veche, raionul Făleşti

Simbolurile satului Sărata Veche au fost elaborate în mandatul primarului Maria Galiţ. Stema şi drapelul (autor Silviu Andrieş-Tabac, pictor Andrei Gaidaşenco) au fost avizate în şedinţa Comisiei Naţionale de Heraldică din 22 mai 2020 (Decizia nr. 227-V.01) şi aprobate prin Decizia Consiliului Comunal Sărata Veche nr. 2/10 din 5 iunie 2020. Simbolurile au fost înregistrate în Armorialul General al Republicii Moldova prin Decretul Preşedintelui Republicii nr. 1658-VIII din 13 iulie 2020 (MORM 2020, nr. 180-187, 17 iulie, partea I, art. 358, p. 103-104).

Stema are următoarea blazonare: în câmp verde – un toiag ciobănesc de aur, peste care broşează doi caraşi (*Carrassius Gibelio*) de argint, aşezaţi în fascie, unul sub altul, cel de jos – conturnat, şi prinşi de capetele aceleiaşi sfori, de asemenea de argint; bordură componată, negru – de argint;

[14] Arhiva CNH, Dosarul satului Păuleşti, Chestionarul heraldic, alcătuit de Valentina Osadcii.

[15] Expresia aparţine Valentinei Osadcii, alcătuitoarea chestionarului heraldic citat.

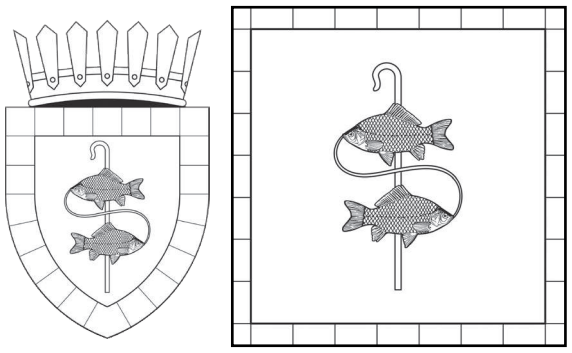

Fig. 25-26. Stema și drapelul satului Sărata Veche, comuna Sărata Veche, raionul Fălești, 2020.

scutul fiind timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 25).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată verde, cu bordură componată din pătrate de 1/9 h, negru-alb, purtând în mijloc un toiag ciobănesc galben, peste care broșează doi carași albi, așezați în fascie, unul sub altul, cel de jos – conturnat, și prinși de capetele aceleiași sfori, de asemenea albe (fig. 26).

Explicația simbolurilor este următoarea:

Simbolurile satului Sărata Veche reflectă particularitățile naturale și ocupațiile economice principale ale locuitorilor.

După cum se arată în chestionarul heraldic remis Comisiei Naționale de Heraldică, „creșterea oilor a fost și rămâne îndeletnicirea de bază a localnicilor încă de la fondarea localității. Mulți posesori de oi din satele vecine își aduceau oile la vărat la iscusiții ciobani din Sărata Veche”[16]. Această îndeletnicire importantă a fost simbolizată în compoziția heraldică prin toiagul ciobănesc de aur.

O altă importantă preocupare tradițională locală rămâne a fi piscicultura. În același chestionar heraldic se menționează: „comuna Sărata Veche este renumită prin cele mai multe iazuri, fiecare al doilea bărbat din sat a fost și este pescar. Peștele de la Iazul de Sus – sau, mai bine zis, carasul – are un gust dulciu specific, care îi ademenește până și pe pescarii de la Bălți să vină aici la pescuit”[17]. La recensământul funciar din 1817 se consemnează că pe moșia Sărata, ocolul Turii, ținutul Iași, care pe atunci aparținea vistiernicului Iordache Roset, sunt trei iazuri în care se prinde pește și două mori de apă (Халиппа 1907, 114). Faptul că lângă satul Sărata Veche, în 1904, „este un mare heleșteu” se menționează în „Dicționarul geografic al Basarabiei” (Arbore 2001, 183). În consecință, piscicultura a fost marcată în stemă prin doi carași de argint. Aceștia sunt așezații broșând peste toiag, în fascie, unul sub altul, cel de jos – conturnat, și prinși de capetele aceleiași sfori, de asemenea de argint, întreaga compoziție sugerând litera S – inițiala denumirii satului.

Câmpul verde are o dublă semnificație. În primul rând, este vorba de marcarea industriei nutreților, prin care era celebră cândva localitatea. Înainte de 1974, aici a fost construită o fabrică de pregătire a nutreților combinate în cadrul Asociației raionale „Kolhozjivprom”, create în baza colhozurilor mici din Sărata Veche și Sărata Nouă (Țopa 2014, 88). A doua semnificație a verdelui ține de ambiția salutabilă de amenajare a parcurilor în localitate[18].

Un alt element heraldic îl constituie bordura componată din pătrățele negre și de argint alternându-se. Bordura reflectă un fenomen natural, specificat în același chestionar heraldic: „Valea satului este remarcabilă prin faptul că în zilele de vară cu arșiță, la suprafață apare un strat de praf alb și sărat, care este la originea denumirii Sărata Veche”[19]. Pătrățelele negre simbolizează, astfel, în limbaj heraldic, pământul, iar pătrățelele de argint – „sărătura de pe vale”.

IX. Stema și drapelul satului Jevreni, raionul Criuleni

Simbolurile satului Jevreni au fost elaborate în mandatul primarului Igor Rotari. Stema și drapelul (autor Silviu Andrieș-Tabac, pictor Andrei Gaidașenco) au fost avizate în ședința Comisiei Naționale de Heraldică din 22 mai 2020 (Decizia nr. 226-V.01) și aprobate prin Decizia Consiliului Sătesc Jevreni nr. 03-01 din 12 iunie 2020. Simbolurile au fost înregistrate în Armorialul General al Republicii Moldova prin Decretul Președintelui Republicii nr. 1676-VIII din 27 iulie 2020 (MORM 2020, nr. 194-197, 31 iulie, partea I, art. 398, p. 10).

[16] Arhiva CNH, Dosarul satului Sărata Veche, Chestionarul heraldic.

[17] Arhiva CNH, Dosarul satului Sărata Veche, Chestionarul heraldic.

[18] Arhiva CNH, Dosarul satului Sărata Veche, Chestionarul heraldic.

[19] Arhiva CNH, Dosarul satului Sărata Veche, Chestionarul heraldic.

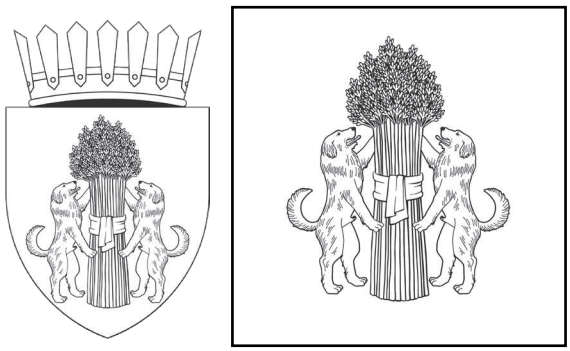

Fig. 27-28. Stema şi drapelul satului Jevreni, raionul Criuleni, 2020.

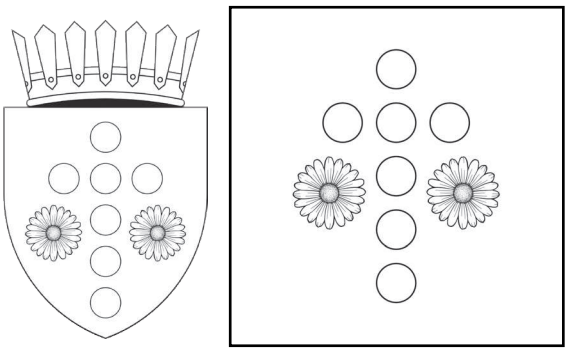

Fig. 29-30. Stema şi drapelul satului Şaptebani, raionul Râşcani, 2020.

Stema are următoarea blazonare: pe roşu – un snop de mălai *(Sorghum bicolor)*, de aur, legat la mijloc cu o eşarfă de argint şi susţinut de doi câini *(Ciobănesc românesc carpatin)* ridicaţi şi afrontaţi, de asemenea de argint; scutul fiind timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 27).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată roşie, purtând în mijloc un snop de mălai, galben, legat la mijloc cu o eşarfă albă şi susţinut de doi câini ridicaţi şi afrontaţi, de asemenea albi (fig. 28).

Explicaţia simbolurilor este următoarea:

Denumirea Jevreni a fost trecută de savanţi la categoria toponimelor obscure (Eremia 1970, 125), ceea ce înseamnă că din punct de vedere ştiinţific nu se poate defini o etimologie cât de cât clară a ei. Tradiţia nu-şi permite însă să lase astfel de goluri în mentalul colectiv şi a perpetuat nişte legende, care caută originile etimologice ale denumirii satului în apelativul *javră* – în sensul de „câine", „hienă" sau „lup" –, dând credit ideii că *Jevreni* ar proveni de la un toponim mai vechi, Locul Javrelor[20] (Moraru 2007, 577). Această etimologie populară a determinat alegerea celor doi câini pentru introducerea în compoziţia heraldică, câinele fiind primul sens legat de apelativul *javră*. Specia *Ciobănesc românesc carpatin* s-a ales ca una autohtonă, celebră şi foarte utilă omului.

A doua idee heraldică din această stemă a fost determinată de faptul că una dintre ocupaţiile economice prospere ale jevrenenilor ţine de creşterea mălaiului pentru mături *(Sorghum bicolor)* şi confecţionarea unor mături de înaltă calitate şi cu ornamentaţie deosebită, încât locuitorii din partea stângă a Nistrului, în special cei din Dubăsari, i-au supranumit în sensul bun al cuvântului „măturarii din Jevreni"[21]. Astfel, această idee este întruchipată de snopul de mălai, susţinut de cei doi câini.

Culoarea roşie a câmpului heraldic marchează faptul că o parte a moşiei Jevrenilor din vechime a fost răzeşească (Халиппа 1907, 136).

X. Stema şi drapelul satului Şaptebani, raionul Râşcani

Simbolurile satului Şaptebani au fost elaborate în mandatul primarului Rodion Lungu, la iniţiativa şi cu sprijinul medicului Adrian Musteaţă, originar din localitate. Stema şi drapelul (autor Silviu Andrieş-Tabac, pictor Mariana Şlapac) au fost avizate în şedinţa Comisiei Naţionale de Heraldică din 22 mai 2020 (Decizia nr. 228-V.01) şi aprobate prin Decizia Consiliului Sătesc Şaptebani nr. 3/3 din 23 iulie 2020. Simbolurile au fost înregistrate în Armorialul General al Republicii Moldova prin Decretul Preşedintelui Republicii nr. 1731-VIII din 24 august 2020 (MORM 2020, nr. 221-225, 28 august, partea I, art. 477, p. 5).

Stema are următoarea blazonare: pe roşu – şapte bezanţi de aur, aşezaţi în cruce latină (1, 3, 1, 1, 1) şi flancaţi de două flori de muşeţel *(Matricaria recutita),* naturale; scutul este timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 29).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată roşie, purtând în mijloc şapte bezanţi galbeni, aşezaţi în cruce latină (1, 3, 1, 1, 1) şi flancaţi de două flori de muşeţel, naturale (fig. 30).

[20] Arhiva CNH, Dosarul satului Jevreni, Chestionarul heraldic.

[21] Arhiva CNH, Dosarul satului Jevreni, Chestionarul heraldic.

Explicaţia simbolurilor este următoarea:

Prima menţiune documentară a unei aşezări pe locul actualului sat Şaptebani se regăseşte într-un document din 3 iunie 1429, în formula „unde a aşezat sat Stanco" («где Станко селитъ») (DRH, A, I, doc. nr. 30, p. 134-136). De la numele acelui prim stăpânitor cunoscut, localitatea s-a numit Stancăuţi, păstrând această denumire până după 1870, când este înlocuită, în circumstanţe pe care nu le explică nici istoricii localităţii (Furtună, Bogdan 2008), nici tradiţia populară, de actuala denumire – Şaptebani –, a cărei etimologie trebuie căutată, de asemenea, într-un antroponim (Furtună, Bogdan 2008, 4-6).

Toponimul Şaptebani, de o frumuseţe lingvistică aparte, ne-a oferit prilejul utilizării procedeului heraldic al armelor grăitoare, procedeu care a fost simţit ca natural şi de alcătuitorii primelor proiecte stângace de stemă şi drapel local, ataşate chestionarului heraldic remis Comisiei Naţionale de Heraldică la 25 februarie 2020[22]. Astfel, cei şapte bezanţi de aur – căci bezantul este moneda heraldică anume – constituie arme grăitoare şi simbolizează denumirea localităţii.

Modul de aşezare a bezanţilor ne-a fost sugerat de o stemă a familiei Şeptelici, repertoriată de Traian Larionescul în cunoscutul său armorial-manuscris, multiplicat şi depus la marile biblioteci: *în câmp roşu şapte bezanţi de aur aşezaţi în cruce latină (1, 3, 1, 1, 1)* (fig. 31) (Larionescul 1976, pl. 37, fig. 388).

Această stemă familială este cu totul la ea acasă în cazul localităţii date, deoarece familia Şeptelici, cunoscută şi ca Andriaş-Şeptelici, este consemnată printre stăpânitorii moşiei Stancăuţi. La recensământul funciar al Basarabiei, întreprins în 1817, se arată că moşia aparţinea medelnicerului Manolache Andriaş (Халиппа 1907, 90) (Manolache Andriaş-Şeptelici, * 1767, † 1834). Fiica acestuia, Elisabeta († 1856), a fost măritată cu colonelul Ioan Dim. Feona († 1856) (Bezviconi 1940, 35-36; Bezviconi 1943, 14, 82, 110; Furtună, Bogdan 2008, 19), aducând Stancăuţii ca zestre în familia Feona (Feonas). În acelaşi timp, trebuie să menţionăm că niciunul dintre istoricii profesionişti sau amatori, care s-au ocupat de istoria localităţii, nu a exclus o posibilă legătură dintre antroponimul Şeptelici şi toponimul

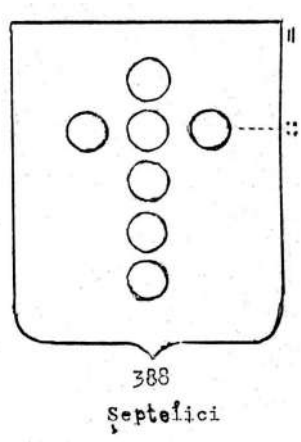

Fig. 31. Stema familiei Şeptelici, după Traian Larionescul.

Şaptebani, chiar dacă această legătură nu poate fi sesizată încă la nivelul documentării de azi.

A doua ca importanţă mobilă heraldică din stema satului Şaptebani o constituie floarea de muşeţel *(Matricaria recutita)*, reprezentată în culori naturale şi multiplicată în două. Această plantă medicinală emblematică simbolizează faptul că localitatea are o bogată tradiţie medicală şi este baştina unor medici, dinastii de medici şi a unor farmacişti de renume (Musteaţă, Bogdan, Ojog, Lupăcescu, Protasov, Vârlan, Gherman, Cojocaru ș.a.). A fost aleasă ca emblemă medicală expresă, în acest caz, pentru faptul că aici s-a născut Vasile Procopişin (* 1934, † 2008), membru corespondent al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, unul dintre fondatorii şi reperele învăţământului farmaceutic superior din ţara noastră.

Floarea de muşeţel a fost dublată, pentru a marca cele două mahalale istorice ale satului – *Mahalaua moldovenilor*, unde pe vremuri locuia populaţia de origine etnică românească, şi *Mahalaua ruşilor* (= rutenilor), unde locuiau ucrainenii[23].

Alegerea culorii roşii de fundal are o argumentare triplă. În primul rând, acesta este smaltul heraldic atestat pentru fundalul stemei familiei Şeptelici. Într-al doilea rând, roşul este culoarea domnească şi denotă faptul că Stancăuţii s-au aflat o scurtă perioadă în proprietate domnească. Este vorba că voievodul Petru Rareş (1527-1538, 1541-1546), fiul natural al lui Ştefan cel Mare, a intrat în stă-

[22] Arhiva CNH, Dosarul satului Şaptebani, Chestionarul heraldic.

[23] Arhiva CNH, Dosarul satului Şaptebani, Chestionarul heraldic.

pânirea Stancăuţilor prin cedarea făcută de Ieremia, fost gumenic (gumelnic, homelnic = vătav de arie), care îi rămăsese dator cu 3000 de aspri din seama de la Ocne, de pe când fusese cămăraş. Peste o anumită vreme, domnul schimbă acest sat pe satul Protopopenii de pe Siret cu Anuşca, cneaghina lui Frunteş, căreia îi plăteşte suplimentar încă 400 de zloţi tătăreşti, Frunteşoaia devenind noua stăpână a Stancăuţilor (DIR, XVI, A, I, doc. nr. 370, p. 406; DIR, XVI, A, III, doc. nr. 437, p. 357-358; DRH, A, IX, doc. nr. 198, p. 268-271). Într-al treilea rând, roşul, întruchipând sângele şi jertfa de sânge, este şi principala culoare a medicinii.

XI. Concluzii

Analiza acestui nou lot de însemne teritoriale săteşti ne convinge în ideea că tendinţele de afirmare şi dezvoltare a heraldicii şi vexilologiei rurale din Republica Moldova se menţin în limitele concluziilor expuse în studiile noastre generalizatoare precedente, dedicate aceluiaşi subiect şi publicate în 2007 (Andrieş-Tabac 2007) şi 2020 (Andrieş-Tabac 2020a).

Din punct de vedere teoretic, rămân populare în continuare aceleaşi procedee heraldice canonice: păstrarea stemelor teritoriale vechi, asumarea unor elemente din stemele foştilor proprietari ai moşiei, asumarea armelor grăitoare, marcarea unor evenimente istorice importante, marcarea unei situaţii geografice şi a bogăţiilor naturale excepţionale, marcarea unor profesii sau ocupaţii economice specifice, invocarea unor tradiţii etnografice şi folclorice, a specificului etnic, a unor monumente – istorice sau naturale, simbolizarea stărilor sociale istorice a locuitorilor (în special răzeşi) şi altele.

În acelaşi timp, se lărgeşte repertoriul de mobile, piese şi partiţiuni ale blazonului, care intră în heraldica autohtonă. Mai des este vorba despre noi specii din flora sau fauna locului, dar şi partiţiunile mai rare ale heraldicii occidentale îşi fac locul treptat. Fenomenul se explică prin îmbogăţirea numerică progresivă a Armorialului General al Republicii Moldova, fapt care impune căutarea de soluţii noi, de căi nebătătorite, pentru a realiza compoziţii heraldice unice şi cât mai individualizatoare.

Din punct de vedere artistic, dat fiind că în procesul desenării sunt implicate aceleaşi nume, heraldica rurală rămâne la nivelul atins în anii precedenţi. Standardizarea figurilor şi a decorurilor exterioare ale scutului, în special coroane de timbru, constituie o altă limită pentru fantezia pictorului heraldic. Încă o piedică pe calea progresului artistic o vedem în izolarea desenatorilor autohtoni de arta heraldică europeană. Nestudiată pe băncile facultăţii, aceasta rămâne nepătrunsă şi ulterior, în primul rând, din cauza imobilităţii artiştilor în condiţiile economice precare ale ţării noastre.

Din punctul de vedere al uzului practic, în ultima vreme se observă o sporire a afişării simbolurilor heraldice şi vexilologice rurale – fie ele reale sau imprimate pe diverse obiecte cu destinaţie diferită. Totuşi, până la un uz de amploare, similar cu modelul occidental spre care tindem, e o cale încă foarte lungă.

În încheiere, ne exprimăm speranţa că anii următori vor aduce pe lume mai multe simboluri rurale, pentru ca satele şi comunele noastre să fie dotate masiv cu însemne de identitate colectivă de valoare.

Bibliografie

Andrieş-Tabac 2007: S. Andrieş-Tabac, Marcarea identităţii colective a satelor în heraldica şi vexilologia Republicii Moldova. In: Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradiţional din Republica Moldova. Materialele Conferinţei Internaţionale, Chişinău, 2-4 august 2007 (Chişinău 2007), 224-241.

Andrieş-Tabac 2008: S. Andrieş-Tabac, Introducere în heraldică. Noţiuni generale şi întregiri la armorialul teritorial românesc (Bucureşti 2008).

Andrieş-Tabac 2013: S. Andrieş-Tabac, Simbolurile heraldice ale comunei Lipnic, raionul Ocniţa. Tyragetia s.n. VII/2, 2013, 317-323.

Andrieş-Tabac 2019: S. Andrieş-Tabac, Stemele şi drapelele comunelor Ţiganca (raionul Cantemir) şi Cuhneşti (raionul Glodeni). In: Buletinul Ştiinţific al Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală a Moldovei. Revistă de etnografie, ştiinţele naturii şi muzeologie, Fascicula „Etnografie şi Muzeologie", 31 (44) (Chişinău 2019), 137-148.

Andrieş-Tabac 2020a: S. Andrieş-Tabac, Simboluri heraldice rurale, adoptate în Republica Moldova în anii 2017-2018. Tyragetia s.n., XIV/2, 2020, 385-406.

Andrieș-Tabac 2020b: S. Andrieș-Tabac, Stemele și drapelele satelor Jevreni, Sărata Veche, Șaptebani: [rezumat]. In: Conferința științifică internațională „Istorie. Arheologie. Muzeologie" a Muzeului Național de Istorie a Moldovei, ediția a XXX-a, 29-30 octombrie 2020: Program. Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2020), 123-124.

Andrieș-Tabac 2020c: S. Andrieș-Tabac, Stema și drapelul satului Costuleni, raionul Ungheni, Patrimoniul istoric. Revista Asociației Istoricilor „Nicolae Iorga" din Ungheni 12, 2000, 49-52.

Arbore 2001: Z. Arbore, Dicționarul geografic al Basarabiei, reeditare (Chișinău 2001).

Bezviconi 1940: Gh. G. Bezviconi, Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru, [vol. I]. Actele Comisiei pentru cercetarea documentelor nobilimii din Basarabia la 1821 (București 1940).

Bezviconi 1943: Gh. G. Bezviconi, Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru, vol. II (București 1943).

Bobulescu 1939: C. Bobulescu, Lăutari și hori în pictura bisericilor noastre, Extras din: Muzica românească de azi. Cartea Sindicatului Artiștilor Instrumentaliști din România, București, 1939, îndreptat și adăogit, având peste 55 de figuri în text (București 1940).

Burac 2002: C. Burac, Ținuturile Țării Moldovei până la mijlocul secolului al XVIII-lea (București 2002).

Cernovodeanu 1977: D. Cernovodeanu, Știința și arta heraldică în România (București 1977).

Constantinescu 1963: N.A. Constantinescu, Dicționar onomastic românesc (București 1963).

Constantinescu-Iași 1929: P. Constantinescu-Iași, Circulația vechilor cărți bisericești românești în Basarabia sub ruși (Chișinău, 1929).

DIR, A, XVI, I: Documente privind istoria României, seria A. Moldova, veacul XVI, vol. I (București 1953).

DIR, A, XVI, III: Documente privind istoria României, seria A. Moldova, veacul XVI, vol. III (București 1951).

DIR, A, XVII, IV: Documente privind istoria României, seria A. Moldova, veacul XVII, vol. IV (București 1956).

Documente Iași VII: Documente privitoare la istoria orașului Iași, editate de Ioan Caproșu, vol. VII (Iași 2005).

DRH, A, I: Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, vol. I (București 1975).

DRH, A, VII: Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, vol. VII (București 2012).

DRH, A, IX: Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, vol. IX (București 2014).

DRH, A, XXIII: Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, vol. XXIII (București 1996).

DRH, A, XXVI: Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, vol. XXVI (București 2003).

DRH, A, XXVIII: Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, vol. XXVIII (București 2006).

Dron 2001: I. Dron, Hidronimie românească (Basarabia și Transnistria). In: I. Dron, Studii și cercetări (Chișinău 2001), 283-307.

Eremia 1970: A. Eremia, Nume de localități. Studiu de toponimie moldovenească (Chișinău 1970).

Furtună, Bogdan 2008: A. Furtună, R. Bogdan, Șaptebani. Crâmpeie din istoria satului (Chișinău 2008).

Giurescu 1976: C.C. Giurescu, Istoria pădurii românești. Din cele mai vechi timpuri până astăzi, ed. II (București 1976).

Gorovei 1995: Șt. S. Gorovei, Steme moldovenești augmentate în Polonia. Arhiva Genealogică, Iași, II (VII), 1995, 1-2, 307-309.

Gumenâi 2002: I. Gumenâi, Istoria ținutului Hotin: De la origini până la 1806 (Chișinău 2002), 268, cu trimitere la: Creșterea colecțiunilor Academiei Române, XVI, 1910, p. 170, nr. 116, original.

Hagi-Moscu 1918: [E. Hagi-Moscu], Steme boierești din România (București 1918).

Iordan 1983: I. Iordan, Dicționar al numelor de familie românești (București 1983).

Ladaniuc, Nicu, Țopa 2000: V. Ladaniuc, V. Nicu, T. Țopa, Boldurești. In: Localitățile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat, vol. 2 (Chișinău 2000), 152-153.

Larionescul 1976: T. Larionescul, Armorialul Moldovei de Sus: Album heraldic (București 1976).

Leașco 2012: I. Leașco, Păulești. In: Localitățile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat, vol. 10 (Chișinău 2012), 212-220.

Lefter 2010: L.-V. Lefter, Boldur, mare vornic al lui Ștefan cel Mare. Întregiri genealogice. In: Carpica, Bacău, Onești, XXXIX, 2010, 122-126.

Mănescu 1996: J. N. Mănescu, Stemele Movileștilor. Arhiva Genealogică, III (VIII), 1996, 3-4, 321-325.

Moraru 2007: A. Moraru, Jevreni. In: Localitățile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat, vol. 7 (Chișinău 2007).

MORM: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, Chișinău.

Niță 2012: T. Niță, Podul Lung. In: Localitățile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat, vol. 10 (Chișinău 2012), 581.

Sava 1937: A.V. Sava, Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei (București 1937).

Sava 1944: A.V. Sava, Documente privitoare la târgul şi ţinutul Orheiului (Bucureşti 1944).

Schiţco 2017: N. Schiţco, Zâmbreni. In: Localităţile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat, vol. 15 (Chişinău 2017), 547-548.

Székely 2002: M.M. Székely, Sfetnicii lui Petru Rareş. Studiu prosopografic (Iaşi 2002).

Tiron 2021: T.-R. Tiron, Stemele boierilor Balş, în curs de publicare, mss în posesia autorului.

Tiron, Lefter 2013: T.-R. Tiron, L.-V. Lefter, Boierii lui Ştefan cel Mare. Conexiuni genealogice şi moşteniri heraldice. Analele Putnei IX, 2013, 1, 59-90.

Tiron, Lefter 2015: T.-R. Tiron, L.-V. Lefter, Sigiliile boierilor lui Ştefan cel Mare. Analele Putnei XI, 2015, 1, 175-206.

Trofăilă 2018: V. Trofăilă, Sipoteni din Valea Pojarnei. File de istorie (Chişinău 2018).

Ţopa 2008: T. Ţopa, Mândreşti. In: Localităţile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat, vol. 8 (Chişinău 2008), 512-518.

Ţopa 2014: T. Ţopa, Sărata Veche. In: Localităţile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat, vol. 12 (Chişinău 2014).

Ureche 1990: Grigore Ureche, Letopiseţul Ţării Moldovei de când s-au descălecat ţara şi de cursul anilor şi de viiaţa domnilor carea scrie de la Dragoş-vodă până la Aron-vodă. In: Letopiseţul Ţării Moldovei (Chişinău 1990).

Однороженко 2008: О. Однороженко, Родова геральдика Русо-Влахії (Молдавського господарства) кінця XIV - XVI ст. (Харків 2008).

Халиппа 1907: И.Н. Халиппа, Роспись землевладений и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года. В сб.: Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии, т. III (Кишинев 1907), 8-229.

Rural heraldic symbols adopted in the Republic of Moldova in 2018-2020

Keywords: heraldry, vexillology, rural coat of arms, rural flag, Republic of Moldova.

Abstract: The present study continues the previous study on the same subject, focused on rural heraldic and vexillological projects elaborated between 2017 and 2018. In this article there are presented the coats of arms and flags of the *villages of Balasineşti* (Briceni district), *Boldureşti* (Boldureşti commune, Nisporeni district), *Iurceni* (Iurceni commune, Nisporeni district), *Jevreni* (Criuleni district), *Mândreşti* (Mândreşti commune, Teleneşti district), *Păuleşti* (Călăraşi district), *Podul Lung* (Sipoteni commune, Călăraşi district), *Sărata Veche* (Sărata Veche commune, Făleşti district), *Sipoteni* (Sipoteni commune, Călăraşi district), *Şaptebani* (Râşcani district), as well as those of *Zâmbreni commune* (including the villages of *Zâmbreni* and *Găureni*, Ialoveni district).

Analyzing the symbolism of the new coats of arms, the author shows that they are based on the same canonical heraldic procedures, which were used in previous years. At the same time, he finds that the range of figures, pieces and partitions of the shield that enters in the local heraldry is expanding. Most often, it is about new species of local flora or fauna, however, very rare divisions of the shield, inherent in western heraldry, are gradually being introduced. This phenomenon is explained by the constant numerical enrichment of the General Armorial of the Republic of Moldova, which requires the search for new solutions and unbeaten paths in order to compose unique heraldic compositions and achieve maximum individualization.

List of illustrations:

Fig. 1-2. The coat of arms and the flag of the Balasineşti village, Briceni district, 2018.

Fig. 3. The coat of arms of the Movilă family (apud Emanoil Hagi-Moscu).

Fig. 4. The coat of arms of the Balş family (apud Emanoil Hagi-Moscu).

Fig. 5-6. The coat of arms and the flag of the Iurceni village, Iurceni commune, Nisporeni district, 2018.

Fig. 7-8. The coat of arms and the flag of the Sipoteni village, Sipoteni commune, Călăraşi district, 2018.

Fig. 9-10. The coat of arms and the flag of the Podul Lung village, Sipoteni commune, Călăraşi district, 2018.

Fig. 11. A pocket calendar with a paraheraldic emblem of the Sipoteni village, circa 2002.

Fig. 12-13. The coat of arms and the flag of the Mândreşti village, Mândreşti commune, Teleneşti district, 2019.

Fig. 14-15. The coat of arms and the flag of the Boldureşti village, Boldureşti commune, Nisporeni district, 2019.

Fig. 16. The seals of the *vornic* Sima Boldur, applied on a document of 1499. Drawing by Oleg Odnorozhenko.

Fig. 17-18. The coat of arms and the flag of the Zâmbreni commune, Ialoveni district, 2019.

Fig. 19-20. The coat of arms and the flag of the Zâmbreni village, Zâmbreni commune, Ialoveni district, 2019.

Fig. 21-22. The coat of arms and the flag of the Găureni village, Zâmbreni commune, Ialoveni district, 2019.

Fig. 23-24. The coat of arms and the flag of the Păuleşti village, Călăraşi district, 2020.

Fig. 25-26. The coat of arms and the flag of the Sărata Veche village, Sărata Veche commune, Fălești district, 2020.
Fig. 27-28. The coat of arms and the flag of the Jevreni village, Criuleni district, 2020.
Fig. 29-30. The coat of arms and the flag of the Șaptebani village, Râșcani district, 2020.
Fig. 31. The coat of arms of the Șeptelici family (apud Traian Larionescul).

Сельские геральдические символы, утвержденные в Республике Молдова в 2018-2020 годах

Ключевые слова: геральдика, вексиллология, сельский герб, сельский флаг, Республика Молдова.

Резюме: Настоящее исследование продолжает предыдущее исследование на ту же тему, посвященное разработкам сельских геральдических и вексиллологических символов 2017-2018 гг. В новой статье представлены гербы и флаги *сел Баласинешть* (района Бричень), *Болдурешть* (коммуны Болдурешть района Ниспорень), *Жеврень* (района Криулень), *Мындрешть* (коммуны Мындрешть района Теленешть), *Подул Лунг* (коммуны Сипотень района Кэлэрашь), *Пэулешть* (района Кэлэрашь), *Сипотень* (коммуны Сипотень района Кэлэрашь), *Сэрата Веке* (коммуны Сэрата Веке района Фэлешть), *Шаптебань* (района Рышкань), *Юрчень* (коммуны Юрчень района Ниспорень), а также *коммуны Зымбрень* (включая села *Зымбрень* и *Гэурень* коммуны Зымбрень района Яловень).

Анализируя символику новых знаков, автор отмечает, что в их основу были положены те же геральдические канонические приемы, которые использовались и в предыдущих годах. В то же время он обнаруживает расширение номенклатуры геральдических фигур и делений, введенных в местные гербовые композиции. Чаще всего речь идет о новых видах местной флоры или фауны, однако постепенно внедряются и весьма редкие деления щита, присущие западной геральдике. Это явление объясняется постоянным численным ростом знаков, регистрируемых в Общем гербовнике Республики Молдова, что требует поиска новых решений и непроторенных путей ради сочинения уникальных геральдических композиций и достижения максимальной индивидуализации.

Список иллюстраций:

Рис. 1-2. Герб и флаг села Баласинешть района Бричень, 2018 г.
Рис. 3. Герб рода Мовилэ (Могила), по гербовнику Эмануила Хаджи-Моску.
Рис. 4. Герб рода Бальш, по гербовнику Эмануила Хаджи-Моску.
Рис. 5-6. Герб и флаг села Юрчень коммуны Юрчень района Ниспорень, 2018 г.
Рис. 7-8. Герб и флаг села Сипотень коммуны Сипотень района Кэлэрашь, 2018 г.
Рис. 9-10. Герб и флаг села Подул Лунг коммуны Сипотень района Кэлэрашь, 2018 г.
Рис. 11. Календарик с парагеральдической эмблемой села Сипотень, ок. 2002 г.
Рис. 12-13. Герб и флаг села Мындрешть коммуны Мындрешть района Теленешть, 2019 г.
Рис. 14-15. Герб и флаг села Болдурешть коммуны Болдурешть района Ниспорень, 2019 г.
Рис. 16. Прикладная печать ворника Симы Болдура, 1499 г. Рисунок Олега Одностороженко.
Рис. 17-18. Герб и флаг коммуны Зымбрень района Яловень, 2019 г.
Рис. 19-20. Герб и флаг села Зымбрень коммуны Зымбрень района Яловень, 2019 г.
Рис. 21-22. Герб и флаг села Гэурень коммуны Зымбрень района Яловень, 2019 г.
Рис. 23-24. Герб и флаг села Пэулешть района Кэлэрашь, 2020 г.
Рис. 25-26. Герб и флаг села Сэрата Веке коммуны Сэрата Веке района Фэлешть, 2020 г.
Рис. 27-28. Герб и флаг села Жеврень района Криулень, 2020 г.
Рис. 29-30. Герб и флаг села Шаптебань района Рышкань, 2020 г.
Рис. 31. Герб рода Шептеличь, по гербовнику Траяна Ларионескула.

21.06.2021

Dr. Silviu Andrieș-Tabac, Heraldist de Stat al Republicii Moldova, Cabinetul de heraldică, Aparatul Președintelui Republicii Moldova, Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 154, MD-2073 Chișinău, Republica Moldova, e-mail: silviu_tabac@yahoo.fr

Пятницкий Ю.А, ЕПИСКОП ПОРФИРИЙ (УСПЕНСКИЙ) И ЕГО УЧАСТИЕ В ЭКСПЕДИЦИЯХ П.И. СЕВАСТЬЯНОВА НА АФОН В 1858-1860 ГОДАХ

Москва: «Индрик», 2020, 656 с., илл., ISBN: 978591674500

Под скромной обложкой и сухим академическим названием в издательстве «Индрик» вышла монография, которую, безусловно, можно отнести к одной из наиболее эмоциональных книг, увидевших свет за последние годы. Автор – сотрудник Государственного Эрмитажа Ю.А. Пятницкий, известный своими работами по византийскому, поствизантийскому и древнерусскому искусству, а также по истории изучения памятников византийского наследия российскими учеными и коллекционерами. Именно с последней темой и связана опубликованная работа. Основным предметом внимания автора явились поездки на Афон архимандрита Порфирия (Успенского) и Петра Ивановича Севастьянова, ставивших своей целью изучение монастырских рукописей, икон и фресок.

Книга состоит из 18 глав и трех приложений, одно из которых – «Указания русским художникам при посещении Афонской горы» архимандрита Порфирия, работа, истории создания которой посвящены две главы. Логика изложения Ю.А. Пятницкого и соблюдение причинно-следственной связи выгодно отличает монографию от некоторых современных изданий, даже тех которые выходят под научной редакций академиков Российской академии наук. Нужно отметить и то, что книга написана прекрасным классическим русским языком, что уже становится редкостью и является событием неординарым на фоне нынешнего положения в гуманитарной российской науке.

Как биографии архимандрита Порфирия и П.И. Севастьянова, так и обстоятельства, приведшие к интересу и возможности их пребывания на Афоне, исчерпывающе исследованы автором на фоне исторических событий, повлиявших на международную политику России в защите православных святынь. Победы в войне 1812-1814 гг., Русско-турецкой войне 1828-1829 гг. и трагедия Крымской во-

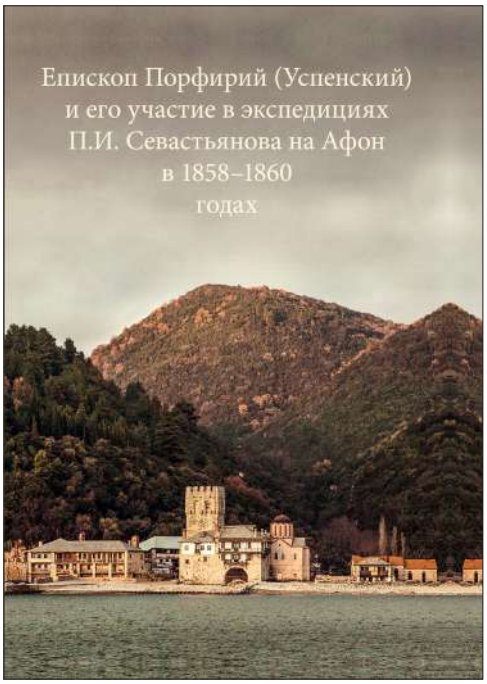

йны привели к росту интереса в российском обществе к наследию Византии и проектов художественных экспедиций на Афон в 1830-е - 1960-е годы XIX века. Рассмотрена роль членов императорской семьи, проявлявших интерес к афонским древностям, поддерживавших и приветствовавших их изучение.

Отдельная глава посвящена Академии Художеств, ученики и выпускники которой включали элементы византийского искусства в архитектуру и живопись.

Для оъективности выводов в работе приведено большое количество архивных данных, и в тоже время, рассматривая приведенные в них сведения по разным источникам, автор показывает важность критического анализа сохранившихся документов. Особое внимание уделено эпистолярному наследию архимандрита Порфирия, ревниво относившегося к участию в проектах П.И. Севастьянова, и не гнушавшегося интригами и наветами для отстранения П.И. Севастьянова от работ на Афоне, а

после смерти последнего и преувеличением своей роли в изучении древностей Святой Горы. Отчасти результатом этого в современной историографии роль Порфирия как ученого, исследователя и знатока византийского наследия преувеличены, а труды истинного подвижника науки П.И. Севастьянова лишь относительно недавно получили объективную оценку.

Следует отметить хороший справочный аппарат текста и удачное художественное оформление книги.

Конечно, при желании, можно найти недочеты, присущие любому серьезному изданию, но все они искупаются глубоким профессионализмом автора его и вдохновенной увлеченностью сюжетом исследования.

В заключение хочется поздравить издательство «Индрик» и Ю.А. Пятницкого с выходом книги, а также отметить, что опубликованный труд наглядно показывает, что в Эрмитаже по-прежнему сохраняются научные традиции российской византинистики, заложенные в свое время Н.П. Кондаковым, Я.И. Смирновым и Л.А. Мацулевичем.

01.06.2021

Д-р. Мария Осокина-Городецкая, Оклахома-Сити, США, https://orcid.org/0000-0001-5087-6308, e-mail: mariaosokina_gorodets@yahoo.com

Lista abrevierilor

AARMSI	Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice. Academia Română, Bucureşti
ActaMM	Acta Moldavie Meridionalis. Anuarul Muzeului Judeţean Vaslui, Vaslui
ActaMN	Acta Musei Napocensis. Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
AIIAX	Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol”, Iaşi
AIMSR	Arhiva Istorico-militară de Stat din Rusia, Sankt Petersburg
AISR	Arhiva Istorică de Stat din Rusia
AISRL	Arhiva Istorică de Stat a regiunii Leningrad
AMC	Arhiva Ministerului Culturii
ANRM	Arhiva Naţională a Republicii Moldova
AO	Arhivele Olteniei, Craiova
Apulum	Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba-Iulia, Alba-Iulia
ArhMold	Arheologia Moldovei. Institutul de Arheologie, Iaşi
ASRO	Arhiva de Stat din regiunea Odesa
AUB	Analele Universităţii Bucureşti, Bucureşti
Basarabia	Basarabia, Chişinău
BOR	Biserica Ortodoxă Română, nr. 8, 1903
BNRM	Biblioteca Naţională a Republicii Moldova
BBR	Buletinul Bibliotecii Române, Freiburg
BDA	Buletinul de Documentare Arhivistică, Bucureşti
BRM	Bibliografia Românească Modernă
Byzantinobulgarica	Byzantinobulgarica, Sofia
CA	Cercetări arheologice, Bucureşti
Candela Moldovei	Candela Moldovei. Institutul cultural-misionar „Trinitas”, Iaşi
Carpica	Carpica. Muzeul de Istorie şi Artă, Bacău
CI	Cercetări Istorice, Iaşi
Cugetul	Cugetul. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău
Cumidava	Cumidava. Muzeul judeţean Braşov, Braşov
Datini	Datini. Revistă de cultură, Bucureşti
Destin Românesc	Destin Românesc. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău-Bucureşti
Destin Românesc s.n.	Destin Românesc. Serie Nouă. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău
FIASRO	Filiala din Ismail a Arhivei de Stat din regiunea Odesa
Magazin bibliologic	Magazin bibliologic, Biblioteca Naţională a Republicii Moldova, Chişinău
Marisia	Marisia. Studii şi materiale, Târgu Mureş
Mitropolia Olteniei	Mitropolia Olteniei, Craiova
MNAIM	Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei
MNIM	Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei
Ortodoxia	Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române, Bucureşti
Peuce	Peuce. Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
Pyretus	Pyretus, Ungheni
Revista arheologică	Revista arheologică. Institutul de Arheologie şi Istorie Veche, Chişinău

Revista arheologică S.N.	Revista arheologică S.N. Institutul Patrimoniului Cultural, Chişinău
Revista Arhivelor	Revista Arhivelor. Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti
Revista Bistriţei	Revista Bistriţei. Muzeul Judetean Bistriţa-Năsăud
Revista de etnologie	Revista de etnologie, Chişinău
Revista de filosofie	Revista de filosofie, Bucureşti
Revista de istorie	Revista de Istorie, Bucureşti
Revista de istorie a Moldovei	Revista de istorie a Moldovei, Chişinău
Revista Muzeelor	Revista Muzeelor, Bucureşti
RRH	Revue Roumaine d'Histoire, Bucarest
SCIV(A)	Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti
Tibiscus	Tibiscus. Muzeul Banatului, Timişoara
Tyragetia	Tyragetia. Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, Chişinău
Viaţa Basarabiei	Viaţa Basarabiei, Chişinău
Ziridava	Ziridava. Muzeul judeţean Arad, Arad
Богословские Труды	Богословские Труды. Московская патриархия, Москва
ВИ	Вопросы истории, Москва
ЕАИВЕ	Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы
Етнография на България	Етнография на България, София
ЖМВД	Журнал Министерства Внутренних Дел (СПб.)
КЕВ	Кишиневские Епархиальные Ведомости, Кишинев
Киевская старина	Киевская старина, Киев
КСИЭ	Краткие сообщения Института Этнографии АН СССР, Москва
ПСЗРИ	Полное Собрание Законов Российской Империи
РА	Российская Археология, Москва
Русский Вестник	Русский Вестник, Москва
СЭ	Советская этнография, Москва
Труды ГИКМ	Труды Государственного Историко-Краеведческого Музея, Кишинев
УЗКГУ	Ученые Записки Кишиневского Государственного Университета (Кишинев)
Ученые записки	Ученые записки Института истории, языка и литературы Молдавского филиала АН СССР
ЗООИД	Записки Одесского Общества Истории и Древностей

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia”

Stimaţi colegi,

Revista prevede publicarea studiilor arheologice, istorice, muzeografice, rezultatele cercetărilor ştiinţelor interdisciplinare în domeniul arheologico-istoric, ocrotirea patrimoniului.

Articolele şi alte tipuri de lucrări ştiinţifico-muzeografice vor reflecta din punct de vedere geografic spaţiul balcanico-carpato-pontic şi teritoriile limitrofe.

Articolele pot fi prezentate în limbile română, rusă, engleză, germană, franceză.

Toate materialele prezentate spre publicare urmează a fi recenzate de membrii Colegiului de redacţie, precum şi de alţi specialişti în domeniu.

În cazul unui aviz negativ, Colegiul de redacţie nu este obligat să comenteze decizia sa.

Volumul manuscriselor nu va depăşi 100 mii caractere (aproximativ 2,5 c.a.), inclusiv bibliografia, rezumatele şi ilustraţiile. Textul lucrărilor trebuie prezentat în formă de manuscris şi în format electronic: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5*.

Articolele trebuie să fie însoţite de un rezumat în trei limbi: română; rusă; engleză (germană sau franceză).

Planşele (ilustraţiile), în format A4, se vor prezenta în formă grafică clară, cu numerotarea poziţiei fiecărui obiect. Materialul ilustrativ trebuie să fie însoţit de o lista a planşelor cu o legendă exhaustivă (tradusă şi în limbile rezumatului). Planşele (TIF, JPG – nu mai puţin de 300 dpi) şi lista lor (*Microsoft Word*) se vor prezenta şi în format electronic.

Notele bibliografice se prezintă în original în textul manuscrisului: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Explicaţiile, comentariile, precum şi referinţele la fonduri de arhivă, muzee etc. se vor face la subsolul paginii.

Bibliografia se prezintă în ordine alfabetică, la sfârşitul textului.

Modul de citare a monografiilor:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).
Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Modul de citare a articolelor publicate în culegeri de lucrări ştiinţifice:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.
Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Modul de citare a lucrărilor publicate în ediţii periodice (reviste, anuare etc):

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.
Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Modul de citare a materialelor publicate în volumele simpozioanelor şi conferinţelor ştiinţifice:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.
Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

În cazul utilizării unor prescurtări în text, precum şi în bibliografie, se anexează o listă de abrevieri.

La sfârşitul textului se anexează date despre autor: numele, prenumele; gradul ştiinţifico-didactic; funcţia; instituţia; adresa; telefon, fax, e-mail.

Anual, termenul de prezentare a materialelor este 1 martie

The following conditions for publishing in the „Tyragetia" journal will apply

Dear Colleagues,

The journal provides publications on various aspects of archaeology, history, museology, results of scientific researches in interdisciplinary sciences in the field of archeology and history, protection of cultural heritage.

Contributions and other types of scientific-museological works should reflect the Balkan-Carpathian-Pontic regions and the neighboring territories from the geographic point of view.

Contributions should be submitted in Romanian, Russian, English, German and French.

All material presented for publication will follow review by the Editorial Board members and other specialists.

The Board is not obliged to comment negative reviews.

The volume of the manuscripts shouldn't exceed 100,000 signs, (approximately 2,5 ens), including bibliography, summaries and illustrations. The texts of the contributions should be submitted in the form of manuscripts and in electronic format: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5*.

Articles should be accompanied by a summary in three languages: Romanian, Russian, English (German or French).

Illustrations should be provided in A-4 format with all the objects supplied by numbers. The tables themselves should be numbered; a complete list of the tables should be offered and accompanied by relevant information (translated in the language of the summary).Tables (TIF, JPG - not less than 300 dpi) and lists (*Microsoft Word)* of illustrations should be provided in electronic format.

Bibliographical notes in the text of the manuscript should be presented in the original: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Bibliography should be provided at the end of a contribution in the alphabetical order.

Monographs:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Samples of articles published in scientific collections:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Articles published in journals:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Contributions to conference proceedings:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

If abbreviations are used, a list of them should be provided.

Personal data about the author should be provided at the end of the text: name, surname; academic degree; function; institution; address; phone and fax numbers and e-mail.

The deadline for contributions to be published: 1 March

Условия для публикации в журнале «Tyragetia»

Уважаемые коллеги,

В журнале будут опубликованы научные статьи по археологии, истории, музеологии, результаты междисциплинарных научных исследований в этих областях, а также работы по охране культурного наследия.

Статьи и другие типы научно-музееведческих работ должны отражать территорию балкано-карпато-понтийского региона и соседние территории.

Статьи могут быть представлены на румынском, русском, английском, немецком и французском языках.

Материалы представленные к публикации, рецензируются членами редакционной коллегии, а также другими специалистами.

Коллегия не обязана комментировать негативные рецензии.

Объем рукописи не должен превышать 100.000 знаков (примерно 2,5 авторских листа), включительно библиография, резюме и иллюстрации. Тексты статей должны быть представлены в виде рукописи и в электронном формате: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.*

Статьи должны сопровождаться резюме на трех языках: румынском, русском, английском (немецком или французском).

Иллюстрации (таблицы) в формате А4 должны быть представлены в четкой графической форме с указанием номера каждого предмета. Иллюстрации должны сопровождаться списком таблиц с полной информацией (переведенным на языках резюме).

Таблицы (TIF, JPG- не менее 300 dpi) и списки (*Microsoft Word*) иллюстраций должны быть представлены в электроном формате.

Библиографические сноски представляются в тексте рукописи в оригинале согласно следующим критериям: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Библиография должна быть дана в конце текста статьи, в алфавитном порядке.

Примеры для монографий:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Примеры для работ, опубликованных в сборниках:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Примеры для работ, опубликованных в периодических изданиях:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Примеры для работ, опубликованных в материалах конференций и семинаров:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

Если в статьи использованы сокращения, тогда список сокращений прилагается.

В конце текста статьи прилагается также краткая информация об авторе: фамилия, имя, ученая степень, должность и место работы, адрес, телефон, факс, e-mail.

Ежегодно последний срок представления рукописей 1 марта

BONS

Casa Editorial-Poligrafică Bons Offices SRL
Chişinău, str. Feredeului 4/6, MD-2005
Tel./fax: +37322 50 08 94
Tel.: +37322 50 08 95, +37322 27 66 44
E-mail: bons@bons.md